БУРИАД АЯЛГУУНЫ ТОЛЬ

Эрхим хүндэт
Сайхан төгөл
эрдэм шинжилгээний
анхааруа ех анхаалтаа
тавьдагсад хүрээлэнгийн.
удирахын багшдаа.

Рашаанхоток
2015.10.13.

АНТООН МОСТАЭРТ
МОНГОЛ СУДЛАЛЫН ТӨВ

Г. ГАНТОГТОХ

БУРИАД АЯЛГУУНЫ ТОЛЬ

"СИ АЙ СИ ЭМ" БАЙГУУЛЛАГЫН МОНГОЛДАХЬ ТӨЛӨӨЛӨГЧИЙНГАЗАР
CICM
Representative
office in Mongolia
УКТ0089

Улаанбаатар хот
2010 (2011)

DDC
494.23'03
Г-233

© Зохиогч тус толийг эрхлэн хэвлүүлэх, эзэмших эрхийг
Антоон Мостаэрт Монгол Судлалын Төвд бүрэн шилжүүлсэн болно.

Хэвлэлийн дизайн: Ч. Балжинням

Цаасны хэмжээ: 210x297
Хэвлэлийн хуудас: 90 хх
Хэвлэсэн тоо: 344

"БЭМБИ-САН" ХХК-д хэвлэв.

ISBN: 978-99962-3-054-7

ГАРЧИГ

Өмнөх үг.....5-7
Толь хэрэглэгчдийн анхааралд.....8-11
Нутгийн аман аялгууны мэдээлэгчид.....12-17
Номзүй.....18-22
Товчилсон нэрийн хураангуй.....23-25

Толь

А.....27-74
Б.....74-135
В.....135-136
Г.....136-171
Д.....171-215
Е.....215-218
Ё.....218-222
Ж.....222-238
З.....238-271
И.....271-279
К.....279-311
Л.....311-314
М.....314-346
Н.....346-377
О.....377-392
Ө.....392-394
П.....394-406
С.....406-417
Т.....418-454
У.....454-475
Ү.....475-507
Х.....507-558
h.....558-609
Ц.....609-642
Ч.....642-656
Ш.....656-676
Э.....676-707
Ю.....707-711
Я.....711-718

ӨМНӨХ ҮГ

Монгол улс дахь монгол хэл нь тус бүртээ олон аман аялгуу бүхий халхын аялгуу, буриад аялгуу, ойрод аялгуу, дархад цаатан аялгуу, өвөрлөгч аялгуу бүхий төв монгол хэл юм. Буриад аялгуу бол Монгол улс дахь монгол хэлний зонхилох аялгууны нэг мөн бөгөөд Монгол улсын Дорнод, Хэнтий, Төв, Сэлэнгэ, Булган, Хөвсгөл аймгийн нутаг, Улаанбаатар, Чойбалсан, Өндөрхаан, Дархан, Эрдэнэт хотод буриад аялгуугаар ярилцагчид оршин суудаг; 2006 оны хүн амын тооллогоор 40000 буриад зон бүртгэгдсэн байна.

Дорнод аймгийн Дашбалбар, Баяндун, Баян-уул, Цагаан-овоо, Эрээн хороо, Чулуунхороот суманд болон Чойбалсан хотод суугаа Агын аман аялгуутан; Хэнтий аймгийн Дадал, Биндэр, Батширээт, Норовлин сум, Өндөрхаан хотод оршин суугч Хорийн аман аялгуутан буюу Онон-Улзын аман аялгуутан (Хорь, Агын аман аялгуу) ихэнх хувийг эзлэх бөгөөд энэ хоёр аман аялгуу өөр хоорондоо тун бага ялгаатай байдаг нь уулаасаа нэг л аман аялгуу байсны гэрч юм. Хэнтий аймгийн Батширээт суманд хэсэг өрх Худир буриад аман аялгуутан байдаг, авианзүйн онцлог нь Mo. jiγasun, Khori. zaγahaŋ, Khud. zaγa'ūŋ гм. Төв аймгийн Мөнгөнморьт сумнаа суудаг хори, агын аман аялгуутныг Онон-Улзын аман аялгуунд багтааж оруулсан юм.

Хэнтий, Дорнод аймгийн дурдсан сумдад оршин суугаа хамнигад эрт цагаас нааш буриадуудтай хамт аж төрж, буриад аялгууны үгийн сангийн үгс ихэд нэвтэрсэн хийгээд монгол бичгийн хэлээр тэмдэглэсэн эртний монгол аман дуудлагыг уламжилж ирсэн монгол хэлтэн болохын учир буриад аялгууны салбарт багтаагаад, хамниган зоны овог аймгийн нэрийг тэмдэглэж оруулав. Хамниган зоны овог аймгийн нэр нь монгол, дагуур, түрэг, түнгүүс гаралтай Алтайн хэлний үгс байгаа нь тодорхой. Хамниган аман аялгуунаа утга зохиолын хэлний шүргэх х гийгүүлэгчийг хамжих к авиагаар дуудах тул к толгой үгийг хамниган аман аялгууны дуудлагаар толгойлсон юм. Холбогдох жишээг Ононы хамнигадын үлгэрээс болон бусад эх хэрэглэгдэхүүнээс авсан ба зарим үед хори агын аман аялгууны дүйцэх жишээг татлаа.

Дорнод аймгийн Хөлөнбуйр, Гурванзагал, Төв аймгийн хуучнаар, Авдархаан суманд суудаг барга зоны хэлэлцэх баргын аман аялгуу нь ha, sa, ša-тан аман аялгуу, эрт түүхнээсээ аваад барга буриад нар хүй хэлхээ нэгтэйгээр буянт буурал түүхийн нугачаан дундуур туулж ирсэн тул хэл аялгуу, хэв заншил, соёл түүхийн нийтлэгтэйн учир буриад аялгуунд багтааж, үгийн сангийн өвөрмөц үгсийг тусган оруулсан хийгээд Ц. Норжин багшийн "Нутгийн аялгууны үгсийн хураангуй" чухал хэрэглэгдэхүүн болов.

Сэлэнгэ аймгийн Хүдэр, Ерөө сум, Уялга нутаг, Сүхбаатар, Дархан, Улаанбаатар хотод суудаг цонгоол аман аялгуутан sa, tsa-тан аялгуугаар ярилцах тул ца, ча толгойт үгийг цонгоол аман аялгуугаар толгойлж, толгой үгийг эрдэмтдийн толь бичгүүд болон шинжилгээний ангийн хэрэглэгдэхүүнээс шүүн авч, холбогдох жишээг нэрт монголч эрдэмтэн Н. Поппегийн 1937 онд галиглаж хэвлүүлсэн Хамтралчдын аман зохиолын хэрэглэгдэхүүнээс болон шинжилгээний ангийн хэрэглэгдэхүүн албан томилолт авч орон нутагт ажилласан материалуудыг ашиглав. Цонгоол аман аялгуу нь халх буриад аялгууны завсрын аман аялгуу боловч үгийн сан, утга зүйн хувьд буриад аялгуунаа багтах өвөрмөц үгийн сантай. Угсаатны зүйн хийгээд угсаатны

нэрзүйн хэрэглэгдэхүүн болгох зорилгоор Сэлэнгийн буриад зоны овог отгийн нэрийг зохих толгой үгэнд байрлуулж оруулаад, Арван газар гал түлсэн Ашабагад гэх мэт жишээг татав. Энэ мэт жишээ нь түүх, угсаатны зүйн судалгаанд зохих баримжаа, томьёолол, ухагдахууны оньс болох үчиртай юм.

Булган аймгийн Тэшиг суманд хэлэлцэх Санагын аман аялгуу, Хөвсгөл аймгийн Цагаан-үүр, Хатгал, Ханх суманд суугаа буриад зоны хэлэлцэх Түнхэний аман аялгуу нь Эг-үүрийн аман аялгуу хэмээгдэх ha, sa, ša-тан аялгуу юм. Эг-үүрийн аман аялгуу нь o, o, u, u эгшгийг тодорхой ялгадгаараа хори, агын аман аялгуунаас ялгарна. Баруун буриадын аялгуу нь зөвхөн буриад аялгуундаа төдийгүй нийт монгол хэлний хүрээ хэмжээнд эвийн заяаг заяалуулж, хэлзүйн сүвэгчээр хэлхэж судлахад учир холбогдол бүхий нандин үгсийг уламжилж ирсэн байдаг. Эг-үүрийн аман аялгуу нь баруун буриадын аялгууны бөлөгт багтдаг учраас ойрод буриад аялгууны нийтлэг шинжийг үгийн сан утга зүйн хувьд хадгалсан овөрмөц аялгуу юм. Баруун буриадын аялгуу нь эртний хийгээд дундад үеийн монгол үгийн санг үлэмж хэмжээгээр хадгалсан байдаг бөгөөд Эг-үүрийн аман аялгууны үгийн сангийн өвөрмөц үгсийг толь бичигт тэмдэглэн оруулах талаар ихэд чармайсны дүнд нэлээд толгой үг, хэллэг, жишээг оруулж амжлаа. Үүнд Оросын алдарт эрдэмтэн В. И. Рассадин багшийн (номзүйд оруулсан) бүтээлүүд чухал хэрэглэгдэхүүн болов. Үүнээс гадна тухайн орон нутагт миний бие шинжилгээний ангиар явж, тусгайлан судалж байсан учраас судалгааны хэрэглэгдэхүүнээ түшиглэн тус толь бичгийн олон толгой үг хэллэг, жишээг босгож ирсэн юм.

БНМАУ-ын ШУА-ийн Хэл Зохиолын Хүрээлэнгээс удаа дараалан томилсон шинжилгээний ангийн хэрэглэгдэхүүн, албан томилолтын тайлан зэрэгт түшиглэн БНМАУ-ын нутгийн аялгууны толь бичиг (Буриад аялгуу) III боть, Улаанбаатар, 1988 он, 1629-2503 (редактор Н. Шарав-иш, техник редактор хийж, хэвлэлийн эх бэлтгэсэн М. Алтанцэцэг, Ч. Куланда нар, зохиогч Г. Гантогтох, Сөүл хотод фото зургийн аргаар 100 хувь хэвлүүлсэн билээ, 5550 толгой үгтэй нутгийн аялгууны толь бичиг)-ийг хэвлэгдэхээс нь өмнө ЗХУ-ын (хуучин нэрээр) ШУА-ийн Хэлшинжлэлийн Хүрээлэнгийн Түрэг монгол хэлний сектор, Дорно дахины Судлах Хүрээлэнгийн Түрэг монгол хэлний секторын хүндэт эрдэмтэн др. А. А. Дарбеева, Г. Ц. Пюрбеев, М. Н. Орловская, З. В. Шевернина, ЗХУ-ын ШУА-ийн Сибирийн салбарын буриадын филиалын хүндэт эрдэмтэн др. В. И. Рассадин, Л. Д. Шагдаров, Ц. Б. Будаев, Д. Г. Дамдинов, БНУАУ-ын нэрт монголч эрдэмтэн др Дорж Кара багш нар уншиж, харамгүй зөвлөж, санал бичиж өгч байсан юм.

Уул толь бичгийг толгой үгийн хувьд хоёр дахин өсгөж, буриад нутгийн аялгууны толь бичиг байсныг агуулгын хувьд шинэчилж, буриад нутгийн аялгуу, угсаа сэтгэц хэлшинжлэлийн толь болгон толилуулж байна. Үүний тулд Монгол улс дахь буриад зоны хэлэлцэх үг хэлийг Ага, Хорь, Түнхэн, Санага, Худир, Хамниган, Цонгоол, Барга хэмээх аман аялгуугаар ангилж, аман аялгуу тус бүрийн нийтлэг хийгээд овөрмөц толгой үгийг сонгон оруулж толгойлоод, аман аялгууныаа авианзүй, үг бүтэх ёс, үгийн сангийн талаар төлөөлөх холбоо үг, хоршоо үг, нийлэмж үг, заншилт үг хэллэгийг сонгон оруулав.

Буриад нутгийн аман аялгууны толь болохын учир амьд ярианы хэлц хэллэгийг галиг үсгээр тэмдэглэн үзүүлэв. Буриад угсаатны ахуй амьдрал, аж төрөл, мал аж ахуй, газар тариалан, өвс тэжээл бэлтгэх, ан агнуур, орон сууц, гэр хороо, нүүдэл суудал, овөлжөө хаваржаа зуслан намаржаа, хашаа саравч, тэрэг чарга, тээвэр, хувцас хунар, засал чимэглэл, уран

дархан, үйл оёдол, байгаль цаг агаар, од эрхэс, байгалийн үзэгдэл зэрэг хүн байгаль хоёрын харьцааг илэрхийлсэн аж төрөх зан үйлийн үг, хэллэг, хэлц; мэндлэх хүндлэх, асрах тойлох, хүндлэх тахимдах, хурим тойн зан үйл, багш шавь барилдах, зоог шүүс барих, зочлох угтах, үдэх мордуулах тэргүүтэн хүн хүнтэйгээ харьцах харьцааг илэрхийлсэн төрт ёсны зан үйлийн үг, хэллэг, хэлц; моргох залбирах, даатгах, тайх, тахих тэргүүтэн хүн, сүнс, онгод, бурхан, тэнгэртэй харьцах мөргөл залбирал, шашны ёсны зан үйлийн үг, хэллэг, хэлц; эдгээр үг, хэллэг, хэлцийг хэлэх тохиолдол, болох нөхцөл, ямар нутагт яаж хэлдгийг аман зохиолын хийгээд аман аялгууны амьд баримтаас авч оруулснаараа угсаа хэлшинжлэлийн судлагдахууныг агуулсан бодит баримтаар үзүүлсэн юм.

Буриад хүний сэтгэлийн гүнд хургасан хайр энхрийлэл, бачимдал бухимдал, өршөөл нигүүлсэл, доромжлол басамжлал, гансрал гутрал, баяр баясгалан, бардамнал сагсуурал, атаа хорсол, атгаг сэжиг, хор шар, хонзон өшөө, хүсэл мөрөөдөл, эрмэлзэл тэмүүлэл тэргүүтнийг илтгэсэн үг, хэллэг, хэлцийг буриад аман зохиол, ардын дуу, ардын билиг зүй, угсаатны зүйн хэрэглэгдэхүүнээр жишээлж үзүүлсэн хийгээд бууза мушхаха (бууз чимхэх), шарха уяха (шарх боох), hүхэ далайтар гозуули амар (сүх далайтал үхэр амар) гэх мэт өвөрмөц сэтгэлгээ бүхий үг хэллэгийг зэрэгцүүлэн толилуулснаар сэтгэц хэлшинжлэлийн судлагдахууныг агуулж байгаа юм.

Уг толийг хэвлэлийн төлөвлөгөөнд оруулж, хичээнгүй нягт нямбайгаар хэвлэлийн эхийг бэлтгэж, үнэт цаг заваа зориулан, эрхэлж хэвлэлд бэлтгэх бүхий л техник ажиллагааг гүйцэтгэж, гүн туслалцаа үзүүлсэн Г. Цэцэгдарьд чин сэтгэлийн талархлаа дэвшүүлье. Уг толийг ивээн тэтгэж хэвлүүлсэн CICM буянт байгууллага, Антоон Мостаэрт Монгол Судлалын Төвийн хамт олонд баяр талархал илэрхийлье.

Буриад аялгууны толийг талархан дэмжиж, баяр хүргэсэн Буриад Судлалын Академийн Эрдмийн Зөвлөлд талархал дэвшүүлье.

Г. Гантогтох
2011 оны 03 дугаар сар

ТОЛЬ ХЭРЭГЛЭГЧДИЙН АНХААРАЛД

1. Буриад аялгууны энэ толь толгой үгийг онцлох аль нэгэн аман аялгуугаар нь толгойлон, кирил үсгээр шинж, цагаан толгойн дээр байрлуулаад, ташуу зураасаар зааглан, латин галиг үсгээр аман аялгууны дуудлагыг нь нарийвчлан ялган тэмдэглэж, тарган үсгээр тодруулан байрлуулав. Жишээ нь: **абаахай/ abāxāď** (Khori., Aga.), **abāxaldāď** (Bar.), **abālzāď** (Tson.), **abāldza** (Kham.); **цоолгон/ tsōlγoŋ** (Kham.), **sōlγoŋ** (Khori., Aga.), **sōlūr** (Tunk., San.); **огэһээ/ ȯgehď** (Tunk.), **hüyī** (Khori., Aga.), **sügī** (Kham.), **ȯsgī** (Tson.); **цуха/ tsūxa** (Kham.), **sūxa** (Khori., Aga., Bar.) гм.

2. Толгой үгийн хэлбэрийн ард нь ямар аман аялгуунд хэлэгддэгийг Aga.-агын аман аялгуу, Khori.-хорийн аман аялгуу, Tunk.-тунхэний аман аялгуу, San-санагын аман аялгуу, Tson.-цонгоол аман аялгуу, Kham.-хамниган аман аялгуу, Bar.-баргын аман аялгуу гэхчлэн товчилсон үгээр илэрхийлэв. Монгол улсад аж төрөн амьдран сууж байгаа буриад зоны аман аялгууны хэмжээгээр толийн толгой үгийг хязгаарласан тул Оросын Холбоот улсын зарим буриад аман аялгууны үгс энэ тольд орсонгүй.

3. Орчин цагийн монгол утга зохиолын хэлний авиа зүй, үг зүй, үгсийн сан, утга зүйн талаар зөрүүтэй буриад нутгийн аялгууны толгой үгээр үүр болгож аваад, тухайн аман аялгууны дуудлагыг галиглан бичиж, утгыг нь тодорхой илтгэхийн тулд үүр үгийн доторх шилжмэл утгуудыг дараалуулан байрлуулж дэслээд, утга тус бүрийг утга зохиолын хэлний үгээр хорвүүлэн, толгой үгийн утга тус бүрт орос орчуулга хадан, нийцэт утгын хадмал орчуулгыг монгол, орос хэлээр оноож өгсөн юм. Жишээ нь: **нюрга(н)/ ńųrγa(ŋ)** (Khori., Aga., Tunk., San.), **ńirū, niroγū** (Kham.), **nųrū** (Bar.), **ńǫrū** (Tson.) 1. *нуруу: спина*; 2. *чад: рост*; 3. *уул нуруу: хребет*; 4. *дээл нуруу: верхняя часть чего-л, поверхность*; 5. *дам нуруу: балка, матица*; 6. *дүн нуруу: пора, сезон*; 7. *ар нуруу: спинной* гм.

4. Тухайн аялгууны үгийн утгыг утга зохиолын хэлээр оновчтой илэрхийлэхийн тулд ойролцоо утгатай хэд хэдэн үгээр хорвүүлээд, түүнийгээ заншилт нийлэмж үгээр холбон, жишээлэн үзүүлж, нийцэт утгыг нь тус бүрээр ялган толилуулав. Жишээ нь: **хахархай/ хахaγxāď** (Khori., Aga., Tunk.), **хаγaγxāď** (Tson.) 1. *хагархай, уранхай, цоорхой: разорванный, рваный, разбитый*; хахaγxāď šėl *хагархай шил*; хахaγxāď xubsahaŋ *уранхай хувцас*; хахaγxāď γutal *цоорхой гутал*; xedī ėĺigenšiyėhā хахaγxāďγā bū̄ ùzū̄l *враг элгэн хэдий ч гэсэн уранхайгаа бүү үзүүл*; 2. *хагархай, хэлтэрхий: отрывок, лоскут, осколок*; šėle хахaγxāď *шилний хагархай*; šāzaŋγāď хахaγxāď *шаазангийн хэлтэрхий* гм.

5. Тухайн аялгууны толгой үгийн тухайлсан утга бүхний тушаа илэрсэн утгыг нь нохцөл байдалд нь тодруулахын тулд зүйр сэцэн үг, оньсого, бөө мөргөлийн хэллэг, туулийн шүлэг, ардын дууны үг, мунгалгын үг, дом шившлэг, уулгалсан үг, ерөөл, магтаал, үлгэр домгийн хэвшмэл хэллэгийг аман зохиолын хэрэглэгдэхүүнээс түүвэрлэн авч, галиг үсгээр

бичин, утга зохиолын хэлний дүйх хэлбэрийг нь ~ тэмдэг тавьж оноон тавив. Аман зохиолын аль төрлөөс жишээлэн авснаа товчилсон үгээр тэмдэглэв.

6. Буриад нутгийн аялгууны үгс нь монгол бичгийн хэлтэй тохирч байвал монгол бичгийн хэлний хэлбэрийг нь бичгийн галигаар галиглан хадав. Монгол бичгийн галигаар тэмдэглээгүй толгой үгс буриад аялгууны судлагдахуун мөн.

7. Үйл үгийг үйлт нэрийн ирээдүй цагийн хэлбэрээр толгой үг болгон дэслэж, кирил үсгийн дэсээр байрлуулан, дүйх монгол хөрвүүлэг, орос орчуулгыг нь хадаж өглөө. Жишээ нь: **асалха/ asalxa** (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *ацдах, сэрээдэх: поднять вилами сено*; ǔbehe asalxa *овс ацдах*; buxal asalxa *бухал ацдах*; hüŕi asalxa *нуруулдаж ацлах*; malγāěn tuxāě ǔbehe asalxa *малгайн чинээхэн овс ацдах*; buxal asalžà ǔrgō̄d, hüŕi tàbižàr̆xidag bulāě šàndāhatāě hamaγad oloŋ bāěhāěma *бухал ацдаж оргоод нуруулдаад тавьчихдаг бузгай шандастай эхнэрүүд олон байсан юм*; 2. *ацлах: всходить, появляться (напр. ковыль, холмовая солянка и др.)*; xilγanāŋ asalxa *шивээ ацлах*; 3. *ацлах: раздваивать строку (писать с двух сторон строки- в старомонгольском письме)*; asalžà bèšèxe *ацалж бичих*; 4. *ацлах, салаалах: делать развилину*; asalžà urdaxa *салаалж урсах*; asalžà taryalahaŋ moŕiŋ *оноолж таргалсан морь*; asalhaŋ ǔrgeŋ *ацалсан эрүү*; 5. *шилж. зайдагнах, зайдлах: садится верхом*; yā̄yā zǔder yǔmbe! handàĺi asalžà hūxadā yā̄ba gē̄šèb̆šè *яасан муухай юм бэ! сандал зайдагнаж суудаг нь яаж байгаа юм*; 6. *шилж. бодол хоёрдох: схватывать (мысль); кое-что понимать*; bodol hanāmńi asalna, boldomtōě amaragni xen$\bar{\text{i}}$n gē̄šèb *бодол санаа минь хоёрдоод байна, боллоор амраг минь хэн нь юм бол.* (БАД); // Mo. ačalaqu

8. Буриад аялгуунаа түгээмэл хэрэглэдэг заншилт холбоо үгийг утгачлан тайлбарлаж, хэрэглэх тохиолдлыг нь гаргаж өглөө. Жишээ нь: **аба / aba** (Khori., Aga., Bar., Tson., San., Kham.) *аав: отец, папа, батюшка*; tǔr̆xǔm aba *торүүлсэн аав*; naγasa aba *нагац аав*; šànarāě aba *боогийн чанар хийх үест боо удганы эцэг болсон гэрчийн этгээд*; nāěžà aba *найж аав – нялх хүүхдийн сүнсийг онгон сахиус партай холбон адын хорлолоос хамгаалсан боо*; aba èžī̄ *аав ээж*; xadam aba *хадам аав*; "А" gèžè nom hurdag, aba gèžè xelede orodog "А" *гэж ном сурдаг, аав гэж хэлд ордог*; aba xǔŋ xōěmor̆to, ağta moŕin sergede *аав хүн хойморт, агт морь шүзгэнд*; àĺiγan dērē tenžē̄heŋ aba èžī̄ xoyoŕńi *алган дээрээ осгосон аав ээж хоёр минь.* (БАД); // Mo. abu

9. Үйл үгийн хэвийн дагаврын давтамжийг харгалзан, төдий л олон үгийг хэвийн дагавраар хэлбэржүүлж аваагүй бөгөөд тухайн нутгийн аялгуунаа заншил болон хэвшсэн хэвийн дагаварт үгийг толгой үгээр авав. Жишээ нь: **бушхуулха/ bu̧šxūlxa** (Khori., Aga.) *бужигнуулах, бургиулах, сахруулах: поднимать пыль столбом*; tōho bu̧šxūlxa *тоос бужигнуулах*; xō̄he bu̧šxūlxa *хоос сахруулах*; ağsam moŕiŋ amā bu̧ĺā̄ldaŋ, xō̄he bu̧šxūlxa *агсам морь амаа булаалдан хоос сахруулах* гм. Үйл үгийн хэвийн дагавраар хэлбэржин үйл үг бүхэн давтагдах нь үг бүтэх ёсны судлагдахуун бөгөөд

заншилт хэвшил нь барилгүй байдаг тул статистик судалгаа шаардах учраас хязгаарласан юм.

10. Зовхон холбоо үгийн хамт хэрэглэгддэг үг байвал тийм үгийн хойно давхар цэг тавиад, уул үгийн утгыг холбоо үгийн дотор тодорхойлов. Жишээ нь: **haxaй/ haxāĕ: haxāĕ halag** (Khori., Aga.) *сандуу мэндүү, санд мэнд: беспорядочно, в суматохе, растерянно*; megdū tùrgōr gertē yèremsērē beleŋ èdēŋ bāĕyā hāńi xalūŋ xūitōr hāńšiyi xamāgūi haxāĕ halag, handa mendēr dēre dērehēn xalbayadaxa gù, otolžọ ùmxùlxen xotodo toŋ gemtē gēšī hanažà ùder xalāhaŋ xōlo èdiŋgūi, yàmaršiyihā bayaxanār burda bāĕsar busalyažà šànād, āĺixanār xalbayadažà èdixe gēšè xọžọmō èĺūr mendede tuhatāĕ gedeg *тэвдүү яруу гэртээ ирэгцээ бэлэн хоол байвал нь халуун хүйтнээр ч болсон хамаагүй яарч сандран сандуу мэндүү дээр дээрээс нь халбагадах буюу огтчиж умхлэх нь ходоодонд тун гэмтэй гэдгийг санаж, одор халаасан хоол идэлгүй, ямар ч болсон бага зэргээр бурдхийтэл буцалгаж чанаад, аажуухан халбагадаж идэх нь хожмоо эрүүл мэндэд тустай гэдэг.* (ДГЗ)

11. Адил дуудлага, бичлэгтэй, утга өөр ижил үгсийг тус тус толгойлж, ард нь ром тоогоор дугаарлав. Харин утгын хэлхээ зэл бүхий нэгдмэл ерөнхий утгатай нэг үгийн олон салаа утгыг араб тоогоор дугаарлав. Жишээ нь: **aca/ asa I** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **atsa** (Kham., Tson.) *ац: развилина, вилы, рогулька, рогатка*; ara yazar uryagšà asa bùxetē altaryana *ар газар ургасан ац бохтэй алтаргана* (БАД); 2. *овсний сэрээ: вилка*; asār buxal asadaža hùŕi tàbixa *ацаар бухал ацдаж нуруу тавих*; arban šüdùtē tarmūr asatayā̆ xampāńi àyàtāĕ dūxēmnē axāĕtàyā̆ xampāńi *арван шүдтэй тармуур ацтайгаан хамжаа, аятайхан дүүдэй минь ахтайгаа хамтдаа* (БАД); 3. *салаа, ацан: раздвоенный, развилистый, ветвистый*; asa tūrūtaŋ салаа туурайтан; asatāĕxan žàrāxāĕyā mederūlžè arbādxaŋ èxēre bùŕyàlūlna, āĕdarxaŋ yàbahanā mederūlžè alagxaŋ ńüdōrō miherūlne *салаатай Жараахай (гол)-гаа мэдрүүлж салбарласан эхээсээ бургилуулна, амраглаж явснаа мэдрүүлж алагхан нүдээрээ мишилзэнэ.* (БАД); // Mo. ača

aca/ asa II *ац, аль нааш нь: дай, подай, отдай!*; hùxe asa nāšàń *сух ац нааш нь!*; // Mo. ača

12. Хэлбэр, дуудлагаараа утга зохиолын хэлнээс бага зэрэг ялгаатай нутгийн аялгууны толгой үгийн ард утга зохиолын хэлний дүйх хэлбэрийг хадаж, дараа нь утга зохиолын хэлтэйгээ нутгийн аялгууны тухайн толгой үгсийн салаа утга бүхэн нь тааруулж байвал өмнө нь араб тоогоор дугаарлан, зовхон орос орчуулга хадаж, жишээгээр нутгийн аялгууны утгын өнгө аясыг гаргав. Жишээ нь: **набшаha(н)/ nabšàha(ŋ)** (Khori.), **nabšà** (Aga., Bar.), **namšà** (Tunk.), **nabtši** (Tson.), **nabtšisa** (Kham.) *навч* 1. *листья, лист, листва*; nabšàhaŋ šārlad xagdaršō namar bolohīyè **medwegüib** *навч шарлаад хагдарчихлаа, намар болсныг мэдсэнгүй* (БАД); 2. *листовой*; **abayaldāĕ nabšàhan** tamàxi tatadag *авгалдай навчин тамхи татдаг*; // Mo. nabčisun

13. Буриад аялгууны толгой үгтэй дүйх утга зохиолын хэлний үгийн салаа утга бүхний омно араб тоогоор дугаарлаж, буриад утгыг нь хорвүүлэн, монгол орос орчуулга хадаж, жишээ хавсаргав. Жишээ нь: **уяха/ цуа̀ха** (Khori., Aga., Tson., tunk., San.) 1. *уях: вязать, связывать, привязывать*; mórō sergehē цуа̀ха *морио шүзганаас уях*; 2. *боох, ороох; перевязывать биттовать*; ša̰rxa цуа́ха *шарх боох*; // Mo. uyaqu

14. Буриад зоны ахуй соёлын эд олгийн зүйлсийг тайлбарлан жишээлж, галиг үсгээр тухайн аялгууны дуудлагаар галиглаад, утга зохиолын хэлээр хорвүүлж таниулав. Жишээ нь: **гарьха/ үа́ґха** (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *бэл: орнаментированный серебряный круг диаметром в* 10 *сантиметров с коралловой вставкой посередине, служащий основой украшения*; muxar hōm tuxāĕ tüxeґēŋ, dundan šüre hūlγahaŋ, dēgūrīn uγalza xē soxihoŋ, dōdo taldā γurbam bütūtē, dērē nege bütūtē xа̀žūγāĕ zūd̰xelē γol šėmeglel γа̀ґха gēšė *мухар соом орчим дүгрэг, дунд нь шүр суулгасан, дээгүүр нь угалз хээ товойлгосон, доод талдаа гурван битүүтэй дээрээ нэг битүүтэй хажуугийн зүүсгэлийн гол чимэглэл гарьха (бэл) гэж нэртэй* гм.

15. Буриад аялгуунаа хэвшсэн хэвшмэл хэллэгийг тухайн нутгийн хэллэгээр галиглаж бичээд, утга зохиолын хэлний дүйх хэллэгийг нь ~ тэмдэг тавьж, дүйцүүлэн хадаж тавилаа. Жишээ нь: hüxe dalāčtar γozūĺi amar ~ *сух далайтал үхэр амар* ~ гозуули гэдэг түймэрт түлэгдээд үлдсэн ёрдгор модон хожуул түүнийг сүхээр цавчиж түлээ бэлтгэдэг ойн иргэдийн одор тутмын амьдрал, гэтэл ой модгүй хээр талын монголчууд сүхээ далайж үхэр тохоороод овлийн идшээ бэлтгэдэг ерийн амьдрал. Сүх далайж амийг нь таслах гэж байхад амар амгалан зогсож байдаг гозуули, үхэр хоёр зүйрлэл нь өөр боловч сэтгэлгээ нь нэг байна гэх мэтээр ажиглаарай.

16. Толгой үгийн хэлбэр, дуудлага, утга зохиолын хэлнийхтэй хэдийгээр давхардаж байвч холбоо, нийлэмж үг нь буриад аялгуунд оормоц, заншилт хэллэг нь ангид байвал уул үгээр нь толгойлж, зовхон оормоц холбоо, хэвшмэл нийлэмж үгсийг нь авч, холбогдох жишээг хорвүүлэн үүрлүүлэв. Жишээ нь: **ама(н)/ ama(ŋ)**: ama büxetē̄ (Khori., Aga.) *ам бохтэй* а). *тугоуздый*; б). *сдержанный на язык, неболтливый*; aman tamžа̀d *бэлэн үгтэй, бэлэн зэлэн үгтэй, ам мэдэн чалчдаг: болтать всё, что угодно*; amā ad̰xaxa *амаа барих: придержать рот, замолкнуть*; ama xeleyē̄ do̰ĺōxo *хэл амаа долоох: облизываться; позариться на что-либо; жаждать что-либо присвоить*; ama xelendē adaxa *амаа урчих шахах: быть говорливым*; amā xaxalxa *ам нээх: начинать говорить*; amā xataxa *амаа татах, хэл ам нь хатах: язык отсохнет; кто-либо лишится дара речи*; amanāĕ aldūґi *аманы алдас: опрометчивое обещание, обмоловка, оговорка*; amandā orox ī̄so *амандаа орсноор: на чем свет стоит; очень сильно, вовсю, не стесняясь в выражениях* (*браниться*); amandā zoltōĕ *аманы хишигтэй: удачный, везучий*; aman nuγaraxa *ямар нэг юмыг буруу нэрлээд хэвшчих*; ama bardaŋ, ala saldaγaŋ *ам бардам, гуя шалдан*; amaŋ xüzūŋ *хатан хүзүү: второй шейный позвонок*; ama xaxalxa *ам ангайх*; urdahām ama xaxalžа̀ а̀bā̄ γarād üzērē̄š *миний омноос ам ангайж дуугараад үзээрэй чи!*; // Mo. aman гм. Эндээс заншилт нийлэмж үгийн учир холбогдлыг сайтар ажиглаарай.

НУТГИЙН АМАН АЯЛГУУНЫ МЭДЭЭЛЭГЧИД

Авгаанжамц Анударын

1970 онд 62 настай, эрэгтэй, хамниган, Дорнод аймаг. Баян-уул сум.

Алтангэрэл Дашцэрэний

1980 онд 32 настай, эрэгтэй, ага буриад боохой, хуасай омогтой, Дорнод аймаг, Баяндун сум

Арилди Жалсарайн

1970 онд 78 настай, эрэгтэй, дулигаад, хамниган, Хэнтий аймаг. Хэнтий сум

Аюурзана Санжайн

1963 онд 66 настай, эрэгтэй, ага буриад, хагшууд шарайд омогтой, Дорнод аймаг, Дашбалбар сум.

Бадамжав Гэнэний

1977 онд 74 настай, эмэгтэй, худир буриад, Хэнтий аймаг. Батширээт сум

Базаргүр Аюурын

1980 онд 71 настай, эрэгтэй, ага буриад, шарайд омогтой, хандгай ураатай, Дорнод аймаг, Дашбалбар сум

Базаргүр Гомбын

Эрэгтэй, ага буриад, Дорнод аймаг, Дашбалбар сум

Базаржав Балданы

1962 онд 51 настай, эрэгтэй, оргодой бодонгууд омогтой, Дорнод аймаг. Баяндун сум

Базармаа Балданы

1970 онд 68 настай, эмэгтэй, ага буриад, шарайд омогтой, Дорнод аймаг. Цагаан-овоо сум

Базаррагчаа Ванчигийн

1970 онд 68 настай, эрэгтэй, барга /хөвөө цагаан хошуу/, Дорнод аймаг, Гурванзагал сум

Балбар Дугарын

1970 онд 65 настай, эрэгтэй, цонгоол, Дорнод аймаг. Баяндун сум

Балжинням Батын

1967 онд 68 настай, эрэгтэй, Санагын буриад, Булган аймаг. Тэшиг сум

Батаа Доржийн

1976 онд 58 настай, эрэгтэй, түүхэн буриад, Ховсгөл аймаг. Цагаан-үүр сум

Болд Шархүүгийн

1980 онд 41 настай, эрэгтэй, ага буриад, Дорнод аймаг, Дашбалбар сум

Буджав Шагжидийн

1980 онд 62 настай, эрэгтэй, ага буриад, Дорнод аймаг, Цагаан-овоо сум

Будханд Раднын

1980 онд 89 настай, эмэгтэй, тугчин хамниган, Дорнод аймаг. Дашбалбар сум

Ганжуур Дашийн

1970 онд 61 настай, эмэгтэй, цонгоол буриад, Хэнтий аймаг. Батширээт сум

Гомбо Адъяагийн

1977 онд 75 настай, эрэгтэй, ага буриад, хуасай омогтой, Дорнод аймаг. Цагаан-овоо сум

Гонгор Дашдонойн

1970 онд 70 настай, эрэгтэй, ага буриад, Дорнод аймаг, Баяндун сум

Гүр Сэрэжидийн

1980 онд 79 настай, эрэгтэй, ага буриад, сагаангууд омогтой, Дорнод аймаг. Цагаан-овоо сум

Гэнэмаа Лүгарын

1977 онд 81 настай, эмэгтэй, хорь буриад, харгана омогтой, Хэнтий аймаг. Дадал сум

Дамдин Бадамын

1963 онд 78 настай, улаалзай хүүгүүд омогтой, хар бүргэд ураатай, Хэнтий аймаг. Биндэр сум

Дамдин Бадамын

1980 онд 64 настай, эрэгтэй, ага буриад, Дорнод аймаг. Баяндун сум

Дамдинсүрэн Насангийн

1976 онд 63 настай, эрэгтэй, түнхэн буриад, Ховсгол аймаг. Ханх сум

Дампил Дагвын

1970 онд 70 настай, эрэгтэй, ага буриад, бодонгууд омогтой, Дорнод аймаг, Баяндун сум

Дарийм Мөнхийн

1980 онд 78 настай, эмэгтэй, барга, Дорнод аймаг. Гурванзагал сум

Дарь Гашийн

1977 онд 83 настай, эмэгтэй, цонгоол, Хэнтий аймаг, Батширээт сум

Дарь Дамдинбазарын

1977 онд 71 настай, цонгоол, Хэнтий аймаг. Батширээт сум

Дарь Сономын

1979 онд 64 настай, эмэгтэй, барга, Дорнод аймаг, Гурванзагал сум

Дарьзав Жанчивын

1970 онд 54 настай, эмэгтэй, хамниган улусниа омогтой, Хэнтий аймаг. Баян-адарга сум

Дархи Дагсомын

1979 онд 58 настай, эмэгтэй, барга, Дорнод аймаг, Холонбуйр сум

Дашням Базарын

1970 онд 50 настай, эрэгтэй, хорь буриад, Хэнтий аймаг. Батширээт сум

Дангаа Данзаны

1977 онд 65 настай, эрэгтэй, цонгоол, Сэлэнгэ аймаг. Сүхбаатар хот

Дашдондог Басбайн

1977 онд 45 настай, эрэгтэй, хорь буриад, Хэнтий аймаг, Батширээт сум

Дашдэлэг Бадамын

1976 онд 50 настай, эрэгтэй, түнхэн буриад, Ховсгол аймаг. Цагаан-үүр сум

Довчин Сономын

1980 онд 63 настай, эрэгтэй, хамниган, хуланта омогтой, Хэнтий аймаг. Дадал сум

Долгор Бадамсүрэнгийн

1970 онд 68 настай, эмэгтэй, ага буриад, бүргэд ураатай, Дорнод аймаг, Баяндун сум

Долгоржав Тогмидын

1970 онд 68 настай, эмэгтэй, дулигаад хамниган, Хэнтий аймаг. Хэнтий сум

Долгоржав Улаадайн

1970 онд 53 настай, эмэгтэй, хүдэри буриад, Хэнтий аймаг. Батширээт сум

Должин Жамсраны

1980 онд 71 настай, эмэгтэй, ага буриад, Дорнод аймаг, Цагаан-овоо сум

Дорж Түмэдийн

1983 онд 62 настай, ага буриад, Дорнод аймаг. Цагаан-овоо сум

Дорж Юндэнгийн

1977 онд 58 настай, эрэгтэй, цонгоол харнууд омогтой, Сэлэнгэ аймаг. Сүхбаатар хот

Дорж Задийн

1977 онд 66 настай, эрэгтэй, хорь буриад, батнай омогтой, Хэнтий аймаг. Дадал сум

Дулам Бадамын

1970 онд 72 настай, эмэгтэй, хамниган, Хэнтий аймаг. Дадал сум

Дулам Гонгорын

1976 онд 75 настай, эмэгтэй, түнхэн буриад, Ховсгол аймаг, Цагаан-үүр сум

Дулам Баанайн

1970 онд 63 настай, эмэгтэй, худари буриад, Хэнтий аймаг. Батширээт сум

Дулам Дашдоржийн

1970 онд 74 настай, эмэгтэй, цонгоол, Хэнтий аймаг. Батширээт сум

Дулма Мөнхийн

1980 онд 60 настай, эмэгтэй, ага буриад, Дорнод аймаг. Цагаан-овоо сум

Дулмаа Жигжидийн

1976 онд 88 настай, эмэгтэй, санага буриад, Ховсгол аймаг. Цагаан-үүр сум

Дулмаа Цэндийн

1976 онд 61 настай, эмэгтэй, түнхэн буриад, Ховсгөл аймаг. Хатгал сум

Дугар Тагарын

1977 онд 72 настай, эрэгтэй, ага буриад, бодонгууд омогтой, Дорнод аймаг. Дашбалбар сум

Дуламжав Сүхийн

1970 онд 72 настай, хамниган буриад, Хэнтий аймаг. Батширээт сум

Дуламнамжил Мөнхийн

1970 онд 43 настай, эрэгтэй, ага буриад, харгана омогтой, Дорнод аймаг, Баян-уул сум

Дуламцэрэн Шагдарын

1977 онд 64 настай, эмэгтэй, хорь буриад, бүриэхэн хүбдүүд омогтой, Хэнтий аймаг. Батширээт сум

Жамбал Дэмчигийн

1970 онд 73 настай, эрэгтэй, ага буриад, харгана омогтой, Дорнод аймаг, Дашбалбар сум

Жамц Бүүвэйн

1970 онд 74 настай, эрэгтэй, хорь буриад, Хэнтий аймаг. Батширээт сум

Жамц Тахарын

1977 онд 85 настай, эрэгтэй, худир буриад, Хэнтий аймаг. Батширээт сум

Жамц Цэрэнпилийн

1977 онд 85 настай, эрэгтэй, хорь буриад, бодонгууд омогтой, Хэнтий аймаг. Батширээт сум

Жигмэд Мөнхийн

1980 онд 57 настай, эмэгтэй, ага буриад, Дорнод аймаг. Цагаан-овоо сум

Идшин Мятавын

1979 онд 54 настай, эмэгтэй, барга, Дорнод аймгийн Хөлөнбуйр сум

Ичинхороо Адилбишийн

1977 онд 55 настай, эмэгтэй, ага буриад, Дорнод аймаг, Баян-уул сум

Лхаажид Сэдэний

1976 онд 70 настай, эмэгтэй, санага буриад, Ховсгол аймаг. Цагаан-үүр сум

Мижид Сампилын

1963 онд 80 настай, эрэгтэй, алдаршсан нэр нь Хохдэй, боохой хуасай омогтой, Дорнод аймаг. Цагаан-овоо сум

Мөнх Дэлгэрийн

1963 онд 58 настай, эрэгтэй, ага буриад, лэглүүд хүгдүүд омогтой, Дорнод аймаг. Галуут сум

Мөнх Цэдэвийн

1977 онд 78 настай, эрэгтэй, хорь буриад, хуасай омогтой, Хэнтий аймаг. Биндэр сум

Мөнхөө Магсарын

1980 онд 68 настай, эрэгтэй, ага буриад, Дорнод аймаг. Цагаан-овоо сум

Мядаг Жамбалын

1970 онд 87 настай, эмэгтэй, хамниган озоон омогтой, Хэнтий аймаг. Баян адарга сум

Намжий Жигжидийн

1976 онд 64 настай, эрэгтэй, түнхэн буриад, хонгоодор омогтой, Ховсгол аймаг, Цагаан-үүр сум

Нямбуу Дашдоржийн

1977 онд 62 настай, эрэгтэй, ага буриад, оргодой бодонгууд омогтой, Дорнод аймаг, Баяндун сум

Өлзийдэлгэр Жамъянгийн

1980 онд 73 настай, эрэгтэй, ага буриад, ховдүүд омогтой, Дорнод аймаг. Баян-уул сум

Пунцагдулам Жамсрангийн

1970 онд 48 настай, эмэгтэй, цонгоол, Хэнтий аймаг. Биндэр сум

Рагчаа Моломын

1976 онд 62 настай, эрэгтэй, түнхэн буриад, Ховсгөл аймаг. Ханх сум

Ринчин Доржийн

1976 онд 80 настай, эмэгтэй, санага буриад, Ховсгөл аймаг. Цагаан-үүр сум

Самбуу аюушийн

1976 онд 75 настай, эрэгтэй, түнхэн буриад, Ховсгол аймаг. Цагаан-үүр сум

Самдан Аюурын

1970 онд 70 настай, эрэгтэй, хамниган, Хэнтий аймаг. Биндэр сум

Санж Цогтын

1976 онд 53 настай, эрэгтэй, санага буриад, Булган аймаг. Тэшиг сум

Содном Эрдэнийн

1963 онд 64 настай, эрэгтэй, ага буриад, суури бодонгууд омогтой, Дорнод аймаг. Дашбалбар сум

Содномрагчаа Арилдийн

1970 онд 49 настай, эрэгтэй, барга, Дорнод аймаг, Гурванзагал сум

Сойзогмаа Санжаагийн

1970 онд 62 настай, эмэгтэй, ага буриад, худанса шарайд омогтой, Дорнод аймаг. Дашбалбар сум

Сэбэг Дарамын

1976 онд 85 настай, эмэгтэй, санага буриад, Булган аймаг. Тэшиг сум

Сэвжид Балжины

1976 онд 56 настай, эмэгтэй, санага буриад, Булган аймаг. Тэшиг сум

Сэр-од Дондогийн

1979 онд 67 настай, эрэгтэй, барга, Дорнод аймаг. Холонбуйр сум

Сэрээтэр Цэдэнгийн /Боргодоон/

1977 онд 66 настай, эрэгтэй, ага буриад, баруун хуасай омогтой, Дорнод аймаг. Дашбалбар сум

Сэрээтэр Цэрэнгийн

Хорь буриад, хуасай омогтой, Хэнтий аймаг, Дадал сум

Тагар Ерөөлтийн

1970 онд 87 настай, эрэгтэй, ага буриад, бодонгууд омогтой, Дорнод аймаг Цагаан-овоо сум

Товрогаа Загдын

1980 онд 71 настай, эрэгтэй, барга /гүл улаан хошууны/, Дорнод аймаг. Гурванзагал сум

Тойсон Жавын

1970 онд 65 настай, эрэгтэй, ага буриад, Дорнод аймаг. Баян-уул сум

Үржин Гарамжавын

1970 онд 46 настай, эмэгтэй, ага буриад, сагаангууд омогтой, Дорнод аймаг. Цагаан-овоо сум

Ханд Авидын

1977 онд 78 настай, эмэгтэй, ага буриад, Хэнтий аймаг. Норовлин сум

Хандсүрэн Жаргалын

1970 онд 55 настай, эмэгтэй, хамниган, Хэнтий аймаг. Батширээт сум

Хорлоо Гаахүүгийн

1970 онд 76 настай, эмэгтэй, барга, Дорнод аймаг. Гурванзагал сум

Хорлоо Найданы

1970 онд 76 настай, эрэгтэй, ага буриад, хуасай омогтой, Дорнод аймаг. Цагаан-овоо сум

Цагаан хүбүүн Мэлэһэйн

1983 онд 64 настай, эрэгтэй, ага буриад, Дорнод аймаг. Дашбалбар сум

Цэгмид Цэцэгийн

1977 онд 76 настай, эмэгтэй, хорь буриад, Дорнод аймаг, Дашбалбар сум

Цэдэнжав Очирын

1970 онд 79 настай, эмэгтэй, хорь буриад, хүвдүүд омогтой, Хэнтий аймаг. Биндэр сум

Цэдэнжав Очирын

1970 онд 79 настай, эрэгтэй, ага буриад, хуасай омогтой, Дорнод аймаг. Баяндун сум

Цэен Сайнцогийн

1970 онд 72 настай, эмэгтэй, хамниган сартуул омогтой, Хэнтий аймаг. Хэнтий сум

Цэрмаа Цэдэвийн

1977 онд 75 настай, эмэгтэй, хорь буриад, тортоо харгана омогтой, Хэнтий аймаг. Норовлин сум

Цэвэлмаа Тожилын

1980 онд 90 настай, эмэгтэй, барга /гүл шар хошууны/, Дорнод аймаг. Гурванзагал сум

Цэрэн Чойжилын

1977 онд 49 настай, эрэгтэй, хорь буриад, галзууд омогтой, дааган ураатай, Хэнтий аймаг. Батширээт сум

Цэрэндулам Жигжидийн

1977 онд 68 настай, эмэгтэй, хорь буриад, шарайд омогтой, Хэнтий аймаг. Дадал сум

Цэрэнжав Сэнгийн

1970 онд 75 настай, эрэгтэй, хорь буриад, Хэнтий аймаг. Батширээт сум

Чимэддорж Намсрайн

1977 онд 61 настай, эрэгтэй, ага буриад, хуасай омогтой, Дорнод аймаг, Цагаан-овоо сум

Чимидрэгзэн Батын

1970 онд 68 настай, эрэгтэй, тугчин хамниган, Дорнод аймаг. Баян-уул сум

Чойваан Эрдэнийн

1963 онд 71 настай, эрэгтэй, улаалзай хүгдүүд омогтой, Дорнод аймаг. Баян-уул сум

Чойваан Болдын

1970 онд 84 настай, эрэгтэй, хамниган, Хэнтий аймаг. Дадал сум

Чойдог Гончигийн

1970 онд 72 настай, эрэгтэй, ага буриад, худанса шарайд омогтой, Дорнод аймаг. Дашбалбар сум

Чойжив Цэвэгийн

1970 онд 75 настай, эрэгтэй, хамниган озоон омогтой, Хэнтий аймаг. Хэнтий сум

Шийрэв Балжингийн

1976 онд 66 настай, эрэгтэй, түлхэн буриад, Ховсгол аймаг. Цагаан-үүр сум

Эрдэнэ Мөнхийн

1963 онд 64 настай, эрэгтэй, ага буриад, худанц шарайд сувадитан омогтой /ороли/, Дорнод аймаг. Дашбалбар сум

Ядам Настын

1963 онд 72 настай, эрэгтэй, ага буриад, улаалзай хүгдүүд омогтой, Дорнод аймаг. Дашбалбар сум

Янжмаа Батын

1970 онд 45 настай, эмэгтэй, ага буриад, шарайд омогтой, Дорнод аймаг. Цагаан-овоо сум

НОМЗҮЙ

А. Толь бичиг

1. Абашеев. Д. А., Черемисов. К. М., Краткий русско-бурят-монгольский словарь, Улан-Удэ., 1941, 502
2. Алтанцэцэг, С., Бусад аялгуунаас зорүүтэй буриад үгийн толь, Чойбалсан., 2007, 100
3. Амоголонов, Д. Д., Абашеев, Д. А., Буряад-монгол хэлэнэй орфографическа словарь, Улан-Удэ., 1950
4. Бабуев, С. Д., Бальжинимаева, Ц. Ц., Буряад зоной урданай һуудал байдалай тайлбари толи, Улаан-Удэ., 2004, 351
5. Бабушкин, С. М., Бурятско-русский русско-бурятский словарь, Издание 11-е стереотипное, Улан-Удэ., 2010
6. Барадин, Б., Русско-бурятский терминологический словарь по языку и литературе с краткими объяснениями, Улан-Удэ., 1935
7. Бимбаевъ, Р., Краткий русско-монгольскій словарь, Троицкосавскъ., 1914
8. Большой академический монгольско-русский словарь, (в четырех томах под общей редакций академика АН Монголии А.Лувсандэндэва и доктора филологических наук, профессора Ц.Цэдэндамба), М., 2001
9. Бурдуков, А. В., Русско-монгольский словарь разговорного языка, Л., 1935
10. Гантогтох, Г., БНМАУ дахь монгол хэлний нутгийн аялгууны толь бичиг III Бурнад аялгуу, Уб. 1988
11. Гантогтох, Г., Дашбалбар, Дашбалбарайхан (Ну Та То), Уб., 2005,
12. Дамдинсүрэн, Ц., Лувсандэндэв, А., Русско-монгольский словарь, исправленное и дополненное второе издание, Уб. 1982
13. Диалектологический словарь якутского языка (составили: П. С. Афанасьев, М. С. Воронкин, М. П. Алексеев), М., 1976
14. Захаров Иван., Полный маньчжурско-русский словарь, СПб., 1875
15. Калмыцко-русский словарь (под редакцией Б. Д. Муниева), М., 1977
16. Краткий русско-бурятский словарь (составили Ц. Б. Цыдендамбаев и М. Н. Имехенов), М., 1962, 646
17. Манжигеев, И. А., Бурятские шаманистические и дошаманистические термины М., 1978, 125
18. Монгольско-русский словарь (под обшей редакцией А.Лувсандэндэва), М., 1957
19. Норжин, Ц., Чойдандар., Нутгийн аялгууны үгсийн хураангуй, Бээжин., 1992
20. Русско-калмыцкий словарь (под редакцией И. К. Илишкина), М., 1964
21. Русско-бурят-монгольский словарь (под редакцией Ц.Б. Цыдендамбаева), М., 1954, 750
22. Словарь русского языка (в четырёх томах), М., 1981-1984
23. Ууда нар., Барга аман аялгууны үгс // Монгол төрөл хэл аялгууны судлалын цуврал 003., Хөххот., 1985, 225
24. Цыденжапов, Ш. Р., Бурятско-русский фразеологический словарь, Улан-Удэ., 1992, -143,
25. Цэвэл, Я., Монгол хэлний товч тайлбар толь, Уб. 1966
26. Черемисов, К. М., Бурят-монгольского-русский словарь, М., 1951, 852

27. Черемисов, К. М., Бурятско-русский словарь, М., 1973
28. Чоймаа, Ш., Баярсайхан, М., Монх-Учрал, Э., Батхишиг, С., Монгол хэлний хэлзүйн толь бичиг I-II., Хоххот., 2006

Б. Буриад хэл аялгууны судлал

1. Абашеев, Д. А., Краткие замечания по говору тункинских бурят // Сб. Трудов по филологии вып. 3., Улан-Удэ., 1958, 269-276
2. Алтанцэцэг, С., Буриад ардын дууны хэл-соёлын судалгаа, Хэлбичгийн ухааны доктор (Ph.D.)ын зэрэг горилсон бүтээл, Уб., 2011
3. Базарова., Ц. Б., Лексика головных уборов у агинских бурят // Проблемы бурятской диалектологии., Улан-Удэ., 1996, 148-155
4. Батзаяа, Г., Монгол хэлний нутгийн аялгуунуудын авианы харьцаа, Уб., 2008
5. Бальжинимаева, Ц. Ц., Пласт лексики, связанный с рождением ребенка у агинских бурят // Проблемы бурятской диалектологии., Улан-Удэ., 1996, 129-147
6. Бертагаев., Т. А., Заметки лингвиста о хоринском говоре // Зап. Бур.-онг. Науч-исслед. Ин-та яз., лит и истории при ЦИК БМАССР 1, Улан-Удэ., 1936, 5-21
7. Боошяан, Жаранэг, Б., Барга аман аялгуу // Монгол төрөл хэл аялгууны судлалын цуврал 001, Хөххот., 1996, 385
8. Будаев, Ц. Б., К характеристике лексического состава цонгольского говора // Краткие сообщ. Бур., комплексн. Науч.-исслед. Ин-та Сиб. Отд. АНСССР вып. Серия историко-филол., Улан-Удэ., 1962, 117-121
9. Будаев, Ц. Б., Цонгольский говор бурятского языка (Автореф. Дисс. На соискание уч. Степ. Канд. Филол. Наук.), Л., 1962, 16
10. Будаев, Ц. Б., Фонетические особенности цонгольского говора // Краткие сообщ. Бур. комплексн. Науч.-исслед. Ин-та Сиб. Отд. АН СССР. вып. 4 серия историко-филол., Улан-Удэ., 1962, 122-127
11. Будаев., Ц. Б., Фразеология бурятского языка, Улан-Удэ., 1970, 88
12. Будаев, Ц. Б., Лексика бурятских диалектов в сравнительно-историческом освещении, Новосибирск., 1978
13. Будаев, Ц. Б., Некоторые наблюдения над лексикой загадок южных селенгицев // Лексико-фразеологическое своеобразие бурятского языка, Улан-Удэ., 1985, 32-36
14. Будаев, Ц. Б., Бурятские диалекты опыт диахронического исследования, Новосибирск., 1992, 216
15. Будаев, Ц. Б., Буряад диалектологи, Изд-во БГУ. Улан-Удэн., 2000
16. Гантогтох, Г., Буриад аялгууны үгийн сангийн бүрэлдэхүүний онцлог, Хэлбичгийн ухааны доктор (Ph.D.)-ын зэрэг горилсон зохиол, Уб., 1993
17. Дамдинов, Д. Г., Предварительные данные о языке хамниганов Читинской области // Краткие сообщ. Бур. комплексн. Науч.-исслед. Ин-та Сиб. Отд. АН СССР. вып. 4, серия историко-филол., Улан-Удэ., 1962, 128-137
18. Дамдинов, Д. Г., О диалектных словах улигеров хоринских бурят // Диалектная лексика в монгольских языках, Улан-Удэ., 1987, 53-59
19. Дамдинов, Д. Г., Об архаических особенностях говора ононских хамниган // Развитие и взаимодействие диалектов прибайкалья, Улан-Удэ., 1988, 69-79
20. Дондокова, Д. Д., лексика духовной культуры бурят, Улан-Удэ., 2003, 134
21. Исследование бурятских говоров выпуск I, II. Улан-Удэ., 1968

22. Мөөмоо. С., Моңх-Амгалан. Ю., Орчин үеийн монгол хэл аялгуу, Уб., 1984, 159-167, 181-190
23. Намжилон, Ц. Н., Лексическое своеобразие северноселенгинского говора // Лексико-фразеологическое своеобразие бурятского языка, Улан-Удэ., 1985, 21-31
24. Намжилон, Ц. Н., Терминогия родства в говоре североселенгиских бурят // Диалектная лексика в монгольских языках, Улан-Удэ., 1987, 60-85
25. Орлов, А., Грамматика монголо-бурятского разговорного языка, Казань., 1878
26. Патаева. Б. Д., Шаманская лексика тункинских бурят // Проблемы бурятской диалектологии, Улан-Удэ., 1996, 100-114
27. Поппе, Н. Н., Заметки о говоре Агинских бурят, 23
28. Раднаев, Э. Р., Заметка о цонгольском говоре // Тр. Бур. комплексн. науч.-исслед. Ин-та Сиб. отд. АН СССР, вып. 3 серия востоковедная, Улан-Удэ., 1960, 127-133
29. Раднаев, Э. Р., Буряад хэлэнэй диалектологи, Улан-Удэ., 1991
30. Рассадин, В. И., Присаянская группа бурятских говоров, Улан-Үдэ., 1996, 215
31. Ринчен, Б., Монгол ард улсын хамгиган аялгуу, Уб., 1969
32. Рудиев, А. Д., Хори-бурятский говор (Опыт исследования, тексты перевод и примечания), Петроград., 1913-1914
33. Санжина, Д. Д., О языке улигеров агинских бурят // Проблемы бурятской диалектологии, Улан-Удэ., 1996, 123-128
34. Сэцэн., Монгол хэлний нутгийн аялгуупы шинжлэл, Хоххот., 1998, 470-524
35. Сэцэн. В., Монгол хэлний нутгийн аялгууны шинжлэлийн товчоо, Хөххот., 1998, 228-258
36. Цолоо, Ж., БНМАУ-ын нутгийн аялгуу // Хэл Зохиол Судлал, XVIII боть, 1-р дэвтэр, Уб., 1987, 95-111
37. Цэрмаа, Т., Ага аман аялгуу, Хэлшинжлэлийн ухааны доктор (Ph.D.)-ын зэрэг горилсон зохиол, Уб., 2006
38. Цэрэнчимэд, Л., Агын буриад аялгууны үгийн сангийн онцлог, Бакалаврын дипломын ажил., Уб., 2005
39. Цэрэнчимэд, Л., Буриад аялгууны үгийн сангийн зарим онцлог, Уб., 2009, 69
40. Черемисов, К. М., Заметки по бурят-монгольскому языку // Несколько замечаний о тункинском диалекте // Зап. Бур.-Монг. науч.-исслед. Ин-та яз., лит. и истории, вып. 3-4, Улан-Удэ., 1941, 121-143
41. Чингэлтэй., Жаранэг, Б., Сэцэнбаатар., Монгол хэлний нутгийн аялгууны шинжлэлийн удиртгал, Хоххот., 2005, 432-456
42. Ширнэн, Б., Буриадын нүүдэл-хэл, аялгууны учир, Уб., 2005, 65-151
43. Castren. Ì. Alexander., Versuch einer burjatischen Sprachlehre nebst kurzen Wöterver-zeichniss st-pb., 1857.
44. DICTIONNAIRE ORDOS par Antoin- Mostaert , CICM . The catholic university-Peking 1941-1942-1944
45. Käthe u-köhalmi, Der mongolisch-kamniganische dialect von Dadal sum // Acta orient . Hung . Tix. F.2. Budapest 1959
46. Poppe. N., Skizze der phonetik des Bargu-Burjatischen. Asia Major, Leipzig., 1932

В. Буриад аялгууны үгийн сангийн хэрэглэгдэхүүн

1. Алтаргана-1998 буриад арадай дуун, нэг (149), хоёрдугаар боть (91)., Уб., 1998
2. Алтаргана-2000 Хавтгай цагаан улз, Уб., 2000, 229
3. Арван гурван ноёдын дуун (Буриад ардын аман зохиолын цомирлог), Хэвлэлд бэлтгэж, удиртгал тайлбар үйлдсэн Ж. Цолоо, Г. Гантогтох Уб., 2007, 627
4. Ариунжаргал, М., Буриад ардын харилцаа дуу хурим, тойн зан үйлийг тодотгогч хэрэглэгдэхүүн болох нь // Буриад судлал, Уб., 2009, II боть, 2 (002), 12-20
5. Бадамдаш, Ж., Буриад зоны зан үйлийн зарим тэмдэглэл // Буриад судлал, Уб., 2010, III боть, 3 (003), 152-166
6. Будаев, Ц. Б., Русско бурятский разговорник, Улаан-Үдэ., 1990, 143
7. Галбаабадраа, Л., Хөвсгөлийн буриад ард түмний соёлын өв, суух хуур, ёохор хатирах дуут бүжгийн түүвэр, Мөрөн., 2009, 152
8. Галсан, Т., Буриадын шилдэг ерөөл., Уб., 1994, 24
9. Галсан, Т., Буриадын язгуур домгийн товчоон, Уб., 1998, 116
10. Гантогтох, Г., Монгол зан үйлийн аман яруу найргийн уламжлал, Уб., 2007
11. Дамдинжав, Д., Монголын буриад зон, Уб., 2002
12. Зыдэгмаа, Б., Буриад зоной ёһо заншалһаа // Буриад судлал, Уб., 2009, II боть, 2 (002), 109-117
13. Лодон Линховоин., Агын буряадуудай урданай ёһо заншалнууд тэмдэглэлнүүд, Улаан-Үдэ., 1999, 124
14. Лувсанцэрэн, Б., Цэрэнчимэд, Л., Угийн бичиг хөтлөх уламжлал, шинэчлэлийн асуудалд // Буриад судлал, Уб., 2008, I боть, 1 (001), 73-77
15. Монгол ард улсын угсаатны судлал, хэлшинжлэлийн атлас (Атласыг ерөнхийлөн эрхэлсэн доктор, академич Б. Ринчен), Уб., 1979, 244
16. Оюунтунгалаг, А., Монгол улсын буриадууд, Уб., 2008, 224
17. Оюунцэцэг, Л., Буряадай уламжилалта гоёолто зүүдхэл // Буриад судлал, Уб., 2009, II боть, 2 (002), 147-153
18. Оюунцэцэг, Л., Хори буриад эхнэр дээлийн эрт ба эдүгээ // Буриад судлал, Уб., 2010, III боть, 3 (003), 123-132
19. Поппе, Н. Н., Язык и колхозная поэзия бурят-монголов Селенгинского аймака, Ленинград., 1934
20. Рэгзэндорж, Р., Монголын буриад ардын амьдралын зарим асуудал, Уб., 2003
21. Сампилдэндэв, Х., Буриад хуримын дуу // Буриад судлал, Уб., 2010, III боть, 3 (003), 73-83
22. Содном, Ч., Буряад арадай дуунууд, Уб., 1964
23. Сумьяабаатар, Б., Буриадын угийн бичээс, Уб., 1966
24. Ууда нар., Барга аман аялгууны үг хэллэгийн материал // Монгол төрлийн хэл аялгууны судлалын цуврал 002, Хөххот., 1984, 342
25. Улигеры Ононских Хамниган, Новосибирск., 1982
26. Фразеологические единицы в языке бурятской прозы, Иркутск., 2006
27. Цолоо, Ж., Рэгзэндорж, Монгол улсын буриад монголчууд, Уб., 2006
28. Цыбен Жамцарано., Путевой дневник 1908-1909 г., Улан-Үдэ., 2006, 119
29. Цэрэнханд, Г., Буриад төр хуримын дуу, Уб., 1987
30. Цэрэнханд, Г., Монголчууд: угсаа-соёл, зан заншил-1, Уб., 2005
31. Цэрэнчимэд. Л., Буриад аялгууны "хүн"-тэй холбоотой зарим өвөрмөц хэлцийн утга хэрэглээ // Буриад судлал, Уб., 2010, III боть, 3 (003), 47-52

32. Ханджав, Д., Буриадын гүү барьж байсан уламжлал // Буриад судлал, Уб., 2008, 1 боть, 1 (001), 119-132
33. Ширнэн, Б., Тэнгэр уншихуй, Уб., 2004, 37-51
34. Ширнэн, Б., Буриадын нүүдэл-хэл аялгууны учир, Уб., 2005, 151
35. Эрдэнэчимэг, Л., Буриад хуримын дуу бүжиг, зан үйл, Уб., 1995
36. Янжиндулам, С., Хүндийн дугараа (буриад дууны эмхтгэл), Уб., 2007, 102

ТОВЧИЛСОН НЭРСИЙН ХУРААНГУЙ

А.

Aga	- Агын аман аялгуу
Bar	- Баргын аман аялгуу
Kham	- Хамниганы аман аялгуу
Khori	- Хорийн аман аялгуу
Khud	- Худирын аман аялгуу
Ma	- Манж хэл
Mo	- Монгол бичгийн хэл
San	- Санагын аман аялгуу
Tson	- Цонгоолын аман аялгуу
Tunk	- Түнхэний аман аялгуу

Б.

АБМ	- Аръяа-Баалын магтаал
АДМ	- Агын дацны магтаал
АЖМ	- Арван хоёр жилийн магтаал
анат	- анатомия (бие зүй)
Ар	- Архангай
БаАД	- Барга ардын дуу
БАД	- Буриад ардын дуу
БАЕ	- Буриад ардын ерөөл
БАО	- Буриад ардын оньсого
БАТ	- Буриад ардын тууль
БАҮ	- Буриад ардын үлгэр
ББД	- Бавжбарс баатрын дуу
БГҮ	- Бэр гуйх үг
БДЗ	- Бадамын Довчины заавар
БДҮ	- Буриадын домог үлгэр
БМД	- Бөө мөргөлийн дуудлага
БНД	- Бэлзэг наадмын дуу
БМҮ	- Буриад морин үлгэр
бот	- ботанический
БР	- Б. Ринчен
БТД	- Буриад төөлэйн дуу
Бу	- Булган
БУД	- Буриадын ууцын дуу
БХХ	- Буриад хууч хөөрөөн
БШЯ	- Буриадын шог яриа
Г-А	- Говь-Алтай
ГГМ	- Гал голомтын магтаал
ГТӨ	- Гал тахилгын өчиг
ГЭМ	- Гурван эрдэнийн магтаал
Дарх	- Дархад

Д-Г - Дундговь
ДГЗ - Довчины Гончигийн захидал
ДДМ - Дамдиндорлиг дарханы магтаал
детск - детская речь (хүүхдийн хэл)
ДМД - Дуганы магтаал дуу
ДНД - Дугуйн наадмын дуу
До - Дорнод
ДСМ - Дуган сүмийн магтаал
Ду - Дундговь
ДХУ - Дунд хурууны үг
ЁНД - Ёохор наадмын дуу
жарг - жаргон (этгээд үг)
ЖУХ - Жороо үг хэллэг
За - Завхан
звукоподр - звукоподражательное слова (чимээний үг)
зоол - зоология (амьтан судлал)
ЗЦУ - Зүйр цэцэн үг
ЛЛТ - Лёнхвойн Лодоны тэмдэглэл
МАУ - Монгол ардын үлгэр
МЕЦ - Магтаал ерөөл цол
МНД - Михалай ноёны дуу
МТД - Мал тойглох дуу
МХУ - Молор хундаганы үг
НДМ - Ногоон дар эхийн магтаал
ННД - Ниргэлэг наадмын дуу
НСМ - Нум сумны магтаал
НХМ - Николай хааны магтаал
Орд - Ордос
Орос - Орос хэл
ОХУ - Ононы хамниганы үлгэр
Өв - Өвөрхангай
перен - переносное значение (шилжсэн утга)
побуд - побудительный залог (үйлдүүлэх хэв)
Рел - Религия
СХБ - Соронзон хальсны бичлэг
СХС - Суух хуурын сургалт
ТММ - Таван хошуу малын магтаал
Ув - Увс
УМУ - Уг мунгаалгын үг
УНХ - Улзынхны нанчилдааны хууч
усил - усилительная частица (хүч нэмэгдүүлэх сул үг)
уст - устаревшее слово (хуучирсан үг хэллэг)
ҮТТ - Үлгэр туульсын түрлэг
ХМД - Хоридой мэргэний домог
ХМУ - Хөнжил мялаах үг
ХМЦ - Хурдан морины цол

ХНД	- Хөзөр наадмын дуу
ХТД	- Хурим тойн дуу
Хө	- Ховсгол
ХТЕ	- Хадаг тавих ерөөл
ХХҮ	- Хуримын хэлмэр үг
ХХЯ	- Хөгшцүүлийн хууч яриа
ХЦД	- Хасаг цэргийн дуу
ХШЯ	- Хошин шог яриа
Хэ	- Хэнтий
Цах	- Цахар
ШАХ	- Шинжилгээний ангийн хэрэглэгдэхүүн
ШБД	- Шашин бурханы дуу
ШДҮ	- Шувууны даллагын үг
Шилж	- Шилжсэн утгаар
ШМД	- Шашин мөргөлийн дуу
ШХҮ	- Шидэт хүүрийн үлгэр
ШХХ	- Шог хошин хууч
ЭГЕ	- Эсгий гэрийн ерөөл
Якут	- Якут хэл
ЯНД	- Ягшаа наадмын дуу
ЯШЯ	- Явган шог яриа

А/ А

аа/ ā *межд.* ā yūŋ genèš *аа юу гэнэ ээ?: а, что ты сказал?*; ā tīme bī *аа тийм үү?: а так?*; ā bū medeyė *аа, бүү мэд!: кто его знает!*

аабаг аабаг/ ābag ābag (Khori., Aga., Tson.) 1. *баацаг баацаг яваx: еле еле, неуверенно*; ābag ābag gehēr xùlde oroxon xàyàmdā *баацаг баацаг гэсээр хөлд орлоо байна шүү дээ*; xùlde orǫžǫ yàbahaŋ ūxibūyi ābag ābag, ābayaŋ ābayaŋ, ābayad ābayad gèžė bāěžà xūxiōxede yėxele zǫxidšōžǫ, ābāěsa ābayanā hābdā *хөлд орж яваа хүүхдийг мөөжин жөөжин, бөөжин жөөжин, өөжин бөөжин гэж ирээд хөгжөөхөд, их л таалажтайгаар баацайтлаа баацганах нь хөөрхөн*; 2. *ээвэг бээвэг: в парн*: ēbeg ābag *едва-едва, с трудом*; γurba yühīŋ xüitende yėxēr bērėšōd, ēbeg ābag gèžė xùl dērē bǫxiγǫšōd, γarā γalda xùlšène *гурван есийн хүйтэнд дагжиж бээрчихээд, ээвэг бээвэг гэж хөл дээрээ бохилзоод гараа галд хөлчинө.*

аабагар/ ābayar (Khori., Aga.), **āěwγar** (Bar.) 1. *баацгар, баацганасан: неуклюжий*; ābayaŋxaŋ xùbūmńi *баацгар хөөрхөн хүү минь*; 2. *салтирганасан, туяганасан, гуйвганасан: (лишённый твёрдости), неуверенный (в своих движениях)*; (Bar.) ger bàŕixàtš gèdži nege āěwγar yüm arāě āěwīlγād oŋxihom bāěn haŋ *гэр барих ч гэж нэг салтирганасан юм арай өөвийгөөд орхисон байна лээ.*

аабайх/ ābāěxa (Khori., Aga.), āěwīx (Bar.) *ээвийх, бээвийх, өөвийх: еле еле держаться /на ногах/*; ābāěžà zogsoxo *ээвийж зогсох*; (Bar.) āěbīhaŋ boro ger *өөвийсөн бор гэр*; arāě γoltōě āěbīdž sūγā åmitaŋ baŋhaŋ *арай голтой бээвийж суугаа амьтан хөөрхий*; (Aga.) ùxexen yümābāě gehemńi xàŕi āběγād bodōd yàwàžà bāěbala *үхэх нь юм болов уу гэсэн чинь харин өөвийгөөд босоод явж байна лээ.*

аабза/ ābza (Khori., Aga., Tson., San., Tunk.) *магадгай, лавтай, биз гэсэн утга илтгэх байлж сул үг: модальная частица, выражающая предположение наверно пожалуй*; xelē ābza *хэлсэн биз*; yàbā ābza *явсан биз*; medē ābza *мэдсэн биз*; dūlā ābza *дуулсан биз*; bolxo ābza *болох биз*; xùŋxe ābza *хүрнэ биз*; yàbàšōgūi ābza *явчихаагүй биз*; nīdèšōgūi ābza *нисчихээгүй биз*; ǫšō ābza gežė hananab *очсон биз гэж бодно*; // Mo. a-bui-ya

аабы/ ābī (Khori., Aga., Kham., Tunk., San.) *илтгэж ядан гайхаж эргэлзсэн утгатай байлж сул үг: модальная частица, выражающая сомнение с оттенком удивления или неуверенности*; tīgežė bešē abī dā *тэгж бичээ болов уу даа*; možō tulxadā yāna gēšèb, monsoγor hùŋxēb gebe gēšė ābï *ташаагаа тулдаг нь яаж байгаа юм бол, таахгар сүрхий шүү би гэж байгаа юм болов уу*; // Mo. a bui

ааг/ āg I (San.) 1. *ааг, охь: крепость вина*; aràsīŋ āg *архины ааг охь*; xùxe ėŕēŋ hàŕdag xùxe dàlār xaŋxalna, xùgšèm būralāě xōěmoŋto xùròŋgīŋ āg xaŋxalna *хөх эрээн сарьдаг хох далиар ханхална, хөгшин буурлын хойморт хорөнгийн аяг ханхална*; altaŋ γuŋaldāě šèŋyixeŋ ayāŋtala seŋgeltē åmitaŋgüi, āgtāě xara šèŋyixeŋ amandam tātāě undāŋ ùgī *алтан гургалдай шиг агаарт л цэнгэлтэй амьтангүй,*

аагтай хар шиг аманд минь таатай ундаан үгүй. (БАД); // Mo. ayay

aar/ āg II (Khori., Aga., Kham.) *баймж сул үг. Үгтаа аqи хэмээх үйл үгийн* 3-*р биеийн захиран хүсэх хэлбэр: модальная частица /исторически āg повел. накл.* 3-*го л. ед. ч. от неупотребляемого теперь глагола*; aqu/ miń$\bar{\imath}$xišyė āg dā yŭŋ *миний̆х ч байг л дээ ямар хамаатай юм*;

aarahaŋ/ āγahaŋ (Khori., San., Tunk.) *болсон гурил, замбаа хуурсан гурил: толокно, поджаренная мука; мука из толченых поджаренных зерен (используется при приготовлении чая зутарана и каши замбы)* āγaha ėdixe *замбаа идэх*; Tunk. āγaha ŭmxeheŋ šėŋgi *ус балгасан юм шиг*; γurbaŋ lamanar amandā āγaha ŭmxeheŋ šėŋgi dŭγāė ŭŋgerbe *гурван лам нар амандаа замбаа үмхсэн юм шиг дуугай онгоров.* (БАУ)

aagли/ āgl$\bar{\imath}$ (San.) *агли, ур: древесный гриб-трутовик*; šünehenē āgĺi *шинэсний агли*; xuhanāė āgĺi *хусны агли*; moŕi malāė dā$\bar{\imath}$rinda xuhanāė āgĺi tàbixada hāėŋ *морь малын дайранд хусны агли тавихад сайн*; ardāė emnelge gŭ boro aryār zosō xu$\breve{\text{d}}$xa$\breve{\text{r}}$xa yüx$\bar{\text{o}}$nde āgĺi busalyažà ūlyaxada hāėŋ gelsegš̆è *ардын эмнэлэг буюу бор аргаар дотор хутгах зэрэгт агли буцалгаж уухад сайн гэлцдэг*; // Mo. ayli

aад/ ād (Khori., Aga., San., Tunk., Tson.) *мортоо, боловч, болохоор, туд, учир, болоод /үгтаа а- язгуурт үйл үгийн урьдчилах нохцол үйлийн хэлбэр/: но, а; так, как*; tomo bolhoŋ ād bàŕxi$\breve{\text{r}}$šà bāėxa *том болсон мортоо үйлж байдаг*; sergedē bāėxadā šėbšėge$\breve{\text{r}}$xenle ād sexexeŋ xargīdā yàma$\breve{\text{r}}$xanla āb, šėyīyīn xaraxadam sebe$\breve{\text{r}}$-xenle ād se$\breve{\text{d}}$xilxem bodolōrō yàma$\breve{\text{r}}$xanla āb? *шүзгандаа байхдаа живжгэрхэн ч болов, шулуунхан харгүйдаа ямархан л бол, чиг царайг нь харахад минь аятайхан ч гэлээ сэтгэл бодлоороо ямархан л бол?* (БАД.); ùgūile ād ùgūi *үгүй л гэсэндээ үгүй*; // Mo. ayad

аал/ āl (Khori., Aga., Tson., San., Tunk.) *баймж сул үг: модальная частица*; 1. *эргэлзээ утгаар: выражающая сомнение*; xarāgüi ālta *хараагүй гэж үү та? разве вы не видели?*; 2. *асуух утгаар: выражающая вопрос*; žǫlōšǫ bolohīmni medēgùī ālši *жолооч болсныг минь чи мэдээгүй ээ дээ?*

аали/ ā$\bar{\text{l}}$i ~ āėli I (Tunk.), **ā$\bar{\text{l}}$i(n)** (Khori., Aga.) 1. *хоронго зоор аль: недвижимое имущество*; ā$\bar{\text{l}}$i xŭrŭŋge *аль хоронго*; ā$\bar{\text{l}}$i axui *хоронго ахуй*; ā$\bar{\text{l}}$i xŭŕ$\bar{\text{e}}$ *аль хүрээ*; adaha ā$\bar{\text{l}}$i *адуу мал хоронго*; agī sayāŋ ā$\bar{\text{l}}$iŋ xŭŕ$\bar{\text{e}}$ŋ dērem ada buzar bāėyā hā$\bar{\text{n}}$i áŕilyažà bŭgtī *агуй цагаан аль хүрээн дээр минь ад бузар байвал аршлагаж буугтун.* (БМД); 2. Tunk. *нуруулдсан овс: валы сена*; ā$\bar{\text{l}}$i ā$\bar{\text{l}}$ixa ~ āėli āėlixa *овсоор нуруу тавих*; *Cf.* Khori., Aga., hüŕi xàyàxa

аали/ ā$\bar{\text{l}}$iŋ II (Khori.) 1. *удаан, намуун, долгоон, аяархан: тихий, негромкий*; ā$\bar{\text{l}}$i darū *даруу долгоон*; ā$\bar{\text{l}}$i udāŋ *алгуур удаан*; ā$\bar{\text{l}}$i dùmŭxenēr *аяархан зоолхоноор*; ā$\bar{\text{l}}$i dūtāė *намуун дуутай*; ā$\bar{\text{l}}$ā$\bar{\text{r}}$ xùdelxe *аяархан ходлох*; ā$\bar{\text{l}}$i tog$\breve{\text{t}}$ūŋ *намуун тогтуун*; ā$\bar{\text{l}}$i namdūyār *долгоон намдуунаар*; bėŕimnāė ā$\bar{\text{l}}$i xùŋ a). *бэр маань долгоон хүн*; б). *бэр маань удаан хүн (ходолж ядсан)*; 2. *аажим, удаан, аяар: медленный, медлительный, нерасторопный*; *вялый*; ā$\bar{\text{l}}$i zantāė *хөшүүн хойрго зантай*; ā$\bar{\text{l}}$ā$\bar{\text{r}}$ yàba *аяархан яв*; tal$\bar{\text{i}}$ŋ xargī xatūb̆ėbī, tanāė xamar zōlòmšėbī ā$\bar{\text{l}}$ā$\bar{\text{r}}$ yüryūlxedetnē yā$\bar{\text{y}}$ā yüm *талын харгуй*

хатуу шүү, таны хамар зөөлөн шүү, аядуухан ергүүлбэл яасан юм бэ?

аалидаха/ āl̄idaxa 1. *амирлах, тайтгарах, тайвшрах: успокаиваться, утихать, утихомириваться*; nomγorožo āl̄idaxa *номхорч амирлах*; nege baγa āl̄idaxa *нэг хэсэг тайтгарах*; nege baγa āl̄id̄šdā yāγā yėxēr suxaldanâš *нэг жаахан тайвшраач дээ, яасан ихээр уурладаг юм бэ?*; 2. *биеэ барих: вести себя тихо /или смирно/*; āl̄idaŋ hūxa *биеэ барьж суух, тэсээд суух*; hamaγanāēm γàńiγ̌xa γabaγ̌xa gē̄šèn teŋ terēgūr, zemetē xùŋ xadā bi āl̄idād hūžàl bàěγāb *эхнэрийн маань үглэж дуулах гэдэг нь жигтэйхэн, би оорөө бурууташ болохоороо биеэ барнад суух л байлаа*; 3. *удаашрах, аажимсах: замедлять (напр. ход)*; xọńiŋ taγalaŋ gexedē xùzūn̄ī̀n xùgdē̄gēd, xùlen boγọńidōd, xùdelgō̄n̄ī̀n āl̄idād, ùhen̄ī̀n hoγ̌ọžọ zadàŕā̄d, xondolōěn xob̆xoγonōd yàbadal̄ī̀n salsaγanād yėrexe *хоть таргалахаараа хүзүү нь хүгдийгээд, хол нь богиносоод, ходолгөөн нь удаашраад, ус нь сортож задгайраад, хондлой нь ховхилзоод, явдал нь цалганаад ирдэг.*

аалидуулха/ āl̄idūlxa 1. *ааждуулах: допусть от аалидаха; замедлять (напр. ход.): убавлять скорость*; uryaxa ulān naratāč ụŕildaŋ, unagš̄ī̀ŋ yàbadal āl̄idūlaŋ yėrežė, alda toryoŋ xadaγā àl̄iγaŋ dērē delxēm bàŕihaŋ ụšàr ī̀me *ургах улаан партай уралдан, унагчийн явдлыг ааждуулан ирж, алд торгон хадгаа алган дээрээ дэлгэн барьсан учир ийм.* (ХТЕ); 2. *намсгах: утихомиривать*; dūγā āl̄idūlxa *дуугаа намсгах.*

аалихан/ āl̄ixaŋ (Khori., Aga.) 1. *аяархан, намуун: тихонько*; āl̄ixaŋ dūγarba *аяархан дуугарав*; āl̄ixaŋ dūlγaxa *аяархан дуулгах*; āl̄ixan dūtāē *намуун дуутай*; āl̄ixaŋ xùrēd ab̆xa *аяархан хүрээд авах*; xùndemūšė hùzegleŋgiēr āl̄ixaŋ èl̀bēd ab̆xa *хүндэтгэлтэйгээр сүсэглэн аяархан илээд авах*; 2. *алгуур, зөөлөн: медленно*; āl̄ixaŋ bodbo *алгуур босох*; āl̄ixan zantāē basaγaŋ *зөөлөн дөлгөөн зантай охин*; alaxa ùb̆šèŋ āl̄ixaŋ yėrexe *алах өвчин аяархан ирнэ.* (ШАХ); amžalta gē̄šė āl̄ixaŋ yėrėžė bolxōr bāěxada àžài oroldolγo gē̄šī̀yi āl̄id̆xaŋ tāēbarūlxa toŋ arγagūi gedegē *амжилт гэдэг ааждуухан ирж болдог атал ажил оролдлого гэгчийг ааждуутган тайвруулах тун аргагүй гэдэг ээ!* (ДГ 3.)

аамаг/ āmag: āmag āmag (Khori., Aga., Tson., Tunk., San.) *маймар маймар ангаг ангаг: усиленно открывая и закрывая беззубый рот:* āmag āmag žàžàlhār zàl̀yižiγ̌xiba *маймар маймар зажилсаар залгичихав*; zaγahaŋ āmag āmag àmilna *загас ангаг ангаг амьсгална.*

аамаганаха/ āmaγanaxa (Khori., Aga.) 1. *маймрах: усиленно открывать и закрывать беззубый рот /чаще о старухах/*; āmaγanažà zàžàlxa *маймарч зажлах*; 2. *амаа ангалзуулж ярих: говорить широко открывая и закрывая рот*; āmaγanažà yėrēd šàšàxa *амаа ангалзуулж ирээд чалчих.*

аамагар/ āmaγar (Aga., Khori.) 1. *маймгар, маймгар амтай: приоткрытый, открытый, разинутый /о беззубом рте/*; āmaγar amatāc *маймгар амтай*; 2. *аамгар, чалчаа, ам султай: болтливый*; āmaγar hāmaγar xọyọr axa dū *аамгар саамгар хоёр ах дүү.* (ШАХ)

аамайха/ āmāěxa (Khori., Aga.) 1. *ангайх: разевать, приоткрывать*; ùlgī̀tē žā

üxibūŋ aba ėžīgē xaraŋ gexedē āmāětarā ńēxe *олгийтэй жижигхэн хүүхэд аав ээжийгээ харангуутаа (шүдгүй амаа) ангайж ирээд инээх*; āmāĕžà ėńēxe *ангайж инээх*; 2. *аллайрах, ангайж хоцрох, гайхах: быть ротозеем*; amāĕhār ùlešėbe *аллайрсаар хоцорчихлоо*; üyėteŋ basaγaḏšińi üŕdildehēr xadamda γaršàxadan, āmāĕhār šọrtō hula halšàxàyā bāĕnàlši *үетэн охид чинь орсолдсоор хадамд гарчихад нь ангайсаар хов хоосон хоцорчих нь байна шүү дээ чи.*

аамалзаха/ āmalzaxa (Khori., Aga.) *аамалзаж жуумалзах, аамалзаж ангалзах: улыбаться, открывая рот широко улыбаться*; āmalzažà nādalxa *аамалзаж жуумалзан шоолох;* āmalzàžà bāĕžà ńēxe *аамалзаж ангалзаж ирээд инээх*; medērxėžė bāĕžà āmalzàžà hāmalzàžà beleŋ belenēr xelē belē *мэдэмхийрч байж, аамалзаж саамалзаж, бэлэн зэлэн юм хэлсэн билээ.*

aapar/ ārag (Aga., khori.) 1. *ховор, хаяа, хаа нэг, зуршил болоогүй: редкий, необычный*; ārag ušàr *ховор тохиолдол*; xūgedńi! hurγūĺi hudar dūrgebet, γazāda dosōdo yàbaxatnāĕ bultārā nege dorō suglarxa gēšėmnē ārag ušàr bolxọyō bāĕn! *хүүхэд минь! сургууль судраа тогсголоо, гадаад дотоодод явах нь байна, бүгдээрээ нэг доороо цугларна гэдэг ховор тохиол болох нь байна!* 2. *олиггүй, журамгүй, ооджүй: аморальный, негодный, никчёмный*; ārag uragšigüi yàbadaltāĕ xùnūdēr xolbōŕildobọš, došōγō bodoltōĕ yàbārāĕ *олиггүй явдалтай хүмүүстэй нөхцөв оо чи, дотроо бодолтой яваарай*; 3. *солиг олиг: переменный, меняющийся непостоянный*; sogtūronši tatažà bāĕnabdi, sōxorxom medēmnē ārag bāĕna, soxomxonši uraγūdnāĕ mānahā soxomnoḏši gehērle abnāḇzet *согтон алдацгааж л байна, цооxорхон мэдээ маань солиг олиг байна, чухам ургууд минь биднээсээ чухалчилхийгээд л мэдэж авна биз дээ.* (БАД)

aapaxa/ āraxa (Khori., Aga., Tson., San.), (Bar.) 1. *баарах: осекаться, давать осечку /о ружье/*; bū āraxa *буу баарах;* anda mordoxōĕŋγō urda ùdùr saγān zandaŋ, aγaru, arsa, saγaŋ xùxe, àyār būγā utažā, toho, talxa, mixa, šụhà, aràxi, segēgēr tàxižà amhūlād, aldàšigüi mergeŋ, āràšigüi sesem bolōrōĕ gėžė šėḇšėdeg *анд мордохынхоо урьд одор цагаан зандан, агар, арц, цагаан хох агиар буугаа утаж, тос, гурил, мах, цус, архи, айргаар тахиж амсуулаад, алдашгүй мэргэн, бааршгүй цэцэн болоорой гээж шившдэг*; 2. *алдах, аарах: сделать промах, потерпеть неудачу*; aldažà āraxa *алдаж баарах*; aldaxagüi mergeŋ, āraxa ùgüi seseŋ gėžė ùgüi *алддаггүй мэргэн, аардаггүй цэцэн гээж үгүй.*

aapca/ ārsa (Khori., Tunk., San.), ārtsa (Kham., Tson.) *аарц: кисло-молочный продукт*; ārsa xalāxa *аарц халаах*; xeršėmegtē ārsa *хэрчмэгтэй аарц*; ārsa busalγaxa *аарц буцалгах*; toγōnōĕ ārsa *тогооны аарц*; šūheŋ ārsa *шүүсэн аарц*; ārsīyi uhanda gù, àĺi hula šülùnde xuḏxàžà busalγād, talxa hamaraŋ bolγọžọ ūdag *аарцыг усанд юмуу аль хоосон шолонд хутгаж буцалгаад гурил самран болгож уудаг*; ārsanī terte *аарц шүүх хүүдийн амсрыг тэлдэг мод*; ārsa ūhaŋ xùŋ àžàl xedeg, aràxi ūhaŋ xùŋ àyày zuγā xedeg *аарц уусан хүн ажил хийдэг, архи уусан хүн аяг зугаа хийдэг*; àyàg mūtāĕ

hamaγanāĕ ārsaṅīn šėŋgeŋ *ааш муут эхнэрийн аарц нь шингэн*; // Mo. aγarča

аарсаг/ ārsag (Khori., Aga., Bar.) *аарцаг: таз*; ārsag yàhaŋ *аарцаг яс*; arγamàyi unāšyihā ārsagta ńāldaxagüi amtatīyi ėdėšihā arānda šėŋgexegüi *аргамгийг унавч аарцагт наалдахгүй, амттаныг идэвч ааранд шингэхгүй*; // Mo. aγarčaγ

аахирган/ āxirγaŋ (Khori., Tunk., San.) *оохиргон: резкий, крикливый*; āxirγaŋ üxirγaŋ *оохиргон уухирган*; āxirγaŋ zaŋ *оохиргон зан*; āxirγaŋ āšà *оохиргон ааш*; āxirγaŋ zaŋγā tatad gērē *оохиргон зангаа татасхийгээрэй.*

аахирха/ āxirxa (Khori., Aga.) 1. *аахилах, амьсгаа давчдах: задыхаться*; āxiršà baxardàšàtarā güixe *аахилж бахардатлаа гүйх*; 2. *гүн санаа алдах, гүнээр шүүрс алдах: глубоко вздыхать*; dosōhō xündōr āxirxa *дотроосоо гүнзгий санаа алдах*; hėšxelē oyogtōĕ bolšō gėšė gù dā, gene gene bulāĕγār āxirna *сэтгэлийн оёгтой болчихсон юм болов уу даа, гэнэ гэнэ сурхийгээр шүүрс алдана.*

аахурай/ āxurāĕ (Khori., Aga.), **āxarāĕ** (Tunk., San.) *хурай! хурай!: возглас одобрения в конце религиозных обрядов*; dalgīŋ tabagtāĕ ėdėgē nara zùb ėŕyüīlėd āxurāĕ gėžė xurīlxada buyàŋ xėšėg, ùlzī xutug orošidog *даллагын тавагтай идээгээ нар зөв эргүүлээд хурай хурай гэж хурайлахад буян хишиг, өлзий хутаг оршдог*; āxurāĕ gėžė ùgīŋ udxan xadā tīme, zē tėĺi, boltoγōĕ, xùseldehēdā, zùb zùb gexe mete udxatāĕ *хурай хурай гэдэг үгийн утга нь болбол тийм тийм, зээ тийм, тийн болтугай, бүтэх болтугай, зөв зөв гэх мэт утгатай*; // Mo. a qurai

аахурайлха/ axurāĕlxa (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *хурайлах: махать, кружить в воздухе что-л (напр. платок и т. п.) и восклицать "хурай" (во время шаманского обряда); призывать шаманских богов*;

ааша/ āša: āša bāšà (Tson.) *ааш бааш: поступки*; āšà γāšà *ааш гааж*; āša bāšan oldoxogüī *ааш бааш нь олдохгүй*; Mo. aγasi

аашар/ āšàr (Aga.), **āšār** (Bar.) *дараа, хожим, аажимдаа, сүүлд: потом*; āšàrtā ùgen bėšdā *дараа аажимдаа өгнө биз дээ*; āšārtā yèrexe *байсхийгээд ирнэ*; āšār orōĕ ùdėšleg xīne gene *байсхийгээд орой үдэшлэг хийнэ гэнэ*; // Mo. ašar

ааашархуу/ āšàrxū (Khori., Aga.) *төрхгүй, дүрсгүй гэнэн: озорной, несерьёзный*; āšàrxū zantāĕ gùlmer nahaŋ *торхгүй зантай гэнэн бага нас*; āšàrxū olonhō àyàtāĕxaŋ γansa dēre *төрхгүй олноос төвшин ганц дээр*; // Mo. aγasirqau

ааяха/ āyàxa (Khori., Aga.) *дүнгэнэх, дүүгэх: шуметь, гудеть*; āyàxa dūyexe *дүнгэнэж дүүгэх*; àĺāha bataγanānāĕ āyàxa dūyèxe àbāŋ *ялаа батганын дүүгэх дүнгэнэх дуу чимээ.*

ааяма/ āyàma (Khori., Aga.), **āgima** (Kham., Tson., Tunk., San.) *аагим: знойный, палящий, жаркий*; āyàma xalūŋ *аагим халуун*; āyàma xalūŋ ùder *аагим халуун өдөр*; zunāĕ āyàma xalūnda *зуны аагим халуунд*; āyàma zunāĕ xalūnda āxirγažà yàbaxa gēšė bidādā *аагим зуны*

халуунд аахилж явна гэдэг хэцүү дээ; // Mo. ayagim-a

ааянта/ āyėnta (Khori., Aga.) *агент;* āyėntahā talxa abāb *агентаас гурил авлаа;* žàmbal ayėntīnda ọšidog ulzāěŋ γolōě ulumīyi žàmbal γarsa gėžė mùnō boltor nerelehēr xebšėšėheŋ yüme *Жамбал агентынд хүрдэг Улзын голын олныг Жамбал гарц гэж өнөө болтол нэрлэсээр хэвчихсэн юм.*

аб / ab (Khori., Tunk., San., Tson.) *ид, ид шид;* *ав: чары, колдовство;* ab šėžė *ав шид;* ab žėb *ав жив;* abtāě àyàtāě *автай аятай;* ab güilgexe *ав гүйлгэх;* ab žėbē γaγaxa *ав живээ гаргах;* arγa yėxetīŋ arbaŋ xuγaŋ abtāě *арга ихтийн арван хуруу автай;* arbaŋ γurbaŋ abā àlíγan dēgūrē güilgebe *арван гурван аваа алган дээгүүрээ гүйлгэв.* (БАУ); // Mo. ab

аба / aba (Khori., Aga., Bar., Tson., San., Kham.) *аав: отец, папа, батюшка;* tùrxùm aba *төрүүлсэн аав;* nayasa aba *нагац аав;* šànarāě aba *бөөгийн чанар хийх үест бөө удганы эцэг болсон гэрчийн этгээд;* nāěžà aba *найж аав - нялх хүүхдийн сүнсийг онгон сахиус нартай холбон адын хорлолоос хамгаалсан бөө;* aba ėžī *аав ээж;* xadam aba *хадам аав;* "A" gėžė nom hurdag, aba gėžė xelede orodog "A" *гэж ном сурдаг, аав гэж хэлд ордог;* aba xùŋ xōčmorto, agta morin sergede *аав хүн хойморт, агт морь шүзганд;* àlíγan dērē tenžēheŋ aba ėžī xọyọrńi *алган дээрээ өсгөсөн аав ээж хоёр минь.* (БАД); // Mo. abu

абаали/ abāli (Khori., Aga., Tunk., Sanm., Tson., Kham.) *авааль: первая законная жена;* abāli hamaγàyā ọrxiōhā amar zàyāγā ùzexegūi *авааль эхнэрээ хаявал амар заяагаа үзэхгүй;* // Mo. abali

абаахай/ abāxāě (Khori., Aga.), **abāxaldāě** (Bar.), **abālzāě** (Tson.), **abāldza** (Kham.) l. *аалз: паук, мизгирь;* abāxāě xorxōě *аалз хорхой;* abāxāěŋ šülehen *аалзын шүлс;* abāxāěŋ xùrmedehen *аалзын тор;* abāxāěŋ tohoŋ ėdē *аалзын тосон идээ;* atarildàžà yàbahaŋ abāxāě, xotọrildọžọ yàbahaŋ xorxōě *атиралдаж яваа аалз, годилзож явах хорхой;* abāxāě xaragdā hāńi alagtī, àgiramba xaragdā hāńi mùrgùgtī *аалз харагдвал ал, аграмба харагдвал мөргө;* aγārāě àrūnda abāxāěšyi àžàlladag *агаарын ариун аалз ч ажилладаг;* abāxāěŋ šülehēr gülime gürexe *аалзын шүлсээр загасны тор сүлжих ~ тулгаа сураар баглаад ягшгалдай боллоо гэх;* 2. *малгайлсан цас, сэвсгэр цас, лавсаж орсон цас: снег хлопьями, пушистый снег; снежинка, снежная пушинка;* abāxāě sahaŋ xadā γazarāě šàra tohoŋ gēšė *лавсаж орсон цас гэдэг газрын шар тос шүү дээ.*

абаахайлха/ abāxāělxa (Khori., Aga., Tson.) *лавсах /цас/: идти хлопьями /о снеге/;* sahaŋ abāxāělžà oroxo *цас лавсаж орох;* modonōě gėšūhen dēre abāxāělhaŋ sahaŋ *модны мөчир дээр сэвсийсэн цас.*

абаашаха/ abāšàxa (Khori., Aga.) l. *авааччих: брать с собою, уводить, увозить, относить, отводить, отвозить;* abāšàžà ùgexe *авааччиж өгөх;* zalaža abāšàxa *залж авааччих;* ụrižà abāšàxa *урьж авааччих;* 2. *хургэх, авааччих: сносить;* xùbūgē daxūlžà abāšàhūb *хүргээ дагуулж авааччъя;* 3. *авч одох: уносить;* üyir būγād xamag yūmēmnē abāšāgšàhaŋ *үер буугаад хамаг юмыг маань авч одсон сон;* 4. *ойртуулах, ойртуулж үзэх: подносить;* bùrūl xùŋ heŋ ad ńüdendē abāšàžà xaragšàhaŋ *хараа муутай хүн байсан*

болохоороо нүдэндээ аваачиж үздэг сэн; // Mo. abačiqu

абаашгүй/ abāšigūi (Khori., Aga.) *арчаагүй, унхиагүй, олхиогүй*: *беспомощный, несамостоятельный*; abāšigūi xůŋ *арчаагүй хүн*; abāšigūi ůge *олхиогүй үг*; abāšigūi hamaγaŋ *унхиагүй эхнэр*.

абаштай/ abāšitāĕ I (Aga., Khori., Kham.) *адангатай, адтай, арга баширтай, гавшгай зантай*: *бойкий, живой, расторопный, ловкий, шустрый*; adatāĕ abāštāĕ gēšėn *адтай адангатай гэдэг нь*;

абаштай/ abāšitāĕ II (Khori., Aga.) 1. *цовоо, шаламгай, хонгон, гавшгай, шавхийсэн дүйтэй, элдэвтэй*: *бойкий, живой*; *расторопный, ловкий, шустрый*; abāšitāĕ xůŋ *элдэвтэй хүн*; ahaxa abāŕixadā abāšitāĕ *асаж авирахдаа шаламгай*; yūmende abāšitāĕ *юманд дүйтэй*; abāšitāĕ soĺyōŋ *цовоо цолгион*; ůbegežōl xůŋ gexede xāŕi sula, abāšitāĕ berxe gēšėn *хижээл хүн гэхэд харин хонгон, шавхийсэн сүрхий гэдэг нь*; bāĕ! noxōĕmnāĕ yāγā abāšitāĕγār xusanab? *байз! нохой маань яасан гаажтайгаар хуцна вэ*?; hūlē γodoγǫšūlžā yėrēd abāšitāĕxanār dexexe gēšėn *сүүлээ годгонуулж ирээд адтайханаар эхийнхээ хохийг нудчин байж хохох гэдэг нь*; 2. ůrge amanda abāšātāĕ *хэл аманд авьяастай*: *любитель говорить, словоохотливый, болтливый*; ůrge amanda abāšātāĕ hamaγaŋ *жалан дугуй эхнэр*.

абал/ abal (Khori., Aga.) *авцаа*: *то, что причитается получить, причитаемые деньги и вещи*; *положительная величина*; *приём, получение, прочитающееся к принятию (получению) и т.д*; abal ůgel *авцаа огцоо*; abalā nexexe *авцаагаа нэхэх*; terēnhē xedī solxōbōĕ abaltāĕ yüme hembi *түүнээс хэдэн тогрогийн авцаатай юм сан, би*.

абан/ abaŋ (Khori., Aga., Tson., San.) *эргэм, орчим, аваад*; *чуть ли не, едва ли не, почти что*; harahā abaŋ bolō *сар орчим боллоо*; düšėnhē abaŋ nahatāĕ *дочоод эргэм насны*; ůglōnhō abaŋ xülōxīsel xülōgōb *оглооноос аваад хүлээхээрээ л нэг хүлээлээ*.

абантаха/ abantaxa (Khori., Aga.) *баргалж авах, ихэнх голыг нь авах*: *брать /или получать/ большую часть*; barayīn abantaxa *барагийг нь баргалж авах*; baran abantaxa *бүгдийг бараглаж авах*; žėlē abantaxa *жилээ бараглаж авах*; ůbehe saǫšālaŋγā hāĕsa abā xadā můnō žėlē xatūyi abantaxa bėšė ālbi *овс хадлангаа сайн авсан болохоор өнөө жилийн хатууг бараглаж л авчих болов уу*.

абар/ abar I (Tunk., San.) *ач, тус*: *польза, прок*; enēxeŋ yàbaham bėyėmnāĕ exe esegedē abarǫtāĕ *энэ яваа бие минь эх эцэгтээ ачтай*; abar tuha *ач тус*; abar tuhā ůzūlīš *ач тусаа үзүүлээч*; enēnē abar tuhan ålimbe *үүний ач тус нь аль вэ*?

абар/ abar: **abar tabar II** (Khori., Aga., Tson., San., Tunk.) **armag tarmag** (Tson.) *армаг тармаг*: *редкий, жидкий*; abar tabar borō *ганц хоёр дусал бороо*; abar tabar modoŋ *армаг тармаг мод*; abar tabar xůlheŋ *бурзайсан холс*; abar tabar ůheŋ *хожийсон үс*; ůrgen dēren abar tabar haxal uryaŋxāĕ *эрүүл дээр нь армаг тармаг сахал ургасан*.

абарааха/ abarāxa (Aga.) *гийгүүлэх, гялайлгах, гавих шилж*: *осчастливить, делать счастливым, составлять счастье чьё-л; благодетельствовать*; *обрадовать, порадовать, привести в блаженное состояние*; amārā abarāxa *амаараа*

гийгүүлэх; nege yėxēr abarādag xùm bolxo gėžė *нэг ихээр гийгүүлдэг хүн болох гэж*; uxānār nege yėxe abarāxa yūmegüi *ухаанаар нэг их гийгүүлэх юмгүй*; abarāxa yūmeŋ namda yūm bāĕba gĕšėbdē *гийгүүлэх юм надад юу байх билээ дээ*; abarāxa bėšė ād hŏl bolxo *гялайлгахгүй байж сүрхий болох*; tedēnĕxi xọńōr abarāxa yūmegüi, xàŕi ùxer hāĕtāĕ *тэдний хониор гавих юмгүй, харин үхэр сайтай.*

абарагша/ abaragšå (Aga., Khori., Tunk., San.) *аврагч: защитник, заступник; покровитель*; tùgedē dēde orondo toγūlagsaŋ zoŋxobo, tùgŏŕigseŋ àmitàńĭyė abaragšà ėtigel *Төводийн дээд оронд тугуулсан Зонхова, тоорсон амьтныг аврагч итгэл.* (АБМ); // Mo. aburaγči

абаралшан/ abaralšåŋ (Khori., Aga.) *мэргэч, толгоч: прорицатель, вещун, провидец*; ùzelšė abaralšåŋ *үзмэрч толгоч*; medelšė abaralšåŋ *зонч үзмэрч*; tülgėšė abaralšåŋ *толгоч үзмэрч*; amitaŋ zondo aldaŗšåhaŋ abaralšåŋ yüŋ gėžė abaral būlγāb? *амьтан зонд алдарисан мэргэч юу гэж аврал буулгасан бэ?* // Mo. aburalčin

абаса/ abasa (Khori., Aga., Tunk., San.) *авцаа: то, что причитается получить*; abasåyā nexežė yėrēb gexeden hē yūŋ abasa, xezē yàmar ùgese? šàmda ùgesetē bolhonō mednegūib gene, xāŋ *авцаагаа нэхэж ирлээ гэхэд нь ээ юун авцаа, хэзээ ямар огцоо? чамд огцоотэй болсноо мэдэхгүй л байна шүү гэв, хаан.* (БАУ); // Mo. abča

абасалдаа/ abasaldā (Khori., Aga., Tunk., San.), **abtsaldā** (Kham., Tson.) *авцалдаа: контакт, взаимодействие*; abasaldā ụyàldā *авцалдаа уялдаа*; ùgīŋ abasaldā *үгийн авцалдаа*; udxāĕŋ abasaldā *утгын авцалдаа*; γalāĕ abasaldā *галын авцалдаа*; udxāĕŋ abasaldā ùgüi, uzūr ùzūrgüi yūgē ūiγarlana gĕšėbši mūxā! *утгын авцалдаагүй, үзүүр учиггүй юугээ учирлана вэ, чи хүүхээ!* // Mo. abčalduγ-a

абасалдаха/ abasaldaxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **abtsaldaxa** (Kham., Tson.) *авцалдах: быть в соответствии между собою, соответствовать друг другу, координироваться, быть в контакте*; xōrondō γal abasaldaxa *хоорондоо гал авцалдах*; xele abasaldaŋgüi xesū yūme bolxō bāĕyā *хэл авцалдалгүй хэцүү юм болох гэж байлаа*; // Mo. abčalduqu

абаһаар/ abahār (Khori., Aga.), **awsār** (Tson.), **absār** (Kham.) *авсаар, шууд: сразу, с первого раза*; aba abahār *ав авсаар*; zaxahā abahār *захаас аван*; abahār le *авсаар л*; abahār medexe *авсаар мэдэх*; abahār gēgdexe *авсаар хоцрох*; abahār xelexe (*-нгуутаа*) *шууд хэлэх*; abahār dāĕraldaxa *анх дайралдах*; abahār xarāžà orobo *авсаар загнаж гарав*; // Mo. abuγsaγar

абаястай/ abàyāstāĕ (Aga., Khori., Tson.) *хэлэмгий доломгой, хэрүүлч хэлэмгий: словоохотливый, говорливый*; ùrge amanda abàyāstāĕ *хэлэмгий доломгой*; // Mo. abiyastai

абгазин/ abγazī (San.), **awγaldžàn** (Tson.), **awγīnxāĕ** (Bar.) *авга эгч: сестра отца*; åšà abγazī xọyọr *ач авга эгч хоёр*; bāxandamni abγazīm xodo namda ontoxo zuγālžà ùgegšė heŋ odōl γọyọ *багад минь авга эгч маань ургэлж үлгэр ярьж өгдөг сон, тун сонирхолтой.*

абгай/ abaγāă I (Aga.) 1. *торсон эгч: старшая сестра*; ùxiŋxem baγa bėyėyē abaγāă minī gù ürēlē dunda žàrγāγārāă *охин бага биеэр эгч минь зээ ерөөлийн дунд жаргаагаарай* (БАД.); 2. *ахын эхнэр: жена старшего брата*; saγāŋ ūle γaŗxada sahanāă gėžė sanārāă saŕdigī n tōso γaŗxada abaγāėγā gėžė sanārāă *цагаан үүл гарахад цасных гээж бодоорой, сарьдгийн тоос гарахад эгчийгээ гээж бодоорой.* (БАД)

абгай/ abaγāă II *гуай; почтит обращение к старшим и уважаемым лицам*; Tamžàd abaγāă *Тамжид авгай*; ńụtaγāă xùndete axāă abaγāă nar *нутгийн хүндэт ах зах хүмүүс*; abaγāă abaγāă, tā yāγā öńi xolo yàbā gētšiḅta? *абугай абугай, та яасан өнө хол яваа вэ, та.* (БМУ.); // Mo. abuγai

абгалдай / abaγaldāă (Khori.) *авгалдай: маска, личина /изображающая шаманского божка/* γūĺiŋ xānāă xüŕigeŋ γutāŕi teŋgerī ŋ xùbūŋ, yėlexeŋ xara yėrexūmē yėŋgū xara abaγaldāă *Гуулин хааны хүргэн Гутаар тэнгэрийн хөвгүүн, гил хар гиргэлдэй, гингүүн хар авгалдай.* (БМД); // Mo. abaγaldai

Абганад/ abaγanad *Сэлэнгийн буриадын нэг овог: род Селенгинских бурят.*

абжаа/ abažā (Aga.), **abaγaldžiŋ** (Tson.), **ādžī** (Bar.) I. *эгч: старшая сестра*; adūnhā taharhaŋ ardagxan zaγal xōrexē abahān halγahaŋ abažānarāėm xāėratāė *адуунаас тасарсан ардагхан загал хөөрхий, аваас нь салгасан эгч нар минь хөөрхийлолтэй.* (БАД); 2. *гуай, авгай, авхай: госпожа, матушка*; Medeg abažā! yėregtī dā *Мядаг гуай! нааш ир дээ*; üĺigerte γardag ùnegeŋ abāžā *үлгэрт гардаг үнэгэн авхай*; abažā udaγaŋ *Авжаа удган.*

Абзай/ abzāă *Сэлэнгийн буриадын Ашабагад овгийн нэг отог. Отог Ашабагатского рода Селенгинских бурятов.*

абилгаша/ abĺiγàšà (Khori., Aga.) *авилгач: взяточник, корыстолюбивый, алчный*; abĺiγàšà noyod *авилгач ноёд*; abĺiγàšà barnāg *авилгач золиг*; abĺiγàšà dāėsaŋ *авилгач дайсан*; šụha žùrōdeheŋ abliγàšà dāėsaŋγūd *улайд улангассан авилгач дайснууд*; // Mo. abliγači

абиртаха/ abiŗtaxa (Khori., Aga.) 1. *бэрхшээх, төвөгшөөх: быть в затруднении; затрудняться*; yàdaŋ abiŗtaxa *ядаж бэрхшээх*; soṣoŋ abiŗtaxa *цочин төвөгшөөх*; 2. *бие тавгүйрхэх, эвгүйцэх, шилээрэх: недомогать*; bàŕildaxadā ùhèŕiseldeŋ xorī n busalγaxadan teren àbiŗtād mexeden oroŋ gexeden abād xàytidag mū arγatāă xùŋ heŋ *барилдахдаа шаралхаж савганаж хорыг нь буцалгахад нь тэр нь шилээрч мэхэнд нь оронгуут аваад хаяж орхидог муу аргатай хүн сэн*; 3. *шилж: ичих, зовох, аягүйрхэх: смущаться, быть в смущении*; oromgūi ùge aldažàŗxiōd àbiŗtahandā ńūxāėžà hūγāgšàhaŋ bāŗhaŋ *болчимгүй үг хэлчихсэндээ ичиж зовоод, нүгдайж тугдайгаад сууж байж билээ, хөөрхий.*

аблагдаха/ ablagdaxa (Khori., Aga.) *автагдах, авт нь орох: покоряться*; araltāėxaŋ γobidō àmidxan soyō moŕimńi, āėdar γansa šàmaxandā ablagdaŋ xàńilā zùŗxemńi *аралтайхан говьдоо амьсгаадан цогилоо морь минь, айдар ганц чамхандаа автагдан ханиллаа зүрх минь* (БАД.); // Mo. ablaγdaqu

аблаха/ ablaxa (Khori., Aga., Tunk., San.) *авлах, живлэх, овлох, ховсдох*: *завлекать, искушать, околдовать*; ablažȧ tataxa *авлаж татах*; ablažȧ žėblexe *авлаж живлэх*; ablažȧ obloxo *авлаж овлох*; ablažȧ abtā orūlxa *ховсдож автаа оруулах*; āědar γansa šȧmaxandā ablagdaŋ xȧńilā zu̇rxemńi *хонгор ганц чамдаа ховсдуулан автлаа зүрх минь.* (БАД); amala sayāŋ xula alagxaŋ aldūlγaŋ aldaba urgīm, ȧĺibaŋxaŋ u̇getē šȧbīŋxiŋ ablaŋxaŋ aldaba zu̇rxīyim *ам л цагаан хул алаг алдуулан алдав уургыг минь, адтай үгтэй шавийнхан авлаж живлэн алдав зүрхийг минь.* (БАД); // Mo. ablaqu

абсаа/ absā (Aga., Khori., Bar., Tson.) *авцаа, авлага, өр*: *долг, который следует погасить*; ablaγa absā *авлага авцаа*; absā u̇gsō *авцаа өгцөө*; u̇ŕi absā *ор авцаа*; abxa absā *авах авцаа*; xedī solxōbōě absā *хэдэн төгрогийн авцаа*; mu̇ŋgenē absā *мөнгөний авцаа*; u̇ŕi absāγā abxa *өр авцаагаа авах*; // Mo. abčaγ-a

абтай/ abtāě I (Tunk., Khori., Aga.) *автай, овтой, зальтай*: *лукавый, хитрый*; abtāě mexetē *заль мэхтэй*; abtāě obtōě *автай овтой*; arγatāě abtāě *аргатай овсгоотой*; abtāě xu̇ŋ *овтой хүн*; dāěbaγarāě odxom baxūnāě abaγa erxū dērexi abtāě maŋγadtāě xaba šėžē turšȧldā belē *Дайвгарын отгон Бахуунай авга Эрхүү дээрх автай оростой хав шижээ туршилдаж билээ.* (БМД); // Mo. abtai

абтай/ abtāě II (Khori., Aga., Tson., Tunk.) *сэтгэл татсан, дур булаам*: *чудный, чарующий*; abtāě γo̤yo̤xoŋ *дур булаам гоёхон*; abtāě sebeŕxeŋ *үзэсгэлэнтэй хоорхон*; abtāě xabatāě *хав бахархалтай*; abtāě ho̤ńiŋ *сэтгэл татам сонин*; abtāě γo̤yo̤xoŋ dūŋ *дур булаам дуу*; // Mo. abtai

абьһаалин/ ȧbhālin (Aga.) *авьсан, ажин* (*ах дүү эрчүүдийн эхнэр*): *жены родных братьев*; xalxa moŋγol zoŋ axāěŋ hamaγāěyi awisaŋ, dūgē hamaγāěyi ȧžiŋ gėžė hamaγad ōhed zūrā dūdalsadag γo̤ŕimtōě hāńi buŕād axa dūgē hamaγad ōhed zūrā boloŋ gexedē abihaŋ, xu̇ndu̇lu̇nhō xu̇ŋ zoŋ xōreldexedē xo̤yūlīyė xamtadan ȧbhāliŋ gelsexe *халх монголчууд ахын эхнэрийг авьсан, дүүгийн эхнэрийг ажин гэж эхнэр нар оорсод зуураа дуудалцдаг заншилтай бол буриад ах дүүгийн эхнэр нар өөрсөд зуураа болохлоороо абьһан, хөндлөнгөөс хүмүүс хооролдохдөө хоёуланг хамтад нь абьһаалин гэлцдэг.*

абяа/ ȧbā (Khori., Aga., Tson.) *авиа, дуу, чимээ*: *звук, шум, гул*; *эхо, отголосок*; ȧbā γarxa *чимээ гарах*; xu̇nē ȧbāŋ dūldaxa *хүний дуу сонсогдох*; ȧbā ȧńir *авиа анир*; bu̇glū ȧbā *бөглүү авиа*; arban šüde xam ȧbā γarnagūi *арван шүдээ хамхиад таг дуугүй болох*; // Mo. abiy-a

абяагүй/ ȧbāgüi (Khori., Aga., Tson.) *чимээгүй, дуугай*: *беззвучно, бесшумно, молча*; ȧbāgūi bāěxa *дуу чимээгүй байх*; ȧbāgūi bolxo *дуу чимээгүй болох*; xoŋ zėŋ ȧbāgūi *чимээ аниргүй эль хуль*; ȧbāgūi zandā *дуугай хэвээрээ*; ȧbāgu̇ī hūgtī *чимээгүй сууцгаа*; ȧbāgūi bāě sāšā! *дуугүй бай цаашаа*! ȧńirā xata! *хэл амаа тат*! // Mo. abiy-a ügei

абяархаха/ ȧbā̆r̆xaxa (Khori., Aga., Tson., Tunk., San., Kham.) *чимээ чагнах, чимээ авах*: *слышать шум, улавливать звук*; yūgē ȧbā̆r̆xabȧš *чи юун чимээ авав аа?*; ȧbā̆r̆xahaŋ mọŕinōčm šėxeŋ hùrmeged gėšō *чимээ авсан морины минь чих соотолзоотохлоо*; // Mo. abiyarqaqu

абятай/ ȧbātāč (Khori., Aga., Tson., Tunk., San., Kham.), **ȧwātī** (Bar.) 1. *дуутай, чимээтэй*: *шуluный, звучный*; dūtāč ȧbātāč *дуутай чимээтэй*; šȧŋγa ȧbātāč *их дуутай*; ȧbą̄tāč šūyātāč *дуу шуугиантай*; xȧxir ȧbātāč *хахир дуутай*; xoŋgiō hāčxaŋ ȧbātāč xoŋxōčn dūŋ *хонгио сайхан дуутай хонхны дуу*; mūxāč ȧbātāč *муухай дуутай*; 2. *жирэмсэн болох, хүүхэд олох*: *забеременеть*; bėŕimnāč ȧbātāč bolō gelsene gùbdi? *бэр маань давхар боллоо гэж хэлэлцэв үү?*; 3. *ханьтай, ханилдаа*: āčl ōčr̆xom bāčwal ȧbātāč *айл ойрхон байвал ханьтай*; // Mo. abiyatai

агдалха/ agdlaxa (Bar.) *гэрчлэх, батлах*: *свидетельствовать, доказывать, подтверждать*; šinī xelseŋ ùgīg ùneŋ gėžė agdlaxa xùntē yū? *чиний хэлсэн үгийг үнэн гэж гэрчлэх хүн бий юү?*; // < Ma. aγdulambi

агдан/ agdaŋ (Bar.) *бат, сайн, сурхий*: *очень хороший, лучший*; *молодец, молодчина*; agdaŋ hāčŋ xū̆ bāčn, nada yėxēši tuha bollō, bīši hāčm bāčndā gėžė bāčγābi *сурхий хүү байна надад их ч тус боллоо, би ч сайн байна даа гэж байлаа шүү дээ*; // < Ma. aγdun

агдар/ aγdar (Tunk.), **abdar** (Khori., Aga., Tson., Kham.) *авдар*: *сундук, ящик*; agdar xanza *авдар ханз*; agdar xoḇto *авдар ховд*; agdar xāčrsag *авдар хайрцаг*; agdarāč ùxeg *авдрын шүүгээ*; agdarāč ńūr *авдрын нүүр*; agdarāč xaḇxag *авдрын таг*; agdarāč ọyōr *авдрын ёроол*; degel xuḇsaha, busadšiyi edlelnūši xadaγaldag teḇxer modoŋ amahar̆tīyi agdar gexe *дээл хувцас, бусад чиг эдлэлүүдийг хадгалдаг тэвхгэр модон савыг авдар гэдэг*; agdar yėxėšyėhā dūrexe, amaŋ baγàšyėhā dūrexegūi *авдар их гэлээ ч дүүрнэ, ам бага гэлээ ч дүүрэхгүй*; // Mo. abdar-a

агнагар/ agnaγar (Tunk., San.), **tagnaγar** (Aga.) *шагнагар /хамар/*: *курносый с широкими ноздрями*; agnaγar xamar *шагнагар хамар*; manāčxiār tēsegeŋ yėrēšė tagnaγar xamar̆tāč xùbūŋ xeŋ egšė neretē belē? xùbāŋ! *манайхаар эртүүд ирдэг шагнагар хамартай хүү хэн гэдэг нэртэй билээ, хүүхээ!*

агнайха/ agnāčxa (Tunk., San.) 1. *хамраа сартайлгах, шагнайх*: *иметь курносый нос с широкими ноздрями*; agnāčžà ùlexe *шагнайж үлдэх*; agnāčžà hūxa *шагнайж суух*; xūr xōreldōŋ sō amā ụŕtūlaŋgūi agnāčžà hūγād, šàgnàžà šàgnàžà, tob bāčsa xedī ùge tuḍxādag tīme xūŋ bāčγā teremnāč *яриа хооролдоон дунд амаа урьтуулалгүй шагнайж суугаад, чагнаж чагнаж, тов хийтэл хэдэн үг хэлчихдэг тийм хүн байсан юм, тэр маань*; 2. *хамраа сохох, хамраа шантайлгах*: *перен. быть задиристым*; magtūla magtūlahār mahāčžà agnāčšō *магтуул магтуулсаар маадайж шантайчихлаа.*

агнаха/ aŋnaxa (Aga., Kham.), **agnaxa** (Khori., Tunk., San., Tson.) 1. *агнах, барих*: *заниматься ловлей /зверей, птиц, рыбы/ охотиться*; aŋ aŋnaxa *ан агнах,* bābaγāč šọno aŋnaxa *баавгай чоно агнах;* xaxūĺār

aŋnaxa *оошоор агнах*; xaʊ̯xār aŋnaxa *хавхаар агнах*; xulγanā aŋnaxa *хулгана агнах*; zaγaha aŋnaxa *загас барих*; aŋ aŋnāgūilād arahīn bū xudalda *ан агнаагүй байж арьсыг нь буу худалд*; 2. *чагнах, ажиглах*: *преследовать*; aŋnaxa taŋnaxa *агнах тагнах*; aŋnaxa šàŋnaxa *агнах чагнах*; aŋnaxa adūlxa *агнаж хариулах*; ńüde aŋnaxa *нүд хариулах*; xùnē ńüde aŋnažà bāčžà xulūxa *хүний нүд хариулж байгаад хулгайлах*; // Mo. angnaqu

агнуури/ аŋnūŕi (Khori., Aga.), **agnūr** (Tson., Bar.), **agnūri** (Tunk., San.) *агнуур*: *промысел, охота, ловля*; aŋ ·aŋnūŕi *ан агнуур*; zaγaha aŋnūri *загас агнуур*; xüŕin zērde mọŕitōě xùreldūri mergem bātarāč aŋnūŕihā busaxadan orboγoʊ̯xoŋ ėšėgē ger bāěba xa *хүрэн зээрд морьтой Хүрэлдүүр мэргэн баатрын агнуураас буцахад нь орвогорхон эгний гэр байв гэнэ*. (БАУ); // Mo. angnaγuri

агсагааха/ agsaγāxa (Bar.) *хүндэтгэл барих*: *угощать*; xündetxel agsaγāxa *хүндэтгэл оргох*; noyondo agsaγāxa *ноёнд барих*; zōg agsaγāxa *зоог барих*; edē saγā agsaγāxa *идээ цагаа барих.*

агсар/ agsar (Khori., Aga., Tunk., San.) *угалзтай*: *узорчатый*; arban nāěman zeteʊ̯tē agsar mùŋgùŋ serge *арван найман салаатай угалзтай мөнгөн шүзгэ*; agsar mùŋgùn sergēŋ uzūr dunda zogsobo *угалзтай мөнгөн шүзгэн үзүүр дунд нь тогтов.* (БМУ)

агтаалха/ agtālxa (Bar.) *алдлах*: *раскинуть, развести руки*; ūde agtālxa *үүд алдлах*; baxana agtālxa *багана алдлах*; ūde bū agtāl *үүд бүү алдал*; baxana bū agtāl *багана бүү алдал*; baxana agtālbal baxanīŋ zowloŋ ùrgelne *багана алдалбал баганын зовлон үүрнэ.*

агтабша/ agtaʊ̯šà (Khori.) 1. *хомолдрог*: *нагрудный ремень (в виде металлических блях)*; agtaʊ̯šà xudurγa *хомолдрог хударга*; agtaʊ̯šīŋ tūγa *хомолдрогийн монгон чимэг*; agtaʊ̯šīŋ sasag monsog *хомолдрогийн цацаг мөнгө*· agtaʊ̯šīŋ γọŕyi *хомолдрогийн горхи*; agtaʊ̯šīŋ bùtū *хомолдрогийн битүү гогцоо*; agtaʊ̯šīŋ hur *хомолдрогийн сүр*; xàĺūŋ žọrōγōě tabarāŋ, xudarγa agtaʊ̯šīŋ žėŋgirēŋ *халиун жороогийн товоргоон, хударга хомолдрогийн жингэнээн*; 2. *эмээлийн чимэглэл*: *украшение седла*; šėʊ̯šėger boronūdāě γọγọlto hīlebeŕitē mùŋgùŋ agtaʊ̯šà, šėldeg malšàdāě γọγọlto šėžėr altaŋ mėdāĺ *живжгэр бор морьдын гоёл, сийлүүртэй монгон чимэглэл, шилдэг малчдын гоёл шижир алтан медаль.* (БАД); // Mo. aγtabči

агшаамал/ agšāmal (Aga.) *цайны ханд*: *настойка*; agšāmal šànahaŋ güse *ханд чанасан данх*; astaxāŋ sōγō dundahān dōšọ hù xēd zed gùsetē busalamγāě xalūŋ uhār sīdemnēd, dērehēn debeʊ̯tē agšāmalhā xaŋγaltūlaŋ duhāsaγāγād būilūlžà sāėldag buŕād zoŋ baha bāėxa *цомоо дотроо дундаас нь доош сүү хийгээд, зэс данхтай буцламгай халуун усаар хярамлаад дээрээс нь гүцтэй ханднаас анхилуулан дусагнуулж хольцолдуулан цайлдаг буриад зон бас байдаг*; // Mo. aγsiyamal

агшам/ agšam (Khori.) *агшин, хоромхон: миг. мгновение, момент*; agšàm zūra *агшим зуур*; žàrγaltāě agšàm *жаргалтай агшин*; γāěxaltāě agšàm *гайхалтай агшин*; maŋtagdaxārgūi agšàm *мартагдашгүй агшин*; agšam tumā *агшин тутам*; agšàm zūrāě *агшин зуурын*; γāěxa yėxe! γāěrandā γāěxaxār yōrondō yǫgšǫxōr γāěxaltāě agšàm bāěba xayàm *гайхалтай! гайхахын цээр гайхаж, шагшрахын сайнаар шагширмаар гайхалтай агшин байсан санж*; // Mo. gšan

агшуун/ agšūŋ (Khori.) *агшуун, хахруун: сгущённый, конденсированный, густой*; agšūn sāě *хандалмал цай*; agšūn bolxo *хахруун болох*; agšūŋ amta *аагтай амт*; agšūŋ agšāmal *агшуун агшаамал*; // Mo. aγsiγun

агы/ agī (Khori., Aga., Tson., San.) *агуй: пещера, грот*; xadīŋ agī *уулын агуй*; gŭŋgerwāγāě agī *гүнгэрвааны агуй*; buŋxanāě agī *бурхны агуй*; ūlīŋ agī *уулын агуй*; mūlihen agī *мөсөн агуй*; agī muŋxaŋ *агуй бунхан*; agīŋ xoŋxor *агуйн хонгил*; amanīn gėžė ampāěγād āgī *ам нь гэж ангайгаад агуй*; xadīŋ agīγār ger xėžė hūhaŋ arši *хадны агуйгаар гэр хийж суусан арш*; // Mo. aγui

ада/ ada (Tunk., San.) *ад: бесы, злой, дух*; ada anaxāě *ад зэтгэр*; ada barŝàd *ад барчид*; ada toǫxor *ад тотгор*; ada šūǫxer *ад чөтгөр*; ada bōxoldāě *ад боохолдой*; ada nŭgsexe *ад нөхцөх*; ada bolxo *ад болох*; amitanda ada adahanda šǫno bolxo *амьтанд ад адуунд чоно болох*; ada ŭzegdexe *ад үзэгдэх*; ada šōd *ад шоо*; ada ŭzexe *ад үзэх*; àlbināě bayan adatāě *албины бага нь адтай*; ada xoroŋ sėǫxil *ад хорон сэтгэл*; // Mo. ada

адаа/ adā (Tunk., San., Tson., Khori., Aga.) *бог, бур, замаг: тина, мусор*; zaγahanāě xaxūlida oŕōldohoŋ adā *загасны дэгээнд орсон замаг*; gùr sō adaldahaŋ adā *гүвчуурт өртсөн бог, бур, замаг*; gùrē adā *гүвчуурт наалдсан бог, бур*; xaxūlīŋ adā *дэгээнд адалдсан замаг*; gūlmīŋ adā *торонд тэзгэсэн замаг*; yoldo ǫŕōldohoŋ adā *голд орооцолдсон хог новш*.

адаалхай/ adālixāě (Aga., Khori., Tunk., San.) 1. *өргөстэй, сондуутай хатгадаг: колючий*; adālixāě xūrāě *ширүүн хуурай*; adālixāě šėrūŋ *өргөстэй ширүүн*; adālixāě ėšitē *сондуутай иштэй*; burūγāě adālixāě xamagšà *бяруулы хатгадаг хамагч*; adālixāě šàbīn tùmùr *өргөст тор*; adālixāě ùbeheŋ *өргөстэй өвс*; 2. adālixāě xeleŋ *ёжтой үг, дайрсан үг, ингүүн үг, хорсолтой үг, адраатай үг: язвительный язык*; amaraglād namatāě xàńilaxahā adālixāě ùgīm dūlārāě *амраглаад надтай ханилах л бол адраатай үгийг минь дуулаарай*. (БАД)

адаахай/ adāxāě (Khori., Aga.) *өргөс, сондуу: колючка*; xalāxāěŋ adāxāě *халгайн өргөс*; xuŋsa ùzūŋtē adāxāě *хурц үзүүртэй өргөс*; ùxer adāxāě *үхэр сондуу*; noxōěŋ xonšōrōě adāxāě *нохойн хошууны өргөс*; adāxāěda xaǫxūlxa *сүндуунд хатгуулах*; xùl ńūsegōr yàbaxadam adāxāětāěšyihā aba ėžīm ùǫheŋ ńụtag àĺi tuxāě gēšėb *хөл нүцгэнээр явахад өргөс сондуутай ч гэлээ аав ээжийн минь өссөн нутаг ямар сайхан билээ*.

адаг/ adag (Khori., Aga., Tson., Tunk., San.) *дор хаяад, адаглаад: по крайней*

мере; γцšâm buxal adagī̆n saḇšâxab *дор хаяад гучин бухал хадна шүү дээ*; // Mo. adaγ

адага/ adaγa (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.) *адга: морины холд хаядаг шорон оргостэй төмөр: остроконечная палка*; xùlōrō̆ dūreŋ adaγatāĕ yūme araŋxalžà unažà aldalžà xeḇtebe *холөөроо дүүрэн адгатай юм арангалж унан алдалж хэвтэв*; 2. *сондуутай, оргөстэй: колючий*; adaγatāĕ buta *оргостэй бут*; arba harāĕn šârāĕ dunda adaγa sō xonūlā belē̆ *арван сарын нүүр дунд сондуун дотор хонуулсан билээ.* (БМД); *гэзэгний даруулгын модон тэвх: деревянная ручка на черенке косы*; tūibī̆ŋ adaγa *туйвны адга*; ◊ xōrondō adaγa šübege bolōd yàbaxa *хоорондоо хонь чоно болж явах*; // Mo. adaγ-a

адаглаха/ adaglaxa (Khori., Aga.) 1. *ажиглах: наблюдать, следить, присматриваться*; adaglaŋ xaraxa *ажиглан харах*; šėnžėleŋ adaglaxa *шинжлэн харах*; adaglažà medexe *ажиглаж мэдэх*; 2. *шинжлэх, ажиглах: обращать внимание, замечать, примечать*; adaglan ùzexe *ажиглан үзэх*; adaglan šĕr̆texe *ажиглан ширтэх*; yülī̆se adaglan xaraxa *бүлтийтэл ажиглан харах*; hūdalāĕn adaglaxa *суудлыг нь ажиглах*; // Mo. ajiγlaqu

Адагууши буумал/ adaγūši būmal *Сэлэнгийн буриадын Буумал овгийн нэг отог. Оток Бумальского рода Селенгинских бурят.*

адайр/ adāĕr (Khori., Aga., San.), **odōĕr** (Tson.) 1. *тавиур, адар: полка, полки*; adāĕr ùhē *адар тааз*; adāĕr dēre tabihaŋ tüisetē̆ tibeheŋ *тавиур дээр тавьсан үйсэн савтай цагаан томс*; 2. *хооров, тэвш, хашлага: короб, кузов*; adāĕr̆tāĕ terge *тэвштэй тэрэг*; 3. *дархны ширээ, вандан: верстак (в кузнице)*; ürilbe, xazūr, bâxi, alxa yùxōgō̆ adāĕr dēre zergelūlēd tâbixa *орөлбо, хазуур, бахь, алх зэргийг дархны вандан дээр зэрэгцүүлэн тавьдаг.*

адалдаха/ adaldaxa (Khori., Aga., Tson., Tunk., San.) *торох, тээглэх, олголдох: цепляться, зацепляться*; xōlōĕdo adaldaxa *хоолойд тээглэх*; xadāhanda adaldaxa *хадаасанд олголдох*; eŋxē̆ xurγanāĕ ùndegende ėrin adaldaxa *эрхий хурууны өндгөнд ир нь торох*; xōlōĕdom yūme adaldana *хоолойд минь юм тээглэлээ.*

адалха/ adalaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) 1. *адлах, ад шоо үзэх, нүд үзүүрлэх: относиться с неприязнью, ненавидеть*; adalaŋ xünī̆yė xelexedėš âšâg tuhār yàmaŋ̆xaŋlāb *адалж хүнийг хэлэхэд чинь ашиг тусаар ямар вэ* (БАД); 2. *ганирах, догшрох, тийрэнтэх, хийрэх*: adār adalaxa *ад шүглээж ганирах*; ara beyī̆ŋ aŋ̆xag adalahaŋ buzarī̆n àŕiḥyàžà būgtī̆ *ар биеийн архаг ад тотгороор тийрэнтсэн бузрыг аршлаж буугтун.* (БМД); // Mo. adalaqu

аданга/ adaŋγa (Tunk.) *хот цэнэг: пороховница лядунка, небольшой кожаный мешочек /для хранения ружейных принадлежностей/*; adaŋγatāĕ ùril homoŋ *хоттой үрэл сум*; sâxiūr zamagtī̆ŋ adaŋγa *цахиур бууны хот цэнэг.*

адангууша/ adaŋγūšà (Tunk., San.) *шогч хүн, шооч хүн: насмешник*; adaŋγūšà šõšo *шогч шооч*; adaŋγūšà zantāĕ *шооч зантай*; ụŕāĕ xada manāĕ ńụtagta adaŋγūšà zoŋ bėyė bėyėdē eldebī̆ŋ ùge xūŋ̆tē̆ dū γarγād dūlaldagšâxī̆m *урьд цагт манай нутагт шогч шооч хүмүүс бие биедээ элдэв*

онгийн үгтэй дуу гаргаад дуулалддаг байсан юм.

адар/ adar (Khori., Aga., Tson.) *нүсэр, лантгар: грузный, неуклюжий*; adar tomo bėyė *нүсэр том бие*; adar xùnde *лайжин хүнд*; adar tomo *аварга том*; adar bėyė *лагс бие*; adar tomo xasūŕi modom bāĕxa, terḗńi bȧŕā̆d ọšọxodọšni ọyōr̆ton bide hūžȧ bāĕxabdi *аварга том гацуур мод, түүнийг чиглээд очиход чинь ёроолд нь бид сууж байна.* (БАУ)

адарлаха/ adarlaxa (Tunk., San.) *товог удах, тээр болох, дараа болох: быть надоедливым, становиться обузой*; xȧšȧr̆tāĕ! namda adarlažȧ halxagüiši *төвогтэй тойвтой! надад дараа болж салахгүй нь, чи*; bē ulūra! xodo namada adarlažȧ bāĕxālši *битгий солиор! дандаа надад тээр дараас болж байх юм уу?.*

адартай/ adar̆tāĕ (Tunk., San.) 1. *тээртэй, төвогтэй, тойвтой: неудобный, затруднительный*; adar̆tāĕ ȧšā̆ *тээртэй ачаа*; 2. *илүүц: излишний*; namda adar̆tāĕ barāŋ ene *надад илүүц бараа энэ*; 3. *залхуутай, улигтай, хаширмаар: надоедливый*; daxasaldād yȧbaxadȧši duramgüi, adar̆tāĕ xȧšȧr̆tāĕ, ȧyȧla sāšā̆! *дагацалдаад явахад чинь би дургүй, дараатгай залхуутай, яв цаашаа!*

адаршааха/ adar̆šā̆xa (Khori., Aga.) 1. *тээршээх, илүү үзэх: считать излишним*; adar̆šā̆žȧ ọŕxixo *тээршээж орхих*; 2. *бэрхшээх, яршиглах, халширах: чувствовать себя неловко, тяготиться;* adar̆šā̆ŋgüi orolōĕb *халширалгүй орсон сон*; namahā bē adar̆šā̆gī̆ši dē *надаас бүү төвөгшөөгөөч доо*; mixa ėdideg xadā mal adūlxȧyā̆ bē adar̆šā̆gt ī̆ *мах идээг байж мал маллахаас бүү бэрхшээцгээ.*

адаряатай/ adȧŕā̆tāĕ (Khori., Aga., San.) 1. *адраатай, арзгар, барзгар: шероховатый, шербатый*; adȧŕā̆tāĕ xab̆taγāĕ *арзгар банз*; adȧŕā̆tāĕ xargī̆ *энхэл донхол зам*; 2. *адармаатай, адраатай: замысловатый, сложный, запутанный, шероховатый*; amarag nùxeńńi boloxolhā adȧŕā̆tāĕ ùgī̆m dāγārāĕ *амраг нохор минь болох л бол адармаатай үгийг минь даагаарай.* (БАД)

адасха/ adasxa (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *адсага*: 1. *невыделанная шкура животных /обычно употребляют для подстилки на пол/*; adasxa dėbid̆xe *адсага дэвсэх*; adasxā turasxār andaldaxa *адсгаа турсагаар солих*; āĕxa ńūr̆tā adasxa ńā̆haŋ, ėšėxe ńūr̆tā iĺge ńā̆haŋ *айх нүүртээ адсга наасан, ичих нүүртээ илэг наасан*; 2. *перен. кляча*; adasxa turaŋxāĕ boro, adū malāĕ daramta *адсага, туранхай бор, адуу малын дарамт.* (БАД); 3. *перен. капризк* ā̆šȧn gėžė adasxa *ааш нь гэж адсага*; // Mo. adasq-a

адаха/ adaxa (Khori., Aga., Tunk., San.) *эсгэх: порезаться, напарываться, натыкаться*; xȧžūr̆ta adaxa *хадуурт эсгэх*; šėlē̄ xaxar̆xāĕda xùlō̄ adaxa *шилний хагархайд хөлөө эсгэх*; xȧžūr büĺūdexedē γar xurγayā̆ adaxagūiŋ tùlō̄ noγō tahalžȧ xȧžūrā ar̆šȧxa xeregtē̄, tī̆gēgüi hā̆šńi ùbehenē̄ xilū̄ zūhaŋ xȧžūr̆ta büĺū xalγād γar abdag andaγāritāĕ *хадуур ирлэхдээ гар хуруугаа эсгэхгүйн тулд ногоо тасалж, хадууран арчих хэрэгтэй, тэхгүй бол өвсний сол шүүс зуусан хадуурт билүү халтираад гар авдаг аатай.*

адаһа(н)/ adaha(ŋ) 1. *мал ахуй: скотина, домашнее животное; скот*; adaha mal *адуу мал*; adaha mal хǫуǫрӣn butāčn šǫрγōlžǫndli busalžà xaragdaba *адуу мал хоёр нь бутын шоргоолж мэт буцалж харагдав.* (БМУ.); 2. *адуу: лошади, кони, табун*; alaxa adahӣyė šụhӣn, alaxa xủńӣyė ủgӣn *алах адууг цусы нь, алах хунийг үгий нь.*

адли/ ȧdȧĺi (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham., Bar.) *адил: подобный, похожий, схожий, одинаковый, равный, аналогичный*; ab adȧĺi *ав адил*; barag adȧĺi *бараг адил*; хемžē̄gērē adȧĺi *хэмжээгээрээ адил*; adȧĺi sentē̄ barā *адил үнэтэй бараа*; adȧĺi xubāxa *адил хуваах*; adȧĺi tegše̯ *адил тэгш*; minӣxitē̄ adȧĺi *минийхтэй адил*; xōrondō adȧĺi *хоорондоо адил*; adȧĺi tủxeltē̄ *адил хэлбэртэй*; adȧĺi xeberitē̄ *адил янзтай*; adȧĺi tủhōtē̄ *адил тостэй*; adȧĺi uǰxatāě *адил утгатай*; ǫуōrgūi toŗxodo xe, bū̄ xe adȧĺi *ёроолгүй торхонд хийсэн байсан адилхан* (ШАХ); arbaŋ xurγayā̄ ȧĺān̄ӣnšӣyӣ xaza adȧĺi ủbdexe *арван хуруугаа алийг нь ч хазсан адилхан овдоно*; terēndėšyi xele, temēndėšyi xele adȧĺi түүнд ч хэл, тэмээнд ч хэл адил; // Mo. adali

адлидхаха/ ȧdȧĺiǰxaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *адилтгах: делать одинаковым /или похожим/; уравнивать, уподоблять кому-чему; отождествлять с чем-ли*; yȧg adȧĺiǰxaxa *яг адилтгах*; adȧĺiǰxaxa arγagūi *адилтгах аргагүй*; adȧĺiǰxažȧ xaraxa *адилтгаж үзэх*; adȧĺiǰxaxa yūmeŋ bė̀šė *адилтгах юм биш*; seĺiger xủxe teŋgerӣŋ selmeg ủŋgӣyė adȧĺiǰxaža *цэлгэр хөх тэнгэрийн цэлмэг өнгийг адилтгаж.* (ШАХ); // Mo. adalidqaqu

адлихан/ ȧdȧĺixaŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Kham., Tson.) *адилхан: одинаковый, равный, похожий, вылитый, очень сходный, подобный*; adȧĺixaŋ xubāxa *адилхан хуваах*; adȧĺixaŋ hanagdaxa *адилхан санагдах*; adȧĺixaŋ yūme šėŋgi *адилхан юм шиг*; adȧĺixaŋ xuǰsahalxa *адилхан хувцаслах*; adȧĺixaŋ xelexe *адилхан хэлэх*; adȧĺixaŋ hurγaxa *адилхан сургах*; adȧĺixaŋ γurbam basaγam bӣ andūraxadaža sūĭdūžėš *адилхан гурван хүүхэн бий, андуурчихаж сүйдүүзэй.* (БАД); // Mo. adaliqan

адлишааха/ ȧdȧĺišā̄xa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson.) *адилшаах: находить одинаковым, считать похожим, признавать равным*; adȧĺišā̄žȧ xaraxa *адилшааж харах*; adȧĺišā̄žȧ ủzexe *адилшааж үзэх*; adȧĺišā̄žȧ sasūlxa *адилшааж цацуулах*; xủbūteyē̄ ȧdȧĺišā̄žȧ hanagšȧb *хүүтэйгээ адилшааж санадаг*; // Mo. adalisiyaqu

адлишуу/ ȧdȧĺišū (Khori., Aga., Kham., Tson.) *адилавтар, төсөөтэй, адилархуу: подобный, схожий, сходный*; ȧdȧĺišū hanagdaxa *адилавтар санагдах*; adȧĺišū xaragdaxa *адилархуу харагдах*; adȧĺišū xaragdahaŋ ādle adaglaxadam bė̀šė *адилавтар харагдсан мөртөө ажиглахад минь биш.*

адуулга/ adūlγa (Aga., Khori., Tunk., San., Tson.) *хариулга: пастьба, выпас*; adūlγa hāėta mal taryaŋ, ȧžȧl hāėta āėl bȧyȧŋ *хариулга сайт мал тарган, ажил сайт айл баян.*

адуулли/ adūĺi (Tunk., Bar.); *уршиг, гай: неприятности*; adūĺi xedūĺi *ад аранга*; adūĺi xedūĺi bolxo *уршиг төвөг болох;*

adūĺi xedūĺi bolšǫhoŋ, axa dū̄ xǫyǫr bāĕxadā yā̄šō zomto! *ад аранга удчихсан, ах дүү хоёр байхдаа яачихсан улс вэ*!

адуулха/ adūlxa (Khori., Aga.) 1. *харцулах*: *пасти*: xǫńi xuŕiγa adūlxa *хонь хурга харцулах*; mal adūlxa *мал харцулах*; dolōŋ gùbō̄ dabūlžȧ adūlaŋxār dobo tolγōĕ tōĕrūlžȧ adūlāhā dēre *долоон гүвээ давуулж харцулснаас дов толгой той-руулж харцулсан нь дээр*; xǫńō adūlxadā xoyūlā bolōhōčbdi xōlō ėdixedē γansārā bolohōĕb *хонио харцулахдаа хоёулаа болоосой, хоолоо идэхдээ ганцаараа болоосой*. (ШАХ); 2. *шилж. ажих, харах*: *присматривать, следить*; ńüde adūlxa *нүд харцулах*; teŋgeŕi adūlxa *тэнгэрийн байдал харах*; ama adūlxa *ам харах*; ȧmiā adūlxa *хувиа хичээх, амиа бодох*; // Mo. aduγulqu

адуур/ adūr (Khori., Aga.) *оргос, сондуу*: *колючка*; adūr̰ta adaxa *оргос сондуунд хатгуулах*; xalāxāĕŋ adūr *халгайн оргөс*; noxōĕŋ xonšǫrōĕ adūr̰ta γarā adabȧš xū̄gā! *нохойн хошууны сондуунд гараа хатгав аа, хүү минь*!

адууһа(н)/ adūha(ŋ) (Khori., Aga.), **adaha(ŋ)** (Tunk., San.), **adūs** (Tson.), **adūsu** (Kham.) *адгуус*: *скотина, животное*; adūha mal *адгуус мал*; mal adūha *мал адгуус*; adūha mǫŕiŋ *адгуус морь*; dürbeŋ xu̇ltē̄ adūha *дөрвөн холтэй адгуус*; adūha ėdē̄ŋ *мал хорхго*; azarγār adahaŋ *азаргаар адуу*; adūhanāĕ mixaŋ *адууны мах*; adūhanāĕ mixaŋ xȧšȧrāba, aŋγāĕ mixaŋ hanagdaba /adahani mixaŋ arānda šȧlāĕ bolbo, aŋyi mixaŋ hanagdaba/ *адуу малын мах араа шүдэнд зажлуургүй болов, ангийн махны амт нь бодогдов*. (БМҮ.); // Mo. aduγusun

адуушаи/ adūšȧŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) adūtšiŋ, (Kham., Tson.) *адуучин*: *табунщик*; adūšȧŋ xu̇bū̄ŋ *адуучин хүү*; xānāĕ adūšȧŋ *хааны адуучин*; bȧyȧnāĕ adūšȧŋ *баяны адуучин*; adūšȧŋ zalū *адуучин залуу*; adūšȧnāĕ xu̇bū̄ŋ adatāĕ *адуучны хүү адтай*; aŋšȧŋ aŋ gürō̄ĺi bėdiɼxe, adūšȧŋ belšē̄ŕi bėdiɼxe *анчин ан гороос эрнэ, адуучин бэлчээр эрнэ*; // Mo. aduγučin

адха/ aḏxa I (Khori., Aga., Tson., Tunk., San., Kham.) *атга*: *горсть, пригоршня, клок*; aḏxa talxaŋ *атга гурил*; aḏxa šǫrōĕ *атга шороо*; aḏxa u̇beheŋ *атга овс*; aḏxa hamar *атга самар*; aḏxāĕn abūd šėmxe dēren, aldāĕn abād dėlim dēren *атгыг нь аваад чимх дээр нь, алдыг нь аваад дэлэм дээр нь*; moŕindō aḏxa u̇behe xȧyā̄d yā̄žȧ saḏxāxa xümši *моринд оо атга овс тавиад яаж цатгах хүн бэ, чи*?; // Mo. adqu

адха/ aḏxa II (Khori) *асга*: *межд*: *выражающее удивление*; aḏxa šȧmāĕ *смотри какой*! aḏxa šuḏxa yėxe! *асга цутга гэм*!

адха/ aḏxa III (Khori., Aga., Tunk., San.) *асга, хад, сайр*: *каменная осыпь, каменистые, щебёночные, галечниковые осыпи*; *аспидный камень, черный сланец*; *щебень*; aḏxa xāĕr *сайр хайр*; alagxanā unažȧ aḏxa xada gėšxū̄lyė, amtatī̄ŋγā dēžī̄yi axamad tā naɼtā bȧŕiyȧ *алаг* (*морио*) *унаж асга хад гишгүүлье, амттаны дээжийг ахмад та нартаа барья*. (БАД)

адхарма/ aḏxarma (Aga., Bar., Khori., Tson.) *асгарам, асгармаар*: *могущий литься, сыпучий*; šülhe aḏxarma amtatāĕ *шүлс асгармаар амттай*; arānāĕ šülhe

aḏxarma amtata šȧbaγa ėdē̄nden arbaŋ xuγanāěŋγā u̇zū̄ri taha xazaŋ aldaba *арааны шүлс асгарам амтат шавай идээнд нь арван хурууныхаа ондгийг тас хазах шахав*; // Mo. asqaram-a

адхарха/ aḏxarγa (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *асгарах: литься, выливаться, вытекать, разливаться, рассыпаться*; aḏxarγa šu̇ḏxarγa *асгарах цутгарах*; aḏxarhaŋ ȧyȧya dū̄rexegüi, aldahaŋ xöěno xu̇sexegüi *асгарсан аяга дүүрэхгүй, алдсан хойно гүйцэхгүй*; // Mo. asqaraqu

адхаха/ aḏxaxa I (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *атгах: захватывать в горсть, сжимать в горсти, сжимать рукой*; šȧmarlaŋxār šȧŋγa aḏxa *чамлахаар чанга атга*; *крепко держать в руках*; γọyọ u̇gō̄r namāěyė aḏxaxa *гоё үгээр намайг атгах*; delhenhēn bȧŕiŋxār hū̄lhēn aḏxa *дэлдвээс сүүлд*; žọrōxoŋ mọŕindō erdiŋgüigō̄r žọlōγōlo batatāěxaŋ aḏxārāědā, zalūxaŋ nahandā bardaŋgüigō̄r zȧxihaŋ huryālī̈m hanārāědā *жороохон моринд эрдэлгүйгээр жолоогоо баттайгаар атгаарай даа, залуухан насандаа бардалгүйгээр захисан сургаалыг минь санаарай даа.* (БАД); // Mo. adququ

адхаха/ aḏxaxa II (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.) *асгах: лить, выливать, проливать*; uha aḏxaxa *ус асгах*; borōŋ aḏxaxa *бороо асгах*; toho aḏxaxa *тос асгах*; xuḇsahan dērē aḏxaxa *хувцсан дээрээ асгах*; xu̇nde solo xọyọŕi xu̇lehe aḏxažȧ olxo *хүнд цол хоёрыг холс асгаж олно*; γal dēre toho aḏxaxa *гал дээр тос асгах*; ◊ hüyē̄ aḏxahaŋ hamaγaŋ, hu̇xėyē̄ gēheŋ u̇begeŋ *сүүгээ асгасан эмгэн, сухээ гэжэн овгон*; // Mo. asqaqu

ажаарха/ adžā̄raxa (Bar.) *анзаарах: примечать, замечать, обращать внимание*; adžā̄rȧdža xaraxa *анзаарч харах*; u̇ge bu̇rī̄g ȧdžā̄rax *уг бүхнийг анзаарах*; xelexī̄m ȧdžā̄rša bolγōnū? *хэлэхийг минь анхаарч болгооно уу*; // Mo. ajiyaraqu

ажана/ ȧžȧna: ȧžȧn amar (Khori., Aga.) *амар амгалан: мирно, спокойно, благополучно*; ȧžȧna amaγalaŋ *амар амгалан*; ȧžȧna hāěŋ *амар сайхан*; ȧžȧna tu̇žėne *амар товшин*; ȧžȧna amaγalaŋ, ambandā hāěxaŋ hūba yüme heŋ xa *амар амгалан, амсан сайхан суув гэнэ ээ.* (БАУ)

ажарай/ ȧžȧrāě (Tunk., San.) *албин, шидэл, монди: черт, каналья*; ȧžȧrāě tī̈reŋ *албин тийрэн*; šüḏxer bū̄ medeyi! ȧžȧrāě medebe gu̇? *чотгор бүү мэд! албин шидэл мэдээ юу*; šüḏxer u̇zē gu̇? ȧžȧrāě xarā gu̇? *чотгор үзэв үү? ажрай харав уу?* (БАУ)

ажарха/ ȧžȧrxa (Khori., Aga.) *заграх: явиться, шествовать*; ezeŋ xānāě oroń̄ī̈n erxete yėxe musxawā erdėń̄ī̈n šụlūŋ ordondo ezeŋ xaγāntaŋ ȧžȧrna *эзэн хааны орон нь эрхт их Москва, эрдэнийн чулуун ордонд эзэн хаантан заларна.* (НХМ)

ажаһууха/ ȧžȧhūxa (Khori., Aga., Tunk., San.) *аж торох, амьдран суух: жить, существовать*; γansa xu̇ŋ xu̇m bolxogüi, γansa susal γal bolxogüi yüm gėžė basaγanī̈n xelēd ede xọyọr ȧžȧhūba *ганц хүн хүн болохгүй, ганц цуцал гал болохгүй юм гэж хүүхэн нь хэлээд эд хоёр аж торөн суув.* (БАУ)

азар/ azar I (Tunk., San.) *шүрэг нугас, шивээ нугас, шүрхий: чирок*; azarāĕ dȧĺbarāĕ *шүрэг нугасны дэгдээхий*

азар/ azar II azar mủŋgủn serge *агсар мөнгөн шүзга: массивная серебряная коновязь*; arbaŋ γurban zeterṭē azar mủŋgủŋ sergehētnē agṭ̄ïn žolō bū̄ ẋōĕγog *арван гурван хэрчлээстэй агсар мөнгөн шүзганаас тань агтын жолоо бүү тасраг.*

айбала/ āĕbala (Khori., Aga., Kham.), **āĕlγūr** (Tunk.) *мануухай, олзий хүү: пугало, чучело*; āĕbala boḍxōxo *мануухай босгох*; xoto xọŕōγōĕ āĕbala *хот хорооны олзий хүү*; xủnē dủṛhetē āĕbala *хүн дүрстэй мануухай*; ū̄r sāĕhaŋ xōĕno āĕbala boḍxōhonōĕ xereggüi *үүр цайсан хойно мануухай босгосны хэрэггүй* (ШАХ); arag yȧhaŋ āĕbala *араг ясан мануухай*; ȧžȧlšȧŋ xüńi arag yȧhaŋ āĕbala bolγodog āĕmšȧgtāĕ tamāĕŋ γazar *ажилчин хүнийг араг ясан мануухай болгодог аймшигт тамын газар.*

айбалхай/ āĕbalxāĕ (Khori., Aga., Tson.) *аюулхай: подложечная область, под ложечкой*; āĕbalxāĕ dēgū̄r saŋxāĕγād, dosō mūxāĕraxa, xī oxiūlxa, xara šülủhủ aḍxaṛxa, tī žė bāĕtarā eḅhēlgežė xexerū̄lxe, olo dȧxiŋ eḅhēlgēd zosō oŋγōĕxo bolōhā γolōĕ xi ogšọžọ bāĕn gėse, tigēd bȯlžöxe hālžȧxa, xexeṛxe xaxaṛxa gē̄šė bāĕŕi oroŋ tọxigū̄i, ėdē̄ xōlonōĕ tọxirō mū, xuḅsaha xunar, bėyė xāγāĕ zọxidgū̄ihē bolno xȧyȧm *аюулхай дээгүүр цанхайгаад, дотор муухайрах, хий огиулах, хар шүлс асгарах, тэгж байснаа эвшээлгээж хэхрүүлэх, олон дахин эвшээгээд дотор онгойх болбол голын хий огшиж байгаа нь тэр, тэгээд боолжиж хаалжиж, хэхэрч хахарч байгаа нь байр орон тохьгүй, идээ хоолны тохироо муу, хувцас хунар бие хааны зохисгүйгээс болж байгаа хэрэг юм.* (ДГЗ); // Mo. ayuliqai

айдар/ āĕdar (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.) 1. *ялдамхан, хонгор, амраг: милый*; āĕdar zalū Balžimātāĕ belē̄b arahām xarahār ủlē belē̄ *амраг хонгор Балжмаатай билээ, араас минь харсаар хоцорлоо билээ.* (БАД); āĕdar baγaxam bėyėšni abȧyā̄ gėžė hanaxalši *хонгор багахан бие чинь аавыгаа гэж санана даа.* (БАД); aba ėžī ŋ xāĕrandan āĕdaṛxaŋ ủḍhem bėyė yüme *аав ээжийн хайранд ялдамхан оссон бие юм.* (БАД); 2. *залихай, бачтай, хуудуутай: лукавый, плутоватый*; āĕdar šọlmī ŋ adatāĕn bē amaraglād bolixī ŋ arγagüi *албины адтай гэдэг нь амраглаад салахын арга л үгүй.* (БАД); āĕdarāĕm yȧbadal ōĕro zūra ȧmitaŋ xedī le xelesexen dā *хуудуутай явдал минь ойрхон зуур хамгаараа хэдийхэн хэлэцэх вэ.* (БАД); 3. *омголон, хэнцэр, орь залуухан: глупый и гордый молодой человек*; āĕdarāĕŋγā yėxede altaŋ xile alxalāĕ *омголонгийнхоо харгиагаар овоот хил алхлаа* (БАД); āĕdarāṛši yȧbaxadam ȧyȧtāĕxaŋ lād ȧmitanāĕ xelsexe namžȧṛtāĕn bē *омголон явахад минь аятайхан ч гээд амьтны хэлэцэх нь намжиртай нь вэ?*; arbaŋxan dolōtōĕ nāĕmatāĕbdā, āĕdarī m xủsexelhā xȧńilārāĕ *арванхан долоо наймтайдаа орь залуус минь гүйцвэл хапилаарай.* (БАД)

айдарлаха/ āĕdarlaxa (Khori., Aga.) *эелдэг аашлах, найрсаг загнах, дотносох: любезничать, интимничать*; āĕdarlād yȧbā bėšā̄d alagxan zủṛxī mńi buĺā̄na *дотносож яваагүй мортоо доторх зүрхийг минь булаана.* (БАД); āĕdarlā namatāĕ bėšėxenle ād ȧĺbanāĕ ủgī ŋ gọyọ gē̄šėŋ *дотносож надтай яваагүй байж албины*

(*ав живтэй*) *үгийнх нь гоё гэдэг нь.* (БАД); // Mo. ayidarlaqu

айдаһа(н)/ āědana(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.), **āědas** (Tson.), **āědasu** (Kham.) *айдас: страх, боязнь, ужас*; āědaha xùrgexe *айдас хүргэх*; āědaha xùɣxe *айдас хүрэх*; āědahā bàŕixa *айдсаа барих*; āědahā xùrehendē šàŋyār xūɣāělxa gehēm àbā̄ yarbagüi baxardašōd bāěɣābšügùbdā *айдас хүрсэндээ чангаар гуугалах гэсэн чинь авиа гарсангүй бахардчихаад байлаа шүү дээ*; // Mo. ayidas

айдаһатай/ āědahatāě (Khori., Aga.), **āědūtāě** (Tunk.), **āědasatāě** (tson., Bar.), **āědasatī** (Kham.) *аймаар, сүрдмээр, аймшигтай, аюултай: страшный, ужасный, опасный*; āědahatāě mūxāě àmitaŋ bolžọ xọbilba xa *аймшигтай муухай амьтан болж хувилав гэнэ*;БАУ //Mo. ayidastai

айлшалха/ āělšàlxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **āěltšilxa** (Kham., Tson.) *айлчлах: ходить /или ездить/ в гости, гостить*; āělšàlžà yèrexe *айлчилж ирэх*; āělšàŋ āělšàlžà yèrēd sergede būxadan urdahān ugtàžà, mọŕīn abṣ̀à sergede ụyàdag zanšàltāě *айлчин айлчилж ирээд шүзгэнд буухад нь урдаас нь угтаж, морийг нь авч шүзгэнд уядаг заншилтай*; // Mo. ayilčilaqu

айлшан/ āělšàŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **āěltšiŋ** (Kham., Tson.) *айлчин: гость, гости*; āělšàŋ gīšèŋ *айлчин гийчин*; āělšàŋ zọšọŋ *айлчин зочин*; āělšànīyi xùndùlxe *айлчныг хүндлэх*; āělšār ọšọxo *айлчаар очих*; āělšànhā xōlo bū̄ xaramna bèyèhē xubṣaha bū̄ xaramna *айлчнаас хоол бүү харамла, биеэс хувцас бүү харамла.* (ШАХ); āělšànāě yèrexede èxilēd sāě àyàyalžà, sayāŋ èdē̄ŋ tabag tàbiād, mìxa bùxùlōr šànàžà, duxàŕā̄ bàŕidag *айлчны ирэхэд эхлээд цай аягалж, цагаан идээгээр таваг тавиад, мах бүхлээр чанаж, дугараа барьдаг*; xüŕin zandan sergīmni xùlùgē̄n žọlō elēgē, xùze mùŋgùŋ boyohīmnāě xùndete āělšàŋ elēgē *хүрэн зандан шүзгыг минь хүлгийн жолоо элээлээ, хүж мөнгөн босгыг маань хүндэт айлчин элээлээ.* (БАД); айлд зочилж очсон гийчинд шүүс барихад хутгагүй байвал хэлэх үг: ◊ āělšànda hùxe ùgegtī *зочинд сух огоорэй*; // Mo. ayilčin

айлшархаха/ āělšàrxaxa (Khori., Aga.) *ёсорхох, нэрэлхэх, аягүйрхэх: церемониться, стесняться*; āělšàrxažà xemšērxexe *ёсорхож нэрэлхэх*; xūgā! šīmńi manāěxiār yèrentū bolhoŋ xadā āělšàrxaŋ yọhorxoŋgüigōr bāěɣārāědā *хүүхээ! чи минь манайхаар ирдэг болсон болохоороо айлчирхаж ёсорхолгүйгээр байгаарай даа*; // Mo. ayilčiraqaqu

аймаан/ āěmāŋ: **āěmāŋ zāěmāŋ** *аймаан үймээн: переполох, суматоха*; āěmāŋ ūimaŋ *аймаан үймээн*; endenē āěmāŋ zāěmāŋ bolōd xùl tàbixa ɣazargüi *эртүүдээс нааш аймаан үймээн болоод хол гишгэх газаргүй.*

аймаштай/ āěmàštāě (Tunk.) 1. *аймшигтай: страшный, ужасный, жуткий, грозный*; āěmàštāě àmitaŋ *аймшигтай амьтан*; tere xọtiyoŋ āěmàštāě *тэр хутга нь аймшигтай*; 2. *жигтэй, хэцүү, бэрх: ужасно, страшно, чрезмерно, крайне*; āěmàštāě xabatāěma, xelēbē̄me xelū̄lxe, medēbē̄me medū̄lxe bāěna *жигтэйхэн хэцүү бэрх хавтай юм. хэлээгүйг хэлүүлж, мэдээгүйг мэдүүлэх юм байна.* (МАУ)

айнагар/ āĕnaγar (Aga., Khori.) *шамшгар, шаймгар: оскаливать беззубую челюсть*; āĕnaγar ụ̀rgeŋ *шаймгар эрүү*; šüdegūi āĕnaγar ụ̀rgō̤ āĕnāĕlγād hụ̀gelsexō̤ hanaxadan oro bodgüigō̤r urbaldȧ̀štar šā̤žọ̆rxiōhambi *шүдгүй шаймгар эрүүгээ шамшийлгаад зодолдох гэхэд нь босож ирэхгүйгээр өнхөртөл нь нударгалж орхисон юм, би.*

айнги/ āĕŋgi (Khori., Aga.) *аймхай, хулчгар: боязливый, робкий, малодушный*; ńüdėńi̇̄n āĕŋgi xebeŕitē̤ *нүд нь айсан янзтай*; āĕŋgi ȧbā̤γār aman soγō gùberne *айсан дуугаар аман дотроо говтноно*; āĕŋgi yȧ̀nzār ā̤l̀ixaŋ tataba *айсан янзтай аяархан татав.*

айралжилха/ āĕraldžlax (Bar.) 1. *алмайрах, алмайтах: становиться рассеянным, невнимательным, забывчивым, небрежным, беспечным*; bṳ̄ ti̇̄gėdž āĕraldžlād ụ̀dụ̀r ȯ̀ŋgụ̀rō̤gō̤d bāĕ *бүү тэгж алмайтаад өдөр онгороогоод бай*; āĕraldžlād aldaxa *алмайтаад алдах*; 2. *эргэлзэх, алмайтах: колебаться*; *не решаться*; xi̇̄ demi̇̄l āĕraldžlax *хий дэмий л эргэлзэх*; āĕraldžilḏž̆ γāĕxaxa *алмайтаж гайхах.*

айралжин/ āĕraldžiŋ (Bar.) *алмай: рассеянный, невнимательный, невидящий*; yūši xi̇̄heŋ āĕraldžiŋ *юу ч хийсэн алмай*; ši̇̄ yǡγā āĕraldžiŋ ȧmitam bē? *чи яасан алмай амьтан бэ?*; tere gėdži baha xi̇̄dži bāĕγā džūildē setxel tụ̀blerexgüi, hanā tȧbixagüi āĕraldziŋ zantāĕ, arāĕ yȧgir bāĕγā yüm *тэр гэж бас хийж байгаа зүйлдээ сэтгэл товлорохгүй, санаа тавихгүй алмай зантай, арай ягир байгаа юм.*

айраш/ āĕraŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.) *аймхай: боязливый, трусливый, пугливый, робкий*; āĕraŋ xụ̀nē̤ alxam uta *аймхай хүний алхам урт.* (ШАХ); āĕraŋ xụ̀nde ada šüḏ̆xer oloŋ *аймхай хүнд ад өөтгөр олон*; yǡγā yȧyȧr yȧndaŋ āĕraŋ xụ̀mšē̤! *яасан олиггүй, өөдгүй аймхай хүн бэ, чи!*; enemnāĕ i̇̄xede dēre zụ̀rxetē̤ buzar āĕraŋ, pȧl xụ̀m bāĕham bāĕγā, tȧŕxišyi *энэ маань ингэхэд дээр зүрхтэй тун аймхай халирхай хүн байсан юм санж, халаг гэж.*

айрах/ āĕraxa (Khori.) *үйрэх: измельчаться*; āĕraha āĕraxa *ааруул үйрэх*; ȧyȧn zamāĕ utada ab̆šȧ yȧbahaŋ tūlmağtāĕ āĕr̆hamńi āĕrā xugṳ̄ gehemńi zandā *аян замын уртад авч явсан хүүдийтэй ааруул минь үйрээ бол уу гэсэн чинь, зүгээр*; // Mo. ayiraqu

айрхай/ āĕr̆xāĕ (Khori., Aga.) *үйрмэг, үйрэмцэг: раскрошенный, сыпучий*; āĕrahanāĕ āĕr̆xāĕ *ааруулын үйрмэг*; tūlmaγāĕ ọ̆yōrōĕ āĕr̆xāĕ *хүүдийн ёроол дахь үйрмэг*; ȧyȧr̆xāĕ tȧyȧr̆xāĕ xaxar̆haŋ ȧyȧγāĕŋ āĕr̆xāĕ *хангир жингэр хагарсан аяганы үйрэмцэг*; // Mo. ayirqai

айрһа(н)/ āĕraha(ŋ) (Khori., Aga.), **ā̤ŕūl** (San.), **āĕrasa** (Kham.), **āĕrūl** (Tson., Bar.) *ааруул: творог, сушеный сгусток, образовавшийся при кипячении сагаа с молоком;* āĕraha xurūd *ааруул хуруу*; āĕraha ēzegē̤ *ааруул эзгий*; āĕraha tohoŋ *ааруул тос*; āĕraha ėdē̤ŋ *ааруул идээ*; āĕr̆ha xụ̀lxexe *ааруул хулхэх*; āĕraha bȧŕixa *ааруул базах*; toho ēzegi̇̄ āĕrahaŋ tōxōŋ ėŕyėnegē dṳ̄reg *өөзгий тос ааруул эргэнэ шүүгээгээр дүүрэг.* (ШАХ); āĕr̆ha xatāxadā, mi̇̄ŋ butar̆xāĕγār gù, ụ̀güišyi hā xurγanāĕŋγā zab̆harār bažūžȧ̀ yarγadag haŋ *ааруул дэлгэхдээ зүгээр үйрмэгээр буюу*

эсвэл хурууныхаа завсраар гожигнуулан базаж гаргадаг сан; // Mo. ayaruul

айса/ āĕsa: āĕsa bāĕsa (Khori., Aga.) *эрс тэс, шууд, эрс: категорически, совершенно, совсем во все*; āĕsa bāĕsa xo̱ŕō *эрс тас хориглосон*; arahān o̱šo̱ldoxom gexeden āĕsa bāĕsa xo̱ŕižo̱r̲xiō *араас нь очно гэхэд нь ор тас хориглочихлоо.*

айтгатай/ āĕtayatāĕ (Tunk.), **āĕmšitāĕ** (San.), **āĕdahatāĕ** (Khori., Aga.), **āĕdastāĕ** (Tson., Kham.) *айдастай, аймаар, аюултай, айдас хүрэм: страшный, ужасный, опасный*; āĕtayatāĕ yūme *айдастай юм*; āĕtayatāĕ xūŋ *аюултай хүн*; āĕtayatāĕ taryaŋ *аймаар тарган*; āĕtayatāĕ turaŋxāĕ *айдас хүрэм (тонхигор) туранхай*; bosō orōlom bolhoŋ bōxoldōĕ žāryal āĕtayatāĕ *босоо ороолон болсон боохолдой Жаргал аюултай (айдас хүрмээр)*. (БАД)

алаади/ alādi (Aga.), alāda (Tunk.) *сам боорцог: оладьи*; alādi zūraxa *сам боорцог зуурах*; alādīŋ talxa hùnde xud̲xaxa *сам боорцгийн гурил сүүнд хутгах*; alādi xāŕixa *сам боорцог шарах*; hùŋ sō šéŋgeŋšégēr talxa zūrād, ehēŋgüigēr tohondo šàrahaŋ bōr̲soyi alādi gexe *сүүн дотор шингэвтэрхнээр гурил зуураад, исээлгүйгээр тосонд шарсан боорцгийг алаади гэж нэрлэдэг*; amtar̲xàžà ėdixel alādi bàŕā belēl, zōgložo ėd̲ixe zōxėgē šànā belēl *аммархан идэх алаади барьсан билээ, зоогложидэх зоохийгоо чанасан билээ л.* (БМД)

алабхиха/ alab̲xixa (Khori., Aga., Tson., Kham.), **alamšàxa** (Tunk., San.) *алавхийх: вскакивать, вспрыгивать*; delehedežė alab̲xixa *дэлдэж алавхийх*; dele daražà alab̲xixa *дэл дарж алавхийх*; xudarya bu̱lāžà alab̲xixa *хударга булааж алавхийх*; xōčto būrgēr burū xandažà alab̲xixa *хойт бүүргээр буруу хандаж алавхийх*; dùrō bàŕižà burūyār alab̲xixa *дороо барьж бууруугаар алавхийх*; mo̱ŕindo alab̲xixa *моринд алавхийх*; tùrgen dundan mo̱ŕindōŋ alamšàlaŋ yarba, ùlden šėldeŋ yàbba *түргэн дунд нь моринтоо алавхийн мордов, үлдэн хоон явав.* (БАУ); // Mo. alabkikü

алагабша/ alayab̲šà (Aga., Khori.) *алгавч: (хүүхдийн хагархай омд): детские брюки с вырезом на ягодицах*; alayab̲šà esxexe *алгавч эсгэх*; alyab̲šà ùmùd̲xexe *алгавч омсгөх*; alyab̲šà ùmùdùŋ *алгавч омд*; alayab̲šà ùmùdùŋ gēšė ala dorō tùŋxilōtē ùmùdūiyi tīžė urdan xeledeg bāĕyā *алгавч омд гэж салтаан доор нь тонхлөөс гарган эсгэж оёсон өмдийг тэгж урьд цагт хэлдэг байсан юм*; // Mo. alayabči

алагшаң/ alag̲šàŋ (Khori., Aga., Bar.) *алагч: пёстрая, пеструха, пегая*; alag̲šàŋ *алагч үнээ: пёстрая корова*; alag̲šànāĕ hāmalxaŋ abayāĕ beŕēdē ėd̲xemelxeŋ *алагч үнээний саамал, авгай хүүхнүүдийн исгэмэл* (БАД); // Mo. alayči(n)

алад/ alad (Khori., Aga., Tson., Tunk., San., Bar.) *алс хол: даль*; alad xaraxa *алс харах*; alad sāšàn xaraxa *алс цааш нь харах*; aryamžātāĕxaŋ xērērē alad̲xaŋ xo̱ĪĪyi zo̱ŕiyo ànisaŋxaŋ nōĕrō selmēžė abīŋyāla mendīīyi medėyė *аргамжтайхан хээрээрээ алс холыг зоръё, аньсан нойроо сэргээж аавынхаа мэндийг мэдье.* (БАД); // Mo. alus

алайр/ alāĕr (Tunk.) *авдар, хүнгэрүүг: ларь, большой ящик*; ūsēŋ alāĕr *үүцний авдар.*

алга/ alγa (Khori.) *хоосон: нет, ничего*; alγa hula halaxa *гар хоосон хөдрөх*; **alγa māxam** (Khori., Aga.) *юу ч үгүй, хов хоосон: ни с чем, без ничего*; andalda andaldahār alγa hula halaxa *солилц солилцсоор сохор хоосон салах*; aŋgli xele alγa māxam *англи хэл юу ч үгүй*; // Mo. alaγ-a

алгад/ alγad (Khori., Aga.) *алгасах: через, мимо*; mùr alγad bėšėxe *мор алгасч бичих*; alγad gėšxexe *алгасч гишгэх.*

Алгуй/ alγui *Сэлэнгийн буриадын нэг овог. Род Селенгинских бурят*; yirmāgi yirxe tsagtal oldzoŋ, γutul būmal, xoromši, alaγūi xaranūd zed ōde īme ulus xȯdȯlȯŋgūi bāčri dērc yirmākta orȯsȯŋ ulus *Ермакийн ирэх цагт л Олзон, Гутул буумал, Хоромши, Алгуй, Харнууд Зэд өөд ийм улс хөдлөлгүй байран дээрээ Ермакт орсон улс.*

алданьди/ aldàńdi (Tunk.) *алдаа: промах*; aldàńdi aldaxa *алдаа алдах*; aldàńdi bolxo *алдаа болох*; aldàńdi γaγaxa *алдаа гаргах.*

алдарха/ aldaṛxa (Aga., Khori., Tunk., San.) 1. *алдрах, буурах: ослабеть, терять силу*; xùse šàdal aldaṛxa *хуч чадал алдрах*; 2. *отлох, өвгөрөх: стареть*; xùgšėnžīmnāĕ gexede aldaṛšàla bāĕyā ābza, tī gēšiyīhā īmē tīmē gexe yūmeŋ ùgī, àšàtayā ahasaldādla bāĕna xàyàm *хөгшин ээж маань гэхэд насанд дарагдаж байгаа биз гэхдээ шүдээ тийдээ гэсэн юмгүй, ачтайгаа ноцолдоод л байх юм.* (ДГЗ)

алдаха/ aldaxa (Khori., Aga., Tson.) *алдах, шахах: чуть чуть*; unaŋ aldaxa *унан алдах*; bi šūd ūilaŋ aldāb *би арай л уйлчих шахлаа*; zùntegleŋ aldahaŋ ùbegeŋ *зоноглөх шахсан овгон*; // Mo. aldaqu

алдуу/ aldū (Khori., Aga., Tson.) *алдаа, осол, эндэл, эндүүрэл, ташаарал: ошибка, упущение, погрешность, промах, оплошность, ляпсус*; aldūγā medeṛxe *алдаагаа ойлгох*; aldūγā zahaxa *алдаагаа засах*; nùxùrni xüĺisīši dā, bī aldū xēlbi *нөхөр минь уучлаач дээ, би алдаа гаргачихлаа.* (БАУ); // Mo. aldaγu

алдуури/ aldūŕi (Aga., Bar., Khori.) *алдас, алдаа мадаг, осол. эндэл: ошибка, упущение, погрешность*; amanāĕ aldūŕi *амны алдас*; amanāĕ aldūŕi àmināĕ tentē *амны алдаа амины тэнтэй*; amanāĕ aldūŕār àšàtīŋ yürōl aldagdaxa *амны алдсаар ашдын ерөөл алдагдах*; amanāĕ aldūŕār àšàtīŋ buyaŋ zāĕlaxa *амны алдсаар ашдын буян зайлна*; // Mo. aldaγuri

али/ aĺi (Khori., Bar., Aga.) àĺi tuxāĕ yėxe *юун их, хэчнээн их: какой большой, как много*; šàmda àĺi tuxāĕ yėxe xelē gēšebīb *чамд хэчнээн ч их хэлсэн билээ дээ*; àyūlda orōd bāĕxada àĺišyė yümem bodogdoxo *аюулд ороод байхад аль ч юм бодогдоно*; // Mo.ali

алидабта/ aĺidabta (Aga., Khori., Bar.) *Та ямар омогтон бэ? из какого рода вы будете?*; - àĺidaḅta - šàrāĕdbibi //Mo. alid bui ta

алийса/ àĺīsa (Aga., Khori.) *ор мас: совсем, совершенно*; àĺīsa maṛtaxa *ор мас мартах.*

алим/ àĺim (Khori., Aga.) *аль вэ?: где, который, кто*; àĺim terėš tiēd *аль вэ тэр чинь тэгээд*; // Mo. ali bui

алирһа(н)/ àĺiṛhaŋ (Khori., Bar., Aga.), **àĺirsa** (Tson., Tunk., San.) *алирс, аньс:*

брусника; ål̆iṛha žèmes *аньс жимс*; ål̆iṛha mõčhoŋ *аньс мойл*; ål̆iṛhanāč xanda *аньсны хонд*; bo̅re sō šụlūnāč bi̅ bolxodon, ål̆iṛhanāč naḅšàh i̅yi busalγàžà ūdag, baha üyė mùsi̅ŋ ùḅšèŋ, xeṛxe ùḅšèŋ tuḍxada ūlγadag *боорон дотор чулуу бий болоход аньсны навч буцалгаж уудаг, бас уе мочний овчин, хэрхэ овчин тусахад улгадаг*; arār dū̅reŋ uryasaŋ ål̆iṛsa žimes amtatāč ål̆iyaŋ dērē òsò̅gseŋ awa ėdži̅ xọyọr wē *араар дүүрэн ургасан аньс жимс амттай, алган дээрээ осгосон аав ээж хоёр вэ.* (БАД); // Mo. alirsu, anisu

алма/ alma I (Khori., Aga., Tunk., San.) *алам (нух)*: *яма, яма с крутым обрывом*; alma žàlγa *алам жалга*; γazarāč alma *газрын алам*, alma nùxe *алам нух*, anda nùxùrē mūγār alma nùxerū̅ unaxa *анд нөхрийн муугаар алам нух рүү унах*; ardag mọŕinšińi tùrgedèžė alma nùxerū̅ gèšxū̅žèŋ, āědar bėyėši tùrgedèžė abi̅ŋγā nere xuxalūžàŋ *ардаг морь чинь түргэдээд алам нух рүү гишгүүзэй, алдрайхан бие чинь түргэдээд аавынхаа нэрийг хугалуузай* (БАД); // Mo. alm-a

алма/ alma II : alma hùxe (Khori., Aga.) *алман сух*: *секира*; *бердыш*; // Mo. almang

алмаг/ almag (Khori., Aga.) *ангал, гуу, жалга*: *балка, овраг, ложбина*; ardag mọŕiŋxomńi almag γaŋgi̅n zāělārāč *ардаг морь минь ангал гангаас зайлаарай.* (БАД)

алмаха/ almaxa (Khori., Aga.) *гамнах, хэмнэх*: *экономить, сберегать*; sag almaxa *цаг хэмнэх*; xùl almaxa *хол гамнах*; xùli̅mni almād gùigō̅d yėre dā muxā! *холийг минь гамнаад гүйгээд ир дээ, хүүхээ!*

алсаганаха/ alsaγanaxa (Khori., Aga.) *алцганах*: *идти неровной походкой, широко расставляя ноги, идти покачиваясь*; alsūxāěda bulsūxāč alsaγanaxadan bulsaγanaxa tere yümbe gexede toḅšọ toḅšọlxo gēšė *алцуухайнд булцуухай алцганахлаар нь булцганана тэр юу вэ гэвэл товч товчлохыг хэлдэг*; // Mo. alčaγanaqu

алсагар/ alsaγar (Bar., Aga., Khori.), **altsaγar** (Kham., Tson.), **alsγar** (Bar.) 1. *алцгар*: *кривоногий*; alsaγar xùl *алцгар хол*; 2. *балтгар, намхан*: *низкорослый, коренастый*; alsaγar hamaγaŋ *балтгар намхан хүүхэн*; alsaγar ńụŕyatāč *намхан нуруутай*; alsaγar bėyėtē *пагдгар биетэй*; // Mo. alčaγar

алсайха/ alsāěxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **altsāěxa** (Kham., Tson.) *алцайх*: *расставлять, раздвигать /ноги/, оттопыриваться*; alsāěγā̅šhā unaxa, āěγā̅šhā ùxexe *айвч үхнэ, алцайвч унана.* (ШАХ) // Mo. alčayiqu

алсам/ alsam (Aga., Khori., Tunk., San., Bar.), **altsam** (Kham., Tson.) *алцам*: *большой шаг* /К. Ф. Голст. М-р сл. 1938. т. 1 стр 52/; alsam γazar *алцам газар* // Mo. alčam

алсан/ alsaŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *алцан*: *растопыренный*; ål̆išyi ùgi̅ alsan texe bolxo *аль ч үгүй алцан тэх (эхна) болох*; // Mo. alčang

алсар/ alsar: **alsar alsar** (Aga., Khori.) *алцага алцага*: *идти, широко расставляя ноги*; alsar alsar yàbaxa *алцага алцага гишгэлэх*; ābaγar bāxan xùbū̅ŋ alsar alsar gèšxelhēr ābaγaŋ ābaγaŋ gehēr abadā yėrėd ahana *баацгар бяцхан ховгүүн алцага алцага гишгэлсээр, баацга баацга гэсээр аавдаа ирээд асна.*

алсаргаха/ alsarγaxa (Khori., Aga.) *алцганах: ковылять, идти покачиваясь*; alsarγahār yèrexe *алцганасаар ирэх.*

алтаа/ altā (Bar.), muxā (Khori., Aga.) *хүүхээ!: милый, милая при обращении к ребенку*) altā! xeŋ gèdž neretē tšī? *хүүхээ! хэн гэж нэртэй вэ, чи?*; altā! gedeg amnī dzaŋ, xūxē gedeg xùnī dzaŋ, bahahandāŋ biši, dassandāŋ xelehīmaldā *алтаа! гэдэг амны зан, хүүхээ гэдэг хүний зан, бассандаа биш, дассандаа хэлсэн юм л даа.*

алтай/ altāě (Khori., Aga., Tson., San., Tunk.) *болц, боломжийн магад эсэхийг урьдчилан таамаглах баймж сул үг: модальная частица, выражающая предположение возможно, вероятно, должно быть*; untašō altāě *унтчихаж л дээ.*

Алтанкан/ altanqan *Хамниган овгийн нэр. Хамниганский род.*

алтарга/ altraγ (Bar.) *чац (хүний биеийн өндрийн хэмжээ): рост*; altraγtāě tòrsòŋ xùnī xū *чацтай торсон хүний хүү*; altraγ tšiń xùrexgūi bol àwdāŋ γomod *чац (нуруу) чинь хүрэхгүй бол аавдаа гомд*; altraγgūi *нуруу нь намхан, биеэр богино*; altraγ dutaxa *нуруу нь намдах, чац хүрэхгүй*; altraγnī xàwiraγ *сувээний хавирга.*

алтаргана/ altaryana (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *алтан харгана: золотарник*; arala γazar uryahaŋ asa bùxetē altaryana, àlíγan dērē tenžēheŋ aba èžī xǫyǫrni *ар л газар ургасан ац бохтэй алтаргана, алган дээрээ осгосон аав ээж хоёр минь.* (БАД); // Mo. altan qaryan-a

алташа/ altàšà (Khori., Aga., Tunk., San.) *алтач: золотых дел мастер; ювелир, золотарь, златокузнец*; altàšà altaγāě saγān darxaŋ arbadxin ēlig mōlig egešè *алтач Алтгай цагаан дархан арав дахь нь Эйлиг Мойлиг эгч.* (БМД); // Mo. altači

алхиргаха/ àlxiryaxa (Khori., Aga.) *арай чүү нэг хоёр гээж алхах: еле волочить ноги, едва передвигаться, еле тащиться*; àlxiryahār yèrexe *арай чүү алхалсаар ирэх*; àlxiryažà yàbaxa *арай чүү алхалж явах*; àlxirya àlxiryahār nege xùrnābzabdā *алхлуулсаар алхлуулсаар арай чүү нэг хүрнэ л биз дээ.*

алшуур/ àlšūr I (Khori., Aga.), **xùdeheŋ** (Tunk.) *тамхины хүүдий: кисет, чехол для табакерки*; mǫ́rinōě γodoŋ àlšūrtāě *морины годон хүүдийтэй*; tamàxināě alšūr *тамхины хүүдий*; alšūr tamàxi *хүүдийтэй тамхи*; xamsīŋ šènēŋ xùdeheŋ (Tunk.) *ханцуйн чинээ (тамхины) хүүдий*; xusāēŋ xūxanag alšūr *хуцын хуухнаг хүүдий*; alšūr γāha *гаанс хүүдий*; hǫyō sǫxilūrtāě alšūr *соёо сэтгүүр, цохилууртай хүүдий*; amharīn ùmüištere xụmihaŋ xusāēŋ xūxanag alšūr sōhō moxōrxo àlíγanāěŋγā xoŋxor dūrter adxād amandā xèžè zažàldag ùbegeŋ bāěγāgšàhaŋ *амсрыг нь өмийтөл хуньсан хуцын хуухнаг хүүдийн дотроос мохоор тамхи алганыхаа хонхрыг дүүртэл асгаад, амандаа хийж зажилдаг овгон байсан юм сан.*

алшуур/ altšūr II (Bar.) 1. *алчуур: тряпка, полотенце, платок*; toγōni altšūr *тогооны алчуур*; 2. *толгойн боолт: головной платок, чалма*; tolγōēŋ altšūr *толгойн алчуур*; saγāŋ šàŋxāě altšūr *цагаан шанхай алчуур*; baraγšūd saγān šàŋxāě altšūrār tolγōēγō ǫ́rōdog bāēhaŋ ere xùnši hā *баргачууд цагаан шанхай алчууpаар толгойгоо ороодог байсан, эр хүн ч гэсэн*; // Mo. alčiγur

алшуурта/ alšūr̆ta (Khori., Aga.) *тамхичин: курильщик, курильщица*; ȧĺšūr̆tī̆n buzar gelsenegte axašūlnāĕ tatadag yüm bāĕna *тамхичныг бузар гэлцэнэ үү та, ах нар маань татдаг л юм байна.* (БАД)

альбан/ ȧĺbaŋ (Khori., Aga.) *цовоо сэргэлэн, сээтэгнүүр: шустрый, резвый, кокетливый*; hāĕxan basaγadāĕ ȧĺbanda ā̆ĺixaŋ ab̆taxa *сайхан охидын сээтэнд алгуурхан автах*; u̇ŕiĺgī̆ ȧĺbaŋxaŋ zandan u̇šāraŋ aldā sed̆xilńi *урьхан сээтэгнүүр занд нь уяран алдлаа сэтгэл минь.* (БАД)

альга(н)/ ȧĺiγa(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) 1. *алга: ладонь, ладони*; ȧĺiγā todoxo *алгаа тосох*; ȧĺiγa xagsar̆xa *алга хавсрах*; ȧĺiγa tášixa *алга таших*; xazaxa gexede ȧĺiγaŋ xolo, xaraxa gexede šėxeŋ xolo *хазъя гэхэд алга хол, харъя гэхэд чих хол*; šüdürē̄ ȧĺiγa *чодрийн алга*; ȧĺiγa darama γazar *алга дарам газар*; ȧĺiγa urbūlxa xōrondo *алга урвуулах хоронд*; ȧĺiγā dē̄šėn xarūlxa *алгаа дээш нь харуулах*; ȧĺiγā u̇rüxe *алгаа үрэх*; ȧĺiγan dēre bāĕhandala *алган дээр байгаа юм шиг*; ȧĺiγan dērē tenžēxe *алган дээрээ (бөмбөрүүлэн) осгох*; ȧĺiγanāĕ ar *алганы ар (хэв)*; ȧĺiγanāĕ xoŋxor *алганы хонхор*; arγalār tüĺiheŋ γaldášni ȧĺiγam ugt̆ā dulāsbalgüi, ȧyȧγalā bolhoŋ arȧxidášni amamni ugt̆ā xalabalgüi *аргалаар түлсэн галд чинь алга минь ер дулаацсангүй, аягалмар болсон архинд чинь ам минь ероосоо халсангүй.* (БАД); ab gexede ȧĺiγā tod̆xo, u̇g gexede u̇ter sā̆šȧlxa *ав гэхэд алгаа тосох, ог гэхэд үтэр цаашлах*; ȧĺiγan tarag ėdū̆lexe *алган боов идүүлэх: съесть оплеуху, звонкая оплеуха*; ◊ ȧĺiγan tȧĺiγam bolxo *зусардах, долдойлох, долдгонох, хайлсан тугалга шиг бөмбөгнох: заискивать, подлизываться, лебезить*; // Mo. alaγ-a

альма/ ȧĺima (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Bar., Kham.) *алим: яблоко, яблоки*; ȧĺima žėmes amtan sōγō *алим жимс амтандаа* (ШАХ); // Mo. alim-a

альгадаха/ ȧĺiγad̆xa (Aga., Khori., Bar.), **ȧĺiγad̆axa** (Aga., Khori., Bar.) *алгадах: хлопать, шлёпать, бить, ударять ладонью*; utaha šürbehe ȧĺiγadaxa *утас шормөс алгадах*; šüle ȧĺiγadaxa *шөл халбагадах*; // Mo. alaγadaqu

альшаа/ ȧĺišā̆ (Tunk.) *хаана, хаашаа: где, куда, в каким паправлении?*; ȧĺišā̆hā yėrēb̆ta *хаанаас ирсэн бэ, та?*; ȧĺišā̆ bāĕnab genėši *хаана байна гэнэ вэ, чи?*; ȧĺišā̆ yȧbaxabī̆b *хаашаа явах вэ, би?*; // Mo. ali tusiy-a

альяан/ ȧĺā̆ŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *алин, аль: какой? который? где?*; ȧĺi ȧĺā̆ńī̆n *аль аль нь*; ȧĺā̆ndan xelexe bī̆b? *алинд нь хэлэх вэ?*; ȧĺā̆nī̆yė ab̆xamba? *алиныг авах вэ?*; ȧĺā̆nhān abāhām dēre xab? *алинаас нь авбал дээр бол?*; ȧĺā̆γār yȧbā hām dùte xab? *алигаар явбал дөт бол?*; ȧĺā̆ntāĕn xō̆reldō̆ hām bùtexe xab? *алинтай нь ярилцвал бутэх бол?*; arār belšėheŋ adūnāĕ ȧlȧyī̆n yā̆žȧ medeltē̆b, amandā ńūham beheliyė ȧĺā̆ndan gėžė tāltāĕb? *араар бэлчсэн адууны алагийг нь яаж мэдэлтэй вэ, амандаа нуусан бөлзгийг алинд нь гэж таалтай вэ?* (БНД)

аляархаха/ ȧĺā̆r̆xaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson.) *алиархах: резвиться, баловаться, проказничать, озорничать /о детях/*; ȧĺā̆r̆xa ȧĺā̆r̆xahār

ảĺγa bū̄ ėdi *алиал алиалсаар алганы амт үзэв дээ.* (ШАХ); // Mo. aliyarqaqu

аляаһа(н)/ ảĺā̄haŋ (Tunk., San.) *ялаа, батгана*: *мухи, муха*; xara ảĺā̄haŋ *хар ялаа*; ảĺā̄ha bataγanāŋ *ялаа батгана*; ảĺā̄hī̄yi zāŋ bolγoxo *дэгсдүүлэх: придавать чему-либо незначительному большое значение ~ хуруул чинээ юмыг бяруул чинээн болгох.*

аляаһархаха/ ảĺā̄haṛxaxa (Tuṇk., Saṇ.) *ялаархах: быть донимаемым мошкой, страдать от мошки*; mọ́riŋ ảĺā̄haṛxažả hū̄lē šảrbaxa *морь ялаархаж сүүлээ шарвах.*

амагайгша/ amaγāĕgšả (Aga., Khori., Bar., Tunk.), **amaγāĕbtši** (Tson.) *амгай, амгайвч, амгайч: удила*; adūγā bahahaŋ xủŋ amaγāĕgšā̄r, āĕlā bahahaŋ xủŋ heldenēr *адуугаа бассан хүн амгайвчаар, айлаа бассан хүн нөмгөноор.* (ШАХ); // Mo. amaγayiči

амагайгшагүй/ amaγāĕgšảgüi (Khori., Aga.) *увайгүй, хамжааргагүй: беззастенчивый*; amaγāĕgšảgüi šảšảxa *хамжааргагүй чалчих*; // Mo. amaγayiči ügei

амагайгшалха/ amaγāĕgšảlxa (Aga., Khori., Tson., Bar.) *амгайвчлах: разнуздывать, вынуть удила, вытащить удила*; xazārāĕ ama amaγāĕgšảlxa *хазаарын амгай амгайвчлах*; moŕō amaγāĕgšảlžả uhalxa *морио амгайвчилж услах*; xazārī̄n amaγāĕgšảlžả ėdē̄lū̄lxe *хазаар амгайвчилж идэшлүүлэх*; // Mo. amaγayičilaqu

амалаадаһан/ amalādahan (Aga.) *ханын боолт: волосяная веревка, применяемая для соединения смежных секций каркаса войлочной юрты*; dēheŋ amalādahaŋ *дээсэн боолт*; delim tuxāĕ amalādahaŋ *дэлэм хэрийн боолт*; xanī̄ŋ amanūši ùbdegležė xagsarād tảbiā hā xagsarγa gėžė neretē̄, xagsargī̄yi amalūlžả bōhoŋ bōlto dēhī̄yi amalādahaŋ gexe *ханын амуудыг овдогложс нийлүүлээд тавивал хавсарга гэж нэртэй, хавсаргыг амлуулж боосон боолт дээсийг амалаадаһан гэдэг.*

ама(н)/ ama(ŋ): ama bùxetē̄ (Khori., Aga.) *ам бөхтэй* а). *тугоуздый*; б). *сдержанный на язык, неболтливый*; aman tamžảd *бэлэн үгтэй, бэлэн зэлэн үгтэй, ам мэдэн чалчдаг: болтать всё, что угодно*; amā adxaxa *амаа барих: придержать рот, замолкнуть*; ama xeleyē̄ doĺōxo *хэл амаа долоох: облизываться; позариться на что-либо; жаждать что-либо присвоить*; ama xelendē adaxa *амаа урчих шахах: быть говорливым*; amā xaxalxa *ам нээх: начинать говорить*; amā xataxa *амаа татах, хэл ам нь хатах: язык отсохнет; кто-либо лишится дара речи*; amanāĕ aldūŕi *амны алдас: опрометчивое обещание, обмоловка, оговорка*; amandā oroxī̄so *амандаа орсноор: на чем свет стоит; очень сильно, вовсю, не стесняясь в выражениях* (*браниться*); amandā zoltōĕ *амны хишигтэй: удачный, везучий*; aman nuγaraxa *ямар нэг юмыг буруу нэрлээд хэвшчих*; ama bardaŋ, ala saldaγaŋ *ам бардам, гуя шалдан*; amaŋ xủzū̄ŋ *хатан хүзүү: второй шейный позвонок*; ama xaxalxa *ам ангайх*; urdahām ama xaxalžả ảbā̄ γarād ùzērē̄š *миний өмнөөс ам ангайж дуугараад үзээрэй чи!*; // Mo. aman

амаргал/ amarγal (Khori., Aga.), **amalγar** (Tunk.), amaŋ xủdzū̄ŋ *аман хүзүү: атлант*; amaŋ xủzū̄ amarγal xủzū̄ *аман*

хүзүү, хатан хүзүү; bụŕād zoŋ xùzūnē yàhāĕyi tud tuḏtan amarγal xùzūŋ, amaŋ xùzūŋ, axar xùzūŋ, būlγa xùzūŋ, düši xùzūŋ, moxō xùzūŋ gèžė nereledeg *буриад зон хүзүүний ясыг тус тусад нь аман хүзүү, хатан хүзүү, ахар хүзүү, буулга хүзүү, дош хүзүү, мохоо хүзүү гэж нэрлэдэг*; amaŋ xùzū amarγal xùzū xọyrōĕ xōrondūr sabšà genegši gēd maŋγadāĕ tàŕxīyė taha saḇšàžàŕxiba *аман хүзүү хатан хүзүү хоёрын хоорондуур цавч гэнэ үү гээд мангасын толгойг тас цавччихав гэнэ.* (СХБ)

амба/ amba (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *амбан: большой, крупный*; amba sar *амбан шар*; arba xùŕheŋ ere ùxerīyė amba sar gexe *арав хүрсэн эр үхрийг амбан шар гэдэг*; // Mo. amban

амбай/ ambāĕ (Aga., Khori.), **ambā** (Bar.) *лам ах: название ламы, преимущественно родственника*; ambāĕ lamaxāĕ *лам ах*; Ambāĕ lamaxāĕmni aramnāĕlžà zūžė ùgeheŋ zaŋyā *Амбаа лам ахын минь аравнайлж зүүж өгсөн зангиа.*

амбан/ amban (Tunk.) *ариун, хээнцэр, гоё, сайхан: красивый, роскошный (об одежде)*; amban daxa *гоё сайхан дээл*; amban seber bohoγo *цэвэр ариун босго*; ambani xuḇsahatāĕ tùrīŋ uryūd *гоё сайхан хувцастай тойн (хуримын) ургууд*; ambani seber bohoγōĕtnōĕ alxaŋ yàbaŋ orobolbi amtatīŋ dēžė dombohōtnōĕ amsaŋ zuγālaŋ hūnalbi *цэвэр ариун босгыг тань алхан яван орлоо л би, амттын дээж домбоноос тань амсан хүүрнэн сууна л би.* (БАД)

амигүй/ àmigüī (Aga., Khori., Kham.) àmigüi megdū gūižė yèrebe *ааг амьсгаагүй гүйж ирэв: он прибежал, едва переводя дыхание.*

амидаха/ àmidaxa (Khori., Aga.) *амьсгаадах: тяжело дышать, задыхаться*; àmidaŋxāĕ *амьсгаадаж аахилсан*; àmidàšàŋxāĕ *аахилж амьсгаадчихсан*; àmidàšàhaŋ *амьсгаадчихсан*; xùbūmńi ńüde amàńīn orōĕ dērē γaršàhaŋ, haxāĕ halag, handaγāĕ hūxe, àmidàšàŋxāĕ yūmeŋ gūižė yèrē *хүү минь нүд ам нь орой дээрээ гарчихсан, санд мэнд, сүйд майд, аахилж амьсгаадчихсан юм гүйж ирсэн.*

амиды/ àmidī (Aga., Khori.) *амьд: живой*; àmidī γoltōĕ *амь голтой*; àmidī γoltōĕ *амьд голтой*; àmidī mende *амьд мэнд*; àmidī burxaŋ *амьд бурхан*; minī àmidī bāĕhan sagta *миний амьд байсан цагт*; àmidīdā žàrγaxa *амьддаа жаргах*; àmidī xùŋ arγatāĕ, arγalāĕ γal sogtōĕ *амьд хүн аргатай, аргалын гал цогтой*; àmidī yàbā hā altaŋ àyàγīŋ amhar zūxa ~ *амьд явбал алтан аяганаас ус уун*а; àmidī γazar ùlōxegūigōr xelexe *амьд газар үлдээлгүйгээр (үхүүлэн) хэлэх*; // Mo. amidu

амидырха/ àmidīraxa (Aga., Khori., Tson., Tunk., San., Kham.) *амь орох, сэргэх, сэхэх, амьдрах: оживать, воскресать, приходить в себя*; àmidīražà bodoxogūī *амь орж босохгүй*; šàtālγahaŋ xùmnē xāĕšàŋ gēd àmidīràžà ene olom mal tūγād yèrebe gēšèb gèžė γāĕxažà bāĕxadan Arγata yèrēd xelebe *шатаалгасан хүн маань яагаад амьд болж сэргээд энэ олон мал туугаад ирж байгаа юм бол гэж гайхаж байхад нь Аргат ирээд хэлэв.* (БАУ)

амилха/ ȧmilxa (Khori., Aga.) *амьсгалах*: *дышать*; xamarārā ȧmilxa *хамраараа амьсгалах*; zaŋγalāĕγār ȧmilxa *залгайгаар амьсгалах*; ūšxār ȧmilxa *уушгиар амьсгалах*; heb̆šēgēr ȧmilxa *сэвшээгээр амьсгалах*; γolōĕ dārār ȧmilxa *голын жавраар амьсгалах*; xara bataγanān ȧmilxī̆ŋ arγagüi *хар батгана амьсгалахын аргагүй*; āĕbalxāĕhā ȧmilxa *гуи амьсгалах, цээж дүүрэн амьсгалах.*

ами(н)/ ȧmi (Khori., Aga.) *амьсгал, амьсгаа*: *дыхание, вздох*; ȧmā̆ ab̆xa *амьсгалах, амьсгаа авах*; ȧmā̆ tataxa *амьсгаагаа дотогш татах*; ȧmā̆ ɗaraxa *амьсгаагаа дарах*; ȧmā̆ saglaxa *амьсгал бүгтрэх,амьсгаа авах согоогүй*; ȧmā̆ bütexe *амьсгал давчдах, амьсгаа боглорох*; ȧmi uitar̆xa *амьсгал давчдах*; ȧmi xāxa *амьсгал хураах*; ȧmiyā̆ tataŋgūi *амьсгаагаа даралгүй*; ȧmiŋ γolōĕŋγō saglān dēre ȧmā̆ saglaxa *амин голыхоо тасрахын омнохон амьсгалаа бүгтрүүлэх*; ȧmiŋ γolō saglūlžȧ, arban šüdō̆ zūxa *амин голоо бүгтрүүлж, арван шүдээ зуух*; āĕhaŋ xünē̆ ȧmiŋ u̇ŕid *айсан хүний амьсгаа урьд.*

амитай/ ȧmitāĕ *амьтай*: *шаманские доспехи*; alag ėŕē̆ŋ ȧmitāĕ xüŕiŋ̆ ėŕē̆ŋ ȧmitāĕ *алаг эрээн амьтай, хүрэн эрээн амьтай*; mu̇rgu̇lšėd bō̆de gürō̆henē̆ arahār xab̆šūlγa bȧŕixadan zoŋ olonhō suglar̆haŋ eldebī̆ŋ gürō̆henē̆ arahanūši zōložǫ esxū̆lēd ȧmitāĕ xū̆ldeg xadan ȧmitaŋ tümē̆m bütēheŋ alag ėŕē̆ŋ ȧmitāĕ xüŋ zonōĕ bütēheŋ xüŕiŋ ėŕē̆ŋ ȧmitāĕ gėžė durdalγan sōγō durdadag *морголчид бооц гороосний арьсаар оглог оргоход нь олон түмнээс цугларсан зүйл бүрийн гороосний арьснуудыг зоолж эсгүүлээд амьтай хэлбэх омсгол хийлгэдэг тул амьтан түлийг бүтээсэн алаг эрээн амьтай, хүн түлийг бүтээсэн хүрэн эрээн амьтай хэлбэн дуудлага дурдлагандаа оруулж дууддаг*; // Mo. amitai

ампагар/ ampaγar (Aga., Kham.) *цалуу, цалгар*: широко *раскрытый*; ampaγar nu̇xeŋ *цалуу нүх*, ampaγar amaŋ *ангайсан том ам*; ampaγar amhar *цалгар амсар*; ampaγar amhar̆ta *цалгар суулга*; maŋγadāĕ ampaγar amaŋ urū sarī̆ŋγā mixa sab̆šād la xȧyȧnal xȧyȧnal dūhašȧbā *мангасын ангайсан их ам руу шарынхаа мах цавчаад л шидээд байж, шидээд байж дуусчихав гэнэ*. (БАУ)

ампайха/ ampāĕxa (Aga., Kham.) *цалайх, амхайх, амцайх*: *широко раскрываться*; ampāĕhaŋ nu̇xeŋ *цалайсан нүх*; ampāĕhaŋ ampaγar amatāĕ γaxāĕ maŋγad *цалайсан цалгар амтай гахай мангас*; nu̇xenē̆ amhar ampāĕxa *нүхний амсар цалайх.*

амтигар/ ȧmtiγar (Khori., Tson.) *шүдгүй, амцгар*: *беззубый*; ȧmtiγar ama *амцгар ам.*

амha(н)/ amhaŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *амс*: *название кушанья, приготовляв шегося из молока и зёрен (а ещё ранее из семян и корней растений)*; dalaŋγa, amahaŋ, tarag, šȧnahan zō̆xē̆ gexe mete ėdē̆ xeheŋ dalaγāĕŋ xu̇neg *тайлгын мах, амс, тараг, чанасан зоохий гэх мэт идээ хийсэн даллагын хоног*; // Mo. amusu

амhар/ amahar (Khori., Aga., Bar.) *амсар*: *отверстие, горлышко*; xu̇negē̆ amahar *хувингийн /хоногийн/ амсар*; ȧĺišyė xu̇nde ȧyȧyāĕŋ amahar zūlγaŋgūi γaryāhā odō yėxe yǫho γǫŕimgūi mūxāĕ yümeŋ gē̆šė *аль ч хүнд аяганы амсар зуулгалгүй гаргавал тун их ёс гуримгүй муухай юм тэр*; ȧmidī̆ yȧbāhā altaŋ ȧyȧyāĕŋ amahar zūxa ~ *амьд*

явбал алтан аяганаас ус ууна; // Mo. amasar

амһарта/ amahaṛta (Khori., Aga.) *сав суулга, идүүр*: *посудина*; amhaṛta žėmheṛte *сав суулга*; amhaṛta žėmheṛteyē̄ tergede ášā̄lxa *сав суулгаа тэргэнд ачаалах*; xōhoŋ amhaṛta xoŋgirγoxo *хоосон сав хонгинуулах*; ◊ amahaṛtā dọĺōγōgūidō̄ noxōě sadaxagüī̄ *идүүрээ долоогоогүйдээ нохой цадахгүй.*

амһуур/ amhūr (Aga., Khori., Tunk., San.) *амсуур*: *палочка с метками для измерения количества и крепости тарасуна в кувшине*; taŋxī̄ŋ amhūr *танхны амсуур*; amhūrāě amta *амсуурын амт*; amhūr amtalxa *амсуур амтлах*; amhūrtāě taŋxa *амсууртай танх*; amhūrāě amta ùzexe *амсуурын амт үзэх*; taŋxada todohoŋ toγōnōě áŕxī̄ŋ xer xemžē̄, xatū zōlenī̄n amtalžá ùzedeg xeršē̄hetē̄ náŕiŋ uta modī̄yi amhūr gelsegšėbdi *танханд тоссон шимийн архины хэр хэмжээ, хатуу зоолнийг нь амталж үздэг хэрчлээстэй нарийхан урт модыг амсуур гэлцдэг*; // Mo. amsaγur

амшаганаха/ amšàγanaxa (Khori., Aga.) *шамшигнах*: *жевать беззубым ртом*; amšàγanažá ėdixe *шамшигнаж идэх.*

амшагар/ amšàγar (Khori., Aga.) *шамшгар*: *беззубый рот*; amšàγar amaŋ *шамшгар ам*; // Mo. šamšiγar

амяараа/ âmā̄rā (Khori., Aga., Tunk., San.) *тусдаа*: *отдельный, особый, обособленный*; *уединённый*; âmā̄rā âžàltāě *тусдаа ажилтай*; âmā̄rā zoŋ *тусдаа зон*; âmā̄rā bāědag *тусдаа байдаг.*

ан/ аŋ: **аŋ буŋ** (Khori., Aga.) aŋ buŋ bolxo *айван тайван болох*: *успокаиваться*; aŋ buŋ gėžė hūxa *амгалан энх амар суух*; bulta aŋ buŋ gėžė untā *бүгд амгалан тайвнаар нойрсчээ*; aŋ buŋ hūxa амар *сайн суух*; amar mende bāěba xa, aŋ buŋ hūba xa *амар мэнд байж, амгалан сайн суув гэнэ*; naraŋ xānāě basaγaŋ xatantāěγā aŋ buŋ žárγaba *Наран хааны охин хатантайгаа амар сайхан жаргав гэнэ.* (БАУ)

анаг/ анаγ (Bar.) *урц, хайдаг*: *конусообразный шалашик*; anaγ tòxō̄ròxe *урц төхөөрөх*, anaγtāě àyànda yàwaxa *урц, хайдагтай аянд явах*; àyànī̄ anaγ *аяны урц*; awī̄ŋ anaγ *авын урц*; anaγ bosxoxo *урц босгох.*

анахай/ анахāě (Aga., Khori.) *ад албин, зэтгэр: дух-карлик, вредящий детям младше семи лет; злой дух*; ada anaxāě *ад зэтгэр*; dolō naha xùsō̄düi xū̄gedē̄ àmi nahī̄yi xorlodog hünehen, bišī̄xan šūdxùr *долоон нас гүйцээгүй хүүхдийн ам насыг хорлодог сүнс, бяцхан чөтгөр*; // Mo. anaqai

ангаалаха/ аŋγālaxa (Bar.) *бүслэх, тойрох*: *окружать, оцеплять, осаждать, блокировать*; aŋγāldž bàŕixa *бүслэн барих*; orō tuγulī̄g xeden xū̄xed aŋγāldž bàŕā̄ *ороо тугалыг хэдэн хүүхэд тойрч барилаа*; büĺi sāětāě āěl bol xọńō̄ xòdē aŋγāldž bāčγād γagtsātšiltšina *бүл сайтай айл бол хонио хөдөө бүсэлж тойрч байгаад нэг нэгээр барина.*

ангал/ аŋγal (Bar.) *гэр бараа, гэр бүл: семья, имущество, семейство, домочадцы*; aŋγal bōěγoŋ *орх гэр*; aŋγal bōěγonō tatadž awaxa *гэр бүлээ татаж авах*; aŋγal bōčγom bāěgūlaxa *гэр бараа байгуулах*; // < Ma. boyiγon angγala.

ангуушалха/ аŋγūšàlxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **аŋγūtšilxa** (Kham., Tson.) *агнах, гороолох: охотиться, травить, заниматься звероловством, охотой*; bōŕi zāčγād aŋγūšàlxadā bulaγaši axāč gī̆gŭ̄lērē̆, bulta zondo yábaxadā zuγāšà axāč gī̆gŭ̄lērē̆ *дэвцэг дамжаад агнахдаа булгач ах гэж хэлүүлээрэй, бүгд зоны дунд явахдаа зугаатай ах гэж хэлүүлээрэй* (БАД); // Mo. angγučilaqu

ангууша(н)/ аŋγūšàŋ (Khori., Aga.) *анчин: охотник*; aŋγūšà noxōč *анч нохой*; aŋγūšà šụbūŋ (Tunk.) *анч шувуу*; bātar mergeŋ aŋγūšàŋγūdā baxaŗxaŋ magtàžà dūlaldàyàldā *баатар мэргэн анчдаа бахархан магтаж дуулцгаая.* (БАД); adūšàŋ azargī̆ŋγā ā̆šà andaxagüi, aŋγūšàŋ būγāčŋγā zaŋ aldaxagüi *адуучин азарганыхаа аашийг андахгүй, анчин бууныхаа тусгалыг алдахгүй*; aŋγūšànāč noxōč taryaŋ, zaγahašánāč hamaγan taryaŋ *анчны нохой тарган, загасчны эхнэр тарган*; ◊ aŋγūšànāč urdahā aŋ ōrō̆ yéredeg bolbo *анчны оноос ан ооруо ирдэг болов ~ аманд орсон шар тос*; // Mo. angγučin

андагаар(н)/ andaγā̆ŕi (Khori., Aga.) 1. *зохисгүй, тохиромжгүй, таарахгүй, харш, ерөндог: неподходяще, противопоказано, негодно*; xotodo andaγā̆ŕi *ходоодонд зохисгүй*; 2. *андахгүй: знать хорошо, не путать*; nŭxerē̆ŋgē zaŋyé andaγār medexe hen tula eldewī̆ŋ yūme hurabagŭi *нохрийнхоо заг андахгүй мэддэг байсан тул элдэв юм асуусангүй.*

андагааритай/ andaγā̆ŕitāč/ andγātī̆ (Bar.) *андгаартай, ерөндог: любящий противодействовать чему-л*; xàńādanda andaγā̆ŕitāč em *хапиадны ерөндог эм*; tere em saŋxī̆ dzogsōxdō andγātī̆ yūm gene bilē *тэр эм цанхыг зогсоохдоо андгаартай юм гэнэ билээ*; andγātī̆ sāēn tārdag *андгаартай сайн таардаг.*

андагар/ andaγar (Khori., Aga.) *архгар: крупный, рослый, грузный*; andaγar tomo bèyé *архгар том бие.*

андалдаа(н)/ andaldāŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) 1. *солилцоо: обмен*; andaldā xexe *солилцоо хийх*; 2. *арилжаа: торговля*; andaldānāē alagšàŋ xudaldānāē xulagšàŋ *арилжааны алагчин, худалдааны хулагчин*; àŕūxan sebeŗxen šàrāēmńi alta mŭŋgünē bèšèldā, àyàgtāē xŭndŭtē bèyèmńi andaldānāē bèšèldā *ариухан цэвэрхэн царай минь алт мөнгөнийх биш л дээ, аягтай хүндтэй бие минь арилжаа наймааных биш л дээ.* (БАД); 3. *золио, золиг: выкуп*; àmināē tulada andaldā nādaŋ, bèyènē tula beleg belē *амины тулд золио наадам, биеийн тулд бэлэг билээ.* (БМД)

андалдаха/ andaldaxa (Khori., Aga.) *солилцох: менять, обменивать, обмениваться*; hanal bodolō andaldaxa *санал бодлоо солилцох*; hamaγatàyā̆ xedi ŭge andaldahū *эхнэртэйгээ хэдэн уг солиодхоё*; xete xutaγā andaldažà xeb yọhō xelsexe *хэт хутгаа сольж хэв ёсоо хэлэлцэх* (ШАХ); bèyē̆ noryoŋgüi zaγaha bàŕixagüi, beheyē̆ andaldaŋgüi xuda oroxogüi *биеэ порголгүй загас барихгүй, бусэд солилцолгүй худ бололцохгүй.*

андаляа(н)/ andaĺā̆ŋ (Khori.) *андалаан: "бескалымный", "обменный" брак /патриархально-родовая форма брака, заключавшегося между двумя семьями из чужих друг другу родов; при этом браке калым не давался/*; urda sagta andaĺā̆ŋ gèžè yọho bāčhaŋ gē *урьд цагт андалаан гэж ёс байсан гэдэг.*

андир/ andir (Tunk.,) *ангир: турпан, нырокснньга*; andir šụbūŋ *ангир шувуу* // Mo. anggir

анжарха/ anžȧr̰xa (Khori., Aga., Tson.) 1. *ажих, анхаарах, анзаарах, мэдэх, ойлгох, ойлгож авах: замечать, примечать, видеть, понимать*; anžȧr̰xadažȧl xaraxadam bogdōěŋ xọyọr zaγalla *ажиглаж анзаарч харахад минь Богдын хоёр загал* (БАД); 2. *санах: помнить*; nahan sōγō anžȧr̰šȧ xadūžȧ yȧbaxa yūmenši ene gēšė, hāěsa medebeltēši *насан туршдаа санаж тогтоож явах юм чинь энэ шүү дээ, сайтар мэдэж аваа биз*; 3. *болгоох: рассматривать, просматривать*; anžȧran zụ̀bšṑxe *болгоон зовшоорох*; anžȧraŋ āěldaxa *болгоож айлдах*.

анза/ anza (Aga., Khori.) *хууч: сүй: выкуп за невестку; сүй тавьж огсон мал, монго*; anza xelelsexe *сүй хэлэлцэх*; anza ụgexe *сүй хүргэх*; anza ạ̀bxa *сүй авах*; anzā busāxa *сүйгээ буцаах*; xadamda ụ̀gtexeyḕ bāěhaŋ basaγanāěŋγā tụlṑ erideg mal, mụŋgụ̀, zṑrī̀yi urdan xadā anza gedeg bāěγā *хадамд өгтөх гэж байгаа хүүхнийхээ төлөө эрж хэлдэг мал, монго, хорогийг урьдын цагт анз гэдэг байлаа*; // Mo. anju

анибшаха/ ȧńiḅ̀šȧxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **ȧńiḅ̀tšixa** (Kham., Tson.) *анивчих: моргать, мигать*; ńüdē ȧńiḅšȧxa *нүдээ анивчих*; // Mo. anibčiqu

аниганаха/ ȧńiγanaxa (Khori., Aga.) *анивалзах, анивчих, нүдээ цавчлах: часто мигать, моргать*; nüdē ȧńiγanaxa *нүдээ анивчих*; // Mo. aniγanaqu

анигар/ ȧńiγar (Khori., Aga., Tson., Tunk., San., Bar.) *онигор: узкоглазый*; ȧńiγar ńüdeŋ *онигор нүд*; // Mo. aniγar

аниха/ ȧńī̀xa (Khori., Aga.) *нүдээ онийлгох: быть узкими и прищуренными /о глазах/ жмуриться*; ńüdē ȧńī̀xa *нүдээ онийлгох*

анир/ ȧńir (Aga., Khori.) *дуу, авиа, чимээ: звук, шум, гул*; ȧńir γar̰xa *чимээ гарах*; ȧńirā xata! Oloŋ yūme bū̀ šȧšȧ! *дуугаа тат! олон юм бүү чалч!*; // Mo. anir

аньяр/ ȧńyȧr (Khori., Aga.), **andir** (Tunk.) *ангир: турпан*; ȧńyȧr nuγahaŋ *ангир нугас*; ȧńyȧr šȧra naraŋ *ангир шар нар*; altan šȧraxan delexḕde ȧńyȧr naraŋ xursala, ȧmitam bùxùnē üligerṭḕ ȧštāěŋ yūrṑl mùŋxele *алтан шаргал дэлхийд ангир наран хурц л, амьтан бухнээ үлгэртэй ашдын ерөол мөнх л*; // Mo. anggir

апаа/ apā: apā tatāě! (Khori., Aga.) *сэжиглээж ой гутахдаа буюу айж, цочиж, балмагдсандаа уулга алдах аяга үг; пөө паах! пүү пай цааш нь!: межд. выражающее* а). *брезгливость тьфу!*; б). *испуг ах!*; apā tatāě! araham būra, ütehem buxūr, orōlom bōmo, ozoγōěn tȧŕxi, ōhorlṑd xȧyī̀ši! *пүү пай цааш нь! арьсан бүүр, өтсөн бухуур, ороолон боом, озгойн толгой, оосорлоод хаяач!*; apāšyi gexegüi *жишиж ч гэхгүй, юман чинээ бодохгүй. огт тоохгүй*; amanda bagtašȧgüigṑr beĺindexedē orōědō apā̄šyi gexegüi xùŋ xa *аманд багташгүй бүдүүлэг үг хэлэхээ ерөөсөө юман чинээ бодохгүй хүн байна.*

араата/ arāta (Aga., Khori.) 1. *үнэг: лисица, лиса*; ulāŋ arāta *улаан үнэг*; maŋxaŋ xadī̀n arātī̀ye malaγāětāě yȧbaxī̀n xarabagtū *манхан уулын үнэгийг малгай-*

тай явахыг нь харав уу. (ШХУ); amārā arāta alā, alārā zaγaha bȧŕā̄ *алаараа унэг алж, алаараа загас барих*; 2. *чоно: волк*; ◊ Gendenžȧmsa *Гэндэнжамц, Гэндэн увиц*; arāta aŋnaxa *чоно авлах.*

арааха/ arāxa (Khori., Tunk., Aga.) *рахуу: чудовище, проглатывающее по мифическим сказаниям солнце или луну из за чего происходит затмение*; narāčyi arāxa bȧŕā̄ *нарыг рахуу барив*; // Mo. raqu

арад/ arad (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson., Kham.) *ард түмэн, ард: арат, трудящийся, народ*; xamag oloŋ arad bidenē̄ ẋāĕrāĕyė bu̧lā̄hāŋ manāĕ nam *хамаг олон ард бидний хайрыг булаасан манай нам.* (БАД); // Mo. arad

арадшалал/ aradšȧlal (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **arastšilal** (Kham., Tson.) *ардчилал: демократия, демократизация*; ardūḏhā xandidādā debšūldegnāĕ aradšȧlal ilahanāĕ üre yüme *ардуудаас орлогчдоо дэвшүүлдэг маань ардчилал ялсны үр юм.* (БАД); // Mo. aradčilal

арайш/ arāĕš (Aga., Khori.) *битгий, бүү: отриц. частица при повелительной форме глагола не*; xu̇būy̆m arāĕš so̧xiōrōĕ *хүүг минь битгий зодоорой /хүүгий минь зодоод үзээрэй/.*

арамнай/ aramnāĕ (Khori., Aga.) *аравнай: освящение*; dasanāĕ aramnāĕ *дацан сумийн аравнай*; aramnāĕŋ umšȧlγa *аравнайн уншлага*; aramnāĕŋ xural *аравнайн хурал*; lamaxāĕŋ aramnāĕ *ламхайн аравнай*; xu̇riŋ zandan dasaŕ̆n xüŕ̄ēgē̄ lamaxāĕŋ aramnāĕtāĕ *хүрээ зандан дацан нь хүрээний ламхайн арамнайтай.* (БАД); aramnāĕtāĕ hümy̆i buzarāhaŋ adaγūhanda tu̇rȕltē̄ komsomōl *аравнайтай сумийг бузарласан адгуусанд торолтэй комсомол.* (БАД)

арамнайлха/ aramnāĕlaxa (Khori., Aga.) *аравнайлах: освятить, освящать*; dasaŋ aramnāĕlaxa *дацан сумийг аравнайлах*, γalda aramnāĕlaxa *галд аравнайлах*; 1816 ondo aramnāĕlahaŋ agy̆̄ŋ dȧšilhu̇ndu̇bliŋ dasaŋ, urtan 12 sȧžȧŋ, u̇rgeny̆̄n 14 sȧžȧŋ, šu̧lūŋ xanatāĕ, tu̇mu̇r dēberitē̄, xo̧yo̧r dab̰xar, 7400 γaraŋ u̇gligē̄ ezed̰tē̄ bāĕhaŋ 1816 *онд аравнайлсан Агын Дашлхүндэвлин дацан, урт нь* 12 *сажин* (12,13м х 145,56 м), *оргон нь* 14 *сажин* (12,13 м х 14 = 169,82 м), *чулуун ханатай, төмөр дээвэртэй, хоёр давхар* 7400 *гаруй оглогийн эзэдтэй байсан.*

аранга/ araŋγa (Khori., Aga.) 1. *аранга: навес для сушки*; araha xu̇dehenē̄ araŋγa *арьс ходосний аранга*; yüme xatādag araŋγa *юм хатаадаг аранга*; du̇rbeŋ uta hadnag zōγōd dēren xab̰taγāĕ bȧŕiżȧ xadahaŋ yüme xatādag tüxiērelge araŋγa gē̄šė *дорвон урт гадас зоогоод дээр нь банз барьж хадсан юм хатаадаг тохооромжийг аранга гэдэг*; 2. *аранга* (*оршуулгын*): *помость для зохоронений*; araŋγa bod̰xoxodo xuha modo otolžo̧ γurbaŋ mē̄ter u̇ndu̇rtē̄ du̇rbeŋ γasū 2 x 3 mē̄ter zāĕtāĕyār zōžo̧ bod̰xōd, u̇zu̇ry̆̄n šo̧rolžo̧ ulāŋ zohōr budād, xuhaŋ γasūγāĕ asa zeter dēgu̇r xu̇ndu̇len γuldu modo tȧbiżȧ tab̰saŋ zahād dēren xūrsagtāĕ šaŕili tȧbiżȧ halaxa yoho güised̰xēd xara bu̇dēr araŋγayǡ to̧ŕūlaŋ yo̧lbō tatažȧ šȧŕili xalxalžȧ o̧ŕxidog *хус мод огтолж 3 м ондортэй дорвон шонг 2*3 метр зайтайгаар зооож босгоод, үзүүрийг шовхолж улаан зосоор будаад, хусан шонгийн ац зэтэр дээгүүр хөндлөн гулд мод тавьж тавцан засаж, дээр нь хуурцагтай шарилыг тавьж оршуулан*

салах ёс гүйцэтгээд, хар онгийн бос даавуугаар арангыг тойруулан ёлбоо татаж, шарилыг халхалж орхидог; 3). *аранга, шивээ*: *помость (на который клали трупы людей или животных)*; *навес, подмостки*; araŋγa boḏxoxo *аранга босгох*; araŋγa šėbē *аранга шивээ*; adūnāĕŋγā olondo araŋγa šėbē boḏxolōĕb, āĕdarāĕŋγā yėxede altaŋ xilī alxalāĕb *адууныхаа олонд аранга шивээ босголоо, омголонгийнхоо ихэд алтан хилийн алхлаа.* (БАД); // Mo. arangγ-a

аранхалха/ araŋxalxa (Aga., Khori.) *гулдайх*: *валяться, лежать пластом, вытянувшись во весь рост*; *лежать как колода*; aldalād unā belēši, araŋxalād xeḇtē belēši *алдлаад унасан билээ чи, гулдайгаад хэвтсэн билээ чи.* (БМД)

арбаадай/ arbādāĕ (Tunk.) *модон оньсон тоглоом*: *игрушка-головоломка из деревянных палочек*; arbādāĕγār nādaxa *арваадайгаар тоглох*; arbādāĕŋ ọ́niho *арваадайн оньс*; arbādāĕŋ modoŋ haḇxa *арваадайн модон савх.*

арбагай/ arbaγāĕ (Khori., Aga.) *арвагар, сарвагар, сэргэр*: *растопыренный, лохматый косматый*; arbaγāĕ hara *хавирган сар*: *серп луны.* arbaγāĕ ebeṛtē *сарвагар эвэртэй*; arbeγāĕ ùhetē *арзгар сэргэр устэй*; arbaγāĕ xùltē *арвагар холтэй*; xọ́rin dùrbeŋ halā arbaγāĕ ebeṛtē xuā dùnùm buγu *хорин дорвон салаа арвагар эвэртэй ухаа донон бага*; arbaγāĕ harbaγāĕ motoṛtōĕ, aγar zandanāĕ ùnùṛtē, àĺi γazarāĕ tōĕŋ gē̆šėb gėžė soxo xoṛxōĕn tābaŕi bāĕgšà heŋ güi gù? *арваа сарваа мутартай, агар занданы үнэртэй, аль газрын тойн бэ гээж цох хорхойн оньсого байдаг сан биш билүү?*

арбагайдаха/ arbaγāĕdaxa (Khori., Aga.) 1. *дэвэх, дэлэх, арваганаулах*: *размахивать*; γarā arbaγāĕdaxa *гараа дэлэх*; 2. *үргээх, айлгах*: *отпугивать, отгонять*; mọŕī̆n arbaγāĕdažà ùrgēxe *гараа сарваганаулж морийг нь үргээх*; teremnē̆ yėxē̆r xüxišọŋ gexedē, γarā arbaγāĕdàžà, xùlō̆ alsāĕγād, γụyà xahā àĺiγadasaγāžà, bardāsatāĕγār xas-xas bāĕsa ėńē̆xe, xabatāĕ xùm bāĕγāgšàhaŋ *тэр маань жигтэйхэн хоорч баясахлаараа гараа дэвж дэлээд, холоо алцайлган, гуя хасаа шавж ирээд, эрдүү хоолойгоор башил ташил хийтэл инээдэг ид хав бахтай хүн байсан сан билээ.*

арбагашаха/ arbaγašàxa (Khori., Aga., Tson.) *дэрвэгнэх, дэрвэлзэх, дэгэж дэрвэх*: *размахивать*; dàĺbarāĕ arbaγašàžà ńī̆dexe *дэгдээхий дэрвэгнэн нисэх*; ābaγaṛxam baγa üxibū̆ŋ ābaγanahār, abī̆ŋγā eber dēre ahād, āmāĕštarā ńē̆žė, arbaγàšàžà ama uralī̆n bàžūna *баацгархан бага хүү баацганасаар, аавынхаа өвөр дээр асаад, амцайтлаа инээж, дэрвэлзэн дэгээж уруул амыг нь базална.*

арга/ arγa: arγa dùršel (Khori., Aga.) *арга зуршил*: *опыт, умение*; arγa tuxa *арга болмж*; arγa xurγa *арга чарга*; arγa hùbe *арга сүв*; arγa šū̆beri *авхаалж самбаа*; arγa hùbē̆n olžọ yàdaŋ bāĕxadā šọrγōlžọŋ bogdo xā̆yā abar tuhàyā̆ àĺi doro xexē bāĕγābšà gėžė durdana *арга сувийг нь олж ядан байхдаа шоргоолжин богд хаанаа л аль дор ач тусаа хүргэх сэн билээ чи гээж дурсана* (Тууль); // Mo. arγ-a

аргаали/ arγā̆li (Khori.) *анжисны иш*: *ручка сохи /или плуга/*; anzahanāĕ arγā̆li *андисны иш*; anžàhanāĕ hēṛhē ùṛxelžėlžė,

tulγūŕitāĕn xolbōŕildǫžǫ γaŗhaŋ anžȧha zalaxa xȕnē̆ bȧŕižȧ yȧbadag ėši bȧŕūlī̆yi arγāĺi gexe *анжисны сээрнээс (деревянная часть, соединяющая грядиль с лемехом) ургэлжилж, тулгууртай нь (подпорка, соединяющая полку и полоз плуга) холболдож гарсан анжис залдаг хуний барьж явдаг иш бариулыг аргаали гэдэг.*

аргаар/ arγār: arγār arγār (Aga., Khori.) *аяар аяар*: *тихо потише*; arγār arγār yȧbārāĕ *аяар аяар яваарай*; arγār arγār alxalūlxadan ȧyȧγāĕn šėnēŋ degneheŋ ende tende šėdelne *аяар аяар алхлуулахад нь аягын чинээ дэгнүүл энд тэнд шидэлнэ* (Тууль).

аргаатха/ arγātxa (Khori., Aga., Kham., Tunk., San., Tson.) *чавх*: *рогатка*; arγātxāĕŋ asa, bȧŕūl, šȕlū *чавхны ац, бариул, чулуу*; arγātxār xulγanā aŋnaxa *чавхаар хулгана агнах.* // < орос. *рогатка*

аргаахан/ arγāxaŋ (Aga., Khori.) *аяархан, болгоомжтой, сэлхэн*: *осторожно, тихонько, втихомолку*; arγāxan dūγaŗxa *аяархан дуугарах*; arγāxan sǫxixo *аяархан цохих*; arγāxaŋ xelexe *аяархан хэлэх*; arγāxaŋ yȧbaxa *аяархан явах*; arγāxaŋ ėĺbexe *аяархан илэх*; šėltē̆ xatūye ūxalhā šėmī̆n dāγād arγāxaŋ *шилтэй хатууг уувал шимийг нь даагаад аяархан* (БАД); teremnē̆ tī̆mėšyi arγāxaŋ xȕŋ bėšė ābdā *тэр маань тийм чиг намуухан хүн биш байх шүү.*

аргал/ arγasa (Tson., San.), **arγahaŋ** (Bar.), **arγal** (Khori., Aga.) *аргал*: *кизяк*; arγasa tüĺixe *аргал түлэх*; arγasa tū̆xe *аргал түүх*; xatahaŋ bāĕγā hā̆ń arγal, xaŗšȧγar bāĕγā hā̆ń hȧŕimāĕ, ėŕyūlēd delxē, eblū̆lēd šȧbā̆haŋ, hubȧŕūlžȧ aǫxād xamar, suglūlžȧ bǭmnū̆lēd tüĺėšė, tüĺigdėžė bāĕxadā γal, būraŋ gexedē sog, büŕi untaraxadā ȕneheŋ gelsegšė xȧyȧmbī̆bdidā *хатсан байвал аргал, харчгар байвал саримай, эргүүлээд дэлгээ, эвлүүлээд шаваас, цуврууллж асгаад хамар, цуглуулж боогнүүлээд түлш, түлэгдэж байхдаа гал, бууруад ирэхээрээ цог, бүр унтрахаараа үнс гэлцдэг сэн биз дээ, бид*; // Mo. arγal

аргалха/ arγalxa (Khori., Aga., Tson.) *эмчлэх, сувилах, барих, эмнэх, эдгээх*: *лечить*; arγalžȧ emnexe *эмчилж эмнэх*: aŗšȧnār arγalxa *рашаанаар сувилах*; ȧgi tȧŕnā̆r arγalxa *аль тариар эмчлэх*: aŗxag xūšiyi arγalxa *архаг хуучийг эдгээх*; bulγaŗhaŋ bȕlgeŗhėńi arγalxa *булгарсан бэртсэнийг барих*; bȧyȧŋ āĕlāĕ xȕbū̆mbi gėžė bardamxaŋ zantāĕ yȧbābi, baγa zalūγāĕm oyiyī̆yi bazaržȧb mārambataŋ arγalā *баян айлын ховгүүн гэж бардамхан зантай явлаа, бага залуугийн минь оёгийг Базаржав маарамбатан эдгээлээ*; // Mo. arγalaqu

аргамжаа/ arγamžā̆ (Khori., Aga., Tson., San., Tunk., Bar.) *аргамж*: *верёвка /из кожи/*; mǫŕinōĕ arγamžā̆ *морины аргамж*; xaǫxanāĕ arγamžā̆ *хавхны аргамж*; arγamžānāĕ ērýūlge *аргамжааны эргүүлэг*; xū̆gedē̆ arγamžā̆ *хүүхдийн аргамжаа*; arγamžā̆ nȧŕiǫhaŋ γazarārā tahaŗxa *аргамж нарийссан газраараа тасардаг*; nȧyȧŋ alda arγamžā̆ naŕiŋ dalāĕda gȕrbene *наян алд аргамж нарийн далайд гурвэлзэнэ.* (БАД); // Mo. arγamji

Аргасан буумал/ arayusun būmal *Сэлэнгийн буриадын Буумал овгийн нэг отог. Отог Бумульского рода Селенгинских бурят.*

аргашан/ arγašåŋ (Khori., Aga.) *долч, оточ: лекарь, знахарь*; arγåšånār aryalūlxa *отчоор эмчүүлэх*; cdēlxedē γalā maṛtaxa cdegeṛxedē arγåšånā maṛtaxa *хоолоо идэхдээ галаа мартах, эдгэрч ирэхдээ отчоо мартах*; // Mo. aryačin

ардагар/ ardaγar (Khori., Aga.) *сулбагар, сульдгар: щюпленький, плюгавенький*; ardaγar bèyètè xůŋ *сулбагар биетэй хүн.*

ардаха/ ardaxa (Khori., Aga., Tunk., San.) *ёрлож хэлэх, аврал буулгах: предвещать дурное, предсказывать плохое, пророчить неудачу*; ardažå xelexe *ёрлож хэлэх*; ardažå abaraldaxa *муу учралыг аврaлдах.*

аржагар/ aržåγar (Khori., Aga.) 1. *аржгар: пестрящий в глазах, весь в пятнах*; atanī̄n aržåγar, būranī̄n buržåγar, indinī̄n eržèger gèžè xeṛxensē̄, gůzō̄ŋ, haṛxinsaγāě tābaŕi *ат нь аржгар, буур нь бүржгар, ингэ нь ирэгэр гэж хэрхэн, гүзээ, сархинагийн оньсого*; 2. *мурий, сарий: корявый, неровный*; aržåγar bèšègtē sāṛhaŋ *мурий сарий бичигтэй цаас*; 3. *бүржгар, ширэлдсэн, бүжгир: кудрявый, курчавый, кучерявый*; aržåγar ůhetē xụŕiγanāě arahaŋ *бүржгар үстэй хурганы арьс*; 4. *аржийсан, тодоос тод, тодорхой, палигар: ясный, отчётливый след*; aržåγar saγāŋ bāěšåntāě belē̄b arbaŋ xọyọr soŋxotōě belē̄ *тодоос тод цагаан байшинтай билээ, арван хоёр цонхтой билээ, би.* (БАД); // Mo. arjaγar

аржайха/ aržāěxa (Khori., Aga.) *арзайх: быть шершавым*; aržāěžå baržāěxa *арзайж барзайх* // Mo. arjayiqu

ариг/ åŕig (Aga., Khori., Tunk., San.) *цэвэр, ариун, ариг: чистый, опрятный*; bèyèdē åŕig *биедээ ариг*; åŕig åŕūŋ *ариг ариун*; åŕig sē̄žè *ариг цээж*; åŕig uhaŋ *ариг ус*; åŕig seber *ариг цэвэр*; åŕig sē̄žī̄ŋ ọyōṛho åyåg zuγā bèdiryē̄ *ариг цээжийн угаас аятайхан үг эрье* (ЁНД); // Mo. ariγ

аринда/ åŕindā (Bar.) *зүгээр, аяндаа: просто так, зря, попусту, без дела*; åŕindā bāětar *зүгээр байтал*; yåŋgir åŕindā bāēsī̄m bol xůŋ šåmāě yā̄ndā, lawla mūdā ī̄dži bāěγā xa зүв *зүгээр байсан бол хүн чамайг яав гэж, лав л муудаа ингэж байгаа байх;* xar åŕindā bāēsār bāěγād xeregte oṛtšix aldlā *хар аяндаа байсаар байгаад хэрэгт орчих шахлаа.*

армаг/ armag (Aga., Khori.) *тэрэгний хашлага: остов, скелет*; armagtāě terge *хашлагатай тэрэг*; tergī̄ŋ armag *тэрэгний хашлага*; xodōγōě armag *ходоог тэрэгний армаг*; armaγāě zaḅharār xůlō̄ unžūlād yåbaxa *хашлагын завсраар хөлөө унжуулаад явах*; terge dēre hūxī̄ŋ gù, åli åšā tēxī̄ŋ tůlō̄ zaḅharṭāěγār xōrondon bůxeleŋ uglūryaḍšå xolbohoŋ xåšāhaŋ armag gèžè neretē̄ *тэргэн доор суух бүүр ачаа тээхэд зориулж хооронд нь бэхлэн углуургадаж холбосон хашлага армаг гэдэг нэртэй.*

арнайха/ arnāěxa (Aga., Khori.) 1. *марсайх, маасайх: зубоскалить*; arnāětarā ńē̄xe *марсайтал инээх*; 2. *архайх, дархайх: быть большим и несуразным*; arnāěžå, üxibū̄dēr nādåžå bāěxadā yåγā xůmši *архайж дархайчихаад жаахан хүүхдүүдтэй тоглож байдаг нь яаж байгаа хүн бэ, чи*; håyåla žā̄xaŋ üxibū̄ŋ bāěγāhanla, můnō̄ bèŕi arnāěžå buzar tomo bolšō *саяхан л жаахан хүүхэд байсан юм сан, оноо бүр архайгаад жигтэйхэн том болчихжээ.*

арса/ aṛsa (Khori., Aga., Bar., Tunk.) *арц: можжевельник*; xŭŕiyaŋ aṛsa *хурган арц*; ŭxer aṛsa *үхэр арц*; moŕiŋ aṛsa *морин арц*; aṛsa utalγa *арц утлага*; aṛsa xŭžė *арц хүж*; zāčtāė aṛsa *зайтай арц*; zadaγāė aṛsa *задгай арц*; aṛsa ńŭdexe *арц нүдэх*; aṛsa ŭγŭlxa *арц үгүүлэх*; eldeb yànzīŋ aṛsīŋ ėdė̄ šė̄he xŭrgexe, šė̄henė̄ hŭbe seberlexe em, ėdė̄nė̄ duṛšàl xŭrgedeg em boldog *элдэв янзын арцны идээ шээс хүргэх, шээсний сув цэвэрлэх эм, идээний дүршил хүргэдэг эм болдог*; alxàžà mŭrgŭžė xŭṛxedem aṛsa la xŭžīŋ xaŋγaltāė àŕūŋ hāėxaŋ dasam bāė *алхаж моргож хүрэхэд минь арц л хүж нь анхилсан арцун сайхан дацан бай.* (СДМ); aṛsa xüžīŋ xaŋγal *арц хүжийн /арцун/ үнэр*; // Mo. arča

арсалдаан/ aṛsaldāŋ (Khori., Aga.), **aṛtsaldāŋ** (Kham., Tson.) *арцалдаан, маргаан: спор, препирательство*; aràxi yėxedexedė̄ aṛsaldāŋ xereldėŋ *архи ихэдвэл арцалдаан хэрэлдээн.* (ШАХ); // Mo. arčalduγan

арсалдааша/ arsaldāšà (Khori., Aga.) *арцалдагч, заалдагч: истец, истица*; udaŋgŭi xọyọr arsaldāšà hamaγad xŭbŭgė̄ dundā xŭtelŏd xānāčda orobo *удалгүй хоёр заалдагч эхнэр хүүгээ дундаа хоттоод хааныд оров.* (БАУ); // Mo. arčalduγči

арсалдаха/ aṛsaldaxa (Khori., Aga.) *арцалдах, маргалдах; спорить, препираться*; xŭntė̄ aṛsaldaxa *хүнтэй арцалдах*; altār šėmeheŋ ordonīyi aṛsaldam bāėhār γutādag bāėna, abāė xanāė tŭrīyi albataŋ tŭšimedŭd emdedeg bāėna *алтаар чимсэн ордныг арцалдаж маргалдаар сунаадаг байна, авай хааны торийг албатан түшмэдүүд эвддэг байна.* (БАД); burŭyė bŭ̄ ŭmŏre, busaḍtāė bŭ̄ arsalda *бүрүүг битгий омоор, бусадтай бүү арцалд*; // Mo. arčalduqu

арсаха/ aṛsaxa (Khori., Aga.) *арцах, маргах: спорить, противоречить, возражать, оспаривать, артачиться*; aṛsaxīŋ arγagŭligėr *маргахын аргагүйгээр (гартах)*; ŭne sen dėre aṛsaxa *үнэ цэнэ дээр маргах*; ŭgehė̄ aṛsaxa *үгэнээсээ буцах*; xàŕūsaxahā aṛsaxa *харцулахаасаа татгалзах*; taha aṛsaxa *эрс татгалзах*; aṛsažà xereldexe *арцаж хэрэлдэх*; altan šàra narāčyė àĺiyārā yāžà xalxalaltāčb, aba èžīŋ huryāĺi aṛsažà yāžà bololtōčb *алтан шар нарыг алгаараа яаж халхлатай ч, аав ээжийн сургаалыг арцаж яаж бололтой ч.* (БАД); // Mo. arčaqu

архаали/ aṛxāĺi (Aga.) *архаал: панцирь*; ara beyīm xŭyàglahaŋ ayā tŭmer aṛxāĺi *ар биенийг минь хуягласан аяа томор архаал*; bŏgė̄ aṛxāĺi *боогийн архаал*; aṛxāĺi agsaγāxa *архаал агсгаах*; aṛxāĺi àŕūlxa *архаал арцулах*; aṛxāĺi saxalxa архаал цахлах; eldebīŋ xorlolhō bŏgė̄ ara ńŭrgīyi xamaγāldag daḅxar zabdaṛtāė, yühüŋ xolboγotōė xarāčm bŏgė̄ ümüḍxéĺi aṛxāĺi gexe, zabdar dēren tabaŋ xara xirē turšūlīn, xọyọr mŭrŭnden xọŕin dŭrbeŋ moγōčn tàṛxi aṛxāĺi dēre xadātāė bāčxa *элдвийн хорлолоос боогийн ар нурууг хамгаалдаг давхар завдартай есөн холбоготой харын боогийн омгөлийг архаал гэнэ. Завдар дээр нь таван хар хэрээ туршуул нь, хоёр*

морөнд нь хорин дорвон могойн толгой архаал дээр нь хадаатай байдаг.

архаш/ aŗxan (Khori., Aga., Tunk., San.) *ад, чотгор: мифологический черт*; ada aŗxaŋ *ад чотгор*; aŗxan šüḍxer *албин чотгор*; Düte abažāmńi miniˉ bayada ùdèši büŕi aŗxan šüḍxeŗnē eldebiˉŋ họńiŋ üĺiger ontoxo xōrèžè ùgegšèheŋ *Дүүт эгч минь миний багад удэш бүр албин чотгортэй элдэв сонин үлгэр түүль ярьж огдог сон*; // Mo. araqan

архш/ aràxi (Khori., Aga.), **aŗsi** (Tunk.), **araki** (Kham.), **aršà** (Tson.) *архи: водка, вино*; neremel aràxi *нэрмэл архи*; aràxiˉŋ xaŋγal *архины үнэр гарил*; toγōnōě aràxi *тогоогоны архи*; aràxida oroxo *архинд орох*; aràxi namnaxa *архинд доогтох*; aràxi derelexe *архиар хооллох*; aràxi xāŗta èŕyūlxe *архи хозор эргүүлэх*; šàŋγa γaŗhaŋ aràxi *чанга гарсан архи*; aràxiˉn tulum *архины лүү*; aràxida àĺāˉ, tamàxida tàĺāˉ *архинд алиа, талхинд талиа*; xùgšèd mani zuγā àŗsi saŗxad xọyọr *хогшид манай зугаа архи сархад хоёр.* (БАД); tere aŋγūšà xùbūˉŋ γurbaŋ xonog sō aŗsi beldene *тэр анчин хүү гурван хоногт архи бэлдэнэ.* (БАУ); ūhaŋ aràxi untaxada γaŗxa, oldohoŋ xūgeŋ yōloxodo γaŗxa *уусан архи унтахад гарна, олдсон хүүхэд ёолоход гарна*; // Mo. ariki

архинша(н)/ aràxinšà(ŋ) (Khori., Aga.), **arkintšà(ŋ)** (Kham.), **àŕšinšà(ŋ)** (Tunk., Tson.) *архичин: пьяница, кутила гуляка*; aràxinšà ažàlgüˉiˉ xọlšọŗxọŋ amarag nùxeŗtō daramta *архичин ажилгүй наргианч амраг нохортоо дарамт.* (БАД); axāě sandanāě xotondo aràxinšàdāě šüyāˉŋ taharnagūi *ах Самдангийн хотонд архичдын шүүгчаан тасарна үгүй.* (БАД) aràxinšà xùŋ àyàγīˉŋ šàbxarūda hogtoxo *архичин хүн аяганы шавхруунд согтдог*; abāxāě xoŗxōědol haldaggüi aràxinšàla buzarā xolodūlīˉta *аалз хорхой шиг салдаггүй архичин бүхэлдээ холдуулцгаа.* (БАД); // Mo. arikičin

apha(ŋ)/ araha(ŋ) (Khori., Tunk., Aga., Bar.), **arasa** (Kham., Tson.) 1. *арьс: кожа*; araha mixan *арьс мах*; araha yàha xọyọr *арьс яс хоёр*; araha šürbehe *арьс шормос*; araha budaxa *арьс будах*; araha γaŗhā γarγaxa *арьс гараас гаргах*; araha mụšxaxa *арьс мушгих*; araha eldexe *арьс элдэх*; araha tàĺtixa *арьс талхих*; araha èdēlxe *арьс идээлэх*; xulanāě araha nùmerōd axāěm xānahā hūyā yüme *хулангийн арьсыг нэлээд ах нь хаанаас суусан юм бэ.* (БАД); 2. *арьсан: кожаный*; arahaŋ sumā *арьсан богц*; arahaŋ degel *савхин дээл*; araham bùhe *сурам бүс*; arahaŋ xurabšà *ходсон хуруувч*; arahanāě èdēŋ *арьсны идээ*; arahanāě ùhe zulmāxa *арьсны үс зулмах*; aŋ aŋnāgüi ād arahīˉn bū xudalda ~ *алаагүй ангийнхаа арьсыг худалдах*; tàĺxigüigōr araha eldexegüi *талхигүйгээр арьс элдэхгүй*; araha mixāěn xūlaxa (ùbšèxe, xùndīˉlxe) *арьс махыг нь хуулах (овчих, хондийлох)*: *наказать жестоко, истязать*; araha mixàyā γamnaxagüi *арьс махаа гамнахгүй*: *не щадить себя*; araha yàhandā ńāˉldahaŋ *арьс ясандаа наалдсан. хавтсан хаалга ~ кожа до кости: предельно исхудавший, изможденный*; arahandā bagtaxayā bọĺitorō *арьсандаа багтахаа байтлаа*; *арьс нь язрах шахтлаа ~ лопаться от жиру*; *сильно разжиреть*; // Mo. arasun

аршалха/ aršȧlxa (Khori., Aga.) *арчлах: заботиться, ухаживать, защищать, ограждать, покровительствовать, опекать*; ȧmā aršȧlxa *амиа арчлах*; xūgėši bōmēleŋ aršȧlxa *хүүхдийг асран арчлах*; elbėŕiŋ aršȧlxa *элбэрэн арчлах*; mọŕō aršȧlxa *морио арчлах*; sesegē aršȧlxa *цэцгээ арчлах*; ürgeŋ aršȧlxa *өргөн арчлах*; aršȧlaŋ abxa *арчлан авах*; tùl mal aršȧlxa *тол мал арчлах*; ȧŕbalhaŋ ȧminda tuhatāě, aršȧlhaŋ bėyėdē tuhatāě *арвилсан аминд тустай, арчилсан биед тустай*; // Mo. arčilaqu

аршаха/ aršȧxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **artšixa** (Kham., Tson.) *арчих, арилгах, цэвэрлэх: чистить, очищать, вычищать, обтирать, вытирать*; ȧršȧžȧ seberlexe *арчиж цэвэрлэх*; γar ńūrā aršȧxa *гар нүүрээ арчих*; tōho aršȧxa *тоос арчих*; xatatar aršȧxa *хаттал арчих*; toho aršȧxa *тос арчих*; uγāžȧ aršȧxa *угааж арчих*; šȧla aršȧxa *шал цэвэрлэх*; ńọlbohō aršȧxa *нулимсаа арчих*; ńụhā aršȧxa *нусаа арчих*; γutlā aršȧxa *гутлаа арчих*; aršūrār aršȧxa *алчуураар арчих*; alag ńüdenēŋgē noĺbọhīy ȧršȧnab tuhagüī adxarna *алаг нүднийхээ нулимсыг арчаад ч тусгүй асгарна.* (БАД); // Mo. arčiqu

аршуул/ aršūl (Khori., Aga., Bar.) *арчуул, алчуур: тряпка, полотенце, платок*; toγōnōě aršūl *тогооны алчуур*; ńụhanāě aršūl *нусны алчуур*; tōhonōě aršūl *тоосны алчуур*; tohonōě aršūl *тосны алчуур*; // Mo. arčiγur

арьбан/ ȧŕbaŋ (Khori., Aga., Kham., Tson., San.), **ȧŕbiŋ** (Tunk.) *харвин: жир в брюшной полости лошади*; adūhanāě ȧŕbaŋ *адууны харвин*; ȧŕbaŋ otolxo *харвин огтлох*; γuŕū düŕū zuzāŋ ȧŕbaŋ *гурав дөрвөн хуруу зузаан харвин*; xamsīn šėnēŋ dalaŋ otolxo, xormōěn šėnēŋ ȧŕbaŋ žūhexe *ханцуйн чинээн далан огтлох, хормойн чинээн харвин зүсэх*; // Mo. qarbin

арьбанта/ ȧŕbanta (Khori., Aga.) *өвх тосон тарга: откормленное для зимнего забоя на мясо животное (обычно лошадь)*; ȧŕbanta xabahaŋ *оох тосон тарга нь бялхсан хавирга*; adūhanāě ȧŕbanta *адууны өвх нүнжиг*; adūhanāě ėĺigentē xọĺihoŋ xüiteŋ ōxe, šȧnād xùrgōheŋ ȧŕbanta xabaha amtarxȧžȧ ėdixe gēšė ügel saγāě sadxalaŋ *адууны элэгтэй хольсон хүйтэн өвх, чанаад хоргөөсөн оох нүнжигтэй хавирга амтархан идэх гэдэг өвөл цагийн цатгалан.*

арья/ ȧŕya: aryȧ bȧŕyȧ (Khori.) *арсгар, барсгар, шаваарлдсан: кучей, массивный, огромный*; ȧŕyȧ bȧŕyȧ bāěsa *арсгар барсгар байц*; ȧŕyȧ bȧŕyȧ šụlūnūd *арсгар барсгар чулуунууд.*

арьягар/ ȧŕyȧγar (Khori., Aga.) *арсгар, барсгар: величественный, грандиозный, громадный*; ȧŕyȧγar xada *арсгар хад*; ȧŕyȧγar dȧŕyȧγar *барсгар дарсгар*; ȧŕyȧγar tomo *арсгар том*; ȧŕyȧγar xadā arnāěγā ābdā dȧŕyȧγar xadā darxāěγā ābdā *арсгар болохоороо арсайгаа л биз, дархигар болохоороо дархайгаа л биз.*

арьялаа/ ȧŕyȧlā I (Khori., Aga.) *архгар, дархгар: громоздкий, мощный*; ȧŕyȧlā ebertē buγu *архгар эвэртэй буга*; ȧŕyȧlā bȧŕyȧlā *архгар бархгар*; Altāě ūlīn šėlede ȧŕyȧlā buγu dūdana, anžȧrxadažȧl xaraxa-

dam bogdōēŋ xo̱yo̱r zaγalla *Алтай уулын шилд архгар дархгар буга урамдана, ажиглаж л харахад минь Богдын хоёр загал л.* (БАД)

арьялаа/ åŕγålā II (Khori., Aga.) *аргилаа: бурлящий, бурный*; åŕγålā bulaγāē uhaŋ erš̄ētē̄ tùrgeŋ urdadag, arāē baγaxaŋ åmitanši, abåyā̄ gèžè hanaxåš dā *аргилаа булгийн ус эрчтэй түргэн урсдаг, арай багахан амьтан даа чи, аавваа гэж санана даа.* (БУД)

арьялха/ åŕγålxa (Khori., Aga.) *оргилох, аргилж оргилох: кипеть бурлить*; åŕγålza busalxa *оргилж буцлах*; // Mo. argilaqu

арюудхаха/ åŕūd̬xaxa (Khori., Aga.) *ариутгах: очищать, чистить, дезинфицировать, стерилизовать*; žo̱dōγōr åŕūd̬xaxa *жодоогоор ариутгах*; // Mo. ariγudqaqu

aca/ asa I (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **atsa** (Kham., Tson.) *ац: развилина, вилы, рогулька, рогатка*; ara γazar uryagš̄å asa bùxetē̄ altaryana *ар газар ургасан ац бөхтэй алтаргана.* (БАД); 2. *овсяной сэрээ: вилка*; asār buxal asadaža hüŕi tåbixa *ацаар бухал ацдаж нуруу тавих*; arban šüdùtē̄ tarmūr asatayā̄ xampāńi åyåtāē dūxēmnē̄ axāētåyā̄ xampāńi *арван шүдтэй тармуур ацтайгаан хамжаа, аятайхан дүүдэй минь ахтайгаа хамтдаа.* (БАД); 3. *салаа, ацан: раздвоенный, развилистый, ветвистый*; asa tūrūtaŋ салаа туурайтан; asatāēxan žårāxāēγā mederūlžė arbād̬xaŋ ėxēre bùŕyålūlna, āēdar̬xaŋ yåbahanā mederūlžė alag̬xaŋ ńüdōrō miherūlne *салаатай Жараахай (гол)-гаа мэдрүүлж салбарласан эхээсээ бургилуулна, амраглаж явснаа мэдрүүлж алагхан нүдээрээ мишилзэнэ.* (БАД); // Mo. ača

aca/ asa II *ац, аль нааш нь: дай, подай, отдай!*; hùxe asa nāš̄åń *сух ац нааш нь!*; // Mo. ača

acar/ asag I (Khori., Aga., Bar., San., Tunk.) *ацаг: /за доставку чего-л/*; asaγār albanda mordoxo *ацгаар албанд мордох*; // Mo. ačuγ

acar/ asag II *ацаг /монгол бичгийн/ зубец в старомонгольской письменности*; asag tataxa *ацаг татах*; // Mo. ačuγ

acaглаха/ asaglaxa (Khori., Aga.) *ацаглах: поручать доставку чего-л. за плату*; asaglažå xùlehelxe *ацаглаж холслох*; // Mo. ačuγlaqu

асалха/ asalxa (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *ацдах, сэрээдэх: поднять вилами сено*; ùbehe asalxa *өвс ацдах*; buxal asalxa *бухал ацдах*; hüŕi asalxa *нуруулдаж ацлах*; malγāēn tuxāē ùbehe asalxa *малгайн чинээхэн овс ацдах*; buxal asalžå ùrgōd, hüŕi tåbižå̄r̬xidag bulāē šåndāhatāē hamayad oloŋ bāēhāēma *бухал ацдаж өргөөд нуруулдаад тавьчихдаг бузгай шандастай эхнэрүүд олон байсан юм*; 2. *ацлах: всходить, появляться (напр. ковыль, холмовая солянка и др.)*; xilγanāŋ asalxa *шивээ ацлах*; 3. *ацлах: раздваивать строку (писать с двух сторон строки- в старомонгольском письме)*; asalžå bèšèxe *ацалж бичих*; 4. *ацлах, салаалах: делать развилину*; asalžå urdaxa *салаалж урсах*; asalžå taryalahaŋ mo̱ŕiŋ *оноолж тарсан морь*; asalhaŋ ùrgeŋ *ацалсан эрүү*; 5. *шилж. зайдагнах, зайдлах: садится верхом*; yā̄γā zùder yu̱mbe! handåĺi asalžå hūxadā yā̄ba gē̄šèb̬šè *яасан муухай юм бэ! сандал зайдагнаж сууда нь яаж байгаа юм*; 6. *шилж. бодол хоёрдох: схватывать (мысль); кое-что понимать*; bodol hanāmńi asalna, boldomtōē amaragni xen̄ī̄n gē̄šèb *бодол санаа минь хоёрдоод байна.*

болмоор амраг минь хэн нь юм бол. (БАД); // Mo. ačalaqu

асарха/ asaṛxa (Khori., Aga.) *авчрах, ацрах*: *приносить, подносить, подводить*; uha asaṛxa ус авчрах; zürű xùbūnē asaṛhaŋ γāĕxalāĕ γāĕxal tagnalāĕn tagnalāĕ xuse turšàxam gebe *зоруу ховгуний авчирсан гайхлын гайхал, тагналын гайхамшгийн хүчийг туршъя гэв* (БАУ); borōnīyė zedīŋ ėxinēs bàŕād atsaṛsaŋ *бароныг Зэдийн эхнээс бариад авчирсан* (БХХ); // Mo. ačaraqu

асатай/ asatāĕ (Khori., Aga.) *ацтай*: *раздвоенный, развилистый, ветвистый*; asatāĕ modonōĕ xōrondūr abāxāĕŋ šülehe saxàŕildād *ацтай модны хооронд аалзын шүлс сүлжилдээд*; // Mo. ačatai

асаха/ asaxa (Aga., Khori.) *авцрах*: *приносить, приводить, привозить, подносить, подводить*; tīgėžė xelexelēreŋ ùbegem moŋγolōĕ žühe šàrāĕ zàŕiγad gehendel bolžọ, dọŕūŋ xōlōĕγōr šàsarīm asala gėžė xùgšėndō̤ xàšxarba *тэгж хэлэхээр нь овгон монголын зүс царай нь хувьсхийсэн шиг болж, дориун хоолойгоор шаширыг минь авцар гэж хогшиндөө хашгирав.* (БАУ); // Mo. ačaqu

астагар/ astaγar (Aga., Khori.) 1. *ацгар*: *раскоряченный*; astaγar alxā *ацгар алхаа*; 2. *цалгар*: *раздвинутый, широко расставленный* (*напр. о рогах*); astaγar ebeṛtē malāgšàŋ *цалгар эвэртэй халзагч унээ.*

астайлгаха/ astāĕlγaxa (Khori., Aga.) *ацайлгах*: *раздвигать, расставлять* (*ноги*); xọyọr xùlō̤ astāĕlγaxa *хоёр хөлөө ацайлгах*; xọyọr xùlō̤ astāĕlγād ńụrγā ùrgelžė zogsoxo *хоёр хөлөө ацайлгаад нуруугаа үүрч зогсох.*

асуули/ asūĺi (Khori.) xuhaŋ asūĺi *хусан тулга*: *берёзовая рогулька /вместо тагана при варке чая/*; xuhaŋ asūĺi šā̄xa *хусан тулгуур шаах.*

атааша/ atā̄šà (Khori., Aga., Bar.), **atā̄tši** (Kham., Tson.) *атаач*: *завистливый*; atā̄šà hamaγaŋ arbaŋ ńüdetē *атаач эхнэр арван нүдтэй.* (ШАХ); // Mo. ataγači

Атаган/ ataγaŋ Сэлэнгийн буриадын нэг овог. Род Селенгинских *бурят.* Arbaŋ ùṛxe Ataγaŋ, xọŕiŋ ùṛxe Xotoγoŋ *арван өрх Атаган, хорин орх Хотогон.*

атайха/ atāĕxa (Khori., Aga.) 1. *атируулах, үрчийлгэх*: *морщиниться, морщится*; xamarā atāĕxa *хамраа үрчийлгэх*; *жишим ч гэхгүй ~ хоть бы хны*; *и ухом не ведет*; ataγadšiyi gexegüi *омсхийхгүй, үрчис гэхгүй, огт тоохгүй, юу ч болоогүй юм шиг*: *даже не поморщиться*; 2. *атигасхийх, татисгасхийх*: *дёргаться*; ataγad gexe *атигасхийх*; suxalā xùrō̤d ataγad gexe *уур нь хүрээд атигасхийх.*

аталга/ atalγa (Tunk., Aga., Khori.) *атлага*: *тесло*; atalγa hūše *атлага цүүц*; amanīn atalγa, xelenīn xederge *ам нь атлага, хэл нь хэдрэг*; // Mo. atalγ-a

атанханаа/ atanxanā : atanxanā aldaxa (Khori., Aga.) *ацагаа алдах, хор шар нь буцлах*: *сильно злиться, выходить из себя, терять самообладание*; ataŋxa utaŋxanā bū alda, bėyē bàŕād bāĕ! *ацагаа бүү алд, биеэ бариад бай!*; ataŋxanā aldàžà doṛžọγonoxo *хор шар нь буцалж дуржигнуулах*; zō̤ŕi zō̤šīŋ xōĕnohō ataŋxanā aldaxa *хөрөнгө зөөрийн хойноос жудгаа алдан шунах*; xorīn maltàžà xelexede ataŋxanā aldaxa *хорыг нь малтаж хэлэхэд шээс нь*

гоожих шахах; ėšėdehenī̄n xùrō̄d ataŋxanā aldaxa *ичсэндээ болоод алчагаа алдах*; alta mùŋgù xaraŋ gexedē ataŋxanā aldaxa *алт мөнгө үзэнгүүтээ шунал нь бадарч алча алдах*; xùnde atāx̣ād ataŋxanā aldaxa *хүнд атаархаад хор шар нь гозойх*; xùbū̄gē ùmō̄rō̄d ataŋxanā aldaxa *хүүгээ омоороод алча алдах*.

атийса/ atī̄sa: **atī̄sa tataxa** (Khori., Aga., Tunk., Tson., San.) *атайтал татах*: *затягивать так, что образуется перехват*; arban sayāŋ ulamī̄n atī̄sa tataxa *арван цагаан олмыг нь атайтал татах*. (БМУ)

атхаал/ aḍxāl (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Kham.) *атгаал*: *плечевая кость, лопатка вместе с локтевой костью*; aḍxāl semegeŋ *атгаал чомог*; aḍxāl dala *атгаал дал*; aḍxāl xaṛti *атгаал харти*; tùrū̄ mixaŋ elbeg hāń aḍxāl, ùnder xabaha tàbixa *түрүү мах элбэг байвал атгаал, дал дорвон ондор тавина*; // Mo. adquγal

аха/ axa (Khori., Aga.) *байх*: *быть*; axa bùxe šàdlārā *байгаа бүх чадлаараа*; axa bùxehē yexe hanātāē *чадахгүй байж их санаатай*; axa aryārā *байгаа бүх аргаараа*; tiē̄d axa aryārāla bolno bezebdi dā *за тэгээд байгаа бүх аргаараа л болно биз дээ, бид*; // Mo. aqui

ахай/ axāē (Khori., Aga., Bar.) 1. *ах*: *старший брат*; tùreheŋ axāē *торсон ах*; 2. *гуай*: *почтит обращение к старшему брату*; Bata axāē *Бат гуай*; axāčyā alda, dū̄gē delím xùndùle *ахыгаа алд, дүүгээ дэлэм хүндэл*; 3. *эр хар хүн, эхнэртэй хүн, нохор*: *муж, мужчина*; eṛte urdī̄ŋ hāēŋ sagta negen awayā̄ axāē xoy̆or adži tòròŋ àmidaràdži bāēdži gene, axāēn aŋ gùrō̄ xī̄dži yàwdag bāēdžā̄ *эрт урьдын сайн цагт нэгэн эхнэр нохор хоёр аж төрөн амьдарч байж гэнэ. Нохор нь ан гөрөө хийж явдаг байжээ.*

ахалагша/ axalagš̆ā (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **axalagtši** (Kham., Tson.) *ахлагч*: *старшина*; noy̆oŋ axalagš̆ayā̄ xāŋ gexe *ноён ахлагчаа хаан гэдэг*; arāēŋ arban γurban noy̆odōē axalagš̆ā šubūŋ noy̆oŋ *арын арван гурван ноёдын ахлагч Шуөүүн ноён*; xoṛī̄ŋ axalagš̆ā tāēšā *Хорийн ахлагч Тайшаа*; // Mo. aqalayči

ахамгай/ axamγāē (Khori., Aga.) *ахмад баахан ах*: *старше*; axamγāē nahanāē *ахмад насны*; // Mo. aqamayai

ахамhаг/ axamhag (Khori.) *ахдуу*: *немного старше*; bāxaŋ axamhag *баахан ахдуу*.

ахамhуу/ axamhū (Khori., Bar.) *насаар ахимаг*: *старше по возрасту*; axamhū nùxer *насаар ахимаг нохор*.

ахараха/ axraxa (Bar.) *хахрах, исэх хатуурах*: *перекисать*; āērag axraxa *айраг хахрах*; tarag axraxa *тараг шогших*; āēraŋ taragī̄ŋ xütši yèxtē bolxī̄g axraxa gèdž manāēxaŋ yàŕilsadag *айраг таргийн хүч ихтэй болохыг ахрах гэж манайхан ярилцдаг*.

ахаруун/ axrūŋ (Bar.) *харуун, исгэлэн хатуурсан*: *прокисший*; axrūŋ āēraŋ *хахруун айраг*; axrūŋ amtatāē *хахруун амттай*; xüšin axadād amtan yàšūx̣sanī̄g axrūŋ gèdž nereldeg manāēxiŋ *манайхан хүч нь ихдээд амт нь гашуурсныг ахруун гэж нэрлэдэг*.

ахир/ àxir (Khori., Aga.) *улбэгэр, сул дорой, үхээнц*: *слабый, немощный безпомощный*; àxir dorōē *дорой доройх*

àxir yàndaŋ *үхээнц ягир*; àxir tuliūr *үлбэгэр сул*; àxir uxāŋ *охорхон ухаан*; àxir xúŋ *арчаагүй хүн*; àxir ōdegüi *үхээнц оодгүй*; daŋšiyi àxir *даанч дорой*; erdimēr àxir *эрдмээр таарууxан*; àxir yàndaŋ, yàyir tụĺūr, yàhaŋ γōčr, yāhaŋ turaŋxāě mọŕimbe? *үхээнц яндан, ягир дорой, ясан хэлхээ, ясан туранхай морь вэ*? (ХХУ)

ахирдаха/ àxirdaxa (Aga., Khori.) *хүчрэхгүй, хүч тэнхээ нь хүрэхгүй*: *быть беспомощным*; *обессилевать, изматываться*; esergūsèžè šàdaŋgūi àxirdaxa *эсэргүүцэж чадалгүй тэнхээ нь барагдах*; uxāγār àxirdaxa *ухаанаар дутах*; bèyēr àxirdaxa *биеэр намдах*; dosōnī n àxirdàžà uitaŋxa *сэтгэл нь давчуурч үйтрах*; delexē dēre tüšègiexe delger hāěxaŋ nùxedńi àxirdaxadamńi tuhalxa axa dū oloŋ tùrelxedńi *дэлхий дээр түшиглэх дэлгэр сайхан нохой мянь, тэвдэхэд мянь тусалдаг ах дүү олон төрөл садан мянь.* (МЕЦ)

аххa/ аххa (Khori., Bar., Aga.) *эцэж ядрахдаа хэлэх аялга уг. межд. выражающее усталость*; axxa! esešōb *ёх ёх! эцчихлээ.*

ахяаншалха/ àxānšàlxa (Khori.) *сүрдүүлэх*: *запугивать, терроризировать*; āělγažà àxānšàlxa *айлгаж сүрдүүлэх*

ahaa/ ahā (Khori., Aga., Tson., San.) *аа хаа*! *межд. выражающее радость, удовольствие, удовлетворённость*; ahā barigdābšī *аа хаа*! *баригдав уу, чи*!

ahaансар/ ahānsar (Khori.) 1. *оорт нь тохироогүй нэр алдар тушаалтныг хэлэх уг*: *говорится о ком л., несоответствующем своему названию*; darγa ahānsar *дарганцар*; lama ahānsar *ламанцар*; bō ahānsar *боонцор*; mùnō sag semūŋ bolōd lama, bō ahānsarūd ološọržọ abaraldāšàŋγūd nete bološōgšọ, àĺānī n gexebšè *онов цаг цөвүүн болоод ламанцар бөөнцөрүүд олширч аврал буулгагчид нэт болчихсон, алиныг нь гэх билээ дээ*; 2. *зээнцрээс гарсан хүүхэд*: *ребенок внучки*; āě burxan zàyāŋ zāělūl, ahānsarni xàyàmši, àĺimba mùndūgē nāšàn *ай бурхан заяан зайлуул, зээнцрээс минь гарсан хүү юм байна шүү дээ, алив духаа наашнь.*

ahaaxa/ ahāxa I (Khori., Aga.) *асаах, поморгох*: *прилеплять, привешивать*; hādag ahāxa *саадаг асаах*; arxāĺi ahāxa *архаал өмсгөх*; àmitāě ahāxadā haŋ dēgūr γurba àŕūlād tūrēldèžè bāěžà ahāxa, tī xeden àmitāěγā ahālγahaŋ bō bèyē šèlgēžè yèrēd àmitāěŋγā tonoγūši xoŋgiryōxo, debxenšēžè bāěžà xese tōěbūrā xedī xedī sọxōd abxa *амьтай асаахдаа сан дээгүүр гурав ариулаад түрлэг түрцгээж байж асаадаг, тэгэхэд нь амьтайгаа асаалгасан боо биеэ шэлгээж ирээд амьтайнхаа тоногийг хонгиргон, дэвхцэн байж хэц дохиураа хэд хэд цохиод авна*; // Mo. asaγaqu

ahaaxa/ ahāxa II (Khori., Aga.) *асаах*: *зажигать, разжигать, растапливать*; šī re ahāxa *чүдэнз асаах*; ahāhaŋ ulāŋ γalda àšàta xutag γūižà *асаасан улаан галд ачит хутаг гуйж*;(БГУ) // Mo. asaγaqu

ahaлдаха/ ahaldaxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **asaldaxa** (Kham., Tson.,) *асалдах, ноцох, зууралдах*: *вцепляться*; ùŕi ùberte ahaldadag ùge zùrxende ahaldadag *үр оворт асалддаг, үг зүрхэнд асалддаг*; // Mo. asaldaqu

ahamag/ ahamag (Khori.) *хэврэг, хуурмаг, боольхойтой*: *непрочный, фальшивый, сомнительный*; ahamag zaŋ *хуурмаг зан*

ahaman/ ahamaŋ (Khori., Aga., Bar.), **asamag** (Tunk.), *асман*: *жеребец с одним шулятным яйцом; неполноценный самец*; asamag buxa *асман бух*; // Mo. asaman

ahaн/ ahaŋ: **ahaŋ šȧdlārā** (Khori., Aga., Kham.) *байдаг чадлаараа*: *во всю мочь*; ahaŋ šȧdalārā baŗxiŗxa *байдаг чадлаараа бархирах*; ahaŋ šȧdalārā bėyē bȧŕixa *байдаг чадлаараа биеэ барих*; axāĕ! gėžė ahan šȧdalārā xȧšxaŗhanīn olonōĕ aŋxāral tataba *ах аа! гэж байдаг чадлаараа хашгирсан нь олны анхаарал татав*; ahaŋ γāĕxaltāĕ *чухам гайхалтай*; ahaŋ yėxe *улэмж их*; delxē dēre ahaŋ ụ́netē *дэлхий дээр туйлын үнэтэй*; ahaŋ ụ́rixanār *маш тааламжтайгаар*; ahaŋ xụ́ndetē āĕlšȧŋ *хамгийн хүндэт зочин*; ahaŋ ėxin dēre *дээд эхэн дээр*.

ahaxa/ ahaxa I (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **asaxa** (Kham., Tson.) 1. *асах*: *лынуть, прилипать, прицепляться, цепляться, хвататься*; xụ́lde noxōĕ ahaxa *холд нохой асах*; 2. *авирах*: *залезать, забираться, взбираться*; tergēŋ arahā ahaxa *тэрэгний араас авирах*; abīŋγā eber dēre ahaxa *аавынхаа овөр дээр асах*; babanaldahaŋ yȧmād bāĕsa šụlūnda ahag *бавналдсан ямаанууд байц чулуунд асаг.* (ТММ) // Mo. asaqu

ahaxa/ ahaxa II *асах, ноцох*: *зажигаться, загораться, вспыхивать, закуриваться, охватывать*; γal ahaxa *гал асах*; šīdeŋ ahaxa *чийдэн асах*; γal γalab tatara gėžė xụ́būnē xelexede γal γalab tataraža̧, ahahaŋ γal untarba *гал галав татар гэж ховгүүний хэлэхэд гал галав татарч, ассан гал унтрав.* (БАҮ); // Mo. asaqu

aша/ ȧšȧ I (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **atši** (Kham., Tson.) *ач*: *внук, ребенок сына, внучка (по мужской линии), племянник, племянница (по брату), потомок*; ȧšȧ xụ́būŋ *ач хүү*; ȧšȧ basaγaŋ *ач охин*; ȧšȧ üñ *ач үр*; ȧšȧ γụ́šȧ *ач гуч*; ȧšȧ xüŕigeŋ *ач хүргэн*; ȧšȧ abaγanad *ач авга нар*; üñ ȧšȧnadā tȧńixa ụ́gīī üńir ụ́dxeŋ, üŕē dāγȧγā tȧńixa ụ́gīī xura bȧyȧm bologtīī *үр ач нараа тапихгүй онор отгон, үрээ дааган тапихгүй хур баян болтугай!*; ȧšȧ üxid *ач охид*; ȧšȧ üxidńi! ụ̄ilede uraŋ, ụ́gede seseŋ, huryālda orontū, huralγadā berxe, xụ́delmeride šụraŋ, zondo ėtigeltē bolžo yȧbagtī! *ач охид минь! үйлэнд ураг, үгэнд цэцэн, сургаалд оромтгой, сурлагандаа онцгой, ходолморт гавшгай, хүнд итгэлтэй болж явцгаагаарай.* (ДГЗ); // Mo. ači

aша/ ȧšȧ II (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *ач, буян*: *милость, благодеяние*; bụyanta malāĕmnāĕ ȧšȧ *буянт малын маань ач*; erdim hurahanāĕ ȧšȧ *эрдэм сурсны ач*; zoŋ tümenē ȧšȧ *олон түмний ач*; 2. *ач, тус*: *услуга, одолжение, любезность*; *благодеяние, добродетель*; ȧšȧ bụyaŋ *ач буян*; ȧšȧ tuha *ач тус*; ȧšȧ ėbēl *ач ивээл*: buŗxanāĕ ȧšȧ ėbēl *бурханы ач ивээл*: xū̄gedē ȧšȧ bụyaŋ *хүүхдийн ач буян их*; 3. *ач, гавъяа*: *заслуги, отличия*; ȧšȧ γabȧγā *ач гавъяа*; orod xele hurahanāĕ ȧšā̄r *орос хэл сурсны ачаар*; 4. *ач, үр*: *следствие, результат, последствие, плоды, итог*: *выгода*; ȧšȧ üŕi *ач үр*; xụ́dụlmụ́rilhenē ȧšȧ *ходолморлосний ач*, ȧšȧγā ụgexe *ачаа өгох*; ȧšȧn γaŗxa *ач нь гарах*; 5. *ач, холбогдол*: *значение, роль, важность*; ȧšȧ xolbogdol *ач холбогдол*; 6. *ач, ор төлөөс*: *возмездие, воздаяние*; arȧxi derelehenē ȧšȧ ene *архинд донтсоны ач энэ*; // Mo. ači

ача/ åšå III (Khori., Aga.) *хутуур, бүлүүр*: *мешалка, мутовка, палка для сбивания масла*; xùrùŋgī̆ŋ åšå *хорхогоний бүлүүр*; toho sọxidog åšå *тос шүлүүлдэг хутууур*; åšār xuḏxaxa *хутууураар хутгах*; åšå zoroxo *хутууур зорох*.

ача/ åšå IV (Khori., Aga., Tunk., San.), åtši (Kham., Tson.) **åšå-tåšå** *ач тач, ана мана*: *почти наравне*; *почти одновременно*; åšå tåšå nosoldoxo *ач тач ноцолдох*; åšå tåšå ùzelsexe *ач тач үзэлцэх*; åšå tåšå būžå yèrexe *ач тач бууж ирэх*; åšå tåšå bàŕildaxa *ач тач барилдах*, ana mana nosoldoxo *ана мана ноцолдох*; // Mo. ači

ача/ åšå V (Aga.) *ач од*: *название двух звёзд в южном созвездии Голубя*; teŋgerī̆ŋ åšå odoŋ *тэнгэрийн ач од*; // Mo. ači

ачаа/ åšā(ŋ) (Khori., Aga., Bar., San., Tunk.) *ачаа, тээш*: *груз, вьюк, поклажа, кладь, ноша, тюк*; åšā barā *ачаа бараа*; åšā tēberi *ачаа тээш*; åžålda dadalγa åšānda tatalγa *ажилд дадлага, ачаанд татлага*; alag zānāě ńụrγanda åšā yåžå togtoltōěb, åbir mūtāě xümūnī̆n tùrùlō yåžå ololtōěb *алаг зааны нуруунд ачаа яваж тогтолтой вэ, авир мууталй хүн нь торлоо яваж ололтой вэ.* (БАД); // Mo. ačiy-a

ачаалха/ åšālaxa (Khori., Aga., Bar.) *ачаалах*: *нагружать, грузить, навьючивать*; temē åšālaxa *тэмээ ачаалах*; åšāldži bāěγārā, sōrgō irexdē bī̆ dāěrād awād yåwan *ачаалж байгаарай, гэдрэг ирэхдээ би дайраад аваад явна*; ataŋ ataŋ temēgēr åšålaxadažå mordobọšdā, aba èžī̆ xọyọrō uilūlxadåžå mordobọšdā *атан атан тэмээгээр ачаалж л мордлоо доо чи минь, аав ээж хоёроо үйлуулсаар л мордлоо доо, чи минь.* (БУД); // Mo. ačiyalaqu

ачаар/ åšār (Khori., Aga., Bar., Tunk., San.), **åtšār** (Kham., Tson.) *ачаар*: *благодаря, в результате*; hāčm mọŕinōč åšār *сайн морины ачаар*; // Mo. ači-bar

ачаархаха/ åšārχaxa (Khori., Aga.) *товогшоох, бэрхшээх, халширах, яршиглах*: *тяготиться, быть недовольным*; åšārχaž̌å etērχexe *бэрхшээж товогшоох*.

Ачабагад/ åšbaγad *Сэлэнгийн буриадын нэг овог*: *Род Селенгинских бурят*; arbaŋ γazar γal tùĺiheŋ åšbaγad *арван газар гал тулсэн Ачабагад.* (УМУ); åšbaγad xüŋ āĺigüi, alag šādzγāě bāěŕigüi *Ачбагад хүн аальгүй, алаг шаазгай байргүй.* (УМУ)

ачаг/ åšåg I (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson., Bar.) *ачиг*: *выгода, польза, доход, прибыль, барыш*; åšåg olzo *ачиг олз*; åšåg olzo yèxètē *ачиг олз ихтэй*; ašag tuha *ачиг тус*; åšåg šème *ачиг шим*; adalaŋ xüńī̆ye xelexedèš åšåg tuhār yåmarχaŋlāb *адалж хүнийг хэлэхэд чинь ачиг тусаар ямар вэ* (БАД); // Mo. asiγ

ачаг/ åšåg II (Khori., Aga., Tson., Kham., Tunk., San.) *мэнгэ*: *родинка, родимое пятно*; xùbūnēm ńụrγan dēre ulāŋ åšåg bī̆ yüme *хүүгийн минь нуруун дээр улаан мэнгэ бий юм сан.* (БАУ)

ачамаг/ åšåmag (San.) 1. *ачмаг*: *переметная сума*; åšåmag ùrgelxe *ачмаг үүрэх*; åšåmaγār dūreŋ *ачмагаар дүүрэн*; åšåmag γanzaγalxa *ачмаг ганзагалах*; åšåmag sōxi *ачмаг доторх*; åšåmaγā ūdalxa *ачмагаа үүдлах*; 2. *эд хогшил, бараа*: *пожитки, скарб, все, что можно навьючивать*; åšåmag åšåxa *юм хүм ачих*;

åšåmagtā xeheŋ åšåmayīn *ачмаагтаа хийсэн эд юмс нь*; åšåmayā zadalžå ùzūl *ачаа бараагаа задалж үзүүл.*

ашата/ åšåta (Khori., Aga., Tunk., San.) *ачит: благодетельный, достойный благодарности*; ahāhaŋ ulan γalda åšåta xutag γūižå *асаасан улаан галд ачит хутаг гуйж*; ara xalxāĕyė ezelheŋ åšåta yėxe lamaxāĕ *ар халхыг эзэлсэн ачит их ламбугай*; // Mo. ačitu

ашаха/ åšåxa (Khori., Aga., Bar.) 1. *ачих: грузить, нагружать*; åšā barā åšåxa *ачаа бараа ачих*; ataŋ ataŋ temēnden åšåxadåžå moŋdōrōĕ, axanar dūner bidendē xùrgūlxedežė būγārāĕ *атан атан тэмээнд нь ачиж тээж мордоорой, ах нар дүү нар биднээрээ хүргүүлж хүндлүүлж буугаарай.* (БАД); 2. *перен. повалить противника через спину или бедро /приём в борьбе/*; åšåžå unaγāxa *ачиж унагах*; // Mo. ačiqu

ая/ åyå (Khori., Aga.), **ågi** (Tson., Kham.) *агь: полынь белая*; åyå γaŋγa *агь гангa: полынь белая и богородская трава*; *девясил (британский)*; alasīŋ ùnderīy xaraxadam åyån xùxerēd γoγo gēšėŋ *алсын өндрийг харахад минь агь нь хохроод гоё гэдэг нь* (БАД); aryåšåŋ emšė nar åyå uhanda busalγād, yåra šaŋxa tùrgōr xatāžå edegēxīn tula žėŋ tåbidag bāĕγā, tīgēd baha šåra uhanāĕ bulšaŋxāĕŋ soŋoxodo ūlγadag, terešėleŋ eldeb ėdēre xabdar tatūlxada yėxe hāĕŋ gėžė tōlodog heŋ *аргач домч элч нар агь усанд буцалгаад, яр шархыг түргэнээр хатааж эдгээхийн тул жин тавьдаг байсан, тэгээд бас тунгалагын булчирхай цочиход уулгадаг, тэрчлэн элдэв идээ бээр хавдар татуулахад их сайн гэж тооцдог байсан*; // Mo.agi

аяар/ åyār (Khori., Aga.) 1. *алс хол, тээр хол: далеко*; åyār xolo zambùtùbīŋ oronōĕ xizaγāři γazarta *алс хол замбутивийн орны хязгаар газарт.* (БМД); åyār barūntāyās neg moŋtōĕ xùŋ γaŋširlē *тээр барууntаагаас нэг морьтой хүн гарч ирлээ*; 2. *аль хэдийн, хаа байсан: уже, ёще, даже*; åyār xezē yėrē heŋ güigù *аль хэдийн ирчихсэн биш үү*; åliŋhā neŋhenē ùner γutahaŋ araltāĕ sayāŋ Ononōĕ γol, åyār bayadā nādaŋ ùdheŋ abala ezīm ńutagdā *алирс нэрсний үнэр анхилсан аралтай цагаан Онон гол, аль багадаа наадан оссон аав л ээжийн минь нутаг даа.* (БАД)

аяг/ åyåg (Tson.) *ааш, зан, авир тэрх: поведение, нрав, характер*; žėgtī åyåg *хачин зан: странная манера*; åyåg āšå *зан ааш, зан авир: поведение*; axanar dūner tedendē åyåŋtāĕ zaŋγā ùzūlōrē *ах нар дүү нар тэдэндээ аятайхан зангаа үзүүлээрэй* (БАД); xùxereŋ xùxereŋ xaragdaŋxāĕ xùndeleŋ ńutayāĕ xadanūd gù xùnhē ùlūgēr hanagdaŋxāĕ xùndetē yansīmni åyåg zaŋ gù *хохрон хохрон харагдах нь хондлон нутгийн хаднууд уу, хүнээс илүүгээр бодогдох нь хүндэтэй ганцын минь ааш зан нь уу.* (БАД); // Mo. ayaγ

аяггай/ åyåŋtāĕ (Khori.) *эрэмгий. шаламгай, аялдар: удалой, разбитной, игривый*; åyåŋtāĕ xùŋ *шаламгай хүн*; åyåŋtāĕn åyåŋtāĕ lād åžål xexedē åyåŋgūi *шаламгай нь эрэмгий боловч ажил хийхдээ аанай*; ara bėyēŋ γoγolto ala mùŋgùŋ xoţiγolo, åyålyåšå nādanāĕ γoγolto åyåŋtāĕ manāĕ üyėteŋle *ар биеийн гоёл алтан монгон хутга л, ая дуут наадмын гоёл аялдар манай үетэн.*

аягүй/ ȧyȧ̊güi (Khori., Aga.) *эвгүй, зохимжгүй, зохисгүй: неудобный, неприличный*; namda ȧyȧgüi bāěba *надад эвгүй байлаа*; // Mo. ayagüi

аягүйрхэхэ/ ȧyȧgüiɾ̆xexe (Khori., Aga.) *эвгүйцэх, зовох: быть не по душе*; ȧyȧgüiɾ̆xežė durā γutaxa *аягүйрхэж зэвүү нь хүрэх*; // Mo. aya ügeyirkekü

аягүйшоохэ/ ȧyȧgüišo͞xė (Khori., Aga.) *аягүйрхэх, ичингүйрэх, зовох, сэтгэл товдох: смущаться, стесняться, конфузиться, совеститься, неловкость*; ȧyȧgüišo͞žė xemšēɾ̆xexe *аягүйрхэж зовних.*

аягүйшэг/ ȧyȧgüišėg (Aga., Khori.) *аягүй шиг: довольно неприятный*; ȧyȧgüišėg hanagdaxa *аягүй шиг санагдах*; // Mo. ay-a ügeyisig

аялга(н)/ ȧyȧlγa (Khori., Aga.) *ая, дуу: тон, голос, звук, мотив, мелодия*; xọńgō hāěxaŋ ȧyȧlγa *цээл сайхан дуу*; amanāě ȧyȧlγaŋ, xōlōěŋ xuxalγaŋ *амны аялга, хоолойн хугалга*; ȧyȧlγārā zọxiryọ, ȧyȧlγārā zọxiɾ̆hoŋ ȕbeged manāě ȧyȧlγa *аялгаараа зохиръё, аялгаараа зохирсон овгод манай ая дуу*; // Mo. ayalγ-a

аялдар/ ȧyȧldar (Khori., Aga., Tson.) *элдэг, дуулгавартай, нийцтэй, ялуун, нийлэмжтэй: покладистый, уживчивый*; ȧyȧldar zaŋ *элдэг зан.*

аян данга/ ȧyȧn daŋγa (Aga., Khori.) *хозор: козырь; игральные карты*; arbād̆xaŋ lābār šūgselhē̄b ȧyȧŋ daŋγamni dúŋged g̈̄ši *арваад хожлоор шүүдэг чиг болоосой, аян данга минь донгос гээч.* (БАД)

аянга/ ȧyȧŋγa I (Aga., Khori.) *ая, дуу, дуу хоолой: голос, звук, напев*; taŋγalāě bùɾ̆ē̄ ȧyȧŋγa *тагнай бүхэнд ая дуу.* (БАД); zayȧŋ zayȧŋ zayā̄lēgū̄ žā̄xanāěmnāě ȧyȧŋγa, zayȧŋ nawā xọyọrnōě gū̄ zayā̄nāěmnāě ńụtaglē *заян заян заялай нь жааханай маань ая дуу, заян наваа хоёр заяанай маань нутаг билээ.* (БАД)

аянга/ ȧyȧŋγa II (Tunk.) *боломж, аян шалтаг: выход, возможность*; ȧyȧŋγayā̄ yȧdaxa *аян шалтаг ядах*; ȧyȧŋγayā̄ yā̄dā belē̄b, ara xōěšō xitarā belē̄b *аян шалтагаа ядаж билээ, ар хойшоо мяталзаж билээ* (БМД); xām bagšī̄ŋ nomnohoŋ nomūn zuɾ̆xāěŋ ȧyȧŋγala *хаан багшийн номлосон номын зурхайн боломж л.* (НХМ)

аянгалха/ ȧyȧŋγalxa (Khori., Aga.) *аялах, аялгуулах: напевать, петь, воспевать*; üĺiger ȧyȧŋγalžȧ xelexe *үлгэр аялгуулж хэлэх*; ȧyȧŋγatāě axāěnar ȧyȧŋγalžȧ nėŕy̆ī̆te *ая дуутай ах нар аялж дуулан ниргэлж наадагтун (нэргэгтүн).* (ННД)

аянгаша/ ȧyȧŋγašȧ (Khori., Aga.) *дуулагч: певец, певцы*; sēl büŕi zaγahaŋ, sē̄žė büŕi ȧyȧŋγa *цээл бүхэнд загас, цээж бүрт ая дуу*; ȧyȧŋγȧšȧ abaγāěnar ȧyȧŋγalažȧ neŕy̆ī̆te *аялан дуулагч авгай нар аялж дуулан ниргэлж наадагтун.* (БАД)

аяншалха/ ȧyȧŋšȧlxa (Khori., Aga., Tson.) *аялах, аянчлах: путешествовать, странствовать*; ȧyȧŋšȧlžȧ yȧbaxa *аянчилж явах*; // Mo. ayančilaqu

аярха/ ȧyȧɾ̆xa: ȧyȧɾ̆xa tȧyȧɾ̆xa (Khori.) *тар няр хийх: грохотать*; ȧyȧɾ̆šȧ tȧyȧɾ̆šȧ хахаɾ̆xa *тар няр хийж хагарах.*

аяшааха/ ȧyȧšā̄xa (Khori., Aga.) *таалах, таашаах, аяшаах, сэтгэлд нийцэх: считать подходящим, быть довольным*; sedxil sōγō ȧyȧšā̄žȧ hāĕxȧšā̄xa *сэтгэл дотроо таашааж бахархах.*

аяшарха/ ȧyȧšȧrxa (Aga., Khori., Tson., Tunk., San.) *алжаах, аянширах, эцэх: утомляться, уставать*; ȧyȧšȧržȧ esexe *аянширч эцэх.*

Б/ В

баабай/ bābāĕ (Tunk., San.) 1. *аав: отец, папа*; bābāĕ ībī xọyọr *аав ээж хоёр*; bābāĕhām hurārāĕ gexem gēbī *аавааc минь асуугаарай гэдэг юм бил үү.* (БАД); 2. Khori., Aga: *баавай, овог эцэг: дед, дедушка*; ụbegeŋ bābāĕ *өвгөн баавай*; bātarāĕ erxim zọŕig zụ̄rxeŋ, bābāĕŋ erxim erdim bilig *баатрын эрхэм зориг зүрх, баавайн эрхэм эрдэм билиг*; 3. *өвөг дээдэс: предок, праотец*; esege malāŋ bābāĕ Малаан өвөг */баавай/*; buxa nọyọm bābāĕ *Бух ноён баавай /овог/*; 4. bāwī (Bar.) *авга: родная дядя*; ◊ bābāĕŋ mụ̄ŋgụ̄m baxana *эцгийн монгон багана (шүтээн): отцовский мужской орган*; // Mo. babai

баабгай/ bābaγāĕ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson., Kham.) *баавгай: медведь*; Tunk: xilγāhaŋ γutalta *хялгасан гуталт*; hū̄lte buryal *сүүлт бургал*; bābāĕ tābāĕ *баавай таавай*; oxor hū̄lte *охор сүүлт*; xara gürō̄heŋ *хар гөрөөс*; Aga: xụ̀ŋ xara gürō̄heŋ *хүн хар гөрөөс*; Khori: bāxaldāĕ žē̄xeldē *баахалдай жээхэлдэй*; tī̄žė yȧbatarā bāxaldāĕtāĕ ūlzaba ха тэгж явсаар баавгайтай тааралдав гэнэ (БАУ); bābaγāĕŋ yọholol *баавгайн ёслол: религиозная церемония древних бурятских охотников*; // Mo. baγabaγai

баабриг/ bābrig (San.) *баавар: орнаментированная бляха на бурятском седле*; emēlē̄ bābrig *эмээлийн баавар*; mụ̀ŋgụ̀m bābrig *монгон баавар*; xē̄tē̄ mụ̀ŋgụ̀m bābrig *хээтэй мөнгөн баавар*; mụ̀ŋgụ̀m bābrigtāĕ emēl *мөнгөн баавартай эмээл*; // Mo.baγabur

баабуу/ bābū (Aga.) *эхнэр, салган: баба*; saldaγam bābū hamaγantāĕ, šȧ́bar γorš̆ōg toγōtōĕ, xụ̀ndī xụ̀bė́rig xụ̀nehetē̄, xụ̀relžī̄n sė́lē̄nē̄ maŋyad *шалдан баба эхнэртэй, шавар бутан тогоотой, ховсгөр талхан хүнстэй Хүрэлжийн гацааны орос.* (УМУ); // < орос. *баба.*

баабхай/ bāb̆xāĕ (Khori., Aga.), **bāb̆xa** (Tson.) *шивнүүр: бабка*; bāb̆xāĕγār nādaxa *шивнүүрээр тоглох*; bābxāĕ hāĕsa šȧ́nād, üxibū̄dē nād̆xūlagšȧ haŋ *шивнүүрийн ясыг мулзартал чанаад, хүүхдүүдээ тоглуулдагсан*; bāĕsāĕŋ xargī̄ žėgderū̄lheŋ bāb̆xāĕ saγāŋ xaltaŕxaŋ, bāĕxāĕn šȧ́žȧn delgerū̄lheŋ bagšȧ naraŋ xutugta *байцын харгуй жигдрүүлсэн шийр цагаан халтар, байхын шажин дэлгэрүүлсэн багш Наран хутагт.* (БАД)

баавиинхай/ bāwīŋxāĕ (Bar.) *бага авгын эхнэр: жена младшего брата отца*; bāwīŋ exnerī̄g bāwīŋxāĕ gėdž nerlen dūddag *бага авгын эхнэрийн баавиинхай гэж нэрлэн дууддаг.*

бааг/ bāg (Khori., Aga., Tson., San.) *лаа: бак*; bāgta xeheŋ uhaŋ *лаазанд хийсэн ус.*

баадхаха/ bād̆xaxa (Khori., Aga., Tunk., San.) *албадах, баалах, шавдуулах, шахах: принуждать, заставлять, неволить: настаивать*; bād̆xaŋ γaγaxa *албадан*

гаргах; bāḏxažȧ dūlūlxa *баалж дуулуулах*; ȯter gėžė bāčžȧ bāḏxaxa *тургэл гэж байж шавдуулах*; dȧŕyȧ tȧbildȧžȧ bāḏxaxa *шаагилдаж шуугилдаад шахаж баалах*; bcheligē dū hāčsa hurād basaγanāč nādanda ọšōgūi hāš bāḏxažȧ dȧŕyȧ tȧbildaxa *бэлэгийн дуу сайн сурч басганы наадамд очихгүй бол чинь албадан баалж шааг шуугиан болно*; // Mo. baγadqaqu

баан баан/ bāŋ bāŋ (Aga.) *хүүхэд бүүвэйлэх аялга, бүүвэй бүүвэй! баю баю!* unta dā xūγā! baŋ baŋ! *унт даа, хүү минь, бүүвэйм бүүвэйм.*

баайгай/ bāryāč (Aga.), **barbaγāč** (Tunk.), **baryāč** (Bar.) *аргай: лодыжка*; bȧyȧŋ xȯm bāryāčn šėnē deretē barlag xȯŋ buxalāč šėnē deretē *баян хүн аргайн чинээ дэртэй, барлаг хүн бухлын чинээ дэртэй.* (ЗЦУ); barbaγāčn šėnēŋ bāčxadamńi bābāč namȧyā ȯrgō yüme, baha mȯnō hanaxadamńi ī gežėle yȧbaxīlmńi ȯrgō yüme *аргайн чинээн байхад минь аав намайгаа осгосон юм, ахиж оноо санахад ингэж явахыг л минь гэж осгосон юм.* (БАД); ◊ texe bāryāč *ухна авгай: козел-простачек*; // Mo. aryai

баатод/ bātod *Сэлэнгийн буриадын овог. Род Селенгинских бурят.*

баахан/ bāxaŋ (Khori., Aga.) *багахан , жаахан, очүүхэн*: γọŕitōčxom bėšė bāxam bėyėtē *томхон биш багахан биетэй*; bāxaŋ ȧmitaŋ baṛhaŋ *жаахан амьтан хоорхий*; bāxan žāxaŋ yümeŋ *очүүхэн жаахан амьтан юм*; 2. *жаахан, жижигхэн, балчир: маленький*; bāxanāčŋ-γā ńụtag bȧyȧŋ ūlȧyā maṛtāgūib *багынхаа нутаг Баян-уулаа мартаагүй*; 3. *цөөн: маленький, мало*; немножко; bāxaŋ bag *цөөхөн баг*; bāxa bāxanār *бага багаханаар*; bāxam maltāč āčl *цөөхөн малтай айл*; // Mo. baqan

баахшил/ bāxašil *Хамниганы овог /БР/: Хамниганский род.*

баанабша/ bāhaḇšȧ (Khori., Aga.) *живхний баасавч: подгузник, лоскут ткани*; ńȧŕāč üxibūnē hūŕīn mūxāč bolγoxogūin tula dēren dėbiddeg baγašāṛxam bȕdīyi bāhaḇšȧ gelsegšėbdi *нярай хүүхдийн суурийг муухай болгохгүйн тулд дээр нь дэвсдэг багашигхан даавуг баасавч гэж хэлдэг*; // Mo. bayasubči

баанаа(н)/ bāha(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.), **bāsu** (Kham.), **bāsa** (Tson.) *баас, сангас, жогорхой: испражнения, помёт*; γọyọ ȕgōr namāč mọĺiγoḏšọ γonzoγor bāhār noxōč saḏxaxa *гоё үгээр намайг мэхэлж, гонзгой баасаар нохой цатгах.* (ЗЦУ); bāčžȧ yȧdā xadā bāha ėdi, yȧbȧžȧ yȧdā xadā yȧha ėdi gėžė γazāšȧn ȕldežė γaryā, terēnhē xōčšọ noxōč γazā bāčdag bolhōčmo *байж ядсан болохоороо баас ид, явж ядсан болохоороо яс химэл гээд гадагш нь хооож гаргажээ, түүнээс хойш нохой гадаа байдаг болсон юм.* (БДУ); // Mo. baγasu

баанаюулха/ bāyūlxa (Khori., Aga.), **bāgiūlxa** (Tson.) *баагиулах: пускать клубами дым, дымить*; tamȧxi bāyūlxa *тамхи баагиулах*; // Mo. baγagiγulqu

баанаяха/ bāyȧxa (Khori., Aga.), **bāgixa** (Tson.) *баагих: клубиться /о дыме, паре/*; utā bāyȧxa *утаа баагих*; manāč enēgūr utām bāyȧžȧ, maŋγadāč tȧṛxi dēre tūimer šȧtaba *манай энүүгээр утаа баагиж, мангасын толгой дээр түймэр шатав.* (БАО); xalūŋ ūral bāyȧxa *халуун уур баагих*; // Mo. baγagiqu

бабарха/ babaŗxa (Khori., Aga.) *гаврах, чалчих, янших: говорить без умолку, болтать, тараторить*; bùxeĺi hüńindō̄ babaŗxa *бухэл шоножин чалчих*; durā medem babaŗxa *дур мэдэн гаврах*; γalxāžȁ babaŗxa *зэмлэж янших*; 2. *улин хуцах: заливаться лаем*; noxō̄ě babaŗxa *нохой улин хуцах.*

багалай/ baγlāě (Bar.) *бага авхай: младшая жена, в полигамной семье*; neg xùnī̄ xǫyǫr exnerī̄ŋ bagī̄n baγlāě *нэг хүний хоёр эхнэрийн багыг нь багалай*; baγlāě būlγaxa *бага авхай буулгах.*

багдарин/ bagdarin *Хамниганы овог /БР/: Хамниганский род.*

багта/ bagta (Khori., Aga., Tunk., San.) *хэрд, уеэр, орчим, хавьд: приблизительно, около, на, к, в*; ùdėšė bolxo bagta *удэш болохын хэрд*; ūr sāěraxa bagta *үүр цайхын уеэр*; xaxad ùdùr bagta *хагас одор орчим*; xedī̄ bagta yėrexe xab? *хэдий хэрд ирэх бол?*; ene bagtamnāě dērē axagūi xùn terele gė̄šė *энэ хавьд маань дээрээ ахгүй хүн тэр л юм шүү дээ.*

багшиндай/ bagšindāě (Tunk., San.) *Эцэг Малаан тэнгэрийн домогт гардаг малчин: мифический пастух эсэгэ малан тэнгрия*; bulaγanāě xonolγo bulagta žȁlγāěŋ tolγōědo bùŕi hēlē bagšindāěn ȁyā̄r dēre sebende yȁgšā̄ yȁgšā̄lȁyȁ yȁgšā̄ nādaŋ xūšā̄rā, ē hēŋ yȁgšā̄, o hōŋ yȁgšā̄ hāě! *булганы хоролго булагт жалгын эхэнд хэв хээтцэр Багшиндай нь хох дээд тэнгэрт, ягшаа ягшаа наадам хууч-наараа, ээ хээн ягшаа, оо хоон ягшаа хай.* (ЯНД)

багшнар/ bagšnar *Хамниганы овог /БР/: Хамниганский род.*

бад/ bad: **bad bālāě** (Tunk.), **bambalāě** (San.), **barbādāě** (Khori., Aga.) *охоордол: эрхий хуруу: детск. большой палец*; bad bālāě badaŋ tō̄lē̄ *бав баатар, башгир хуруу, эрхий мэргэн, эмч домч; бадмаараг, бадан хүйтэн; бад баарин, бадан хууран.*

бадалюун/ bȁdȁĺūŋ (Khori.), **bagdžigir** (Kham.) *бадриун, подгор, загзгар, тагдгар: плотный, коренастый*; badȁĺūŋ bėyė *бадриун бие*; (Tson.) *зоримгой, зурхтэй: смелый*; badȁĺūŋ xùŋ *зоригтой хүн.*

бадан/ badaŋ I: **badaŋ žȁlsaŋ** (Aga.) *бадан жанцан: сшитая из разноцветной ткани рама, окаймленная по краям ниспадающими завесами, к четырем углам которой прикрепляются украшения в виде полосок и цилиндров из пяти разноцветных тканей*; badaŋ žȁlsaŋ šėmegtė̄ barlamar nom hudartāě bat hāěxan dasam bāěn *бадан жанцан чимэгтэй, барламал ном судартай бат сайхан дацан байна.* (АДМ); // Mo. badun

бадан/ badaŋ II (Tunk.) *шиг, мэт, тиймэрхүү: подобный*; ere badaŋ *эрдүү, эрэмгий, эрмэг*; eme badaŋ *эм шинжийн, эмсэг, эм маягийн*; 2. *охоордол*: badaŋ tō̄lē̄ (Tunk.) *долоовор хуруу*; batan tūlē̄ (San.) *эмч домч*; *бадан хууран*; *бадан хүйтэн: башгир хуруу.*

бадан/ badaŋ III (Bar.) *дэрсэн дохиур: ковыльная палочка*; xūgedī̄ŋ bùŕidž nādxa ünē̄ņī̄ xȁĺisaŋ xeŋgergī̄ŋ deresеŋ doxiūr

хүүхдийн бүрж нааддаг үнээний хальсан хэнгэргийн дэрсэн дохиур.

баданга/ badaŋγā (San.), **badanγāĕ** (Tunk.) *хүдэр*: *кабарга*; ùŋgelō̄tē̄ badaŋγā *эр хүдэр*; ùŋgelō̄gūi badaŋγā *эм хүдэр*; badaŋγāčn zār *хүдрийн заар*; badaŋγāčŋ eber *хүдрийн эвэр*.

бадандах/ badandax (Bar.) *дэлдэх*: *колотить, барабанить*; xȧ́lisaŋ xeŋgereg badandax *хальсан хэнгэрэг дэлдэх*; 2. *хайчиж балбах*: *дрыгать ногами*; xū̄ged γadzar hūγād gù xeb̆tēd xo̱yo̱r xȯlō̄rō̄ γadzar badandax *хүүхэд газар суугаад буюу хэвтээд хоёр хөлөөрөө хайчиж газар балбах*.

бадарган/ badarγan (Khori., Aga., Kham., Tson., Tunk., San.) *зандарган, догшин, ширүүн*: *грубый, резкий*; badarγaŋ dū *зандарган дуу*; badarγaŋ zaŋ *догшин зан*; badarγaŋ hamaγaŋ *хурц ааштай эхнэр*; basaγamńi baŗhaŋ, badarγaŋ hamaγanāĕn γar doro bāĕxī̄sal bāĕγādla bāĕxa bolō yümābdā *охин минь зайлуул, зандарган ааштай эхнэрийнх нь гар доор байхуйц л байгаад л байх болов юм биз дээ*.

бадарха/ badaŗxa (Khori., Aga., Tson.) *зандрах, хашгичих*: *говорить, повысив голос, кричать*; badaran zandaxa *хашгичин зандрах*.

бадаршан/ badaŗšǡŋ (Khori., Aga.), **badaŗtšin** (Tson.) *бадарчин*: *сборщик пожертвований, странствующий монах*; badaŗšā̄nāĕ yȧbahaŋ γazar balagtāĕ *бадарчны явсан газар балагтай*; // Mo. badirčin

бадашаан/ **badašā̄ŋ** (Khori.), **batšā̄ŋ** (Tson.) *зандрах дуу*: *окрик*; suxaltāĕ badȧ́šā̄ŋ *ууртайгаар зандрах дуу*.

бадашаха/ badȧ́šȧ́xa (Khori., Aga.), **badaxa** (Tunk.) *зандрах, зандах, хашгичих*: *повышать голос, кричать, орать, ругать*; suxaltāĕγār badȧ́šȧ́xa *хилэгнэн зандрах*; šȧ́ŋγa šȧ́ŋγār badȧ́šȧ́xa *чанга чангаар зандах*; do̱lōborō yo̱doγo̱šūlžȧ́ bȧdȧ́šȧ́xa *долоовор хуруугаа доёгонуулж ирүүд хашгичих*; xùlō̄rē γazar deb̆hežė̀ badȧ́šȧ́xa *холоороо газар дэвсэлж хараах*; baŗxiraŋ haγad badȧ́šȧ́xa *үйлан алдаж зандчих*; āĕlγȧžȧ́ badȧ́šȧ́xa *айлган зандрах*; suxaldūγār badȧ́šȧ́xa *цухалдуугаар зандрах*.

бадигар/ bȧdiγar (Aga., Khori.), **badĺūŋ** (Bar.) *хүдэр, бадриун, чийрэг*: *крепкий, мускулистый*; bara bȧdiγar γar *хүдэр бадриун гар*.

бадха/ baḑxa (Aga., Khori., San., Tunk., Tson.) 1. *батга*: *угри, прыщи*; baḑxatāĕ ńūr *батгатай нүүр*; 2. **baḑxa** (Tunk.) *ганга, жалга*: *лощина, ложбина*; balāĕhā ùge γaŗxa, baḑxalhā šo̱no γaŗxa *балайгаас үг гарна, ганганаас чоно гарна*; 3. **batxa** (Bar.) *гор, хор холбогдол*: *ущерб, трудности*; ūilax xū̄gedī̄m bùgse urdždarī̄ŋ umaldzana gedgēr danši etegēḑxeŋ dùŗsegüilēd bāĕhayim, odō batxan γaŗšȧ̀ bāĕγān tere *үйлах хүүхдийн бөгс уржигдараас умалзана гэдгээр дааич этгээдхэн дүрсгүйтээд байсан юм, одоо гор нь гарч байгаа нь тэр*; // Mo. badq-a

бадхагар/ baḑxaγar (Khori., Aga.) 1. *пумбагар, цулцгар*; baḑxaγar xasar *пумбагар хацар*: *пухлый /о ребёнке/*; 2. *бандгар, тантгар*: *тучный, очень полный /о человеке/*; baḑxaγar taryaŋ *тантгар тарган*.

бадхайха/ baḏxāčxa (Khori., Aga., Tson.) 1. *бамбайх: быть рыхлым*; baḏxāčžà xabaḏxa *бамбайж хавдах*; 2. *хавагнах, цэлхийх: вздуваться, разбухать*; šī̆xaŋ baḏxāčxa *хаван цэлхийх*; 3. *отгорох, лагалдах: густеть*; xōlo baḏxāčxa *хоол лагалдах*; // Mo. badqayiqu

бадхаха/ baḏxaxa (Aga., Khori.), **bagsaxa** (Tson.) *багсрах*; */утаа/ багшрах*: 1. *клубиться /о дыме/*; pàyàr xara utā baḏxaxa *багир хар утаа багсрах*; 2. *холс цувах, цутгах: обливаться потом, потеть*; xùlehe baḏxaxa *холс цутгах*; xōlōčhō baḏxahaŋ xara utāŋ *хулангаас багширсан хар утаа*; // Mo. badququ

бажуумал/ bàžūmal (Khori., Aga.), **badžūmal** (Bar.) *базмаг, базмал: творог*; ger dērexi bàžūmal *гэр дээрх базмаг /ааруул/*; badžūmal āčrūl *базмал ааруул*.

бажууха/ bažūxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **badžūx** (Bar.), **badžūxa** (Kham., Tson.) 1. *базах: сжимать, сдавливать, стискивать*; āčŗha bàžūžà tàbixa *ааруул базаж тавих*; bisa bàžūxa *бяц базах*; 2. *нухах: месить тесто*; talxa bažūxa *гурил нухах*; 3. *самардах: хватать когтями*; habarārā bàžūxa *савраараа самардах*; bātar xùsete ɣarārā bàžūŋ alahaŋ yüm heŋ xa *баатар хүчит гараараа базаж алсан юм санж*. (БАУ)

базаалин/ bazālìŋ (Khori., aga.) *баз нар: свояки*; baza bazadā inag, azarya bāhandā inag gèžè bide xọyọr nege āčlāč bazālimdi *баз баздаа янаг, азарга баасандаа янаг гэж бид хоёр нэг айлын баз нар*.

базаар/ bazār (Khori., Aga., Tunk., San.) *зах, зээл, дэлгүүр, шуугиур: базар*; bazāŋà bāčhaŋ tabār hāčxaŋ, bābāčndā bāčhaŋ basaɣaŋ hāčxaŋ *зээл дээрээ байсан бараа сайхан, аавындаа байсан охин сайхан*. (ЗЦУ); bazārāč ūdem barūŋ xōčšō tere yūmbe gexede èdēnē ùxùg *дэлгүүрийн үүд бүүн хойшоо тэр юу ч гэвэл хоолны шүүгээ*. (БАО)

байгаали/ bāčɣàli (Khori., Aga., Tson.) *байгаль: природа, естество*; bāčɣàli delexē *байгаль дэлхий*; bāčɣàlāč hāčhan sesegūd sō badaraltāčda ulālzāč *байгалийн сайхан цэцгүүд дотор бадралтайдаа улаалзай*. (БАД); // Mo. bayiɣali

байгаашин/ bāčɣāšiŋ (Bar.), **hūɣāšàŋ** (Khori., Aga.) *хүчний хүн: наёмный работник*; bāčɣāšim bolxo *хүчний хүн болох*; bāčɣāšińi bāčlɣaxa *хүчний хүнийг байлгах*.

байлгаса/ bāčlɣasa (Khori., Aga.), **bāčlɣūr** (Kham.), ọyōŗtsog (Tson.) *байлгац суулга: деревянная крышка /для молока/*; bāčlɣasatāč hùŋ *суулгатай сүү*; zōxēyīn abxa gèžè zosōn hū bāčlɣadag, taragšiyi büŕideg nabtaŗxam modoŋ amhaŋàyā bāčlɣasa, baha bāčlɣansagšiyi gelsegšèbdi *зоохийг нь авах гэж дотор нь сүү байлгадаг, тараг ч бүрдэг намхан модон савaa байлгац суулга, бас байлгацаг ч гэлцдэг*.

байлгуур/ bāčlɣūr (Khori., Aga.) *бэлэг, бэлэг барих: преподношение подарков*; bāčlɣūr abxa *бэлэг авах*; tùre dēre xùbūŋ basaɣaŋ xọyọŗto beleg bàŕixāčyi bāčlɣūr abxa gèžè nereldeg bāčɣā *тойн хурим дээр хөвгүүн хүүхэн хоёрт бэлэг барьсныг байлгуур авах гэж нэрлэдэг байсан юм*.

байлтагүй/ bāčltagüi (Aga., Khori., Tson.) *хэрэггүй: не к чему, не стоит, не следует быть*; γāčxaλà bāčltagüī *гайхах хэрэггүй.*

баймгай/ bāčmγa (Khori., Aga., Tson.) *тогтоол: стоячий*; bāčmγa uhaŋ *тогтоол ус.*

байнхаар/ bāčŋxār: mīŋ bāčŋxār (Khori., Aga.), **mim bāčxār** (Tson.) *зүгээр байхаар, зүгээр суухаар: от нечего делать, чем зря сидеть*; mīŋ bāčŋxār gèžè *зүгээр байхаар гэж*; ◊ mīm bāčŋxār mendc amar gcyè *зүгээр суухаар гэж мэнд амар гэе (*зүгээр байснаас сархад сөгнөж сууя).

байра/ bāčra (Aga., Khori.) *бос даавууны энгээр авсан хэмжээ: мера по ширине ткани*; basaγan degelē̄ xormōč γurba dürbem bāčratāč, halbaγaṛ̆xam bāčxadā zǫxiḍ̆xom bāčdag *охин дээлийн хормой гурав дорвон энтэй, хэлхгэрдүүхэн байхдаа зохистойхон байдаг.*

байрагүй/ bāčrigüi (Khori., Aga.), **togtürigüi** (Tson.) *тогтворгүй, тогтуургүй, дэрчгэнэсэн: непостоянный, непоседливый, беспокойный*; bāčragūi zaŋ *тогтуургүй зан.*

байса/ bāčsa I (Khori., Aga., Tunk., San.), **bāčts** (Tson.) *байц: скала, утёс, гора*; bāčsa xada *скала, утёс*; xanaŋ bāčsada xarāčdag *ханан байцад харайдаг*; ùgūi gèžè bāčbalšińi, ámiŋ γolōčš tahalaŋgūi, ùnder bāčsīŋ ebeṛ̆te ùlgežèṛ̆xixemńil *үгүй гэж байгаа бол чинь , амин голыг чинь таслалгүй, өндөр байцын элгэнд өлгөчихно шүү чамайг би.* (БАУ); // Mo. bayiča

байса/ bāčsa II (Khori., Aga., Tunk., Tson., San.) *хийтэл*: šǫrd bāčsa ńụhā tataxa *шорд хийтэл нусаа татах: шмыгать носом.*

байсан/ bāčsā (Khori., Aga., Tunk., San.), **харūsta** (Tson.) *байцай, байцаа: капуста*; bāčsātāč šüle *байцаатай шөл*; // Mo. bayičai

байсаалта/ bāčsālta (Aga., Khori., Tunk., San.), **bāčtsālta** (Tson.) *байцаалт: расследование, дознание, следствие*; **bāčsālta** xexe *байцаалт хийх*; // Mo. bayičayalta

байсааха/ bāčsāxa (Aga., Khori., Tunk., San.), **bāčtsāx** (Tson.) *байцаах: расследовать, производить дознание, вести следствие*; bāčsāza huraxa *байцааж асуух*; // Mo. bayičayaqu

байсархуу/ bāčsaṛ̆xū (Khori., Aga., Tunk., San.), **bāčtsaṛ̆xū** (Tson.) *байцархуу: скалистый, гористый*; bāčsaṛ̆xū xada *байцархуу хад*; // Mo. bayičarqau

байсран/ bāčsraŋ (Bar.) *ходсон гутал: унты*; geṛ̆hē γaṛ̆xagūi xūged xügšèd, baha mǫ́rinhō būxgūi adūnī manāšiŋ dzereg dzoŋ ùmesdeg bāčsraŋ gèdž xǫ́dhùŋ γutul *гэрээс гарахгүй хүүхэд хөгшид, бас мориноос буудаггүй адууны манаач зэрэг хүмүүс омсдөг байсран гэдэг хөдсөн гутал.*

байтар/ bāčtar (Khori., Aga., Tson., Bar.) *байтал: между тем, тем временем*; tīžè bāčtar ùbegenīn ùgūi bolbo *тэгж байтал өвгөн нь үгүй болов* (*нас барав*); // Mo. bayital-a

байтараа/ bāčtarā (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *байс гээд: погодя*; bāčtarā yèrexeb *би байс гээд ирнэ*; mińī umdam balāč xùrnegūi bāčtarā ūγūžàmdi *миний унд төдий л хүрэхгүй байна, байсхийгээд уучгаая*; // Mo. bayital-a-ban

байтаһа(н)/ bāčtahaŋ (Khori., Aga., Tunk., San.), **bāčdasa** (Tson.) *байдас:*

яловая в течение нескольких лет /о кобылице, корове/; bāětahaŋ gū̄ *байдсан гүү*; ügū̄itē Balamžā̄ γansaxaŋ bāětahatāě bāěγā *ядуу Баламжаа гаңцхан байдастай байжээ.* (БАУ); // Mo. bayidasu

байтahарха/ bāětahaŗxa (Khori., Aga.), **bāěd̠saŗxa** (Tson.) *байдасрах: быть яловой, яловеть*; bāětahaŗhaŋ gū̄ *байдсарсан гүү*; Xorsoγoldōě mergeŋ adūγā ėŕyėxē o̱šo̱xodon, γurban žėlde bāětahaŗhaŋ boro gū̄nē̄n hėyė xeb̠tebe *Хорсголдой мэргэн адуугаа эргэхээр очиход нь гурван жилд байдсарсан бор гүүнийх нь сэг хэвтэв.* (БАУ); // Mo. bayidasuraqu

байhаар/ bāěhār (Khori., Aga.) *байсаар: потом, немного погодя, постепенно*; gente bāěhār *гэнэт байтлаа*; // Mo. bayiγsaγar

балаадаха/ balādaxa (Aga., Kham.), **balālxa** (Khori.) 1. *булзааруулах, булзах: стараться загладить свою вину*; xehenē balādaxa *хийснээ булзааруулах*; āěhanā balālžȧ xȧšxaŗxa *айснаа булзаарууллж хашгирах*; nahā xu̇seheŋ ėŕy̆ mńi šu̱halād, terēnē balālxa hanātāěgši gėžė bāěžȧ namda bu̱šȧγanȧžȧ orōhoŋ *нас гүйцсэн ургийг минь цуслаад, түүнийгээ булзах санаатай юу чи гэж ирээд надруу хилэгнэж орсон сон*; 2. *бялганчлах: льстить, подлизываться*; balādažȧ γo̱yōr xelexe *бялганчилж гоёор хэлэх.*

балай/ balāě (Khori., Aga.) *маш, их, тун, ер нь, гоц гойд: очень, совсем, особенно, вовсе*; balāě hāěm bėšė *тодий сайн биш*; balāě tȧńil bėšėb *сурхий танил бишээ*; balāě udāraŋgūi yėrērē *тун удалгүй ирээрэй*; balāě ho̱ńiŗxoltōě bėšė *ер нь сонирхолтой биш*; balāě yūmeŋ dūldāgūi *огц юм дуулдаагүй*; belāě mu̱ŗtē xu̇m bėšė xadē? а). *гоц гойд сурхий хүн биш байхаа*; б). *тун оодтэй хүн биш дээ* ээ; balāě hoxor *балай сохор*; balāě xara *падан хар*; balāěšyi tātāě bėšė *тийм ч таатай биш*; balāě xu̇gšėm bėšė *тийм ч хогшин биш*; balāě xolo bėšė *их хол биш*; balāě xereglegdedeggūi ùge *авсаар хэрэглэгддэггүй уг.*

балахай/ balaxāě *Сэлэнгийн буриадын Абаганад овгийн нэг отог. Отог Абаганатского рода Селенгинских бурят.*

балбарха/ balbaŗxa (Khori., Aga.), **balaŗxa** (Tunk., San.) *балбарах, бутрах, хэмхрэх, үйрэх: ломаться, дробиться, разваливаться*; tùgsegte torōd toŗxon balaŗšō *хожуулд тээглээд торх нь балбарчихжээ*; 2. *балбалзах, мижилзэх: зыбиться, колебаться, трястись*; udaγal ulām balbarna, uladā šu̱hatāě xanūl ī̆ta *удгал улаан морь балбалзана, уландаа цустай хануулаач*; bāxaŋ ulām balbarna baxadā šu̱hatāě xanūl ī̆ta *баахан улаан мижилзэнэ баавхайдаа цустай /улдсан байна/ хануулаач.* (БАД)

балгаан/ balaγāŋ (Tson., Aga., Khori.) *овоохой, урц: шалаш, балаган*; ùbehem balaγāŋ *овоон эмбүүл*; aŋgūšȧdāě balaγāŋ *анчдын түр сууц*; // < орос. *балаган.*

балиха/ bȧĺixa (Aga.) *балчих, чалчих: болтать*; šȧšȧxa bȧĺixa *чалчих балчих.*

Балихаагир/ bȧĺixāgir *Хамниганы овог* /БР/: *Хамниганский род.*

балсаахай/ balsāxāě (Khori.), **bambaldzūr** (Tson.) *бамбалзуур: расплывшийся /о трясине/* balsāxāě sō oroxo *бамбалзуур дотор орох.*

балсагар/ balsayar (Khori., Aga.) 1. *балцгар, балхгар: толстый, полный*; balsayar tarγaŋ bėyė *балхгар тарган бие*; 2. *лантгар, лагс: увесистый, массивный*; balsayar tomo *лантгар том*; 3. *булцгар, бомбогор: пухленький, упитанный*; balsayar xasar *булцгар хацар*; // Mo. balčayar

балсайха/ balsāĕxa (Aga., Khori.), **baltsāĕxa** (Tson.) 1. *балцайх: быть толстым*; ȧrbinta balsāĕxa *харвин балцайх*; 2. *мантайх, манхайх, ланхайх: быть массивным*; balsāčtarā tarγalxa *мантайтлаа таргалах*; // Mo. balčayiqu

балсан/ balsaŋ (Khori., Aga., Bar.), **baltsaŋ** (Tson.) *балцан: мышцы, мускулы*; balsaŋγāĕ mixaŋ *балцангийн мах*; bagžȧγar balsaŋ *агжгар балцан*; naranda dȕreheŋ xüŕiŋ xara balsaŋ *наранд тулэгдсэн хар хурэн балцан*; xamag bėyė balsaŋ́ī̄n šūražȧ turaxa *хамаг бие балцан нь шуурч турах*; // Mo. balčan

балсар/ balsar: balsar balsar (Khori., Aga.), **altsar altsar** (Tson.) *пацаг пацаг: говорится о походке толстого, пухлого существа /напр. ребенка, медвежонка/*; balsar balsar xȕlde oroxo *пацаг пацаг холд орох.*

балтаганаха/ baltayanaxa (Khori., Aga.) *палганах: неуклюже двигаться /о ком-л. толстом/*; baltayanȧžȧ yȧbaxa *палганаж явах*; // Mo. baltayanaqu

балтаһан/ baltahaŋ (Khori., Aga.), **baldas** (Tson.), **baltag/ balthū** (Bar.) *балуу, балдууш: чепуха, вздор*; terēnde yūŋ baltahaŋ bāĕba gē̄šeb *юун балуу байв гээж тууна*; tere bide xǫyǫr baltagā medex yüm *тэр бид хоёр балуугаа мэдэх юм*; terēgēr balthūγā xedeg yüm *тэрүүгээр балдуушаа хийдэг юм.*

балташан/ baltȧšaŋ (Khori., Aga.), **baltȧtšiŋ** (Tson., Kham.) *балтчин, лантуучин: молотобоец*; daŗxanāĕ γazarāĕ baltašaŋ *дархны газрын лантуучин*; // Mo. baltačin

Балтнагин/ bàĺtiāgiŋ *Хамниганы овгийн нэр /БР/ Хамниганский род.*

балхи/ bàĺxi (Khori.) *хойрго, хашин, залхуу: ленивый*; bàĺxi xȕŋ *хойрго хун.*

балшаг/ bàĺšȧg (Tunk., San.), **pasxa** (Tson.) *шалбаг, балчиг, шавхай: грязь, лужа*; bàĺšȧg togtoxo *балчиг тогтох*; // Mo. balčiγ

балшар/ balšȧr (Khori., Aga., Bar.), **bàĺtšȧr** (Tson.) *балчир: младенческий*; balšȧr xūged *балчир хүүхэд*; // Mo. balčir

балшаргана/ balšȧrγana (Khori., Aga.) *балчиргана: чемерица лобеля*; balšȧrγana urγahaŋ γazar *балчиргана ургасан газар*; balšȧrγana gē̄šė yėxe xorotōĕ urγamal, tī̄mehē toŋ bolγōmžǫtōĕ nȧŕinār xereglexe šụxala gėžė težēxe uxānāĕ nom sō temdegledeg, tüged, moŋγol emnelgede balšȧrγanāĕŋ ündehī̄yi talxa boltor ültilō̄d, šụha togtōžǫ, xabdar būlγaxāĕn tula xergeldeg *балчиргана гэдэг их хортой ургамал, тийм ээс тун болгоомжтой нарийн нямбай хэрэглэх нь чухал гэж тэжээх ухааны нэмд тэмдэглэдэг , товод, монгол эмнэлэгт балчирганын үндсийг тасалж нүдээд , цус тогтооож , хавдар буулгахын тул хэрэглэдэг*; // Mo. balčirγan-a

балшардаха/ balšȧrdaxa (Khori., Aga., Tson.) *балчирдах: быть малолетним*; balšȧrdȧžȧ gülmerdexe *балчирдаж залуудах*; // Mo. balčirdaqu

балшыса/ balšī̄sa: balšī̄sa bàrixa (Khori., Aga.) *улайтал барих: захватить с поличным; с поличным поймать, взять с поличным, при явных уликах, на месте преступления поймать*; balšī̄sa èlíŕūlxe *улайм цайм илрүүлэх*; balšī̄sa bàŕā̄d gendegèšūlxe *улайтал бариад гололзүүлэх*; bāěra dērē bàĺšī̄sa bàŕigdahaŋ xadā xelèžèl halxa bolbo gùb *газар дээрээ улайм цайм баригдсан болохоороо хэлж л салах болох нь ээ дээ.*

бальбагар/ bàĺbayar (Khori., Aga.), **bàĺbiyar** (Tson.) 1. *паливгар: расплывшийся*; bàĺbayar nōētoŋ *паливгар нойтон*; 2. *махлаг, мариалаг, бамбагар*; *мясистый*; bàĺbayar taryaŋ *мариалаг тарган*; // Mo. bilbayar

бальбалзаха/ bàĺbalzaxa (Khori., Aga., Bar.) *палхалзах, палбалзах: двигаться, ходить /о ком-л, расплывшемся, мясистом/*; bàĺbalzažà yàbaxa *палхалзаж явах*; // Mo. bilbaljaqu

бальбыха/ bàĺbī̄xa (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Bar.) 1. *палбийх: терять форму*; uhanda norōd bàĺbī̄xa *усанд нороод палбийх*; 2. *палбайх: быть расплывшимся*; bàĺbī̄žà hūxa *палбайж суух*; 3. *мариалах, махлах, таргалах: быть мясистым*; bàĺbī̄žà taryalxa *махалж таргалах*; // Mo. bilbayiqu

бамба/ bamba: bamba seseg (Khori., Aga.) *сарнай: роза*; bamba sesegē dèĺbē *сарнай цэцгийн дэлбээ.*

бамбаа/ bambā (Aga.) *маамуу, маамаа: деточка*; *лялька, лялечка*; basayan zandā yàbaxadam bambā zosōm γọdiγod gē *охин чигээрээ явсан чинь маамаа гэдэнд минь ходлох шиг.* (БАД)

бамбаахай/ bambāxāĕ (Aga., Khoŋ.) 1. *сэвсгэр, зоолон, бамбагар: пухлый*, bambāxāē dèbiḍxer *ховсгор зоолон дэвсгэр*; 2. *хулганын ноохой, сэглий: подстилка*; xulyanānāĕ bambāxāē *хулганын ноохой.*

бамбаашха/ bambā̄šxa (Aga.) *барга, бүдүүн тойлын, бүдүүн, баргын: грубый; некультурный; неотёсанный; невежда, неуч*; barya bambā̄šxa *барга бүдүүн баргын*; bambā̄šxa zoŋ *бүдүүн тойлын улс*; šī̄lāĕžà, xùḍxe bambā̄šxa xùŋ *хàšdā мичийж, ходхо бүдүүн баргын хүн байх аа даа*; moŋγol bèšèg gē̄šèš tī̄žè bùdū̄m bambā̄šxār hurdag yūmem bèšè, žènšèdgūi nàŕā̄r ńüdelžè huṛxa yọhotōěši *монгол бичиг гэдэг чинь тэгж бүдүүн тойлоор багцаалж сурдаг юм биш, нямбай нягтаар нүдэлж сурах ёстой.*

Бамбадай/ bambadāĕ *Хамниганы овгийн нэр* /БР/: *Хамниганский род.*

Бамбачаан/ bambatšā̄ŋ *Хамниганы овгийн нэр* /БР/: *Хамниганский род.*

банаг/ banag (Bar.) *балаг, уршиг: плохие последствия*; *результат несчастий, зла, бед* (*как следствие*); banagān širex *балгаа чирэх.*

банаглах/ banaglax (Bar.) *мунгинах, удаашрах: копаться долго*; *замедляться*; yūm xī̄xdēŋ udadž muŋginax buyū eldewēr yàṛšiglaxāĕg banaglaxa gèdž manāĕxiŋ xelsedeg *юм хийхдээ удаж мунгинах буюу элдвээр яршиглахыг банаглах гэж манайхан хэлцдэг.*

банагтий/ banagtī̄ (Bar.) *уршигтай, улигтай: бедственный, несчастный, вредный, злой*; banagtī̄ àmitaŋ *уршигтай амьтан.*

бандаг/ bandag (Kham., Aga.), **bandab** (Khori.) *вандан ор. жавдан: низенький настил, служащий для сиденья или сна*; bandag dēgūr hūγàšàŋγūd *вандан орон дээр суугаа хүмүүс*; dasan sō gù, àĺi lamanarāĕ gerte bāĕdag tüšèlgegūi ùrgeŋ hūŕi bandab gèžè neretē, hüńindō untàŕi boldog *дүгаа дотор буюу аль лам нарын гэрт байдаг тушлэггүй оргон суурь бандаб (вандан ор) гэж нэртэй, шөнөндөө унтар болдог*; Baldaŋ Lhamāĕŋ adisār bandabtā zalarxa boltoγōĕ *Балдан Лхамын адисаар жавдандаа залрах болтугай.*

бандад/ bandad (Khori.) *бүрхны өмнө зүл өргөдөг вандан ширээ: столик*; bandad dērexi zula *вандан дээрх зүл*; nāĕmaŋxaŋ xùltē bandadtā zulāĕn tụyā mandūlārāĕ, ùndeŕxeŋ xùltē bandadtā mùŋxēn zula badarāγārāĕ *найман хөлтэй ширээндээ зүлын туяа мандуулаарай, өндөр хөлтэй вандан дээрээ мөнхийн зүл бадраагаарай.* (БАД); // Mo. bandang

баниган/ bàńiγaŋ (Bar.) *лагшин, дүр төрх: телесный признак; тело; образ, лик, внешний облик; фигура*; bogdōĕm bàńiγaŋ *богдын лагшин*; bàńiγan dürīn ùdzelgūi udlā *дүр төрхийг нь үзэлгүй удлаа.*

банигантии/ bàńiγantī (Bar.) *лагшинтай: преисполненный необыкновенных телесных свойств*; bàńiγantī tòrsòŋ xùŋ *лагшин төгс торсон хүн*; bàńiγantī hāĕxaŋ tòŕxe tòlòb, mixa màŕātī xùŋ *лагшинтай сайхан торх төлөв, мах мяраатай хүн.*

баншан/ banšàŋ: banšàŋ bogdo (Aga., Khori., Tson.) *банчин богд: банчен-богдо; /второй после далай ламы иерарх у ламаистов/*; banšàŋ bogdōĕ suntug *банчин богдын сүнтаг*; barūn zùgē dalāĕ lamāĕn zarĺigtāĕ, banšàm bogdohō suntagtāĕ, xonšọm bodisad ọšọr dara bogdo gegēŋ *баруун зүгийн далай ламын зарлигтай, Банчин богдоос сүнтагтай, Хоншим бодисад Очирдара богд гэгээн*; // Mo. bančin

бар/ bar (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) bar yèxe xùseŋ *эр бар хүч: богатырская сила, физическая сила*; bar xùbšè *бүтүү тайга: дремучая тайга*; bātar bolxo bar xùsenē, sesem bolxo selmeg honorōĕ *баатар болох бар хүчийх, цэцэн болох цэлмэг ухаантых.* (ЗЦУ)

бара/ bara (Khori., Aga.) *сүрьн үүхай: прославление стрелка из лука*; tèĺi dā! barō bara! xūixerēš mergen dā gèžè àyàŋγalan dūlaldād baralaldaxadan àyà γaŋgīŋ ùnùrōr aŋxilhaŋ àŕūŋ hāĕxaŋ aγārta àmilxàyā γazā γarād hūhaŋ ùbeged xùgšèd, üńēgē hāžà yàbahaŋ hamaγad, xọńi xụŕiγā xụŕāžà yàbahaŋ üxibūdšiyi sedxilē dọĺgisūlaŋ šàŋnàgšà belē *тэль дээ! үүхай үүхай! Эрхий мэргэн дээ! гэж аялгуулан дуулалдаад үүхайлахад нь агь гангын үнэрээр анхилсан арцун сайхан агаарт амьсгалахаар гадаа гараад суусан овгөд хөгшид, үнэхээ сааж яваа эхнэрүүд, хонь хургаа хурааж яваа хүүхдүүд ч гэсэн сэтгэлээ долгисуулан чагнадаг сан билээ.* (ЛЛТ)

барааса/ barāsa (Khori.) *бараа: силуэт, видимость*; ùnder hāĕxaŋ barāsīyè šèrēldèžè būhaŋ *өндөр сайхан барааг ширээлдэж буусан.* (БМД)

бараг/ barag (Tunk., San., Khori., Aga., Tson., Bar.) *зүгээр, гайгүй, тааруу: ничего, сносно, посредственно*; barag

barag hanāγā bū zobo *зүгээр зүгээр, сэтгэлээ бүү зов*; barag yüme āb dā *зүгээр биз дээ, гайгүй биз дээ*; barag bolōb gėžė bodoxo *зүгээр боллоо гэж бодох*; bėyėš yàmar bāěnab? baragbi *бие чинь яаж байна? зүгээр, дажгүй*; bàyàn šiyė gùb gėžė bū barda, baragšiyė gùb gėžė bū hāěrxa *баян чиг боллоо доо гэж бүү бард, биеэ зэгсэн ч юм уу би гэж бүү сайрх.* (ЗЦУ); // Mo. baruγ

барагаар/ baraγār (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Bar.) *хирд, хирээр, орчим: предположительно, примерно*; harīn teŋ baraγār yėrērē *сарын дунд хирд ирээрэй*; // Mo. baruγ-iyar

барагай/ baraγāě (Khori., Aga., Bar.) *баргийн, багцааны, зэргийн: приблизительно, около, вроде*; šińī baraγāě xùbūŋ *чиний багцааны хүү*; // Mo. baruγ-un

барагад/ baraγad: baraγad gexe (Khori., Aga., Bar., Tunk., Tson.) *барсхийх: омрачиться, стать хмурым*; ńūrīn baraγad gexe *нүүр нь барсхийх*; // Mo. baruγas

бараглаха/ baraγlaxa (Khori., Aga.) 1. *багцаалах, баримжаалах, бараглах: делать что-л на глаз; знать что-л приблизительно*; xarādla baraglaxa *хараад л багцаалах*; odōr baraglàžà hüńindō yàbaxa *одоор баримжаалж шөнөдөө явах*; ńüdōrō baraglaxa *нүдээрээ бараглах*; 2. *тааварлах, тухайлах, тосоолох, багцаалах: предполагать, догадываться*; šọno gėžė baraglaxa *чоно гэж тааварлах*; xelehīm baraglanagši? baraglanab, namāěyi etērxeldenet gėžė baraglād bāěnab *хэлснийг минь тухайлж байна уу? тосоолж байна аа, намайг товогшооцгооож байна гэж би багцаалаад байгаа*; // Mo. baruγlaqu

барагсаа/ baragsā (Khori., Aga., Bar.), **baragtsā** (Tson.) *барагцаа: почти*; tedī baragsā *тодий барагцаа*; // Mo. baruγčaγ-a

барагсаан/ baragsāŋ (Khori.) *баран, бартал: полностью*; xùbšīyė baragsāŋ maxaxa *ховчийг баран мацах.*

барагсааха/ baragsāxa I (Aga., Khori.) *дуусгах, гүйцэх, барах, шуурхай: заканчивать, доканчивать*; baragsāžà baraxa *дуусгаж барах*

барагсааха/ baragsāxa II (Khori., Aga.), **baragtsālax** (Tson.) *багцаалах, багцаалдах, тухайлах: предполагать*; baragsālžà tōloxo *багцаалж тоолох.*

барагта/ baragta (Khori., Aga., Tson., Tunk., San.) *тэр цагт, тэр үед, тэр үеэр: в то время*; ünegenē xaraŋxī baragta *үнэгэн харанхуйн үеэр*; // Mo. baruγ-tu

барагтай/ baragtāě (Khori., Aga., Tson., Bar.) 1. *тааруухан, шальгүй, ялгүй: неважный, не имеющий значения, пустяковый*; nomdo baragtāě *номд тааруухан*; 2. *тааруу, зохимжтой, аятайхан, тохиромжтой: подходящий, сносный*; baragtāě bolbo *аятайхан болов*; 3. *зэргэн, зүгээр, донгуур: немного лучше, чуть лучше*; zandā baragtāě *зэргэн зүгээр*; bāědam bāědam bāědālāě, baragtāěyīn yàžà ololtōěb *байдан байдан байдаалай, зэргэн сайныг нь яаж ололтой вэ?* (БАД)

барагшаг/ baragšàg (Khori., Aga., Tson.) гайгүй, болуужийн, болмоор: *довольно сносный*; baragšàg bolō *болмоор болжээ.*

барай/ barāč: **barāč ụ̊bšėŋ** (Tson.) *сурьез*: *туберкулёз*; yàhanāč barāč *ясны сурьез*

барайгар/ barāčyar (Khori., Aga.) *цагаан будаа, тутарга*: *рис*; barāčyaṛ̊tāč šüle *тутаргатай шол*; barāčyar agšā̊xa *цагаан будаа агшаах*; sabāčm barāčyar *цавын будаа* (*хурал номын газрын будаа*); xūšànāč bụŕā̊d zoŋ xọžọmō xadàyā̊ tüšixe sagtā xoŋxōčn dūŋ sonoshōčb gèžė xọyọr xùbū̊dē̊ŋgē negī̊yi sabāčm barāčyaṛ̊ta xùṛ̊tō̊žė, xubarag bolyodog bāčyā *хуучны буриад зон хожмоо хадаа туших цагтаа хонхны дуу сонсох сон гэж хоёр хүүгийнхээ нэгийг цавын будаанд хуртээж, шавилан суулгадаг байжээ.*

баран/ baraŋ (Khori., Aga., Tson., Tunk., Bar., Kham.) *хамаг, бүгд, цом, хуу*: *все, всё*; hūyāšàd baraŋ urdahān xaraba *суусан хумүүс цом омноос харав*; bàyàm bāčxada baraŋ axa dū̊ *баян байхад бүгд ах дүү* (ЗЦУ); baran delexē̊ dērèxiŋ buṛ̊xanāč xüŕ̊ēsō̊ negedēd bāčba хамаг дэлхий дээрхин Бурханы хүрээн дотор нэгдээд байв (БДУ)

барандаа/ barandā (Khori., Aga., Tson., Tunk., Bar., Kham.) *бүгд, цомоороо*: *все, всё, вместе*; xū barandā suglarā *хотол бүгдээрээ цугларлаа*; bāčyal yixe manē̊ ńọtok barandā sāčxan sanagdād bāčna *Байгал их манай нутаг хүйгээрээ сайхан санагдаад байна.* (БАД); āčl tī̊rgenī̊n àmitaŋ yèxe họńiṛ̊xọžọ, bàyà nọyọšūlī̊n xū barandā yụĺdàžà yèrene *айл аймгийнх нь амьтан их сонирхож, баяд ноёчуул нь цомоороо бүгд цугларч ирнэ.* (БАУ)

барантаха/ barantaxa (Khori., Aga., Tson.) *дуусах, барах*: *идти к концу, заканчиваться*; mün̈ge tüxerigō̊ barantaxa *монго тогрогоо барах.*

барантуу/ baraŋtū (Aga.) *хомс, ховор*: *редкий, скудный*; xelexe ügem baraŋtū bolō *хэлэх үг нилээ хомс боллоо.*

барахан/ barahaŋ (Khori., Aga., Bar.), **barasaŋ** (Kham.) *хоорхий, зайлуул*: *бедняга*; yē̊ baṛ̊haŋ *ео зайлуул*; xezēdē zùṛ̊xendem bodogdoŋxōē xetī̊nšė yüme ād, baṛ̊hańī̊yė *хэзээд л зүрхэнд нилээ бодогдсон хэтийн чиг юм даа, хоорхий зайлуул.* (БАД)

барбагар/ barbayar (Khori.. Aga., Tson.) 1. *бавгар*: *мохнатый, косматый, лохматый*; barbayar haxal *бавгар сахал*; barbayar haxalā èĺbexe *бавгар сахлаа илэх*; 2. *паривгар, булдруутай хуруу*: *грубый /напр. о руках/ узловатый /о пальцах/*; barbayar tomo yar *паривгар том гар*; // Mo. barbayar

барбайха/ barbāčxa (Aga., Khori., Tson.) *саглайх, сэглийх, бавайх*: *быть мохнатым*; ùhe barbāčxa *ус саглайх*; barbāčšàhaŋ haxaltāč xùŋ *бавайчихсан сахалтай хүн*; dabāč xāŋ gèžė neretē̊ xab̊tayar modoŋ oŋyo xùnē̊ dùretē̊. terēnē̊ tolọyōč mùŋ alāčn xōrondo uta ùhetē̊ šèlùhenė araha xāčšàlād, barbāčtar šàgtayalžàṛ̊xiŋxāč bāčgšàhaŋ *Давай хаан гэж нэртэй хавтгай модон онгон хүний дүрстэй, түүний толгой мөн салтааных нь хооронд урт үстэй шилүүсний арьс хайчлаад, саглайтал зүүчихсэн байдаг сан*; // Mo. barbayiqu

барбигар/ barbiyar (Khori., Tson.) *унжуу*: *отвислый /о губах/*; barbiyar uraltāč xùŋ *унжуу урууттай хүн.*

Баргужин/ barγudžiŋ *Хамиганы овгийн нэр* /БР/: *Хамиганский род.*

баргуудай/ barγūdāĕ (Khori., Aga.) *ургамал*: *нугархай гуурс*: *змеевик*; barγūdāĕŋ γol ùndehenī̆n em boldog, arad zonōĕ arγalamžī̆ŋ yọhōr xadā, ene urγumali xumxā xabdar, ėdē̆re, mete ùbšė arγalxada, šụha yėxēr γaŗxada xergeldeg, barγūdāĕγār xeheŋ em domī̆γi gedehe dotor xuḍxaxa, šụhār urū̆ hūlγaxada ūlγaxa *нугархай гуурсны гол ундэс нь эм болдог, ардын эмчилгийн ёсоор бол энэ ургамлыг хумхаа, хавдар, идээ бээр мэт овчийг анагаахад, ус их алдахад хэрэглэдэг, хийсэн эм домыг гэдэс дотор хутгах, цусаар уруу суулгахад уулгана.*

бард/ bard: **bard gexe** (Aga., Khori.) *гэнэт цочих*: *вздрогнуть, внезапно испугаться*; bard bāĕsa *чанга, гэнэт их дуу тавих*: zürxem barda gėšėbe *зурх палхийчихлээ*; // Mo. barus

бардаастай/ bardāstāĕ (Khori., Aga.), **ordostōĕ** (Tson.) *бардам, дориун, эзэрхүү*: *самоуверенный, самонадеянный, властный*; bardāstāĕγār xusaxa *эзэрхүүгээр хуцах*; bardāstāĕγār dūγaŗxa *дориун дуугарах*; bardāstāĕγār xelexe *бардам хэлэх*; xọyọr xirē dēgürī̆n urda xōĕnon oroŋ bardāstāĕγār xāγalaldaŋ ùŋgerbe *хоёр хэрээ дээгүүр нь урд хойно нь орон дориунаар гуаглалдан онгоров.* (БАУ)

бардаг/ bardag (Khori.) 1. *боо*: *бардаг*: *эфес шашки*; γutā́ŕi zaγahanāĕ arahaŋ šėrbūlgetē̆ huxāĕ modom bardag *гутаар загасны арьсан ширвүүлэгтэй сухай модон бардаг* (БМД); 2. *балтаг*: *набалдашник*; γūĺim baŗdagtāĕ heleme *гуулин балтагтай сэлэм*; altaŋxam baŗdagtāĕ heleme *алтанхан балтагтай сэлэм*; γūĺiŋxam baŗdagtāĕ heleméyē̆ γụyāĕŋγāla tàšā̆ndan agsanab *гуулихан балтагтай сэлмээ гуяныхаа ташаанд агснам.* (ХЦД)

Бардам буумал/ bardam būmal *Сэлэнгийн буриадын Буумал овгийн нэг отог*: *Оток Бумальского рода Селенгинских бурят.*

бардуу/ bardū (Tson.) *бардам, омгорхог, сагсуу, шазруу*: *кичливый, заносчивый, горделивый*; bardū zaŋ *бардам зан*; // Mo. bardayu

баржагар/ baržàγar (Khori., Aga.) *баржгар, барзгар*: *шероховатый*; baržàγar šụlūŋ *барзгар чулуу*; baržàγar mùŋgün dombo *баржгар мөнгөн домбо*; baržàγar mùŋgùŋ hī̆lūr *баржгар мөнгөн сийлбэр*; // Mo. barjaγar

баржыха/ baržī̆xa (Khori., Aga.), **bardzāĕxa** (Tson.) *барзайх*: *быть шероховатым, быть неровным*; bàržī̆haŋ šàbar šàbxa *барзайсан шавар шавхай*; // Mo. barjayiqu

бари/ bàri: **bàri mùlšė** (Khori., Aga.) *ам молтос, ам молт*: *немного, чуть-чуть, чуточку*; bàŕi mülšė aldaxa *ам молтос алдах*; bàŕi mülšė helgexe *ам молт сэлгэх*; γaraxā bāĕxadam bàri mùlšė tāraldabalši *гарах гэж байтал ам молтос тааралдлаа, чи.*

баринлгаха/ barī̆lγaxa (Khori., Aga., Tson., San., Tunk.) *барайлгах*: *огорчать*; šėg šàrāĕγā barī̆lγaxa *царай зүсээ барайлгах*: *делаться недовольным, хмуриться*; // Mo. baruyilγaqu

бариншха/ bàŕī̆šxa (Aga.) *авилгал барьц*: *взятка*; bàŕī̆šxa bàŕixa *авилгал авах*; bàŕī̆šxa bàŕūlxa *авилгал өгөх*; bàŕī̆šxa

bàŕūlāgūihāš xùdelxegūi *барьц бариулахгүй бол ходлохгүй* эс; bàŕī̄šxā̄ bàŕūlžà **bāčžà** multarāgūidem bọ́lō *гарыг нь хүндрүүлж байж мултрахгүй бол онгорлоо.*

баримта/ bàŕimta I (Tunk.) *хорио: неволя, заключение*; bàŕimtada bāčnab gene bėšė āl *би хорионд байна гэж байгаа юм биш үү.* (БАУ)

баримта/ bàŕimta II (Tunk., San.) *бариувч: верхняя одежда /маленьких детей/, детское платище*; bàŕimta ọyọxo hanānāčxi, basaγantāč bolxo zàyā̄nāčxi *бариувч оёх сананых, охинтой болох заяаных.* (ЗЦУ)

баримталагша/ bàŕimtalagšà (Khori., Aga., Bar.), **bàŕimtalagtši** (Tson.) *баримтлагч: сторонник, последователь*; xūšànāč ùzel bàŕimtalagšà *хуучны үзэл баримтлагч*; // Mo. barimtalaγči

бариса/ bàŕisa (Khori., Aga., Bar.), bàŕtsa (Tson.) 1. *барьц: подношение, дар*; ūla obōdo tàbihaŋ bàŕisa mùŋgù ùrgelē yūmēyi abdaggūi yüm *уул овоонд тавьсан барьц монгон орголийн юмыг авдаггүй юм*; 2. *морий барьцаа: заклад, залог*; bàŕisa tàbixa *барьцаа тавих*; yàmar bàŕisa tàbihāčb gėžė hananàš? *ямар барьцаа тавъя гэж санаж байна вэ?* 3. *бохийн барьц: место для ухватывания рукой*; bàŕisa xaŋγaxa *барьц хангах*; bụŕā̄d bùxe sē̄žė ńüsegem bàŕildadag xadā bàŕisa ùgdeggūi gexede bolxo *буриад бох цээж нүцгэн барилддаг болохоор барьц огдоггүй гэхэд болно.* // Mo. bariča

барисаа/ bàŕisā (Khori., Aga.), **bàrtšā̄** (Tson.) 1. *холбоо, харьцаа: связь, контакт*; 2. *ороо, орооны уе: течка, период течки*; xandaγāčm bàŕisā *хандгайн ороо, отоо*; 3. *барьцаа: заклад* /Бур.х./; xàńi bàŕisā *найрамдал*; // Mo. baričaγ-a

барисаалха/ bàŕisālxa (Khori., Aga.) 1. *барьцаалах: заложить, отдать /или брать/ в залог*; bàŕisālžà abxa *барьцаалж авах*; 3. *хандгай зэргийн ороо орох: быть в периоде течки, гоняться /о лосях козах, рыси и т./*; xandaγāč bàŕisālxa *хандгайн ороо орох*; // Mo. baričaγalaqu

барисаатай/ bàŕisātāč (Khori., Aga.), **bàŕtsātāč** (Tson.) *барилдлагаатай: находящийся в связи, связанный*; axa dū̄gē̄ bàŕisātāč *ах дүүгийн барилдлагаатай.*

бариха/ bàŕixa (Khori., Aga., Tson.. Tunk., Bar., San.) xiī̄ēme bàrixa *талх барих: печь хлеб*; yàha mùse bàŕixa *бэртэнгэ барих: вправить кости*; nāda bàŕixa *тохуу хийх, тохуурхах, элэг барих: подтрунивать, иронизировать, насмехаться*; yàha bàŕixa *яс барих: хоронить, погребать*; uha bàŕixa *ус барих: носить вёдрами воду из водоёма*; duxariā bàŕixa *дугараа барих: поднести круговую чашу*; // Mo. bariqu

барнааг/ barnāg (Khori., Aga., Tson.) *олиггүй хүн, золиг, монди: негодник*; xara barnāg dahā *хар золиг чамайг*; ùrgeŋ ńụ̀tag gù gehemńi ùlī̄tē̄ nùxetē̄ γazar bāčba, üyėlmēr negeŋ gù gehemńi ùbegeŋ olontōč barnāg bāčba *оргон нутаг юмуу гэсэн чиньулийтэй нүхтэй газар байлаа, үелмээр нэгэн юм уу гэсэн чинь өвгөн олонтой золиг байлаа.* (БАД); terėšńi buhalγānāč ezeŋ xüixer barnāg genele *тэр чинь үймээний эзэн хүнд гар гэнэ шүү*; // < орос. *бродяга.*

барта/ barta (Tunk.) *барагт, чинээн, хэрийн, дайтай, дайны: такой величины*; malγāčm barta mixaŋ, tolγōčm barta tohoŋ *малгайн чинээн мах, толгойн чинээн тос*;

mandaγar moγōč bāčγālam, utārā sōlōč tēŋgīm baŗta bolxo, tolγōčnši uγā yèxe *бүдүүн могой байв гэнэ, үртаараа байшингийн баганын дайны болоод толгой нь ч үгаасаа том юм* (БАУ).

бартахи/ baŗtàxi (Khori., Tson.), **baŗtaši** (Tunk.) *баавгай: медведь*; barūŋ xadīm modīγō baŗtàxi ximkēd unaγāγā *баруун хадын модыг баавгай хэмхлээд унагалаа* (БАД); barbaγāēn šènēm bāčxadam baŗtàšīn teŋxē bāčxa āgù gèžè bābāč namàγà ùdxō yümc *аргайн чинээ байхад минь баавгайн тэнхээ байх болов уу гэж дае минь намайгаа оггосон юм.* (БАД)

барүүлма/ barūlma: barūlma teŋgeri (Tunk., Khori., San.) *барууны тэнгэр: западные тэнгри*; barūlma tàbin tabaŋ teŋgeŕi *барууны тавин таван тэнгэр*; barūlma barūnāč teŋgerīn tàbin tabaŋ teŋgeŕīŋ naraŋ γōxoŋ abxāč баруулма *барууны тавин таван тэнгэрийн Нараг гоохон авхай.* (БАТ)

бархa/ baŗxa: aŗxa-baŗxa (Khori.,) *арсгар барсгар: громоздкий*; aŗxa baŗxa šụlūŋ *арсгар барсгар чулуу.*

бархабша/ baŗxabŝà (Tunk.) *хошоовч: намордник*: ùnder sayān teŋgèŕīŋ dalan dolōn daŗxanda dùrbem pūdēr šèŋnūlžè tùmùr baŗxabŝà xūlebe *ондор цагаан тэнгэрийн далан долоон дархаар дөрвөн нүүгээр чигнүүлж томор хошоовч хийлгэв.* (БМУ)

бархаг/ baŗxag (Khori., Aga., Tson., Tunk., San.) *зангуу: якорь*; oŋγoso baŗxaγā xàyàxa *онгоц зангуугаа хаях*; Aga: sanžīm baŗxag *тайлдашгүй хэрсэн уяа.*

бархаглаха/ baŗxaglaxa (Khori., Aga., Tson.) 1. *зогсоох, саатуулах: тормозить, задерживать*; baŗxaglažà zogsōxo *саатуулж зогсоох*; 2. *тайлдашгүйгээр хэрж уях: завязывать путаным узлом*; baŗxaglažà ụyàxa *тайлагдашгүйгээр (үхлүүд) уях.*

бархагар/ baŗxaγar (Khori., Aga., Tson.) 1. *барзгар арсгар: неровный, бугорчатый*; 2. *дархгар, архгар, банхгар, товогтой, тойвтой: громоздкий*; 3. *бүдүүн, бааз: грубый*; // Mo. barqaγar

бархайха/ baŗxāčxa (Khori., Aga.) 1. *барзайх, арзайх: быть неровным /или бугорчатым/*; baŗxāčhan šàbar *барзайсан шавар*; 2. *архайх, банхайх: быть громоздким*; baŗxāčžà daŗxīxa *архайж дархайх*; // Mo. barqayiqu

бархи/ baŗxi: ọri baŗxi (Khori., Aga., Tson., Tunk., San.) *орь дуу: крики, вопли*; ọri baŗxi tàbixa *орь дуу тавих.*

бархигар/ baŗxiγar (Khori., Aga.) 1. *иржгэр, аржгар, бижгэр, эвэр ургасан: корявый, шершавый, мозолистый*; baŗxiγar xuryaŋ *эвэр ургасан хуруу*; 2. *болхи: неуклюжий, несуразный*; baŗxiγar bùdūŋ *болхи бүдүүн*; tāčlγāčn zonōč hūdag tūrge dērehē nege baŗxiγar tomo ùbegeŋ bodšọ, tagšàtāč aràxi bùgdegèšèm bāčžà bōde bàŕāgšàhaŋ, toŋ èlēr hananab *тайлгын хүмүүс суудаг сандайлга дээрээс нэг болхи бүдүүн том өвгөн босч, тагштай*

[illegible]

барахаа(н) baŋxiŋhaŋ (Khori., Aga.), **baŋkiŋsa** (Kham.) *үнэлэх, ачаалах; ачаа; сав*; baŋxiŋlaha xüjxe *үнэлэх бэлэн*; éligem ümérd, zosōm ñitajrā baŋxiŋlaham xüme *энэ миний ачааг, бэлэн үнэлэх хүмүүс, үнэлэх бэлэн үү*.

барархуухай/ baŋxirūxāé (Khori., Aga.) *орчлон, үүлдэр; плакса*; baŋxirūxāé xūged *орчлон хүүхэд*; baŋxirūxāé xūgedé baŋxirāŋ *үүлдэр хүүхдийн орчлон*.

бархирха/ baŋxiŋxa (Khori., Aga.), **baŋsiŋxa** (Tunk.), **barkiŋxa** (Kham.) 1. *барихах; кричать*; ōyolžo baŋxiŋxa *хүүхэд плакать*; bàyārlahaŋ xirē baŋxirba gehenē üĺiger *багласан хэрээ барихаа сэхий үлээр*; 2. *үүлэх, орилох, цуурхаж үүлэх; реветь, плакать навзрыд*; xūged baŋxiŋxa *хүүхэд үүлэх*; bū̄ xodo baŋxiŋšà bāē! *дандаа битий үүлж бай!*; baŋxiŋžà hūγāšāémnāé múnōder édixe, dūlàžà hūγāšāémnāé úglōder édixe yüm *үүлж сууваа мать оноодор дуулж сууваа мать маргаадар идэх юм*. (bAY)

бархирхаа/ baŋxiŋxaé (Khori., Aga.) *үүлэлт, үүлэлтэй*: baŋxiŋxaé xüged *үүлэлтэй хүүхэд*; baŋxiŋxaé xügedé baŋxiŋāŋ *үүлэлтэй хүүхдийн орчлон*.

бархирха/ baŋxiŋxa (Khori., Aga.), **baŋsiŋxa** (Tunk.), **barkiŋxa** (Kham.) 1. *барихах; кричать*; ōyolžo baŋxiŋxa *хүүхэд плакать*; bàyārlahaŋ xirē baŋxirba gehenē üĺiger *багласан хэрээ барихаа сэхий үлээр*; 2. *үүлэх, орилох, цуурхаж үүлэх; реветь, плакать навзрыд*; xūged baŋxiŋxa *хүүхэд үүлэх*; bū̄ xodo baŋxiŋšà bāē! *дандаа битий үүлж бай!*; baŋxiŋžà hūγāšāémnāé múnōder édixe, dūlàžà hūγāšāémnāé úglōder édixe yüm *үүлж сууваа мать оноодор дуулж сууваа мать маргаадар идэх юм*. (bAY)

ōarhaŋ/ baŋhaŋ (Khori., Aga., Tunk., San.), **bāŋhaŋ** (Bar.), **baŋsaŋ** (Kham., Tson.) *хоорхий, хоорхийлолтэй амьтан; бедняга*; duró dürōbŝé xọyọŋhō düžèŋxō yāhaŋ mọŕimbe, düšōd γaŋhaŋ xáŕimalhā dülexō yāham baŋhamba *дороо голом хоёроос дожрохоо ясан морь вэ? дочоод гарсан харимлаас долохоо ясан хоорхий вэ?*; 2. *хоорхий зайлуул; жалкий, бедный*;

барнаа/ baŋšād (Khori., Aga., Bar.) *барлаа; уст. неприличный, нечестный случай; претензия, претона, скверна, грех, непорядочность*; yāé baŋšād *сай барлаа*; baŋšād todxor *барлаа тодлох*; baŋšāda árilγaxa ōapuγaa арилгах; baŋšād gēšíγi nāèdà lama, bō, udγad árilγadag bāèγā *барлаа үйлдэлийг дагасан лам, бөө, удган арилгадаг байгаа*; // Mo. barèad

барнадгүй/ baŋšādgū̄ (Khori., Aga.) *барлаагүй, тоглоогүй; благополучный*; áyāŋ zamdā baŋšādgū̄ hāèŋ yábārāèg*ū̄* *ам замдаа барлаа тоглоогүй сайн явдаг*; // Mo. barèad ügei

барьяар/ bàŕyàγar (Khori., Aga.) *барьцар, барлцар: корявый, скрюченный /о пальцах/*; bàŕyàγar tomo γar *барлцар том гар*; buxāèŋ ńūdōr xilōèžọ, būrāèn šūdō̄r xábiŋžà, bàŕyàγar būdū̄ŋ xuŕγārā halāb̥šà tàbiŋžà, terēndē nọĺbōd, zanaltāèγār zaŋγana *бухын нүдээр хялайж, буурын нүдээр хавирч барлцар бүдүүн хуруугаараа салаавч тавьж, түүндээ пулимаад, занаатайгаар зангана*.

барюу/ bàŕū (Khori., Aga.) *бариу: тесный*; bàŕū xub̥sahaŋ *бариу хувцас*; bàŕū

γǫšxoγoǫ̆ xanšītāě degel *бариу гожгор ханцуйтай дээл*; 2. *тооцоотой, нарийн: экономный, хозяйственный, расчетливый*; xereggūile gèžè hanāhā heteǫ̆xē zūšyè xùnde harbāěxagūi bàŕū xùŋ *хэрэггүй л гэж санавал сэтэрхий зүү ч хүн рүү сарвайдаггүй нарийн хүн*; mùŋgùndō bàŕū *мөнгөндөө тооцоотой*; dùn tàbixadā bàŕū bagši *дүн тавихдаа харам багш*; // Mo. bariγu

барюубша/ bàŕūbšà (Khori., Aga.) *бариувч: короткая стеганая шуба, надеваемая поверх распашонки*; xūgedē bàŕūbšà *хүүхдийн бариувч*; bàŕūbšà degel *бариувч дээл*; bàŕūbšà degelhē yūgērē ondōb gexe bolō hā zaxīŋ tùŋxilōyīn mīŋ tamhaldižà ǫyǫhoŋ, zaxagūi, ōdoxoŋ, xūgedē gedehe bùglōd bāěxār utatāě tīme boγǫńixoŋ, xùbentē degel, hūmaγa bolhoŋ üxibūnde ùmeǫ̆xèžè dexegešūldeg yüme *бариувч дээлээс юугаараа ондоо вэ гэвэл захиых нь тохоосийг зүгээр эмхэрдэж оёсон, захгүй оодон хүүхдийн гэдэс халхлаад байхаар уруттай тийм богинохон, хөвөнтэй дээл, сууж эхэлсэн хүүхдэд омсговд дэгэж дэрвүүлдэг юм.*

барюул/ bàŕūl (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) 1. *бариул: ручка, рукоятка, черенок, дужка, скоба*; helemēm bàŕūl *сэлэмний бариул*; ūdenē bàŕūl *үдний бариул*; xirōgē bàŕūl *хорооний бариул*; xatxalsagšà žàda minū zēi, àyi dū zēi, xüŕin zandam bàŕūltāě *хатгалцагч жад минь зээ, ай дүүн зээ, хүрэн зандан бариултай*; 2. *тогооны бариул: тряпица, прихватка, ухват*; toγōnōě bàŕūl *тогооны бариул*; bàŕūxa xùbūndē èžīn xolbōtōě xǫyǫr šàra hèyī bàŕūl, nege toγō ùgšè, ùmdexe zūxe ūxa èdèxēr elbeg amanāě xèšègtē yàbaxàš gèžè zàxiā heŋ gèlē *Бариух хүүдэг ээж нь холбоотой, хоёр шар эсгий бариул, нэг тогоо өгч, омсох зүүх, уух идэхээр элбэг амны хишигтэй яваарай гээж захисан юм гэлэй*; (БДУ) // Mo. bariγul

баряад/ bàŕād (Tunk., San.), **bụŕād** (Khori., Aga., Bar., Tson.) *буриад: бурят, бурятский*; bàŕāhār zuγūlxa *буриадаар ярих*; bụŕās xùnē yǫho, bulaγad zonōè zanšàl *буриад хүний ёс, булгад зоны заншил*; // Mo. buriyad

баряаша/ bàŕāšà (Khori., Aga.) *бариач: костоправ*; xuŕsa xutaγa xūidā tuhagūī bàŕāšà xùŋ bèyèdē tuhagüī *хүрц хутга хүйдаа тусгүй, бариач хүн биедээ тусгүй*; alas alasāč bàŕāšà nar ama amārā dūlagtī, xolo xolōěm bàŕāšà nar xob xobōrō dūlagtī *алс алсын бариач нар ам амаараа сонсогтун, хол холын бариач нар хов ховоороо дуулагтун.* (БМД); // Mo. bariyači

басаган/ basaγan (Khori., Aga., San.), **basγaŋ** (Bar.), **batsaγaŋ** (Tson.) *охин: дочь, девочка, девушка*; basaγa bụĺāldāŋ *бэр булаалдах*; basaγanāě zahal *охины засал*; basaγanāě xadamtāě bolhon saghān èxilžè zahalāě xuǫ̆sahaŋ gèžè beldedeg bāěγà *охиныг хадамтай болсон цагаас нь эхэлж, заслын хувцас гээж бэлддэг байсан юм*; basaγanāě xudaldāŋ *охины талд огох сүй*; basaγàγā zāělγaxa *охиноо ах дүүгээр нь айлчлуулах*; basaγanāě nādaŋ *охины наадам*; basaγan degel *охин дээл*; basaγantāě xùm bardam xùbūtē xùŋ xùder *охинтой хүн бардам, хүүтэй хүн хүдэр.*

басагахан/ basaγaxan (Khori., Aga.) *охин: девочка, дочурка*; aba èžīŋ tālūr basaγaxaŋ

аав ээжийн эхрий охин; uxāŋxan zu̇ŗxėyē̄ xolboxī̄m uxānsar basaγaxanā zāžȧ ugī̄te *ухаанхан зурхээ холбохыг минь ухаанцар охиноо заажоговоч.* (БАД)

басагашалха/ basaγašȧlxa (Khori., Aga.) 1. *охин шигээ санах: считать дочерью*; basaγalšȧlžȧ emēxē̄ŗxe *охин шигээ санаж эхрийлэх*; 2. *охиноо болгож урчлэх: удочерять*; basaγašȧlžȧ abaxa *охиноо болгож авах.*

бастариг/ bastȧŕig (Khori., Tson., Tunk., San., Kham.) *нуруувч мод /овсний/: бастрык*; bastȧŕiγāē hur *нуруувч мод татах сур*; bastȧŕiγār darūlžȧ u̇yȧhaŋ u̇behen̄ yȧmaŗšiyi xoŋxo yo̤ŋxo xoŋxosog sōγūr denšūlžė dondoryōšhā̄ unadaggu̇i yūme *нуруувч модоор дарууллж татсан овс ямар ч эхэл донхол дундуур дэнхэлзуулж донхолзуулавч унадаггүй юм*; // < орос. *бастрык.*

бастаригдаха/ bastȧŕigdaxa (Khori., Aga.) *нуруувчилж дарууллах: закреплять бастрыком /сено на возу/*; u̇behe bastȧŕigdaxa *овс нуруувчилж дарах.*

батаганаа(н)/ bataγanāŋ (Khori., Aga., Tson., Kham., Bar., Tunk., San.), **batagnā** (Bar.) *ялаа, батгана: мухи, муха*; u̇tenē bataγanāŋ *оттий батгана*; *ургамал*: bataγanā xüšūn *мягман санж*: *лапчатый кустарник*; bataγanā xüšūńi sāēŋ orondo ūžȧ bolxohō γadna, hu̇lhenē̄ u̇bdexede gu̇ urū hūlγaxada, baha xu̇leŗxē̄n tula nabš̄ȧ seseyī̄n busalγážȧ ūdag *мягман санжийг цайн оронд ууж болохоос гадна цос овдоход буюу уруу суулгах, бас холрохийн тул навч цэцгийг нь буцалгаж уудаг*; // Mo. bataγan-a

батаганаархаха/ bataγanāŗxaxa (Khori., Aga., Tson., Bar.) *ялаархах: метаться /страдая от оводов, комаров и мух о скоте/*; bataγanāŗxažȧ hūlē̄ šárbaxa *ялаархаж сүүлээ шарвах.*

батадхаха/ bataḍxaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson., Bar.) *бататгах: упрочивать, укреплять*; eŋnēgē bataḍxā nī̄gem žu̇ram *эгнээгээ бататгасан нийгэм журам.* (БАД); bu̇xō̄g sayāŋ u̇rgō̄yī̄m bataḍxagti *бухээг цагаан оргоог минь бататгагтун*; // Mo. batudqaqu

батан/ bataŋ: bataŋ tūlāē (Khori., Aga.), **batantōlōē** (Tson.), **batan tō̄lē̄** (San.) *детск. долоовор: указательный палец; эмч домч, бадан хүйтэн, бадан хууран.*

Батанай/ batanāē *Батнай омог: Хори бурятский род*; batanāē omog ugtā došxod, zȧyȧmxa, šȧldiaŋ, buxāē, xedegene, malāŋ gėžė zuryāŋ xu̇xūr zoŋ *Батнай омог угтаа Дошгид, Заямха, Шалдиан, Бухай, Хэдгэнэ, Малаан гэж зургаан хохүүр зон*; batanāē omog xo̤ŕi bṳŕād, soŋγōl, barγa zon sō bāēdag xȧyȧm *Батанай омог Хорь буриад, Цонгоол, Барга нарын дунд байдаг ажээ.*

баха/ baxa (Khori., Aga., Tson., Bar., Tunk., San., Kham.) *мэлхий: лягушка, жаба*; baxa melexē̄ *бах мэлхий*; baxāēn dūŋ *мэлхийн дуу*; baxanūd šȧŋyār ȧbā̄ γaraldād, dȧŕyȧ tȧbildā hā̄n borō oroxo̤yō hanaxa *мэлхийнүүд ваглалдаж, шааг шүгиан тавивал бороо орохын тэмдэг*; baxanūd uhanhā γarād γazarār olōrō gūildō̄ hā̄ń borō orožo̤ udānār u̇hēŗxe *мэлхийнүүд уснаас гараад газраар олноороо гүйлдвэл бороо орж, удаанаар зүсэрнэ*; bātaŗtā nāēdážȧ baxada xazūlba *баатартаа*

эрдээд бах мэлхийд хазуулав; baxī̆ŋ hanāŋ dalāĕda *мэлхийн санаа далайд*; bāĕγal yėxe dalāĕ; baxa zaγahār bàyàŋ, bātar saγāŋ xāŋ barlag albatār bàyàŋ *Байгал их далай бах загасаар баян, баатар цагаан хаан барлаг албатаар баян*; ◊ *ургамал*: baxāĕn seseg *голын шар цэцэг: лютик едкий*; baxāĕn seseg gē̆šė xadā xorotōĕ uryamal, terēgēr xeheŋ emī̆yi arahanāĕ sùryō̆ emnexede xereglede *голын шар цэцэг гэдэг бол хортой ургамал, түүгээр хийсэн эмийг арьсны сүрьеэг эмнэхэд хэрэглэдэг*; // Mo. baq-a

бахалуур/ baxalūr (Aga., khori.), **boγoldzūr** (Bar.) 1. *багалзуур*: •*глотка*; baxalūr xōlōĕ *багалзуур хоолой*; baxalūrī̆n šȧxaxa *багалзуурыг нь шахах*; xōlōĕ baxalūrā xoxotnūlam bāĕdag xonšōr hāĕtāĕ γaxāĕ negen žėl *хоолой багалзууруа хохтонуулан байдаг хоншоор сайтай гахай нэгэн жил* (АЖМ); // Mo. baqaluur

бахалуурдаха/ baxalūrdaxa (Khori., Aga.) *багалзуурдах: брать за горло, душить*; šọno noxōĕ bōrlohōr baxalūrdaxa *чоно нохой боорлосоор багалзуурдах*; hū̆lērē šȧb̆xadād baxalūrdaxa *сүүлээрээ гуядаад багалзуурдах*; baxalūrdȧžȧ alaxa *багалзуурдаж алах*; baxalūrdȧžȧ bȧŕixa *багалзуурдаж барих*; // Mo. baqaluurdaqu

бахана/ baxana (Khori., Aga., Bar.) *багана, шон: столб, подпорка, колонна*; xuhum baxana *хусан багана*; baxanāĕŋ asa *баганын ая*; baxanā geŗhē γaryaxa bolō hā xùlō̆rī̆n γaryadag *баганаа гэрээс гаргах болбол хөлөөр нь гаргадаг*; buxa mùrgùldō̆ hā̆ń baxanār halγadag *бух мөргөлдвөл баганаар салгадаг*; xọyọr hamaγad xereldēd ùhendē ahaldȧšọhā̆ń baxanār halγadag *хоёр эхнэр хэрэлдээд үсээсээ зууралдчихвал баганаар салгадаг*; tabam baras nī̆leheŋ ere xùnō̆r gerē baxana ab̆xūldag *таван барс нийлсэн /эх нь барс жилтэй, барс жилийн барс сарын барс өдрийн барс цагт торсон/ эр хүнээр гэрийн багана авхуулдаг*; baxana bė́rē̆ barastāĕ bātarāĕ dùrbeŋ toloγōĕtōĕ bata hāĕxaŋ dasam bāĕna *багана бүртээ барстай, баатрын дөрвөн толгойтой бат сайхан дуган байна* (ДСМ); // Mo. baγan-a

бахуунай/ baxūnāĕ (Tunk., San.) *Хурдут омгийн бөөгийн онгон: легендарный бурятский шаман из шаманского рода. Хурдут монгольского происхождения*; tùrū̆lme tùrgeŋ xara baxūnāĕ abaγa, baxūnāĕ abaγāĕŋ xam bābāĕ dāĕbaγar, xurdud xùnē̆ ud̆xa belē̆ *түрүүлэм түргэн хар Бахуунай авга хан баавай Дайвгар, Хурдуд хүний уг шаг билээ*. (БМД)

baha/ baha (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **basa** (Tson., Kham.) *бас: опять, ещё, также, тоже, затем*; baha dȧxiŋ yėrebe *бас дахин ирэв*; baha tī̆me bė́šė *бас тийм биш*; bar bar sōxor, baha negen sōxor, zùre zùre sōxor, žühe negen sōxor tere yūmbe gexede xėbis *бар бар цоохор, бас нэгэн цоохор, зүр зүрх цоохор, зүс нэгэн цоохор тэр юу вэ? гэвэл хивс*; // Mo. basa

бахамжа/ bahamžȧ (Khori., Aga.) *басамж: издевательство, глумление, надругательство*; bahamžȧ doromžọ *басамж доромж*; // Mo. basumji

бахамжалха/ bahamžȧlxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **basamdžilxa** (Tson., Kham.) *басамжлах: издеваться, измываться, помыкать, третировать, глумиться*; bahamžȧlžȧ ōdeŗxexe *басамжилж дээрэлхэх*; // Mo. basumjilaqu

бахаха/ bahaxa (Khori., Aga., Bar.) *басах: издеваться, помыкать, третировать,*

глумиться; xů̇geši bahaxa *хүүхдийг басах*; bahahaŋ ů̇behem bů̇gse xaǫ̇xaxa *бассан өвс бөгс хатгана*. (ЗЦУ); // Mo. basuqu

баша/ bàšà (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **bàtši** (Tson., Kham.) *бач: хитрость, лукавство*; arγa bàšà *арга бач*; // Mo. bači

башаганаса/ bàšàγanasa (Khori., Aga.) *тачигнатал: с шумом громко*; bàšàγanasa ńē̄xe *тачигнатал инээх.*

башалха/ bàšàlxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **bàtšilxa** (Tson.) *бачлах, мэхлэх, хуурах: пускаться на хитрость, прибегать к увёрткам, лукавить*; bàšàlža mexelxe *бачилж мэхлэх*; // Mo. bačilaqu

башам/ bàšàm (Khori., Aga., Tunk., San.) *бачим, яаруу, тэвдүү, түргэн: срочный, спешный*; bàšàm yàbaxa *яаруу тэвдүү явах*; // Mo. bačim

башамдаха/ bàšàmdaxa (Khori., Aga.) *бачимдах, яарах: спешить, торопиться*; bàšàmdàžà megdexe *бачимдаж сандрах*; // Mo. bačimdaqu

башатай/ bàšàtāĕ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *бачтай: хитрый, лукавый, обманчивый*; bàšàtāĕ mexešèŋ *бачтай мэхчин*; // Mo. bačitai

башигта сэсэг/ bàšigta seseg (Khori., Aga.) *ургамал: лиш: гвоздика*; bàšigta seseyi šụha togtōxodo xereglede g *лиш цэцгийг цус тогтооход хэрэглэдэг.*

башийба/ bàšī̄ba (Khori., Aga., San., Tunk.) *башийв /баярлав/: спасибо*; bàšī̄bašgů̇ī̄ halagdaba *баярлалаа ч байхгүй шүү*; teremnē̄ tī̄gēd orōĕdō bàšī̄bagūi nůxer bāĕba gē̄šė gū? bāŗhaŋ *тэр маань тэгээд ерөөсөө баярлалаа ч байхгүй нохор байсан юм санж уу? зайлуул*; // < орос. спасибо.

баших/ bàšix (Bar.) *ээдэж бөөгнөрөх: киснуть, кваситься прокисать, свертываться /напр о молоке/*; hū̄gē xóšō̄xe geheŋ bàšišlā *сүүгээ хоорүүлж өрөм байлгах гэсэн чинь ээдчихлээ*; // Mo. basiqu

башли/ bàšĺi (Khori., Aga.) *хуримын хөтлийн даамал: лицо, назначаемое для сопровождения невесты с подружками*; bàšĺi xům bàyàŗxū, bazārāĕ xalā̄šà amtaŗxū *хөтлийн даамал хөөрүү, зээлийн боов амтархуу*. (ЗЦУ)

башуу/ bàšū (Khori., Aga., Bar.) 1. *бачуу, давчуу: теснота, тесный*; bàšū ama *бачуу ам*; bàšū žàlγa *бачуу жалга*; 2. *слишком короткий /о сроке/*; bàšū xuxasā *бачуу хугацаа*; // Mo. bačiγu

баяг/ bàyàg (Khori., Aga.) *бэрээ: жезл у лам для наведения порядка во время молебнов*; dasanāĕ gesgī̄m bàyàg *дуганы гэсгүйн бэрээ*; 2. *цагаан зүгийн бөөгийн тулгуурдан барьдаг яшил зандан, луут таяг: трость, посох*; xůler mů̇ŋgůn zodōrōyi yàlbūlžà, xüŕin zandam bàyàyi tulγūrdàžà urādnab *хүлэр мөнгөн зодроог гялбалзуулан, хүрэн зандан таягийг тулгуурдаж урин дууднам*. (БМД)

Баягид/ baygid *Хамниганы овог* /БР./ *Хамниганский род.*

баялиг/ bàyàĺig (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson., Kham.) *баялаг: богатство, сокровище*; bayaĺigtāĕdā moŋγolnāĕ *баялагтай даа Монгол маань.* // Mo. bayaliγ

бяла/ bàla (Khori.) *пял: блюда*; *блюдце*; bàla tabag *пял таваг*; // Mo. pila

бидаа/ bidā (Khori., Aga.) 1. *гай гамшиг, зовлон, зохимжгүй байдал*: *беда, неприятность*; bidāl bāčndā xalam xalag *хэцүү л байна даа, халаг хуухай!*; 2. *хэцүү, бэрх*: *бедовый*; bidā xùŋ bāčnàš dā buɣxan zùg *хэцүү хүн юм даа, чи, бурхан үзэг!* : *ты человек*; *нэн, тун, сурхий*: *очень, весьма*; bidā xüiteŋ *сурхий хүйтэн*; // < орос. *беда*.

бидяараг/ bidārag (Khori.) *бадриун*: *задира, задиристый*; bidārag bėyė *бадриун бие*.

бижаганаха/ bižàɣanaxa (Khori., Aga.) *шарчигнах*: *трещать, хрустеть*; bižàɣanažà dūɣaɣxa *шарчигнаж дуугарах*.

бизалха/ bizalxa (Khori., Aga.) *бяцлах, няцлах*: *раздавливать*; xoɣxōĕ bizalxa *хорхой няцлах*; // Mo. bičalqu

бизарха/ bizaɣxa (Khori., Aga.) *бяцрах, няцрах*: *быть раздавленным*; xoɣxōĕ bizaɣxa хорхой няцрах; // Mo. bičarqu

бийлтэргэнэхэ/ bīltergenexe (Khori.) *бэлхэнцэглэх*: *раздеваться до пояса*; degelē bīltergenežė hūxa *дээлээ бэлхэнцэглэж суух*.

билага/ bilaɣa (Tunk., San.) *мялаалга*: *обряд пеленания ребенка, совершаемый без участия шамана*; ūbēden bilaɣa tùɣxixe *олгийд нь мялаалга түрхэх*; buryāham modoŋ ūbētē xùbūnde bụyàŋ xėšėg togtotoyōĕ, xāēlāham modoŋ ūbētē xùbūnde xamag bụyàŋ togtotoyōĕ gėžė ürōgōd bilaɣa tùɣxideg *бургасан модон олгийтэй ховгүүнд буян хишиг тогттугай; хайлаас модон олгийтэй ховгүүнд хамаг буян тогттугай гэж ерөөгөөд мялаалга түрхдэг*.

билагар/ bilaɣar (Khori., Aga.) *малигар*: *расплывшийся*; bilaɣar ńūr *малигар нүүр*; // Mo. maliɣar

билайха/ bilāčxa (Khori., Aga.) *малийх, нэлийх*: *расплываться*; ńūr bilāčžà xaragdaxa *нүүр малийж харагдах*; // Mo. bilayiqu

билаха/ bilaxa (Khori., Aga.) 1. *бялах, бялдах, нялах*: *малевать, мазать, пачкать*; toho bilaxa *тос нялах*; 2. *бялхах, халих*: *заливать, обливать*; bilažà adxaɣxa *бялхаж асгарах*; // Mo. bilaqu

билдаганууp/ bildaɣanūr (Khori., Aga.) *нялганууp*: *льстивый, угодливый, подобострастный*; bildaɣanūr zaŋ *нялганууp зан*; bildaɣanūr āšàtāĕ *нялганууp ааштай*; ńūrtan bildaɣanūr ńụrɣandan xirzaɣanūr *нүүрэнд нь нялганууp, нуруунд нь ярзаганууp*.

билдагууша/ bildaɣūšà (Khori.) *бялдууч*: *льстивый, угодливый, подобострастный*; bildaɣūšà xùŋ *бялдууч хүн*; mexēŋ yėxe arātada, mendēŋ yėxe bildaɣūšàda *мэхийн их унэгэнд, мэндийн их бялдуучид*; // Mo. bildaɣuči

билдагуушалха/ bildaɣūšàlxa (Khori., Aga.) *бялдуучлах*: *льстить, заискивать*; hāĕd narāĕ urda bildaɣūšàlxa *сайд нарын өмнө бялдуучлах*; orod noɣoɣdto bildaɣūšàlxa *орос ноёдод бялдуучлах*; 2. *хоёр нүүр гаргах*: *двурушничать*; ulāńi ùzōd urbažà, šàrāĕyi ùzōd šàrbaɣanàžà bildaɣūšàlxa *улааны үзэүд урваж, шарыг үзэүд шарваганаж, хоёр нүүр гаргах*; // Mo. bildaučilaqu

билжаганаха/ bilžȧyanaxa (Khori., Aga.) *бялцганах: зыбиться, шевелиться, колыхаться /о чём-л студенистом/*; ōxe tohonī̆n bilžȧyanahaŋ taryan sȧrāĕm mixaŋ *оох тос нь бялцганасан тарган шарын мах*; tarbaγanāĕ bilžȧyanahaŋ ōxeŋ *тарваганы бялцгасан оох.*

билнииг/ bilnī̆g (Kham.) *шүүрмэг бин, хуймаг: блин*; bilnī̆g xā́rixa *шүүрмэг бин хайрах.*

билсагар/ bilsaγar (Khori., Aga.) 1. *бялцгар, нялцгар, нялцгай: расплывшийся, тестообразный*; bilsaγar ńilsaγar *бялцгар, нялцгар*; 2. *навшгар, налчгар: приплюснутый, сплющенный*; bilsaγar xamar *навшгар хамар*; // Mo. bilčaγar

билсайха/ bilsāĕxa (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *бялцайх, нялцайх: быть расплывшимся*; bilsāĕžȧ ńā̆ldaxa *бялцайж наалдах*; 2. *навшийх, налчийх: быть сплющенным*; xamar bilsāĕxa *хамар навшийх*; // Mo. bilčayiqu

билтарха/ biltaṛxa (Khori., Aga.) *бялтрах, бялхах, сагах: переливаться через край, выходить из берегов*; biltaṛšȧ xȧ́lixa *бялтарч халих*; biltaṛtar xȧ́lim bū̆ ȧyȧγala *мэлтэртэл хальтал бүү аягал*; // Mo. bilturaqu

билхагар/ bilxaγar (Khori., Aga.) *бялхгар: расплывшийся, обвислый*; bilxaγar taryaŋ *бялхгар тарган*; // Mo. bilqaγar

билхаха/ bilxaxa (Khori., Aga., Tunk., San.) *бялхах: выступать из берегов, разливаться, переливаться через край*; bilxȧžȧ sȧlyȧxȧ *бялхаж цалгих*; // Mo. bilqaqu

бира/ bira (Khori., Aga., Tunk., San.) *бяр: сила, мощь*; xüse bira *хүч бяр*; bira teŋxē *бяр тэнхээ*; // Mo. bir-a

бираахай/ birāxāĕ (Khori., Aga.) *багсгар: развесистый*; birāxāĕ boltorō uryahan žėmes *багсгар болтлоо ургасан жимс.*

бирагүй/ biragüi (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *бяргүй: бессильный, немощный, слабый*; xüse biragüi *хүч бяргүй*; өөдгүй: ùbehe ėdižė, uha ūžȧ yȧbahaŋ šėŋgi xüse biragūi yā̆yā yȧyȧr yȧndaŋ ȧmitaŋ gē̆šėbši *овс идэж усууж явсан шиг хүч бяргүй ясан ягир яндан амьтан гээч вэ чи?* 2. *яльгүй, очүүхэн, шалиагүй: ничтожный, неказистый, невзрачный*; biragüi zaŋ *бяргүй/яльгүй зан*; ūitaxaŋ zọsōxitōĕ biragūixeŋ xùm bāĕxā yȧdaxagūi *үйлхэн дотортой өөдгүй өчүүхэн хүн байж мэдэ*; // Mo. bira ügei

биратай/ biratāĕ (Khori., Aga/) 1. *бяртай: сильный, мощный*; sē̆žėdē biratāĕ *цээжиндээ бяртай*; 2. *шальтай, яльтай: положительный*; biratāĕ yūme xelenegüi *шальтай юм хэлсэнгүй*; // Mo. biratai

бираха/ biraxa (Khori., Aga.) *барах, чадах: быть в состоянии, мочь*; biraxā bọĺixo *барахгүй болох*; biraxa xuγubdā? *барах бол уу даа?*; biraxabla gēhā biraxȧš, biraxagūib xa gē̆hā bọĺō hā̆š dēre *чи барна л гэж байгаа бол чадна, барахгүй дээ гэж байгаа бол больсон чинь дээр.*

бирахагүй/ biraxagüi (Khori., Aga.) *барахгүй, дийлэхгүй, хүч хүрэхгүй: не быть в состоянии, не мочь*; mùnō̆dō̆ biraxagūiši *чи өнөөхөндөө хүчрэхгүй*; ọšọžọ biraxagūi *очиж чадахгүй*; mọŕindo biraxagūi *моринд мууха*; mixanda biraxagūi *маханд маруухан*; xùlegē̆ŋgē xurdanār biraxagüišdā xùndeleŋxeŋ ulzadā maγadgüišdā *хөлгийнхөө хурднаар барах-*

гүй дээ, хондлон Улздаа магадгүй дээ; // Mo. baruqu ügei

биргил/ birgil (Bar.) *от*: *опарыши, личинки, выводящиеся из ямчек, отложенных мухами*; birgil satsuxa *от цацах*; birgilgüi sāĕxan dzusàdž bāĕna *отгүй сайхан зусаж байна.*

биргилтэх/ birgiltex (Bar.) *отох*: *зачервиветь, заводиться /о червях/*; xọńiń$\bar{\text{i}}$ h$\bar{\text{u}}$l birgiltex *хонины сүүл отох*; 2. *язганах, шахцалдах*: *тесниться, толпиться, давиться*; birgiltehең oloң àmitaң *язганасан олон амьтан.*

бирзагар/ birzaγar (Khori., Aga.) 1. *бирчгэр*: *шероховатый, неровный*; birzaγar toṛū *бирчгэр товруу*; 2. *цоохор, нүүртэй*: *рябой*; birzaγar ńūṛ *цоохор нүүр.*

бирзайха/ birzāĕxa (Khori., Aga.) 1. *бирчийх*: *быть шероховатым, неровным*; bataγanānāĕ bāha birzāĕxa *ялааны баас бирчийх*; 2. *нүүэтэх, цоохортох*: *быть рябым*; ńūr birzāĕxa *нүүр бирчийх.*

бирсагар/ biṛsaγar (Khori., Aga.) *бярзгар, тоо томшгүй, олон*: *очень много, рой*; biṛsaγar xiūṛhaң *бярсгар хуурс*; // Mo. birjaγar

бирсайха/ biṛsāĕxa (Khori., Aga.) *бярзайх, шаваарах*: *быть во множестве, облеплять роем*; biṛsāĕžà xaragdaxa *бярсайж харагдах*; bōgē tōṛig tàbižà šụdxahan sāĕr tūlγáńīn biṛsāĕsa butarṣàhaң bāĕxadā šọrotōĕ tōṛig būba gēšė gelsexe *боогийн төөрөг тавьж цутгасан цайр тугалга нь бярзайж бутарчихсан байвал нь буруулсан төөрөг буулаа гэж хэлэлцдэг*; // Mo. birjayiqu

бирхаг/ biṛxag (Aga., Kham.) *оонтогч*: *обидчивый, мнительный*; biṛxag xùŋ *оонтогч хүн*; biṛxag zaŋ *оонтогч зан.*

биршоог/ biṛšōg (Khori., Aga., Tson., Tunk., San.) *цун, ямх* (4,4 *сантиметр*): *вершок*; èdixen γoṛšōg, yàbaxan biṛšōg *идэх нь идэр, явах нь ядар.*

биса/ bisa (Khori., Aga., Tunk., San.) *бяц*; bisa sọxixo *бяц цохих*: *разбить, раздробить*; bisa soxižọ buta bažūxa *бяц цохиж бут базах*; // Mo. biča

бисалха/ bisalxa (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *бяцлах*: *раздавить, сломать, разломать*; ùndege bisalxa *ондог бяцлах*; 2. *буцлах*: *бужигнах, язганах*: *кишеть, шевелиться /напр о множестве насекомых/*; teren moγōĕŋ nùxùm bāĕγā, tere ger sō dūreŋ moγod bisalžà isalžà bāĕγālam *тэр нь могойн цух байж, тэр гэр дотор дүүрэн могод бужигнаж язганаж байв гэнэ*; // Mo. bičalqu

бисалгаха/ bisalγaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *бясалгах*: *созерцать, размышлять, мыслить*; nom bisalγaxa *ном бясалгах*; buṛxanāĕ nomōĕ gùŋ udxāĕyi uxāražà, terenhē ulamlaŋ xamag yūmenē šàltaγāńi hāĕsa šụdalžà gùŋ gùnzegīden xùṛšė, bodoto düŕi bolγoŋ èlíŕūlžė bisalγaxa gēšė lama xùnē xedeg àžàlīn gēšė ābdā *бурханы номын гүн утгыг ухаарч, түүнээс уламжлан хамаг юмны шалтгааныг сайтар судалж, гүн гүнзгийд нь хүрч, бодот дүр болгон илүүлж бясалгана гэдэг лам хүний хийдэг ажил нь юм шүү дээ*; // Mo. bisilγaqu

бисарха/ bisaŋxa (Khori., Aga., Tunk., San.) *бярах: быть раздавленным, расплющиться*; yaha bisaŋxa *не бярах*; // Mo. bičaraqu

бисархай/ bisaŋxāĕ (Khori., Aga.) *бярхай: раздавленный, расплющенный, разбитый*; bisaŋxāĕ xulahaŋ tāšūr *бярхай хулсан тавуур*; // Mo. bičarqai

бихалаг/ bihalag (Khori., Aga.), **bislag** (Tson.), **bislak** (Kham.) *бисла: сыр*; bihalag šāxaxa *бисла шахах*; // Mo. bisilay

бихалга/ bihalya (Khori., Aga.) *бултала: кипение*; yurban šụlūn dūĺi totxolyo, yurban šėrem toyōŋ bihalya, yurbaŋ hūxāĕ tāšūr zandalya, šānaŋta yazarā šālyaŋxāĕb, šāltag tōhōĕn degdēŋxĕb *гурван чулуун тулга тосголог, гурван ширмэн тогоон бултага, чанарт газраа шалганам, шалтаг тоосыг нь дэгдээнэм.* (БМД)

бихалуу/ bihalū (Tunk.) *лавтуу: лапта /вид подвижной игры/*; bihalū sọxixo *лавтуу цохих*; bihalūyār nādaxa *лавтуугаар тоглох*; bihalūyīn šūrēd bāŕižāŋxiōhā xonžọbo gĕšĕš *лавтууг нь шүүрээд барьчихвал хожлоо гэсэн үг.*

бишыхан/ bišĭxaŋ (Khori., Aga.) *бяцхан, жижигхэн: маленький*; bišĭxaŋ xūged *бяцхан хүүхэд*; bišĭxaŋ gišüdē *хүүхэд: охоордол: чигчий хуруу*: bišĭxaŋ noyōdōĕ (San.), bišĭxaŋ šüŋšėgeldē (San.), bišĭxaŋ gišüdē (Khori.) *огтор бичээч*; *би бяцхан хүн айж байна*; *ишгэн бүүвэй, гичгэнэ бүүвэй*; // Mo. bičiqan

бишэн/ bėšėŋ (Khori., Aga.) *мич, бич: обезьяна, мартышка*; bėšėŋ žėlē zuda *бичин жилийн зуд*; // Mo. bečin

бог/ bog (Khori., Aga., Tunk., San.) *хов, бог: сор, мусор, грязь*; hydehĕ bog *нүдэнд орсон бог*; bog hog *бог сав*; bog bolxo *хов болох*; ühĕgē dalbilaŋ xaxalhaŋ ere ödelxegüi, boyō obōlon xāyūhaŋ ene ödelxegüi *тулгуур далбилан хаялсан эр одлохүй, хорго овоолон хаясан эм одлохүй*; übehenē bog *овсний хов*; übehenē boyōr ügel ühixe *овсний хогоор овоо арчаах*; ger sōń xünĕ xaral üzelgüi ongi obō übdegsō bog šoŋdō *гэр доторх нь хүний харал үзэлгүй онго овоолго хов шороо.* (БАУ); // Mo. boy

богдигор/ bogdiyor (Khori., Aga.) *огдогор, тагдгар, таггэгар: коротенький, низенький, приземистый*; bogdiyor bāxan bėyė *огдогор баахан бие.*

богони/ boyọńi (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) 1. *богино, ахар охор: короткий*; boro zürxem bụĺyálba, boyọńi xabaham matalzaba *бор зүрх минь булгилав, богино хавирга минь мяталлав*; boyọńi üžá *богино уруж*; boyọńi üžá xōlōĕdō nege šágtatāĕ, yazā talāran tōŕūlaŋ tūza ọyọžọ yọyōhom bāĕgšāhaŋ *богино уруж хоолойдоо нэг товчтой, гадна талаар нь тойруулан туузаа өөж гөвөсөн байдаг сан*; 2. *нам, намхан, тагдгар: низкий*; boyọńi bėyė *богино /тагдгар/ бие* // Mo. boyuni

богонидохо/ boyọńidoxo I (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *богинодох (зохисгүй харагдах): быть слишком коротким*; degelē xormōĕ boyọńidxo *дээлийн хормой богинодох*; // Mo. boyunidaqu

богонидохо/ boyọńidxo II (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *богино болох, богинодох, ахардах: быть коротким, быть*

кратким; agšäžä egšėžė boγǫńidošō *агшиж эгшиж богиподчихлоо*; // Mo. boγunidqu

богонидхохо/ boγǫńidxoxo (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *богиносгох, ахарлах: делать короче, укорачивать, сокращать*; ühe boγǫńidxoxo γc *богиносгох*; // Mo. boγunidqaqu

богонихон/ boγǫńixoŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *богинохон: коротенький*; boγǫńixoŋ ōhor *богинохон оосор*; // Mo. boγuniqan

богоол/ boγōl (Khori., Aga.) *боол, зардас: раб, невольник, холон*; boγōl barlag *боол барлаг*; // Mo. boγol

богоолшологшо/ boγōlšǫlogšǫ (Khori., Aga.) *боолчлогч: поработитель*; boγōlšǫ-logšǫ ezed *боолчлогч эзэд*; // Mo. boγolčilayči

богоолшолхо/ boγōlšǫlxo (Khori., Aga.) *боолчлох: порабощать*; boγōlšǫlžǫ zaraxa *боолчилж зарах*; // Mo. boγolčilaqu

богоho/ boγoho (Khori., Aga., Tunk., San.), **boγhū** (Bar.), **bosoγo** (Kham.) *босго: порог*; boγoho alxaxa *босго алхах*; boγoho dabaxa *босго давах*; boγohodo toroxo *босгонд будрэх*; ximuhā abād boγohōĕŋ šǫrōdo bulaxadā šī saxiūr sayāŋ xada bol, bī sal būrul ùbùgùm bolhūb, bī šámāĕ ùxerte bū zāhūb, šī namāĕ ùxùlde bū zāγārāĕ gèžė šebšēd, γurba dáxiŋ gèšxèžė debhedeg *хумсаа аваад босгоны шороонд булахдаа чи цахиур цагаан хад бол, би цал буурал овгон болъё, би чамайг ухэрт бүү заая, чи намайг ухэлд бүү заагаарай гэж шившээд, гурав дахин гишгиж дэвсдэг*; altaŋ hāĕxaŋ boγohītnāĕ alxažä yádaŋ orobolbi *алтан сайхан босгыг тань алхаж ядан орлоо шүү*; // Mo. bosuγ-a

богсо/ bogso (Khori., Aga., Tunk., San.), **bogtso** (Kham., Tson.) *богц: сшитая из войлока тара для хранения одежды и других вещей, дорожная сумка*; bogso γanzayalxa *богц ганзагалах*; áyánda abšá yábadag, xāĕrsag šèŋgēr uglūtūlaŋ ùdērli-heŋ, xubsaha xadayaldag γonzoγor hèyī amaharтāĕyi urdan bogso gèžė nerelegšė hābdā *аянд авч явдаг, хайрцаг шигээр булан гаргаж удсэн, хувцас хадгалдаг гонзгой эсгий уутыг урьд цагт богц гэдэг байсан сан даа*; // Mo. boγča

богсолхо/ bogsolxo (Khori, Aga., Tunk., San.), **bogtsoloxo** (Kham., Tson.) *богцлох: класть в дорожную сумку*; bogsolžǫ γanzayalxa *богцолж ганзагалах*; bogsolžǫ dūrgexe *богцолж дүүргэх*; bogsolžǫ abxa *богцолж авах*; bogsolžǫ abād γarxa *богцолж аваад гарах*; // Mo. boγčalaqu

богтохо/ bogtoxo (Khori., Aga.) *бохиртох, хогтох, тагларах: замусориться, засориться*; bogtožǫ bùglerxe *хогтож бүглөрөх*.

богтооho/ bogtōho (Khori., Aga., Bar.), **bogtōso** (Kham., Tson.) *богтос, богт чөмөг*: кость предплечья; bogtōho, ùnšèŋ xabahaŋ, xùzūŋ gexe mete mixaŋ xùndegūide tōlogdodog xadan āĕlšàdta tàbidaggūi yüme *богтос, өнчин хавирга, хүзүү гэх мэт мах хүндгүйд тооцогддог учраас айлчдад тавьдаггүй юм*; // Mo. boγtus

бодигоор/ bodiγōr (Tunk.) *бид хоёр, битэр: мы с тобой*; ene tàńi aŋnā taŋnā

ùbēheŋ xōčno, bodiγōŕi xeŋ težēxeb gebe *энэ таны агнаж гороочлөхгүй болсон хойно бид хоёрыг /битэрийг/ хэн тэжээх билээ гэв.* (БАУ)

Бодиндор/ bodindor *Хамниганы овог*: /БР/ *Хамниганский род.*

бодолсохо/ bodolsoxo (Khori., Aga., Tunk., San.) *бодолцох: думать, обдумывать, размышлять, соображать*; bodolsoxo hanaxa *бодолцож санах*; // Mo. bodulčaqu

Бодонгууд/ bodoŋγūd *Бодонгууд омог: Хори бурятский род*: bodīm mixanda bùxūrēgūi, bōšxōēŋ àŕxida hogtōgūi Bodoŋγūd *бодын маханд нэлүүрээгүй, торхтой архинд согтоогүй Бодонгууд*; Bodoŋγūd omog ugtā hūŕi Bodoŋ, oryodōě Bodoŋ gèžè xọyọr xùxūrtē *Бодонгууд овог угтаа Суурь Бодон, Оргодой Бодон гэж хоёр хохүүртэй*; Baryāēŋ negeŋ xala Buduŋγūd gèžè neretē *баргын нэгэн овог Бодонгууд гэж нэртэй.*

бодохо/ boḍxo (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *босох: вставать, подниматься*; ùndīžè boḍxo *ондийж босох*; hùrežè boḍxo *үсэрч босох*; bodom bāēžà ùḍxeheŋ bābāě ībī xọyọr yüme *босон байж өгсөсөн аав ээж хоёр юм.* (БАД); boḍxon bōd gū hūxan hubāě gū *босох нь боос гүү суух нь сувай гүү*; erte boḍhoŋ ùderte tuhatāě *эрт боссон одортоо тустай*; bodōd boro dāγàyā zāědalxa *босоод бор даагаа зайдлах /хийдэг ажлаа л одөр болгон хийх/*; 2. *босох: восставать*; taŕāšàd boḍxo *тариачид босох*; 3. *босох, оргож нохөрт гарах: выходить замуж без согласия родителей*; basaγaŋ boḍšọ ọšọxo bolōhā ùŗxēŋgē ohoŗhō ūr ńüdūrē toḍxōd yàbadag *охин босож очих болбол орхнийхоо оосроос уур нүдүүрээ тосгоод явдаг*; 4. *гүйх, оргох: сбегать, дезертировать*; bodšọ aŕilxa *босож арилах* // Mo. bosqu

бодхохо/ boḍxoxo (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *босгох: ставить, воздвигать, поднимать*; γurban daḅxar γūlíŋ altaŋ hùme boḍxom būhaŋ nalxa yüreŋ èžī *гурван давхар гуулин алтан сум босгон буусан Налха Юүрэн ээж*; ùxerēŋgē olondo ùnder šēbē boḍxolōēb *үхрийнхээ олонд ондор шивээ босголоо.* (БАД); 2. *оргох, босгох: поднимать, заставлять вставать*; xalγažà unahaŋ xüńi boḍxoxo *халтирч унасан хүнийг босгох*; 3. *босгох, оргуулах: побуд от* boḍxoxo; bodolō nīlūlē gelsenelte boḍxōd abaxayā bāěnagüilbi *бодлоо нийлүүллээ гэлцэв үү босгоод авчих гээгүй шүү.* (БАД); // Mo. bosqaqu

бодхуул/ boḍxūl (Khori., Aga., Kham., Bar.) *босгуул: беглец, дезертир*; oryodūl boḍxūl *оргодол босуул*; oroŋgūi oryodūl, bohoγogūi boḍxūl bolōd xāna ọšxọšńidā *оронгүй оргодол, босгогүй босгуул болоод хаана хүрэх вэ дээ чи*; // Mo. bosqaγul

бодхуултаха/ boḍxūltaxa (Khori., Aga.) *босгуултах: /бежать, откуда-л, убегать, дезертировать*; boḍxūltahaŋ xùŋ *босгуул болсон хүн*; boḍxūltàžà xadamda ọšọxo *босгуултаж хадамд очих*; boḍxūltahaŋ oryodūl oroŋnūlžà bāěna bèšālši *босгуултсан оргодол орогнуулж байгаа юм биш биз*; // Mo. bosqaγultuqu

божонтой/ bǫžǫntōď (Tunk., San.) *Дархан цагаан тэнгэр: мифический небесный кузнец, потомок Хүлэр-саган тэнгэри, который по повелению Хан-Хирмус тэнгэри послал на землю девять своих сыновей для обучения людей кузнечному искусству*; xara tùmùr xāčlūlhaŋ, xùxe tùmùr xōrūlheŋ, bulag tùmùr busalγahaŋ bǫžǫntāčŋ yühen saγān daṛxad *хар томор хайлуулсан, хох томор хооруулсэн, булаг томор буцалгасан Божинтойн есон цагаан Дархад.*

бойго/ bōčγo (Bar.) *буулга: ярмо*; ùrū bōčγo *хоолийвч*; šèl bōčγo *хүзүүний буулга*; xilγāham bōčγo *хялгасан хоолийвч, боодой*; sur bōčγo *суран боодой.*

бойлторго/ bōčltorγo (Khori., Aga., Kham.), **böiltrok** (Tson.) *хүзүүвч: ошейник, верёвка /на шее у телят/*; bōčltorγotōč xaba noxōč *хүзүүвчтэй хав нохой*; tuγalāč xùzūgēr ōhorlohoŋ bùtūtē dēhem bōčltorγo *тугалын хүзүүгээр оосорлосон битүүтэй дээсэн хүзүүвч*; ulāŋ burū saγāŋ bōčltorγotōč (zùṛxeŋ) *улаан бяруу цагаан хүзүүвчтэй.* (БАО)

бойлторголхо/ bōčltorγolxo (Khori., Aga., Kham., Tunk., San., Tson.) *хүзүүвчлэх: надевать верёвку /на шею телёнка/*; tuγal bōčltorγolxo *тугал хүзүүвчлэх.*

бойног/ bōčnog (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *шалан: гривенка, войло /обвислая кожа под шеей крупного рогатого скота/ виха*; buxa nǫyǫm bābāčŋγā bōčnoghōn uḍxalaŋ dūdanam, budaŋ xataŋ ībīŋgē umāčhā uḍxalaŋ dūdanam *Бух ноён баавайнхаа шалангаас утгалан дууднам, Будан хатан ижийнхээ умайнаас утгалан дууднам.* (БМД)

бойпуур/ bōčpūr (Khori., Aga., Tson., Tunk., San.) *бойпор: курильница, кадило*; saŋγāč bōčpūr *сангийн бойпор*; // Mo. boyipur

болгидохо/ bǫlgidoxo (Tson.) *булгилах, догдлох /зүрх/: биться, трепетать /о сердце/*; dzùṛxe bǫlgidoxo *зүрх булгилах.*

болгоомторгүй/ bolγōmtorgüi (Aga., Khori., Kham.) *болгоомжгүй, гэнэн: неосторожность, неосмотрительность*; bolγōmtorgùi yàbadal *болгоомжгүй явдал.*

болгоонги/ bolγōŋgi (Khori., Aga.) *болгоомжтой: осторожный, осмотрительный*; bolγōŋgi xinūr *хянуур болгоомжтой.*

болдиг/ bǫldig (Aga.) *боргио: порог /на реке/*; bǫldigtōč saγāŋ ulzadā buγā ulāmńi mende yàbag *боргиотой цагаан Улздаа Буган улаан минь мэнд яваг.* (БАД)

болдидхо/ bǫlditxo (Aga., Khori.) *сондуул, дэгнүүл: кочка*; γolōč bǫlditxo *голын сондуул*; dalam bǫlditxo *далан (олон) дэгнүүл*; dolōŋ altam bǫlditxōčŋ ėŕyėŋ tōčroŋ būdaltāč *долоон алтан сондуулын эргэн тойронд буудалтай.* (БМД)

болдируу/ bǫldirū (Khori., Aga., Tson.) 1. *энхэл донхол, сондуул: ухабы, бугры*; xargīn bǫldirū *харгуйн энхэл донхол*; bǫŕyō bǫŕyō boro ulāxaŋ bǫldirūtāčxaŋ xargīdā somsǫyǫd gē, boldomtōč xàńilhaŋ amaragńi bǫlixomdā gēd tuntàyàd gē *боргио боргио бор улаан минь энхэлтэй, харгуйдаа цомцгос гэлээ, боломжийн ханилсан амраг минь болъё доо гээд тунтгас гэлээ.* (БАД); 2. *батга, бусраг, булдруу, бижиргэнэ: прыщи, сыпь*; bǫldirūtāč marnaγar ńūr *бижиргэнэтэй барсгар нүүр.*

болдируутаха/ bo̩ldirūtaxa (Khori., Aga., Tson.) 1. *эихэл доихолтой болох: становиться ухабистой /о дороге/*; xargī̆ bo̩ldirūtaxa *зам эихэл доихолтой болох*; 2. *батга гарах, биржийх: высыпать /о прыщах, сыпи/*; ńūr buldirūtaxa *нүүр бижиргэнэтэх.*

болдог/ boldog (Aga., Khori., Kham.) *дов, сондуул: кочка, холмик, бугор*; hümer yėxė ūlī̆ŋ bōŕi boldog bāĕxada *сумбэр их уулын дов толгод байхад*; γurbaŋ ùxėŕi boldoyī̆ŋ ùzūr hàxihaŋ xazadag xara būra gėžė nege yėxe tàńiltāĕ yümbi *гурван үхэр болдгийн үзүүр сахисан хаздаг хар буур гэж нэг их танилтай юмсан билээ.* (БМУ); // Mo. bolduγ

болдогонохо/ boldoγonoxo (Khori.) *цухалзах, бултганах: выдаваться*; bulaŋγāĕ sānahā boldoγonoxo *булангийн цаанаас бултганах*; // Mo. bolduγunaqu

болдогор/ boldoγor (San.), **somō** (Tunk.), **tsomō** (Tson.) *цомог овс, цомоо /овс/: стог сена*; // Mo. bolduγur

болдойхо/ boldōĕxo (Khori., Aga.) *бондойх, бомбойх: выдаваться, быть вздутым, опухать, отекать*; boldōĕžo̩ taryalxa *бондойж таргалах*; // Mo. bolduyiqu

болдомтой/ boldomtōĕ (Aga.) *боллоор, болуужийн, болохуйц: годный*; boldomtōĕ xańilhaŋ amragni bo̩ĺinob gexedē yā̆na gē̆šė̆g *болуужийн хэлцсэн амраг минь болъё гэдэг нь яаж байгаа юм бол?* (БАД); bōržo̩hō nā̆šā̆ tüyrūleŋxē̆ bolod γoltōĕ porbōzo boldomtōĕ nùxùr̬hō̆m xoldūlaŋxāĕ borōŋ yā̆γā xùsetē̆ yümbe *Бооржоос наашаа түржигнэсэн болд голтой галт тэрэг, боллоор амрагаас минь холдуулсан барон* /Унгерн/ *яасан хүчтэй юм бэ.* (БАД)

болзор/ bolzor (Khori., Aga., Tunk., San.) *болзоо, болзор, хугацаа, цаг хугацаа: срок*; γazar gedexe bolzor *газар гэсэх цаг*; bolhoŋ tā́ŕā̆ bolzor sōn xu̬ŕā̆ *болсон тариаг болзорт нь хураа*; bolzornāĕ bolbo, γurbaŋ xonog bolōlo, ūilaldā́žā́ hūnaldi gėžė xanāĕ xelebele *болзоо маань боллоо , гурван хоног боллоо доо, уйлалдаж суунам бид, гэж хэлэв л гэнэ.* (БМУ)

болзоргүй/ bolzorgüi (Khori., Aga., Tunk., San.) *болзолгүй, болзоогүй: бессрочный*; xežē̆ yėrexe bolzorgüi *хэзээ ирэх болзолгүй.*

болзорлохо/ bolzorloxo (Khori., Aga., Tunk., San.), boldzorloxo (Tson.) *болзол тавих, болзоолох, болзоо тавих: договариваться о сроке, назначать срок*; bolzorloxo arγam ùgī̆ *би болзоо тавих аргагүй байна*; bolzorlohoŋ ùdeŋtō̆ bolzōtōĕm boro tolγōĕdo o̩šo̩žo̩, maŋγad-xāĕtàyā̆ dāĕlaldā́žā́, zērde mo̩ŕitōĕ zēr dalāĕ mergeŋ alūlšā́ba *болзоолсон одортоо болзоотын бол толгойд очиж, мангас ахтайгаа дайтаж, зээрд морьтой Зээр Далай нэргэн алуулчихав.* (БАУ); boldzorlōd xā́ńilād xolodoŋxār butsaŋgūi bāĕbal dēreldē *болзоо тавиад ханилаад холдсонд орвол буцалгүй байсан нь дээр л дээ.* (БАД)

болсо/ bolso (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *болц: варкость, спелость*; hamar žėmesī̆ŋ bolso hāĕŋ *самар жимсний болц сайн*; // Mo. bolča

болсогонохо/ bolsoγonoxo (Khori., Aga.) *булцганах, бондогнох: катиться, перекатываться, быть выпуклым*; bolsoγonohoŋ xasar *булцганасан хацар*; // Mo. bolčuγunaqu

болсогор/ bolsoγor (Khori., Aga., Tunk., San.) *болдгор, болцгор: выпуклый, круг-*

лый; xū̄gedē bolsoγor ńūr *хүүхдийн булцгар нүүр*; // Mo. bulčuγur

болсойхо/ bolsōěxo (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *болцойх, булцайх: быть выпуклым*; xasar bolsōěxo *хацар булцайх*; 2. *булхайх, цэлхийх, хавдах, бунхайх: быть вздувшимся*; bolsōětorō xabaḍxa *бунхайтлаа хавдах*; // Mo. bolčuyiqu

болсоргоно/ bolsorγono (Khori.) *бунхуу, хавдар, цулцан, болцон, уйл: опухоль, шишка /обычно под шеей у молодняка/*; bolsorγono γaṛxa *уйл гарах.*

болтирголхо/ boltirγolxo (Tunk.) *чихэх: пихать, вталкивать, впихивать, совать, набивать, тампонировать*; dùneŋ ùxer sūxadan boltirγolžọ, bōěmolžọ ùgō̄dle tábiā terèšńi *донон үхэр давсганд нь чихээж бөхөлж огоод л явуулчихав, тэр нь.* (БАУ)

болтогой/ bọltoγōě (Khori., Aga., Tson., Tunk., San., Kham.) *болтугай: пусть будет! да будет!*; xùgžèxe boltoγōě *хогжих болтугай*; // Mo. boltuγai

больторог/ bọ́ltorog (Tunk., San.) *шавар тогоо: глиняный горшок*; bọ́ltorog toγōŋ *шавар тогоо.*

бомбо/ bombo (Khori., Aga) *бумба: последователь добуддийской секты*; xōšọŋ bombo *хуушаан бумба*; bō̄ bombo *боо бумба*; bombōěn šážàŋ *бумбын шашин*; noxōěŋ ùgūide γaxāě xusaba, lamāěŋ ùgūide bombo γalzūrba *нохойн үгүйд гахай хуцав, ламын үгүйд бумба галзуурав.* (ЗЦУ)

боогол/ bōγol (Tson.) *хашаа, шивээ, шорог: загородка, ограда*; bōγol boḍxoxo *шивээ босгох.*

боод/ bōd (Khori., Aga.) *боос: стельная /о коровe/, жерёбая, супоросная, суягная*; bōd ùńē̄ŋ *боос үнээ*; bōd gū̄ŋ *боос гүү*; bōd endiŋ *боос ингэ*; boḍxon bōd gü hū̄xan hubāě gū̄ *босох нь боос гүү, суух нь сувай гүү* (ШАХ) Mo. boγus

боодохо/ bōdoxo (Khori., Aga.) *боосрох: забеременить*; gū̄mnāě bōdō *гүү боосорчээ*; // Mo. boγusraqu

боожо/ bōžo (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *дэлбэг: вожжи*; xọyọr ùzū̄ŋē tùmùr šèḅxetē̄ terēgērē xazārāě saxàŕigta tùdegelēd tergenē̄ mọŕi zaladag uta xaḅtayar huraŋ ōhorī̄yi bụŕā̄d zoŋ bōžọ gèžè xelsexe *хоёр үзүүртээ томор түгжээтэй түүгээрээ хазаарын зуузайд холбоод тэрэгний морь залдаг урт хавтгай суран оосрыг буриад зон боож /дэлбэг/ гэж хэлдэг*; bōralāěm ńọrū xolγoŗxōěxondō bōžọndō xedī̄ bolγoŋ bolgiūlxam dā, bodolgūi yàbadalńi ōěro zūra boltondō xedī̄ bolγoŋ xelesū̄lxemdē *буурлын минь нуруу холгорхойхон доо, дэлбэгэндээ хэдий болгон дэвдчүүлэх вэ дээ, бодолгүй явдал минь ойрхон зуур, булгандаа хэдий болгон хэлцүүлэх вэ дээ.* (БАД)

боожолхо/ bōžolxo (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *дэлбэглэх: надевать вожжи*; mọŕō terge, šárγada orūlžà bōžọlxo *морио тэрэг, чарганд оруулж дэлбэглэх*; saryalāěm ńọrū xolγoŗxōěxondō šárγanda xedī̀ bolγin bōžolxomdā *Шаргалын минь нуруу холгорхой, чарганд хэдий бүр дэлбэглэх вэ дээ.* (БАД)

боожошон/ bōžọšọŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *дэлбэгч, жолооч: кучер, возница*; šárgī̄ŋ bōžọšọŋ *чарганы дэлбэгч*; ámitanda aryašám bolγožọ, áĺbášánda

bōlχoṣom bolγoɣo, xündi xüberlig xünchetĕ xüxe derĕbeŋ gŭidelĕ lāzārī, lārībōŋ xoγor saldād tedenīyė abalāĕb *алтаад арвачин болоож, алтанаа долбэлчин болоож хөндий ховрох хүчтэй, хох тосгоноор сүйдэлтэй Лазарь, Нарийн хөөр цэрэг тэдний авлай.* /ЬМЛ/

боолто/ bōlto (Khori., Aga.) 1. *шилэрмэлэй боолт: своеобразный зажим, сделанный из обтянутой бархатом бересты с пришитыми на ней кораллами или монетами*; ŭihe xara xileŋgĕr bürĕd, dĕren šürendāši ŭgāišyihā mŭŋgŭ uta urūn hubārāŋay xadahaŋ, tāiba xabχād bāĕdag hamaγaŋ xünĕ ŭhenĕ γoγōltōĕyi bōlto gedeg bāĕγā urdan *үйс хар хилэнгээр бүрээд, дээр нь шүршүүд эсвэл моно урт уруу нь цуврууллан хадсан туйвыг хавчаад байдаг эхнэр хүний үсний гоёлтыг боолт гэдэг байлаа урьд нь*; 2. *булын боолт: ободок, надеваемый на ступицу*; modon tergenē bulīyi xaxaɣxagūin tula xoγoṛ taladan hūlγahaŋ tümür saxārig bōlto gėžė neretē *модон тэргэний булыг хагарахгүй тул хоёр талд нь сунгасан томор цагираг боолт гэж нэртэй*; 3. *чарганы боолт: связка для полозьев*; šāryanāĕ xoγoṛ ürgīyi xolbodog modīyi bōlto gėžė nerelegšėbdi *чарганы гацуунууд дээр хондлон сунгасан, хоёр эрүүг нь холбодог модыг боолт гэж бид нэрлэдэг*; 4. bōlto (Tunk) *ходоог тэргэний нугас томор: шкворень у передка телеги*; xodōγōĕ bōlto *ходоогийн нугас томор*; bōlto (San.) *хаалт, далан*; *боолт*: плотина; ŭyėrē bōlto *үерийн далан*; // Mo. boγulta

бооморхо/ bōmoɣxo (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson., Kham.) *боомтох: болеть сибирской язвой*; bōmoršọ ŭxehen ŭxerē hėyė *боомтож ухсэн ухрийн сэг*; moṛinōĕ bōmoɣxodo, arahāĕn xaxa žühōd, bōmōĕn taha otolžọ xāyād, šāɣxa urūn dāṛī xeležɣxideg gŭ āṛī šāɣxa urūn dāṛār bŭdažāɣxidag bāĕγā *адуу боомтохоо арьсыг нь хаяа чусээд, боомыг нь тас отолж хаяад шарх уруу нь дарь хийчихдэг буюу эсвэл шарх уруу нь дарцар будчихдаг байлаа.* (ЛЛГ); // Mo. boγumaraqu

боори/ bōṛī (Khori., Aga.), **boiṛī** (Tson.) *уулын довсоо: возвышенность, возвышенное место, подножье горы*; xadīm bōṛīyė bŭɣōhen xāĕlāham modonōĕ naḅšāhaŋ *хадын довсийг бүрхсэн хайлаас модны навчис.* (ЬАЛ); xadīm bōṛī *хадын довсоо*; ūlāĕm bōṛī *уулын довсоо*; bōṛī *гаҳжа* aŋγāšāḷxa *довсоо хэсэж ангуучлах*; bōṛī dĕgūr yābaxa *довсоо дээгүр явах*; bodoltōĕ xŭm bōṛī urbūlxa, xabatāĕ xŭŋ xada urbūlxa ~ *ухаантай хүн уул урвуулна, хавтай хүн хад урвуулна.*

боосолдоо/ bōsoldō (Khori., Aga., Bar.), **bōtsō** (Kham.) *морий: спор пари*; bōsoldōŋ boṛibo sọxixo ~ *боодоо морий борви боодог.* (ШАХ); // Mo. boγučalduγ-a

боосолдохо/ bōsoldoxo (Khori., Aga., Bar.), **bōtsoldoxo** (Kham.) *боодолдох, морийдох: спорить, держать пари*; bōsoldožo nādaxa *морийдож тоглох*; xọyūlā γar γarā bāṛilsāžā bōsoldobo *хоёулаа гар гараа барилцаж боодолдов.* (БАУ); // Mo. boγučalduqu

боосоо/ bōsō (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **bōtsō** (Kham.), **bōmtog** (Tson.) *боодоо: пари*; bōsō tābixa *боодоо тавих*; bōsō xexe *боодоо хийх*; bōsō ėdixe *боодоо идэх*; gūligōšė moṛinō bōsō *хурдан морины боодоо*; ondō tēhē yėrchen xŭntē bōmtog xēd bōmtoγō aldaba *ондоо газраас ирсэн*

хүнтэй бооцоо тавиад бооцоогоо алдав. (БАУ); // Mo. boγučaγ-a

боотол/ bōtol (Khori., Aga.) *морины хүзүүнд зүүдэг том хонх: колокольчик, надеваемый на шею лошади*; bōtol xoŋxo *боотол хонх*; bōtolōĕ ȧbāŋ *хонхны дуу*; bōtol zūxe *боотол хонх зүүх.*

боохолдой/ bōxoldōĕ I (Khori., Aga., Tunk., San.) *буг, боссон хүүр: по представлению шаманистов, сверхъестественное существо, дух*; šėne tȕrùlō oloŋgūi zaγūŕida tōŕiżė bōxoldōĕ, ùxùdel, šüḏxer bolhoŋ hùnehī̆yi tusxāĕ umšȧlγa xėžė bȧŕidag daradag zaŋ ūile xedeg lamanar bāĕdag *шинэ торлоо ололгүй зуурдад тоорч боохолдой, үхдэл, чотгор болсон сүнсийг тусгай уншлага хийж барьдаг дардаг зан үйл хийдэг лам нар байдаг*; bōxonōĕ bụŕād boxoldōĕtōĕ *Боохоны буриад боохолдойтой.* (УМУ)

боохолдой/ bōxoldōĕ II (Tunk.) *боохой, чоно: волк*; bōxoldōĕ ēĺtē gù? *боохой чоно ээлтэй юу*; bōxoldōēm modoŋ *долоогонын мод, имдийн мод.*

боохоншолхо/ bōxonšọlxo (Khori., Aga.) *боргоох, хоргоох, ээрэх: упорно лаять, окружать с лаем /о собаках/*; xọyọr noxōĕ bohožọ bōxonšọlžọ yȧbūlnagüi *хоёр нохой хоргооож боргоогоод явуулсангүй.*

боошхо/ bōšxo (Khori., Aga., Tunk., San.) *боошиг, ган: бочка*; bōšxoŋ gedehetē burž̄inar bọĺšọbī̆g xūĺidā bùmbùlzō *боошгин гүзээтэй хоронготнуүд большевик хуулинд бомболзоно.* (БАД); bōšxotōĕ dȧŕi *торхтой дарь*; // < орос. *бочка.*

борбилоо/ boŕbilō (Khori., Aga.) *бор шувуу: воробей*; bọŕbilō žėryėxe *бор шувуу жиргэх*; borbilōγōĕ alxamār nemėžė ėxilheŋ ùgelē ùderūd *бор шувууны алхмаар нэмэгдэж эхэлсэн овлийн одруүд*; < орос. воробей.

борбогонохо/ borboγonoxo (Khori., Aga.) *орвогнох, дорвогнох: двигаться, шевелиться, трястись*; borboγonožọ xùdelxe *орвогнож ходлох.*

борбогор/ borboγor (Khori., Aga.) I. *үзэмжгүй, турьгүй, дорой: невзрачный*; borboγor γar *турьгүй гар*; ùgūitē moŋγol borboγor ùbegeńī̆yi tede xọyọr bahaŋgiar xȧŕūsaba *ядуу монгол дорой овгонийг тэд хоёр басамжилсан байдалтай харуулав.* (БАУ); 2. *шорвогор: жиденький, редький /о бороде/*; borboγor ùbegeŋ *шорвогор овгон.*

борбойхо/ borbōĕxo (Khori., Aga.) *өрвийх, шорвийх: торчать во все стороны, быть всклокоченным*; xuhaŋ xùgšeŗxedē borloxo. xùŋ xùgšeŗxedē borbōĕxo *хус хөгширөхдөө борлоно, хүн хөгширөхдөө шөрвийнө.* ШАХ)

борболзохо/ borbolzoxo (Khori., Aga.) *орволзох, шогнолзох: шевелиться, торчать*; yūŋ borbolzonobdā *юу орволзоно өө дээ?*

борбоо/ borbō (Khori., Aga., Kham.), **boroẘsā** (Bar.) *өхөөрдөл: "боов", мөнгөө боожгой, "тамхи"*: половой орган /у детей мужского пола/; borbōγōĕ üihen daralta *боовны үйсэн даралт (манчуйтай хүүхдийн үйсэн живх).*

борбоосгой/ borbōsγōĕ (Khori., Aga.), **borbōtsoγō** (Kham.), **boryontsōĕ** (Tson.), **boroẘsā** (Bar.) *боргоцой: шишки, шишка;* modonōĕ borbōsγōĕ gū? *модны боргоцой юу?*; xūrāĕ borbōsγōĕ *хуурай боргоцой;*

aγar dzandam modọńi arwaŋ xọyọr gėšūtc̄, arwaŋ xọyọr gėšūńi γurwan dzūŋ džäram borγontsōčtī gėdž džil *агар зандан мод нь арван хоёр гишүүтэй, арван хоёр гишүүн нь гурван зуун жаран боргоцойтой гээж жил.*

борди/ bordi sordi (Khori., Aga.) *арс барс: шершавый, корявый, щербатый с оспинами, со щербинами*; üyī̆ŋ üyėde uha borōŋ, nara halxinda handäžä bordi sordi bolšọhoŋ xada xaḅsayāčŋ šụlūnūd *үеийн үед ус бороо, нар салхинд гандаж арс барс болчихсон хад хавцгайн чулуунууд.*

бордигор/ bordiγor (Khori., Aga.) 1. *барзгар, барчгар: неровный, шероховатый*; bordiγor bùdūŋ *барчгар бүдүүн.*

бордогор/ bordoγor (Khori.) *борцгор: высохший*; xataŋxāč bordoγor xuŗha *хатсан борцгор хуруул*; 2. *нүрээтэй, барсгар, цоохор: щербатый*; bordiγor ńūr *цоохор нүүр*; 3. *хатангир: захудалый, чахлый*; bordiγor turaŋxāč *хатангир тураншай.*

бордоholxo/ bordoholxo (Khori., Aga.), **bordhūlxa** (Bar.) *шуурах, шамрах: вьюжить, мести /о метели/*; sahār bordoholxo *цасаар шамрах*; xabarāč bordohōr bordoholxo *хаврын шамрага шамрах*; yäbaγam bordōhōr bordoholxo *явган шуурга шуурах*; sahār bordoholžọ halxiŋ ėŕyūlgeteŋ ešxeŗxe *цасаар шуурч, салхи эрчлэн исгэрэх.*

бордоhoŋ/ bordohoŋ (Aga., Khori.), **bortoso** (Tson.), **bordhū** (Bar.) *шуурга, туйлаадас, шамарга: вьюга, буран, метель*; saha bordohoŋ *цасан туйлаадас*; yäbaγam bordohoŋ *явган шуурга*; xabarāč bordohoŋ *хаврын шамарга*; (Bar.) bordhū xī̆dxe *шамарга шамрах*; borōnōč oroxī̆ŋ xažūγār bordohoŋ bolxodō yā̆na gc̄šėb *бороо орохын сацуу шамарга шамардаг нь юу вэ дээ.* (БАД); borōl oŗxī̆ńi bùŗxc̄gēd boŗtosī̆n šėrūm bolxọńi xā, boltōr sanāγā negedūldži buŗxanā boltōrō xayaxan xā *бороо л орох нь бүрхээгээд шамарган туйлаадас болох нь ээ дээ, булталр сапаагаа нэгтгэж, бурханаа бүгдээрээ хаях нь ээ дээ.* (БАД)

борёолхо/ bọŕγōlxo (Khori., Aga., Tunk.), **bọŕgiōlxo** (Tson., Kham.) *боргиолох: журчать, охрипнуть*; ụyārmāŗši bọŕγōlžọ urdaxan ụyālyaŋ yolōč šūyā̆ŋ, uragšálxa xȯdelmȯ́rē eŗši ulad zonōč xūši dā *уярмаар ч боргиолж урсах нь Уялган голын шуугиан, урагшлах ходолморийн эрч улс зоны хуч дээ.* (БАД); // Mo. borgilaqu

боридохо/ bọŕidoxo (Tunk.) *осох, торних, бойжих: подрастать*; bọŕidọžọ ụdexe *божийж осох.*

боро/ boro I (Khori., Aga., Kham.) *бор, сааралдуу: серый*; серко; boro degel *саарал дээл*; boro yüryō̆nē *эгэл жирийн хар бор, энгийн*; boro yüryō̆nē hamaγaŋ *эгэл энгийн эхнэр*; bụŕā̆d zoŋ sayāŋ xara xọyọrōč xọĺisoldohoŋ ụnehéĺig ụŋge zühī̆yi boro gėžė xelexe *буриад зон цагаан хар хоёрын холилдсон унслэг өнгө зүсийг бор гээж хэлдэг*; boro xarāŋ *харуй бүрий*; boro šüle *хар шөл*; ụdėšī̆m boro xarāŋ *үдшийн харуй бүрий*; ụdėšī̆m boro xarānār xeb̆terī̆ŋ xụ̀ŋ šėŋgi xeb̆tėžė bāēdaggūi yüme bod! *үдшийн харуй бүрийгээр хэвтэрт орсон хүн шиг хэвтэж байдаггүй юм бос*!; // Mo.boru

боро/ boro II (Tunk.), **bura** (Khori., Aga.) *шавар: глина*; boro ī̆lūlxe *шавар зуурах*; xamag mụŋgụm bāēšäŋyā dōγūrā xadā

nȧ́riŋ xoŗxŏ́ĕŋ šụŗγaxagū́igēr dēgū́rē xadā turug šụbūnāĕ debixegū́igēr sarār yėxe sardaba, borōr yėxe bordoba *хамаг монгон байшингаа доогуур нь болбол нарийн хорхой шургахгүйгээр, дээгүүр нь болбол цараар онголж цардав, шавраар шавж шавардав.* (БМУ)

борогшо(н)/ borogšọ(ŋ) (Aga., Khori.) *борогч, борогчин*: *серая, сивая*; borogšọ gū́ŋ *борогч гүү*; borogšọŋ xarsaγāĕ *борогчин харцагай*; 2. *монгон дэвсгэрт*: *достоинство, ценность /ценных бумаг/*; arban tabanāĕ borogšọŋ aldagdatarā zuγātāĕ, xọŕin tabanāĕ borogšọŋ xodoŗtorō zuγātāĕ *арван тавны дэвсгэрт алдагдталаа зугаатай, хорин тавны дэвсгэрт хоосортлоо зугаатай.* (ХНД); // Mo. boruγčin

бородохо/ borodoxo (Tunk.) *шавардах*: *смазывать /глиной/*; sarār yėxe sardaba, borōr yėxe borodoba *цараар онголж цардав, шавраар шавж шавардав.* (БМУ)

борохо/ boroxo (Khori., Aga.) *боргох, боргож хуцах*: *гавкать*; noxōĕ boroxo *нохой боргох*; xotonōĕ noxōĕm boroxo dūŋ *хотны нохойн боргох дуу*; xotonōĕγō noxōĕdo šára budā šȧnȧžȧ́ ụxede boroxo dūnī́n bardāsatāĕ boldog gelsegšė *хотны нохойдоо шар будаа чанаж огвол боргох дуу нь дорвитой болдог гэлцдэг.*

борсо/ boŗso I (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **boŗtso** (Kham., Tson.) *борц*: *вяленое мясо*; сушеное мясо; boŗso ńüdexe *борц нудэх*; boŗsī́ŋ šüle *борцны шол*; ụgelḗ sagta xatāham boŗso zōleŋ, amtatāĕ, zunāĕ sagta boŗsolxo mixȧ́yǡ dabahatāĕ uhan sō xēd, ụgūišyihā talxan sō muxȧ́rūlād hū̆der γazaŗta xatāγāhā hāčŋ *овлийн цагт хатаасан борц зоолон амттай, зуны цагт борцлох махаа давстай усанд хийгээд эсвэл хуурай гурил үрээд сүүгээр газарт хатаавал сайн*; // Mo. borča

борсо/ boŗso II : boŗso soŗso mixaŋ (Khori., Aga.) *үнх цүнх мах*: *куски мяса*; boŗso soŗso mixaŋ ụ̀bdel sụ̀bdel tohoŋ *үнх цүнх мах, овдол цовдол тос*; tüĺigdŏ̀d boŗso toŗso bolxo *түлгэдээд борц торц болох*; boŗso toŗso bolšọhoŋ šȧ́xadahaŋ *борц торц болчихсон шимэлдэг.*

борсогор/ boŗsoγor (Khori., Aga.) борцгор: съёжившийся, скорчившийся, сжавшийся, подобравшийся; boŗsoγor xatȧ́šȧ̀haŋ mixaŋ *борцгор хатчихсан мах*: boŗsoγor ụdḗŕi *борцгор үдээр*; 2. *хорчгор, хорхгор*: *смятый*; boŗsoγor adasxa *хорчгор адсага*; boŗsoγor arahaŋ *хорхгор арьс*; 3. *оровгор, оровгорхон, доожоогүй*: *невзрачный, жалкий*; boŗsoγoŗxoŋ xụ̀bū̆ŋ *оровгорхон хүү*; boŗsoγoŗxoŋ xū̆ged *доожоогүй хүүхэд*; xū̆gedē hȧ́ŕitāĕ boŗsoγor ńụdaŗaŋ *хүүхдийн сайртай борцгор нударга*; // Mo. borčaγar

Борсой/ borsŏ̆ĕ *Сэлэнгийн буриадын Чоно овгийн нэг отог. Оток рода Чоно Селенгинских бурят.*

борсойхо/ boŗsŏ̆ĕxo (Khori., Aga.) *хорчийх, борцойх*: *съёжиться, скорчиться, сжаться*; boŗsŏ̆ĕžọ̀ xataxa *борцойж хатах*; // Mo. borčayiqu

бортого/ boŗtoγo I (Khori., Aga.) *зулын халхавч*: *полый цилиндр для защиты лампады от ветра*; zula badarāxadā

halxinda dūldūlxegdin tūlō xeregledeg dēde dōdo talahā hula xalxaḅsīyi boŋtoyo gèjè nereledeg *зүү бөдрахадад оногоо бөгдүүлэхэдээ дээд доод талдаа суг халхавчийг борттого гэж нэрлэдэг.*

бортого/ bortoyo II (San.) *модон сүүдэр: деревянное ведерко, вылбайтенное из цельного куска ствола дерева, со вставленным дном*; 2. boŋtoyo (Tson.) *хонх: деревянное ведро без крышки*; boŋtoyotōè šāra toso *хонхэтэй шар тос*; // Mo. bortuyu

борхигорхон/ boŋxiyoŋxoŋ (Khori., Aga.) *доройхон, мохоодохон: невзрачный, захудалый*; boŋxiyoŋxom boro dāyayā̄ bọŕbo dēren bọxinūlhār xàŕti dēren xàxinūlhār xàžūdan zogsobo *мохоодохон бор даасан борвин дээр нь бохиэуулсаар хартин дээр нь хахиэуулсаар хажуу нь ирж зогсов.* (БАУ); 2. *матсархан: сонгучый*; boŋxiyoŋxom yāhandā tamàxi uḍxaža̋ abād ahāba *матсархан гаансандаа тамхи утаж аваад асаав.*

борхирхо/ boŕxiŋxo (Khori.) *буйлах /бэтэг/: реветь /о верблюжонке/*; botoyo boŋxiŋxo *бэтэг буйлах.*

борхобшо/ boŋxoḅšọ (Aga., Khori.) *борх: лошадиный намордник /плетёнка из ивняка, надеваемая при перевозке хлеба/: халцёвый мешок*, торба */для кормления лошади/*; mọŕiṅōč̌ boŋxoḅšọ *морины борх*; boŋxoḅšọyō aḅžà tàŋxī̄yin boŋxoḅšọlōd, xūlī̄n šüderlō̄d oŋxibo *борхоо авч толгойд нь борхлоод холийг нь чодорлоод орхив.* (БАУ)

борхожы/ boŋxọlī̄; boŋxọlī̄ sọxixo, boŋxọlī̄ nanšàxa (Khori., Aga.) *хөрөнгө ан үзэх, хөсөрдөх /мөрийцөх/: играть в карты*; borbo yā̄nāḍ orōḍyōr budag manḥyā̄ tuŋgirna butadan tūlāḍ bünšèjè bāxan xadā̋ boŋxọlī̄ *байц хянуур орөйлгоор будан мангаа тавиа, бүтээд нь тууган бөхөөжэж бүхэл нь дээр хөрөнгө хянуур ан.* (БАЛ)

борхолбо/ boŋxọĺō (Aga., Khori.) *поворотной хучаас, поэтому поясной: барахло*; boŋxoĺōxoŋ xuḅsahatāḍ, borboyoŋxoŋ ūbegeŋ, bọŕibo dērē̆ boxiyonohōr bodbo *поворотной хучаастай, поэтэр обэгч борвин дээрээ бохиэсоор босов.* (БАУ)

борногор/ boŋṄọgor (Aga., Khori.) *морчор: сморщенный*; xūrzeger xara tula terèšńi boŋṄọgor ńāŋnāḍ bāèxa yọhotōḍ *хорзэгэр хар туяа тэр чинь морчор нүүртэй байх ёстой.* (БАУ)

борьбо/ bọŕibo (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Bar., Kham.) *борви: залеть*; bọŕibo boxid geŋgū̄ī xūdelxe *борви бохисхийлгүй ходлох*; bọŕibo dēren boxiyonūlxa *борвин дээр нь бохиэуулах*; mal adūhāčmnāḍ bọŕibo dēren boxiyonūldag šūrya šāmarya *мал адуусыг малчин борвин дээр нь бохиэуулдаг нүүрэл шамрага*; bọŕibo dēren boxiyonūlxa *борвин дээр нь бохиэуулах*; // Mo. borbi

бохёлзохо/ bọxilzoxo (Aga., Khori.) 1. *бохолзох, бохилзох: сгибаться, сгнуться*; bob boroxom mọŕinī̄n buŋxam bagšī̄ŋ heteŋtē̆, bogdo lamāčŋ adūnda bọxilzoxožọ yābadag *бов борхон морь нь бурхан багшийн сэтгэлээр, богд ламын адуунд бохилзож л явдаг* (БАЛ); 2. *бохилзох: раболепно, кланяться*; nọyọḍto bọxilzoxo

хөдөө бичих; bǫxilzǫǰǫ hùgsegenexe *бичиж эмчлэх*; bǫrǐbo dērē bǫxilzoxo, xaǫi dērē xàxilzaxa *бүхэн дээрээ бичлэх, нүхэн дээрээ хачилах*; Mo. bokiljaqu

бохčорхо/ bǫxiδǫxo (Khori., Aga.) *хэл балдрах, хөших*; *неметь цепенеть*; dəbǰ̌ālžà udāŋ hūhār xùlńi bǫxiδǫǰ̌δ *замаж удаан суусар хөл минь балдрчихлаа*.

бохигонохо/ bǫxiγonoxo (Khori., Aga.) 1. *тахилзах, тахиланах*; *горбиться, искривляться, сгибаться*; xùl bǫxiγonoxo *хэл тахилзах*; 2. *найр тавьж тахилзах*; *перен. услужливо суетиться*; bǫxiγonoŋ hùgsegenexe *найр тавин тахилзах*; // Mo. bokiγanaqu

бохигор/ bǫxiγor (Khori., Aga.) *ахир тахир, тахигар атигар*; *сгорбленный, искривлённый, изогнутый*; bǫxiγor xùgǰ̌ēŋ *ахир тахир хөгшин*; // Mo. bokiγar

бохинхо/ bǫxī̆xo (Khori., Aga.) *тахийх, атийх, цагираглах*; *горбиться, сгибаться, гнуться, скрючиваться*; bǫxī̆žǫ unaxa *тахийж унах*; bǫxī̆žǫ untaxa *цагираглаж унтах*; bǫxī̆žǫ xeb̆texe *атийж хэвтэх*; bùxed bàr̄ād bǫxī̆stor xùlixe *бохос хийтэл бариад атийтал хулэх*.

бохинсог/ bǫxinsog (Tunk.) *цомог овсний хатгуур мод*; *крюк для выдергивания сена из стога*; bǫxinsog xaǫ̌xaxa *цомог овсний хатгуур хатгах*.

бохохо/ bohoxo (Khori., Aga.) 1. *боргон хуцах, боргоох*; *неистово лаять, бросаться, кидаться /о собаке/*; bohǫžǫ bōrloxo *боргоож бооролх*; dúrben ńüdetē̄ ulāŋ xaltar noxōĕnōĕn bohožǫ bōrloxo *гөлөг олныг нүдэнд үзэмж мэлмэр мэлмийнэ на бүхэлэх бөхөөр эмэх эмэжэлэх*; 2. *дайрч дэмлэх, дайрах, дуулэх хэлэх, приставать с руганью*; ùbegeγē̆ bohodog hamaγaŋ *өвөөгөө /үгүр дайрч дэмлэх/ хэлэх*; 3. *шалгах, байцаах*; *желать вопрос за вопросом, налоедать вопросами*; yàtarā namāǰ bohonǭši? *жаахн нэмэр намайг шалгалаа юу?*

боо/ bō̆ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson., Kham.) *боо шалгах*; duhālyāèm bō̆ *дүхэлэхэн боо*; xàyàlyāèm bō̆ *цацын боо*; ǰ̌ǫdōto bō̆ *жолоот боо*; šèrēte bō̆ *ширээт боо*; orgōèto bō̆ *оргойт боо*; zāŋ bō̆ *загин боо*; bō̆ bābāè *боо бабай*; bō̆ bātar *боо баатар*; bō̆gē̆ ab *боогийн ах*; bō̆gē̆ domog *боогийн домог*; bō̆gē̆ yǫholoi *боогийн ёсолог*; bō̆gē̆ serge *боогийн шүхэр*; bō̆gē̆ tonog *боогийн тонож*; bō̆gē̆ tūxe *боогийн түүх*; bō̆gē̆ ūŕi *боогийн үүлэ*; bō̆gē̆ xaba *боогийн хаа*; bō̆gē̆ xàlidahaŋ *боогийн тайлга*; bō̆gē̆ uǫ̌xa *боогийн ууха*; bō̆gē̆ xūrāè *боогийн хүүрэй*; bō̆gē̆ durdalγa *боогийн дүүлэга*; bō̆gē̆ šàndal *боогийн аранга*; bō̆gē̆ šàndarū *боогийн чандруу*; bō̆gē̆ šànar *боогийн чанар*; bō̆gē̆ šàtar *боогийн шатар*; bō̆gē̆ šàxal *боогийн андгай*; bō̆gē̆ xarbaldāŋ *боогийн харваалаан*; bō̆gē̆ èdildēŋ *боогийн идэлдээ*; // Mo. böge

боолоо(н)/ bō̆lō̆ŋ (Khori., Aga.) *боолоон: камланье /пение и танец, совершавшийся шаманом или шаманами/*; bō̆lō̆ŋ xexe *боолоон хийх*; bō̆lō̆m bolxo *боолоон болох*; šànar xexe gèžè yurbaŋ xonoγōè yèxe bō̆lō̆m boldog yüme *чанар хийх гэж гурван хоногийн их боолоон болдог юм*; 2. *дуулаан: пение, пение хором*; xǭrin tabanāè

borogšǫŋ xodoŋtorō zuγātāĕ, xolšǫr ulāŋ xùbūdūd xōhoŋtorō bōlōtē *хорин тавтын дэвсгэрт ходортлоо зугаатай, хонгор улаан ховгууд хоосортлоо дуулаантай.* (БАД)

бөөлөхэ/ bōlòxò: **bōlòxò dūlaxa** (Khori., Aga.) *дуулах*: *петь*; bùreŋxī hùnīn sūlānda bụŕyàlxan dūldana bulaγāĕ uhaŋ, bùxī zonōĕ dundahā bōlexen dūldana amaraγāĕm dūŋ *бүрэнхий шөнийн цуулианд бургилах нь сонсогдоно булгийн ус, бүхий л зоны дундаас дуулах нь сонсогдоно амрагийн минь дуу.* (БАД); // Mo. bögelekü

бөөмэй/ bōmē (Khori., Aga., Tson., San., Tunk.) *энхрий, ялдам, хонгор, эвий, булбарай*: *ласка, нежность*; bōmē üxibūŋ *энхрий хүүхэд*; bōmē yūme bāŋhaŋ, burū eŋgeŋtē ėŕēn degel ǫyǫžǫ ùgegtī, tīgēd neredē dāgdàžà bolxo, nerīn helgūlegtī *энхрий юм хөөрхий, буруу энгэртэй эрээн дээл оёж өгөөрэй тэгээд нэр нь хүнддэж магадгүй нэрийг нь солиорой.*

бөөмэйлхэ/ bōmēlxe (Khori., Aga., Tson., San., Tunk.), **bēwīlxe** (Bar.) *бөөцийлөх*: *относиться ласково /или заботливо, нежно/*, *холить*; bōmēlžė tebėŕixe *бөөцийлж тэврэх*; žà xùgedē bòmēlxe *жаахан хүүхдээ бөөцийлөх*; xǫŕi γaŋžà xondolōĕγō sāĕham basaγàńi šüdxerō xėžė bōmēlō xùmši, bėyē abād yàbagle! *хорь гарч хондлойгоо цайсан хүүхнийг чөтгөрөө хийх гэж бөөцийлсэн хүн юм бэ чи, биеэ аваад яваг л!*; aŋγāĕ arahār mansīlžà, alíγan dērē bōmēlxe *ангийн арьсаар манцуйлж алган дээрээ бөөцийлөх.*

бөөнигэр/ bōńigòr (Khori., Aga.) *маанагар, дүнхүү*: *осоловелый*; bōńigòr xùbūŋ *маанагар хүү.*

бөөниихэ/ bōńīxò (Khori., Aga.) *хярлайх, сулдайх*: соловеть; bōńīžė xaraxa *хярлайж харах.*

бөөрдэг/ bōrdeg (Tunk.) *асман азрага*: *жеребец с одним шулятным яйцом.*

бөөрсэмхэн/ bōŋtsòmxòŋ (Aga., Khori.), **bòŋtsòmkeŋ** (Kham.) *цөөхөн, цомхон*: *совсем, малочисленный*; bōŋtsòmxōm maltāĕ āĕl *цоохон малтай айл.*

бөөһэ(н)/ bōhe(ŋ) (Khori., Aga.), **bōsò** (Tson.) *бөөс*: *вошь, вши*; bōhe xiūŋhaŋ *бөөс хуурс*; bīhē bėyėmńi belšėxehē bōhemńi *бийгээс бие минь, бэлчихээс бөөс минь*; xubilγāŋ xùnē hanāŋ oloŋ, xobdog xùnē bōheŋ oloŋ *хувилгаан хүний санаа олон, ховдог хүний бөөс олон*; bōhòńi šinēm bolbo bōregūiyēr ńàhalxaham gèžèle xelebele *бөөсөн чинээн төдий бөөргүйгээр няслах сан гэж л хэлэв гэнэ.* (БМУ); türīm bōheŋ tàŋxida γaŋxa *түрийний бөөс толгойд гарах*; ◊ buγa xarāĕxa *бөөс үсрэх, бөөс гүйх*; // Mo. bögesün

бөөһэтэхэ/ bōhòtēxe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *бөөстөх*: *завшиветь, обовшиветь, страдать от вшей*; tàŋxi bōhòtexe *толгой бөөстөх*; ńüde bōhòtexe *нүд бөөстөх, нойр хүрэх, нозоорох*: *соловеть*; // Mo. bögesütükü

буга/ buγa (Khori., Aga., Tson., Tunk., San., Bar.), **boγo** (Tson.) *буга*: *олень*; buγa dūdaxa *буга урамдах*: *изюбр зовёт*; buγa turag (Khori.) *буга согоо*; bugīn tuγal *зоргол*: *оленёнок, изюброг*; buγa hara *буга*

сар: *третий зимний месяц*; buγa harī̆ŋ xüitende bugī̆ŋ ewer xaxarχa *буга сарын хүйтэнд бугын эвэр холдоно.* (ЗЦУ); buγāxaŋ xùlgūdē ardagšūlād budugtāĕ màšī̆nār zùdùŕibeldi *бугахан холгүүдээ ардагшуулаад будагтай машинаар зүдэрлээ бид* (БАД); dzaγal boγī̆n indzaγa bāĕxada *загал бугын янзага байхад*; // Mo. buγu

бугаар/ buγāg (Aga.), **buγābšà** (Khori.), **buγī̆bšà** (Tunk., San.), **buγuibtši** (Tson.), **buγā** (Bar.) *бугуйвч*: *браслет*; altam buγāg *алтан бугуйвч*; mùŋgùm buγāg *монгон бугуйвч*; zed buγāg *зэс бугуйвч*; buγāgtāĕ xùgšèŋ susalā udxalantū *бугуйвчтай эмгэн цуцлаа шилээмтгий.* (ЗЦУ)

бугаха/ buγaxa (Khori., Aga.) *дайжих, зайлах*: *уклоняться, увиливать*; buγàža tèŕyèlxe *дайжиж зугтах.*

бугбаатар/ bugbātar (Aga.) *шувуу 'бэгбаатар/*: *сыч*; bugbātar bolxo *үдэшийн нуд залгих*: *не спать до поздней ночи, полуночничать*; // Mo. begbaγatur

бугжагар/ bugžàγar (Khori., Aga.) *загзгар, подгор, чийрэг, шормослог*: *плотный, крепкий, мускулистый, могучий*; bugžàγar bèyè *загзгар бие.*

бугжыха/ bugžī̆xa (Khori., Aga.) *загзайх, подойх, чийрэгжих*: *становиться плотным /или крепким, мускулистым/, становиться могучим*; bugžī̆za mirālxa *загзайж мяраалах.*

бугзаганаха/ bugzaγanaxa (Khori., Aga.) 1. *хүйсганах, уг заг хийх*: *быть горячим, вспыльчивым, быть резким в движениях*; bulaŋγā xaražà bugzaγanaxa *хаяа руу харж хүйсганах.* (ШАХ); 2. *тунтганах, тумархах*: *капризничать*; bugzaγanažà tuntaγašàxa *тумархаж тунтганах.*

бугзайха/ bugzāĕxa (Khori., Aga.) 1. *хүйсгар зан гаргах*: *быть вспыльчивым, нервным*; bugzāĕžà bugzāĕžà hūxa *хоохолзож суух*; 2. *тумархах, яндганах*: *капризничать*; suxalā xùrōd bugzāĕxa *уур нь хүрч тумархах.*

бугзуу/ bugzū (Khori., Aga.) 1. *хүйсгануур, хоохолзуур*: *вспыльчивый, нервный*; 2. *тумархуу, яндгануур*: *капризный*; bugzū xùŋ *тумархуу хүн.*

бугуули/ buγūĺi (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Bar., Kham.) *бугуйл*: *аркан*; buγūĺār mọŕi bàŕixa *бугуйлаар морь барих*; // Mo. buγuyili

бугуулидаха/ buγūĺidaxa (Tunk., San.) *бугуйлдах*: *бросать аркан, ловить арканом*; mọŕi buγūĺidàžà bàŕixa *морь бугуйлдаж барих*; // Mo. buγuyilidaqu

будхаха/ budxaxa (Khori., Aga., Kham., Tunk., Bar.) *бусгах*: *отпрянуть в сторону от испуга /о лошади/*; xalba hùržè budxaxa *холби үсэрч бусгах*; mọŕi mal yūmenhē budxaxa *морь мал юмнаас бусгах*; budxàžà bụĺyixa *бусгаж булгих*; budxàžà buxaxa *бусгаж бухах*; šụlūyè xaražà budxahaŋ šonī̆yè ùldežè xùsehen *чулуу харж бусгасан, чоно хөөж гүйцэн* (БАД); // Mo. busqaqu

бужуу/ bụžū (Khori., Aga.) *түүхий, цахлай, хожгор яр, хожгор үлд*: *парша*; bụžū γaŋxa *түүхий гарах*; zàŕimtī̆dā tuγul, burūŋ, botoγonōĕ arahaŋ zēgtèžè yèxēr zoxolōd bužū gèžè ùbšèm boldog bāĕγā,

tī̆xeden bužūtahaŋ γazaŋ̊tan γurbaŋ žėl xadaγalhaŋ adūhanāė̆ toho tūŋ̊xižė aryaldag bā̆ė̆ā *заримдаа тугал, бяруу, ботгоны арьс зэрэгээс ихээр загатнаад бужуу гэж овчин болдог байсан, тэгэхэд нь бужуутсан газарт нь гурван жил хадгалсан адууны тос түрхэж эдгээдэг байсан*; // Mo. bujuu

бужуурха/ bužūŋ̊xa (Khori., Aga.) *түүхийрэх, цахлайтах, жидүүрэх*: *быть покрытым паршой*; tā̆rxi bužūŋ̊xa *толгой түүхийрэх*; xamūŋ̊haŋ bužūŋ̊haŋ mal *хамуурч жидүүрсэн мал*; // Mo. bujuuraqu

бузар/ buzar (Khori., Aga., Tunk.) *бузгай, их, тоймгүй, маш, нэн, тун*: *чрезвычайно, весьма, очень*; buzar oloŋ *тоймгүй олон*; buzar hāĕxaŋ *тун сайхан, их сайхан*; buzar taγaŋ *бузгай тарган*; yā̆γā buzar oloŋ xū̆gedtē̆ xùmši? buzarā xata! arban dùrbeŋ xū̆gedtē̆ bāĕxa haŋ ādla, mē̆l dùrbeŋ xū̆gedtē̆ldē̆ - *яасан их олон хүүхэдтэй хүн бэ чи? олноо хат арван дөрвөн хүүхэдтэй байх ёстой сан биз дээ, тэгэхэд ердөө л дөрвөн хүүхэдтэй шүү дээ.*

бузараaха/ buzarāxa (Khori., Aga., Tunk.), **budzrāx** (Bar.) *бузарлах*: *загрязнять, засорять, гадить, пакостить*; orod toryōbōĕ busaxam gē, o̱šo̱rōĕ γogdūma o̱šo̱ldoxom gē, udum hudarā buzarāxàš gēd oloŋ lambaγāĕnar xo̱ŕižo̱ŋ̊xiō *орос худалдаачин буцна гэнэ, Очирын Гогдуум очилцоно гэнэ, удам судраа бузарлана гээд олон ламбагуай нар тас хорьчихлоо.*

буйлуулха/ būilūlxa (Khori., Aga.) *найруулах, холих, амт оруулах, хачирлах*: *вкусно готовить, сдабривать*; būzī̆ŋ miха būilūlxa *буузны мах холих*; ėdē̆ būilūlxa *идээ амтлах*; noγō saγā būilūlxa *ногоо цагаа хачирлах*; em taŋ būilūlxa *эм тан найруулах.*

буйр/ būir I (Khori., Aga., Tunk., San.) *ид*: *разгар, расцвет*; būir nahandā *ид насандаа*; būir xūiteŋ *ид тэсгэм хүйтэн*; ùgelē̆ γurba yühī̆m būir xūitende xū̆gedūšī̆n gedehe gùzō̆gō̆ γaryažàŋ̊xihaŋ, menteger ulāŋ xasaŋ̊tāĕ, šė̀ŋ̊xi yūmenū̆d ńùhā xasaŋ̊tā ńā̆γād gūildėžė yàbaxan xabatāĕgšà *овлийн гурван есийн идэр хүйтэнд хүүхдүүд нь гэдэс гүзээгээ гаргачихсан, минчгэр улаан хацартай олчир юмнууд нусаа хацартаа наагаад гүйлдэж явах нь ид хавтайсан.*

буйр/ būir II (San.) *хандгайн бух*: *крупный самец лося, бык лося.*

булаабха/ bulāb̆xa (Khori., Aga., Tson., San.) *сүлбээр зүү, дигараа, дигранз*: *булавка*; bulāb̆xa xad̆xaxa *сүлбээр зүү хатгах*; bulāb̆xada ūrexe *сүлбээр зүүнд хатгуулах*; bulāb̆xār toryōldixo дигранзаар торгоох; ùrgeŋ ė̀rž̄ine bulāb̆xar hùlbēŕilēd ùmedenē̆ xiŋ̊xaγār gùilgexe *оргон эрзийнэ дигараагаар сүлбээрлээд, өмдний хярхгаар гүйлгэх*; // < орос. *булавка*

булаабхадаха/ bulāb̆xadaxa (Khori., Aga., Tson., Tunk., San.) *сүлбээр зүү хатгах, диграадах, зүүгээр сүлбэх*: *прикалывать буловкой*; bulāb̆xadažà toryōxo *сүлбээр зүү хатгаж торгоох.*

булад/ bulad (Khori., Aga., Tunk., San.), **bolod** (Tson.) *болд*: *сталь*; buladxaŋ dùrō̆yī̆m dùlerū̆lmēr bušū žo̱rō bolžo̱ ùgī̆ši *болд дөрөөг минь хангинуулсан хурдан жороо болж өгөөч* (БАД); bulad tùmùr

болд төмөр; bulad dùrō *болд дөрөө*; mūšàhā moŋγol, moxōšhā bolod *муу ч гэсэн монгол; мохоо ч гэсэн болд*; bulad xatū heleme *болд хатуу сэлэм*; // Mo. bolud

буланьдир/ bulàńdir (Tunk.) *булаг өвчин: золотуха /болезнь/*; šèxenē bulàńdir *чихний булаг.*

булга/ bulaγa (Khori., Aga., Tson., Tunk., San., Bar., Kham.) *булга: соболь*; **bambaγar** (Tunk.), **хаŋγāĕŋ хешёг** (Tunk.), хаŋγāĕŋ хешёг xùrtexe *булга агнах*; bōŕi žāĕγād aŋγūšàlxadā bulaγàšà axāĕ gī gūlērē, bulta zondō yàbaxadā zūγāšà axāĕ gī gūlērē *дэвцэг хэсээд ангуучлахдаа булгач ах гүүлээрэй, булт зондоо явахдаа зугаатай ах гүүлээрэй.* (БАД); ◊ bulaγanāĕ èdē̆ŋ (Tunk.) *нүр, хар нэрс*; // Mo. bulaγ-a

булгаалха/ bulγālxa (Khori., Aga.) *бултах, зайлах, мултрах: изворачиваться, лавировать*; bulγālna xebertē *бултах янзтай*; zoŕōŋ bulγālxa *зориуд зайлах*; γaŗhān bulγālxa *гараас нь мултрах.*

булгайр/ bulγāĕr (Khori., Aga., San., Tunk., Kham.) *булигаар, бухаарь: юфть*; bulγāĕr γutal *булигаар гутал*; // Mo. buliγari

булгалха/ bulaγalxa (Tunk.) *булгачлах: охотиться на соболя.*

булжаагүй/ bụĺžāgūi (Tunk.) *булзаагүй: колебаний нет*; zùb xūŗte züŕü ùgī, burū xūŗte bùĺžāgūi yūmele *зөв үгэнд зөрүүгүй буруу үгэнд булзаагүй юм шүү.*

булжамуур/ bulžàmūr (Khori., Aga.) *болжмор: жаворонок*; ūrē tolonōr žèŕyèŋxē ùrge saγām bulžàmūr *үүрийн жингээр жиргэсэн эрүү цагаан болжмор*; dobo dēgūr žèryèg̈šè dūtāĕ boro bulžàmūr dolōŋxon nahandam oŗxigšọ domogto aba èžī xọyọṅi *довон дээгүүр жиргэсэн дуутай бор болжмор, долоохон насанд минь орхисон /нас барсан/ домогт аав ээж хоёр минь*; (БАД) // Mo. boljumur

булжуухай/ bulžūxāĕ (Khori., Aga.), **boldžūxāĕ** (Tson.) *бялзуухай: птичка, пташка*; nàŕiŋ γolōĕ bulžūxāĕ nabšàhandā endūtē *нарийн голын бялзуухай навчиндаа эндуутэй.* (БАД); ụŕixan dūtāĕ buldžūxāĕ ụŕixan dūgīn dūlxada oron ńụtak sanagdā *урьхан дуутай бялзуухай, урьхан дууг нь дуулахад орон нутаг санагдлаа.* (БАД); // Mo. bijuuqai

булигдаха/ bụĺigdaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *дийлдэх, ялагдах, гартах: терпеть поражение, оказаться побеждённым, поддаваться*; bụĺigdaxār bèšè bèyètē *дийлмээргүй биетэй*; xùšōr bụĺigdaxa *хүчээр ялагдах*; aŗsaldānda bụĺigdaxa *мэтгэлцээнд гартах*; üńi sagta tùlegtō xadā zàŕā yèxe zaryàšà, zaryaldād bụĺigdaxàyā hanaxadā xederlešèheŋ yüme heŋxa *эрт цагаас уг нь зараа их заргач, заргалдаад гартах болонгуутаа хэдэрлэчихсэн юм санж гэнэ.* (БДУ)

булимтарха/ bụĺimtaŗxa (Khori., Aga., Kham., Tunk.) *булааж авах, түрэмгийлэх, хүчирхэх: захватывать, забирать силой, отнимать, насильничать*; γaŗhān bụĺimtaraŋ abxa *гараас нь булааж авах*; γazar ńụtagīn bụĺimtaŗxa *газар нутгийг нь түрэмгийлэх*; mùŋgetē zoŋ, baŗhanāĕ γazarīyi bụĺimtarād abšō yümxa *мөнгөтэй хүмүүс хөөрхийг газрыг нь хүч түрээд авчихсан юм байх.*

булиха bụĺïxa (Khori., Aga., Tunk., San.) *дийтэх, ялах: превосходить /по силе/ побеждать, осиливать, одолевать, захлучать*; tī̆gĕd xŭ̄xeŋ xarzayāčŋ xānī̆gī̆ sesĕrĕ bụĺā̆d, xarzayāčŋ xānī̆ albata xàŕyā̆tatāčn abatāčyā abād, geŗtĕ yérčd, amsayaldāč hāčxan ɔ̀aŕyaba *тэгээд хүүхэн Харзагайн хааныг цэцэрээ ялж дийтэйд Харзагайн хаанаас албат харьяатай нь авчайсаа хамт аваад , сэртээ ирээд амар сайхандаа жаргав.* (БАУ)

булсагар/ bulsayar (Khori., Aga.) *бүлцгар: пухлый*; bulsayar nŭr *бүлцгар нүүр*; // Mo. bulčayar

булсуу/ bulsū (Khori., Aga., Bar.), **bụšū** (Tunk.) 1. *бүлцүү: наконечник, головка /стрелы/* hǫńyėnī̆m bulsū *сонины бүлцүү*; 2. *бүлүү, бүлхүү, бүлдрүү: шишка*; xurɣanāč bulsū *хүрүүны бүлдрүү*; // Mo. bulčuu

булта/ bulta (Aga., Khori., Tunk., San.) *бүгд цом: все, всё*; bàyžàxada bulta axa dŭ̄, ùgī̆ɣede bulta adaɣa šübùge *баяжихад бүгд ах дүү, үгүйрэхэд цом хутга шовог*; // Mo. bultu

булуу/ bulū (Tunk.) *бүл: ступица /у колеса/*; šinī̆ tergenī̆šńi bulū unaɣalā gù? *чиний тэргэний чинь бүл унагалаа юу?*; // Mo. bulu

булуубша/ bulūb̥šā (Khori., Aga.) *булуувч /буриад эхнэр дээлийн хацүйн тохойноос дээхнэ хоргой зэргээр шагласныг шгэж нэрлэнэ/: нашивка из красного шёлка /на рукавах шубы/*; *полоска парчи, пришиваемая на нижней стороне буфа*; bulūb̥šā xexedē xorɣōĕ hŏ̄lžŭ̄gēr xāĕšālād, dēde zaxāĕn xamsī̆n uzūŗta xadažà, dōdo zaxāĕn utahār gù, àĺi tūzār darūlaŋ ǫyǫgšǫhoŋ *бүлүүвч хийдэг, хоргойг сөөлжүүлээр хайчилаад, дээд чахыг нь хацүйн үүдэрт хадаж, доод чахыг нь утаар бүүр ать түүхэр дарууллан өөдлөгөө*; bulub̥šātāč hamaɣan degel *бүлүүвчтэй эхнэр дээл.*

булуудха/ bulūd̥xa (Khori., Kham., Aga., Tson.) *нохой боос, бүүрэг, бүүрэгээ*; *блоха*; bulaŋgiŗtāč uhanda bulɣaŋ duragŭi budag̊tāč geŗte bulūd̥xa duragŭi *бүлцгартай усанд бүлха дүрэгүй, будагтай гэрт бүүрэгээ дүрэгүй.* (ЗЦУ); ◊ uhanāč bulūd̥xa (San.) *заарт хорх*; *ондатра.*

булууехай/ bulūsxāĕ (Khori.) *бүлүүцгай: язь*; Tson. *монгол сүгас*; *сорога*; San.*тул*; *таймень*; bulūsxāĕ tula *тул загас.*

булхадаһаң/ bulxadahaŋ (San.) *зайлдас: ополоски, выплевываемые после полоскания горла*; bulxadahàyŭ̄ ad̥xaxa *зайлдсаа асгах.*

булхар/ bulxar I (Khori., Aga.) *булхар, бүлцгар: пухлый, пухленький, выпуклый, мягкий*; exener xùnĕ̄ zŭ̄deŋ endŭ̄tĕ̄ aldŭ̄tāč bāĕgšà gēd bulxar ulāŋ xasarī̆n burū zùg àĺyadād untūlā *эхнэр хүний зүүд эндүүтэй андуутай байдаг гээд бүлцгар улаан хацрыг нь бууруу зүг алгадаад унтуулжээ.* (БАУ)

булхар/ bulxar II (Khori., Aga.) *хавтага, хэтэвч: вышитый кожаный или матерчатый мешочек для хранения денег*; arahār gù, àĺi toryom bùdō̆r ǫyǫhoŋ dēde taladā ùmeger amhaŗtāč, mùŋgù boloŋ bèšèšyi butaŗxāč yŭme xadayaldag túxeŕē̆ŋ ǫyō̆ŗtō̆č zāxan tūlmayi bulxar gèžè nerledeg, xažū talī̆n ǫyǫdol dēgŭr toryoŋ utahār gürelŏ̄ xē yaryaŋ yǫyǫgšǫhoŋ

арьсаар юмуу, аль торгон босоор оёсон дээд талдаа омгор амсартай, монго болон бусад ч бутархай юм хадгалдаг, дүгрэг ёроолтой жижигхэн хүүдийг булхар гэж нэрлэдэг, хажуу талын оёдол дээгүүр торгон утсаар горлоо хэз гарган гоёодогсон.

булхаха/ bulxaxa (Khori., Aga.) *амаа зайлах*: *полоскать рот*; amā bulxaxa *амаа зайлах*; // Mo. bulququ

булшан/ bulšāŋ (Khori., Aga., Bar., Tunk., San.) *булчин*: *икры, мускулы, мышцы /ног/*; bulxāĕŋ bulšāŋγārā γarba *булхай нь булчингаараа гарав* (ШАХ); // Mo. bulčing

булшархай/ bulšārxāĕ (Khori., Aga., Bar.) *булчирхай*: *железа, железка*; bulšārxāĕ sošō *булчирхай цочив*; hụžūrāĕ bulšārxāĕ *эрүүл доорх булчирхай*; baxalūrāĕ bulšārxāĕ *багалзуурын булчирхай*; xām bolōšhā xānāĕ bulšārxāĕ bū̄ xāyā, γūiran-šām bolōšhā γụyānāĕ bulšārxāĕ bū̄ ėdi *хаан боллоо ч гээд хааны булчирхайг бүү хая, гуйлгачин боллоо ч гээд гуяны булчирхай бүү ид*; // Mo. bulčirqai

булшууха/ bulšūxa (Aga., Khori.) *атга*: *незначительно, совсем немного, мало*; bulšūxa ùbeheŋ *атга овс*; bulšūxa ùbehe asalaxa *атга овс ацлах*; bulšūxa ùbehēr xāĕsaŋ gēd ùgelžėxe xùmši!; *атга овсоор яаж оволжих гэсэн хүн бэ чи!*; enēxem bulšūxa ùbehe abxāĕŋ xōĕnohō xedī̄ boltor zobobo gē̄šėbī̄b *энүүхэн атга овс авахын толоо хэдий ч болтол зовов доо.*

булюу/ bụĺū (Khori., Aga., Tson.) 1. *булиу, давамгай, булимгай*: *более сильный, превосходящий*; bụĺū šādal *булиу чадал*; 2. bụĺū (Bar.) *дорой, будлиу*; // Mo. buliγu

буляаха/ bụĺā̄xa (Khori., Aga.), **bālā̄xa** (Tunk.) 1. *булаах*: *вырывать, выхватывать, отнимать, узурпировать*; bụĺā̄žā abxa *булааж авах*; amāyā̄ bụĺā̄haŋ urman-dan ardayī̄n ùzeyė moŕinōĕŋγō *амаа булаасан урманд нь ардгийг нь үзье мориныхоо* (БАД); 2. *булаах*: *привлекать на свою сторону*; ńüde bụĺā̄xa *нүд булаах*; sedxil buĺā̄xa *сэтгэл булаах*; ụšārād yābā bėšėlād ulāŋxan zürxī̄yėm bụĺāna *учирч уулзаагүй байтлаа улаан зүрхийг минь булаана*; ama yėxetī̄ŋ aŋγāĕxada bụyāŋ yėxete bụĺā̄xa *ам ихтийн ангайхад буян ихт булаана*; // Mo. buliyaqu

бур/ bur (Khori., Aga., Tunk., San.) *шавар*: *тоть*; baxa bùxeŋ bāĕrlahan šālbāγā bur yėxe namaghā ùlū̄gēr magtadag *мэлхий бухэн байрласан шалбаагаа шавраас илүүгээр магтдаг*; 2. *шавар*: *глина*; bur šā̄žāŋxāĕ *шавар шаазан*; bur āyāγa *шавар аяга.*

бургааһадаха/ burγāhadaxa (Khori., Aga.), **burγāsadaxa** (Kham., Tson.) *бургасдах, торлогдох*: *бить прутом*; burxanā burγāhadaxa *бурханаа бургасаар гуядах*; // Mo. burγasudaqu

бургааһа(н)/ burγāha(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **burγāsa** (Tson., Kham.) 1. *бургас*: *ива, кустарник*; hòg burγāhaŋ *соог бургас*; tūla γolōĕ burγāhaŋ tụšā̄ büŕē nāĕγana *Туул голын бургас тал бүртээ найгана* (БАД); 2. *бургасан*: *ивовый, плетёный из прутьев*; burγāhaŋ xana *бургасан хана*; burγāhaŋ arag *бургасан араг*; // Mo. burγasun

бургууһа(н)/ burγūhaŋ (Aga.), **borγohū** (Bar.); **burγūs** (Tson.) *шумуул*: *комар, комары*; burγūha ùrgēxe *шумуул ургэх*; šėlī̄ŋ olom burγūhanhā šėŋgen dūtan

zəšilləg sèmeded olon nʉxinəəhiĭ ailhə yəəlddyi̇n zəšilləg *шилэн олон цэцгүүдэс нэхсэн дүүг нь хайрлах шиидэх олон цэцэгтэй шүлсэ хожуудад нь хайрлах.* (БАД)

бургы/ burgʏ̈ (Khor., Aga., Tunk., San., Tson.) *бүүвэй; сверло*; burgʏ̈ tăbixa *бүүвэй таших*; // Mo. buryui

бурган/ burgan (Khor., Aga.) *цагаан; белый*; burgan sayăn *бурган цагаан*; // Mo. burjang

бурзантаха/ burzantaxa (Khor., Aga.) *бүрэлдэх; потеть*; xʉ̈lhe burzantaxa *халс бүрэлдэх*; ńăn̆tan xʉ̈lhem burzantaźă, duhal bʉ̈xenhĕn tʉ̈mem băyăr źăryal tolo̱źo̱ xaragdana *нүүрт нь халс бүрэлдэж, дусал бүхээс нь түмэн банр жаргал түнэрэн харагдана.* (БАУ); // Mo. burjangtuqu

бури/ bʊ̈ri (Khori., Aga., Kham.) *хөвч хас; плесень, цесть, прель*; bʊ̈ri̇̄n ʉ̈ner *хөвчний үнэр*; olon źĕlde daragdahan yʉ̈menĕ̄ šī̆g dăham bʊ̈ri̇̄n ʉ̈ner *олон жил дарагдсан камны чийг даасан хөвчний үнэр*; burū̆ hanatăĕ xʉ̈nĕ zosŏ bʊ̈ri šăbar *бүүвэй сапатай хүний дотор хөвч шавхай* (ЗЦУ); bʊ̈ri buxal bolxo *муу сапа сапалж, муухай дотор доторлох*; bʊ̈ri busalyaxa *хорсол занидаж, хорхойтой арандаа зүүх*; bʊ̈ri buxal boltor bū̆ yʉ̄me hanaźă yăba *дотроо хөвчөртөл юм бүү сапаж яв.*

бүритаха/ bʊ̈ritaxa (Khori., Aga., Kham.) *хөвчрөх*: *покрываться плесенью, плесневеть*; xurūd bʊ̈ritaxa *хүрүүд хөвчрөх*; šĕlen̆ golŏĕ moŋgolnūd bʊ̈rităhan̆ xurūdă atayad̆šiyi gen̆gʉ̈li tob̆ʒo̱gonūlxa, bide bʊ̈rād̄ zon̆ źĕr̆xĕd biraxagʉ̈libdi *Шилийн голын монголчууд хөвчөрсөн хүрүүдээ жишим ч сайхан зөөлөн арчилгаатай болгодог бидэнд ирсэн.*

бурмаг/ burmag (Khori., Aga.) *ширэгэ; шүүй, шивэр*: *чаща*; ŏĕm burtag *ойн ширэгэ*; burtag ŏĕ *ой шүүй*; burtag tăĕ̆ya *шивэр тайга*; 2. *нүүл, дархи*: *валежник, бурелом*; bulyanāĕmnāĕ ėdĕ̄lse būralxan̆ xʉ̈b̆šī̆n̆ burtagta *булганы мааш идэш буурал ховчийн дархинд*; (БАД) 3. *шавар, шавхай*: *грязь, нечистоты*; bōrī̆yī̆

бурма/ burma (Khori., Aga.) *нүрам; горячая зола, остывшие продукты горения топлива*; yalăĕ burma *галын нүрам*; tarbayanăĕ bŏdoyŏĕ ulăĕd̆xahan̆ šʊlăyi xedī̆ dăxin̆ helgʉ̈lhenĕ̄ xŏĕno beled̆xehen̆ nʉ̈xen sŏ xalăm burma xĕźĕ, dĕrehĕn tarbayăyăĕ xĕd, terĕn dĕrĕ xalăm burma xăyăźă, šo̱rŏĕyŏr buladag băĕyă, ʒgeźĕ bŏhon tarbayănăĕ mixanăĕ šème šʉ̈henī̆n yazăšă yaran̆ggʉ̈i yĕxe amtatăĕ ėdĕ̄m boldog băĕyă *тарваганы бооргийн үлийсэсэн чулуу хэд дахин сэлгүүлсний хойно болдсон нүхэнд халуун нүрэм хийж дээрээс нь тарвага хийсэд тэрүүн дээрээ халуун нүрэм хаяж, шороогоор булдаг байсан, цаашаа боосон тарваганы махны шим шүүс нь гадагшаа гардаггүй их амттай хоол болдог байсан.* (ЛЛТ); // Mo. nurm-a

tōĕrǫyǫ gexen gēbī̈ burtagxaŋ xargī̈tāĕ gexem gēbī̈, batalyàla xǫyūlā gexen gēbī̈ bābāĕhām hurārāĕ gexem gēbī̈ *дэвсгийг тойръё гэх нь гээ вий, шавартай харгуйтай гэх минь гээ вий, баталъя хоёулаа гэх нь гээ вий? баавгайгаас минь асуугаарай гэх минь гээ вий.* (БАД)

буртаŋ/ burtaŋ (Tunk.) *дотор оох: сало в нижней части брюшной полости животных*; būzada burtan tatažà xēhā xū xāĕlād tohom bolšǫxo *буузанд дотор оох татаж хийвэл бүгд хайлаад тос болчихно.*

буруу/ burū (Khori., Aga., Kham., Tunk., San.), **bụ́rū** (Tson.) *бяруу: телёнок до года, годовалый телёнок*; buxa burū *бухан бяруу*; dāγaŋ dalantāĕ burū bulšàntāĕ mende hāĕŋ orobogtū? *даага далантай бяруу булчинтай мэнд сайн оров уу?* burū dērē nege burū, burūγā alād baha nege burū *бууруу дээрээ нэг бууруу, бяруугаа алаад бас нэг бууруу.* (ЗЦУ); burūγāĕ belšē̆rihē γarāgüi *бяруугы бэлчээрээс холдоогүй (юм үзэж нүд тайлаагүй)*; // Mo. birayu

буруулган/ burūlγaŋ (Khori., Aga.) *хавсарга: ненастье*; xabarāè burūlγaŋ *хаврын хавсарга.*

буршагад/ burŝàγad (Khori., Aga.) *урчгас, урчгэс, мурчгас: быть смятым /или скомканным/ быть сморщенным*; burŝàγad gexe *мурчгас хийх*; ńūrā burŝàγad gūlxe *нүүрээ урчгэс хийлгэх*; xamarā burŝàγad gūlxe *хамраа мурчгас хийлгэх*; šàndaγanāĕ āĕdahaǹī̈n xùrēd burŝàγad burŝàγad gèžè onsoγod onsoγod xarāĕžà yàbana xa *чандганы айдас нь хүрээд урчгас мурчгас хийж, ондгос ондгос дэгдэж явна гэнэ ээ.* (БАУ)

буршагануур/ burŝàγanūr (Khori., Aga.) *түргэн зантай, хуйсгануур, цухалдуу: горячий, вспыльчивый, первный*; burŝàγanūr zaŋ *хуйсгануур зан*; burŝàγanūr zaŋγā tatadgērē, bultārā xōreldexedemnē γažū bāĕxa *хуйсагнуур зангаа барьсгээрэй, цугаараа хэлэцэхэд маань харшилж мэдно.*

буршагар/ burŝàγar (Khori., Aga.) *мурчгар, урчгэр, хорчгор: смятый, скомканный, сморщенный*; burŝàγar ńūr *урчгэр нүүр*; мурчгар хамар burŝàγar xamar; burŝàγar arahaŋ *хорчгор арьс.*

буршалдаха/ burŝàldaxa (Khori., Aga., Kham.) 1. *ээдрэх, зангирах, ороолдох: путаться*; utaha burŝàldaxa *утас ээдрэх*; 2. *хунирах, атиралдах: комкаться, мяться*; xormōĕ burŝàldaxa *хормой хунирах*; 3. *урчилзэх, урчилзах, мурчилзах: сморщиться, шершаветь*; šǫnōĕŋ xaraxada šàndaγaŋ burŝàldàžà šǫno tē̆ši tāĕlγad tāĕlγad gèžè xarà̀žà yàbana xa *чонын харахад чандага мурчилзаж, чонон тийш хялам хялам хийн харж явна гэнэ.* (БАУ)

буршаха/ burŝàxa (Khori., Aga.) *буцах, мэлзэх: отказываться от чего л, отвергать что-л*; bōsōγō burŝàxa *бооцоогоо буцах*; burŝàžàš bāĕltāĕ bèšè *мэлзэж ч байлтай биш*; burū xaram burŝàxa *бууруу харан буцах.*

буршыха/ burŝī̈xa (Khori., Aga.) *урчийх, хорчийх: быть смятым /или скомканным/, быть сморщенным*; burŝī̈žà xataxa *хорчийж хатах*; burŝī̈tar bažūxa *урчийтэл базах*; xī̈nāĕ xùbūnē̆ eŋgerē tebē̆ŋ

buṛšī̄šōd bāčxāě xarād, naram buṛtagta hūba gù ȧŕūnda gō̄, γazȧ γarād xarād yėreldā gebe *Хийнай хүүгийн энгэрээ тэврэн, үрчилзэж байхыг хараад, нар халхлаатай байна уу? цэлмэг байна уу? гадаа гараад хараад ирээч гэв.* (БАУ)

бурьялха/ bụŕiyȧ̀lxa (Khori., Aga.) *бургилах, оргилох: бурлить, клокотать, пениться*; uha bụŕiyȧ̀lxa *ус бургилах*; bulaγāě uham bụŕyȧ̀lbāšyėhā bulaŋgir ùgī̄ tuŋγalaŋ *буглийн ус бургилавч булингаргүй тунгалаг*; boroxoŋ toloγōčhō bụŕiyȧ̀lžȧ̀ buṛxanāě aṛšā̄m bolōhōě, burū nomton bụĺigdȧžȧ bogdon medelē abāhāě *борхон толгойноос бургилж бурханы рашаан болоосой, буруу номтон дарагдаж богд нь мэдлээ аваасай.* (БАД); 2. *бургих, татах /тооС/: клубиться*; tōho bụŕiyȧ̀lxa *тоос татах*; // Бур. *бурьялха уурлах, цухалдах: горячиться*; // Mo. burgilaqu

бурьяха/ bụŕiyȧ̀xa (Khori., Aga.) *бургих: подниматься кверху, взвиваться, клубиться*; tōho bụŕiyȧ̀xa *тоос бургих*; utā bụŕiyȧ̀xa *утаа бургих*; // Mo. burgiqu

бусаaха/ busāxa (Khori., Aga., Bar.) *буцаах: возвращать, отдавать обратно*; busāžȧ́ yȧ̀būlxa *буцааж явуулах*; busāžȧ́ aḅxa *буцааж авах*; būral aba ėžī̄ŋ huryā̄ĺi busāžȧ́ yā̄žȧ́ bololtōěb *буурал аав ээжийн сургаалыг буцааж яаж бололтой вэ?* (БАД); // Mo. bučaγaqu

бусайдаха/ busāědaxa (Khori., Aga.) *орооцолдох, эмдрэх: запутываться перепутываться /напр о нитках/*; utaha šürbehe busāědaxa *утас шормос эмдрэх*; busāědahaŋ utahanāě ùzū̄rī̄yė bȧŕihaŋ xùŋ tȧbixagū̄iyėle oroldodog gē̄šė ābdā *орооцолдсон утасны үзүүрийг барьсан хүн тавихгүй л ороддог биз дээ.*

бусалгаха/ busalγaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **butsalγaxa** (Tson., Kham.) 1. *буцалгах: кипятить*; uha busalγaxa *ус буцалгах*; 2. *эгдүүцэх, зэвүүцэх*; xorō busalγaxa *хор шараа буцалгах: пылать злобой*; // Mo. bučalγaqu

бусалгуур/ busalγūr (Khori., Aga.) *буцалгуур: кипятильник*; sāěm busalγūr *цайны буцалгуур*; // Mo. bučalγaγur

бусалха/ busalxa (Khori., Aga.) *буцлах: кипеть, бурлить*; sāě busalxa *цай буцлах*; xorō busalxa *хор нь буцлах*; xalū busalhaŋ xasar *халуу оргисон хацар: пылающие щёки*; busalhanhā ama xùr, būralhā ùge dūl *буцалснаас ам хүр, буурлаас үг сонс* (ЗЦУ); bogdo xānāě ū̄dende busalžȧ̀l oroxo buṛžȧ̀n sōxor ȧmitāě *Богд хааны үүдэнд буцлан орох буржин цоохор амьтай. (боогийн омсгол)* (БМД); // Mo. bučalqu

бусамал/ busamal (Khori., Aga., Bar.) *буцмал: вернувшийся, возвратившийся*; busamal exener *буцмал эхнэр: разведённая*; busamaltāě hūxa *буцмалтай сүүх*; busamali aḅxa *буцмал эхнэрийг авах*; busamalxaŋ basγanāěš uŕyā̄lār būγād ọšọxoyō̄ yėrēb *буцмал охины чинь урилгаар буугаад мордохоор ирсэн юм сан.* (БАД); // Mo. bučamal

бусаха/ busaxa (Khori., Aga., Tunk., San.) *буцах, эргэх: возвращаться*; albanhā busaxa *албанаас буцах*; busažȧ́ texėŕixe *эргэж буцах*; ńụtaγā busaxa *нутгаан буцах*; busaxa šụbūŋ *буцах шувуу*; busaxa xargī̄dā *буцах замдаа*; budalaŋ ūlāěŋ orōědo buṛxam bagšāěŋ agī̄ bē̄ busažȧ́la hō̄rgū̄ xaraxadam haŋγāě utāŋ hūnaglā *Будлан уулын оройд бурхан багшийн агуй буй буцаж л гэдэргээ харахад минь сангийн утаа сунаглана.* (БАД); // Mo. bučaqu

бутардаһан/ butardahaŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *хэлтэрхий, үйрхий, үйрэмдэг, хугархай*: *обломки, крошки*; šụlūnāĕ butardahaŋ *чулууны хэлтэрхий*; šėlḗ butardahaŋ *шилний үйрхий*; dombo yōtonōĕ butardahaŋ *домбо ёотны үйрэмдэг.*

буудал/ būdal I (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson., Kham.) *буудал*: *стоянка, стан*; dolōŋ naraham būdal *долоон нарсан буудал*; // Mo. bayudal

буудал/ būdal II (Khori., Aga.), **bumal** (Tunk., San.) *аянга*: *молния, гром*; būdal būxa *аянга буух*; būdal uḏxa *аянгад ширгүүлээд боо болсон утга*; būdal šụlūŋ *аянга буусан чулуу*; būdal degdēxe *аянга дэгдээх*; būdalāĕ tāĕlya *аянгын тайлга*; tāĕya yazar būdal belḗ, tala yazar nėŕyḗr belḗ, tolyōĕn šėnēŋ būdal belḗ, toḇšōĕn šėnēm mụ̀nder belḗ, yal yėxe sàxilyām belḗ, yazar yėxe doholyōm belḗ! *тайга газар аянга билээ, тал газар ширгэлэг билээ, толгойн чинээн аянга билээ, товчийн чинээ мондор билээ, гал их цахилгаан билээ, газар их доргион билээ*! (БМД); // Mo. bayudal

Буумал/ būmal *Сэлэнгийн буриадын овог*: *Род Селенгинских бурят.*

бууравша/ būraḇšȧ (Khori.), **būragšȧ** (Aga.) *халуун үнс*: *горячий пепел*; aryalāĕ būraḇšȧ *аргалын нурамны илч нь буурсан халуун үнс*; xabarāĕ halxi xīt̄ḗ sagta būraḇšȧ̀yǡ xešḗxe yüme, burman būrāgūi būraḇšȧ bāĕg gelē tūimer aldādla halāḇšügụ̀dā *хаврын салхи савиртай цагт халуун үнсээ хичээх хэрэгтэй, нурам нь бууруагүй халуун үнс байлаа гэхэд түймэр алдаад л дууслаа шүү дээ.*

бууравшалха/ būraḇšȧ̀lxa (Khori., Aga.) *борлуулсан*: *свариться снаружи* (*о мясе*); xalūn šụlūnda būraḇšȧ̀lhaŋ gedehen *халуун чулуунд борлуулсан гэдэс*; bụxülḗr šȧ̀naham mixanāĕ yazā talan bolhoŋ šėŋgi borolhoŋ ād zosōxin šūdeŋgī̄ bāĕxī̄yi būraḇšȧ̀lhaŋ mixaŋ gēd herēgēr xaḏxaŋ yaryād xutayār hḗšėžė hōrgen üižė gù zȧ́rma zoŋ būraḇšȧ̀lhaī̄n šūdeŋgiēr otolžọ ėdixe duratāĕ bāĕgšȧ, enḗńi mixayǡ em dēren ėdibe gelsexe, medēžḗr belšḗŕide ụ̀dhem mal bāĕnābdā, xȧšǡyāĕ xȧbiyar mal bėšė *бухлээр чанасан махны гадна тал нь болсон мэт борлосон мортоо доторх нь шүүрхий байхыг бууравчилсан мах гэж сэрээгээр хатган гаргаж хутгаар сийчин буцааж үйх буюу зарим хүмүүс борлосныг нь шүүрхийгээр огтолж идэх дуртай байдаг үүнийг махаа эм дээр нь идлээ гэлцдэг, мэдээжээр бэлчээрт өссөн мал байна шүү дээ, хашааны тэжээвэр мал биш.*

буурсаг/ būr̰sag (Khori., Aga., Bar., Tunk., San.), **būr̰tsag** (Tson., Kham.) *буурцаг*: *семя, плод*; honyėnī̄m būr̰sag *сонгины буурцаг*; būr̰sagtāĕ ùrmedụ̄lēr bụ̀r̰xēheŋ bụyàntāĕ aba ėžī̄m būsa bāĕna, bodom bodom hanaxadamńi bodolyo zụ̀r̰xemńi melmerne *буурцагтай шарилж бүрхсэн буянтай аав ээжийн минь буцаж байна, бодон бодон санахад бодол зүрх минь булгилна.* (БАД); borō xura orodog, būrsayāĕ ùŕi delgerdeg *бороо хур ордог, буурцгийн үр дэлгэрдэг*; // Mo. buyurčay

буурсаглаха/ būr̰saglaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **būr̰tsaglaxa** (Tson., Kham.) *буурцаглах*: *быть плодоносным*; họnyọno būr̰saglaxa *сонгино буурцаглах*,

bulaγād ėxinē burγūhaŋ būṛsaglāžà gùlegelne. būral bolōd yábaxadam bụyànāě hāěxan tende bāěxa *булгийн эхний бургас буурцаглаж гологдоно, буурал болоод явахад мянь буяны сайхан тэнд бий.* (БАД); // Mo. buγurčaγlaqu

бууса/ būsa (Khori., Aga., Tunk., San.), **būtsa** (Kham., Tson.) *буух, суух, оволжоо: стойбище, стоянка, стан*; būsa ụ́rilxa *буух сэлгэх*; būsa xūšàṛxa *буух хуучрах*; Poxoĺōm bābāěm būsa *Похлёон баавайн буух*; būsa ùgelžō̄ *буух оволжоо*; bụ́rād zoŋ tùbxincheŋ, tüxiōṛheŋ xetī̆m bāěŕi bāědalgūišyihā, hėyī̆ gerē šėrēd, žėlē̄ dùrbeŋ ulàŕilda bāěrā ụ́rilžà, nūžė yàbadagšihā. būdal būsayā̄ oṛxižọ, xaŋ xarmāěgūi zōžė ọšọdoggūi yüme *Буриад зон товхносон, тохоорсон хэтийн байр суухгүй ч гэсэн, эсгий гэрээ ачаалаад, жилийн дорвон улиралд буурна сэлгэж, нүүж явдаг ч гэсэн буудал бууцаа орхиж, хаа хамаагүй нүүж очдоггүй юм*; // Mo. bayuča

бууяха/ būyàxa (Khori., Aga.) 1. *халуу оргих: обдавать жаром*; xalū būyàxa *халуу оргих*; 2. *бууглх: подниматься клубом /о дыме, паре/*; bulyaŋ xùnžėlde būyàxa *булган хонжилд бууглх.*

буха ноён баабай/ buxa nọyọm bābāě *Бух ноён баавай: мифический прародитель бурятского племени булагат*; xùxe ėĺheŋ xùlbōrgetē̆, boro xuhan šürgōlgetē̆, sayān tūlyaŋ xolboγotōě, sagdūl modon zalmatāě, harāěma yėxe ebeṛtē̆, hanžàma yėxe bōěnogtōě bụ́rād zonōě udxa bolhoŋ bulayad xūńi γarbal bolhoŋ buxa nọyọm bābāě, budaŋ xataŋ ībī *хох элсэн хорвөөлэгтэй, бор хусан шөргөөлөгтэй, цагаан тугалган холбоготой, зулзаган модон залаатай, сарайсан их эвэртэй, санжсан оргон шалантай, буриад тухний уг болсон Булгад хүний гарвал болсон Бух ноён баавай, Будан хатан ижий.* (БМД)

бухайр/ buxā̆ěr: buxā̆ěr šàra nomo *бухаар шар нум: богатырский желтый лук*; buxā̆ěr šàra nomo dėĺixe *бухаар шар нумаа дэлэх*; xaŋyāě xara homotoŋ, xàĺūŋ šàrya mọ́ritoŋ, budāě mùŋgùŋ hādagtaŋ buxā̆ěr šàra nomotoŋ *хангай хар сумтан, халиун шарга морьтон, будай мөнгөн саадагтан, бухаар шар нумтан.* (БМУ)

бухалшан/ buxalšàŋ (Khori., Aga., Bar.), boxoltšiŋ (Tson.) *бухалчин: ставящий копны*; buxal šėredeg buxalšàŋ *бухал чирдэг бухалчин*; // Mo. buqalčin

бухиндаа/ bụxindā (Khori., Aga.) *бухимдаагаа гаргах: резвиться от избытка сил*; mī̆l tī̆gežė bụxindāyā γaryāhambi *зүгээр л тэгж бухимдаагаа гаргасан юм*; buxindāyā γaryàžà nosoldoxo *бухимдаагаа гаргаж ноцолдох*; taŋyaṛšāldaŋ gūildėžė bụxindāyā γaryaxa *тангаран гүйлдэж бухимдаагаа гаргах.*

бухиндаха/ bụxindaxa (Khori., Aga.) *бухимдах: застаиваться, оставаться долго без движения*; bụxindàžà suxaldaxa *бухимдаж цухалдах*; // Mo. bukiniduqu

бухуур/ buxūr (Khori., Aga., Tunk., San.) *эрийн бэлгэ: penis*; *пенис, муж. половой орган*; ńụ́ryagūi lād bodontū, ńūrgūi lād ėšėrentū̆, ńüdegūi lād olontū, xanšī̆gūi lād šàmalantū, xamargūi lād nī̆ntū̆ tere yümbe gexede buxūr *нуруугүй мортоо босолтгой, нүүргүй мортоо ичилхий, нүдгүй байж ололтгой, ханцуйгүй байж шамлаатгай, халаргүй байж нийлтгий тэр юу вэ гэвэл бухуур*; // Mo. buqur

бухюу/ buxiū (Tunk., San.), **bulsū** (Khori., Aga.) *булцуу /сумны/: кость, рог /для прикрепления металлического наконечника стрелы к древку/*; yâhaŋ buxiūtāĕ homoŋ *ясан булцуутай сум.*

буһалгаан/ buhalγāŋ (Khori., Aga.) *үймээн, самуун, будлиан: бунт, возмущение, волнение смута*; buhalγāŋ γarγaxa *үймээн гаргах*; buhalγānāĕ boro xulda *будлианы бор хулд /шувуу/*; hāĕŋ xānāĕ hamarγāŋ bǫšǫgto xānāĕ buhalγāŋ *Сайн ноён хааны самуун, (Галдан) бошигт хааны үймээн*; ulān sayānāĕ buhalγāŋ *улаан цагааны самуун*; buhalγānāĕ ezeŋ *үймээний эзэн*; buhalγān tataxa *будлиан татах*; buhalγāŋ puxàĺimār *үймээн самуун.*

буһалха/ buhalxa (Khori., Aga.) *үймэх, буцлах, үймээн дэгдэх: бунтовать*; buhalžà hamūrxa *үймэс самуурах*; puxàĺimār buhalxa *самуун дэгдэх*; buhalγām busalxa *үймээн буцлах.*

бушаганаха/ bušàγanaxa (Aga., Khori.) 1. *нажигнах, оргилох, бучигнах, бургилах: бушевать*; bušàγanažà busalxa *бучигнаж буцлах*; γal bušàγanàžà ahaxa *гал нажигнаж асах*; uha bušàγanàžà urdaxa *ус оргилон урсах*; dalāĕ bušàγanaxa *далай бургилах*; 2. *уурлах, хилэгнэх: сердиться, гневаться*; suxalā xūrēd bušàγanaxa *уур нь хүрээд хилэгнэх*; bušàγanàžà orоxo *уурлаж орох.*

бушхаха/ bušxaxa (Khori., Aga.) *бургилах: подниматься кверху /напр о дыме, пыли/*; aryalāĕ utā bušxaxa *аргалын утаа бургилах*; tōho bog bušxaxa *тоос шороо босох*; 2. *оргилох, бургилах: бурлить*; bulaγāĕ uham bušxaxa *булгийн ус бургилах*; bušxažà γarxa *оргилж гарах*; 3. *нэвчих, шүүрэх, лэвших: просачиваться, выступать /о воде поте/*; uha bušxaxa *ус нэвчих*; zaǩharārī̄n bušxaxa *завсраар нь шүүрэх*; xülehen bušxaxa *холс нь лэвших.*

бушхуулха/ bušxūlxa (Khori., Aga.) *бужигнуулах, бургиулах, сахруулах: поднимать пыль столбом*; tōho bušxūlxa *тоос бужигнуулах*; xō̄he bušxūlxa *хоос сахруулах*; agsam mǫŕiŋ amā bu[̄]ldaŋ, xō̄he bušxūlxa *агсам морь амаа булаалдан хоос сахруулах.*

буягаан/ bǫyγāŋ (Aga., Khori.) *хямраан: терзание*; bǫyγāŋ ximorōŋ *үймээн хямраан*; hèšxelē̄ bǫyγāŋ *сэтгэлийн зовлон шаналан*; bǫyànzàyā̄ busaxam gēd bǫyγāntāĕ bāĕndā Xandūmāĕ, xàŕī̄ŋ xitad xàŕixam gēd ximarāntāĕ bāĕndā Xandūmāĕ *Буянзаяаг буцна гэхээр бухимдаж байна даа Хандуумай, харийн хятад харина гэхээр хямраантай л байна даа, Хандуумай.* (БАД)

буялаа/ bǫylā *буялаа: буйвол*; Xarγana omoγōĕ bǫylā urā *Харгана овгийн ураа нь "Буялаа"*

Буян/ bǫyin *Сэлэнгийн буриадын Ашабагат овгийн отгийн нэг: Отог рода Ашабагат Селенгинских бурят.*

бүбоолжэн/ bǫ̀bō̄lžèŋ (Khori., Aga., Tunk., San.), **ǫ̀bō̄ldžè** (Tson.), **ùbūlži** (Bar.), **bǫ̀bō̄ldži** (Kham.) *овоолж: удоо: оньс.* bar èŕē̄ŋ xǫ̀remtē̄ banšàŋ šàsar malaγāētāĕ γurba harāēŋ xuraltāĕ, γǫšà xonoγōĕ mǫ̀rgeltē̄ gē̄šè bǫ̀bō̄lžèŋ *бар эрээн хүрэмтэй банчин шасар малгайтай гурван сарын хуралтай гуч хоногийн мөрголтэй гэгч өвөлж*; // Mo. bübegeljin

бүбэнэхэ/ bǫ̀benexe (Khori., Aga., Tunk., San.) *бувтнах: невнятно бормотать;*

aman sōγō bùbenexe *аман дотроо бувтнах.*

бүбэрхэ/ bùberxe (Khori., Aga.) *бовтнох, гувтнэх*: *бормотать, бурчать*; amandā bùberxe *амандаа бовтнох.*

бүгдыхэ/ bùgdīxe (Khori., Aga.) 1. *бохийх, тонгойх*: *наклоняться, сгибаться, гнуть спину*; bùgdīžė zogsoxo *бохийж зогсох*; ńụrγandā ùrgelheŋ yūmėyė̄ dāžà yàdahandā bùgdīšōd, xùlō ālixan tatažà alsarγaxa *нуруундаа үүрсэн юмаа дааж ядсандаа тонгойчихоод, холоо аярхан татаж алцаргах*; 2. *богцийх, богтийх*: *горбиться*; ùbegerēd bùgdīxe *овгороод богцийх*; bùgdīžė γaršàhaŋ ńụrγatāě ùbegeŋ *богтийж гарчихсан нуруутай овгон.*

бүгдэгэшэхэ/ bùgdegešėxe (Khori., Aga.) 1. *мэхэлзэх, тонголзох, бохолзох*: *наклоняться, сгибаться*; bùgdegešėžė hùgsegenexe *тонголзох нахилзах*; 2. *богтгонох, богцгонох*: *горбиться, быть сутулым*; bùgdegešėžė yàbaxa *богтгонож явах*; 3. *дагжих: поёживаться /от холода/* bùgdegešėžė šėšėrxe *дагжиж чичрэх.*

бүгзэгэнэхэ/ bùgzegenexe (Khori., Aga.) 1. *богцогнох*: *горбиться при движении*; bùgzegenežė xùdelxe *богцогнож ходлох*; bùgzegeneŋ gūixe *богцогнон гүйх*; 2. *перен. зулгуйдах, долдгонох*: *заискивать*; bùgzegenežė hùgsegešėxe *зулгуйдаж долдгонох.*

бүгзэгэр/ bùgzeger (Khori., Aga.) *богцгор, бохгор, богтор*: *сутулый*; bùgzeger ńụrγaŋ *богцгор нуруу.*

бүглоодэhэ(н)/ bùglōdehe(ŋ) (Khori., Aga.), **bùglōsē** (Kham., Tson.) *таглаа, боглоос*: *пробка, затычка*; šėlē bùglōdehe *шилний боглоос.*

бүгсэ/ bùgse (Khori., Aga., Tunk., San.) *богс*: *зад*; bùgse xagsa *богс хагс*; zalxūda amar ùgūi, zāědanda bùgse ùgūi *залхуад амар үгүй, зайданд богс үгүй*; harāěm bùgse *сарын богс*; onōě bùgse *оны богс*; bùgse mùŋge *сарын эцсийн цалин*; bùgse ėŕyėxe zāěgūi *богс эргэх зайгүй*; bùgsedē bülē̄ŋ uha togtōxogūi *богсондоо бүлээн ус тогтоохгүй /ам султай/*; bùgsedē zùrxetē *богсондоо зүрхтэй /будүүн зүрхтэй/*; bùŕi orōědō apā̄šyi gexegūi bùgsedō zùrxetē xara šọldōm bāěγā *бүр ероосоо жишим ч гэхгүй будүүн зүрхтэй хар монди байсан юм*; // Mo. bögse

бүгсэгэр/ bùgseger (Khori., Aga., Tunk., San.) *бохгор*: *горбатый, сгорбившийся, сутулый*; bōyi bùgseger modondo ùlgedeg ọdiγoni uŋgi doro daradag *боог бөгтөр модонд олгодог удганыг унанги модон дор дардаг*; bùgseger modonōě hūder xüiteŋ *бохгор модны сүүдэр хүйтэн*; // Mo. bögčeger

бүгэлдэргэ/ bùgelderge (Khori., Aga.) 1. *сэгэлдрэг, сагалдарга*: *волосяные петли на конце стропил*; nāěmaŋ xanī̄n bùxedxexe nàyàŋ ụńā̄yī̄n bùgelderge bùxežūlxe *найман ханыг нь бөхөтгөх, наян унины нь сэгэлдрэг бөхжүүлэх.* (БГУ); nāěmaŋ xanī̄ŋ xagsarγa bata bolog, nàyàŋ ụńā̄γāě bùgeldergė bexi bolog *найман ханын ам бат болог, наян унины сэгэлдрэг бэх болог.* (БАЕ); 2. *битүү,*

шилбэ: *петля*; šȧ̀gta bùgelderge *чагт шилбэ*.

бүгэлдэргэлхэ/ bùgeldergelxe (Khori., Aga.) *сэгэлдрэглэх, сагалдраглах*: *закрепить петли стропил за рогульки стенного каркаса*; ụ́ńā̄gāĕ ùzū̄ŕi tōnodo ụ́ńā̄lād, bùgseden bāĕγāšȧ̀ bùgeldergē̄n xanāčŋ herbegeŗxeŋ tȧŗxināĕ dosō tēxide bùgeldergelxe yọhotōĕ *ушны узүүрийг тооноод уншлаад, богсонд нь байдаг сэгэлдэргийг нь ханын сэрвэгэр толгойн дотор талынхад сэгэлдрэглэх ёстой*.

бүд/ bùd (Khori., Aga., Kham., Bar.) *бос, даавуу*: *ткань, материя, материал*; bėyėtē̄ bùd *биетэй бос*; hī̄meger bùd *сийлгэр бос*; nȧŕin entē bùd *нарийн энтэй бос*; tolγōĕ bùd *толгой бос*; hudaltāĕ bùd *судалтай даавуу*; ulām bùd *улаан даавуу*; xilγāham bùd *ноосон даавуу*; torγoĺig bùd *торгомсог бос даавуу*; sōxor bùd *цоохор даавуу*; bùd bùhe *даавуун бүс*; bùd ùmùdeŋ *даавуун омд*; bùd hūŕi *даавуун живх*; bùd barā *бос бараа*; xūšȧ̀ xā̄šȧ̀m bùd *хуучин даавуу шуувуу*; bō̄hendē eŗxēd bùd samsā γaldaba *боосондоо ялархаад бос цамцаа галдав*; // Mo. bös

бүдүүзгэй/ bùdū̄zgē̄ (Khori., Aga.) *ихэмсэг, ихэрхүү, сүрлэг, намбатай*: *важный, представительный, импозантный, солидный*; bùdū̄zgē̄ šȧ̀rāĕ ùzū̄lxe *ихэмсэг царайлах*; bùdū̄zgē̄ zaŋ *ихэрхүү зан*; bùdū̄zgē̄ xaragdaxa *сүрлэг харагдах*; namžȧ̀r bùdū̄zgē̄ *намжир намбатай*; bùdū̄zgē̄ nọyọd *ихэмсэг ноёд*.

бүдхэ/ bùḍxe (Khori.), **bùtege** (San.) *шувууны ходоод*: *птичий желудок*; šụbūnāĕ bùḍxe *шувууны ходоод*.

бүдэбхи/ bùdeḅxi (Khori., Aga.) *бүдэнх, сүүмгэр, бүүдгэр*: *неясный, неотчетливый, тусклый*; bùdeḅxi gerel *бүдэнх гэрэл*; // Mo. büdebki

бүдэнэ/ bùdene (Khori., Aga.), **bùdeŋ** (Bar.) *сэвх, борт*: *веснушки*; ńūrtā xara bùdentē̄ xùbū̄ŋ *хар сэвхтэй хүү*; bùdenetē̄ ńūr *сэвхтэй нүүр*; bùdenē ȧŕilγaxa gèžė em tùŗxiēd tuhagūi *борт сэвхээ арилгах гээж эм турхээд тусгүй*.

бүдэргэноо(н)/ bùdergenō̄ŋ (Khori., Tson.) *дархи, хохиур, нүүл*: *валежник, мелкие ветки*; bùdergenō̄ŋ urdažȧ̀ yėrē *дархи урсаж ирлээ*.

бүдэхи/ bùdexi (Khori., Aga.) 1. *бүдэнх, бүүдгэр, сүүтгэр, зэгий*: *неясный, тусклый, мутный, блеклый*; bùdexi ùder *бүүдгэр одор*; bùdexi balaŗxāĕ mùr *бүдэнх балархай мор*; bùdexi hū̄deger *сүүтгэр сүүдгэр*; bùdexi hāral *зэгий саарал*; 2. *үхээнц, бүдэг бадаг, бүүр түүр*: *безжизненный, невыразительный*; bùdexi xùxe palag *үхээнц хох балаг*; γalgūi bùdexi ńūr *галгүй жавхаагүй нүүр*; bùdexi hanagdaxa *бүүр түүр санагдах*; bùdexi zū̄den šèŋgi *бүдэг бадаг зүүд шиг*; 3. *бүгт, боглуу, соонго*: *глуховатый, сдавленный, приглушенный*; bùdexi dūŋ *боглуу дуу авиа*; bùdexiēr xelexe *соонгоор хэлэх*; bùdexi šėmē *бүгт чимээ*.

бүдэхирхэ/ bùdexiŗxe (Khori., Aga.) 1. *бүдэгрэх, бүүдийх, сүүмийх, бүдэнхрэх*: *тускнеть, мутнеть*; bùdexiŗšė̀ xaragdaxa *бүүдийж харагдах*; barā turūn bùdexiŗhēr zamxaxa *бараа туруу нь бүдэнхэрсээр замхах*; bùdexiŗšė̀ xaragdahaŋ gerel *сүүмийж харагдсан гэрэл*; bùdexire

bùdexiṛhō̄r dalda oroxo *бүдгэр бүдгэрсээр далд орох*; 2. *анирших*: *оглушаться, становиться глухим*; àbiā̄m bùdexiṛxe *авиа анирших*; bùdexiṛšė dūldaxa *анришиж сонсогдох.*

бүжэгэнэхэ/ bùžėgenexe (Tunk.) *даргжих, чичрэх, салганах*: *задрожать, дрожать, трястись*; mùnō̄xi aŋγūšàmnāč uγā̄šyė yėxēr āčγā, halγanā bùžėgenō̄ *оноох анчин маань учиргүй ихээр айж гэнэ, салганаж гэнэ, даргижж гэнэ.* (БАУ)

бүйлоohэ(н)/ bùilō̄heŋ (Khori., Aga., Bar.) *бүйлс*: *абрикос дикий /дерево/*; büilō̄henč̄ hamar *бүйлсний самар*; xàtxitāčxaŋ xarāsγāč xadāčm büilō̄hende hūxadàńi bū̄ilō̄henč̄ gėšühen xatxī̄n tehe xaḍxaba xa *хатиргай хараацай хадын бүйлсэнд суухад нь бүйлосний мочир хатигийг нь хага хатгав гэнэ.* (БАУ); // Mo. büyilesü

бүлбоолэхэ/ bùlbō̄lexe (Khori., Aga., Bar.), **bòlbō̄lòxe** (Tunk., San.), **bùbēlekù** (Kham.) *болбоолох /хэлээ аман дотроо ходолгон дуу гаргах/*: *быть косноязычным*; bùlbō̄ležė dūdaxa *болбоолж дуудах.*

бүлбэнүүр/ bùlbenū̄r (Aga.), **bùlbegenū̄r** (Khori., Tunk.), **bümbenū̄r** (San.) *болбогнуур хонх*: *бубенчик*; bōēltoryodon žėžėxem bùlbegenùr irāēštar xadahaŋ bāēγā *хүзүүвчинд нь жижигхэн болбогнуур хонх ярайтал хадсан байлаа*; xesē̄ŋ bùlbenū̄r *хэцийн дорвилог*; xū̄gedē γutalda xadaham bùlbegenū̄r *хүүхдийн гуталд хадсан хонх*; zabdarāē bùlbenū̄r *завдрын болбогнуур.*

бүлгэрхэ/ bùlgeṛxe (Khori., Aga., Kham.) *молтрох*: *сбиваться, пробиваться, получать пробоину*; ọyọdolōrō bùlgeṛxe *оёдлоороо молтрох*; bùlgeṛheŋ üyė mùse *молторсон уе моч*; mọńinhō unād, mùrō̄ bùlgeṛxe *мориноос унаад, мор нь молтрох.*

бүлгэрхэй/ bùlgeṛxē̄ (Khori., Aga., Kham.) *мочид, молторхий*: *сбитый, пробитый, с пробойной*; bùlgeṛxē̄gēr ọyọxo *мочид оёх*; bùlgeṛxē̄ ọyọdol *мочид оёдол*; üyė mùsen bùlgeṛxē̄ xurγaŋ *уе моч нь молторхий хуруу*; bùlgeṛxē̄ mùrī̄n bàŕixa *молторхий морийг нь барих.*

бүлдэгэ(н)/ bùldegeŋ (Khori., Aga., Tson., Kham., Tunk.. San.) *болдог*: *мужские половые железы, шулятные яйца*: gente gūižė ọšōd, nọyọnōč̄ bùldege aḍxažàṛxixadan nọyọŋ yėxēr suxaldād tùrmede abā̀šūlba haŋxa *гэнэт гүйж очоод ноёны болдогийг атгачихад нь ноён ихээр уурлаад, гяндаад хүргүүлсэн юм санж.* (БАУ); bṑhende xutaγa, bùldegende žàda *боосонд хутга, болдогод жад*; ◊ xazāēhanāē xaldaγa, bùxī̄henē̄ bùldege šūrexe *хазайсны халдага, бохийсний болдог шүүрэх*; // Mo. böldegen

бүлеэдэхэ/ bülē̄dexe (Khori., Aga., Bar., Tson.), **bėlē̄dexe** (Tunk., San.) *бүлээсэх, бүлээдэх*: *становиться тёплым, подогреваться*; sāē bülē̄dexe *цай бүлээдэх*; // Mo. büliyedekü

бүлеэн/ bülē̄ŋ (Khori., Aga., Kham., Bar., Tson.), **bėlē̄ŋ** (Tunk., San.) *бүлээн*: *теплый*; bülē̄n sāē *бүлээн цай*; bülē̄n dāēda *бүлээн дайд*; bülē̄n šụhaŋ *бүлээн цус*; xalūm bülē̄ŋ àmi *халуун бүлээн амь*; bülē̄ŋ yūme ūlγaxa *бүлээн юм үүлгах*; xū̄nē̄ xanāē xūiten dāēdada xàyàžà yėrebūši, xalūŋ

bülēn dāčdad oṛxižọ yèrebūši gencle *хүний юуны хүйтэн дайдад хаяж ирэв үү, халуун бүлээн дайдад орхиж ирэв үү гэв гэнэ*; ulān dēren dabta, bülēn dēren xùṛte *улаан дээр нь давт, бүлээн дээр нь хүрт*; // Mo. büliyen

бүлеэсүүлхэ/ bùlēsūlxe (Khori., Aga.), **bēlēsūlxe** (Tunk., San.) *бүлээцүүлэх: подогревать*; үarā amandā bülēsūlxe *гараа амандаа хийж бүлээцүүлэх*; // Mo. büliyečegülkü

бүлеэсэхэ/ bülēsexe (Khori., Aga.), **bèlēsexe** (Tunk., San.) *бүлээцэх: становиться тёплым, нагреваться, подогреваться*; ger bülēsexe *гэр бүлээцэх*; // Mo. büliyečekü

бүлин/ bùlíŋ (Khori., Aga., Kham., Tson.) *нож, бүлэн: сгусток крови*; šụhanāĕ bùlíŋ *цусны бүлэн*; šàүāĕn tuxāĕ bùlín *шагайн чинээ нож.*

бүлинтэхэ/ bùlíntexe (Khori., Aga.) *бүлэгнэх, ножрох, бүлэнтэх: сгущаться, превращаться в сгустки, свёртываться*; šụha bùlíntexe *цус бүлэгнэх*; žàrүaxa naraŋ ūlende xalxalagdād bùlinteheŋ šėŋgēr xaragdaxa *жаргах нар үүлэнд халхлагдаад бүлэнтсэн юм шиг харагдах*; // Mo. bülüngtükü

бүлөөлин/ bùlōlíŋ (Khori., Aga., Tunk., San.), **bùlәәlәŋ** (Bar.) *бол: двоюродный брат, двоюродная сестра /по материнской линии/*; bùlōlíŋ xọyọr *бол хоёр*; bùlōliŋgē bōre xūiteŋ *бол хүний боор хүйтэн*; bōhèyō xubāžà ėdixe bùlōlíŋ gēšèbdi *боосоо хувааж идэх бол нар юм шүү дээ бид.*

бүлөөлинсэр/ bùlōlinser (Khori., Aga.) *болоцор: дети двоюродных братьев /или сестёр/ /по материнской линии/*; bùlōlinser basaүad *болоцор охин*; bùleneṛhē үaṛhaŋ xūgèšī bùlōlinser gexe *бол нараас гарсан хүүхдүүдийг болоцор гэдэг*; // Mo. bülünčer

бүлсэгэр/ bùlseger (Khori., Aga.) *болцгор: опухший*; bùlseger ńüdeŋ *болцгор нүд.*

бүлсыхэ/ bùlsīxe (Khori., Aga.) *болцийх: опухать*; ńüde bùlsīxe *нүд болцийх.*

бүлүүрхэ/ bùlūṛxe (Khori.) *нэлүүрэх, бялуурах: объедаться, чувствовать тяжесть от переедания*; ōxe tohondo bùlūṛxe *оох тосонд бялуурах.*

бүлхитэхэ/ bùlxitexe (Khori., Aga.) *бүлхрэх: образовываться - о тромбе*; ùtxeṛšė bùlxitexe *отгорч бүлхрэх*; 2. *зовинох, уйтгарлах, шаналах: гореватъ, кручиниться*; hanā sedxilīn bùlxitexe *санаа сэтгэл нь зовинох*; genexiṛšė bùlxitexe *энэлж шаналах*; dosōүō bùlxitežė yàbaxa *дотроо уйтгарлаж явах.*

бүлхыхэ/ bùlxīxe (Khori., Aga.) *пүлхийх, болцийх: быть опухшим /или одутловатым/, распухать, опухать /о лице/*; ńūr bùlxīxe *нүүр пүлхийх*; bùlxīžė saxàṛigtahaŋ ńüdeŋ *болцийж цагирагласан нүд*; ūilahanhā bolžọ ńüdeńīn xabdaŋ bùlxīxe *уйлснаас болж нүд нь хавдан болцийх.*

бүлхэгэр/ bùlxeger (Khori., Aga.) *бөлцгөр: опухший, одутловатый, заплывший*; bùlxeger xabaŋ *болцгор хаван.*

бүлхэр/ bùlxer: bùlxer bùlxer (Khori., Aga.) *цүлхэг цүлхэг: о походке полного*

человека; bùlxer bùlxer gexe *цулхэг цулхэг хийх.*

булюу/ büĺū (Khori., Aga.) *билүү: точило, точильный камень, брусок, оселок*; zōlōm büĺū *зоолон билүү*; šėrūm büĺū *хайрга*; büĺū šụlū gexedē xūgedē zulāėn bùtexe *билүү чулуу гэж хэлэхдээ хүүхдийн зулай нь бүтнэ*; dabtahaŋ xažūrā xursaldag ūihen gentē šėrūm büĺūgē xiremdē šàgtayalād abšà yàbagšàhaŋ, ùbhende oroxodō ùbegōmnē *хадланд ороход овгон аав маань давтсан хадууран хурцалдаг үйсэн гэртэй ширүүн билүүгээ тэлэнээсээ зүүгээд авч явдагсан*; // Mo. bilegüü

булюудэхэ/ büĺūdexe (Khori., Aga.) 1. *билүүдэх: точить*; xutaya büĺūdexe *хутга билүүдэх*; ùbegōmnē ùbehende oroxodō nege xedī hežėrėd, tebėŕi tuxāė noyō unayāmsārā, terēnhē nege adxa abād xàžūrā aršàžà hāėsaxaŋ büĺūdegšėheŋ *овгон аав маань хадлангаа хадахдаа нэг хэсэг ширвэж байснаа тэвэр хэрийн погоо унагамагцаа, түүнээсээ нэг атга аваад хадууран арчиж, сайтар билүүддэгсэн*; 2. *шилж*: xele amā büĺūdexe *хэл амаа билүүдэх: молоть языком, точить лясы*; xēgūi lād xeŋxēxe, xeterxē bėyē bīb gexe, xelenē zoryōr büĺūdexe zabagtā xùršė yàdaŋ zalxūrxa, zàĺixāė yàbadalda žọrōlxo bolō hā zam xargīhā yaršàxàši gėžė bāėžà yūm bėšėltēbdē *хийгээгүй байж хэнхийх, хэтэрхий биеэ тоох, хэлний зоргоор билүүдэх, завгтаа хүрч ядан залхуурах, зан араншингаар уцаартах, залихай явдалд жороолох л юм бол замаасаа гардгийг юун бичилтэйв дээ.* (ДГЗ); // Mo. bilegüdekü

булэнсэг/ bùlenseg (Khori., Aga.) *бут соог: куст*; bùlenseg sō xoryodoxo *соог дотор нүүгдах*; dùtexene bāčham bùlenseg *ойрхон байгаа бут соог*; bùlenseg burγāhanāė ọyōr *соог бургасны ёроол.*

булэнсэр/ bùlenser (Khori., Aga.) *булэнцэр: ребенок правнука*; zēnserē üxibūyi bùlenser gexe, ene manāė bùlenser xùbūŋ (basayaŋ) *зээнцрийн хүүхдийг булэнцэр гэдэг, эно манай булэнцэр ховгүүн /охин/*; xùnē ėšīn nayasahān zē, zēnser urū nerelxe bolō hā bùlenser, egėšė dū hamayadhā yarhaŋ bùle narhā nerelxe bolōhā bùlōlinser gexe *хүний эшийн нагацаас нь зээ, зээнцэр нүү нэрлэвэл булэнцэр, эсч дүү эхнэрүүдээс гарсан бол нараас нэрлэвэл болоцоор гэдэг.*

булэхай/ bùlexāė (Khori., Aga.) *бол ах: почтительное, обращение к дяде или к старшему брату по материнской линии*; bùlexāėm basayad *бол ахын охид.*

бумбэ/ bùmbe (Khori., Aga.) *бумба: сосуд для хранения аршана*; bùmbe gėžė burxanāė urdaxi dabžàd dēre tàbātāė bāėdag, burxanā àŕūlžà bāėxār zosōn aršàŋ xeheŋ yọyọ zàbiyā *бумба гэж бурханы урдах давжид дээр тавиатай байдаг, бурханаа ариулж байхаар дотор нь аршаан хийсэн гоё завьяа*; altam bùmbe *алтан бумба*; mùŋgùm bùmbe *монгон бумба*; zed bùmbe *зэс бумба*; // Mo. bumba

бүншоон/ bùnšōŋ (Khori., Aga.) *шогшоо: бон бон шогшоо: тихая рысь*; zērde mọŕinōė bùnšōŋ *зээрд морины шогшоо*; bō bōgē bōlōŋ ondō, bòžėn tūlāėn bùnšōŋ ondō *боо боогийн боолох нь ондоо бүжин туулайн шогшоо нь ондоо.*

бүшэхэ/ bùnšèxe (Khori., Aga.) *бог бог шогших, боголзох; ехать тихой рысью*; bùm bùm bùnšèxe *бог бог шогших*; tūlāĕ bùnšèxe *туулай боголзох*; altan delexēyė bùnšèn tōridog ålābar zantāĕ tūlāĕ negen žėl *алтан дэлхийг боглон тойрдог алиавар зантай туулай нэгэн жил*: (АЖМ); xadala yàŋyāĕ orāĕdo xaraxam manaŋ tuŋgirba, xadadan tūlāĕ bùnšèžė, xāṛtam būxàyā hanabāgù *хад л янгийн оройд хархан манан дэгдэв, хаданд нь туулай боголзоод хозрийн минь аз гийх нь үү.* (БАД)

бүрдүүлхэ/ bùrdūlxe (Tunk., San.) *бүрлүүлэх, хорлуулах*: *испытать вред, получить ущерб*; xortondon xorolūlbab, bùṛtùnden bùrdūlbeb *хортонд нь хорлуулаа, хартанд нь бүрлүүллээ.* (БМУ)

бүреэ/ bùŕē (Khori., Aga., Tson., Tunk., San., Kham.) *бүрээ*: *труба, духовой музыкальный инструмент*; yàmām bùŕē *ямаан бүрээ*; ùxer bùŕē *үхэр бүрээ*; dum bùŕē *дун бүрээ*; bùŕē maŋxaŋ *бүрээ маньхан*; bùŕē tataxa *бүрээ татах*; ◊ būzegdīm bùŕē xamar *бүү үзэгдийн бүрээ хамар*; mùnō, xara hamayanla gelsenet enèš zalūdā sebeṛxeŋ gèšèn būzegdīm bùŕē xamar yàbaha yime *оноо, хар самган л гэлцэж байна та нар, энэ чинь залуудаа үзэсгэлэн гоолиг нь гэж бүү үзэгдийн бүрээ хамар явсан юм*; // Mo. büriy-e

бүреэһэлхэ/ bùŕēhelxe (Khori., Aga., Bar., Tunk., San.), **bùŕiyēsùlekù** (Kham.) *бүрэх, бүрээслэх*: *закрывать чехлом*; gerē bùŕēhelxe *гэрээ бүрэх*; // Mo. büriyesülekü

бүреэһэ(и)/ bùŕēhe(ŋ) (Khori., Aga., Tunk, San., Bar.) 1. *бүрээс*: *шнуровка, завязка*; utahanāĕ bùŕēhe *утасны бүрээс*; 2. *хальс, бүрхэвч*: *оболочка*; xàlihaŋ bùŕēhe *хальсан бүрээс*; 3. *онго, гадар*: *чехол, обшивка*; gerē bùŕēhe *гэрийн бүрээс*; bùŕēhetē šèrdeg *онгоц гудас*; terme bùŕēhetē šèrdegūšì bandabūd dēgūr debdiŋxē *тэрлэн бүрээстэй онгоц жавдан дээгүүр дэвсээ*; // Mo. büriyesü

бүридхэгшэ/ bùŕiḍxegšè (Khori., Aga., Tunk., San.), **bùŕiḍkegtši** (Kham.) *бүртгэгч*: *человек, производящий учёт*; tō bùŕiḍxegšè *тоо бүртгэгч*; // Mo. büridkegči

бүридхэл/ bùŕiḍxel (Khori., Aga., Tunk., San.), **bùŕiḍkel** (Kham.) *бүртгэл*: *подсчёт, проверка, переучёт, перепись*; dansa bùŕiḍkel *данс бүртгэл*; // Mo. büridkel

бүридхэхэ/ bùŕiḍxexe (Khori., Aga., Tunk., San.), **bùŕiḍkekù** (Kham.) *бүртгэх*: *подсчитывать, учитывать*; dansada bùŕiḍxežè abxa *дансанд бүртгэж авах*; // Mo. büridkekü

бүртэн/ bùṛteŋ (Khori., Aga.), **bùṛtùŋ** (Tunk., San.) *хартан, хортон, дайсан*: *враги, недруги, враг*; xaṛtanda xardūlžà, bùṛtùnde bùrdūlžè hàyà bodožọ bāĕnalbi *хартанд хардуулаад, хортонд хорлуулаад сая л босож байна.* (БМУ)

бүрүүл/ bùrūl (Khori., Aga.) 1. *харуй бүрий, бүрий баруй, бүрэнхий*: *сумерики, полумрак*; ùdèšīm bùrūl *удшийн бүрэнхий*; 2. *будэг бадаг, бүрхэг, бүрий*: *сумрачный, пасмурный, полутёмный, бесцветный*; deŋgē bùrūl gerel *дэнгийн будэг гэрэл*; bùrūl būdeger *бүрхэг бүдгэр*; bùrūl ùder *бүрхэг өдөр*; 3. а). *хараа муутай, харалган*: *близорукий, подслепо-*

самый; bürül Dandiŋ Zaisan (самый лучший друг); б). синр: сталь; bürül Zambal Жамбал (самый крепкий).

бүргэлэх/ bürülteхe (Khori., Aga.) *бүрлэх, бүлгэх, бүлгэнэх, сгрупп: смерзаться, становиться массивным, монолитным, крепким; вместе; bürülteŋ xaragdaxa бүрлэнэ харагдах; yexēr hogtol xarasan bürülteхe нигр самый крепкий сгрупп.*

бүрхирөөн/ bürxirөŋ (Khori., Aga.), **büisirөŋ** (Tunk.) *бүхий дүн, моторон: мачтаг, рёв; buxTŋ bürxirөŋ бүхий моторон.*

бүрхирхэ/ bürxiŋxe (Khori., Aga.), **büisiŋxe** (Tunk.) 1. *моторах: реветь /о быке/*; buxa sara bürxirdeg bөŋ šoröč sasadag *бүх шар моордог, бөөн шорой цацдаг.* (ШАХ); 2. bürxirex (Bar.) а). бүрэлзэх; б). бүрхэх; в). бүчих; ńüde bürxirex *нүд бүрэлзэх*; sahū bordohū bürxirex *цас шамарха бүрхэх*; borgōhū bürxirex *шуурга дэлэнч бүчих.*

бүрхөөг/ bürxөg (Aga.), **bürxөr** (Khori.), **bürxēr** (Tson.), **berxēr** (Tunk., San.), **berkēg** (Kham.) *бүрхээр: аппарат для перегонки молочной водки, напоминающий перевернутую невысокую бочку*; togō nerexede xeregledeg, dōdo talan togōnōč tüxēŕēntē adāli ād oyörgüi, dēde taldā sorgo todxoxo bayaxan nüxetē tabxayar modoŋ bürxөg *тогоо нэрэхэд хэрэглэдэг доод тал нь тогооны амсартай адилхан мөртөө ёроолгүй, дээд талдаа цорго нөхөж багасган нэлээд тавгар модон бүрээр.*

бүрхэх/ bürhЇxe (Khori., Aga.), **bürxeх** (Bar.) *бүрхэх: быть незрелым, плохо созревать*; bürhЇdē xaragdaxa *бүрхэлзэх харагдах*; // Mo. bürseylkü

бүрхэгэр/ bürheger (Khori., Aga.) *бүрхэгэр: незрелый, плохо созревший*; bürheger dürhe *бүрхэгэр дүрс*; hogta xümē bürheger ńüdeŋ *сохтуу хүний бүрхэгэр нүд*; // Mo. bürseger

бүрцэм/ bürčөm (Bar.) *мапхат: мешочек с лекарствами*; xusTŋ xūxmaγār xeheŋ bürčөm *хүчин хүхмагар хийсэн мапхат.*

бүтүү/ bütū (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Bar.) 1. *битүү: закрытый, глухой*; büŋ bütū *бит битүү*; bütū ǯolō *битүү жалоо: глухие поводья*; bütū turūtaŋ *битүү туурайтан: непарнокопытные*; 2. *битүү: сплошной*; bütū ǯolō *хатаарын жалоо*; bütūγē medexe büxeńi tāxa *битүүг мэдэх, бухний таах.* (ШАХ); bütū ǯolōgō tatād gerē büdirdeg xaltirdag gèžè bāčxa *битүү жолоогоо татсээрэй будэрч халтирах ч гэж байдаг.* (БАД); 3. *шилбэ: петля для пуговицы*; toböšo bütū *товч шилбэ*; // Mo. bitegüü

бүтүүбшэ/ bütūböšè (Khori., Aga.) *гогцоо, шилбэ: петля*; šàgta bütūböšè *товч шилбэ*; alsūxāčda bulsūxāč gèžè šàgta bütūböšīn tābàŕi, münö xūgedūd tīme tābàŕi xelsene gü? *алганахад булганана гэж товч шилбэний оньсого, оноо хүүхдүүд тийм оньсого хэлэлцэнэ үү?*; // Mo. bitegübči

бүтүүлгэн/ bùtūlgeŋ (Aga., Khori., Tson., Bar., Tunk., San., Kham.) *битүүлэг: новогоднее угощение*; bùtūlgenēr bùtūŋterē ėdixe gėžė xelsedeg *битүүлэгнээр бохүүртлээ идэх гэж хэлэлцдэг*; bùtūlgeŋ gėžė bùtū tolγōě, banšà, būza ùxerē šànahaŋ semegenē nere *битүүлэг гэж битүү толгой, банш, бууз, үхрийн чанасан чөмөгний нэр*; 1. *битүү*: а). *закрытая ночь, 30-ый лунный день накануне нового года*; xūšàn žėlē hūlšīŋ hüńi hara xaragdaxūi, bùtūnē üdėšė 30-da buŋxadā delxēgēd, zula bàŕižà, san tàbād, bùtūlgeŋ gėžė ùxerē ùbšū šànād būheyīn buŋxandā ùrgėžė mùrgel xedeg *хуучин жилийн сүүлчийн шөнө сар харагдахгүй, битүүний үдэш 30-нд бурхадаа дэлгээд, зул барьж, сан тавиад битүүлэг гэж үхрийн овчүү чанаад бүдэрхийг нь бурхандаа өргөж мөргөл хийдэг*; // Mo. bitegülig

бүтүүлхэ/ bùtūlxe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson.), **bùtūlkù** (Kham.) 1. *битүүлэх: заделывать, закрывать, загораживать, закупоривать*; xàyāγā bùtūlxe *хаягаа битүүлэх*; 2. *битүүлэх: устраивать проводы старого года*; bùtūlge γaγažà bùtūlxe *битүүлэг гаргаж битүүлэх*; // Mo. bitegülekü

бүтүүмжэлхэ/ bùtūmžėlxe (Khori., Aga.) *битүүмжлэх: заделывать, закупоривать*; bùtūmžėlžė lomboḍxo *битүүмжилж ломбодох*; // Mo. bitegümjilekü

бүтүүрхэ/ bùtūŋxe (Khori., Aga.) *битүүрэх: закрываться, закупориваться, становиться глухим, не иметь, выхода*; nùxe hùbe bùtūŋxe *нүх сув битүүрэх*; // Mo. bitegürekü

бүтылхэ/ bùtīlxe (Khori., Aga., Tson., San., Tunk.), **bùtūlx** (Bar.) *лонх: бутылка*, aràxīm bùtīlxe *архины шил*.

бүүбэнэ/ būbene (Khori., Aga., Kham.), **būmeŋ** (Bar.) *хөвөр. дөрвөлжин: бубны*, būbenīŋ xata *дөрвөлжний хатан*; *хөгжөм* būbene hem beze? *хөвөр дөрвөлжин сэв биз?*

бүүдэг/ būdeg (Khori., Aga., Tunk., San.) *бүдэг, бүдэнх, бүүдгэр: тусклый, неясный, смутный*; būdeg bolxo *бүүдгэр болох*; būdeg barāŋ ùŋge *бүдэнх бараан өнгө*; būdeg gerel *бүдэг гэрэл*; *отходы* ger sō būdeg bādag *ороход нь гэр дотор бүдэг бадаг*. (БАУ)

бүүдэн/ būdeŋ (Khori., Aga.) *будан, манан: туман*; ūlāēm būdeŋ *уулын манан* manam būdeŋ *манан будан*; *хадахан* Saxanāě būdentēle xa, xataršàxaŋ *харанхуй* tàbixam xa *хадтай Сахнай будантай гэнэ, хатирчхан хараа тавья байз*. (БАД)

бүүехэ/ būùėxe (Khori., Aga) *хүнгэнэх: гудеть*; būùėžė xūùėxe *хүнгэнэх дүнгэнэх*.

бүүргэ/ būrge (Khori., Aga.) *бүүрэг: луун /у седла/*; emēlē bùrge *эмээлийн бүүрэг*, būrge bùteter xaḅtaha xàlitar *бүүрэг бүттэл хавтас хальтар*; xataža šàlažàhaŋ xuham modōr būrge saḅšàžà, ulān šērē šèrdēd, urda xōěto būrgēŋ xirāěyi zuḅšūlaŋ sad mùŋgōr malāḅšālād dēren šūre, yūbē metīyi hūlγadag *хатаж бэхэжсэн нүх модоор бүүрэг дархалж, улаан будгаар будаад, урд хойт бүүрэгний хөрөг дагуулан цас мөнгөөр бүрээд, дээр*

шүр, ёвуу мэтийг суулгадаг; // Mo. bügürge

бүүһэг/ bū̄heg (Khori., Aga.) *овчуурний бүдэрхий: рукоятка грудины, верхний конец грудной кости*; bùŕā̄d zoŋ bū̄hegē bùtū̄lgenēr šànàžà, buŗxandā ùrgedeg heŋ *буриад зон үхрийн овчуурний бүдэрхийгээ битүүлгэнээр чанаж, бурхандаа оргодогсон.*

бүхүүрхэ/ bùxū̄ŗxe (Khori., Aga., Bar.) *шандуурах, цатгалтах: перенасыщаться, обьедаться*; bùxùĺi mixanda bùxū̄ŗxe *бүхэл махаад шандуурах*; bùtū̄lgenē̄ hüńi bùxū̄ŗterē ėdixe *битүүний шоно шандуурталаа идэх*; ùxerē̄ mixanda bùxū̄ŗxe *үхрийн махаад цатгалтах.*

Бүхэд буумал/ bùxùd būmal *Сэлэнгийн буриадын Буумал овгийн отгийн нэг. Отог рода Буумал Селенгинских бурят.*

бүхэ/ bùxe I (Khori., Aga.) *бох: крепкий, прочный*; bùxe bexi *бох бэх*; bùxe bata *бох бат*; bùxe arүamžà *бох аргамж*; bùxe nōĕr *бох нойр*; bùxe hùxe *бох сүх*; bùxeter xàžūr *богтор хадуур*; bō̄rehō ō̄xetē̄ mixaŋ ùgī̄, bùlehē bùxe urag ùgī̄ *боорноос оохтэй мах үгүй, болоос бохураг үгүй*; 2. *бох: силач, борец*; moŋүol bùxe *монгол бох*; bùŕā̄d bùxē̄m bàŕildāŋ *буриад бохийн барилдаан*; sùlō̄te bùxe *чолоот бох*; bùxe xùŋ bùdū̄ŋ ùbehende *бох хүн будүүн овсонд.* (ЗЦУ); // Mo. böke

бүхэ/ bùxe II (Khori., Aga.) *шагайн бог: овца /в альчике/*; xoŋxo bùxe tū̄xe *бог, цэг түүх*; bùxe ńàhalxa *бог, цэг няслах*; šàүāčŋ xoŋxo dērē xeb̰tēd, bùxeter talārā dē̄šė xarah ī̄yi bùxe gėžė nereldeg *шагайн ямаан тал дээрээ хэвтээд богтор хоших*

талаараа дээш харсныг бог гэж нэрлэдэг; // Mo. böge

бүхэдхэхэ/ bùxed̰xexe (Khori., Aga.) *бохлох, бохтгох: закреплять, укреплять*; bùdū̄m modoŋ serg ī̄m bùxed̰xegt ī̄ *будүүн модон шүзгыг минь бохолтгэй.* (БМД); // Mo. bökedkekü

бүхэли/ bùxėĺi (Khori., Aga.), **bùxüĺi** (Tunk., San.). **büküĺi** (Kham.) *бүхэл: целый, цельный, непочатый, полный, весь*; bùxėĺi mixaŋ *бүхэл мах*; büxėĺi nahan sōgō *бүхэл насан туршдаа*; bùxėĺi ùdeŋtō̰ *бүхэл одоржигоо*; ene bùxüĺi albatāĕyė durārā yūnde orō̰bŝi? *энэ бүхэл албатад дураараа юунд оров чи?*. (БМУ); // Mo. böküli

бүхэтэр/ bùxeter (Khori., Aga.), **bòxeter** (Tunk., San.), **bùketùr** (Kham.) *богтор: горбатый, сгорбленный*; bùxeter ńụrүaŋ *богтор нуруу*, bùxeter xažūr *богтор хадуур*; *оньс*; bümbeger saүāŋ gertē bùxeter ulāŋ šàbaүansa (bō̄rò) *бомбогор цагаан гэртэй богтор улаан чавганц* (боор). (БАО); // Mo. bögtür

бүхэхэ/ bùxexe (Khori., Aga.) *шандах: приедаться*; bụŕā̄dūdāĕ šàxamalāĕ ō̄xende bùxexede yūm bolō yüm, ū̄sī̄n saүār yėrehen xùŋ xadā *буриадуудын шахмалын (шахмал шарын) оохонд шандахад ер нь ядаг юм, үүнийн цагаар ирсэн хүн болохоороо.*

бүхээрин/ bùxēr ī̄ (Bar.), **bùxė́rig** (Aga.) *бох эр, эр бох, сайн эр: удалец, умарь*; manāĕ bùxēr ī̄ xāүūr dab̰xiād yėrewdē *за, манай сайн эр хаагуур давхиад ирэв дээ?*

бүһэ/ bùhe (Aga.) *бүслүүр: опояски юрты*; dēhem bùhe *дээсэн бүслүүр*; dēde,

dōdo būhe *дээд, доод бүслүүр*; bī enēgūr yàbahūb šī terēgūr yàba būlūtēŋ yol dēre ūlzahūbdi gèžė gerē behēn tābàŕi *би энүүгээр явъя, чи түүгээр яв Билүүтийн гол дээр уулзъя гэдэг гэрийн бүслүүрийн онъсого.*

бүhэлүүр/ bùhelūr (Khori., Aga., Bar.), **bùselūr** (Kham., Tson.) *бүслүүр: волосяная верёвка, опоясывающая юрту*; gerē bùhelūr *гэрийн бүслүүр*; yurbaŋ xọšọloŋ bùhelùrīm šàŋyaḍxagtī *гурван хошлон бүслүүрийг минь чангатга.* (БМД); dundaxi gerėńi behelgūr ùgūi bāēxa, terēnden orōrōč gebe *дундах гэр нь бүслүүргүй байгаа түүнд ороорой гэв.* (БАУ); // Mo. büselegür

бүhэлхэ/ bùhelxe (Khori., Aga.) *бүслэх: окружать, осаждать*; bùhelžė sọxixo *бүсэлж цохих* // Mo. büselekü

бүшэ/ büšė (Khori., Aga.) *бүч: тесьма, лента, шнурок, поясок*; ōhor büšė *оосор бүч*; // Mo. büče

бүшэлхэ/ bùšėlxe (Khori., Aga., Bar.), **bėšėlxe** (Tunk.) *бүчлэх: пришивать тесьму*; malγāčγā büšėlxe *малгайгаа бүчлэх*; // Mo. büčelekü

бүшэмэг/ büšėmeg (Khori., Aga.) 1. *отгон: густой*; büšmeg xōlōē *баргил хоолой*; büšmeg ārsa *отгон аарц*; badma šėŋgi büšmeg xōlōētōē xùŋ ùsōŋ tùredeg *Жаргалсайхан шиг баргил хоолойтой хүн цоон тордог*; 2. *баас: испражнения*; zūdāē bàyàŋ baldaŋ seŋgēŋ büšmegīyi bàŕihanīn ùnem bolbo beze *Зуудай баян Балдан сэнгийн баасыг барьсан нь үнэн боллоо биз.* (БАУ)

бүшэмэгтэхэ/ büšėmegtexe (Khori., Aga.) *отгорох: густеть*; ārsa büšėmegtė *аарц отгорлоо.*

бэбэшэхэ/ bebenexe (Khori., Aga.) *ээрэх: заикаться*; beb beb bebenexe *эр эр гэж ээрэх.*

бэбэрэхэ/ beberexe (Tunk.) *бэрвэгэнэх, бэрвэчих, мижилзэх: хромать*; bọxilzọ́ọ beberexe *бохилзоож бэрвэгэнэх*; beberėžė unaxa *бэрвэчиж унах*; beberėžė gėšxexe *мижилзээж гишгэх*; mọŕiŋ hāēxaŋ xùlüyīnle dùrben turūn dērē beberėžė unabūbāē *морин сайхан холог нь л дорвон туурайн дээрээ бэрвэчиж унав л гэнэ.* (БМУ)

бэгзыхэ/ begzïxe (Khori., Aga.), **begdzīxe** (Tson.), **begdzīkù** (Kham.) *бэгцийх, бэгцийх: быть сутулым, горбиться, ёжиться*; eĺigē tebėrēd begzïžė zogsoxo *элгээ тэврээд бэгцийж зогсох*; šėrē dērē begzïterē toŋγōēžọ γazarāē zurag xaraxa *ширээн дээрээ бэгцийтлээ тонгойж газрын зураг харах*; emēlēŋgē bùrge tebėrēd begzïžė hūxa *эмэлийнхээ бүүрэг тэврээд бэгцийж суух*; belende begzīxe, berxede gedīxe *бэлэнд бэгцийх, бэрхэд гэдийх.* (ЗЦУ)

бэдир/ bėdir (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson., Kham.), **bùder** (Tunk., San.) *бидэр: крапинки, пятна*; bėdirtė xēre mọŕiŋ *бидэртэй хээр морь*; šėlūhenē bėdir *шилүүсний бидэр*; xōēto yàŋγāē šėlūheŋ xōēto xùldō bùderte xenē xùbūŋ xarbàžà mergen solon dūldaxāb *хойт сарьдгийн шилүүс хойт холдоо бидэртэй , хэний ховгүүн харваж мэргэн цол нь дуулдах бол.* (БАД); // Mo. bider

бэдирхэ/ bèdiṛxe (Khori., Aga., Kham.), **bedeṛxe** (Tson., Kham.), **bidrex** (Bar.) *эрэх, хайх, бэдрэх: искать, разыскивать, разведывать*; ùge bèdiṛžè ùberē ūdalxagüī *уг эрж овроо удлахгүй*; bèdiṛheŋ xùŋ oldog, šèṛtcheŋ xùŋ xaradag *эрсэн хүн олдог, ширтсэн хүн хардаг.* (ЗЦУ); gēgēgūi ād bèdiṛheŋ gēžè bèdiṛhenhē doro *гэгээгүй байж хайсан (юм) гээж бэдэрснээс доор*; ala dorō unād yàbahaŋ alag moṛō bèdiṛžè yàbana ~ *алаг морио унаад, алаг морио эрэх*; // Mo. bederikü

бэдирэшэн/ bèdirēšèŋ (Khori., Aga., Tunk., San.), **bèdiṙētšiŋ** (Kham.) эрэлч, эрэлчин: искатель; aldūl mal bèdiṙēšèŋ *алдуул малын эрэлчин* temē bèdiṙēšèŋ *тэмээний эрэлчин*; uruγūdāčmnāč temē bèdiṙēšèŋ γazā yèrēd bāènal *ургуудын маань тэмээний эрэлчид гадаа ирээд байна.*

бэдэрээхэ/ bederēxe (Khori., Aga.) *догоох, доргиох, дэрвээх: разжечь, разгорячить, обострять*; šūyāyè ulam bederēxe *шүүгианыг улам дэврээх*; xọšọŋnọžọ xelehīn bederēxe *хошигнож хэлснийг нь дөгөөх*; negel ùge γarāhāńi terēńi bederēxedē beṛxe *нэг л уг гарах юм бол түүнийг доргиохдоо сүрхий.*

бэенхэдхэ/ bèyènxeḍxe (Khori., Aga.) *биеэрээ хариуцах: напрягаться*; bèyèŋxeḍheŋ yūmem bùtedeg, bèdiṛheŋ yūmeŋ oldodog *биеэрээ хариуцсан юм бүтдэг, бэдэрсэн юм олддог.* (ЗЦУ); minī mū mondoγor bèṙimni! aŋxanāěxidā oroxodō àžàl tùrùldō dùteṛxī daḍšà, àmitaŋ zontọyō xùṛter hāěsa tàńilsažà bāěγābzaši xùnē ùge dūlžà, xüĺiseŋgī zōleŋ xàṙisažà xùdelmùṙitō sexe žütxeltē bèyèŋxeḍšè yàbāhā xùlō sùlōtē tàbixa zāčšiyi γọṙitōčxonlo γaṛxaldā xūgemni! *миний муу бондгор бэр минь анхныхыг бодвол ажил торолдоо овоо дасч, амьтан хүнтэйгээ хүртэл сайн танилцаж байгаа бизээ. хүний уг сонсож, хүлцэнгүй зоолон харьцаж, ходолмортоо үнэнч зүтгэлтэй биеэрээ харицаж явбал холоо чолоотэй тавих зай ч их л гарна даа хүү минь.* (ДГЗ)

бэжэр/ bèžèr (Tunk., San.) *хээтэй, бэжир: узорчатый*; bèžèr mùŋgùn serge *хээтэй монгон шүзга*; bèžèr mùŋgùn sergēŋgē uzūr dundahā mordobo *бэжир монгон шүзгынхаа үзүүр дундаас мордов.* (БАТ)

бэлбэһэн/ belbeheŋ (Khori., Aga., Tunk., San.), **belbeseŋ** (Kham., Tson.) *бэлэвсэн: вдова, вдовец*; ùbegenē gēheŋ hamaγàńi belbeheŋ exener gexe *нохроо алдсан (нохор нь нас барсан) эхнэрийг бэлэвсэн эхнэр гэдэг*; // Mo. belbisün

бэлдихэ/ beldixe (Aga.) *бялхалзах: разливаться, выступить через края, выйти из берегов*; aràxi segēgēr beldixe *архи айргаар бялхалзах*; bīden beldižè ùgūiden ùmùṙiŋ xataxa *бийд нь бялхалзаж, үгүйд нь олрон хатах.*

бэлдэр/ belder (Khori., Aga.) *бялдар: физическое развитие, рост, вид, телосложение*; bèyè belderīn ụyàŋ nalaṛxāě, γar xurγanīn uran zōleŋ *бие бялдар нь уян налирхай, гар хуруу нь уран зоолон.*

бэлин/ bèĺiŋ (Khori., Aga.) *ёс бус, завхай уг: непристойность, неприличная вещь, сальность*; bèĺiŋ šèḅšèg *шившгийн үг*; bèĺin tàbildàžà, bèyè bèyè ùrūgē halāḅšà

ügelsexe *шившгийн үг шидэлцэж, бие бие лүүгээ салаавч оголцох.*

бэлиндэхэ/ bėĺindexe (Khori., Aga.) *үулга алдаж будүүлэг, завхай үг хэлэх: говорить непристойности*; bėĺindežė xarāxa *билиндэж хараах*; ütügō! burxan šütönō yünde tīžė xelexemnē gėžė hamaγanīn bėĺindėžė bāčba gexe *Утэг оо! бурхан шүтээнээ юунд тэгж хэлэх билээ дээ гэж эмгэн нь үулга алдаж байв гэнэ.* (ХШЯ)

бэлмэр/ belmer, bember, belember (Tunk.) *хоронгийн сав: жбан для сбивания масла, пахтания курунги*; belmerē āčrag belexe *хоронгоо айраг булэх*; bėŕi xüŋ γalda mürgōd, bėĺmerē āčrag belexe yǫhotōč *бэр хүн галд моргоод, хороно айраг булэх ёстой.*

бэлсэгэнэхэ/ belsegenexe (Aga., Kham.) *цэлцэгнэх: шевелиться /о мягком и жирном/*; belsegenėžė selsegenexe *бэлцэгнэж цэлцэгнэх*; // Mo. belčegenekü

бэлсэрүү/ belserü (Khori., Aga., Tunk., San.) *цэврүү, бэлцрүү: пузырь, волдырь*; belserü γarxa *бэлцрүү гарах*; // Mo. belčereü

бэлтыхэ/ beltïxe (Khori., Aga., Tunk., San.) *бултийх: быть выпученным*; ńüde beltïxe *нүд бултийх*; γarā harbāčhan zandā uxā aldadtiōd beltïšėhen ńüdörō īšė tïšē xarāšàlna *гараа сарвайсан янзаараа ухаа алдчихаад бултийчихсэн нүдээрээ ийш тийшээ харна.* (БАУ); xünē ńüde beltïšter γǫγǫxo *хүний нүд бултийтэл гоёх*; // Mo. bülteyikü

бэлтэгэнүүр/ beltegenūr (Khori., Aga., Kham.) *бултгэнүүр, бултэлзүүр, аймхай: бегающий /о вытаращенных глазах/*; beltegenūr āčraŋ *бултгэнүүр аймхай.*

бэлтэгэр/ belteger (Khori., Aga.) *бултгэр: выпученный, навыкате, вытаращенный*; belteger ńüdeŋ *бултгэр нүд*; // Mo. bülteger

бэлтэгэшэхэ/ belˇtegešėxe (Khori., Aga., Tunk., San.) *бултэлзэх: таращить глаза*; belˇtegešėžė γāčxaxa *бултэлзээж гайхах.*

бэлтэриг/ belˇterig (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.), **belˇtiŕik** (Bar.) *бэлтрэх: волчонок*; šönīŋ belˇterig *чоныи бэлтрэх*; šǫno gēšė belterigtē yėxe emēxē *чоно гэдэг бэлтрэгтээ их эмхрий*; // Mo. belterig

бэлхүүһэ(н)/ belxūhe(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.), **belxūse** (Tson.), **belkūsü** (Kham.) *бэлхүүс: талия, поясница*; belxūhe nàŕiŋ *бэлхүүс нарийн*; // Mo. belkegüsü

бэлхэбшэ/ belxeˇbšė (Khori., Aga., Tunk., San.), **belkentsek** (Kham.) *бэлхэцэх: широкий меховой или стеганый пояс*; belxeˇbšė ɥyàxa *бэлхэцэг уях*; belxūhėyē dulāldag xúŕγanāč arahaŋ gù temēŋ nōho tàbiżà xüšėheŋ belxeˇbšė neretē üzūnē büšėtē gù àĺi šàˇgtatāč ürgem behe *бэлхүүсээ дулаалдаг хурганы арьс бүүр тэмээн ноос тавьж хошсон бэлхэвч нэртэй үзүүртээ бүчтэй бүүр аль товчтой оргон бүс*; // Mo. belkenčeg

бэлшүүр/ belšūr (San.) *билчүүр, гороосний арьсан дээл: длиннополый дыгыл охотников сшитый из шкур*

косули; belšūr degel *билчүүр дээл*; belšūṛtē anšāŋ *билчүүртэй анчин.*

бэлэдхэл/ beledkel (Kham.) *бэлтгэл: приготовление, подготовка;* ụgelē beledxel *овлийн бэлтгэл*; // Mo. beledkel

бэлэдхэхэ/ beledxexe (Khori., Aga., Tson.) *бэлтгэх: приготавливать, готовиться*; težēlīnšė yėxēr beledxežė taryanāṛšà malā ụdxebeldi *тэжээлийг нь ч ихээр бэлтгэж, тарганаар ч малаа осгөлөө*; āĕmagīŋ tòsòbōr bolbol γurban dzūŋ dötšiŋ γā beledxexe bāĕsaŋ *аймгийн төсвөөр болбол гурван зуун га бэлтгэх байсан*; // Mo. beledkekü

бэмбэгэ/ bembege (Kham.), **bùmbege** (Khori., Aga.) *бомбог: мяч, мячик*; bembege namnaxa *бөмбөг хөөцөлдөх*; // Mo. bömbüge

бэндүүр/ bendūr (Bar.) *яаруу, түвдүү: торопливый, спешный, поспешный, срочный*; yėxele bendūr yàwàdž bāĕx xaragdasaŋ *их л яаруу явж байгаа харагдсан.*

бэндэх/ bendex (Bar.) *сандрах, түвдэх: суетиться, торопиться, спешить*; āĕdž bendex *айж сандрах*; ụge aldasnām medēd bendex *уг алдсаная мэдээд түвдэх*; yāràdž bendex *яарч сандрах.*

бэреэ/ bėŕē (Khori., Aga.) *бэрээ: хлутовище*; xulham bėŕē *хулсан бэрээ*; xulahaŋxam bėŕētē tàšūrā xurdaŋxaŋ ulāndā bàŕūžàmdi xụbixan zàyānāĕ šàmaxantāĕyā xōĕtoxon tùrùldō ūlzūžàmdi *хулсан бэрээтэй ташууряа хурданхан улаандаа барья даа хувь заяаныхаа чамтай хойт төролдөө уулзъя даа.* (БАД); 2. *бэрээ: посох*; bėŕē bàŕihaŋ gesgī *бэрээ барьсан гэсгүй*; 3. ◊ bėyėdē bėŕē tataxa ~ *уйлах хүүхдийн хошого урд одроосоо умалзах*; // Mo. berege

бэри/ bėŕi (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson., Kham.) *бэр: невестка, сноха*; bėŕi seseg *бэр цэцэг: живокость крупноцветковая*; bėŕi sesegē naḅšāĕyi urū hūlγaxa, gedehe dotorōĕ ùbdexe metīŋ ùḅšèŋ xùṛxede busalγàžà ūlγadag *бэр цэцгийн навчийг уруу суулгах, гэдэс дотор өвдөх мэтийн овчин хүрэхэд буцалгаж уулгадаг*; bėŕīm beṛxe toγōn dērē *бэрийн сайн нь тогоон дээрээ*; // Mo. beri

бэрхэ/ beṛxe (Khori., Aga., Tunk., San.), **beṛke** (Kham.) 1. *сайн, бэрх сайн: опытный, умелый, искусный, способный, ловкий, отличный, очень хороший, лучший*; beṛxèš dā muxā! *сайн байна хүүхээ!*; γal uhaŋ xọyọṛto beṛxeb gèžė bū̄ xele, γalzū hogtū xọyọṛto xùsetēb gèžė bū̄ xele *гал ус хоёрт сайн гэж бүү хэл, галзуу согтуу хоёрт хүчтэй гэж бүү хэл.* (ЗЦУ); 2. *хэцүү, бэрх: трудный, тяжёлый, сложный, обременительный, серьёзный*; āĕxa èšèxe beṛxe yūmele texėŕižė ùzīši *айж ичих гэдэг хэцүү юм шүү эргэж буцаж үзээч.* (БМУ); bīde beleŋ, ùgīde beṛxe *бийд бэлэн, үгүйд бэрх*; // Mo. berke

бэрхэлдэх/ beṛxeldex (Bar.) *тээглэх: помешать, препятствовать*; xùnē mùr dēre bū̄ beṛxeldēd bāĕ, sāšā! *хүний мөр дээр битгий тээглээд бай, цаашаа!*; 2. *хахах тээгэлдэх: находиться в тесноте, в толпе, толпиться, тесниться, толкаться*; nāšāšigūi sāšāšgūi boldž beṛxeldex *наашаа ч үгүй цаашаа ч үгүй болж*

тээгэлдэх; oloŋ dzoŋ ūden dēre beŗxeldex *олон хүмүүс үүдэн дээр хахах*; 3. *түдэх*: *медлить, мешкать.*

бэрхэлхүү/ beŗxelxū (Khori., Aga.), **beŗkelkū** (Kham.) 1. *сайрхуу*: *кичливый*; *считающий себя очень знающим /или умелым/*; beŗxelxū zaŋ *сайрхуу зан*; bī l medexe šàdaxab geheŋ beŗxelxū zaŋ xọžọmō bèyèdèš tuhagūi *би л мэдэх чадна гэсэн сайрхуу зан хожмоо биед чинь тусгүй*; 2. *ажилч хичээнгүй*: yàhalala beŗxelxū xùbūŋ xàyàmši *давгүй л ажилсаг хүү юмсанж*; 3. *цэмцэгнүүр, маягтай донжтой*: *манерный, жеманный*; yàbadal gèšxedelīn beŗxelxū *явдал гишгидэл нь цэмцэгнүүр донжтой.*

бэрхээлгэг/ beŗxēlgeg (Tunk.) *хясын хүрх*: *кожух над горном /для вытягивания дыма и копоти/*; beŗxēlgeg todxoxo *хүрх тосгох*; tùmerē daŗxanāě beŗxēlgeg *томрийн дархны хүрх.*

бэрьен/ bèŕyèŋ (Tunk.) *бэргэн*: *жена старшего брата, старшая невестка*; Xandūmāě bèŕyèŋ *Хандуумай бэргэн.*

бэтэ/ bete (Tunk., San.) *мэт, шиг*: *как, словно, точно, подобно, как будто*; āěxa bete abatāě yūme šerīxe bete šèžètē yūme *айх мэт автай юм, ширийх мэт шидтэй юм.* (БМУ)

бэһэ/ behe (Khori., Aga., Tunk.), **bùhe** (Khori., San.), **bùse** (Kham., Tson.) *бүс*: *пояс, кушак*; bùd behe *даавуун бүс*; durdaŋ behe *дурдан бүс*; utaham behe *утсан бүс*; huram behe *суран бүс*; agsarya behe *агсрага бүс*; lūdam behe *луудан бүс*; behe behelxe *бүс бүслэх*; behē andaldaxa *бүсээ солилцох*; xutaya behē andaldažà xuda urag boloyọ, utaham behē andaldažà urag tàñg xolboyọ; behē tūxāěšàlžà zànyàdād derelžè untaxa *бүсээ туухайчилж зангидаад дэрлэж унтах*; bèyē noryoŋgūi zayaha bàŕixagūi beheyè andaldaŋgūi xuda bolxogūi биеэ норголгүй загас барихгүй бүсээ солилцолгүй худ болохгүй; utahaŋ ulām beheyē ùgīši gèžè èŕinele *утсан улаан бүсээ огооч гэж эринэ л.* (БМУ); // Mo. büse

бэһэлиг/ behèlig (Khori., Aga.), **bihalig** (San.), **ọŕōdohoŋ** (Tunk.), **beslig** (Kham.), **bildž** (Bar.), **bisalig** (Tson.) *богж, болзог, бэлзэг*: *кольцо, перстень*; altam behelig *алтан бэлзэг*; mùŋgùŋ behelig *мөнгөн бэлзэг*; behèlig ńūxa **bildž ńūx** (Bar.) *богж нүүх /Буриад наадмын торол/*; beheligē dūŋ *бэлзгийн дуу*; àlyanhā yarnāě šàŗxima altaŋxam behèligē èŕižè abīte *алганаас гар минь чиллээ, алтанхан болзгоо олж аваач.* (БАД); altaŋxam behèligē aldabalta àyàtāěxaŋ dūyā xāěrlīte *алтанхан болзгоо алдлаа шүү, аятайхан дуугаа хайрлаач.* (БАД); àžàyāě yolōě altam beheligtē, alag ńüdem basayantāě àlālažà nādīštā *Ажгай голын алтан бэлзэгтэй, алаг нүдэн охинтой алиалж наадаач дээ.* (БАД); // Mo. beljig

бэһэлхэ/ behelxe (Khori., Aga.), **beselxe** (Tson.), **bùselkù** (Kham.) *бүслэх*: *опоясывать, подпоясываться, надевать кушак*; huram behe behelexe *суран бүс бүслэх*; 2. *бүслэх, тойрох*: arban taban tolyōětī aŋgir šàra maŋyaqxāě aba tseregtēge beselēd bāědži *арван таван толгойтой ангир шар мангадтай авын цэрэгтэйгээ бүслээд байж.* (БМУ); // Mo. büselekü

бэшэ/ bėšėg (Khori., Aga., Bar., Tunk., San.), **bitšig** (Tson., Kham.) *бичиг: письменность, запись, письмо*; bėšėg tašag *бичиг сайн*; bėyė mūŋxe bėšė, bėšėg mūŋxe xāyāmdā *бие монх бүс, бичиг монх шүү дээ.* (ДШЗ); xolbūlyal ūzegtė monγol bėšėg xotolxoŋ olonō šėmeglene *холбомол үсэгтэй монгол бичиг хотол олны чимэглэл.* (БАД); // Mo. bičig

бэшэмэл/ bėšėmel (Khori., Aga., Bar.) *бичмэл: написанный, записанный, письменный*; bėšėmel nom hudur *бичмэл ном судар*; // Mo. bičimel

бэшэн/ bėšėŋ (Khori., Aga., Tunk., San.), **bišiŋ** (Bar.) *бусад, оор этгээд: другие, остальные, прочие*; bėšėnde dūlγaltagūi *бусад дүлгалтгүй*; bėšėntėyė̄ xōreldūžėb *бусадтайгаа ярилцья*; bėšėmnė̄ medešūžėŋ *бусад мэдэх вий*; balγāšā xūbūm bėšėntėyė̄ sugtā barūn zūg bārā̆d xataγabad *балгач хүү бусадтайгаа цустаа барууд зүг барад хатирч одов.* (БАУ); dutū medeheŋ yūmėyė̄ bėšėnde bū xele *дутуу мэдэх юмаа бусдад бүү хэл.*

бэшэрхэ/ bėšėrxe (Khori., Aga.) *бишрэх: относиться с благоговением, благоговеть*: bėšėrxe hūzeglexe *суслэн бишрэх*; // Mo. bisirekü

бэшэрэнгүй/ bėšėreŋgī̆ (Khori., Aga.) *бишрэнгүй: благоговейный, почтительный*; ālīγā xagsaršā bėšėreŋgī̆gēr namanšālxa *алгаа хавсарч бишрэнгүйгээр наманчлах*; // Mo. bisirenggüi

бэшэхэ/ bėšėxe (Khori., Aga., Bar.), **bitšixe** (Kham., Tson.) *бичих: писать*; moŋγol ūzegēr. bī̆rēr mōtō sārhan dēre bėšėxe *монгол үсгээр бийрээр мүүтүү цаасан дээр бичих*; ūnehen sambar dēre xulahaŋ γārhār bėšėxe *унэн самбар дээр хулсан үзгээр бичих*; // Mo. bičikü

бэшэсэ/ bėšė̄šė (Khori., Aga., Bar.) *бичээч: писарь, машинистка*; tala bėšė̄šė *тал бичээч*; mū bėšė̄šė sārhanāč dāčsaŋ *муу бичээч цаасны дайсан.* (ШАХ); // Mo. bičigeči

бэхигэр/ bēxiger (Khori., Aga.) *бэцгэр, болцгор: немощный о старике, горбившийся от старости*; bēxiger ūbegeŋ *бэцгэр овгон.*

бирхаг/ birxag (Aga., Kham.) *оонтогч: обидчивый, мнительный*; birxag xūŋ *оонтогч хүн.*

B/ W

вааглаха/ wāglaxa (Khori., Aga., Bar., Tunk., San., Tson., Kham.) *вааглах: квакать*; baxa wāglaxa *мэлхий вааглах*; // Mo. vaγlaqu

ваадан/ wādaŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Bar., Kham.) *ваадан: кусок материи для завёртывания чего-л*; wādan sō bōxo *ваадан дотор боох*; // Mo. vadang

ваадагнаха/ wādaŋnaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.), **wādagnax** (Tson.) *ваадагнах: завёртывать в кусок материи /для удобства носки/*; āyāntahā abahaŋ yūmėyė wādaŋnāžā behelēd mordobo *агентаас авсан юмаа ваадагнаж бүслээд мордов*; // Mo. vadangnaqu

ваан/ wāŋ (Khori., Aga.) *ван: ван /вторая степень княжеского достоинства/; князь, король*; wāŋ gūŋgūdē ėlī̆dxel šāstir *ван гүнгүдийн илтгэл шастир*; // Mo. vang

ваар/ wār (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Kham., Tson.) *ваар* 1. *ваза*; sesegē wār *цэцгийн ваар*; wār sōhō ārag hūŋnexe *ваар дотроос айраг сочих*; 2. *черепица*; dasaŋγā wār dēbèri *дуганы ваар дээвэр*; ◊ wārsiyègūi burūsiyègūi mī̆ŋ šǫ̆ŋō ùlexe *бярүү ч үгүй, ваар ч үгүй, хов хоосон хоцрох*; // Mo. vayar, var-a

ваарлаха/ wārlaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson., Kham.) *ваарлах*: *покрывать черепицей*; dēbèri wārlaxa *дээвэр ваарлах*; // Mo. vayarlaqu

ваарша/ wāršà (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson., Bar.) *ваарч*: *гончар*; wāršà xūŋ *ваарч хүн*; // Mo. vayarči

вандан/ wandaŋ (Khori., Aga., Tson., San., Bar.) *вандан*: *скамейка, скамья*; modo xarūldaxa wandaŋ *мод харуулдах вандан*; // Mo. vangdang

вандий/ wandī (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson., Kham.) *вандуй*: *горох*; wandī xuŕāxa *вандуй хураах*; // Mo. vangdui

вансэмбэрүү/ wansambarū (Tunk.) *вансэмбэрүү, банцанбүрүү*: *соссюрея /горькушка/, соссюрея дорогостайского*; wansambarū busalγàžà xandalxa *вансэмбэрүү буцалгаж хандлах*; // Mo. vangsanbaru

Г/ Г/ G

гаадайха/ γādāčxa (Khori., Aga.) *маадайх, ихэрхэх*: *принимать надменный вид, важничать*; γādāčžà hūxa *маадайж суух*.

гаадий/ γādī (Bar.), **sompi** (Aga.) *сампин*: *узел для петли на шапке*; malγāčŋ γādī *малгайн сампин*.

гаарууллха/ γārūlxa (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *гааруулах*: *сердить, дразнить, выводить из себя, раздражать, злить*; xūged γārūlxa *хүүхдийг гааруулах*.

гааһа(и)/ γāha(ŋ) I (Khori., Aga.), **dāha(ŋ)** (Tunk.), **γāsa** (Kham.), **γansa** (Tson.) *гаанс*: *курительная трубка*; γāha zūxa *гаанс зуух*; boŕxiγoŕxoŋ γāha *матигархан гаанс*; sàlir mùŋgùŋ γāha *царил монгон гаанс*; maŋyad nǫyǫŋ magnāč sōŕxōč gèžè γāhaŋ *мангад ноён магнай цоорхой гэж гаанс*; moŕinī̆ tolγōčn tšinč molor mòŋgòŋ γansa *морины толгойн чинээ молор монгон гаанс*; // Mo. yangsa/yangsan

гаахан/ γāhaŋ II (San.), **γahana** (Khori., Aga.) *гасна*: *корнекопалка, особой формы заступ для выкапывания съедобных корней*; γahanār tibehe maltaxa *гаснаар цагаан томс малтах*.

габа/ γaba (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *гав*: *расщелина, трещина*; γazarāč γaba *газрын гав*; γazarāč γabahā γaŗhaŋ γāč! gèžè bāčžà bàyàŋ ezeŋ šūdō zūŋ, ùhī̆n zulγāžà ùgtēžè orobo *газрын гаваас гарсан гай гэж ирээд баян эзэн шүдээ зуун, усийг нь зулгааж үгтээж оров.* (БАУ); γazarāč γaba urū oroxo ~ *газрын гаваар орох /сураггүй алга болох/*; // Mo. γaba

габагар/ γabaγar (Khori., Aga., Tunk., San.) *гамбагар*: *полный, в теле*; γabaγar taryaŋ *гамбагар тарган*; γabaγar bùdūŋ *гамбагар бүдүүн*; γǫyǫxoŋ ulām bāčγālhā γabaγar taryanāč xereg yŭmbe, γūibāšigūi γansī̆m bāčγālhā yaŋyaŋ γǫyǫčŋ xereg yŭmbe *гоёхон улаан байгаа л бол гамбагар тарганы хэрэг юун бэ? гүйвшгүй ганцын байгаа л бол ганган гоёын хэрэг юун бэ?*. (БАД)

габанаха/ γabanaxa (Aga.) *янших, үглэх, улиглах*: *надоедать, докучать, бранить, тилить, донимать постоянными придирками*: münôxiô γabanažà γarba *оновхоо улиглаж гарлаа*.

габарха/ γabaɽ̆xa I (Khori., Aga.) 1. *гэмрэх, янших*: *брюзжать*; γabaɽ̆xa γàńiɽ̆xa *гэмэрч янших*; 2. *үглэх*: *говорить наставительно*; hurγažà γabaɽ̆šà γarba *сургаж үглэж гарав*.

габарха/ γabaɽ̆xa II *гав гарах, ан цав гарах*: *растрескиваться*: texī dundūrā γabarā *тэхий голоороо цав гарчээ*.

габжаганаха/ γabžàγanaxa (Khori., Aga.) *хавжигнах*: *дрожать, стучать зубами /о холода/*; šüde γabžàγanaxa *шүд хавжигнах*; γabžàγanasa šėšėɽ̆xe *хавжигнатал чичрэх*.

габжараанга/ γabžàrāŋγa (Tunk.) *гавжраанх*: *название птицы, которая живет возле болот, окрасом светлая длинный клюв, ноги без перепонок*.

габигар/ γàbiγar (Khori.), **xàbiγar** (Aga.) *хатингар, эцэнхий, туранхай*: *исхудавший, тощий*; xàbiγar xüŋ *эцэнхий хүн*; γàbiγar turaŋxāĕ *хатангир туранхай*.

Гавунаг/ γawunag *Хамниганы овог. Хамниганский род.*

гаглин/ γagliŋ (Khori., Aga.) *ганлин*: *труба из человеческой берцовой кости, употребляемая при богослужении /музыкальный инструмент/*; γagĺiŋ bėšxūr gente zalda geme āĕmsagtāĕ šàŋγār zedelžė, saŋ nàyàršà, xeŋgereg nėžėgenexe *ганлин бишгүүр гэнэт аг заг хийтэл аймшигтай чангаар дуугарч, цан цангинан хэнгэрэг нижигнэх*.

гаглюун/ γagĺūŋ (Aga.) *жавар, жихүүн*: *холодок, морозец, прохлада*; ügl̄ōgē̄ γagĺūŋ *оглөөний жавар*: ügl̄ōgē̄ γagĺūndàšhāń *оглөөний жихүүнд ч гэсэн*; ügl̄ōnē̄ γagĺūŋ hàĺxiŋ heb̆šē̄lxe *оглөөний жихүүн салхи сэвшээлэх*.

гагнаадаһан/ γagnādaһaŋ (Khori., Aga.), **γagnadasa** (Tson.), **γagnādasu** (Kham.) *гагнаас, гагнаадас*: *запайка, спай, спайка, сварный шов*; γagnādahārā šūraxa *гагнаасаараа цуурах*; // Mo. γangnayasun

гадагар/ γadaγar (Khori., Aga.) *хаадгар, цэмцэг, маадгар*: *надменный, важный*; γadaγar γėxemsū̄ *хаадгар цэмцэг*

гадаһа(н)/ γadaha(ŋ) (Khori., Aga.), **γadasa** (Tson.), **γadasu** (Kham.), **γatahu** (Bar.) *гадас*: *кол, колышек, свая*; māĕxanāĕ γadahaŋ *майхны гадас*; deb̆tehen arahāèγė ùŋgōr̄ī̄n dosō tē̄šèn, uta urūn γonzōèlγoŋ eb̆xēd, γazaɽ̆ta zōhoŋ γadahanda nege ùzūr̄ī̄n bùxelō̄d, toxōĕ tuxāè utatāè eɽ̆xī̄ xurγanāĕ zerge bùdū̄ŋ burγāha nùgō̄ ùzū̄rtene xùndelem bàŕiżà ọŕδγōd mụšxadag haŋ *дэвтээсэн арьсыг онгоор нь дотогш нь урт руу нь гонзгойлон эвтэй газар зоосон гадсанд нэг үзүүрийг нь бэхлээд, тохой хэрийн урт, эрхий хурууны зэрэг бүдүүн бургас нөгөө үзүүрт нь хондлон барьж ороогоод мушгидагсан*; ◊ altaŋ γadahaŋ *Алтан гадас*: *Полярная звезда*; altaŋ γadaha odoŋ *Алтан гадас одон*; // Mo. γadasun

гадаһалха/ γadahalxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **γadaslax** (Tson.), **γadasulxu** (Kham.) *гадаслах*: *укреплять кольями*; māĕxaŋγāĕ bādaŋ γadahalxa *майхны ваадан гадаслах*; γadahā

γadahalžà, γalā tūĺižė nalāčžà γurbūlā xeḇtebed *гадсаа гадаслаж, галаа тулж налайж гурвуулаа хэвтэцгээв.* (БАУ); // Mo. γadasulaqu

гажарха/ γažàr̆xa (Khori., Aga.), **γanžàr̆xa** (Tunk.) 1. *гажих: кривиться, коробиться*; ūde γažàr̆xa *хаалга гажих*; 2. *гажрах: чувствовать себя не по себе*; ėžī abī̆ŋγā xolodo ėĺege zosōm γažàrna *ээж аавaасаа хол элэг дотор минь гажирна.* (БАД); 3. *гуниглах, гундах, гунихрах, гансрах: унывать, расстраиваться, тужить*; γansaxaŋ ùgī̆m dāxagūil hā γàžàrag γomdog ene nùxùr *ганцхан үгийг минь даахгүй л бол гундаг гомдог энэ нохор.* (БАД); olonī̆ xelende γadžirā ùgūi ulāŋ alag dzùr̆xen dā *олны хэлэнд гунигласагүй улаан алаг зүрхэн дээ.* (БАД)

гажуу/ γàžū (Khori., Aga., Tunk., San.), **γàdžū** (Tson., Kham.) 1. *гажуу, мууй: непрямой, искривлённый, кривой*; γàžū zam *мууй зам*; 2. *гажуу буруу: неверный, искажённый*; γàžū uḏ̆xatāč ùge *буруу гажуу утгатай үг*; 3. *зорүүд гажуу: упрямый*; γàžū ùbegeŋ *зорүүд овгон*; 4. *гажуу, зохисгүй, нийцгүй, зохисгүй: неподходящий, несоответствующий, неприятный*; yọho γọ́imdomnōč γàžū bāčxaḇ̆šụgū̆ *ёс горимд маань нийцэхгүй шүү дээ*; // Mo. γajiγu

газаа/ γazā (Khori., Aga., Tunk., San.), **γadzā** (Kham.) 1. *гадаа: вне, снаружи, на улице*; γazā γar̆xa *гадаа гарах*; γazā γarād, altā abaŋ gehēm xara nūr̆he xehem bāčbala gėžė mọ̀žọyor xalag xùxī̆ xānda orobo xa *гадаа гараад, алтаа авах гээн чинь хар нүүрс хийсэн байлаа шүү гээж Можгор халаг хуухай хаанд бараалхав гэнэ.* (БАУ); 2. *гадна: вне, за внешний*; γazā tala *гадна тал*; gerc̄ γazā *гэрийн гадна*; xāčšàŋ xāčšàŋ xàĺūnā xàšādamnāč sōčγōrōč, xàńilxayā̄ yirēwel xàńāγārā̄ γazāmnc̄ *хайчин хайчин /чихтэй/ халиупаа хашаанд маань сойгоорой, ханилахаар ирсэн бол ханиагаарай гадна маань*; γazāγā nохōč-gūi, γaṛtā bēlī̆gūi *гаднаа нохойгүй, гартаа бээлийгүй /мухар гар/*; γarza γazāhā, olzo ōhō̄ *гарз гаднаас, олз ооронос*; // Mo. γadaγ-a

газаагуур/ γazāγūr (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *гадаагуур: о внешней стороне чего-л., поблизости*; czenc̄gē γazāγūr emēltc̄gē bùmbùrne, xānāčγā γazāγūr xazaṛtāčγā bùmbùrne, nọyọnōčγō γazāγūr nogtotōčγō bùmbùrne *эзнийхээ гадаагуур эмээлтэйгээ дүүхэлээнэ, хааныхаа гадаагуур хазаартайгаа зүүхэлээнэ, ноёныхоо гадаагуур ноггтойгоо дүүхэлээнэ.* (БАД); // Mo. γadaγayur

газаалха/ γazālxa (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *гадаалах: выходить на улицу*; γazālxa bolō ùgī̆gtū̆ *гадаалах болоогүй юу*; 2. *гадуурхах: считать чужим, притеснять*; xarī̆ŋ xùŋ xàŕida bagtaxagūi, xandaγāčŋ semegeŋ toγōdo bagtaxagūi gėžė bāčžà γazālāltāč *харийн хүн харьд багтахгүй, хандгайн чомог тогоонд багтахгүй гээж ирээд гадуурхсан байх аа*; 3. *шоовдорлох: презирать*; xūgešī̆n γazālxa *хүүхдийг нь шоовдорлох*; // Mo. γadaγalaqu

газаанаа/ γadzānā (Bar.) *гаднаа: наружно, внешне, снаружи, собой, лицом, из себя, на лицо*; malan gadzānā bāčna *мал нь гаднаа байна*; miń̄ī̆ ọ̀šọxod gadzānā dzogsọ̀dž bāčx tārlā *миний очиход гаднаа зогсож байгаад тааралдлаа*; gadzānā darū dosōnō xōrū̆ *гаднаа даруу дотроо хоорүү*; γaṛtā erdimtc̄ γazānā tērmetc̄ *гартаа*

эрдэмтэй, гаднаа тээрэмтэй; // Mo. ᵊyadan-a-ban

газаахи/ yazāxi (Khori., Aga., Tunk., San.) *гадаах, гадуурх*: *находящийся вне, наружный*; yazāxi ȧžȧlā bùxeŕūlxe *гадаах ажлаа янзлах*; // Mo. yadayaki

газааша/ yazāšȧ (Khori., Aga., Tunk., San.), **yadzāšȧ** (Kham., Tson.) *гадагш*: *наружу*; yutalā yazāšȧn gėšxexe *гутлаа гадагш нь гишгэх*; // Mo. yadaysi

газаашалха/ yazāšȧlxa (Khori., Aga.) *гадаалах*: *выходить наружу*; xǫyūlā yazāšȧlād yėrexemnēgū? *хоюулаа гадаалаад ирэх үү?*; 2. *гадагшлах*: *проявляться /о признаках болезни/*; xalūnī̄n yazāšȧlxa *халуун нь гадагшлах*; 3. *гадуурхах, хавчих, хяхах*: *притеснять держать на задворках*; xùbūmńi, manāĕ ende bėšė ńutayāĕ xüńi yazāšȧldag zantāĕ yüme *хүү минь манай энд ондоо нутгийн хүнийг гадуурхдаг зантай юм*; 4. *шоовдорлох*: *презирать*; mūlahā marnāŋ, moxōĕlohā mayardāŋ gėžė bāĕžȧ bāŗȟáńi bū̄ yazāšȧlagtī̄ *муу л бол Марнаан, мохоо л бол магардаан /хутга/ гэж хоорхийг битгий шоовдорлоцгоо*; 5. *эс ойшоох*: *игнорировать*; xùgšėŋ exī̄ŋgė xelehī̄yė henšiyė geŋgū̄i yazāšȧlxa *хогшин ээжийнхээ хэлснийг жишим ч гэлгүй эс ойшоох*; 6. *гадуурчлах*: *дискриминировать*; xitad bāĕba gėžė yazāšȧlxa *хятад байлаа гэж гадуурчлах*; bėšė yȧhanāĕxi gėžė yazāšȧlxa *ондоо ястан гэж гадуурчлах*; // Mo. yadayačilaqu

гайгуулха/ yāĕyūlxa (Tunk.) *найгах, найгалзах*: *шатать*; ger tēšē gėšxūlbe, yazar tēšē yāĕyūlba *газар тийшээ найгуулав, гэр тийшээ гишгүүлэв*. (БАУ)

гайгхаи/ gaigqaŋ (Bar.) *гайгүй сайн, сайтар*: *недурно, хорошо, хорошенько, похорошему, вполне*; gaigqan šáŋya bárād bāčyārāč *гайгүй чанга бариад байгаарай*; gaigqan xùder ụyȧxgū̄i bol mȯd xagdz būna *сайтар бох уяхгүй бол мод хагз үсэрнэ*.

гайтии/ gaitī̄ (Bar.) *гэнэтхэн, хэрэв*: *если, ежели, в случае, неожиданно*; zamda gaitī̄, āĕl ȧmitan tāraldaxgū̄i bol xȯdē xonoxod xùrene *замд хэрэв айл амьтан тааралдахгүй бол ходоо хоноход хүрнэ*; untād gaitī̄, serexgū̄i bol sū̄idene šūdā *унтаад гэнэтхэн сэрэхгүй бол сүйдэнэ шүү дээ*; Mo. yayitai

гайхал/ yāĕxal (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *гайхах*: *удивление, изумление*; taŋnal yėxēr taŋnaba, yāĕxal yėxer yāéxaba *тагнал ихээр тагнав, гайхахын ихээр гайхав*; // Mo. yayiqal

гал/ yal (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham., Bar.) *гал*: *огонь, костёр, пожар*; yal dùleŋ *гал дөл*; yal nosōxo *гал ноцоох*; yal degžēxe *гал хогжоох*; yal uḏxaxa *гал хутгах*; yal hergēxe *гал сэргээх*; yal šábadaxa *гал өрдөх*; yalāĕ hùllōheŋ *галын ноцоолго*; yalāĕ tȧxilya *галын тахилга*; yalda dùrgexe *галд түлэгдэх*; yalda ùrgexe *галд оргох*; tohoŋ ėdišėtē̆ toryon ńūṛtāĕ yal yalāĕxaŋ exedē ōxe toho ùrgenem eheg daṛha duhānam, xara arȧxi ȧyȧyār duhānam, xȧ́lim ōxe ȧ́liyār ùrgenem *тосон идэштэй торгон нүүртэй гал галайхан эхдээ өөх тос оргоном, исэг дарс дусаанам, хар архи аягаар дусаанам, халим өөх алгаар оргоном*; (ГТӨ) // Mo. yal

галанхарха/ yalaŋxaṛxa (Khori., Aga.) 1. *эцэх, цуцах*: *уставать, утомляться, изнуряться, выбиваться из сил*; yalaŋxaṛhaŋ xēre mǭri *эцэж цуцсан хээр морь*; 2.

ядрах, унхайх, нурмайх, нойрмоглох: дремать; ùrgehendē daragdažà γalaŋxaγ̆xa *нойртоо дарагдаж нурмайх.*

галбагар/ γalbaγar (Aga., Khori.) 1. *халбагар, халхгар, хэлхгэр: очень широкий и длинный /напр. об одежде/*; γalbaγar degel *халхгар дээл*; 2. *намбатай: видный, представительный*; γalbaγar alxā *намбатай алхаа.*

галгюун/ galgiūŋ (Bar.) *алгуур, намдуун, зоолон: медленно, неторопливо, неспешно, потихоньку, тихо, спокойно, умеренный*; galgiūn tàwi *зоолон тавь*; galgiūŋ xòtòl *намдуун хотол*; galgiūŋ yàw *алгуур яв.*

галдан/ γaldaŋ (Khori., Aga.) *аргамаг хурдан хүлэг: отличный конь*; mọ́riŋ γaldanā unaxa *аргамаг хурднаа унах*; unaγaŋ γaldandā nāědanam *унаган аргамагтаа найднам*; mọ́riŋ xùlùg aldaršâg, xurdaŋ γaldaŋ solọršọg *морин холог алдаршиг, хурдан ажнай цолоршиг.*

галдяан/ γàĺdā̄ŋ (Khori., Aga.) *галгиан: езда шагом*; γàĺdā̄ndā xùleheγ̄ē duhalūldag γaŋγaŋxaŋ ulā̄ńī̄š xāěralnamdā, γažàraŋgūi sexėγ̄ē xelehendéš γansaxan šàmàγ̄ā̄ xāěralnamdā *галгиандаа холсоо дуслуулдаг ганган улааныг чинь хайрланам, гажралгүй шулуухан хэлсэнд чинь ганцхан чамайгаа хайрланам.* (БАД); // Mo. γalgiyan

галдяха/ γàĺdàxa (Khori., Aga.) *галгих: идти медленным шагом*; γàĺdā̄ bėšėldā enele mọ́riŋ γaŋγatāě xargī̄dā tī̄gē gēbī̄dā, γàžàrā bėšėldā enēxen nùxùr gùlmerxen zalūdā tī̄gē gēbī̄dā *галгисан биш л дээ энэ л морь гангатай харгуйдаа тэгсэн болов уу даа, гажирсан биш л дээ энээхэн нохөр гэнэхэн залуудаа тэгсэн юм болов уу даа.*

(БАД); 2. *нас барах, бурхандаа явах: умирать, скончаться*; Tamžàd abaγ̆ā̆ěmnāě bāŋhaŋ γàĺdiā̄ genegùbdi? *Тамжид авгай маань зайлуул, бурхандаа явлаа гэсэн үү?*; // Mo. γalgiqu

Галзуул/ γalzūd *Галзууд овог. Галзутский род.* dēgūr hanāta, debeńūŋ zanta γalzūd omog *дээгүүр санаат, дэврүүн зант Галзууд овог* (УМУ); γalzūd omoγōě xùxūr gexede: doryọši, sarbad, žėŋxeŋ, dāγaŋxaŋ, xabaγàši, eŗšėm, oŋxod, deldeger, xačtal, noxōě urug, šọno, ọ̀lzoŋ gèžė arbaŋ xọyọr xùxūr zom bāěxa *Галзууд омгийн хохүүр гэхэд Доргоши, Сарбад, Жэнхэн, Даганхан, Хабагаши, Эршэм, Онход, Дэлдэгэр, Хайтал, Нохой ураг, Шоно, Ользон гэж арван хоёр хохүүр зон байдаг.*

галт аянга/ γal būdal *галт аянга: молния, по поверью шаманистов, посылаемая тэнгриями для поражения какой-либо нечистой силы на земле (ада, шүдхэр и т.п.) гал галайхан: название древнего культа огня у бурят, возникшего, должно быть, еще во времена, когда люди пользовались только "готовым" огнем.*

галхааха/ γalxāxa (Khori., Aga.) *галхаах, үглэх, санаагий нь зовоох, халширтал хэлэх: упрекать, укорять кого-л., совестить*; xùgšėnī̄n uilaŋ hayad γolxoroŋ γalxādag bolōgšọ *эмгэн нь үйлан хэлж гэмрэн санаагий нь зовоодог болсон сон*; hāěsaxaŋ γalxāxa xeregtè *сайтар халширтал хэлэх хэрэгтэй*; yọhōr almāě bāěnat gèžė bāěžà γalxāxa *та ёстой алмай байна гэж ирээд үглэх*; γalxāŋ zemelxe *галхаан зэмлэх.*

гальдаа/ gàĺdā (Bar.) *гарын дарга: начальник фланга, крыла, в линейных*

войсках; baraγ nāčmaŋ xǫšūgi dȯrbe dȯrbēr γar xubāγād gȧ́ldād dzȧ́xirγádž bāědžā̄ *барга найман хошуу доров дорвоор гар хуваагаад галдаад захиргаж байжээ*; // Ma. γala-i-da

гальяха/ γȧ́lγȧ́xa (Khori., Aga.), **γaldixa** (Tunk.) 1. *галгих, гэлдрэх*: *идти медленным шагом*; γazar dāědī̄ŋ xološgēhā γȧ́lγā̄ γȧ́lγā̄ dȕxebed *газар дэлхий уудам гэлээ. галгисаар гэлдэрсээр дөхоцгөөв*; (БАУ) 2. *нас барах*: *умирать*; nahamši ȕnder bolbo dā γȧ́lγȧxa sag dȕtelē *нас минь ч өндөр боллоо, бурхандаа очих цаг ойртлоо*; // Mo. γalgiqu

ганжир/ γanžȧ́r (Khori., Aga., Tunk., San.), **γandžȧ́r** (Tson.), **γandžir** (Kham.) *ганжир*: *украшение в виде золочённого шарика на храмах*; šȧ́ramal altaŋ γanžȧ́r *шармал алтан ганжир*; Agī̄ŋ saγān dasaŋ altan tabaŋ γanžȧ́rtāě *Агын цагаан дацан алтан таван ганжиртай.* (АДМ); // Mo. γanjir-a

ганзага/ γanzaγa (Khori., Tunk., San., Aga.), **γanzaγa** (Tson., Bar.), **γandzoγa** (Kham.) *ганзага*: *торока*; γandzoγārā darūlqu *ганзагаараа дарууллах.* (Kham.); // Mo. γanjuγ-a

гани/ γȧ́ńi (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *улангассан, галзуу, улайрсан*: *бешеный исступлённый, буйный потерявший рассудок*; γȧ́ńi γalab bolxo *уурлаж улангасах*; γȧ́ńi γalzū *улайрсан галзуу*; sag γȧ́ńi bolxo *улайрч улангасч уурлах*; // Mo. γani

ганиртай/ γȧ́ńiṛtāě (Tunk., San.) *адтай, албинтай*: *бесноватый, беснующийся, одержимый бесом*; γazar dērē xataryǡ, γȧ́ńiṛtāěγār xataryǡ *газар дээрээ бужиглэе, адтай албинтайгаар бужиглэе.* (ЁНД)

ганирха/ γȧ́ńiṛxa (Khori., Aga.) 1. *зандрах, хашгичих*: *кричать на кого л*; namda bȕ̄ γȧ́ńira! *над руу битгий хашгич!*; ȕbegenȍ̄ γȧ́ńiṛhaŋ hamaγan tatāě *өвгөнөө зандарсан эхнэр татай*; 2. *адлах, ганирах, хилэгнэх, хийрхэх*: *беситься, беснова-ться, быть вне себя*; γȧ́ńiṛxa γabaṛxa *адлах авирлах*; γȧ́ńiṛxa gemeṛxe *углэж ганирах*; γȧ́ńiṛxa tụńiṛxa *хилэгнэх хараах*; γȧ́ńiṛxa γalzūrax *хийрхэх галзуурах*; alūlāgūidē tǫńilogtī̄! ȕter tǫńilogtī̄ genem gėžė γazar debȟeŋ γańiṛžȧ́ oroboldā *алуулаагүйдээ тонилцгоо гэнэм гэж газар дэвслэн хилэгнэж гарав гэнэ ээ.*

ганса/ γansa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **γantsa** (Tson., Kham.) *ганц*: *один*; γansa bėyė xȕŋ *ганц бие хүн*; γansahā γazar dūrexe *ганцаас газар дүүрнэ*; γansa susal γal bolxogūi *ганц цуцал гал болохгүй*; γansa xȕŋ āěl bolxogūi *ганц хүн хүн болохгүй*; ogtorγōčm müšėnsō xaraxadam onsoγōě todxǫńī̄n γansa xǫyǫr, olonōě dundahā xaraxadam onsolmōr negėńī̄n γansa xǫyǫr *огторгуйн мичид дотроос харахад миньонцгой тодхон нь ганц хоёр, олны дундаас харахад миньонцолмоор нэг нь ганц хоёр.* (БАД); γansa duhal tonšǫhōr xatū šụlūyė mülideg *ганц дусал дуссаар хатуу чулуу цоолдог ~ үйгагүй хүн тэвчээр уул нухэлдэг*; ◊ γansa mǫŕito ụŕildā̄šȧ, γaxāě yȧbaγam bȧŕildā̄šȧ *ганц морьт уралдаач, ганц дээлт барилдаач*; // Mo. γaγča

гансата/ γansata (Khori., Aga., Tunk., San.) *нэгмөсөн, нэг дор, шууд даруй, дорхноо*: *сразу, одновременно, вдруг, разом, смаху, одним махом*; γansata šėmē ȧńirgūi bolxo *дорхоноо чимээ анигүй болох*; γansata γaṛtā orūlxa *нэг дор гартаа*

оруулах; γansata sexe yàbàšàxa *шууд шулуухан явчихах*; γansata ōēlγōḏxixo *даруй ойлгоод орхих*; γazar xolo gene güšdā γansatala xùṛxebdi xọyūlā *газар хол гэв үү дээ модхоп хурнэ хоёулаа.* (БАД)

гар/ γar (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham., Bar.) *гар: рука, руки*; γarā holboṛhoŋ àmitaŋ *ажилд сураагүй юмыг буруу дутуу хийдэг*; γar daraŋ *сүрдүүлэн*; āēlγaŋ haγad γar daraŋ oroxo xeregtē yüm bāēna *айлгах шахам сүрдүүлэн орох хэрэгтэй юм байна*; γar nānahā bolxo *гараа далайхаас наахнуур*; γar nānahā aṛsaldaxa *гар далайхаас наахнуур арцалдах*; γarā zoxolxo *нударга нь загатнах*; γarā hula tàbixa *шантрах*; beṛxešēlē ụšàṛxada γarā hula tàbād tēlmerdèšèdeg xùŋ *бэрхшээл учрахад шантраад тэсэгэлзчихдэг хүн*; γarārā xùl, xùlōrō γar xexe *хол толгойгоо алдах*; γarāē bolxo *хүний гарт орох*; xadam esegen xùnē γarāē boloŋxōē *хадам эцэг нь хүний гарт орчихсон /хүний асрамжинд орчихсон/*; γaslanda γarā xexe *зовлонд учруулах*; zalūdā eṛxelūlžèṛxihemńi ī̄žè γasalanda γarā xèžè bāēnaldā *залуудаа эрхлүүлээд орхисон чинь ингэж зовлон учруулж байна шүү.*

гарааса/ γarāsa (Tunk.) *тооно*: *топ (круг верхнего отверстия юрты)*

гарбали/ γarbàĺi (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) 1. *гарвал, гарал үүсэл*: *происхождение*; xuŋ šụbūŋ γarbàĺitāē xuha modoŋ sergetē xọŕi bụŕādūd *хүн шувуун гарвалтай хус модон шүзгатай хорь буриад зон*; 2. *гарал, гарал нэгтэй тороп тороогсод*; tùrùl γarbàĺi zoŋ gēšèbdi *торол садан улс шүү дээ, бид чинь*; // Mo. γarbali

гарбигар/ γàŕbiγar (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *эцэнхий, хонхигор, туранхай*: *тощий*; γàŕbiγar xŭŋ *эцэнхий хүн.* (Tunk.)

гарбийха/ γarbī̆xa (Khori., Tunk., San., Kham., Tson.), **γambī̆xa** (Aga.) *эцэх, турах, хонхийх*: *быть /или становиться/ тощим*; turàžà soŋxī̆žọ γarbī̆xa *турж цонхийж хонхийх.*

гаргаша/ γarγàšà (Khori., Aga.) *гарлага*: *расход, ущерб*; malāē γarγàšà *малын гарлага*; mùŋgenē γarγàša *монгоний гарлага /зарлага/*; ėdēnē γarγàšà *идээний гарлага*; γarγàšà yèxetē žèl *гарлага ихтэй жил.*

гарзалха/ γarzalxa (Khori., Aga.) *гарздах, гарзтах*: *падеж скота*; γarzalhaŋ xọńidōēŋγō tolγōē xùsōxe *гарзадсан хонидынхоо толгойг гүйцээх*; mùnō zèlē zudada γarzalhaŋ mal balāē ùgūi *оноо жилийн зудад гарзатсан мал бараг үгүй.*

гарзам/ gardzam (Bar.) *хүрз*: *лопата, заступ*; gardzam šọrō *хүрз шороо*; šàŕil dēr gardzam šọrō atxax *шарил дээр хүрз шороо оргох.*

гари/ γàŕi (Khori., Aga., Tson.) *жогорхой*: *экскременты, испражнения*; noxōēŋ γàŕi *нохойн жогорхой.*

гаригтаха/ γàŕigtaxa (Khori., Aga.) *саатах, саа тусах*: *быть парализованным*; γazar uhanāē ezeḏhē yüntegležè γàŕigtaxa *газар усны эздээс хорлогдож саа тусах*; ūr suxal xọyọrtō šàtàžà, γar xùlō γàŕigtaxahā nāšà šèšèṛxe *уур цухал хоёртоо шатаж, гар хөлөө гаригтаж саатахаас наахнуур чичрэх.*

гариилдаха/ γarī̆ldaxa (Khori., Aga.) *мэл гайхацгаах, мэлийдэх, амандаа ус балгасан юм шиг бие биенээ харах*: *поражаться, изумляться*; sāčγās mu̇rtē-gō̆r ūžà šàd̆xayà bo̱ĺōd γarī̆ldažà xu̇xu̇r̆šōd hūnad *цайгаа ч олигтой ууж чадахгүй болчихсон мэл гайхаж, цэл хохрон сууцгаана.*

гариха/ γàŕixa (Aga.) *гарих*: *испражняться*; noxōĕ γàŕixa *нохой гарих*; // Mo. γariqu

гарса/ γar̆sa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **γar̆tsa** (Tson., Kham.) 1. *гарц, гарам*: *переход, брод, переправа*; γolōĕ γar̆sa *голын гарам*; γudamžī̆ŋ γar̆sa *гудамжны гарц*; elehe boldirūtāĕ γadzarāĕ γar̆sa *элс булдруутай газрын гарц*; γarsār γaraxgūi bol àyūltāĕ *гарцаар гарахгүй бол аюултай*; γar̆sā oloxgūi muŋginax *гарцаа олохгүй мунгинах*; 2. *ундарга, гарц*: *дебит воды источника*; xudaγāĕ uhanāĕ γar̆sa *худгийн усны гарц*; hu̇nē̆ γar̆sa *сүүний гарц*; 3. *гарц, ургац*: *урожайность*; mu̇nō̆ žė̀l noγōnōĕ γar̆sa hāĕm bāĕγā *оноо жил ногооны гарц сайн байлаа*; γazrāĕ γar̆sa *газрын гарц*; 4. *зарлага гарлага*: *расход, издержки*; γar̆sa yėxetē̆ tu̇su̇b *зарлага ихтэй тосов*; or̆so γar̆sa *орлого гарлага*; // Mo. γaruča

гарсаагүй/ γar̆sāgüi (Khori., Aga., Tunk., San.), **γar̆tsāgüi** (Tson.) *гарцаагүй, зайлшгүй, лавтайяа*: *непременно, обязательно*; γar̆sāgüi medexe xeregtē̆ *гарцаагүй мэдэх хэрэгтэй*; namahā γarsāgūi bolbo gėžė medežėl bāĕnab *надаас гарцаагүй боллоо гэж би мэдэж л байна.*

гарууди/ γarūdi (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *хангарьд*: *царь птиц, огромная мифическая птица*; *вечно враждующая со змеями*; xaŋ γarūdi šu̱būnāĕ γurbaŋ hāĕxam basaγaŋ ūilan dūlam bāčbaldā *хан гарди шувууны гурван сайхан охин уйлан дуулан байв л гэнэ.* (БМУ); // Mo. γarudi

гаршаг/ γar̆šàg (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **γar̆tšik** (Kham., Tson.) *гарчиг*: *оглавление, заголовок*; nomōĕ γar̆šàg *номын гарчиг*; // Mo. γarčiγ

гаршаглаха/ γar̆šàglaxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **γar̆tšiglaxa** (Tson., Kham.) *гарчиглах*: *озаглавливать*; họńiŋ γar̆šàglaxa *сонин гарчиглах*; // Mo. γarčiγlaqu

гарюуһа(и)/ γàŕūha(ŋ) (Khori., Aga.) *боохой*: *табу*: *волк*; γàŕūha noxōĕ tu̇rgedexe *боохой чоно тургэдэх.*

гарьха/ γàŕxa (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *бэл*: *орнаментированный серебряный круг диаметром в* 10 *сантиметров с коралловой вставкой посередине, служащий основой украшения*; muxar hō̆m tuxāĕ tu̇xeŕē̆ŋ, dundan šüre hūlγahaŋ, dēgū̆rī̆n uγalza xē sọxihoŋ, dōdo taldā γurbam bu̇tū̆tē, dērē nege bu̇tū̆tē̆ xàžūγāĕ zū̆d̆xelē̆ γol šėmeglel γàŕxa gē̆šė *мухар соом орчим дугрэг, дунд нь шүр суулгасан, дээгүүр нь угалз хэв товойлгосон, доод талдаа гурван битүүтэй дээрээ нэг битүүтэй хажуугийн зүүсгэлийн гол чимэглэл гарьха (бэл) гэж нэртэй.*

гарьягар/ γàŕyàγar (Khori., Aga.) *янхигар*: *громоздкий*; γàŕyàγar tomo bėyėtē̆ xu̇ŋ *янхигар том биетэй хүн*; γàŕyàγar sē̆žė *янхигар цээж*; γàŕyàγar u̇nder *янхи-*

гар өндөр; γàŕγàγar turaŋxāč *яихигар тураихай.*

гасаа/ γasā I (Khori., Aga., Tunk., San.), **γatsā** (Tson., Kham.) *гацаа: деревня, село*; γasāγāč xūged *гацааны хүүхэд*; // Mo. γačuγ-a

гасаа/ γasā II (Khori., Aga., Tunk., San.) *элэглэл, доог, шоолол: издёвка*; γasā bụĺāldaxa *цэц булаалцалдах.*

гасаалдаха/ gasāldax (Bar.) *гацаалдах, хясах: упорствовать, препятствовать, сопротивляться, мешать, затруднять*; gasāldād yàbaxa gexlēr borō orolō *гацаалдаад, явах гэхлээр бороо орлоо*; gasāldaxad, šī yūnde daxanàš? *хясахад, чи юунд дагасан юм бэ?*

гасаалха/ γasālaxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **γatsālxa** (Tson., Kham.) *цаашлуулах, шоолох, тоглох, дооглох: разыгрывать, поддразнивать, подтрунивать*; xūgeši γasālxa *хүүхдийг шоолох*; γasālza nādalxa *цаашлуулж тоглох*; eldebēr γasālxa *элдвээр оролдох*; xele amār γasālxa *хэл амаар дооглох*; γasālžà ulāčlγaxa *дооглож улайлгах*; ùneŋ gū? ùnegenē bāha èdixegši gèžè bāčžà eldebēr müšxežè ùxibūšī γasālaxa *үнэн үү? үнэгүй баас идэх үү? гээж ирээд элдвээр мошгиж хүүхдийг цаашлуулах*; šàmāčyèl γasālžà tī̆žè xelē xàyàmdā *чамайг л цаашлуулж тэгж хэлсэн байлгүй дээ.*

гасаанша/ γasānšà (Khori., Aga.), **γatsātši** (Kham.) *шооч хүн, шогч хүн, хүүхдийг цаашлуулж оролдох дуртай хүн: насмешник*; bụŕād xūgedūši, bụŕādāč buxa yüldeŋ, burū èšèlheŋ hùxe yüldeŋ gèžè gù, ùgūi hā bụŕādāč bùldegeŋ, bōhenē alūršàŋ gèžè bāčžà xodo γasālžà yàbadag γasānšà xùm bāčγāgšà ham belē *буриад хүүхдүүдийг буриадын бух юлдэн, бууруу ишилсэн сүх юлдэн гэх юмуу үгүй бол буриадын боосгий, боосний алуурчин гэж байж үргэлж цаашлуулж явдаг шоочшогч хүн байсан сан билээ.*

гасаатни/ gasātī (Bar.), **γasāntāč** (Khori., Aga.) *хяслантай, гацаантай: исполненный трудностей, препятствий, трудный, досадный, стеснительный*; mordōd yàwàydā getel gasātī, mọŕiŋ gadzāγā bāčγāgūi *мордоод явъя даа гэтэл гацаантай, морь нь гадаа байсангүй*; dēren orod xele medexgūi būŕi gasātī *дээр нь орос хэл мэдэхгүй бүр хяслантай.*

гасалангүй/ γasalaŋgūi (Khori., Aga.), **γatsalaŋgūi** (Tson.) *гаслангүй: беспечальный, беспрепятственный*; xāŋ āba xataŋ idžī xọyọrīni γatsalaŋ ügī sōŕgini ógóbò *хаан аав хатан ээж хоёр нь гаслангүй гэдрэг нь огов.* (БАУ); // Mo. γasalang ügei

гасалантни/ γasalantī (Tson.) *хяслантай, хясалтай: трудный, препятствующий, стеснительный*; ulāŋxan tsetsegīn üyè sāčxaŋ usuŋxam borōńi γasalantī, utšiŕsaŋ nóxórīŋ ùge sāčxaŋ olonōrō xeltsexe γasalantī *улаанхан цэцгийн уе сайхан усанхан борооны хясалтай; учирсан нохрийн уг сайхан олноороо хэлцэх хясалтай.* (БАД); // Mo. γasalangtai

гасанги/ gasaŋgi (Bar.) *гацанги: застревание, заедание, затруднение*; gasaŋgi bolxo *гацанги болох*; gasaŋgi togtox *гацанги тогтох*; gasaŋgi hād *гацанги саад*; // Mo. γačanggi

гасаха/ γasaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **γatsaxa** (Kham., Tson.) 1. *гацах: заедать, застревать*; bū γasaxa *буу гацах*; 2. *тээглэх, зогсох: тормозиться, задерживаться*; yūnde γasād yàbanagüib

юунд тэсгэсэд явахгүй байна вэ.; 3. *хошиж оргох, гонжих*: *поднимать, выворачивать /посредством рычага/*; modōr γasaxa *модоор гонжих*; enēn sō yŭm bāčdag yümāb gėžė họńiṛxōd tùmùr γadahār xāčṛsaγāč xaḇxag γasažà bāčγād nčbc *энүүн дотор юу байдаг юм бол гэж сонирхоод томор гадсаар хайрцгийн тагийг хошиж байгаад нээв.* (БАУ); 4. *байцаах, шалгаах, мошгих*: *допимать вопросами, допытываться, выспрашивать, допрашивать*; γasažà bāčsažà huraxa *мошгиж байцааж асуух*; 5. *хясах, боох, боогдуулах, хяхах*: *препятствовать, притеснять, ставить в затруднительное положение*; γasaxa xàšàxa *хясах гачих*; // Mo. γačaqu

гасуу/ γasū (Aga., Khori.) 1. *гацуу*: *спицы /у саней/*; šàrgī̆ŋ γasū *чарганы гацуу*; 2. *гадас*: *кол*; γasū šā̆xa *гадас шаах*; 3. *хашааны нарийхан шон*: γasūγāč orōčdo hūhaŋ šā̆zaγāč *шонгийн оройд суусан шаазгай*; γasūγār nanšàldaxa *хашааны шонгоор жанчилдах*; tī̆gēd araha xaḇšūlhaŋ γol zaxāčŋ γasū xọyọrōč xōrondūr hŏlžūleŋ uta γasū γudarād nùgŏ ùžūṛhēn bàŕā̆d tōčrožọ ėŕyūlgen talxiār araha eldedeg heŋ *тэгээд арьс хавчуулсан гол захын гадас хоёрын хоорондуур соолжуулэн урт шургааг гудраад ногоо үзүүрээс нь бариад тойрч эргүүлгэн талхиар арьс элддэг сэн*; 4. *гацагдал*: *стеснение, затруднительное положение*; eldeb γasū yümeŋ γaṛxa *элдэв гацагдал юм гарах*.

гасуур/ γasūr (Khori., Aga.) *гачиг*: *нужда, бедность, необеспеченность, нищета, нищенство*; γaŋ γasūr zoboloŋ γāč todxor zāčsūl *ган гачиг зовлон гай тотгор зайцуул*.

гахай/ γaxāč (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson., Bar.) 1. *гахай*: *свинья*; γaxāč težčxe *гахай тэжээх*; γazar dōγūr dolōm bodoŋ γaxāč šàŋnūltaŋγūd *газар доогуур долоон бодон гахай чагнуултангууд.* (БМД); 2. γaxāč xabdar *гахай хавдар*: *свинка*; 3. γaxāč žėl *гахай жил*: *год свиньи*; γaxāč bagšà γazar doro γal tùĺibe *гахай багш газар доор гал түлэв /газар гэсэх цаг/*; noxōčŋ ùgī̆de γaxāč xusana *нохойн үгүйд гахай хуцна*; ◊ γaxāčŋ xamar xedī̆ ùrgŏšyėhā γazar xandan žüḍxedeg *гахайн хамар хэдий орговч газар хандан зүтгэдэг / ~ ус урууган л урсдаг*; // Mo. γaqai

гахайшан/ γaxāčšà(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **γaxāčtšiŋ** (Kham., Tson.) *гахайчин*: *свинарь*; negedlē γaxāčšàŋ *нэгдлийн гахайчин*; // Mo. γaqayičin

гахигар/ γàxiγar (Khori., Aga.) *бэгцгэр, махигар, бохгор*: *высокий и сутулый /о человеке/*; γàxiγar ùbegeŋ *бэгцгэр овгон.*

гахиха/ γàxī̆xa (Khori., Aga.) *матийх, матайх, гулзайх*: *гнуться*; burgāha hàĺxinda γàxī̆xa *бургас салхинд матийх.*

гахагар/ γahaγar (Khori., Aga.) *ганагар, гоолиг, ондор*: *высокий и стройный*; tōnōr γaraŋ aldahaŋ γahaγar xùbūŋ *тооноор гарах шахсан ганагар ондор хүү.*

гахана/ γahana (Khori., Aga.) *гасха*: *үндэс ухдаг тонхүүр*; tibehenē γahana *цагаан томсний гасха*; γahana zoroxo *гасха зорох*; γahanār tūŋxixe *гасхаар тонхох.*

гахар/ γahar (Khori., Aga.) 1. *гарамгай, сод*: *выдающийся, незаурядный*; γahar xüŋ *гарамгай хүн*; γahar bėĺigtē *сод билигтэй*; 2. *маш тун, их, үлэмж*: *весьма, очень*;

yahar hāčŋ *маш сайн*; yahar yèxe *тун их*; yahar tomo bèyė *улэмж том бие*; yahar mandayar *бар бандгар*.

Гачиха/ yàtšiŋxa *Хамниганы овог. Хамниганский род.*

гачиг/ yàšàg (Aga., Khori.) *гачиг* 1. *нужда, нехватка*; 2. *бедствие*; yaŋ yàšàg *ган гачиг*; *засуха, бескормица*; // Mo. yačiγ

гачигдал/ yàšàgdal (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **yàtšigdal** (Tson., Kham.) *гачигдал*: *нужда, лишения*; yàšàgdal zoboloŋ tōloxo *гачигдал зовлон тоочих*; // Mo. yačiγdal

гачигдаха/ yàšàgdaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **yatšigdaxa** (Tson., Kham.) *гачигдах*: *терпеть нужду, испытывать недостатки, лишения, быть в затруднительном положении /материальном/*; yàšàgdaxa dutugdaxa yūmegüi yàdamargüi hūnabdi *бид гачигдах дутагдах юмгүй сайн сайхан сууж байна*; // Mo. yačiγdaqu

гидайх/ gidaix (Bar.), **xitāĕxa** (Khori., Aga.) *хятайх, гэдийх*: *выгибаться назад*; nurūyā xotōčlyodž tolyōčyō òrgòxī̆g gidaix gèdž xelsedeg manāč ende *нуруугаа хотойлгож толгойгоо оргохийг гидайх гэж хэлцдэг, манай энд.*

гидгар/ gidyar (Bar.) *гэдгэр, мятгар*: *загнутый назад*; gidyar nurūtāĕ *гэдгэр нуруутай*; gidyar xurūtāĕ *мятгар хуруутай*.

гииг/ gī̆g (Khori., Aga., Tunk., San.) *гүүг*: *межд. гийг гийг*; tàbigdaham moŕid pàšàyaŗxāĕ, tašàyaŗxāĕ tàbildaŋ uragšā̆ xarāĕldažà, šodōyūšī̆n gī̆g gī̆g geldeŋ xūyāĕlaldahār moŕid yèregšè heŋ *эргэсэн морьд пэжиг пажиг хийлдэн урагшаа тэмүүлж, унасан хүүхдүүд нь гүүг гүүг гэлцэн гуугалалдсаар морьд ирдэг сэн.*

гиккэн/ gī̆kkeŋ (Tunk.) *гүехэн*: *мелкий /по глубине/*; gī̆kkeŋ yoŗxoŋ *гүехэн горхи*; gī̆kkeŋ uhaŋ *гүехэн ус*; **gī̆kkeŋ** yazar *гүехэн газар*.

гирэх/ gī̆ŗx (Bar.) *эрэх, ажих, гэтэх, агнах тагнах*: *обращать внимание на кого-что-л, продемонстрировать*; šī̆ enēgūr yū gī̆rdž yàwanaw? *чи энүүгээр юу гэтэж явна вэ?*; aŋ gòrō gī̆ŗx *ан гороо агнаж тагнах*; oldz àšig gī̆ŗx *олз ашиг эрэх*; xùnī̆g gī̆ŗx *хүнийг ажих.*

гишэлхэ/ gī̆šèlxe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **gī̆tšilexe** (Tson.), **gī̆tšilkü** (Kham.) *гийчлэх*: *угощать, потчевать*; zoṣolžo gī̆šèlxe *зочилж гийчлэх*; // Mo. geyičilekü

гишэн/ gī̆šèŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **gī̆tšiŋ** (Tson.), **gētšiŋ** (Kham.) *гийчин*: *гость*; āĕlšàŋ gī̆šèŋ *айлчин гийчин*; // Mo. geyičin

гилагар/ gilayar (Tunk., Kham.), **gàlayar** (Tson., Bar.), **yàlayar** (Khori.), **yèleger** (Aga.) *гялгар*: *блестящий, глянцевый*; gilayar qara ńūŗse *гялгар хар нүүрс.* (Kham.); // Mo. gilayar

гилбэр/ gilber (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) 1. *гилбэр, зэв*: *острие*; homonōĕ gilber *сумны гилбэр*; 2. *гил*: *пики /карточная масть/, пиковый*; gilberē holōb *гилийн боол*; // Mo. gilber

гирэх/ girəx (Bar.), **yèrexe** (Aga., Khori.) *ярах, зүсэх*: *надрезать /напр кожу при сниманий её с туши/*; šī̆ nadad girēd àli, bi

ŭbš̆ėyė *чи надад яраад аль, би овчье*; gedesī̆n girexdē bŭ̄ xŭ̄lšč̄rī̆ *гэдсийг нь ярахдаа бүү хүүлчихээрэй.*

гогнойхо/ γognŏ̄xo (Khori., Aga.) *гоохойх, ихэрхэх, их зан гаргах: важничать, задаваться*; γognŏ̄γōd bė́ŕi yéxe xŭŋ hūna belē̆ *гоохойгоод бүр их зантай хүн сууж байна билээ.*

гогонохо/ γoγonoxo (Khori., Aga.) *гооглох: кудахтать*; tàxiā̆ γoγonoxo *тахиа гооглох.*

Гогуй буумал/ γoγui būmal *Сэлэнгийн буриадын овгийн нэг омог: Оток рода Буумал Селенгинских бурят.*

гогшоо/ γogš̆ō (Khori., Aga.) *гогцоо: петля, петлица*; dŭ̄žėŋxen tŭmer tergetē̆š belēb, dŭrbeŋxeŋ γogš̆ō xoŋxotō̆ěši belē̆, γūĺiŋxan tŭmer tergetē̆š belēb, γurbaŋxaŋ γogš̆ō xoŋxotō̆ěši belē̆ *дүүжихэн томор тэргэтэй ч билээв, доровхон гогцоо хонхтой ч билээ, гуулихан томор тэргэтэй ч билээв, гурванхан гогцоо хонхтой ч билээ*; 2. *гогцоолж горсон гэзэг: приплетаемая коса*; duraγar xara γogš̆ō gezegetē̆ tŭrē̆ xara ere xŭŋ *дургар хар гогцоо гэзэгтэй торийн хар эр хүн*; // Mo. γoγčuγ-a

гогшохо/ γogš̆o̱xo (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) 1. *сулжих, горох: приплетать*; hurār γogš̆o̱xo *сураар сулжих*; 2. *гогшиж оёх: вышивать особым швом*; γogš̆o̱žo̱ o̱yo̱hoŋ gŭ̄ *гогшиж оёсон уу.*

годи-бэди/ γo̱di: γo̱di bė́di (Khori.), **γo̱dir bedir** (Aga.) *годволзох: из стороны в сторону, извиваясь*; moγōě γo̱di bė́di yábā *могой годволзож явна*; xada asxa sōγūr γo̱di bė́di geheŋ γorxodō̆ě haba zurī̆ldaxa *хад асган дундуур годволзсон горхиуудын сав зурайлдах*; dē̆šėn xáyàhaŋ šàγāčŋγā būxahān u̱ŕid debdihen šérdeg dē̆gŭ̄rē̆ γarā xedī̆ xedī̆ dáxiŋ γodi-bė́di do̱lgitūlaŋ xŭdelgexe, ene xadā sàxilγāŋ gē̆šė *дээш нь хаясан шагайгаа буухаас нь урьд дэвссэн ширдэг дээгүүрээ гараа хэд хэд дахин мурилзуулж долгионтуулан ходолгоно, энэ бол цахилгаан гээч.*

годигонохо/ γo̱diγonoxo (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *годволзох, гурвэлзэх: двигаться, вертеться, егозить, часто подниматься*; xaba noxōčŋ hŭl γo̱diγonoxo *хав нохойн сүүл годгонох*; 2. *годгонох, тавтиргүйтэх: егозить, быть вертлявым, непоседливым*; γo̱diγonožo̱ hūŕigüi gē̆šėŋ *годолзоод тавтиргүй гэдэг нь*; xoγxōčn γo̱diγonoxo *хорхой нь хүрэх /хорхой нь годгонох/.*

годигонуур/ γo̱diγonūr (Khori., Aga.) *мурилзуур, холборхой годгонуур: вертлявый*; γo̱diγonūr xŭbŭ̄ŋ *годгонуур хүү.*

годигор/ γo̱diγor (Aga., Khori., Tunk., San., Tson.) *махир, тахир, муруй, доёгор: кривой, искривлённый /напр. о дереве/*; γo̱diγor gė́šŭ *доёгор мочир.*

годинхо/ γo̱dī̆xo (Khori., Aga., Tson., Kham., Tunk., San.) *мурийх, тахийх, атийх, махийх, доёйх: искривляться, изгибаться, извиваться*; modonōē̆ gė́šŭ γo̱dī̆xo *модны мочир доёйх*; xāěnaγāě γo̱dī̆hoŋ yo̱doγor eber *хайнагийн махийсан ёдгор эвэр*; zam γo̱dī̆xo *зам мурийх*; γodī̆žo̱ xeb̆texe *атийж хэвтэх.*

годилзохо/ γo̱dilzoxo (Khori., Aga.) *мурилзах, гурвэлзэх, годолзох: извиваться*; moγōě γo̱di bė́di γo̱dilzoxo *могой мориг сариг мурилзах.*

годируу/ gǫdirū (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *мурилзуур, тахирласан, тахиралдсан: извивающийся /напр. о реке, дороге/*; gǫdirū xargī̄ *тахирласан харгуй.*

годируулха/ godirūlxa (Khori., Aga.) *эргүүлэх, мушгих: повернуть в другом направлении /напр лошадей/*; temēŋ xambī̄gā gǫdirūlādxihū *тэмээн жингээ эргүүлээд орхиё*; barūn tēšèn gǫdirūlād zalagtī̄ *баруун тийш нь мушгиад залаарай.*

годирхо/ gǫdiŗxo (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) 1. *мурилзах, мушгирах: извиваться*; zūlžē gǫdiŗhoŋ xargī̄ *зүүн тийшээ мурилзсан харгуй*; moγōě gǫdiŗxo *могой мурилзах*; 2. *тохойрох, эргэх: изгибаться, делать луку, излучину*; γoroxo gǫdiŗxo *горхи тохойрох*; γolōě xūbōgōr gǫdiŗhoŋ gǫyōr xaragdagšà xilγanta, γaŗhan tūrehī̄mnē sàxihaŋ γaldam barāčban dasantāě γazarār àŕbiŋ xilγanta *голын ховоогоор тохойрсон гоёор харагдагч Хялгант, гарсан торсийг маань сахисан Галдан Брайван хийдтэй газраар арвин Хялгант.* (ДСМ)

годирхой/ gǫdiŗxōě I (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *матигар, матмал: кривой, изогнутый*; gǫdiŗxōě toxir modoŋ *матигар тахир мод.*

годирхой/ gǫdiŗxōě II (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *тохой, пугачаа, пугалаа: изгиб*; xargī̄ŋ gǫdiŗxōě *замын пугачаа.*

годли/ godĺi (Khori., Aga., Tunk., San.) *годил сум: стрела /с роговым или деревянным наконечником/*; godĺi mülixe *сум зорох*; nomo godĺi *ном сум*; 2. *үгүйгүй, юмгүй, хоосон: голый неимущий*; manāě ńutagta moŗxōě gèžé hamaγa abāgūi *гөёг* godĺi, γansa béyé xūm bāěgšàhaŋ *манай нутагт Морхой гэж эхнэр аваагүй, юмгүй хоосон, ганц бие хүн байдагсан*; // Mo. γoduli

годоорхо/ godōŗxo (Khori.) 1. *оодогнох, оодрох: резвиться, бегать с задранным кверху хвостом*; tuγal γodōŗxo *тугал оодрох*; 2. *гоодрох, даврах, эрэмших: зарываться, зазнаваться*; eŗxe tušāldā γodōŗxo *эрх тушаалдаа эрэмших*; tānad denšiyé yèxēr γodōržé bāěnatdā *та нар даанч их гоодорч байна даа.*

годоно(н)/ γodoho(ŋ) (Tunk.) *гутал: унты*; γodoho duxaxa *гутал омсох*; exen taharšà udaršàγōě γodoho ǫyǫžǫ ùgō, ùldežé dārāšàyāě èdiē xèžé ùgō, homoŋ yūmede torošǫγōě hurγār zāžà ùgō *эх нь тасарч ударшгүй гутал оёж огов, олсож даарашгүй идээ хийж огов, сум юманд даагдашгүй сургаал зааж огов.* (БАУ)

годроо/ γodrō (Bar.) 1. *годрон: чума коз*; yàmānī γodrō ǒwšèŋ *ямааны годрон овчин*; 2. *ямаа: коза*; xar γodrōnūd xad asxanda asād alaγ boldži ǒglō *хар годронгууд хад асганд асаад алга болж оглоо.*

гөёмсуу/ gǫyǫmsū (Khori., Aga., Tunk., San.) *гангамсаг, гоёмсуу, гоёрхуу: щеголеватый, франтоватый, любящий модничать*; gǫyǫmsū xùŋ *гангамсаг хүн*; // Mo. γoyumsau

гөёхой/ gǫyxoi (Bar.) *их бэргэний дуудлага: почтительное обращение к старшей невестке*; gǫyxoi! namda ūliger

xeldə ógīt *гоёхой! надад үлгэр хэлж өгөөч.*

гозуули/ γozūĺi (Khori., Aga., Tunk., San.), **γodzūĺi** (Kham., Tson.) 1. *ёрдойсон: торчащий*; γozūĺi bodxoxo *мод ёрдойлгож боссох*; 2. *гөн бие, гоонь, цор ганц: одинокий*; γozūĺi γansārā ùlō̄ *цорын ганцаараа үлдээ*; γozūĺi xarbaxa *хожуул харвах*; hùxe dalāčtar γozūĺi amar ~ *сух далайтал үхэр амар*; 3. *түлэгдсэн хожуул /түлэгдэж ёрдойсон хожуул/: обгорелый пень*; ōĕŋ tùimerhē γozūĺinūd ùlō̄ *ойн түймрээс ёрдойсон хожуул л үлдээ*; xāčranšiyė xùbūmńi yàyàr yàndaŋ γozūĺi bi ùleŋxār *хайранчиг хүү минь, ягир огор овгон хожуул би үлдэхээр.*

гойногор/ γōčnoγor (Khori., Aga.) *горзгор: высокий и худой, длинный и тощий*; γōčnoγor ùndùr *горзгор ондор.*

гойхогор/ γōčxoγor (Aga.), **γōčnoγor** (Khori.) *гооногор: высокий и худой, длинный и тощий*; yàha tomotōč γōčxoγor ùndùr xùŋ *яс томтой гооногор ондор хүн.*

голгой/ γolγōč (San.), **oloγōč** (Khori., Aga.), **oloγoi** (Kham.) *олгой: сычук, толстая кишка*; muxur γolγōč *мухар олгой*; ùnege šǫno xǫyǫr xargīγār yàbažà yàbatarā nege γolγōētōč šàra toho olād idèyi gelsēd xadāĕŋ orōĕdo γarba xa *үнэг чоно хоёр харгуйгаар явж явтлаа нэг олгойтой шар тос олоод идье гэлцээд уулын оройд гарав гэнэ.* (БАУ); // Mo. oluγai

голог/ γolog (Bar.) *олиггүй амьтан: плохой, нехороший, негодный, непорядочный, неприличный, неприятный*; mū xog, γolog xara àmitaŋ *муу хог, олиггүй хар амьтан.*

голодоно(н)/ γolodoho(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *гологдол: брак*; γolodoho γarγaxa *гологдол гаргах*; 2. *хаягдал, орхидос: отбросы*; γolodoho ǫŕxidoho tūžė tūineb *хаягдал орхидос түүж аргацааж байна.*

голонгир/ γoloŋgir (Khori., Aga., Tunk., San.) *голонгор, голонгуй: недовольно, досадливо*; γolohōr γoloŋgiṇto hūxa, γamnahār γazardaxa *голсоор голонгуйд сууж, гамнасаар газардах*; γolo γolohōr γoloŋgir dēren ~ *сонж сонжсоор сохор дээр нь*; // Mo. γolunggir

голохо/ γoloxo (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson.) 1. *голох: браковать, считать плохим, отвергать*; xōlō γoloxo *хоолоо голох*; 2. *эс тоох, басамжлах, тоомсорлохгүй байх: пренебрегать, презирать*; xùńi γoloxo *хүнийг голох*; uhā γolohom mal turaxa, uraγā γolohoŋ xùŋ zoboxo *усаа голсон мал турдаг, ургаа голсон хүн зовдог*; 3. *голох: не принимать детёныша /чаще об овцах/* xùŕγā γoloxo *хургаа голох*; // Mo. γoluqu

голто/ γolto (Khori., Aga.) *цогц: чашечка для свечи*; zulīŋ γolto *зулын цогц*; hụbirahaŋ xǫyǫr tàxilāĕ udā tēne tàbidag ùnder xùltē tàxil γolto gēšė nahatahā xemzūrērē yèxe bāĕxa *цуварсан хоёр тахилын удаах талд нь тавьдаг ондор холтэй цогц голт гэдэг цогц, наст гэдэг цогцноос хэмжээгээрээ том байдаг.*

голхоронги/ γolxoroŋgi (Khori., Aga.) *гомдолтой, оонтоглосон, янгуучирхсан: обиженный, огорчённый*; γolxoroŋgiōr dūγarxa *янгуучирхаж дуугарах*; γolxoroŋgiōr γarārā zabdaxa *гомдолтойгоор гараараа зангах*; γolxoroŋgi ùge *оонтоглосон үг.*

голхорхо/ γolxoɾ̬xo (Khori., Aga., Tson.), **γolqoɾ̬qo** (Kham.) *гоморхох, харамсах, гомдох, оонтоглох: обижаться, огорчаться*; γomodoŋ γolxoɾ̬xo *гомдож гоморхох*; yėrehеŋ ād orobogüi gėžė γolxoɾ̬šọ bāčγā xa *ирсэн мортоо орсонгүй гээж оонтогложс байж гэнэ*; xüŕ̄hē γaɾ̬xa eɾ̬xegūidō̄ γolxoɾ̬xo *хүрээнээс гарах эргүйдээ гоморхох*; γolxoɾ̬xo saγāč bāčxada, bàyàrlaxa ùder bahala bāčxa yọhotōč *гомдох цаг байхад баярлах одор бас л байх ёстой*; àyàyā gēhendē γolxorōd gemšėxe *аягаа гээсэндээ харамсаж гэмших (хуучин цагт аягаа даалинд хийгээд зүүж явдаг байсан)*.

голhойхо/ γolhōčxo (Khori., Aga., Tunk., San.) *шогнойх, дэрчийх: торчать*; yūnde mēl γolhōčžọ zogsō xůmši *юунд зүгээр дэрчийж зогссон хүн бэ*.

голчиг/ γoltšig (Tson.) *голшиг: нежный, приятный, милый, симпатичный, располагающий к себе, статный, складный /о фигуре/*; üy$\bar{\text{i}}$ŋ γoltšig tandā ày$\bar{\text{i}}$n dzuγā bàŕiy$\bar{\text{i}}$ *үеийн голшиг тандаа аяын зугаа барья*.

гольтаг/ gọĺtag (Bar.) *дээл хувцасны ар голын тэр хэсэг: задняя часть дэли*; dēl$\bar{\text{i}}$ŋ gọĺtag *дээлийн ар гол*; gọĺtagton nuγulā orox *ар голд нь нугалаа орох*; dēlē gọĺtagāran eb̬xedž der tùrūnd tàwix *дээлээ ар голоор нь эвхэж дэр түрүүнд тавих*.

гольтаглах/ gọĺtaglax (Bar.) *гол гаргаж эсгэх*: gọĺtaglax yumū, eŋgeri$\bar{\text{n}}$ maltax yumū? *гол гаргах юмуу, энгэрийг нь малтах юм уу?*; 2. *хувцыг голоор нь нугалах*: bū gọĺtaglàdž eb̬xe, nuγulā orono *битгий голоор нь нугалж эвх, нугалаа орно*.

гонзогор/ γonzoγor (Khori., Aga., Tson., Kham.) 1. *гонзгой: продолговатый, вытянутый, овальный*; γonzoγor ńūr šàrāė *гонзгой нүүр царай*; γọyọ ùgēr namāčyė adxažà, γonzoγor bāhār noxōč sad̬xaxa *гоё үгээр намайг атгаж, гонзгой баасаар нохой цатгах*; 2. *гонжгой, урт: длинный, долговязый*; γonzoγor uta oŋγoso *гонзгой урт онгоц*; 3. *ширхэг*: (Aga.) *штука*; yïhėŋ γonzoγor šėxer *есон ширхэг чихэр*; exen γurbaŋ γonzoγor zū̄ ùgō̄ *эх нь гурван ширхэг зүү огчээ*. (БАУ); // Mo. γonjuγur

гонзойлгохо/ γonzōčlγoxo (Khori., Aga., Tunk., San.) *гонзгойлох, зуувайлгах: допуст от гонзойхо вытягивать в длину, делать продолговатым /или овальным/*; tūibanūši xab̬šàhaŋ bōltonūd bāčγā, ūihem bōltonūdī̄yė xara xileŋgēr ọŕōγōd, terēn dēre uta urūn γonzōčlγoŋ šürenūši gù, àĺi mùŋgù šėredeg heŋ *туйвнуудыг хавчсан боолтнууд байдаг, үйсэн боолтнуудыг хар хилэнгээр ороогоод, түүн дээр урт уруу нь гонзойлон шүрнүүд юмуу, аль монго ширдэг сэн*; // Mo. γonjuyilγaqu

гонзойхо/ γonzōčxo (Khori., Aga., Tunk., San.), **γọńdzōčqo** (Kham.) *гонзойх, зуувайх: быть овальным /или продолговатым/*; γonzōčžọ xeb̬texe *гонзойж хэвтэх*; dombotōč àŕxī̄yė amā oloŋgūi ūžàr̬xād terēndē hogtōd γonzōčžọ muxàŕišōd eze medēgūi xeb̬tene *домботой архийг амаа ололгүй уучихаад тэрүүндээ согтоод гонзойж уначихаад эз мэдээгүй хэвтэнэ*. (БАУ); oloŋ ùder sō ūlenūdē dēšē γonzōčγōd bāčγā hāńi xagsūm boldog, šūrγaldag *олон одрийн туршид үүлнүүд нь дээшээ толгойлоод байгаа бол тэнгэр муухайрч шуургалдаг*; // Mo. γonjuyiqu

гоногор/ gonogor (Khori., Tson.), **gōnogor** (Kham., Aga.) *хоохгор, гоохгор, урт хүзүүтэй: с вытянутой шеей*; gonogor xûzū̆ *гоохгор хүзүү*; xûŋ gemĕ medexegūi, temĕ gonogorŏ medexegūi *хүн гэмээ мэдэхгүй, тэмээ гэдэргээ мэдэхгүй.*

гонойхо/ gonŏ̄ĕxo (Khori., Tson.), **gōnŏ̄ĕxo** (Aga.) *хоохойх, хоохолзох, гоохойх, гоохолзох: показывать длинную вытянутую шею*; xûzū̆gē gohŏ̄ĕlgŏd gonŏ̄ĕžǫ zogsoxo *хүзүүгээ оргоод гоохойж зогсох.*

гонтохо/ gontoxo (Khori., Aga.), **gontox** (Bar.) *гонтох, шунах: быть падким*; yū̆mende gontoxo *юманд шунах*; ilū̆ åšigt gǫ́ri xódòldž xobdog xûrxī gontox gex džišĕ̄lxed xórǫ́ŋgótī gĕd tanāĕxā̆š yūm gontodž yábāgū̆ibi *илүү ашиг горь ходолж ховдог хүрэхийг гонтох гэдэг жишээлхэд хоронготэй гээд танайхаас юм гонтож яваагүй ээ би.*

гоншоо/ gonšŏ (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *гуншаа: гнусавый*; gonšō xûŋ *гуншаа хүн*; // Mo. gungsiy-a

гоншохо/ gonšǫxo (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) 1. *гунших: говорить в нос, гнусавить*; xamrārā gonšǫxo *хамраараа гунших*; 2. *гонгинох, гоншигнох: ныть прося что-л /о детях/*; nege yū̆me xelĕd gonšǫxo *нэг юм хэлээд гоншигнох*; // Mo. gungsiqu

гоогол/ gōgol (Aga., Khori., Kham.), **gōgol** (Bar.), **gōgohoŋ** (Tunk.) *гогод: дикорастущий чеснок*; gōgol tū̆xe *гогод түүх*; åmilxa, xōlōĕŋ ûbŝéŋ xûrxe, gedehe dotor ûbedxe, gedehe dū̆rexe, šī̆g bam gexe metede gōgǫ́liyė yėxe üńinē̆ saghā xeregeldeg bāĕgā, gōgolōr xeheŋ em domī̆yė ûrgenēr åšáglaŋ šụhār urū hūlgaxa, exenerē ûbŝéŋ, édĕre šárxa aryalna *амьсгаадах, хоолойн овчин тусах, гэдэс дотор овдох, гэдэс дүүрэх, чийг бам гэх мэтэд гоготыг их эрт урьд цагаас хэрэглэдэг байлаа, гоготоор хийсэн эм танг органоор ашиглан цусаар урууд суулгах, эмэгтэйчүүдийн овчин, идээ бээр, шархыг анагаадаг*; // Mo. goyud

гоногор/ gōnogor (Khori., Aga.) *шогногор: с вытянутой шеей*; moyŏ̄ŋ gōnogor tolgŏ̄ *могойн шогногор толгой.*

гоочилку/ gōtšilqu (Kham.), **gōšlox** (Bar.) 1. *гоочлох: дразнить, раздражать; бур.* yėŋgelxe; kū̆ged gōtšilqu (Kham.) *хүүхэд гоочлох*; dandā xūńi bū̆ gōšildž bāĕ *дандаа хүнийг буу гоочилж бай*; 2. *сорчлох: пробовать, пытаться съесть что-л*; āčlī̆m būsand ǫšidž aryal xoryol gōšlox *айлын бууцанд очиж аргал хоргол сорчлох*; // Mo. youčilaqu

гордох/ gordox (Bar.) *гэмтэх: повредиться*; idexe xụbigū̆i yūmī̆gi xobdogloŋ idĕd gordox *идэх хувьгүй юмыг ховдоглон идээд гэмтэх*; 2. *гортох: иметь дурное последствие из-за злоупотребления монастырской казной*; olonī̆ mǫ́ŋgǫ́ idsendēŋ gordox *олны мөнгө идсэндээ гортох.*

горзогор/ gorzogor (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *гордгор: огрубевший, отвердевший*; gorzogor borŝo *гордгор борц*; 2. *горзгор, эцэнгэр, хатингар: сухощавый*; gorzogor turaŋxāĕ xū̆ged *эцэнгэр туранхай хүүхэд*; gorzogor ûnder *горзгор өндөр*; gorzogor yåhaŋ gōĕr *хатингар ясан годил*; // Mo. gorjuyur

горзойхо/ gorzŏ̄ĕxo (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *гордойх: засыхать в сыром виде*; gụbi gazarāĕ tåšår ûbehe ende tende

γorzŏ̆xo *говь газрын тачир овс энд тэнд гордойх*; naranda xatād γorzŏ̆šŏ *наранд хатаад гордойчихлоо*; 2. *горзойх, эцэж турах: быть сухощавым*; γorzŏ̆žọ yā̆yās turaŋxāč gē̆šč̆b dā *горзойгоод яасан ч туранхай юм бэ дээ*; // Mo. γorjuyiqu

горитой/ γọ́ritŏ̆ (Khori., Aga.), **γọ̆rtī** (Kham.) *томоохон, горьтой: ощутимый, внушающий /или сулящий/ надежду; серьёзный, значительный*; γọ̆rtī xùbūŋ *томоохон болсон хүү*; ùneŋ sexēr yábaxa xargiγārā yábažá bāčγā xadā yábād yūŋ bolōb gèžè huraltagūi, yábadalāč ušár yā̆raltagūišiyihā oldoxolo bāčxa, oldoxo oldoxodō obō γọ́ritŏ̆xon taladā oldoxohō bèšè oroldolγŏ̆ŋ yūmeŋ xadā oŋxi šọ̆rtō xob xōhon taladā oldono gexe nomgūi yüm xàyám *унэн зовоор явах замаараа явж байгаа болохоор яваад яваад юу болов гээж асуултгүй, явдлын учир яаралгүй ч гэсэн олдох байх, олдох олдохдоо овоо юмтай талдаа олдохоос биш, оролдлогын юм чинь онхи хохь хов хоосон талдаа олдоно гэсэн номгүй юм шүү.* (ДГЗ)

Горлуд/ γorlud *Хамниганы овог. Хамниганский род.*

горогор/ γoroγor (Khori., Aga.) 1. *гордгор: высохший*; γoroγor arahaŋ *гордгор арьс*; 2. *туранхилсан, хатангир: высокий, долговязый и сухощавый*; tamàxi tata tatahār γoroγor bolšọhoŋ xùŋ *тамхи тат татсаар хатангир болчихсон хүн.*

горуйхо/ γoruixo (Tson.) *гуних, гуниглах: грустить, печалиться, горевать, унывать*; tšī nòxòr yūnde γorūidži, yūnde γotọ̆rtši yábasaŋ yándzatāĕ̆btši? *чи нохор юунд гуниглаж, юунд гутарч явсан янзтай вэ чи?*

горхирхо/ γọ́rxi̯rxo (Khori.) *хоржигнох, шоржигнон урсах: течь сильной струёй, журчать*; xadī̆ŋ γo̯rxo γorxi̯rxo *уулын горхи хоржигнон шоржигнон урсах.*

горхойхо/ γo̯rxŏ̆xo (Khori., Aga., Tunk., San.) *хорхойх, хорчийх: быть высохшим*; γo̯rxŏ̆torō xataxa *хорхойтлоо хатах*; naranda xatād γo̯rxōĕxo *наранд хатаад хорчих.*

горхон/ γo̯rxoŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *горхи: речка, ручеёк*; tùrgeŋ γo̯rxoŋ adagtā xù̯rxegüi *тургэн горхи адагтаа хурэхгүй*; γolōč̆ γurban tùrgeŋ gèžè, γo̯rxonōč̆ γurbaŋ hāĕdūd gèžè neretē bollōč̆bdi *голын гурван тургэн гээж, горхины гурван сайдууд гээж нэртэй боллоо бид.* (БМД); γol γo̯rxonŏ̆ uhaŋ gente yèxēr tatarāhā borōŋ orodog *гол горхины ус гэнэт ихээр татарвал бороо ордог*; γo̯rxo xaraŋgūi γutalā bū̄ tāĕl *горхи үзэлгүй гутлаа бүү тайл*; // Mo. γoruq-a

горшоог/ γo̯ršōg (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *горшок хэмээх ширмэн тогоо: чугунок*; šàldaγam bābū hamaγantāĕ, šàbar γo̯ršōg togōtŏ̆, xùndē xùbeŕig xùnehetē, xùrelžī̆n sèlē̆nē maŋγadūd *шалдан баба эхнэртэй, шавар горшок тогоотой, хондий ховрог хүнстэй, Хүрэлжийн гацааны оросууд.*

горьё/ γọ́rγọ (Aga., Tunk., Khori., San.), **gọrgi** (Tson., Kham.) 1. *горхи: пряжка*; oloŋγŏ̆ γọ́rγọ *олмын горхи*; bùhē̆ŋgē̆ γọ́rγọ huladxaxa *бүсний хээ горхи сулгах*; tùged γọ́rγọm bùhe *товод горхин бүс*; 2. *гархи: кольцо*; genzī̆ŋ γọ́rγọ *гинжний гархи*; zed γọ́rγọ ńüdetē zēge ulān šárāčtāĕ hamaγaŋ xùŋ γaršà yérebe *зэс горхин*

нүдтэй зээхэн улаан царайтай эхнэр хүн гарч ирэв. (БМУ); // Mo. γorki, γorgi

горьёлхо/ γǫ́rγǫlxo (Khori., Aga., Tunk., San.), **γorgilxo** (Tson., Kham.) *горхилох*; 1. *приделывать пряжку*; genžė γǫ́rγǫlxo *гинж горхилох*; 2. *застёгивать пряжкой, затягиваться ремнём, затягивать ремень*; behē γǫ́rγǫlxo *бүсээ горхилох*; // Mo. γorkilaqu, γorgilaqu

госого/ gosoγ (Bar.) *гоцго*: *паж*; nǫyǫdī̆ŋ dzarālī̆ŋ xŭŋ *ноёдын зараалын хүн*; gosoγ daxūlxa *гоцго дагуулах*; // Ma. γočiq-a

гостёо/ γostiō (Tunk.) *гохлио*: *приспособление у изогнутой части остроги.*

госхо/ γosxo (Aga.) *утгуур*: *черпак*; talxan sōxi γosxo *гурил доторх утгуур*; talxanāĕ γosxo *гурилын утгуур.*

госхогор/ γosxoγor (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *гозгор*: *атрибут чего-то вытянутого*; γosxoγor xundaγanūd *гозгор хундагануд*; modom bāĕlγūr sō hū̆ xėžė xonoŋ ŭnžėŋ orx̆ixodon ēdėšdeg, tere ēdemegē γosxoγor amharta sō xėžė āĕrag ehēdeg *модон байлгач дотор сүү хийж хонон өнжин орхиход нь ээдчихдэг, тэр ээдмээ гозгор саван дотор хийж айраг исээдэг.*

готорхо/ γotorx̆o (Tson.) *гутрах*: *терять надежду, унывать, отчаяться, тосковать, хандрить, огорчаться*; yū̆nde γotorx̆tši yȧbasaŋ yȧndzatāĕbx̆tši? *юунд гутарч явсан янзтай вэ чи?*

готхиролдох/ gotxiraldax (Bar.) *годволзох*: *колебаться, вертеться*; bāhatāĕ nȧ́riŋ gedehe arx̆šȧxad ī̆šė tī̆šė gotxiraldax *баастай нарийн гэдэс арчихад ийш тийшээ годволзох.*

готхогор/ gotxoγor (Bar.) *гожгор*: *длинный и узкий*; gotxoγor gedehù *гожгор гэдэс*; gotxoγor dēl *гожгор дээл*; gotxoγor tārtāĕ γŭ́ril *гожгор тартай гурил*; yā̆haŋ gotxoγor urta olγōĕ wē? *яасан гожгор урт олгой вэ?*

готхойх/ gotxoix (Bar.) *гожийх*: *быть длинным и узким*; gotxoitor ȯmȯ̀txȯ́ *гожийтол омсох*; tārtāĕ γŭ́ril gotxoix *таартай гурил гожийх*; gotxoidž yāγā urta olγōĕ wē? *гожийж яасан урт олгой вэ?*

гохигор/ γoxiγor (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) 1. *гулзгар, тахигар, матигар*: *искривлённый, изогнутый /о дереве/*; γǫxiγor šȧbī̆n tŭ́mŭr *гулзгар томор утас*; γǫxiγor xōlōĕ *тахигар яндан*; γǫxiγor burγāhaŋ *матигар бургас*; 2. *бохгор, богтгор*: *согнувшийся, долговязый и сутулый /о человеке/*; tǫxiγor ńŭrγaŋ *богтгор нуруу*; ŭnder γǫxiγor bėyėtē turaŋxāĕšȧ́g xŭŋ *ондор бохгор биетэй туранхайвтар хүн.*

гохихо/ γoxī̆xo (Khori., Aga.), **goxī̆x** (Bar.) *тахийх, махийх*: *искривляться, сгибаться, скрючиваться, выгибаться, изгибаться*; γoxī̆žǫ taxī̆xa *махийж тахийх*; γoxī̆žǫ zogsoxo *тахийж зогсох.*

гохирох/ goxirx̆ (Bar.) *тахирах, тохойрох*: *изгибаться /напр о реке, дороге/, спутаться, перепутаться /о нитках, веревках/*; γoroxo goxirx̆ *горхи тахирах*; xurū goxirx̆ *хуруу дохих.*

гохито/ γǫxito (San.) *хуурын нум*: *смычок морин-хура.*

гохогор/ γoxoγor (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *тахигар, махигар,*

махир: *крючковатый, кривой*; γохογοr degē *махир дэгээ*; γохογοr tàxinag *махигар хүхээг*; γохογοr хǫtiγo *махигар хутга*.

гоһойхо/ γоһōčхо (Khori., Aga.) *олийх, гоохойх, гоонойх*: *встать с вытянутой шеей*; ùbzōr̆xèhèŋ temēŋ šèŋgi γohōčγō *халгай идсэн тэмээ шиг олийв*.

гошхогор/ γǫšхογοr (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.), **γǫtšхογοr** (Kham.) *гозгор, гожгор*: *тонкий и длинный*; γǫšхογοr tūlmag *гожгор хүүдий*; γǫšхογοr orōě *гозгор орой*.

гошхойлхо/ γǫšхōělхо (Khori., Aga., Tunk., San.) *ичиглэх, шоолох, гоочлох*: *дразнить*; *стыдно стыдно*; ěšxē̆ γǫšхōě gèžè γǫšхōělхodo xoron bušálna xa *ичиг гочиг гэж ичиглэхэд хор шар нь ходолно*.

годоргоо/ gòdòrgō̄ (Tson.), **sōrgō̄** (Kham.), **hōrgō̄** (Khori., Aga.) *гэдэргээ, сөөргөө*: *назад, обратно, вспять, на спину, навзничь, задом*; gòdòrgō̄ tsuxuŕixa *гэдэргээ ухрах*; gòdòrgō̄ tataxa *гэдэргээ татах*; gòdòrgō̄ xaradži onoxo *гэдэргээ харж унах*; ene xün̄ig serēŋgüi gòdòrgō̄ butsadž gūilgèyè *энэ хүнийг сэрэлгүй гэдэргээ буцаж давхия*. (БАУ); // Mo. gedergü-ben

гуангал/ guaŋgal (Bar.) *гоолиг*: *красивый, изящный*; guaŋgal bèyètē̆ dzalū *гоолиг биетэй залуу*; guaŋgal urγa *суналзсан уурга*.

губи/ γǫbi (Khori., Tunk., San.) *говь*: *пустыня, степь*; eleheŋ γǫbi *элсэн говь*; // Mo. *γobi*

губигар/ γǫbiγar (Khori., Aga.) *гувчгар, шувтан*: *продолговатый и прямой*; γǫbiγar múretē̆ *гувчгар мортэй*; zaγahan šèŋgi γubiγar bèyètē̆ *загас шиг шувтан биетэй*.

гудамхиха/ γudamxiха (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.), **γudumkiqa** (Kham.) *залгилах*: *пить залпом, глотать поорю*; xüiten sāě γudamxiха *хүйтэн цай залгилах*; uha γudamxiха *ус залгилах*; žèžè šāžáŋ àyàγār nege γanzāě xēd γudamxiха *жижиг шаазан аягаар нэг ганзай хийгээд залгилах*; sùlde sùlde bāěsa γudamxiха *гүд хийтэл залгилах*.

гуйба/ γuiba (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.), **guibi** (Kham.), **gūiw** (Bar.) *хүйв*: *ремённая петля /для ловли лошадей на укрюке/*; urgī̆ŋ γuiba erš̆èlxe *уургын хүйв эрчлэх*; ardag xaŋγalāě tàr̆xida urγāěŋ γūiba uglažà terenē tataxadan, unažà yàbahaŋ urγàšà moŕinī̆n urda xǫyǫr xùlōrō̄ γazar yàg tulγalād, ara gedergē hūšàdag bāěγā, tī̆gēd sāšā̄ taha zùd̆xežè bāěhaŋ adūnāě šàxalzūrār orohoŋ urγāěŋ γūibī̆yè erexedene tere adūhanī̆n àmā̄ bùteŋ xī̆γalād bāěžè ùgedeg yüme *ардаг хангалын толгойд уурганы хүйв углаж, түүнээ татахад нь унаж явсан уургач морь нь урд хоёр холоороо газар яг тулгалаад, ар гэдэргээ суучихдаг агаад, тэгээд цаашаа тас зутгэж байсан адууны чихалзуураар орсон уурганы хүйвыг эрэхэд нь тэр адгуус амьсгалаа хаагдан бачуураад зогсож огдог юм*; // Mo. quyibi

гуйбалха/ γuibalxa (Tunk.) *бугуйлдах*: *ловить арканом*; moŕi γuibalxa *морь бугуйлдах*; γunaŋ γunaŋ ulānī̆š γūibalxayā̄ xāěralnab, γūibūr hāěxam bèyē̆š γutarūlxàyā̄ xāěralnab *гунан гунан харыг чинь бугуйлдахаа хайрлана, гунхсан сайхан биеийг чинь гутруулахаа хайрлана би*. (БАД)

гуйбархан/ gūibaṛxaŋ (Khori., Aga.) *гуйгуурхан: лживый, неискренный, лицемерный*: gurbaxaŋ harāĕm bolzoṛto gūibaṛxanši yàbadalār yàbaŋgūi gutažàla bŭ̄xeŋ bāčgārāĕ *гуравхан сарын болзорт гуйгуурхан явдлаар явалгүй гутаж л битгий байгаарай.* (БАД)

гуйбуур/ gūibūr (Khori., Aga.) *гунхалзуур, найгалзуур: раскачивающийся на ходу*; gūibūr hāĕxam bèyė *гунхалзуур сайхан бие*; 2. *холхиур, холхичоо: шатающийся бесцельно*; mēl negeŋ gūibūr àmitaŋ bolxọšńiyū̆ *зүгээр л нэг холхичоо амьтан болох нь уу?*; 3. *яриа, үгэнд дуртай: разговорчивый*; yā̆gā gūibūr xùbū̆ŋ gē̆šėbdā? *яасан яриа ховгүүн гээч вэ?*

гуйраншалха/ gūiranšàlxa (Khori., Aga., Tunk., San.) *гуйранчлах: нищенствовать, попрошайничать, ходить по миру*, gūiranšálžà xōlōĕgō tėžē̆xe *гуйранчилж амиа тэжээх*; üxibū̆dtē oṛxigdọšōd ùtelxe nahandā gansārdažà, gūiranšálžà yàbahaŋ xùgšėd bụŕā̆d zonōĕ dunda ùzegdēgūi yüme *хүүхдүүдтээ орхигдчихоод отлох насандаа ганцаардаж гуйранчилж явсан хогшид бүриад зоны дунд үзэгдээгүй юм.*

гуйраншан/ gūiranšàŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *гуйлгачин, гуйранчин: нищий, попрошайка*; gūiranšàm bolōšyėhā gụyánāč bulyàṛxāĕ bū̆ ėdi *гуйранчин боллоо ч гуяны булчирхай бүү ид*; negėšyė olhoŋ yūmegūi, xahaṛxāĕ naḅtaṛxāč, gūiranšàŋ mete xōhoŋ ọšọxodọšńi šàmāĕ geṛtē̆šyė orūlxagūi, xarāgādla ùldexe bāčxa *нэг ч олсон юмгүй, уранхай навтархай гуйлгачин мэт хоосон очиход чинь чамайг гэртээ ч оруулалгүй, загнаад л хоох байх.* (БАУ); // Mo. guyirančin

гулабхаа/ gulaḅxā̆ (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *тагтаа: голубь*; gulaḅxā̆ nī̆dexe *тагтаа нисэх.*

гуламта/ gulamta (Tunk., Khori., Aga., San.), **golomto** (Kham., Bar., Tson.) *голомт: очаг*; gal gulamta *гал голомт*; dēde ezenē̆ mendelheŋ denžėdē dėlū̆m boldogtōĕ dē̆žē̆ ùrgedeg Onoŋ èžī̆m delger moŋgolōĕ gulamta *дээд эзний мэндэлсэн дэнждээ Дэлүүн болдогтой дээжээ оргодог Онон ээж минь дэлгэр монголын голомт.* (БАД); nahan sōxi gulamtáyā naŋgiŋ àŕūm bāĕlgārāĕ *насан туршийн голомтоо нандин ариун байлгаарай.* (БУД); gal gulamtāčn xuḍxaxa *гал голомтыг нь самрах* /үгүй хийх, үнсийг нь хийсгэх/; // Mo. golumta

гулбаа/ gulbā (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *тэргүүлэгч, ахлагч: глава рода*; duŋgar gulbā *Дунгар гулваа.*

гулбир/ gụĺbir: gụĺbir gụĺbir yàbaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *гулжиг гулжиг гээд явах: ходить в развалку*; ùndō̆r xùŋ xadā gụĺbir gụĺbir gèžė yàbagšà haŋ *ондор хүн болохоороо гулжиг гулжиг гээд явдаг сан.*

гулгидаha(н)/ gụĺgidaha(ŋ) (Khori.), **gụĺyėdaha(ŋ)** (Aga., Tunk., San.), **gụĺgidasa** (Kham.) *гулгидас: отрыжка, рвота, блевота, блевотина*; narāĕ xū̆gedē̆ gụĺgidahaŋ *иялх хүүхдийн гулгидас*; // Mo. gulgidasun

гулдирган/ gụĺdirgaŋ (Khori., Aga.) *хэлэг, гударган: наклонённый, покатый*; gụĺdirgaŋ xargī̆ *гударган харгуй*; gụĺdirgaŋ gazar *хэлэг газар*; utaxaŋ ulzāĕŋ xargī̆da urūḍxadam gụĺdirgaŋ, ugtāĕ xùnē̆ ūŕitē̆ ụšàṛxadam zulgī̆xaŋ *уртхан Улзын*

харгуйгаар урууддахад минь гударган, угтай хуний уртэй учрахад минь ялдамхан. (БАД)

гулдирха/ γụ́ldiṛxa (Khori., Aga.) *шургах, гулдирах*: *пролезать, проникать, пробираться*; xọ́rō dōγūr γụ́ldiṛžà xuḇsahā bū̄ xaxalārāč *хороон доогуур шургаж хувцаа битгий хүүлээрэй.*

гулжаар/ guldžār (Bar.), **xōlōč** (Aga.) *яндан*: *дымоходная труба*; guldžā́ŕi utā *яндангийн утаа.*

гули/ γụ́li (Tson.) *ганц арал*: *дышло /у сани/*; andžàsni γụ́li *анжисны арал.*

гулидхаха/ γụ́liḏxaxa (Tunk.) *цуглуулах, хураах. побуд. от* γụ́ldaxa *собирать*; arban tùmen adūγā šàγāč bolsor γụ́ltaxaba *арван түмэн адууга шагай болтол хураав*; albata zọyi γụ́liḏxažà ụŕildā bàŕildā zarlūlna *албат зоныг цуглуулж уралдаан барилдаан зарлуулна.* (БМУ)

гулинсаг/ γụ́linsag (Tunk., San.) *тач*: *потомок, пятое поколение /по исходящей линии/*; xùbū̄d, bėŕē̄d, basaγad, altaŋ åšànar, urγažà yàbahaŋ düšinū̄d, γụ́linsaγūd dūlagtī̄, tanda gèžè xelenem, dūlγanam, bodorγonom! *ховгүүд, бэрээд, охид, алтан ач нар, ургаж яваа доч, тач нар сонсогтун, танд гэж хэлнэм, дуулганам, бодоргоном!*

гульдаха/ γụ́ldaxa (Tunk., San.) *цугларах, хурах, цуглах, боогнох, хүйлэх*: *собираться*; bùxī̄ albata zoŋ γụ́ldaba *бүх албат иргэд цугларав*; albata zọ́ńī̄n γụ́ldàžà xùtùr xùtùr xatarba, xùxe noγō xùdùlgebe *албат зон нь цугларч, хотор хотор бүжиглэв, хох погоо ходолгов.* (БМУ)

гульмагар/ γụ́lmaγar (Aga., Khori., Tunk., San., Tson., Kham.) 1. *гулбагар, оловгор, сулавгар*: *слабый*; γụ́lmaγar hula *гулбигар сул*; 2. *гулбигар*: *длинный и тонкий*; γụ́lmaγar ùndùr *гуливгар ондор.*

гульяха/ γụ́lyàxa (Tunk., San.), **γulgixa** (Khori., Bar.), **γụ́ldàxa** (Aga.) *гулгих*: *срыгивать, отрыгивать*; xū̄ged γụ́lyàxa *хүүхэд гулгих*; γurba dàxin zàĺyànala, γurba dàxiŋ γụ́lyànala, γụ́lyàxadā gelē̄le xoro zū̄reŋ xọyọrī̄n xodo selmēŋ γụ́lyànala *гурав дахин залгив гэнэ, гурав дахин гулгив гэнэ, гулгихдаа гэлээ л хор шүүс хоёрыг нь ховх цэвэрлэн гулгив гэнэ.* (БМУ); // Mo. γulgiqu

гуляасаха/ γụ́lā̄saxa (Tson.) *гулсах*: *соскользнуть*; tere ùnege mėšē̄g dotoron orōd, mėšē̄gī̄n xaγalàžà dzaγasī̄n dūsaŋ γōdžūlād, sū̄lden ōrō̄ γụ́lā̄sād unasam bāèγà *тэр үнэг шуудай дотор нь ороод, шуудайг нь урж загасыг нь дуусан цувуулаад, сүүлд нь ооройо гулсаад унасан байлаа.* (БАУ)

гунатай/ γunatāč (Tunk.) *гурван настай*: *трехлетний*; γunatāč xū̄geŋ *гурван настай хүү*; // Mo. γunatai

гунгарбаа/ γuŋγarbā (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham., Bar.) *гунгэрваа*: *божница, киот, остекленная рама или шкафчик для икон*; buṛxanāě šėrēgē ton dēde talāěn xụbi boldog, zosōno buṛxanāě dùrenū̄ši, bėšėšyė xeregselnū̄ši tàbidag, muxar toxōě tuxāč ùndeṛtē̄, šèllemel ū̄detē̄ ùxeg γuŋγarbā gèžè neretē̄ *бурханы ширээний тун дээд талынх нь хувь болдог, дотроо бурханы дүр, хорог, шуумал бусад ч хэрэглүүдийг тавьдаг, мухар тохой орчим ондортэй, шиллэмэл үүдтэй шүүгээ гунгэрваа гэж нэртэй.*

гунигаха/ гụńiγaxa (Khori., Aga.) *гуниглах, гонсойх: приунывать*; xọžọmdōd gụńiγaxa *хожигдоод гонсойх*; sēžėxen zùr̆xem gụńiγana, sed̆xiltehē xaxasād ī̆me yūme gù *цээжхэн зурх минь гуниглана, сэтгэлтээсээ хагацаад ийм юм үү?*. (БАД)

гунии/ guńiŋ (Bar.) *дотно сэтгэл: благосклонность*; guńinī̆ bodox (*нохрийн*) *сэтгэлийг бодох*; hāĕxan tàńilsahanāĕ guninār *сайхан танилцсаны дотно сэтгэлээр*; // Ma. γunin

гунирха/ гụńir̆xa (Tunk., San.), **eŋxer̆xe** (Khori., Aga.) *гунирах, эрхлэх, наалдах: ласкаться, ластиться*; abī̆ŋγā élgende gụńir̆xa *аавынхаа элгэнд эрхэлж наалдах*; γunžàŋ üńē̆ gụńirā belē, γunam buxa horogtō̆ belē̆ *гунжин үнээ гунирч билээ, гунан бух сорогтож билээ*. (БМД)

гунхарха/ гuŋxar̆xa (Khori., Aga.) *гунхалзах: качать головой при ходьбе /о человеке/*; xùsed γọγọ bėšėlād xüzūnē̆ zoboloŋ γuŋxarna, taŋgil γọγọ bėšėlād tàr̆xī̆n zoboloŋ γuŋxarna *гүйцэт гоолиг биш байж хүзүүний зовлон гунхалзана, танхил гоолиг биш байж, толгойн зовлон гунхалзана*. (БАД)

гуран/ γuraŋ (Tunk.) *самец косули /в период, когда у него опадают рога/*; γuraŋ hara *овлийн дунд сар: второй зимний месяц*; γuran šēreŋ *намираа бороо: мелкий-мелкий продолжительно моросящий дождь*.

гургаха/ γurγaxa (Tunk.) *жиргэх, донгодох: щебетать, петь /о птицах/*; γurγaldāĕ γurγaxa *гургалдай донгодох*.

гуригтаха/ гụ́rigtaxa (Khori., Aga.) *гуранхлах, гуранхтах: голодать, изголодаться до того, что не быть в состоянии есть от истощения*; γụ́rigtahan šọnōĕŋ ńüdem bùrelzežė, bāĕtahanāĕ heyī̆yė xaxa tatan zubar̆žà bāĕhār xōĕto xọyọr xùlōrō̄ xab̆xada orošọbo *гуранхатсан чонын нүд бүрэлзэж, байдасны сэгийг хүү татан зулгааж байсаар хойт хоёр хөлөөрөө хавханд орчихов*. (БАУ)

гуримгүй/ гụ́rimgūi (Khori., Aga.) *журамгүй, эмхгүй: беспорядочный*; γụ́rimgūi bāĕdal *эмх журамгүй байдал*; γụ́rimgūi yàbadal *журамгүй явдал*; 2. *нэн, тун асар, улэмж: весьма, очень*; γụ́rimgūi mūxāĕ *тун муухай*; γụ́rimgūi hāĕxaŋ *нэн сайхан*; γụ́rimgūi yėxe tonūl dēreme *асар их тонуул дээрэм*; γụ́rimgūi mantan tomo àmitaŋ *улэмж аварга том амьтан*.

гуриха/ γụ́riŋxa I (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *гуриа, гуринх: голодный*; γụ́riŋxa šọno *гуриатсан чоно*.

Гуриха/ γụ́riŋqa II *Хамниганы овог. Хамниганский род*.

гурихалха/ γụ́riŋxalxa (Khori., Aga., Tson.), **γụ́ritaxa** (Tunk., San.) *гуриатах, гуринхлах: быть голодным /о волке или собаке/*; šọno noxōĕ γụ́riŋxalxa *чоно нохой олсож гуриатах*; nùgelšėńi yūmbe gexede àmidī̆māĕ šüdōrō̄ zulγādag, amidī̆māĕn šụha γōžūldagšińi bāĕna, enēnē̆ bolō̄ xadā γụ́ritaxāĕŋ ùxelhō̄ γar̆šà üyė nahandā xùsexeš *нүгэл чинь юу вэ гэхэд амьд юмыг шүдээрээ зулгаадаг, амьд амьтны цус гоожуулдаг чинь байна, энийгээ больдог бол гуриатахын үхлээс гарч насаа гүйцэд эдлэнэ*. (БАУ)

гуршаха/ γụr̆šàxa (Tunk.), **xur̆šàxa** (Aga., Khori., Tson.) *умрүүлах, умрүүлж оёх*:

особым образом сшивать куски кожи; yàmàr mūxāčyār γuŗšāb̥šà *ямар муухайгаар умруулаа гэ.*

гутаар/ γutā́ŕ I (Khori., Aga., Kham., Tson., Tunk., San., Bar.) *гутаар*: *налим*; γutā́ŕi zaγahanāč arahaŋ šėrbūlgetē huxāč ulām bardag *гутаар загасны арьсан ширвүүлтэй сухай улаан бардаг.*

гутаар/ γutār II (Tunk.) *гуравдагчаа саасан сүү*: *молоко третьей дойки*; γunžàŋ üńēnēŋgē γutārār γụšàŋ xadī̄yė xùndelxe, dùnžėŋ üńēnēŋgē γutārār düšėŋ xadī̄yė xùndelxe *гуржин үеэнийхээ гутаараар гучин хадыг хүндлэх, доржин үеэнийхээ гутаараар дочин хадыг хүндлэх.*

гутаарлаха/ γutārlaxa (Tunk.) *үеэг гуравдагч удаа саах*: *доить в третий раз*; üńē γutārlažà hāxa *үеэ гутаарлаж саах*; γunžà üńēgē γutārlàžà γụšàn xadī̄yė xùndelō̄ belē̄š, dùnžė üńēgē γutārlàžà düšėŋ xadī̄yė xùndelō̄ belē̄š *гуржин үеэгээ гутаарлаж гучин хадыг хүндэлсэн билээ чи, доржин үеэ гутаарлаж дочин хадыг хүндэлсэн билээ чи.* (БМД)

гутаха/ γutaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) 1. *гутах, муудах*: *портиться, протухать, преть, ухудшаться*; mixamnāē γutašō *мах маань гутаж муудчихлаа*; ùnùr γutaxa *үнэр үнэртэх*: *издавать запах, пахнуть*; üĺir mōēhonōē ùnùr γutahaŋ ùrgen saγāŋ Onomnōē *үрэл мойлын үнэр анхилсан оргон цагаан Онон маань.* (БАД); 2. *гутах, гансрах, гуних*: *терять надежду, унывать, отчаяться*; durā γutaxa *дураа гутах*; ōēγō γutahaŋ xebeŗtē *дураа гутсан янзтай*; 3. *гутах, унах*: *подрывать свою репутацию, позориться, срамиться*; nere tùren γutaxa *нэр тор нь гутах*; // Mo. γutuqu

Гутул буумал/ γutul būmal *Сэлэнгийн буриадын нэгэн овог*: *Род Селенгинских*, yirmāgī yiŗxe tsagtal bāēŕin dērē olzondo oroson ulus tšọno omogtī oldzoŋ, γutul būmal, xoromši alaγui, yörögī xaranūt ede dzoŋ *Ермакийн ирэх цагт л байран дээрээ олзонд орсон улс чоно омогтой Олзон, Гутул буумал, Хоромши, Алагуй, Ероогийн Харануут од зон.*

гуу/ γū (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.), **gūŗsag** (Bar.) *гуу*: *ладанка*; xoγọr mùre dērē γū zūdeg bāēγā hamaγad, baha ùberē γū gėžė bāēxa, ene xadā šágšà buŗxaŋ zōsōn xēd zūdeg, ńūr taladā γọγọ hī̄lūŋē, dēde tēgē mùŋgùŋ ùlgūŗŋē zūd̥xel yūme *хоёр морон дээрээ гуу зүүдэг байлаа, эхнэрүүд, бас оврийн гуу гэж байдаг, энэ нь бол чагц бурхан дотор нь хийгээд зүүдэг, нүүрэн талдаа гоё сийлүүртэй, дээд тээгээ монгон оосортой зүүсгэл юм;* // Mo. γuu

гуунагар/ γūnaγar (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *сунагар*: *тонкий и гибкий*; γūnaγar γọγọ mọŕid *гунагар сайхан морь*; γūnaγar ùnder bėyėtē, yėleŋ xara uta ùhetē, ėŕid sexe xara niḍxetē, honor xaraxaŋ ńüdetē exener *сунагар ондор биетэй, хилэн хар урт үстэй, эрс шулуун хар хомсогтэй, сэргэлэн хархан нүдтэй эмэгтэй.*

гуурһа(н)/ γūŗha(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **γūŗsa** (Tson.), **γūŗsu** (Kham.) 1. *гуурс*: *ствол /птичьего пера/*; γūŗhatāē mọŕiŋ *гуурстай морь*; 2. *үзэг*: *перо /для письма/*; γūŗhār bėšėxe *үзгээр бичих*; tùmer γūŗha *төмөр үзэг*; xulahaŋ γūŗha *хулсан үзэг*; γūŗhaŋ xuŗsa, ùzùg todo

boltoγδč *узэг хурц, усэг тодорхой болтугай*; 3. *гуурс: трубка*; γūr̥hār úlc̄xe *гуурсаар улээх*; // Mo. γoursu

Гучид/ γuťšid *Сэлэнгийн буриадын Абагад овгийн нэг отог. Оток рода Абагад Селенгийских бурят.*

гуша/ γu̯šȧ (Khori., Aga., Tunk., San.), γu̯ši (Bar.), γu̯ťši (Kham., Tson.) *гуч: правшук*; γu̯šȧ basaγamńi *гуч охин мишь*; nọyọnhō nọyọŋ hemnāčš, nọyọn šȧrγāčŋ γu̯šȧ hemnāčš, haltāčŋ türgeŋ harbaγar belc̄š *ноёноос ноён билээ чи, ноён Шаргайн гуч билээ чи. Салтайн түргэн Сарвагар билээ чи.* (БМД); // Mo. γuči

Гушад/ γu̯šȧd *Хорийн арван нэгэн эцгийн нэгэн омог Гучид: Гучитский род*; γu̯šȧd omoγōč xúxūr gexede mergen šȧra, búxe xara gėžė xọyọr xúxūr zom bāčxa *Гучид омгийн хохуур гэхэд Мэргэн шар, Бох хар гэж хоёр хохуур зон байдаг.*

гуша(н)/ γu̯šȧ(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.) *гуч, гучин: тридцать*; γu̯šȧŋ alda γu̯ŕig šȧra noxōč *гучин алд гуриг шар нохой*; γu̯šȧŋ γurbam mundarγa *гучин гурван оргил* /соён уулын/; nomto γu̯šȧŋ γurban teŋgėŕi, nomgūi tabaŋ xara teŋgėŕi *номт гучин гурван тэнгэр, номгүй таван хар тэнгэр*; // Mo. γučin

гγ/ gù (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *уу? үү?: частица юу? юү?*; bėyės hāčŋ gù? *бие чинь сайн уу?*

гүбихэ/ gùbixȯ (Khori., Aga.), **gȯbixȯ** (Tunk., San., Tson.), **gȯbikȯ** (Kham.) 1. *говох: трясти, выколачивать, выбивать*; tōho gùbixȯ *тоос говох*; 2. *цэцэглэж ойгорох: отцветать, осыпаться после цветения, опадать*; xoṛtōb̥xo sesegē gübiē *томс цэцгээ говлоо /томс цэцэглэж ойгорлоо/*; 3. *зодох, жанчих: бить*; xúbūgē gübiźé γarba *хүүхдээ зодож гарав*; // Mo. göbikü

гүбүүр/ gúbūr (San.) *говүүр, савaa: палка для выколачивания пыли, снега и т.п*; // Mo. göbigür

гүбэр/ gùber: gùber šȅber (Khori., Aga.); **gúwer tùwer** (Bar.) *шивэр авир: шёпотом /разговаривать/*; gùber šȅber zuγālba *шивэр авир ярилцав*; hábir gùber xō̄reldedeg boloŋxōč *шивэр авир ярилцдаг болов гэнэ*; 2. *гунгэр, дунгэр: негромко, глухо, тихо разговаривать*; γadzā gúwer tùwer yárilsaxa šig *гадаа гунгэр дунгэр ярилцах шиг*; gúwer tùwer dūldax *гунгэр дунгэр дуулдах.*

гүбэрхэ/ gùbeṛxe (Khori., Aga.) *говтнох, бовтнох: бормотать, бурчать, ворчать*; aman sōγō nege yūme gùberō̄d oṛxixo *аман дотроо нэг юм говтнood орхих*; bāĕg dā gėžė gùberō̄d hō̄rgen harbāĕxa *байг даа гэж говтнood гэдрэг нь сарвайх.*

гүбээ/ gùbē (Khori., Aga.), **gȯbē** (Tson., Bar., San., Tunk.), **gȯbō̄** (Kham.) *гувээ: бугор*; gùbē dabaxa *гувээ давах*; gùbē̄n sānahā xȁšxaṛxa *гувээний цаанаас хашгирах /ямар нэгэн юмаар халхавчилж хашгирах/*; xùbūmńi šī, tụ̀lūṛxam borboγor ùbegem bėšėšdā, gùbē̄n sānahā xȁšxaṛxadā yā̄nȁš *хүү минь чи, ядарсан борцгор овгон биш дээ, гувээний цаанаас хашгираад яах вэ дээ*; // Mo. gübege

гүд/ gùd (Bar.) *гүдэс, шулуун шууд: стойкий, прямодушный, прямой*; gùd dzantī *шулуун зантай*; gùd xùŋ *гүдэс хүн*; gùd xelex *шууд хэлэх.*

гүжэгэр/ gùžèger (Khori., Aga.) *гүжирмэг: отчаянный, отважный, мужественный*; gùžèger xara xùŋ *гүжирмэг хар хүн.*

гүйбэшэлхэ/ gŭibèšèlxe (Tunk.) *гүйвчлэх: завязывать узел.*

гүйгөөшэ/ güigŌšŏ (Khori., Aga.) *хурдан морь, уралдааны морь: скакун*; gŭigŌšŏ moŕidĪyė arban negchē arbaŋ yurban nahanāĕ xùbŪd šọdōg unadag belē *хурдан морьдыг арван нэгээс арван гурван насны хүүхэд /седок/ унадаг билээ*; onso homonōĕ gŭigŌšŏ, xùlùg uxāxaŋ xotoyōdōĕ *онц сумны уралдаач, хүлэг ухаахан Хотгоодой.* (БАД)

гүйрэш/ güireŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *гүймхий, гүйдэг: бегун*; güireŋ moŕiŋ *гүйдэг морь.*

гүйсөөхэ/ güisŌxe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *гүйцээх: выполнять, завершать*; xeleheŋ ùgē güisŌxò *хэлсэн үгээ гүйцээх*; // Mo. güyičegekü

гүйсэд/ guised (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *гүйцэд: полный, заполненный, достаточный, укомплекьованный, вполне, полностью*; ùgē guised xelegtĪ̆ *үгээ гүйцэд хэлээрэй*; dutūl ugŭi gŭiseḏxenēr dūnāĕŋyā hāĕxańiyė xāĕralžàŗxĪ̆ta, aldaŋgŭixeŋ gŭiseḏxenēr ày Ī̆ŋyā hāĕxańiyėl xāĕralžàŗxĪ̆ta *дутуу л үгүй гүйцэдхэнээр дууныхаа сайхныг хайрлаж орхиоч, алдалгүй гүйцэдхэнээр аяынхаа сайхныг хайрлаж орхиоч.* (БНД); // Mo. güyičed

гүйсэдхэгшэ/ güiseḏxegšė (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *гүйцэтгэгч: исполнитель*; togtōl güiseḏxegšė *тогтоол гүйцэтгэгч*; // Mo. güyičedkegči

гүйсэдхэл/ güiseḏxel (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *гүйцэтгэл: исполнение, выполнение, осуществление, завершение*; tùlùblùgēne güiseḏxel *төлөвлөгөөний гүйцэтгэл*; ùnenšė šụdaryu bāĕxa gĒšėmnē ulasāĕ àžàl xexedele ċliredeg yŭmen tedĪ̆ bėšė ābdā, ùnenšė gĒšė büriŋ gŭised šànaŗtāĕ güiseḏxelē üŕi dùŋ, šụduryu gĒšėmńē xudalār xūmayāĕ xūdū xolšọyor ùgĪ̆ sexe tūilbáŕitāĕŋ üŕi dùŋ gēhā ŌrŌ ŌrĒgŌ xùndùḏxeŋ ùneŋ zọŕihonō baraža, ŭimeŗheŋ hėšxelde ọŕōsoldoŋgŭi ŭilē ùzeterē žŭḏxēdle bāĕ geheŋ xereg bāĕxaḇšėbĪ̆ *үнэнч шударга байна гэдэг маань улсын ажил хийхэд л илэрдэг зүйл тодий биш бизээ, үнэнч гэгч бүрэн гүйцэд чанартай гүйцэтгэлийн үр дүн, шударга гэдэг нь худал хуурмаг, хуудуу холбирхойгүй гүдэс туйлбартайн үр дүн гэвэл ооруо оорийгоо хүндэтгэн үнэн зорьсоноо барж, үймэрсэн сэтгэл ороцолдохгүй үйлээ үзэтэлээ зүтгээд л бай гэсэн хэрэг байх шүү хо.* (ДГЗ); // Mo. güyičedkel

гүйсэдхэхэ/ güiseḏxexe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *гүйцэтгэх: исполнять, выполнять, осуществлять, завершать*; togtōl güiseḏxexe *тогтоол гүйцэтгэх*; // Mo. güyičedkekü

гүйсэхэ/ güisexe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *гүйцэх: завершаться, оканчиваться*; xežė güisexe *хийж гүйцэх*; 2. *гүйцэх:* исполняться; naha güisexe *нас гүйцэх*; // Mo. güyičekü

гүл/ gùl (Bar.) *нэл, нэлэнхүй, цул, цуглуй: повсеместно, повсюду*; gùl xùxe tug *нэл*

хөх туг; gùl ulāŋ xọšū *гүл улаан хошуу /хошуунык нь туг улаан байжээ/.*

гүлгэлзэхэ/ gùlgelzexe (Khori., Aga.) *өвөлзөн гүйх, олон голон хийж гүйх: шнырять, бегать*; āělāě γazāγūr gùlgelzexe *айлын гадуур өвөлзөн гүйх.*

гүлгэлхэ/ gùlgelxe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson.), **gùlgùlke** (Kham.) 1. *гөлөглөх: щениться*; noxōě gùlgelxe *нохой гөлөглох*; 2. *гөлөглох, нахиалах: распускать почки*; buryāhaŋ gùlgelxe *бургас нахиалах*; namaṛtā noγōŋ xenzelžė, seseg seseglеŋ, buryāhanāě gùlgelōhā uryasatāě žėl yėrexe gelsedeg heŋ *намартаа ногоо хэнзэлж, цэцэг цэцэглэж, бургас нахиалбал ургацтай жил ирнэ гэлцдэг сэн.*

гүлгэ(н)/ gùlge(ŋ) I (Khori., Aga.), **gòlgō** (Tunk., San.), **gòlòg** (Tson.), **gùlgù** (Kham.) 1. *гөлөг: щенок*; noxōěŋ gùlgeŋ *нохойн гөлөг*; gùlgeŋ noxōěŋ šüde xuṛsa *голгон нохойн шүд хурц*; xùbūmńi tuhada orobo gēšė bed dā, yūŋ noxōěŋ gùlgeŋ namada xežė ùxen heŋ gū *хүү минь тусад орж шүү, ямар нохойн гөлөг надад хийж огох вэ дээ*; 2. *нахиа, гөлөг: почка*; modonōě gùlgeŋ *модны нахиа*; gùlgeŋ xuhaŋ *нялх хүс*; 3. *нялх: молодой, свежий*; gùlgen noγō *нялх ногоо*; gùlgen noγōnōě ùner aŋxilhaŋ zunāě ėxiŋ harīŋ nāṛtāě hāěxaŋ ùder *нялх ногооны үнэр анхилсан зүнэ эхэн сарын налгар сайхан одор*; zalū xùŋ ėdiṛxū, gùlgen noxōě šüdeṛxū *залуу хүн идэрхүү, голгон нохой шүдэрхүү*; // Mo. gölüge, gölügen

гүлгэн/ gùlgeŋ II (Bar.) *нэлдээ, цулгуй, нийдэм: все, всюду, сплошь*; endehē barūnšā gùlgeŋ sahatī bāěna *эндээс баруунчаа нэлдээ цастай байна*; gùlgeŋ xar išignī arahāě dzuldž xīheŋ dotoṇōě dēl *цулгуй хар ишигний арьсыг зулж хийсэн дотортой дээл*; // Ma. gùlgùn

гүлгэры/ gùlgeri (Khori.) *гэнэн залуу: юный, неопытный*; gùlgeri nahaŋ *гэнэн нас.*

гүлдэ/ gùlde (Tunk.) *цалам: аркан, лассо, петля*; nàyàŋ alda gùldèyē nāěma dàxiŋ huŋγāžà, xanšàr uta sēžihēn miŋγaŋ alda milūr saγāŋ gùldèyē γaryažà huŋγālžà yàbana *наян алд цалмаа найм дахин сунгаж, ханчир урт цээжнээсээ мянган алд мялуур цагаан цалмаа гаргаж сунгаалж явна.* (БМУ)

гүлдэгэд/ gùldeged (Khori., Aga.) *гүлдгэс хийлгэх: то и дело двигаться с вытянутой вперёд шеей*; uta xùzūgē gùldeged gūlēd zogsọšọxo *урт хүзүүгээ гүлдгэс гүүлээд зогсчихох*; gùldeged bāěsa zàlyàžàṛxixa *гүлдгэс хийтэл залгиж орхих*; moγōěŋ xùzūŋ gùldeged gùldeged gèžė bāěžà hōnoγonoxo *могойн хүзүү гүлдгэс гүлдгэс гэж ирээд шогнолзох.*

гүлдэхэ/ gùldexe (Khori., Aga., Tunk., San.) *гүлдрэх: накидывать*; ėŕixe gēšīyė xùzūndē zūgšė belē gù gèžė hanād, gùldeged gèžė xùzūndē gùldèžèṛxibe *эрхи гэгчийг хүзүүндээ зүүдэг билүү гэж бодоод, гүлдгэс хийн хүзүүндээ гүлдэрчихэв.* (БАУ)

гүлзооргэнэ/ gùlzōrgene (Tunk.) *гүзээлзгэнэ: земляника*; gùlzōrgene tūxe *гүзээлзгэнэ түүх*; busādla geṛtē yèreŋ gehēn gerēn hūŕihā gùlzōrgene uryažà, xàšāγāěn hūŕihā xagdaŋ uryažà bāěba *буцаад л гэртээ ирсэн чинь гэрийнх нь буурнаас*

сүүлдээ урхаж. хашаанаас нь ёроолоос хаяд урхаж байж. (БАУ)

гүлмэлзэхэ/ gülmelzexe (Aga.) *сүржлэх: двигаться прямо*; elehetē gegšīn dabānda ėńyėn temeŋ gülmelzēd, ėžī abīŋ xolodo ėrēŋ ńüdüŋ yėlmelzēd *элстэй сачийн дээгүүр инээн тэмээ сүржлээд, эзэж ааваын хойд эрээн нүд малгалзаад.* (БАД)

гүлмэр/ gülmer (Khori., Aga., Kham.) 1. *цэл залуу: залуу, хонгор, гэнэн хонгор нас: молодой, юный*; nahažāgüi gülmer bėyė *насжаагүй залуу бие*; uxāžāgūi **gülmeŋxeŋlād** ųšąŋtāė ügīm togtōnogūi *ухаажаагүй болчимгүй болоод учиртай үгийг минь тогтоогүй*; aral xübšīŋ unayanlād amā medēgüi gülmeŋxeŋ, āėdaŋxaŋ amarag bolxōrlād abahā xolodōgūi gülmeŋxeŋ *ар л ховчийн унага мортлоо амаа мэдээгүй залуухан, ялдамхан амраг болмоор байтлаа аваасаа холдоогүй гэнэн хонгорхон.* (БАД); 2. *гэнэн, болчимгүй: наивный, легковерный*; gülmer seḍxilńi tesnegüi *гэнэн сэтгэл минь тэссэнгүй.*

гүлмэрдэхэ/ gülmerdexe (Khori., Aga., Tson., Tunk., San.) *залуудах, гэнэдэх, гоомойдох: быть молодым, быть неопытным*; gülmerdēl gēšė xa *залуудаа л болов уу*; gülmerdežė bāėhār yomoḍxōxo *гоомойдож байсаар голтгоох.*

гүльмэ/ gülme (Khori., Aga., San.) 1. *тор, шүүр, гох: рыболовная сеть*; šülhērē gülme tatahan tomo abāxāė *шүлсээрээ тор татсан том аалз*; zayahanāė gülme *загасны гох*; 2. (Tunk.) *голом: чепрак*; emēli gülme *эмээлийн голом*; gùb geheŋ gülmetē gülmer baya sabidaŋxaŋ *гов хийсэн голомтой голмор бага цавьдархан.*

гүльмэдэхэ/ gülmedexe (Khori., Aga., San.) *тороор барих, гохдох: ловить сетью /рыбу/*; zayaha gülmedexe *загас гохдох.*

гүлы/ gùlī (Khori.) *худгийн цах: колодезный журавль*; nīslel xürēnē buŋād xorōnōė zoŋ gēšė àžàlšà beŋxe bāėhan dērehē dùnzem bāėšàŋyūši bàŕižà, ùnder šürgeŋ xàšānūši xaḍxažà, gùlītē xudaŋūši maltažà abhaŋ, adū malāė haraḅšà, ambār haba ālī xürēŋ gēšėn āėxaḅtar toxilig bėšėntēn sasūlxada ilyarma bāėra bāėdaltāė bāėgšàhaŋ *нийслэл хүрээний бүрийд хорооны зөн гэдэг ажилсаг сүрхий байсан учраас дүнзэн байшингуудыг барьж, өндөр шоргон хашаануудыг хатгаж цахтай худгуудыг малтаж авсан, малын саравч, амбаар сав ааль хүрээ гэдэг нь айхтар тохилог бүсадтай нь зэрэгцүүлээд ялгарам байр байдалтай байдаг сан.*

гүнгинөөн/ gùŋginōŋ (Khori., Aga.) *нүжигнээн: грохот, гром, рокот*; yāmar geltēb, negel yāėxaltāė gùŋginōŋ yama xebeŋtē *ямар гох юм бэ дээ, нэг л гайхалтай нүжигнээн гарч байгаа янтай.*

гүнгэргэхэ/ gùŋgergexe (Khori., Aga.) *гүнгэнэх: бормотать про себя, ворчать, брюзжать, бубнить*; aman sōyō gùŋgergeŋ yūme xeležė namanšàlxa *аман дотроо юм гүнгэнэн наманчилах*; yūŋ gèžė aman soyō gùŋgergehenīn hāėsa dūldaŋgūi ùŋgeršōheŋ *юу гээж амандаа гүнгэнэсэн нь сайтар дуулдагүй онгорчихож билээ.*

гүндүү/ gündū̄ (Khori., Aga.) 1. *гүнзгий, үндэстэй: глубокий, основательный*; gündū̄ bodol *гүнзгий бодол*; gündū̄ sāγūr bū̄ bodŏrŏčgtī̄ *гүнзгий цаагуур нь битгий бодоороӈ*; gündū̄ xüŋ *бодолтой хүн*; gündū̄gĕr bodožǫ xelexe *үндэстэй бодож хэлэх*; 2. *лут, лужир, мундаг: огромный, громадный*; tomo šụlū gündū̄gĕr unaxa *том чулуу нүжигнэж унах*; 3. *ичгүүргүй, сонжуургүй: нагловатый, беспардонный*; gündū̄ mūxāĕ *сонжуургүй муухай*; gündū̄ ńūŋāĕ *ичгүүргүй нүүртэй.*

гүнжих/ gündžix (Bar.) *холоо ачих: сидеть нога на ногу*; xólō̄ gündžidž hūx *холоо ачиж суух.*

Гүнэкин/ günčkiŋ *Хамниганы овог: Хамниганский род.*

гүр/ gür I (Khori., Aga.) *гор: несправедливое обвинение, клевета*; xara gürō̄r xardaxa *хар гороор хардах*; gür ügende unaxa *гор үгэнд унах*; // Mo. gör

гүр/ gür II (Tunk., San.) *гувчуур: верша (из ивняка, для ловли рыбы)*; gür tábixa *гувчуур тавих*; gürč̄ amaŋ *гувчуурын ам*; gür zū̄xe *гувчуур зүүх*; günzegč̄ uhanda gür tábidaggūi *гүнзгий усанд гувчуур тавьдаггүй*; ◊ xūrāĕ goŋxondo gür zū̄be *хуурай горхонд гувчуур зүүв (цоорхой хувцаагаар ус зоов).*

гүрбэхэ/ gürbexe (Khori., Aga.) *гүрвэлзэх, гүрэвгэнэх: извиваться, колыхаться, делать волнообразные движения*; arγamžā̄ gürbexe *аргамж гүрвэлзэх*; γartā bárihaŋ urγan gürbčžė üzū̄r uzūrārā γazar šū̄rexe *гартаа барьсан уурга нь гүрвэгнэж үзүүр үзүүрээр газар шүүрэх.*

гүрзүү/ gürzū̄ (Khori., Aga.) *гудгэр: выносливый, терпеливый*; gürzū̄ šėŋxi ere *гудгэр гудэсхэн эр*; gürzū̄ šėŋxi eretč̄ hügelsėžė šā̄saldaxa *гүргэр гудэсхэн эртэй тавилцаж шаацалдах.*

гүрлээ/ gürlē (Khori., Aga., Tunk., San.) *горлоо: сплетение, заплетение, завиток*; gürlē ühen *горлоо үс*; gürlē zadalxa *горлоо задлах*; xọŕiŋ gürlē ühčyč̄ xodo taha xāčšálba *хорин горлоо үсээ ходор тасар хайчлав.* (БМУ); // Mo. görülege

гүроо/ gürō̄ (Khori., Aga., Tunk.), **gürē** (Bar.) *гүрээ: сонная артерия*; gürō̄gē hudahaŋ *гүрээний судас*; // Mo. gürege

гүрооли/ gürō̄li (Khori., Aga., Tunk., San.) *гороол: дикие звери*; aŋ gürō̄li *ан гороол*; xürcldū̄r mergem bātar üdür büŕi aŋ gürō̄li aŋnážá ážá türüŋ hūdag bāčyā heŋ xa *Хүрэлдүүр мэргэн баатар одор бүр ан гороол агнаж аж торон суудаг байсан юм санж гэнэ.* (БАУ); // Mo. görügeli

гүроолихэ/ gürō̄lixe (Khori., Aga., Tunk.), **gürēlxe** (Bar.) *гороолох: охотиться*; xübšėde gürō̄lixeyō̄ γarā *ховчид гороолохоор гарлаа*; // Mo. görügelekü

гүроохэ(и)/ gŏrō̄hŏ(ŋ) (Tunk., San., Bar.), **gürō̄hŏ(ŋ)** (Khori., Aga.), **gürō̄se** (Kham., Tson.) *гороос: антилопа*; boro gŏrō̄hŏŋ *бор гороос: косуля*; gürō̄hŏne mixaŋ *гороосний мах: козлятина*; gürō̄henē marsa *гороосний марз: солончак*; mededegte üge xele, mergende gürō̄he šāxa *мэддэгт үг хэл, мэргэнд гороос шах*; xüŋ xara gürō̄heŋ *баавгай: медведь*; bọdi gürō̄heŋ *бодь гороос: лань*; xụšū büŕi gürō̄hŏŋ, xōlōĕ büŕi āyāŋγa āyāŋγāšā

xübüdüd ayaŋyalxadàžà nèryïta *хүнүү бүр нэрээс; хоолой бүхэн ая дуу аялан дуулаач хэлүүл аяж дуулан нэрлэнэ.* (НЦД); dāèdïŋ gürөhen dāèdārā, dalāèn zayahaŋ uhārā *талын нэрээс таалах, далайн захас уснаах /байлах байхаа газартаа жаахнатай/*; // Mo. görügesün

гүрөөнэтэй/ gürөhötē (Khori.) 1. *сэрхэй, ажисч*: *воровитый*; gürөhetē xüŋ *сэрхэй хүн*; 2. *хатуу, шаардлагатай*: *строгий, требовательный, взыскательный*; gürөhetē darya gēšèheŋ *чанга шаардлагатай дархи байсан юм сан*; 3. *амсхой*: *уродый*; bahaš gürөhetē bāèžàš bolölāwza *бас ч амсхой байж мэдэх л байх.*

гүрэгэшэлдэхэ/ güregèšèldexe (Khori., Aga.) *хүсэшлэх*: *биться, пульсировать*; yarïn arāèŋ tomo xüxe hudahanūd güregèšèldèžè ulam tomo bolžọ xaragdaxa *сарын нь арын там хах судаснууд хүсэшлэн улам там болж харагдах.*

гүрэхэ/ gürexe (Khori., Aga.) 1. *горох, сүлжих*: *плести, сплетать, заплетать /косу и т.д/*; gezege gürexe *гэзэг горох*; minā gürexe *минаа ташуур горох*; 2. *удэх*: *прикреплять*; arag gürexe *араг удэх*; // Mo. görükü

гүсэ/ güse (Khori., Aga., Tunk., San.) *данх*: *чайник*; güsetē sāē *данхтай цай*; güsïŋ xölöē *данхны цорго*; güsïŋ ọyör *данхны ёроол*; güse ọyörloxo *данх ёроолдох*; tomo yülïŋ güse *том гүүлин данх*; güse sö uhaŋ xalažà šïyanür àbāŋ yaŋxa *данхан дотор ус халж, жийганасан чимээ гарах*; 2. güs (Bar.) *гүү*: *чайник*; güsen dotö yü xïgētï bāèyā yüm bē? *гүүн дотор юу хийсэн байгаа юм бэ?*; // Mo. güče

гүүгэнэхэ/ gügenexe (Tunk.) *дүнгэнэх*: *жужжать*; batayanïn moyöèdö yèrèd xürē xelèžè šàdāhöē. gügene **gügenehēr** yàdāl gèžè öèlyülšxana *батаана нь мохойдоо ирэхэд үгээ халж чадахгүй, дүнгэнэ дүнэнээр арай л гэж ойлгуулчихна.* (БАУ)

гүүгэнэн/ gügeheŋ (San.) *гүгээгэнэ*: *съедобный клубень.*

гүү(н)/ gü(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham., Bar.) *гүү*: *кобылица*; gü hāxa *гүү саах*; tabaḍxi namarā adühanāē erene họyö huŋyama, emene güŋ gèžè nereleg-dexe *тавдахь намраа адууны эр нь хавчиг соёолон, эм нь гүү гэж нэрлэдэнэ*; güŋ hüyör seŋgegšèdē oroŋ *гүүн сүүгээр цэнгэгчдийн орон /монгол орон/*; gü unuxgüib, güzö èdixegüib *би гүү унахгүй, гүзээ идэхгүй*; // Mo. gegüü

гүүртэ/ güṛte (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *түүврын суурь*; *сүрэг*: *гурт*; mixa xambinād uru güṛte tüyāhamdi *мах комбинат руу түүвар тусан юм.*

гүүрэх/ güṛx (Bar.) 1. *ойлгох*: *понимать, разуметь, сознавать, осознать*; xünï xeleheŋ ùgï gürx *хүний хэлсэн үгийг ойлгох*; 2. *асуух, сурах*: *спрашивать, задавать вопрос*; ulud xedzēnehē bordöndö yaŋxa gèdž bāèyā yümābdā, šï yàbād gürēd yirelši? *улс хэзээнээс хадландаа гарах гэж байгаа юм бол доо, чи яваад асуугаад ирээч.*

гүүтэхэ/ gütx (Bar.), **gütexe** (Khori., Aga.) *адайрлах*: *капризничать, артачиться, привередничать, фокусничать, блажить*; möŋ gütēd öxgüi gē bāēna *мөн адайрлаад өгөхгүй гэсэн байна*; šāmāèg gütēdle önöx usa tüsergēd yaŋxana gèžè

bodolō *чамайг адайрлаад л оноох усаа тусэргээд унах нь гэж бодлоо*; 2. *овчин ходлох, хууч хөдлөх*: *приступ болезни*; gūtēd xalūr̆si γarlā *өвчин нь хөдлөөд халуурч гарлаа*; ◊ gūtežė bāěγāšàn tere ~ *гуль нь цухуйж байгаа нь тэр*.

гүхы/ gùxī: gùxī γalūŋ (Khori.) *ахуна*: *гагара полярная*; gùxī γalūŋ gėžė šụbūŋ *ахуна гэдэг шувуу*.

гүхыхэ/ gùxīxe (Khori., Aga.) *бохийх, гудайх, тонгойх*: *быть наклонённым /о корпусе/*; gùxīžė xaraxa *тонгойж /өнгийж/ харах*.

гүхэгэр/ gùxeger (Khori., Aga.) *махир, мэхгэр*: *с наклонённым корпусом, понурившийся*; gùxeger γāhaŋ *махир гаанс*.

гүхэр/ gùxer: gùxer gùxer gexe (Khori., Aga.) *бог бог хийх, мэхэр мэхэр хийх, гүхэг гүхэг гэх*: *говорится о походке сутулого человека*; dabašàlžà hūγād gùxer gùxer γāhā tùŋxixe *завилан суугаад гүхэг гүхэг гансаа тошхох*.

гүхэс/ gùxes: gùxes gùxes (Khori., Aga.) *гэхэс гэхэс хийх, гэхэг гэхэг хийх*: *качнуть, кивнуть*; gùxes gùxes gėžė ńēxe *гүхэс гүхэс хийж шээх*.

гүшэрхэ/ güšėr̆xe (Tunk.) *гужирдэх, гөрдөх*: *клеветать на кого л, оговаривать кого-л, наговаривать на кого-л, шиштуировать*; yūnde namāěyė xulγāěšà gebet, bī xulγāě xėžė šàdadaggūib, namāě xàŕīŋ oronhō yèrehen xadamńi xulγāěγār xardažė güšėr̆be gēšė ābta! *юунд намайг хулгайч гэв та, би хулгай хийж чаддаггүй, намайг харийн орноос ирсэн болохоор хулгайд сэрдэж гужирдлээ гэж үү дээ, та!*. (БАУ)

гэгэхэ/ gegexe (Khori., Aga.) 1. *гэгэх, гэгэж уйлах, цурхирч уйлах*: *рыдать, плакать навзрыв*; gegežė bar̆xir̆xa *гэгэж уйлах*; 2. *гонгинох, гоншигнох*: *ныть*; yūnde gegēbšė *юундаа гоншигноод байгаа юм бэ*; 3. *харамсах, гаслах*: *сетовать*; ùgeheŋ yümenēgē xōěnohō gegežė halaxagūi *өгсөн юмныхаа хойноос гаслаад салахгүй*; // Mo. gegekü

гэгээлзэхэ/ gegēlzexe (Tunk.) *үүр гийх, үүр гэгээрэх*: *рассветать*.

гэдиг/ gėdig-gėdig (Tunk.), **gėžėgī** (Khori., Aga.) *гижиг гижиг, годог годог*: *возглас, который говорят щекочущие*; gėdig gėdig gėžė gėžėgēlexe *гижиг годог гэж гижигдэх*.

гэдэхэ/ gedexe (Khori., Aga., Tunk., San.), **gedekü** (Kham.), **gesexe** (Tson.) *гэсэх*: *таять, оттаивать*; ūse gedexe *үүл гэсэх*; γazar gedexe *газар гэсэх*; xoŋγor γalūŋ yėrexede xoŋxorōě sahaŋ gedexede xoŋγogšọ gūŋ unaγalxada xubita yėxe dalγa yėrctegē *хонгор галуу ирэхэд хонхорын цас гэсэхэд хонгоч гүү унагалахад хувьт их даллага иртүгэй*; (ШДУ) // Mo. geskü

гэдэһэлхэ/ gedehelxe (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *гэдэслэх, чихэх*: *набивать живот*; mixa šüle gedehelxe *мах шөл гэдсэндээ чихэх*; 2. *гэдэслэх, таргалах*: *жиреть, полнеть, тучнеть*; maŋγad γazarāě ėdēnde ėdēšēd gedehelbe gēšėgši *орос газрын идээнд идээшээд гэдсэлвээ дээ чи янз нь*; 3. *жирэмслэх*: *забеременеть*; xānāě hama-γad gertē yėrēd gedehelšėbed *хаяны хатад гэртээ ирээд жирэмсэлцгээв*. (БАУ); // gedesülekü

гэдэһэн/ gedehe(ŋ) (Khori., Aga., Bar.), **gùdehe(ŋ)** (Tunk.), **gedes** (Tson.), **gedesù** (Kham.) 1. *гэдэс*: *живот, брюхо*; gedehe

ùldexe *гэдэс олсох*; gedehe dūrexe *гэдэс дүүрэх*; gedehe ùbdexe *гэдэс овдох*; gedehe mụšxaxa *гэдэс базлах*; gedehe bùrdīxe *гэдэс цадах*; gedehen sadabâšyė hanān sadxagūi *гэдэс цадавч санаа цадахгүй*; gedehe γaŋxa *гэдэс гарах*; āēl àmitaŋ àmi negetē, ger àmitaŋ gedehe negetē *айл амьтан амь нэгтэй, гэр амьтан гэдэс нэгтэй*; 2. *гэдэс дотор: кишки, внутренности, потроха*; gedehe aŋšâxa *гэдэс арчих*; gedehe zosō *гэдэс дотор*; nàŕiŋ gedehe *нарийн гэдэс*; gedehe gùzēŋ *гэдэс гүзээ*; gedehe šâbāhaŋ *гэдэс шаваас*; 3. "*петля*" /*элемент монгольской графики*/; ùzegē asag gedehe *үсгийн ацаг, гэдэс*; 4. *жирэмсэн: беременная*; gedehetē hamaγaŋ *жирэмсэн эхнэр*; gedehendē ńọlbọžọ xebtexe *хүйсэндээ нулимж хэвтэх*; gedehē tataxa *гэдсээ татах, турах*; ◊ gedehėš γaŋxaŋ gēšė *гэдэс чинь гарна даа* /*хүүхдийг хутга барилахгүй гэж гараа эсгэхээс нь сэргийлж хэлдэг өвөрмоц үг*/; ◊ gedehē xaxa bayarlaxa ~ *магнай хагартал баярлах*; // Mo. gedesün

гэжэгэйндэхэ/ gėžėgēndexe (Tunk.), **gedžgendex** (Bar.) *гижигдэх: щекотать*; tīme bī, ùgōgūi hāsńi gėžėgēndexemńi *тийм бий, огохгүй бол чинь гижигдлээ шүү*.

гэжэгэйнтэй/ gėžėgēntē (Tunk.) *гижигтэй: щекотно*; xùzūdē gežėgēntē *хүзүүндээ гижигтэй*.

гэжэгээлэхэ/ gėžėgēlexe (Tunk., San.), **gėžegenūlxe** (Khori., Aga.) *годгодох, гижигдэх, гижигнүүлэх: щекотать, защекотать*; huγadan xuryā xēd gėžėgēlxe *суганд нь хуруугаа хийж гижигдэх*.

гэжэгээн/ gėžėgēŋ (Tunk.) *щекотка, щекотание*; gėžėgēŋ *гижиг хүрэх*.

гэл/ gel (Bar.) *арай: еле, едва, ч* unaŋ aldalā *арай л унан алдлаа*; gel àmid γarlā *арай үхэлгүй амьд гар* džāxam bāědž bāě, sag bolōgūi bāě *жаахан байж бай, цаг болоогүй* òwdòxòn gel γāēgūi bollō *овдох н гайгүй боллоо*; enenēs gel ōēr bāēs yàwax irexed amar bāēmār yū *түүнээс арай ойр байсан бол явах амар баймаар юм сан*.

гэлиихэ/ gėlīxe (Khori., Aga.) *гялайх, толийх, голийх: быть гл /или блестящим/*; gėlīter yènc *гилийтэл индүүдэх*; gėlīse xaraxa *г* γāēxahaŋ gėlīhen ńùdōr yūlīse *гайхсан гөлөрсөн нүдээр бүлт харах*; xọŕidōē mergeŋ xùbūŋ ùzō x yūmėyē xaražà γāēxaŋ gelīm b hemēxem mùlxižė xubsahīn ńūžàŋxiba *Хоридой мэргэн ховүүн хараагүй юмаа харж гайхан г байснаа сэмхэн молхож хувцсыг нь нуучихав*. (ХМД)

гэлихэ/ gelikù (Kham.) *гилэх, хөвх, гнать*; ùker gelikù *үхэр гилж* (Kham.); // Mo. gelikü

гэлин/ gėlin : gėliŋ xara (Khori., *хилэн, хилэн хар, гялгар хар: соверш чёрный*; gėliŋ xara nūŋhe *гялгар хар н* gėliŋ xara mọŕi *хилэн хар морь*.

гэлүүр/ gėlūri I (Khori., Aga., Kh *голгөр, гилгэр: гладкий; толи лоснящийся; халтиргаатай, гулсам халтирхай: скользкий*; gėlūr mül *толигор мос*.

гэлүүр/ gėĺūr II (Khori., Aga.) *мосон гуалуур: каток*; gėĺūr togtōxo *мосон гулгуур хийх.*

гэмжэглэнги/ gemžėgleŋgi (Khori.) *эмзэг: недомогающий*; gemžėgleŋgi xündūĺixē *эмзэг хондүүр.*

гэмжэглэхэ/ gemžėglexe (Khori.) *эмзэглэх: недомогать, болеть, нездороватися*; xündūĺixē γazrā gemžėglexe *хондүүр газраа эмзэглэх.*

гэмэрхэ/ gemeŗxe (Khori., Aga.) *янших, углэх: ворчать, брюзжать, быть всегда недовольным чем-л*; gemeŗxe gemšėxe *янших гэмших*; gemeŗxe γutaŗxa *углэх гутрах.*

гэмэрээ/ gemerē (Khori., Aga.) *углээ, яншаа: ворчливый, надоеливый, докучливый, болтливый*; yāšō gemerē hamaγaŋ gēšėb? *яачихсан углээ яншаа эхнэр гээч вэ?*

гэмэрээн/ gemerēŋ (Khori., Aga.) *яншаан: ворчание, брюзжание, нытье, сетование*; gemerēŋ γutarāŋ *яншаан яргиан*; gemerēŋ γaŗγaxa *яншаан гаргах*; hamaγadāĕ gemerēm baragdaxa bėšė dā *эхнэрүүдийн яншаан барагдах биш дээ ямар.*

гэндэ/ gende ~ günde (Tunk.) *эр булга: соболь /самец/.*

гэндэн/ gendeŋ žämsa (Khori., Aga.), **gendeŋ uḇšä** (Aga.) *чоныг цээрлэсэн нэр: саарал нохой /Өв/; гайхал /Ар/; боон цагаан /Хө/; сунадаг саарал /Дарх/; борхүү /Г-А/; хэцүү нэрт /Ду/; их алт /За/; годон малгайт /Бу/; молхоо саарал /Д-Г/; хонхор /До/; тэнгэрийн нохой /Хэ/; хонжигдой /Ув/; Дарам авгай /Орд/; боохолдой /Цах/: табу: волк*; bulagt̄ī̆ŋ ėxinde gendeŋ žämsa türō̆, gülged̄ī̆n soxižė alād, ene mėšē̆g sō xēd yabanab, yėxe olzotōč yabana bėšė güb? *Булагтын эхэнд Хонхор торжээ, гологчүүдийг нь цохиж алаад энэ хүүдий дотор хийгээд явж байна, их олзтой явна биш үү би?*

гэнжэ/ genžė (Khori., Aga., Tunk., San.) *гинж: цепь*; noxōĕŋ genžė *нохойн гинж*; xünde tümür genžē̆rē xütelžė asarba *хүнд томор гинжээрээ хотолж авчрав.* (БМУ); ◊ noxōĕhō genžėn yėxe genžėhē γaŗxana yėxe *нохойноосоо гинж нь гижигээсээ гархи нь их.*

гэнхэлхэ/ geŋxelxe (Khori., Aga.) *гэнхрэх, уйдах: скучать, грустить*; xexe yūmegūi geŗtē geŋxelžė xeḇtexe *хийх юмгүй гэртээ гэнхэрч хэвтэх*; 2. *шаналах, гэнхрэх: томиться от жажды и голода*; ügüitē̆b gėžė geŋxelxe ügüi, üŕigūib gėžė γažāŗxa ügüi *хоосон гээж гэнхрэх үгүй, үргүй гээж гутрах үгүй*; 3. *буйлах: реветь*; botoγo geŋxelxe *ботго буйлах.*

гэньчихэ/ gėńtšixe (San.) *гинших: сожалеть; соболезновать*; gėńtšižė γahalxa *гиншиж гаслах.*

гэнэгэхэ/ genegexe (Khori., Aga.) *санагалзах: грезить, постоянно думать, лелеять*; xüxī̆ šụbūŋ doŋγoḏxolo xütelen tenžē̆heŋ ėžišńi xū̆gėyē̆ gėžė genegexele *хохоо шувуу донгодоно доо, хоплон осгосон ээж чинь хүүгээ л гээж санагалзана даа.* (БУД)

гэнэдхээхэ/ geneḏxē̆xe (Khori., Aga.) *гэндүүлэх: допустим от гэнэдхэ неожиданно нагрянуть, захватывать врасплох*; gente geneḏxēn doḇtolxo *гэнэт гэндүүлэн довтлох.*

гэнэхирхэ/ genèxiṛxe (Khori., Aga.) *гэнгэрэх: скучать, грустить*; hanažà genexiṛxe *санаж гэнгэрэх*; genexiṛšè genegexe *гэнгэрч гиюүрэх*; ünder ūlāèŋ orōèdo üŋgēn šụbūn doŋyodno, ülgī̈dèžè tenžēheŋ èžī̈šńi üńiyē gèžè genexiṃe *ондор уулын оройд онгийн шувуу донгодно, олгийдож осгосон ээж чинь үрээ гэж гэнгэрнэ.* (БУД)

гэнээр/ genēr (Khori., Aga.) *гор: дурное последствие из-за злоупотребления монастырской казной*; noxōèŋ genēr *нохойн хараал*; noxōè alahanāè genēr xùṛtexe *нохой алсны гор хүртэх.*

гэнээртэй/ genēṛtē (Khori., Aga.) *гортой, нүгэлтэй: грешный, греховный*; noxōè alaxada genēṛtē, nùgelē edelxel bāèxášdā *нохой алахад гортой, нүгэлээ эдлэх л байх даа чи.*

гэр/ ger (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham., Bar.) *гэр, орон суущ: юрта, дом, домашний очаг, семья, семейство*; heyī̈ ger *эсгий гэр*; balγāŋ ger *модон гэр*; xaḍxūr ger *хатгуур гэр*; sēžè ger *цээж гэр*; mùrgeseg ger *моргөцог гэр*; bāèšáŋ ger *байшин гэр*; sergē ara ger *цэргийн ар гэр*; ger bùle *гэр бүл*; xoltohoŋ ger *холтсон гэр*; uṛsa ger *урц гэр*; ger xoto boldži sūba *гэр бүл болж суув.* (БАУ); 2. *гэр, хайрцаг, сав: чехол, футляр, оболочка*; hùxī̈ŋ ger *сухний гэр*; γūṛhanāè ger *үзгийн ховд*; arahaŋ ger *арьсан дугтуй*; xàtxanāè ger *хатигны гэр*; 3. *гэр, хороо, хонуур: помещение, жилье*; zùgī̈ŋ ger *зөгийн сархинаг*; noxōèŋ ger *нохойн хонуур*; tuγalāè ger *тугалын хороо*; // Mo. ger

гэргэн/ gergeŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) 1. *гэргий: жена*; gerē γọyō urdā, gergedē γọyō urdā *гэргийн гоёл хойноо, гэргийн гоёл урдаа*; 2. *эм: баба*; buzar xara šọlmos gergeŋ bāèba xa *бузар хар шулам эм байж гэнэ*; γansa susal γalāè daramta, gergeŋ basayaŋ gerē daramta *ганц цуцал галын дарамт, гэрлээгүй эм гэрийн дарамт*; tī̈gēd yèrentē seseŋ ene yāγā seseŋ xūxeŋ gēšèb gèžè xùbūndē gergem bolγoŋ abṣà ùgbe *тэгээд Ерэнтэй цэцэн энэ яасан яасан цэцэн хүүхэн гэгч ээ гэж хүүдээ гэргий болгон авч өгөв.* (БАУ); // Mo. gergei

гэрдыхэ/ gerdī̈xe (Aga.), **γordōèxo** (Khori.) 1. *гордойх, хэрзийх, горзойх: быть костлявым /или поджарым, сухопарым/*; xabahan gerdī̈žè xaragdaxa *хавирга нь хэрзийж харагдах*; 2. *гүрдийх, гурийх, годойх, гэдийх: быть необходительным /или нелюбезным/*; gerdī̈žè sārγalxa *гүрдийж царгалах*; 3. *тэсвэрлэх, тэсэх: выдерживать*; γurba xonog gerdī̈gūžēldiē *гурав хоног тэсүүлж л дээ.*

гэрдэгэр/ gerdeger (Khori., Aga.) *эцэнхий, хэрзгэр, ёрдгор, яслаг, горзгор: сухощавый, сухопарый, костлявый*; ńüsegeŋ gerdeger sēžè *нүцгэн хэрзгэр цээж*; gerdeger turaŋxāè *эцэнхий туранхай*; gerdeger yàhaŋ γōèr *ёрдгор ясан хэдрэг*; gerdeger bèyèṛxū ùbegeŋ *яслаг биерхүү өвгөн*; gerdeger ńụrγatāè xùbūŋ *горзгор нуруутай ховгүүн*; 2. *шормослог: жилистый*; *шазруун: крепкий, сильный*; (Aga.) tī̈gēšyèhā bahàš gerdegeṛxeŋ ā bad dā *тэглээ ч гэсэн бас чиг шазруухан байж мэдэх л бий.*

гэршүүхэ/ geṛšūxe (Khori., Aga., Tunk., San.) *сагаг будаа: гречиха*; geṛšūxī̈n šüle ūyàbdi *сагаг будааны шөл ууцгаая.*

гэршэ/ geŗšė (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *гэрч: свидетель*; geŗšė bolxo *гэрч болох*; xūĭī̆ŋ urda xudàyā geŗšė tataba *хуулийн өмнө худаа гэрч татав*; 2. *гэрч баримт: свидетельство, доказательство*; geŗšė bàŕimta *гэрч баримт*; alda bėyėde ama geŗšė, albam bėšėgte tamaya geŗšė *алд биед ам гэрч, албан бичигт тамга гэрч*; // Mo. gereči

гэршэлгээ/ geŗšėlgē (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **geŗtsilgē** (Tson.), **gòŗtšilgō̆** (Kham.) *гэрчилгээ: свидетельство*; tùŗhenē̆ geŗšėlgē *торсний гэрчилгээ*; // Mo. gerečilege

гэршэлхэ/ geŗšėlxe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **geŗtšilxe** (Tson.), **gòŗtšėlkù** (Kham.) 1. *гэрчлэх: свидетельствовать*; balšī̆sa geŗšėlxe xùŋ ene bāĕna */улаан нүүрэн дээр нь/ ходолшгүй гэрчлэх хүн энэ байна*; 2. *гэрчлэх: доказывать*; bàŕimta geŗšėlžė bāĕna *баримт гэрчилж байна.*; // Mo. gerečilekü

гэрэл/ gerel (Khori., Aga., San., Tson., Kham.) 1. *гэрэл: луч, светоосвещение*; ɣalāĕ gerel *галын гэрэл*; šī̆deŋgē̆ gerel *чийдэнгийн гэрэл*; zulī̆ŋ gerel *зулын гэрэл*; žī̆ŕnigē̆ gerel *оохон дэнгийн гэрэл*; geregūigēr tūlē̆n dùrexegūi, gerelgūigēr ńūrā xaraxagūi *долгуйгээр тулээ асахгүй, гэрэлгүйгээр нүүрээ харахгүй*; 2. *толь: зеркало*; (Khori., Aga., Tson.) ńūrā gerelde xaraxa *нүүрээ гэрэлд харах*; toxomōĕ šėnēŋ gerelde tōĕrom bāĕžà xaraba tōrog tōhōĕn degdēbe *тохмын чинээн толинд тойрон байж харав, тортог тоосыг нь дэгдээв.* (БМУ); 3. *шил, нүдний шил: стекло, очки* (Tunk.) ńüdenē̆ gerel *нүдний шил*; // Mo. gerel

гэрээд/ gerēd (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *гэрээс: завещание, последняя воля*; gerēd ùgē xelēd naha bolxo *гэрээс үгээ хэлээд нас барах*; // Mo. geriyes

гэшүүнэ/ gėšū̆ne (Khori., Aga., Tunk., San.) *гишүүнэ: ревень*; zunāĕ sagta tarnāŋ, gėšū̆ne, dāyan šėxeŋ, xuŕiyan šėxeŋ gėžė ɣàšūŋ ād šū̆he yėxetē̆ uŗyamalūši tū̆žė xū̆ged ėdideg bāĕyā *зуны цагт тарна, гишүүнэ, даагаан чих, хурган чих гэдэг гашуун мортөө шүүс ихтэй ургамлуудыг түүж хүүхэд идддэг байлаа*; aradāĕ emnelgē̆ŋ yọhōr, gėšū̆nē̆n ùndehērī̆n xeheŋ emī̆yė hùlhe ɣaryaxa, urū hūlyūlxagū̆in tula, tūlūlxāĕn tula xùŗtedeg bāĕna, šàmparaŋ ùbšė aryalxada baha xeregeldeg *ардын эмэлгийн ёсоор, гишүүнийн үндсээр нь хийсэн эмийг цөс хөөх, уруу суулгахгүйн тул, туулгуулахын тул хүртдэг байна, шамбарам овчинг анагаахад бас хэрэглэдэг*; // Mo. gesigün-e

гэшүүhэ(и)/ gėšū̆he(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.), **gėšū̆(ŋ)** (Tson., Kham.) *гишүү: ветвь, ветка, сучок, сучья*; modonōĕ gėšū̆hen dēre hūxa *модны гишүүн дээр суух*; // Mo. gesigün

гэшхүүр/ gėšxū̆r (Tunk., Tson.) *шат, гишгүүр, довжоо: ступенька, лестница, крыльцо*; mixaŋ ūlan dēre tòmòr gėšxū̆rēr ɣarba gėdži mọŕindo mordoxo tābari *махан уулан дээр томор гишгүүрээр гарав гэж моринд мордох оньсого*; // Mo. giskigür

гэшхэнээ/ gešxenē (Tunk.), **gėšėgenēŋ** (Khori., Aga.) *гичгэнэ: лапчатка гусиная*; gešxenē tū̆xe *гичгэнэ түүх*; hùdeŋ, gėšėgenēŋ, namaŗhaŋ, gùbheŋ, šėxer ùbehem mete uŗyamalāĕ ùndehe maltàžà xū̆ged ėdideg belē̆ *сөд, гичгэнэ, намарс,*

говс, чихэр овс зэрэг ургамлын үндэс малтаж хүүхэд идэг билээ; moŋγol tüged arγalamžīŋ yǫhōr gešėgenēgē ündehīyė xoto gedehenē ühšėŋ, urū hūlγaxāčyė boǫlūlxāčn tula xeregeldeg *монгол товд эмчилгээний ёсоор гичгэнийн үндсийг ходоод гэдэсний овчин, уруу суулгахыг болиулахын тул хэрэглэдэг*; // Mo. gičigin-e

гэшхүүлхэ/ gėšxūlxe (Khori., Aga., Tunk., San.) *гишгүүлэх: допуст от гэшхэхэ, заставлять идти /или пускать/ шагам*: γazaŋxan tēšē γāčγūlba, geŋxen tēšē gėšxūlbe *газархан тийшээ галгиулав, гэрхэн тийшээ гишгүүлэв.* (БМУ); 2. *гишгүүлэх, дэвсүүлэх: давать топтать, растаптывать, допускать потраву*; mǫŕōr šábar gėšxūlbe *мориор шавар зуурууллах*; ùxerēr tárā́ gėšxūlxe *үхрээр тариа цайруулах*; 3. *гишгүүлэх, харайлгах: покрывать, случать скот*; gū gėšxūlxe *гүү гишгүүлэх*; tàxā́ gėšxūlxe *тахиа гишгүүлэх*; // Mo. giskigülkü

гэшхэхэ/ gėšxexe (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *гишгих: ступать, наступать на что-л*; gėšxėžė yábaxa *гишгэж явах*; aldažā́ gėšxexe *алдаж гишгэх*; žālžágī gėšxexe *майжгий гишгэх*; xùlō̄ ụŕilaŋ gėšxexe *холоо сэлгэн гишгэх*; γaŋ gexe noxōēgūi, γazar gėšxexe malgūi *ган хийх нохойгүй газар гишгэх малгүй*; 2. *гишгэх, дэвсэх: топтать, затаптывать, вытаптывать*; tehe bisa gėšxexe *тэс бяц дэвсэх*; hamna gėšxexe *салам дэвсэх*; šǫrōē gėšxexe *шороо уллах*; 3. *гишгэх, цайруулах: молотить /прогоняя лошадей или быков по сжатому хлебу/*; gėšxehen tárā́ *цайруулсан тариа*; 4. *гишгэх, харайх: покрывать самку*; azarγa gėšxexe *азрага гишгих*; tàxā́ gėšxexe *тахиа гишгэх*; ◊ γazar gėšxehenē medeŋgūi *газар гишгэснээ мэдэлгүй /хоорох, баясах/*; // Mo. giskikü

гээби/ gēbī (Khori., Aga.) tī́me bāčxaŋ gēbī *тийм байх нь ээ: пожалуй, что так и есть*; xadáyā́ tōŕiyō gexen gēbī, xazārtam taxagūi gexem gēbī, xáńilāyā́ xǫyūlā gexen gēbī, xážūdā negentēb gexem gēbī *хадаа тойръё гэх л байх, хазаарт /морь/ минь тахгүй гэе л байз хашлъя хоёулаа гэх л байх, хажуудаа найзтай гэе л байз.* (БАД); // Mo. ge bui

гээгдэхэ/ gēgdexe (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.), **gōgdúkù** (Kham.) 1. *гээгдэх: затеряшным*; tüĺtūr gēgdexe *түлхүүр гээгдэх*; 2. *хоцрох, гээгдэж хоцрох: отставать*; gēgdeŋgüi yábārāē *хоцролгүй яваарай*; 3. *ончрох, үлдэх*: осиротеть; exehē gēgdėžė ùlexe *эхээсээ ончирч үлдэх*; 4. *нас барах: умирать*; ėžīŋgē gēgdehenē hūlēr *ээжийнхээ нас барсны дараа*; // Mo. gegegdekü

гээрэхэ/ gērexe (Khori., Tunk., San.) *гээгдэх, хаягдах, үгүй болох: исчезать, теряться*; tùĺtūrńi gērǫšēgùdā *түлхүүр минь гээгдчихээ юу дээ*; hüńi harāēn saγānda bàyàŋ xùnē γazar dēgūr xǫyǫr bišāčxaŋ xùbūd gēreheŋ xōlomsōēn tūgēd, bōdolγodon xàbǫšūlžà yábana *шоно сарны гэрэлд баян хүний газар дээгүүр хоёр бяцхан ховгууд хаягдсан тариан түрүүг түүгээд, боозонд нь хавчуулж явна.* (БАУ)

гээшэ/ gēšė (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *гэгч, гэдэг*; hanāmγāē gēšė yėxe šụxala *санаачилга гэдэг их чухал: находчивость очень важна*; terēš yėxel hāēŋ xụŋ gēšė *тэр чинь их л сайн хүн дээ.*

гяалан/ giālaŋ (Bar.) *ороо, тасалгаа: комната*; dòrwòŋ giālantāē *дорвон ороотэй байшин*; modom bāēšiŋgīŋ giālaŋ *модон байшингийн тасалгаа*; 2. *тасал-*

гаа: перегородка; giālaŋ γarγax *тасалгаа гаргах*; xāĕr̆sagī̆ giālaŋ хайрцгийн тасалгаа; // Ma. giyalan

гяан/ giāŋ (Bar.) *үр дүн, гавьяа: результат, последствия, следствие, воздаяние*; giāŋ γar̆xa *үр дүн гарах, ая нь гарах*; dzùtxedž bāĕdž yàw̆sanī̆ giānan àĺiw *зүтгэж байж явсны гавьяа нь аль вэ?*; ȯdī̆ olon džil huryūĺi xehenē̆ giāŋgūi, yūš xėdž šàdaxgūi γarā holbor̆hoŋ àmitam boldžē̆ *одий олон жил сургууль хийсний үр дүнгүй, юу ч хийж чадахгүй гараа могцорсон альтан болжээ*; // < Ma. giyan

гяанагар/ giānaγar (Bar.) *гооногор: с вытянутой шеей, задранный /о голове/*; temēnē̆ tolγōĕ šėŋgi giānaγar *тэмээний толгой шиг гооногор.*

Д/ D

дааба/ dāba (Khori., Aga,) *даавуу: хлопчатобумажная ткань*; bùd dāba *бөс даавуу*; saγān dāba *цагаан даавуу*; dāba samsa *даавуун цамц*; hamaγaŋ xùŋ ùb̆hende yàbaxadā degelē tāĕlād, dāba samsa dēgūrē ūžàyā̆ ùmdeğšė heŋ *эхнэр хүн хадланд гарахдаа дээлээ тайлаад, даавуун цамцан дээгүүрээ уужаа омсдог сон*; tolom bėyėtnē̆ toryondo bėšė belē̆le, dalda bėyėtnē̆ dābada bėšė belē̆le, zel tatā belē, zergėyē̆ olom bolγō belē̆le! *туяан бие тань торгонд биш билээ л, далд бие тань даавуунд биш билээ л, зэл татсан билээ, зэргээ олон болгосон билээ л!*. (БМД); // Mo. dabuu

даабари/ dābàŕi (Khori., Aga., Tunk., San.) *даалгавар: поручение, задание, нагрузка*; dābàŕi yo̤hōr *даалгасан ёсоор*; ūrge dābàŕi *үүрэг даалгавар*; dābàŕi dūrgexe *даалгавар биелүүлэх*; dābàŕi toxōxo *үүрэг тохоох*; ene urda ūlār yàbād yūm bāĕdag yümāb ùzōd xarād yėregtī̆ gėžė dābàŕi ùgbe *энэ урд уулаар яваад юу байдаг юм бол үзэж хараад ирцгээ гэж даалгавар өгөв.* (БАУ)

даага/ dāγa(n) (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson., Bar.) 1. *даага: лончак, двухлетний жеребёнок;* dāγā̆ ūŕildāxa *даага уралдах*; dāγa dellexē̆n tula šėxedežė gù hūldežė unaγāxāĕyi dāγa tàšàxa gexe *даага дэллэхийн тулд чихдээд юм уу сүүлдэж унагахыг даага таших гэдэг*; 2. *дааган буу: карабин*; dāγam bū (Khori.) *дааган буу*; 3. *урианы нэр* dāγan ūra *дааган уриа*; bụŕād gėžė yàhatāĕ, γalzūd gėžė omogtōĕ, dāγaŋ gėžė urātāĕ *буриад гэж ястай, Галзууд гэж овогтой, дааган гэж уриатай*; 4. *ургамал* dāγan šėxeŋ *дааган чих: конский щавель*; ◊ daγan sāĕ (San.) *дааган цай: китайский черный плиточный чай*; dāγan šànar xexe *дааган чанар хийх*; // Mo. daγ-a

даалин/ dā̆ĺiŋ (Khori., Aga., Tson., Bar.) *даалимба: далемба /род хлопчатобумажной ткани/*; dā̆lin degel *даалимбан дээл*; dā̆ĺiŋ ńụrū xaq̆xax (Bar.) *даалин нуруу хатгах гэдэг нэртэй оёдол*; dā̆ĺiŋ xormōĕ xī̆q̆xūlēd dagdarγaldā ulzī̆ŋxid *даалимбан хормой хийсгүүлээд даадайлдаж явлаа, Улзынхан*; (УНХ) //Mo.dalingbu

даар/ dār (Tson.) *голын жавар: холодный ветер дующий с долин рек*; dār̆tāĕ sòxòn budantāĕ dāγaŋxaŋ xarī̆γā tàbixabdā *жавартай Цох гол будантай, даагаихан харыгаа тавилуулна даа.* (БАД)

даарад/ dārad : dārad gexe (Khori., Aga.) *даарсхийх: замёрзнуть, продрогнуть*; dārad gežė zoŋsoxo *даарсхийж зогсох.*

даарадаһа(н)/ dāradahan (Khori., Aga.) *даардас, чичрүүдэс, жихүүдэс: озноб*; dāradahā xủŋxe *жихүүдэс хүрэх, даардас хүрэх*; dāŋtāĕ seleŋgēn žàbaŋta dāradaham xủrnegủi dulāxaŋ, darū zủŋxēm xủlgūlheŋ dadahaŋ amaryāĕm zàtiāxaŋ *Жаартай Сэлэнгийн жихүүд жихүүдэс ч хүрсэнгүй дулаахан, даруу зүрхийг минь догдлуулсан, дассан амрагийн минь захидалхан.* (БАД)

даари/ dāŕi (Khori., Aga., Tunk., San.) *даарь: ссадиной, имеющий ссадину на спине, натёртое седлом место*; dāŕi šėŕi *даарь хогжруу*; hāŕi dāŕi *сааръ даарь*; dag dāŕi *даг даарь*; dāŕi xaramnahan šāžaγāĕ, dalāĕ xaramnaham bėrid *даарь харамласан шаазгай, далай харамласан бирд.* (ЗЦУ); // Mo. daγari

дааритай/ dāŕitāĕ (Khori., Aga., Tunk., San.) *даарьтай: в ссадинах*; dāŕitāĕ yàndam moŕiŋ *даарьтай яндан морь*; dāŕitāĕ moŕindo emēl toxohon šėŋgi hanagdaxa *даарьтай моринд эмээл тохсон шиг санагдах*; zemetē xủn zeŋtelzexe, dāŕitāĕ moŕiŋ šàrbalzaxa ~ *гэмт хүн гэлбэлзэнэ, даарьт морь дайвалзана*; // Mo. daγaritai

дааса/ dāsa I (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **dātsa** (Tson., Kham.) 1. *даац: способность поднимать, грузоподъёмность*; tergīn dāsa *тэрэгний даац*; moŕinōĕ dāsa *моринь даац*; žoŕō tergeŋ gēšėš dāsa baγatāĕ, hūdalāĕ tergeŋ, xàŕi hunāltatāĕ tergeŋ hā yėxe dāsatāĕ, Bàyàntùmeŋ ùrū utahanāĕ ostōlbōĕm modo hūĕsu zōgō hem bezebdidó *жороо тэрэг гэдэг чинь даац багатай суудлын тэрэг, харин сунгадаг сунаалттай тэрэг бол их даацтай, Баянтумэн луу утасны шонгийн мод зондоо л зоогоо биз дээ, биш*; 2. *даац: сдержанность, терпеливость*; adàŕātāĕxaŋ ùgīm dāxa dāsa bāĕγā yūmābdā, seregē alba dūrgō xadā *цэргийн алба хаагаад ирсэн юм болохоороо адармаатай үгийг минь даах даац байгаа юм байгаа биз дээ*; Mo. daγaγača

дааса/ dāsa II (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **dātsa** (Tson., Kham.) *даац, хурц чг: годность для резки, острота, наточенность*; hùxīn dāsīyė toryoldiūlžà ùzexe *сухий даацыг эрхийгээрээ үзэх*; šinī medese yūmbe, baxīn dāsa yūmbe? *чиний мэдэц юу билээ, мэлхийн даац ямар билээ?*; // Mo. daγaγača

даасатай/ dāsatāĕ I (Khori., Aga., Tunk., San.), **dātsatāĕ** (Tson.), **dāsatī** (Bar.) 1. *даацтай: поднимающий /или несущий/ много тяжести*; yėxe dāsatāĕ mašīna *их даацтай машин*; 2. *даацтай: сдержанный*; dāsatāĕ xủŋ *уг даадаг хүн /терпеливый/*; // Mo. daγaγačatai

даасатай/ dāsatāĕ II (Khori., Aga., Tunk., San.) *даацтай: острый, наточенный*; dāsatāĕ xutaγa *даацтай хутга /хурц иртэй хутга/*; // Mo. daγaγačatai

дааһа(н)/ dāha (Tunk.) *гаанс: трубка*; dāhār tāmàti tataxa (Tunk.) *гаансаар тамхи татах*; ùberhō dāha xủdehō γaryàžà, tamàsi ahāxa gē xàyàm *овроосоо гаанс хүүдийгээ гаргаж тамхи асаах гэсэн юм санж* (БАУ); dabxarātāĕ alag ńüdīm dalāĕŋ manaŋ tōŕūlē, dalan sayān šüdīm dāhanāĕ boširj šàrlūlā *давхраатай алаг нүдийг минь далайн манан тооруулээ, далан цагаан шүдийг минь*

гаансны бохь шарлууллаа. (БАД); dāhanda tamàsiŋ xeregtē, daŗxanda tonog xeregtē *гаансанд тамхи хэрэгтэй, дарханд тоног хэрэгтэй.* (ЗЦУ); // Mo. γangsa

дааяан/ dāyān (Khori., Aga., Tson.) *шуугиан, шаагиан чимээ, чимээ шуугиан: шум. гомон*; šūyān dāyām bolxo *чимээ шуугиан болох*; xūγāēŋ yèxe ōγolōŋ, ōγolonōĕ yèxe šūyāŋ, šūyānāĕ šàŋya dāyāŋ, dāyānāĕ dam šèmēŋ, šèmēnē šèŋgel moŋγol *гуугалааны их гааглаан, гааглааны их шуугиан, шуугианы чанга шаагиан, шаагианы дам чимээ, чимээний чингил монгол.* (ЖҮХ)

дааяха/ dāyàxa (Khori.), **daryà tabixa** (Aga.) 1. *шуугих, шаагих, дуу шуу болох: шуметь*; dāyàxa šūyàxa *шуугих шаагих*; 2. *дүнгэнэх, жүнгинэх, шүнгинэх: жужжать /о пчёлах/*; zùgīnūd dāyàxa *зөгийнүүд дүнгэнэх.*

даб/ dab: dab dēre (Khori., Aga., Tunk., Tson., Kham.) *оноохондоо: пока, на первых порах*; dab dēre enēni abagtī *өнөөхөндөө үүнийг авч байна уу*; dab dērē ùgetē, daxa dērē xụyágtāĕ *дав дээрээ үгтэй, дах дээрээ хуягтай.*

дабай/ dabāĕ (Kham., Aga.) *давай /эсгийгээр хайчилж хийсэн хүний дүрс, хоол унд идээ цагааны буян хишгийг сахидаг сахиус/: войлочная фигура гения-хранителя пищи*; dabāĕda àĺγadūlxàš, bọĺi! *давайд алгадуулна, боль! /хүүхэд эргэнэг рүү сарвайж аруул ээзгий самардах гэвэл "давайд алгадуулна" гэж хэлдэг байв/.*

дабанаха/ dabanaxa (Khori., Aga., Tson.) *хашгичих: прокричать все уши*; dabanažà halaxagùi *хашгичиж салахгүй.*

дабаһалиг/ dabahàĺig (Khori., Aga., Tunk., San.), **dawsĺig** (Tson.), **dabusuĺig** (Kham.), **dawuhuĺig** (Bar.) *давслаг, шорвог: солёный, солоноватый*; dabahaĺig nūr *шорвог нуур*; // Mo. dabusuliγ

дабаһархуу/ dabahaŗxū (Khori., Aga., Tunk., San.), **dawsaŗxu** (Tson.), **dawuhuŗxū** (Bar.), **dabusuŗqū** (Kham.) *давсанд дуртай, шорвогт дуртай: любящий соль*; dabahaŗxū bolxo *давстай хоолонд дуртай болох*; // Mo. dabusuraqau

дабжаганаха/ daḅžàγanaxa (Khori., Aga., Tson.) 1. *хавжигнах, жихүүцэж шүд дагжих: стучать /зубами/*; dāŗšà daḅžàγanaxa *даарч хавжигнах*; 2. *тасралтгүй дуржигнах: безостановочно тараторить*: daḅšàlžà hūγād daḅžàγanažà umšàxa *завилж суугаад дуржигнатал ном унших.*

дабжад/ daḅžàd (Aga.) *бурхны ширээ /гүнгэрвааны/: столик с бурханами*; daḅžàd dēre zula bàŕixa *бурхны ширээн дээр зул барих*; dēren γuŋγarbā tàbixāĕn tula tüxiōŗheŋ, sāda tēgē xọyọr xùltē, urda talan γūŋγarbāhā taḅsantaŋ ùlū γarād, huγalγāēŋ sāda ermeg dēre tàbiātāĕ bāĕdag buŗxanāĕ tüxiōrelgēyi daḅžàd gelsexe *дээр нь гүнгэрваа тавихын тул бэлтгэсэн, цаад талдаа хоёр хөлтэй, урд тал нь гүнгэрваанаас тавцантан илүү гараад, шургуулганы цаад ирмэг дээгүүр тавиатай байдаг бурханы төхөөргийг давжид гэлцдэг.*

дабинаха/ dàbinaxa (Khori., Aga., Tson.) *үглэх, янших: брюзжать*; dàbinažà halaxagùi xašàŗtāĕ gēšēŋ *яншиж салахгүй төвөгтэй гэдэг нь.*

дабинуур/ dȧbinūr (Khori., Aga.) *углэ, яншаа: брюзга*; dȧbinūr gergeŋ *яншаа эхнэр.*

дабталяа/ daḇtȧlā̄ (Khori., Aga., Tson., Tunk., San.) *давтмал ир, давтлаа: острие косы после отбития*; xažūrāĕ ėŕī̆yė xažūhā̄ńi alxār hāĕsa daḇtȧžȧ nimgelhėńi daḇtȧlā̄ gexe, daḇtȧlā̄ yaryaxadā alxārā ende tende soxiŋgūi, xažūrāĕ āgtāĕ talahān žėgdexeŋ nanšȧhār, ùzūr xŭrterĭn ùldėžė ōĕro ōĕroxon žėńyėnehen dūyĭn tahalyȧŕā-gūigēr daḇtadag yüme *овсний хадуурын ирийг хажуугаас нь алхаар сайн давтаж нимгэлснийг давтмал ир гэнэ, давтлаа гаргахдаа алхаараа энд тэнд цохилгүй, хадуурын аагтай талаас нь жигдхэн балбасаар үзүүр хүртэл нь хоож ойр ойрхон жингэнэсэн дууг нь таслалгүйгээр давтдаг юм.* (БДЗ)

дабхан/ daḇxaŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *давхан: в парн. даб-даб и в сочет. служит для обозначения мгновенности или внезапности действия; даб гэхэ: порываться; кидаться, рваться*; daḇxaŋ geme dāĕda dērehēn daḇšūlžȧ durdanam, dalāĕ geme uhan dērehēn uršūlžȧ durdanam *давхан гэм дайд дээрээс нь давшуулж дурднам, далай гэм усан дээрээс нь оруулж дурднам.* (БМД)

дабхаряа/ daḇxaŕā̄ (Khori., Aga., Tson.) *давхраа: складка, слой*; daḇxȧŕā̄tāĕ ńüdeŋ *давхраатай нүд.*

дабхаса/ daḇxasa (Khori., Aga., Tunk., San.), **daḇxatsa** (Kham., Tson.) *давхац: одежда, надеваемая поверх шубы в непогоду*; daḇxasa gē̄šī̆yi xūitem borōtōĕdo degel dēgūrē ùmdežė, maldā yardag *давхац гэдгийг хүйтэн бороотойд дээлэн дээгүүрээ өмсөж, малдаа гардаг*; daḇxasā ùmde! burūlyam bolxọyō yȧdaxagūi *давхцаа омс! тэнгэр эвгүйрч, шамарга тавьж мэдэх*; // Mo. dabquča

дабһа(н)/ dabaha(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.), **daḇwsa** (Tson.), **dabusu** (Kham.), **dawuhu** (Bar.) *давс: соль*; dabaha ùbenūlxe *давс үрэх*; dalāĕ dabahār dutaxa, xāŋ mùŋgōr dutaxa *далай давсаар дутах, хаан мөнгөөр дутах*; oloŋ yazarāĕ dabaha doḷōhoŋ xùŋ *олон газрын давс долоосон хүн*; dā̄ŕi dēre dabaha aḍxaxa ~ *даарш дээр нь давс нэмэх*; // Mo. dabusun

дабһалха/ dabahalxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **daḇwsalxa** (Tson.), **dawuhulxa** (Bar.), **dabusulxa** (Kham.) *давслах: солить, засаливать, класть соль /в пищу/*; noγō dabahalxa *ногоо давслах*; tūisetē daḇhalhaŋ maŋgir *үйсэн савтай давсалсан мангир*; dalāĕyi dabahalxa *далайг давслах*; dabahalžȧ yėrēd xōróxò *дэгсдүүлэн давсалж ирээд ярих*; // Mo. dabusulaqu

дабша/ daḇšȧ (Khori., Aga., Kham., Tunk., San.) *завилж суух: сидеть на поджатых под себя ногах*; daḇšȧ hūxa *завилаад тухалж суух.*

дабшалха/ daḇšȧlxa (Khori., Aga.) *завилах: сидеть, поджав под себя ноги*; daḇšȧlaŋ hūxa *завилан суух*; tī̆gēd tere üĺigerše xùńĭn ùĺiger xōrežė ėxilbel yūme xa, daḇšȧlžȧ hūyād *тэгээд тэр үлгэрч хүн нь үлгэр хэлж эхлэв л юм гэнэ, завилж суугаад.* (БАУ)

даг/ dag (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) **dag dā̄ŕi** *даг дайр: совсем грязный*; dag dā̄ŕi dayaḏxa *даг дайр хир*; // Mo. day

Дагаанхан/ dayāŋxan *Хамниганы овог. /БР/: Хамниганский род.*

дагагар/ dayayar (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *даргар хир, загал, хир хур: черный от грязи, совсем грязный*; dayayar xara *хар халтаг.*

дагадха/ dayaḏxa (Khori., Aga.) 1. *адсага: невыделенная шкура*; dayaḏxa debiḏxe *адсага дэвсэх*; *адсага /морь/: кляча*; yàyàr yàndan dayaḏxa *ягир яндан адсага*; 2. *бохир, хир хур, даргар хиртэй: грязный, засаленный*; dāēr dayaḏxa *бохир хар хир буртаг*; dā̄xi doro xùlùg, dayaḏxa doro ere *даахин доор хүлэг, дахаг доор эр.* (ЗЦУ)

дагам/ dayam (Khori., Aga.), **dā̄Īūŕ** (Bar.) 1. *даалин: чехол для табакерки*; dayamtāē xō̄rgòyē̄ yaryād tamàxilna *даалинтай хооргоо гаргаад тамхилна*; 2. (Aga.) *номын цүнх: сумка*;

дагдаганаха/ dagdayanaxa (Khori., Aga., Tson.) *намхан тагдгар хүний шожиг шожиг алхлах: семенить*; dagdayanažà, yèŕžè yàbana *шожиг шожиг гэсээр ирж явна.*

дагдагар/ dagdayar (Khori., Aga., Tson.) 1. *доожоогүй: невзрачный*; dagdayar xuḇsahaŋ *доожоогүй хувцас*; 2. *тагдгар, тагжгар давжаа: короткий*; dagdayar xūŕim burū *давжаа хурэн бяруу*; dagdayar xùŋ *давжаа хүн*; 3. *болхи*: неуклюжий; dagdayar boĺxi *болхи толхи*; 4. *перен. ад шоо үзэгдсэн, шооводор: всеми пренебрегаемый*; dagdayar xùbū̄ŋ ū̄dende zogsono *шооводор хүү үүдэнд зогсоно.*

дагдайха/ dagdāēxa (Khori., Aga.) *доожоогүйтэх, намхайх: быть невзрачным /или неуклюжим, жалким/*; dagdāēžà yàbaxa *доожоогүй унжийж явах*; xùndē̄n adayāē xarg ī̄yār xùxedō̄r sedeŋ yonzōēyōd, žàlayāēŋ adayāē xarg ī̄yār žàmsaranāē hasaran dagdāēyād *хондийн адгийн харгуйгаар Хохдоор Цэдэн гонзойгоод, жалгын адгийн харгуйгаар Жамсраны Лхасран намхайгаад.* (ХХЯ)

дагжа/ dagžà hùrexe (Khori., Aga.) *зарсхийх: чувствовать неприятность, мороз по коже идёт*; *чувствовать озноб*; *холодеть*; xalūdàžà bāēhanā dāradahàńī̄n xùrēd dagžà hùreŋ zàŕiyanaxa *халууцаж байснаа жихүүдэс нь хүрээд зарсхийж заралзах*; xalūrna gē̄šè gùbdā, bùxī̄ bèyèm dagžà hùrne *би халуурч байгаа юм болов уу даа, бүх бие минь зарсхийж байна.*

дагжарха/ dagžàrxa (Khori., Aga.) 1. *дагжих, чичрэх: цепенеть (от холода)*; dagžàran dāraxa *дагжин даарах*; xalūrhanhā dagžàrxa *халуурснаас дагжих*; dagžà hùrežè dagžàrxa *зарсхийж дагжих*; yolōē dārtāē žàbarta dagžàrša žèbžī̄hem moŕiŋ *голын даартай жаварт дагжиж чивчирсэн морь*; 2. *айж дагжих: трепетать (от страха)*; ùbdegē halayanūlžà dagžàrxa *овдгоо чичрүүлж дагжих*; // Mo. dayjiqu

даглайха/ daglāēxa (Aga.) *лэглийх, луглийх, лаглайх: сидеть, занимая много места*; bùxeli ùderē daglāēžà hūyā *бүхэл одоржин лэглийж суулаа.*

дагтай/ dagtāĕ (Aga., Khori.) *дагтай: треугольная коробка из берёзовой коры*; dalan dolōn dagtāĕ *далан долоон дагтай*; xọńinōĕ dagtāĕ *хонины дагтай*; dagtāĕ xāĕšálxa, (xolboxo, dūrgexe, zūxe, úlgexe) *дагтай хайчлах, (холбох, дүүргэх, зүүх, өлгөх)*; dalan dolōn dagtāĕ daxūlšánāĕ beleg, yėreŋ yühùm bardāg yėrūlšénē beleg, túrūlžė yėrēšėŋgūd dūren dagtāĕ dọĺōgtī, xọžọmdọžọ yėrēšėŋgūd xōhon dagtāĕ dọĺōgti *далан долоон дагтай дагуулчны бэлэг, ерэн есөн бардааг ирүүлчингийн бэлэг, түрүүлж ирсэн нь дүүрэн дагтай долоогтун, хожимдож ирсэн нь хоосон дагтай долоогтун.* (БМД)

дагтаха/ dagtaxa (Khori., Aga., Tson., Tunk., San.) *хиртэх, дарайх, хир хур болох, даг дайр болох: покрываться грязью, загрязняться, засаливаться*; daḃxāĕžá dagtaxa *давхайж хиртээд дарайх*; // Mo. daγtuqu

Дагуур/ daγūr *Хамниганы овог. /БР/: Хамниганский род.*

дагшан/ dagšáŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *дагшин, ариун: священный, святой*; dagšáŋ yėxe dasaŋ *ариун их дацан*; damdin šōėžọl haxūlhatāĕ, damā́ri xoŋxōėn dūĺāntāĕ, dalāĕ lamāėŋ ádistāĕ, dagšán yėxe dasam bāėna *Дамдин Чойжил сахиустай, дамар хонхын дуурианатай, далай ламын адистай, дагшин их дацан байна*; (ДСМ) // Mo. daγsin

дадагар/ dadaγar (Khori.) *бүлтгэр: выпученный, вытаращенный /о глазах/*; dadaγar ńüdeŋ *бүлтгэр нүд.*

дадайха/ dadāĕxa (Khori.) *бүлтийх: быть выпученным /или вытаращенным/ о глазах*; ńüdō dadāĕsa xaraxa *нүдээ бүлтийтэл ширтэх.*

дадар/ dadar (Bar.) *ул мэдэг доголон: прихрамывание, лёгкая хромота*; barūŋ xólón yáligūi dadar *баруун хол нь ялгүй доголон.*

дажаганаха/ dažáγanaxa (Khori., Aga.) *тачигнах, дуржигнах: трещать, тараторить*; túged nom daźáγanasa umšáxa *төвд номыг дуржигнатал унших.*

дажар/ dažár (Khori., Aga.) *дажин: грабёж, разбой, мародёрство*; dāĕ dažár *дайн дажин*; dāĕnāĕ xážūγār dáźár *дайны хажуугаар дажин.* (ЗЦУ)

дайганаха/ dāĕγanaxa (Khori., Aga.) 1. *дайжих: избегать, уклоняться*; dāĕ dažárāĕ xúlhō dāĕγanaxa *дайн дажны хөлөөс дайжих*; dāĕγanaźá téŕyėlxe *дайжиж зугтах*; 2. *тээнэгэлзэх: быть нерешительным, бояться чего-л*; dāĕγanažá tēlmerxe *тээнэгэлзэж эргэлзэх.*

дайганууллха/ dāĕγanūlxa (Khori., Aga.) *дайжуулах: допуст от дайганаха; уклоняться, отлынивать от чего-л*; úxerē šūdažá úbdexede úxerē xoŕō sō xedi hamaγad suglarād hoxor hamaγašāžá nādād, negenīn ·ūžáyā tāĕlžá úbšéŋ úxeri šāḃxaḍxa, núgō hamγanīn hūlhēn bárād namnadag, xúnē ńüdende xaragdaxārgūi hoxor hamaγaŋ yėrežė úxer bažūrād šūḍxažá úbeḍxēgē gēd, hoxor hamaγašāžá terēńi úldeŋ dāĕγanūlbabdi gelsedeg bāĕγā *үхэр шуудаж овдоход үхрийн хоройн дотор хэдэн эхнэр цуглараад сохор эхнэрийг үлдэн хооож наадаад, нэг нь уужаа тайлж овчтэй үхрийг гуядана,*

нөгөөдөх нь сүүлнээс нь бариад хөөдөг, хүний нүдэнд үзэгддэггүй сохор эхнэр ирж ухрийг базаад шуугиаж овтолөө гээд сохор эхнэрийг үлдэн хоож дайжуулаа гэлцдэг байлаа.

дайда/ dāčda (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson., Bar.) 1. *газар дэлхий: земля*; γazar dāčda *газар дэлхий*; dayán dāčda (Bar.) *даян дэлхий*; namahā dāčdāčmāč bū̄ hura *дэвэн дэлхийн юмыг надаас бүү асуу!*; 2. *нутаг, орон: местность*; tūrcheŋ unahaŋ dāčda *унаж төрсөн нутаг*; xū̄nē̄ dāčda *хүний нутаг*; urda dāčdahā yèrebeldi ūlzaxáyā̄ yèrebeldi *урд нутгаас ирлээ шүү, үүлзахаар ирлээ шүү.* (БАД); 3. *тал, цэлийсэн тал: ширь, дали, просторы*; dāčda tala *нүд алдам тал*; dāčdāčyi baraxā bāčyāb *талыг (там болтол) барагдтал тэнэх гэж байлаа*; dāčdāčŋ ùbeged *газар дэлхийн эзэн өвгөд*; dāčdāčŋ ùbeged, dalāčŋ hamayad *газар дэлхийн эзэн овгод, далай усны эзэн эмгэд*; ene bèyènšińi nere xānāč yèxe xaŋ, xaŋ yèxe dāčdāčŋ ùbeged *энэ биешин чинь нэр хааны их хан, хан их дайдын овгод.* (БМД)

дайлалдаа(н)/ dāčlaldān (Khori., Aga.) *байлдаан, тулалдаан: сражение, бой, битва*; dāčlaldām bolhon dāčda *тулалдаан болсон тал*; dayūr̆hā urdūr̆xi manžūr̆ta dāčlaldām bolhoŋ họńintōč, dab̆tamal bolod helmērē daraŋ sab̆šàldahaŋ họńintōč *Дагуураас урдуурх Манжуурт тулалдаан болсон сонинтой, давтмал болд сэлмээрээ даран цавчилдсан сонинтой.* (БАД)

дайлаха/ dāčlaxa (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *эзлэх, дайлах: воевать, захватывать*; dāčlažà ab̆xa *дайлж эзлэх*; dāčlaŋ oroxo *дайлж орох*; 2. dāčlaxa (Tunk., San.) *агсагнах, хэрүүл шуугиан гаргах: буянить, скандалить*; arâsi ūŋ gexedē zāčrā, tī̆gēd dāčlaxā hanadag bulāč āčdayatāč *архи уучих юм бол агсам, тэгээд хэрүүл шуугиан гаргах гэдэг тун гэмтэй*; 3. *шаардах, шавдуулах: заставлять, принуждать, требовать*; ńụhata ńụsxāč ọšọxomńi gèžè xedī̆šyi dāčladag hā̄ń esegen èlígēdeggūi bāčyā *Нуст нүсгай очьё гэж хэдий шаарддаг байсан ч эцэг нь илгээдэггүй байлаа.* (БАУ); // Mo. dayilaqu

дай(н)/ dāč(ŋ) (Khori., Aga.) 1. *дайсан: враг, неприятель*; dāčyā daraxa, dāyā hū̄ldexe *дайснаа дарах, даагаа сүүлдэх*; dāčyā darārāč, dar̆xan solō dūdūlārāč *дайснаа дараарай, дархан цолоо дуудуулаарай*; 2. *дайн: война*; dāč dažàr *дайн дажин*; dāč žürō̄dexe *дайныг хүсэх*; dāčyār zanaxa *дайнаар заналхийлэх*; dāčm bāčldāŋ *дайн байлдаан*; xùxe dalāčŋ xayā̄yār xùbelzū̄lē boyōmnōč, xùsetē̄ yèrmā̄ńi dāčnda xüriŋxen zùr̆xem dolgilō, xùgšèŋ èžī̆dē busaxī̆m xògtē̄ xām ùr̆šō̄gdō̄ *хох далайн хаяагаар ховолзүүллээ вогон маань, хүчтэй германы дайнд хүрэнхэн зүрх минь долгислоо, хөгшин ээждээ буцахыг минь Хогтэй хаан минь өршөөг дөө.* (ХЦД); // Mo. dayin

дайраха/ dā̄ŕixa (Aga.) 1. *дайрах: задевать*; tergēr dā̄ŕixa *тэргээр дайрах*; 2. *дайрах: заходить /или заезжать/ попутно*; dā̄ŕād γar̆xa *дайраад гарах*; // Mo. dayariqu

дайшаах/ dāčšā̄x (Bar.) 1. *сандаах, дүрсгүйтэх: разбрасывать, шалить, баловаться, проказничать*; 2. *дээрэлхэх: пренебрегать кем-л*; ùntšiŋ òrū̄snī̆gi dāčšā̄xdā bātar *ончин өрөөснийг дээрэлхэхдээ баатар*; // < Ma. dayišambi, dayisara

дал/ dala (Khori., Aga.) *саравч: навесы, сарай, хлев*; ùxerē dala *үхрийн саравч*; dalī̄ŋ šūrge *саравчны шоргон хашаа*; dala bàŕixa *саравч барих*; dala damxū *халх саравч*; dala xọriō *хороо саравч*; xàšā̄ dala *хашаа саравч*; malāě dala *малын саравч*; tèžēbèŕē dala *тэжээврийн саравч*; yọdoγor ùzūŋtē uta uta huryāg dēre xagda ùbehe xàyàžà dulālhaŋ xụšàltatāě, ùxerē šàbāhār šàbahaŋ xanatāě dala *ёрдгор үзүүртэй урт урт шургааг дээр хагд овс хаяж дулаалсан хучилттай, үхрийн шаваасаар шавсан ханатай саравч*; übig dala dulāŋ, ùxer mal taryaŋ, ùgel ùntē ondo orobogtū? *халх саравч дулаан, үхэр мал тарган, овол өнөтэй онд оров уу, та?*. (MXY)

дала/ dala (Khori., Aga., Tson., Tunk., San., Bar., Kham.) *дал: лопатка*; 1. toγō *тогоо*; 2. noxōě *нохой*; 3. xoto *хот*; 4. zọŕig *зориг*; 5. xūgedē gèšxese *хүүхдийн гишгэдэл*; 6. ùxerē subasa *үхрийн цуваа*; 7. adūnāě subasa *адууны цуваа*; 8. xọńinōě subasa *хонины цуваа*; 9. meŋgēŗhe *мөгөөрс*; 10. màyā̄ *мөгөөрсний хумиа*; // Mo. dalu

далабша/ dalaḇšà (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *далавч, зодог: специальная одежда борцов, состоящая из рукавов и короткой спинки*; toryon dalaḇšà *торгон зодог*; toryon dalaḇšāěn mùre dērehē tob bāěsa aḏxaxa *торгон зодгийн мөрөн дээрээс тов хийтэл атгах*; 2. *хавхан хаалга: створка*; ūdenē dalaḇšà *үүдний далавч*; soŋxōěn dalaḇšà *цонхны далавч*; dalaḇšà mùŋgùŋ ūdēyi taha deldeŋ γarba *далавч мөнгөн үүдийг тас саван гарав.* (БМУ); // Mo. dalabči

далаганаха/ dalaγanaxa (Khori., Aga.) *саравганах: размахивать, взмахивать*; dalaγanažà bāěžà badašàxa *саравганаж байж зандрах*; tùre dēre xùbūnē esege unūlxa mọŕiyō xùteleŋ asaŗžà žọlōyī̄n xudaγāěn tùrūgē γaŋta bàŕūlxada, dùxèŕigē dunda xùtelžè asaŋxa, tī̄xeden basaγanāě talī̄ŋ zonhō negenī̄n mọŕinōě tolγōědo γaltāě susal bàŕižà dalaγanaxa yūme *тойн хурим дээр хүүгийн эцэг унуулах морио хөтлөн авчирч жолоог нь худгийн тэргүүний гарт бариулаҳад, дүгрэгийн дунд хөтөлж авчирна, тэгэхэд нь хүүхний талын хүмүүс дотроос нэг нь морины толгойд галтай цуцал барьж сарваганадаг юм.*

Далай харнууд/ dalāě xaranūd *Сэлэнгийн буриадын харнууд овгийн нэг отог. Отог рода Харнууд Селенгинских бурят.*

далайса/ dalāěsa (Khori., Aga., Tunk., San.), **dalāětsa** (Tson.) *далайц: размах*; dalāěsa hāětāě èxilxe *далайц сайтай эхтэх*; dalāěsa yèxetē *далайц ихтэй*; dalāěsār baγa *далайцаар бага*; nege dalāěsār *нэг далайцаар*; dalāěsan yèxèšyèhā tudaltan xùŋgeŋ *далайц нь их ч гэсэн тусалт нь хөнгөн*; // Mo. dalayiča

далан/ dalan (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson., Bar.) *далан: жировой слой загривка*; àŕban dalaŋ *харвин далан*; adūhanāě dalaŋ *адууны далан*; àŕban dalaŋ otolxo *харвин далан огтлох*; mùnō̄ xùdōgē āělda xùŗxedèš ūsēŋgē ùlegdel šànažà, xùŗheŋ èlige, dalaŋ, àŕban tàbižà baha xažūγārī̄n ùrme, āěŗha, xura tohoyō γaγažà tàbixa *өнөө ходөөний айлд хүрвэл чинь үүнийхээ үлдэгдлийг чанаж, хөрсөн эгэл, далан, харвин тавьж бас хажууд нь өрөм ааруул, хур тосоо гаргаж тавина*; // Mo. dalang

даланга/ dalaŋγa (Khori.) *майлгын мах: мелкие кусочки мяса из разных частей забитой жертвенной лошади или барана;* dalaŋγa, amhaŋ, tarag, zōxē mete ėdē xeheŋ xúnüg *майлга, амс, тараг зоохий мэт идээ хийсэн хоног.*

далангата/ dalaŋγata (Tunk., San.) *майлгын махан зоог: жертвенное мясо, употребляемое в обряде жертвоприношения;* tāčlγāčn dalaŋγata mixaŋ *майлгын махан зоог;* zahálі dalaŋγata *заслын махан зоог.*

Далангууд/ *Баргын нэгэн овог: Баргутский род.*

далга/ dalγa (Khori., Aga., Kham.) *даллага, жасаа: обряд призывания счастья, жертвенная снедь;* dalγa umšūlxa *даллага ушшуулах /дуудуулах/;* dalγa žásā *жасаа даллага;* dalγa abxūlxa *даллага авхуулах;* xọńin dalγa *хонин даллага;* saγā ėdēn dalγa *цагаан идээн даллага;* dalγāčŋ homoŋ *даллагын сум;* dalγa āxarāčlxa *даллага хурайлах;* dalγāčn tabag *даллагын таваг;* dalγāčm bụyáŋ xėšėg togtoxo *даллагын буян хишиг тогтох;* dalγāčn sēr *даллагын цээр;* dalγāčŋ xėšėg *даллагын хишиг;* dēde tobšō multalžá, dalγā abaŋ āxarāčlagtī *дээд товчоо мулталж, даллагаа аван хурайлагтун.*

далж/ daldž (Bar.) *хамаарал, хамаа: касательство, принадлежность;* ōŋtō daldžgūi xergī g xamārax xereggūi *оортоо хамаагүй хэргийг хамаарах хэрэггүй;* ene tšámd yámar daldžtāč yūmbe? *энэ чамд ямар хамаатай юм бэ?;* // Ma. dalji

дали/ dáĺi (Khori., Aga., Kham., Tson., Tunk., San.) *далавч жигүүр: крылья, крыло;* šụbūnāč dáĺi *шувууны далавч;* erbčxē xoγxōčn dáĺi *эрвээхэй хорхойн далавч;* šárγāčŋ herbeger dáĺi *чарганы сэрвэгэр далавч;* oŋγosī n dáĺi *онгоцны далавч;* dáĺi žėber *даль жигүүр;* ere xúŋ xúnē dáĺi doro xorožọ tenžėxėyē oroldodoggūi yūme *эр хүн хүний жигүүр доор хоргодож дэвжихээр оролддоггүй юм;* dáĺī n tāčraxa *жигүүрийн нь хирэх;* dáĺi urγahan šėŋgi *жигүүр ургасан юм шиг;* dáĺī n úrgexe *жигүүрийг нь өргөх (цаасан малгай омсгох);* dáĺā xuxa sọxiūlxa *далавчаа хугалуулах;* dáĺā poγoxo *далавчаа норгох (уярах, номхрох, аяыг нь дагах);* seŋxiγxen dáĺitāč saraŋ xúxī *цэнхэрхэн далавчтай саран хөвөө.* (БАД); únegeŋ ėžī hemēxenēr dáĺi xubsahāčn xulūba *үнэгэн авхай сэмээрхэн далавчин хувцсыг нь хулгайлав.* (БАУ)

далибша/ dalibšá (San.) *малгайн саравч: козырёк у шапки;* xarūs malγāčŋ dáĺibšá *хартууз малгайн саравч.*

далижаха/ dáĺižáxa (Khori., Aga.) 1. *далавчлах: окрыляться; вырастать о крыльях;* šọrγōlžọ dáĺižād nī dexe *шоргоолж далавчлаад нисэх;* dáĺbarāč bāčhanā dáĺižášōd dāγaŋxam mọrī m úrgēne *дэгдээхэй байснаа далавчилчихаад дааганхан морийг минь ургээнэ* (БАД); 2. *Шилж. урам зориг орох: окрыляться;* xúsetē dáĺitāč bolonxōč *хүчтэй жигүүртэй болчихлоо.*

далилха/ dalilxa (Khori., Aga., Tunk., San.) *жигүүрлэх: оперяться; окрылять, оперять;* moγōč bėyė bėyėlžė, šụbūn dáĺi dáĺillāčb *могой бие биелж, шувуун далавч жигүүрлэв би.* (БМД)

далита/ dáĺita (Khori., Aga.) *далавчит: крылатый;* dáĺita šọrγōlžọŋ *далавчит*

шорголж; dàĺitala ẑégŭr̥te ẖǫbūnda dabāŋ gèẑè bāčdaggūi, dalāč lamāčŋ orondo dāčsaŋ gèẑè bāčdaggūi *далавчит жигүүрт шувууд даваа гэж байдаггүй, далай ламын оронд дайсан гэж байдаггүй.* (БАД)

далитан/ dàĺitaŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *далавчтан: крылатые, имеющие крылья*; urdūr̥xi ud̥xáń sayām múŋgúm dàĺitanhā, samsāl múŋgúŋ xúšūtanhā, xotoyōč múŋgún dàĺitanhā, xobol múŋgúŋ xu̯šūtanhā *урьд эртийн уг шаг нь цагаан мөнгөн далавчтанаас, цамцаал мөнгөн хушуутнаас, хотгой мөнгөн далавчтанаас, ховил мөнгөн хушуутнаас.* (БМД)

далтирха/ daltir̥xa (Khori., Aga.) 1. *далдирах: уклоняться, прятаться, отклоняться*; dalayad gexede daltir̥xa *далгас хийхэд далдирах*; 2. *перен. айх, далдирах: пугаться, трусить*; āčžà daltir̥xa *айж далдирах.*

дальбараа/ dàĺbarāč (Khori., Aga.), **dàĺbarī** (Kham.) *дэгдээхэй: птенец*; šu̯būnāč dàĺbarāč *шувууны дэгдээхэй*; dàĺbarāčyā tenžčxe *дэгдээхэйгээ өсгөх*; tàxiānāč dàĺbarāč *тахианы дэгдээхэй*; dàĺbarāčyā xūžūlxe *дэгдээхэйгээ тэжээх*; dàĺā xùsehen dàĺbàrāč ūryāčyā or̥xidog *далавч нь гүйцэн дэгдээхэй үүрээ орхидог* (ЗЦУ); xara xirē dàĺbarāčyā sayāŋ gèẑè hanaxa xad̥xūr̥ta zàŕā zulzayā zōlòŋ gèẑè bodoxo *хар хэрээ дэгдээхэйгээ цагаан гэж санадаг, хатгуурт зараа зулзгаа зоолон гэж боддог*; yazarāč xolohō yaŋyanaŋxāč yalūnāč dàĺbarāč xōr̥xč *газрын холоос ганганасан галууны дэгдээхэй хоорхий.* (БАД)

дамаари/ damāŕi (Khori., Aya.), **dambar** (Bar.), **damārū** (San.) *дамар: ламский барабанчик*; xoŋxo damāŕi *хонх дамар*, damāŕi dūyaryaxa *дамар дуугаргах*; damāŕī n ẑo̱dboŋ *дамрын жодоог (бүч)*; xoŋxo damāŕā xoŋgiryoŋ hūgtī, *хормөг* xotō xombiŋ hūgtī, xolxōndōéyō xalxalaŋ hūgtī, hùbelgen ẑálar hùr̥xčb̥šébī, hùréd būxayā yádaxagūib̥šibī *хонх дамраа дугарган суугтуй, хормой хотоо хумин суугтуй, холхоондойгоо (хуухнагаа) халхлан суугтуй, сэргэлэн муур сурхий шүү, үсрээд буучихаж мэдэшгүй шүү.* (ШХХ); // Mo. damaru

дамбагар/ dambayar (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham., Bar.) 1. *дамбагар, нэмбэгэр, зузаан: толстый, пухлый*; dambayar ural *нэмбэгэр уруул*; 2. *пагсгар, зузаан, тэвхгэр: толстый, плотный*; dambayar yèxe sārhanāč zab̥harhā xab̥tayar xūdaha yaryažá yèrebe *пагсгар зузаан цаасны завсраас хавтгай хуудас гаргаж ирэв*; // Mo. dambayar

дамбар/ dambar (Aga., Kham.), **dambarya** (Khori.) *нялбаг, таташ: внутренности тарбагана, сваренные в желудке*; tarbayanāč dambar *тарвагаы нялбаг*; tarbayanāč gedehe dotorī n arš̆áźá, yor̥xonōč uhanda hāčsa uyāyād, élige bōre, ōxe šu̯hatāčn xo̱líŋ, maŋgir xèžè xo̱yo̱r xutayār tatād, xoto sōńi xèžè šánahaŋ èdēyi dambar gexe *тарвагаы гэдэс дотрыг цэвэрлээж, горхины усанд сайтар угаагаад, элэг боор, оох цустай нь холин, мангир хийж хоёр хутгаар таташ, ходоодон дотор нь хийж чанасан идээг дамбар (нялбаг) гэдэг.*

дангамай/ daŋyamāč (Khori., Aga.) *морийтэй хозор: держать банк (в*

дашлар/ **dagylyr** (Khor., Aga.), **dandlyr** (Dunk.) *тут, тоже, сверху; крышка, крышечка, затычка; dagylyr basaŋ bärna tut тоже больше тут.*

дашлы/ **dagdlu** (Khor., Aga.), **dandlu** (Dunk.) *быстрый, резвый; tegyerlŋ dagdlu моторная лодка; tegyerlŋ dagdlu ärgyl sebeŋem basaŋaŋ моторная лодка мне нравится, я хочу купить моторную лодку; tüb yazar bidalnde, üverčŋ yazar nädalnde älä ydhen dagdlu, ajdämdäl deyŋ'dal моя жена работает, моя жена дома, это наш моторист. (DAJ)*

дашлы/ **dagylyr** (Khor., Aga.), **dandlyr** (Dunk.) *тут, тоже, сверху; крышка, крышечка, затычка; dagylyr basaŋ bärna tut тоже больше тут.*

дашлы/ **dagdlu** (Khor., Aga.), **dandlu** (Dunk.) *быстрый, резвый; tegyerlŋ dagdlu моторная лодка; tegyerlŋ dagdlu ärgyl sebeŋem basaŋaŋ моторная лодка мне нравится, я хочу купить моторную лодку; tüb yazar bidalnde, üverčŋ yazar nädalnde älä ydhen dagdlu, ajdämdäl deyŋ'dal моя жена работает, моя жена дома, это наш моторист. (DAJ)*; // Mo. dagini

дашхы/ **dagdhy** (Bar.) *тут, сам, вот; мимо, кто; dagdhy tšiŋeŋ yäramtšl вот мое имя.*

дашлых/ **dandlx** (Bar.) 1. *бить, ударять, рвать; стучать, бить, колотить; yü dandlxd bäčyambde, tšixnl tšiŋ'l ноу балдад байсад ном бүү чихний чийрэй;* 2. *лечь рядом; прикрикнуть; угрожать; bitgl xünlŋ dandlxd bäčl битый хүний дэлхэе залгад байл*

дашлы/ **dandlyd** (Khor., Aga.) *дальше; очень уже, слишком, чересчур; dandlyd yäyd gečebsidä xalam xulagsiyd dä далдад чи, чамаас хэтэд дүү.*

дарман/ **darag** (Khor., Aga.) *лучше, красивее, красивый, хороший, хорошо; darag ajlyn дараг ажлын; darag tüdexe ядад хэлэх; mal darana мал муруу; ndn darana одоо хүчтэйлэе; ara xulxa orozo ndayln daraza yarlnsb, daraza yaglnŋ ndömsem zandan tabdnl ядуу бэлэн ирэхэ орлого одоо одоо ни муруу сарлаа, хэлэх сарсан одоогоо мэнд чандан маш ни тарган бэйэ. (BBJ);* // Mo. daraqu

дарбихха/ **darbïxa** (Khor., Aga.) *уруйх, ярайх, нүүр амаа сорийлох; пекажаться, недовольно морщиться, крив рот; ndr aman darbïxa нүүр аа нь сорийх; hoqoŋöd darbïžä bïxa согтихоод нүүр аа нь сорийж суух.*

дарган/ **dargä** (Khor., Aga.) *худлаа таван; лак холостебольный; dargä nexeyl*

zoŋ xaba seseg, naran seseg, dàĺban šàra, xụŕiyan zahā gèžè bāčžà eldebēr nereldeg, ene uryamalār xcheŋ em domī̆yi zùr̆xenē̆ ùb̆šè aryalxada xereglexe, baha seseg noyōyī̆n ūšxanāč̆ xad̆xaĺā̆, üxibū̆dē̆ šèšèxede xereglexe *даргай цэцгийг хумуус хав цэцэг, наран цэцэг, далбин шар, хурган засаа гэх мэт янз бүрээр нэрлэдэг, эно ургамлаар хийсэн эм домыг зүрхний овчин анагаахад хэрэглэнэ, бас цэцэг ногоог нь уушигний хатгаа, хүүхэд чацга алдахад хэрэглэдэг.*

дарсаг/ dar̆sag (Khori., Aga., Bar.), **dar̆žàg** (Tson.) *дарцаг*: *флажок*; ulān dar̆žàg *улаан дарцаг*; xī̆mọŕī̆n dar̆sag *хийморийн дарцаг*: *символический конь, показывающий состояние благополучия человека*; bèyī̆ŋ elū̆r eŋxe, ùb̆šèn zoboloŋgūi, àžàna amaγalaŋ hāčŋ, zol žàrγaltāč̆, àžàl xeregtē̆ uragšàtāč̆, sogtōč̆ solgiōŋ yàbaxāčn tùlō̆ xī̆mọŕī̆n dar̆sayā ùnderte xī̆d̆xedeg *биешийн эрүүл эмх, овчин зовлонгүй, амар амгалан сайн, зол жаргалтай, ажил хэрэгтээ урагштай, цог жавхлантай явахын толоо хийморийн дарцгаа ондорт хийсгэдэг*; dādar dādar šụwū dalan dērē bišigtī̆, dalāč̆ lamāčn šàbi nar xelen dērē bišigtī̆ gèžè xī̆mọŕī̆n dar̆sag *даадар даадар шувуу далан дээрээ бичигтэй, далай ламын шавь нар хэлэн дээрээ бичигтэй гэж хийморийн дарцаг*; // Mo. darčaγ

дарсаганаха/ dar̆sayanaxa (Khori., Aga.) *шарчигнах, даржигнах*: *шуршать*; sār̆ha dar̆sayanaxa *цаас шарчигнах.*

даруубша/ darūb̆šà (Khori., Aga.) *чарганы шат мод*: *две длинные перекладины, устанавливаемые сверху на связках*; šàryāčŋ bōltonūši bùxelen darahaŋ, ùrgen dēgūrī̆n utāšàn hūlyahaŋ uta xọ̀yọr modōčyi darūb̆šà gexe *чарганы хондлуудийг бохлон дарсан, эрүүн дээгүүр нь уртааш нь суулгасан урт хоёр модыг даруубша (шат) гэнэ.*

даруулга/ darūlγa (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *даруулга*: *украшение из янтаря, кораллов и других полудрагоценных камней, пришитых в определенном порядке на обтянутой черным бархатом бересте*; γurbaŋ xurγa tuxāč̆ ùrgentē̆ ūihe tolγōčŋ xemžūrēr utāčn tārūlād, xara xiliŋgēr bürižè, dēren xuba, šüre, 'erdenī̆n šụlū tusxāč̆ γọŕimōr xadahaŋ hamaγad, basaγadāč̆ γọ̀yōltōčyi darūlγa gèžè nereldeg *гурван хуруу хэртэй оргон үйс толгойн хэмжээгээр уртыг нь тааруулаад, хар хилэнгээр бүрэж, дээр нь хув, шүр, эрдэнийн чулуу тусгай горимоор хадсан эхнэр охидын гоёл чимэглэлийг даруулга гэж нэрлэдэг*; emēlī̆ darūlγa *эмэгэлийн даруулга*; derī̆n darūlγa *дэрийн тав*; Mo. daruγulγ-a

дархигар/ dar̆xiγar (Khori., Aga.) *дархгар, архгар*: *громадный*; dar̆xiγar tomo eber *архгар том эвэр*; // Mo. darkiγar

дарһа(н)/ daraha(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.), **dar̆sa** (Tson.), **darusu** (Kham.), **daruhu** (Bar.) *дарс*: *фруктовое вино*; àŕxi daraha ūxa *архи дарс уух*; // Mo. darasu

даршаан/ dar̆šāŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *харшиж дарших чимээ, харшаан, даршилга*: *звон, бряцание (военных доспехов)*; emēltēmńi tùrgende eber nomon dar̆šàna, eber nomōčŋ dar̆šānda ēbeger

хамńіγad хůlgene *эмээлт моринь минь хурданд эвэр нум харшина, эвэр нумын даршилганд бээвгэр Хамнигад холхолдөно.* (ББД)

даршаха/ daṛšåxa (Khori., Aga.) *харчигнах, харжигнах, дарших, харших: звенеть, бряцать*; xese tōēbūr daṛšåxa *хэц тойбуур харших*; zērde mọŕinōēm tůrgende zebe homon daṛšåna, zebe homōēn daṛšānda zerĺig dāēsad хůlgene *зэрд моринь минь хурданд зэв сум харшина, зэв сумын харшаанд зэрлэг дайснууд хөлхөлдөно.* (ББД)

дары/ dåŕī (Khori., Aga., Tson., Tunk., Kham.) *даруй: вскоре, тотчас, немедленно, тут же, сразу же, срочно, живо*; yėrehen dåŕīdā *ирсэн даруйдаа.*

дарья/ dåŕyå: dåŕyå tabildaxa (Khori., Aga.) *даргиан, даргиан тавилдах: поднимать шум, гам*; xotonōē noxod dåŕyå tåbildaŋ xusaxa *хотны ноход даргиан тавилдаж хуцах*; dāĺiŋ xormōē xīdxūlēd dagdarγaldā ulzīŋxid, dāγa ėdihen šọnon šėŋgiēr dåŕyå tåbildašō ulzīŋxid *даалимбан хормой хийсгүүлээд даадайлдаж явлаа Улзыхан, даага хуртсэн чоно шигээр даргиан тавилдлаа, Улзыхан.* (УНХ)

дарьяа(н)/ dåŕiyāŋ (Khori., Aga.) *дарвиан, даргиан: галдёж, шум, гам*; nādanšådāē dåŕiyāŋ *наадамчдын даргиан /шуугиан/*; // Mo. dargiyan

дарьягар/ dåŕiyåγar (Khori., Aga.) *дархгар: громоздкий*; dåŕiyåγar eber *дархгар эвэр.*

дарьяха/ dåŕiyåxa (Khori., Aga.) 1. *даргих, дарвиж шуугих, шуугих: шуметь, галдеть*; olōrō dåŕiyåxa *олуулаа ам амандаа шуугих*; olonōē šūyān dundahā dåŕiyåŋ dūldaxa *олны шуугиан дундаас даргин дуулдах*; 2. *оргих, даргих: вскипеть бурлить*; sāē busalžå dåŕiyåxa *цай буцалж оргих*; // Mo. dargiqu

дасан/ dasaŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **datsan** (Kham., Tson.) *дацан: ламаистский храм*; agīn saγān dasaŋ, altan tabaŋ γanžåṛtāē *Агын цагаан дацан алтан таван ганжиртай*; såńid (ᠮᠤᠨ) sōčrōē xuraltāē, soŋγōl hāēxan dasantāē, sėĺyē nọmiŋ xilγanta širmeŋ ambāēŋ ńụtag yüme *цанид чойрын хуралтай, цонгоол сайхан дацантай, цэлгиэ номин Хялганат Ширээн абугайн нутаг юм.* (ДСМ); // Mo. dačang

дахабари/ daxabåŕi (Khori., Aga.) *дагавар: сопуствующий, следующий*; daxabåŕi xůbūŋ *дагавар хүүхэд*; // Mo. daγaburi

дахаха/ daxaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *дагах: следовать за кем-л; сопутствовать кому-л; сопровождать кого-л*; mürīn daxaxa *мөрийг нь дагах*; mal daxaxa *мал дагах*; xargī daxaxa *харгуй дагах*; nexexe daxaxa *нэхэх дагах*; daxažå yėrexe *дагаж ирэх*; båyåŋ xüńi balag daxaxa, bāraŋ xüńi noxōē daxaxa *баян хүнийг балаг дагадаг, бааран хүнийг нохой дагадаг*; teneg tenegē daxaxa, terge sarā daxaxa *тэнэг тэнэгээ дагана, тэрэг шараа дагана.* (ЗЦУ); 2. *мөрдөх, гүйцэтгэх, сахих: соблюдать (обычай, правило), исполнять*; moγōē šėndžīŋ oṛšūnīgi modoŋ gūrēr dabalāēdā, mulγū mūdā nūseŋgūi moŋγol ėĺigē daxalāēdā *могой шинжийн Оршууныг модон гүүрээр давлаа даа, мулгуу муудаа нүүсэнгүй монгол элгээ дагалаа даа.* (БаАД); // Mo. daγaqu

дахуул/ daxūl (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *дагавар хүүхэд: внебрачный ребенок*; daxūl üxibūŋ *дагавар хүүхэд*; daxūl xùbūŋ *дагавар хүү*; daxūl basayaŋ *дагавар охин*; 2. *дагуул: спутник*; xīmel daxūl *хиймэл дагуул*; // Mo. dayuuli

дахуулха/ daxūlxa (Khori., Aga.) *дагуулах: вести за собою, идти во главе*; *руководить*; dāyam bėyēm daxūlhaŋ daldāēŋ xargī müšxūlheŋ, unayam bėyēm uduriḍhaŋ uyāėm xargīyė müšxūlheŋ, xùgšėm būral ėžīmńi, xùtùlē būral nāėžàmńi *дааган биешиг минь дагуулсан далдын харгуй мөшгүүлсэн, унаган биешиг минь удирдсан үгийн харгуйг мөшгүүлсэн, хогшин бүурал ээж минь. хөтлөө бүурал найж минь.* (БМД); // Mo. dayayulqu

дахуулшан/ daxūlšàŋ (Khori., Aga.) *дагуулчин, дагагсад: последователь, приверженец*; dalan dolōn dagtāė daxūlšànāė beleg, yėreŋ yühùm bardāg yėrūlšėnē beleg *далан долоон дагтай дагуулчны бэлэг, ерэн есөн бардааг ирүүлчний бэлэг* (БМД); // Mo. dayayulčin

даhаа/ dahā (Khori., Aga.) "*чамайг*" *гэсэн байлж үгтэй утга ойролцоо байлж сул үг: частица модальная, усиливающая значение. Таких назывных предложений, которые выражают возмущение или являются ругательствами*; šüḍxer dahā *чөтгөр чамайг*; yàndūl dahā (zọ́lig dahā) *золиг чамайг;* mọńdi dahā *монди чамайг.*

даяанша/ dàyān̄šà (Khori., Aga.) *даяанч: предающийся созерцанию*; xadanāė mergen dàyān̄šà *хадны мэргэн даяанч*; xadanāė mergen dayān̄šà xān̄taldārāė gehen yüme *хадны мэргэн даяанч хөзөрдөөрэй гэсэн юм.* (ХНД); // Mo. diyanči

динлүү/ dīlū (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *дийлэнх, давуу, ихэнх: превосходящий*; dīlūyīn šàmda ùgehūb *дийлэнхийг нь чамд огье.*

добжогонуур/ doḅžọ̀yonūr (Khori., Aga.) *хэлэмгий, долоогой: говорун, болтун*; doḅžọ̀yonūr hamayaŋ *хэлэмгий долоогой эхнэр.*

добёохо/ doḅiōxo (Khori.) *үргээх, айлгах: вспугнуть, пугать, отпугивать*; šụbū doḅiōžọ herde bāėsa šụlūdaba *шувуу үргээж сунхийтэл хэд хэд чулуудав.*

доби/ doḅi (Khori., Aga.) *дөжирчихсөн, догширчихсон: апатия*; doḅi bolxo *дожирчихсон амьтан болох*; oloŋ xùnhō halād doḅi bolšọxoŋ exener *олон хүнээс салаад догширчихсон эхнэр*; yā̄yā doḅi bolšọhoŋ àmitaŋ gēšėb *яасан дөжирчихсон амьтан гээч вэ.*

добихо/ doḅixo (Khori.) *айх, үргэх, дайжих, дүрвэх: пугаться, избегать, вздрагивать*; šụbūn doḅixo *шувуу үргэх*; tīxede sag tùrīŋ ūimōŋ buhalyāŋ, āėlūd mal zōŕō oṛxin doḅižọ tėŕyėdėžė bāėhaŋ sag xàyàm *тэгэхэд цаг төрийн үймээн самуун, айлууд мал хөрөнгөө орхиж дүрвэн зугтаж байсан цаг юм шүү дээ.*

догдойхо/ dogdōėxo (Aga.) *зайлах, тонилох: освобождать место, удаляться, отходить*; endehē dogdōė *эндээс зайл*; ùter dogdōė *түргэн тонил*; ōrō terēnēŋgē xōėnohō oroxo gēgūi yüme hā endehē dogdōė! *өөрөө түүнийхээ хойноос орох гээгүй юм бол эндээс зайл!*

догногор/ dognoyor (Khori., Aga.) *донгио: несообразительный*; dognoyor nozog xùŋ *донгио унжгар хүн.*

догоодохо/ doγōdoxo (Khori., Aga.) 1. *гогодох: зацепиться, цепляться, тянуть одним пальцем, тянуть крючком*; utaha doγōdoxo *утас гогодох*; doγōdožǫ̆ dolo̅̄xo *хуруугаа гогодож долоох*; tere xāe̅̆rsayāe̅̆yi degēgēr doγōdǫžǫ̆ ėŕyė dēre γaryaba *тэр хайрцгийг гох дэгээгээр дэгээдэж эрэг дээр гаргав*. (БАУ); 2. *хааш яаш овс хадах: косить спустя рукава*; (Khori.) dēb dēb doγōdoxo *хааш яаш хадагчаан болох*; 3. *этэх: выковыривать; выгребать*; to̅̄lē zalaxadan ūrag tàŕxi̅̄n xaḇhār doγōdǫžǫ ama xůrēd, hō̅rgen busādag *тоолэй залахад нь ураг тархийг нь хавиргаар этэж, ам хуруэд гэдрэг нь буцаадаг.*

дожогонохо/ dǫžǫγonoxo (Khori., Aga.) *дадганах, далдагнах: болтать без умолку, тараторить*; šāšāžà dǫžǫγonoxo *чалчиж дадганах.*

дожогонуур/ dǫžǫγonūr (Khori., Aga.) *далдагнуур, дадганчуур: болтливый, говорливый*; dǫžǫγonūr šāšāg *далдагнуур чалчаа.*

доёмхо/ dǫyǫ̆mxo (Aga.) *нойргүйдэл, нойргүй ядаргаа: бессонница*; oloŋ hůńi̅̄ŋ dǫyǫ̆mxo *олон шонийн нойргүйдэл*; dǫyǫ̆mxotōē bolšǫtorō xeḇtèŕi̅̄ŋ xüńi hāxixa *нойргүйдлийн ядаргаатай болтлоо хэвтрийн хүнийг сахих*; bụyāńi̅̄n xānāšǫxon hemdā, xeḇtèŕi̅̄m bolšǫhoŋ xůgšèńi žèl tuxāē dǫyǫ̆mxotōē bolšǫtorōl hāxiā gē̅šā̅̆bdā xō̅̆rxē̅ baŕhaŋ èžī̅mńi *буян нь хайчих вэ дээ, хэвтрийн болчихсон хогшнийг жил тойрон нойргүйдлийн ядаргаатай болчихтлоо л сахиж асарсан юм шүү дээ, хөөрхий зайлуул, ээж минь.*

доёр/ dǫyǫr (Khori., Aga.) *эцэшгүй, цуцашгүй, цуцаршгүй: неустанный, неутомимый*; tere dāγayā̅̆ mǫŕim bolγobo, mǫŕim bolxodō dolōn žèlde esedeggū̅i dǫyǫr zērde mǫŕim bolō *тэр даагаа, морь болгов, морь болохдоо долоон жилд эцдэггүй цуцаршгүй зэрд морь болжээ.* (БАУ)

дойбод/ dō̅̆bod (Khori., Aga.) *шашки: дорволжин хээ: шашечный узор*; dō̅̆bod šụlūn šàla *дорволжин хээтэй чулуун шал /эрээн шал/*; dolōŋxonšiyė èxitē̅ beleremńē̅ domogtō̅ē adistāē̆ aŕšā̅̆ŋ yū̅me dō̅̆bodǫ̆xoŋ xētē puladńi duralhan nùxerē̅m xāē̆ralhaŋ yū̅me *долоонхон эхтэй Бэлэр маань домогтой адистай рашаан юм, дорволжин хээтэй алчуур минь дурласан нохрийн минь хайрласан юм.* (БАД); ◊ dō̅̆bod sǫxixo a). *даам тоглох*; б). *мэхлэх, гохлох, булхайцах*; ti̅gēḏšiyē̅ ene olon žèlde eldeb dō̅̆bod sǫxižǫ důŕšèheŋ xū̅ixer hābdā *тэгээд ч энэ олон жилд элдэв мэх хийж дадсан сайн эр байгаа биз дээ.*

дойбодлохо/ dō̅̆bodloxo (Khori., Aga.) *дорволжилж хээлэх: делать что-л. в шахматном порядке*; šụlūn šàla dō̅̆bodloxo *чулуун шалыг дорволжилон хээлж тавих.*

дойлдор/ dō̅̆ldor (Aga.) *илүүдэл, дутагдал: недосдача, недоимка*; mūŋgenē̅ dō̅̆ldor *монгоний илүүдэл*; tůlberi̅̄n dō̅̆ldor *толборийн дутагдал*; alban tatabarāē̆ dō̅̆ldor dǫyǫmxo *албан татварын улдэгдэл дутуу.*

дойлогор/ dō̅̆loγor (Tunk., San.) *солжир: асимметричный, не имеющий пары*; dō̅̆loγor ūńē̅ŋ *солжир үнээ*; ůrō̅heŋ eber dō̅̆loγor ůńē̅ŋ, ůrō̅hen ńüde hoxor azaŕya gėžė tā xǫyǫrō xelē xàyàm *өрөөсөн эвэр солжир үнээ, өрөөсөн нүд сохор азарга гээж та хоёрыг хэлсэн байна шүү дээ* (БАУ)

Долар/ dolar *Хамниганы овог.* /БР/: *Хамниганский род*

долгёо(и)/ dọlyō(ŋ) (Aga.), **dọlgō** (Bar.), **dọldiōŋ** (Tunk.) *долгио(и): вал; волна, прибой; барашки*; aγārāĕ dọldōŋ *агаарын долгион*; dūnāĕ dọldōŋ *дууны долгион*; xāĕr sayān šụlūyi xatū xatū gelsenelte, xaraxan dalāĕn dọldiōndo xatū bėšēr šėlžėrdeg *хайр цагаан чулууг хатуу хатуу гэлцэнэ та, хархан далайн долгионд хатуу бишээр шилжирдэг.* (БАД); // Mo. dolgiyan

долгонсог/ dolγonsog (Khori., Aga.) *долгонцог, шимтүү, шүмтүү, шуналтай: жадный, алчный, ненасытный*; noxōĕ hūlē γọdọlzūlžà bāĕγād dolγonsoγōr ėdine *нохой сүүлээ годолзуулж байгаад долгонцгоор иднэ*; tùrgēr yàbaxa hanānāĕ, tūxēgēr ėdixe dolγonsoγōĕ *түргэн явах санааны, түүхийгээр идэх долгонцгийн*; // Mo. dolγončuγ

долдилхо/ dọldiloxo (Aga.), **dọlγọlxo** (Khori.), **dolgilxo** (Tson., Bar.) *долгилох: плескаться; подниматься, вздыматься (о волнах)*; doldiloxo salgidaxa *долгилох цалгидах*; dọldilō dọldilō žàraxāĕŋ γol dobọyō tōŕōd ulzadā orō, dotonoxoŋ yàbahaŋ basaγamńi dūγāĕxam bāĕtarā xadamda ọšō *долгилсоор долгилсоор Жараахайн гол довоо тойрood Улздаа цутгалаа, дотнохон явсан охин минь дуугайхан байсаар хадамд мордлоо.* (БАД); // Mo. dolgilaqu

долдой/ doldōĕ (Khori., Aga., Bar.) *чалчаа, далан долоон хэлтэй: болтун, говорун, пустомеля*; dalan doldōĕ hamaγaŋ *далан долоон хэлтэй авгай*; tšī ònōgōs doldōĕ bolxonū, bū tegėdž dandā xùnī dundūr dūγaŋtši bāĕ! *чи олоноос чалчаа болох нь уу, бүү тэгж дандаа хүний дундуур дуугарч бай!*

долдойлхо/ doldōĕlxo (Khori., Aga., Bar.) *чалчих, далан долоон хэл дэлгэх: быть болтливым*; doldōĕlọžọ dobxorŝọ halnagūi *далан долоон хэлээ дэлгээд сагахгүй нь*; dalan dolōŋ doldōĕ ùge doldōĕlōd deŋ xàšiŋtāĕ *далан долоон чалчаа үг чалчаад тун загхуутай.*

долёобор/ dọlōbor (Khori., Aga.) *долоовор: указательный палец*; dọlōbor xurγaŋ *долоовор хуруу*; dọlōboŕi soŋxōĕ domšọ *долоовор цоорхой домч*; dọlōborō dolo xazaŋ aldaxa *долооврoo тас хазах шахаг*; manāĕ xùndēyi tōγōgūišhā basaγāĕmnāĕ abhandā tabagīmnāĕ amsaxagūi bāĕbāšyi, dọlōbor xurγàyā xùrgėžė, dom dēžīn amtāĕyi ùzexedetnē yāγāb *манай хүндийг тоогоогүй ч гэсэн, охиныг маань авсан болохоороо тавгийг маань амсахгүй гэхэд, долоовор хуруугаа хүргэж, дом дээжийнх нь амтыг үзэх тэнь ягаа вэ.* (БАУ); eŋxīdē emtē, dọlōboŋtō domtōĕ *эрхийдээ эмтэй, долоовортоо домтой*; // Mo. doloburi

долёохо/ dọlōxo (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *долоох: лизать, облизывать, лакать /о собаке/*; ulāgšà ünēn, uŋxidažà bāĕžà tuγalā dọlōbo *улаагч үнээ үүгэнээж байж тугалаа долоов.*; elhe šọrōĕ dọlōxo *элс шороо долоох*; xomoxōĕ dọlōxo *хомхой долоох*; xalūn šụlū dọlōhoŋ, xatū xūli ùzeheŋ xùŋ *халуун чулуу долоосон хатуу хууль үзсэн хүн*; mùrgùldōšė xusāĕŋ xọyọr tēšē bolxōĕn tedīse ọšōd dọlōŋ gexedē ōrō dāĕraldàšōdlo tendē bisa hùrėšō *мөргөлдөж байгаа хуцын хоёр тийшээ болохын төдийд очоод долоогоод орхисон чинь өөрөө дайралдчихаад л тэндээ бяц үсэрчихлээ.* (БАУ); noxōĕ dọlōžọ ùxeg *нохой долооож үхэг*; // Mo. doliyaqu

доли/ dọi̇̀i (Tunk., San.) 1. *унаар, будан: мгла, дымокур, марево*; sayā ėŕē̱ŋ hàŕdag sayān dọi̇̀ōr xaŋxalna sāĕxam būralāĕ xōĕmoᵑo saᵑxadāĕ ùnùr xaŋxalna *цагаан буурал сарьдаг цагаан унаар ханхална, сайхан буурлын хойморт сархдын үнэр ханхална.* (БАД); 2. *усан гүзээ: гибридный теленок от ортомы и скота другой породы*; harlag moŋγolhō xāĕnag, xāĕnaghā uhaŋ xāĕnag, uhaŋ xāĕnaghā xùxe dọi̇̀i γaᵑxa *сарлаг монголоос хайнаг, хайнагаас усан хайнаг, усан хайнагаас усан гүзээ гарна.*

долиг/ dọi̇̀ig (Aga.) 1. *золиг: выкуп, откуп от наказания, замена наказания внесением штрафа*; dọi̇̀ig mal *золиг мал*; dọi̇̀ig xexe *золиг хийх*; dọi̇̀ig bolγoxo *золиг болгох*; 2. *овсон золиг: гурилан золиг: фигурка из теста, на которую должны пасть все несчастья, а иногда и человек, которым больной откупается от духов*; dọi̇̀ig γaγaxa *золиг гаргах*; ùxērī ūdende, ùbehen dọi̇̀ig, ùgelsō nādaŋ, âmināĕ tulda andaldā nādaŋ, bėyėnē̱ tulda beleg belē̱ *үхэрийн үүдэнд овсон золиг оголцоо наадам, амины тулд арилжаа наадам, биеийн тулд бэлэг билэг.* (БМД); 3. *монди, золиг: негодяй, чёрт; сволочь*; yàndaŋ xara dọi̇̀ig *оодгүй хар золиг* (*монди*).

долон/ doloŋ (Aga., Khori.) *нүдний аяга, ухархай: глазная впадина*; durayar xara ńüdem, dolon sōγō šėŕyėxene, dėlim xara gezegem tomoi̇̀ōtọyō xosoᵑxon *дүргар хар нүд минь ухархай дотроо ширгэх нь, дэлэм хар гэзэг минь томлоотойгоо хоцрох нь.* (БАД)

Долоод/ dolōd *Хамниганы овог.* /БР/: *Хамниганский род.*

долоо(н)/ dolā(ŋ) (Kham.), **dolō(ŋ)** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson.) *долоон: семь*; dolān džil *долоон жил*; dolā tsoki yėxe (Kham.) *тоорог цаашаа, хош гэм*; dalaŋ uŕxa taha xazahaŋ ùnegeŋ, dolōm bulšàᵑxāĕ tehe xazalaŋ šọnoŋ *далан урхи тас хазсан үнэг, долоон булчирхай тэс хазсан чоно* (ЗЦУ); // Mo. doluγan

долорхо/ doloᵑxo (Khori., Aga.) *шалбарах, хагзрах: ободраться, оцарапаться*; γarā dolorōb *гараа шалбаллаа.*

дольёлхо/ dọlyọlxo (Khori., Aga.) *долгилох: волноваться, быть в волнении, приходить в волнение, бурлить*; uhan dọi̇̀yọlxo *ус долгилох*; dalāĕ dọi̇̀yọlxo *далай долгилох*; dọi̇̀yōŋ dọi̇̀yọlxo *долгион долгилох*; zaxayā̱ yōrō xaragdaxagūi zāĕdan šàra dalāĕ dọi̇̀yọlžọ bāĕbaldā *зах ёроол нь харагдахгүй зайдан шар далай долгилж байв л гэнэ.* (БМУ); // Mo. dolgilaqu

дольёолхо/ dọi̇̀yōlxo (Khori., Aga.) *долгиолох, долгилуулах: волновать, колыхать; потрясать; взволновать*; dalāĕŋ uhāĕyė dọi̇̀yōlxo *далайн усыг долгилуулах*; eᵑtēŕi šàra naranda zāĕdan šàra dalāĕyi dọi̇̀yōlhom bėyē̱rē xoroto šàra menexē̱ γaᵑršà yėrebele *эртийн шар наранд зайдан шар далайг долгилуулсан биеэрээ хорт шар мэлхий гарч ирэв гэнэ.* (БМУ); // Mo. dolgiyalaqu

донгорог/ doŋγorog (Khori., Aga., Kham.) 1. *тонгорог: перочинный нож*; xuᵑsa doŋγorog *хурц тонгорог*; 2. *цах: колодезный журавль*; xudayāĕ doŋγorog *худгийн цах*; // Mo. tongγuray

Донгоод/ doŋγōd *Баргын омог: Баргутский род.*

дондорхо/ dondoŗxo (Khori.) *дондгонох, дэндрэх, доргих, донслох*: *трясти, подбрасывать* (*при езде по плохой дороге*); terge dondoŗxo *тэрэг дэндрэх*; yàlxi xargī̆yār dondoŗxo *донхол замаар донслох*; doxolom borōĕn dondoŗxon dobōĕŋ xiāyāĕ teḑxemžė, dondog lambaγāĕŋ dondoŗxon dogžūr bàĺināĕ teḑxemžė *доголон борын дондгонох нь довын хиагийн тэтгэмж, Дондог ламбугайн доргих нь догжир балингийн тэтгэмж.* (БАД)

дондоргохо/ dondoryoxo (Khori., Aga.) *дондогонуулах, донсолгох, дэндэргэх*: *потрясать, колебать, шатать*; *встряхивать*; ūrār yàbadag poŗxōši uhan dalāĕ dondoryō, urdūr untahaŋ abažāy ī m ondọŕōŋ xụŕāxāĕ dondoryō *уураар явдаг онгоцыг усан далай донсолголоо, урдуур унтсан эгчийг минь Ондорёон (хүргэн) ах дондогонууллаа.* (БАД)

донхиродог/ doŋxirodog (Aga.), **doŋqoŕidog** (Kham.) *урагшаа доголонги*: *хромой*; doŋxirodog mọŕiŋ *урагшаа доголонги морь.*

дорбидохо/ dorbidoxo (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) 1. *доргилох, чичигнэх*: *вибрировать*; dolōŋ ùnseg dāĕda xiŗxaγārā dorbidobo *долоон өнцөг дайд хярхагаараа доргилов.*; xāna ọšọxō yàbāb̀ta, xara γazaŗta orohod gèžė ōĕ tāĕγāĕyi dorbidotor badarba gexe *хаана очихоо яваа вэ та, хар газарт орморууд гэж ой тайгыг доргилтол зандрав гэнэ.* (БАУ); 2. *цууриатах, дугарах*: *раздаваться*; buxāĕm bùŗxirōŋ xadada dọrbidoxo *бухын урамдах дуу хаданд цууриатах.*

дорьбёлго/ dọŕbọlγo (Aga.) *дорвилог, шагшига*: *бубенчик*; xesē̆n dọŕbọlγo *хэцийн дорвилог*; γūĺin dọŕbọlγo *гуулин шагшига*; dāĕda delexē̆yė bùŗxō̆heŋ dāĕbaŋ xara xesē̆mńi dalaŋ xelē̆yė zalγūlhaŋ yūheŋ γūĺiŋ dọŕbọlγo, bùlbenū̆r xolboγonūdāĕ ezedū̆d nāna hāĕxan dūlagtī̆ *дайд дэлхийг бүрхсэн дайван хар хэцийн минь далан хэлийг залгуулсан есөн гуулин дорвилог, болбэнүүр холбогонуудын эздүүд сонсон соёрхон дуулагтун.* (БМД); // Mo. dorbilγu

дорьбёо(н)/ dọŕbōŋ (Khori., Aga., Kham.) 1. *доргион, доргио, сэтгэл ходлол*: *тряска, сотрясение, дребезжание, содрогание*; согтуу хүний дуу доргион; hogtū̆ xùnē̆ dū dọŕbōŋ *согтуу хүний дуу доргион*; dọŕbō ū̆dexe *доргио үүсэх*; 2. *дуу шуу, дуу чимээ*: *отзвук*; tede xọyọrōĕ dū dọŕbōŋ xüxir dēre γaŗšà *тэр хоёрын дуу шуу нь чангарч*; 3. *дуулиан*: *слухи, молва*; zar tuŋxaγāĕ dọŕbōnōr ọĺōdōĕ ọyọdolšọŋ olzōĕ xānāĕda orobo *зар тунхагийн дуулианаар Олёодой оёдолчин Олзой хааныд оров.* (БАУ)

дорьбо/ dọŕbo (Khori., Aga.) 1. *дорви*: *физическое состояние*; dọŕbo dọšọ *дорви дов*; dọŕbo dọšō aldaŋxāĕ yàbaxa *дорви довоо алдчихсан явах сүр жавхлангаа гээчихсэн явах*; γazar šàγāγād dọŕbo dọšọgū̆i hūxa *газар шагайгаад дорви довгүй суух*; 2. *хүч, чадал, чадвар, дорви*: *мощь, способность*; dọŕbo hāĕtāĕγār xùdelxe *хүч чадал дорви сайтайгаар ходлох*; dọŕbo yėxetē̆ dūŋ *хүч чадал дорвитой дуу*; dūi dùŗšèlē̆ dọŕbi *эв дүйн дорви (чадвар)*; // Ma. dorbi

дорьбоохо/ dọŕbōxo (Khori., Aga.) *дэлсэх, доргиох, доргиулах, долгисуулах*: *сотрясать, потрясать*; *волновать*; šèxe

dọŕbōxo *чих дэлсэх*; γazar dọŕbōxo *газар дорлох*; delexčyė dọŕbōhoŋ dāčn dâžár *дэлхийг дорлуулсан дайн дажин*; héšxel dọŕbōhoŋ mū šėmē *сэтгэл долгисуулсан муу чимээ*; ńụtag nuγāčŋxināč šėxĭyė dọŕbōŋ xoro šâräčn busalγaxa *нутаг нусыныхны чихийг дэлсэж, хор шарыг нь буцаллах.*

дорхогонохо́/ doŗxoγonoxo (Khori.) *дордогнох, шаржигнах, шар шүр хийх, сарчигнах*: *шуршать, хрустеть*; hâĺxinda doŗxoγonoxo *салхинд шар шүр хийх, сарчигнах.*

дорхогор/ doŗxoγor (Khori.) *хорхгор, хорчгор*: *высохший, затвердевший /о шкуре, коже/*; doŗxoγor arahaŋ *хорчгор арьс.*

досоо/ dosō (Khori., Aga.), **dzotsō** (Kham.) *дотор, гэдэс дотор*: *внутренность, нутро*; dōγūr xamaŗīāč dọšxoŋ γaxāč, dosōγō tâmiŗīāč doγošọ noxōč *доогуур хамартай догшин гахай, дотуур тамиртай доргоч нохой.* (ЗЦУ); ere xŭnĕ dosō emēlte xazāĭta mọŕiŋ bagtaxa *эр хүний дотор эмээл хазаартай морь багтана*; dosō eŋger *дотоод энгэр*; dosō xormōč *дотоод хормой*; dosō xarlaxa *дотор харлах*; dosō mụšxaxa *гэдэс базлах*; dosōγō xọtiŗxōčgŭi *үгчилбэл: дотроо арван хоёр нугалаа гэдэс байхгүй, шулуухан гэдэстэй хүн*; а). *ходоодныхоо мухарт хор харгүй*; б). *бодох юу байх вэ, болдгоороо л болог гэсэн хатуу сэтгэлтэй*; dosō mū bolxo *дотор нь хүйт оргих*; dosōm dolōŋ naraŋ γarba *цээжин дотор минь долоон нар гарлаа ~ магнай хагартал баярлах*; dosō ūitaŗxa *дотор уйтрах ~ цээж бачуурах*; *сэтгэл гонсойх*; ◊ dosōm xŭnde šụlūŋ *цээжин дотор боон хар юм.*

досоогуурхи/ dosōγūŗxi (Khori., Aga.) *дотуурхи*: *находящийся внутри*; ger dosōγūŗxĭyė seberlexe *гэр дотуурхийг цэвэрлэх.*

досоодо/ dosōdo (Khori., Aga.) *дотоод, дотор тал*: *внутри, внутрь*; dosōdo tala *дотоод тал*; dosōdo xormōč *дотоод хормой*; mixa ėdĕd saḍxadā xuγandā ńâldahaŋ toho ōxenĕ númžėyi dala múrendō xalta xúrgōd, dosōdo xormōčdō γarā aŗšâd, xėšėg xúŗtehen xutaγáyâ dosōdo xormōčγōrō šọbtoŗšọ, toho númžėgĕ xėšėg šėŋgēgēd xūilžá, ebúr dēgŭrē xúndelen tábād hūxa *мах идээд цадмагцаа хуруундаа наалдсан тос оохий нунжгийг дал морондоо халти хургээд, дотоод хормойдоо гараа арчаад, хишиг хуртсэн хутгаа дотоод хормойгоороо шувтарч, тос нунжгийн хишиг шингээгээд хуйлж, овор дээгүүрээ хондлон тавиад суудаг*; dosōdo moŋγol *овормонгол: внутренная монголия.* Dornotolo āčmaghā māŗšâlžá dolonūr bĕžėŋ xúrbeldi, doḅtoldog yọpōnĭyė húnōn daražá, dosōdolo moŋγolō súlōlbeldi *Дорнод л аймгаас маршилж Долоон нуур, Бээжин хүрээ бид, довтолдог японыг соноон дарж, дотоод л Монголоо чолооллоо бид.* (БАД)

досоошо/ dosōšọ (Khori., Aga.) *дотоги*: *внутри*; âmiā dosōšọ tataxa *амьсгалаа дотоги татах.*

дохиг/ dọxig: **dọxig dọxig** (Khori., Aga.) *дохис дохис*: *говорится о походке, сопровождающейся кивками головы при каждом шаге*; dọxig dọxig gexe *дохис дохис хийх.*

дохол/ doxol (Khori., Aga.) 1. *балчруу, догол хорхой*: *мокрица*; šĭgtĕ γazarāĕ

noγōn sōxi doxol xoŗxōĕ *чийгтэй газрын ногоон доторх догол хорхой*; 2. *догол овчин*: *копытница*; doxol tuḏhaŋ bog malāĕ xůlĕ halā, haγag, turūn xabdažā eberlen doxolōd, turūnāĕn zaxār negšėxe, yėxedē hā turūnī̆n multuŗxāšyi bāĕxa, aryalxadā turūnāĕn urda ėŕmėyi xutaγār xeŗšėžė nimgelēd šůbůgēr xaḏxažā šụha γaryaxa, noγō ėdūleŋgūi bāĕlγād ůbešėŋ xůlĕn hüyi dērehē toboγor ühenĕ uzūrāĕ hudaĺi xanaxa, doxol ůbehenĕ namāγār aryalxada hāĕŋ gelsedeg *догол туссан бог малын холийн салаа, сагаг, туур нь хавдаж эвэрлэн доголоод туурайных нь захаар нэвчиж, нэн ихэдвэл туурай нь мултрах ч байдаг, эмчлэхдээ туурайных нь урд ирмэгийг хутгаар оолж нимгэлээд шовгоор хатгаж цус гаргах, ногоо идүүлэлгүй байлгаад овчтэй холийнх нь осгий дээрээс товгор усний угийн судлыг ханах, догол овсний навчаар эмчилбэл сайн гэлцдэг.*

дохолгохо/ doxolγoxo (Khori., Aga.) *доголгох*: *делать хромым*; *вызывать хромоту*; moŕō doxolγoxo *морио доголгох*; xůlŌ doxolγoxo *холоо доголгох*; xůlůg xŌrū moŕinōĕŋγō xůlī̆n doxolγoxodō yāna gĕšėb, xůdelmėŕi åžål bolxodon xůzūgē māžåxadā yāna gĕšėb *хүлэг хоорүү мориныхоо холийг нь доголгодог нь юу юм, ходоломор ажил болохлоор хүзүүгээ мааждаг нь юу юм.* (БАД); // Mo. doγulγaqu

дохолон/ doxoloŋ (Khori., Aga., Tunk.) *доголон*: *хромой*; doxoloŋ xůl *доголон хол*; dolōn šī̆rag xůbūḏhē doxoloŋ ůbegen dēre *долоон чийрэг ховгүүдээс доголон овгон дээр*; dobo doṣo dūlag, doxolon šåzayāĕ bū šågnag *дов дош сонсог, доголон шаазгай бүү дуулаг (хэнд ч хэлж болохгүй үг)*; // Mo. doγulang

дохолтохо/ doxoltoxo (Khori., Aga.) *доголтох*: *болеть копытницей*; temĕnĕ doxoltoxo ůbšėńi bāĕbarya, adūnāĕxī̆yi hůderge, bog malāĕ doxoltoxōĕyi bogsorū gėžė nereldeg, ī̆me ůbėšńi xatxūr, xanūr, doxol ůbehenĕ namāγār aryaldag *тэмээний доголтох овчийг байварга, адууныхыг содрог, бог малын доголтохыг богцруу гэж нэрлэдэг, ийм овчийг хатгуур, хануур, догол овсний навчаар эмчилдэг.*

дохолхо/ doxolxo (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *доголох*: *хромать, ковылять*; *костылять, прихрамывать*; *припадать (на ногу)*; doxoloŋ haγad alxaxa *доголсхийж алхах*; dūhaldahaŋ γazaŗta xūr ůgūi, doxolhoŋ γazaŗta yåbadal ůgūi *дуусан хойно нь үггүй, доголсон хойно нь явдалгүй.*

дохоншоохо/ doxonšōxo (Aga.) *дэгэцэх*: *прыгать на одной ноге, припрыгивать*; doxonšōžė yåbaxa *дэгэцээж явах*; xūged doxonšōžọ nādaxa *хүүхэд дэгэцээж тоглох*; ůrŌheŋ xůl dērē doxonšōxo *ороосон хол дээрээ дэгэцэх*; doxonšōžọ xůŗxe *дэгэцээж хүрэх*; dugšåxåšyė moŕiŋ yådāgūilād doxoloŋxonšė ulānār yā̆xamnāĕbdā, duralxåšyė nůxer yådāgūi lādle doxonšōdog udayanār yā̆xamnāĕbdā *ергүүлэх л морь мундаагүй атал мижирдэг улаанаар ч яах вэ дээ, дурлах л нохор мундаагүй байтал дэгэцдэг удганаар яах вэ дээ.* (БАД)

дохюулха/ doxiūlxa (Khori., Aga.) *тайлганд зориулах*: *приносить жертвы, устраивать жертвоприношение*; γurban žėlde nŌheŋ γunan xalzaŋ xoṅō ėžėĺihēn tahalžå, xotonhōn šėležė doxiūlxayā urādnab, ulāŋ γolōĕš šụhār ūleŋ åmitāĕγā åmilaxayā nāĕman šånarā yüryūlxeyē yühen

šânarā amalnab *гурван жилд нөөсөн гуман хэлэан хонио ижлээс нь тасалж, хотноос нь шилж тайлганд зориулан урин дуудлам, улаан голын чинь цусаар үүлэн амьтайгаа амилуулахаар найман чанараа ергүүлэхээр есон чанараа амалнам.* (БМД); // Mo. dokiγulqu

доһолгоо(н)/ doholγōŋ (Khori., Aga.) *донсолгоо, дэнсэлгээ, доргион, ходолгоон: потрясение, сотрясение, содрогание*; hēšxelē doholγōŋ *сэтгэлийн дэнсэлгээ /ходолгоон/*; γal yėxe sâxilγāŋ hemnē, γazar yėxe doholγōŋ hemnē, hemžėn sayāŋ ūlenēr hemnē, helgeldeme udxa belē, hubâŕū sayāŋ ūlem belē, hundaldama udxa belē *гал их цахилгаан сан билээ, газар их доргион сон билээ, сэмжин цагаан үүлнээр сэн билээ, сэлгэлдэм үгшил билээ, цуврaа цагаан үүлэн билээ, сүндэлдэм үгшил билээ.* (БМД)

доһолуулха/ doholūlxa (Khori., Aga.) *догдлуулах, доргиулах, донсолгох: потрясать, сотрясать*; nāēmaŋ lusīŋ xâši doholūlžâ uγādanabi *найман лусын хаадыг догдлуулж дуудна.* (БМД)

доһолхо/ doholxo (Khori., Aga.) 1. *доргих: трястись, сотрясаться, содрогаться*; γazar doholxo *газар доргих*; ùglōnē ulān naranār γazar delxēn doholtor ùnder xara moŕitōē xùŋ šọno xānāēxihā orožọ yėrē xa *өглөөний улаан нарнаар газар дэлхийн доргистол ондор хар морьтой хүн Чоно хааныхаас орж ирж гэнэ.* (БАУ); 2. *догдлох: трепетать, тоскливо сжиматься /о сердце/*; gerē doholtor ėńēldexe *гэрээ доргитол инээлдэх*; zùrxe doholxo *зүрх догдлох*; emēxēgēr namâyâ eŋxergeŋ xaraxadâšńi ėĺige zùrxemńi ėžiĺūdgūigēr doholno *энхрий дотноор намайг энхрийлэн харахад чинь элэг зүрх минь эзэнгүйгээр догдолно.*

дошхон/ doṣxoŋ (Khori., Aga.) *догшин: своенравный, горячий, дикий*; doṣxom moŕi *догшин морь*; doṣxon zaŋ *догшин зан*; doṣxon tùmùr *догшин төмөр*; doṣxom buṛxaŋ *догшин бурхан*; doṣxon šârāē *догшин дүр*; doṣxoŋ xūiteŋ *догшин хүйтэн*; šâŋγa doṣxoŋ *чанга догшин*; doṣxoŋ xatū *догшин хатуу*; doṣxoŋ xerzegī *хэрцгий догшин*; dolōnōē harīŋ gerel hāēxaŋ, doṣxom buṛxanāē xùrùg hāēxaŋ *долооны сарын гэрэл сайхан, догшин бурханы хөрөг сайхан.* (БАД); // Mo. doskin

дошход/ doṣxod (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham., Bar.) *догшид: дхармапалы, хранители веры и закона, покровители; грозные божества*; damārī xoŋxōēn deldēnde doṣxodōē xuralda mùrgėyė, domtōē xeregē bùtēlgende durdan durdam mùrgėyė *дамар хонхны дэлдээнд догшдын хуралд моргое, домтой хэргийн бүтээлгэнд дурдан дурдан моргое.* (ШБД); // Mo. doγsid

дошхорхо/ doṣxoṛxo (Khori., Aga.) *догширох: быть несмирным, необузданным*; moŕi doṣxoṛxo *морь догширох*; dalāē doṣxoṛxo *далай догширох*; oŋγo doṣxoṛxo *онгод догширох*; // Mo. doskiraqu

дөө/ dō (Khori., Aga., Kham.) *лавируулах байлж уг: частица модальная для выражения иронии, пренебрежения*; tīme dō *тийм дээ тийм.*

дугаар/ duγāg (Khori., Aga., Kham., San., Tson.), **dùgē, dùgī** (Tunk.) *тогоо мод, дуга: /в упряжи/*; duγāγāē saxârig *төгөө модны цагираг*; duγāγāē xùl *төгөө модны*

хол; duγāγ tataxa *тогоо мод татах*; duγāγāč xoŋxo *тогоо модонд зүүсэн хонх*; šàrγa moŕinōč tolγōčdo šàramal dúgī̆ yàlarā, šàžàŋ nomōč dasanda šèžèr γaŋžár yàlarā *шарга морины толгойд шармал тогоо ялбалзана, шажин номын дүрэнд шижир ганжир ялалзана.* (БАД)

дугааглаха/ duγāγlaxa (Khori., Aga., Kham., San., Tson.), **dų̄gēglexe** (Tunk.) *тогоолж холлох: пользоваться дугой*; tergede moŕi duγāγlažà orūlxadā xomūd, šožōlxo, xudarγatāč moŕō suxàŕūlžà, tergēŋ ogĺōbodo orūlād, zùbtē talī̆ŋ ogĺōbī̆yi ùrgežè, xomūdāč šèxēr dorohōn oŕōγōd, duγāγāčŋγā xúĺi bùtū̆den uglād, duγāγāč xonogto tārūlžà, nùgō tēn xonōγōd, xomūdāč barūn šèxē̆yi ogĺōbōčn dērehē bùgterū̆leŋ, bùtū̆yin duγāγāč burū xùlde uglād, xomūdāč sùpō̆ńi šàŋγalžà ụyàxàš, tī̆gēd seŗtēnegē šožōlxon dēgū̆r tatažà zùbtē talī̆ŋ ogĺōbodo eŗxēžè togtöxoš, ī̆geŋ gexedē moŕi tergelbe gē̆šèš xùbū̆mńi *тэргэнд морийг тогоолж оруулахдаа, хомуут шоохой, хударгатай морио ухрааж, тэргэний арлын хооронд оруулаад, зовтэй талын арлыг оргож, хомуутын чихээр доороос нь ороогоод, тогоо модныхоо холийг гогцоонд нь углаад, тогоо модны хонгот тааруулж, ногоо талд нь хоноогоод, хомуутын барууп чихийг арлын дээрээс богтрүүлэн, гогцоог нь тогоо модны буруу холд углаад, хомуутын хоолойвч сурыг чангалж уяна, тэгээд нуруувч сурыг чангалж шоохойн дээгүүр татаж зовтэй талын аралд эрхээж тогтооно, ингэлээ бол морь тэргэлж байгаа нь тэр, хүү минь.* (БДЗ)

дуггашаха/ dugtašàxa (Khori., Aga.) *дүүлэх, зүтгэх: рваться, тянуться, стремиться*; dugtašàn tegū̆lxe *дүүлэн тэмүүлэх.*

дугшаха/ dugšàxa (Khori., Aga., Tunk., San.) *ергох: идти тихой рысью /о лошади/ рысить*; zōlen dugšàxa *бежать легонько, идти трусцой*; dugšà dugšàhār xùrbe *ергон ергоосоор хүрлээ*; terēnhē sā̆šà yàbaxadā šilē ùgū̆i xatarba, šimē ùgū̆i dugšàba *түүнээс цаашаа явахдаа чилээ үгүй хатирав, чимээ үгүй ергов.* (БМУ)

дугшуулха/ dugšū̆lxa (Khori., Aga., Tunk., San.) *ергүүлэх: ехать тихой рысью*; γazar tēšē yàĺyūlba, ger tēšē dugšūlba *газар тийшээ галгиулав, гэр тийшээ ергүүлэв*; odom būrul moŕiyō unažàl xanāč ara xōčšō dugšūlba *одон буурал мориндоо мордож аваад ар хойшоо ергүүлэв.* (БМУ)

дугы/ dugī̆ (Khori., Aga.) *дүгүй, дамжуурга, тавцан: пешеходный мостик, мостки, сходни*; derbelgēŋ dugī̆ *дэрвэлгийн дүгүй*; xilγāhan dugī̆ *хялгасан дамжуурга*; xū̆rgēn dugī̆ *үүрийн тавцан*; šàrγa naranār šàrbam būhaŋ xilγāhan dugī̆ dugī̆lhaŋ xitaγa zā̆ŕiŋ *шаргал нарнаар шарван буусан хялгасан дамжлага дамжсан Хятга заарин.* (БМД)

дугылха/ dugī̆lxa (Khori., Aga.) *дамжих: переходить /от одного к другому через что-л/ перебираться, передвигаться, переезжать, проезжать*; šànar šàtarāčm altam mùŋgùn dugī̆yèm dugī̆lžà būγī̆ta *чанар шатрын минь алтан монгон дүгүйг дамжин буугтун.* (БМД)

дудхирха/ dudxiŗxa (Bar.) *түшгирах: издавать губами звук, чтобы останавливать овец*; xońi yámāγā dudxiŗši dūdxa

хонь ямаагаа тушгирч дуудах; xọńi yàmā dūdax duḍxiṛx gèdž ùgī̆g toḍxiṛx gēd dūdwal noxōĕ dūdax gesen utagtāĕ bolon *дудхирх гэж үгийг тодхирх гээд дуудвал нохой дуудах гэсэн утгатай болно.*

дуй/ dui: **dui sayāŋ** (Khori.) *дун цагаан /хонь/, хун цагаан: белоснежный*; dui sayāŋ xọńiŋ *хун цагаан хонин.*

дуйлаха/ dūilaxa (Khori., Aga., Tunk., San.) *онголох, цардах: облицовывать*; dūilažà sardaxa *онголж цардах*; tere yèxe bāĕsáńī̆yè γazā bèyī̆n dūilažàn aboba, sayām mùŋgō̆r dūilana bèlēlo, dōdō bèyī̆n dūilažàn aboba, alta mùŋgō̆r dūilana belē̆ledā, naràńi baragtāĕ yàlaṛsa dūilaba, namšàhàńi baragto dalbalzasa dūilažà abā gexù yūmeldā *тэр их байшинг гадна биешгг нь онголж авав, цагаан монгоор цардаж билээ л, дотор талыг нь онголж авав, алт монгоор цардаж билээ л гэнэ, нарны дайтай гялалзтал онголов; навчны дунтэй далбалзтал онголж авлаа гэсэн юм бишүү дээ.* (БМУ)

дулаасаха/ dulāsaxa (Khori., Aga., Tunk., San.) *дулаацах: греться, согреваться, нагреваться, отогреваться*; γalda ōĕrtōd dulāsaxa *галд ойртоод дулаацах*; // Mo. dulaγačaqu

дулаасуулха/ dulāsūlxa (Khori., Aga., Tunk., San.) *дулаацуулах: согревать, нагревать*; ūrār dulāsūlxa *ууранр дулаацуулах*; // Mo. dulaγačaγulqu

дулбигар/ dụ́lbiγar (Khori.) *унжуу: отвислый*; dụ́lbiγar ural *унжуу уруул.*

дулбиха/ dụ́lbī̆xa (Khori.) *урууланр унжуулах: быть недовольно отвислыми /о губах/*; urĭ̄n dụ́lbī̆xa *уруул нь унжих.*

Дулигаад/ duliγād *Хамниганы овог.* /БР/: *Хамниганский род.*

дунгар/ duŋγar (Khori., Aga.) *дун: раковина*; duŋγar ülē̆xe *дун татах.*

дунгигар/ duŋgiγar (Khori.), **dundiγar** (Aga.) *дун цагаан, цэлгэр, цэлмэг, тунгалаг: ясный, светлый, прозрачный*; duŋgiγar sayān sahaŋ *дун цагаан цас.*

дунгинаха/ duŋginaxa (Khori., Aga.) *дуржигнуулах: звенеть*; duŋginatar umšàxa *дуржигнатал унших.*

дунгир/ duŋgir (Bar.) *дун цагаан: совершенно белый*; duŋgir sayāŋ esxī̆ *дун цагаан эсгий*; duŋgir sayān tala *дун цагаан тал*; duŋgir sayān tolγōĕ *дун цагаан толгой*; duŋgir sayān sahaŋ *дун цагаан цас.*

дунгяа/ duŋgiā I (Khori., Aga.) *донгио, дүнхүү: глупый, придурковатый*; duŋgiā xùŋ *донгио хүн; перен. холчүү: пьяный*; duŋgiā hogtū *согтуу холчүү*; // Mo. dunggiy-a

дунгяа/ duŋgiā II (Khori., Aga.) *дунцартсан, намуухан долгоон: спокойный, тихий, безмятежный*; duŋgiā hāĕxaŋ ńụtag *дунцартсан сайхан нутаг.*

дунгяаранги/ duŋgiāraŋgi (Khori., Aga.) *халамцуу, согтуу, холчүү: опьяневший*; duŋgiāraŋgi bāĕhaŋ ād *халамцуу байсан болоод.*

дунгяарха/ duŋgiāṛ̆xa (Khori., Aga.) 1. *донгиотох, дүнхүүрэх, зүүлэгтэх: говорить глупости, глупить*; duŋgiāṛ̆šà eldebēr šàšàxa *дүнхүүрч дэмий чалчих*; 2. *толгой эргэх: кружиться /о голове/* tàŕxi èxi èŕyèžè duŋgiāraxa *толгой тархи эргэж дүнхийх*; 3. *согтох, хөлчүүрэх, мансуурах: пьянеть /от спиртных*

папиросы/ boguŋ́ŋ́ dunggiinxa *сигнурт хонгуурт.*

дунгинаа/ dunggiŋ́ŋ́ (Aga.) *ам хэлэнгүү, хонгуу: описание;* dunggiŋ́ŋ́ yúbaan baŋ *ам хэлэнгүү нанд бичээ.*

дундай/ dundáé (Tsom.) *дунд зэг, дунд охин: средняя сестра;* dundáém batsaŋan (Tsom.) *дунд зүүлийн охин.*

дундахай/ dundaxáé (Khori., Aga., Bar.) *дунд ах: средний брат /обращение ко второму после старшего брату/;* Salxúsaŋ gé́ségni miŋ́ dundaxáé, zayáŋgaŋár ǫ́ǫ́ǫ́ǫ zolyogǫ́ǫbi *Сахүүсаан гэсэг чинь минь дунд ах, цагаан сараар очиж золгодог юм би.*

дуньярха/ duŋ́yáraxa (Khori., Aga., Tunk., San.) *дунгарах: утихать /о ветре/ быть тёплым, приятным /о безветренном дне/;* segéŋ xúxe dáéda gelélе sesegéŋ uryaxadá duŋ́yáraba gelélе *цагаан хох дайд гэлэг л цагаан ургахад дунгарав гэлэг л.* (БАЛ)

дураат/ durág (Khori., Aga., Bar.) *хозяр: игральные карты, козырь;* durág tábixa *хозяр тавих;* durág nádaxa *хозяр тоглох;* dúireŋ xánáé dúrben sereg dútelxedé eb́t́é dúlexedé dáétáé gé́ž́é tábáfi yümbe gexede durág *Дүйрэн хааны дорвон цэрэг дотлохдоо эвтэй, долоодоо дайтай гэж онцого юу юм бэ гэвэл хозяр;* // < орос. дурак

дурадхал/ duradq̆xal (Khori., Aga.) *дургал: воспоминание;* duradq̆xalá xelexe *дургалаа хэлэх;* // Mo. duradqal

дурам/ duram (Khori.) *дуран: бинокль;* xǫyǫr ńúdenḗ duram *хоёр нүдний дуран;* // Mo. durang

дурамбай/ durumbáé (Khori., Aga., Tunk., Bar.) *дуран дэлэй, янзын олрон: подзорная труба;* durumbáégar xarája *дуран харах;* // Mo. durumbai

дурамдаха/ durumdaxa (Khori., Aga., Bar., Tsom., Tunk., San., Kham.) *дуранаар смотреть в бинокль;* durumdáégár durumdaxa *дуранаар дуранаар харах;* dad xolóéyé durumdaxa *дад холбоёо дурамдаха;* durumdáéá xaraxa *дуранаа харах;* // Mo. durungdagu

дура(ŋ)/ dura(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tsom., Kham.) *дур, дур хүсэл, желание, охота, воля;* inaŋ durang minu *дурлаа;* núŋxan dalágdá yábaxadá turgun sybún durandá, búgoŋ ámdá yábaxadá enexen bóyém durandá *нүүрэн дэлгэцэн явахдаа нүүс шүүгүү дурлаад, нүүс нүүдэл явахдаа энэхэн бие минь дурлаа.* (БАЛ); // Mo. durang

дурасхал/ durasxal (Khori., Aga., Tsom., Tunk., San.) *дургал: воспоминание, память;* durasxal bolǫǫn xadyalúlxa *дургал болгон хадгалуулах;* // Mo. durasxal

дурасхалтай/ durasxaltáé (Khori., Aga.) *дургалтай: памятный, мемуарный,* durasxaltáé zurag *дургалтай зураг,* // Mo. durasqaltai

дурбиха/ durbī́xa (Khori., Aga.) 1. *унжийх, унжих: быть обвисшим, обвисать /о губах/;* uralī́n durbī́xa *уруул нь унжих;* durbī́žá húxa *унжийж суух;* nidxen durbī́xa *хомсог нь унжийх;* 2. *урвайх, гонсойх, гомойх, ургэнэх, урэганах: быть кислым /или недовольным/ морщиться, гримасничать;* durá núád durbī́xa *дургүй нь хүрээд урвайх,* hanándan xúrégúiden durbī́xa *санаанд нь хүрээгүйд нь гонсойх;* yomorxǫ́žǫ durbī́xa

гоморхож гонсойх; aŗsàžà durbī̆xa *татгалзаж үрчгэнэх*; ùge dūlaŋgūi durbī̆xa *үг сонсолгүй урваганах*.

дурвах/ durwax (Bar.) *галын дол орвосхийх, дүрсхийх*: *вспыхивать*; γalda àŕix sasxulār ulam yèxe durwadag *галд архи цацахлаар улам их дүрсхийдэг*.

дургүй дур/ durgūi dur (Bar.) *дургүйцэл*: *недовольство, неудовольствие, ропот*; durgūi duran xùŗš duxanī̆ arahan xuŗšī̆xa *дургүйцэл нь хүрч духны арьс нь үрчийх*. (ЗЦУ)

дурд: дурд гэхэ/ durd: durd gexe (Khori.), **dūrd gexe** (Aga.), **dur xī̆x** (Bar.) *дүү хийх*: */немного/ вздремнуть, дремать, проснуться после короткого сна, очнуться от дремоты*; durd gēd abxa *дүү хийгээд авах*; durd gexī̆ŋ hambānda *дүү хийхийн зуур*; ūr sāĕxāĕŋ urdaxana dūrd gēd abhūb *үүр цайхын омнох дүү гээд авъя*; ńüdenēŋgē xoro γaryažà, durd gēd yèregtī̆, bī̆ hàxižà hūhūb *нүднийхээ хорыг гаргаж, дүү хийгээд ирээч та, би сахиж суя*.

дурдалга/ durdalγa (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *дуудлага /боогийн/*: *призывание*; xadī̆ŋ xād, butāĕm buŗxad, oŋγo, hàxiūhanhā zàyā̆ γūižà zalbàŕidag, üŕōl γūižà ùgeldeg bō̆, udγadāĕ urādalγāĕŋ ùge xūrī̆yi durdalγa gexe, bō̆ udγad durdalγàyā̆ durdàžà, γurban xonog sō šànarā xedeg *хадын хаад, бутын бурхад, онгон, сахиусаас заяа гуйж залбиран, ерөөл гуйж үгэлдэг боо, удгадын урилга заллагын үг хүүрнэлийг дурдлага /дуудлага/ гэдэг, боо удгад дуудлагаа дуудаж, гурав хоногийн турш чанараа хийдэг*.

дурдаŋ/ durdaŋ (Khori., Aga., Kham., Tunk., San.) *дурдаŋ*: *гарус, цветная шерсть*; šàra durdaŋ behe *шар дурдан бүс*; // Mo. durdum

дурдаха/ durdaxa (Khori., Aga.) 1. *дуурсгах*: *прославлять*; baŗxanāĕ aldarī̆yė durdaxa *бурхны алдрыг дуурсгах*; 2. *дурсах, санах*: *вспоминать, припоминать*; ùtelheŋ xōčnō zalūγā durdaxa xereggūi *отолсон хойноо залуугаа дурдах хэрэггүй*; 3. *дуудлага дуудах*: *призывать*; daŗxaŋ geme dāčda derehē durdanam, dalāĕ geme uhan dērehē durdanam *давхан гэм дайд дээрээс дуудна, далай гэм усан дээрээс дурднам*. (БМД)

дурлалсаха/ durlalsaxa (Khori., Aga., Tunk., San.) *дурлалцах*: *любить друг друга*; inaglažà durlalsaxa *янаглаж дурлалцах*.

дуртай дур/ duŗtāĕ dur (Bar.) *сайн дур*: *добровольно, по доброй воле, добром, охотно, полюбовно*; duŗtāĕ duran xùŗš hanāndan tāŗhanī̆ bàyàr *сайн дур нь хүрч санаанд нь таарсны баяр*; duŗtāĕ džànā *дуртай дулдага /хирээ мэдэхгүй элдвийн юманд дурлах/*; yā̆haŋ duŗtāĕ džànā gēšiŗbši *ясан дуртай дулдага гэгч вэ чи*.

дурадхаха/ duruḍxaxa (Khori., Aga.) *дуртгах, айлтгах*: *предлагать, рекомендовать*; ụŕidšàlan duraḍxažà medūlxe *урьдчилан дуртгаж мэдүүлэх*; xamag xaŋγāĕ ńụdarγàyā̆ xamag zondō duruḍxā belēb hùgelsexèyē bederē belēb *хамаг хангай нударгаа хамаг хүмүүстээ дуртгасан билээ, нударгалцах аяа эрж хайсан билээ*. (БМД); // Mo. durudqaqu

дуруубша/ durūb̥šå (Khori., Aga.) *ноомой, номхон: спокойный*; durūb̥šå zōlexeŋ åyåg *ноомой зөөлөн зан.*

дурһагүй/ duŗhagūi (Khori., Aga.) *өнгөгүй, зэвхий: бледнолицый, с бледным лицом*; duŗhagūi šårāē *өнгөгүй царай*; duŗhagūi šårāētāē hamaγaŋ *зэвхий царайтай эхнэр*; tīgežė xelēd ùzehemńi durā γutaŋgiār duŗhagūi šårāčlād dūγāč bolōd hūšōhoŋ *тэгж хэлээд үзсэн чинь дургүйцсэн янзтай зэвхий царайлаад, дуугаа хураагаад суучихаж билээ.*

дурһан/ duŗhaŋ (Khori., Tunk., San.), doŗhoŋ (Aga.) *дурс: луб, кора*; modonōē durahaŋ *модны дурс*; buryāhanāē doŗhoŋ *бургасны дурс*; buryāhanāē müšėr tahalžå abād, doŗhōēn xiụmhārā xob̥xoloŋ ńüsegelxe *бургасны мөчир тасалж аваад дурсыг нь хумсаараа ховхлон нүүгэлэх*; ùbdehem malda ụlā̄hanāē duŗhanāē šüle ūlγadag yọho bāēγā *өвдсөн малд улиасны дурсны шөл уулгадаг ёс байсан*; // Mo. durusu

дурьяха/ duŕyåxa (Khori., Aga.) *дургих: тарахтеть, трещать*; duŕārā duŕyåxa *дураараа дургих*; // Mo. durgiqu

дутаадаһа(н)/ dutādaha(ŋ) (Khori., Aga.) *үлдэгдэл, дутагдал, дутаадас: недостача, нехватка*; ùlē̄dehe dutādahaŋ *үлдэгдэл шавхруу*; dutādahāēn bùglexe *дутаадсыг нь нөхөх*; šåmāē ėdē̄d ùlē̄dehe dutādahåyā̄ xexe yūmemni gebe xa texe bārγāē *чамайг идээд үлдэгдэл шавхруугаа хийдэг юм минь гэв гэнэ ухна гуай.* (БАУ)

дутаг/ dutag (Khori.) *дутуу, дулим: недостаточный*; dutag yådag ùge *дутуу ядуу үг.*

дуудаан/ dūdā(ŋ) (Khori.) *дуудлага, урамдаан: призыв, зов*; buγīn dūdāŋ *бүга дуудах, бүгын урам*; dūtāē buγāēmnāē dūdāŋ dunda ńụrγandā dūdana gū̄, duratāē nùxednē dūlaldana, duxaŕā̄yā bǻrixadā dūlaldana gū̄ *дуутай бүгын маань урамдаан дунд нуруундаа дуудна уу, дуртай нөхөд маань дуулалдана, дугараагаа барихаараа дуулалдана уу.* (БАД)

дуулбари/ dūlbǻri (Khori., Aga.) *дуулсан үг, дуулбар: слышимость*; dūlbǻri dutūtāē ùlūtē *дуулсан үг дутуутай илүүтэй.*

дуурай/ dūrāē (Tunk., San.), **dūŕā̄ŋ** (Khori., Aga.) *дууриа: отзвук, эхо, резонанс*; tùd geme dūŕā̄ŋ, tùrgen saγān sàxilγāŋ *түс хийм дууриан, түргэн цагаан цахилгаан*; baza xọyọrōē bāēŕi nege, balta hùxē̄n dūrāē nege *баз хоёрын байр нэг, балт сүхийн дууриа нэг.*

дууранги/ dūraŋgi (Khori., Aga.) 1. *нойрмог: дремлющий*; dūraŋgi ńüdeŋ *нойрмог нүд*; 2. *усхал, зөөлөн: с поволокой*; dūraŋgi xarasa *усхал харц*; 3. *ядранги, зүдэнги, зовонги: томный*; dūraŋgi šårāē *ядранги/зүдрэнги царай.*

дуураха/ dūraxa (Khori., Aga., Kham.) *үүрэглэх, зүүрмэглэх: засыпать, дремать, клевать носом*; håžåŋ dūraxa *үүрэглэж зүүрмэглэх*; dūražå hūxa *үүрэглэж суух*; dūražå bāētarā hėŕibeb *зүүрмэглэж байтлаа сэрлээ*; dūr dūr dūraxa *бүүл зүүл зүүрмэглэх*; dulāsūlham bèyīyė dūrasaran žårγādag xū̄žėheŋ ulāŋ γalāē xùsen yūnēr sentē̄we *дулаацуулсан биейг зүүрмэглэтэл жаргаадаг хөгжсөн улаан галын хүч нь юутай тэнцэх цэнтэй вэ?*

дууридха/ dūriḍxa (Tunk., San.) *дуурьсах: прославиться, прославляться, становиться знаменитым, прогреметь, греметь;*

aldar neren dūrid̬xa *алдар нэр нь дуурьсах*; xaŋgil šèŋgil ńudaryamni maŋgilt̄ŋ yoldo dūŕidba *хангил чимэл нүдэрсэн минь Мянгатын хоид дуурьсав.* (БМД)

дуурилхаха/ dūŕid̬xaxa (Khori., Aga.) *дуурьсах: объявлять, разглашать, распускать молву, слух, прославлять кого л., оглашать*; yurbaŋ yurbt̄ŋ ezeŋ dalāč daṛxan dūŕid̬xa *гурван судлийн эзэн далай дархан дуурьсга!* (БМД)

дуурисха/ dūŕisxa (Khori., Aga.) *дуурсах: прославление*; dūŕisxa bō̄ *дуурсах боо*; dūŕisxa udyaŋ *дуурсах үдэлт*; temēŋ xōlōčŋ ezem Bolod bō̄ babū daṛxan dūŕisxa gegdelc̄b, xúxe yámāŋ gexede xüšèreŋ gàlgilāčb *Тэмээн хоолойн эзэн Болд боо Бавуу дархан дуурсах гэгдлээ би, хох ямаа гэхэд хүчрэн галгилаа би.* (БМД)

дуруу/ dūrū (Khori., Aga., Kham.) *намуухан, долгоон: спокойный, тихий*; dūrū àbiāŋ *намуухан авиа.*

дуруулха/ dūrūlxa (Khori., Aga., Kham.) *унтуулах, зүүрмэглүүлэх: навевать дремоту*; ùlgt̄dežè dūrūlxa *олгойдож унтуулах.*

дуряадаха/ dūŕād̄axa (Khori., Aga.) *цуриалах: раздаваться, звучать как эхо*; dūŕād̄an šàŋnaxa *цуриалан чагнах*; dūn dūŕād̄axa *дуу цуриалах*; xiūram bilxad èžt̄mńi, alag èŕēŋ ūlenē̄ ht̄mxē̄gēr alag ńüdē xilam gèžè altan šèxéyē̄ dūŕād̄t̄š! *Хиуран Бялхад ээж минь, алаг эрээн үүлний сийлхийгээр алаг нүдээ хялам хийж, алтан чихээ цуриалаач!* (БМД)

дуряатаха/ dūŕāt̄axa (Khori., Aga.) *цуриатах: звучать как эхо, раздаваться*; balta hùxt̄ŋ dūŋ ðč sō dūŕāt̄axa *балт сүхийн дуу ой дотор цуриатах.*

дуухай/ dūxāč (Khori., Aga.) *ая дуу: песенка*; àyàtāčxan dūxāč *аятайхан ая дуу*; mùrt̄ēxen dūxāč *зохимжтой, нийцтэй, зохистой ая дуу*; medexele dūxāč *мэддэг л ая дуу*; šàdaxala dūxāč *чаддаг л ая дуу*; altaŋxam bcheĺigē aldabalta, àyàtāčxan dūxāčyā xāčralt̄ta *алтан бэлзгээ алдлаа л та, аятайхан ая дуугаа хайрлаач.* (БНД)

дуухадха/ dūhad̬xa (Khori., Aga.) *үлдэгдэл, шавхруу, шаар: остаток*; dūhad̬xa dēren yèrexe *үлдэгдэл дээр нь ирэх*; aràxt̄ŋ dūhad̬xa bū̄ doíō aràxinšàm bolšọxọš *архины шавхруу бүү долоо архичин болчихно.*

дуухаха/ dūhaxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **dusaxa** (Tson., Kham.) *дуусах, барагдах, дүүрэх: кончаться, выходить, исчерпываться, иссякать*; xuxasā dūhaxa *хугацаа дуусах*; dūhahaŋ xōčno xūrgūi, doxolhoŋ xōčno yàbadalgūi *дууссан хойно үггүй, доголсон хойно явдалгүй*; // Mo. dayusqu

дуухахагүй/ dūhaxagüi (Khori., Aga.) *дуусахгүй: бесконечный, неисчерпаемый*; dūhaxagüi uta üliger *дуусахгүй урт үлгэр*; dalāčŋ uha xalbaγār ud̬xažà dūhaxagūiš *чи далайн усыг халбагаар утгаад дуусахгүй*; // Mo. dayusqu ügei

дуухашагүй/ dūhašàgüi (Khori., Aga.) *дуусашгүй: неисчерпаемый, бесконечный*; dūhašàgüi àrbiŋ *дуусашгүй арвин*; // Mo. dayususi ügei

дууша/ dūšà (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *дууч: певун, певец*; dūšà šụbūd *дууч*

шүүүд; 2. *дуун*: *певун, певец*; nāĕral dūšå *найрал дуун*; nāĕrāĕ dūšå *найрын дуун*; hāĕn dūšå *сайн дуун*; goslol dūšå *гоцлол дуун*; dūšå xūr̆šå *дуун хуурч*; dūšå xùŋ dobūn dĕre, ontoγošo̱ xùŋ oron dĕre *дуун хүн довон дээр үлгэрч хүн орон дээр* (ЗЦУ); ùgūitē̆ xùŋ ülĺigerše̱, ùnseŋ xùn dūšå *үгүйтэй хүн үлгэрч, өнчин хүн дуун*; // Mo. dayuči

духа/ duxa (Aga.) 1. *дагз*: *затылок*; duxā xatamar *дагзаа хатмар, алмас*; 2. *дух*: *лоб* (Khori., Tunk., San., Tson.) duxārā mùrgeldexe *духаараа мөргөлдөх*.

духаг/ duxag: duxag duxag (Khori., Aga.) *духас духас хийх*: *мотать головой*; tàr̆xiā duxag duxag gūlxe *толгойгоо духас духас хийлгэх*.

духаряа/ duxàŕā (Khori., Aga.), **duγrāĕ** (Bar.) *дугараа*: *чарка*; duxàŕā àr̆ši (Tunk.); duxàŕā tōŕūlxa *дугараа тойруулах*; duxàŕā šèlexe *дугараа чилэх*; duxàŕā bàŕixa *дугараа барих*; duxàŕā togtōxo *дугараа тогтоох*; xùndēn duxàŕā *хүндийн дугараа*; àyàγatāĕ duxàŕā *аягатай дугараа*; xundaγatāĕ duxàŕā *хундагатай дугараа*; xùxūr̆ïn dēžė duxàŕā *Хөхүүртийн дээж дугараа*; duxàŕā yàbūlxa *дугараа тойруулах*; nàŕilžàl hūham bèyïmńi nāĕrāĕ duxaŕā nāĕγūlna *нарийлж суусан биеийг минь найрын дугараа найгуулна*. (БАД)

духаха/ duxaxa (Tunk.) *шургуулах, жийх*: *проникать*; ùgehōn šàŋγār ùmdebe ülmēŋ šàŋγār duxaba */гутлаа/ осгийн чангаар омсов, өлмийн чангаар жийв*.

дуһаа/ duhā (Khori., Aga., Bar.) *дусаал*: *капелька*; duhā duhaxa *дусаал дусах*.

дуһаал/ duhāl (Khori., Aga.) *дусал*: *капля*; duhāl uhaŋ *дусал ус*; borōγōĕ duhāl *бороony дусал*; // Mo. dusul

дуһаалга/ duhālγa (Khori., Aga., Tunk., San.) *дусаалга*: *обрядовое возлияние водки путем капанья или брызганья на тлеющие угольки огня, обложенные богородской травой*; duhālγa duhāxa *дусаалга дусаах*; oroŋ xaŋγāĕdā duhālγa хехе *орон хангайдаа дусаалга оргох*; duhālγāĕm bō̱ *дусаалгын бөө*; àyà yaŋγa üyūlhanāĕŋγā hūlde zàĺir̆žà bāĕhaŋ γal dĕre aràxi har̆xadār sasali ùrgežė duhāxāĕyi duhālγa duhāžà durdaba gexe *агь ганга унгатгасныхаа сүүлээр залирч байгаа гал дээр архи сархдаар цацал өргөж дусаахыг дусаалга дусааж дуудлага дуудав гэнэ*.

дуһаалха/ duhālxa (Khori., Aga.) *дусаалах*: *капать*; dēbeŕi dērehē duhālxa *дээврээс дусаалах*; // Mo. dusuγalaqu

дуһааха/ duhāxa (Khori., Aga.) *дусаах*: yūme duhāxa *юм дусаах*; xarγui mèńi xàńi xàžūyïm nùxer gèžèle γalxaŋ γolomtodon duhāna *харгуйн минь хань, хажуугийн минь нөхөр гэж гал голомтонд нь дусаана*. (БМУ); // Mo. dusuγaqu

дуһал/ duhal (Khori., Aga., Tunk., San.), **dusal** (Tson., Kham.) *дусал*: *капля*; duhal uhaŋ *дусал ус*; uhanāĕ duhal *усны дусал*; duhal duhalār nemegdexe *дусал дуслаар нэмэгдэх*; duhal xùlùhe *дусал хөлс*; duhal xùlùhenē̆ seŋ *дусал хөлсний үнэ*; dalāĕda duhal nemèŕi *далайд дусал нэмэр*.

дуһалха/ duhalxa (Khori., Aga., Tunk., San.) *дуслах*: */по/ капать, протекать, накапывать*; borō duhalxa *бороо дуслах*; xùlùhe duhalxa *хөлс дуслах*; ūlāĕŋ xargï zurūinala zurūinala, unugšïm xùlùheŋ

duhalnala, duhalnala, ụšȧr̆haŋ nȕxerē xȕsenem xȕlē̄nem, uxāŋxan zȕr̆xemńi tesnegȕi tesnegȕi *уулын харгуй зурайна л зурайна л, унагчийн мянь холс дусална л дусална л, учирсан нохроо хүсэм, хүлээхэм, ухаан зүрх мянь тэсэшгүй нь тэсэшгүй нь.* (БАД)

дуhaxa/ duhaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *дусах*: *капать*; uha duhaxa *ус дусах*; duha duhahār dalāĕ bolxo, dūla dūlahār sesem bolxo ~ *дуслыг хураавал далай болно, дуулсныг хураавал цэцэн болно* (ЗЦУ); 2. *гоожих, дусах, дусаалах*: *течь, протекать /о крыше/*; borō duhaxa *бороо дусах /гоожих/.*

дүбыхэ/ dȕbī̆xe (Khori., Aga., Kham.) *довийх*: *быть выпуклым*; dundā dȕbī̆žė xȕldexe *дундаа довийж холдох*; // Mo. döbüyikü

дүбэ/ dȕbe (Aga.) *довгор, товгор, говгор, гудгэр*: *выпуклый, возвышенный*; dȕbe γazar urγaγšȧ dürbeŋxeŋ ȕŋgī̆ŋ sesegĺig *довгор газарт ургасан дорвон онгийн цэцэг.* (БАД)

дүг/ dȕg : dȕg dȕg (Khori., Aga.) *гутлаа углаж жийхдээ хэлэх аялга үг: меж. говорится для "помощи" при трудном надевании обуви и т. д. п.*; γutalāĕ bōmor bagtāgùi hā̄ń dȕg dȕg gežė žī̆xe *гутлыг боомоор нь багтахгүй бол дүг дүг гээж жийнэ.*

дүгдэг/ dȕgdeg: **dȕgdeg dȕgdeg** (Khori.) *дэгдэгнүүр, дэлчигнүүр*: *подпрыгивая, вприпрыжку /о походке/* enē̆gū̆r terēgū̆r dȕgdeg dȕgdeg güigēšėŋ *үүгээр түүгээр дэгдэгнэн дэлчигнэн гүйгч.*

дүгдэгэр/ dȕgdeger (Aga., Tson.) *хах, богтгор*: *горбатый*; dȕgdeger xȕŋ *богтгор хүн*; ńụrγáń̄n γar̆haŋ dȕgdeger xȕŋ *нуруу нь гарсан богтгор хүн*; hērērē dȕgdeger xȕŋ *сээрээрээ хах хүн.*

дүгдэлзэхэ/ dȕgdelzexe (Khori., Aga.) *богцолзох, богцгонох*: *двигаться /о горбатом, сутулом человеке/ сгибаться, сутулиться, гобиться*; dȕgdelzežė yȧbaxa *богцолзож явах*; bȕxeter xȕgšėŋ dȕgdelzežėl yȧbana, terēnē xōēnohō alxažȧla yȧbanab *богтор хогшин богцонож л явна, түүний хойноос би алхаж л явлаа*; tȧŕxā̄rā uragšā̄ dȕgdelzexe *толгойгоороо урагшаа богцгонох.*

дүгнэгэр/ dȕgnȕgȕr (Tunk.) *дүнхгэр*: *с большой головой, головастый*; dȕgnȕgȕr yėxe tolγōēhōm bar̆xab̆šī̆m multalī̆ta *дүнхгэр том толгойноос минь хоншоовчийг минь мултлаач.* (БМУ)

дүгэд: дүгэд лэ гэхэдэ/ dȕged: dȕgedle gexede (Khori., Aga.) *сав л хийвэл, зав л гарвал, хий л гарвал*: *по любому поводу, по всякому предлогу*; dȕgedle gexede bar̆xirdag *сав л хийвэл уйлдаг*; dȕgedle gexede nomō šȧγāxa *зав л гарвал номоо шагайх*; dȕgedle gexede nege yümē̄šńi xulūγād tȧr̆xiārā ügī̆ bolšọxo *хий л гарвал нэг юмыг чинь хулгайлж аваад, тэр чигтээ алга болчихно*; dȕgedle gexede dūldaxa, xaltadla gexede xaragdaxa *сав л хийвэл дуулдана, халтис хийвэл харагдана.*

дүеэ/ düyē̄ (Khori., Aga., Tunk., San.), **döyō̄** (Tson.) *дожир*: *крайне ленивый, облениившийся неповоротливый*; dȯrō̄ dȯrō̄b̆ši xọyọrōso dū̄leger bolō mọŕim, düšiŋ žilē̄ albanāsa döyō̄ bolō bėyėm *дорөө голом хоёроос дүүлгэр боллоо морь минь,*

дөчин жилийн албанаас дөжир боллоо бие минь. (БАД)

дүйбөөлхэ/ düibōlxe (Khori., Aga.) *дүйвүүлэх: намекать, отвлекать внимание*; düibōlžė balādaxa *дүйвүүлж булзаарууллах*; düibōlžė xelexe *дүйвүүлж хэлэх*; düibōlxeden ōĕlyožǫ abxa *дүйвүүлэхэд нь ойлгож авах.*

дүйрэн/ düireŋ (Khori., Aga., Kham.) *дүйнгэ, мулгуу: маанаг: полоумный*; dùrben xānāĕ düiren sergūd dùtùlxedē ebtē dùlexedē dāĕtāĕ *дөрвөн хааны дүйнгэ цэргүүд дөтлөхдөө эвтэй, долөхдөө дайнтай /хөзөр тоглох/.*

дүлбэр/ dùlber (San., Tunk.), **dümgi** (Aga.) *бовь хүн, бойдоо хүн, болхи хүн: увалень, рохля*; dùlber xùn dē *бойдоо хүн дээ.*

дүлгэ/ dùlge I (Khori.) *араншин, төролх авьяас: инстинкт*; mixašàŋ dùlge *махчин араншин.*

дүлгэ/ dùlge II (Khori.) *шал ондоо: совершенно иначе, наоборот*; xamag yūmeŋ dùlge ondōyōr ùzegdedeg bolō agšà *хамаг юм шал ондоогоор үзэгддэг болчихлоо шүү.*

дүлгээн/ dülgēn (Khori.) *долгөөн, номхон, даруу, төлөв, томоотой: спокойный, тихий*; dülgēn zaŋ *долгөөн зан.*

дүлдээ/ dùldē (Bar.) *зөнгөөрөө, аяараа, зөндөө, ая тавааараа, дураараа: по своей воле, самовольно, сам собою, стихийно, самотёком*; yörōsō dùldē yàwdž surṣaŋ xùŋ *ерөөсөө ая тавааараа явж сурсан хүн*; edzeŋgūi dùldē tenèdž yàwā mal *эзэнгүй зөндөө тэнэж яваа мал*; dùldē òssòŋ xūged *дураараа оссон хүүхэд.*

Дүлеэсэл/ dülēsel *Хамниганы овог.* /БР/: *Хамниганский род.*

дүли/ düĺi (Tunk., San.) *тулгын чулуу: каменные подпорки, на которые ставят котлы*; düĺi šụlūŋ *тулгын чулуу*; ɣurban düĺi *гурван чулуу*; dùrben düli *дөрвөн чулуу*; ɣurban šụlūŋ düĺi totxolɣo, ɣurbaŋ huxāĕ tàšūr zaŋɣalɣa, šànaṇta ɣazarā šàlɣaŋxāĕb, šàltag tōhōĕn degdēŋxēb *гурван чулуун тулга тосголог, гурван сухай ташуур зангалаг, чанарт газраа шалганам, шалтаг тоосыг нь дэгдээнэм.* (БМД)

дүлүү/ dùlū (Khori., Aga.) *цэвүү, долүү: далёкий, удалённый, отдалённый*; dùlū bàŕisa *цэвүү барьц*; dùlūxem bāĕɣārāĕ *зайтайхан байгаарай*; ōĕṛtodgēd dùlūxeŋ hūxa *ойртосхийгээд долүүхэн суух*; ōĕro dùlū *ойр долүү*; dùlū dùlū yàbūžàmdi dùrō xōrondō xaṛšūžàŋ *дөлсхийж дөлсхийж явъя хоёулаа, дөрөө хоорондоо харшлах вий.* (БАД)

дүлэбхихэ/ dùleb̆xixe (Khori., Aga.) *долдөх: пылать /об огне/*; ɣal dùleb̆xixe *гал долдөх.*

дүлэбхюүлхэ/ dùleb̆xiūlxe (Khori., Aga., Tunk., San.) *долдуулэх: разводить огонь*; ūdēr hàĺxi ülēžė zula dùleb̆xiūlxe *үүдэр салхи үлээж зул долдуулэх.*

дүлэ(н)/ dùlù(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.) *дол: пламя*; ulān dùlùn sàxilɣātāĕ, tala büñ būdal, tāĕya büŕi nèŕyēr *улаан долөн цахилгаантай тал бүрийн аянга, тайга бүхэнд ниргэлэг*; barūn tanāyārā ulān dùlù tatahār zūxen tanāyārā xùxe dùlù tatahār

xarāčlyabala bāčbaldā *баруун танаагаараа улаан дол цоролзуулсаар, зүүн танаагаараа хөх дол сунаалгуулсаар дүүлэн дэлдэн байв л гэнэ.* (БМУ)

дүлэхэ/ dùlexe (Khori., Aga., Tunk., San.) *долох: робеть, стесняться, не осмеливаться, не решаться, избегать*; xùnhē dùlexe *хүнээс зүрхшээх*; àyāgūiṛxežė dùlexe *аягүйрхэж долох*; xeležė zùṛxeleŋgūi dùlexe *хэлж зүрхлэлгүй долох*; tēlmerdežė dùlexe *түдэлзэж долох*; dùlžė multaṛxa *зайлсхийж мултрах*; dùrō šāŋyaldag dùrbe düšėte, dùŋgežė xeńī̄š šādaxa, dùtelžėle terēnde xoṛxōčtoŋgūi, dùležėle xoloxonūr yàbaltāč *дороо чангалдаг доров дочит, донгож хэнийг ч чадна, дотолж л түүнд хорхойсолгүй, долж л холхонуур явалтай.* (БАД)

дүмүү/ dùmū̄ (Khori., Aga.) *болгоомжтой, домүүхэн: осторожный*; dùmū̄ arγāxanār tàbiārāč *болгоомжтой аятайхан тавиарай,(аяар дөмүүхэн тавиарай)*; dùmō̄ ālixanār abšà éligendē taha tebéŕixe *дөмүүхэн аяарханаар авч элгэндээ тас тэврэх*; dùmō̄gēr uragšā̄ alxaxa *болгоомжтой урагшаа алхах.*

дүмэгэхэ/ dùmegexe (Khori., Aga.) *гамнах, ариглах: защищать, беречь*; dùmegežė nugī̄xa *ариглаж нугаларах*; dùmegežė edelxe *гамнаж эдлэх*; Seleŋge mùrenē̄ éŕyède seŋxiṛxeŋ ùŋgēŋ sesegūd bāčna, šèlbenē̄ŋgē nàŕixanī̄yė dùmegežė xī̄deŋ xī̄deŋ nāčyana *Сэлэнгэ мөрний эрэгт цэнхэрхэн өнгийн цэцэг байна, шилбэнийхээ туяханыг ариглаж хийсэн хийсэн найгана.* (БАД)

дүмэхэ/ dùmexe (Khori., Aga., Kham.) 1. *домох, гамнах, болгоомжтой хандах: относиться осторожно*; dūgē dùmexe *дүгээ домох*; dùmed gežė yàbārāč *домсхийж яваарай*; xùbšė yazar xüxitē yüme, xùlùgxeŋ moŕō dùmōŕē, xùnē yazar xùsetē yüme, xülē̄mžėtē̄xeŋ hūyārāč *ховч газар хучиртэй юм, хүлэг морио гаднаарай, хүний газар хүчтэй юм, хүлээмжтэйхэн суугаарай.* (БУД)

дүнгэхэ/ dùŋgexe (Khori., Aga.) *донгох: справляться кое-как, с трудом, преодолеть кое-как*; ọšọžọ dùŋgexe *очиж донгох*; xėžė dùŋgexe *хийж донгох*; 2. *тэгс шигэсхийгээд донгох: делать что-л на скорую руку, кое-как, небрежено*; dùŋgōd ọŕxixo *донгөөд орхих*; moŕō dùŋgėžė ụyáxa *морио донгос гээд уях*; 3. *тосож авах, тулах, түших: подхватывать, поддерживать*; dùŋgėžė moŕinhōn būlyaxa *түшиж мориноос нь буулгах*; dùŋgėžė abšà yàbaxa *тулж авч явах*; žọrō boroš došxon šū, žọlōyō dùŋgėžė mordōrōē, zọŕixol yazaṛši xoloxon šū, zọńī̄yi xaraŋ yàbārāč *жороо бор чинь догшин шүү жолоогоо тосож мордоорой, зорих л газар чинь холхон шүү, зоныг харж яваарай.* (БУД)

дүнды/ dùndī̄ (Khori., Aga., Bar.) *дөндий, хөндий, зайтай: поодаль, не прикасаясь, имеющий промежутки*; dùndī̄ tàbixa *дөндий тавих*; dùndī̄ bāčlyaxa *дөндий байлгах*; xùndī̄ dùndī̄ sō *хөндий дөндий дотор*; xasarā xùldōgō̄ xadā, yalhā dùndī̄ hū geneb šàmāč *хацраа хөлдөөсөн болохоороо галаас зайтай суу гэж байна шүү чамайг.*

дүндылхэ/ dùndī̄lxe (Khori., Aga.) *дөндийлөх, хөндийлөх, цондоглох, өндөрсгөх: приподнимать палкой кошму, отделять, отслаивать, приподнимать*; gerē

ûŋxe dùndī̆lxe *гэрийн орх цондоглох*; gerē̆ šàla dùndī̆lxe *гэрийн шал хондийлох*; dùndī̆lžė tàbixa *завсар гаргаж /дондий/ тавих*; dorohōn dùndī̆lxe *дороос нь дондийлж ондоргох.*

дүнрэх/ dùnrex (Bar.) *дүйрэх, дүйцэтэх, дунхүүрэх: отупеть, не соображать, переставать, воспринимать, поглупеть, одуреть*; tolγōē̆ dùnrex *толгой дүйрэх*; ene yixe utānd tolγōē̆ dùnredž bāčna *энэ их утаанд толгой дүйрч байна.*

дүрбэн/ dùrbeŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *доров, дорвон: четыре*; dùrbem beŋxe *дорвон бэрх*; dùrben dùĺi *тулгын дорвон чулуу*; tulγāčn dùrbeŋ xahag *тулганы дорвон хасаг*; zūni düšèn dùrben teŋgèŕī̆ŋ dōdo bèyède dùrben šụlūŋ xaḅsayāčŋ uzūr dunda ¸hūŕilba *зүүний дочин дорвон тэнгэрийн доод биед дорвон чулуун хавцгайн үзүүр дунд суурилав.* (БМУ); ◊ dùrbeŋ šègē̆ tàbixa (aldaxa) *биеэ барьж чадахгүй уурлаж хилэгнэх.*

дүргэхэ/ dùrgexe (Tunk.) *дүрэлзүүлэх, долдүүлэх: побуд от.* dùrgexe *зажигать, сжигать*; dùrgežė oŋšixo *нүүрс болгож орхив*; xara xarahār bāčsar xọyọr sereg šụbūyā dùrgežė oŋsibo *хар харсаар байтал хоёр цэрэг шувуугаа хар нүүрс болгочихов.* (БАУ)

дүржэгэнэхэ/ dùržègenexe (Khori., Aga.) *дүржигнэх: издавать шум /или стук/, стучать, тарахтель /о телеге по мостовой/ трещать /об огне/*; dùržègenežė dūyaŋxa *дүржигнэж дуугарах*; dùŋžègenežė ahaxa *дүржигнэж асах*; nažaγanaxa dùŋžègenexe *нажигнах, дүржигнэх*; xūgedē̆ xūi darahaŋ šụlūn dēre zaŋtaγāčyār uŋsa boḍxōd hemžē̆r ọŕōžọ γal ahāxadan ursan dùŋžègenōd γal bolšọxodon bèŕē̆d xāčlūlhan šára toho amandā balγáżà tụŕyádag *хүүхдийн хүй дарсан чулуун дээр золголоор урц босгод, сэмжээр ороож гал асаахад нь урц нь дүржигнээд гал болчиход нь бэрээд хайлуулсан шар тос амандаа балгаад тургидаг.*

дүрим/ dürĭm (Khori., Aga., Tson., Tunk., San., Bar.) *дүрэм: правило, положение, устав*; dürĭm zābarĭ *дүрэм заавар*; dürĭm γurĭm *дүрэм гурим*; dürĭmgūi bèšèg gèžė ùgūi, dùrōgūi emēl gèžė ùgūi *дүрэмгүй бичиг байдаггүй, дороогүй* эмээл *байдаггүй.* (ЗЦУ); // Mo. dürim

дүримдэхэ/ dürĭmdexe (Khori., Aga., Tson., Tunk.) *дүрэмдэх, дүрэм үзүүлэх: притворяться, симулировать, прикидываться*; dürĭmdežė yàbaxa *дүрэмдэж явах.*

дүримшэхэ/ dürĭmšèxe (Khori., Aga.) *горимших, хэвших, зурших: придерживаться определенных правил, /входить в определённые правила/*; xeb yọhondo dürĭmšèxe *хэв ёсонд зурших.*

дүрлэхэ/ dùrlexe (Tunk.), **ọbiðroxo** (Khori.) *тосоолох, ойлгох, мэдэх: понимать, разбираться*; xamar amī̆n xaraxadā moŕin gežė dùrlebele *хамар амыг нь харахдаа морь гэж тосоолов гэнэ.*

дүроо/ dùrō̆ (Khori., Aga., Tunk., San.), **dòrē̆** (Bar.) *дороо: стремя*; sad dùrō̆ *цас дороо*; γan dùrō̆ *ган дороо*; tùmùr dùrō̆ *томор дороо*; dùrōgē̆ ula, zōs, xabirγa, zàgi, žī̆žū, henžė, dùrògē̆ hur gèžė xū bāèxa *дорооний тавааг, зоос, хавирга, заги, жийжүү, сэнж , дорооний сур гэж цом бүрэн бий*; sōē̆ mùŋgùn dùrōgō̆ xabiŋsa, suxāč ulān tàšūrā tulγasa zolγobo *цой монгон дорооговоо хавирсаар, сухай*

улаан *ташуураа тулгалсаар золгов.* (БМУ); emēl xeltī̆bel dùrō̆n daraž̀ạr̆xixa *зүүл хэлтийтэл дөрөө нь дарж орхино*; xolūr xolūr yàbūžàmdi xọ̀yọ̀r dùrō̆ xaršūžàŋ *холуур холуур явъя хоёр дөрөө харших вий*;(БАД) // Mo. dörüge

дүрөөбшэ/ dùrò̆bš̀ė (Khori., Aga.), **dùrō̆bt̄ši** (Kham.), **gūĺme** (Tunk.) *гөлөм: тебенки /седла/*; emēlē̆ dùrō̆bš̀ė *эмээлийн гөлөм*; toxom dùrō̆bš̀ė xọ̀yọ̀r *тохом гөлөм хоёр*; dùrò̆bš̀ėyò nėšixe *гөлмөө давирах*; γaxāě dùrō̆bš̀ė *гахайн ширэн гөлөм*; mọ̀ŕinōě gedehe dùrō̆de xolγōxogūin tula hėy ī̆ xiĺiŋgēr büŕiž̀ė, zaxārāěn γurba dùrbeŋ ùŋgē̆m bùd holoŋγotūlaŋ xalād, yọ̀būγār seseg xėž̀ė šėmegleheŋ bulγāěr nemerū̆lge dùrō̆bš̀ė gėž̀ė neretē̆ *морины гэдсийг дөрөөнд холгоохгүйн тул эсгий, хилэнгээр бүрж, захаар нь гурав дөрвөн өнгийн бөс солонгоруулан халаад, ёвуугаар . цэцэг хийж чимэглэсэн булигаар нөмрүүлэг дөрөөвч /гөлөм/ гэж нэртэй.*

дүрүнхэ/ dùrùŋxe (Aga., Khori.), **dòròŋxò** (Tson.), **dùrùŋkù** (Kham.) *улавч: подстилка в сапоги, стелька*; γutul sōγō dùrùŋxe debdixe *гутал дотроо улавч дэвсэх.*

дүршүүлхэ/ dùr̆šū̆lxe (Khori., Aga.) *дөршүүлэх, дөр суулгах, дадлагажуулах: допуст от дүршэхэ, учить чему-л, тренировать в чём-л*; àž̀ălda dùr̆šū̆lxe *ажилд дөршүүлэх*; malda dùr̆šū̆lxe *малын дөр суулгах*; būza mụ̀šxūlž̀ă dùr̆šū̆lxe *бууз чимхүүлж дадлагажуулах*; xū̆gedē šădalāěn zergēr eldeb àž̀ălda dùr̆šū̆ldeg heŋ *хүүхдээ чадлынх нь хэрээр элдэв ажилд дадлагажуулдаг сан.*

дүршэг/ dùr̆šėg (Khori., Aga.) *барам, золиг: рел. человеческая фигура из соломы /ритуальная/*; dùr̆šėg γaγaxa *золиг гаргах.*

дүршэл/ dùr̆šėl (Khori., Aga.) *дөр, дүй, дадлага, туршлага: опыт, навык, практика*; malāě dùr̆šėl *малын дөр*; àž̀ălāě dùr̆šėl *ажлын дөр*; γarāě dùr̆šėl *гарын дүй*; dùr̆šėl yėxetē̆ *туршлага ихтэй*; dùr̆šėl hūlγaxa *дадлага суулгах*; nahanāě dùr̆šėl *насны туршлага.*

дүршэлгүй/ dùr̆šėlgū̆i (Khori., Aga.) *дөргүй, дадлагагүй, туршлагагүй, эв дүйгүй, дүйгүй: неопытный, неумелый, неискусный*; malāě dùr̆šėlgū̆i *малын дөргүй*; bėšėg nomdo orōědō dùr̆šėlgū̆i *бичиг номд ерөөсөө дадлагагүй*; dùr̆šėlgū̆i gùlmer nahaŋ *туршлагагүй гэнэн нас*; xū̆ged tebėŕixedē dùr̆šėlgū̆i *хүүхэд тэврэхдээ эв дүйгүй*; γar̆tā dùr̆šėlgū̆i *гартаа дүйгүй.*

дүршэлтэй/ dùr̆šėltē̆ (Khori., Aga.) *дөртэй, дадамгай, туршлагатай, эв дүйтэй, дүйтэй: опытный, умелый, искусный, имеющий сноровку*; malāě dùr̆šėltē̆ *малын дөртэй*; àž̀ălāě dùr̆šėltē̆ *ажлын туршлагатай*; uhanda hamar̆xadā dùr̆šėltē̆ *усанд самрахдаа дадамгай*; bàŕixadā dùr̆šėltē̆ барихдаа *эв дүйтэй*; γar̆tā dùr̆šėltē̆ *гартаа дүйтэй*; yàhala dū̆i dùr̆šėltē̆ *зэгсэн дадал туршлагатай*; xū̆ihe xùndexe dùr̆šėltē̆ šàbaγansa *хүйс хөндөх туршлагатай чавганц.*

дүршэхэ/ düršėxe (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *дор олох, дадлагажих, дадах, эв дүй орох: приобретать навык, упражняться в чем-л*; ážáldā düršėxe *ажилдаа дадах.*

дүрьехэ/ dürʸėxe (Khori., Aga., Tunk., San.) *шаагих, шуугих, цуугих: сильно шуметь, галдеть*; dürʸēm bolōd dürʸéšüžė *цуу болоод шуугичих вий*; dürʸėse éńēldexe *цуугитал инээлдэх*; dürʸėheŋ ábāŋ sō *шуугисан авиан дунд*; dürʸėse xōreldōm bolxo *дунгэр дунгэр хийсэн хооролдоон болох.*

дүрьеэн/ dürʸēn (Khori., Aga.) *шуугиан, цуу, цуурхал, доргоон: шум-гам, галдёж*; dútī̄ŋxidnāě medüžėŋ dürʸēm bolōd tarášüžáŋ *дотийнхон маань мэдчих вий, доргоон болоод тарчих вий.* (БАД)

дүрюү/ dórū̄ (Tunk.), **dúrú** (Aga.) *дориу дөрвөн хуруу: мера в четыре пальца*; dórū̄ árbiŋ (Tunk.) *дөрвөн хуруу харвин*; dürū̄ únder *дөрвөн хуруу өндөр*; únеŋ xudal xọyọr gēšė xúnde bāědag yüme, xōrondō dürū̄ zāětāě gebā *үнэн худал хоёр гэгч хүнд байдаг юм , хоорондоо дөрүү зайтай гэв гэнэ ээ.* (БАУ)

дүрэ/ dúre I (Khori., Aga.) 1. *хав, барьц: ухватка, приём /в борьбе/*; dúre bụlā̄ldaxa *барьц булаалдах*; dúre abxa *барьц авах*; bárildānāě dúre *барилдааны хав*; xọyọr xúbū̄d dūi dúréyē bụlā̄ldaŋ ten terē̄ bolnod *хоёр хөвгүүд хав барьцаа булаалдан ана мана тэмцэнэ*; 2. *дөр, дадал, дүй: навык, склонность*; ážál̄āě dúre *ажлын дөр дадал*; tamáxiā ahāxadā dúre ügūi *тамхиа асаахдаа дүй үгүй*; dúre burū *дөр бууруу*; dúre burū āěl *ижил бууруу айл*; mọrindo dúre burū tēhēn mordoxom gexe *мориныхоо бууруу талаас мордох гэх*; dúre burū́ŋār otolxo *бууруу тийш нь, хэсэг (хугаа гавагш хандуулан эсгэхү*, burū́ŋār áyáŋalxa *бууруу тийш нь, авчихах /гараа гадагш хандуулан авчихах/*

дүрэ/ dúre II (Khori., Aga., Tunk., San.) *дөр: деревянное кольцо /одеваемое в нос быка/*; úxerē̄ dúre *үхрийн дөр*, dúreŋ̄ *дөртэй шар*; dúregūi buxa, dúrōgūi *доргүй бух, дөрөөгүй цэрэг*; 2. *удирдамж, заалт: установка, направление /напр., в деле/*; ážálāě dúre bāńźa xū̄lxe *ажлын удирдамж барьж хийлгэх*. ážálāěŋŋā dúre olxo *ажлынхаа дүрийг олох*; xāěšáŋ gėžė dúredō orūĺźa abād *та* dorō xúdelgexem āb *яасхийж дүрээ оруулж аваад гар дооро хөдөлгөөх билээ байз.*

дүрэдэһэ(н)/ dúredehe(ŋ) (Khori., Aga.) *чулуун нүүрсний гарь*; dúredehe adxaa *чулуун нүүрсний үнс асгах.*

дүрэлжөө/ dúrelžō (Aga.), **dörüldžō** (Kham.) *эв дүй, дөр: навык, умение*. yū̄mende xúrexedē dúrelžō hāětāě *юманд хурэхдээ эв дүй сайтай хүн.*

дүрэмхэ/ dúremxe (Khori., Aga.), **dúreŋxe** (Tunk., San.) *улавч: подстилка в сапоги /напр из шерсти/ стелька*; hėyī̄ dúremxe *эсгий улавч*; xulahan dúremxe *хулсан улавч*; dúremxe debdixe *улавч дэвсэх*. dúremxetē̄ ɣutal *улавчтай гутал*; xulahan dúremxe xalūnda šī̄g tataxagūi hāěm *хулсан улавч халуунд чийг татахгүй сайн байдаг.*

дүрэнгир/ dúreŋgir (San.), **dúrendir** (Tunk.) *тулэнхий: обгорелый, обгоревший, обугливщийся, сожженный, спалённый*; dúreŋgir xūxa *хуйхалсан хүү*; dúreŋgir xėlē̄mēŋ *тулэнхий талх*; dúreŋgi

tůgseg *шатсан хожуул*; ůtelheŋ exēŋgē xůr hāĕsa šàŋnažà abīštā, mixa šụhańi bůlíŋgēn, xèlēmēŋ důreŋgirīn edèžè yàbārāĕ gebe xa *өтөлсөн эхийнхээ үгийг сайтар сонсож аваач дээ, мах цусны нөжирсний, талхны түлэнхийг идэж яваарай гэж гэнэ.* (БАУ)

дүрэнхэй/ důreŋxē (Khori., Aga., Tunk., San.) *түлэнхий, шатанхай: обгоревший, обгорелый*; důreŋxē xara nůle *шатанхай хар нүүр*; důreŋxē ńūrtāĕ xůŋ *түлэнхий нүүртэй хүн.*

дүрэтэн/ důreteŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *дөртөн: имеющий кольцо в ноздре*; dōdōĕn dolōm mara bōšūl, āĕdāĕŋ arbaŋ alag ėrēn zaxataŋ, xamar dundā důreteŋ, xamsī dundā xàlūtaŋ gōbžè exēŋ udxa tīme *доодын долоон мор бөөцүүл, Айдайн алаг эрээн захтан, хамар дундаа дөртөн, ханцуй дундаа халиутан Гоовж эхийн уг шаг тийм.* (БМД)

дүрэхэ/ důrexe (Tunk., San.) *ноцох, түлэгдэх, хуйхрах, шалзрах, шатах: гореть, сгорать*; γal důrexe *гал ноцох*; naranda důrexe *наранд түлэгдэх*; tūimer důrexe *түймэр шатах*; busalamγāĕ uhanda důrexe *бүдламхай усанд шалзрах*; γaxāĕ xūxalžà bāĕxa xůntē tāraldāhā hāĕsa důreg, àŕūxanār důreg gèžè bāĕžà γalāĕn zahadag *гахай хуйхалж байгаа хүнтэй тааралдвал сайн ноцог, арцухнаар хуйхраг гэж хэлж галыг нь засдаг.*

дүтэ/ důte (Khori., Aga.), **dòtò** (Kham., Tson.), **dòte** (Tunk., San.), **dòtù** (Bar.) *дот, ойр: поблизости, вблизи*; důte zogsoxo *дот зогсох*; yūnšiyè hā důte bolō yūm bāĕna gèžè dàxiād gůilgebe xa sāšā *юу ч болсон дот ойрхон болсон юм байна гэж дахиад довтолгов гэнэ цаашаа.* (БАУ);

důtīn xarād důrbe xonobo *дотийг хараад дөрөв хонов*; // Mo. dōte

дүтэлхэ/ důtůlxe (Khori., Aga.), **dòtòlxò** (Kham., Tson.), **dòtůlxe** (Bar.) *дотлох, ойртох, шадарлах: приближаться, подходить, близиться*; důtelžè ōĕrtoxo *дөтөлж ойртох*; důtelžè xorxōĕtoxo bèšè důležè xoldoxo *дөтөлж хорхойсох биш дөлж холдох*; důtelžè hūxa *ойртож суух*; nọydōr důtůlžè xažūdan yàbaxa *ноёдод шадарлаж дэргэд нь явах*; důrben esegēn tānarta dūtůlxīn domọyi ůrgeyè *дөрвөн эцгийн та нартаа дөтлөхийн домгийг өргөе.* (БАД); // Mo. dōtelekū

дүтэрхий/ důterxī (Khori., Aga.), **dòtòrkī** (Kham.), **dòtòrxi** (Tson.), **dòterxī** (Tunk., San.), **dòtůrxī** (Bar.) *ойролцоо, төстэй, төсөөтэй, ханатай, хавьцаа, хавилдуу: похожий, близкий, приблизительно*; udxa šànarārā důterxī *утга чанарааraa ойролцоо.*

дүүгэхэ/ dūyèxe (Khori., Aga.) *дүгүүх, дүнгэнэх, хүнгэнэх: гудеть, шуметь*; xelegūi bolšọhoŋ zůgī xenēšyi ōĕlγoxōrgūi šèxēn důlīrter dūyèbe *хэлгүй болчихсон зөгий хэний ч ойлгохоргүй чихийг нь дүлийртэл дүнгэнэв.* (БАУ); xūyèžè dūyèxe *хүнгинэж дүүгүүх*; šèxe dūyèxe *чих дүүгүүх.*

дүүгээ/ dūyē (Bar.) *амраг бүсгүй: любовница*; ... ōdòl bolhoŋ dūyēg miñi mòdxòŋ ilgēxīg ...nedērē *мөрөөдөл болсон дүүгээг минь мөдхөн илгээхийг мэдээрэй.*

дүүеэлхэ/ dūүēlxe (Bar.) *янаглах, амраглах*: *любить, влюбляться*; dūүēlheŋ amarag *янагласан амраг*.

дүүеэн/ dūүēŋ (Khori., Aga.) *дуугэнээн, хуугэнээн, хуугэнэх дуу, дуугэнэх дуу*: *шум, гомон, гудение, жужжание*; xūүėheŋ dūүēŋ *хуугэнэсэн дуугэнээн*.

дүүжэгэр/ dūžėger (Khori.) 1. *дүүжгэр*: *висящий, свисающий*; dūžėger γogšō *дүүжгэр гогцоо*; 2. *гоохгор, гооногор*: *вытянувшийся, высокий*; dūžėger ùnder *гооногор өндөр*.

дүүжэнхэй/ dūžēŋxē (Tunk.) *дүүжин даажин*: *детские качели*; dūžėŋxē nādaŋ *дүүжин даажин тоглоом*; dūžėŋxēgēr nādaxa *дүүжингээр тоглох*; dūžėŋxē dēre hūxa *дүүжин даажин дээр суух*.

дүүлэгэр/ dūleger (Khori., Aga.) 1. *аймхай, хулчгар*: *трусливый*; dūleger āĕraŋ *аймхай хулчгар*; 2. *алмай, амирлингүй*: *беспечный, небрежный, беззаботный*; dūleger xùŋ *алмай хүн*; 3. *дуулгавартай номхон*: *смирный, тупой*; dūleger nomγoŋ *дуулгавартай номхон*; dūleger ulānā tàbixīyėm dūmele dasanāĕ xolon bē *номхон улаанаараа хурье гэхэд дүүм л дацангийн хол гэдэг нь*. (БАД)

дүүминхэ/ dūmīxe (Khori., Aga.) *сээхийх, омгорхох, дүүхэлзэх*: *иметь несколько надменный вид /о лице/*; dūmīžė hēxīxe *сээхийж хээхэлзэх*.

дүүмэгэй/ dūmegē (Khori., Aga., Kham.) *дүүмэд*: *младший*; šàmahā nege žā dūmegēš gū xùbūn yėrēd yàbā *чамаас нэг жаахан дүүмэд болов уу хүү ирээд явсан*.

дүүмэгэр/ dūmeger (Khori., Aga.) *сэхүүн, омгорхог, бардам, дүүхэлзүүр*: *с несколько надменным видом*; dūmeger zaŋ *сэхүүн зан*.

Дүүнэкир/ dùnēkir *Хамниганы овог.* /БР/: *Хамниганский род*.

дүүрэнтэхэ/ dūrentexe (Khori., Aga.) *дуусах тийшээ хандах*: *идти к концу*; ùglōnē hāli dūrentežė bāĕna *өглөөний сааль дүүрэх тийшээ хандаж байна*; sayālyaŋ yėxe tùlùb negel ùder sōγō dūrentedeg heŋ *цагаалган цэнх төлөв нэг л одортоо ондөрлөх тийшээ ханддаг сан*.

дүүрэхэ/ dūrexe (Khori., Aga.) *дуусах*: *заканчиваться, завершаться, кончаться*; īgēd dūrē *шгээд дууслаа*.

дүүхэй/ dūxē (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *дүүдий, дүү бүсгүй*: *девушка, сестрица*; basayan dùxē *охин дүүдий*: àyàtāĕ dūxē *аятай дүүдий*: àyàgtāĕ dūxē *хөөрхөн дүүдий*; xoŋγor dūxē *хонгор дүүдий*; ālār dūreŋ alγatāĕ aγūi noγōn dūxē *аалиар дүүрэн аягтай агүй ногоон дүүдий*. (БМУ)

дүүшхэ/ dūšxe (Tunk., Tson., San.) *хадуурын бариул*: *дужка, рукоять косы*; xàžūrāĕ dūšxe tārūlxa *хадуурын бариул таарууллах*; xažūrāĕ dūšxe tārūlxadā ėŕitērīn γazar tulγād, xūihen tụšā bāĕxār bėxilžė, xeršėlē γaryam bùxīlgōd, xoγor ùzūrīn nàŕiŋ hurār xolboŋ šàŋγaqxadag *хадуурын бариул тааруулахдаа иртээр нь газар тулгаад, хүйсэн тушаагаа байхаар бэхэлж, хэрчлээс гарган бөхийлгөөд, хоёр үзүүрийг нь нарийн сураар холбон чангаруулдаг*.

дүхүү/ dùxū (San.) *дөхүү, ойролцоо, төстэй, төсөөтэй*: *похожий, сходный, подобный, однородный, однотипный,*

схожий; nahār dùxū̄ *насаар ойролцоо*; ńụ̄rγāra dùxū̄ *нуруугаар доогуур*; šàrāčγār dùxū̄ *царай зүсээр тостой*; yàbadalī̄n dùxū̄ *явдал нь тосоотой*.

дүхыхэ/ dùxī̄xe (Khori.), **dùgdī̄xe** (Aga.) *бохийх: прогибаться, наклоняться, сутулиться, горбиться*; dùxī̄žė yàbaxa *бохийж явах*; dùxī̄ter daḇšàlžà hūxa *бохийтол завилж суух*; dùxī̄gō̄d àbiā̄gūi hūxahā bėšė yā̄xaḇši *бохийгоод дуугүй суухаас ондоо яах вэ чи*.

дүхэгэд/ dùxeged: dùxeged gexe (Khori., Aga.) *бохог бохог гэх: наклоняться*; daḇšàlžà hūγād dùxeged dùxeged gežė ńē̄xe *завилж суугаад бохог бохог хийж шээх*.

дүхэгэнэхэ/ dùxegenexe (Khori., Aga.) *дүгдэгнэх, бохогнох, боохогнох: наклоняться вперёд*; dùxegenežė yàbaxa *дүгдэгнэж явах*.

дүхэгэр/ dùxeger (Khori., Aga., Tson., Tunk.) *боохгор, бохгор, дүгдгэр: наклонённый, наклонившийся, нагнувшийся*; dùxeger übegeŋ *боохгор овгон*; dùxeger tùmùr düšė *бохгор томор доош*; olbog dēre daḇšàlhaŋ dùxeger ùbegeŋ àbiā̄gūi hūna *олбог дээр завилсан боохгор овгон чимээгүй суугаа*.

дүхэр/ dùxer: dùxer dùxer *дохос: дохос дохос, дүхас: дүхас дүхас*; dùxer dùxer gežė bāĕžà yàbaxa *дохос дохос дүхас хийж явах*.

дүхэриг/ dùxėŕig (Khori., Aga.) *дүгрэг, хүрээ, дүгүйрч суугаад найрлах: хоровод*; nādanāĕ dùxėŕig *наадмын дүгрэг, цэнгэлдэх хүрээ*; dùxėŕigte zalaxa *хүрээнд урих*; tùrī̄n dùxėŕig *хүрим тойм хүрээ*; dùxėŕig zahaxa *хүрээ засах*; dùxėŕigte hūxa *хүрээнд (дүгрэгт) суух*; xuham modon sergedemnē̄ xuda uraγūd būbalta, xùndī̄ŋ xùndete dùxėŕigēmnē̄ xōĕmor taldan hūbalta *хусан модон шүгэнд маань худ үргүүд бүүлаа л, хүндийн хүндэт дүгрэгийн маань хоймор талд нь суулаа л та*; dùxėŕig gē̄šė γazar dēre xaxad tùxėŕē̄nēr hubaŕūlaŋ šėrdegū̄ši debdiēd, barūŋ xaxaḍtan bùhetē̄šū̄l, zū̄ŋ xaxaḍtan exenerū̄ši hūlγadag, dexerigē̄ toŋ xùndete γazarī̄n gexede egē dundaxi xōĕmor bāĕxa *дүгрэг гэдэг бол газар дээр хагас дүгүйрүүлэн цувуулж ширдэгүүдийг дэвсээд, барууп хагаст нь бүстэйчүүд, зүүн хагаст нь мэгтэйчүүдийг суулгадаг, дүгрэгийн эрх ял хүндэт газар нь гэвэл гол дундах хоймор юм*.

дүхэриглэхэ/ dùxėŕiglexe (Khori., Aga., Tson., Tunk., San.) *дүгрэглэх, хүрээлэх: образовывать круг*; dùxėŕigležė nādaxa *хүрээлж наадах*; dùxėŕigležė hūγād nāĕrlaxa *дүгрэглээж суугаад найрлах*; dùxėŕigležė hūγād bō̄lū̄lxe *дүгрэглээж суугаад боолуулах*; sesegĺig sō dùxėŕigležė hūγād arāxidaxa *цэцэрлэг дотор дүгрэглээж суугаад архидах*; xēre dùxėŕigležė hūγād xā̄rtaldaxa *хээр дүгрэглээж суугаад хозордох*.

дүһэлгэхэ/ dùhelgexe (Khori., Aga.) *үймүүлэх, шуугиулах, сандаргах: вызывать переполох, смутить, встревожить, беспокоить, вызывать шум*; dùhelgežė buhalγaxa *үймүүлж бүснүүлах*; dùhelgežė nāḍxaxa *шуугиулж наадуулах*; dùhelgežė megdēxe *сандаргаж мэгдээх*; düšėn tolγōĕ xọŕiyō dùhelgežė yàŋgināb, dùrbem bulayaŋ xadàyā̄ soxiōtọyō yàŋgināb *дочин толгой Хорио /Хорь зоноо/ шуугиулж хэллээ,*

дорвон булган хадыг цохиотой нь цууриатуулаа. (БМД)

дүһэлоон/ dùhelōŋ (Khori., Aga.) *үймээн, шуугиан, холгоон: шуугиха, переполох;* buhalγānāĕ dùhelōŋ *самуулы үймээн;* nādanāĕ dùhelōŋ *наадмын хол үймээн;* olonōĕ dùhelōŋ *олны холгоон;* zonōĕ dùhelōn sō *зоны шуугиан дотор.*

дүһэлхэ/ dùhelxe (Khori., Aga.) *үймэх, шуугих, холгох: суетиться, толкаться, шуметь, греметь, бушевать;* dùhelžė yürγėldexe *үймэж бужигнах;* dùhelžė šāγàldaxa *шуугиж шаагилдах;* olonōĕ xùl sō orōd dùhelxe *олны хол дотор ороод холгох.*

дүшэ/ düšė I (Khori., Aga., Tunk., San.), **döšü** (Kham.) *дош: наковальня;* düšė balta xǫyǫr *дош лантуу хоёр;* düšė emēl *дош эмээл;* düšīŋ hūŕi *дошийн суурь;* düšīn tǫĺi *дошийн толь;* xùrel mùŋgùn düšė *хүрэл монгон дош;* düšīŋ ezeŋ dülĺi sayāŋ nǫyǫŋ *дошийн эзэн дүлий цагаан ноён;* düšīyi zālhā hūŕin dēre zalažà, tǫlīn toho ōxōr milāžà, düšīn ezende tàxil xùndelel ùrgežė bāĕxa yǫhotōĕ, alxa dùšė xōhoŋ xàr̆šūlxa, düšėn dēre handāĕlxa, toxonogōrō tulxa, yūme toxoxo, tàbixa yüxōyi xū sērlexe, hamaγaŋ xüńi düšėde dùtelūldeggūi sēŋtē yüme *дошийг заавал суурин дээр залж, толийг нь тос ооxоор мялааж, дошийн эзэнд тахил хүндлэл оргож байх ёстой, алх дош хоосон харцуулах, дошин дээр сандайлах, тохойгоороо тулах, юм тохох, тавих зэргийг цом цээрлэн, эхнэр хүнийг дошинд ойртуулдаггүй цээртэй юм;* // Mo. dösi

дүшэ/ düšė II (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **dötšė** (Tson., Kham.) *доч: праправнук;* düšē ùzeterē nahalxa *дочоо үзтэлээ наслах;* xùbūnē üxibūŋ àšà, àšàhā γaŋhaŋ γụšà, γụšàhā türeheŋ üxibūŋ düšė, düšē ùzeterē nahalhan tōdē, tùmen xėšėg bụyàntāĕ *хүүгийн хүүхэд ач, ачаас гарсан гуч, гучаас торсон хүүхэд доч, дочоо үзтэлээ насалсан эмээ, түмэн хишиг буянтай;* // Mo. dösi

дүшэ(н)/ düšė(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) доч: *сорок;* dùšėn dùrben teŋgėŕi *дочин дорвон тэнгэр;* düšė nahatāĕ *дочин настай;* šōčžǫlōĕ xùbūŋ sereŋ düšėŋ yühùn nahatāčb, xaŋ yėxe γarbalāĕŋγā xadag toryon žǫlōšǫbi ezeŋ yėxe γarbalāĕŋγā elšė tùrgen žǫlōšǫbi *Чойжилын ховгүүн Цэрэн дочин есөн настай хан их гарвалынхаа хадаг торгон жолооч, эзэн их гарвалынхаа элч түргэн жолооч билээ.* (БМД); dùrbeŋ noxōĕyi tūxagūi düšė xùr̆henīyi huryaxagūi *дорвон нохойг түүхгүй, доч хүрснийг сургахгүй;* // Mo. döčin

дэбдихэр/ debdixer (Khori., Aga., Tson., Tunk., San., Kham.), **debidker** (Kham.) *дэвсгэр: подстилка, постель, тюфяк, матрац;* untàŕi debdixer *унтар, дэвсгэр, пүүгээ;* sāĕ šėŋgenšiyėhā ėdēnē dēžė, sār̆ha nimgenšiyėhā nomōĕ deb̆dixer *цай шингэн ч гэсэн идээний дээж, цаас шингэн ч гэсэн номын дэвсгэр;* // Mo. debisker

дэбдихэ/ debdixe (Khori., Aga., Tson., Tunk., San., Kham.) *дэвсэх: подстилать, подкладывать, расстилать, стелить, мостить;* šėrdeg debdixe *ширдэг дэвсэх;* xormōĕyō debdēd mùrgexe *хормойгоо дэвсэж моргох;* šàmāĕ yėxe γǫyōr ugtaxa, sergehē nāšà debdiheŋ xibis doroš gùnzegē nùxeŋ maltātāĕ bāĕxa, terēgēr bū yàbārāĕ *чамайг их сайхнаар угтана, шүзганаас нааш дэвссэн хивсэн доор чинь гүнзгий нүх малтаатай байгаа, түүгээр бүү яваарай* (БАУ); toxom debdižė hūhaŋ

xùnde tôhoŋ yā̆žà xaldaxab, tôltôĕ yàbahaŋ xùnde tùbeg xānahā̆ yaŋxab *такси дээч суусан хүнд тоос хэлж хэлдэг вэ? таксимоторт явсан хүнд төлөх хэлэхээс хэрэг вэ?* (ЗЦУ); // Mo. debiskū

дэбеэ/ debiĕ (Khori.) *дэвсгэр, дэвсэг: взмах*; xaŋ yàńdī̆n dèbiĕ *хэн гардийн дэвсгэр.*

дэбжээ/ deḇdžĕ̄ (Bar.) *судас: узкий крытый материей войлок, служащий матрасом*; deḇdžĕ̄ debdixe *судас дэвсэх.*

дэбжэгэнэхэ/ deḇžĕ̀genexe (Khori.) *дүдэнэх, шуугиан: трещать, тарахтеть, говорить скороговоркой*; deḇžĕ̀genežĕ̀ dabanaxa *дүдэнэж хашсичих.*

дэбихэ/ dèbixe (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) 1. *дэвсэх: махать, размахивать*; bùxe dèbixe *бэх дэвсэх*; 2. *дээшлэх, хөөрөх: подниматься вверх, взлетать*; oŋgoso dèbixe *онгоц хөөрөх*; 3. *давах*; enē̆ńi dèbixe bāĕxa *үүнийг давах байх*; // Mo. debikū

дэблэггүй dewleggū̆i (Bar.) *тэвчээргүй, яаруу, аддуу, тэвдүү: нетерпеливый, торопливый, суетливый, спешный*; dewleggū̆i dzantī̆ xùŋ *аддуу зантай хүн.*

дэбтээр/ deḇtēr (Tunk.) *модон дээрх бүтээр: засада на дереве (охотничий термин)*; anšànāĕ deḇtēr *анчны бүтээр*; deḇtēr beledxexe *бүтээр балтгэх*; deḇtēŋte hūxa *бүтээрт суух.*

дэбхэншээхэ/ deḇxenšē̆xe (Khori., Aga., Tunk., San.) *дэвхцэх, дэвхэнцэх: попрыгать, поскакать*; suxalā xùrō̆d deḇxenšē̆xe *ууруа хүрээд дэвхцэх.*

дэбһэ(н)/ deḇhen (Khori., Aga., Tunk., San.), **deḇhù** (Bar.), **mā̆lūza** (Tson.) *дэвс: чепрак, кожаная подстилка под седлом, тебенёк /у седла/*; emēlē deḇheŋ *эмээлийн дэвс*; ere xùnē̆ emēlē̆ deḇheŋ xadā bulγāĕrār xehen terēn dērē xo̧yo̧r zurūd mùŋgùn tobo̧ŕulγanūḏtāĕ, tedēnē xōrondūr hūlγahaŋ mùŋgùn tabūḏtāĕ, baha γol dundan hūlγahaŋ tomo tùxùŕē̆ŋ mùŋgùn taḇtāĕ bāĕgšà haŋ *эр хүний эмээлийн дэвс болбол бүхлээрээр хийсэн түүн дээрээ хоёр зэнэ мөнгөн товруутай, түүний хоорондуур сүлжсэн мөнгөн тавуудтай, бас хөл дунд нь сүлжсэн там дүгээрэ мөнгөн тавтай байдаг сан*; ◊ derē elēŋxār deḇhē elē *дээрээ элээснээс дэвсээ элээ*; // Mo. debse

дэбһэхэ/ deḇhexe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *дэвсэх: топтать, вытаптывать*; hamna deḇhexe *сагаа дэвсэх, бут дэвсэх*; xùlō̆ deḇhexe *хөлөө дэвсэх*; γazar deḇhexe *газар дэвсэх*; deḇhežè alaxa *дэвсэж алах*; niza deḇhexe *няц дэвсэх*; ende bèdireŋgū̆i xāna bèdiŋxebī̆b gēd xānāĕ basaγaŋ γazar deḇhežè bāĕγād ūilaba *энд эрэлгүй хаана эрэх билээ би гээд хаана ахин газар дэвсэж байгаад үйлав.* (БАУ); // Mo. debsekū

дэбшээри/ deḇšē̆ŕi (Khori., Aga.) *дэвжээ: подстилка*; nōho habādaxadā doron debdideg dèbiḏxerē̆ nerī̆yi deḇšē̆ŕi gexe *унгас сабахдаа доор нь дэвсдэг дэвсгэрийн нэрийг дэбшээри /дэвжээ/ гэдэг*; nōho so̧xixo bolxodō suglaŋhan zonōĕ tōγōr deḇšē̆ŕi xedeg bāĕγā *унгас сабахдаа*

цугларсан хүмүүсийн тоогоор дэвжээ засдаг байлаа.

дэбюүрдэхэ/ debiūrdexe (Khori., Aga., Tson., Tunk., San.) *дэвүүрдэх: обмахивать веером*; dèbiūrdeżè hèŕūsexe *дэвүүрдээж сэрүүцэх*; // Mo. debigürdekü

дэбэ/ debe (Khori., Aga.) *дэв, тамир: энергия, сила, мощь*; debē xataxa *дэвээ татах*; debē xatahaŋ xarū *дэвээ хатсан харамч.*

дэбэр/ deber (Khori., Aga., Tson., Tunk., San., Kham.) *гүү: чайник, небольшого размера*; debeŋtē aŕšàŋ *гүүтэй рашаан*; gūĺin deber *гуулин гүү*; agšā̆malāč deber *хандны гүү*; zosōn aŕšā̆ŋ gù šèŋgeŋ zūil, zulāčn toho xedeg gùse šèŋgi tùxeltē̆ baγaxaŋ amhaŋtāčyi deber gelsegšèbdi *дотор нь рашаан буюу шингэн зүйл зулын тос хийдэг данх шиг хэлбэртэй багахан савыг дэвэр гэлцдэг юм биш*; // Mo. debür-e

дэгтэ/ degte (Khori., Aga.) *дэнж: возвышенный берег, терраса, высокий плоский берег*; γandaŋγāč degde *Гандангийн дэнж*; xōnsolōč degte *Консулын дэнж.*

дэгнэһэ(н)/ degnehe I (Aga., Khori.), **dagnaha** (Tunk.), **degnùl** (Tson.) *дэгнүүл: кочка*; àyàgī̆n šènē degnehe xolboŋ xolboŋ xàyàba *аягын чинээ дэгнүүл холбоо холбоо хаяв.* (БМУ); àyàγāčn šènēŋ degnehe *аягын чинээн дэгнүүл*; tùbtōri šinēŋ degnehe *халивын чинээн дэгнүүл.*

дэгнэһэ(н)/ degnehe II (San.) *модон гэрийн ширгэн дээвэр: дерновое покрытие крыши деревянной юрты, куски дёрна, предназначенные для покрытия юрты*; degnehen dēbèŕitē̆ modoŋ ger *ширгэн дээвэртэй модон гэр.*

дэгтэнги/ degteŋgi (Khori., Aga.) *дэгтэнги: небольшой деревянный ящик продолговатой формы для хранения швейных принадлежностей*; ọyọdolōč xeregselnūši xadaγaldag, dērē huran tatūrγatāč xabxagtāč, ùzūr toxōč uta, ùzūr tō ùrgeŋ, ùzūr hōm ùndeŋtē̆ baγaxaŋ γonzoγor modoŋ xāčŗsàyi degteŋgi gèžè nereldeg, γulamtī̆n zūn tē tàbātāč bāčxa *оёдлын хэрэгсэлүүдийг хадгалдаг, дээрээ суран татуургатай хавхагтай, үзүүр тохой урт, үзүүр тоо оргон, үзүүр соом ондортэй багахан гонзгой модон хайрцгийг дэгтэнги гэж нэрлэдэг, голомтын зүүн талд тавиатай байдаг.*

дэгэд/ deged (Khori., Aga., Tunk., San.) *дэгс: больше, чем нужно; дальше, чем нужно; выше, чем нужно*; deged būdaxa *дэгсдүүлэх, давслах*; // Mo. deges

дэгэл/ degel (Khori., Aga., Tunk., San.), **dōl** (Kham.), **dēl** (Bar.) *дээл: шуба*; ùhetē̆ degel *устэй дээл*; bulšūr degel (Tunk.) *оодон дээл*; hamaγan degel *эхнэр дээл*; basaγan degel *охин дээл*; xàlimdar degel *дан дээл*; xụŕiγan degel *хурган дээл*; xùdehen degel *ходсон дээл*; arahan degel *савхин дээл*; sembe degel *цэмбэн дээл*; toryon degel *торгон дээл*; homon degel *суман дээл*; ùŋge degel *онго дээл*; nexī̆ degel *нэхий дээл*; hagsa degel *сэгсүүргэн дээл*; xùrbeḏxe degel *үзүүрсгэн дээл*; xaxiḏxa degel *сармай дээл*; unaγan degel *унаган дээл*; tarbaγan degel *тарваган дээл*; yàmān degel *ямаан дээл*; degelē̆ γol bolxo *дээлийн гол болох*; dalaŋ xọyọr tobšọtōč dardam toryon degel *далан хоёр товчтой дардай торгон дээл*; dērē axatāč, degel

zaxatāė dээрээ ахтай, дээд захтай; // Mo. debel

дегдүүлэх/ degdūlxe (Khori., Aga., Tunk., San.) *дэгэндүүлэх: расшатать, качать;* eṷžiŋ eṷžin šárγārā eṷxū dēgūr degeždūlγė, eṷxūgē noγoŋ torγōbōė γāėxan tagnaa bāėṇūžāŋ *эрэсин эрэсин чаргаараа Эрхүү дэгдүүр дэгэндүүлье, Эрхүүгийн ноён худалдаачин гайхан мэдэн байгуулсан.* (БАД)

дедегенехе/ dedegenexe (Khori., Aga.) 1. *сайн. мэдэх, тэвдэх: проявлять поспешность, суетиться, волноваться;* negdeżė dedegenexe *мэдэлс тэвдэх;* 2. *хянамгүй хийх, хуудуу хийх: поступать легкомысленно;* dedegeneźė de yūl xē xabṣi *хянамгүйдэлс дээ, чи чиг юу л хийгээ бол доо.*

дедегер/ dedeger (Khori., Aga.) *мэдүү, санаруу, тэвдүү: суетливый, сумбурный;* dedeger xübūŋ *санаруу хүүхэд.*

дееэ/ deyėxe (Khori., Aga.) *дэвэх, дэлэх: размахивать;* dębixe deyėxe *дэвэх дэлэх.*

делгэнэхэ/ delegnexe (Khori., Aga., Tson., Kham., Tunk.) *дэлэгнэх: набухать /о вымени перед родами/;* ūńē delegnexe *унээ дэлэгнэх;* delexē delegnexe *дэлхий дэлэгнэх;* // Mo. delengnekū

делгэрэнги/ delgerengi (Khori., Aga.) *дэлгэрсэн: распространённый, развитой, ходячий;* ṷazar būṅi delgerengi *газар бүр дэлгэрсэн;* ńutagtamnāė delgerengi dūŋ *нутагт маань дэлгэрсэн дуу;* delxēgēr nege delgerengi zanšál *дэлхийгээр нэг дэлгэрсэн занлал;* tīxede ene nādaŋ ilaŋṷayā būṕād homoḍto delgerengi bāėyā *төгсөө энэ надаан газарыг бүрмөд сүйдэд оруулсан байлаа.*

делсетэй/ delsetē (Khori., Aga.) *дэлэйцтэй: разносторонний, широкий;* délisetē nāėmā *дэлэйцтэй найлаа;* ürgen délisetēgēr xelelsexe *өргөн дэлэйцтэйгээр хэлэлцэх;* ürgen délisetē, yėxe žėsaāė nāėmāṷārā báṷan šádaltāė bāėdaltāė bāėdaṷ hābdā *өргөн дэлэйцтэй их хэмжээтэй найлаагаараа чанартай бодолттой байдалтай байдаг байсан байхгүй дээ.*

делхерэнгы/ delgerenggī (Khori., Aga., Tson.) *дэлгэрэнгүй: пространный, подробный, развёрнутый;* **delgerenggī** būṅḍxel *дэлгэрэнгүй бүртгэх;* // Mo. delgerenggüi

делхэх/ delxexe (Khori., Aga.), **delkekü** (Kham.) 1. *дэлгэх: распространяться повсюду, быть в изобилии;* xamaṷā delxexe *хамаг юмаа дэлгэх;* 2. *дэлгэх: расстилать, разбёртывать, распространять;* šėrdeg delxexe *шардэг дэлгэх;* // Mo. delgekü

делһэ(ң)/ delhe(ŋ) (Khori., Aga.), **dele** (Tson.), **delese** (Kham.) *дэл: грива;* delhē xīḍxeheŋ sabidar azaṷa *дэлээ хийсгэсэн цовьдар азарга;* xaxalbáṅi delhetē xáĺūxaŋ xamba lamaxāėŋ xülügle, xamba lamaxāė xōrexē xáyáŋxirbāėm būṅílbā *хагалбар дэлтэй халиун нь хамба ламбугайн хөхөг л, хамба ламбугай хөврүүй Хэнтэйрвын бүрэлвээ* (БАД); ūlīṷā xòodòlòn soṷoṛogši utaxan delsetē emńigxeŋ xēre *уулыгаа хөндлөн цогилуулаг уртхан дэлтэй элсэгхэн хээр.* (БАД) ◊ delhenhēn báṅŋxār hūlhēn aḍxa *дэлдвээс сүүд /хэнамгүй гархай бай/;* // Mo. del

дэлһэдэхэ/ delhedexe (Khori., Aga.) *дэлдэх: хватать, брать за гриву;* delhedeŋxār hūlde *дэлдээс сууд.*

дэлһэрхүү/ delheŋxū̆ (Khori., Aga.), **deleseŋkū̆** (Kham.) *дэлэрхүү, отгон дэлтэй: гривастый, имеющий большую гриву;* deleheŋxū̆ azarγaŋ *өтгөн дэлтэй азарга.*

дэлюү(н)/ dèlū̆ŋ (Khori., Aga., Tson., Tunk.) *дэлүү: селезёнка;* malāĕ dèlū̆ŋ *малын дэлүү;* dèlū̆gēr ńā̆xa *дэлүүгээр наах;* dèlū̆yī̆n xaḏxaž̀ā emnexe *дэлүүг нь хатгаж элэх; оньс;* ti gèžè šā̆bxaddag šā̆g gèžè dūγardag edideggüi tùŋxideg edeldeggüi ńā̆dag gē̆šè dèlū̆ŋ *таш хийтэл хаяхад шал гэж дуугардаг идэлгүй түрхдэг эдэлгүй наадаг гэсч дэлүү;* // Mo. deligün

дэлюүтэхэ/ dèlū̆texe (Khori., Aga.) *дэлүүтэх: болеть сибирской язвой, пучить /о животе/, болеть тимпанитом;* dèlū̆teheŋ ùxerē̆ āĕbalxāĕhā dōxonūr, xū̆ihenhō̆ dēxenū̆r xuγanāĕ bagtaxār nùxem bāĕxa, tere nùxeŋ ùrū̆n xaḇhanāĕn dōxonūr xutaγār xanažà xab xara mū šụha γaγād taba zuγāŋ xonogto uhalaŋgüi bāĕlγaxada edegexe yüme gelsedeg heŋ *дэлүүтсэн үхрийн аюулхайтаас доохнуур, хүйснээс дээхнүүр хуруу багтахаар нүх байдаг, тэр нүх үрүү нь хавирганых нь доохнуур хутгаар ханаж хав хар муу цус гаргаад тав зургаан хоногт услалгүй байлгахад эдгэдэг юм гэлцдэг сэн;* // Mo. deligütükü

дэльбэ/ dèĺbe (Khori., Aga., Tson., Tunk., Kham.) *дэлбээ: лепесток;* sesegē̆ dèĺbe *цэцгийн дэлбээ;* // Mo. delbege

дэлэншэ/ delenšè (San., Tunk.) *дэлэнч: мошка, мошкара;* delenšè xùdelxe *дэлэнч хөдлөх;* delenšè dū̆yèxe *дэлэнч дүүгэнэх бүчих;* delenšè burγūhaŋ *дэлэнч шумуул;* delenšè burγūhaŋ xū tarbaγanāĕ nùxen sō tarbaγatāĕ sugtā èšideg yüme *дэлэнч шумуул бүгд тарвасаны нүхэн дотор тарвагатай цустаа ичдэг юм;* // Mo. delengčі

дэлэхэй/ delexē̆ (Khori., Aga., Tunk., San.), **delekī̆** (Kham.) *дэлхий: земля, вселенная;* delekī̆m bùmbùrtseg *дэлхийн бамбарцаг;* // Mo. delekei

дэмбэрэ/ dembèŕē̆ (Khori., Aga.) *дамбэрээ, завшаан: счастье;* ūlzaxāĕn dembèŕē̆ *уулзахын завшаан;* ụšā̆ŋxāĕn dembèŕē̆ *учрахын дамбэрээ;* dembèŕē̆ zọxiōxo *дамбэрээ тохоох;* xazā̆ŋtāĕm šèxeŋ hùrmeged gē xataŋtāĕ bolxōĕn dembèŕē̆ gū̆ xaraxadam šàrāĕn ụŕā̆lgī̆xaŋ xàńilhamńi bolxōĕn dembèŕē̆ gū̆ *хазаартын минь чих сүрмэсэс салаа, хатиртай болохын дамбэрээ юу, харахад минь царай нь уриалгахан ханилсан минь болохын дамбэрээ юу.* (БАД)

дэмээштэй/ demē̆štē̆ (Tunk., San.) *ирваатай, солистой: ненормальный /о человеке/;* bū̆ ulūra! demē̆štē̆ bolōgši *битгий солиор! солистой болчихоо юу?*

дэн/ deŋ (Khori., Aga., Tson., Kham., Tunk.) *дан, даанч, дэндүү: чрезмерно, слишком, чересчур;* deŋ yèxe *дан их;* bi deŋ eŋte bodọšōb *би дэндүү эрт босчихжээ.*

дэндэрхэ/ dendeŋxe (Khori., Aga., Kham.) *донслох: подпрыгивать /об автомобиле и*

т. п/; tergīn adāčr dērc hūxada dendeŗxe *тэргний адар дээр суухад дэндрэх.*

дэнзэ/ denze (Khori., Aga.), **dense** (Tunk.) *жинс: украшение на головном уборе*; tōroḇšọ malγāčn denze *тойровч малгайн жинс*; otoγo denze *отго жинс.* dēde talīŋ xanza sō deŋxen saγāŋ denze bāčxa, deŋxen saγān denzīm dēde axadam bárárāč *дээд талын авдар дотор дэнхэн цагаан жинс бий, дэнхэн цагаан жинсийг минь дээд ахад минь барцарай.* (БАД);

дэнзэн/ denzeŋ (Aga.) *тэнзэн*; denzeŋ tášūr *дэнзэн ташуур: длинный бамбуковый кнут.*

дэншэхэ/ denšėxe (Khori., Aga., Tson., Tunk.) 1. *дэнших, донслох. дэндрэх: трястись /в телеге/*; tergēr denšėžė yėrexe *тэргээр дэншиж ирэх*; xargīγār denšėxe *замаар дэндрэх*; denšē moŕitōč denšėhēr élige ūšxam unašọŋ aldā *хатуу явдалтай морьтой дэншсээр элэг уушиг минь учачих шахлаа*; 2. *хэсүүчлэх: слоняться, таскаться, шляться*; exe esegē aldād, únšėŗžė āčlār denšėžė, γūiranšálžá yábahaŋ xūged orōčdōšyė bāčγāgūi *эх эцгээ алдаад, ончирч айлаар хэсүүчлэн гуйранчилж явсан хүүхэд ердоо ч байгаагүй.*

дэншээ/ denšē (Khori., Aga.), **denšērge** (Tunk.), **dentšē** (Kham.) *донсолгоо, дэндэргээ, дэржигнүүр: тряский*; denšē xargī *дэржигнүүртэй зам*; denšē moŕiŋ *хатуу явдалтай морь*; tergēn denšē *тэргэний дэндэргээ*; xargīn denšē γarγaxa *замын донсолгоо гаргах*; denšē xargīγār denšėxe *дэржигнүүртэй замаар дэндрэх*; oloŋ xùnē urda bū dūγar, ohol γaŗxā yádaxagūi, odnoxōl tergēn arda bū hū, ondorγō denšētē bāčxa *олон хүний олно бүү дуугар, осол гарч мэдиэ, морин тэргний ард бүү суу, донсолгоо дэндэргээтэй байж мэдиэ.*

дэргэндэ/ dergende (Tunk.) *уед, уеэр: послелог на*; ūrē sāčxa dergende *үүр цайх уеэр*; úglō bolxo dergende *оглоо болох уед*; naraŋ γaŗxa dergende altan zerelgēm bolžọ yálaγanalāčši *нар гарах уеэр алтан зэргэлээ болж гялтганалай чи.* (БМД)

Дэрисэгэд/ deritseged *Хамниганы овог.* /БР/: *Хамниганский род.*

дэрлэхэ/ derelexe (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.), **derelekù** (Kham.) 1. *дэрлэх: класть под голову подушку*; emēlē derelеžė untaxa *эмээлээ дэрлэж унтах*; 2. *дур булаагдах, дур татагдах, дурлах, эргүүлэх: увлекаться*; aráxi tamáxi derelexe *архи тамхинд дурлаж орох, архи тамхиар хооллох*; xāŗta derležė yábaxa *хөвөр эргүүлж явах.*

дэрсыхэ/ dersīxe (Khori., Aga.) *дэлдийх, дэрчийх: оттопыриваться, торчать, отвисать /об ушах/*; abīmńi mūlnāgù gėžė xodo šėxenīn deŗsīžė bāčxa, xùnē xūged xüŕim bōretē gėžė tere beddā *аавыг минь муу хэлэх вий гэж үргэлж чих нь дэлдийж байдаг, хүний хүүхэд хүрэн бөөртэй гэж тэр биз дээ.*

дэрхыхэ/ deŗxīxe (Khori., Aga.) *дэрчийх, дэлбийх: быть оттопыренным, оттопыриваться*; deŗxīžė šáŋnaxa *дэрчийж чагнах*; deŗxīžė hūxa *дэрчийж суух*; deŗxīhen šėxetē xùŋ *дэлбийсэн чихтэй хүн.*

дэрхэгэр/ deŗxeger (Khori., Aga.) 1. *дэлчгэр, дэлбэгэр: оттопыренный, торчащий /об ушах/*; deŗxeger xubarag

дэрчээр банди; deŋxeger šèxetē xùbūŋ *далбээр чихтэй хүү*; 2. *далбэн: набухший /о поставленных в воду цветах/*; deŋxeger seseg *далбэн цэцэг*; deŋxeger seseg naḇsahaŋ *далбэн цэцэг навчис*.

дэрhэ(н)/ deŋheŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *дэрс: чий /вид степного ковыля/; чий блестящий*; yèxēr bōlžèxede moŋyol tùged arγalamžī ŋ yọhōr deŋhenē ùndehēyi uhanda busalyād, em dom bolyodog *цээр бодлжиход монгол товод зичлээгүй ёсоор дэрсний үндсийг усанд бүлэглээд, эм дом болгодог*; deŋheŋ šūr *дэрсэн шүүр*.

дэрыхэ/ derī̆xe (Khori., Aga.) *дэрийх, дэрхийх: торчать*; derī̆žè zogsoxo *дэрийж зогсох*; derī̆žè xùldexe *дэрийж холдох*; nege hā derī̆xe, ùgūi hā deŋsī̆xe *нэг бол дэрийнэ, үгүй бол далдийнэ*.

дэрьехэ/ dèŕyèxe (Tunk., San.) *дэргэх, давирах: задевать*; dèŕyèžè xaldaxa *давирч халдах*; dèŕyèžè yèrexe *дэргэж ирэх*; dāèŋšà dèŕyèxe *дайрч дэргэх*; dēgūr düryème hàĺxiŋ, degel noryomo borōŋ, dèŕyèžè yèreheŋ dāèsaŋ, dūlē̆ xānāè sergūd *дээгүүр дүргим салхи, дээл норгом бороо, дэргэж ирсэн дайсан, дүргэ хаяны цэргүүд*. (БАД)

дэрэ/ dere (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson., Bar.) 1. *дэр: подушка, изголовье*; mùŋgeŋ tūyatāè uta dere *монгол тавтай урт дэр*; derī̆n tùrū̆ (Bar.) *дэрний нүүр*; dernī̆ xòndī̆ *дэрний хойдий*; dere buĺā̆ldāŋ *дэр булаалдаан*; derē elēŋxār debehē elē *дэрээ элээснээс дэвсээ элээ*. (ЗЦУ); dere tùrū̆ŋ buŕā̆d yọhondo xùndetē̆ tala gèžè tōlogdodog dērehē ere xùŋ dere tùrū̆nde, exener xùm muxalāèda geheŋ yọhōr belegē tī̆gežè tàbidag *дэр түрүүн бүриад ёсоод хүндэй тал руу тооцогддог дээрээс эр хүн дэр түрүүлэд, эхнэр хүн мухлайд гэсэн ёсоор бэлгэ тэргэж тавьдаг*; 2. *шүүр, шээс: подкладка*; bohoγonōē dere *босгоны шээс /дэр/*; //Mo. der-e

дэрэн/ dereŋ (Aga.) *дэлдэн: оттопыренный, торчащий отвислый /об ушах/ ушастый, длинноухий, лопоухий*; deren šèxe *дэлдэн чих*; dereŋ γaŋxụyàg *дэлдэн Ганхуяг*.

дэхэхэ/ dexexe (Khori., Aga.) *дэлэж чудчих: бить вымя мордочкой при сосании*; dexēgūi deleŋ delbeŋxegūi, xùxōgūi xùxe xūyèxēgū̆ī *чудчаагүй дэлэн шавхагүй, хохоогүй хох хүүгихгүй*; delenšiṅi delbeŋxeldā, terēnī̆šni yūnšiṅi dexexebdā *дэлэн чинь дэлбэрэх вэ, түүнийг юу чинь чудчих вэ?* (МТД); dexex (Bar.) *харайж цоройх, давирах*; emēl dērehē dexex *эмээл дээрээс давирах*; dēšē dexex *дээшээ харайж цоройх*.

дээхэг/ dēxeg: dēxeg dēxeg (Khori., Aga., Kham., Tson.) *дэгэс дэгэс: шагать высоко поднимая ноги*; dēxeg dēxeg gèšxelxe *дэхэ дэгэс гишгилэх*.

дээхэгнэхэ/ dēxegnexe (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *дэнхэгнэх, дэгэгнэх: идти, высоко поднимая ноги*; degī̆ dēxegnežè yàbaxa *дэглий дэгэгнэж явах*; xùlō̆ dēre dēre gèšxēd dēxegnèžè yàbadag xùŋ *холоо дээр дээр гишгээд дэгэгнэж явдаг хүн*; dēxeger ùnder ādle dēxegenexe *дэнхэр ондор болохоороо дэнхэгнэх*.

дээхэгэр/ dēxeger (Khori., Aga.) *дэнхэр, дэгэгэр: вытянутый к верху, очень высокий*; dēxeger ùnder *дэнхэр ондор*; dēxeger xùltē *дэгэгэр холтой*; esegen

ẏàbdẹ̀r ẏàndaẏar bèẏètē dẽkeger xùxe ùbegeŋ xeu ns xeux exrap ũneeoii dooxap tar eeeu.

дэбдэх(ы)/ dẽbeŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *дох: ехрёхох: dẽhem bèèhorẹo доосон ŋэŋŋэн; demḕ tàbihan dẽheŋ, hula ọŋxiheŋ har dawaa эмэгсэн доох: суу орчмоор сур.* (ЗШУ): dẽgūr hebètē, dẽhen ẓọlòdḕ *дэлэŋ: сасуулай, доосон эмэгтэйлэг: //* Mo. degesūn

дэбэшэ dẽbẽšẽ (Khori., Aga.) *доохон: ererēm mū xanàšà, emēm mū ẓẽbẽšẽ эрэгэй муу хамаач, эмгэн муу дээсч (эр сингэй, эмэгч): //* Mo. degesūdi

E/ YE

ебтэгэлзэхэ/ ẏèḇtegelzexe (Tunk.) *нэвтэлэх: прошивать подошвы унтов особой обрезом. шить вперёд иглой, простегивать, прострачивать:* ẏèḇtegelzẽžè ọŋọxo *нэвтэлзэж оёх;* ẏèḇtegelzexe ọŋọdol *нэвтэлэх оёдол;* ula ẏèḇtegelzexe *ул нэвтэлэх: //* Mo. nebtegeljekū

ебтэргэ/ ẏèḇteṛxe (San.) *нэвтрэх: насквозь проникнуть:* ẏèḇte noroxo *нэвт нэвтрэх:* borōdo ẏèḇteṛxe *бороонд нэвтрэх:* semben suba ẏèḇteṛter orohoŋ yā̄gā ẏèxe uhaāè borōmbo? *цэнгэн цув нэвтэртэр ордог яасан их устай бороо вэ?; //* Mo. nebterekū

ебыхэ/ ẏèḇxī̆xe (Khori., Aga., Tunk., San.). **ẏèbkeger** (Kham.) *тэвчийх: быть выносливым /или плотным/;* ùbehe ẏèḇxī̆ter tēxe *овс тэвчийтэл тээх.*

ебэгэр/ ẏèḇxeger (Khori., Aga., Tunk., San.), **ẏèbkeger** (Kham.) *монгол: сильный, выносливый;* ẏèḇxeger hūrī *монгол морь;* ẏèḇxeger ẏèxe sāṛhaŋ *монгол зүзээн цас.*

ебүүлэ(н)/ ẏèdū̆ŋ (Tunk., San.), **ẓèdū̆ŋ** (Aga.), **dẓidù** (Kham.) *жижүүр: почесуха, "ещи" /нервное отвращение у лошади/:* hāèm moṛī̆yè ẏèdū̆n daraxa, hāèŋ eṛī̆yè arìxi daraxa *сайн морийг жижүүр, сайн эрийг архи.* (ШАХ): // Mo. jideū

елбэр/ ẏèlber (Khori., Aga.), **gilber** (Tson., Kham.) 1. *гилбэр: копьё:* ẓàdī̆ŋ gèlber *жаадны гилбэр:* 2. *гил: тихо:* ẏèlberē̆ noṵọ *гилбэн ноён: //* Mo. gilber

елэгэнэхэ/ ẏèlegenexe (Khori., Aga.), **gilegenexe** (Tson.), **gilegònòkù** (Kham.) *гилэнэх: лосниться, сверкать чистотой;* naranda ẏèlegenexe *наранд гилэнэх: //* Mo. gilügenekū

елэгэр/ ẏèleger (Khori., Aga.), **gileger** (Kham., Tson.) *гилэр: гладкий, блестящий, лоснящийся;* ẏèleger xara ùheŋ *гилэр хар үс;* ẏèleger mūlihen *гилэр мөс;* ẏèleger xara nū̆reheŋ *гилэр хар нүүрс:* ẏèleger sāṛhaŋ *гилэр цаас: //* Mo. gilūger

елэлзэхэ/ ẏèlelzexe (Khori., Aga.), **gilelzexe/gilùldzekù** (Kham.) *гилэлзэх: блестеть, лосниться:* toholhoŋ ùhe ẏèlelzexe *тосолсон үс гилэлзэх; //* Mo. gilüljekü

елтэгэнэхэ/ ẏèltegenexe (Khori., Aga., Tunk., San.), **giltegenexe** (Kham., Tson.) *гилтгэнэх: блестеть, сверкать;* tohoŋ ẏèltegenexe *тос гилтгэнэх; //* Mo. giltügenekü

елүүр/ yėlū̄r (Khori., Aga.), **gilū̄r** (Tson., Kham.) *гилгэр, толигор*: *гладкий как каток*; yėlū̄r xalγag xargī̄ *толигор гулсамтгай харгуй*; yėlū̄r müĺī̄hen dēre xalγaxa *голгор мосон дээр гулгах*; // Mo. gilüger

елыхэ/ yėlī̄xe (Khori., Aga.), **gilī̄xe** (Kham., Tson.) *гилийх, голийх, гялайх*: *блестеть, лосниться*; yėlī̄žė xaragdaxa *гилийж харагдах*; // Mo. gilüyikü

елшэгэр/ yėlšėger (Khori., Aga.) *гилчгэр*: *гладкий*; yėlšėger müĺihen dēre xalγaxa *гилчгэр мосон дээр гулгах*; // Mo. gilčiger

ембэ/ yėmbe (Tunk.) *хонин тогоо*: *небольшой плоский походный котел*; badaršānāĕ yėmbe toγōŋ *бадарчны хонин тогоо*; yėmbe toγōn sō šānahan sāĕ *хонин тогоонд чанасан цай.*

ен/ yėŋ (Tunk., San.) *тайлгын махны зүсэм хувь*: *мелкие кусочки мяса, срезанные с костей жертвенного животного, предназначенный для сожжения на костре жертвенника, в отличие от крупных кусков мяса, распределенных поровну между участниками обряда жертвоприношения*; yėn tůxēxe *хувь түгээх*; yėŋ xůrtēxe *хувь хуртээх*; yėŋ xůrtexe *хувь хуртэх.*

енгэ/ yėŋge (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *ёж, егоо*: *ехидство*; ůgī̄ŋ yėŋge *үгийн егоо*. yėŋge xāyāxa *егоо чулуудах*; yėŋge ůge *ёж үг.*

енгэлхэ/ yėŋgelxe (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *ёжлох, тохуурхах*: *иронизировать, ехидничать*; yėŋgelžė xelehī̄n medeŋgüī̄ *ёжилж хэлснийг нь мэдэлгүй*; gėžė bāĕžā yėŋgelxe *гээж ирээд тохуурхах*; yėŋgelžė huraxa *ёжилж асуух*; yėŋgelžė nādaxa *ёжилж тохуурхах*; dāĕrūlžā yėŋgelxe *дайруулж ёжлох*; yāhan dēren būlγāžā yėŋgelxe *ясаид нь хүртэл ёжлох*; yėŋgelžė bāĕžā yāhī̄n tonšǫxo *ёжилж егоодож байж ясыг нь таших*; namāĕ yėŋgelxe xereggūi *намайг ёжилсны хэрэггүй.*

енгүү(н)/ yėŋgū̄(ŋ) (Khori., Aga., Kham., Tunk., San., Tson.) *ёж, ёжлол, тохуу*: *ехидство*; yėŋgū̄ ůge xelēdxixe *ёж үг хэлээд орхих*; büŕišyi yėŋgū̄gēr *бүрчиг ёжтойгоор*; büŕišyė yėŋgū̄nēr hurād, bėyē xuŕāžā uragšā begzī̄ne *бүр чиг тохуутайгаар асуугаад, биеэ хураажс урагшаа богцийно.*

енгүүрхэхэ/ yėŋgū̄rxexe (Khori., Aga.) *тохуурхах*: *забавляться, подшучивать*; zǫxidxonōr yėŋgū̄rxexe *аятайхнаар тохуурхах*; yėŋgū̄rxežė xelexe *тохуурхаж хэлэх*; nāda γarγažā yėŋgū̄rxexe *наадан тоглоомоор тохуурхах*; yėŋgū̄rxežė halxagūi buzar xašārtāĕ xůŋ *тохуурхаад салахгүй тун товгтэй хүн.*

енгүүшэ/ yėŋgū̄šė (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *ёжтой*: *язвительный*; yėŋgūšė xůŋ *ёжтой хүн.*

ендэр/ yėnder (Khori., Aga., Tunk., San.), **inder** (Tson., Kham., Bar.) *индэр*: *трибуна*; yėnder dērehē ůgē xelexe *индэр дээрээс үг хэлэх*; γalāĕ yėnder *галын индэр*; šānarāĕ yėnder *чанарын индэр*; yėnder zahaxa *индэр засах*; yėnder boǫxoxo *индэр босгох*; yėnder dērehē bōlexe *индэр дээрээс боолох*; yėnderte γarxa *индэрт гарах*; yėnder dērehē toǫxo *индэр дээрээс тосох*; // Mo. inder

енхинхэ/ уэŋkī̆x (Bar.) *хэнхийх: быть очень широким, крупным /напр., о широкой груди/ быть высоким, обширным, быть высокого роста и сутулым*; səədžən yəŋkī̆x *цээж нь хэнхийх*; yəŋkəə səədžətī̆ yəŋkī̆həŋ ȯwgȯm bāĕhaŋ *хэнхийсэн цээжтэй енхийсэн хэнхгэр овгон байсан.*

енхэр/ уэŋkər (Bar.) *хэнхгэр: очень широкий, высокий и крупный /напр., о широкой груди/*; yəŋkər sēdž *хэнхгэр цээж*; yəŋkər ȕbgeŋ *хэнхгэр овгон*; yəŋkəə xȕŋkəə yəŋkər səədž *енхийсэн хунхийсэн хэнхгэр цээж.*

ербэгэр/ yėrbeger (Khori., Aga.) *гоолиг: ровный и красивый*; yėrbeger uta šūnehenūd *гоолиг урт шинэс мод.*

ербэдэхэ/ yėrbedexe (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *нүд гялбах: ослеплять, бить в глаза /о солнце/*; šàŋγa naranda ńüde yėrbedexe *хурц наранд нүд гялбах*; 2. *гирэвших, цэрвэх: чуждаться*; xūged yėrbedexe *хүүхэд гирэвших*; axāĕhā yėrbedēd gerē arār orošọbo, bāṛhaŋ *ахаасаа гирэвшээд гэрийн араар орчихлоо зайлуул*; 3. *бэргэх, халширах: пасовать, робеть, неосмеливаться*; yėxe mergen dàyȁnšà yēdendērē geheŋ yūme yūmē dūhā bėšėxeŋ lād yėrbednėšgūidē zosōmńi *их мэргэн даяанч еэдэндээрэй гэсэн юм, хамаг юмаа дуусгаагүйгээс хойш халширах ч үгүй дээ дотор минь.* (ХНД)

ербэхэ/ yėrbexe (Khori., Aga., Tunk., San.), **girbexe** (Tson.), **girbůků** (Kham.) *гэрэвших: смущаться*; abàyā̆ gente xaraŋ gexedē yėrbeŋ xitėžė gerē arār oroṣọbo *аавыгаа гэнэт харагц гэрэвшин бишүүрхэж гэрийн араар орчихов.*

ерэхэ/ yėrexe I (Khori., Aga., Tunk., San.), **irexe** (Tson.), **yėreků** (Kham.) *ирэх* 1. *приходить, приезжать, прибывать, приближаться*; xazārtal mọṛō̆ xāĕrlaŋgūī̆ xadī̆yė dabūlaŋ yėrebelbi xaxaq̆xaŋ nōĕrō xāĕrlaŋgūī̆ xȧńilhaŋ šȧmdā yėrebelbi *хазаарт морио гаминалгүй хадыг давуулан ирлээ дээ, хагас нойроо хайрлалгүй ханилсан чамдаа ирлээ дээ.* (БАД); 2. *наступать, настаивать*; hāĕxan sagan yėrebe *сайхан цаг нь ирэв*; yėrexe sagńi bolō *ирэх цаг нь боллоо.*

ерэхэ/ yėrexe II (Khori., Aga.) *ярах: надрезать /напр. кожу при снимании её с туши/*; xaxa yėrēd xū̆ žühexe *хага яраад хүү зүсэх*; // Mo. iraqu

ерүүлшэн/ yėrū̆lšėŋ (Khori., Aga.) *ирүүлчин: один из непременных эпитетов почти ко всем категориям духов, хатов, онгонов, заянов, нойнов, заринов*; dalan dolōn dagtāĕ daxūlšȧnāĕ beleg, yėreŋ yūhùm bardāg yėrū̆lšėnē̆ beleg *далан долоон дагтай дагуулчны бэлэг, ерэн есөн бардааг ирүүлчний бэлэг.* (БМД)

ерээдүй/ yėrēdūi (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *ирээдүй: будущее*; yėrēdūi sagta bolxo yūmeŋ *ирээдүй цагт болох юм*; // Mo. iregedüi

ехэ/ yėxe (Khori., Aga., Tunk., San.), **yėke** (Kham.) *их* 1. *большой, крупный; взрослый, много*; yėxe uxāŋ *их ухаан*; yėxe amžȧlta *их амжилт*; yėxe xụbi zȧyā̆ *их хувь заяа*; yėxe sahaŋ *их цас*; yėxede bū̆ bȧyȧrla, bayada bū̆ yomodo *ихэд бүү баярла, багад бүү гомд*; 2. *широкий, обширный, просторный*; yėxe tala *уудам тал*; 3. *сильный, громкий*; yėxe dūŋ *их дуу*; yėxe xüiteŋ *их хүйтэн*; 4. *крупный, важный, высокий*; yėxe āĕlšȧŋ *хүндэт*

зочин; yèxe ùxer yèren tùxeŕig amba sar zūŋ tùxèŕig *их үхэр ерэн тогрог амбан шар зуун тогрог*; 5. *старший*; yèxe xùbūŋ *их хүү*; yèxe nayasa *их нагац*; 6. *величайший; высший, верховный*; yèxe aldar nere *их алдар нэр*; yèxe yūmetē bāēŋxār yèxe hurγāltāē bāē *их юмтай байснаас их сургаалтай бай*; ◊ yèxe ùder *улаан өндөгний өдөр*: *пасха*; // Mo. yeke

Ехэ зон/ уэх dzoŋ (Bar.) *баргын нэгэн овог*: *баргутский род*.

ехэдэхэ/ yèxedexe (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.), **yèkedùkù** (Kham.) *ихдэх, томдох, элбэгдэх, чангарах*; 1. *оказываться больше, чем следует, превзойти меру*; γutalńi yèxedne *гутал минь томдож байна*; 2. *усиливаться, становиться громче*; dūn yèxeḏxe *дуу нь чангарах*; yèxedēhā *ихэдвэл, их л бол*; yèxedēhā xǫyǫr tuxāē γazar xa *их л бол хоёр өртөө газар*.

ехэлэй/ уэхlē (Bar.) *нэг хүний хоёр эхнэрийн их нь, ихлэй*: *старшая жена многожёнца*; yэxlē hamaγaŋ *ихлэй эхнэр*; miní ədží baγadā yэxlē ээdž dērē òssím gədəg *миний ижий багадаа ихлэй ээж дээрээ өссөн юм гэдэг*.

ехэмсэг/ yèxemseg (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.), **yèkemseg** (Kham.) *ихэмсэг*: *горделивый, высокомерный*; yèxemseg zantāē xùŋ *ихэмсэг зантай хүн*; // Mo. yekemsüg

ехэнхи/ yèxeŋxi (Khori., Aga., Tunk., San.), **yèkeŋki** (Kham.) *ихэнх*: *большая /часть/*; yèxeŋxi xụbi *ихэнх хувь*; // Mo. yekengki

ехэрхүү/ yèxerχū (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Bar.), **yekerkū** (Kham.) *ихэрхүү*: *высокомерный, кичливый, надменный*; yèxerχū zaŋ *ихэрхүү зан*; // Mo. yekerkeü

ешмээн/ yèšmēŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *арвай*: *ячмень*; yèšmēn talxa *арвайн гурил*; // < орос. ячмень.

еэбэн/ yēbeŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson.), **yōbòŋ** (Kham.) *еэвэн*: *коржик*; *род печенья*; yōbòŋ èdikù gūtši *еэвэн идэх үү, чи*; saγān talxanda šèxer, toho, āγaha xǫlížǫ xebte daražà eldeb tùxel urūlād, xalūŋ pēsende žèŋnežè bolγohom bōbo yēbeŋ gèžè neretē *цагаан гуриэд чихэр, тос, арвайн гурил хольж багсран хэвэнд дарж элдэв янз оруулаад, халуун зууханд жигнэж болгосон боов еэвэн гэж нэртэй*; // Mo. yüveyibin

еэдэн/ yēdeŋ (Khori., Aga.) *хөзөр наадмын нэгэн төрөл*: *еэдань*; borolo yēdem būγāhāē, büŕinšū xanda yèrēhē, daŋγala yēdem būγāhāē damdin dorlig yèrehē *бор л еэдэн бүүгаасай, Бүринчүү Ханд ирээсэй, данга л еэдэн бүүгаасай Дамдин Дорлиг ирээсэй*. (ХНД)

еэхэр/ yēxer (Tunk.), **yōxor** (Khori., Aga., Tson.) *ёохор "ёохор"*: *бурятский хоровод*; yēxer yēxer yēxer ergēžī ergēžī nādīγà *ёохор ёохор ёохор эргэж эргэж наадъя*; // Mo. youqur

Ё/YO

ёбойхо/ yǫbōěxo (Khori., Aga.) *ёвойх, овойх*: *возвышаться, вздыматься*; ńụrγańīn γaŋhaŋ bùgdeger ùbegenē oboγor ńụrγan bụŕi òdō yǫbōěγōd dùgdīžè

xaragdana *нуруу нь гарсан богтор овгоний овгор нуруу бүр оодоо овойгоод богдийж харагдана.*

ёборго/ yọborgo (Khori., Aga.) *агт, илүү шүд: лишний зуб: /у лошади, мешающий ей есть/*; yọborgo urgaxa *илүү шүд ургах.*

ёборгон/ yọborgoŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.) *ёвроготой адайр, огцом, яхир: дерзкий, резкий, вызывающий*; yọborgonōr badašàxa *огцом зандрах*; yọborgoŋ ùge *адармаатай үг*; yọborgoŋ zaŋ *адайр зан*; barag dā! gèžè yọborgonōr duγarādtiba *зүгээр дээ гэж ёвроготойгоор дүгараад орхив.*

ёборхо/ yọborxo (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson., Bar.) *ёврох: подтолкнуть*; yọborōd abxa *ёврood авах.*

ёбуун/ yọbūŋ (Khori., Aga.) *ювуу, дун: раковина, ракушка /белого цвета/*; yọbūn sāγāŋ *дун цагаан*; 2. *малын духан дээрх сар: лысина, белое пятно на лбу*; yọbūtāĕ xēre *сартай хээр*; yọbūtāĕ ùńēŋ *духандаа сартай үнээ*; yọbūtāĕ xüŕigšèmnē gèžè zàyàdaltagūigōr xēre hālγadag hanā amar xāĕdag ùńēm bāĕgšàhaŋ *духандаа сартай хүрэгч үнээ маань гэж ивэлгэгүй хээр саалгадаг санаа амар хайдаг үнээ байдаг байж билээ.*

ёбхогор/ yọbxoγor (Khori., Aga.) *ёмбогор: выпуклый*; yọbxoγor ulxaŋ *ёвгор бухуу.*

ёбхойхо/ yọbxōĕxo (Khori., Aga.) *ёмбойх: выступать тупым углом*; ulxaŋ yọbxōĕxo *бухуу ёвойх.*

ёгшохо/ yọgšọxo (Khori., Aga.) 1. *ёших: стонать, ныть, охать*; yōloxo yọgšọxo *ёолох ёших*; 2. *шагшрах: щёлкать языком, всплескивать*; γāĕxažà yọgšọxo *гайхаж шагшрах*; γāčrandā γāĕxažà yōrondō yọgšọxo *гайхахын ихээр гайхаж, шагширахын сайнаар шагшрах.*

ёлбоо/ yọlbō (Khori., Aga.), **yolwō** (Bar.) *бурхны наагуур татсан хошиг: ленты в киотах перед идолами*; buŗxanāĕ yọlbō *бурхны наагуурх хошиг*; araŋγāĕŋ yọlbō *арангын ёлбоо.*

ёлгоодохо/ yọlγōdoxo (Khori., Tson., Tunk., San., Kham.), **yọlγōxo** (Aga.) *гялбах: слепить, резать /глаза/*; naranda ńüde yọlγōdoxo *наранд нүд гялбах*; naranda yọlγōdohon šàra šụbūnāĕ ńüdendele yülelzexe *наранд гялбасан шар шувууны нүд шиг ёотогнох.*

ёлгоон/ yọlγōŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *цэхэлзүүр: режущий /глаза о свете/*; yọlγōŋ ńüdetē hamaγaŋ *цэхэлзүүр нүдтэй эхнэр.*

ёлгошохо/ yọlγọšọxo (Khori., Aga., Tunk., San.) *ёлгонох, ёлтолзох: мигать /о коптилке, слабом пламени/*; tūdebšī̄ŋ γal yọlγọšọxo *түүдгийн гал ёлтолзох.*

ёлойхо/ yọlōĕxo (Khori., Aga.) *ёлтойх, гялтайх: светиться /сквозь щель/, мерцать, брезжится, едва светиться*; hùlemxixeŋ gerel soŋxōr yọlōĕxo *сүүмэлзсэн гэрэл цонхоор ёлтойх*; gerel yọlōĕxo *гэрэл гялтайх*; 2. *хяламхийх, хялайх, хяллайх: смотреть неприязненно, смотреть холодным взором*; yọlōĕžọ xaraxa *хялайж харах*; yọloγod geme mūxāĕγār xaraxa *хяламхийж муухайгаар харах*; yọlōĕxo yūmetnē ùgī̄! ọšōd ōĕlγolsono

bezebdi *хялмайх хэрэггүй! очоод ойлголцоно биз дээ.*

ёлмо/ yǫlmo (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham) *ёлом: рожа*; ńüdenē̄ yǫlmo *нүдний ёлом*; // Mo. yolm-a

ёлмотохо/ yǫlmotoxo (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *ёломтох: болеть рожей*; ńüde yǫlmotoxo *нүд ёломтох*; // Mo. yolmatuqu

ёлобхихо/ yǫlobxixo (Khori., Aga., Tunk., San.) *ёловхийх: мерцать, сверкать*; ńüden ī n yǫlobxixo *нүд нь ёловхийх*; // Mo. yolubkikü

ёлходоhоп/ yǫlxodohoŋ (Aga.) *ёлхдос: жидкие экскременты*; yǫlxodohoŋ γaŗxa *ёлхдос гарах*; // Mo. yolqudasu

ёнтогор/ yǫntoγor (Khori., Aga.) *ёндгор, ёнтгор: выдающийся, выступающий /о челюстях/*; yǫntoγor šânā *ёнтгор шанаа*; yǫntoγor tâšā̄ *ёндгор ташаа*; tâšūr ůlgexēr yǫntoγor tâšā̄tāĕ yâyir yândaŋ xabtahaŋ xālγa mǫŕiŋ *ташуур олгомоор ёндгор ташаатай ягир яндан, хавчгар хатангир морь*; // Mo. yontuγur

ёомогор/ yōmoγor (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Bar., Kham.) *зууван: яйцообразный*; yōmoγor ńūr *зууван нүүр.*

ёопогор/ yōpoγor (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *ёохгор: презрительно прищуренный /о глазах/*; yōpoγor ńüdeŋ *ёохгор нүд.*

ёопойхо/ yōpōĕxo (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *тумархах, ёохойх: вредничать, капризничать*; yōpōĕžǫ hūha *тумархаж суух.*

ёотогор/ yōtoγor (Khori., Aga.) 1. *доль: одноглазый, кривой*; yōtoγor xůŋ *доль хүн*; 2. *тумархуу: вредный*; yōtoγor zaŋ *тумархуу зан.*

ёотойхо/ yōtōĕxo (Khori., Aga.) 1. *долирох: быть одноглазым /или кривым/*; yōtōĕhoŋ ńüdeŋ *долирсон нүд*; 2. *долийх: смотреть сердито /или искоса/*; xůŋ ůrū yōtōĕžǫ xaraxa *хүн рүү долийж харах.*

ёохор: yōxor (Khori., Aga., Tson.), **yē̄xer** (Tunk., San.) *ёохор наадам: бурятский хоровод*; yōxor nādaŋ *ёохор наадам*; yōxor xataŗxa *ёохор хатирах*; yōxorōĕ dūŋ *ёохрын дуу*; yōxor yōxor yōxor dā, yǫxorložǫ nādâyâldā, yōxōĕ yōxōĕ yōxōĕ yōxōĕγōžǫ nādâyâl dā *ёохор ёохор ёохор доо, ёохорлож наадъя л даа, ёохой ёохой ёохой ёохойгоожсо наадъя л даа.* (ЁНД); // Mo. youqur

ёохорлоошон/ yōxorlōšǫŋ (Khori., Aga.), **yōxorlōtšiŋ** (Tson.), **yē̄xerlēšėŋ** (Tunk., San.) *ёохорлоочин: участник, ёхора*; yōxorōšǫŋ yōxorlǫyǫ, yǫndōĕldōšǫm bāĕγūžâŋ *ёохорлоочин ёохорлоё, ёндойж суугчид байгууж л /байж л байг/.* (ЁНД)

ёохорлохо/ yōxorloxo (Khori., Aga., San., Tson.), **yē̄xerlexe** (Tunk.) *ёохорлох: играть "ёхор", водить бурятский хоровод*; yōxorložǫ xâtaŗšâ nādaxa *ёохорлож хатирч наадах*; // Mo. youqurlaqu

ёохоршон/ yōxoršǫŋ (Khori., Aga., Tunk., San.), **yōxoṛtšiŋ** (Tson., Kham.) *ёохорчин: участник "ёхора"*; yōxoṛšǫŋ zoŋ *ёохорчин хүмүүс*; // Mo. youqurčin

ёпоошхо/ yǫpōšxo (Khori., Aga., San.) *липоошиг хэмээх бин: лепёшка*; yǫpāšxo žėŋnexe *липоошиг жигнэх*; eheŋgūigēr

zūrahan talxa xatūŋtar eldēd tùxeŕōnōr xaḇtāĕlγād, dundan nùxe γaγàžà tohondo šàrahaŋ èdē̆yė yọpōšxo gexe *исэлгүйгээр зүүрсан гуриныг хатуурта.ı дугараглаж зидээд, дунд нь нүх гаргаж тосонд шарсан идээг ёпоошхо гэдэг*; dundā nùxetē̆ yọpōšxo dura zùŋxēm bùl̄āna *дундаа нүхтэй липоошиг дур зурхийг мянь бүлаана*. (БАД)

ёрмойхо/ уọrmōĕxo (Khori., Aga.) *ёндойх*: *выдаваться острым углом, торчать /напр., о костлявом локте/*; 2. *ёройх, ёхвилзох*: *выситься, вздыматься, смотреть колючим взглядом*; ulxaŋxāĕ sōγō yọrmōĕhoŋ ńüdeŋ ùrūn sexe xaraxāĕŋ aγagūi *ухархай дотроо ёхвилзсон нүд рүү нь эгц харахын аргагүй*.

ёрогор/ уọroγor (Aga., Khori.) *шовх, шовгор, шовх*: *длинный и острый*; yọroγor eber *шоргор эвэр*; yọroγor ùzūr *шовх үзүүр*; yọroγor orōĕ *шовх орой*; yọroγor ọŕyọl *шовх оргил*; yọroγor ùzūŋtē̆ xutaγa *шовх үзүүртэй хутга*; yọro yọroγor *шор шоргор*; miŋγa tùmen žėlde naranda dürehen ńüsegeŋ šụlūŋ yọroγor ọŕyọl *мянга түмэн жилд наранд түлэгдсэн нүцгэн чулуун шоргор оргил*.

ёройхо/ уọrōĕxo (Aga., Khori.) *гозойх, шовойх, шогнойх, сүндэрлэх*: *торчать выситься*; yọrōĕxo yūmeŋ ùgūi *ёрдойх юмгүй*; yọrōĕžọ xaragdaxa *гозойж харагдах*; šụlūŋ ọŕyọl yọrōĕxo *чулуун оргил сүндэрлэх*; šọbōĕžọ yọrōĕxo *шовойж шогнойх*; γosxoγor yūmeŋ yọrōĕxo *гозгор юм гозойх*; ùxerē̆ eber yọrōĕxo *үхрийн эвэр шоройх*; yọrōĕxo yūmeŋ orōĕdō yūšyi xaragdaxagūi meĺigen tala dāĕda *ёрдойх юм ероосоо юу ч харагдахгүй нэлийсэн тал газар*.

ёрхо/ уọŋxo (Khori., Aga.) *жорх сум*: *небольшая костяная стрела при игре в альчики*; nege tēgē xaḇtaγar ńụrγatāĕ, xarbaxa ùzūrī̆n zeteŋtē̆, utāšā̆ hōm tuxāĕ, ùrgeńī̆n xurγa tuxāĕ γonzoγoŋxoŋ yàhaŋ yọŋxo gėžė neretē̆ *нэг талдаа хавтгай нуруутай, харвах үзүүр нь булцуутай, уртаашаа соом хэрийн, оргон нь хуруу хэрийн гонзгойшиг яс ёрхо гэж нэртэй*; yọŋxo xarbaxa *жорх харвах*; yọŋxo xarbūl xọyọr *жорх хашлага хоёр*; yọŋxo tàbixa *жорх сум тавих*.

ёрхойхо/ уọŋxōĕxo (Khori., Aga.) *ёхиволзох*: *быть неприветливым*; yọŋxōĕžọ hūxa *ёхиволзож суух*.

ёсхогор/ уọsxoγor (Khori.), γosxoγor (Aga.) *гозгор, гонжгор*: *долговязый*; *торчащий*; yọsxoγor ùnder *гозгор ондор*.

ёсхойхо/ уọsxōĕxo (Khori.), **γosxōĕxo** (Aga.) *гозойх, шогнойх*: *торчать столбиком /напр., о сидящем на задних лапках суслике/*; zumbarā γosxōĕxo *зурам гозойх*.

ёholол/ уọholol (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **уọsolol** (Tson., Kham.) 1. *ёслол*: *церемония*; yọholol xexe *ёслол хийх*; 2. *тайлгын ёслол*: *соблюдение шаманистами правил религиозного ритуала при отправлении обряда жертвоприношения духам*; xürē̆ŋ ezeŋ hūdeger saγāŋ nọyọnōĕ yọholol *хүрээний эзэн сүүдгэр цагаан ноёны ёслол*; // Mo. yosulal

ёholoxo/ уọholoxo (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **уọsoloxo** (Kham., Tson.) *ёслох* 1. *отдавать честь, приветствовать, салютовать*; yọholžọ būdaxa *ёсолж буудах*; mexī̆ŋ yọholxo *мэхийн ёслох*; 2.

выполнять обряд; yọholžọ temdeglexe *ёсолж тэмдэглэх*; // Mo. yosulaqu

ёho(н)/ yọho(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **yọso(ŋ)** (Kham., Tson.) *ёс: общепринятое правило, обычай, традиция*; yọho žụram *ёс журам*; yọho dū̆rgexe *ёс гүйцэтгэх*; yọho bàŕimtalxa *ёс баримтлах*; bùdū̆lig yọho *бүдүүлэг ёс*; yọho daxaxa *ёс дагах*; yọho yọmboγor *ёс ёмбогор*; yọhondo γàžū *ёсоид хазгай*; yọho aldaxa *ёс алдах*; yọho hàxixa *ёс сахих*; yọhī̆n tedī̆ *ёсын тодий*; uhāěn ūγā xadā yọhōěn daxaxa xeregtī̆ *усыг нь уувал ёсыг нь дагах ёстой*; naranāě γaŗxāěŋ urdaxantāě namžā̆ toloŋ gèžė bāěxa, nahārā xàńilxāěŋ urdaxantāě namtarī̆n dūldag yọhom bāěxa *нарны гарахын омнохон тэр намжаа туяа гэж байдаг, насаараа ханилахын омнохон тэр намтрыг нь сонсдог ёс байдаг.* (БАД); yọho gèžė yọdōěžọ, tùre gèžė tùbxī̆xe *ёс хэмээн ёмбойж, тор хэмээн томбийх*; // Mo. yosun

ёhopxoxo/ yọhoŗxoxo (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **yọsoŗxoxo** (Kham., Tson.) *ёсорхох: держать себя высокомерно*; yọhoŗxožọ xelexe *ёсорхож хэлэх*; 2. *церемониться*; yọhoŗxọžọ ugtaxa *ёсорхож угтах*; // Mo. yosurqaqu

ёhopxyy/ yọhoŗxū (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **yọsoŗxū** (Kham., Tson.) *ёсорхуу: слишком церемонный, высокомерный, важный, напыщенный*; yọhoŗxū yèxe zaŋ *ёсорхуу их зан*; // Mo. yosurqau

Ж/ Ž

жаа/ žā̆ (Khori., Aga., Tunk.), **džā̆xaŋ** (Tson.) 1. *жижиг, жижигхэн, бага, жоохон, жаал: маленький*; žā̆ xū̆ged *жаахан хүүхэд*; žā̆ xùbū̆ŋ *жаал хүү*; žā̆ bāěxadam *бага байхад минь/ балчир байхад минь*; 2. *бага зэрэг, жаал зугаа, бага сага, жаал жуул: немножко*; nege žā̆ ùbehe sabšā̆b *жаал зугаа овс хадлаа.*

жаабар/ žā̆bar: žā̆bar žā̆bar (Khori., Aga.) *яйваг яйваг: парп. говорится о жевательных движениях при пережёвывании жвачки*; amā̆ žā̆bar žā̆bar gū̆lžė bāěžà xō̆ròxò *уруул амаа яйвалзуулж ярих.*

жаадаха/ žā̆daxa (Khori., Aga.), **džā̆daxa** (Kham., Tson.) *жижигдэх, багадах: быть меньше, чем нужно*; nahār žā̆daxa *насаар багадах.*

жаалда/ žā̆ĺdà (Khori., Aga.) *эзнээ алд, чаваас, цэгээ тархи: вот беда то! ах, чёрт возьми*; žā̆ĺdag yèxe xeregnāě burū hùrebe xàyàm *ээ чаваас! хэрэг маань буруудчихав аа даа*; ē zā̆ĺda yèxe, ùmedendē norγožọŗxiō gelsexen altāě *ээ чаваас гэж, омдондоо норгочихлоо гэлцэх нь байна шүү дээ.*

жаалдаг/ žā̆ldag (Khori., Aga.) *эзнээ алдаг, харлаж хоцрог: пропади он пропадом, чёрт с ним*; žā̆ĺdag yèxe yā̆γā̆s tụĺūr yümen gē̆šèb *харлаж хоцрог. Яасан ч арай юм бэ дээ.*

жаалдамар/ žā̆ĺdàmar (Khori., Aga.) *эзнээ алдмар, харламар, хар чөтгөр: чёрт*; žā̆ĺdamaršèni yūs bùtēwegūil *харламар*

сачь хүч ч бүтээсэнгүй шүү; // Mo. ejen-jven aldamar

жаба žàba (Khori.) *сүү. эмгэг*: *овраг, рж. балка, лощина*: žàlya žàba *эмгэг сүү.*

жабаганаха/ žàbaγanaxa (Khori., Aga.) 1. *хөхөлзөх*: *дрожать от озноба*; šūde žàbaγanaxa *шүд хөхөлзөнө*; 2. *янцах, үсэх*: *быть многословным*; žàbžàγanažà halnagūi *янцаж сэлэхгүй юм.*

жабанаха/ žàbanaxa (Khori., Aga.) *ядуужих, ядинах, янцах*: *тараторить, щебетать*: žàbanažà halnagūi *ядинаж янцаж сэлэхгүй.*

жабдан/ žàbdan (Khori., Aga.), džàwdan (Tson., Kham.) *жавдан*: *топчан, деревянная койка*: lamanarāě hūxa žàbdan *лам нарын сүүдэг жавдан*; // Mo. jabdung

жабжагар/ žàbžàγar (Khori., Aga., Tson.) *зажгар*: *с сильно развитыми челюстями /о человеке/*; žàbžàγar ürgetē žülžèger xün *зажгар эрүүтэй шайвгар хүн.*

жабжандай/ žàbžāndāě (Khori.) *жожжандай, гүнжин говроос*: *косульяматка трёх лет*; žàbžāndāěn eber *гүнжин говроосний эвэр.*

жабжүүр/ žàbžūr (Khori., Aga.) *завж*: *узелок рта*; amanāě žàbžūr *амины завж*; žàbžūrārā xōhetūlžè bāěza pülsègenexe *завжаараа хөөс сахрүүлан байж пүлчигнэх.*

жаган žàγaŋ (Khori., Aga.) *лам нарын цаг мань бэлтгэдэг гэр*: *кухня в дацане*; dasaŋγāě žàγaŋ *хийдийн гал тогоо*; 2. *лам нарын тогооны гэр*: *летняя кухня лам при дацана*; aγahā zūn tēšiŋxi ńutaγūdta toγōnōě gerīγi žàγaŋ gèžè nereldeg *Агаас зүүн тийшээх нутгуудад тогооны гэрийг жаган гэж нэрлэдэг.*

жаггаа/ žàgsā (Khori.) *жагсаал, нас шүд гүйцсэн*: *взрослый*; žàgsā moŋn *жагсаал /нас бие гүйцсэн/ морь.*

жажалдаһан/ žàžàldahaŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *хивдэс, жажилдас*: *жвачка*; moxōŋxon tamàxināě žàžàldahaŋ *мохоор тамхины жажилдас, хивэс жажилсан мохоор тамхи*; // Mo. jajildusun

жажалжархиха/ žàžàlžàŋxixa (Khori., Aga.) *жажилж орхих, жажлоод залих*: *разжевать, пережевать, изжевать*: šūhīn γaŋar žàžàlžàŋxixa *шүүсийг нь гартал жажилж орхих*: žàžàlžàŋxiōgūihā èdēnē amta medexegūi, zàlyàžàŋxiōgūihā aràxīŋ xatūyè ōèlyoxogūi *зажилж орхиогүй бол идээний амт мэдэхгүй, залгиж орхиогүй бол архины хатуу ойлгохгүй*; // Mo. jajilju orkiqu

жайбарха/ žāěbaŋxa (Khori.) *тааламжлах, сайрхах*: *важничать, красоваться*: hāsaγanažà žāěbaŋxa *саасганаж тааламжлах.*

жалабша/ žàlabšà (Khori., Aga.) *жалавч*: *полое приспособление для перегонки молочной водки в виде бочки без дна*; žàlabšà āěragtāě toγōn dēre tàbižà šàbād, terēn dērē xūiteŋ uhatāě toγō tàbidag, žàlabšīn toγōnōě uhīn xodo helgūlxeden, āěraghā yaŋhaŋ ūral žàlabšà sō todxohoŋ xobōγōr soryodo orožo, taŋxa urū γōžodog *жалавч айрагтай тогоон дээр тавьж*

шаваад, түүн дээрээ хүйтэн устай тогоо тавьдаг, жалавчийн тогооны усыг нь үрэлж салгахэд нь айрагнаас гарсан үүр жалавчин дотор тогосон цөлхөгөөр цоргонд орж, таих луу гоождог; // Mo. jilabči

жалагар/ žàlaγar (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *жалдгар, жалтгар: плоский, с выступающими краями;* žàlaγar tabag *жалтгар тавag.*

жалбайха/ žàlbāčxa (Khori., Aga., Tunk., San.) *жалбийх: крениться;* aman žàlbāčxa *ам нь жалбийх.*

жалжагар/ žàlžàγar (Khori., Aga., Kham.) 1. *далжгар, жайжгар, яйжгар: кривой, неправильной формы;* žàlžàγar obōxōč *яйжгар өвөөхой;* 2. *майжгий: стоптанный /об обуви/* žàlžàγar γutal *майжгий гутал.*

жалжагы/ žàlžàgï (Khori., Aga., Tunk., San.) *далжгий, майжгий, жалбигар: стоптанный, развалившийся;* hüγïn žàlžàgï hùrò *осгий нь майжгий болов;* xadïŋ xažūda žàlžàgï γutal tere yümbe gexede šèxeŋ *уулын хажуул майжгий гутал тэр юу ч гэвэл чих;* ◊ žàlžàgï γutalā ùmdexe ~ *майжгий гутлаа омсох (дутагдлаа ахин дахин давтах);* šïmńi mùnōxi žàlžàgï γutalā ùmdōd yàbanaltāèši *чи минь оноох л майжгий гутлаа омсчихсон явж байна уу даа.*

жалжыха/ žàlžïxa (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *яйжийх, далжийх, жалбийх: кривиться, клониться набок;* šèrēgè xùl žàlžïxa *ширээний хол яйжийх;* 2. *майжийх: стаптываться;* hüγïm žàlžïγā *осгий минь майжийчихлаа.*

жалжылгаха/ žàlžïlγaxa (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *жайжийлгах, далжийлгах, яйжийлгах: быть кривым;* amā žàlžïlγaxa *амаа жайжийлгах;* 2. *майжийх, маарийх, майрах: неровно ступать;* ger ùrūgè žàlžïlγaxa bolō *гэр рүүгээ маарийх болов.;* 3. *майжгий гишгэх, жалбийлгах: стаптывать;* žàlžïlγaždà gešxexe *жалби гишгэх.*

жалсаŋ/ žàlsaŋ (Khori., Aga.) *жалцаŋ, ялгуусаны төмдэг: символ горы Сумеру-центра буддийского мироздания;* hùmber ūlāèŋ hùlde gedeg tùxèrēŋ dùrsetè tugïyi šàra, ulāŋ, xùxe bùdōr šèmegležè žàlsaŋ xedeg *сүмбэр уулын сүлд гэдэг дүрстэй тугийг шар, улаан, хох босоор чимж жалцаŋ бүтээдэг.*

жанаа/ džànā (Bar.) 1. *тосгуур: маслёнка;* bulāèn džànā *булын тосгуур;* 2. *доожоогүй аяган: слюнтяй;* yāsan duratï džànā gētšiw, dzad tsọxiūlax durtšiń xùrtšāènū *яасан дуртай дуулдаг гэгч вэ, зад цохиулах дур чинь хурч байна уу;* 3. *шодон гэзэг:* ene mū xọyọr džànāγā samnàdž ùdzèyè *энэ муу хоёр шодон гэзгээ самнаж үзье.*

жанша/ žànšà (Khori., Aga.) *бариатаг: обёртка из шелка /для священных книг/;* nomōè žànšà *номын бариатаг;* žànšàtāè hudar *бариатагтай судар;* šàra toryon žànšà *шар торгон бариатаг;* burxanāè hudur ọ́rōdog, nege šègšègtè uta ōhortōè, toryoŋ yadartāè, bùd dotortōè nomōè ọ́rōltōèyi žànšà gexe *бурханы судар ороодог, нэг онцгойоо урт оосортой , торгон гадартай, бос дотортой номын ороолтыг жанша /бариатаг/ гэдэг.*

жаншалха/ žànšàlxa (Khori., Aga.) *бариатаглах: обертывать религиозное сочинение шелковой материей;* burxanāè

nom hudurī́yi žánšā̄r ǫ́ŕōxī́yi žánšálxa gexe *бурханы ном судрыг бариптгаар ороохыг жаншалха /барилтаглах/ гэдэг.*

жарбаахай/ žárbāxāĕ (Khori.) *нүцгэрсэн, хоосорсон, модоо барьсан: обнажённый, голый;* žárbāxāĕ bolxo *сахай явган нохой нүцгэн болох.*

жарбагай/ žárbayāĕ (Khori.) *хуумгай, анхцхон, хуудуутай: легкомысленный, ветреный;* žárbayāĕ xŭŋ *хуумгай хүн.*

жаһаа/ žáhā (Khori., Aga.), **žásā** (Tunk., San.), **džisā** (Kham.), **džásā** (Tson.) *жасаа: моление, молебен /ежегодное, своему гению-хранителю/;* žáhā xurūlxa *жасаа хурулах;* // Mo. jisiy-a

жавай/ džáwai (Bar.) 1. *онго жавхаа: жизнерадостность, бодрость, прилив сил;* džáwai sāĕtāĕ xaragdadž bāĕna *онго жавхаа сайтай харагдаж байна;* 2. *янз, шинж: примета;* teŋger árilax džáwai bāĕnū *тэнгэр онгойх янз байна уу.*

живрэнжи/ džiwrendži (Tson.) *жихүүцэж даарсан, жихүүцэнгэ: становиться свежим, прохладным, свежеть;* zūŋxeŋ xòndī́n džáwaṛta dzūdzeger šáryalam džiwrendži, zēgenī́ γodom malayāĕtāĕ džinšétḗ dzalā buglāĕrā *зүүнхэн хондийн жаварт зүүзгэр шаргал минь жихүүцэж, зээхний годон малгайтай жингэй залаа баглайрлаа.* (БАД)

жингаан/ žī́γāŋ (Khori.), **žī́yāŋ** (Aga.) 1. *жиргээ, жүнгинаа;* šųbūdāĕ žī́γāŋ *шувуудын жиргээ;* 2. *цүүгиан, шүүгиан, шүүгилдаан: галдёж /женщин/;* hamayadāĕ žī́yāŋ *эмэгтэйчүүдийн шаас шүүгиан*

жингагар/ žī́γaγar (Khori., Aga.) *минчгэр: пунцовый;* žī́γaγar ulām basaγaŋ *минчгэр улаан охин.*

жингама/ žī́γama: žī́γama γǫyǫ (Khori.), **žī́yáma** (Aga.) *ёстой гоё, таатай сайхан, сэтгэлд зохистой, таатай: прекрасное, счастливое /время/;* žī́γama γǫyǫ sag *сэтгэлд таатай цаг.*

жингаһаан/ žī́γanāŋ (Khori., Aga.) *шүнгинаан, жүнгинаан: свист снаряда;* homī́n žī́γanān *сумны шүнгинаан.*

жингаһаха/ žī́γanaxa (Khori.) *шүнгинах, жүнгинэх, шүнгэнэх, жүнгэнэх: свистеть /о снаряде, пуле/;* homo žī́γanaxa *сум шүнгинах.*

жингаса/ žī́γasa (Khori., Aga.) *шүнгинатал, жүнгинатал, шүнгинэтэл: со свистом;* šɛ́xenɛ̄́m xážūγār homoŋ žī́γasa ɛ́šxerē *чихний минь хажуугаар сум шүнгинатал исгэрлээ.*

жингаха/ žī́γaxa (Khori.), **žī́yaxa** (Aga.); 1. *жиргэх: пускать трели;* šųbūd žī́γaxa *шувуд жиргэх;* 2. *жүнгэнэх, жонгинох: шуметь, жужжать;* buryūha batayanāŋ žī́γaxa *батаана шумуул жонгинож жүнгэнэх.*

жинс/ žī́yɛ́: žī́yɛ́ žī́yɛ́ gexe (Aga.) *мэнэрэх, мансуурах: отупеть;* zeḏxeŋ dombotōĕ árxida žī́yɛ́ žī́yɛ́ hogṭǫyǫ *зэс домботой архид мэнэрэн манаран согтьё.* (БАД)

жинлэгэр/ žī́peger (Khori., Aga.) *онгор, жийхгар, жийтгар: узкий, продолговатый, миндалевидный* /о глазах/; žī́peger ńŭldē žī́peg žī́peg gŭ̄lxe *жийтгар нүдээ жийхэг жийхэг гүүлэх.*

жир/ žīr (Khori., Aga.) 1. *ерийн, ердийн, жирийн байдаг л нэг*: *обыкновенный, обычный, заурядный, простой, непородистый*; 2. **žīr sōγō** *хэвэндээ, хэвийн*: *по своему обыкновению, как обычно*; žīr yàbaxa *энгийн явах*: *идти просто так*.

жирэй/ žīrē (Khori., Aga.) *энгийн, ердийн, жирийн*: *обыкновенный, обычный, заурядный, простой, рядовой, элементарный*; žīrē yàbadal *жирийн явдал*.

жирэйхи/ žīrēxi (Khori., Aga.) *зүгээр, ерийнх, жирийнх*: *обыкновенное, обычное, заурядное*; ene xadā žīrēxi *энэ бол ерийн хэрэг*.

жирээр/ žīrēr: zonōě žīrēr *хүний зэрэгтэй*: *как /все/ люди*; zonōě žīrēr yàbaxa *хүний зэрэгтэй явах*.

жихан/ žīxaŋ (San.) *нарийн ширхэгтэй бороо*: *мелкий /о дожде/*; *моросящий дождь*.

жиюүр/ žīyūr (Khori., Aga.) *хурдан, салхи шиг хурдан, сум шиг хурдан*: *шустрый, проворный*; ardag žǫrō žīyūrxeŋ *ардаг жороо салхи шиг хурдан*; ◊ žīyūr hamaγaŋ *гүйлтгий эхнэр*.

жилбэн/ džilwəŋ (Bar.) 1. *малын сүү орохоос омнох хар дэлэн*: *воспаление вымени*; ene ùńēnī džilwəm būdžāěn *энэ үнээний жилбэн бууж байна*; 2. *гуяны булчин*: *подколенок, подколенье*; džilbəŋgīm bōlto *жилбэнгийн боолт*.

жин/ džiŋ (Bar.) *чадлаар нь, чинээгээр нь, тэнхээгээр нь*: *по величине, чего-л, по мере возможности, насколько возможно, всеми силами*; džiŋgērīn daḇxiūlxa *чадлаар нь давхиулах*; òdrīn džiŋgēr naranda šārūldž, sàĺxinda sǫxiūldž mal daγax, tīm amar bišē *одрийн туж наранд шаруулж, салхинд цохиулж мал дагах тийм амар биш ээ*.

жирүү/ džirū (Bar.) *жишүү*: *косой, кривой, наклонный*; džirū xaradž hūx *жишүү харж суух*; džirū dzaxtī dēl *ташуу захтай дээл*; džirū šiŋxegtī bòs *жишүү ширхэгтэй бос*; džirū šuγamtāě deḇter *ташуу шугамтай дэвтэр*.

жирүүлдэх/ džirūldex (Bar.) *зорүүлдэх, жишүүлдэх*: *переставлять по отношению друг к другу, натягивать*; džirūldèdž yàwax *жишүүлдэж явах*; dēlē džišūldèdž nòmròx *дээлээ ороолдож нөмрөх*.

жодоо/ žǫdō (Khori., Aga.) *жодоо*: žǫdōγōě šèlbūhe, gùlgīyi uhanda busalγād, xeŋxe ùḇšè arγalxa, mùŋ šēhè xāgdaxada šēhe xùrgexēn tula xergeldeg, žǫdō modonhō aḇhaŋ tohoŋ xumparāγār šuḥanāě gente baγa bolxodo gù, zùŋxe hudahanāě ùḇšèŋ, ūšxanāě xaḏxalāyi emnedeg *жодооны шилмүүс, нахиат усанд буцалгаад, хэрх овчин анагаах мөн шэх хаагдахад, шээс хүргэхийн тул хэрэглэдэг, жодоо модноос авсан тосон хумбараагаар цус гэнэт багадах, зүрх судасны овчин, уушигны хатгааг эмнэдэг*.

жодоото/ žǫdōto (Khori., Aga., Tunk., San.) *жодоот боо*: *шаманский сан после третьего посвящения*; γurban tuŋšàlγa dabaham bōyi žǫdōto gèžè xelexe *гурван туршлага давсан бөөг жодоот гэж хэлдэг*.

жолбогор/ žǫlboγor (Khori., Aga.) *жолоогор, чуулга, чуулан: овчаннай, жолоогоо, žǫlboγor umahatъ чуулгаар сан*

жолоодохо/ žǫlodoxo (Aga., Khori., Tunk., San.), **dzolodoxo** (Tson., Bar.), **dzilodoxo** (Kham.) 1. *жолоодох: править, управлять, водить; žǫlodǫžǫ zalaxa жолоодож залах*; 2. *цувуулдах: вести за поводья, брать, взять за поводья; araxan eŋxéŋ xargĭda ardagĭm xüsexellü žǫlodoröč, arbanxan dolo nägmatäčbdä näčarĭm xüsexellü xünĭlärnč арван эмээйн харгуйд ардчийг минь гүйцэх гэж бол цувуулдаарай, арванан долоо найматай дөл олоолгож минь гүйцэх гэж бол хэлцлээрэй.* (БМЛ)

жолоочо/ žǫloščǫ (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzǫloščǫ** (Tson., Bar.), **džilogši** (Kham.) 1. *жолооч: шофёр*; džilögšĭn suryŭli (Kham.) *жолоочийн сургууль*; 2. *улаач: ямщик; жолооч улаач*; zobolontonöč žǫlöščǫ, zologšitenč̆ xelemerše, yahalantanäč yazarša, álbanyŭdäč tolmäšäb *зовлонтны жолооч, золгүйтний хэлмэрч, гасалтны газарч, албингуудын тулмаач билээ би.* (БМЛ); 3. *удирдагч: руководитель; удачны удирдагч*: uyäč yéxe yarbalägm utahan toryon žǫlöščǫ, uran xara uläšá *үүнийг их гарвалын минь утсан торгон жолооч, ураг хар улаач.* (БМЛ)

жолтогор/ žǫltoγor (Aga., Khori.) *жолгор, жолтгор: узкий /о лице/*; žǫltoγor ńŭntäč xúbŭŋ *жолтгор нүүртэй хүү.*

жомбогонохо/ žǫmboγošǫxo (Khori., Aga.) *жомбогонох, жорвогонох: говорится о мерном движении вытягивающихся губ*; bŭ žǫmboγošǫ *бүтэй жорвогно.*

жонгло/ žonglǫ (San.) *жонш: камни, горный хрусталь*; xaélur žonglǫ *хайлуур жонш*, žonglǫ texe *жонш төхөх*; sylön žonglǫ *чулуун жонш*; žonglǫnĭ uyäč *жоншны үүрэг.*

жоод/ žod (Khori., Aga., Tunk., San.) *зоо: молитва заклинание, читающаяся на ключевую воду*; xudölülgén yazarŋa ǫ́šxel üxedel šuǰxer daraxa uǰxatäč bŭhindŏ umšádag lamäčŋ omšilγäčγi žod gexe *хүн шивэх газарт очоод үзэл чатгар дарах үлгэтэй шононоо унтдаг ламын унших жоо /зоо/ гэдэг.*

жоодшо/ žǫǰšǫ *зооч: лама-заклинатель*; žŏd omšigǰǫ lamäčγi žǫǰšǫ gexe *зоо унших ламыг жоодшо /зооч/ гэдэг.*

жоргоон/ žǫrγŏŋ (Tunk., San.) *зургаа: шесть*; žorγón zalŭ baza *зургаан залуу баз.*

жоржогонохо/ žǫǯžǫγonoxo (Khori.) *дуржигнах, жовжигнох: говорить скороговоркой, трещать, тараторить, болтать*; žǫǯžǫγonotor umšáxa *дуржигнатал унших.*

жорногор/ žǫrnoγor (Aga., Khori.) *шомбогор, шонтгор: узкомордый*; žǫrnoγor xonšör *шонтгор хоншоор.*

жорнойхо/ žǫrnŏéxo (Khori., Aga.) *шонтийх, шонхойх, жорлойх: вытягивать морду* xonšörĭn žǫrnŏéxo *хоншоор нь шонтийх* oxindŏ šǫnŏ žǫrnŏéγŏd úlexéš *хохондоо хоосон жорлойгоод үлдэнэ дээ.*

жорхо/ žǫǯxo (Khori., Aga.) *шагайн сум, жорх: костяная стрелка /для игры в альчики/*; žǫǯxo ńáhalxa *жорх няслах.*

жорхой/ žǫrxŏĕ (Khori., Aga., Tson.) 1. *хурдан: быстрый*; а/ xūl žǫrxŏĕ mǫŕin *хонгон холтэй морь*; б/ xůl žǫrxōĕxom berxe basaγaŋ yüme gelsegšė *тусч сайн охин юм гэлцдэгсэн*; 2. *саваагүй, сонуч: проныривый, любопытный*; yűmende žǫrxŏĕ xůŋ *юманд сонуч хүн.*

жохоорхо/ žǫxōrxo (Khori.) *шохоорхох: любопытствовать*; žǫxōrxōd bāĕxadan ůgxihōhembē *шохоорхоод байхлаар нь огчихсон юм аа.*

жохоорхуу/ žǫxōrxū (Khori.) *шохоорхуу: любопытный*; žǫxōrxū zaŋ *шохоорхуу зан.*

жулгалха/ žụlγalxa (Khori.) *зулгалах: ссадить, оцарапать*; buryāhanāĕ duŗha žụlγalxa *бургасны дурс зулгалах.*

жулгархай/ žụlγarxāĕ (Khori.), **šụlγarxāĕ** (Aga.), **šụlaγarxai** (Kham.) *зулгархай: ссадина*; māžụlhaŋ žụlγarxāĕ *мааждуулсан зулгархай.*

жусаг/ džụsag (Bar.) *шугам: линейка*; džụsag tatax *шугам татах*; džụsag tatād xȯrōdȯx *зураас татаад хороодох*; xūšiŋ teŋximīn surugšīg nomō sēdžlēgūi bol ảĺγan dēren džụsaγār džụsagdadag bāĕγā *хуучин тэнхимийн сурагчийг номоо цээжлээгүй бол алган дээр нь шугамаар шугамддаг байлаа.*

жуунагар/ žūnaγar (Khori., Aga.) *жуутгар, жоотгор, жартгар, жартгай: вытянутый, узкий и длинный /напр., о морде лисицы/*; arātīn žūnaγar ńüdeŋ *унэгний жартгай нүд*; 2. *жаатгар, жарвагар: с опущенными уголками /напр. о рте и губах у шимпанзе/*; šǫnīn žūnaγar aman *чоныи жарвагар ам.*

жуутаг/ žūtag: žūtag žūtag (Khori., Aga.) *жарвагнуулах: кривить косить свою пасть /об ощерившемся волке/*; amā žūtag žūtag gūlxe *амаа жарваг жарваг гүүлэх.*

жуутайлгаха/ žūtāĕlγaxa (Khori., Aga.) */амаа/ шамшийлгах, жуутайлгах: иметь длинный подбородок*; amā žūtāĕlγaŋ hảbirdahīy ximuhaldaŋ ảrilγana *амаа шамшийлган савирдасыг хумсалдан арилгана.*

жүдхөөн/ žüḍxōŋ (Khori., Aga.) *зүтгээн: настойчивый, упорный*; γunaŋ xarāĕŋ žüḍxōnde gūibam nảŕiŋ ād tesnegūi, gūibảšigūi γansāĕn zảxiānda gůlmer seḍxilńi tesnegūi *гунан харын зүтгээнд хүйв минь нарийхан болоод тэсэшгүй нь, гүйвшгүй ганцын захианд хонгор сэтгэл минь тэсэшгүй нь.* (БАД)

жүдхүү/ žüḍxū I (Khori., Aga.) *зүтгүү: тянущийся, стремящийся вперёд*; žüḍxū xüsetē *зүтгүү хүчтэй*; // Mo. jidkügüü

жүдхүү/ žüḍxū II (Khori., Aga.), **dzùtgū** (Tson.), **džüdkù** (Kham.) *зүтгүү, огсүүр: подъём*; zahamal šụlūŋ xargīn žüḍxūš bese dā ảŕūxaŋ *засмал чулуун харгуй нь огсүүр чиг биш дээ толигор*; zūgērē xargītāĕ zùlgetīŋ γol žüḍxūxenši bėšėdā ảŕūxaŋ zůŗxenhē xảńilhaŋ amaragńi züŕūḍxenši bėšėdā zulgīxaŋ *зүүгээрээ харгуйтай Зүлгэтийн гол зүтгүүхэн ч биш дээ ариухан, зүрхний хайлсан амраг минь зөрүүдхэн ч биш дээ ялдамхан.* (БАД)

жүдхэл/ žüḏxel (Khori., Aga., Tson., Tunk., San.) *зүтгэл: усердие, старание*; γàbiyā̄ žüḏxel *гавъяа зүтгэл*; // Mo. jidkül

жүдхэхэ/ žüḏxexe (Khori., Aga.) 1. *зүтгэх: тащить, тянуть*; tergede žüḏxexe *тэргэнд ороод зүтгэх*; 2. *хүч гаргах: напрягаться, прилагать усилия*; ulastā žüḏxexe *улстаа зүтгэх*; 3. *зүтгэх /хүч/: тяговая сила, тягло*; žüḏxexe xùseŋ *зүтгэх хүч*; γaxāēŋ xamar xed$\bar{\text{i}}$ ùrgō̄šyèhā, γazar xandan žüḏxedeg *гахайн хамар хэдий оргович, газар хандан зүтгэдэг /ood нь татаад нэмэргүй зүтгэдгээрээ л зүтгэнэ/*; // Mo. jidkükü

жүлдэ/ žülde (Aga.) *зүлд: усердие, ливерная часть туши*; zùr̄xe žülde *зүрх зүлд*; zùr̄xe žülden γar̄xa *зүрх зүлд нь гарах*; tàxil dērē tāēḏxar, žülden dērē zùgšire *тахил дээрээ тайтгар, зүлдэн дээрээ зүгшир.* (БМД); // Mo. jildü

жүлдэлхэ/ žüldelxe (Aga.) *зүлдэх: отделять голову вместе с сердцем /при разделке туши/*; žüldelžė ùb̰šèxe *зүлдэлж овчих*; // Mo. jüldelekü

жүлжыхэ/ žülžī̄xe (Khori., Aga.) *шаймийх: иметь выдающиеся вперёд челюсти*; žülžī̄žė hūxa *шаймийж суух.*

жүлжэгэнэхэ/ žülžėgenexe (Khori., Aga.) 1. *шаймганах: говорить /о человеке, имеющем вытянутую челюсть/* žülžėgenežė namžàr le *шаймганаж ярээд сүрхий шүү*; 2. *зусардах, зүйрганах, налигнах: подхалимствовать*; yūgē žülžėgeneg̰šėg̰šėb̰ši *ямар юмаа зүйрганаж үг налигнадаг билээ дээ* (*аль вэ тэр чинь*).

жүлжэгэр/ žülžėger (Khori., Aga.) *шаймгар: выдающийся вперёд, вытянутый /о челюстях/*; žülžėger ùrgeŋ *шаймгар эрүү.*

жүмбыхэ/ žümbī̄xe (Khori., Aga.) *жомбойх, жомбийх: быть выпяченным, выпячиваться, вытягиваться /о губах/*; yūnde žümbī̄šėbešē̄ *чи юунд жомбийчихвоо.*

жүмбэгэр/ žümbeger (Khori., Aga.) *жомбогор: выпяченный, выдавшийся, вытянутый /напр. о губах/*; žümbeger ural *жомбогор уруул.*

жүрмэhэлхэ/ žürmehelxe (Khori.), **žėrmehelxe** (Aga.), **džeremselex** (Tson.) *жирэмслэх: забеременеть*: žürmehelheŋ hamaγaŋ *жирэмсэлсэн эхнэр*; // Mo. jirmüsülekü

жүрмэhэн/ žürmehen (Khori.), **žėrmehen** (Aga.) *жирэмсэн: беременная*; žürmeheŋ hamaγaŋ *жирэмсэн эхнэр*; xē̄litē̄, tùrexe dùtelheŋ žürmeheŋ exener *давхар биетэй, амаржих дохсон жирэмсэн эхнэр*; žürmehenē̄ gam *жирэмсний гам*; žürmeheŋ exener temēnē̄ mixa ėdižė bolxogūi, hėr̄ūdežė tenšū̄r̄xe, ùlū̄ harār xē̄lē̄ tēxe gedeg xadan sērledeg *жирэмсэн эхнэр тэмээний мах идэж болохгүй, сэрүүдэж, хямрах, илүү сараар хүүхдээ тээнэ гэдэг тул цээрлэдэг*; // Mo. jirmüsün

жүрнэгэр/ žürneger (Aga.) *жомбогор, жомбогор: что-либо выпячивающееся, вытягивающееся /напр. о губах/*; žürneger ural *жомбогор уруул.*

жүрнэлзэхэ/ žürnelzexe (Aga.) *жомбогнох, жомбогнох: двигаться, шевелиться /о чем-л. вытянутом, выпяченном/*; bulāē xeletē̄ lādle bultī̄yė xelēd

žürnelzó *булай хэмжий болохоороо булгыг хэлэх нь жомбоголов.*

жүроолхэ/ žürődexe (Khori., Aga.) *улайсах, улайрах, шунах, улайран хүсэх; сильно хотеть чего-л.;* ɣuha žürődldehen ɣono *цусаа улайсаан чоно;* 2. *этгээ ном хүсэх; сильно хотеть чего-либо во время беременности;* ábātāé bolɣód eldebēr žürődexe *найтай (бие давхар) болчихоо элдийг хүсэх;* basayammáé bőre édihčb gézé žürődő *хүүхэн маань боор идэх ээ гэж хүсэв.*

жүрылгэхэ/ žürīlgexe (Khori., Aga.) *чорийлгох: побуд от* žürīxe; ńüsegen xúlő žürīlgežé degeldē buxād xebtexe *нүцгэн холоо чорийлгон дээл рүүгээ шургаж хэвтэх.*

жүрыхэ/ žürīxe (Khori., Aga.) *чорийх: быть длинным и тонким;* xúlīn žürīxe *хол нь чорийх.*

жүрэгэнэхэ/ žüregenexe (Khori., Aga.) *чоргонох: то появляться, то исчезать, мелькать /о ком-л. тонком шустром или о длинных и тонких ногах/;* žüregenese güixe *чоргонтол гүйх.*

жүрэгэр/ žüreger (Khori., Aga.) *чоргор: длинный и тонкий;* žüreger xúl *чоргор хол.*

жүтоо(и)/ žütőŋ (Khori., Aga.) *жотоо: ревность, зависть;* žütő hanaxa *жотоо оворлох;* // Mo. jitügen

жүтоорхэнги/ žütőrxóŋgi (Khori., Aga.) *жотоорхүү, жотоорхог: ревнивый;* žütőrxóŋgi hamaɣaŋ *жотоорхог эхнэр.*

жүтоорхүү/ žütőrxű (Khori., Aga.) *жотоорхүү: ревнивый;* žütőrxű *хүн жотоорхүү хүн;* // Mo. jitügerkeü

жүтоорхэхэ/ žütőrxexe (Khori., Aga.) *жотоорхох: ревновать;* žürxe žüldeyé xülgülzé baézá žütőrxexe *зүрх зүлгэн савлуулж ирээд жотоорхох;* xünde žütőrxexe *хүнд атаархах;* atārxaxa žütőrxexe *атаархах жотоорхох;* žüŋ xezé yérēd xarāxa *хараж ирээд шашлах;* // Mo. jitügerkekü

жүтоотэй/ žütőtóŋ (Khori., Aga.) *жотоотой, жотоотэй хүн: завистник/ца/;* atātaŋ žütőtóm bolxogüib *атаатай жотоотой болохгүй, би;* // Mo. jitügeten

жүһэ/ žühe (Tunk., San.), **džúse** (Tson., Bar.), **džüse** (Kham.), **úhē** (Khori., Aga.) *зүс, зүсэр: продольный /волокно/;* žühe borō *зүсэр бороо;* // Mo. jüse

жүһэжэрхихэ/ žüheželérxixe (Khori., Aga.) *зүсэж орхих: нарезать, изрезать, использовать;* enēxnūr žüheželérxigtī *энүүхээр зүсэж орхино уу;* žúrxīn žüheželérxixe *зүрхийг нь зүсчихэх;* // Mo. jisüjü orkiqu

жүһэлхэ/ žühelxe (Khori., Aga.) *зүслэх: узнавать по масти, по приметам;* ◊ mal žühelxe *мал зүслэх (хүүхэд мал зүсэлж бэлэг огох);* // Mo. jisülekü

жүһэм/ žühem (Khori., Aga.) *зүсэм: кусок, ломоть, полоска;* žühem xilēmeŋ *зүсэм талх;* // Mo. jisüm

жүһэмэл/ žühemel (Khori., Aga.) *зүсмэл: нарезанный;* žühemel xabtaɣāē *зүсмэл банз;* // Mo. jisümel

жүһэ(ц)/ žühe(ŋ) (Khori., Aga.) *зүс, зүсэм: масть /животных/*; zērde žühen *зээрд зүс, зээрд зүсэм*; üŕē üŕē zērdexeŋ šụhaŋxan zērde žühetē ụdēd tenžēd yabaxadā ụnetēxeŋ xụlụg terēxeŋ *үрээ үрээ зээрдхэн цуханхан зээрд зүстэй, особ дэгжээд явахдаа үнэтэйхэн холог тэрүүхэн.* (БАД); žühe burū *зүс бүрүү: совершенно другой, вовсе иной*; žühe burū xụŋ (Khori., Aga.) *үл таних хүн*; žühem büŕiŋ *зүсэм бүрийн, онго бүрийн, төрөл бүрийн, есөн шидийн, зүйл зүйлийн: различный, разный, всякий*; zụgē mū zūŋ xōēto, žühenē mū zērde xalzaŋ *зүгийн муу зүүн хойт, зүсний муу зээрд халзан*; // Mo. jisüm

жүһэрхэ/ žühe[ɣ]xe (Tunk., San.), **dzüserex** (Tson., Bar.), **džüserke** (Kham.), **ụhē[ɣ]xe** (Aga., Khori.) *зүсрэх: идти продолжительно /о дожде/*; borō žühe[ɣ]xe *бороо зүсрэх*; // Mo. jüserekü

жүһэтэй/ žühetē (Khori., Aga.) *зүстэй: имеющий какой-л цвет /или какую-л. масть/*; xēre žühetē *хээр зүстэй*; // Mo. jisütei

жэб/ žėb (Khori., Aga., Tunk., San.) *жив, хов: сплетни, клевета, наветы*; žėb *хов жив*; Mo. jib

жэбжылгэхэ/ žėb[ʒ]ī[l]gexe (Khori., Aga.) *жимбийлгэх: побуд. от* žėb[ʒ]ī[l]gexe *делать что-л. прямым и гладким, выпрямлять*; žėb[ʒ]ī[l]gežė yab[t]alxa *жимбийтэл хураах.*

жэбжыхэ/ žėb[ʒ]ī[x]e (Khori., Aga.) 1. *жимбийх, толийх: быть прямым и гладким*; žėb[ʒ]ī[t]er xụŕāxa *жимбийтэл хураах*; 2. *чивчийх: быть стройным*; žėb[ʒ]ī[t]er gürexe *чивчийтэл гөрөх.*

жэбжэгэр/ žėb[ʒ]žėger (Khori., Aga.) 1. *толигор, зургар, шулуун, чилгэр: прямой и гладкий*; žėb[ʒ]žėger xargī *дардан зам, зургар харгуй*; žėb[ʒ]žėger ńụrɣan *чилгэр нуруу*; 2. *чивчгэр: стройный*; žėb[ʒ]žėger mọŕin *стройный конь*; sergedē bāĕxadā žėb[ʒ]žėger lād sexexeŋ xargīdā yamar lāb *шүзгандаа байхдаа чивчгэр боловч шулуун харгуйдаа ямар бол.* (БАД); 3. *цэмбэгэр, цэмцгэр*: žėb[ʒ]žėger basaɣaŋ *цэмцгэр охин*; žėb[ʒ]žėger zaŋ *цэмбэгэр зан.*

жэбхэ/ žėb[ʒ]xe (Khori., Aga.), **džib[ʒ]ke** (Kham.) *чивх: задвижка, затвор*; kūgenī džib[ʒ]ke (Kham.) *хүүхдийн чивх.*

жэбхэндэхэ/ žėb[ʒ]xendexe (Khori., Aga.) *зоолрох, дэвтэх, норох: размачиваться, смачиваться, отмокать, забухать, набухать /от сырости/*; xalū uhanda žėb[ʒ]xendexe *халуун усанд дэвтэх.*

жэбхэндүүлэхэ/ žėb[ʒ]xendūlxe (Khori., Aga.) *живхэндүүлэх, дэвтээх, норгох, зоолрүүлэх: размачивать, смачивать /в воде/, запаривать, распаривать деревянную посуду*; xo[ɣ]xoɣor adasxa žėb[ʒ]xendūlžė eldexe *хорчгор арьсыг дэвтээж элдэх*; uhanda xėžė žėb[ʒ]xendūlxe *усанд хийж хагсааг нь гаргах*; bōšxo žėb[ʒ]xendūlxe *торхны хагсааг гаргах*; xag[ʒ]saham modoŋ amhar[ʒ]tanūši toɣōtōĕ uhan dēre urūn xarūlan tābād busalɣažà, xag[ʒ]sāyīn ɣarɣaxāĕyi zeb[ʒ]xendūlxe gexe *хагссан модон суулгануудыг тогоотой усан дээр уруу нь харуулан тавиад буцалгаж, хагсааг нь гаргахыг живхэндүүлэх гэдэг.*

жэбхэндүүхэ/ žėḇxendėxe (Khori., Aga.) *дэвтээх, норгох, зоолруулэх; побуд. от* žėḇxendexe *размачивать, смачивать /в воде/; запаривать, распаривать / рассохшуюся деревянную посуду;* žėḇxendėgėgüide boḭō gēšė *дэвтээхгүй бол болохгүй болжээ.*

жэбэ/ žėbe (Khori., Aga.) *зэв: ржавчина;* žėbe žoŋxo *улаан зэв, зэв зэнх;* žėbe žoŋxodo bàŕigdaxa *зэв зэнхэнд идэгдэх;* žėl harār daragdahaŋ žėleḇšėte mùŋgùŋ oryōčmni žėbe žoŋxo buzarī yė àŕilyàžà būgti *жил сараар дарагдсан жилэвчит монгон оргойн мянь зэв зэнх бузрыг арилгаж буугтун.* (БМД); // Mo. jibe

жэбэлгээн/ žėbelgėn (Khori., Tunk., San.) *хувилгаан, риди: оборотень;* xụbilyān žėbelgēŋ *хувилгаан живэлгээн.*

жэбэлгээтэй/ žėbelgėtē (Khori., Tunk., San.) *хувилгаантай: волшебный, чудесный;* xụbilyā žėbelgētē *риди хувилгаантай.*

жэбэр/ žėber (Khori., Tunk.) *жигүүр: крылья;* dàĺi žėber *жигүүр далавч;* // Mo. jigür

жэбэрлүүлхэ/ žėberlūlxe (Khori., Aga.) *ижилсүүлэх: приручать к другим;* utaxan zolōgō ùgī š namdā unagšàla moŕō žėberlūlyė, ulāŋxaŋ yarā ùgī s namdā ụšàŗxāėn dembėŕē zoxiōyọ *урт цулбууруа огооч надад унасан морьдоо ижилсүүлье, улаахан гараа огооч надад учрахын ерөөл тавья.* (БАД)

жэбэртэ/ žėbeṛte (Khori., Tunk.) *жигүүрт: крылатый;* žėbeṛte šụbūŋ *жигүүрт шувуу.*

жэбэрүүлхэ/ žėberūlxe (Khori., Aga.) *зэврүүлэх: побуд. от* žėberexe *дать заржаветь;* yazā xàyād žėberūlxe *гадаа ханад зэврүүлэх;* // Mo. jiberegülkü

жэбэрэхэ/ žėberexe (Khori., Aga.) *зэврэх: ржаветь;* oyōr žėberexe *ёроол зэврэх;* xàžàl mùŋgùŋ hādagńi xàžū yazar žėberebele xāčram baya nahamni xàŕī ŋ yazar nùgšėbele *хаж л монгон саадаг минь хажуу газар зэврэлээ л, хайран бага нас минь харийн газар погчилоо л.* (БАД); // Mo. jiberekü

жэбэрхэй/ žėberexē (Khori., Aga.) *зэврхий: ржавый;* žėberexē tùmùr *зэврхий томор;* // Mo. jiberkei

жэбэтэхэ/ žėbetexe (Khori., Aga.) *зэврэх, зэвтэх: покрываться ржавчиной, ржаветь;* yülde bambāč žėbeteg *илд бамбай зэвтэг;* tùmùrē mū žėbetexe, tùrùlē mū martaxa *томрийн муу зэвтэнэ, торлийн муу мартана;* // Mo. jibetükü

жэбэтэй/ žėbetē (Khori., Aga.) *зэвтэй: ржавый;* žėbetē xadāhaŋ *зэвтэй хадаас;* tùrùl mūtāč hāčtāč, tùmùr žėbetē žoŋxotōč *торол муутай сайнтай, томор зэвтэй зэнхтэй;* // Mo. jibetei

жэг/ žėg I (Khori.) *заль, мэх: хитрость, лукавство;* žėg yaryaxa *жиг заль гаргах.*

жэг/ žėg II (Khori., Aga.) žùŗxem žėg žėg gē *зүрх минь жив жив гэлээ: у меня сердце ёкнуло.*

жэгдэ/ žėgde (Khori., Aga., Tson., Tunk., San.) 1. *жигд: сплошь, равномерно;* žėgdēr tonšọxo *жигдхэн тогших;* 2. *тэгш: ровный, равный;* žėgde zahahan ùhen *тэгш зассан ус;* // Mo. jigde

жигдлэх/ žėgdelxe (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *жигдлэх, тэгшлэх:, делать ровным, уравнивать, выравнивать разглаживать, нивелировать, обкатывать, разглаживать*; xargī̆ žėgdelxe *зам тэгшлэх*; // Mo. jigdelekŭ

жигдэрэх/ žėgderxe (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *жигдрэх: выравниваться, уравниваться, сравниваться*; huragšādāĕ hŭrlaya žėgderxe *сурагчдын сурлага жигдрэх*; // Mo. jigderekŭ

жигдрүүлэх/ žėgderŭ̄lxe (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *жигдрүүлэх: побуд. от* žėgderxe *ровнять, выравнивать*; alxāγā žėgderŭ̄lxe *алхаагаа жигдрүүлэх*; // Mo. jigderegŭlkŭ

жигнэх/ žėgnexe (žėŋnexe) (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Bar., Tson.) 1. *жигнэх: греть, нагревать*; xalūn elehēr žėŋnexe *халуун элсээр жигнэх*; 2. *жигнэх: варить на пару /бузы/*; būza žėŋnexe *бууз жигнэх*; // Mo. jingnekŭ

жигнүүр/ žėgnŭ̄r / žėŋnŭ̄r (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Bar., Kham.) *жигнүүр: пароварка /посуда для варки "буз" на пару/*; būzī̆n žėŋnŭ̄r *буузны жигнүүр*; // Mo. jingnegŭr

жигтэй/ žėgtē̆ (Khori., Aga., Tson., Tunk., San.) 1. *жигтэй, гайхмаар, сонин, хачин, янзын: странный, необычайный, необыкновенный, удивительный*; žėgtē̆ hoṇin ẏábadal *жигтэй сонин явдал*; 2. *жигтэйхэн, сонин, сайхан: странно, необычайно, очень красивый*; źėgtē̆ bŭxŏr untāb *жигтэйхэн бох унтлаа*; // Mo. jigtei

жигтэйгээр/ žėgtē̆gēr (Khori., Aga., Tson., Tunk., San.) *жигтэйхээр: странно, необычайно*; žėgtē̆gēr áyáglaxa *жигтэйхээр аашлах*.

жигүүр/ žėgŭ̄r (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *жигүүр: крылья, крыло*; dáĺi žėgŭ̄r *даль жигүүр*; šụbūnāĕ žėgŭ̄r *шувуны жигүүр*; 2. *жигүүр: фланг*; zŭ̄n žėgŭ̄rī̆n xumigtī̆ *зүүн жигүүрийг нь хумиарай*; // Mo. jigŭr

жигүүртэ/ žėgŭ̄rte (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson., Bar.) *жигүүрт: крылатый, пернатый*; žėgŭ̄rte moṛin *жигүүрт морь*; // Mo. jigürtŭ

жигүүртэн/ žėgŭ̄rten (Khori., Tunk., San., Aga., Bar., Kham., Tson.) *жигүүртэн: пернатые*; áŕātaŋ žėgŭ̄rten *араатан жигүүртэн*; // Mo. jigürten

жигшүүри/ žėgšŭ̄ŕi (Khori., Aga., Tson., Tunk., San.) *жигшүүр: отвращение, омерзение*; ėšigŭ̄ri žėgšŭ̄ŕi *ичгүүр жигшүүр*; // Mo. jigsigŭri

жигшүүритэй/ žėgšŭ̄ŕitē̆ (Khori., Aga., Tson., Tunk., San.) *жигшүүртэй: отвратительный, омерзительный*; žėgšŭ̄ŕitē̆ mūxāĕ *жигшүүртэй муухай*; // Mo. jigsigŭritei

жигшэмхэй/ žėgšėmxē̆ (Khori., Aga., Tson.) *жигшимхий, жигшдэг: перепуганный, пугливый /напр. о лошади/*; žėgšėmxē̆ moṛin *жигшдэг морь*; // Mo. jigsimekei

жигшэнги/ žėgšėŋgi (Khori., Aga.) *жигшигээ: перепуганный, пугливый /о*

лошади/; ùlī hē žėgšėŋgi moŕin *улийнээс жигшсэн морь.*

жэгшэхэ/ žėgšėxe I (Khori., Aga., Tson., Tunk., San., Kham., Bar.) *жигших: пугаться*; tergelxede žėgšėxe *тэргэнд оруулахад жигших*; žėgšėterē gūixe *жигштэлээ гүйх*; yūmenhē žėgšėxe *юманаас жигших*; // Mo. jigsikü

жэгшэхэ/ žėgšėxe II (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *жигших, зэвүүцэх: чувствовать отвращение, гнушаться*; žėgšėžė ùzexe *жигшиж үзэх*; // Mo. jigsikü

жэгэндэйтэй/ žėgendētē (Khori., Aga.) *аальгүй, жоготой: сдуревший, малохольный*; žėgendētē basayan *аальгүй охин.*

жэгэндээрхэ/ žėgendēŗxe (Khori., Aga.), **džegendīrke** (Kham.) 1. *аальгүйтэх, дурсгүйтэх, жиг ургах: дурить*; žėgendērē gēšė gūš *жиг ургаа юу чи*; 2. *хийрхэх: быть в состоянии нервного возбуждения, впадать в истерику, нервничать*; suxalā xùŗšė žėgēndēršōd bāěna *уур нь хүрч хийрхчихээд байна.*

жэдүү/ žėdū (Khori., Aga.) *жидүү: почесуха чесотка /заболевание лошади/*; xamū žėdū *хамуу жидүү*; moŕīyė žėdū, zalūyė arāxi *морийг жидүү, залуу архи*; // Mo. jideü

жэдүүрэхэ/ žėdūrexe (Khori., Aga.) *жидүүрэх: болеть почесухой*; xamūraxa žėdūrexe *хамуурах жидүүрэх*; // Mo. jideürekü

жэдэхэ/ žėdexe (Khori.) *жэдэхэ, урууда, шуургand урууда, алдагда: в бурю идти по направлению ветра /о табунах стадах/*; žėdehem mal *урууdсан мал, (шуургand урууджс алдагдсан мал)*; ùhē borōdo, hāĺxi šūŋanda malāē hāĺxināē ùlēhen tēšė gūildexēyi žėdexe gexe *зүсэрсэн бороо, салхи шуургand салхины үлээсэн тийш мал урууdахыг жэдэхэ гэдэг*; 2. *живэх*: uhanda žėdehen šụlūndal huraggūi *усанд шингэсэн чулуу шиг сураггүй.*

жэжэ/ žėžė (Khori., Aga., Tunk., Kham., San., Tson.) *жижиг, бага, жаал: маленький*; **žėžė bọžọ** (Aga.), **žėžė bụžà** (Khori.) **žėžė džụžà** (Tson.), **žėžė ŋọžọ** (San.), **žėžė hàžà** (Tunk.) *бага сага, жаал жуул: крошечный, мелкий*; žėžė bọžọ yūme abād yàbanab *жаал зүгаа юмс аваад явна би*; žėžė xudaldāšaŋ *жижиг худалдаачин*; // Mo. jijig

жэжэбтэр/ žėžėbter (Khori., Aga., Tson., Tunk., San.) *жижгэвтэр, авсаархан: мелковатый; довольно мелкий; довольно маленький*; žėžėbter šụlū *жижгэвтэр чулуу*; // Mo. jijigebtür

жэжэг/ žėžėg (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *жижиг: мелкий*; žėžėg šūldahaŋ *жижиг цүүдас*; // Mo. jijig

жэжэдэхэ/ žėžėdexe (Khori., Aga., Tunk., San.) *жижигдэх, багадах: оказываться меньше, чем нужно*; žėžėdehen malyāē *жижигдсэн малгай*; // Mo. jijigdekü

жэжэдүүлхэ/ žėžėdūlxe (Khori., Aga.) *жижигдүүлэх: делать что-л меньше размером, чем нужно*; žėžėdūlžė esxexe *жижигдүүлж эсгэх*; // Mo. jijigdegülkü

жэжэдхэхэ/ žėžėḏxexe (Khori., Aga.) *жижигсгэх: размельчать, делить на*

мелкие куски; žėžėḏxežė tanaxa *жижигсэж танах.*

жэжэлхэ/ žėžėlxe (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *жижигчлэх, жижигчлээд авах*: *отбирать поменьше*; žėžėlžė tūxe *жижигчлэж тухх*; 2. *жижиглэх, жиргэх*: *размельчать, раздроблять*; šūldaha žėžėlxe *цуудас жижиглэх*; zaŋaÿāĕ žėžėlxe *зомгол жиргэх.*

жэжэхэн/ žėžėxeŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *жижигхэн*: *маленький, крошечный, крохотный, мелкий*; žėžėxen dūdē *жижигхэн дүүдэй*; // Mo. jijigken

жэжэшэлхэ/ žėžėšėlxe (Khori., Aga.) *жижигчлэх*: *отбирать /или выбирать/ мелкое /или поменьше/*; žėžėšėlžė asaŋxa *жижигчлэж авчрах*; // Mo. jijigčilekü

жэжээр/ žėžēr (Khori., Aga., Tunk., San.) *жижгээр, жижгэлэж*: *мелко, маленькими кусочками*; žėžēr xeŋšėheŋ xeŋšėmeg *жижиглээж хэрчсэн цувдай.*

жэл/ žėl (Khori., Aga.) *жил*: *год*; zėl oroxo *жил орох*; taryaŋ žėl *онотэй жил*; naha žėl *нас жил*; yėrexe žėl *ирэх жил*; urzanda žėl *уржнан жил*; ṅọdondo žėl *ноднин жил*; mụnō žėl *энэ жил*; žėl meŋge *жил мэнгэ*; mėšėn žėl *бичин жил*; žėgte temēn tenegtē žėl abaŋgūi gēgdē *жигт тэмээ тэнэгтээ жил авалгүй хоцорлоо*; // Mo. jil

жэлбэн/ žėlbeŋ I (Khori., Aga.) *илбэ жилбэ*: *чары, волшебство*; ál̀baŋ žėlbeŋ *албин жилбэн.*

жэлбэн/ žėlbeŋ II (Aga., Khori.) *жилбэн*: *джилбэнг /простудное заболевание лошадей/*; mọŕinŏĕ žėlbeŋ *моринь жилбэн*; // Mo. jilbing

жэлбэтэхэ/ žėlbetexe (Khori., Aga.) жилбэнтэх: *болеть джилбэном*; mọŕi žėlbetexe *морь жилбэнтэх*; // Mo. jilbingtükü

жэлиин/ žėĺī (Khori.) *давирхай*: *древесная смола*; žėĺī türxixe *давирхай турхэх.*

жэлюүд/ žėĺūd (Aga.) *зэлүүд*: *безлюдный, пустырь*; žėĺūd yazar *зэлүүд газар*; // Mo. jeligüd

жэлэгэр/ žėleger (Khori., Aga.) *голгор, оо сэвгүй цагаан, гилгэр, толигор*: *гладкий, ровный*; žėleger müĺiheŋ *голгор мос.*

жэлэхэ/ žėĺėxe (Khori., Aga.) 1. *шавах*: *обмазывать*; šábarār žėĺėxe *шавраар шавах*; 2. *онголох*: *облицовывать*; ńīwīgēr žėĺėxe *нийвийгээр онголох*; xọyọrodxiō edēlheŋ arahāĕyi xatāžà ebėŕēhenēŋgē hūlēr xüŕėhēn tohogūi hüyōr žėĺėžė žėšėdeg yüme *хоёрдохоо идээлсэн арьсыг хатааж эврээснийхээ сүүлээр хорсийг нь тосгүй сүүгээр онголж, жишилдэг юм*; 3. *дарах*: *засыпать*; saha žėĺėxe *цас дарах.*

жэмбүүр/ žėmbūr (Khori., Aga., Tson., Tunk., San.) *жимбүүр*: *свирель*; žėmbūrēr žėmbūrdexe *жимбүүрээр жимбүүрдэх*; // Mo. jimbür

жэмбүүрдэхэ/ žėmbūrdexe (Khori., Aga., Tson., Tunk., San.) *жимбүүрдэх*: *играть на свирели*; žėmbūrdexe durtāĕ *жимбүүрдэх дуртай*; // Mo. jimbürdekü

жэмтэлсэхэ/ žėmtelsexe (Khori., Aga., Tunk., San.) *боглох, бог бог шогших*: *бежать трусцой, трусить*; sayān tūlāĕ šàndayaŋ sahan sōyūr žėmtelsēle sayām mùŋgùŋ ọŕōdohoŋ ál̀iyan sōyūr yàlaranala *цагаан туулай чандага цасан дундуур*

богололоо, цагаан монгон богж алган дундуур гялалзана. (БНД)

жэмхэгэр/ žėmxeger (Khori.) *жимгэр: сжатый, поджатый /о губах/*; žėmxeger ural *жимгэр уруул.*

жэмэс/ žėmes (Khori., Aga.) *жимс: плоды, фрукты, ягоды, ягода*; žėmes tūxe *жимс тууx*; // Mo. jimis

жэн/ žėŋ I xon žėŋ (Khori., Aga.) *чив чимээгүй: тишина, тишь*; ėri'yėn tōĕron xon žėŋ *эргэн тойрон чив чимээгүй.*

жэн/ žėŋ II žėn žėŋ *жин жин: дин дин, звенеть*; bùlbegenūr žėŋ žėŋ gexe *болбонуур хонх жин жин гэнэ.*

жэн/ žėŋ III (Khori., Aga.) *жин: караван*; žėn tēxe *жин тээх*; // Mo. jing

жэн/ žėŋ IV (Khori., Aga., Tson., Tunk., San.) *жин: компресс, припарки*; zėŋ tàbixa *жин тавих*; // Mo. jing

жэнгинэхэ/ žėŋginexe (Khori.), žėŋyėnexe (Aga.) *жингэнэх: звенеть, греметь*; xoŋxo žėŋginexe *хонх жингэнэх*; // Mo. jingginekü

жэнгирэхэ/ žėńderxe (Khori., Aga.) *жингэнэх, жингэрэх: звонить, трезвонить, звенеть, издавать высокий звук*; xoŋxo žėńderxe *хонх жингэнэх*; tùmer žėńderxe *томор жингэнэх*; xolboγo žėńderxe *холбого жингэрэх*; xandir žėndir žėndirxe *хангир жингэр жингэрэх*; žėnderxe dūŋ *жингэнэх дуу*; // Mo. jinggirekü

жэнгэрии/ žeŋgėŕi (San.), **dzeŋgėŕē** (Kham.) *дугуй: круг /небольшой/*; žėŋgėŕīgēr nādaxa *дугуй тэрж тоглох*; tómór γoxōr γoxdoŋ tùlxedž, òŋxórūleŋ gūidž nāddag, xūxdīn toglōmīn saxàŕig džiŋgrī gėdž neŋtī *томор гохоор гохдон тулхэж, онхрүүлэн гүйж нааддаг, хүүхдийн тоглоомын цагираг жингэрий гэж нэртэй.*

жэнхэни/ žėŋxėńi (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Bar.) *жинхэнэ: настоящий, подлинный, истый, собственный*; žėŋxėńi ezeŋ *жинхэнэ эзэн*; // Mo. jingkini

жэншэ/ žėnšė (Khori.) *сампин /дээл, малгайн/: узел для петли на халате, шубе и шапке*; žėnšė ụyàlā *сампингийн зангилаа.*

жэншэдгүй/ žėnšėdgüi (Khori., Aga., Tson., San.), **džintšidgūi** (Bar.) 1. *нягт нямбай: аккуратно, тщательно, безукоризненно*; žėnšėdgüi nàŕinār urlaxa *нягт нямбай урлах*; noxōĕ bol yümnī ùnùrīg žėntšidgūi medexe *нохой бол юмны унэрийг нягт нямбай мэддэг амьтан*; 2. *нямбай, бааранүй: аккуратный, мастерский, тщательный*; žėnšėdgüi xùŋ *бааранүй хүн*; huŗhanā džintšidgūi sēdžildź bāĕna *сурсаа бааранүй цээжилж байна.*

жэньенүүлхэ/ žėŋyėnūlxe (Khori.), **žėńdinūlxe** (Aga.) *жингинүүлэх: дзинькать, зуммерить, звонить*; utātāĕ boγōnōr žėńdinūlhēr ulāŋxam bātaŗtā yérebeldi ulasāĕŋyā huryūlīyė dūrgėžė ụyūtam bolžọ γarbaldi *утаатай вагоноор жингэнүүлсээр Улаанбаатартаа ирлээ, улсынхаа сургуулийг тогсчоод, оюутан болж гарлаа.* (БАД); // Mo. jinggingegülkü

жэньенэхэ/ žėńyėnexe (Khori., Aga.) *жингэнэх: звенеть, греметь*; xoŋxo žėńyėnexe *хонх жингэнэх*; xolboγo žėńyėnexe *холбого жингэнэх*; xolohō

žėńyėnexe *холоос жингэнэх*; žėńyėnexe dūŋ *жингэнэх дуу*; // Mo. jingginekü

жэньенээн/ žėnyenēn žėndirēŋ (Khori.), žėnyėrēŋ (Aga.) *жингэнээн: звон, гул*; хоŋхīn žėŋginēŋ *хонхны жингэнээн*; // Mo. jingginegen

жэньерхэ/ žėnyėŗxe žėndiŗxe (Khori., Aga.) *жингэнэх: звенеть, греметь*; хоŋхо žėnyėŗxe *хонх жингэнэх.*

жэрбэгэнэхэ/ žėrbegenexe (Khori., Aga., Tson.) *зэртгэнэх: мелькать, рябить /в глазах/*; žėrbegenehen ńüden *зэртгэнээн нүд*; *перен. сээтэн хаях, сээтгэнэх, маяглах: кокетничать*; žėrbegenežė hābāhagüitexe *сээтэн хаяж ааљгүйтэх*; 2. *жихүүцэх: продрогнуть, озябнуть*; žėxūŋ xüitende žėrbegenežė dāraxa *жихүүн хүйтэнд жихүүцэж даарах.*

жэрбэгэр/ žėrbeger (Khori., Aga., Tson., Tunk., San.) *жирэвгэр: ровный, стройный, статный, аккуратный*; žėrbeger haxal *жирэвгэр сахал.*

жэрбэдэхэ/ žėrbedexe (Khori.) *жирэвдэх: размягчать сыромятный ремень /при помощи молока, сливок/*; *перен. ятгах, үгэндээ оруулах: соблазнять, уговаривать, подговаривать, подстрекать*; žėrbedežė daxūlxa *үгэндээ оруулж дагуулах.*

жэргэмэл/ žėrgemel (Khori.) *болжмор: жаворонок*; žėrgemelē dūŋ *болжморын дуу.*

жэргэхэ/ žėrgexe (Khori., Aga., Tson., Tunk., San.) *жиргэх: щебетать, чирикать*; bolžǫmūr žėrgexe *болжмор жиргэх* // Mo. jirgikü

жэргээн/ žėrgēŋ (Khori., Aga., Tson., Tunk., San.) *жиргээн, жиргэх дуу: щебетание*; šųbūnāč žėrgēŋ *шувуны жиргээн.*

жэргээхэй/ žėrgēxē (Khori.) *жиргэмэл: пташка, птичка*; žėrgēxēn dū *жиргэмлийн дуу.*

жэржэгэнэхэ/ žėŗžėgenexe (Khori., Aga., Tson., Tunk., San.) *жиржигнэх, чичрэх, дэржигнэх: дрожать*; xůl badāėŗšā žėŗžėgenexe *хол бадайрч жиржигнэх.*

жэржэгэр/ žėŗžėger (Khori., Aga.) 1. *дэржгэр, дэржигнүүртэй: дрожащий*; žėŗžėgeŋē zam *дэржигнүүртэй зам*; 2. *чивчгэр, чавхгар: тонкий*; žėŗžėgeŗxeŋ dēhen *нарийн дээс.*

жэрхи/ žėŗxi (Khori., Aga.) *жирх: бурундук*; žėŗxīŋ arahaŋ *жирхний арьс*; // Mo. jirki

жэрхэбтэр/ žėŗxebter (Khori., Aga.) *жигшүүртэй, ой гутам, зэвүүрхмээр: отвратительный, противный, омерзительный*; žėŗxebter mūxāė yūmen *жигшүүртэй муухай юм.*

жэрхэдэг/ žėŗxedeg (Khori., Aga., Tson., Tunk., San.) *жирхдэг, сэжигч: брезливый*; žėŗxedeg zaŋ *сэжигч зан.*

жэрхэдэнэ(н)/ žėŗxedeheŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *жирхдэс, сэжиг: отвращение, брезливость, гадливость*; žėŗxedehē xůŗxe *сэжиглэх, жирхдэс хүрэх.*

жэрхэнги/ žėr̬xeŋgi (Khori., Aga., Tunk., San.) *жирхэнги, ой муутай, сэжигч, цамаан, цээрч*: *брезгливый*; žėr̬xeŋgi xůŋ */жирхэн/ сэжигч хүн.*

жэрхэхэ/ žėr̬xexe (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *сэжиглэх, жирхэх, дур гутах, зэвүүцэх*: *чувствовать отвращение, брезговать*; ůbėštenhē žėr̬xexe *овчтоноос сэжиглэх*; tamáxinhā žėr̬xexe *тамхинд дур гутах*; áyàglaxāčn xarād žėr̬xedehem xůrō̄d, žėr̬xežė, durā γutažà hūγā hembi *аяглахыг нь хараад, миний зэвүү хүрч зэвүүцээд, дур гутаж суусан сан билээ*; 2. *эмээх, зовох, товогшоох*: *смущаться, стесняться*; tàńigdāgūi xůnhō̄ žėr̬xexe *танихгүй хүнээс эмээж зовох*

жэрэм/ žėrem (Khori., Aga., Tunk., San.), džėrem (Tson., Kham.) *жирэм*: *подпруга*; oloŋ žėrem *олом жирэм*; ulamāč γǫ́γi urū orūlžà šàŋγaq̬xadag, γurmahalza xab̬tāčlγaŋ gůr̬heŋ hurī̆yi žėrem *олмын арал уруу оруулж чангалдаг гурамслан хавтгайлж горсон сурыг жирэм*; // Mo. jirim

жэшэхэ/ žėšėxe (Khori., Aga.) *жишэх*: *натирать молоком мездру*; xǫ̆yǫ̆roq̬xiō ėdē̆lheŋ araha xatāžà ebėŕē̆henē̆ŋgē hū̆lēr xüŕihē̆n tohogūi hüyō̆r žėlexe, hů baγa baγaxanār aq̬xažà bāčγād, γarāčŋγā àĺiγār tarāxāčyi araha žėšėxe gedeg yüme *хоёрдох удаагаа идээлсэн арьсыг хатааж эврээснийхээ сүүлээр хорсийг нь тосгүй сүүгээр дэвтээж сүү бага багаар дусааж байгаад гарынхаа алгаар тараахыг арьс жишэх гэдэг юм.*

жэхыхэ/ žėxī̆xe (Khori., Aga.) 1. *болгоомжлох, айх, товогшоох, эмээх, зовох*: *бояться*; xaraŋxī̆hā žėxī̆xe *харан-хуйгаас айх*; 2. *жихүүцэх*: *ёжиться от холода*; xüitende žėxī̆xe *хүйтэнд жихүүцэх*; 3. *гайхах, гирэвших, гайхан харах*: *смотреть с опаской*; žėxī̆žė xaraxa *гирэв-шиж харах.*

3/ Z

заабаг/ zābag: **zābag zābag** (Khori., Aga.), **dzāpag dzāpag** (Kham.) *ангар ангар /хийх/*: *говорится о мимике человека с широким ртом*; zābag zābag gežė bāčžà xō̄rexeden eńčdehem xůregšė heŋ *амаа ангар ангар хийлгэж ярихад нь миний инээд хүрдэг сэн.*

заабагар/ zābaγar (Khori., Tson., San.), **zāpaγar** (Aga.), **dzāpaγar** (Kham.) *дарвагар, дарваан*: *большой, широкий /о рте/*; zābaγar xůbū̄ŋ *том амтай /дарвагар/ хүүхэд*; zāpaγar amatāč *дарвагар амтай*; samsāčn zābaγar zaxa *цамцны томдсон зах.*

заабайха/ zabāčxa (Khori., Aga., Tson., San.), **zāpāčxa** (Aga.), **dzāpāčqa** (Kham.) *ангайх, амаа ангалзуулах*: *раскрывать /рот/*; *быть большим /о рте/*, zābāčžà ėńē̆xe *ангайж инээх*; šǫnōčŋ amaŋ zāpāčxa *чоныи ам дарвайх*; tomodohon zaxa zāpāčžà áyàgūi xaragdaxa *томдсон зах захайгаад аягүй харагдах.*

заабалзаха/ zābalzaxa (Khori., Aga., Tson., San.), **dzāpaldzaqa** (Kham.) *ангалзах, дарваганах*: *говорится о мерном движении большого рта*; dzābalzažà yėrēd ėńē̆xe *ангалзаж ирээд инээх*; šǫno noxōčŋ amaŋ zābalzaxa *чоно нохойн ам дарваганах*; zābalzaxa amatāč zàĺyàxa xōlōčgūi tere yūmbe gexede xāčšà *ангалзах амтай залгих хоолойгүй тэр юу вэ? гэвэл хайч.*

[illegible] *zabalaar* (Khori., Aga.), **dzabalaar** (Kham.) *[illegible]*

[illegible] *zabar zabar zabar* (Khori., Aga., Tunk., Sun.) *[illegible]*

[illegible] *zabarganxa* (Khori., Aga., Tson., Sun.), **dzabarganga** (Kham.) *[illegible]*

[illegible] *zabàri* (Khori., Aga., Tunk., Sun., Tson.), **dzabàri** (Kham., Tson.) 1. *[illegible]*

[illegible] *zabàrilxa* (Khori., Aga., Tunk., Sun., Tson.) 1. *[illegible]*

[illegible] *zabàrišàlya* (Khori., Aga., Tunk., Sun.) *[illegible]*

[illegible] *zāgāššāŋ* (Khori., Aga.) *[illegible]*

[illegible] *zagalaŋ* (Khori., Aga., Sun.), **dzagalaŋ** (Kham., Tson.) *[illegible]*

[illegible] *zalaxa* (Khori., Aga., Tunk., Sun., Tson.), **dzalaxa** (Kham.) 1. *[illegible]*

[illegible] *zāli* (Khori., Aga.) *[illegible]*

заалпр/ zālir (San.) *донон буга: четырёхгодовалый изюбр*; zālirāĕ mixaŋ *донон бугын мах.*

заалһаа/ zālhā (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzāltšgùi** (Bar.), **dzābol** (Kham.), **dzāwal** (Tson.) *заавал: непременно, обязательно*; zālhā bùtēgērē *заавал бүтээгээрэй*; ūilēŋ ùŕi gēšè zālhā bāĕyā xadan ūile bùtēxēn tùlō ūilē ùzexe gēšè ene bèyēŋ àŕūŋ tàbisūŕi geltē *үйлийн үр гэж заавал байгаа тул үйл бүтээхийн тулд үйлээ үзэх гэдэг энэ биеийн ариун тавилан гэлтэй.* (ДГЗ)

заанагар/ zānaγar (Khori.) *данхар, данхгар, занхгар: большеголовый, головастый*; zānaγar tàŕxitāĕ *занхгар толгойтой.*

заанайха/ zānāĕxa (Khori.) *данхайх, занхайх: быть большеголовым /или головастым/*; tàŋxin zānāĕyād āĕdahatāĕ gēšèn *толгой нь занхайгаад айдас хүрмээр гэдэг нь.*

заапайха/ zāpāĕxa (Khori., Aga.), **dzāpāĕqa** (Kham.) *дарвайх, яйвийх, ангайх: быть широко раскрытым /о рте/*; zapāĕštarā èńēxe *ангайтлаа инээх.*

заапагар/ zāpaγar (Khori., Aga.), **dzāpaγar** (Kham.) *дарвагар, дарваан: широкий, большой /о рте/*; zāpaγar amatāĕ *дарвагар амтай.*

заари/ zāŕi (Khori., Aga., Tson., Tunk., San.) *заар: резкий запах, мускус*; xùdeŕīn zāŕi *худрийн заар*; texīn zāŕi *тэхийн заар*; // Mo. jaγari

заарин/ zāŕiŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *зайран: шаманский сан после девятого посвящения*; γalzūdāĕ yèxe zāŕin tàxir tùxē γarbalni nāna hāĕxan dūlagti *Галзуудын их зайран Тахир Түхэ гарвал минь сонсон соёрх оо.* (БМД); yühen šànar turšàlγa dabaham bōyi zāŕiŋ gexe *есөн чанар туршилага давсан боог зайран гэнэ*; // Mo. jaγarin

заатагүй/ zātagüi (Khori.) *зайлшгүй, заавал: непременно, обязательно, во что бы то ни стало*; ùglōder zātagüi yèrexe bolōxàš *маргааш заавал ирэх л болж дээ.*

заахан/ zāxan (Tunk., San.) *жаахан, жижиг, бага: маленький, передаётся также уменьш. суффиксами*; zāxan xalbaγa *жижиг халбага /амны халбага/*; *чигчий хуруу*: zāxan dūdē *жаахан дүүдий*; zāxam būmalžaŋ (San.), zāxàn šūšē (Tunk.) *чигчий бүүвэй, бяцхан бүүвэй, би бяцхан хүү, огтор бичээч.*

заб/ zab (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **dzab** (Kham., Tson.) *зав: досуг, свободное время*; zab sùlō *зав чөлөө*; // Mo. jab

забаали/ zabaĺi (Khori., Aga.) *заваал (малын саравчинд хашаалж хатаасан аргал): завалинка*; zabāĺitāĕ aryal *заваалтай аргал.*

забаг/ zabag (Khori., Aga., San., Bar.), **dzabag** (Kham., Tson.) *эх захгүй хүн, зоргоороо, тэсгэлгүй: распущенный, невыдержанный*; zabag zàĺixāĕ xùŋ *эх захгүй хүн.*

забарууха/ zabarūxa (Khori.) *зутан: кашица из муки*; zabarūxa xudxažà èdixe *зутан хутгаж идэх.*

забдар/ zabdar (Khori.) *цагааны бөөгийн нөмрөг дээрх туузнууд: шаманские подвески в виде лент*; arban xǫyǫr zabdartāĕ xùxe xamban nemerge *арван*

хоёр завдартай хох хамбан помрог; aro bėy̆m xụyàglahaŋ arbaŋ xọyọr zabdaṛtāĕ xùxe xamban nemergėtnė̄ nemerižė urādnab, būral sayāŋ abam, buṛxan sayāŋ γarbàĺńi nāna hāčxaŋ dūlagtĭ̄ *ар биешйг мянь хуягласан арван хоёр завдартай хох хамбан поморгийг тань помори урин дуудлам, буурал цагаан аав минь, бурхан цагаан гарвал минь сонсон соёрхогтун.* (БМД)

забдаха/ zabdaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **dzabdaxa** (Kham., Tson.) 1. *завдах, алжих: успевать*; xüiteṛxehē ụṛtaŋ zabdažà ùbchē tataxamńi *хүйтрэхээс олно завдаж овсоо татъя.*; 2. *завдах: намереваться*; borō oroxō zabdaxa *бороо орохоор завдах*; 3. *зангах: размахивать, замахиваться*; šàγāĕ ńàhalžà bāčtara zabdaxa *шагай нясалж байтлаа зангах*; hùxe zabdatar γozūĺi ~ *сух далайтал үхэр амар*; // Mo. jabdaqu

забхан/ zabxan (San., Tunk.) *шуурга шуурах: непастье, непогода*; zada zabxaŋ bolxo *нүдгүй шуурга болох*; γurbaŋ xonog sō zabxam bolžọ, tere zabxanda xọńinī̇n žėdėžė ùgüi bolšō gene *гурван хоног туриш нүдгүй шуурга болж, тэр шуурганд хоньд урууджс үгүй болчихож гэнэ.*

забхархаха/ zabxarxaxa (Tunk., San.) *тэнгэр муухайрах, зад болох: быть непастной /о погоде/*; hàyànāĕl zabxarxād bāĕna *саяхнаас тэнгэр муухайраад байна.*

забхархуу/ zabxarxū (Tunk., San.) *бүрхэг, баргар: пасмурный*; zabxarxū tėŋgeŕi *бүрхэг тэнгэр.*

забнар/ zabhar (Khori., Aga., San.), **dzabsar** (Kham., Tson., Bar., Tunk.) *завсар: промежуток, интервал, пустое пространство, щель*; zabhar γarγaxa *завсар гаргах*; zabhar zāĺixāĕ *завсар заль-хай*; zabhar ùgē *завсаргүй*; ńū ńūhāi bāčtar, nuγarhanāĕ zabharār bultāĕba *нүү нүүсаар байтал нугасны завсраар булгайв*; zabhar sùlō *завсар чолоо*; zabhar zāĕ *завсар зай*; zabharāĕ yūmeŋ *завсрын юм*, zabharāĕ bāĕdal *завсрын байдал* // Mo. jabsar

забнардаха/ zabhardaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) **dzabsardaxa**; *завсардах: попадать куда-л. в перерыв /или в момент прекращения действия/* hurγūlihā zabhardaxa *сургуулиас завсардах*; zādan zādan xatarayxāĕ zambayan tamayatāĕ zayal boro, zabhardaŋgūigēr xàńilaŋxāĕ zaŋyàṛšì adĺixaŋ amarag yūme *эвшээлгэн эвшээлгэн хатирсан замбаган тамгатай загал бор, завсардалгүйгээр хашлсан зангаар ч адилхан амраг юм.* (БАД); // Mo. jabsardaqu

забнарлаха/ zabharlaxa (Khori., Aga., San.), **dzabsariaxa** (Tson., Kham., Bar.) *завсарлах: делать перерыв, отдыхать*; xėšėl zabharlaxa *хичээл завсарлах*; borō zabharlaxa *бороо завсарлах*; // Mo. jabsarlaqu

забьяа/ zàwyā (Tson., Tunk., San.), **gùse** (Khori., Aga.), **gùtse** (Kham., Tson.) *гүү, даих: чайник*; dzawyātāĕ sāĕ *даихтай цай*; zàwyātāĕ nermel *гүүтэй нэрмэл*; zaγal buγamnāĕ dūdažà bāĕna, zalātāĕŋ ńụrγandā dūdažà bāĕna gù, zalūšūlnāĕ dūlaldažà bāĕna zàwyāγā bàŕixadā dūlaldažà bāĕna gū

загал буга маань дуудаж байна. Залаатын нуруундаа дуудаж байна уу, залуучуул маань дуулалдаж байна, завьяатай нэрмэлээ барихдаа дуулалдаж байна уу. (БАД); // Mo. jabiy-a

загагша(н)/ zayagšà(ŋ) (Khori.) *загал гүү, загасчин: кобыла с тёмной гривой и хвостом*; zayagšà gūnč unayan *загал гүүний унага*; // Mo. jayayči

загад/ dzayad (Bar.) *шууд: категорический, решительный*; dzayad nad urū orlō *шууд над луу орлоо.*

загали/ zayàli burxan (Aga., Khori.) *модон гуутай бурхан: небольшая танка в застекленной рамке*; xara chen bolšohoŋ šèretē bišāčxaŋ zayàli burxaŋ *хар ис болчихсон будагтай бяцхан модон гуутай бурхан.*

загаһа(н)/ zayaha(ŋ) (Khori., Aga., San., Tunk.), **dzayasa** (Kham., Tson.) **zaya'un** (Khud.) *загас: рыба*; zayaha gerdexe *загас гэрдэх*; xada xabsayāč abamni, xaò zayahaŋ èzīmńi *хад хавцал аав минь, хав загасан ээж минь*; zayahaŋ ńurayaŋ *загасан нуруу*; sēl büŕi zayahaŋ, sēži büŕi àyàŋya àyàŋyàšà abayāč nar àyàŋyalxadažà neryīte *цэл бүхэнд загас, цээж бүр ая дуу, аялан дуулагч авгай нар аялж дуулан тиргэгтүн.* (БАД); ◊ aldūrhan zayahaŋ alda boldog *алдуурсан загас алд болдог ~ үнэ үхэхээрээ сүүтэй болдог*; // Mo. jiyasun

загаһашалха/ zayahàšàlxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **dzayastšàlxa** (Kham., Tson.), **zaya'ušàlxa** (Khud.) *загасчлах: рыбачить*; zayahàšàlxā yàbā *загасчлахаар явсан*; // Mo. jiyasučilaqu

загаһаша(н)/ zayahašàŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **zaya'ušàŋ** (Khud.) *загасчин: рыбак, рыболов*; zayahàšàŋ gùrōšèŋ *загасчин гороочин*; // Mo. jiyasučin

загзуул/ zagzūl (Khori.) *тогол: низкорослый /о сосняке/*; zaxīn zagzūl modonōč zalālāgüi ùdīde *захын тогол модны нахиалаагүй байхад*; urdāčn urda, ūŕiŋ hāčxan sagta, zaxāčm modonōč zagzūl zayal èŕēŋ yuranāč inzayam bāčxa sagta agsaŋ altāč *урдын урьд, үрий сайхан цагт, захын модны тогол, загал эрээн гурын янзага байхын цагт юм санж гэнэ ээ.* (БМУ)

заглагар/ zaglayar (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzaglayar** (Kham., Tson.) 1. *сагсгар, сэгсгэр: косматый*; zaglayar xaba *сагсгар үстэй хав*; 2. *саглагар: ветвистый*; zaglayar narahaŋ *саглагар нарс.*

заглай/ zaglāč: zaglāč buglāč (Khori.) *үлгэр домгийн амьтан: мифический зверь*; zaglāč buglāč xoyrōč zulzayam bāčxa sagta *Заглай Буглай хоёрын зулзага байх цагт.*

заглуу/ zaglū (Tson., Khori., Tunk., San.) *хорш. заглуу хувин, сэнжтэй тогоо: ведро, ведёрко, котелок*; zaglū dūreŋ huŋ *заглуу дүүрэн сүү*; zaglūyāč xile *заглуу хувингийн сэнж*; zaglū sō busalyahan sāč *сэнжтэй тогоонд буцалгасан цай.*

загнуу/ zagnū (Tunk.) *зантуу, заглуу: железное ведро, жестяная чайник, металлическое ведро, расширяющееся кверху*; zagnū (San.) *охотничий котелок*: xàńyèntara xara zagnūdā èligeŋ xara sāèyi busalyažà hūna *хангил хар зантуудаа элгэн хар цайг буцалгаж суна* (БМУ); zāčlamal zagnū *цагаан тугалга зайлсан анчны тогоо.*

зада/ zada I (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), dzada (Kham., Tson.) *зад, цас бороо шуурах: ненастье, непогода*; zarγatāč xùnē šàrāč zùderū̄ zadatāč basaγanāč xụ́rim zùderū̄ *заргатай хүний царай зүдрүү, хуртай охины хурим зутруу; задын чулуу: особый красный камень, с помощью которого по верованиям бурятских шаманистов можно вызвать зада т. е. непогоду*; zadāčŋ ulān šụlūŋ *задын улаан чулуу.*

зада/ zada II (Aga.) *тэнгэрийн дүлий: дождевик*; teŋgerī̄n zada *тэнгэрийн дүлий.*

задарюун/ zadàŕū̄n (Khori., Aga., Tson., Tunk., San.) 1. *бадрүүн, хүдэр, тэнхээтэй, бяралхуу: крупный, сильный*; zadàŕūŋ xùbū̄d *хүдэр бат ховгууд*; zadàŕūn ùbegeŋ *бадрүүн овгон*; 2. *салаг замбараагүй, салаг палаг, салаг задгай: неаккуратный, неряха, неряшливый*; zadàŕūŋ xùbū̄ŋ *салаг палаг хүү.*

зажаг/ zažàg: hurag zažàggüi (Khori.) *сураг ажиггүй: без вести, безвестно, неизвестно куда, где*; hurag zažàggüi *сураг ажиггүй болох.*

зажагар/ zažàγar (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzagdžàγar** (Kham., Tson.) *загзгар, бадрүүн, хүдэр, лут, тартай: крепкий, ожжий, ядрёный*; zažàγar xara xùŋ *загзгар хар хүн.*

зай/ zāč I (Khori., Aga., Tunk., San.) *за: ладно, хорошо*; zāč tī̆gēd *за тэгээд*; zāč zū gexe *за зүү гэх*; zāč barag yümābdā *за за зүгээр биз дээ.*

зай/ zāč II (San.), **dzai** (Bar.) *ад, зэтгэр, гай, барцад: зло, напасть, несчастье*; zāč tüi *гай түй, гай зэтгэр, гай барцад*; ene yàbadal mī̆ŋgüi, terēnde lab nege dzai bāčna *энэ явдал зүгээргүй, түүнд лав нэг гай барцад байна.*

зайгуул/ zāčγūl (Khori., Aga., Tson., San., Kham.) *хэсүүлч, тэнэмэл: бродяга, проходимец*; zāčγūl xùŋ *тэнэмэл хүн*; hùnī̆ŋ zāčγūl *чоно /молхоо, боохой/.*

зайдагнаха/ zāčdaŋnaxa (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *зайдагнах: ехать верхом без седла*; zāčdaŋnažà unaxa *зайдагнаж унах*; 2. *зайдагнах эзэмдэх: охватить, захватывать*; bī̆tnē zalūdā xùlügē̆ xurdàni zāčdalžà yàbā hembi, xū̄genē̆ sebéŕi zāčdaŋnažà yàbā hem bezeb dē *би тань залуудаа хүлгийн, хурдныг зайдалж явлаа, хүүхний гоолигийг зайдагнаж явлаа шүү дээ*; 3. *зайдлах: сидеть на шее*; xùnē̆ xùžū̄n dēre zāčdaŋnaxa *хүний хүзүүн дээр зайдагнах*; // Mo. jayidangnaqu

зайдан/ zāčdaŋ (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzāčdaŋ** (Kham., Tson.) 1. *зайдан: без седла, неосёдланный*; zāčdam mọŕitōē̆ xùŋ *зайдан морьтой хүн*; zāčdaŋ xana *зайдан хана*; zāčdan šàrya *зайдан чарга*; zāčdaŋ xana gē̆šė ùdō̆ŕī̆n nùxenū̄ši bėyė bėyėheŋ muxar hō̆m tuxāč zāčtāčyār ùrùmdō̆d ùdō̆ŕilhem bāčyā hā̆ńi zāčdaŋ xana gelsexe *зайдан хана гэдэг удээрийн нүхнүүдийг би биеэс нь мухар соом хэртэй зайтайгаар оромдоод удээрлэсэн байвал зайдан хана гэлцэнэ*; 2. (Tunk.) *үүлгүй: цэллэг; безоблачный, ясный*; zāčdan teŋgéŕi *цэллэг тэнгэр*; // Mo. jayidang

зайдаха/ zāčdaxa (Khori., Aga.) *зангидах, гогцоолдох: метать /или вымётывать/ петли, завязывать узел*; šüder zāčdaxa *чодор зангидах.*

зайла/ zāčla (Khori., Aga.), **dzail** (Bar.) *бух: пороз, бык-производитель*; zāčlada orūlxa *буханд оруулах*; buxī̆yė esege mal

xadan zāčla gėžė baha nereldeg yümc *бухын эцэг мал болохоор нь зайла гэж бас нэрлэдэг юм.*

зайладаһа(н)/ zāčladahaŋ (Khori., Aga.) *зайлдас: ополоски, помои;* xōlōčn zāčladahaŋ *хоолойн зайлдас.*

займаан/ zāčmāŋ (Khori., Aga.) *үймээн: паника, переполох;* ùimōŋ zāčmāŋ *хол ходолгоон;* xūimāŋ zāčmaŋ *хутгалдсан хол үймээн;* ene yėxe xūimāŋ zāčmān sōhō xānan yàbana gėžė bedi̯xcbī̆bdi šėxē tàbād bāěd gėyė *энэ их хутгалдсан хол үймээн дотроос хаана явна гэж, эрэх вэ, чихээ тавиад байс хийе.*

займаха/ zāčmaxa (Khori., Aga., Tunk., San.), dzaimax (Bar.) *хутгах, хэлбэлзэх, хэлтэлзэх: мутить /воду/;* xuimaxa zāčmaxa *хутгах зайлах.*

зайр/ zāčr (Tunk., San.) 1. *зайр: шуга, ледоход;* zāčr orō *ус зайртлаа;* 2. *мөхоолдос: сало, тонкий ледок /при начале ледостава/, начало ледостава;* uhanāě zāčr *усны мохоолдос.*

зайраа/ zāčrā (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *агсам, омголон, шаралхуу: буйный, скандальный /о человеке в нетрезвом состоянии/;* arȧxi ūŋ gexedē zāčrā xům bāěyā *архи уучихтайгаа зэрэг агсам хүн байдаг шүү.*

зайс/ dzais (Bar.) 1. *зайц: промежуток между войлочным покрывалом верхней части юрты и прокладкой изнутри;* tūrγaǹī ūldzar dzais *туурганы уулзуур зайц;* 2. *оноо: разрез, прорез подола;* dēlī dzais *дээлийн оноо;* xůrmī̆n dzais *хүрэмний оноо;* dzaistī dēl *оноотой дээл;* // Mo. jayiča

зайсаха/ zāčsaxa (Khori., Aga.) *зайцах, зайдах, долох: уклоняться, избегать, увиливать;* xoloxonūr důležė zāčsaxa *холхнуур долж зайцах.*

зайсуу/ zāčsū (Khori., Aga.) *зайдуу, зайдуухан: невдалеке, неподалёку, в стороне;* xůlhō̆ zāčsū *холоос зайдуу.*

зайтагар/ zāčtaγar (Khori., Aga.) *сайргар /хол/: расставленный, растопыренный /о ногах/;* zāětaγar xůltē *сайргар холтэй.*

зайха/ zāčxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **dzāčxa** (Tson., Kham.) *хэсэх, тэнэх: бродить, шляться, слоняться, прогуливаться, прохаживаться;* āěl zāčxa *айл хэсэх;* mī̆n zāčxa *дэлий тэнэх;* nege zalū ād, ȧžȧlda mȧšȧ zalxū xůŋ āěl žāěžȧ yàbadag bāčba *нэг залуу мортлоо, ажилд маш залхуу хүн айл хэсээж явдаг байв.* (БАУ); uha saha zāčxa *ус цас тууших /загасчлах, шувуучлах/.*

зайһаŋ/ zāčhaŋ (Khori., Aga.) *зайсан: младший административный чин в до революционной Монголии и Бурятии;* Doŗžǫ zāčhaŋ *Дорж зайсан;* // Mo. jayisang

залаадаһаŋ/ zalādahan (Khori., Aga.) 1. *ууцны хувь, хувь хуртээсэн мах: кусок мяса /дававшийся мальчику, подносившему угощение/;* zalādaha abaxa *хувь авах;* xůndelūlžė bāěhaŋ āělšāŋ nerete mixanhā ōrō ama xůrō̆d, hūlden üxibūd̆te ùgšė̆ zalahaŋ mixāěyi zalādahaŋ gexe *хундлүүлж байсан айлчин нэрт махнаас ороо ам хүрээд, сүүлд нь хүүхдэд огч залсан махыг залаадаһан /хувь/ гэдэг;* 2. *зоог /дайлах/ мах: мясное угощение;* zalādaha zalaxa *зоог барих, залаас залах;* tōlēn zalādaha abx̆a xůbūŋ *тоолэйн залаас залах ховгүүн.*

залаалха/ zalālxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzalālaxa** (Kham., Tson.) 1. *залаах: прикреплять кисточку на шапку*; ulān zalā zalālžà unzad bolžọ yàdabab *улаан залаа залаалж унзад болж ядлаа*; bō̄ bolžọ zalālaxa *боо болж залаалах*; 2. *соёолох: колоситься /о хлебах/*; tàŕā̄ zalālxa *тариа соёолох.*

Залайр/ dzalāčr *Хамниганы овог /БР/: Хамниганский род.*

залбагар/ zalbayar (Khori., Aga.) *залавгар, их, томдсон, салавгар, даравгар: широко, открытый*; zalbayar γutal *залавгар түрийтэй гутал.*

залгааһа(н)/ zalγāhan (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzalγāsa** (Kham., Tson.) *залгаас, зүйдэл: лоскуток, заплата*; zalγāhārā xaŋgiŕxa *залгаасаараа ханзрах*; // Mo. jalγayasu

залгижархиха/ zàĺyàžàŕxixa (Aga.), **zàĺgižàŕxixa** (Khori., San., Tunk.), **dzàĺgidžà orkixo** (Kham.), **dzàĺgidžtšọxo** (Tson.) *залгиж орхих, залгичихах: проглотить, сожрать, наглотаться*; zàžàlaŋgüi zàĺyèžàŕxixa *жажлалгүй залгиж орхих*; // Mo. jalgiju orkiqu

залгиха/ zàĺyàxa (Aga.), **zàĺgixa** (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzàĺgax** (Bar.), **dzalgixa** (Kham., Tson.) *залгих: глотать, проглатывать*; šülehō̄ zàĺyàxa *шүлсээ залгих*; žàžàlāgüilād bū̄ zàĺyà, bodōgüilād bū̄ xele *зажлаагүй байж бүү залги, бодоогүй байж бүү хэл*; arbaḍxi žèlhē nā̄šila albata zoŋxoŋ xọyọrī̄m zaxa bèyèhēn zàĺyàžà, ùzūr bèyèhēŋ ùmxùžè bāčha yū̄mele *арав дахь жилээс наад л албат зон хоёрыг минь зах биеэс нь залгиж, үзүүр биеэс нь үлхэж байсан юм сан.* (БМУ); // Mo. jalgiqu

залд/ zald: **zald gexe** (Khori.), **dzal xī̄x** (Bar.) *зарс гэх, зарсхийх, нуруу руу хүйт орших, зог тусах: испугать, вздрогнуть*; teŋgeŕī̄n dūnhā zald gèšèbch *тэнгэрийн дуунаас зарс хийчихлээ байна.*

залдагар/ zaldayar (Khori., Aga.) *халгар, хэлхгэр, хүлхгэр: широкий, мешковатый*; zaldayar xuḅsaha *хэлхгэр хувцас.*

залдайха/ zaldāčxa (Khori., Aga., Tunk.) *залдайх, онгойх: быть развязанным, быть раскрытым /или распахнутым/*; eŋger zāman zaldāčxa *энгэр заам нь залдайх*

зали/ zàĺi (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *завсарлагаа, амсхийлт, түдлэг, зай: перерыв, пауза*; borō zàĺi aḅšà oroxo *бороо завсарлаж орох*; 2. *дуг хийх: вздремнуть, соснуть*; nege baya zàĺi abaxa bolō xa *нэг жаахан дуг хийгээд авъя даа*; zàĺi abagtī̄ xamāgūi *Та дуг хийгээд ав, хамаагүй*; nege baya zàĺi abagtī̄ *Та нэг жаахан дуг хийгээд аваач*; zàĺi aḅxa *дуг хийж нүдний хор гаргах.*

залидһаа/ zàĺiḍhā (San.) *аянгад пиргүүлсэн мод: дерево, разбитое молнией*; zàĺiḍhāyār xeheŋ xaḅšāxāč nomo *аянгад пиргүүлсэн модоор хийсэн хавчаатай нум*; zàĺiḍhā nomo gē̄šè xùḍxe lādla xùzū̄ŋ *хавчаахай нум хотхо, бас тэгээд хатуу.*

залин/ zàĺiŋ (Khori., Aga.) *аянга: гром и молния*; zàĺim būxa *аянга буух*; modondo būhaŋ zàĺiŋ *модонд буусан аянга*; gegēn sayāŋ ùder dunda gente teŋgèŕī̄ŋ zàĺim

būhaŋ šèŋgi *хэзээ цаазаа (ёсор дүй) хэнэт тэнгэрийн аянга буусан шиг /гэв хэнэтийн санаанд оромгүй тохиолдол/.*

залирха/ zàĺiŋ̇xa (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *зогсох, тогтох, болих: прекращаться, приостанавливаться, утихать /о боли/*; borō zàĺirba *бороо арилав.*; 2. *замхрах, бохох, унтрах, шингэх: угасать, погасать, догорать, меркнуть*; γal zàĺiŋ̇xa *гал бохох.*

залиршагүй/ zàĺiŋ̇šàgüi (Khori., Aga., Tunk., San.) *бохошгүй, мохошгүй, унтаршгүй: неугасимый, немеркнущий*; zàĺiŋ̇šàgüi mùŋxī̆ŋ γal *бохошгүй мөнхийн гал.*

Залтууд/ dzaltūd *Хамниганы овог.* /БР/ *Хамниганский род.*

залууршаң/ zalūŋ̇šàŋ (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzalūŋ̇tšàŋ** (Kham., Tson.) *залуурчин: рулевой*; oŋγosnōĕ zalūŋ̇šàŋ *онгоцны залуурчин*; // Mo. jalaγurčin

залһа/ zalha (Khori., Aga., Tunk., San.) *залтас: полено*; tülḗnḗ zalha *тулээний залтас.*

зальбарал/ zalbàŕil (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzalbàŕil** (Kham., Tson.) *залбирал: моление, мольба, просьба*; mùrgel zalbàŕil *моргол залбирал*; // Mo. jalbaril

зальбарха/ zalbàŕixa (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzalbàŕixa** (Kham., Tson.) *залбирах: молиться*; xàńšī̆dā zalbàŕixa *хандуйдаа залбирах*; hàxiūhandā zalbàŕixa *сахиусандаа залбирах*; zàyā̆ γūižà zalbàŕinamdā, ürḗl γūižà ùgelnemdā *заяа гуйж залбирнам, ерөөл гуйж үгэлнэм.* (БМД); // Mo. jalbariqu

Замал/ dzamal *Хамниганы овог* /БР/ *Хамниганский род.*

замаŋ̇hаŋ/ zamaŋ̇hаŋ (San.) *усан доторх чулуулны хаг: зеленый налёт из водорослей на камнях в воде*; uhan sōxi šụlūnāĕ zamaŋ̇hаŋ *усан доторх чулуулны замарс.*

замбитүби/ zambutùbi (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzàmbitùbi** (Tson., Kham.) *замбутив: материк*; zambutùbī̆ŋ oronōĕ xizaγā̆ŕi γazaŋ̇ta *замбутивийн орны хязгаар газарт*; // Mo. zambutib

замха/ dzamx (Bar.) *урт жад, их жад: палаш*; odō bi šàmda ene mọŕi, emēlē ene dzamxtain beleg ògene gebe *одоо би чамд энэ морь эмээлээ энэ урт жадтай нь бэлэг огно гэв.*

замхайха/ zamxāĕxa (Khori., Aga.) *замхрах, замхах, арилгах: затихать, прекращаться, идти на убыль*; utān zamxāĕxa *утаа замхрах*; gerel zamxāĕxa *гэрэл замхах*; ūle zamxāĕxa *үүл арилах.*

замхаха/ zamxaxa (Khori., Aga., San., Tunk.), **dzamxaxa** (Kham., Tson.) *замхрах, намхрах, намжих: успокаиваться, затихать, прекращаться, идти на убыль*; utā zamxaxa *утаа замхрах*

замшаң/ zamšàn (Khori., Aga., Bar., Tunk., San.), **dzamtšàn** (Tson.) 1. *замчин: путник*; 2. *газарч: знаток местности*; zamšànār γazaŋ̇šàlūlxa *замчаар газарчлуулах*; // Mo. jamčin

занагшаани/ zanagšā̆ńi (Khori., Aga.) *занаатай, занасан юм шиг, ойгоргүй: будто бы преднамеренно*; terēš šàmāĕyė

būŕi zanagšāńi hàžāγāl *тэр чамайг зантай адилхан дууриажээ.*

зангa/ dzaŋga (Bar.) *ходсон мацуй: меховая обертка для детей, обертка из овчины*; manāěxiŋ nirāě xūgedī bōx xùdeheŋ gū xùbùntī xùndžilīg dzaŋga gelsedeg *манайхан нярай хүүхдийг боох хөдсон юм уу ховонтэй хонжлийг зангa гэлцдэг.*

зангалах/ dzaŋgalax (Bar.) *мацуйлах: пеленать*; nirāě xūgedi dzaŋgand bōxīg dzaŋgalax gèdž manāěxiŋ xeldeg *нярай хүүхдийг хөдсөн нэхийд боохыг зангалах гэж манайхан хэлдэг.*

зангаар/ zaŋγār (Tunk., San.) *юм шиг: послелог, часто образующий наречия с неоф. и род п как*; āělšàn zaŋγār *айлчин юм шиг*; zalū zaŋγār *залуу юм шиг*; γutahatāě gexede γutahagē zaŋγār, degeltē gexede degelgē zaŋγār, malγāětāě gexede malγāěgē zaŋγār, xargīγār gexede ùgē zaŋγār yère gèžè xelē *гуталтай гэхэд гуталгүй юм шиг, дээлтэй гэхэд дээлгүй юм шиг, малгайтай гэхэд малгайгүй юм шиг, замаар гэхэд үгүй юм шиг ир гэж хэллээ.* (БАУ)

зангалай/ zaŋγalāě (Khori., Aga.) 1. *заламгай: жабры*; zaγahanāě zaŋγalāě *загасны загалмай*; zaγahaŋ zaŋγalāěγārā àmildag *загас заламгайгаараа амьсгалдаг*; 2. dzaŋgalai (Bar.) *тэрэгний хигээс хоорондын зай*: tergīn dzaŋgalaid xaǰšūlax *тэрэгний хигээсний завсарт хавчуулах.*

зангалзаха/ zaŋγalzaxa (Khori., Aga.) *занхалзах: мотать головой*; tàŕxā xàyàlžà zaŋxalzaxa *толгойгоо хаялан занхалзах*; ųyān dēre zaŋγalzaxa *уяан дээр занхалзах*; zaŋγalzana dā ulāxaŋ, zaγalxam bèšèlād yānа gēšèb zàyānāě lambaγāě malxāši zàxiūlād bāěxadā yānа gēšèb *занхалзаж байна даа улаан морь, загал биш байж яаж байгаа нь тэр вэ, заяаны ламбугай Малхааш захиулаад байдаг нь юу юм бол.* (БАД)

зангидаанa(н)/ zàńyàdāhaŋ (Khori., Aga., San., Bar.), **zandidāhaŋ** (Tunk.), **dzaŋgidāsa** (Kham., Tson.) *зангидаас: узел*; barǰxaglahaŋ zàńyīdāhaŋ *бархайтал баарцаглуулсан зангидаас*; // Mo. janggiduγasun

зангидха/ zàńyèǰxa (Khori., Aga.), **zàŋgiǰxa** (Tunk., San.), **dzaŋgiǰxa** (Kham., Tson.) *зангидах: завязывать в узел, связывать узлом*; sompi zàńyàǰxa *сампин зангидах*; // Mo. janggidqu

зангилаа/ zàńyàlā (Khori., Aga.), **zandilāhaŋ** (Tunk.), **zaŋgilā** (Tunk., San.), **dzaŋgilā** (Tson., Kham., Bar.) *зангилаа: узел*; daǰxar zàńyèlā *давхар зангилаа*; beder beder zàńyàlā berǰxe nāěman zàńyàlā zàńyà zàńyà zàńyàlā zàńyà nāěman zàńyàlā *бидэр бидэр зангилаа бэрх найман зангилаа занги занги зангилаа занги найман зангилаа* (*Хазаар*); // Mo. janggilaγ-a

зангирха/ zàńyàŕxa (Aga.), **zandiŕxa** (Tunk.), **zaŋgiŕxa** (Khori., San.), **dzàńgiraxa** (Kham., Tson.) 1. *зангирах: завязываться в узел, запутываться, скручиваться узлом*; šīldexīgēr zàńyàŕxa *чивчиртэл зангирах*; 2. *зангирах, зангидах: насупливаться /о бровях/*; niǰxe zàńyàŕxa *хөмсөг зангирах*; 3. *зангирах: всхлипывать*; xōlōě zàńyàŕxa *хоолой зангирах*; 4. *зангирах, зангидах: пылать*;

хого ùhō zàńyàr̆xa *ошоо хорсол зангирах*; // Mo. janggiraqu

зангяа/ zàńgyā (Khori., Aga.), **zandiā** (Tunk.) *сахиус, зангиа: ладанка, шелковая нить, нашейная повязка*; zàńgyā zūxe *сахиус зүүх*; xùzūndē lamāĕŋ aramnāĕlhaŋ zaŋgyā zūxe *хүзүүндээ ламын адисласан зангиа зүүх*; zaŋgyā zalaxa *зангиа залах*; // Mo. jangiy-a

зандаа/ zandā I (Khori., Aga., Tson., San.) *хэвэндээ, зандаан, янзандаа: в том же виде; по прежнему, все еще*; bi nōxi xùdelmerē xehen zandāb *би оноох ажлаа хийсэн хэвээрээ*; zalūxan nahandā gegēreŋgūi zar̆saxaŋ yàbahaŋ gemtēlbi, zaŋyāra yàbād ùŋgereŋgūi zālyažàla huraxāĕŋ xùselentēlbi *залуухан насандаа гэгээрэлгүй зарц явсан гэмтэй дээ би, тэр янзандаа яваад онгөролгүй заалгаж л сурахын хүслэнтэй дээ би.* (БАД); zalūxan zandā *залуухан хэвээрээ, залуухан зандаан*; ùleŋxe zandā *олөөх янзандаа.*

зандаа/ zandā II (Aga., Khori.) *овоо, сүрхий, дориун, зэгсэн: неплохой, довольно, хороший*; zandā yūmen bolžǫ šàdā gù dā *овоо юм болж чадсан уу даа.*

зандаашаг/ zandāšàg (Khori., Aga.) *зэгсэн, гайгүй: почти в том же виде*; noyōn zandāšàg uryā xàyàm *ногоо зэгсэн ургасан байна шүү дээ.*

зандалшан/ zandalšàŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *зандалчин: палач*; zandalšānāĕ hùxe *зандалчны сүх*; // Mo. jandalčin

зантагар/ zantayar (Khori., Aga., Tunk., San.) *зантгар, данхар, данхгар: головастый, большеголовый*; zantayar̆hā zantayar tàŕxi *данхараас данхар толгой*; ulāŋ-ùdē talmāĕ dērexi zantayar taràxi *Улаан-Удийн талбай дээрх данхгар толгой*; // Mo. jangqayar

зантайха/ zantāĕxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzantāĕxa** (Kham., Tson.) *зантайх, данхайх: быть большеголовым*; zantāĕxā hūxa *зантайж суух*; // Mo. jangqayiqu

занталзаха/ zantalzaxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzantaldzaxa** (Kham., Tson.) *зантхаганах: двигаться, покачивая большой головой*; bur̆xīn tàŕxi zantalzaxa *бурхийн толгой зантхаганах*; // Mo. jangqayanaqu

зантар/ zantar: **zantar zantar yàbaxa** (Khori., Aga.) *данхаг данхаг гэж явах: ходить, покачивая головой*; zantar zantar gèžė yàbahār, zantāĕlyād naraŋ xānāĕda oroṣǫbo *данхаг данхаг гэж явсаар, данхайлгаад Наран хааныд орчихов.* (БАУ)

зантахи/ zantaxi (Khori.) 1. *зэгс: росомаха*; zantaxi aŋnaxa *зэгс агнах*; 2. *хойрго, залхуу, бойдоо: лентяй, байбак*; lagsayar zantaxi xùŋ *хойрго бойдоо хүн*; 3. *данхар, данхагар: головастый, большеголовый*; zantaximni yèrexe bolōgūi yūme xùgū *данхар хүү минь ирэх болоогүй юм болов уу*; zantaximńi abàyā hanažà būū bol̆ō yümābdā *данхар хүү минь аавыгаа санаад бүр цөхөрч байгаа биз дээ.*

зараса/ zarasa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **dzaratsa** (Kham., Tson.) *зарц: слуга, лакей, холоп*; āĕlāĕ zarasa *айлын зарц*; // Mo. jaruča

зарбаганаха/ zarbayanaxa (Khori., Aga.) *дарвалзах, чалчих: болтать, разговаривать /о человеке имеющем большой рот/*; xob xudxažà zarbayanaxa *хов хутгаж чалчих.*

зарбагар/ zarbaγar (Khori., Aga.), **zarpaγar** (Aga.), **dzarpaγar** (Kham.) *дарвагар, дарваан*: *широко раскрытый /о рте/*; zarbaγar amaŋ *дарвагар ам.*

зарбайха/ zarbāčxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzarbāčxa** (Kham., Tson.) 1. *дарвайх*: *быть большеротым*; zarbāčtarā bȧŕxiŋxa *дарвайтлаа орилох*; 2. *жайвийх, жаатайх*: *кривить рот*; ńūrā uγāŋgüi zarbāčžȧ hūxa *нүүрээ угаалгүй жаатайж суух.*

заргаша/ zaryašȧ (Khori., Aga., Bar., Tunk., San.), **dzaryotši** (Tson., Kham.) *заргач*: *любящий судиться, сутяга*; zaryašȧ xüŋ xadā zaryā abanābdā *заргач хүн болохоороо заргаа авна биз дээ.*

зарн/ zȧŕi (San.) *буга*: *олень-самец /взрослый/*; zȧŕīŋ arahaŋ *бугын арьс*; zȧŕi xüllexe *буга хөллөх*; (Tunk.)

зариган/ zȧŕiγad: **zȧŕiγad gexe** (Khori., Aga.) *зарсхийх, нуруу руу хүйт оргих*: *вздрогнуть, встрепенуться, мурашки бегают по спине*; xȧxir dū γaramsār ńurγa urūm zȧŕiγad gėšėbe *хахир дуу /чимээ/ гармагц нуруу руу зарсхийж хүйт оргилоо*; tīžė xelemsēren ùbegenē žùhe šȧrāčn zȧŕiγad gexedele bolžọ, yȧmar negen šėne xùse zọŕig nemehendele bolžọ, dọŕūŋ yȧnzīŋ xōlōčγōr šȧsarīm asala gėžė xùgšėndō̄ xȧšxaṛba *тэгэж хэлмэгц нь овгөний зүс царай нь зарсхийх шиг болж, ямар нэгэн шинэ хүч зориг нэмсэн мэт болоод дориун янзын хоолойгоор шасрыг минь авч ог, гэж эмгэн лүүгээ хашгирав.* (БАУ)

зариганаха/ zȧŕiγanaxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzaŕiγanaxa** (Kham., Tson.) *зарайх, зарганах, чичрүүдэс хүрэх, дагжих*: *содрогаться, трепетать*; xalūṛšȧ bėyė zȧŕiγanaxa *халуурч бие зарайх*; // Mo. jariγanaqu

зариган/ zȧŕiγar (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzȧŕiγar** (Kham., Tson.) *заргар, салга*: *трепещущий, дрожащий*; zȧŕiγar bolxo *заргар болох*; // Mo. jariγar

заридаһа(н)/ zȧŕidahaŋ (Khori., Aga.) *жихүүдэс, чичрүүдэс*: *дрожь, трепет*; zȧŕīdahaṃ xürne *жихүүдэс хүрнэ.*

зариха/ zȧŕīxa (Khori., Aga., Tunk., San.) *жихүүцэх, бие зарайх, чичрэх*: *трепе-тать, содрогаться*; āčhanhā zȧŕīxa *айснаас жихүүцэх.*

зарнагар/ zarnaγar (Aga., Khori.), **dzarnaγar** (Kham., Tson.) 1. *данхар том, данхгар*: *головастый, большеголовый*; zarnaγar tȧŕxi *данхар толгой*; 2. *аварга, аут, мундаг, лантгар*: *громадный, огромный*; zarnaγar bùdūŋ ȧmitaŋ *лантгар мундаг амьтан.*

зарсааха/ zaṛsāxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzaṛtsāxa** (Kham., Tson.) *царцаах, загсаах*: *оставлять, застывать на холоде, замораживать*; γazā zaṛsāxa *гадаа загсаах*; // Mo. čarčaγaqu

зарсаха/ zaṛsaxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzaṛtsaxa** (Kham., Tson.) *царцах*: *застывать, сгущаться*; ōxȯ tohon zaṛsaxa *өөх тос царцах*; // Mo. čarčaqu

зартагай/ zaṛtaγāč (Khori.), **zalaha** (Tunk.) *зомгол, залтас*: *полено, щепча, лучинка*; modonōč zaṛtaγāč *модны залтас*; xaxalxada zartaγāč boldog yüme, xarūldaxada seber boldog yüme, hetelxede hīlbėŕi γardag yüme, zūixede šėrē boldog

yūme *хамаллаа зомгол болдог юм, харуулдахад цэвэрхэн болдог юм, сэтэлхэд сийлбэр гардаг юм, зүйхэд ширээ болдог юм.* (БАУ); šėrdegēŋgē zaḇhaŋhā aḇhaŋ ūlhende γal ahāγād, zaṛtaγāėda degžėžė γalāė xūllōheyō dūrgōd, dēren tūlē tàbidag *ширдэнийхээ завсраас авсан үйсэнд гал нөөгөөд, зомголоор дэгжээж, галын нөөлгөө асаагаад, дээр нь түлээ тавьдаг.*

зартаха/ zartàxa (Khori.) *ар бие, хойт тал: задок /телеги/*; tergīn zaṛtàxa *тэргэний хойт тал.*

зархагар/ zaṛxaγar (Khori., Aga.) *шанаархуу, шанаархаг, оргон шанаатай, захгар: с развитыми челюстями, с широкими скулами; скуластый /о человеке/*; zaṛxaγar ùrgen ńūrtāė *шанаархаг оргон нүүртэй хүн.*

зархайха/ zaṛxāėxa I (Khori., Aga., Tunk., San.) *захайх: иметь большие развитые челюсти, быть скуластым*; zaṛxāėžà hūxa *захайж суух.*

зархайха/ zaṛxāėxa II (Khori., Aga., Tunk., San.) *дарсайх, давхайх, саарьтах: матереть, грубеть*; hāŕitažà zaṛxāėxa *саарьтаж давхайх.*

заршам/ zaṛšàm (Khori., Aga., Tunk., San.) *зарчим: обыкновение, порядок, уклад, принцип, дисциплина*; yọho zaṛšàm *ёс зарчим*; zaṛšàmtāė xandaxa *зарчимтай хандах.*

заряа/ zàŕā (Khori., Aga.) *зараа: ёж*; zàŕā saγāŋ ūle *зараа цагаан үүл*; zàŕāγāė ùhen šėŋgi *зарааны ус шиг*; zàŕāyė zaryàšà gelsegšė *зараа шарч гүйдэг*; xaṭxōṛa zàŕā xūlgėyė zólexeŋ gėžė hanadag *хатгуурт зараа зүлгэвэл тоолхон гэж боддог*; // Mo. jaray-a

засирха/ zasiṛxa (Tunk.) *захирах: подчинять*; albadan zasiṛxa *албадан захирах*; daxūlaŋ zasiṛxa *дагуулан захирах*; ezeŋneŋ zasiṛxa *эзэгнэх захирах*; 2. *ноёлох, захирамжлах, тушаах: командовать, распоряжаться, приказывать*; sereg zasiṛxa *цэрэг захирах*; nọyọlžọ zasiṛxa *ноёлж захирах*; mėšėńi xùbūnhē otšọ alba asar gėžė zasirba *мичдийн хүгээс очиж алба авчир гэж захирав.* (БАУ); 3. *эрхлэн захирах, удирдах: заведовать, управлять*; eṛxelen zasiṛxa *эрхлэн захирах*; udirdan zasiṛxa *удирдан захирах*; tolγōėlon zasiṛxa *толгойлон захирах*; // Mo. jakirqu

засяа/ zàsiā (Tunk.) 1. *захиас: наказ*; zàsiā zābàŕi *захиас заавар*; zàsiā zàsixa *захиас захих*; ùdėši bolxolōr busažà yėrērēš gėžė zàsiā ùgōd ùlebe *үдэш болохлоор буцаж ирээрэй гэж захиас огоод үлдэв.* (БАУ); 2. *захиа, захидал: письмо*; zàsiā zanā *захиа занаа*; zàsiā bėšērē *захиа бичээрэй*; seseyīn halbaṛhan tala bāėna, sėĺyēxen ńutaγāėm denžė lāgū, šėrnīlēr bėšėhen zàsiā bāėna šėnelheŋ amaraγāėm bėšėg lāgū *цэцэг нь дэлгэрсэн тал байна, цэлгэр нутгийн маань дэнж болов уу?, чернилээр бичсэн захиа байна, шинэхэн амрагийн минь захидал бол уу.* (БАД)

затагар/ zataγar (Khori., Aga.) 1. *даг болсон, халтар, халтар хултар: засаленный, грязный*; zataγar eŋger *халтар энгэр*; 2. *загагар, халтар, загал: заросший /чаще о небритом мужчине/*; zataγar xùbūŋ *халтар хүүхэд.*

затайха/ zatāčxa (Khori., Aga.), **dzatāčxa** (Kham., Tson.) 1. *халтартах, хиртэх, даг хир болох, загалтах: быть грязным, засаливаться /об одежде/*; zatāčžà yàbaŋxār ńūrā uγā *халтартаж загайж явалгүй нүүрээ угаа*; habirdaha duhād degelē eŋger zatāčxa *юм дусаад дээлийн энгэр загалтах*; 2. *загайх: заросший, обросший.*

затан/ zataŋ (Khori., Aga.) *падан, падан хар, пад хар, хоо хар: грязный, весь чёрный от сажи*; zataŋ xara toγō *падан хар тогоо.*

захайлгаха/ zaxāēlγaxa (Tunk., San.) *онгосхийлгэх, завсар гаргах, жаахан онгойлгох: приоткрывать*; ūdē zaxāēlγažà xarād, mọŕō ụyàxa hanātāē hā, ùbel nažàr xọyọrōē negenhēn ụyàxadatnāē bolxo gèžè dūγarād, ūdèyē xāba *үүдээ жаахан нээж хараад, морио уях санаатай бол, овол зүг хоёрын нэгнээс уяхад тань болно гэж дүгараад, үүдээ хаав.* (БАУ)

захата/ zaxata (Khori., Aga.) *дээл хувцас: шуба*; zaxata bùtēxe *дээл оёх*; zaxata ùmeḍxexe *дээл омсгох*; zaxata bàŕixa *дээл бэлэглэх*; xūxen dùxē bàšālāēn àĺiγanāē šènēn toryōr arban zaxata bùtēdeg, xormōēn šènēn toryōr xọŕin zaxata bùtēdeg gene *хүүхэн дүүдий Башаалай нь алганы чинээн торгоор арван захат бүтээдэг, хормойн чинээн торгоор хорин захат (зах заамтай хувцас) бүтээдэг гэнэ.* (БАУ)

зahaa/ zahā (Khori., Aga., San.), **dzasā** (Tson.) *засаа, томсог: мужские половые железы, яйчки*; burūγāč zahā *бяруугы засаа*; xụŕiγan zahā *хурган засаа (ургамал)*; // Mo. jasaγ-a

зahабари/ zahabàŕi (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzasabari** (Tson., Kham.) 1. *засвар: поправка, исправление*; zahabàŕi orūlxa *завсар оруулах*; 2. *засвар: ремонт*; bāēšàŋγāē zahabàŕi *байшингийн засвар*; // Mo. jasaburi

зahабарилха/ zahabàŕilxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzasabàŕilxa** (Tson., Kham.) *засварлах: поправлять, ремонтировать*; γọyōžọ zahabàŕilxa *гоёчилж засварлах*; // Mo. jasaburilaqu

зahал/ zahal (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzasal** (Tson., Kham.); 1. *засал: исправление, поправка, починка*; zahal xexe *засал хийх*; 2. *чимэг, гоёл: снаряжение, убранство, украшение, наряд*; hamaγadāē zahal *эхнэрүүдийн засал чимэг*; nàmi hàmi zahal zūḍxeltē hamaγad *унжиж санжсан, гоёл чимэг, зүүсгэлтэй эхнэрүүд*; 3. *лечение, терапия*; zahal aḅxa *засал авах*; tùged emnelgēr arγalūlāhā zahal aḅxa xuγū? *товод эмнэлгээр эмчлүүлбэл засал авдаг болов уу?*; 4. *инж: приданое*; basγanāē zahal *охины инж*; 5. *уншлага, сан: своеобразный молебен*; žèlē zahal *жилийн засал*; meŋgenē zahal *мэнгэний засал*; hūdalāē zahal *суудлын засал*; lama zalažà zahal xūlxe *лам залж засал хийлгэх*; // Mo. jasal

зahамал/ zahamal (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzasamal** (Tson., Kham.) *засмал*: 1. *исправленный, починенный, отремонтированный*; zahamal šàγāē *зассан шагай*; 2. *подготовленный, выдержанный /о коне/*; zahamal delhetē mọŕiŋ *засмал дэлтэй морь*; zahamalxaŋ delhetē xara xēren zamāēŋγā àŕūnda mọŕiŋ lābdā, zaŋγārā tārūxan tere negeŋ zonōē xomọṛto nùxer lābdā *засмалхан дэлтэй хар хээр нь замынхаа ариунд морь л юм биз, зангаараа тааруухан тэр нэг нь зоны ховорт нохор л юм биз.* (БАД); 3. *кастрированный, холощёный*; zahamal burū *зассан бяруу*; // Mo. jasamal

zahapxa/ zahaɼxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzasaɼxa** (Tson., Kham.) 1. *засрах: исправляться, приходить в порядок*; xùmūžėžė zahaɼxa *хумуужиж засрах*; ùŋge zahaɼxa *онго засрах*; 2. *тогтох: налаживаться, устанавливаться*; teŋgeri zahaɼxa *тэнгэр цэлмэх*; 3. *сайжрах, илаарших: поправляться, улучшаться, выздоравливать*; bėyė hāěžàɼšà zahaɼxa *бие сайжирч засрах*; // Mo. jasaraqu

zahaршагүй/ zahaɼšàgüi (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzasaɼšàgüi** (Tson., Kham.) *засрашгүй: неисправимый, непоправимый*; zahaɼšàgüi yėxe gem *засрашгүй их гэм*; // Mo. jasarasi ügei

zahaxa/ zahaxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzasaxa** (Tson.) *засах*: 1. *исправлять, поправлять, приводить в порядок, налаживать*; dutagdalā zahaxa *дутагдлаа засах*; tàɼxiā zahaxa *толгойгоо засах*; 2. *откашливаться*; xōlōěγō zahaxa *хоолойгоо засах*; 3. *застилать постель*: untaŕi zahaxa *ор засах*; 4. *вить гнездо*; ūɼxāě zahaxa *үүр засах*; 5. *хонголох: кастрировать, легчить*; burū zahaxa *бяруу хонголох*; 6. bėyė zahaxa *бие засах: сходить в туалет*; ◊ γoloxohō bāěxa γol zahaxa yūme ùgüi *голох байтугай гол зогоох юмгүй*; // Mo. jasaqu

zahүүл/ zahūl (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **dzasūl** (Kham., Tson.) *засуул: секундант при спортивной борьбе*; bùxīn zahūl *бөхийн засуул*; // Mo. jasaγul

заяабари/ zàyābàŕi (Tunk.), **tàbisūŕi** (Khori., Aga.) *заяа, тавилан, хувь, хувь заяа, хувь тавилан: судьба, рок*; zàyāhan zàyābàŕi *оногдсон хувь тавилан*; ùdùlxùle sagta orō xadā oroxolši oroxogūi *хадаа* yàĺixagūiš gėžė xanāě zàyābàŕi buɼxanīn xūnebe *удлэх цагт орж чадвал чиг магадгүй, орохгүй л бол амжихгүй шүү гэж ирээд заяавар бурхан хүүрнэв.* (БМҮ)

заяа(н)/ zàyā(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *боогийн заяа хэмээх шүтээн: "заяны" духи шаманистического пантеона*; zàyān zāělūl *заяан зайлуул*; žàyā nahandāš *хэзээ ч хоёр заяандаа*; zàyān zāělūl *заяа минь зайлуул/ зайлуул, бурхан оршоо*; zàyān xalxala *заяа минь хамгаал/ (очирваань оршоо, базар ваань хум пад, ее зайлуул, хох тэнгэр)*; ùńi zayānāě *дивангарын уеийн, оно эртний, эрт урьдын, хуучин цагийн, он удсан, аль хэдийн*; ụńi dolōn zàyānda *аль дивангарт, аль хэзээ, эрт*; zàyāńī šàra hudar *заяаны шар судар*; ebīn zàyān zàyālag *эвийн заяа заяалаг*; // Mo. jayaγan

заяаша/ zàyāšà (Aga.), dzayāš (Bar.) *заягч: творец, создатель, бог*; āělāě basaγaŋ xadamda γaɼxadan zàyāšàn ńūdē ńūdag gē *айлын охин хадамд гарахад нь заяач нь нүдээ нуудаг юм гэнэ*; zàyāšīŋγā ńüde hoxolxo *заяачийнхаа нүдийг сохлох*; toγō urūγō xutaγa bū dùre, zàyāšīŋγā ńūdī hoxolxọš *тогоо луугаа хутга бүү дүр, заяачийнхаа нүдийг сохолно*; zàyāšīŋγā ńüdende šọrōě sasaxa *заяачийнхаа нүд луу шороо цацах ~ бурханаа бургасаар шавхуурдах.*

заядаха/ zàydaxa (Khori., Tunk., San., Aga., Tson., Kham.) 1. *ивэлгэх: дать пососать теленку*; zàyàdaltagūigēr xēre hālγadag xāědag üńēŋ *ивэлгэлгүйгээр хээр саалгадаг хайдаг үнээ*; 2. *загидах: давать на подсос к другой матке*; exeŋgē hùnde sadadaggūi malāě tùl ondō hùtē malda

xůxūlxĕyi záydaxa gexe *эхийнхээ сүүнд цаддаггүй малын толийг ондоо сүүтэй малд хохүүлэхийг заядах (загидах) гэдэг*; // Mo. jagidaqu

зинлэр/ zī̆ler: zī̆ler zāčlar (Khori., Aga.) *цол цул: звукоподр бульканью*; zed ulān šánayār zī̆ler zāčlar xuḏxaba *зэс улаан шанагаар цал цул хийтэл хутгав.*

зоболонто/ zobolonto (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **dzobolonto** (Kham., Tson.) асуух нуруу, зовлонт нуруу; dzobolonto ńụ̄yalxa *асуух нурууг нугалах*; // Mo. jobalangtu

зобори/ zobọ́ri (Khori., Aga., Tunk., San.) *зовор, зовуурь, шаналгаа: беспокойство, забота*; мука; ụ̀bé̊šnē zobọ́ri *овчний зовуурь*; // Mo. jobari

зобхохо/ zoḇxoxo (Khori., Aga., Tunk., San.) *замхрах, завхах: исчезать, пропадать*; ọ́rilxo bárxirxan hulara hularhār zoḇxoxo *орилох бархирах нь сулар сулар-саар замхрах.*

зогсомгошоо/ zogsomgošō (Khori., Aga.) *зогсоогоороо: стоя, стоймя*; zogsomgošō ėdē̆lexe *зогсоогоороо хоол идэх.*

зогтохо/ zogtoxo (Khori., Tunk.) *зогсох, гаран зогсох, угтан зогсох: стоять или /становиться/ на вытяжку*; zogton yėrebeb *зогсон тусан ирлээ.*

зодоороо/ zodōrō (Khori.) *боогийн дуулганы гилбэр: шаманская принадлежность*; sayānāē durdalya durdaxadā ụ̀meddeg ulān zalātāē būmal sayāŋ oryōĕŋ orōĕ dērexi yilberī̆yi zodōrō gėžė nereledeg *цагааны дуудлага дуудахдаа өмсдөг улаан залаатай буумал цагаан оргойн орой дээрх гилбэрийг зодоороо гэж нэрлэдэг*; xůlůr mủŋgún zodōrōyė yálbūlžá, xůžė mủŋgủm bardayī̆ huŋyam bāčžá urādnab *хүлэр мөнгөн зодоороог гялбуулан, хүж мөнгөн бардгийг сунган байж урин дуудна.* (БМД)

зозгар/ dzodzgar (Bar.) *додигор: фанфаронство, хвастовство, самохвальство*; šī yāhaŋ xesū dzodzgar xůŋ gē̆šiḇši? *чи яасан хэцүү додигор хүн гэгч вэ?*

зозиих/ dzodzī̆x (Bar.) *додийх: фанфаронить, хвастаться, хвалиться, куражиться*; yėxel tōmsorgū̆i obor yaryadž dzodzī̆x *их л тоомсоргүй овор гаргаж додийх.*

зойгор/ zōĕyor: zōĕyor zōĕyor (Aga., Khori.) */явдал/ хайвга хайвга хайвганах, хайвалзах, гамбан үүлүү: идти, раскачиваясь /напр. о верблюде/*; zōĕyor zōĕyor gėžė yábaxa *хайвганаж явах*; xōĕnō bōtoltōĕ temēŋ xambī̆ zōĕyor zōĕyor gehēr gėšxelžė xolōĕn áyáńi zọ́rino *хойноо хонхтой тэмээн жин гамбан үүлүү, гамбан үүлүү гэж хайвганасаар холын аяныг зорино.*

золбогор/ zolboyor (Khori., Aga.) *зуйван, зууван: эллипсоидный*; zolboyor dugī̆ *зууван дугуй*; xaldidag buldidag saxárig, xášxāĕŋ xandāĕŋ zēremxē̆, zolboyor žálžáyar saxárig, zodbōĕŋ bášlin zēremxē̆ *халгидаг булгидаг цагираг, Хашхын Хандын дугуй, зуйван зайван цагираг, Зодовын Башлийн дугуй.* (ДНД)

зомгоohoн/ zomoyōhoŋ (Khori., Aga.), **zoŋyōhoŋ** (Tunk.), **dzomoyōl** (Kham.) *зомгол: щепка*; xarūlāĕ zomoyōhoŋ *харуулын зомгол*; zunāĕ sagta tủrgeŋ mủrōr sāĕ šánaxāĕn tula zomoyōho tū̆deg bāĕyā *зуны*

цагт тургэн зуур цай чанахын тул зомгол түүдэг байлаа; xān tergenhē būγād, tūl̄ēnē̄ xažūda ǫšōd, zoŋγōho tūžė hūham basaγanhā yámar mendūt̄ēgēr zoŋγōho tūgēbši? gėžė huraba *хаан тэрэгнээс буугаад, тулээний хажууд очоод, зомгол түүж суусан охиноос яасан сандруугаар зомгол түүгээ вэ чи? гээж асуув.* (БАУ); ◊ zorγōr tarahaŋ zomoγōhoŋ, demī γǫdirhon dēheŋ *зоргоор тарсан зомгол, дэмий хэвтсэн дээс /тун осолтой/*; // Mo. jomγol

зон/ zoŋ (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzoŋ** (Bar.) *зон, хүмүүс: народ, люди, население*; ńǫtàγāē zòŋ *нутгийн хүмүүс*; dāēn dàyàn dēre, zud zon dēre *дайн даяан дээр, зүд зон дээр*; albata zoni γǫlídxažà ǫŕildā bàŕildā zarlūlna *албат зоныг цуглуулж уралдаан барилдаан зарлуулна.* (БМУ)

зонхилогшо/ zoŋxilogšǫ (Khori., Aga.) *хурим тойн ахлагч даамал: распорядитель свадьбы, тамада*; xǫŕim tùrēŋ yǫho zaŋšàl γǫŕimī hàxūlžà, yàbasāēn udàŕidaŋ dāgšà xüńī zoŋxilogšǫ gexe *хурим тойн ёс заншил гуримыг сахиулж, явцыг нь удирдан даагч хүнийг зонхилогч гэдэг.*

зоргодоно(н)/ zorγodohoŋ (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzoroγhū** (Bar.) *зоргодос: стружки, стружка*; tùmrē̄ zorγodohoŋ *томрийн зоргодос*; // Mo. jorγodasu

зорёолхо/ zǫŕōlxo (Khori., Aga., Tunk., San.) *зориуд, тэгэхээс тэгэх гэж, хорондоо: делать назло; поступать наперекор*; zǫŕōŋ γazar *зориуд*; zǫŕōŋ γazar zǫŕōlžǫ tī žė xelēhembi *зориуд тэгэхээр тэгэх гэж хэлсэн юм.*

зорёолхохо/ zǫŕōlxoxo (Tunk., San., Tson.), **zǫŕōŋnoxo** (Khori., Aga.) *цаашлуулах, дүрэм үзүүлэх, мэдэн будилах: притворяться*; zǫŕōlxožó xelexe *цаашлуулж хэлэх*; medē̄šėgūi bolžǫ zǫŕōlxoxo *мэдээгүй царайлж, мэдэн будилах*; zǫŕōlxožǫ badaxa *дүрэм үзүүлж зандрах.*

зорёон/ zǫŕōŋ (Khori., Aga., Tson., Kham., San.), **dzǫŕōtī** (Bar.) *зориуд: нарочно, намеренно*; zǫŕōŋ γazar *тэгэхээс тэгэх гэж*; xùbūŋ nege ùder agnād, zǫŕōŋ ertēr busažà yèrebe *хүү нэг одор агнаад, зориуд эрт буцаж ирэв.* (БАУ); bī tī gežė zǫŕōŋ xelēhem *би тэгж зориуд хэлсэн юм*; zā zūxaŋ, zàŕim γazartan zǫŕōŋ aldažà ùxō yānàš, baha orōēdōšyi urma zǫŕiggūi xüńi xāžàrxixa gē̄šēšni burū gē̄šė *жаал жуулхан, зарим газарт нь зориуд алдаж огохоо яана вэ? бас ероосоо урам зоригүй хүнийг хааж орхино гэдэг чинь буруу юм шүү дээ.* (БАУ); dzǫŕōtī xeleheŋ yüm biši *зориуд хэлсэн юм биш.*

зосоо/ zosō (Khori., Aga.), **dzotsō** (Kham.) *дотор: внутренности: кишки*; dzotsōm ùbedne (Kham.) *миний дотор овдож байна*; àžàlī n hūmaγā yūmādla tųšām bolxodō, tī xeden uγāēd̄xadā àmindā, bèšė xùdelgōŋ xėžė, aγār amaraltā zùb zǫxisūlāhāēši gėžė zosōγō xodo ùnōm bolnob *ажил нь суумгаа юм болохоор ядахдаа тэгээд яахав гэхлээр ангид өөр ходөлгөөн хийж, агаар амралтаа зөв зохицуулаасай чи минь гэж дотроо ургэлжид санаашрах юм даа би.* (ДГЗ); ◊ zosōhō šųlū abšà xàyàhan šėŋgi *дотроосоо чулуу аваад хаячихсан юм шиг.*

зосоохи/ zosōxi (Khori., Aga.), **dzotsōki** (Kham.) *доторх: находящийся внутри, внутренный*; xùnē zosōxi *хүний доторх*; ger zosōxi *гэр доторх*; zosōxi γazāxi

гадаах доторх; zosō zosōxiō tālsaxa *дотор доторхоо таалцах*; nimegen zosōxitōĕ xŭŋ *оровчхон хүн*; tūlγan zosōxitōĕ baxana *тугалга гүйлгэсэн дотортой багана*; ◊ zosōxi γazāxīn šọ̆bto̱rxo *дотнох гаднахыг нь шувтрах* (*сэтгэлийг нь шулуутгах*).

зото/ zoto (Tunk., San.) *хандгай бугын харти*: *голень передней ноги крупных диких копытных животных, берцовая кость*; xandaγāĕn zoto *хандгайн харти*; buγāĕn zoto *бугын богтос*.

зохёол/ zọxiōl (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzọkiōl** (Kham.) *зохиол*: *сочинение, создание, творение*; uran zọxiōl *уран зохиол*; // Mo. jokiyal

зохёолшо/ zọxiōlšȯ́ (Khori., Aga., Tunk., San.) *зохиолч*: *сочинитель, автор, писатель*; zọxiōlšọ̄ xŭŋ *зохиолч хүн*; // Mo. jokiyalči

зохёохо/ zọxiōxo (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *зохиох*: *создавать, творить, сочинять, составлять*; zọxiōžȯ́ xōrȯ́xȯ́ *зохиож ярих*; šüleg žọxiōxo *шүлэг зохиох*; 2. *зохион байгуулах, эмхлэн байгуулах*: *налаживать, устраивать, упорядочивать*; ȧžȧ́l zọxiōxo *ажил зохиох*; // Mo. jokiyaqu

зохид/ zọxid (Aga., Khori., Tunk., San.), dzọxid (Bar., Tson.), **dzọkid** (Kham.) 1. *зохимжтой, зохистой, тохиромжтой*: *подходящий, подобающий, надлежащий, приличный*; zaŋ zandā zọxid zalā malγāĕdā zọxid *зан зандаа зохистой, залаа малгайндаа зохистой*; 2. *аятайхан, сайхан*: *красивый*; zọxid xu̱bsalhaŋ xŭbūŋ *аятайхан хувцасласан хүү*; 3. *эелдэг, найрсаг*: *вежливый*; xāĕrtāĕxan zọxid se̱dxilērē xŭŕiŋxen zŭrxīyīm ụyȧ́rūlna *хайртай зохимжтой сэтгэлээрээ хүрэнхэн зүрхийг минь уяруулна*; // Mo. jokis

зохидгүй/ zọxidgüi (Khori., Aga., Tunk., San.) *зохисгүй, тааламжгүй, зохимжгүй, эвгүй*: *неподходящий, несоответствующий, неподобающий, неприличный, нетактичный*; zọxidgüi yȧ́badalār yȧ́baxa *зохисгүй явдлаар явах*; // Mo. jokis ügei

зохидоор/ zọxidōr (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzọxidōr** (Tson.), **dzokidōr** (Kham.) *зохистойгоор, эвтэйхэн, нийлэмжтэй, нийцтэй, аятайхан, тааламжтай*: *как следует, хорошенько, соответствующим образом*; šėxende iraγū zọxidōr xelexe *чихэнд яруу ялдам тааламжтайгаар хэлэх*.

зохидхон/ zọxi̱dxoŋ (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzoxi̱dxaŋ** (Bar.) *аятайхан, тааламжтай, аштайхан, таатай, таатай сайхан*: *приятный, по душе*; ńüdende uriŋ zọxi̱dxom basaγaŋ *нүдэнд дулаахан аятайхан охин*; ūlzaxadam zọxi̱dxom basaγan lād uxāyīm bụ́lā̄žȧ̀l šȧ̀danagūile *уулзахад минь аятайхан охин мөртөө ухааныг /сэтгэлийг/ минь булааж чадсангүй л.* (БАД)

зохидшоохо/ zọxi̱dšōxo (Khori., Aga., Tunk., San.) *таашаах, таалах*: *облюбовывать, находить подходящим*; zọxi̱dšōžọ xaraxa *таашааж харах*.

зохирхо/ zọxi̱rxo (Khori., Aga., Tunk., San.) *таарах, зохицох, зохих, нийцэх*: *соответствовать, подходить, гармонировать*; xōrondō zọxi̱rxo *хоорондоо зохицох*; zọxirōd bāĕnabdi *таараад байна*.

зоходоон/ zoxodōŋ (Khori., Aga.) *урам /бухын/: мычание*; buxīn zoxodōŋ *бухын урам.*

зоходхо/ zoxoḏxo (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzoxoḏxo** (Kham.) 1. *зогьсох: икать*; hàĺxi ńàĺxi zàĺyàžà zoxoḏxo *салхи савир залгиж зогьсох*; 2. zoxoḏxo (San.) *тулхэгдэж, ходлөх: отталкиваться шестом при езде на плоту или лодке*; zaȯi dērehē xaḏxūrdād zoxoḏṣọ xoldoxo *завин дээрээс хатгуурдаад тулхэгдэж холдох*; 3. zoxoḏxo (Khori., Aga.) *бух урамдах: мычать, реветь*; buxāĕn zoxoḏxo dūŋ *бухын урамдах дуу*; // Mo. jokisqu

зохолоо/ zoxolō (Khori., Aga.), **dzoxolō** (Kham.), **zoxolxōĕ** (Tunk., San.) *загатнаа; зуд*; ńụrγanāĕ zoxolō *нурууны загатнаа*; altaŋxan tūisńi yàiaragšàl hāĕši, àĺiγanāĕm zoxolōyi γarγagšàl hāĕši *алтанхан тамга минь бууж гялайлгаасай, алганы минь загатнааг гаргаасай.* (БАД); 2. *загатнаа: удовлетворять чье-л сильное желание*; xolōĕn zoxolō xotīŋ gùbenō *хоолойн загатнаа, ходоодны гурвэгнээ.*

зохолхо/ zoxolxo (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzaγalaxa** (Kham.) *загатнах: зудеть, чесаться*; àĺyam zoxolno beleg abxamābī *алга минь загатнаж байна, бэлэг авах гээ юм болов уу*; xele zoxolxo *хэл ам загатнах*; ńụrγaŋ zoxolxo *нуруу загатнах*; ùrge amā zoxolxo *эрүү ам нь загатнах.*

зохоргоон/ zoxorγōŋ (Tunk., San.), **dzoxorγōŋ** (Tson.) *бүрхирэх дуу, бухын урам: мычание, рёв /быка/, протяжное мычание*; buxīn zoxorγōŋ dūldaxa *бухын урам сонсогдоно.*

зохорхо/ zoxoṛxo (Khori.) *урамдах: мычать и одновременно рыть землю /о быках/*; buxa zoxoṛxo *бух урамдах*; zùṛxùzūnde dūdaxa zurγāŋ halā burγa beze, zuhalandā zoxoṛxo bābāĕŋ alag buxa beze *Зурхүзүүнд дууддаг зургаан салаа буга биз, зуслandаа урамддаг баавайн алаг бух биз.* (БАД)

зошо/ zošọ (Khori., Aga.) *билүүр: доля жертвенного мяса, выделяемая гостю, представителю другого рода на обряде жертвоприношения*; zošọ xùrtōxe *билүүр хүртээх*; tāĕlγāĕŋ ėdēnhē āĕlšànda gù, àĺi bėšė ugsānāĕ xùnde xùṇtōdeg ùrgelē xụbi mixāĕyi zošọ gedeg *тайлгын идээнээс айлчинд буюу аль өөр угсааны хүнд хүртээдэг өргөлийн хувь махыг зошо /билүүр/ гэдэг.*

зошолхо/ zọšọlxo (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *зочлох, дайлах: принимать /угощать, потчевать/ гостя*; bùxėĺi mixār zọšọlxo *бухэл махаар зочлох*; 2. *зочлох, айлчлах: гостить*; āĕlda zọšọlxo *айлд зочлох*; // Mo. jočilaqu

зошон/ zọšọŋ (Khori., Aga., Tunk., San.), **gētšēŋ** (Tson.), **dzọtšọŋ** (Kham.) 1. *зочин, гийчин: гость, гости*; āĕlšàn zọšọŋ *айлчин зочин*; zọšọŋ gīšēŋ *зочин гийчин*; zọšọnōĕ geṛte būxada ton tùrūŋ sāĕ àyàγalžà, sayāŋ ēdē tabag tàbižà, hūlerīn mixa bùxelēr šànažà, duxàŕā yàbūldag zanšàl yọrimtōĕ *зочны гэрт буухад тун түргүүд цай аягалж, цагаан идээ тавиг тавьж, сүүлд нь мах бухлээр чанаж дугараа явуулдаг заншил гориитой*; 2. zọšọŋ (Tunk.) *гаднын зочин: чужак*; zọšọŋ yèrbe *зочин ирэв*; maŋyad zọšọŋ *орос зочин*; // Mo. jočin

зошорхохо/ zọšọr̥xoxo (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **dzotšir̥xoxo** (Tson., Kham.) *зочирхох: быть церемонным, стесняться за столом, вести себя как гость*; gertē āčlšāŋ šėŋgi zọšọr̥xoxo *гэртээ зочин шиг зочирхох*; // Mo. jočirqaqu

зөөдэл/ zōdel (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzōdel** (Kham., Tson.) *нүүдэл: перекочёвка*; zōdòl xexe *нүүдэл хийх*; endenē zōdel xēd bāčnabdi *саяхнаас нүүдэл хийгээд байна*; bụŕād zoŋ nūdel balāēšyi xexen baya, zōdel xentū zoŋ le dē *буриад хүмүүс нүүдэл төдийлөн хийх нь бага, зөөдэл хиймтгий улс шүү дээ*; // Mo. jögegedel

зөөлөөр/ zōlōr (Khori., Aga., Tunk., San.) *зөөлөөр, зөөлхөөр, эелдэг, эелдэг зөөлөөр: нежно, ласково, вежливо*; zōlōr xelexe *зөөлөн хэлэх*; zōlōr yàbaxa *зөөлөн явах*; // Mo. jögelen-iyer

зөөлэшэлхэ/ zōlòšèlxe (Khori., Aga., Tunk., San.) *зөөлчлөх: выбирать более мягкое*; zōlšèlžė ėdixe *зөөлчилж идэх*; zōlšèlžė zaraxa *зөөлчилж зарах*; // Mo. jögelečilekü

зөөри/ zōŕi (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.), **dzōŕi** (Tson., Kham., Bar.) 1. *хөрөнгө, өмч, эд баялаг: имущество, средства, достояние, состояние, собственность*; xùreŋge zōŕi xụriāxa *хөрөнгө зөөр хураах*; zōŕi ėdixe *хөрөнгө завшиж идэх*; xarū xùn zōŕi bàŕixa, xatū xùŋ xūĺi bàŕixa *харамч хүн хөрөнгө барина, хатуу хүн хууль барина*; alta yèxetīn abàŕi mūxāē, žōŕi yexetīn žūde mūxāē *алт ихтийн авир мууха, зөөр ихтийн зүүд мууха*; bụŕād xùnē ùxexede bụŕād lamārā xùdōlūlžė, bụŕādāē zōŕi bụŕādtā šėŋgežė bāčna *буриад хүний үхэхэд буриад ламаараа ходоолүүлж, буриадын хөрөнгө буриадтаа шингэж байна.* (БАУ); 2. *хөвөө: кладовая*; žėrsīn zōri (San.) *жирхний хоёо*; // Mo. jögeri

зөөриншэ/ zōŕinšė (Khori., Aga.) *өмчирхүү, хямгач, завшаанч: стяжатель*; zōŕinšė zaŋ *омчирхүү зан*; üŕilge zaralya yūmede zōŕinšė *үрлэг зарлага юманд хямгач*; zōŕinšė xùŋ *завшаанч /ашигч/ хүн.*

зөөхэ/ zōxò (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzōxò** (Tson.), **dzōkù** (Kham.) 1. *зөөх: таскать, перетаскивать, перевозить, транспортировать*; tùĺē zōxò *түлээ зөөх*; 2. *нүүх: кочевать*; zuhalaŋ urūyā zōxò *зуслан руугаа нүүх*; xob xọšọ zōxò *хов жив зөөх*; ùgē zōxò *үгээ зөөж хэлэх*; // Mo. jögegekü

зөөхэй/ zōxē (Khori., Aga., Tunk., San.), **zōxī** (Bar.), **dzōki** (Kham.), **dzōxē** (Tson.) 1. *зөөхий: сметана*; xeĺēmende zōxē budážà ėdixe *талханд зөөхий түрхэж идэх*; šène zōxēhē sāēda xexe *шинэ зөөхийнөөс цайндаа хийх*; bāēlyūr sō xēd or̥xihoŋ hùnē dēre zuzānār suglar̥haŋ tohoĺig sayāŋ ėdēyi zōxē gexe, tīžė bāēlyahaŋ zōxēyi xalmažà abād, āēraγāē tohondo nemežė īlūlēd, toho sọxidog bāēha yüme *байлгаж гэдэг модон савand хийгээд орхисон сүүний дээр зузаарсаар цуглар-сан тослог цагаан идээг зөөхий гэдэг, тэгж байлгасан зөөхийг хамж аваад, айргийн тосонд нэмж ийлүүлээд, тос гаргадаг байсан юм*; 2. zōxē (San.) *хуурсан гурил: саламат*; ◊ zōleŋ ùge zōxē šėŋgi *зоолон үг зөөхий шиг*; // Mo. jögekei

зубарха/ zubaṛxa (Tunk.) 1. *тасар зулгаах, тасар татах: рвать на части, терзать, растерзать*; šǫnošǫlžǫ zubaṛxa *чоно шиг зулгаах*; 2. *сэгсрэх: мотать головой*; tàŕxā̄ zubaṛxa *толгой сэгсрэх*; tomo xara noxōč mixāčtnāě zūγād, tē tere γoṛxonōč sāda ėŕyėde γarād, mixàyā̄ zubaṛžà xebtene gebe *том хар нохой махыг тань зуугаад, тоо тэр горхины цаад эрэгт гараад , махаа тасар зулгааж хэвтэнэ гэв.* (БАУ)

зубхи/ zubxi (Khori., Aga.), **dzowxi** (Tson.), **dzobki** (Kham.) *зовхи, аньсга: веки, веко*; zubxi tataxa *зовхи татах*; ùsgeldeṇtē̄ zubxim tatā *очигдоржингоо зовхи минь татсан юм*; // Mo. jobki

зубхис/ zubxis (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzowkis** (Tson.), **dzobkis** (Kham.) *зовхис: азимут*; nāěman zubxis *найман зовхис.*

зубшаана(н)/ zubšā̄haŋ (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzubtšā̄sa** (Kham.) *хавчаас, хавчаар, эмжээр, зувчаас: капт*; γutalāě zubšā̄hàŋ *гутлын хавчаас.*

зубшаха/ zubšàxa (Khori., Aga.) *дагах, дагаад, дагуу, бариад /явах/: идти вдоль чего-л*; ėŕyė zubšā̄d yàbàxat *эрэг дагаад яваарай*; Egī̄ŋ γolī̄n burtagtāě ėŕyī̄n zubšā̄d γarārāě ėdē̄mer Dondog turšūltāě, ėŕyėldeŋgūixenēr mordōrōě *Эгийн гол нь булингартай эргийг нь бариад гараарай, идэмхий Дондог туршиж /сонжиж/ мэдэж, эргэлдэлгүйшигээр гараарай.* (БАД); 2. *хэсэх, зайх: бродить*; āěl zubšàxa *айлаар хэсэх*; orod xùŋ uha zubšàxa, ortōŋ xamniγaŋ ōě zubšàxa *орос хүн ус дагаж хэсдэг, ортоон хамтиган ой дагаж хэсдэг.* (УМУ)

зубьhагар/ zubhiγar (Khori., Aga., Tunk., San.) *цонхигор, цайвгар, зэвхий, зэгэл, зэвхий саарал, унсэн хох: бледный, побледневший*; zubhiγar xùxe bolšǫŋxōě *зэвхий хох болчихсон.*

зугаа/ zuγā (Tunk., San.) 1. *яриа, хоороо, зугаа: беседа, разговор*; xūr zuγā; dalāě sōγūr hamarūlmār dāγan tanāě yàmarbe, dàxiād sā̄šàn zuγālmār zuγā tanāě yàmarbe *далай дотуур самрууллаар дааган тань ямар вэ, дахиад цааш нь зугаалаар зугаа тань ямар вэ.* (БАД); 2. *зугаа, наадам: пир, увеселение, веселье, гулянье*; zuγā nādanda ǫšǫxo *цэнгээн наадамд очих*; xüŕigeŋ xanāě basaγandā zuγā xanāě xexe gėžė albata zǫńi γuĺidxažà ūlγažà ùzebeldā *хүргэн ховгүүн хүүдээ зугаа наадам хийнэ гээж албат зоныг цуглуулж уулгаж үзэв гэнэ.* (БМУ); // Mo. juγ-a

зугаалха/ zuγālxa (Tunk., San.) 1. *яриа, хүүрнэх, хоорох, ярилцах: разговаривать*; bàŕā̄hār zuγālxa *бариадаар ярилцах*; altaŋ hāěxam boγohōětnōě alxaŋ yàdaŋ orolōěbdō, aldarṭāě yėxe tānarārā zuγālžàš yàdaŋ hūnabdā *алтан сайхан босгыг тань алхан ядан орлоо доо, алдартай их та нартай ярилцан ядан суунам даа.* (ХТД); 2. *хөгжих, хөгжилдох: развлекаться, весе-литься*; nādanda zuγālxa *наадамд орж хөгжилдох*; boržǫŋ xāělūr dombōěn dū̄rende bàŕihàyā̄ dāŋgūi γuŋxanabdi, bābāěŋ üŕiner ūlzahaŋ xōěno zuγālahār tarày̆àldā *боржин хайлуур домбын дүүрэнд барьснаа даалгүй гунхацгаана, баавайн үр нар уулзсан хойно хөгжилдсөөр тарцгаая л даа.* (БАД); 3. *зугаалах:*

гулять; γazāγūr zuγālxa *гадуур зугаалах* // Mo. juγalaqu

зугаасаха/ zuγāsaxa (Khori., Aga., Tunk., San.) *зугаацах, баясах, наадах, уйтгараа сэргээх, цэнгэх*: *развлекаться*; zuγāsažā nādaxa *зугаацаж наадах*; // Mo. juγačaqu

зугаахин/ zuγāxiŋ (Khori., Aga.), **dzuγākiŋ** (Kham.) *ер нь л зүгээр л, наргиан болгож*: *просто напросто, в шутку*; mīn zuγāxin xedī ùge xōrǿldǿyė *зүгээр л наргиан болгож хэдэн үг солъё.*

зугааша/ zuγāšā (Tunk., San.) 1. *зугаач, өгүүлэгч, хэлэгч*: *рассказчик*; ontoxo xeleheŋ zuγāšā hamaγaŋ *үлгэр хэлсэн өгүүлэгч эхнэр*; 2. *наадамч, дууч*: *певец*; zuγāšā dūšā xǫyǫr *дууч наадамч хоёр*; 3. *зугаатай хөгжилтэй, наргианч, алиа*: *весельчак*; zuγāšā axāč *хөгжилтэй ах*; šėlē zāěγād aŋγūšālxadā šėlūhenē aŋγūšāŋ gūlūlxebi, šėne hǫńinō xōrxǿdō zuγāšā axāě gūlūlxebdā *шилийг дамжаад ангууч-лахдаа шилүүсний анчин гүүлнэ дээ, шинэ сониноо ярихдаа наргианч ах гүүлнэ дээ.* (БАД)

зуд/ zud I (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Bar.) *зуд*: *гололедица, бескормица от гололедицы, дзут*; zud turaŋxa *зуд турхан*; turūn zud *туурайн зуд*; // Mo. jud

зуд/ zud II (Khori., Aga.) *маш үлэмж*: *очень, сильно*; zud taryaŋ *үлэмж тарган, их тарган*; zud xolo *маш хол*; zud tomo *нүсэр том.*

зударха/ zudarxa (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *зутрах, ядрах, тамирдах, зүдрэх, зүдэх*: *изнемогать*; zudta zudarxa *зуданд зутрах*; // Mo. judaraqu

зудтаха/ zudtaxa (Tunk., San.) *зудлах, зудрах*: *случаться о гололедице*; zudtaža γalaŋxarxa *зударч гачигдах.*

зузуур/ zuzūr (Khori., Aga.) *зузуур, ир*: *лемех*; anzahanāě zuzūrta žühūlheŋ xürhen *анжисны зузууpаар зүсүүлсэн хөрс.*

зуйгшаа/ zuigšā (San.) *дурсан сагс*: *лукошко*; zuigšā dūreŋ ālirhaŋ *сагс дүүрэн аньс.*

зуйхамаг/ zuixamag (Khori., Aga.) *шар бууцан живх*: *неглубокая берестяная коробочка для сухого навоза, подкладываемого под ребенка*; ńārāě ùxibūnē doro debdixe xǫxir xedeg ūihōr bùtēheŋ γonzoγorxoŋ güyxeŋ amharTāěyi zuixamag gexe, zuixamayi xexedē ūihenē šāra talāěn zosōšǫn xarūlād, xùl doro bāěxa talāěn xǫyǫr γazar uglūtūlaŋ ǫyōd, dēde talāěn tùxėrēlūleŋ xāěšālād bùdūr xùbōldeg heŋ *нярай хүүхдийн доор дэвсэх шар бууцыг агуулдаг үйсээр хийсэн гонзгой шиг гүехэн савыг зуйхамаг гэдэг, зуйхмагийг хийхдээ үйсний шар талыг нь дотогш нь харуулаад, хөл доор байх, талыг нь хоёр газраар онцоглүүлэн оёод, дээд хэсгийг нь дугуйруулан хайчилж даавуугаар хөвөлдөг сон.*

зула/ zula (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.) *нэгмөсөн*: */одним/ духом, залпом, за один присест*; nege zulār ėdixe *нэгмосон идэх.*

зулагар/ zulaγar (San.) *зургар, цэх, шулуун*: *стройный*; zulaγar modoŋ *цэх шулуун мод*; ōě modon sōγūr yàbaxadàš nege zulaγar modom bāěnābdā *ой модон дотуур явахад чинь нэг цэх чилгэр мод байна биз дээ.*

зулаха/ zulaxa (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *зорох, дурслах, зурслах: обстругивать, обтёсывать, строгать*; modonōĕ duṛha zulaxa *модны дурс зурслах*; burγāha zulažà yũ xexèšńib? *бургас дурсалж юу хийх нь вэ?*; 2. *зулах: раскладывать слоем /шерсть, вату/, чесать*; xùben zulaxa *хөвөн зулах*; zulxāĕ zulād heyī daraxa *зулхай зулаад эсгий хийх*; // Mo. julaqu

зулбагар/ zulbaγar (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *зулбан, зуламгар, нүцгэн, зулгархай: оголённый, общипанный, облинявший, имеющий редкую шерсть*; zulbaγar àmitaŋ *зуламгар амьтан*; // Mo. julbaγar

зулбадха/ zulbaḍxa (Tson.) *элгэн хүүдий /уут/: кожаный мешок, кошель, мешочек*; sāĕn zulbaḍxa *цайны уут.*

зулгааг/ zulγāg (Khori.) *чирэнгэ: прямой и высокий /напр. о дереве/*; zulγāg modoŋ *чирэнгэ шулуухан өндөр мод.*

зулгаадаha(н)/ zulγādaha (Khori., Aga.) *сэг, зулгаадас: падаль*; šọnī n zulγādaha *чоныи /зулгаасан/ сэг.*

зулгуурхан/ zulγūṛxaŋ (Khori., Aga.) *шулуухан, шударга, цэх, үнэнч, голч: честный*; zaŋgī n xubirāgūi zulγūṛxaŋ *зан нь хувираагүй шулуухан*; ā šàn zulγūṛxaŋ *ааш нь шударга*; sexe zulγūṛxaŋ *цэх үнэнч*; zọxiḍxon zantāĕ basaγaxaŋ zọṙiyī n moxōgūi zulγūṛxaŋ *ялдамхан зантай охин зориг нь мохоогүй шулуухан.*

зулгы/ zulgī (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzulgī** (Kham.) 1. *найрсаг, ялдам: вежливый, обходительный, приветливый*; ụṙin zulgī basaγaŋ *элэгсэг ялдам охин*; ụṙiŋxan zulgī àyàg zaŋγārā ụyàrūlaŋ aldabaldā zùṛxēmńi *найрсаг ялдам аяг зангаараа уяруулан алдлаа зүрхийг минь* (БАД); 2. *зусарч, бялдууч: льстец, подхалим, подлиза*; uhan zulgī xùŋ *зусар бялдууч хүн*; 3. *энхрий, аятайхан: ласковый*; zulgī hāĕxan ńüdēr xaraxa *энхрий зөөлөн харцаар харах*; xàńilaxal bèšèlād zulgī xaŋ xalūxan zùṛxendem zobolontōĕ *ханилахгүй л хэрнээ энхрий ялдамхан, халуухан зүрхэнд минь шаналантай.* (БАД); 4. *налгар, дэлгэр: прекрасный*; zunāĕ zulgī sag *зуны дэлгэр цаг*

зулзрай/ dzuldzrai (Bar.) *жүлдрай: желторотый, птенец, пацан, молодозелено, сосунок, молокосос*; dzuldzrai šàmtī dzuγālxār ere bi biši gèdž yèxel tōmdžgūi bāĕsaŋ xùŋ *жүлдрай чамтай зугаалахаар эр би биш гэж их л тоомжиргүй байсан хүн.*

зулмаадаha(н)/ zulmādahaŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *могойн хальс, могойн гуужмал: сброшенная кожа змей, выползень*; moγōĕn zulmādahanhā āĕxa *могойн гуужмалаас айх*; moγōĕn zulmādahaŋ tàṛxi toloγōĕ ùbeḍxede hāĕŋ gelsegšè *могойн гуужмал тархи толгой овдохөд сайн гэлцдэг.*

зулмааха/ zulmāxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **dzulmāxa** (Kham., Tson.) *зумлах, зулмах: шпарить, ошпаривать*; gùzē zulmāxa *гүзээ зумлах*; ùhī n zulmāxa *усийг нь зумлах*; // Mo. julamγaqu

зулмаганаха/ zulmaγanaxa (Khori., Aga.) 1. *зулбах: двигаться, бегать /о вылинявших животных/*; zulmaγanžà ùgī bolxo *зулбаж алга болох*; 2. *хулмаганах: угрожающе мотать головой с прижа-*

тыми ушами /о лошади/; mọ̄ri zulmayapaxa *морь хулмаганах.*

зулмагар/ zulmayar (Khori., Aga.) 1. *зулмгар, зэвхий, онгосон, гандсан: облинявший, вылинявший*; zulmayar ùŋgetē̄ *зэвхий өнгөтэй*; zulmayar yọ̄rọ̄g bùd *онгомол ёрог даавуу*; 2. *хөрзгор, үнсэн хөх /царай/, зэвхий, зэгэл, хүйтэн томор шиг /царай/: смуглый /о лице/ без растительности на лице /о человеке/*; zulmayar ńūr *хөрзгөр нүүр.*

зулмайха/ zulmāĕxa (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *зулмайх, зулгарах: быть ощипанным /или облинявшим/*; arahanāĕ ùhe zulmāĕxa *арьсны ус зулмайх*; 2. *шолбойх: не иметь растительности на лице*; borōdo norōd zulmāĕxa *бороонд нороод шолбойх.*

зулмарха/ zulmaṛxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzulmaṛxa** (Kham., Tson.) *зулгарах, зумрах. зулмарах: линять*; ùhe zulmaṛxa *ус зумрах.*

зулуур/ zulūr (Khori., Aga.) *элдэг, ялдам: обходительный, любезный*; zulūr yànz̄ī̄n exener *элдэг янзын эхнэр*; *тааатай, тааламжтай, яруу, зохистой: приятный, привлекательный, приличный*; zulūr γazar urγahaŋ zurγāŋ ùŋgē̄n sesegĺig, zurγāŋxan esegē̄n tānaṛtā zuγāγāĕ domog ùrgėyė *зохист газар ургасан зургаан онгийн цэцэг, зургаан эцгийн та нартаа зугаагийн домог өргөе.* (БАД)

зульбагар/ zụ́lbayar (Khori., Aga., Tunk., San.) *налимгар, унжуу, санжуу, буумал /чих/: обвислый /напр. об ушах собаки/*; zụ́lbayar šėxetē̄ noxōĕ *налимгар чихтэй нохой.*

зумбараа/ zumbarā (Khori., Aga.), **zumarā** (Tunk., San.), **dzumbarā** (Kham., Bar.), **dzumrāxaĕ** (Tson.) *зурам: суслик*; zumbarāγāĕ arahaŋ *зурамны арьс*; tarbaγa zumbarā aŋnaxa *тарвага зурам агнах*; zumbarāda xaḇxa z̄ūxe *зурманд хавх зүүх*; zumbarātāĕ γazar *зурамтай газар*; zumbarāγāĕ nùxende uha šụḏxažà nādagša hemdi, tuggūile bāĕyā xabdi dā *зурмын нүхэнд ус цутгаж тоглодогсон, сахилгагүй л байж дээ бид*; ◊ zaγahanda xaḇxa z̄ūxe, zumbarāda gùr tábixa *загасанд хавх зүүх, зурманд гувчуур тавих*; // Mo. jurama

зумбараашалха/ zumbarā̄šàlxa (Khori., Aga.) *зурам агнах: охотиться на сусликов*; aryādxa bàŕād zumbarā̄šàlxa *чавх бариад зурам агнах.*

зумняа/ zumńā̄ (Tson.), **boṛxoḇšọ** (Aga., Khori.) *хоншоовч: торба /в которую засыпается овёс для лошадей/*; težē̄lē̄ mọ̄ŕindo zumńā̄ z̄ūxe *тэжээлийн моринд хоншоовч хүүдий зүүх.*

зураадаha(н)/ zurādahaŋ (Khori., Aga.) *зураадаć: черта, линия, штрих, штриховка*; zurādaha γaryaxa *зураадас гаргах*; sexe zurādaha tataxa *шулуун зураадас татах*; zurādahan sō zogsoxo *зураадсан дунд зогсох*; hō̄lžū̄ zurādahaŋ *жишүү зураадас.*

зурааша/ zurā̄šà (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *зураач: художник, живописец*; aradāĕ zurā̄šà *ардын зураач.*

зурагад/ zurayad : zurayad gexe (Khori., Aga.) *зурс, зурсхийх, зурс гэх: сверкнуть, блеснуть, промелькнуть, мелькнуть*; sàxilγāŋ zurayad gēd būdal būba *цахилгаан зурсхийж аянга буулаа.*

зурам/ zuram (Khori., Aga., San.), **zurmadahaŋ** (Tunk.) *залам: лоскутки, привязываемые в местах поклонений*; derbelge modoŋ, esege, exe modoŋ, ūr modoŋ, serge modonōě gėšūhe, halā büŕide ụyàžà šėmedeg xùxe, ulāŋ, sayāŋ, šàra ùŋgēm bùd nàŕin šūldahāěyi zuram gėžė nereldeg, bōgē šânar xexedē šânar šàtarāě modonūši zuramār šėmeglēd, bō xesedē, yühenšėŋgūd malayāěn zalādā zuram ụyàxa, baha tàxil mùrgelē γazar šàndanāě modo buryāhanda zuram ụyàdag yüme *дэрвэлэг мод, эцэг эх мод, үүр мод, шүзга модны мөчир салаа бүрт уяж чимдэг хөх, улаан, цагаан, шар онгийн даавууны нарийн цуудсыг зурам /залам/ гэж нэрлэдэг, боогийн чанар шатарын модыг залмаар чимэглээд боо хэцэндээ, есончингүүд малгайн залаандаа зурам уядаг, бас тахил морголийн газар, шандангийн мод бургасанд залам уядаг юм.*

зурбаганаха/ zurbaγanaxa (Khori.), **durbaγanaxa** (Aga.) *донгосох, дэмий донгосох: городить чепуху*; šàšàžà zurbaγanaxa *чалчиж дэмий донгосох.*

зурбагар/ zurbaγar (Khori., Aga.) *задгай /амтай/, дэл сул амтай: раскрытый, открытый*; zurbaγar amatāě *задгай амтай.*

зурлаа/ zurĺā (Khori., Aga., Tunk., San.) *зураа, зураас, зурлаа: черта, линия, штрих*; zurĺā γarγaxa *зураас гаргах*; // Mo. jiruluγ-a

зурлаатаха/ zurĺātaxa (Khori., Aga.) *зураатах, зураас гарах: покрываться штрихами*; soŋxī̆n šėl zurĺātaxa *цонхны шил зураатах /хортон суух/*; bōgē tọĺi zurĺātaxa *бөөгийн толинд зураас гарах.*

зуртаганаха/ zurtaγanaxa (Khori., Aga.) *маяглах: кривляться*; gerlē urda zurtaγanaxa *толины омно маяглах.*

зурууд/ zurūd (Khori., Aga., Tunk., San.) *зурвас: полоса*; zurūd buryāha šụgī̆ *зурвас бургас шугуй.*

зуруул/ zurūl (Khori., Aga.) *чүдэнзний зуруул мод: спички, спичка*; zurūl zuraxa *чүдэнз зурах*; šī̆rī̆n zurūl *чүдэнзний мод*; zurūlār šüdō šėgšī̆lxe *чүдэнзний модоор шүдээ чигчлэх*; zurūlāě tàrxi *чүдэнзний толгой*; šī̆rī̆n zurūlār durāγāě buxa tàbixa *чүдэнзний модоор хозрийн бух тавих*; zurūlāě γansa modoŋ bùxùĺi ger šàtāxa *чүдэнзний ганц мод бүхэл гэрийг хайлуулна.*

зурхайша/ zurxāěšà (Khori., Aga., Bar., Tunk., San.), **dzurxāčtši** (Tson., Kham.) *зурхайч: астролог*; šàraham mixa andadaggüi šàra zurxāěšà *шарсан мах анддаггүй шар зурхайч*; zurxāěšāěŋ šėnen hāěŋ, emšēŋ xūšàńī̆n hāěŋ *зурхайчийн шинэ нь сайн, эмчийн хуучин нь сайн*; // Mo. jiruqayiči

зурыха/ zurī̆xa (Khori., Aga., Tunk., San.) *зурайх, дурайх: быть вытянутым в линию, выстраиваться в линейку*; xargī̆ zurī̆xa *харгуй зурайх*; xadī̆ŋ xargī̆ zurāěnal zurāěnal xazārtāěm xùleheŋ duhalnal duhalnal, xàńilhaŋ γansayā̆ xùseneb xüĺēneb, xaraxan zùrxemni tesnegüi, tesnegüi *уулын харгуй зурайна, зурайна, хазаартын минь хөлс дусална л, дусална л, ханилсан ганцаа хүснэ л хүлээнэ л хархан зүрх минь тэснэгүй, тэснэгүй.* (БАД); // Mo. jurayiqu

зусанаг/ zusanag (Tunk.) *модон хувин: сосуд для сливания молока, небольшая емкость типа кастрюльки, изготовленная из дерева*; zusanagtāĕ hùŋ *хувинтай сүү*.

зутааха/ zutāxa (San.), **dzutāxa** (Kham.), **terүélxe** (Khori., Aga.), **dzugsaxa** (Tson.), **dzugtāx** (Bar.) *зугтах, дутаах: бежать, обращаться в бегство*; noxōĕhō zutāxa *нохойноос зугтах.*

зутар/ zutar (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzutar** (Kham.) 1. *бохир, заваан, бузар, булай: грязный, свинский поступок*; zùdeg zutar yàbdal *бузар булай явдал*; 2. *нэн, тун, үлэмж, их: очень, весьма, чрезвычайно*; zutar berxe xùŋ *тун сайн хүн*; zutar mū zaŋ *их муу зан*; zutar hāĕŋ *тун сайн, их сайн.*

зутармаан/ zutarmāŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) 1. *бохир, балиар, буртагтай: грязный, неряшливый*; yūnē zutarmāŋ xudxażà bāĕyābta *юун бохир буртаг хутгаж байна вэ?*; 2. *халтар ухна: замарашка*; zutarmāŋ xùbūŋ *халтар хүүхэд, халтан баахай.*

зуулин/ zūliŋ (Tunk.) *зуумхай, зуудаг: кусающий*; zūnē düšèn dùrben teŋgerihē, teŋgerīŋ zūlìŋ ùlegšèn šọno žọrүōŋ xùbūteyē ùlgende būžà yèrexeden, xorsoүoldōĕ mergenē hùreg adūm belšèžè yàbaba *зүүний дочин дорвон тэнгэрээс, тэнгэрийн зуумхай ологчин чоно зургаан бэлтрэгтэйгээ газарт бууж ирэхэд нь, Хорсголдой Мэргэний сүрэг адуу бэлчиж явав.* (БАУ)

зууршан/ zūršàŋ (San.) *зууч: посредник; сводник*; zūršīŋ ùge *зуучийн үг*; albanāĕ zūršàŋ *албаны зууч*; zūršàm bolxo *зууч болох*; xudaldānāĕ zūršàŋ *худалдааны зууч*; zūršànār xelūlxe *зуучаар хэлүүлэх.*

зуһаг/ zuhag (Khori., Aga., Bar., Tunk., San.), **dzusak** (Kham., Tson.) *зусаг: впервые суягная, двухлетняя*; zuhag yàmāŋ *зусаг ямаа*; xọyọrodxi namarhā yurbadxi namar boltor yàbahaŋ eme xọńi, yàmāŋ zuhag gèžè neretē *хоёрдох намраас гуравдахь намар болтол яваа эм хонь, ямаа зусаг гэж нэртэй*; // Mo. jusaγ

зуһалаŋ/ zuhalaŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *зуслан: летнее местожительство, летнее стойбище, летовка, летник*; zuhalanda zuhaxa *зусланд явах*; zuhalaŋyāĕ yazar šèlexedē, mal belšèxede xabatāĕ, èdēšèlxeden tātāĕ, uha xužàrtāĕ, ùbehenēn ùzūr hùletē, hono batayanām bayatāĕ, ùnder gùbōlig, herūŋ hebšē, dùbe yazarta togtožọ zuhadag *зуслангийн газар шилэхдээ, мал бэлчихэд хавтай, идээшлэхэд нь таатай ус хужиртай, овсийх нь үзүүр солтэй, соно батгана багатай, өндөр гүвээлэг, сэрүүн сэвшээ, довгор газарт тогтож зусдаг*; // Mo. jusulang

зуһар/ zuhar (Khori., Bar.), **dzusar** (Tson.) 1. *зусар, зулгуй, зуйрган: льстивый*; zuhar zaŋ *зусар зан*; 2. *засдаг, бялдууч: лицемер*; zuhar bildayūšà *зусар бялдууч*; // Mo. jisur

зуһардаха/ zuhardaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **dzusurdaxa** (Kham.), **dzusurlaxa** (Tson.) *зусардах: лицемерить, льстить, заискивать*; nọyšè zuhardaxa *ноёдыг зусардах*; // Mo. jisurdaqu

зуһаха/ zuhaxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzusaxa** (Kham., Tson.) *зусах: проводить /всё/ лето, летовать*; yolōĕ èrүède zuhaxa

голын эрэгт зусах; ùgel ōĕ modotōĕ nemeŕi dulāŋ γazar ùgelžō̄d, zum bolxodo modogūi ùrgen tala, xaŋγal hebš̄ē γazaŋta nūžė zuhadag belē̄ *овол ой модтой номор дулаан газар оволжоод, зүн болоход модгүй оргон тал, анхилмал сэвшээ газарт нүүж зусдаг билээ*; // Mo. jusaqu

зүб/ zùb (Khori., Aga.), **zòw** (Bar., Tunk., San.), **dzòb** (Kham., Tson.) 1. *зов: правильный, верный, справедливый*; zùb talī̄n dùrō̄ *зов талын дороо*; seregte mordoxo xùbūnē̄ŋgē zùb talāĕn dùrō̄de hŭ duhāγād mordūldag *цэрэгт мордох хүүгийнхээ зов талын дороод сүү дусаагаад мордуулдаг*; 2. *зүйтэй: правильно, верно, справедливо, точно*; tanāĕ xelē̄šė zùb *танай хэлдэг зов*; // Mo. jöb

зүблэл/ zùblel (Khori., Aga.), **zòwlòl** (Tunk., San.), **dzòwlòl** (Tson., Kham., Bar.) *зовлол: совет*; negedlē zùblel *нэгдлийн зовлол*; // Mo. šöblel

зүбхэн/ zùb̲xeŋ (Khori., Aga.), **zòw̲xòŋ** (Tunk., San.), **dzòw̲xòŋ** (Tson., Kham., Bar.) *зовхон: только, лишь, всего-навсего*; zùb̲xeŋ γansa *зовхон ганц*; // Mo. jöbken

зүбшоол/ zùb̲šō̄l (Khori., Aga.) 1. *зовшоол, сайшаал: одобрение*; zùb̲šō̄l ùgexe *зовшоол огох*; 2. *зовшоорол: разрешение, согласие*; zùb̲šō̄l ab̲xa *зовшоорол авах*; // Mo. jöbsiyel

зүбшоохо/ zùb̲šō̄xò (hori., Aga.), **zòw̲šō̄xò** (Tunk., San.), **dzòw̲šöxò** (Tson., Kham.) *зовшоох: одобрять, соглашаться*; xelehīyė zùb̲šō̄xò *хэлснийг зовшоорох*; // Mo. jöbsiyekü

зүбшэхэ/zùb̲šėxe (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *зовших, зовлох: обсуждать, советоваться*; ši namda oroxodō xùsetē̄, šàdaltāĕ daŕxaŋ àmitaŋ ād. ōŋtō̄ nege ger bàŕižà ab̲xayā̄ yānàš, tīgēhā īžė tuĺižà, dāražà bāĕxagūi bāĕγā̄š dā gėžė bulžàmūrāė zùb̲šėxede harmag̲šànīn ūrlād bulžàmūrāĕŋγā gerīyi emdežė oŕxiō heŋ gexe *чи намайг бодвол хүч чадалтай дархан амьтан байж, оортоо нэг гэр барьж авахаа ясан юм бэ? Тэгсэн бол шгээж зовж, даарч байхгүй байсан даа гэж болжморын зовлоход сармагчин нь үүрлаад болжморынхоо гэрийг эвдэж орхисон гэнэ*. (БАУ); // Mo. jöbsikü

зүг/ zùg (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **dzùg** (Kham., Tson.) *зүг: сторона, направление*; barūlma barūńi urda zùg̲te *холын барууи урд зүгт*; zùg γarγaxa *зүг гаргах*; zùg ùzexe *зүг үзэх*; // Mo. jüg

зүгы/ zùgī (Khori., Aga.), **zògi** (Tunk., San.), **dzògī** (Tson., Bar.) *зөгий: пчела*; šàra zùgī *шар зөгий*; // Mo. jögei

зүгышэн/ zùgīšėŋ (Khori., Aga.), **zògīšėŋ** (Tunk., San.), **dzògišiŋ** (Bar.), **dzògītšiŋ** (Tson., Kham.) *зөгийчин: пчеловод*; negedlė zùgīšėŋ *нэгдлийн зөгийчин*; // Mo. jögeyičin

зүдэг/ zùdeg̲ (Khori., Aga.), **zùder** (Tunk.) 1. *гутамшигтай, ичгэвтэр, ичгүүртэй: позорный, постыдный, гадость*; zùdeg zutar yàbadal *гутамшигтай явдал*; zāė̄, yā̄γā zùder yūmem bolbob *за, ясан ичгүүртэй юм болоо вэ*; 2. *ичгүүртэй, шившигтэй: срам*; yā̄γā zùdeg̲ yūme

gēšėb *ясан ичгүүртэй юм бэ*; 3. *тон, туйлын*: zùdeg mūxāĕ *тон муухай.*

зүдэгтүй/ dzùdəggùi (Bar.) *турьгүй, бяргүй, бядгүй*: *слабый, бессильный*; yāsaŋ mū dzùdeggūi nàŕixaŋ edebdē *ясан муу турьгүй нарийхан эд вэ дээ*; dzùdeggūi mū tòlgò *бядгүй муу толог.*

зүдэр/ zùder (Khori., Aga.) 1. *содон, гайхамшигтай*: *замечательный*; zùder γoyọ basaγaŋ *жигтэйхэн гоё охин*; 2. *үзэрийн айхтар*: *чрезвычайно, весьма*; zùder mūxāĕ xuḇsahaŋ *үзэрийн муухай хувцас.*

зүдэнэ/ zùdēne (Khori.) 1. *зүдрэнги, зүдрүү, эцэж туйлдсан*: *изнуренный*; šànalhaŋ zùdēne šàrāĕ *шаналсан зүдрэнги царай*; zaḏtāĕ basaγanāĕ xụŕim zùdēne *хуртай хүүхний хурим зутруу*; 2. *урвагар, дорой*: *невзрачный*; γolxoṛhoŋ zùdēne ńūr *гомдож гомхорсон урвагар царай*; 3. *үзэмжгүй, олиггүй*: *неприглядный, неважный*; zùdēne oroŋ ger *үзэмжгүй орон гэр.*

зүжэг/ zùžėg (Khori., Aga.) *жүжиг*: *пьеса*; "*хурим*" züžėg "*хурим*" *жүжиг*; dàšibalbar homondo xụŕim zùžėg tàbidag bolhōr àĺi üńinē *Дашбалбар сумаш "хурим" жүжиг тавьдаг болсоор аль ходийнш.*

зүйхэмэг/ züixemeg (Khori.) *үйсэн саг, үйсэн шээгий*: *четырехугольная посуда, лукошко из бересты*; žėmes tūdeg züixemeg *жимс түүдэг үйсэн саг.*

зүлдэгэр/ zùldeger (Khori., Aga.) *зэгзгэр, зэгдгэр, зүүзгэр*: zūn xàšā naḇtardāšigūi, zùldegeṛxeŋ xoŋγor bāĕhārla, zùṛxenēm nùxesel maṛtagdāšigūi zūdeŋxen zùndem bāĕhārla *зүүн хашаа налхандаа ч үгүй, зүүзгэрхэн хонгор байсаар л, зүрхний минь нохцол мартагдаа ч үгүй зүүд л зонд минь байсаар л.* (БАД)

зүлмэхэ/ zùlmexe (Khori., Tunk., San.), **zelmexe** (Aga.), **dzelmeke** (Kham.) *зэлмэх, норгох*; tüisetē hüyė aḇšà amīn zùlmežė ūlγaba *үйсэн савтай сүүгээ авч алыг нь зэлмэж уулгав*; // Mo. jelmekü

зүлхэ/ zùlxe (Khori., Aga.) *морний гол сүн хэсэг, голын хүйс*: *середина течения*; uhanāĕ zùlxe *усны гүн хэсэг*; xaraŋ gexeden modoŋ xāĕṛsag īši tīšē xelbelzeŋ mùrenē zùlxēr urdažà yàbana *нэг харсан чинь модон хайрцаг шиг тийшээ хэлбэлзэн морний голоор урсаж явна.* (БАУ); tàŕānāĕ zùlxe *тариаты ондор ургасан хэсэг*: *место в поле, где лучше всего выросли хлеба.*

зүнмэршэг/ zùnmeṛšėg (Tunk.) *зүүлэгдүү*: *придурковатый*; zùnmeṛšėg ùbegeŋ *зүүлэгдүү овгон*; ùbege hamaγaŋ xọyọr bāĕγā, ùbegenīn zùnmeṛšėg, tala urū gūižė yàbā, tàŕā nańšàžà bāĕhaŋ ulahī xažūda ọšō *овгон эмгэн хоёр байжээ, овгон нь зүүлэгдүү, тал руу гүйж явжээ, тариа цайруулж байгаа улсын дэргэд очиж гэнэ.* (БАУ)

зүнтэг/ zùnteg (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *зоног*: *одряхлевший, старческий, выживший из ума*; zùnteg noxōĕ *зоног нохой*; zùnteg xùgšėŋ *зоног хогшин*; xùgšėn zùnteg tēšē oroxo *хогшин зоног рүүгээ орох*; zùnteg nahaŋ *зоног нас*; noxōĕmnāĕ zùnteg bolšōd demē balāĕ xusaxan yėxedešō *нохой маань зоног болчихоод дэмий балай хуцах нь*

ихэдчихсээн; zùnteg šàbayansī ŋ ùge zùbtē burūtāĕ xọ́limog *зөнөг чавганцын уг зөв буруу холимог.*

зүнтэглэхэ/ zùnteglexe (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzùntegleke** (Kham.) *зоноглох: дряхлеть, впадать в детство, выживать из ума*; zùntegleheŋ zùneg noxōĕŋ demē balāĕ xusaxadan bèšė oloŋ noxod daxažá gūildedeg šėŋgi *зоноглосон хөгшин нохойн дэлий балай хуцахад нь бусад олон ноход дагаж гүйлддэг шиг*; zùntegleheŋ xùgšėdē üge zùbtē burūtāĕ xọ́limog *зоноглосон хогшдийн уг зөвтэй буруутай холимог.*

зүргэ/ zùrge (Khori., Aga.) *зорог: тропка, тропинка*; zùrge xargī *зөрөг зам*; // Mo. jürig

зүрмэ/ zùrme (San.), **zùrem** (Tunk.) *ороомог: кушанье в виде плетенки, закрутки из кишок барана или косули*; šánahaŋ èlige, bōre, zùrxe zùrmeyē tebši sō yaryād tàbixa *чанасан элэг бөөр, зүрх, ороомгоо төвшин дотор гаргаад тавих.*

зүрхэ/ zùrxe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **dzùrke** (Kham.) *зүрх: сердце*; zùrxe xùlgexe *зүрх догдлох*; zùrxe soxixo *зүрх цохих*; zùrxē šányalxa *зүрхээ чангалах*; zùrxe sedxil *зүрх сэтгэл*; zùrxendē xadayalxa *зүрхэндээ хадгалах*; // Mo. jirüke

зүрхэлхэ/ zùrxelxe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **dzùrxelxe** (Tson.), **dzùrkelke** (Kham.), 1. *зүрхлэх, зориглох: отважиться, решаться, набираться смелости, намереваться*; zùrxelžė zùrxelžė xeležėr-xibe *зүрхэлж зүрхэлж хэлчихэв.*; 2. *зүрхлэх, азаа үзэх, турших: рисковать*; zùrxelēd ùzehūb *зүрхлээд л үзье*; // Mo. jirükelekü

зүрхэтэй/ zùrxetē (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzùrxetī** (Bar.), **dzùrketē** (Kham.) *зүрхтэй: решительный, смелый, отважный*; zùrxetē zọ́rigtōĕ xùbūd *зүрхтэй зоригтой ховгууд*; xatū zùrxetē *хатуу зүрхтэй*; dēre zùrxetē *дээр зүрхтэй*; ◊ šụbūn dzùrketē *туулай зүрхтэй*; // Mo. jirüketei

зүрюү/ züŕū (Khori., Aga., Tunk., *San.*), **dzòrū** (Tson., Kham.), **džirū** (Bar.) 1. *зоруу: противоречащий кому-чему-л, противоречивый*; yọhodo züŕū bāĕxa *ёсонд хазгай байх*; zùbxeŋ xūrte züŕū ùgüi *зөв үгэнд зоруу үгүй*; 2. *зорууд: упрямый, несговорчивый*; züŕū zaŋ *зөрууд зан*; züŕū xùbūŋ *зорууд ховгуул*; 3. *ташуу: косой*; züŕū šụyamtāĕ degter *ташуу шугаммтай дэвтэр*; 4. *зороо: разница*; ùnī n züŕū *үнийн зороо*; // Mo. jörigüü

зүүбшэ/ zūbšė (Khori.) *зүүлт: подвески, украшения*; nami hàmi zūbšė *унжгар санжгар зүүлт.*

зүүдхэл/ zūdxel (Khori., Aga.) *зүүсгэл: подвески, украшения*; mùŋgen zūdxel *мөнгөн зүүсгэл*; xažūyāĕ zūdxel *хажуугийн зүүсгэл*; zūdxel zūxe *зүүсгэл зүүх*; tolyōĕn zūdxel *толгойн зүүсгэл*; ara eberē yūn zūdxel *ар өврийн гуун зүүсгэл*; nami hami zūdxel *намирсан зүүсгэл*; zūdxel hanžūrya *зүүсгэл санжуурга*; abarhaŋ

xarāsγāĕn yėxe γǫyǫ exenerē zūd̆xel urdan asaŗžà xàyàžàŗxiō *аварсан хараацай нь их гоё эхнэрийн зүүсгэл урд нь авчирч хаячихлаа* (БАУ); // Mo. jegüdkel

зүүдэлхэ/ zūdelxe (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzūdelxe** (Tson.) *зүүдлэх: сниться, видеть во сне*; zūdelžė bod̆xo *зүүдэлж босох*; // Mo. jegüdükü

зүүдэн/ zūde(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **dzūde** (Kham., Tson.) *зүүд: сон, сновидение*; zūde manaxa *зүүд мэнэх*; zūde zùndōšyė ùzōgüib *зүүд зондоо ч үзээгүй*; // Mo. jegüdün

зүүжигэр/ zūžiger (Tson.) *зүүзгэр, зэнзгэр*: zūŋxeŋ xùndī ŋ žàbaŗta zūžiger šàrγalam žėberenži, zēgenē γodom malaγāĕtāĕ žėnšitē zalā baglāĕrā *зүүнхэн хондийн жаварт зүүзгэр шаргал мянь жирвэгэнэлээ , зээхийн годон малгайтай жинстэй залаа баглайрлаа*. (БАД)

зүүлэхэ/ zūlexe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **dzūlexe** (Kham., Tson.) *зүүн тийш явах; зүүлэх: ехать, идти на восток*; zūlžė yàbanağtū *та зүүн тийшээ явж байна уу?*

зүүн/ zūŋ I (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzū** (Kham., Tson.) *зүүн: игла, иголка*; habağšàtāĕ zūŋ *учигтай зүүн*; xùxe zū xùndùleŋ xad̆xažà šàdaxagüi *хох зүүн хондлон хатгаж чадахгүй*; // Mo. jegüü

зүүрэ(н)/ zūre(ŋ) (Tunk.) *хорон шүүс*: γurba dàxiŋ γụĺyànala, γụĺyàxadā gelēle, xoro zūreŋ xǫyǫrīn xodo selmēŋ γụĺyànala *гурав дахин гулгив гэнэ, гулгихдаа гэлээ л хор шүүс хоёрыг нь ховх цэвэрлэн гулгив гэнэ*. (БМУ)

зүүхээлхэ/ zūxēlxe (Khori., Aga., Tunk., San.) *гайхуулах, сайрхах: выставлять напоказ*; züŕū xùbūŋ beheĺigē xarūlaŋ xarūlaŋ zūxēleŋ hūba *зоруу хүү бэлзгээ харуулан харуулан гайхуулан суув*. (БАУ)

зүхэг/ zùxeg zùxeg (Khori., Aga.) *зохог зохог: вытянув шею*; tere üyėde šünehenē orōčdo hūhaŋ xirē xudalār xudalār gėžė xeleŋ, zùxeg zùxeg gėžė hūγād dūγarba *тэр үед шэнэс модны оройд суусан хэрээ худал, худал гэж хэлэн зохог зохог гэж сууган дуугарав*. (БАУ)

зүхэгэр/ zùxeger (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzùkeger** (Kham.) *боохгор, зохгор: с головой, втянутой в плечи*; zùxeger xùŋ zùxer zùxer gėžė yàbaxa *зохгор хүн зохос зохос хийж явна*.

зүхыхэ/ zùxīxe (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzukīxe** (Kham.), **dzùxīxe** (Tson.) *зохийх, бохийх, боохийх*; zùxīžė hūxa *боохийж суух*; zùxīžė šàŋnaxa *зохийж чагнах*.

зүхэли/ zùxeĺi (Khori., Aga.) *зүхэл: шкура убитого животного, снятая вместе с головой, четырьмя конечностями и хвостом и водруженная на длинный шест*; adūha àmitanāĕ tolγōĕ, dùrben taγalsag, hūltēn ùb̆šėžė, γazar zōhoŋ hurγāğta tāĕlγam bolγožǫ ùlgežė ùrgeheŋ arahāĕyi zùxeĺi gėžė nereldeg *адгуус амьтны толгой, дорвон тагалцаг сүлтэй нь овчиж, газар зоосон шургаагт тайлга болгон өлгөж оргосон арьсыг зүхэл гэж нэрлэдэг*; 2. *янхигар, янхир: высокий и сухощавый человек, дылда*; zùxeĺi xùŋ *янхир хүн*; // Mo. jükeli

зэбгэ(н)/ zebge(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **dzebegù** (Kham.) *зэвэг: ленок*; zebge zaγahaŋ *зэвэг загас*; // Mo. jebüge

зэбсэг/ zeḇseg (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **dzeḇseg** (Kham., Tson.); *зэвсэг* 1. *оружие*; bāēldānāē zeḇseg *байлдааны зэвсэг*; 2. *орудие*; baγažà zeḇseg *багаж зэвсэг*; // Mo. jebseg

зэбсэглэхэ/ zeḇseglexe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *зэвсэглэх: вооружать*; tēxiṅgēr zeḇseglexe *техникээр зэвсэглэх*; // Mo. jebseglekü

зэбүүдэнэ(н)/ zebūdeheŋ (Tunk., San.), **žèberdeheŋ** (Aga., Khori.) *зэвүүрхэл, зэвүү, жигшүүр: отвращение, омерзение, гадливость*; zebūdehem xùrene *зэвүү хүрнэ*; žèberdehe xùrmēr xüiteŋ ńüde *зэвүү хүрэм хүйтэн нүд*; aŋγūšānāē zeberdehenīn xùṛšė, būγā abād būdažàṛxiba *анчны зэвүү нь хүрч, буугаа аваад буудчихав.* (БАУ)

зэбүүсэхэ/ zebūsexe (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzebūtsexe** (Kham., Tson.), **dzewūtsex** (Bar.) 1. *зэвүүцэх, эгдүүцэх: негодовать*; žèṛxežè zebūsexe *эгдүүцэж зэвүүцэх*; xaraxahā zebūsexe *харахаас зэвүүцэх*; 2. *жигших: испытывать отвращение*; žèṛxèžè zebūsexe; 3. *зүрхших: робеть*; āēžà zèbūsexe *айж зүрхших*; // Mo. jibegüčekü

зэгэ/ zege (Khori.), **zegegšèŋ** (Aga.) *гичий, жингэр: сука, самка /хищных животных/*; zegegšèŋ xusaxa *жингэр хуцах*; zegegšèn daxād gūildexe *жингэр дагаад гүйлдэх*; zegegšèm boryōxo *жингэр боргоох*; xurdaŋ xaltar zege *хурдан халтар гичий*; ◊ žèŋ xambī yàbažēl bāēxa, zegegšèŋ xodo boryōžēl bāēxa *жин явж л байна, жингэр боргоож л байна.*

зэгэнэ(н)/ zegeheŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *зэгс: камыш*; zegehe šūyàxa *зэгс шуугих*; // Mu. jegesü

зэд/ zed (Khori., Aga., Tson., Tunk., San., Kham.), **dzed** (Kham.) 1. *зэс: медь*; zed γoṛyi ńüdeŋ *зэс гархин нүд*; zed ulāŋ šànaγa *зэс улаан шанага*; zed buγāg *зэс бугуйвч*; zed γoṛyi ńüdetē, zēge ulāŋ xụšūtāē hamaγaŋ xùŋ zolγobo *зэс гархин нүдтэй, зэрх улаан хошуутай эхнэр хүн золгов.* (БМУ); 2. *задгай мөнгө: медяк /о деньгах/, медные деньги*; zed mùŋge *задгай мөнго*; zē xùbūŋ zed maŋgilāē *зөө хүү зэс магнай*; // Mo. jes

зэдэ/ zede: zede xūγāē (Khori., Aga.) *шааг шуугиан: поднялся шум и гам*; zede xūγāē bolxo *шааг шуугиан болох*; zede xūγāē zedelxe *уухай түрхрэх.*

зэдэгэнээ/ zedegenē (Tunk.), **gùlzōrgene** (Aga., Khori.) *гүзээлзгэнэ: земляника*; zedegenē tūxe *гүзээлзгэнэ түүх*; zùṛxe hudahanāē ùbešèŋ, šụhanāē xōrelge, xotōēn šàṛxa, üyė mùsēn ùbešèŋ aryalxa edegēxēn tula zedegenēgē žèmes ėdixēyi hāēšādag, hàyà tūheŋ zedegenēyi ėdixede šụha baγatāē xùnē bėyėde hāēŋ, tùged aryalamžāēŋ yọhōr zedegenē ėdixede xùŋ uta nahatāē boldog, udān zalū yàbadag gèžè tōlodog *зүрх судасны өвчин, цусны хөөрөл, ходоодны шарх, уе мөчний өвчинг эмчилж эдгээхийн тулд гүзээлзгэнийн жимс идэхийг сайшаадаг, саяхан түүсэн гүзээлзгэнэ идэхэд цус багатай хүний биед сайн, төвөд эмчилгээний ёсоор гүзээлзгэнэ идвэл хүн урт настай болдог, удаан залуу явдаг гэж үздэг*; zabān zedegenē (Tunk.) *бөөрөлзгөнө: малина;*

zabān zedegenēyi tūžė xatāγād, sāč šėŋgēr šànād, xūitc abxa, xàńādarxada ūxa, seseg nabšàhāčn busalγažà ūžà, šàmparaŋ ùbšė arγaldag *бооролзгонийг түүж хатаагаад, цай шигээр чанаж, салхи авсан, ханиад хүрсэн зэрэгт уух буюу цэцэг навчийг нь буцалгаж ууж, шамбаран овчийг эмчилдэг.*

зэдэлхэ/ zedelxe (Khori., Aga.) *шунгинах, шунгинэх, жунгинэх, дунгэнэх: шуметь, гудеть*; zeŋge zedelxe *гилбэр шунгинах*; zùgī zedelxe *зогий жунгинэх*; dūgūrē šụlū zedelxe *дүүгүүрийн чулуу дунгэнэх*; homo zedelxe *сум шунгинэх*; zeŋgē dūŋ zedelbe, šàrγa tülēŋ šàtaba, ùxerē šėnēn šụlūŋ ūi balar hùrežė, ūiγāg bolōd ùgūi bolšọbo *зэвийн дуу шунгинав, чарга түлээ шатав, үхрийн чинээн чулуу үй бал үсэрч үнс чандар болоод үгүй болчихов.* (БАУ)

зэлд/ zeld gūlxe (Khori., Aga.) 1. *сэлд гүүлээд авах*: ene xalūnda sīdem zeld gūlīši *энэ халуунд хярам сэлд гүүлээч*; 2. *гүлд хийлгэх: почувствовать облегчение, выпить*; zāě, zeld gūlxemnēgū? *за гүлд хийлгэчих үү?*

зэлмүүхэ/ zelmūlxe (Khori., Aga.) *сэврээх: проветривать*; ńūrā zelmūlxe *нүүрээ сэврээх.*

зэлюүд/ zėĺūd (Khori., Aga.), **džėĺūd** (Kham., Tson.) *зэлүүд: пустырь, безлюдное место*; zėĺūd γazar *зэлүүд газар*; // Mo. jeligüd

зэмбэ/ zembe (Khori.) *лантанз: белена*; zembīŋ üŕi *лантанзын үр.*

зэмнэ(н)/ zemcheŋ (Khori., Aga.) *хувь/мал тохоорч гэдэс дотроос нь айл бүрт хувь түгээх: подношение*; zemehe xùrtēxe *гэдэс хүртээх*; zemehe ùgexe *хувь огох*: ùxerē mixan zemehe *үхрийн махан хувь*; ūsēn zemcheŋ *үүнээс хүртсэн хувь*; mal γarγalsahaŋ gù àĺi gedehe aršàlsahaŋ xùnūdte xùrōheŋ xụbi mixa, gedehe dotọŕi baha zemcheŋ gexe *мал гаргалцсан буюу аль гэдэс дотор арчилцсан хүмүүст хүртээсэн хувь мах, гэдэс дотрыг бас зэмнэн гэдэг.*

зэн/ zeŋ (Khori., Aga.) *зэв /сумны/, гилбэр: наконечник с четырьмя отверстиями /у стрелы/*; homonōē zeŋ *сумны зэв*; zente homoŋ *гилбэртэй сум*; zente zente homọyō zedelgeheŋ šụdarmāŋ *гилбэр гилбэрт сумаа шунгинуулсан Шадар ван /Чингүнжав/.* (БАД)

зэнгэ/ zeŋge (Tunk.) *зэв, булцуу: косточка на конце стрелы, наконечник у стрелы с четырьмя отверстиями*; homonōēn zeŋgehē utān γarba *сумны зэвнээс /булцуунаас/ утаа гарав*; zērdi mińi xurdanda zeŋgele mińi daršàna, zeŋgele minīle daršānda zūńi moŋγol tėšxene *зээрдийн минь хурданд зэв л минь харшина, зэвийн минь л харшаанд зүүний монгол холхоно.* (БАД)

зэнхыхэ/ zeŋxīxe (Tunk., San.) *цэлийх, мэлтийх, үргэлжлэх: расстилаться, простираться*; zeŋxīžė xaragdaxa *цэлийн харагдах*; xizārgūigēr zeŋxīxe *хязгааргүй үргэлжлэх*; ùŋge bùŕīn sesegēr bùrxōhen tala dāēda zeŋxīne, sàsiūr šụlūŋ xadanūd yàlāēna *онго бүрийн цэцгээр бүрхсэн тал хондий мэлтийнэ, цахиур чулуун хад уулс гялалзана.* (БАУ)

зэргэд/ dzərgəd (Bar.) *дэргэд, хажууд: около, возле, рядом, вблизи, подле*; dzərgədəə baix šiŋge hanagdana *дэргэдээ*

байх шиг санагдана; dzərgədɔɔ hūlγaba *дэргэдээ суулгав.*

зэргэшээ/ zergešē (Khori., Aga., Tunk., San.) *зэрэгцээ: стоящий рядом*; zergėšē xuhanāĕ sāna zērde mo̱rin̡ insaγāba, tere yümbe? *зэрэгцээ хүсэн цаана зэрэд морь янцгаав, тэр юу вэ?* zergėšē mo̱rin̡ *зэрэгцээ морь*; tergede orūlhaŋ zergėšē mo̱rid *тэргэнд оруулсан зэрэгцээ морьд*; γurbalahaŋ zergėšē mo̱rid *гурвалсан зэрэгцээ морьд.*

зэрдэ/ zerde : zerde gexe (Khori., Aga.) *зарсхийх: вздрогнуть*; zosōγō zerde gėžė hėžėgtē ńüdōr xarba *дотроо зарсхийж сэжигтэй нүдээр харав.*

зэртылгэхэ/ zer̡tīlgexe (Khori., Aga., Tunk., San.) *зэртэгнүүлэх: часто таращать глаза*; ńüdō zer̡tīlgexe *нүдээ зэртэг-нүүлэх*; // Mo. jerteyilgekü

зэртэгэнэхэ/ zer̡tegenexe (Khori., Aga.) *зэртэгнэх, сэртэгнэх, бүлтэгнэх: пристально смотреть вытаращенными глазами*; āĕžà zer̡tegenexe *айж сэртэгнэх*; // Mo. jertegenekü

зэртэгэр/ zer̡teger (Khori., Aga.), **dzer̡teger** (Kham., Tson.) *зэртгэр, сэртгэр: вытаращенный /о глазах/*; zer̡teger ńüde *зэртгэр нүд*; // Mo. jerteger

зэршэг/ zer̡šėg (Khori.) *хажиг: необщительный*; zer̡šėg xün̡ *хажиг хүн.*

зэрэлгээ/ zerelgē (Khori., Aga.) *зэрэглээ: марево, мираж*; zerelgē miralzaxa *зэрэглээ мяралзах*; // Mo. jergelege

зээг/ zēg (Khori.) *хогжруу, толгойн хаг: перхоть*; zēg xogžo̱ru *хаг хогжруу.*

зээгэн/ zēgeŋ (Tunk.) *зээх: росомаха*; zēgem malaγāĕ *зээхэн малгай*; zēge ulāŋ xu̱šū *зээх улаан хушуу*; zēgem malaγāĕ ümedōd, bogdōĕn dergede orōd, malaγāĕγā abaŋgüi bogdōĕn dergede bodōd bāĕna *зээхэн малгай омсоод, богдын дэргэд орood, малгайгаа авалгүй богдын дэргэд зогсоод байна.* (БАУ)

зээл/ zēl : zēl zēl (Aga.) *тугал туух аялга уг: возглас, которым понукают телят*; zēl zēl zēl! zērde ulāŋ xasar šāb̡xadaltāĕxaŋ zergėšē saγān šüdōr xazaltāĕxaŋ zēl zēl zēl! *зээл зээл зээл! зээрд улаан хацар чавхдалтайхан зэрэгцээ цагаан шүдээр хазалтайхан зээл зээл зээл!* (*бөөгийн чанарын тараал хийж, гургалдай хазах уед дуудах аялга уг*)

зээлээлхэхэ/ zēlēlxexe *гуруйлах: выражать возглас гуруй, гуруй, которым подзывают лошадей*; adūnāĕγā yėrexede zēlēlxežė γarārāĕ axamad zonōĕ yėrexede arāxi sügneŋ ugtārāĕ *адуныхаа ирэхэд гуруйлж гараарай, ахмад зоны ирэхэд архиа согнон угтаарай.* (БУД)

зээнсэр/ zēnser (Khori., Aga., Tunk., San.) *зээнцэр: сын или дочь внука*; zēgē gù, àli bùle zēgē üxibüyi zēnser gexe *зээгийн юмуу, аль бүл зээгийн хүүхдийг зээнцэр гэнэ*; āĕ! bur̡xan zàyān̄ zāĕlūl! zēnserńi bolxo xün̡ gē̄šė xàyàmta *ай бурхан заяан зайлуул! зээнцэр минь болох хүн байна шүү дээ, та.*

зээргэнэ/ zērgene (Aga., Khori.), **dzērgene** (Kham.) *зээргэнэ: эфедра*; zērgenē̄ šülte *зээргэнийн шүлт*; // Mo. jegergene

зэрдэгшэн/ zērdegšėŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **dzērdegtšėŋ** (Kham., Tson.) *зэрдэгч: рыжая /о масти лошади/*; zērgelē xuhanāē sāna zērdegšėŋ insaγāγā *зэргэлэх хүсэл цаана зэрдэгч сүүлээ ялгаалаа.*

зэрэг/ zēreg (Khori., Aga., Tunk., San.), **dzēreg** (Kham., Tson.) 1. *үргэлтгий, цочмтгой: пугливый*; zēreg tuγal *үргэлтгий тугал*; 2. *ороо: убегающий*; āĕxabtar zerśėg zēreg basaγam bāĕγā yüme *айхтар /бариггүй/ ороо хуухэн байгаа юм.*

зэрэгшэхэ/ zēregšėxe (Khori., Aga.), **dzēregšėxe** (Kham.) *орооших, ороолох: становиться пугливым /о телятах/*; tuγal zēregšėxe *тугал орооших.*

зэрэмхэй/ zēremxē (Khori., Aga.), **dzeŋgėrē** (Kham.), **zērgē** (San.) 1. *дугуй, араатай дугуй, араа: колесо, передача, шестерня*: xuxiūrta tordixogūi zēremxē, xadada xaŋgirdaggūi zēremxē, buγāhanda buŋidaggūi zēremxē, bolod tūmer zēremxē budāĕm bazarāĕ zēremxē *хожуулд тордоггүй дугуй хаданд хамхардаггүй хүрд, бургасанд бултардаггүй дугуй, болд томор хүрд, Будын Базарын дугуй.* (ДНД); 2. *эрчигнүүр: юла, волчок*; xūgedē zēremxē nādaŋ *хүүхдийн эрчигнүүр тоглоом.*

зэрэнхээлхэ/ dzəərəŋkelx (Bar.) *дугуйрах, онхрох: катиться, кататься, кружиться, виться, извиваться, образовывать круг*; dzəərəŋkē dzəərəŋkēlx *дугуй онхрох*; dzəərəŋkēldž zogsox *дугуйрч хүрээлж зогсох*; 2. *хүрээлж бүжиглэх: водить баргутский хоровод*; olūlā xòtlelseŋ, huγa huγan dōγūrō šuŋγalaŋ sùldžildeŋ dūldž bùdžgeldeg bayašūlīn toglox durtī ulamdžlalt dū bùdžgīg dzəərəŋkēlx nādam gedeg *олуулаа хотлолцон, суга суган доогуураа шургалан сүлжилдэн дуулж, бүжиглэдэг багачуулын, тоглох дуртай уламжлалт дуу бүжгийг зэрэнхийлхэ наадам гэдэг.*

И/ I

ибар/ ibar-ibar (Khori., Aga.) *шожиг шожиг гэх: семенить*; ibar ibar gexe *шожиг шожиг гэж явах*; ibar ibar gėžė yàbaxa *шожиг шожиг гэж явах*; ibar ibar gėšxelxe *шожиг шожиг гишгилэх.*

ибаргаха/ ibarγaxa (Khori., Aga.) *шожиг шожиг алхлах: семенить, идти мелкими и быстрыми шагами*; ibarγàžà yèrexe *шожиг шожиг алхалсаар ирэх.*

ивээрэг/ iwēreg (Bar.) *дотночлолтгой: принимающий близко к сердцу*; ōĕrmoγōs ixele iwēreg bāĕdag boldžā, sadanāŋ gèdž sàyà medsendēntši tīme iwēreg bolōgūi xa ši *ойрмогоос их л дотночлолтгой байдаг болжээ, садаа гэж сая мэндсэндээ ч тийм дотносог болоогүй байх аа чи.*

игаабари/ iγābari (Khori., Aga., Kham., Tunk., San.) *ээвэр, наран тал: солнцепёк*; dalīŋ iγābàŕi *саравчны помор*; xašāγāĕ iγābàŕi *хашааны өвөр*; xadīŋ iγābàŕi *хадны ээвэр*; bāĕšiŋγāĕ iγābaŕi taldan hūxa *байшингийн ээвэр талд суух.*

игааха/ iγāxa (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.) 1. *ээх: греть*; nara iγāxa *нар ээх*; 2. *нарлах: греться /на солнце/*; iγāžà hūxa *нарлан суух*; xašāγāĕ ebeŋte iγāžà hūhaŋ xùgšèd *хашааны оворт нарлаж суусан хөгшид.*

игсуудаха/ igsūdaxa (Khori., Aga.) 1. *бачимдах, бачуурах, амь тэмцэх, амьсгаж ядах*: *чувствовать стеснённость*; dosōŋ igsūdažà ämim bùtexē hanana *дотор нь бачуурч амьсгал хаагдах шахах*; 2. *давчдах, бачуудах*: *оказываться тесным*; igsūdād bagtaxagüi *бачуудаад багтахгүй*; bùgse ėŕyėxe zāěgūi igsūdaxa *бөгс эргэх зайгүй давчдах*.

игсуу(н)/ igsūŋ (Khori., Aga.) *бачуу, давчуу /амьсгалах/*: *удушливый, стесняющий дыхание*; igsūγār ämilžà xàžūdxidā xelēdxine *давчуугаар амьсгалж дэргэдэхдээ хэлээд орхино*.

игсууранги/ igsūraŋgi (Khori., Aga.) *шахсан, шахмал*: *сдавленный /о голосе/*; igsūraŋgi xōlōěγōr xī̆γalxa *шахмал хоолойгоор хахирах*.

игсуурха/ igsūrxa (Khori., Aga.) 1. *бачуурах, хоолой хяхатнах*: *становиться душным*; ämi bùtèžė igsūrxa *амь тэмцэж бачуурах*; 2. *давчдах, бачуудах*: *становится тесным*; bagtažà yàdād igsūrxa *багтаж ядан бачуудах*.

идхалга/ idxalγa (Khori., Aga.) *ятгалга*: *увещевание, внушение, убеждение*; idxalγa xexe *ятгалга хийх*; // Mo. idqalγ-a

идхаха/ idxaxa (Khori., Aga.) *ятгах*: *уговаривать, убеждать*; idxažà ōělγūlxa *ятгаж ойлгуулах*; idxažà xelexe *ятгаж хэлэх*; idxažà tataxa *ятгаж татах*; // Mo. idqaqu

иза/ iza (Khori., Aga.) *яз*: *усил. частица при глаголах* iza tataxa *яз татах*: *совершенно, совсем, вовсе*; iza šànaxa *яз чанах*; // Mo. ija

изаа/ izā (Khori., Aga.) xezē izā *хэзээ яза*: *давнишный*; xezē izānhā hāěm medexeb *хэзээ язаанаас сайн мэдиэ*; // Mo. ijaγ-a

изаб/ izab *язав татав*; *судорожное движение* /мышцей/; ural aman izab tatab gexe *уруул ам нь язав татав хийх*; // Mo. ijab

изагуур/ izaγūr (Khori., Aga.), **idzaγūr** (Kham.) 1. *язгуур, угсаа*: *род, происхождение*; tāěšā izaγūr *тайшаа язгуур*; 2. *эх сурвалж*: *начало, исток*; aŋxa izaγūrhà abād *анх эхнээсээ аваад*; axamadxaŋ noyodōěŋγō yèrexede aba èžī metù hanažà, àĺixaŋ arγārā xùndùlxùyī̆n aŋxaŋ izaγūrāt zābàŕi, abaγāě mèńi *ахмадхан ноёдынхоо ирэхэд аав ижий мэт санаж, алыхан аргаараа хүндлэх нь анхан язгуурын заавар, эгч минь*. (БУД); // Mo. ijaγur

изагууртаŋ/ izaγūrtaŋ (Khori., Aga.) *язгууртан*: *знать*; tāěžà izaγūrtaŋ *тайж язгууртан*; // Mo. ijaγurtan

изалха/ izalxa (Khori., Aga.) *язлах*: *мять, раздавливать*; bisàlžà izalxa *бяцаж язлах*; // Mo. ijalqu

изармаг/ izarmag (Khori., Aga.) *язмаг*: *творожиный, свернувшийся /напр. о кислом молоке/*; hùnē̆ izarmag *сүүний язмаг*; āěrag bùlexede izarmag ùgüi bolžo dēren tohonī̆ńi ilγardag *айраг бүлэхэд язмаг үгүй болж дээр нь тос нь ялгардаг*. // Mo. ijamaγ

изармагтаха/ izarmagtaxa (Khori., Aga.) *язмагтах*: *творожиться, свёртываться /о молоке/*; hùŋ izarmagtaxa *сүү язмагтах*; // Mo. ijamaγtaqu

язархя/ izaŗxa (Khori., Aga.) *язрах*: 1. *трескаться, лопаться*; izaŗtarā taryalxa *язартлаа тарсалах*; arahāěn izaŗtar šàxahaŋ šàxamal sar *арьсыг нь язартал бордсон шахмал шар*; 2. *разрываться, порваться /о ткани/*; xubsaha izaŗxa *хувцас язрах*; // Mo. ijaraqu

язархай/ izaŗxāě *язархай*: *разорванный*; izaŗxāě dāwū bùŕēheŋ *язархай даавуу бүрээс*; // Mo. ijarqai

ибагаһаха/ ībayanaxa (Khori.) *шожиг шожиг ахлах*: *идти мелкими шажками, семенить*; ībayanažà yèrexe *шожиг шожиг ахлаасаар ирэх*.

ибии/ ībī (Tunk.) 1. *ээж, ижий*: *мама*; muxàŕūxāě tergemnē modom bulāě xùsende, monsolzomo bèyèmnē ibī bābāěŋ xùsende *өнхөрдөг тэрэг маань модон булын хучинд, өсөж торнисон бие маань ээж аавын хучинд*; 2. *эмгэн эх*: *бабушка, мамаша*; exe yūreŋ ībī *эх Юүрэн ийвий /ээж/*.

ингэтэрээ/ īgeterē (Khori., Aga., Tunk., San.) *ингэтлээ*: *вот до чего, до такого состояния, до сих пор*; īgeterē yèxēr hanaxa *ингэтлээ их санах*.

ингэхэ/ īgexe (Khori., Aga.) *ингэх*: *делать так, поступать таким образом*; yūn dērehē īgebèš *юун дээрээс ингэв ээ*.

ингэһээр/ īgehēr (Khori., Aga.) *ингэсээр*: *вскоре, через некоторое время*; īgehēr bāětar *ингэсээр байтал*; īgehēr bāětarńi yèrexe bolxono *ингэсээр байтал ирэх болох нь*.

ингэжэ/ īgežè (Khori., Aga., Tunk., San.), **īžè** (Khori., Aga.) *ингэж*: *таким образом*; īgèžè xelexede bolxo *ингэж хэлбэл болно*.

ингээд/ īgēd (Khori., Aga.) *ингээд*: *итак, таким образом, следовательно*; īgēd bāěxada *ингээд байхад*; īgēd bāěxadā enemnē yūm bolno bē? *ингээд ирэхээрээ энэ маань юу болно вэ?*

илгэдэһэн/ īlgedeheŋ (Khori., Aga.), **īldesù** (Kham.) *ийлдэс*: *пахта, сыворотка*; īlgedehīn ilyarūlxa *ийлдэс ялгаруулах*; toho īlūlxede yardag sayān šūheŋ īlgedeheŋ gèžè neretē *тос ийлүүлэхэд гардаг цагаан шүүс ийлгэдэс гэж нэртэй*.

иимэһээ/ īmehē (Khori., Aga., Tunk., San.) *ийимээс*: *из-за этого, поэтому*; egēl īmehē bolō xàyàm *эгээ л ийимээс болсон байна*.

иинаха/ īnaxa (Khori., Aga.) *шунгинах, шүнгинэх, жунгинах*: *жужжать /напр., о летящем шмеле/*; buryūhaŋ īnaxa *шумуул жунгинах*.

ииншаа/ īnšā (Tunk.), **īntšā** (Tson.) *энэчээ, энэ тушаа*: *вот сюда, вот здесь*; īnšā hūgtī *энэ тушаа суугтуй*.

ииншаахана/ īnšāxana (Tunk.) *энэчээхэнэ, энэ тушаахан, энэ хавилдуу*: *именно тут вот /или вот сюда/, как раз вот тут /или здесь/*; īnšāxana bāěxa *энэ тушаа бий*.

ииншааһаа/ īnšāhā (Tunk.) *энчээнээс, энэ тушаанаас, энэ хавиас*: *вот отсюда*; īnšāhā yèrebeb *энэ хавиас ирлээ*.

ираглаха/ īraglaxa (Khori., Aga.) *яраглах: тихо стонать /напр. во сне/ стонать от боли*; zūdelžė īraglaxa *зүүдэлж яраглах.*

ихэ/ īxe: īxetē xamta (Khori., Aga.) *ихэх: союз наряду /или вместе/ с этим, к тому же*; īxetē xamta bidi orōhemdi *ихэхтэй хамт бид орж билээ.*

ихэр/ īhēr: īhēr tīhēr (Khori., Aga.) *ихэсээр: и всё же, и всё-таки, кое-как*; īhēr tīhēr bāētarńi ùdùr ùŋgerṣ̌ėbe *ихэсээр тэгсээр байтал одор онгорчихлоо.*

ишэгэ/ īšėge (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *ийшиг: ичиги*; ùrxelžōr esxeheŋ xonšōŋṭōĕ, xonšōr dēren bulγāĕr bàŕižà ọyọhoŋ bùd tùrīt̄ē, ger zūra ùmeddeg γutul īšėge gelsegšėbdi, orod nere xā *үргэлжээр эсгэсэн хошоортой, хошоор дээр нь булигаар барьж оёсон бос түрийтэй, гэр зуур омсдог гутлаа бид ийшиг гээж хэлцдэг, орос нэр байхаа.*

илааһа(н)/ ilāha(ŋ) (Khori., Aga.), **ilāhaŋ** (Tunk., San.), **ilā** (Kham, Tson.) *ялаа: мошка, мошкара, маики*; ilāha bataγanāŋ *ялаа батгана*; // Mo. ilaγ-a

илааһархаха/ ilāhaṛxaxa (Khori.), **ilāṛxaxu** (Kham.) *ялаархах: страдать от мошкары, быть донимаемым мошкарой*; ilāṛxaham mọŕiŋ *ялаархсан морь*; // Mo. ilaγarqaqu

илагдал/ ilagdal (Khori., Aga.) *ялагдал: поражение*; ilagdal xüĺēxe *ялагдал хүлээх*; // Mo. ilaγdal

илагдаха/ ilagdaxa (Khori., Aga.) *ялагдах: терпеть поражение*; xendėš ilagdažà dīldexegùi *хэнд ч ялагдаж дийлдэхгүй*; ilāšyėhā nomoγom bāĕ ilagdāšyėhā sogtōĕ bāĕ *яллаа ч гэсэн номхон бай, ялагдлаа ч гэсэн догтой бай*; // Mo. ilaγdaqu

илагдашагүй/ ilagdàšàgüi (Khori., Aga.) *ялагдашгүй: непобедимый*; ilagdàšàgüi bātarĺig arad tùmeŋ *ялагдашгүй баатарлаг ард түмэн*; // Mo. ilaγdasi ügei

илагша/ ilagšà (Khori., Aga.) *ялгуулсан, ялагч: победитель*; ilagšà ulāŋ sereg *ялгуулсан улаан цэрэг*; // Mo. ilaγči

илалта/ ilalta (Khori., Aga.) *ялалт: победа*; ilaltāĕm bàyàr *ялалтын баяр*; yėxe ilalta *их ялалт*; // Mo. ilalta

илангаяа/ ilaŋγayā (Khori., Aga.) *ялангуяа: особенно, исключительно, чрезвычайно*; neŋ ilaŋγayà *нэн ялангуяа*; hėyī gerē hāēnīn yūmbe gexede nūdelšė zondo àyàtāĕ zọxid bāĕxahā γadana šīggūi, xodo seber aγār orožọ bāĕdag, ilaŋγàyà dulānāĕ sagta dosōńi hėŕūm bāĕdagbšū *эсгий гэрийн сайн нь юу ч гэхэд нүүдэлч зонд ая зохистой байхаас гадна чийгүй, үргэлж цэвэр агаар орж байдаг. Ялангуяа дулааны цагт дотор нь сэрүүн байдаг шүү дээ*; // Mo. ilangγuy-a

илантуу/ ilantū (Khori., Aga.) *ялангуй: победоносный*; nuγaṛxāĕ xurγatāĕ xùnūd šàγāĕ šūrexedē ilantū bāĕdagle heŋ *нугархай хурууталй хумүүс шагай шүүрэхдээ ялангуй байдаг л сан.*

илаха/ ilaxa (Khori., Aga.) *ялах: побеждать*; ilàžà γaṛxa *ялж гарах*; zùb γazaṛhā èxilžė tōlō hāńi, xọyọr lamāĕyė

negėšyė dāĕraŋgūi xo̱ŕiŋ šȧyāĕnūdā bultāĕn yaŋyaȥȧ šȧdahaŋ xùŋ ilaham boldog *зов газраас эхэлж тоолбол, хоёр ламыг нэг ч дайралгүй хорин шагайгаа бүгдийг нь гаргаж чадсан хүн ялсан болдог*; // Mo. ilaqu

илбарай/ ilbarāĕ (Khori., Aga.) *нялбагар, бялбагар, бэлцгэр: мягкий /о плоде/*; ilbarāĕ bolhoŋ žėmes *нялбагар болсон жимс.*

илгаа/ ilyā (Khori., Aga.) *ялгаа: разница, различие*; nahanāĕ ilyā *насны ялгаа*; onōĕ ilyā *оны ялгаа*; žühenē ilyā *зүсний ялгаа*; // Mo. ilyaγ-a

илгаагүй/ ilyāgüī (Khori., Aga.) *ялгаагүй: не имеющий различия /или отличия, разницы/*; hùni ùdùr ilyāgüī *одор шоно ялгаагүй*; // Mo. ilyaγ-a ügei

илгаатай/ ilyātāĕ (Khori., Aga.) *ялгаатай: имеющий отличие /или различие, разницу/*; ilyātāĕ xandaxa *ялгаатай хандах*; // Mo. ilyaγ-a tai

илгабари/ ilyabȧŕi (Khori., Aga.) *ялгавар: различие, отличие*; ùgel zunāĕ ilyabȧŕi *өвөл зуны ялгавар*; // Mo. ilyaburi

илгабарилха/ ilyabȧŕilxa (Khori., Aga.) *ялгаварлах: отделять, обособлять*; ilyabȧŕilxa ùzel *ялгаварлах үзэл*; // ilyaburilaqu

илгагдаха/ ilyagdaxa (Khori., Aga.) *ялгагдах: страд от* ilyaxa; *отделяться, обособляться*; ùndùr naḇtarārā ilyagdaxa *ондор намаараа ялгагдах*; // Mo. ilyaγdaqu

илгагдашгүй/ ilyagdȧšȧgüī (Khori., Aga.) *ялгагдашгүй: трудно отличимый*; ilyagdȧšȧgüi adl̇i *ялгагдашгүй адил*; // Mo. ilyaγdasi ügei

илгаранги/ ilyaraŋgi (Khori., Aga.) *ялгарангуй: обособленный*; ilyaraŋgi xaragdaxa *ялгарангуй харагдах*; xùnē malnūši asarād nīlūlxedėš ilyaraŋgi bāĕxa *хүний малуудыг авчраад нийлүүлэхэд чинь ялгарангуй байна аа.*

илгарма/ ilyarma (Khori., Aga.) *ялгарам: отличительный, отличающийся*; xȧžūḏ-xihā ilyaram yūmeŋ ùgī *хажуудахаас ялгарах юмгүй.*

илгаруулха/ ilyarūlxa (Khori., Aga.) *ялгаруулах: различать, отличать, разбирать, сортировать*; toho ilyarūlxa *тос ялгаруулах.*

илгаруулшагүй/ ilyarūlšȧgüi (Khori., Aga.) *ялгаруулшгүй: неразличимый, неотличимый*; mīn ńüdōr ilyarūlšȧgüi *энгийн нүдээр ялгаруулшгүй.*

илгарха/ ilyaṛxa (Khori., Aga.) *ялгарах: отличаться, различаться*; ilyaṛšȧ yėrexe *ялгарч ирэх*; olonhō ilyaṛxa *олноос ялгарах*; toho ilyaṛxa *тос ялгарах*; ùŋge žühōrō ilyaṛxa *онго зүсээрээ ялгарах*; xetīŋ yėxe bāĕ dēre xùlùg moŕid ilyarba *хэтийн их бай дээр хүлэг морид ялгарав.* (ХМЦ); // Mo. ilyarqu

илгаха/ ilyaxa (Khori., Aga.) *ялгах* 1. *различать, отличать*; ilyan tȧńixa *ялган таних*; 2. *отделять, обособлять*; hū ilyaxa *сүү ялгах*; toho ilyaxa *тос ялгах*; // Mo. ilyaqu

илгашагүй/ ilyȧšȧgüi (Khori., Aga.) *ялгашгүй: не различающийся, неразличимый, не отличающийся*; ilyȧšȧgüi adȧl̇i *ялгашгүй адил*; // Mo. ilyasi ügei

илдам/ ildam (Khori., Aga.) *ялдам: ласковый, приветливый учтивый, обходительный*; ildam zaŋ *ялдам зан*; ildam nāĕrtāĕ *найртай ялдам*; nabtarxaŋ gùbōdō nāĕdaltagūi, namagtāĕ šàbartāĕ bāĕžà bolxo, nalarxāĕ ildamdan nāĕdaltagūi, nahanāĕ ɣansatāĕ bāĕžà bolxo *намхан гувэндээ найдалтгүй, намагтай шавартай ч байж мэдиэ, найрсаг ялдамд нь найдалтгүй, насны ганцтай ч байж мэдиэ.* (БАД); ildamār xelexedē elteržė unaxagūiš *эелдгээр хэллээ гээд элтэрч унахгүй шүү*; // Mo. ildam

илдамхан/ ildamxaŋ (Khori., Aga.) *ялдамхан: уменьш от* ildam; ildamxaŋ basaɣaŋ *ялдамхан охин*; xadīŋ atarxam belšēride xazārtala moŕiyō aldažárxiōb, xāĕratāĕ ɣansāĕŋɣā ildamxanda xaraŋxīɣār mordoxoyō martažárxiōb *хадын атархан бэлчээрт хазаарт л морио алдчихлаа, хайртай ганцынхаа ялдамханд харанхуйгаар мордохоо мартчихлаа.* (БАД); // Mo. ildamqan

илеэ/ ilē хoĺō (Bar.) *илий нэлий: пролитно*; hū hāĺi ilē xoĺō atxaxa *сүү сааль илий нэлий асгах.*

илзарха/ ilzarxa (Khori., Aga.) 1. *ялзрах: разлагаться, гнить*; daragdažà ilzarxa *дарагдаж ялзрах*; 2. *ултрэх, шалзрах: отпариваться, развариться*; ilzartarā busalxa *ултэртэл шалзартлаа буцлах*; // Mo. iljarqu

илмаг/ ilmag (Khori., Aga.) *цэлхэн: отёк лица*; toĺīn šinēn ńūrīn ilmagtāĕ, tobšīn šinēn zürxenīn dolgilōtōĕl *толийн чинээн нүүр нь цэлхэнтэй, товчийн чинээн зурх нь долгилоотой л.* (БМД)

имагта/ imagta (Khori., Aga.) *ямагт: всегда, постоянно*; sag imagta xodo īžė xelegšėheŋ *цаг ямагт үргэлж ингэж хэлдэг сэн*; // Mo. imaɣta

имперіал/ imparāĺ (Khori., Aga.) *орос алтан зоос: империал*; orodōĕ xānta zasaɣāĕ üyède xeregležė bāĕhaŋ altaŋ xàšàrha mùŋgùŋ, ara taldan bùtū xēd šágta bolɣožọ xubsahandā xadadag, henžė xēd zūdeg, beheĺig ɣọyọlto bolɣodog bāĕɣā *оросын хаант засгийн үед хэрэглэж байсан алтан зоосон монго, ар талд нь битүү гагнаад товч болгож хувцсандаа хаддаг, сэнж хийгээд зүүдэг, богж гоёл болгодог байлаа.*

имь/ im ~ ėmi (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *им: метка*: malāĕ šėxīn eldeb tùxeltēgēr hetelžė otolhoŋ temdeg *малын чихийг элдэв янзаар сэтэлж хайчилсан тэмдэг*; šūrxāĕ im *цуулбар им*; // Mo. im

инаг/ inag (Khori., Aga.) *янаг: любимый, любимая*; ėŕēŋxen ńüdemńi uhataŋxāĕ inag ɣansayā hanā yüme gū *эрээхэн нүд минь мэллэрээд, янаг ганцыгаа санаа юу* (БАД); baza bazadā inag, azarɣa bāhandā inag *баз баздаа янаг, азрага баасандаа янаг*; // Mo. inaɣ

инаглал/ inaglal (Khori., Aga.) *янаглал: любовь, влюблённость*; xalūŋ inaglal *халуун янаглал*; // Mo. inaɣlal

инаглаха/ inaglaxa (Khori., Aga.) *янаглах: любить*; inaglažà duralalsaxa *янаглаж дурлалцах*; // Mo. inaɣlaqu

инзагалха/ inzaɣalxa (Khori., Aga.) *янзагалах: приносить детёныша,*

...ться /о диких козах/; gùrō̄heŋ ...ŋalxa *горбос янзагалах*; // Mo. injalaqu

инзага(ŋ)/ inzaγa(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.), **indzaγu** (Kham.) 1. *янзага: козлёнок детёныш дикой козы/*; gùrō̄henē inzaγaŋ *горбосний янзага*; inzaγan tō̄rig *янзган шийрох*; 2. *зоргол, хандгайн тугал: детёныш /оленей, лосей/*; (San.) bugī̄ŋ inzaγaŋ *бугын зоргол*; 3. *янзган ширээ: ...кий продолговатый столик на четырех ножках с выдвижным ящиком или дверцей*; buŗxanāē šèrēgē egēŋ dōdo šātan ...olxo nārīŋ ɣonzoɣor šèrē, huɣalɣāēyi inzaγan šèrē gexe *бурхны ширээний эгээ одод шат болох нарийн гонзгой ширээ, нүүрэнд нь янзган ширээ гэдэг.*

инсагалха/ insaγālxa (Khori., Aga.) *...галах: ржать*; ūŗhèžè insaγālxa *үүр-...эх янцгалах*; xažà mùŋgùm bāēšiŋɣā ...anxinatar insaγālba *хажуу мөнгөн байшин-...аа хангинатал янцгаав.* (БМУ); // Mo. ...čaɣalaqu

инсагаха/ insaγāxa (Khori., Aga.) *...цгах: ржать*; emēlte moŗīm insaγāna ...žèlxeŋ hùregō̄ hanā yūmā gù *эмээлт морь ...инь янцгааж байна, ижил сургээ саная ...и уу.* (БАД); // Mo. inčaɣaqu

инсаглаха/ insaglaxa (Khori., Aga.) *...цгах: кряхтеть, пыхтеть*; insaglažà ...ūlbō̄xò *янцгаж хөрвөх*; insaglaxa gèžè ...ege yèxe beŗxe yūmem bī gèžè ùnegeŋ ...žī xelebe *янцгах гэж нэг их бэрх юм ...ай гэж үнэгэн авхай хэлэв.* (БАУ); // Mo. ...čaɣlaqu

интаууур/ ī́nšā̄ɣūr (Tunk.), **intšā̄ɣūr** (...son.) *энүүгээр үүгээр: по этому месту, ...ут здесь*; ī́nšā̄ɣūr yèrexe *энүүгээр ирэх.*

иньшаа/ ińšā̄ (Tunk.) *энэх: вот здесь, вот тут*; ińšā̄ zogsožọ bāēhaŋ xūŋ *энэх зогсож байсан хүн.*

ипаран/ iparaŋ (Aga., Kham.) *үйлчай, ...йлчлэгч, үйлчлэгч: плаксивый*; iparaŋ xūged *үйлчлэгч хүүхэд.*

ипарха/ iparxa (Aga., Kham.) *үйлах: плакать*; xaltad gexedel iparšà bāēxa *халтис гэхэд (сав хайхэд л) үйлэх байдаг.*

ираганаха/ iraɣanaxa (Khori., Aga.) *эрэлзэх: рябить, пестреть /в глазах/*; iraɣanažà xaragdaxa *эрэлзэж харагдах, жирэв жаров хийх: мелькать*; odoŋ iraɣanaxa *одод жирэв жаров гийж байв.*

ираган/ iraɣar (Khori., Aga.) 1. *яргар, яргай: в ряд, шеренгой*; iraɣar oloŋ sergūd irāētarā žàgsā *яргар олон цэргүүд яргайтлаа жагсаж*; 2. *тарган, цоохор, эрээн: пёстрый*; iraɣar bataɣanān irāēldàšō *тарган цоохор болтол нялх шавшсаар*; 3. *жиргэр, шигүү, чигжүү: убористый*; iraɣar teḅxerēr yàḅtalxa *жиргэр /чигжүү/ нягтаар тэвийтэл хуралх.*

ирагдаха/ iragdaxa (Khori., Aga.) *ярагдах: страд от* iraxa; iragdaŋ nēgdexe *ярагдан нээгдэх: растворяться /о двери/*; xūšège iragdaxa *хөшиг ярагдах*; *i!* Mo. iragdaqu

ирагуу/ iraɣū (Khori.) *яруу: звучный, мелодичный*; iraɣū hāēxan dū *яруу сайхан дуу*; // Mo. iraɣu

ирайлгаха/ irāēlɣaxa (Khori., Aga.) *яргайлгах: ставить /или сажать/ в ряд /или шеренгой/*; bàrīlɣa bāēšàŋ irāēlɣaxa *барилга байшин яргайлгах*; // Mo. irayilɣaqu

ирайха/ irāčxa (Khori., Aga.) *ярайх*: *стоять рядами /или шеренгами/*; irāčžȧ zogsoxo *ярайж зогсох*; barūn talārāčn irāčžȧ zogsobo *баруун талаар нь ярайж зогсов*; // Mo. irayiqu

иралзаха/ iralzaxa (Khori., Aga.) *яралзах*: *сверкать, блестеть*; iralzahan sayān šüdù *яралзсан цагаан шуд*; // Mo. iraljaqu

иралзуулха/ iralzūlxa (Khori., Aga.) *яралзуулах*: *допуст от иралзаха*; šėgeḑxemel müŋgüŋ họyōyė iralzūlaŋ yėregšė erdėńite xurduŋ xùlùg *шигтгэмэл мөнгөн соёог яралзуулан ирэгч эрдэнэт хурдан хүлэг*. (ХМЦ)

ираха/ iraxa (Khori., Aga.) *ерэх, ярах*: *приподнимать, приоткрывать, раздвигать, разрезать*; xüšėge iraxa *хошиг ярах*; sēžē̄ iraxa *цээжээ ярах*; arah ī ŋ iražȧ otolxo *арьсыг нь ярж* (*ерж*) *огтлох*; // Mo. iraqu

ирбагар/ irbayar I (Khori., Aga.) *ярвагар*: *недовольно сморщившийся /о лице/*; irbayar ńūr *ярвагар нүүр*; irbayar xataŋ *ярвагар хатан*; // Mo. irbayar

ирбагар/ irbayar II (Aga.) *шилгэн, чалчигар, биегүй*: irbayar yȧyȧr yūmeŋ *чалчгар хэврэг юм*.

ирбайха/ irbāčxa (Khori., Aga.) *ярвайх* 1. *корчить гримасу, морщиться, делать кислое лицо*; xamarā harnayȧšūlžȧ irbāčxa *хамраа сарталзуулан ярвайх*; 2. *ихэрхэх, томорхох*: *быть надменным*; yėxeṛxežė irbāčxa *ихэрхэж ярвайх*; // Mo. irbayiqu

иргай/ irγāč (Khori., Aga.) *яргай*: *кизил*; irγāč modoŋ *яргай мод*; // Mo. irγai

иргаха/ irγaxa (Khori., Aga.) *яргах*: *резать, слепить /глаза/*; sahanda ńüdeŋ irγana *цасанд нүд яргана*.

иргаша/ irγȧšȧ *яргач*: *мясник*; irγȧšȧ xùŋ *яргач хүн*; // Mo. irγači

иргашан/ irγȧšȧŋ (Khori., Aga.) *яргачин*: 1. *мясник*; mixanāč irγȧšȧŋ *махны яргачин*; 2. *зандалчин*: *палач, убийца*; irγȧšȧn zandalšȧn dāčsanūd *яргачин зандалчин дайснууд*; // Mo. irγačin

иргуу/ irγū (Khori.) *шийдвэргүй, холбирхой*: *нерешительный*; irγū xüŋ *шийдвэргүй хүн*.

ирзаганаха/ irzaγanaxa (Khori., Aga.) *ярзаганах*: *оскаливать /зубы/*; šọnī n šüdù irzaγanaxa *чоныи шуд ярзаганах*; // Mo. irjaγanaqu

ирзагар/ irzaγar (Khori., Aga.) *ярзгар*: *оскаленный /о зубах/*; irzaγar šüdùtē *ярзгар шүдтэй*; // Mo. irjaγar

ирзайха/ irzāčxa (Khori., Aga.) *ярзайх*: *быть оскаленным, оскаливаться*; šüdùŋ irzāčxa *шуд нь ярзайх*; šėrbelzeter šėṛtežė šüdù yūgē irzāčžȧ šȧrāčn šȧžȧnāč dāčsanī yė talxan toborog bolγogšọ *ширвэлзтэл ширтэж, шүд юугээн ярзайж, шарын шашны дайсныг талхан товрог болгогч*. (ДДМ); // Mo. irjayiqu

ирмагар/ irmaγar (Khori., Aga.) *зэрмэгэр, шингэн, зоолон*: *редкий /напр. о бороде/*; irmaγar šȧra haxal *шингэн шар сахал*.

ирмайха/ irmāčxa (Khori., Aga.) *шингэрэх, оочин цоочин байх*: *быть редким /напр. о бороде/*; haxal irmāčžȧ uryaxa *сахал оочин цоочин ургах*.

ирһагад/ iṛhayad : iṛhayad gexe (Khori., Aga.) *бялдуучлах, зусардах*: *подхалимничать, стараться угодить*; iṛhayad gėžė naltāsayāŋ *зусардаж налдигнаад*.

ирһагар/ iṛhayar (Khori., Aga.) *арсгай, орсгой, ярсгар*: *с оскаленными зубами*; iṛhayar šüdù *арсгай шүд*; iṛhayar bōxoldōĕ *ярсгар боохолдой*.

ирһайха/ iṛhāĕxa (Khori., Aga.) *арсайх, ярсайх*: *скалить зубы*; iṛhāĕžà ėńēxe *арсайж инээх*; // Mo. irsayiqu

исалха/ isalxa (Khori., Aga.) *язганах, явганах*: *кишеть*; šọrγōlžọ isalxa *шоргоолж язганах*; ùbehenē ọyōrōr ùmeŋ šọrγōlžọm metù isalžà yàbaxa, uhanāĕ ọyōrōr zayaha žàrāxāĕ metù àĺi oloŋ yàbadag àmitad *өвсний ёроолоор өмөн шоргоолж мэт язганан явах, усны ёроолоор загас жараахай мэт аль олон явдаг амьтад*. (БМД)

итага/ itaγa (Khori., Aga.) *ятга*: *арфа*; itaγa xügžėm tataxadā beṛxe basayaŋ *ятга хөгжим татахдаа чадамгай охин*; // Mo. yataγ-a

ихэн/ ihəŋ (Tunk.) *ис*: *сажа, копоть*; ihem bolšọhoŋ γarāsa *ис болчихсон тооно*.

ишэргэнээн/ išėrgenēŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *эсэргэнэ*: *сыть*; iširgenēn tūraxa *эсэргэнэ туурах*; miŋγaŋ dēgūr gūidel miŋγaŋ ulāŋ iširgenēŋ xàyàdahaŋ, dàyàn dēgūr gūidel daḅxar ulāŋ iširgenēŋ xàyàlγa *мянган дээгүүр гүйдэл мянган улаан эсэргэнэ хаядас, даян дээгүүр гүйдэл давхар улаан эсэргэнэ хаялга*. (БМД)

К/ К

кёосгон/ kiōsoγoŋ (Kham.), **xiōsoγoŋ** (Khori., Aga., Tunk., San.), **šōsγoŋ** (Bar.) *маний*: *гермафродит*; *двуполое существо*; xiōsγoŋ xùŋ *маний хүн*; exener basayàši šàrāĕšàlxahā bešė yümegüi xiōsoγoŋ zọĺig gĕšėltė *эхнэр хүүхнийг царайчлахаас өөр юмгүй маний золиг юм аа даа*.

кибаг/ kibag (Kham.), **xibag** (Khori., Aga.) *хигдэс, үйрмэг*: *крошки*; xibag boltor xeṛšėxe *хигдэс болтол хэрчих*.

кибаглаха/ kibaglaxa (Kham.), **xibaglaxa** (Khori., Aga.) *хигэх, жижиглэх, жиргэх*: *откалывать тонкимим кусками*; xùldū mixa xibaglaxa *холдүү мах хигэх*.

кибсайлгаха/ xiḅhāĕlγaxa (Khori., Aga.) *гярлайлгах*: *зажмурить*; šànāyā tulād ńüdō̄ xiḅhāĕlγaŋ hanāšàrba *шанаагаа тулаад нүдээ хярлайлган санаашрав*.

кибэдэсэ(н)/ kiberdese(ŋ) (Kham.), **xibeḍehe(ŋ)** (Aga., Khori.) *хивдэс*: *жвачка*; malāĕ xoto sōhō hōrgene γarγažà zažàldag ùbehe noγōŋ xibedeheŋ gelsexe *малын ходоодон дотроос сөөргө нь гаргаж зажилдаг өвс ногоог хивдэс гэлцдэг*; xibedehē xibexe *хивдсээ хивэх*; xürōgē xibedeheŋ *хөрөөний үртэс*; // Mo. kebidesün

кизагаар/ kidzaγār (Kham.), **xizaγār** (Aga.), **xizār** (Khori.), **xizāγār** (Tunk.), **xidzaγār** (Tson.) 1. *хязгаар*: *край*; *граница, предел, рубеж*; àyārāĕ xolo zambūtùbīŋ oronōĕlo xizaγārāĕ γazaṛhāla ùndùr hāĕxaŋ sahatāĕ sayāŋ ūlāĕŋ ezeŋ Sàńīšxāĕŋ xùbūŋ buṛxam Būilāŋ tùrgen tulmāšàmńi nāna hāĕxan dūlagtīdā *алс хол замбутивийн орны хязгаар газраас л өндөр сайхан*

цастай цагаан уулын эзэн Санийшхийн хөвгүүн бурхан Буйлаан түргэн хэлмэрч минь сонсон сонсогтун. (БМД); ụndụr saγān teŋgėŕī̱ŋ xizāγārī̱n xanāĕ ọšọžọ ėńyī̱n šàra nūrāĕ ėŕyė dēre xụ̀rgežė ụ̀gbe *алс хол замбутивийн орны хязгаар хяр-хагаар дүүлж энгийн шар нуурийн эрэг дээр хүргэж өгөв.* (БМУ); // Mo. kijaγar

киибэн/ kī̱beŋ (Kham.), **xī̱beŋ** (Aga.) *салхин /хурдан/: скакун*; xī̱beŋ xī̱beŋ xarayā̱ xī̱belzū̱ležė mordōrōĕ *салхин салхин хараараа салхи татуулж мордоорой.* (БАД)

киигалха/ kī̱γalxa (Kham.), **xī̱γalxa** (Khori., Aga.) *хиаглах: хрипеть, дышать со свистом*; sā̱šā̱ taha žüḏxežė bāĕhaŋ adūhanāĕ šàxalzūrār orohoŋ urγāĕŋ γūibāĕyi erexeden, tere adūhaŋ àmiyā̱ bụ̀teŋ xī̱γalād bāĕžà ụ̀gedeg yüme *цаашаа тас зүтгэж байсан адууны чихалзууpаар орсон уургын хүйвыг эрэхэд нь тэр адуу амьсгаа нь боогдож хиаглаад, зогсож өгдөг юм.*

кииганаха/ kī̱γanaxa (Kham.), **xī̱γanaxa** (Khori., Aga.) *хиагнах: сипеть, хрипеть*; mexetē̱xenēr xī̱γanasa ėńēbe *зальтайгаар хиагнаж инээв.*

киигануулха/ kī̱γanūlxa (Kham.), **xī̱γanūlxa** (Khori., Aga.) *хиагнуулах: скрести*; xōlōĕγō xī̱γanūlaŋ xàšxaṛ̬xa *хоолойгоо хиагнуулан хашгирах.*

киидэкү/ kī̱dekù (Kham.), **xī̱dexe** (Khori., Aga., Tunk., San.) *хийсэх: нестись /по ветру/; развеваться*; xamxūl hàĺxinda xī̱dexe *хамхуул салхинд хийсэх*; tug xī̱dexe *туг хийсэх*; xī̱deŋ ụṛ̬xiṛ̬xe *хийсэн бургих*; budži būral gētši kī̱ḏseŋ gū nī̱ḏseŋ gū̱ xọyọr tšikeńi šūgitšiba *Буж буурал гэгч хийссэн үү, ниссэн үү хоёр чих нь шуугичихав.* (OXY); // Mo. keyiskü

киидкэкү/ kī̱ḏkekù (Kham.), **xī̱ḏxexe** (Khori., Aga., Tunk., San.) *хийсгэх: допустить от хиидэхэ*; 1. *развевать; развеивать, пускать по ветру*; 2. *веять, провеивать*; hàĺxinda xī̱ḏxexe *салхинд хийсэх*; ùrche xī̱ḏxexe *үр тариа хийсгэх*; talxa xī̱ḏxexe *тариа хийсгэх*; xara hàĺxi būlγažà yàha uhāĕn šàra dalāĕda xī̱ḏxežė oṛ̬xibo *хар салхи буулгаж яс усыг нь шар далайд хийсгэж орхив.* (БМУ); // Mo. keyiskekü

киирэкү/ kī̱rókù (Kham.), **xī̱rexe** (Khori., Aga.) 1. *солиорох, галзуурах: сходить с ума; рехнуться*; ši ī̱xedē xī̱rē güš *чи ингэхэд галзуурав уу?*; 2. *хийрхэх: беситься*; xī̱reheŋ noxōĕ *хийрхсэн нохой.*

килайха/ kilāĕxa (Kham.), **xilāĕxa** (Khori., Aga.) *хялайх: косить /о глазах/*; ńüdē kilāĕγād kelē γaryād γodzōĕdži bāĕna *нүдээ хялайгаад хэлээ гаргаад зогсож байна.* (OXY); // Mo. kilayiqu

килгааса(н)/ kilγāso (Kham.), **xilγahā(ŋ)** (Khori., Aga., Tunk., San.), **xàlγōso** (Tson.) 1. *хялгас: волос, волосы /напр конский/*; xilγāha ụ́rixa *хялгас томох*; xilγāha tụšā̱xa *хялгас тушаах*; adūnāĕl kilγāsu šèŋgi *адууны хялгас шиг*; 2. *хялгасан: волосяной, из конского волоса*; xilγāhan šū̱r *хялгасан шүүр*; xilγāhaŋ γadaṛ̬tāĕ degel *хялгасан бөсөөр өнгөлсөн дээл*; xilγāhaŋ hūŕi *хялгасан живх*; xilγāhaŋ xū̱r *морин хуур*; xilγāhaŋ γutalta (Tunk.) *хялгасан гуталт (баавгай)*; xilγāhaŋ xoṛ̬xōĕ *хялгасан хорхой*; mùnṍ xamag yū̱meŋ xilγāhanāĕ xira dēre bāĕna xàyàm *өнөө хамаг юм хутганы ирэн дээр байна шүү дээ*; xilγāhanāĕ ermig dēre ~ *хутганы ирэн дээр.*

килогод/ kiloγod (Kham.), **xiloγod gexe** (Khori., Aga.) *хяламхийх: бросать недовольные взгляды, коситься*; xiloγod gėžė xaraxa *хяламхийж харах*; arahā xündī̆lū̆lxē hanā güš gėžė aban xiloγod gebe *арьсаа хөндийрүүлэх гэвүү чи гэж аав нь хяламхийв.*

килойхо/ kilōĕxo (Kham.), **xilōĕxo** (Khori., Aga., Tunk., San.), *хялайх: смотреть искоса, коситься, смотреть с недовольным видом*; kilōĕŋ xaraxa *хялайж харах*; buxāĕŋ ńüdō̄r xilōĕžọ, būrāĕn šüdō̄r xaḇšȧ̈xa *бухын нүдээр хялайж, буурын шүдээр хавших.*

килөөмэ/ kilō̄mȯ́ (Kham.), **xilēme** (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *талх: хлеб*; xilēme bȧ́ŕixa *талх барих*; xilēme žühexe *талх зүсэх*; xilēmenē̄ bulaŋ *талхны булан*; xilēmenē̄ tùlō̄ xerēhe zū̄be *талхны төлөө хэрээс зүүв*; // орос < хлеб.

килэн/ kilȯ́ŋ (Kham.), **xileŋ** (Khori., Aga., Tunk., San.) *хилэн, буриад дээлийн энгэрт байдаг хар хилэн: бархат, плис*; xileŋ sayā̄lsa, xüšėlte γurbaŋ *хилэн, цагаалж, хөшлөг гурав*; // Mo. kiling

килэнцэг/ kilȯ́ntsek (Kham.), **xilentseg** (Tson.), **xilenseg** (Khori., Aga., Bar.) *хилэнц: греховное деяние*; kilentseg bolxo *хилэнц болох*; amanāĕ aldūŕi, xelenē̆ xilenseg *амны алдас, хэлний хилэнц*; exe xamag ȧ̀mitaŋ xilensegiyė teḇšėžė arban sayā̄m bụyȧ̀ŋ ū̃ildežė, ùńir bȧ̀yȧ̀ŋ ùrxelžė delgerxe boltoγō̆ĕ *эх хамаг амьтан хилэнцийг тэвчиж, арван цагаан буян үйлдэж өнөр баян, үргэлж дэлгэрэх болтугай.*

киморгоон/ kimorγō̆ŋ (Kham.), **ximorγō̆ŋ** (Khori., Aga., Tunk., San.) *харшилдаан: антагонизм, вражда*; ulān saγānāĕ ximorγōŋ *улаан цагааны харшилдаан*; ugtā̆bȧ́ŕi harāĕŋ ximorγōŋ *октябрь сарын хямралдаан*; bọšọgto xānāĕ buhalγāŋ, barūn, zū̄ŋ moŋγolōĕ ximorγōŋ *Бошигт хааны үймээн, баруун зүүн монголын харшилдаан.*

кимусу/ kimosu (Kham.), **ximuho(ŋ)** (Khori., Aga., Tunk., San.), **xụmuhu** (Bar.), **xomoso** (Tson.) *хумс: ногти, ноготь, когти, коготь*; mū hanahaŋ āĕldā ximuhā aḇxa *муу санасан айлд хумсаа авах.* (ШАХ); arban saldād ardā mülihe ùrgelō̄ (ximuho) *арван цэрэг ардаа мөс үүрэв гэгч хумс*; ximuhanāĕn xaradȧ̀š xùrxegū̃i *хумсных нь хард ч хурэхгүй* (*чигчийнд нь ч хүрэхгүй*); // Mo. kimusun

кинаа/ kinā (Kham.), **xinā** (Aga.), *дороо: сразу, как только*; būŋ xarāĕsaŋ kinā sùgùdži sūγād tere ùge kelebe *буун харайсан дороо сөгдөж суугаад тэр үг хэлэв.* (ОХУ)

кинаха/ kinaxa (Kham.), **xinaxa** (Khori., Aga.), **xȧ̀naxa** (Tson.) 1. *хянах: контролировать, ревизировать*; xinažȧ̀ šȧ̀lγaxa *хянаж шалгах*; kelȯ́kùdō̄ ùgō̄ kina, kekùdō̄ kemdžū̃rō̄ šilγa *хэлэхдээ үгээ хяна, хийхдээ хэмжүүрээ шалга*; 2. *хянах, ажиглах: наблюдать*; xinažȧ̀ bodọžọ yȧ̀baxada oršọlondo endū̃tė *хянаж бодож явахад орчлонд эндүүтэй.* (БАД); // Mo. kinaqu

кинсаганаха/ kinṣaγanaxa (Kham.), **xinsaγanaxa** (Khori., Aga.) *хямсагнах: быть надменным, кичливым*; xinsaγanažȧ̀ hūxa *хямсагнаж суух.*

кинсагар/ kinsaγar (Kham.), **xinsaγar** (Khori., Aga.) *хямсгар, хоохгор, ягнагар:*

надменный, кичливый; ǒěronōě xinsaγar bolōgṣǫ *ойрноос хоохгор /зантай/ болоод байгаа.*

кинсайлгаха/ kinsāčlγaxa (Kham.), **xinsāčlγaxa** (Khori., Aga.) *ягнайлгах: допуст от хинсайха; задирать голову*; tere xůŋ bůhehō tamȧxitāě xara tūlmaγā aṿšȧ, důrbeŋ xuryārā tamȧxi šėmxežė abād, tȧṛxiā xinsāčlγaŋ, ama urūγā šėdežėṛxibe *тэр хүн бүснээсээ тамхитай хар хүүдийгээ авч, дорвон хуруугаараа тамхи чимхэж аваад, толгойгоо ягнайлган, ам руугаа шидчихэв.*

кинсайха/ kinsāěxa (Kham.), **xinsāěxa** (Khori., Aga.) *ягнайх: быть задранным /или откинутым назад/ о голове*; moṙinōěŋγō amīyė xinsāěštar tataxa *мориныхоо амыг ягнайтал татах.*

кира/ kira (Kham.), **xira** (Khori., Aga.) *хяр: гребень (возвышенности)*; xira γazar būdaltāě hōn dōg! Xihalāě γazar bolzōtōě xihāŋ ulāŋ teŋgeri *хяр газар буудалтай сүүн дөөг! хавцал газар болзоотой хясаан улаан тэнгэр.* (БМД)

кираалха/ kirālxa (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *хяраалах, хаяарах: брезжить*; ūr xirālxa *үүр хаяарах*; zūŋ ūlīŋ orōěγōr ūr xirālžȧ bāěba *зүүн уулын оройгоор үүл хяраалж байв.*

киранхадтаха/ kiraŋxaḍtaxa (Kham.), **xiraŋxaḍtaxa** (Aga.) *эцэж; тамираа барах оргүүлэх: падать от истощения /о скоте/*; adūha malšińi xiraŋxaḍtažȧ bāěnal *адгуус мал чинь оргүүлж, эцэж байна л.*

кирбогор/ kirboγor (Kham.), **xirboγor** (Khori., Aga.) *шоровгор: торчащий*; tugžȧγar bėyėtē, xirboγor haxalā ōden mụšxahaŋ xůŋ *бахим биетэй, шоровгор сахлаа оод нь шовхолсон хүн.*

кирбосо(ŋ)/ kirboso(ŋ) (Kham.), **xirboho(ŋ)** (Khori., Aga.) хярвас: гарь; запах горелого волоса (или шерсти); xirbohonōě ůnůr abaŋ ůndelzexe *хярвасны үнэр аван ондолзох.*

кирзага/ kirdzaγa (Kham.), **xirzaγa** (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *бухимдуу: нервный*; xirzaγa xůŋ *бухимдуу хүн*; 2. *хорон, ууртай, хилэнтэй: злой, сердитый*; üńi ůŋgeṛheŋ sagta nege yėxe šėrūŋ, xirzaγa, xatū xūĺitāě xāŋ bāěγā heŋ xa *эрт онгорсон цагт нэг их ширүүн, уур хилэнтэй, хатуу хуультай хаан байсан юм санж.* (БАУ)

киройлгохо/ kirōělγoxo (Kham.), **xirōělγoxo** (Khori., Aga.) *хярлайлгах: смотреть с ненавистью (или со злобой)*; ńüdō xirōělγoxo *нүдээ хярлайлгах*; namda buzarār durā γutahan šėŋgi ńüdō xirōělγoẓǫ xarā belē *надад их дургүйцсэн янзтай нүдээ хярлайлган харж билээ.*

кирмаса/ kirmasa (Kham.), **xirmasa** (Khori., Aga.) *хярамцаг: ливер (при осеннем забое скота лёгкие, печень, кишки заворачивались в брюшину и, замороженные в таком виде, использовались для питания зимою*; xirmastāě šüleŋ *хярамцагтай шөл*; ūse xexedē xůzūnē mixaŋ, dotor ōxeŋ, tȧšȧryāě, ūšxaŋ, xoto, gedeheŋ, haṛxinsag bōre mete dotor mixanūši gůzēn sōn óṙōγōd nȧṙiŋ gedehērīn ůdežė xůrgōheŋ xirmasa *үүц хийхдээ хузүүний мах, дотор оох, чацархай, уушги, ходоод, гэдэс, сархинаг, бөөр мэт дотор махнуудыг гүзээнд нь ороогоод өлөн гэдсээр нь бооож холбөөсөн хярамцаг.*

кирмаха/ kirmaxa (Kham.), **xirmaxa** (Khori., Aga.) *хусах: чистить скребком /напр., лошадь/*; mọŕinōĕŋgō xùlhe xirmaxa *мориныхоо хөлсийг хусах*; gūigō̰šiyḛ̄ họŕixodō xùleh ḭ̄n xirmūrār šụdaṛžà xirmaxa *хурдан морь тарлахдаа хөлсийг нь хусуураар хусах.*

кирмуур/ kirmūr (Kham.), **xirmūr** (Khori., Aga.), **xihūr** (Bar.), *хусуур /моринь/: скребница, скребок*; behedē huibadahaŋ xirmūrā abād mọŕinōĕŋgō xùlhe xirmana *бүсэндээ суйрсан хусууpаа аваад мориныхоо хөлсийг хусна.*

кирмэ/kirmȍ (Kham.), **xirme** (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Bar.) *тэлээ: ремень для брюк, пояс /или шнур у брюк/ из ремня или какой-л ткани, служил для прикрепления к нему ремешков голеница стопы/*; xirmḭ̄ŋ gọŕugọ *тэлээний горхи*; huraŋ xirme *суран тэлээ*; bùd xirme *даавуун тэлээ*; xirmē šàŋgalād gerdḭ̄xe *тэлээгээ чангалаад гүрийх*; xirmē hulaḍxaxa *тэлээгээ сулгах (завхайрах)*; behe xirmē hulaḍxaxa *бүс тэлээгээ сулгах (таргалах).*

кирмэлкү/ kirmȍlekù (Kham.), **xirmelxe** (Bar., Khori., Aga.) *тэлээлэх: подпоясать брюки ремнём*; xùl xùndetḛ̄ xùŋ temēŋ nōhon dēhe xirmelē hā urag unaγāxagūi geheŋ domtōĕ *хөл хүнд хүн тэмээний ноосон дээс тэлээлбэл ураг унагаахгүй гэсэн домтой.*

кирөө/ kirȏ (Kham.), **xirȏ** (Tunk., San.), **xürȏ** (Khori., Aga.), **xörȏ** (Tunk., San.) *хөрөө: пила*; γar xirȏ *гар хөрөө*; uta xirȏ *цүзгэр хөрөө*; sàxilγāŋ xürȏ *цахилгаан хөрөө*; // Mo. kirüge

кируу/ kirū (Kham.), **xirū** (Khori., Aga.), **sụrū** (Tunk.) *хяруу: иней*; xaˇgsān dundan xaˇrxadam xadḭ̄ŋ xirūγāĕ šėnžėtḛ̄ *хагсаан дунд нь харахад хадын хярууны шинжтэй.* (БАД); // Mo. kirayu

кирүү/ kirȗ (Kham.), **xirȗ** (Khori., Aga.) 1. *шархаадаг, цахалдаг: капризный*; xirȗ mọŕiŋ *цахалдаг морь*; 2. *ичимхий, хашир-хай, хулчгар: застенчивый; несмелый, робкий*; xirȗ zaŋ *ичимхий зан*; xirȗ xùŋ *халирхай хүн*; xirȗ xitȗ xȗged *хулчгар дорой хүүхэд*; xḭ̄beŋ xḭ̄beŋ xarayā̰ xḭ̄belzȗlem mordōrōĕ, xilexen zondō oroxodō, abaγāĕ miń ḭ̄ gù xirȗ ùgḭ̄ hūγārāĕ *хийвэн хийвэн хараа хийвэлзүүлэн мордоорой, хил шадар зондоо орохдоо, эгч минь та, халширал үгүй суугаарай.* (БУД)

кирхо/ kiṛxo (Kham.), **xiṛxo** (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *гярхай: зоркий*; xaraxa ńüdeŋ xiṛxo *харах нүд гярхай*; mergeŋ xiṛxōr xaraxa melmeŋ xọyọr ńüdetḛ̄, heremžėleŋ hürmelzexe hermeger xọyọr šėxetḛ̄ mọŕin tuxāĕ dūlžà, mọŕinōĕ solo dūdayà *мэргэн гярхайгаар хардаг мэлмэн хоёр нүдтэй, сэрэмжлэн сүрэмэлздэг сэрэмгэр хоёр чихтэй моринь тухай дуулж, моринь цол дуудъя.* (ХМЦ)

кирэкү/ kirekù (Kham.), **xirexe** (Khori., Aga.) 1. *цанхтах, эрэгцэх: упрямиться, артачиться, уросить /о лошади/*; dorō xiredeg olomōĕ saŋxatāĕ *дороо эрэгцдэг олмын цанхтай*; xotoγorḭ̄yèn šėlehemńi xōĕtoxoŋ ulamdā xiredeg bāĕba, xọžọmḭ̄n bodod gēd šėlehemńi xolḭ̄ń bodolgūi baṛham bāĕba *хотгорыг нь шилсэн чинь хойт оломдоо цанхтай байлаа, хожимыг нь бодос гээд шилсэн чинь холын бодолгүй хөөрхий байлаа.* (БАД); 2. *гирэвших: избегать, сторониться*; xirežė

yūmenē arār oroxo *гирэвшиж юмны цаагуур орох.*

кирээ/ kirē (Kham.), **xirē** (Khori., Aga.), *хэрээ: ворон*; kirēndù idūlkù tšigō *хэрээнд идүүлэх үү, чи*; daldāčyi mededeg dalāě lama, dalaŋ xǫyǫr džàlyāčyi nebte xaradag xara kirē *далдыг мэддэг далай лам, далан хоёр жалгыг нэвт хардаг хар хэрээ*; kùŋ kùnō kelókù, kirē kirēgō xāyalxa *хүн хүнээ хэлдэг, хэрээ хэрээгээ гуагладаг*; // Mo. keriy-e

киса/ kisa (Kham.), **xiha** (Khori., Aga., Tunk., San.) *хяс: горно кузнечный*; xiha sōhō ulāěḑxahaŋ tùmùr ülírbōr abšà, düšė dēre tábād baltār baltaḑxa *хяс дотроос улайгасан томор оролбоор аваад дошин дээр тавьж лантуугаар лантуудах*; xihayā ezelheŋ xilma sayāŋ nǫyǫŋ *хясаа эзэлсэн хялам цагаан ноён.* (БМД); // Mo. kisa

кисалай/ kisalāč (Kham.), **xihalāč** (Khori., Aga.) *хавчил: теснина*; xihalāě γazar *хавчил газар*; xihalāě γazarāě bolzō *хавчил газрын болзоо.*

кисалан/ kisalaŋ (Kham.), **xihalaŋ** (Aga., Khori.) *хяслан: досада, досадная помеха; притеснение*; xūgedūdńi! yàmaršiyi hā ōhedtō toxiōhoŋ berxe beleŋ xihalaŋγūši èĺi sexēr xodolo bešéžė bāěgtï, medelsežė bāěhanāěŋγā ùndehende xodo bėšėšyi hā tùbxïn tùrūn žā žāxanār tuha bolxïso hùbe uxāŋ muxárūlaŋgūi yāxa hembïbdi *миний хүүхдүүд ямар ч байлаа гэсэн тохиолдсон хонгон хүнд бэрхшээлүүдийг илэн далангүй дандаа л бичиж байх хэрэгтэй юм, мэдэлцэж байсны үндсэнд давын омно бага сагаар тус болохуйц арга ухаан бодолцож байлгүй яах вэ?* (ДГЗ); // Mo. kisalang

кисума/ kisuma (Kham.), **xihama** (Khori., Aga.) *хусам: накипь, образующаяся на дне котла при кипячении молока*; hū xōrūlxede toγōnōě ǫyōrto ńāldahaŋ baγa zerge šàtaŋ aldahaŋ xüŕiŋ ùŋgetē xàĺihaŋ terēńi xihuma geldežė xūged bùĺālḑaŋ ėdideg *сүү хоорүүлэхэд тогооны ёроолд наалдсан бага зэрэг түлэгдэн алдсан хүрэн онготэй хальс түүнийг хиһума (хусам) гэлцэж хүүхэд булаалдан иддэг*; // Mo. qusum

кисуран/ kisuraŋ (Kham.), **xihuraŋ** (Khori., Aga.) *хусран: яловая, но дойная корова*; tuγalāěn burū bolhoŋ, tuγalgūigēr hālγadag ūńēyė xihuraŋ gexe *тугал нь буруу болсон, тугалгүйгээр саалгадаг үнээг хусран гэдэг*; // Mo. qusarang

кисуур/ kisūr (Kham.), **xihūr** (Khori., Aga.) *хусуур: скобель, сребок*; toγōnōě xihuma xihūrār xihuxa *тогооны хусан хусууураар хусах*; // Mo. qusuγur

кисуху/ kisuxu (Kham.), **xihuxa** (Khori., Aga.) *хусах: скоблить, соскабливать, очищать*; xara toγōγō xaŋginatar kisubal *хар тогоогоо хангинатал хусав л*; // Mo. qusuqu

китад/ kitad (Kham.), **xitad** (Khori., Aga.) *хятад: китаец, китаянка*; ùglō erte bosōgüikeŋ bāědži xǫyǫr kitad ordžirḑi *оглоо эрт босоогүй байтал нь хоёр хятад орж иржээ.* (ОХУ); // Mo. kitad

китайха/ kitāčxa (Kham.), **xitāčxa** (Khori., Aga., Tunk., San.) *матийх, ээтийх: быть изогнутым; становиться загнутым вверх носком (напр о сапогах)*; xitāčhaŋ harabšàtāě malγāě *матийсан саравчтай*

малгай; γutalāč̌ xonšōr **xitāč̌xa** *гутлын хошоор эсэгийх.*

китархa/ kitaṛ̬xa (Kham.), **xitaṛ̬xa** (Khori., Aga., Tunk., Tson., San.) *матрах, хотойх: изгибаться, загибаться, закручиваться*; ȧyȧŋγȧyā̄ yȧdā belē̄b, ara xōč̌šō xitarā belē̄b *ая тухаа ядаж билээ, ар хойшоо хотойж билээ.* (БМД)

китокү/ kitȯkù (Kham.), **xitexe** (Khori., Aga., Bar.) *бэргэх, ичих, эрээлэх, бишүүрхэх: стесняться; тушеваться, смущаться; дичиться; робеть, побаиваться*; xitežė gerē arār oroxo *бишүүрхээж гэрийн араар орох*; xitežė xarād hūxa *эрээлж харж суух*; xitēd urūγā xaraxa *ичээд урууган харах*; xitežė yȧba yȧbahār mùnō̄ bolγoxo *бэргэж яв явсаар оноо болгох.*

китүү/ kitū̄ (Kham.), **xitū̄** (Khori., Aga.), **xitemxē** (Bar.) *ичимтгий, ичимхий, аймхай; застенчивый, стеснительный, робкий, несмелый*; xitū̄ xùbū̄ŋ *аймхай хүү*; xitū̄ zaŋ *ичимтгий зан*; xitū̄šū̄ĺē̄ tōdo oroxo *хулчгаруудын тоонд орох.*

көөмэгчи/ kō̄mȯ̀gtši (Kham.), **xō̄megšė̀** (Khori., Aga., Tunk., San.) *буулга: ярмо*; xō̄megšō̄r xùllexe *буулгаар холлох*; xō̄megšėde yȧbahaŋ pār sar *буулганд орсон шар*; sar xō̄megšėlxe *шар (үхрийг) буулганд оруулах*; sar xùlledeg xọyọr xùndeleŋ modo xùzū̄nden tārūlaŋ xolbožọ xeheŋ tonoyė xō̄megšė gexe *шар холлодог хоёр хондлон мод хүзүүнд нь тааруулан холбож хийсэн тоногийг хоомэгч (буулга) гэдэг*; xùxe buxāěŋ xō̄mmegšė alxalāělbi, xùl xùnde bolō belē̄b *хох бухын буулга алхаллайв, хол хүнд боллойв.* (БМД)

көөргэ/ kō̄rge (Kham.), **xō̄rgė** (Khori., Aga.) *хоорог: кузнечный мех*; axāčŋ mińi buxa kō̄rge ùgō̄tši *ахын минь бух хоргийг огооч* (OXY); // Mo. kögerge

көөргэдэкү/ kō̄rgedekù (Kham.), **xō̄rgedexe** (Khori., Aga.), *хоргодох* 1. *накачивать воздух мехом*; buxa kō̄rgō̄r kō̄rgedebe, area gėdži šitāba *гал асаагаад бух хоргоор хоргодов, арай гэж шатаав.* (OXY); 2. *преувеличивать, завышать*; // Mo. kögergedekü

көөргэшэн/ kȯ̀rgetšiŋ (Kham.), **xō̄rgešėŋ** (Khori., Aga.) *хоргочин: накачивающий воздух мехом*; daṛ̬xanāě xō̄rgešėŋ xùbū̄ŋ *дархны хоргочин хүү*; // Mo. kögergečin

көөркэшөөкү/ kō̄ṛ̬kȯ̀šō̄kù (Kham.), **xō̄ṛ̬xešō̄xe** (Khori., Aga.) 1. *охөөрдөх: относиться с симпатией*; xō̄ṛ̬xešō̄žė xandaxa *охоордож хандах*; xō̄ṛ̬xešō̄žė mėheb mėheb gėžė hūxa *охоордож мишис мишис хийх суух*; 2. *охөөрдөж энхрийлэх: ласкать; нежно любить; быть ласковым*; xū̄gėši xō̄ṛ̬xešō̄žė xùxetnexe *хүүхдийг охоордөж хөхөтнөх.*

көөрөлдэкү/ kō̄rėldȯ̀kù (Kham), **xō̄rȯ̀ldexe** (Khori., Aga.), **zuγālxa** (Tunk., San.) *ярилцах, хөөрөлдөх: разговаривать, беседовать, переговариваться*; xùseltē̄ xāěratāě šȧmatayā̄ xō̄rȯ̀ldehē̄b gėžė hananab *хүсэлтэй хайртай чамтайгаа хоорондох сон гэж санана.* (БАД); // Mo. kögerüldükü

көөрэкү/ kō̄rȯ̀kù (Kham.), **xō̄rexe** (Khori., Aga.) *ярих, хэлэх; рассказывать, излагать, говорить*; ǘliger xō̄rexe *улгэр ярих*; yȧbahaŋ yȧbadalā xō̄rexe *явсан явд-*

лаа ярих; zāě! họńinō xō̄režė ùgī̄šdā! *за! сониноо хэлж (ярьж) огооч дээ!*; // Mo. kögerükü

көөсэ(н)/ kō̄se (Kham.), **xō̄he(ŋ)** (Khori., Aga., Tunk., Bar., San.), **xō̄se** (Tson.) *хөөс: пена*; xō̄he bùšxaxa *хөөс цахрах*; xō̄he haḇhāěxa *хөөс савсайх*; xarāěγād yėrexī̄ŋ xaraxadam xaral xō̄hc burana *харайгаад ирэхийг нь харахад хар л хөөс бурна.* (БАД); // Mo. kögesün

кохиног/ kȯ̀kinȯ́g (Kham), **xöxinȯ́g** (Tson.), **xüxineg** (Khori., Aga.) *хогжилтэй, хогжүүн: веселый, радостный, приподнятый*; xöxinȯ́g yȧ̀bahaŋ bėyėm xùnē̄š bolxono xāěratāě *хөгжүүн явсан бие минь хүний болох нь хөөрхийлөлтэй.* (БАД)

Көшүүр/ kȯ́šūr *Хамниганы овог.* /БР/: *Хамниганский род.*

күбаа/ kùbāŋ (Kham.), **xùbā ~ xùwā** (Tunk., San.), **xùbāŋ** (Khori., Aga.) *хүүхээ! хүү минь ээ!: обращение к человеку моложе себя*; yūŋ gėžė hananȧ̀š xùbā! *юу гэж бодож байна хүү минь ээ!* xùwā! yėredā muxā, tùntūgē̄ tālūl *хүү минь ээ! ир дээ хүүхээ духан дээрээ үнсүүл.*

күбкэгэр/ kùḇkeger (Kham.), **xùḇxeger** (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) 1. *хөвхгөр, хөвсгөр, бамбагар: набухший, разбухший*; xùḇxeger debiḍxer *бамбагар дэвсгэр*; 2. *сэвсгэр: пушистый*; xùḇxeger sahaŋ *сэвсгэр цас, ховсгөр цас.*

күбкэ(н)/ kùḇkeŋ (Kham.), **xùḇxeŋ** (Khori., Aga.), **xùḇxù** (Tunk.) *хөвд: мох*; xagda xùḇxeŋ *хагд ховх*; xùḇxe yėxetē̄ *хөвх ихтэй*; xatū yėxe yȧ̀haṅ́ī̄n xụbiřžȧ̀la bāěbala, zō̄lȯ́ŋ yėxe yȧ̀hanī̄n xùḇxù urγažȧ̀ bāěnala *хатуу их яс нь хувирч байв, золоо их ясанд нь ховд ургаж байв гэнэ.* (БМУ); xùḇxeŋ xō̄mē̄ boltor sọxixo *ховд ховхон болтол жанчих (зодох)*; // Mo. köbken

күбөө/ kùbō̄ I (Kham.), **xùbō̄** (Khori., Aga., Tunk., San.) *ховоо: кайма; кант; опушка; обшивка*; xùxe xùbō̄tē̄ pulād *хох ховөөтэй алчуур*; 2. *хажлага: борт; поля*; ùrgeŋ xùbō̄tē̄ malγāě *өргөн ховөөтэй малгай*; 3. *хажаас: полоска черного бархата, пришиваемая вокруг подола с нижней стороны*; xara xileŋ xùbō̄ *хар хилэн хажаас*; // Mo. köbege

күбөө/ kùbō̄ II (Kham.), **xùbō̄** (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *ховоо: берег*; γolōě xùbō̄ *голын ховоо*; uhanāě xùbō̄ *усны ховөө*; dalāěŋ xùbō̄ *далайн ховөө*; 2. *зах ховөө; край*; xùbō̄ xizaγār хөвөө хязгаар; // Mo. köbege

күбөөлкү/ kùbō̄lkù I (Kham.), **xùbō̄lxe** (Khori., Aga., Tunk., San.) *ховөөлөх: обшивать, окаймлять чем-л, обрамлять*; arahār xùbō̄lxe *арьсаар ховөөлөх*; degelē̄ eŋger boloŋ xamsī̄n zaxa, xormōědo ondō ùŋgetē̄ bùdō̄r tamha xexe, xùbō̄ xėžė xùbō̄lexedō̄ ara taladana hō̄lžū̆ bùd ńāžȧ̀ xolboŋ ọyọdog yūme *дээлийн энгэр болон ханцуйн зах, хормойд ондоо өнгөтэй бөсөөр тамс татах, ховөө татаж ховоолөхдоо ар талд нь соолжүү бос нааж холбон оёдог*; // Mo. köbegelekü

күбөөлкү/ kùbō̄lkù II (Kham.), **xùbō̄lxe** (Khori., Aga., Tunk., San.) *ховөөлөх: двигаться вдоль берега*; xùbō̄leŋ yȧ̀baxa *ховоолон явах*; ūla xada xùbō̄lžė yȧ̀baxa *уул хад ховөөлж явах*; uhanāě ėŕyē̄r xùbō̄lxe *усны эргээр ховөөлөх*; // Mo. köbegelekü

кубуулхэ/ kùbū̄lkù (Kham.), **xùbū̄lxe** (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) 1. *хүүхэд төрүүлэх*: *родить*; yūlheŋ xùbū̄ xùbū̄lheŋ yūlmele, yūlheŋ yèxe sayān daŋxaŋ bolhoŋ yūlmele *если ховгүй төрүүлсэн юм л, если их цагаан дархан болсон юм л.* (БМД); 2. *гологлох*: *щениться*; šọno noxōč xùbū̄lxe *чоно нохой гологлох*; // Mo. köbegülekü

кубуун/ kùbū̄ŋ kùbū̄d (Kham.), **xùbū̄(ŋ) xùbū̄d, xùbū̄dū̄d** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson.) *ховгүүд*: *сын, сыны, сыновья, ребята*; xùbū̄ŋ xùŋ xùxe šọno *ховгүүн хүн хох чоно*; (Kham.) ńirāč kùbū̄ŋ noxōč xọyọr bāčxūitsal bāčxa *нярай хүү нохой хоёр байхуйц л байж гэнэ*; (OXY) nahan zalūxaŋ xùbū̄d basayad tē̄šē̄ nāčyana *насан залуухан ховгүүд охид тийшээ найгана* (БАД); xùbū̄n terēnē̄ ōčlyōčš! xùrzē̄n šènēŋ homotoŋ xüŕi ulān šàrāčtaŋ nomo homō dèĺižè menc āčsūi bāčnala *ховгүүн түүнээс хооё гэм! хүрзийн чинээн сумтан, хүрэн улаан царайтан сум нумаа дэлж мэнэ айсуй тэр хо гэв.* (БМУ); // Mo. köbegün, köbegüd

кубхыку/ kùbkī̄kù (Kham.), **xùbxī̄xe** (Khori., Aga.) *ховхийх*: *разбухать*; *набухать*; *вздуваться*; xọńō ùtelgežè yaryād, zosōńi uha xēd, xalūn šụlū xèžè, xùbxī̄ter busalyaxada yazā tēxi ùhenī̄ń zulyardag heŋ *хонио орлож гаргаад дотор нь ус хийгээд, халуун чулуу хийж, ховхийтол буцалгахад гадна талын ус нь зулгардаг сан.* (Б.Р); // Mo. köbkeyikü

кубчи/ kùbtsi I (Kham.), **xùbšè** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **xòbtsi** (Tson.), *ховч*: *цепь гор*; *тайга*; xùbšī̄ŋ modonōč xùxerdegī̄ŋ xuraxaŋ borōnōč àšà yüme *ховчийн модны хохордог нь хүр л бороонд шим юм* (БАД); **ōč kùbtsi otšē̄san bi** *ой ховчид очсон би.* (OXY); // Mo. köbči

кубчи/ kùbtsi II (Kham.), **xùbšè** (Khori., Aga.), **xòbšè** (Tunk., San.), *ховч*: *тетива /у лука/*; xàlisuxanārńi kùbtsi kebe *хальсаар нь ховч хийв.* (OXY); // Mo. köbči

кубчилку/ kùptšilkù I (Kham.), **xùbšèlxe** (Khori., Aga., Tunk., San.), **xòbtšilxe** (Tson.) *ховчлох*: *уходить в горы (напр: для охоты)*; *идти или ехать по горной тайге*; xùbšède xùbšèlxe *ховчид зугаалах*; altāč tāčyāč abalba, xùxūi tāčyāč xùbšèlbe *Алтай тайгыг авлав, Хохүй тайгыг ховчлов.* (БМУ); // Mo. köbčilekü

кубчилку/ kùptšilkù II (Kham.), **xùbšèlxe** (Khori., Aga., Tunk., San.), **xòbtšilxe** (Tson.) *ховчлох*: *прилаживать тетиву к луку*; nomōč xùbšè xùbšèlxe *нумын ховч ховчлох*; yọxito xùbsèlxe *хуурын нум ховчлох*; // Mo. köbčilekü

кубчиргэ(н)/ kùbtširge (Kham.), **xùbšèrge(ŋ)** (Khori., Aga.) *хүй*: *пуповина*; xūiyī̄n xùndeheŋ xùbšèrgē̄ńi tatahaŋ Naxūrāē tōdē̄ŋ udxa *хүйсийг нь хондсон, хүйг нь татсан Нахуурай төөдэйн уг шаг.* (БМД)

кубэн/ kùbeŋ (Kham.), **xùbeŋ** (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *ховөн*; *вата*; *хлопок*; bùdē̄ xōrondo xaŋšàdag xùbeŋ gù, temēnē̄ nōhoŋ xùbeŋ gèžè neretē̄ *бөсийн хооронд хавчдаг ховөн буюу тэмээний ноос ховөн гэж нэртэй*; xùbentē̄ degel *ховөнтэй дээл*; xùbentē̄ ùmdeŋ *ховөнтэй өмд*; xùbentē̄

xùnžėle *ховонтэй хонжсил*; 2. (*об облаках*) *кучевой, пористый*; xùbeŋ ūleŋ *ховон үүл*; xùben sayāŋ ūleŋ *ховон цагаан үүл*; xùben sayāŋ manaŋ *ховон цагаан манан*; // Mo. köbüng

күбэнэг/ kùbeneg (Kham.), **xùbeneg** (Khori., Aga.) *ховсгор, сэвсгэр*: *пороша, рыхлый снег*; xùbšīnši manāě orōěyōr xùbeneg saham budarna, xüxixe yāxa gexede xùnē zosō bàyàrtāě *ховчийн маань оройгоор ховсгор цас бударна, хохих яах гэхэд хүний дотор баяртай.* (БАД)

күбэрдихэ/ kùberdikù (Kham.), **xùberdixe** (Khori., Aga.) *ховордох*: *шить за край, метать, штопать*; *шить на живую нитку*; xùdehe xùberdixe *ходос ховордох*; xùberdižė ọyọxo *ховордож оёх*; araha, bùd zerge àli ọyọxo yümeyē ūlzūlam bàŕād xàžū talahān nebte xadxaŋ bùgterūlžė ọyọxōěyė xùberdixe gexe *арьс даавуу бос зэрэг аль оёх юмаа уулзуулан бариад хажуу талаас нь нэвт хатган хэдрэн оёхыг ховордох гэдэг*; // Mo. köbüridkü

күбэриг/ kùbėŕig (Kham.), **xùbėŕig** (Khori., Aga.) *ховрог талх, гаврийшиг, бооронхий талх*: *коврижка*; xùseltē γaŋsīŋγā yėrexeden xùbėŕigē žühen xùndelō *хүсэлтэй ганцыгаа ирэхэд ховрог талхаараа хүндэллээ* (БАД); xùndī xùbėŕig xùnehetē, xùxe derēbeŋ gūideltē lāzàŕi, lariwōŋ xọyọr saldād tedenīyė abalāěb *хондий талхан хүнстэй, хох тосгон гүйдэлтэй, Лазарь, Ларивон хоёр цэрэг тэднийг авлай би.* (БМД); // орос < коврига.

күг/ kùg (Kham.), **xùg** (Khori., Aga.) 1. *хог*: *нагрудник*; üxibūnē xubsahā šülehōrō noryoxogūin tula xùzūnden ụyàdag, dēde tēgē tùŋxilōtē, xọyọr ōhortōě tùxeŕōm bùd xùg gėžė neretē *хүүхдийг хувцасаа шүлсээрээ норгохгүйн тул хүзүүнд нь уядаг, дээд талдаа тохлоотэй, хоёр оосортой тогрог бос хог гэж нэртэй*; 2. *хог*: *занавеска из толстого материала, кошма*; tārūgūi sagta xọńi yàmānāē tùrexīyė hergīleŋ xusa texīŋ gedehenden ụyàdag ūiheŋ xalxabšà xùg gėžė neretē *тохиромжгүй цагт хонь ямааны торохийг сэргийлэн хүү ухны гэдсэнд нь бэхэлдэг үйсэн халхавч хог гэж нэртэй*; // Mo. kög

күгджекү/ kùgdžikù (Kham.), **xùgžėxe** (Khori., Aga.), **xògdžixe** (Tunk., San.) *хогжих*: *развиваться, процветать*; badaraŋ xùgžėheŋ bàyàŋ ūla bàyālig amžàltār dūrem bāěna *бадран хогжсон Баян-уул баялаг амжилтаар дүүрэн байна.* (БАД); // Mo. kögjikü

күгцэгэлдэй/ kùgtsegeldē (Kham.), **xùbsegeldē** (San.), **xùgsegeldē** (Tunk.) *хөх цэцгий*: *трясогрузка*; kùgtsegeldē šụbūnī dàlbarī *хох цэцгий шувууны ангаахай*; // Mo. köke čöčügei

күгшэн/ kùgšėŋ (Kham.), **xùgšėŋ** (Khori., Aga.), **xògšòŋ** (Tunk., San., Tson.) *хогшин*: *старый, престарелый*; xùgšėŋ xoŋγor xùleg bāěna *хогшин хонгор холог байна* (БАД); 2. *старушка*; xügšėŋ *хөгшин*; žüŋgō xùgšėŋ *Жонгоо хогшин* (Kham.) kùgšin būral boltarā eimù yüme ùdzedži dūlāgūilbi *хогшин буурал болтлоо ийм юм үзэж дуулаагүй*; xùgšėnžī *хогшин ээж, буурай ээж, эмэг ээж*: *бабушка*; ulāŋ nūrāě xùbōde uhaŋ xirū unana, ūžàtāěl xùgšėŋ ėžīgē ūlzažàl nege zolγoyọ *улаан нуурийн ховоонд усан хяруу унана,*

уужстай л хогшин ээжстэйгээ уулзаж л нэг золгоё. (БАД); // Mo. kögsin

күгшэркү/ kùgšėrkù (Kham.), **xùgšėrxe** (Khori., Aga.) *хогшрох: стареть*; xùgšėrterō̆ žàrγaltāĕ yàbanab *хогширтлоо жаргалтай явна би*; xùŋ xùgšėrxe xūgedē̆ nādaŋ bolxo, xùlùg xùgšėrxe unaγa dāγanāĕ nādaŋ bolxo *хүн хогширвол хүүхдийн наадам болно, хүлэг хогширвол унага дааганы наадам болно*; // Mo. kögsirekü

күгэнэ/ kùgene (Kham.), **xùxene** (Khori., Aga.) *хогно: верёвка с петлями для привязывания ягнят, козлят*; ōĕn sāna ọńyọrsog, olon zàŋyā zàńyàrsag, xadāĕn sāna xaŋxarsag xamag zàńyā zàńyàrsag gē̆šė xụŕγanāĕ xùxene *ойн цаана онгирцог, олон зангиа зангирцаг, хадын цаана хангирцаг хамаг зангиа зангирцаг гээч хурганы хогно.*

күджүүн/ kùdžūŋ (Kham.), **xùžūŋ** (Khori., Aga., Tunk., San.), **xüdžūŋ** (Tson.) 1. *хатуу, чавхай: твердый, упругий*; xùžėger xara bėyėteŋ, xùžūŋ dėĺūn nomotoŋ *чилдэн хар биетэн, чавхай дэлүү нүмтэн*; 2. *хошүүн, гожүүн: неповоротливый, неуклюжий*; ėŕyėldedeggūi xùžūŋ xùzūtē̆ xùŋ *хошүүн хүзүүтэй хүн*; bula xùžūŋ xùzù *бул гожүүн хүзүү*; 3. *гожүүн, нийцгүй: замкнутый, неразговорчивый* (*о человеке*); xùžūn zantāĕ bugzū xùŋ *гожүүн зантай тумархуу хүн.*

күдөө/ kùdō̆ (Kham.), **xùdō̆** (Khori., Aga., Bar.), **xòdō̆** (Tunk., San.), *хөдөө: худон, сельская местность, провинция*; xùdōnī̆ noxōĕ *хөдөөний нохой* (*чоно*); ùsùrtši kùdō̆ ọtšāĕlsaŋ *усэрч хөдөө очсон сон*; xùdō̆ dāĕdada γarγaba *хөдөө талд гаргав.* (БМУ); // Mo. ködege

күдхэ/ xùdxe I (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *ходхо: непутёвый, безалаберный, вульгарный*; xùdxe àmitaŋ *ходхо амьтан*; xùdxe γọŕimgūi bùdūĺig *ходхо гуримгүй бүдүүлэг*; xùdxe barγa *ходхо барга*; 2. *тааламжгүй, ходхо: неприятный, тяжёлый, несносный* (*о характере*); xùdxe zantāĕ xūixer *ходхо зантай сайн эр*; xùdehen degeltē̆ xùdxe ere *ходсон дээлтэй ходхо эр*; xùdxe mundūŋ *тааламжгүй бүдүүлэг*; 3. *тэнэг, мангар: толстокожий*; *твердолобый*; ◊ xùdxe xara nōētoŋ munsa *мангар хар нойтон муна*; // Mo. ködeki

күдхэ/ xùdxe II (Khori., Aga., Tunk., San.) *удам: потомство, род, родич, сородич; предки*; udxa dērehēne uŋgilžà, xùdxe dērehēne xùdelgežė durdababi *уг шаг дээрээс нь үүшиж, удам судар дээрээс нь ходолгож дурдлаа би.* (БМД)

күдүү/ kùdū̆ (Kham.), **xùdū̆** (Khori.) *хөх ногруу: рябчик*; yọtū xùdū̆ *ягуу ногруу.*

күдэлгэкү/ kùdùlgùkù (Kham.), **xùdelgexe** (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *ходолгох: допуст. от худэлхэ приводить в движение, пускать в ход; двигать* (*с места*); *трогать, шевелить, дёргать*; ùlgī̆ xùdelgexe *өлгий хөдөлгөх*; γarā xùdelgexe *гараа хөдөлгөх*; haxalā xùdelgexe *сахлаа хөдөлгөх* (*юм идэх*); hūlē xùdelgexe *сүүлээ хөдөлгөх* (*шарваганах*); mọŕinōĕ hūl xùdelgexe *морины сүүл ходолгох*; γazar dāĕdāĕŋ ėžī̆yi hūŕihān xùdelgežė asarālbi! *газар дайдын эзнийг сууринаас нь ходолгож авчирлаа би!* (БМУ); 2. *в сочетан. со словами, обозначающими душевное переживание*:

вызывать, зарождать какое-либо чувство, приводить в волнение, трогать; atā mėyēÿī̄n xùdelgexe *атаа хорслыг нь ходолгох*; seḏxilē xùdelgexe *сэтгэлээ ходолгох*; mexē̄ xùdelgexe *заль мэхээ ходолгох*; xorī̄n xùdelgexe *хорыг нь ходолгох*; zùr̰xe züldī̄n xùdelgexe *зүрх сэтгэлийг нь ходолгох*; // Mo. ködelgekü

кудэлкү/ kùdùlkù (Kham.), **xùdelxe** (Khori., Aga.) *ходлох, ганхах: двигаться, приходить в движение, трогаться с места*; kùdō̄ γar̰tši kùdelēd unda usuxanā ūba *ходоо гарч ходлоод унд усаа уув.* (ОХУ); bėžėr mùŋgùn sergeden mọŕinōě žọlō ụyàxadan bėžėr mùŋgùn sergenle haxilzažà ī̄šė tī̄šē̄ xùdùlnele *бэжир монгон шүзгад нь морины цулбуур уяхад нь бэжир монгон шүзга нь нахилзаж ийш тийш ганхав гэнэ.* (БМУ); // Mo. ködelkü

кудэлмүри/ kùdùlmüŕi (Kham.), **xùdelmùŕi** (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *ходолмор: труд; работа*; ūile gē̄šėmnē̄ xùdelmüŕi yümehā ùŕi γar̰xagūi gėžė orōědō ùgūi, xàŕi bėyē̄ amarānab gėžė xeḇtēhā xàńādа, tomūŋ xùr̰ter halxagūi gē̄šėmnē̄ bahala ùneŋ xàyàmdā *үйл гэдэг маань ходолмор юм бол ур гарахгүй гэж ер үгүй! харин биеэ амраалаа гэж хэвтвэл ханиад томуу салахгүй гэдэг нь бас л унэн.* (ДГЗ); // Mo. ködelmüri

кудэсэ(и)/ kùdese (Kham.), **xùdeheŋ** (Khori., Aga., Tunk., San.) *ходос: овчина*; *недубленая кожа*; araha xùdehe *арьс ходос*; xùdehen degel *ходсон дээл*; xùdeheŋ γutal *ходсон гутал*; xùdeheŋ xùnžėle *ходсон хонжил*; xùdeheŋ ùmdeŋ *ходсон омд*; // Mo. ködüsü

күйкер/ kūiker (Kham.), **xūixer** (Khori., Aga., Tunk., San.), 1. *эрэмгий, идэрхэг, хавархаг: удалой, лихой*; xūixer bex̰xe xùbūd *эрэмгий сайн ховгүүд*; 2. *хамаа намаагүй, хээ шаагүй: бесшабашный*; xūixer xùŋ xūite nōčto medexegüi *хээ шаагүй хүн чийг нойтныг мэдэхгүй*; 3. *сайн эр, гайхал: молодец, лихач, удалец*; tere xūixernē̄ xāna gē̄šėb? *тэр сайн эр хаана яваа бол?*; āě xüixer güi *ай хо, сайн эр*; mùnō̄xi xūixernē̄ *оноох гайхал маань.*

күйлэн/ küileŋ (Kham.), **xüileŋ** (Khori., Aga., Tson.), *цанхир: сивый /о масти/*; xūileŋ xọńi *цанхир хонь*; // Mo. küyileng

күйлэркү/ kūileŕkù (Kham.), **xūileŕxe** (Khori., Aga.) *цугларах: собираться в одно место, скучиваться, толпиться, роиться*; xùlùgē̄ unaγam bùgdō̄rō̄ xūileŕžė adūndā yàbaxa bolog, xùnē̄ ùŕiner bùgdō̄rō̄ xüxūŋ žàrγaltāě yàbaxa bolog *хүлгийн унаган бүгдээрээ цугларч адуундаа яваг, хүний ур нар бүгдээрээ хөхүүл жаргалтай яваг.* (БАД)

күйр/ kūir (Kham.), **xūir** (Khori., Aga.) *хивэн хорхой: моль*; xūiŕte ėdūlheŋ xuḇsahaŋ *хивэнд идүүлсэн хувцас*; xùdehe nōhoŋ ed yüxō̄gō̄ xūiŕte ėdūlxegūi gėžė ī̄geneb *ходос ноосон эд бараагаа хивэнд идүүлэхгүй гэж ингэж байнаа.*

күйсү(н)/ kūisü(ŋ) (Kham.), **хüihe(ŋ)** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *хүй, хүйс: пупок, пуповина*; xūihe bulaxa *хүй булах*; tō utatāĕ bodo malāĕ šürbehe ulān toryoŋ utahatāĕ sugtana tomohoŋ xǫyǫr ụyàlā xūihe bōxo ōhor gĕšė *тоо урттай бод малын шормос, улаан торгон утастай цугт нь томсон хоёр уяа хүйс боох оосор гэдэг тэр*; xùlō žīgēd xūihendō nǫlbožǫ xebtexe *холоо жийгээд хүйсэндээ нулимж хэвтэх (гар газар хол хосор амар жимэр суух)*; // Mo. küyisün

күйтэсэ/ kūitese (Kham.), **хüitehe** (Khori., Bar., Aga.), **хūidūs** (Tson.) *хүйдэс: мёрзлый помёт /скота/*; xūitehe tūxe *хүйдэс түүх*; xūitehēr šėdelsexe *хүйдсээр шидэлцэх*; ◊ xūitehēr šėdēd xùxī alaba *хүйдсээр нүүлгээд хөхөө алав*; // Mo. küyitesü

кукеэн/ kükiēŋ (Kham.), **хüхiēŋ** (Khori., Aga., Tunk., San.) *наргиан, хогжөөн, зугаа: веселье*; xüxēŋ nādaŋ *наргиан наадам*; ėńēde xüxiēŋ *инээд зугаа*; xüxiēm bolxodo xubāldaxa, xüšėr bolxodo tulγalsaxa *хөгжөөн болоход хуваалцах, хүчир болоход дэмжилцэх*; // Mo. kökigen

кукикү/ kùkikù (Kham.), **хùхixe** (Khori., Aga., Bar.), xüšixe (Tunk., San.) *хохох, хөгжилдох: веселиться, радоваться, ликовать*; xüxižė seŋgexe *хохож цэнгэх*; xüxižė bàyàrlaxa *хогжин баярлах*; xùbūd basaγad olōrō yėrīt, xüšin zuγālāžà nādàyà *ховгүүд охид олноороо ирээч, хогжилдон зугаалж наадъя*; teneg ōrhō tenegīyė olbol tehe xaxa xüxixe *тэнэг оороосоо тэнэгийг олбол тэс бяц баярлана*; aba xùm bùxùŋ xūgedūdhē zàxiā xele, ilaŋγayā uragšàtāĕ hāĕŋ axūin tušā medeŋ gexedē àĺi tuxāĕ xùxideg bāĕγā xab. Bīle xadā boloŋ gexedē xōlōĕγō zaŋyiratara doholžǫ, hėšxelē xùlgeŋ xüxinebi *аав хүн бүхэн үр хүүхдээсээ захиа хэл, ялангуяа урагштай сайн ахуйн тухай мэдэхдээ хэдий зэрэг баярладаг бол оо? Би л хувьдаа хоолой зангиртал догдолж, сэтгэлээ ходолгон баярлах юм.* (ДГЗ); // Mo. kökikü

кукиргэкү/ kükirgexù (Kham.), **хüхirgexe** (Khori., Aga.) 1. *дэвүүлэх, нэмэрлэх, ихэсгэх: преувеличивать, раздувать*; xüxirgeŋ xōreldexe *дэвүүлэн ярилцах*; xüxirgeŋ xelexe *нэмэрлэж хэлэх*; xüxirgeŋ bodoxo ихэсгэж бодох; 2. *тэнгэр тултал магтах: расхваливать кого-либо; чрезмерно льстить*; nǫyǫnōĕγō tuxāĕ xüxirgeŋ xōrgeŋ domog metēr magtaxa *ноёныхоо тухай тэнгэр тултал хөвөргөн домог мэтээр магтана.*

кукиргэн/ kükirgeŋ (Kham.), **хüхirgeŋ** (Khori., Aga.) *хооргон: намеренное восхваление, лесть*; xùnē doro oroxogūib geheŋ xōrū xüxirgeŋ abàŕitāĕ zoŋ *хүний доор орохгүй гэсэн хоорүү хөвөргөн авиртай хүмүүс.*

кукиркү/ kükiŗkù (Kham.), **хüхiŗxe** (Khori., Aga.) 1. *бахдах: восторгаться*; xüxiŗšė bàyàsxa *бахдаж баясах*; možǫyor xudal xūrmagīyė xōrexedene xāŋ yėxēr xüxirbe xa *Можгор худал хуурмагийг ярьж хөвөрөхөд нь хаан ихээр бахдав гэнэ.* (БАУ); 2. *харагдах: рисоваться, красоваться*; xolohō xüxiŗxe *холоос сүндэрлэн харагдах.*

кукирүү/ kükirū (Kham.), **хüхirū** (Khori., Aga.) 1. *хөвүү: возбужденный, экзальтированный*; xüxirū xōrū xùbūŋ *хөвүү онгироо ховгүүн*; xùlùm bōrē xùxirū baryanar *Холон буйрын хөвүү барга нар.* (УМУ); 2. *бардам: надутый*; xùxirū

bardam *хоорүү бардам*; xùxirū̆ xùd̆xeleŋ *хөөрүү хөвсөргөн (бардам)*

күкүй/ kùkū̆i (Kham.), **xùxī̆** (Khori., Aga., Tson.) *хөхөө: кукушка*; Tson: xùder duŋɣui ńo̤togtāč sam dā xùxī̆n doŋɣod̆xoŋ ɣo̤yo̤ bāĕn dā *худэр дунгүй нутагтай сан даа хохөө донгодох нь гоё байна* (БАД); ◊ xùŋ xelnāgū̆ xùxī̆ doŋɣodnāgū̆ *хүн хэлчих вий, хөхөө донгодчих вий*; // Mo. köküge

күкүрүкү/ kùkùrùkù (Kham.), **xùxerexe** (Khori., Aga.), *хохрөх: синеть, зеленеть*; ene kùkùrùdži bāĕxu usuigi xarana tšū *энэ хохорч байгаа усыг харж байна уу, чи.* (OXY); // Mo. kökerekü

күкүүли/ kùkū̆̄li (Kham.), **xùxū̆̄li** (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *хохүүл: сосун, сосунок*; xùxū̆̄li unaɣaŋ *хохүүл унага*; xùxū̆̄li zurɣāŋ gùlged *хөхүүл зургаан гөлөг*; 2. *хохүүл (эх)*: xùxū̆̄li ùlegšèŋ *хохүүл ологчин*; xùxū̆̄li xo̤ńid *хохүүл хоньд*; xùxū̆̄li hamaɣaŋ *хөхүүл эхнэр*; // Mo. kökügüli

күкүүлкү/ kùkū̆̄lkù (Kham.), **xùxū̆̄lxe** (Khori., Aga.) *хохүүлэх: допуст. от хүхэхэ, давать сосать*; xùxéyē̆ xùxū̆̄lxe *хөхөө хөхүүлэх*; xṳŕiyā xùxū̆̄lxe *хургаа хөхүүлэх*; xùxū̆̄lžè hāxa *хөхүүлж саах*; ugžā̆r xùxū̆̄lžè težē̆xe *угжаар хөхүүлж тэжээх*; nōĕrō xāĕrlaŋgūi xùxū̆̄lheŋ èžī̆mńi noɣōŋ dara exī̆ŋ orondo tùrexe boltoɣōĕ *нойроо хайрлалгүй хөхүүлсэн ээж минь ногоон дарь эхийн оронд төрөх болтугай*; // Mo. kökügülkü

күкюүн/ kùkiū̆ŋ (Kham.), **xùxiū̆(ŋ)** (Khori., Aga., Tunk., San.) *хөхүүн, баяртай: весёлый, радостный*; aldar xüxiū̆ yèxetē̆ *алдар хохүүн ихтэй*; xùnē̆ ürĭner bùgedō̆rō̆ xùxiū̆ŋ žàrɣaltāĕ yàbag *хүний үрс бүгдээрээ хөхүүн жаргалтай яваг* (БАД); // Mo. kökigün

күкюутэй/ kükiū̆tē̆ (Kham.), **xūxiū̆tē̆** (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *хөгжөөнтэй, баясгалантай: весёлый, радостный*; xüxiū̆tē̆ sogtōĕ *хөгжөөнтэй цогтой*; bàyàr xüxiū̆tē̆ *баяр баясгалантай*; xùsō̆ ńo̤toɣōĕ batsaɣad xùxiū̆tē̆ *Хүсөө нутгийн охид хөгжөөнтэй*; xendèšyèhā ṳŕiŋ zō̆lexenō̆r xüxiū̆tē̆ zo̤xid šārāĕɣār, xùndemū̆šè zaŋɣār xùndetēgō̆r xùndelžè yàbagtī̆ *хэнд ч гэсэн уян зөөлхөнөөр, хөгжөөнтэй цогтой царайгаар, хүндэтгэлтэй зангаар хүндтэйгээр хүндэлж явцгаа.* (МЕЦ); // Mo. kökigütei

күкэ/ kùke I (Khori.), **xùxe** (Khori., Aga.), **xòxe** (Tunk., San.) *хох: синий, голубой*; xùxe nete *нэхэл хатуу*; xùxe ńūn̄tāĕ *ичих нүүргүй*; xùxe palag bolxo *хөх балаг болох*; xùxe gùzēŋ (San.) *усан гүзээ: полёсь ортомы с коровой*; xùxe šàɣāĕ (Tunk.) *хоёр настай нохой: собака в возрасте двух лет*; (Kham.): kùke noɣō delgereg le *хөх ногоо дэлгэрэг л*; xùxe buxāĕŋ xō̆mē̆gēr xùb gēd orō *хөх бухын хөөмэйгээр хөв гээд орчихлоо*; xùxe zaxa, ùgelē̆ xū̆iteŋ *хох зах, овлийн хүйтэн*; xùxe tolɣōĕŋ orōĕdo xùxe nomiŋ erdeńi, xùxenē̆ hùgō̆ xùxū̆lheŋ xùgšèm būral èžī̆mńi, xùgšēm būral èžī̆gē xùxe xadaɣār zolɣo̤yo̤ *хох толгойн оройд хөх номин эрдэнэ, хөхний сүүгээ хөхүүлсэн хөгшин бүүрал ээж минь, хөгшин бүүрал ээжийгээ хөх хадгаар золгоё.* (БАД); ◊ xùxe modō̆r unaxa ~ *хөх иноод нь хүрч мууруч унах*; // Mo. köke

күкэ/ kùkù II (Kham.), **xùxe** (Khori., Aga.) *хох: женская грудь; бюст (женский)*;

соски; xůxe ėbilxe *хох ивлэх*; xůxō̄ xůxū̄lxe *хохоо хохүүлэх*; xůxenē̄ hůŋ *хохний сүү*; xůxenē̄ hů duhālγaxa *хохний сүү дусаалгах*; xůxō̄r xůbū̄ŋ *хөхөөр хүү*; ńū̄ŋan xůxenē̄ hů hāxa *нүүрт нь хөхний сүү саах*; xǫyǫr xůxen mášå̄dtā ůzesxelen toboγor zalūxaŋ bėyėtē̄ *хоёр хох нь машид үзэсгэлэн товгор залуухан биетэй.* (НДМ); // Mo. kökü

күкэлдэй/ kůkeldē̄ (Kham.), **xůxeldē̄** (Khori.) *хөх бух*: *синица голубая*; xůxeldē̄ šụbūŋ *хөх бух шувуу*

күкэлтэ/ kůkelte (Kham.), **xůxelte** (Khori., Aga.) *хөхөлт*: *соска*; xůxelte xůdehenē̄ ůŋtehēr gů, áĺr bůtū̄gēr ůbš̄ėheŋ üńēnē̄ xůxenē̄ arahār xedeg bāěγā *хохолтийг хөдсөний үртсээр буюу эсвэл битүүгээр өвчөн үнээний хохний арьсаар хийдэг байлаа*; // Mo. kökülte

күкэльбэ/ kůkėĺbe (Kham.), **xůxėĺbe I** (Khori., Aga.) *хохолбий*: *синеватый, сизоватый*; xabarāě xůxėĺbe sī leger teŋgėŕi *хаврын хохолбий цэнхэр тэнгэр*; // Mo. kökelbei

күкэльбэ/ kůkėĺbe (Kham.), **xůxėĺbe II** (Tunk.) *сорви*: *трость, посох*; xůlgū̃i dalāěyė xǫyǫr xůxe xůxėĺbō̄rō̄ xůl důŋgeŋ γatallāěb *хөлгүй далайг хоёр хох сорвиороо хөл дүүжлэн гаталлайв.* (БМД)

күкэнэкү/ kůkeneků (Kham.), **xůxenexe** (Khori., Aga.) *уруул цорвойлгон хөхтнөх*: *ласково приговаривать, ворковать /о человеке/*; *бавтнах*: *ласково мычать, блеять /о животных/*; xůbū̄ndē xůxenen tatažà xelebe *хүүдээ хохтноx шахам хэлэв*; basaγayā̄ xůxenežė bāěžà tālaba *охиноо хохтнон байж үнсэв.*

күкэрэлзэгчи/ kůkereldzegči (Kham.), **xůxerelzegši** (Khori., Aga., Tunk., San.) *хөхрогч*: *небо, небеса, небесный свод*; ůnem bėyē̄ bėyėlēd, xůxerelzegš̄ēr xōěnohōn ǫš̄ǫbo *үнэн бие биелээд хохрогчоор хойноос нь очив.* (БАУ)

күл/ kůl (Kham.), **xůl** (Khori., Aga.), **xůl** (Tunk., San.) *хол*: *нога, стопа, лапа*; xůlde oroxo *хөлд орох*; xůlō̄rō̄ xāěš̄åxā̄ *хөлөөрөө хайчих*; xůlō̄ tataxa *хөлөө татах* (*хөлд орж эхлэх*); xůl xůnde bolxo *хөл хүнд болох* (*жирэмслэх*); xůl saγāŋ *шийр алаг* (*морь*); xůlō̄ tataxa *хөлөө татах* (*орж ирэхээ болих*); xůl sēŗtē̄ *хөл хориотой* (*хөл цээртэй*); ulān šụlūŋ xaǫsaγāěŋ dēde ermigte xǫyǫr urda xůlō̄rō̄ γoxoldǫži bāěbala *улаан чулуун хавцгайн дээд ирмэгт хоёр урд хөлөөрөө гохолдож байв гэнэ.* (БМУ); xůl ůgī xüxižė, xůzū̄ ůgī̄ γuŋxaxa *хөл үгүй хөхиж, хүзүү үгүй гүнхах* (*хөл алдан баярлах*); // Mo. köl

күлбэрикү/ küĺbėŕiků (Kham.), **xüĺbeŗxe** (Khori., Aga.), *хөлбөрөх*: *опрокидываться, перевёртываться, ворочаться с боку на бок, барахтаться, валяться*; tohon sōγūr umbahaŋ, toryon dēgū̃r xüĺbeŗheŋ *тосон дотор умбасан торгон дээр хөлбөрсөн.* (ШАХ); Mo. kölbürikü

күлгоокү/ kůlgō̄ků (Kham.), **xůlgō̄xe** (Khori., Aga.) *буужигнуулах, үймүүлэх*: *будораживаться, баламутиться*; üxi basaγad xomsomōl xuǫsaha ůmdežė, ulām pulād bōžǫ, xůdō̄gē̄ zoŋ ulām bulanda nom zālγažà, xůŋ zǫńī̄yė xůlgō̄deg bolōhoŋ *охид хүүхнүүд комсомол хувцас өмсөж, улаан алчуур боож, хөдөөний хүмүүс улаан буланд ном заалгаж, хүн зонийг буужигнуулдаг болсон сон.*

күлгөөн/ kùlgō̄ŋ (Kham.), **xùlgō̄ŋ** (Khori., Aga.) *хол үймээн: суматоха; смута; беспорядки, волнения*; xùʊ̯xō̄ŋ xùlgō̄ŋ *хол үймээн самуун*; xùlgō̄ŋ tèšxēŋ *хол үймээн хөдолгөөн*; xùn zonōē xùlgō̄ŋ *хүн зоны хол үймээн*; xùlgō̄ yèxetē̄ bāčna *хол үймээн ихтэй байна*; hèšxelē̄ xùlgō̄ŋ *сэтгэлийн догдлол.*

күлгэкү/ kùlgòkù (Kham.), **xùlgexe** (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) 1. *аймах, үймэх: приходить в движение; суетиться*; àbiŋtaŋ xùlgexe *сандран аймах*; medē aldaŋ xùlgexe *мэгдэн үймэх*; 2. *сандрах, бахардах, бажигдах: переполошиться*; emēltēmńi tùrgende eber nomoŋ daŋšàna, eber nomōēn daŋšānda ēbeger xamniγad xùlgene *эмээлт моринь минь хурданд эвэр нум даршина, эвэр нумын даршаанд бээвгэр хамнигад бажгадна.* (ББД); 3. *догдлох: волноваться*; hèšxel xùlgexe *сэтгэл догдлох.*

күлдүүр/ kùldū̄r (Kham.), **xùldū̄r** (Aga.) *үнсний гаргуул, үнсний утгуур: черпалка*; xùldū̄r maltūr *утгуур малтуур*; xùldū̄rō̄r uʊ̯xaxa *гаргуулаар утгах*; noxōē soxixo modo ùgī̄, noʊ̯šō xàyàxa xùldū̄r ùgī̄ *нохой цохих модгүй, новшоо хаях гаргуул үгүй.*

күлдэкү/ kùldekù I (Kham.), **xùldexe** (Khori., Aga.), **kùldekù** (Kham.), **xùldòxe** (Tunk., San., Tson.) *хөлдөх: мёрзнуть, замерзать*; xùdehen degelē yolōd xùldežè ùxexō̄ hanaba *ходсон дээлээ голоод хөлдөж үхэх шахав*; // Mo. köldekü

күлдэкү/ kùldekù II (Kham.), **xùldexe** (Tunk., San.) 1. *хөлдөх, хөлдөж өргөх, тойлох: ходить, ухаживать (за больными)*; xùldexe xùbū̄ŋ ùgūi yūmelbi *хөлдөж тойлох ховгүүн үгүй юмсан билээ би.* (БМУ); 2. *хөлдөх, буулгах: ссаживать, помогать слезть (с лошади)*; moŕiŋhō xùldežè būlγaxa *мориноос хөлдөж буулгах*; xùldežè mordūlxa *хөлдөж мордуулах*; 3. *холоос нь барих: ловить за ногу (напр. овцу)*; xọńi xāēšàlxayā̄ xùldexe *хонь хайчилхаар хөлдөх*; xōēto xùlhō̄n xùldežè asaŕxa *хойт холоос нь хөлдөж авчрах*; // Mo. köldekü

күлеэкү/ kūlē̄kù (Kham.), **xūlē̄xe** (Khori., Aga.), *хүлээх: ждать, ожидать*; xaryui dēre γodzōčγōd kūlē̄dži bāčna kùbū̄ŋ mana *харгүй дээр зогсоод хүлээж байна, хүү минь.* (ОХУ); ādarī̄nšiyè orōd boĺinolgūi, amaraγā̄ši xūlē̄hem yèrenegūi *аадар нь ч ороод зогссонгүй, амрагаа ч хүлээсэн ирсэнгүй.* (БАД); // Mo. küliyekü

күлзэкү/ kùldzekù (Kham.), **xùlzexe** (Khori., Aga.) 1. *морголдөхөөр хэрэх: наклонять голову перед боданием /о быке/*; xùlzeheŋ buxanūd *хэрсэн бухнууд*; 2. *соргох: перен, принимать вызывающий вид*; xùlzežè aŕsaxa *сөргөж арцах*; 3. *духаараа харах: смотреть исподлобья /о человеке/*; xùŋ ùrū̄ xùlzežè xaraxa *хүн рүү духаараа харах*; būrī̄n šüdō̄r xābiraldažā, buxī̄n ńüdō̄r xilōēdožọ xọyọr bùxe xùlzexe *бухын шүдээр хавиралдаж, бухын нүдээр хялайлцаж хоёр бох хэрэх*;

күлигдэкү/ kùĺigdekù (Kham.), **xūĺigdexe** (Khori., Aga.) *хүлэгдэх: связываться, вязаться*; tšidùr gèdži tšidùrlegdē, dō̄sù gèdži kūĺigdō̄ *чөдөр гэж чөдөрлөгдөв, дээс гэж хүлэгдэв*; (ОХУ) // Mo. küligdekü

күликү/ kūĺikù (Kham.), **xūĺixe** (Khori., Aga.) *хүлэх: связывать, вязать*; suγundā tšilū küliba *хоёр сугандаа чулуу хүлэв*; (ОХУ) // Mo. külikü

цлицэкү/ kùlitsekù (Kham.), **xüĺisexe** (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *хүлцэх: жүрнеть, сносить*; xüĺisexe teb̆šèxe *хүлцэх тэвчих*; xüĺisèžè ùŋgerūlxe *хүлцэж өнөрүүлэх*; xüĺisèžè sayād̆xaxa *хүлцэж шаагтах*; 2. *уучлах, хүлцэх, оршоох: быть снисходительным, извинять*; *прощать*; xüĺisegtī̆ namāěyè *оршоож хайрла намайг!*; xüĺisèžè xāěrlī̆t! *хүлцэж хайрлана уу та!*; xüĺisel èŕixe *уучлал гуйх.*

цлкидкү/ kùlkid̆kù (Kham.), **xùlxid̆xe** (Khori., Aga.) *мэгдэх, сандрах: прийти в смятение, переполошиться, опешить, растеряться, паниковать*; dū̆ xùbū̆ŋ, yodiŋod gèžè bodoxodō seregē̆ xùn šèŋgi beŋxe bāěnàš, bū̆ xùlxide! *дүү хүү, ходоллийж босохдоо цэргийн хүн шиг сайн байна, битгий сандар!*

цллэкү/ kùllùkù (Kham.), **xùllexe** (Khori., Aga.), **xùllòxe** (San.), **xùllùxù** (Tunk.) *холлох: запрягать, впрягать, накладывать (лошадей)*; moŕi xùllexe *морь холлох*; zuryām mōretē̆ žoŕō tùmùr targede dùrbeŋ xarāěyi xùllùži yèrebeldā *хүргээн моортэй жороо томор тэргэнд дөрвөн хар морийг холлож ирэв гэнэ.* (БМУ); // Mo. köllekü

цлсэкү/ kùlsùkù (Kham.), **xùlhexe** (Khori., Aga., Tunk., Bar., San.) *холсох: болеть от чего-либо, по какой-либо причине*; xolōěŋ xùnhē xùlhexe *холын хүчээс холсох*; ondō xùnhē xùlhexe *ондоо хүчээс холсох*; xùlhetē̆ malyāěnhā xùlhexe *хэтэрхий малгайнаас холсох*; xùndeleŋgē̆ ĺenhē xùlhexe *хондлонгийн юмнаас холсох*; // Mo. kölsekü

цлцсү(н)/ kùlùsù (Kham.), **xùlhe** (Khori., Aga.), **xùlhò** (Tunk., San.), **xólùhù I** (Bar.) *холс: пот, испарина*; xùlhe uhaŋ *холс ус*; xùlhe halhaŋ *холс салс*; xùlhe halham bolxo *холс салс болох*; xara xùlheŋ *хар хөлс*; xüiteŋ xùlheŋ *хүйтэн холс*; xùlhē selmēxe *холсоо сэврээх*; xùlhe leb̆šèxe *холс дааварлах*; xùlhe yaryaŋgüi olhoŋ yüme xùnde zōŕi bolxogüi *холс гаргалгүй олсон юм хүнд зоор болохгүй.* (ШАХ); xùlhe yaryažà xùŋ bolxo xùb̆šè tatažà bātar bolxo *холс гаргаж хүн болох, ховч татаж баатар болох.* (ШАХ); maŋyèlāěŋ xùlhò manaŕži sāda bèyèden yarba *магнайн холс савсаж цаад биед нь гарав.* (БМУ); // Mo. kölüsün

цлусү(н)/ kùlùsù (Kham), **xùlhe(ŋ)** (Khori., Aga.), **xùlòhòŋ II** (Tunk., San.) *холс: заработки, зарплата*; àžàlāě xùlheŋ *ажлын холс*; xùdelmerī̆ŋ xùlheŋ *ходолморийн холс*; xùlhe ab̆xa *холс авах*; xùlhō̆ tōsoxo *холсоо тооцох*; sàĺiŋ xùlhe *цалин холс*; ulā xùlòhònši ene gèžè yurbaŋ yùhem mùŋgù xab̆šūlža oŕxibo *улаа холс чинь энэ гэж гурван есөн монго хавчуулж орхив.* (БМУ); // Mo. kölüsü

цлусүнчин/ kùlùsùntšiŋ (Kham.), **xùlhenšèŋ** (Khori., Aga., Tunk., San.) *холсний ажилчин: барлаг: наёмный работник; батрак*; yurbaŋ yèxe ūdetē̆, yurbam màŋyaŋ xùlehenšèntē̆ *гурван их үүдтэй, гурван мянган барлагтай.* (БАУ)

цлчүүтэкү/ kùltšūtexù (Kham.), **xüĺšūtexe** (Khori., Aga.) *холчүүрэх: пьянеть, хмелеть*; nāěrāě yadzaŕta kùŕtši saŕxud araki bàŕidži yèxxe kùltšūteseŋ le biddā *найрын газарт хүрч сархад архи барьж их холчүүрхсэн л биз.* (ОХУ); // Mo. kölčigürekü

цульбоокү/ küĺibōkò (Kham.), **xüĺbōxe** (Khori., Aga., Tunk., San.) *хорвоох:*

перевёртываться; *ворочаться*; *кататься* (*на лошади*); tōntodō o̱šo̱žo̱ xülĭbō̱xe *унасан газраа очиж хорвоох*; γazar šo̱rō̆do xùlbō̱xe *газар шороонд хорвоох*; šàrā ńüsegelō̱d tōntodō xülĭbō̱gō̱hā bèŕi hāĕŋ gelsegšè *чармаа нүцэглээд тоонтондоо хорвоовол бүр сайн гэцгээдэг*; minī̱ xū̱gedū̱dte àmidarlāĕ sag zūramāĕ xihalaŋ tušā̱ldažà bāĕγāšàn barag yūmeŋ bèšè ābdā, geŋ geter tere bèŕi xodo belen zeleŋ yūmen dēre xülbō̱xen bèšè, ō̱rē̱ŋgē oroldo̱žo̱ yàbā̱šà alad xo̱žo̱mōĕ zorilγodo xatū bāĕγād, be̱rxēr žüd̬xežè, beleŋ bèšī̱yi dabaxa šèŋ ermelzelgetē̱ yàbanab gexī̱ši umšā̱žà hūγād, hèšxelni γansata zō̱le̱ršènehī̱m *миний хүүхдүүдэд амьдралын түр зуурын бэрхшээл тохиолдож байдаг нь амаргүй тохиолдол гэдэг нь мэдээж, гэхдээ тэр бүр ургэлж бэлэн зэлэн юман дээр холборох нь биш, оорийнхоо оролдож яваа алс холын зорилгод хатуу байж, сайтар зүтгэн, бэлэн бишийг давах чин эрмэлзэлтэй явж байна гэснийг чинь үнэлж суугаад сэтгэл минь нэгэнт зоолорч орхих юм.* (ДГЗ)

күльбэркү/ kùĭbe̱rkù (Kham.), **xüĭbe̱rxe** (Khori., Aga.) *хорвоох, холбоох*: *опрокидываться, перевертываться*; mo̱ŕiŋ γaza̱rta xeb̬tēd xo̱yo̱r tē̱šē̱ muxà́riž̀à, te̱rše̱lxē̱yè xüĭbe̱rxe gexe *морь газарт хэвтээд хоёр тийш хорвоон, тарваганахыг хүльбэрхэ* (*холбоох*) *гэдэг.*

күлэркү/ kùle̱rkù (Kham.), **xùle̱rxe** (Khori., Aga., Tunk., San.) *холрох*: *потеть, покрываться испариной*; *запариться*; *разгорячиться* (*о лошади*); xalūnda xùle̱rxe *халуунд холрох*; xalūsažà xùle̱rxe *халууцаж холрох*; gūigō̱šè ho̱ŕōndo xùle̱rxe *хурдан морь сунгаанд холрох*; // Mo. kölürekü

күлэрүүлкү/ kùlerū̱lkù (Kham.), **xùlerū̱lxe** (Khori., Aga.) *холоргох, холруулэх*: *допуст. от хүлэрхэ вызывать пот*; xùlerū̱ldeg em *холоргодог эм*; ürē̱xeŋ xērī̱mńi xùlerū̱lheŋ ùlī̱ŋ γurban dabāndā üyī̱ŋgē turšà́da xà́ńilaŋxāĕ ùnenšèle se̱dxiltē̱ amaragdā *үрээхэн хээрийг минь холруулсэн Өлийн гурван даваа даа, уеийнхээ туршид ханилсан үнэнч сэтгэлтэй амраг даа.* (БАД); // Mo. kölüregülkü

күмүг/ kùmù̱g (Kham.), **xùmù̱g** (Khori., Aga.), *хомог*: *ущелье, теснина, расщелина*; tšilūŋ ū̱detē̱ nege kùmù̱g ùdzebe *чулуун үүдтэй нэг хомог үзэв.* (ОХУ); // Mo. kömüg

күмэдкэ/ kùme̱dke (Kham.), **xùme̱dxe** (Khori., Aga.) *хомсог*: *надбровные дуги*; *брови*; xùme̱dxō̱ būlγaxa *хомсгоо буулгах*; xùme̱dxō̱ atà́rūlxa *хомсгоо зангидах*; xùme̱dxe dorohō xùlzeŋ xaradag xursa yo̱lo̱γor xarasa *хомсог дороос хэрж хардаг хурц ширүүн харц.*

күмэлдэргэ/ kùmelderge (Kham.), **xùmelderge** (Khori., Aga., Tunk., San.) *хомолдорго*: *нагрудный ремень* (*у лошади*); xùxe būral mo̱ŕinšini xùmelderge dorō xùlehetē̱ xùgšèm būral èžī̱šńi xùme̱dxen dorō ńu̱ĭmahatāĕ *хох буурал морь чинь хомолдроо дороо холстэй хогшин буурал ээж чинь хомсгөн дороо нулимстай.* (БУД); // Mo. kömüldürge

күмэрюүлкү/ kùmè́rū̱lkù (Kham.), **xùmè́rū̱lxe** (Khori., Aga.) 1. *хомрүүлэх*: *опрокидывать, перевертывать*; heyī̱

хөөттөй dolōn tamayāèn toyō ümèrūlxè tābāhā tūlimerte ēltē gelsegšè *хойттой долоон тамсыг* *мэхэ хамруулж тавиад туйлсэрт* *элий гэнэх*; 2. *хонтруулэх*: *пускать* *ий олхос*: xùmèŕūlžè xùnterūlxe *хом-* *руулэх хонтруулэх*; èligē xùmèŕūlxe *элгээ* *руулэх*; xǫyǫr nùxed èligē xùmèŕūleŋ *дөнөр* zolyobo *хоёр поход элгээ* *руулэн дотноор золгов*; // Mo. hömürigülkü

кун/ kùŋ (Kham.), **xùŋ** (Tunk., Bar., San.) *чх: человек*; xūŋ zoŋ *хүн зон*; // Mo. kümün

кунгэй/ kùŋgeŋ (Kham.), **xùŋgeŋ** (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *хонгон*: *легкий*; *нетяжелый*; *дешевый*; xùŋgeŋ xubsahaŋ *жалкая хувцас*; xùŋgeŋ ùrgebšè *хонгон* *ургэвч*; xùŋgeŋ žǫrō terge *хонгон суудлын* *ндэх*; xùl xùŋgeŋ *хөл хонгон*; xùŋgeŋ alxā *нгөн аяа*; 2. *хонгон хялбар*: *легкожный, нетрудный, маловажный, незначительный, пустяковый*; xùŋgeŋ ūūr xexe *хялбар аргаар хийх*; xùŋgeŋ gemtel *хонгон гэмтэл*; xùŋgeŋ xēli *ураг* *ндэрэгүй*; 3. *хонгон хуумгай*: *легко-* *мысленный, непостоянный*; xùŋgeŋ ūdxūr *хонгон хийсвэр*; xūdū *нгөн хүүдүү*; xùŋgeŋ zantāě *хонгон* *лтай*; // Mo. könggen

кунгэргү/ kùŋgerkù (Kham.), **xùŋgerxe** (Khori., Aga.) *хонгорох*: *рожать*; xēlitē *өрөөлийн* xezē xùŋgerxe bāěγā xabdā? *харамсан эхнэр нь хэзээ хонгорох байгаа* *ы бол оо*?; xùŋgerxeden šülenē xǫńi *гүүдэй* ùgegšè hēb *хонгороход нь шолмой* *эчь гаргаж огох сон*; // Mo. könggejikü

кунгэрэг/ kùŋgereg (Kham.), **xùŋgereg** (Khori., Aga.), **xuŋγarag** (Bar.) *хунгар, хонгор*: *сугроб*; xùŋgereg sahaŋ *хунгар цас*; hanāna hàŕidagta, haltāna xùŋgeregte *санаа нь сарьдаг, салтаа нь цасанд*; xùŋgereg elehende xùntirdeg *хунгар элсэнд шургачдаг*. (TMM)

кунджил/ kùndžilò (Kham.), **xùnžèle** (Khori., Aga.), **xùnžile** (Tunk., San.) *хонжил*: *одеяло*; xùbentē xùnžèle *ховон-* *тэй хонжил*; xùdeheŋ xùnžèle *ходсон хонжил*; xụŕiγanāě arahaŋ xùnžèle xurγa zuzām bolžǫ xụbi zàyān xǫyǫŋotnōě xutug ùlzī oŕšǫtoγōě *хурганы арьсан хонжил* *хуруу зузаан болж хувь заяа хоёрт чинь* *хутаг олзий оритугай*. (XMY); // Mo. könjile

кундүүликэй/ kùndūlikē (Kham.), **xùndūlxē** (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *хондүүр*: *болезненный, повышенно чувствительный*; mǫŕinhō unād beŋteheŋ xùndūlxē γazar *мориноос унаад бэртсэн* *хондүүр газар*; xùndūlxē γazar *элзэг* *газар*; xùnē xùndūlxē γazaŋtan xùŋšè yāxàšnib *хүний элзэг газрыг хондож яах* *нь вэ*?

кунды/ kùndùi (Kham.), **xùndī** (Khori., Aga.) *хондий*: *полость, пустое пространство, пустота*; xùndīŋ adaγāě xargī *хондийн адгийн харгуй*; ger sō xùndī xandāě bolxo *гэр дотор хондий хоосон* *болох*; xōěto toloγōěŋ ùbùŋte kùndüi aγui la bāěxa bidze *хойт толгойн өөрт хондий* *агуй л байх биз*. (OXY); // Mo. köndei

кундэгэ/ kùndege (Kham.), **xùndege** (Khori., Aga.) *элзэг*: *чувствительное, уязвимое место*; baragtāě xùnde

daralūlxagūi, ùrdižė xùndege γazaṛtan šāžà šàdadag huryūĺitāĕ boloŋxōĕ *хэрийн хүнд дарлуулахгүй, өрсөж эмзэг газарт нь нударгалж чаддаг сургуультай болжээ.*

күндэкү/ kùndekù (Kham.), **xùndexe** (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *хөндөх: отрезать и перевязать пуповину*; xūi xùndexe *хүй хөндөх*; xūi xùndexe exener *хүй хөндөх эмэгтэй*; xūi xùndeheŋ èžī *хүй хөндсөн ээж*; tōlē xùndexe *төвлий хоши толгой хөндөх*; 2. *хөндөх, өвтгөх: тередить (рану), трогать, задевать*; šàṛxāĕna xùndexe *шархыг нь хөндөх*; 3. *эрх ашгийг нь хөндөх: ущемлять*; nere tùrī̆n xùndexe *нэр төрийг нь хөндөх*; 4. *хөндийлөх: вскапывать, подкапывать*; xùndežė maltaxa *хөндийлж малтах*; // Mo. köndekü

күндэлдикү/ kùndeldikù (Kham.), **xùndeldixe** (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) 1. *хөндөлсөх, хөндөлдөх: преграждать путь; застревать*; zam xùndeldixe *зам хөндөлдөх*; xùndeldižė xeb̆texe *хөндөлсөж хэвтэх*; ūlī̆ŋγā ùnderī̆yė medēgūilād uragšā̆ tegūleŋ xùnterne, ūlzaxada tàńixatāĕ ùgūitē lād ụšàryī̆ gèžèl xùndeldine *уулынхаа өндрийг мэдээгүй байж урагшаа тэмүүлэн хөнтөрнө, уулзахдаа танихтай үгүйтэй байж учиръя гэж л хөндөлдөнө*; (БАД)2. *хөндолдох: располагаться в поперечном направлении*; ùdèšèleŋ teŋgèŕī̆ŋ xàyā̆da dēd zaxan tegšè ād, xùndeldiheŋ ūlenē̆ γarāhān āĕltagūi, selmexe *үдэш тэнгэрийн хаяанд дээд зах нь тэгш мөртөө хөндолсөн үүл гарвал айлтгүй, цэлмэнэ*; // Mo. köndelidkü

күндэлэбчи/ kùndeleb̆tši (Kham.), **xùndeleb̆šè** (Khori., Aga.) *поперечина верхнего круга юрты*; tōnōĕŋ γolī̆yė ondōγōr xùndeleb̆šè gelsexe *тооны голыг ондоогоор хөндлөвч гэлцдэг*; xùndeleb̆šèhē dāγaŋ xōĕto xaxad̆tana γurban dāγaŋ, urda xaxad̆tana xọyọr dāγaŋ bāĕgšàhaŋ *хөндлөвчноос даага хойт хагаст нь гурван даага, урд хагаст нь хоёр даага байдаг сан*; // Mo. köndelebči

күндэлэн/ kùndeleŋ (Kham.), **xùndeleŋ** (Khori., Aga.) 1. *хөндлөн: поперечный*; xùndelen šụγam *хөндлөн шугам*; xùndelende xùlō̆ bū̆ šèxe *хөндлөнд хөлөө битгий чих*; 2. *хөндлөн: поперёк, в ширину*; xùxe zū̆ xùndeleŋ xad̆xāgūi *хөх зүү хөндлөн хатгаагүй*; // Mo. köndelen

күндэмүүчэ/ kùndemū̆tšè (Kham.), **xùndemū̆šè** (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Bar.), *зочломтгой, хүндлэмтгий: гостеприимный*; xùndemū̆šè hāĕxaŋ zanšàl *зочломтгой сайхан занштл*; bụŕā̆d zoŋ gē̆šè yèxele xùndemū̆šè sayān sèd̆xeltē̆ zoŋ *буриад зон гэдэг их л хүндлэмтгий цагаан сэтгэлтэй улс.*

күнкинэкү/ kùŋkinekù (Kham.), **xùŋxinexe** (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *хүнгэнэх: грохотать, греметь, гудеть, издавать гул*; xùŋxineter ùŋgerdexe *хүнгэнэтэл үүрсэх*; xùŋxinedeg màšinī̆ motōrī̆n xūŕilxenši yümāgù bolod̆xoŋ gū̆? *хүнгинэдэг машины мотор нь хүрэл чиг юм уу, болд чиг юм уу?* (БАД); 2. *хүнгэнэх, гүнгэнэх: говорить басом*; xùndī̆ŋ adaγāĕ xargī̆da xùxedō̆r sedenē̆ xōlōĕ xùŋxinō̆d zalyāĕŋ adaγāĕ xaryāĕda zamsaranāĕ hasarnāĕ xōlōĕ žọŋyọnōd *хөндийн адгийн харгуйд Хөхдөөр Цэдэний хоолой хүнгэнээд, жалгын адгийн харгуйд Жамсраны Лхасүрэнгийн хоолой жонгиноод.* (ХХЯ); // Mo. küngginekü

кунтэрикү/ kùnterikù (Kham.), **хүнтөґixe** (Khori., Aga.), **хөntөґixe** (Tunk., San.) *хөнтрөх, онхолдох, тонгорцоглох: опрокидываться, перевёртываться*; xùngereg elehende xùntèґixe *хунгар элсэнд хөнтрөх*; yazar xarūldaŋ xùntèґiŋ unaxa *газар харуулдан хөнтрөн унах*; // Mo. kөntürkü

кунэг/ kùneg (Kham.), **xùneg** (Khori., Aga.), **хөnөg** (Tunk., San., Tson.) *хөнөг: деревянное ведро*; hùtē̄ hùtē̄ gexe bèґi yāmāŋ xùneg sō šē̄xe *сүүтэй сүүтэй гэх шүсан яаа хувинд шээнэ*; ùxer hùregē̄ńi yerexede xùnegē̄ bāґiżà yarārāě dā, ùtelegšè xùdèžī xoyoґī̄n ùrgežè xùndelžè hūγārāě dā *үхэр сүргээ ирэхэд хөнөгөө барьж харайгаад даа, аав ээж хоёрыг нь өргөж гүйлгэж явааралай даа.* (БУД); // Mo. kөnөg

кунэсү/ kùnesù (Kham.), **xùneheŋ** (Khori., Aga.), **xùnese** (Tson.) *хунс: продовольствие, провизия, провиант*; xōlo xùnehe beledxexe *хоол хунс бэлтгэх*; xolōěŋ xùnē̄ xoroo bolxo, ōěrōěŋ xùnē̄ xùnehem bolxo *халын хүний хоногло болно, ойрын хүний хүнс болно.* (БМУ); // Mo. künesün

кур/ kùr (Kham.), **xùr** (Khori., Aga.), **xör** (Tunk., San., Tson.) *хөр: уплотнившийся снег*; kùr tsasunāě unaxudu ùgùl bolboltāě gèdži *хөр цасны унахад өвөл болоо доо гэж* (OXY); xùnde èdiūleŋxār tuge bulāhā dēre *хүнд идүүлснээс хөрт бүдэг дээр*; // Mo. kör

курбэдкэ/ kùrbeḏke (Kham.), **xùrbeḏxe** (Khori., Aga.) *хоровсог: овчина после двух месяцев стрижки*; xùrbeḏxe arahaŋ *хөрөвсөг арьс*; xùrbeḏxe dotortōě degel *хөрөвсөг дотортой дээл.*

кургэкү/ kùrgekù (Kham.), **xùrgexe** (Khori., Aga.) 1. *хөргөх: допуст. от хүрэхэ морозить, замораживать, примораживать*; xùrgeheŋ ōxe xùxexe *хөргөсөн өөх хөхөх*; xirū unahaŋ xōěno tūheŋ, xùsed bolhoŋ ülíґē̄ èdē̄yè xùrgeheŋ ülír gexe, terēńi hùnde gù ùgī̄šyèhā zōxē̄de xuḏxāžà èdideg *хяруу унасан хойно түүсэн, гүйцэд болсон улирын идээг хөргөсөн үлир гэдэг, түүнийг сүүнд буюу эсвэл цөцгийнд хутгаж иддэг.* 2. *хөргөх, хөргөөх: давать остыть, охлаждать, остужать*; sāě̄yā xùrgexe *цайгаа хөргөх*; // Mo. körgekü

күрдзэгэр/ xùrzeger (Khori., Aga., Tunk., San.) *хөрзгөр: потрескавшийся, растрескавшийся (о земле)*; *шелушащийся (о лице)*; *шершавый, шероховатый*; xùrzeger xara ād, boršọyor ńūṛtāě tula terèšńi boršitxo gèžè xùŋ gē̄šè *хөрзгөр хөр мөртлөө, борцгор нүүртэй тул тэр чинь Боршитхо гэдэг хүн мөн байна.* (БАУ); // Mo. körjeger

кургэн/ kùŕigeŋ (Kham.), **xüŕyèŋ** (Tunk.), **xùŕigeŋ** (Khori., Aga.), *хүргэн: зять*; xada hāěta ùnegeŋ xadam hāěta xüŕigeŋ *хад сайт унэг, хадам сайт хүргэн* (ШАХ); (Kham.) xaraldāě kùŕigeŋ dūlaldza *Харалдай хүргэн сонсож бай.* (OXY); ùneŋ xüŕigen šàmāě gèžè hananalbi *үнэн хүргэн чамайг гэж бодлоо би.* (БМУ); // Mo. kürigen

курилкү/ küŕilkù (Kham.), **xùrilxe** (Khori., Aga.) *хуйлрах, мушгирах (салхи): вихрить*; halxināě nege šàŋyadaŋ nege huladaŋ mụšxaraŋ ülē̄xē̄yè xüŕilxe gexe *салхи нэг чангаран нэг сулдан мушгиран*

үлээхийг хүрэлхэ (хуйлрах) гэдэг; aγāṛta elehen̄ xüŕilxe *агаарт элс хуйлрах.*

күрилөө(н)/ küŕilō̄ŋ (Kham.), **хüŕilō̄(ŋ)** (Khori., Aga.) *хүрэлгээн: вихрь*; halxināĕ xüŕilō̄ŋ *салхины хүрэлгээн*; halxi žȧbarāĕ xüŕilō̄ŋ ùgūi nemėŕi iγābȧŕi γazaṛta ùgelžō̄ bȧŕidag *салхи жаврын хүрэлгээн үгүй номор ээвэр газарт оволжоо барьдаг.*

күрисү(н)/ kùrisù (Kham.), **хüŕhe(ŋ)** (Khori., Aga., Tunk., San.), 1. *хорс: кожица, тонкий покров*; araha xüŕhe *арьс хорс*; xüŕhe hāĕtāĕ ńūr *хорс сайтай нүүр*; 2. *хорс: почва, грунт, земля, корка, поверхность*; γazarāĕ xüŕiheŋ *газрын хорс*; hula xüŕiheŋ *сул хорс*; šụlūṛxag xüŕiheŋ *чулуурхаг хорс*; hāral xüŕihe *саарал хорс*; šėmetē̄ xüŕiheŋ *шимтэй хорс*; xadī̄ŋ boṛxoŋ xüŕihenē̄ xalsaṛtar hȧĺtilā ogtoγōĕ, xaraxaŋ alag zùṛxī̄mńi xȧĺyȧltar zȧxiūlā amaragńi *хадын борхон хорсийг халцартал салхиллаа огторгүй, хархан алаг зүрхийг минь халгитал захиуллаа амраг минь.* (БАД); barūn tašā̄ndā abšȧ γazarāĕ xara xüŕihē̄yi bagsa namnaŋ oṛxibo *баруун ташаандаа авч газрын хар хорсийг багц намнан орхив.* (БМУ); // Mo. körüsü

күрисүтү/ kùrisùtù (Kham.), xüŕhete (Khori., Aga.) *хорст: почвенный*; xùlùgō̄ adūnhā bȧŕixadžȧ xùlī̄yėn olūlžȧ unȧyȧldā xùŕhete altan delexē̄ dērē̄ xùgšȯṛtȯrō̄š nahalžȧ žȧrγayȧldā *холгоо адуунаас бариад л холийг нь олуулж уная л даа, хорст алтан дэлхий дээрээ хогширтлоо ч насалж жаргая л даа* (БАД); // Mo. körüsütü

күрисэджикү/ küŕisedzikù (Kham.), **хüŕhežėxe** (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *хорсжих: покрываться кожицей; грапулироваться*; arahanī̄n naranda xüŕhežėxe *арьс нь наранд хорсжих*; 2. *хорсжих, эдгэх: образовываться (о перегное)*; xȧd̄xa xaxarād yȧlaŋyī̄ne xüŕhežėxe *хатги хагараад сорви нь хорсжих*; 3. Tunk: *мөс барьцалдах: покрываться коркой льда*; 4. *хатуужих, хатуу суух: закаляться*; xȧšȧgdaŋ gexedē xüŕhežėxe *хавчигдаад ирэхээрээ хат суух*; // Mo. körüsüjikü

күркылгэкү/ kùṛkī̄lgekù (Kham.), **хùṛxī̄lgexe** (Khori., Aga.) *түхийлгэх: раздувать, надувать*; sēžē̄ xùṛxī̄lgexe *цээжээ түхийлгэх*; sēžėyē̄ xùṛxī̄lgeheŋ ùnder šȧra maŋγad *цээжээ түхийлгэсэн ондөр шар орос.*

күрмэ/ kùrmò (Kham.), **хùrme** (Khori., Aga., Tunk., San.) *хүрэм: свободная куртка с широкими руковами, без ворота, надеваемая поверх шубы*; noγōn toryoŋ xùrme *ногоон торгон хүрэм*; // Mo. kürm-e

күрмелдэкү/ kùrmeldekü (Kham.), **хùrmeldexe** (Khori., Aga.) *орооцолдох, ороолдох: сплетаться, переплетаться, перевиваться, запутываться*; abāxāĕŋ šülhende xùrmeldeheŋ batγanāŋ *аалзын шүлсэнд орооцолдсон батгана.*

күрмэкү/ kùrmekù (Kham.), **хùrmexe** (Khori., Aga., Tunk., Tson., San., Bar.) 1. *сүлжих, гарах: прясти, сплетать*; γubšūr xùrmexe *тор гувчуур сүлжих*; mināγāĕ hur xùrmexe *минаа ташуурын сур сүлжих*; 2. *орооцолдуулж уях: связывать, завязывать узлом*; xùrmežė ụyȧxa *орооцолдуулж уях*; xadamda ọšọxo basaγanāĕ behenhē bėšėńī̄n beheyē̄ xùrmehem bāĕgšȧ haŋ *хадамд очих хүүхний бүснээс бусад нь бүсээ орооцолдуулан уясан байдаг сан.*

хүрөө/ kùrō̄ (Kham.), **xùrō̄** (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *боллоо: довольно, достаточно, хватит*; xùrō̄ xùrō̄ *боллоо боллоо*; 2. xùrō̄š dā nùxer *болж дээ нохор минь, сайн эр байна чи: ну ты молодец, товарищ.*

хүртөр/ kùr̰tòr (Khori.), **xùr̰ter** (Khori., Aga.) *хуртэл: доныне, поныне*; ùnō̄ kùr̰tòr ügi *өнөө хуртэл үгүй*; // Mo. kürtel-e

хүрүгчнн/ kùrùgtši(ŋ) (Kham.), **xürigšė(ŋ)** (Khori., Aga.) 1. *хурэгч: тёмно-бурый*; ene adūndatšińi γantsa kùrùgtši gū bāėna bedze *энэ адуунд тань ганц хурэгч гүү байгаа биз.* (OXY); xürigšėnē̄ xūyėmel *нүдэч үнээний хүүгэмэл (сүү сааль)*; xürigšėnē̄ xūyėmel xùgšėd bėŕē̄dē̄ hāmal *нүдэч үнээний хүүгэмэл, хогшид бэрээдийн саамал*; 2. *эхнэр: жена*; xùnhē abhaŋ xürigšėnē̄ xūihenhē sōr̰hoŋ, xàŕiha abhaŋ xaragšànāė̆ xanšàr̰hā tahar̰haŋ γal yolomtīŋ ezeŋ xūixer xùbūŋ *хүнээс авсан хэнрийн хүйснээс цоорсон, хариас авсан хэнрийн ханчираас тасарсан гал голомтын эзэн эрэмгий идэр ховгүүн.* (БМД); // Mo. küregči

хүрэнгэ/ kùreŋge I (Kham.), **xùreŋge** (Khori., Aga., Tunk., San.), **xòròŋgò** (Tson.) 1. *хороно: молочный напиток* из *коровьего кумыса*; xùreŋgē̄n aràxi *хорогийн архи*; xùxe seseg dāėdamnāė̆ xùxīn dūγār *цэцэгхээрэ*, xùgšėm būral ùbegednē̄ xùreŋgē̄n aràxidā namxāėrā *хох цэцэгт сайн маань хоюул дуугаар дуниартлаа, хэгшин буурал овгод маань хорогийн архидаа дуниартлаа.* (БАД); 2. *исгэгч хорогно: закваска; фермент; дрожжи*; tara; taraγāė̆ xùreŋge *таргийн хороно*; ėd̰xegšė̀ xùreŋge *исгэгч хороно*; γurbam bōšxo xùreŋgē̄yi bulag dli ihēžė bụŕād zoŋxon xo̰yo̰rtō nerūlžė bāėbūbāė *гурван торх хорогийг булаг адил исгэж буриад зонхон хоёртоо нэрүүлж байв гэнэ.* (БМУ); 3. *үр хороно: семя, семена, зерно*; üŕi xùreŋge *үр хороно*; üŕi xùreŋge xàyàxa *үр хороно тарих*; xerūlē̄ xùreŋge tàŕixa *хэрүүлийн хороно тарих*; puxàĺimārāė̆ xùreŋge *будлианы хороно*; ùbėšnē̄ xùreŋge *овчний хороно*; // Mo. körüngge

күрэнгэ/ kùreŋge II (Kham.), **xùreŋge** (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *хороно: имущество, средства, достояние, добро, состояние, собственность, достаток*; ùb xùreŋge *ов хороно*; mal xùreŋge *мал хороно*; ùmse xùreŋge *омч хороно*; mùŋgù xùreŋge *монго хороно*; nīxmē̄ xùreŋge *нийгмийн хороно*; ed xùreŋge *эд хороно*; ed xùreŋgē̄n dād̰xal *эд хөрөнгийн даатгал*; xùreŋge zō̄ŕi *хорөнгө зөөр*; xùreŋge nimgeŋ *хороно нимгэн*; xura xùreŋge *хур хороно*; xùreŋge xogšo̰l *хороно хогшил*; xùreŋge šėnē *хорөнгө чинээ*; xùreŋgēm batalγā *хорөнгийн баталгаа*; 2. *хороно сан: капитал, средства, фонд, ресурсы, денежные вложения*; beled̰xel xùreŋge *бэлтгэл хороно*; gūilgēnē̄ xùreŋge *гүйлгээний хороно*; mùŋgùŋ xùreŋge *монгон хорөнгө*; ùndeheŋ xùreŋge *үндсэн хороно*; ùxùmel xùreŋge *үхмэл хороно*; xùreŋge orūlxa *хороно оруулах*; xùse xùreŋge *хүч хороно*; bāėŋγāėŋ xùreŋge *байнгын хороно*; xùreŋgē̄n tatabàŕi *хөрөнгийн татвар*; ėŕyėltē̄ŋ xùreŋge *эргэлтийн хороно*; xùreŋge orūlaltāėŋ üŕi àšàg *хороно оруулалтын үр ашиг*; šėmed̰xelē̄ xùreŋge *шилтгэлийн хороно*; // Mo. körüngge

күсөөг/ kùsō̄k (Kham.), **xùsō̄g** (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *хэрчим: кусок*; xùsō̄g ō̄xeŋ *хэрчим өөх*; xùsō̄g xilēmeŋ *хэрчим талх*; // < орос. кусок

күтэл/ kùtel (Kham.), **xùtel** (Khori., Aga.) *хөтөл: средства передвижения*; xadamda mordohom basaγanāĕ barānī̄n zonōĕ xōĕno tergede åšā̄tāĕ yàbaxa, terē̄ńi xùtel gèžè nereldeg *хадамд мордсон хүүхний ачаа бараа нь улсын ард тэргэнд ачаатай явдаг түүнийг хөтөл гэж нэрлэдэг*; // Mo. kötül

күтэлкү/ kùtelkù (Kham.), **xùtelxe** (Khori., Aga.), **xòtòlxe** (Tunk., San., Tson.), *хөтлөх: вести на поводу /напр., лошадь/; вести за руку; приводить, подводить*; xùtelen tenžē̄heŋ èžī̄šńi xū̄geyē̄ gèžè genegexel *хөтлөн өсгөсөн ээж чинь хүүгээ гэж гэнгэрнэ.* (БУД); // Mo. kötülkü

күтэрилдэкү/ kùtèŕildekù (Kham.), **xùterildexe** (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *хөтлөлцөх: ходить, взявшись за руки*; γar γarā xùtèŕildem bàŕilsād γal tōŕōd xataraŋ nādaxa *гар гараа хөтлөлцөн барилцаад гал тойрон бүжиглэн наадах*; xùdehen degelē̄ši xormōēdo xùldeŋ aldahandā duramgūi, xùselō̄ negedē bèšèxeŋ lād xùterildō̄d bāĕxadåši duramgūi *хөдсөн дээлийн чинь хормойд хөлдөх шахсандаа дургүйцнэ, хуслээ нэгтгээгүй байж хөтлөлцөөд явахад чинь дургүйцнэ.* (БАД)

күүгикү/ kū̄gikù (Kham.), **xū̄yxe** (khori., Aga.) *хүүгэх: шуметь, гудеть, рокотать (о море); выть, завывать (о ветре)*; xū̄yxe xā̄yxa xүүгих хаагих; xū̄yxe dū̄yxe *хүүгих дүүгэх*; xùriŋxem bulγatāĕyi tōĕroŋxōĕ xū̄yèm bāĕgšå Ononōĕ γol xū̄yē̄ Ononōĕ xōĕmoŋto xüŕin zandan dasam bī̄ *хурэнхэн Булгатыг тойрсон хүүгэн байдаг Онон гол. хүүгээ Ононы хойморт хурэн зандан дацан бий.* (ДМД); // Mo. küügikü

күүгчи(н)/ kū̄gtši(ŋ) (Kham.), **xū̄gšè(ŋ)** (Khori., Aga.) *хүүгчин: серая корова*; kū̄gtši üńē̄ŋ *хүүгч үнээ.*

күүгюүлкү/ kügiū̄lkù (Kham.) **xū̄yū̄lxe** (Khori., Aga.), *хүнгэнүүлэх: побуд от* xiū̄yèxe; *заставить грохотать, греметь*; xùndī̄ mùŋgen samobārta xū̄yū̄len šånā sāĕxanā *хөндий мөнгөн самовараа хүнгэнүүлж цайгаа чаналаа* (БАД); // Mo. küügigülkü

күүгюүр/ kū̄giū̄r (Kham.), **xū̄yū̄r** (Khori., Aga.) 1. *хүрхрээ: водопад, каскад*; uhaŋ xū̄yū̄r *усан хүрхрээ*; ùndùr xadanhā xū̄yèheŋ xū̄yū̄r *өндөр хаднаас хүрхэрсэн хүрхрээ*; 2. Tunk., San: *чалчаа, дуржигнуур: болтун, трещетка*; xū̄yū̄r hamaγaŋ *чалчаа эхнэр*; xelē amandā xexegūi xū̄yū̄r *хэлээ амандаа хийхгүй дуржигнуур.*

күүгэд/ kū̄ged (Kham.), **xū̄ged** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), *хүүхэд*: 1. *дети, ребята*; narāĕ xū̄ged *нярай хүүхэд*; xū̄ge abxa *хүүхэд харах (асрамжлах)*; xū̄gedtē bolxo *хүүхэдтэй болох*; xū̄ged èŕyèldū̄lxe *хүүхэд эргэлдүүлэх (хүүхдийг биедээ татах)*; xū̄gedē manzaγašå umšūlxa *хүүхдийн Банзрагч уншуулах*; xū̄gedē obō *хүүхдийн овоо*; xū̄gedū̄dńi! berxe hāĕm bāĕyādatnāĕ bàyàrlanab, åžål tùrùldetnē̄ bàyàrlanab åšåtāĕ bolhondōšyi bàyàrlanab, åxiŋ dåxiŋ bàyàrlaxayā̄šyi ètigeltē̄ nāĕdanab *хүүхдүүд минь! сайн сайхан байгаад чинь баяртай байна, ажил төролд чинь баярлаж байна, ачтай болсондоо ч баярлаж байна, ахин дахин баярлахдаа ч итгэлтэй байна.* (ДГЗ); 2. *детство*; xū̄ged nahaŋ genenle xū̄nė žèšē̄gēr yàbaltāĕ

хүүхэд нас гэнэн шүү, хүний жишээгээр явахгай; xabtšȧ nomo sumatāě asambi kūged bėyėtē asam bī *хавчаахай нум сумтай сан би, хүүхэд биетэй сэн би.* (ОХУ); // Mo. keüked

күүгэн/ kūgeŋ (Kham.), **xūgeŋ** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *хүүхэд, хүүхэн: дитя, ребёнок*; xūgeŋ xehūlxe *хүүхэн харуулах (басган зайлгах)*; xūgeŋ medūlxe *хүүхэн мэдүүлэх (өндөр малгай өмсгөж, өрөөн дүв нөмөргөх зан үйл)*; xūgeŋ ȧ̀rgexe *хүүхэн хүргэх*; xūgeŋ gehenšėńi xēxenšiyė bāěxa ālam *хүүхэд гэсэн чинь хүүхэн чиг байж магад.* (ШАХ); 2. *в сочет.*: xūgeŋ xele *хүүхэн хэл: язычок*; xūgeŋ ńüdeŋ *хүүхэн хараа: зрачок*; ◊ müdaham mixāěyė talxanda mūxāě xūgėńi ȧ̀rgondo *муудсан махыг гурилд, муухай хүүхийг торгонд*; // Mo. keüken

күүгэчилкү/ kūgėtšilekȧ̀ (Kham.), **xūgėšėlxe** (Khori., Aga.) *хүүхчлэх: выращивать*; xūgešėlžė ȧ̀dxexe *хүүхчилж өсгөх*; xȧ̀gšėnžī̀ne ášȧ xȧ̀gėyė̄ xūgėšėlžė xūnė̄ zergede xȧ̀rgō *хогшин ээж нь ач хүүгээ хүүхчилж хүний зэрэгт хүргэлээ*; keremel, tenemel, ȧ̀nšėŋ xūgėši xūgešėlxe *хэрэмэл тэнэмэл, өнчин хүүхдийг хүүхчлэх*; Mo. keükečilekü

күүджикү/ kūdžikȧ̀ (Kham.), **xūžėxe** (Khori., Aga.) 1. *дүрэлзэх: запламенеть, полыхать, пылать, воспламеняться, сгореть, вспыхнуть*; dulāsaham bėyī̀yė dūrasar žȧ̀rγādag xūžėheŋ γalāě xȧ̀seŋ yūnēr sentē be? *дулаацсан биеийг дууртал жаргаадаг дүрэлзсэн галын илч юутай тэнцэх унэтэй вэ?* (ГГМ); 2. *осох, торних: расти, подрастать, мужать*; dālbarāě xūžėxe *дэгдээхэй осох*; xūged xūžėxe *хүүхэд торних.*

күүдинцэ/ kūdžintse (Kham.), **xūdinse** (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *томрийн дархны газар, томорчний газар: кузница*; barūn selbī̀n tendexi xūdinsenūd *баруун Сэлбийн тэндэх томорчний газрууд*; // орос < кузница

күцөө/ kȧ̀tsō (Kham.), **xȧ̀sō** (Aga.) *чоныи ав, хоморго: облава*; xȧ̀sōde yȧ̀baxa *ан хоморгод явах*; xȧ̀sōde mordoxo *чоныи авт мордох*; xȧ̀sōgė̄ mǫ́rīŋ *авын морь*; xȧ̀sōde beledxexe *ав хоморгонд бэлтгэх*; olōrō šǫnī̀ŋ ȧ̀rgēlge xėžė tėŕyėlheŋ šǫnonūši hāěŋ mǫ́ridōrō namnažȧ̀ xȧ̀sōd, hȧŕhaŋ xonšōrī̀ńi sǫxižǫ ablaxa udxatāě xȧ̀sō gėžė ȧ̀ge *олноороо чоныи үүргэлэг хийж зугтсан чононуудыг сайн морьдоороо элдэж гүйцээд, сарьсан хошоорыг нь цохиж авлах утгатай хүсөө гэдэг үг.*

күцөөкү/ kȧ̀tsōkȧ̀ (Kham.), **xȧ̀sōxe** (Khori., Aga.) *гүйцэх: допуст. от хүсэхэ. выполнять, исполнять*; hanahanā xȧ̀sōxe *санасаная гүйцэх*; xeregē xȧ̀sōxe *хэргээ гүйцэх*; xȧ̀sēžė ȧ̀xe *гүйцээж өгох*; kelȯsȯŋ ȧ̀gō kȧ̀tsō, kesen adžilā bȧ̀tō *хэлсэн үгээ гүйцээ, хийсэн ажлаа бүтээ*; dūyarxāěn tō xȧ̀sōxe geheŋ šėŋgi *дуугарахын тоо гүйцэх гэсэн юм шиг (илүү үг хэлэх)*; xušūtī̀yė xolbūlžȧ, žȧ̀hetī̀yė zūilūlžė šėmeg yȧndarī̀n xȧ̀sōbeb *хушуутыг холбуулж, зүстийг зүйлүүлж, чимэг яндрыг нь гүйцээлээв.* (БМД); Mo. güyičegekü

күцэд/ kȧ̀tsed (Kham.), **xȧ̀sed** (Khori., Aga., Tunk., San.), **xȧ̀tsed** (Tson.) *гүйцэд: полностью, вполне, как следует*; xȧ̀sed dūrgexe *гүйцэд дүүргэх*; xȧ̀sed xaŋγaxa *гүйцэд хангах*; xȧ̀sed xōreheŋ nōhoŋ

гүйцэд хөөрсөн ноос; xùsed hāĕm bolxo *гүйцэд сайн болох*; xùsed bolbosoṛxo *гүйцэд боловсрох*; xùltēn šėlēr dabaxadam xùlegxem moṛim γazaṛšà, xùsed sā̆šàn xaraxadam xū̆geŋxeŋ ńüdem γazaṛšà *Холтийн шилээр давахад хүлэгхэн морь минь газарч, гүйцэд цааш нь харахад хүүхэн хараа минь газарч.* (БАД); // Mo. güyičed

күцэкү/ kùtsekù (Kham.), **xùsexe** (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *гүйцэх*: *догонять кого-л; гнаться за кем-л*; šụlūyė xaražà budxahaŋ šọn ī yė ùldežė xùseheŋ *чулуу харж бусгасан чоныг хөөж гүйцсэн* (БАД); xùsežė yàdād xusaxa *гүйцэж ядсандаа хуцах*; 2. *гүйцэх*: *дозревать, доходить*; xùxe noγō xùsexe *хох ногоо гүйцэх*; ùhen xùseheŋ aŋ *ус нь гүйцсэн ан*; // Mo. güyičekü

күцэкүгүй/ kùtsekùgū̆i (Kham.), **xùsexegū̆i** (Khori., Aga.) *гүйцэхгүй*: *недостижимый, невыполнимый*; xọńinōĕ naha xùsexegū̆i bolhonšiyihā zàxixada: xorloltōĕhōn xolūr, xōlo bolxotōĕdon xomtōĕ temēŋ šėŋgile xeb̆težė teŋnēdle maxažà bāĕγā agšàhā xọxirol xọxidol yėṛxegū̆i xonžō bolxon lab adag ābī *хонины нас гүйцэхгүй болсон ч гэсэн захихад: хорлолтойгоос нь холуур, хоол болохтойд нь хомтой тэмээ шиг л хэвтэж тэгнээд л мацаж байдаг бол хохирол хохидол ирэхгүй хонжоо болох нь лавдаг шүү.* (ДГЗ); // Mo. güyičekü ügei

күцулдүүлкү/ kùtseldū̆lkù (Kham.), **xùseldū̆lxe** (Khori., Aga., Tunk., San.), **xùtseldū̆lxe** (Tson.) 1. *гүйцэлдүүлэх*: *допуст. от хүсэлдэхэ выполнить*; xelehenē xùseldū̆lxe *хэлснээ гүйцэлдүүлэх*; hanahanā xùseldū̆lxe *санаснаа гүйцэлдүүлэх*; 2. *гүйцээж гүйцэлдүүлэх*: *заполнять, восполнять*; aldahanā xùseldū̆lxe *алдсанаа гүйцэлдүүлэх*; xùseldū̆lžė ėligēxe *гүйцэлдүүлж илгээх*; xùseldū̆lheŋ tùlbėŕi *гүйцээсэн толбор*; 3. *чанаржуулах, тамиржуулах*: *усиливать*; taγa xùsī n xùseldū̆lxe *тарга хүчийг нь гүйцэлдүүлэх*; // Mo. güyičeldügülkü

күцэ(н)/ xùse(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.), **kùtse** (Tson.) *хүч*: *сила, мощь*; xùse šàdal *хүч чадал*; xùse abaxa *хүч авах*; ülē̆xe hàĺxināĕ xùsende ū̆leŋ àŕilžà maγadgū̆i ùneŋ hāĕxaŋ yàbaxada üŕē̆l xùtelžė maγadgū̆i *үлээх салхины хүчинд үүл арилж магадгүй, үнэн сайхан явахад ерөөл хөтолж магадгүй.* (БАД); (Kham.) kùnē γadzar kütšitē̆ kùŋ bolγoŋ omolγoŋ *хүний газар хүчтэй, хүн болгон омголон*; erdemī ŋ kùtsēr àĺibā sanasaŋńi bùtùkù *эрдмийн хүчээр аливаа санасан нь бүтэх*; // Mo. küčü

күчир/ kütšir (Kham.), **xüšėr** (Khori., Aga., Tunk., San.) *хүнд хүчир*: *тяжелый, трудный, тягостный, тяжкий*; xüšėr ùder *хүнд өдөр*; xüšėrē̆ xüšėr xargī *хүчрээс хүчир зам*; xüxiēm bolxodo xubāldaxa, xüšėr bolxodo tulγalsaxa *хөгжөөн болоход хуваалцах,хүчир болоход дэмжилцэх*; // Mo. küčir

күчиркэкү/ kütšiṛkekù (Kham.), **xùseṛxexe** (Khori., Aga.), **xùšėṛxexe** (Tunk., San.), *хүчирхэх*: *насиловать*; zalxū xùŋ ùb̆šėṛxedeg zalū xùŋ xùseṛxedeg *залхуу хүн овчирхдог, залуу хүн хүчирхдэг*; // Mo. küčürkekü

күчитү/ kütšitù (Kham.), **xùsete** (Khori., Aga., Tunk., San.) *хүчит*: *обладающий силой, имеющий силу, сильный, увесистый, мощный, крепкий*; xùsete zuryāŋ ùzegī yė xėšėyē̆l bolγoŋ unšàbal xū̆iteŋ

xalūŋ tamada xùrgeŋ ùgī abara *хүчит зургаан үсгийг хичээл болгон уншвал хүйтэн халуун тамд хүргэл үгүй авар.* (ГЭМ); // Mo. küčütü

күшкү/ küšikù (Kham.), **xüšèxe** (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *хөших*: *задвигать, подпирать*; xùšèžè šèbxedxe *хошиж түгжих*; 2. *хөших хөдөлгөх*: *выдвигать, раздвигать, приподнимать, выворачивать рычагом, нажимать* (*рычаг*); modōr xüšèxe *модоор хоших*; èŕyūlge xüšèxe *эргүүлгэн талхи хөших*; 3. *хөших чилэх*: *коченеть, цепенеть, дервенеть, окостенеть, застывать, чувствовать не по себе*; bèyè xüšèxe *бие хөших*; ńüde xüšèxe *нүд хоших*; xùzū xüšèxe *хүзүү хөших*; 4. *хөшиж загсах*: *застывать, остывать*; ùrme xüšèxe *өрөм загсах*; 5. *хөших оёх*: *шить иглой вперёд*; *приметывать, стегать, шить на живую нитку*; xüšèžè ọyọxo *хөшиж оёх*; xùdehe xüšèžè ọyọxo *хөдөс хөшиж оёх*; 6. *хошиж зөрөх*: *упорствовать, упрямиться, выдвигаться с места, возражать, препятствовать*; tad xùndeleŋ xüšèžè xelexe *тас хөндлөн хөшиж хэлэх*; 7. *хөших саатуулах*: *препятствовать, мешать*; xargī dēre xùndeldižè xüšōd hālta bolxo *харгүй дээр хөндөлдөж хөшөөд саад болох*; // Mo. kösikü

күшлтэ/ küšilte (Kham.), **xüšèlte** (Khori., Aga.), **xöšöltò** (Tson.) *хошоос, хошилт*: *ножок*; xọńinōě gedeheŋ xọtirxōě biterxē gèžè tābàŕi bụŕād xùdehen degelē eŋgerē xüšèlte *хонины гэдэс хотирхой битэрхий гэж оньсого буриад ходсон дээлийн энгэрийн хөшилт*; // Mo. kösilte

күшөөкү/ küšōkù (Kham.), **xüšōxe** (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *хошоох*: *допуст. от хүшэхэ отлежать*; xebtežè xùlō xüšōxe *хэвтэж хөлөө хошоох*; 2. *загсаах*: *давать остынуть, студить*; ùrme xüšōxe *өрөм загсаах.*

күшөөсэн/ küšōsòŋ I (Kham.), **xüšōheŋ** (Khori., Aga.) *хөшөөс*: *строчки на шапке*; xọŕīŋ arban negeŋ esegēŋ ax dūgē xolbōyè xete müŋxedō naŋginār hàxižà yàbaxa zàyātāě bāěhan tula eregtē zonōěn malγāěŋ orōèyè tùxèŕēlceŋ arban negeŋ xùndeleŋ xüšōhetē xàyàm *хорийн арван нэгэн эцгийн ах дүүгийн холбоог хэт мөнхдөө пандинаар сахиж явах заяатай байсан тул эрэгтэй зоны нь малгайн орой тойруулан арван нэгэн хөндлөн хөшөөстэй байдаг ажээ.*

күшөөсэ(н)/ küšōsòŋ II (Kham.), **xüšōhe(ŋ)** (Khori., Aga.) *ором*: *пенка*; āěŗha, xilēme, ùrme xüšōhe èdixe *ааруул, талх, ором зоохий идэх.*

күшүүргэ/ küšūrge (Kham.), **xüšūrge** (Khori., Aga., Tunk., San.) *хошүүрэг*: *рычаг*; *бревно, используемое как рычаг*; araha èŕyūlxedē èŕyūlge xüšèžè xùdelgedeg xüšūrge modoŋ *арьс элддэг эргүүлэг хошиж ходолгодог мод*; // Mo. kösigürge

күшэгэ/ küšège (Kham.), **xüšège** (Khori., Aga., Tunk., San.) *хөшиг*: *занавес, полог, занавеска*; soŋxīŋ xüšège *цонхны хөшиг*; buŗxanāě xüšège *бурхны хөшиг*; xüšège būlγaxa *хөшиг буулгах*; xüšège tataxa *хөшиг татах*; xileŋ xüšège *хилэн хөшиг*; šàra torγoŋ xüšège *шар торгон хөшиг*; xalūnda xalxa bolxo, xūitende xüšège bolxo *халуунд халх болох, хүйтэнд хөшиг болох*; // Mo. kösige

кэбиргүй/ kèbirgūi (Kham.), **xebergūi** (Khori., Aga.), **xeberbē** (Tunk., San.) 1. *тосгүй*: *не имеющий сходства*; xebergūi yūmeŋ *төсгүй юм*; 2. *зүйрлэшгүй, эгнэш-*

гүй: бесподобный; xebergūi yėxe zōŕi *зүйрлэшгүй их эд хоронго*; xebergūi hāěŋ *эгнэшгүй сайн*; 3. *янзгүй: сомнительно*; yėrexe xebergūi bāčna *ирэх янзгүй байна.*

кэбиртэй/ kebeŗtī (Kham.), **xebeŗtē** (Khori., Aga., Bar., Tunk., San., Tson.) 1. *янзтай, бололтой: имеющий какой л. вид; с видом кого-чего л; подобный*; xazārāěnši amī̆yė žėberēŋgūi xazārlā xebeŗtē yàbagšàbdā, xāěŗxaŋ seḏxilēr dundūŗxanšihā xàńilā xebeŗtē yàbagšàbdā *хазаарын чинь амгайг зэврээлгүй хазаарласан янзтай л явдаг даа, хайр сэтгэлээр дундуурхан ч гээд хандсан янзтай л явдаг даа.* (БАД); 2. *...-маар янзтай: как видно, по-видимому, видимо*; eŗte xabar bolxo xebeŗtē *эрт хавар болмоор янзтай*; xerūl γaŗxa xebeŗtē bolōḏxibo *хэрүүл гармаар янзтай болоод явчихлаа*; zaŋγā tàbāgūi xebeŗtēgšė *зангаа тавиагүй янзтай байдаг.*

кэбтэри/ kebṭėŕi (Kham.), **xebṭėŕi** (Khori., Aga.) *хэвтэр: ложе, постель; лежанка; лежбище; подстилка*; dulāŋ xebṭėŕi *дулаан хэвтэр*; xebṭėŕihē boḏxo *хэвтрээс босох*; xebṭėŕi bùxetē xùŋ *хэвтэр бохтэй хүн (залхуу хойрго хүн)*; dunda ėdišė, dulāŋ xebṭėŕi *дунд идэш, дулаан хэвтэр*; // Mo. kebteri

кэдүй/ kedūi (Kham.), **xùdī̆** (Tunk.), **xedī̆** (Khori., Aga.) *хэдэн, хэдий, хэчнээн: сколько*; xùdī̆ nahatāěḇši *хэдэн настай вэ?*; xùdī̆ xùbūtē, xùdī̆ ŭŕitēḇši? gėžė bāčγād xùbūnšńi xùdī̆tēb, üxinšńi xùdī̆tēb gėžė hurā *хэдэн хүүтэй, хэдэн үр хүүхэдтэй вэ чи? гээж байгаад ховгүүн чинь хэдэн настай вэ, охин чинь хэдтэй вэ асуусан.* (БАУ); // Mo. kedüi

кэдүн/ kedùŋ (Kham.), **xedeŋ** (Khori., Aga.) *хэдэн: несколько*; kedùŋ džil keḇtūlbe tši? *хэдэн жил хэвтүүлэв, чи?* (ОХУ); // Mo. kedün

кэдзээ/ kedzē (Kham.), **xezē** (Khori., Aga., San.), **xedzē** (Bar., Tson.) *хэзээ: когда*; kedzēnēkēsē ketsūgēr urdanāěxāsā elūgēr *хэзээнийхээсээ хэцүүгээр урдныхаасаа илүүгээр*; // Mo. kejiy-e

кэйтүүркү/ kėtūrekù (Kham.), **xī̆rexe** (Khori., Aga.) *солиорох: рехнуться*; òbē tši bū kėtūre *үгүй, чи бүү солиор.*

кэкү/ kekù (Kham.), **xexe** (Khori., Aga., Tunk., San.), *хийх: делать*; kē yüme āsa bū āě, āěγā yüme āsa bū ke! *хийвэл бүү ай, айвал бүү хий*; tuha xeheŋ ùretē toḏxor xeheŋ xàŕūtāě *тус хийсэн үртэй, тотгор хийсэн харцуутай.* (ШАХ); xelē amandā xexegūi *хэлээ амандаа хийхгүй (чалчаа, ам хуурай байдаггүй)*; alba kekùde axa dū ùgūi *алба хийхэд ах дүү үгүй*; // Mo. kikü

кэлтэргэкү/ keltergekù (Kham.), **xeltergexe** (Khori., Aga.) *ялтиргах: идти, хромая на обе ноги*; xùl mūtāě xùgšėŋ tendehē xeltergehēr yėrežė yàbana *хөл муутай хогшин тэндээс ялтиргасаар ирж явна.*

кэлцэкү/ keltsòkù (Kham.), **xelsexe** (Khori., Aga., Tunk., San.) *хэлцэх: беседовать, разговаривать с кем-л; рассказывать друг другу*; amar mendeyē xelsexe *амар мэндээ хэлцэх*; zùbležė xelsexe *зовлож хэлцэх*; xùnē xelsedeg yọhōr *хүний хэлцдэг ёсоор*; bī̆ zalū yàbaxadā dūlagšà hembi, ùbegedē

xelsexī̆yė *би залуу явахдаа өвгөдийн хэлэхийг дуулж байсан юм байна*; // Mo. kelečekü

келцээ(н)/ keltsō̆ŋ (Kham.), **xelsē(ŋ)** (Khori., Aga.) 1. *яриа*: *разговоры*; tī̆gēhā yū̆ŋ xelsēm bāĕxab? *тэгвэл юун яриа байх вэ?*; demī̆ xelsēŋ *дэмий яриа*; xelsēŋgū̆i *яриангүй*; selsēŋgū̆i ù̇neŋ *яриангүй үнэн*; 2. *хэлцээ*: *обсуждение, совещание*; xelsēŋ xexe *хэлцээ хийх*; xelsēm bolxo *хэлцээ болох*; 3. *хэлэлцээр*: *переговоры*; eb nāĕramdalāĕ xelsē *эв найрамдлын хэлэлцээр*; // Mo. kelelčegen

кэлэкү/ kelȯkù (Kham.), **xelexe** (Khori., Aga., Tunk., San.) *хэлэх*: *говорить*; kedžilȯ bāĕxuda ed bolxo, kelȯdžilȯ bāĕxuda surγāl bolxo *хийж л байвал эд болно, хэлж л байвал сургаал болно*; // Mo. kelekü

кэмджикү/ kemdžikù (Kham.), **xemžėxe** (Khori., Aga.), **xemdžixe** (Tson.) *хэмжих*: *мерить, измерять, отмеривать*; nūrār kemdžidžù áŕiki xu̯ŕā̆ba *нуураар хэмжиж архи хураав*; // Mo. kemi̇̆ikü

кэмкүлкү/ kemkùlkù (Kham.), **xemxelexe** (Khori., Aga.) *хэмхлэх*: *отламывать, проламывать, раздроблять, разрушать*; kemkùlkē medērī̆ *хэмхлэхээ мэдээрэй*; // Mo. kemkelkü

кэмчеэрхүү/ kemtšiērkū̆ (Kham.), **xemšē̆rxū̆** (Khori., Aga.) *нэрэлхүү, ёсорхуу*: *стеснительный, конфузный, застенчивый*; xemšē̆rxū̆ zaŋ *ёсорхуу зан*; xemšėrxū̆ xù̇ŋ *нэрэлхүү хүн*.

кэмчеэркэкү/ kemtšiēōkùkù (Kham.), **xemšē̆rxexe** (Khori., Aga.) *бэргэх, нэрэлхэх, биеэ барих*: *стесняться, конфузиться, совеститься*; xada gėžė xalγaxa xadam gėžė xemšē̆rxexe *хад гэж халтирна, хадам гэж бэргэнэ*; tàńil bėšė zon sō xemšē̆rxežėlc hūγāb *танихгүй улс дунд биеэ барьж л суулаа*.

кэн/ ken (Kham.), **xeŋ** (Khori., Aga., Tunk., San.), *хэн*: *кто*; ken dabasaŋ kū̆ndù batsaγanā ù̇ggù̇ne bī̆ *хэн давсан хүнд охиноо огно, би*. (ОХУ); // Mo. ken

Кэнгүүд буумал/ xeŋgū̆d būmal *Сэлэнгийн буриадын Буумал овгийн отгийн нэг. Оток рода Буумал Селенгинских бурят.*

кэнтэг/ kentek (Kham.), **xenteg** (Khori., Aga.), 1. *хилэн*: *гнев*; endebele andabaldi ūr kenteg bū̆ bolōta *эндлээ алдлаа уур хилэн бүү болооч*. (ОХУ); 2. *харам, ховдог, харуу*; *скупой, жадный, скряга*; šálxaγar bàyàŋ gē̆šė xomxō̆ĕ xobdog, atārxū xenteg, zuzāŋ mixatāĕ zobolγo bėyėtē̆ xù̇m bāĕγā gelsexe *Шалхгар баян гэдэг хомхой ховдог, атаархуу харам харуу, зузаан махтай зоволгон биетэй хүн байсан гэлцдэг*. (БАУ); 3. *оонтогч*: *обидчивый, мнительный, мелочный, подозрительный*; ūla xada ù̇ndù̇rši̇yihā ebù̇r nù̇mù̇rī̆n dulāxaŋ, ù̇beged xù̇gšėd xentegši̇yihā ù̇gelē̆ ù̇gen ù̇nem bāĕdag tala olomšibī̆, xū̆gedńi! *үүл хад ондор ч гэсэн өвөр номор нь дулаахан, овгод эмгэд өвөнтөгч ч гэсэн үглээ үг нь үнэн байдаг тал олон бий шүү хүүхэд минь*! (ДГЗ)

кэнтэглэкү/ kentekliȯkù (Kham.), **xenteglexe** (Khori., Aga.), *тумархаж янших*: *капризничать, ворчать /о старых людях/*; xentegleheŋ xù̇gšėd *тумархаж яншсан хөгшид*.

кэнтэгтэй/ kentegtī̆ (Kham.), **xentegtē̆** (Khori., Aga.) *унтуутай, унтууцалтай*: *вспыльчивый, раздражительный*; xenhē

xentegtē, yünhē yüntegtē yünde u̯ŕiba dūdaba gē̆šėbte? *хэнээс унтуутай, юунаас унтуцалтай юунд урьж дуудав та нар?* (БМД)

кэри/ keri (Kham.), **xeŕi** (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.), *хир: около, примерно*; ùder dundāēn keridù maŋyut axāč tsāda bėyėden yėrēd oreladži bāēna *одор дундын хирд мангас цаад биед нь ирээд орилж байна.* (OXY); // Mo. kiri

кэркиркү/ keŕkiŕkù (Kham.), **xeŕxiŕxe** (Khori., Aga.) *архирах: ворчать, рычать, урчать (о собаке)*; xeŋ gē̆šėb gėžė xeŕxiŕhen noxōē šėŋgiēr huraxa *хэн гээч вэ гээж архирсан нохой шигээр асуух.*

кэркирээ(н)/ keŕkirē (Kham.), **xeŕxirēŋ** (Khori., Aga.) *архираан: ворчание, рычание*; noxōēŋ xeŕxirēŋ *нохойн архираан.*

кэркэнцин/ keŕkentsī (Kham.), **xeŕxentē** (Bar.), **xeŕxinseg** (Khori., Aga.) *хэрхнэг: сетка (один из отделов желудка жвачных животных)*; xeŕxentē džùhedž sayām mixanda šixexe *хэрхнэг зүсээж, цагаан маханд (хошногт) чихэх.*

кэролдүкү/ kerȯldùkù (Kham.), **xùreldexe** (Tunk.), **xereldexe** (Khori., Aga.) *хэрэлдэх: ссориться, вздорить, переругаться*; bū̄ xùreldežė mūŕxaldagtī̆ *бүү хэрэлдээж муудацгаа*; // Mo. kereldükü

кэрсэн/ keŕseŋ (Kham.), **xereheŋ** (Khori., Aga.) 1. *хэрсэн: мышцы на сосолке, грудинка*; xǫńi yaryahan zoŋ yėxeŋxidė xeŕheŋ xūixalžà èdideg heŋ *хонь гаргасан хүмүүс ихэнхдээ хэрсэн хүйхалж иддэг сэн*; 2. *цамцны хэрсэн: прямая планка на разрезе рубашки*; samsāēŋ eŋgeŕte bárižà ǫyǫhoŋ sexe yonzoyor bùd xeŕheŋ gėžė neretē *цамцны энгэрт барьж өёсон шүлүүн гонзгой бос хэрсэн гээж нэртэй*; 3. *талхины хэрсэн: верхние и нижние основания кожемялки*; ėŕyūlgī̆ŋ xeŕheŋ *эргүүлгэн талхины хэрсэн*; // Mo. kerseng

кэрүүл/ kerū̆l (Kham.), **xerū̆l** (Khori., Aga.), *хэрүүл: ссора, раздоры, ругань, брань*; kenteg kerū̆l bolōgüi bida *хэрүүл үүсэл болсонгүй бид.* (OXY); // Mo. keregüi

кэрүүлкэкү/ kerū̆lkekù (Kham.), **xerū̆lxexe** (Khori., Aga.) *шаралхах: злиться, раздражаться*; xerū̆lxeŋ xelexe *шаралхан хэлэх*; namda yūŋ xereg! gėžė xerū̆lxebe *надад ямар хамаатай юм! гээж шаралхав.*

кэрчеэдэсэ(н)/ kertšiēdese (Kham.), **xeŕšēdehe(ŋ)** (Tunk., San.) *хэрчдээс: надрез, зарубка*; <*замок*> (*пазы на срубе дома*): tere ùbegenō hunasaran soxiōd, yazā abŝà yarād, gerē xeŕšēdehende xabšūlžàŕxiba *тэр овгоноо сунайтал нь алхиад, гадаа гараад, гэрийн (байшингийн) хэрчлээдсэнд хавчуулчихав.* (БАУ); // Mo. kerčiyedesün

кэрчимэг/ keŕtšimek I (Kham.), **xeŕšmeg** (Bar.) *хярамцаг: ливер (при осеннем забое скота легкие, печень, кишки и мясо заворачивались в брюшину и, замороженные в таком виде, использовались для питания зимою)*; šülend xeŕšėxēr dzexedž gùdzēleŋ xòldōseŋ gedehù dotor, ėĺig, ūšig, dzùrex, gùdzē, saŕxinag, bōr, nàŕiŋ gedehù, dotor ōxe dzerge bagtana *шолонд хэрчихээр зэхээж гүзээлэн холбоосон гэдэс дотор, элэг, уушиг, зүрх, гүзээ, сархинаг,*

бөөр, нарийн гэдэс, дотор өөх зэрэг багтана.

кэрчимэг/ keŗtšimek II (Kham.), **xeŗšėmeg** (Khori.) *хэрчим: небольшой кусок мяса*; bùxėĺi mixanhā baya bayār otolhoŋ xeŗšėmeg *бүхэл махнаас бага багаар огтолсон хэрчим*; xeŗšėmeg γalda ùrgexe *хэрчим галд өргөх.*

кэрэг/ kereg (Kham.), **xereg** (Khori., Aga., Tson., Tunk.) *хэрэг: дело; необходимость*; kereg tụšāl kende belē kereg dzorig kende belē *хэрэг тушаал хэнд билээ, хэрэг зориг хэнд билээ*; // Mo. kereg

кэрэгсэл/ keregsel (Kham.), **xeregsel** (Khori., Aga.), **xùrùgsel** (Tunk.) *хэрэгсэл: предметы обихода, принадлежности*; tarantās tergē dzūkù keregsel dutū ùgūigēr *Тарантаас тэргээ зүүх хэрэгсэл дутуу үгүйгээр*; // Mo. keregsel

кэрэгцээкү/ keregtsēkù (Kham.), **xeregšēxe** (Tunk.), **xeregsēxe** (Khori., Aga.) *хэрэгцээх: считать нужным, придавать значение, считаться, относиться внимательно*; xeregšēžė abaxa *хэрэгцээж авах*; Mo. keregčegekü

кэрэлцьү/ kereltsī (Kham.), **xerelsī** (Khori., Aga.), **xerensī** (Tunk., San.) *довжоо, гишгүүр: крыльцо*; xerelsī dēre zogsoxo *довжоон дээр зогсох*; ùxùm bāčsa ùgsexe ùndùr mùŋgùŋ xerensī *ахин байж өгсөөг өндөр мөнгөн гишгүүр*; // opoc < крыльцо

кэрээсү/ kėŕēsù (Kham.), **xerēhe(ŋ)** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *хэрээс, загалмай: крест, распятие*; xerēheŋ modoŋ *тооны гол*; xiĺēmenē tùlō xerēhė zūgō *талхны төлөө хэрээс зүүв.* (ШАХ); nege orod lama bāčhaŋ yümc, tīgēd bụŕādūši xerēhe zūlgėžė bultīna orod bolγoxom gėžė šīdebe xa *нэг орос лам байсан юм, тэгээд буриадуудыг хэрээс зүүлгэж бүгдийг нь орос болгоё гэж шийдэв гэнэ.* (БАУ); 2. *цэцэг: трефы*; xerēhe nọyọ bàŕiād ùlō *цэцгийн ноён бариад хоцорлоо*; // Mo. kerügesü

кэрээсүлкү/ kėŕēsùlkù (Kham.), **xerēhelxe** (Khori., Aga., Tunk., San.) *хэрээслэх: делать знак креста; крестить*; esege modonōě uzūŋa dùrben zùgten xerēhelźė xuhaŋ γadaha šāxa *эцэг модны үзүүрт дөрвөн зүгт нь хэрээслэж хусан гадас шаадаг*; // Mo. kerügesülekü

кэсэглэкү/ keseglekù (Kham.), **xeheglexe** (Khori., Aga.) *хэсэглэх: разделять на части, расчленять*; modo dùrbe keseglekù *модыг дөрөв хэсэглэх*; // Mo. keseglekü

кэсээкү/ kesēkù (Kham.), **xehēxe** (Khori., Aga.) *гэсгээх, шийтгэх: подвергать взысканию, наказывать*; zerge sōn zemelxe xereg sōn xehēxe *зэргэд нь тохируулж зэмлэх, хэрэгт нь тохируулж гэсгээх.* (ШАХ); bėyē tamalžà xehēxe *биеэ тамалж гэсгээх*; // Mo. gesegekü

кэсээлтэ/ kesēlte (Kham.), **xehēlte** (Khori., Aga.) *гэсгээлт, шийтгэл: наказание, взыскание, репрессия*; xehēltede orūlxa *гэсгээлтэнд оруулах*; xehēlte ùzūlxe *гэсгээлт үзүүлэх*; xatū xehēlte *хатуу шийтгэл*; ene manāě sar xulūhaŋ xùŋ mùn tula sarīmnāě tùlūlžė ùgōd enēnīyė xehēltede orūlxīyė γūinabdi gebe *энэ манай шарыг хулгайлсан хүн мөн тул шарыг маань төлүүлж өгөөд, үүнийг гэсгээлтэнд оруулахыг гуйж байна бид гэв.* (БАУ); // Mo. gesegelte

кэшэлэнку/ ketsʼĭlĭlkú (Kham.), **xesʼĭlĭlxe** (Khori., Aga.) 1. *валяться; сидеть на одном боку /при верховой езде/*; emel dere xesʼĭlĭlzé hũxa *амин дэрэ хэсэлзэ һуха хэдэлэн суух*; 2. *сильный, хилый, хилый; наклониться на бок*; xesʼĭlĭlĕd tárxă yanzayalzá untaxa *хэлзэйсэн толгойоо сандалзаж унтах*; xesʼĭlĭlzé xebtexe *хажуудаа хэлбийж хэлэх*; babũdãe bãtar amaŋxam gézé xesʼĭlĭlzé xebtebe *бавуудай баатар амарыа гэхэ хажуулаа хэлбийж хэлэв*. (БАУ)

кэцэ/ ketse I (Kham.), **xese** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **xetse** (Tson.) *хэц: губец*; dãĕde delexéyé bŭrxóhóŋ dãĕbaŋ xaru xese *дайд долгийг бурхэн дайвар хар хэц*; xebtĕ bãĕbaŋ bèyʼĭtné xĕrʼĭn šénĕŋ xese delden, ụfin dũdamam *хэлэх байгаа биечлэ тань хэрийн чигээ хэц болдог, үрин дүүдмам*. (БМЛ); // Mo. keče

кэцэ/ ketse II (Kham.), **xese** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **xetse** (Tson.) *хэц: косогор*; xĕre xonožọ xese derlexe *хээр хонож хэц дэрлэх*. (ШАХ); // Mo. keče

кэцүү/ ketsũ (Kham.), **xesũ** (Aga., Khori., Bar.), **xetsũ** (Tson.) *хэцүү: трудный, затруднительный, тяжёлый, тяжкий*; ketsũ tũrgeŋ âmitaŋ altãčtši *хэцүү түргэн амьтан аа даа, чи*; xesũ nerte *хэцүү нэрт (чоно)*; xãnãĕ ordondo oroxono mũnõ sagta yéxe xesũ bolõ, tũbheŋ xũńi orũlxagũi bãĕxa *ханы ордод орох нь оной цагт их хэцүү болсон, хэн хүний оруулахгүй байх*. (БАУ); // Mo. kečegüü

кэцэлүүр/ ketselũr (Kham.), **xeselũr** (Khori., Aga., Tunk., San.) *хэцлүүр: скат, косогор*; xeselũr xargĩ *хэцлүүр зам*; xeselũr *yazarí hete xarñéŋ yéredeg xurdaŋ xũlũg xeŋgyp yapbac c от хараад ирэх хурдан хулэг*. (ХМЦ)

кэцэлэку/ ketselkú (Kham.), **xeselxe** (Har.) *хажуудах; прилечь отдохнуть*; dźáxaŋ xesélĕd alḫam bol tãrax ytim, bũdní xorõ yaryaxa ham bidz *жаахан хажуулаад амсан боя тааран байж, нүдний хорио сарлах сан бид*.

кэшиг/ kéšig (Kham.), **xéšeg** (Khori., Aga.) 1. *хишиг: милостыня, пожертвование*; xadamda mordohom basaŋatãé *хэд бэлчлэн* malãéŋyã ũsʼĭyé mixatãéŋãr abŋá xadaŋaldag, terẽnĕ basaŋandã *хэшэг, гэхэ үгдэг* zanšáltãé bãĕhaŋ ytime *хадамд морогсон хүүхэнтэй улс үүрэлсэн малынхаа үүцыг хадгалдаг, түүнийгээ хүүхэнээ хишиг өгж олдог запишлтай байсан юм*; 2. *олзий хишиг: счастье, благополучие*; amanãé xéšeg *амын хишиг*; bụyáŋ xéšeg *буян хишиг*; bụyáŋ xéšeg togtobũ? - togtobõé! *буян хишиг тогтов уу? - тогтлоо!*; // Mo. kesig

кэчэмгы/ ketšẽmgĩ (Kham.), **xéšẽmgĩ** (Khori., Aga.) *хичээнгүй: старательный, тщательный, аккуратный, прилежный, усердный*; xéšẽmgĩ šádamarãr bèšéheŋ ụfiyã *хичээнгүй чадамгай бичэн үрий*; // Mo. kičiyemegei

кэгчи(н)/ kẽgtši(ŋ) (Kham.), **xẽgšé(ŋ)** (Khori., Aga.) *хэгч: гнедая сущ /о кобылице/*; xẽgšé gũŋ *хэгч гүү: гнедая кобылица*; xẽgšé gũŋ unaŋalaxada xéšeg yéxe dalya yéretegẽ *хэгч гүү унагалахад хишиг их даллага иртүгэй*; (ШДУ)
// Mo. kegči(n)

кээли/ kẽĺi (Kham.), **xẽĺi** (Khori., Aga.) *ураг: плод у беременной*; dunda xẽĺite

hamayaŋ *дунд зэргийн ураг тэсэн эхнэр*; yėxe xḗlḗ tebėŕixe *их гэдсээ тэврэх*; xḗli harāĕxa *урагтомрох*; xḗlitḗ bolxo *жирэмсэн болох*; xḗlitḗ yàbaxa *жирэмсэн явах*; // Mo. kegel

кэрэ/ kēre I (Kham.), **xēre** (Khori., Aga., Tunk., San.) *хээр: открытое поле, степь*; kēre otšidži idē xōloxonō tšinàdži idedži òmōlṓ derlēd untadži irebe *хээр очиж идээ хоолоо чанаж идээд эмээлээ дэрлэж унтаад ирэв.* (OXY); // Mo. keger-e

кэрэ/ kēre II (Kham.), **xēre** (Khori., Aga.) *хээр: гнедой /о масти лошади/*; ùnṓ kēreńi sāĕŋ gṓ *оноо хээр нь сайн уу*; // Mo. keger

киаза/ kiāza (Kham.), **xiāza** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson.) 1. *хиаз: выпушка, строчка из шёлка*; *парчи*; xùdeheŋ xiāza *ходсон хиаз*; xiāza zaxa *хиаз зах*; 2. *ховоо зэжээр: бордюр*; *постамент*; degelḗ tàšāŋ urū ėlū̄r xorṃōĕŋ xōĕto zaxār baha dōdo zaxarī̄n xiāza gėžė neretḗ yūmeŋ bāĕxa, enḗńi dürīū̄ tuxāĕ ùrgem bùdō̄r xexe *дээлийн ташаа луу, суман хормойн хойт захаар бас доод захаар нь хиаз гээж нэртэй юм бий, үүнийг дорвон хуруу хэртэй оргон босоор хийдэг*; 3. *зээг: подзор*; xiāztāĕ bùtēlge *зээгтэй бүтээлэг*; Mo. kiyaja

киатайха/ kiātāĕxa (Kham.), **xiātāĕxa** (Khori., Aga.) *шантайх, хямсайх: быть надменным, кичливым*; alag nuγahaŋ xiātāĕγād anāγāĕ γoldō hūžàla bāĕna, abaγāĕ xandan pintāĕγād amban nọyọntōĕ hūžàla bāĕna *алаг нугас шантайгаад Анагийн голдоо сууж л байна, авгай Ханд нь янтайгаад амбан ноёнтой сууж л байна.* (БАД)

кисүүр/ kisūr (Kham.), **xihūr** (Khori., Aga.) *харамч, хявцаг: скупой, скупец*; xihūr hamaγaŋ *харамч хявцаг эхнэр*; xarū xihūr *харуу хявцаг*; xihūr zaŋ *хявцаг зан*; olzo olxo bėŕḗ xarū xihūrī̄n yėxedežė bāĕdag *олз олох тусмаа харамч хявцаг нь ихдээж байдаг.*

кята/ kita (Kham.), **xita** (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *хятай: конец тонкой кишки лошади*; adūhanāĕ nàŕiŋ gedehenḗ dūhaḍxa, zosō taladā ōxetḗ gedeheŋ xita gḗšė *адууны нарийн гэдэсний тогсгол дотор талдаа өохтэй гэдэс хятай гэдэг*; γazāmnāĕ yüredṓ hara saγāŋ, hāĕd seseŋ, xita xalūŋ, xināĕ teneg gėžė *гадаа маань ердоо саран саруул, сайд цэцэн, хятай халуун, Хинай тэнэг гээж.* (БАУ); // Mo. kitai

Л/ L

лааян/ lā́yàŋ (Khori., Aga.) *лааган их, ланхгар: объёмистый, большой*; lā́yàn taŋxa *лааган танх*; lā́yàŋ yėxe àyaγa *ланхгар том аяга*; xùrel lāyàŋ taŋxa *хүрэл лааган танх*; xùxe lāyàn taŋxāĕyi xùzū̄dežė būhaŋ xūŕigšė üńḗ hālilhaŋ güžėr bōmo teŋgėŕi dūdalγa *хох лааган танхыг хүзүүдээж буусан хүрэгч үнэ саалийсан гүжир Боом тэнгэр дуудлага.* (БМД)

лабаар/ labār (Khori., Aga.) *хонжооны тоолуур: фишка /игральная/*; arbāḍxaŋ labār xoŋžọgšọl hāĕb àyàŋxan daŋγam dùŋged gī́š. Altaŋxan tūisńi yàlaragšà hāĕš àĺγanāĕm zoxolōyė γarγagšà hāĕš *арваад хожлоор хожих юм сан, аян данга мянь донгос гээч, алтан тамга мянь гялсхийж алганы мянь загатнаг гаргаач.* (ХНД)

лабари/ labàŕi (Khori., Aga., Kham.) *хошуг, лавир: полог*; xōĕmorī̄ŋγō orondo labàŕitāĕ bāĕγāgšà haŋ *хоймрынхоо оронд лавиртай байж билээ*; // Mo. labri

лавсаха/ labsaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson., Bar.) *лавсах: падать хлопьями /о снеге/*; saha labsažà oroxo *цас лавсаж орох*; // Mo. labsaqu

лабхагар/ labxayar (Khori., Aga.) *лунхгэр: с широким /или толстым/ основанием*; labxayar malayāă *лунхгэр том малгай.*

лабхайха/ labxāĕxa (Khori., Aga.), lapīxa (Kham.) *лаглайх, луглийх: иметь широкое основание*; labxāĕžà hūxa *лаглайж суух*; mùnō̄ labxāĕžà nōĕrmogložǫ hūxa sag bèšè *оноо лаглайж нойрмогложсуудаг цаг биш*; ūla xada amayalaŋ tāĕbanār labxāĕŋ xaragdana *уул хад амгалан тайвнаар луглийн харагдана.*

лагбаŋ/ lagbaŋ (Khori., Aga., Tson., Kham.) *нагван, янтай: чернильница*; lagbantāĕ bexe *нагвантай бэх.*

ладхаха/ ladxaxa (Khori., Aga.) *латгаж хатгах: колоть, уколоть*; žàda helmēr ladxaxa *жад сэлмээр латгаж хатгах*; ùbehe ladxaxa *овс латгаж хатгах*; holōmo ladxaxa *сүрэл латгаж хатгах.*

лазагнаха/ lazaŋnaxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **ladzaŋnaxa** (Kham.), **ladzagnaxa** (Tson.) *лазагнах: бездельничать, лодырничать*; zalxūrsà lazaŋnaxa *залхуурч лазагнах*; // Mo. lajangnaqu

лазаŋ/ lazaŋ (Khori., Aga., Tunk., San.), **ladzaŋ** (Kham., Tson.) *лазаŋ: бездельник, лодырь*; lazaŋ xùŋ *лазаŋ хүн*; // Mo. lajang

лайжаŋ/ lāĕžàŋ (Aga.), **lāĕdžiŋ** (Kham.) *нүсэр том, лут: громоздкий*; lāĕžàn tomo šụlū *нүсэр том чулуу /лайжин/*; Mo. layijing

ланшад/ lanšàd (Tson.) *ланчиг, ланчид: грех, прегрешение*; lāĕ lanšàd *лай ланчиг*; xùnē̄ lāĕ nanšàd, tere sōnō exener xùnē̄ lāĕ lanšàd yèxe yüme *хүний лай ланчиг, тэр дундаас эхнэр хүний лай ланчиг их юм*; // Mo. lančiγ

лапагар/ lapayar (Khori., Aga., Tson., Kham.) 1. *лавсгар, навсгар, савсгар: небрежно развалившийся*; lapayar xormōĕ *навсгар хормой*; 2. *бүдүүн хадуун, лунхгар том: грубый, толстый*; bābayāĕŋ lapayar habar *баавгайн бүдүүн савар*; lapayar tomo düšè *лунхгар том дош.*

лапайха/ lapāĕxa (Khori., Aga., Kham.) *навсайх, лаглайх: иметь грубый небрежный вид*; lapāĕžà hūxa *навсайж суух.*

лапар/ lapar: lapar lapar (Khori., Aga.) *хавхас хавхас /алхлах/: пружинисто /шагать/*; lapar lapar alxalxa *хавхас хавхас хийж алхлах.*

ларжаархаха/ laržārxaxa (Khori.) *их зан гаргах: держаться высокомерно, быть о себе высокого мнения*; loboŋ lambayāĕ žàbdan dēre laržārxàžà hūna *ловон ламбугай жавдан дээрээ их зантай суна.*

ларжаархуу/ laržārxū (Khori.) *ихэмсэг, ихэрхэг, ихэрхүү бардам: высокомерный, чванливый*; laržārxū lambayāĕ *ихэмсэг ламбугай.*

ларжаатай/ laržātāĕ (Khori.) 1. *сүртэй, сүрлэг, сүр жавхлантай, цог төгөлдөр: величественный, величавый*; γulbāmnāĕ laržātāĕ xaragdana *гулваа маань сүр жавхлантайяа харагдана*; 2. *ихэмсэг, ихэрхүү,*

бардам: высокомерный, чванливый; laržātāĕ zaŋ *ихэмсэг зан.*

ласа/ lasa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *лац: сургуч*; lasa xūlaxa *лац ховхлох*; // Mo. lača

ласадаха/ lasadaxa (Khori., Aga., Tunk., San.) *лацдах: опечатывать, запечатывать сургучом*; bùtūmžėlžė lasadaxa *битүүмжилж лацдах.*

ласхагар/ lasxaγar (Khori., Aga.) *лагс, лантгар: тучный, грузный, неуклюжий*; lasxaγar ere *лагс эр.*

лата/ lata (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *латин үсэг: латиница, латинизированный алфавит, латинизированная письменность*; lata ùzegē bagšà *латин үсгийн багш.*

латан/ lataŋ (Khori., Aga., Kham.) *падан, тид: чёрный, засаленный*; lataŋ xara *падан хар.*

линхобо/ Íiŋxobo (Khori., Aga.) *лянхуа: лотос*; badma Íiŋxobo seseg *бадам лянхуа цэцэг*; basaγaŋ xùnē γar zōleŋ, badma liŋxobōĕ namā zōleŋ *охин хүний гар зөөлөн, бадам лянхуагийн дэлбээ зөөлөн*; // Mo. lingqu-a

логшохо/ logšọxo (Tson.), **lugšàxa** (Khori., Aga.) *пульсировать, биться*; huduha logšọxo *судас лугших*; // Mo. luγsiqu

лёпоошхо/ Íọpōšxo (Kham., Aga.) *липоошиг хэмээх бин: лепёшка*; Íọpōšxo bàrïxa *липоошиг барих*; // < орос. лепёшка.

лужаганаха/ lụžàγanaxa (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *лужигнах: издавать рычащий звук*; lū lụžàγanaxa *луу лужигнах*; 2. *нужигнах: хрустеть*; xurγā lụžàγanasa mụšxaxa *хуруугаа нужигнатал мушгих*; 3. *нүжигнэх: грохотать*; olihotōĕ šünehen tüĺēŋ lụžàγanasa šàtaba *илчтэй шинэсэн түлээ нүжигнэтэл дүрэлзэв.*

лужагар/ lụžàγar (Khori., Aga.), **lugžàγar** (Tunk., San.) *лухгар: полный, толстый, тучный*; lụžàγar ere *лухгар эр*; lugžàγar šàra, pùsxeger ere *лухгар шар, лантгар эр.*

луйбаршан/ luibaršàŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **luibartšiŋ** (Tson., Kham.) *луйварчин: мошенник, аферист*; luibaršānda tōnūlxa *луйварчинд тонуулах*; // Mo. luyibarčin

лушхагар/ lụšxaγar (Khori., Aga.) *бэлцгэр, банхгар: расплывшийся /о человеке/*; lụšxaγar ńūr *бэлцгэр лэнтгэр нүүр.*

лүг/ lùg (Khori., Aga.) *түг түг: тук тук*; zùrxeŋ lùg lùg lùgšē *зүрх түг түг цохиллоо.*

лүгшэхэ/ lùgšèxe (Khori., Aga.) *цохилох: биться /о сердце/*; zùrxe lùgšèxe *зүрх цохилох.*

лүжэгэнөөн/ lùžègenōŋ (Khori., Aga.) *нүжгэнээн: грохот, гром, рокот*; ùxer būγāĕ lùžègenōŋ *үхэр буугы нүжгэнээн*; dalāēŋ uhanāĕ xāγàxa lùžègenōŋ *далайн усны хаагих нүжгэнээн.*

лүн/ lùŋ (Khori., Aga.) *тас: чёрный-пречёрный*; lùŋ xara *тас хар*; lùŋ xaraŋxī *тас харанхуй.*

Лүнээкир/ lùnēkir *Хамниганы овог. Хамниганский род.*

Лүнээкэн/ lùnēkeŋ *Хамниганы овог. Хамниганский род.*

лүпэ/ lùpe (Khori., Aga., San., Tson., Kham.) *цоо, ом цом: усил. частица при глаголах насквозь, напролёт, часто соответствует приставке про*; lùpe xaḏxaxa *цоо хатгах*; lùpe soxixo *цом цохих*; lùpe tataxa *ом татах*; ūdēr lùpe tùĺxixe *үүдээр гартал түлхэх.*

лүс/ lùs (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *түс тас: звукоподр., выражающее глухие звуки от ударов, употребляющееся обычно в двойной основе*; lùs geter soxixo *түс хийтэл цохих.*

лэбшэнги/ leḇšėŋgi (Khori., Aga.) *даавархангуй: с выступившими капельками пота*; xùlhe leḇšėŋgi *холс даавархангуй.*

лэбшэхэ/ leḇšėxe (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *нэвчих, даавархах: выступать, в виде капель, просачиваться*; xùlhe leḇšėxe *холс даавархах*; toho leḇšėxe *тос даавархах*; šī̄g leḇšėxe *чийг нэвчих*; namar saγāĕ gùrōhenē toho leḇšėheŋ mixaŋ *намар цагийн гороосний тос нэвчсэн мах.*

лэглэйхэ/ leglēxe (Khori., Aga.) *саглайх, сэгсийх: быть косматым*; papaγar ùhetē malγāĕ leglēxe *саглагар үстэй малгай сэгсийх.*

М/ М

маа/ mā (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson., Bar.) *май! маа! на!* mā aba! *май ав!*; // Mo. mai

маанад/ mānad (Khori., Aga., Kham., San.) *манаус, бид нар: мы*; mānaḏta dūldāgùi *манауст сонсогдоогүй*; mānáši xeregsēbegüi *манаусыг хэрэгссэнгүй*; mānādāĕ ùge dūlāhātnāĕ xereg bolxō yàdaxagūi *манай үгийг сонсвол тань хэрэг болох ч байж магадгүй*; mānaḏhā bāĕx̀à, bėšėŋ *маниас байтугай бусад нь*; mānadār yā̄xatnāčb *манаусаар яах гэсэн юм бэ?*; mānad xùlē̄žė bāĕhūbdi *манаус хүлээж байя*; mānaḏtāĕ ūlzagtī̄ *манаустай уулзацгаа.*

маани/ mā̄ńi (San.) *оршуулгын газар: кладбище*; xū̄ńi mā̄ńi *хүний оршуулгын газар.*

маараан/ mārāŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *майлаан: блеяние*; xọ̀ńi xụ́ŕyanāĕ mārāŋ *хонь хурганы майлаан*; // Mo. mayilaγan

маарал/ māral: **māral hoγōŋ** (Tunk.) *марал, гурван марал: Малая Медведица*; māral hoγōŋ γaramsār mordūžàb *Гурван марал гармагц би мордууж.*

маараха/ māraxa (Khori., Aga., Kham., Tson.), **māčraxa** (Tunk., San.) *майлах: блеять /об овцах и козах/*; xụ́ŕya māraxa *хурга майлах*; mārā mārā mal bolxo, baṛxirā baṛxirā xùm bolxo *майлсаар майлсаар мал болно, уйлсаар уйлсаар хүн болно*; // Mo. mayilaqu

маатинса/ mā̄tinsa (Tunk.), **matńā̄** (Tson.) *маатиг: матица, потолочная балка*; mā̄tinsa tàbixa *маатиг тавих.*

маахар/ māxar: māxar māxar gèšxexe (Khori., Aga.) *шаахар шаахар: лагс лагс: тяжело ступать, неуклюже шагать*; māxar māxar gèšxelhēr yèṛžè yàbana *лагс лагс гишгэлсээр ирж явна.*

маахарха/ māxaṛxa (Khori., Aga.) *лагс алхаагаар гишгэх: тяжело ступать*; māxaṛžà yàbaxa *лагс алхаагаар явах.*

маабайха/ māhāčxa (Aga., Khori.) *маадайх: быть самодовольным: позировать, пыжиться, быть тщеславным*; labxar xarāčn tašānda tamayan yümāgū aržāčna, tàńidag negenēm xàžūda tàńilāčn yümāgū māhāčna *тавхар харын ташаанд тамга нь ч юм уу аржийна, таньдаг нэгний минь хажууд танил нь ч юм уу маадайна.* (БАД)

мааюулха/ māyūlxa (Khori.) *майжганах: ковылять на кривых ногах*; malaxan tēšē māyūlba *мал тийшээ майжганав.*

мааяргаха/ māyàrγaxa (Aga., Khori.) *майрганах: ковылять, косолапить*; ùder hūńigūi mal daxažà māyàrγaxa *одор шөнөгүй мал дагаж майрганах*; terē tendehē māyàrγahār yèrežè yàbana *тээр тэндээс майрганасаар ирж явна.*

магардаан/ mayardāŋ (Khori., Aga., Kham.) *магардаан хэмээх том хутга: большой нож*; mūlhā marnāŋ moxōlhā mayardāŋ *муу л бол Марнаан, мохоо л бол магардаан ~ муу л бол зүүн хойт талын хар овоохой.*

магнал/ magnal (Khori., Aga., Tunk., San.,Kham.), **magnag** (Tson.) *магнаг: китайский узорчатый шёлк*; xàĺūn turūtāč, lū xētē šàra magnal degel *халиун нударгатай, луун хээтэй шар магнаг дээл*; buxa magnal degel *бух магнаг дээл*; // Mo. mangnuγ

мадага/ madaγa (Khori., Aga., San., Kham., Tson.), **mataγa** (Tunk.) *мадга: большой охотничий нож, тесак*; hùxe madaγada adabàš *сух мадганд эсгэв ээ!* // Mo. madaγ-a

мадагар/ madaγar (Khori., Aga.) 1. *цэх, моодгор, шулуун, гудгар: прямой, несгибающийся*; madaγar zogsoxo *цэх шулуун зогсох*; 2. *ихэмсэг, маадгар: важный, важничающий*; mara madaγar yūme terxīxedežè bāčyā *их ихэмсэг юм маадайж байлаа.*

мадайха/ madāčxa (Khori., Aga.) 1. *моодойх: не гнуться, не сгибаться*; madāčžà zogsoxo *моодойж зогсох*; 2. *маадайх, ихэрхэх: позировать, важничать*; madāčžà bèŕi yèxe zantāč gēšèn *маадайчихаад их зантай гэдэг нь.*

майдаан/ māčdāŋ *эсгий ширээ: заменяющий карточный стол*; māčdāŋ dēre xāṛtaldaxa *эсгий ширээн дээр хозордох*; xadīm mergem dàyānšà xārtaldārāč geheŋ yüme xamayā xōholō bèšèxeŋ lād xàšàrmàšigūibdā māčdānhā *хадны мэргэн даяанч хозордээрэй гэсэн юм, хамгаа хоослоогүйгээс хойш хашрах ч үгүй дээ, майдаанаас.* (ХНД)

майзагар/ māčzaγar (Khori., Aga., Tunk., San.) *майжгар: стоптанный /об обуви/*; māčzaγar γutul *майжгар гутал.*

майла/ māčla I (Khori., Aga.) *ойн цоорхой, модны цоорхой, майл: прогалина*; xọxiūr xubxāč māčla *хувхай цагаан майл*; arala māčlāčŋ eŋgeṛte arāč bāxan sōxondōč, amtatāčxanāčŋyā orōčyōr alxalaxadažà bùmberne *ар л майлын*

эмэрт арай баахан цоохондой, амттынхаа оройгоор алхлуулж л бомборно. (БАД)

майла/ māčla II (Khori., Aga.) *гувэ: сопка*; ündər māčlīŋ ewerʧe únšém bāxan sōxondōč *ондор гувэний оворт ончин баахан цоохондой.* (БАД)

майлай/ māčlāč (Khori.) *дорьхон, гунзрээ: киот, божница*; māčlāč dērc bāčhaŋ māčdar sayām burχaŋ *дорьхон доор байгаа майдар цагаан бурхан.*

майхабша/ māčxaʊ̯šá (Khori., Aga.) *майхавч малгай: шапка, надеваемая шаманом под железный шлем*; bʊ̄gē úmdedeg urdūrā xara sasagtāč tumlāč malyāč māčxaʊ̯šá, dēgūren oryōčyō úmeʊ̯xe *боогийн омсдог урдуураа хар хялгасан саравчтай тумлай малгай майхавч, дээгүүр нь оргойгоо омсдог.*

майхай/ māčxāč I (Tunk., San.) 1. *магнай: лоб, чело*; tėńiger māčxāč *тэнүүн магнай*; 2. *магнай, тэргүүн, түрүүн маплай: передовая часть, передовой, первенствующий /о человеке/*; māčxāčdan yábaxa *магнайд нь явах.*

майхай/ māčxāč II (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *холгорхой, шалбархай: царапина, ссадина; рана*; ulām māčxāč bolšọhoŋ *улаан маахай болчихсон*; xolyōd ulām māčxāč bolxo *холгоод улаан маахай болох.*

майхай/ māčxāč III (Khori., Aga.) *туламлаж овчсон ангийн арьс: шкура, шкурка*; serge modonhō bėšīn šandayaŋ, xermeŋ, holoŋyo, üyéŋ, gūrōhenē māčxāč īme tabaŋ xụšūtār šėmexe *шүзга модноос буссыг нь чандага, хэрэм, солонго, үен, гороосний туламласан арьсаар чимэг.*

майхийха/ māčxāčxa *чародайх, чарайх: мчаться, нестись*; ʒā xūbūŋ hūri tēsē māčxāčxa gūiʒérxibe *жаал хүү нүүрээсээ овс рүү чародайтал гүйчихэв.*

малаабша/ malaʊ̯šá (Khori., Aga.) *эмэлийн бүүргэний монгон тонох: украшение на лицевой стороне лука*; emēlē bʊ̄rgenē yarā talahā hūlyahaŋ urʊ̄lzaʊ̯sē xaʊ̯tayar múŋgúŋ yọyōlto malaʊ̯šá gētē neretē *эмэлийн бүүргэний гадна талаас суулгасан угалзтай хавтгай монгон гоёл малаавч гэж нэртэй.*

малаагшан/ malāgšáŋ (Khori., Aga., Tson.) *халзагч /үнээ/: корова с белым пятном на лбу*; malāgʊ̯šámnāč turʊ̄allā *халзагч үнээ маань тугаллаа.*

малаан/ malāŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *халзан: лысый*; malāŋ xúŋ *халзан хүн*; malān zērde mọrīŋ *зэрд халзан морь*; malām mọrinōč tolyōčdo matamal dúgē yálbarā, manāč dasanāč orōčdo altaŋ yanžár yálbarā *халзан морины толгойд матмал тогоо гялалзана, манай дуганы оройд алтан ганжир гялбалзана.* (БАД)

малагаар/ malayār (Tunk.) *маргааш: завтра*; malayār úglō *маргааш өглөө*; úglōgē naraŋ úndībe, malayāri naram mandaba *оглооний нар ондийв, маргаашийн нар мандав.* (БМУ); // Mo. manayar

малагар/ malayar (Khori., Aga.) *халзан, мэлзэн: лысый*; mal malayar tolyōč *мэлзэн халзан толгой*; malayāčgūi malayar, tolyōč ńūsegen tolọyor *малгайгүй малгар, толгой нүцгэн толигор.*

малгайшан/ malγāčšāŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **malγāčtšiŋ** (Kham., Tson.) *малгайч, малгайчин: шапочник*; malγāčšānār o̱yūlhaŋ malγāč *малгайчнаар оёулсан малгай*; // Mo. malaγayičin

малзан/ malzaŋ (Khori.) *халзан, мэлзэн: лысый, плешивый*; malzaŋ xalzaŋ tā́rxi *малзэн халзан толгой.*

малзайха/ malāčxa (Khori., Aga., Tunk., San.) *халцрах, халзрах: быть лысым*; tā́rxināčn üheŋ malāčžā ėxilbe *толгойных нь ус халцарч эхлэв.*

малтаари/ maltā́ri (Khori., Aga., Kham.), maltāš (Tson.) *малташ, хонхцог: раскопка, добыча*; buxāčŋ maltā́ri buxi̱m maltāš (Tson.) *бухын малташ*; buxāčm maltā́rihā oldohom bulaγad *бухын хонхцогоос олдсон Булгад.* (УМУ)

малша/ malšā (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **maltši** (Tson., Kham.) *малч: скотник, умелый скотовод*; dṳ̄rše̱ltē malšā arγă ăžăllaγā */малын/ дортэй малч фра ажиллагаа*; // Mo. malči

малшан/ malšāŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **maltšiŋ** (Tson., Kham.) *малчин: скотовод, пастух*; abarγa malšāŋ *аварга малчин*; // Mo. malčin

мана/ mana hoxor (Aga.) *сохор номин: чрот*; mana hoxorōč šo̱rōč *сохор номны хорооо*; mana hoxorōč arahaŋ *сохор номны арьс.*

манаaha/ manāha (Khori., Aga.) *манаас: завалинка, насыпь вдоль наружных нижних краёв юрты*; xăγā̄γāč manāha *хаяны манаас*; // Mo. manayasu

манааша/ manā̄ši (Khori., Aga., Tunk., San.) *манаач: сторож, караульный, охрана, вахтёр*; delgū̄rē̄ manā̄šā *дэлгүүрийн манаач*; // Mo. manayači

манаганаха/ manaγanaxa (Khori., Aga.) *маасайх, малийх, малилзах: очень радоваться, таять от радости*; manaγanažā ėńē̄xe *маасайтал инээх, малийтал инээх.*

манагар/ manaγar (Khori., Aga.) *манигар: припухший /о лице/*; manaγar ulān šārāč *манигар улаан царай*; // Mo. maniγar

мангад/ maŋγad I (Khori., Aga., Bar.), **maŋγad̲xāč** (Tson., Kham., Tunk., San.) *мангас: сказочное чудовище*; arban tabaŋ tā́rxitāč anāxāč xara maŋγad *арван таван толгойтой атгаалжин хар мангас*; // Mo. mangγus

мангад/ maŋγad II (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *орос: русский*; maŋγad toγōŋ *орос тогоо*; maŋγad emēl *орос эмээл*; buxa üńē̄gē daxaxa, bṳ́rā̄d maŋγadā daxaxa *бух үнээгээ дагадаг, буриад оросоо дагадаг*; manāč ńṳtag ergende maŋγadāč šē̄rxeb šimegtē̄, manāč nùxed xō̄rxed dā mā́ńā̄d̲xaŋ mṳ̀ŋgṳ̀ŋ šimegtē̄ *манай нутаг орчимд оросын сум чимэгтэй, манай нөхөд хоорхийс доо, монет монгон чимэгтэй.* (БАД)

мангал/ maŋγal (Tunk.) *цол: звание*; dāčnāč yėxėyi darabab, daŗxā́ńi maŋγal abbab *дайнаа дарлаа, дархан цолоо авлаа.*

мангар/ maŋγar (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *шар: похмелье*; ā́rā́xi̱ŋ maŋγar tarāxa *архины шар тайлах*; alaxā́šyėgū̄ihā arā́xi̱m maŋγar xesū̄ *алахгүй ч гэсэн архины шар хэцүү.*

мангарлаха/ maŋyarlaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *шартах: быть с похмелья, плохо себя чувствовать с похмелья*; maŋyarlȧžȧ ȕxeŋ aldaxa *шартаж ухэх шахах*; maŋyarlahan tȧŕxā̄ zahanab gėžė bū̄ ȕbėštī̄r̥šė yȧbārāē, zahahan tȧŕxišńi dȧxiŋ hogtōd zȧyā̄nāē arȧxinšȧm bolšo̱xo̱š *шартсан толгойгоо засна гэж битгий солиорч яваарай, зассан толгой чинь дахин согтоод заяаны архичин болчихно шүү.* (ДГЗ)

мангах/ maŋyax (Bar.) *тавлах: злорадствовать, удовлетворять своё желание*; namāē maŋyaxī̄ŋ xereggūi, ōrōl hāēŋ yȧbārī̄ *намайг тавлахын хэрэггүй, вороо л сайн яваарай.*

мангашалха/ maŋyašȧlxa (Tunk.) *махарч ажиллах: работать быстро, с огоньком*; hāēsa maŋyašȧlxa *сайтар махарч ажиллах.*

мангилай/ maŋgilāē (Tunk.) *магнай: лоб, чело*; orōēdomńi oŋxiŋgūi maŋgilāēdamńi martaŋgūi hȧxi! *оройд минь орхилгүй, магнайд минь марталгүй сахь!* (БМД)

мандайха/ mandāēxa (Tunk.) *мантайх, бандайх, осох, томрох: расти /о ребёнке/*; mandāēžȧ bėŕi tomo bolhoŋ gē̄šēnē *мантайж бүр том болсон гэдэг нь ээ.*

мандалзаха/ mandalzaxa (Tunk.) *бандалзах: двигаться, шевелиться (о толстом, разбухшем)*; zulzayalhī̄yė mandalzažȧ šu̱būn zulzaya zulzayalā belē̄ *зулзгалсан нь бандалзаж (осож) шувуун зулзага зулзгалаа билээ.* (БМД)

мандарюухай/ mandȧŕūxāē (Tunk.) *ганжин, бооронхий мод: скалка*; mandȧŕūxāēyār talxa eldexe *ганжингаар гурил элдэх.*

манжалай/ manžȧlāē (Khori.) *бөө морголийн шүтээний нэр; название шаманской святыни*; eŋxe šȧra manžȧlāē *эрх шар манжлай*; teŋgėŕī̄ŋ xȕbū̄ŋ texe šȧra manžȧlāē *тэнгэрийн ховгүүн тэх шар Манжлай.* (БМД)

манжиһа(н)/ manžiha(ŋ) (Tunk.), **mȧŋgir** (Khori., Kham., Bar.), **mȧŋyir** (Aga.), **mandir** (Tson.) *мангир: лук /дикий/*; manžiha tū̄xe *мангир түүх*; // Mo. manggir

манлай/ manlāē (Tunk.) *магнайвч: очелье*; xȧŕūdaxagūin tȕlō̄ xažȧ mȕŋgȕm manlāē manlāēllāēb, xȧĺtir̥xagūin tȕlō̄ xȕler mȕŋgȕn taxa taxallāēb *харцудахгүйн төлөө хаж мөнгөн магнайвч магнайвчиллаа, халтирахгүйн төлөө хүрэл мөнгөн тах тахаллаа.* (БМД)

манрамба/ manramba (Khori., Aga., Tson.) *маарамба: лама-лекарь*; manramba lama *маарамба лам*; manrambahā em zalaxa *маарамбаас эм залах*; manrambada hudahā bȧŕūlxa *маарамбад судсаа барцулах.*

мансы/ manšī̄ (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *манцуй: одеяло из овчины; пелёнка, конверт /детский/*; manšī̄tāē xū̄geŋ *манцуйтай хүүхэд*; ńārāē ȕxibū̄nē nexī̄ mansī̄ *нярай хүүхдийн нэхий манцуй*; // Mo. mančui

мансылха/ mansī̄laxa (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.) *манцуйлах: завернуть ребенка одеялом; пеленать*; xū̄geyē manšī̄laxa *хүүхдээ манцуйлах*; xū̄gėši mansī̄lxadā mordoyor dȕregūi *хүүхэд манцуйлахдаа хөшүүн дүйгүй*; // Mo. mangčuyilaqu

мантан/ mantan (Khori., Aga., San.), **mandaγar** (Tson., Tunk.) *аварга, мангар, всполүүн: большой, огромный*; mantaŋ tomo žàγahaŋ *аварга том загас*; mantan úudarγa *том нударга*; mantan saγāŋ xùbūlē bolōrōē *мангар цагаан хүүтэй болоорой.*

мануули/ manūli (Tson.), **āčbal** (Khori., Aga.) *мануухай, олзий хүү: пугало /на огороде/*; úglō manūĺi boǫxobo *оглоо мануухай босгов ~ онгорсон бороony хойноос цув номров.*

манхагар/ maŋxaγar (Khori., Aga.) 1. *мангар: простак, простофиля*; enel lab namdāl adli maŋxaγar yùme bolxo bāčxa gēd pāšàγanasa ėńēgšėheŋ *энэ л лав над шиг мангар юм болно шүү гээд парчигнаж инээдэг сэн*; 2. *сэлхэрсэн: одутловатый, опухший*; maŋxaγar ńūr *сэлхэрсэн нүүр.*

манхир/ maŋxir (Aga., Khori., Tunk., San.), **maŋxar** (Tson.), **maŋxiŋ** (Bar.) *манхар, манхан: со звёздочкой на лбу*; maŋxir malāŋ xusa *манхан халзан хуц*; magnāē xamar dayū saγāŋ, xasar ōre dzùstī, xǫńinī dzúhem maŋxiŋ *магнай хамар дагуу цагаан, хацар оор зүстэй, хошны зүсэм манхан.*

маньдиһан/ màńdihaŋ (Tunk., San.), **màŋgir** (Khori., Kham., Bar.), **màńyir** (Aga.) *мангир: дикий чеснок, лук*; xúxe éšśegeŋ xùl saγāŋ gèzė tābàŕi màńdihaŋ *хох шиг хол цагаан гэдэг оньсого мангир*; eldeb xorotōē yūmę ėdēd ùbdexede màńdiha ėdūlžė xorōēn daradag *элдэв хортой юм идээд овдоход мангир идүүлж хорыг нь дарадаг*; // Mo. manggir

маран/ maraŋ (Bar.) 1. *барга, бүдүүн бараг: грубый*; bùdūŋ xadūŋ mùrterē dūi ùgē xúńi maraŋ gelsexe *бүдүүн хадуун мортлоо дүйгүй хүнийг маран гэлцдэг*; 2. *бааз: незамысловатый, незатейливый; топорный, неуклюжий*; maraŋ xīsetē xutaγa *бааз хийцтэй хутга.*

мардагар/ mardaγar (Khori.) *горзгор, гозгор: прямой и сухощавый /о человеке/*; mardaγar xùbūŋ *горзгор хүү.*

мардайха/ mardāčxa (Khori.) *горзойх, гордойх: быть прямым и сухощавым*; yūnde mardāčžà zogsōbši *юунд горзойж зогссон юм бэ.*

марзагар/ marzaγar (Khori., Aga., Tunk., San.), **mardzaγar** (Tson., Kham.) *марсгар, үрчлээтэй: с крупными чертами лица*; marzaγar ńūrtāē xùŋ *марсгар нүүртэй хүн.*

марзайха/ marzāčxa (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *үрчлээ нь атирах: иметь крупные черты лица*; marzāčžà hūxa *марсайж суух*; 2. *марсайх, оскалиться*; marzsāčžà ėńēxe *марзайж инээх.*

марнаганаха/ marnaγanaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *сартганах: двигать широкими ноздрями, крыльями носа*; marnaγanàžà hūxa *сартганаж суух.*

марнагар/ marnaγar (Khori., Aga., Tson., Kham.) *мархгар, морхгор хамартай: мордастый*; marnaγar ńūr *мархгар хамартай нүүр.*

мартаниха/ martàńixa (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *мартагнах: забывать*; martàńižà bāčγābšügùb *мартагнаж байлаа шүү.*

мартантуу/ martamtū (Khori., Aga.) *мартамтгай, мартамхай: немного забывчивый, рассеянный*; ùndùr naha

nahalād, ùhùtē tarxim būrultād üńi mùnōxiō martantū bolōb *өндөр нас наслаад, устэй толгой минь бууралтаад өнө өнөөхөө мартамтгай болжээ би.* (БМД)

мартаран/ martaraŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *мартамхай: забывчивый*; martaraŋ ùbegeŋ *мартамхай овгон*; nahatāčšág boloŋ gexedē xùŋ martaram boldog bāčyā *настайвтар болохдоо хүн мартамхай болдог байна.*

мархагар/ marxayar (Khori., Aga., Tson., Bar.) *том хамар: большой "картошкой" /о носе/*; marxayar xamartāě xùŋ *монхор том хамартай хүн*; marxayar maŋyad *мархгар хамартай орос.*

мархайха/ marxāěxa (Khori., Aga.) bū marxāě *хамраа бүү сох!: не задирай нос!*

мархигар/ marxiyar (Khori., Tunk., San., Tson., Kham.), **màŕyàyar** (Aga.) *бадриун: крупный, грубый*; màŕxiyar tomo habar *бадриун том савар*; màŕyàyar yarārā habardaxāšyė hanana gēšė gù gėžė hanaxār *бадриун гараараа самардах гээж бодож байна уу ч гээж санамаар.*

маряаха/ màŕāxa (Khori., Aga.) *мяраах: подкрадываться, красться*; tarbayanda màŕāxa *тарваганд мяраах*; xọšōndiŋ oŋyo tebšīŋ xažūda debxeržė yėrēd, nāšā xarād xàšxarxa, tọbixo xọyọr xagsarya tēšė xaražà màŕāxa sùmsōxe *Хошоонгин онгон тэвшийн хажууд дэвхэрч ирээд, наашаа хараад хашгирна, хормойгоо говно, хоёр хатавч тийш харж мяраана, цомцогноно*; // Mo. mariyaqu, mirayaqu

масаг/ masag (Khori., Aga., Tunk., San.) *мацаг: пост*; masag bàŕixa *мацаг барих*; masag ùder *мацаг өдөр*; šàžàŋ mùrgelē yọho hàxižà negc xedī sag sō mixa šühe bàŕixagūi yọhōěyė masag bàŕiba gexe *шашин мөргөлийн ёс сахиж нэг хэсэг хугацаанд мах шүүс барихгүй ёсыг мацаг барив гэдэг*; // Mo. mačay

масаглаха/ masaglaxa (Khori., Aga.) *мацаглах: постничать, поститься*; nimbada hūžà masaglaxa *нямбад суужмацаглах*; noxōě masaglaxa *нохой мацаглах (нохой хаяглаж ирээд хох ногоо зулгаах)*; // Mo. mačaylaqu

матаар/ matār (Khori., Aga., Tunk., San.) *хул: глубокая деревянная чашка*; modoŋ gù àĺi modonōě ùndehe tùŋxižė xeheŋ sayāŋ ėdē bàŕixadā xergeldeg modoŋ àyàya matār gėžė neretē *мод буюу модны үндэс ухаж хийсэн цагаан идээ барихдаа хэрэглэдэг модон аяга матаар (хул) гээж нэртэй.*

матааһа(ң)/ matāha(ŋ) (Khori., Aga.) *матаас: вогнутость, дугообразное искривление, изгиб чего-л*; buryāhaŋ xàńīn matāhaŋ *бургасан хананы матаас*; // Mo. matayasu

матаргай/ matarγāě (Khori., Aga.) *бэлхүүс: поясница*; nàŕim matarγāěn nàxid gē *нарийн бэлхүүс нь нахис хийлээ.*

махагар/ maxayar (Khori., Aga.), **mālīyar** (Bar.) *малигар: широколицый, скуластый; полнолицый*; maxayar ńūr *малигар нүүр*; maxayar ńūrtāě, marnayar xamartāě mantaŋ xùŋ *малигар нүүртэй, сартгар хамартай лаг хүн.*

махаха/ maxaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *мацах: двигаться, пробираться с*

трудом, подниматься с трудом; xadan ǒde maxahār yō šamāĕ γarbab *хад оод мацсаар чүү чамай гарав.*

махшин/ maxšiŋ (Bar.) 1. *махруу: старательный, усердный, прилежный, рьяный*; āĕxabtar šàrmāčlagtāĕ maxšiŋ xùŋ *айхтар чармайлттай махруу хүн*; 2. *асуумтгай, лавлаа*; *привязчивый*; tere mùŋ āĕxabtar maxšiŋ xùn dē, asūγād awbalši halna gèžè bāĕxagūi šū *тэр мон айхтар лавлаа хүн дээ, асуугаад л авбал ч сална гэж байхгүй шүү.*

mahag mahag (Khori., Aga.) *маг маг: злорадно улыбаться*; mahag mahag éńĕxe *маг маг инээх*; mahag mahag élige xətaxa *маг маг тавлан инээх.*

mahaγar/ mahaγar (Khori., Aga.) *маасгар: блаженно улыбающийся; самодовольный*; dosōγō bàyàrtāĕ xùxiūŋ mahaγar àmitaŋ hūžà hūγā gĕšè xab tīxede *дотроо баяртай хохүүн маасгар амьтан сууж суусан байх аа даа би тэгэхэд.*

mahāĕxa/ mahāĕxa (Khori., Aga.) *малийх, баясах, маасайх: расплываться во весь рот, радоваться*; urdahām xarād mahāĕžà hūγā *урдаас минь хараад /баясгалантайгаар/ малийж суулаа*; mahāĕžà éńĕxe *маасайтал инээх*; magtāl dūlād mahāĕxa, zemlel dūlād zegdĕxe *магтаал сонсоод малийх, зэмлэл дуулаад зэгдийх.*

mahalzaxa/ mahalzaxa (Khori., Aga., Tunk., San.) *малилзах, маасалзах: принимать глупо-радостный вид*; xeregte xereggūi yūme šàšàžà mahalzaxa *хэрэгтэй хэрэггүй юм чалчиж маасалзах*; ńūrtan mahalzaxa, ńurγandan xilolzoxo *нүүрэнд нь малилзах, нуруунд нь хялалзах.*

mahарха/ mahaŗxa (Khori., Aga.) *баясах, маадайх, хоорох: радоваться, торжествовать*; àžàldā urmašād mahaŗxa *ажилдаа урамшаад баясах /маадайх/.*

маяа/ màyā (Khori., Aga.) *майга: кривой, кривоногий, рахитный*; màyā xùl *майга хол*; màyā xùltē bāxaldāĕ *майга холтэй баавгай*; zunāĕ sagta šàγāĕγār nādā hāńi tedēnē xūged màyā xùltē bolxo gelsegšè belē *зуны цагт шагайгаар тогловол тэдний хүүхэд майга холтэй болно гэлцдэг билээ.*

маяашаг/ màyāšàg (Khori., Aga.) *майгадуу: довольно кривой*; màyāšàg xùltē *майгадуу холтэй.*

маяганаха/ màyγanaxa (Khori., Aga.) *мижилзэх, хазганах: прихрамывать*; tulāĕ γutaltāĕ màyγanaxa *тулсан гуталтай мижилзэх.*

маягар/ màyγar (Khori., Aga.) *доёгор, мужгар, мойног: корявый, скрюченный*; màyγar xurγaŋ *мойног хуруу*; màyγar gèšū *доёгор гишүү*; 2. *майжиг, майжгар: стоптанный*; màyγar γutal *майжиг гутал.*

мигдар/ migdar (Khori., Aga.) *мягдар: вуалеобразная чёрная сетка /на головном уборе у лам/*; bābaγāĕŋ arahaŋ migdarтāĕ *баавгайн арьсан мягдартай.*

мигмар/ migmar (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.) *мягмар: вторник*; migmar γarag *мягмар гариг*; xolo zọŕixo xùŋ migmar γaragta γardaggūi yūme *холыг зорих хүн мягмар гаригт гардаггүй юм.*

минл/ mīl (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson., Kham.) *ердоо л, ероосоо л: лишь,*

всего-навсего, всего лишь; mī l enēxeŋ gù? *ердоо л энүүхэн үү?*; 2. *дэмий, хоосон, зүгээр*: *зря, попусту, так себе просто так, без дела*; mī l xendèš xereggüi yũme šâsaxa *хэнд ч хэрэггүй дэмий юм чалчих.*

мини/ mīŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) 1. *зүгээр*: *просто так, зря, попусту, напрасно без дела;* yũnde mīŋ hũnâš? *яагаад зүгээр сууж байна чи?*; mīŋ bāčŋxār gèžè *зүгээр байхаар гэж*; 2. *энгийн, жирийн, ерийн*: *простой, обыкновенный*; mīŋ *үйтеŋ энгийн юм*; mīŋ bāčŋxār "mende amar" geye *зүгээр суухаар наачид оргож сууя.*

мининтэ/ mīnte (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *зүгээр, сул, үнэгүй*: *даровой, бесплатный*; mīnte âžâl *холсгүй ажил*; mīnte yũmeŋ *үнэгүй юм.*

мининтээр/ mīntēr (Khori., Aga.) *зүгээр, зүгээр шахуу сул*: *даром*; mīntēr ùgō xâyâmši *зүгээр шахуу огоо байна шүү дээ.*

мининхэн/ mīŋxeŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson.), **mīŋkeŋ** (Kham.) *зүгээр л, ердөө л*: *всего лишь, только*; mīŋxeŋ yâbanab *ердоо л зүгээр явна.*

мининшэг/ mīnšèg (Khori., Aga., Tunk., San.) *зүгээр шиг*: *похоже, что зря*; mīnšèg bāčna *зүгээр шиг байна.*

минсгэй/ mīsgē (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *муур, мий*: *кошка*; mīsgēŋ ńüdeŋ *муурын нүд*; ximuhā ńūhaŋ mīsgē šèŋgi *хумсаа нуусан муур шиг.*

минсхэ/ mīsxe (Khori., Tunk., San., Tson.), **ńisxe** (Aga., Kham.) *суулга*: *миска*; mīsxetē èdēŋ *суулгатай идээ.*

мила/ mila: **mila hùṛter èdixe** (Khori., Aga.) *нэлүүрэх, бялуурах*: *наедаться до отвала*; mixanhā mila hùṛtùre èdibē *махнаас нэлүүртлээ идэв.*

милаангууд/ milāŋgūd (Khori., Aga.), **milāŋgūr** (Kham.) *тоонотын цайллага*: *чаепитие по случаю рождения ребенка*; tōnto tāčhanāč hūlēr tùrelxid boloŋ āčl āčmag, tōŕiŋ hūhaŋ xùŋ zonō ụŕižà xùxe yàmā yaryâžà milāŋyūd xedeg bāčyā *тоонот тайсны сүүлээр торол садан болон айл аймаг, тойрон суусан хүн зоноо урьж, хох ямаа гаргаж милаангууд хийдэг байсан.*

милааха/ milāxa (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.), **mâlaxa** (Tson.) *мялаах*: *угощать, дарить что-л. за обновку, устроить угощение по случаю обновки, угощать по случаю чего-л*; āčryār milāxa *айргаар мялаах*; // Mo. miliyaqu

милагар/ milayar (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *малигар*: *широкий с приплюснутым носом /о лице/*; milayar ńūr *малигар нүүр.*

милагашаха/ milayâšâxa (Khori., Aga.) *малилзах*: *смотреть /о человеке с широким лицом и с приплюснутым носом/*; basayaŋ xùŋ xâŕida ọšọxo yọhotōč gèžè bāčžà yũgē milayâšâgšà hemši *охин хүн харьд очих ёстой гэж ирээд л юунд малилздаг сан билээ дээ, чи.*

милад/ milad gexe (Aga., Khori.) *намуйх*: *опускаться вниз; быть низким, быть полоским, пологим*; urda bũrgen sexešèg, xōčton xōčšō milad gehem bāčxa *урд бүүрэг нь босоодуу, хойтох нь хойшоо намуйсан байдаг.*

милайха/ milāčxa (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *малийх*: *иметь*

широкое с приплюснутым носом лицо; milāĕžà hūxa *малийж суух*; // Mo. maliyiqu

милаи/ **milaŋ** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Kham.), **malaŋ** (Tson.) *мялан*: *чума крупного рогатого скота*; malda milaŋ tudaxa *малд мялан тусах*; xọńinōĕ xatāĕr, ùxerē̆ šū, milaŋ, adūhanāĕ bōmo, sā gexe mete taxal ùbs̆èm ùnexō̆rō̆ bāĕhaŋ gē̆sè *хошны хатайр, ухрийн шуу, мялан, адууны боом, саа гэх мэт тахал овчин үнэхэрээ байсан юм*; // Mo. milang

милантаха/ **milantaxa** (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Bar.), **màlantaxa** (Tson.) *мялантах*: *болеть чумой /о рогатом скоте/*; ùxer milantaxa *ухэр мялантах*; // Mo. milangtuqu

милархa/ **milaṛxa** (Khori., Aga.) *бялхах, цалгих, халих*: *переливаться*; uhaŋ milaṛxa *ус бялхах /халих/*.

минаа/ **minā** (Tunk.) *ташуур*: *кнут, бич, плеть*; hŭderḫē ō̆rse nùxerbē̆ hŭ̄lehē ō̆rse minābē̆ *сүүдрээс оор нохоргүй, сүүлээс өөр ташуургүй*; hŭderērē nùxer xeheŋ hŭ̄lērē minā xeheŋ *сүүдрээрээ нохор хийсэн, сүүлээрээ ташуур хийсэн*; xùnē̆ xŭ̄rēr xŭ̄r xexe, xùdehenē̆ ōhorōr minā xexe *хүний үгээр үг хийх, хүүдийн ооспоор ташуур хийх*.

минаадаха/ **minādaxa** (Tunk.) *ташуурдах*: *бить плетью /или кнутом/*; mināγār minādaxa *ташууpаар ташуурдах*.

минаашн/ **mināši** (Tunk.) *боогийн хэрэгслийн нэр*: *название шаманского сана*; mināši bō̆ *мянаач боо*; žodōγōrō zaŋγā belē̆š, žaraŋ xùńi bō̆lŭ̄lē belē̆š, mināγārā zaŋγā belē̆š, miŋγaŋ xùńi bō̆lŭ̄lē belē̆š, mināšitàyā̆ togdorō belē̆š *жодоо-гооpоо зангасан билээ, жараи хүнийг боолүүлсэн билээ, ташуурааpаа зангасан билээ, мянган хүнийг боолүүлсэн билээ, мянаачтайгаа нэвтрэн гарсан билээ.* (БМД)

миндаhаи/ **mindahaŋ** (Khori., Aga., Tunk., San.) *мяндас*: *шёлковая тесьма*; mindahaŋ utaha *мяндсан утас*; altaŋ hāĕxaŋ iltahàyā̆ árūŋ mindahaŋ nōhōr̆šińi ọŕōžọ urādnabdā *алтан сайхан ялтсаа арчуи мяндсан ноосоор чинь ороож урин дүүднам.* (БМД); // Mo. mindasun

минта/ **minta** (San.) *бянт*: *нарезы в стволе ружья*; būγāĕ minta hùmbedexe *бууны бянт сумбэдэх.*

минтууза/ **mintūza** (Khori., Aga., Tson., Tunk., San., Bar., Kham.) *мянтууз*: *лапша*; mintūzatāĕ šüle *мянтуузтай шөл*; // Mo. mintuuja

миншүү/ **minšū** (Aga.) *минчүү*: *ткань из шёлковой ваты*; minšū degel *минчүү дээл*; // Mo. minčeü

миралга/ **miralγa** (Khori., Aga., Tunk., San.) *ар, иржс*: *рябь, зыбь /на воде/*; uhanāĕ miralγa *усны ар.*

миралтаха/ **miraltaxa** (Khori., Aga.) *мярлзах, бидэрлэх*: *волниться*; dọĺyōŋ miraltaxa *долгио бидэрлэх.*

мирлуус/ **mirlūs** (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.) *мярнуус*: *мершюс*; mirlūs xọńiŋ *мярнуус хонь*; mirlūs xusa *мярнуус хүц.*

мирмайха/ **mirmāĕxa** (Khori., Aga.) *ярвайх, үрчийх*: *искажаться /о лице/*; mirmāĕžà mirmāĕžà pai gebe xa *ярвайж ярвайж поох гэв гэнэ.*

мирман/ mirmaŋ (Khori., Aga.) *сахалгүй молчгор: без растительности на лице*; haxal hambāčgüi mirmaŋ bolšōd yábba *сахал самбаагүй молчгор болоод явав.*

мируулха/ mirūlxa (Tunk., San.) *атируулах: морщить, наморщить, морщинить*; moŕiŋ xūlūgō unažà, barūn žǫlō ugzarba, ėrēŋ xasar mirūlba *морин хологтоо мордож, баруун жолоо угзрав, эрээн хацрыг нь атируулав.* (БМУ)

митагар/ mitayar (Khori., Aga.) *матигар: изогнутый*; mitayar xutaya *матигар хутга.*

митайха/ mitāčxa (Khori., Aga., Tunk., San.) *матийх: изгибаться, гнуться*; mitāčžà hūxa *матийж суух.*

миталзаха/ mitalzaxa (Khori., Aga.) *матилзах: сгибаться /об изогнутом предмете/*; mitalzažà xitarxa *матилзаж нугарах.*

митарал/ mitaral (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *мятрал: робость, трусость*; mitaral ügī žūdxexe *мятралгүй зүтгэх*; // Mo. mitaral

митарха/ mitaraxa (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) 1. *мятрах: терять уверенность*; mitaršà šàntaraxa *мятарч шантрах*; 2. *шантрах: ломаться, разрушаться, расстраиваться*; xadāhanāč ūzūr mitarxa *хадаасны үзүүр шантрах*; // Mo. mitaraqu

митаршагүй/ mitarašàgüi (Khori., Aga.) *мятаршгүй: непреклонный, непоколебимый, несокрушимый*; mitarašàgüi yaŋ zoŕig *мятаршгүй ган зориг*; // Mo. mitarasi ügei

митаруулха/ mitarūlxa (Aga., Khori.) *матируулах: сгибать, дугой, выгибать*; erxīgē mitarūlxa *эрхийгээ матируулах.*

митнаа/ mitnā (San.), **mātinsa** (Tunk.), **matńā** (Tson.) *дам нуруу: потолочная балка-матица*; mitnā tàbixa *дам нуруу тавих*; mātinsāčŋ yúrōl *дам нурууны ероол.*

мињэб/ miheb: miheb miheb gexe (Khori., Aga.) *мушмэлзэх: улыбаться*; miheb miheb gèžè mihelzexe *мишис мишис мэшилзэх*; nama urū xarād miheb gebe *над руу хараад мишис гэв.*

мињэлзэхэ/ mihelzexe (Khori., Aga., Tunk., San.) *мушмэлзэх, мишилзэх: улыбаться*; ińēbxilen tatād mihelzene *инээсхийгээд мушмэлзэнэ*; mihelzēd bāčnadā terēxeŋ, minīle bèšèlād yāna gēšèb *Мишилзээд байна даа тэр нэгэн, минийх л биш байж, яаж байгаа нь тэр вэ.* (БАД)

мињэреэн/ miheŕēŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *мишээл, баясал, баясгалан, инээмсэглэл: улыбка*; èńēde miheŕēŋ bolō *инээд баясгалан болов.*

мињэрхэ/ miherxe (Khori., Aga.) *мишээх: улыбаться*; urdahām xarād miherbe *урдаас минь хараад мишээв.*

могдогор/ mogdoyor (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *могзгор, могцгор: куцый, короткий и толстый*; mogdoyor ōdoŋ hūl *могцгор оодон сүүл.*

могдогошохо/ mogdoyošǫxo (Khori., Aga.) *тантаганах, тагдаганах: ходить, двигаться /о человеке невысокого роста/*; mogdoyošǫm bodoxo *тантаганан босож.*

могойшолхо/ moγ̄ĕšǫlxo (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **moγ̄ĕtšiloxo** (Kham., Tson.) *могойчилох: быть похожим на змею, подражать змее*; moγ̄ĕšǫlžǫ yábaxa *могойчилж явах.*

могонин/ moγońi (Tunk.) *богино: краткий*; moγońi bolzor *богино хугацаа.*

могоохой/ moγ̄xō̆ĕ (Khori.) *могой загас: уголь*; moγ̄xō̆ĕ zaγahaŋ *могой загас.*

могсо/ mogso: mogso tataxa (Khori., Aga., Tunk., San.) *эмт татах, хэлт цохих: отколоть, отодрать /кусок/*; mogso tataža xemxelxe *хэлт татаж хэмхлэх.*

могсогор/ mogsoγor (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **mogdzoγor** (Kham., Tson.) *могзгор, шодон: куцый, короткий*; mogsoγor boro mǫŕiŋ *шодон сүүлтэй бор морь.*

могсорхо/ mogsoŗxo (Khori., Aga.) *элтрэх, элтрэх, эмсрэх, хэлтрэх: откалываться, отдираться, отламываться*; xelteŗšė mogsoŗšǫ unā *хэлтэрч элтэрч уналаа.*

Модонгор/ modoŋγor *Хамниганы овог. БР. Хамниганский род.*

Модоргон/ modoŗγoŋ *Хамниганы овог. БР. Хамниганский род.*

модохи/ modǫxi (Khori., Aga.) *болхи, хошуун: неповоротливый, неуклюжий*; modǫxir moxō xeleŋ *хошуун модон хэл*; modoxiōr xehen tebšė *болхи хийсэн тэвш.*

модохирхо/ modoxiŗxo (Khori., Aga.) *мэдээ алдах, хоших, бадайрах: костенеть, терять чувствительность*; barūŋ xůlńi bǫxiōŗšǫ modǫxiŗšǫbo *барууи хол минь бадайрч хошчихов.*

модошо(и)/ modošǫ(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **modotšiŋ** (Kham., Tson.) *модчин: работающий по лесу /или по дереву/, дроворуб, пильщик леса, лесозаготовитель*; modošǫ zalūšūd *модчин залуучууд*; // Mo. modučin

моёо/ mǫyō (Bar.) *сэрээ: вила*; xadalam bordō owōlox tomo herē mǫyō neretē *хадлан бордоо овоолох том сэрээ*; ◊ moŋγolōč mǫyō, modoŋ hǫyō *монголын моёо, модон соёо.* (УМУ)

можо/ mǫžǫ (Khori., Aga.) 1. *дунд чомог: бедро, бедренная кость*; mǫžǫ semegeŋ *дунд чомогний яс*; mǫžǫ semgem minīxi, monsoγor mixaŋ ůzembēŋ *дунд чомог миний, томбогор мах үзэмбийнх*; 2. *яс мод: косяк*; soŋxīŋ mǫžǫ *цонхны яс мод*; 3. *ташаа. бок*; mǫžǫyō tulaxadā yābа gēšėb monsoγor hůŗxēb gebe gēšėgū *ташаагаа тулдаг нь яаж байгаа юм бол таахгар сүрхий шүү гэж байгаа юм болов уу*; 4. *тал: враждебная сторона*; xǫyǫr mǫžǫ bolxo *хоёр тал болох*; beheĺig ńūžā nādaxadā suglaŗhaŋ zoŋ xǫyǫr mǫžǫ bolžǫ xubārdag *болзог нууж наадахдаа цугларсан улс хоёр тал болж хуваагддаг байлаа*; 5. *дэвсний товруу: полоски серебряных или свинцовых заклепок вокруг тебеньков*; debhenē zaxār tōērūlžā zurūd xadahaŋ mǫžǫ *дэвсний захаар тойруулж зурууд хадсан товруу.*

мойнолиг/ mōĕhǫĺig (Khori., Aga., Tunk., San.), **mōĕsǫĺig** (Kham.) *мойл шиг: как черёмуха, похожий на черёмуху*; mōĕhǫĺig ńüdetē basaγaŋ *мойл шиг нүдтэй охин.*

мойho(и)/ mōčho(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.), **mōčso** (Kham.), **mōčI** (Tson.) *мойл: черёмуха*; mōčho tūxe *мойл тууx*; modon sōxonūr xaraxadam mōčhonōč èši todoṛxāč, mordožil hōrgō xaraxadam manāčla èžī todoṛxōč *модон дотуур харахад миньмойлын иш тодорхой, мордож л сооргоо харахад миньманай л ээж тодорхой.* (БАД); // Mo. moyil

молор/ molor (Khori., Aga.) *болор: хрусталь*; molor šèŋgi tuŋgalag *болор шиг тунгалаг.*

молхёо/ moĺxō (Khori., Aga.) *болхио: неуклюжий*; moĺxō modoŋ tùrūbxe *болхио модон гаанс.*

молхи/ moĺxi (Khori.), **moĺti** (Aga., Tson., San.), **moĺki** (Kham.) *болхи: нерасторопный, неуклюжий*; moĺxi âmitaŋ болхи амьтан; 2. **moĺxi** (Tunk.) *сүйх: серьги, подвески*; moĺxi hīxe *ээмэг сүйх*; 3. *мохоо: тупой*: moĺxi xutaγa *мохоо хутга.*

молхихо/ moĺxixo (Khori., Aga.), **moĺtixo** (Tson., San.) *элдэх, үнгэх, шитгэрэх: мять*; araha moĺtixo *арьс элдэх.*

молhогор/ molhoγor (Khori., Aga.) *хавганасан, цэлхэрсэн, хоосон: отёкший, одутловатый /о лице/*; molhoγor ńūr *цэлхэрсэн манхгар нүүр.*

молhойхо/ molhōčxo (Khori., Aga.) *цэлхрэх, хоох, хавагнах, банхайх: быть одутловатым*; ńūr molhōčxo *нүүр цэлхрэх.*

моноголшолхо/ moŋγolšoĺxo (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **moŋγoltšiloxo** (Kham., Tson.) *моногочлох: переводить на монгольский язык*; moŋγolšoĺoŋ xelexe *моногочлон хэлэх*; // Mo. mongyolčilaqu

мондогой/ mondòγōč (Tunk., San.) *дугараг, дүгрэн, дугрэг: круглый, закруглённый, выпуклый*; mondoγōč ulān šārāč *дүгрэн улаан царай.*

мондолзохо/ mondolzoxo (Tunk., San.) *бондолзох, бондогонох, бондогонох, бондолзох: о мерном, ритмичном движении круглого предмета*; mondolzohom bèyèmnāč ībī bābāčŋ xùsende *бондолзсон бие маань ээж аавын хүчинд.* (БАД)

мондорюухай/ mondoŕūxāč (Tunk.) *томс: картофель*; mondoŕūxāč buramda bulažà èdixe *томс нурманд булж идэх.*

монсо/ monso: monso sonso (Khori., Aga.) *бондгор,боон цоон: что-л отдельное /или разбросанное/*; monso sonso yūmeŋ *бондгор цондгор юм, бондгор цондгор юм*; ende tendē xāèšàlūlāgūi monso sonso nōhotōč xońiŋ *энд тэндээ хайчлуулаагүй боон цоон ноостой хонь.*

монсог/ monsog (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *самнин: помпон*; monsogtōč malayāč *самнинтай малгай*; 2. *молцог: подвеска*; xùzūdē molsogtōč *хүзүүндээ молцогтой*; 3. *бооронхий, ороосон: клубок, моток*; monsog nōhoŋ *бооронхий ноос*; 4. *цомирлог, бундуу: бутон*; sesegē monsog *цэцгийн цомирлог*; 5. *үү: бородавка*; xuŕγandā monsogtōč *хуруундаа үүтэй*; 6. *хохол: конская чёлка*; toxom dorō xùlhetē tolγōč dērē monsogtōč moŕiŋ erdenii xùlùg *тохом дороо холстэй, толгой дээрээ хохолтэй морин эрдэнэ хүлэг.*

монсоглохо/ monsogloxo (Tunk., San.) *самнин зангидах: завязывать что-л. в узел /или в тюк/*; monsogloẓo zaŋgiḍxa *самнидаж зангидах.*

монсогой/ monsoγōě (Tunk., San.) *бооронхий, бондгор: круглый*; monsoγōě šųlūŋ mọ́rinhō xurduŋ *бондгор чулуу мориноос хурдан (бууны сум)*

монсогойлхо/ monsoγōělxo (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **montsoγōělxo** (Kham., Tson.) 1. *хуйлах: свёртывать*; šērdeg ṣ̌ębxe monsoγōělxo *ширдэг гудсаа хуйлах*; 2. *хумих, базах: колкать*; sārha monsoγōělžọ̄ xàyàxa *цаас хумиж хаях*; 3. *боогнуулэх, овоолох: скучивать*; toŋ ī gežė nōho dàxin sọxižọ̄ monsoγōěldog bāěγā ųūm *тун ингэж ноос дахин савж боогнуулдэг юм.*

монсогойронги/ monsoγōěroŋgi (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **montsoγōěroŋgi** (Kham., Tson.) *боогнорсон, зангирсан: комковатый, узловатый*; monsoγōěroŋgi bulšāŋ *зангирсан булчин*; 2. *хуйларсан: свёрнутый*; monsoγōěroŋgi xùbùŋ *хуйларсан хөвөн.*

монсогойрхо/ monsoγōěrxo (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **montsoγōěroxo** (Kham., Tson.) *боогнорох, овоорох: скучиваться, собираться*; debiḍxerē̆ xùbùŋ monsoγōěroxo *дэвсгэрийн ховон боогнорох.*

монсогонохо/ monsoγonoxo (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *бондогонох: говорится о перемежающемся и прерывистом в своём проявлении действии чего-л. круглого или кругленького человека*; monsoγonọžọ̄ xùdelxe *бондогонож ходлох*; 2. *бондогнох: двигаться о круглых предметах*; monsoγor utahaŋ monsoγonoxo *бооронхий утас бондогнох.*

монсогор/ monsoγor (Khori., Aga., Tunk., San.), **montsoγor** (Kham., Tson.) 1. *бугариг, бугаргий: круглый, округлый*; monsoγor šàrāě *бугариг царай*; monsoγor ulāŋ xasaṛtan mùŋxē̄n zàyā̄ badaṛhaŋ basaγan ùŕī tnē̄ gūižà yèrēbdi *бондгор улаан хацарт нь монхийн заяа бадарсан охин урийг минь гуйж ирлээ.* (БГУ); 2. *мондгор бооронхий: сферический*; monsoγoṛxon zùṛxē̄m xubādag moŋγolxoŋ γarbaltāě yàndaŋxaŋ *мондгор зурхийг минь хуваасан монгол гарвалтай ягирхан.* (БАД); 3. *хэрчим, ших: кусок*; monsoγor mixaŋ *хэрчим мах*; monsoγor tohoŋ *ших тос*; 4. *ширхэг: штука*; tawam monsoγor ùndegeŋ *таван ширхэг ондог*; 5. monsoγor modoŋ (Khori., Aga.) *ганжин: скалка*; talxa xaḅtaγāčldag monsoγor modoŋ gū? *гурил элддэг боронхий мод уу?*

моотоо/ mōtō (Khori.) *мууту: род тонкой серой бумаги /китайского изготовления/*; mōtō sārhan dēre xulahaŋ γūṛhār bèšèxe *мууту цаасан дээр хулсан бийрээр бичих*; // Mo. moutou

моргонсооб/ moryonsōb (Kham., Aga.) *маарганц: марганец*; moryonsōḅtōě uhaŋ *маарганцтай ус.*

мордогор/ mordoγor (Khori., Aga.) *том /хамар/: большой, крупный /напр. нос/*; mordoγor xamaṛtāč moṛxoγor xùŋ *том хамартай монхор хүн.*

морногор/ mornoγor (Khori., Aga., Kham.) *монтгор /хамар/: большой, картошкой /о носе/*; mornoγor xamaṛtāě ùbegeŋ *монтгор хамартай овгон.*

морхёо/ moṛxiō (Aga., Khori., Kham.) *морхио, толгойгүй гаанс: курительная трубка без головки*; moṛxiō modon tùrūḅxetē̆, mọ́rinōě γodoŋ alšūṛtāě yèle xara

yėrgeldē yėŋgū̄ xara abaγaldāĕ *морхио модон гаанстай моринь модон хүүдийтэй Гил хар Гиргэлдэй Гингүү хар Авгалдай.* (БМД); // якут мордьоо.

морхигор/ moŗxiγor (Khori., Aga.) *могжгор: кургузый*; moŗxiγor modoŋ γāha *могжгор модон гаанс*; xọńigūi xoŗxiγor, moŗigūi moŗxiγor *хоньгүй хогжгор, морьгүй могжгор.*

морхогор/ moŗxoγor (Khori., Aga., Kham.) *монхор* 1. *горбатый /о носе/*; moŗxoγor xamartāĕ xŭŋ *монхор хамартай хүн*; 2. *тупоносый*; moŗxoγor xamaŗtāĕ γutal *монхгор хамартай савхин гутал.*

морхойхо/ moŗxŏĕxo (Khori., Aga., Tunk., San.) *монхойх: быть с горбинкой /о носе/*; moŗxod geheŋ xamar *монхойсхийсэн хамар.*

морхообхо/ moŗxōb̆xo (Khori., Aga.), **moŗxob** (Tunk., San.), **moŗxōd** (Tson.) *лууван: морковь*; moŗxōb̆xotōĕ šüleŋ *луувантай шөл.*

мотор/ motor (Khori., Aga.) *мутар: рука, десница*; günsegėyē̄ŋ xarahaŋ gegēn dolōn ńüdetē̄, barūm motorō ügėĺge zū̄ŋ übdegē bāŕiγsaŋ *гунцэг-иеэн харсан гэгээн долоон мэлмийтэй, барүүн мутраа өглиг зүүн овдгоо баригсан.* (НДМ)

мохи(н)/ moxi(ŋ) (Khori., Aga.), **boŝiŋ** (Tunk.), **boxi** (Tson.), **boki** (Kham.) *бохь: древесная сера*; šünchenē̄ moxiŋ *шинэсний бохь*; moxi žāžālxa *бохь зажлах*; γāhanāĕ moxiŋ *гаансны бохь*; dalan sayān šüdī̄mńi dāhanāĕ boŝiŋ šāralūlā *далан цагаан шүдийг минь гаансны бохь шарлууллаа.* (БАД)

мохитохо/ moxitoxo (Khori., Aga.) I. *бохьтох: засоряться никотином \о трубке*; γāha moxitoxo *гаанс бохьтох*; moxitohoŋ γāhāγā̄ tüŋxixe *бохьтсон гаансаа тонхох*; 2. *сөвөнгөтөх: хрупнуть*; dūldag xōlōĕm moxitōd bāĕna, dūtāĕxam bolγoxōĕŋ arγa yŭmbe, domogtōĕ γansamńi xolodōd bāĕna, dūγāĕxaŋ yėrŭlxē̄ŋ arγa yŭmbe *дуулдаг хоолой минь сөвөнгөтөөд байна, дуутайхан болгохын арга юун вэ, домогт ганц минь холдоод байна дуугуйхан ирүүлэхийн арга юун бэ.* (БАД)

мохоорхо/ moxōŗxo I (Aga., Khori.) *мохох: тупиться, становиться тупым*; xutaγāĕŋ ėŕi moxōŗxo *хутганы ир мохох*; sŭxereŋ moxōŗxo *цөхрөн мохох*; zoŕig moxōŗxo *зориг мохох*; yŭme xėžė ėxilheŋ yümhā moxōroŋgūigēr dūhaqxaxa xeregtē̄ *юм хийж эхэлсэн бол мохолгүйгээр дуусгах хэрэгтэй.*

мохоорхо/ moxōŗxo II (Aga., Khori.) *мохоор тамхи: махорка*; moxōŗxo zažālxa *мохоор жажлах*; moxōŗxo zažālžā šāra šülehe hāĕrūlxa *мохоор жажилж шар шүлс сайруулах*; moxōŗxo ama urūγā xežėŗxixe *мохоор ам луугаа хийчихэх*; moŗxiō modoŋ γāhārā moŕinōĕ γodoŋ ālšūŗhā moxōŗxo utxalād xetēr ahāžā tataxa *могжгор модон гаансаараа моринь годон хүүдийнээс мохоор тамхи утгалаад хэтээр асааж татах.*

мөгөөрөн/ mögōŗhöŋ (Tunk.) *мөгөөрс: хрящ*; dalāĕm mögōŗhöŋ *далны мөгөөрс.*

мөкээрчин/ mökēŗtšiŋ *Хамниганы овог.* /БР/: *Хамниганский род.*

мугдагар/ mugdaγar (Khori., Aga.), **mugdiγar** (Kham.) *тагдгар, таадгар, тагжгар: короткий, низкорослый*; mugdaγar xŭbūŋ *тагдгар хүү.*

мугдайха/ mugdāĕxa (Khori., Aga., Tunk., San.) *мугжийх, мугзайх, лухайх: быть неуклюжим, быть тучным и инертным*; mugdāĕžə̀ bėŕi yėxe teŋxētē *мугжийж бүр их тэнхээтэй.*

мугнаха/ mugnaxa (Khori., Aga.) *дураар загнах, зоргоороо аашлах: самовольничать*; eldebēr mugnaxa *элдэв зоргоор аашлах.*

мугтаганууλха/ mugtaγanūlxa (Khori., Aga.) *түнжигнүүлэх, түнтгэнүүлэх: двигать, шевелить /что-л выпуклое/*; muxar tə́ŕxə̄ mugtaγanūlan hayad xelebe *түнжин толгойгоо түнжигнүүлэн байж хэлэв.*

мугуй/ muγui (Khori.) *түшүүр: деревянная колотушка*; muγuiγār muγūidaxa *түшүүрээр түших.*

мугуйдаха/ muγuidaxa (Khori.) *түших: бить колотушкой*; tə́ŕə̄ muγuidaxa *тариа түших.*

мужаа/ mŭžə̄ (Khori.) *зааг, хил: межа*; xile mŭžə̄ *хил зааг*; saβšə̀laŋγāĕ boloŋ tə́ŕə̀laŋγāĕ γazarāĕ xubə̄ŕilhaŋ xŭbinūdāĕ xōrondǫxi xile temdeg mužə̄ gĕšė tere *хоёлангийн болон тариалангийн газрын хооронд тэмдэг мужаа гэгч тэр.*

мужү (Khori., Aga.) *мухир, тахир: скрючившийся, кривой*; mužū hə́ŕū modoŋ *мухир тахир мод.*

мунай/ munāĕ (Khori.) *гамгүй, хэмнэлтгүй, үрэлгэн: небережливый, расточительный*; mŭŋgŭnde munāĕ xŭŋ *монгонд үрэлгэн хүн.*

мунайгадаха/ munāĕγadaxa (Khori.) *үрэх, үрэн тараи хийх: расточать, мотать, транжирить, нерасчётливо тратить /деньги, имущество/*; xamag mŭŋgō̆ munāĕγadaxa *хамаг монгоо үрэн тараи хийх.*

мунайд/ munāĕd (Khori., Aga.) 1. *лантгар: грузный*; munāĕd mantaŋ *бандгар лантгар*; 2. *хамаа намаагүй, хамжааргагүй: грубый, бесшабашный*; munāĕdār obilγogüi xelexe *хамаа намаагүй будүүлгээр овилгогүй хэлэх*; 2. *болхи хүн, бойдоо хүн, бовь хүн: увалень*; munāĕd mundūŋ xŭŋ *бовь мангар хүн.*

мунайдаха/ munāĕdaxa (Khori.) 1. *лантайх: быть грубым*; munāĕdažə̀ mandāĕxa *лантайж мантайх*; 2. *эв дүйгүйдэх, болхидох: быть неловким*; yŭmede munāĕdaxa *юманд эв дүйгүйдэх.*

мунаха/ munaxa (Bar.) 1. *мунгинах, зонох, мунхрах: дряхлеть, выживать из ума*; munə̀žə̀ zŭnexe *мунгинаж зонох*; 2 (Khori., Aga.) *тэнэх: бродить, слоняться*; tala xērēr tenexe munaxa *тал хээрээр тэнэх мунах.*

мунгаалга/ muŋγālγa (Tunk.) *хошин шог, мунгалаг егоо: ирония, подтрунивание*; muŋγālgī n dūŋ *шог хошин дуу.*

мунгааха/ muŋγāxa (Tunk.) *хошигнох, егоодох: задевать, подтрунивать, иронизировать*; muŋγāžə̀ dūlaxa *хошигноож дуулах.*

мундарга/ mundarγa (Khori., Aga., Kham.) *сарьдаг, ян уул: голец, голая скалистая вершина*; mundarγī ŋ ėžėŋ

mundū sayān teŋgeŕi *ян сарьдгийн эзэн мундуу цагаан тэнгэр.* (БМД)

мундаһа(н)/ mundaha(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.), **mundasa** (Kham., Tson.) *мундас: карбункул*; mundaha ɣaɾχa *мундас гарах.*

мундуу(н)/ mundū(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.) 1. *овилгогүй: взбалмошный, невоздержанный*; mundū yàbadal *овилгогүй явдал*; buzar mundūyār habardaxa *тун овилгогүйгээр самардах*; 2. *мугуйд, бүдүүлэг, хар муйхар: грубый, резкий*; xara mundūn teŋxē *хар муйхар хүч*; mundūn zaŋ *мугуйд зан*; ōdóɾχū mundūŋ ábir *дээрэлхүү бүдүүлэг зан*; mundū xùŋ moŕindō nọyọŋ, muŋxag xùŋ hamayandā nọyọŋ *муйхар хүн мориндоо ноён, мунхаг хүн эхнэртээ ноён*; 3. *мундаг: громадный, мощный, огромный*; mundū ere *мундаг эр*; 4. *болхи, бойв: неуклюжий*; mundūŋ xüšūŋ *хошүүн болхи.*

мундуурхаха/ mundūɾxaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.) *мундагдах, мундаглах: выказывать силу, бравировать*; mundūyār mundūɾxaxa *мундагдаж мундаглах.*

мунинха/ mùńiŋxa (Khori., Aga.) 1. *ширүүн: грубиян, лихач*; mùńiŋxa zaŋ *ширүүн зан*; 2. *цадиггүй: сумасбродный; без меры; отчаянный*; mụńiŋxa xùdxe *цадиггүй зарц*; 3. *муйхар: упрямый, не уступчивый*; mụńiŋxa xùdxe xùbūd *муйхар мугуйд ховгүүд.*

мунинхарха/ mụńiŋxaɾxa (Khori., Aga.) 1. *мансуурах: затуманиться, одурманиться; помутиться*; aràxi ūyād mụńiŋxaɾžà bāĕxadā xùŋ žàrɣàžà bāčhandal bāĕdag *архи уугаад мансуурч байхдаа хүн жаргаж байгаа юм шиг байдаг*; 2. *ширүүлхэх: быть суровым, жёстким в обращении; грубить*; mụńiŋxaɾxa gē̄šė yèxe nùgel xụŕādag yüme *ширүүлхэх гэдэг их нүгэл хураадаг юм*; 3. *муйхардах: насильничать, действовать силой*; tī̆gežė mụńiŋxaɾžà bahal bolxogŭi *тэгж муйхардаж бас л болохгүй.*

munsa (Khori., Aga.), **muntsa** (Kham.) 1. *муна: колотушка*; xuhaŋ munsa *хусан муна*; 2. *нүдүүр: пестик*; ūr munsa xọyọr *уур нүдүүр хоёр*; mūn mūda, munsan ɣasūdā *муу нь мудаа, муна гадсандаа*; nōĕtom munsa *нударга*: ◊ ūr munsa xùdelgexe *хүүхэд зулбах, амьгүй хүүхэд төрүүлэх.*

мунсагар/ munsayar (Khori., Aga.) *бонцгор, монцгор: тяжёлый, крепкий и округлый*; munsayar xùnde *монцгор хүнд.*

мунсадаха/ munsadaxa (Khori., Aga.), **muntsadaxa** (Kham.) *мунадах: бить колотушкой*; māĕxaŋyāĕ ɣadaha munsadaxa *майхны гадас шаах.*

мунтаг/ muntaŋ (Khori.) *лүнтэн эрхи: черные блестящие чётки*; xara muntaŋ ėŕixe *хар лүнтэн эрхи*; xara muntan modoŋ xùrùgtē̆, xara lusuŋ xaŋ ɣarbaltāĕ, yèle xara yèɾxūmē̆ yèŋgūŋ xara abayaldāĕ *хар лүнтэн модон хорогтэй, хар лусан хан гарвалтай гэл хар Гиргэлдэй гэнгүү хар Авгалдай.* (БМД)

мунтиха/ muntixa (Tunk.) 1. *зовох, зүдрэх, зүдэх, ядах: мучиться*; mintižà yàbaxa *зүдэрч явах*; 2. *гачигдах, дутагдах: терпеть лишения*; muntižà xàšàgdaxa *дутагдаж гачигдах.*

мунхаг/ muŋxaŋ (Khori., Aga.) *бунхан: часовня*; obō muŋxaŋ *овоо бунхан*; ọŕyọl sayāŋ xaŋ ūla obō muŋxaŋ šèmegtē̆ *оргил*

цаазан хан уул овоо бунхан чимэгтэй. (БАД.); žànšà xalahaŋ yèxe hanāṛtanāĕ šàñli muŋxaŋ sō xadaγaldag *жанч халсан их санаваартны шарилыг бунхан дотор хадгалдаг*; // Mo. bungqun

мунхи/ muŋxi (Khori., Aga.) 1. *мунхаг, тэнэх: глупый, тупой*; muŋxi zoŋ *мунхаг хүмүүс*; 2. *бойдон: растяпа*; muŋxi xŭŋ *бойдон хүн.*

мунхинаха/ muŋxinaxa (Khori., Aga.) *мунхаглах, тэнэглэх: дурить, творить глупости*; uimarlàžà muŋxinaxa *тэнэглэж мунхаглах.*

мунхиха/ muŋxiха (Khori.) 1. *улжих, амь улжих: прозябать*; muŋxižà yàbaxa *амь улжиж явах*; 2. мунгинах: выбиваться из сил, страдать; ī žè muŋxižà yàbaŋxār sexē xelēhā dēre xa *ингэж мунгинаж явснаас үнэнээ хэлсэн нь дээр байх.*

мураа/ murā (Khori.) *том: крупный и рослый /чаще о быке/*; murā xabahaŋ *өндөр хавирга.*

Мурүй бүумал/ murui būmal *Сэлэнгийн бүриадын Базумал овгийн нэг отог. Отог Базумальского рода Селенгийских бурят.*

мүдаха/ mūdaxa (Khori., Aga., Tunk., San.) *мүдах: ухудшаться, портиться, становиться плохим, приходить в негодность*; sāṛhaŋ mūdaxa *цаас мүдах.*

мүри/ mūŕi (Tunk., San.) *тэнэг, дүлий, мулгуу, мэргүү: глупец, дурак*; mūŕi tolorŏĕ *мулгуу толгой.*

мүшалха/ mūšàlxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **mūtšàlxa** (Kham., Tson.) 1. *мүүлах, муулах: порочить, охаивать разг. плохо отзываться*; mūšàlžà xelexe *муучилж хэлэх*; 2. *доромжлох, ад шоо үзэх: доорд үзэх: унижать, презирать*; mūšàlžà ilγaxa *доромжилж ялгах*; 3. *тамлах, зовоох: мучить*; eldebēr mūšàlxa *элдвээр зовоох*; 4. *мууг нь сонгох, муучлах: выбирать худшее*; mūšàlžà namda ùgō *муугаас нь надад өглөө*; // Mo. mayučilaqu

муушуул/ mūšūl (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **mūtšūl** (Kham., Tson.) 1. *хорлогчин, хортон, ад зэтгэрүүд: злодей*; mūšūl suglaṛhaŋ xọxiūr xuḇxāĕ māĕla *хортон цугларсан хувхай цагаан ойн чолоо*; 2. *харчууд, борчууд: бедняги*; tomo xotī̄ŋ mūšūl *том хотын харчуул, борчуул.*

мухаа/ muxā (Khori., Aga., Kham.), **mūxāŋ** (Tson.) *хүүхэн: милая, милый /при обращении к ребенку/*; muxā yère nāšā̄ *хүүхэн нааш ир*; yūŋ genèšdā muxā *юу гээ вэ? хүүхэн*; muxa texe gèžè bāĕžà xūgèyē̄ xùxùtnexe *эвий эвий гээд хүүхдээ хөхтнөх.*

мухагшан/ muxagšàŋ (Khori.) *мухар, түнжин, түнжгэр /үнээ/: комолая /о корове/*; muxagšàŋγā hāxa *түнжин үнээгээ саах*; ebergūi muxar ūńē̄yè muxagšàŋ gexe *эвэргүй түнжин үнээг мухагчин гэдэг.*

мухал/ muxal (Aga.) *нэхэл: преследование*; muxal xatū *нэхэл хатуу: неотвязный, докучливый; требовательный*; muxal xatūγāĕŋγā àĺi eṛte xada bèšèžè yèrūlhen zaxiāγāĕ xàŕūyi hàyà nege yūme anžàṛžà bèšèžè bāĕγā xadā xülisel èŕinem *нэхэл хатуу (ач охиныхоо)-гийнхаа аль эртэд бичиж иргүлсэн захианы харцуг сая нэг юм завдаж бичиж байгаадаа уучлал гуйж байна.* (ДГЗ)

мухалай/ muxalāĕ (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *тумлай: место /в юрте/, противоположное изголовью /у кровати, где находилось женское хозяйство/*; oronōĕ muxalāĕda bāĕgšå degel *орны тумлайд байгаа дээл*; muxalāĕ gėžė dere tùrūnhē nùgō talan, muxalāĕ tala exener xùnē tala gėžė tōtōĕ, tīmehē exener xùŋ degelē eḇxēd muxalāĕda tàbidag yọhotōĕ *мухлай гэж дэр түрүүнээс ногоо тал нь, мухлай (тумлай) тал эхнэр хүний тал гэж тооцдог тул эхнэр хүн дээлээ эвхээд тумлайд тавьдаг ёстой.*

мухалайлха/ muxalāĕlaxa (Khori., Aga., Kham.) *тунтайлах, тумлайдах, мухлайдах: окутывать, завёртывать*; xùlīn muxalāĕlaŋ xụšåxa *холийг нь тунтайлан хучих*; // Mo. muqulayidqu

мухалиг/ muxåĺig (Aga., Khori.), **muxlāŋ** (Bar.) *мухлаг тэрэг: крытая повозка*; muxåĺig sō xadaγalhaŋ degel xuḇsahaŋ *мухлаг дотор хадгалсан дээл хувцас*; baha namar nege tùmùr muxåĺig xėžė tumbāĕ γunžånhā ùgchīm bùŋgūžē naγasan xùrgežė yėrē *бас намар нэг томор чингэлэг хийж тумбай гунжнаас огсийг минь Бүргүүзэй нагац нь хүргэж ирлээ.* (ДГЗ)

мухаляар/ muxliār tereg (Bar.) *мухлагтай тэрэг: крытая повозка*; gerīŋxē barūŋ xōĕγūr muxliār tergūd damnūlhaŋ āĕl *гэрийнхээ баруун хойгуур мухлагтай тэрэг угсарсан айл.*

мухандаа/ muxandā (Bar.) *омгийн ахлагч: голова рода*; āĕmag owogīŋ axalagši muxandā *аймаг овгийн ахлагч тэргүүн*; // Ma. moqun-i-da

мухар/ muxar (San.) *анчны урц, овоохой: охотничий шалаш*; ōĕ sōxi muxar *ой доторх анчны урц.*

мухаримхай/ muxåŕimxāĕ (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.) *онхромтгий, гулсамтгай, томбогор: способный катиться, легко катящийся*; muxåŕimxāĕ ọyōṇtōĕ amahaṛta *томбогор ёроолтой сав.*

мухариха/ muxåŕixa (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) 1. *онхрох, тонгорцоглох, бомборох, эвхрэх: катиться, кататься, валяться*; ādarāĕ uhaŋ xada urū muxåŕim būba *аадрын ус уул руу эвхрэн буув*; tergīn duγī muxåŕixa *тэрэгний дугуй онхрох*; muxåŕixadag tergemnē modom bulāĕ xùsende monsolzodog bėγėmnē awa ėžīn xùsende *онхордог тэрэг маань модон булын хучинд, тунтэлздэг бие маань аав ээжийн хучинд* (БАД); muxåŕižå unaxa *тойгорцогложс унах*; 2. *үхэх: умирать*; muxåŕixa texeŕixe *үхэж талийх*; // Mo. muqariqu

мухарюулха/ muxåŕūlxa (Aga., Khori.) 1. *онхруулэх: допуст от мухариха, катать, катить; валить; скатывать*; ńüdenhē ńọlboho muxåŕūlxa *нүдээсээ нулимс унагах*; ńüdē muxåŕūlxa *нүдээ эргэлдүүлэх*; eṛxi muxåŕūlxa *эрхи татах*; heyī muxåŕūlxa *эсгий онхруулэх*; 2. *эргэцүүлэх: обдумывать, взвешивать, размышлять*; bodol muxåŕūlxa *бодол эргэцүүлэх*: 3. *унагах, тохоорох: забивать, колоть скот*; sar muxåŕūlxa *шар тохоорох.*

мухлай/ muxlāĕ (Bar.) 1. *тунжин: безрогий*; muxlāĕ üńē *тунжин үнээ*; 2. *тоймог: обритый (в голове)* muxlāĕ tolγōĕ *тоймог толгой*; 3. *мухар: тупой*; ùdzūr šọrogūi muxlāĕ *үзүүр шоргүй мухар.*

мушхагар/ mụšxaγar (Khori., Aga.) *тахир, махир, мухир: кривой, искривлённый*; mụšxaγar buryāhaŋ *тахир мухир бургас.*

мушхалаа/ mụšxalā (Khori., Aga.) *мушгилаа мод: палочка для закручивания шкуры*; adālxāčgūi boltor zorohoŋ, araha mụšxaxada xergeldeg muxar toxōč uta modoŋ mụšxalā *молийтол зорсон, арьс мушгихад хэрэглэдэг мухар тохой урт модон мушгилаа*; mụšxalāγāč γasū *мушгилааны гадас*; mụšxalāda orūlxa arahaŋ *мушгилаанд оруулах арьс*; mụšxalānhā γaγaxa arahaŋ *мушгилаанаас гаргах арьс.*

мушхамал/ mụšxamal (Aga., Khori.) 1. *эрчилсэн сур, аргамж, татлага: скрученная кожаная веревка*; hur eṛšėlen tomohoŋ bùxe bùdūŋ aryamžà, tatalγāčyi mụšxamal gexe, mụšxamalār ašālhaŋ ùbehe darūlxahā γadna yūme šėrexedē tatalγa bolγodog *сураар эрчлэн томсон бох бүдүүн аргамж, татлагыг мушгимал гэдэг, мушгимлаар ачаалсан овс даруулахаас гадна юм чирэхдээ татлага болгодог.*

мушхарха/ mụšxaṛxa (Aga., Khori.) *мушгирах: закручиваться, скручиваться, крутиться; витьмя (о дыме, пыли, вьюге)*; eḅxeṛšė mụšxaṛxa *эвхэрч мушгирах*; xọyọr ńüdenhēn ńụĺimhaŋ mụšxaraŋ urdaxa *хоёр нүднээс нь нулимс мушгиран урсах.*

мушхаха/ mụšxaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) 1. *мушгих: сучить, крутить, вертеть*; hōrgene mụšxaxa *гэдрэг нь мушгих*; hūl mụšxaxa *сүүл мушгих*; 2. *элдэх: мять /кожу/*; araha mụšxaxa *арьс элдэх*; 3. *түлхэх /цаг/: заводить*; sayā mụšxaxa *цагаа түлхэх*; 4. *гуйвуулах, мушгих: искажать, извра-щать*; uḍxī̄n mụšxaxa *утгыг нь мушгих*; 5. *гаргах, төхөөрөх: зарезать*; ėŕyė mụšxaxa *ирэг (эр хонь) гаргах*; 6. *чимхэх: настряпать*; būza mụšxaxa *бууз чимхэх*; // Mo. muskiqu

мүгбэ/ mùgbe (Khori., Aga.) *шар дэр: шалфей*; mùgbe ùbeheŋ *шар дэр өвс.*

мүгэ/ mùge (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.), **mùgù** (Kham.) *ирмэг: краешек /стула, кровати/*; šėrēgē̄ mùge *ширээний ирмэг*; žā xùbūŋ šėrēgē̄ mùgede taṛxiā nėšėxene *жаахан хүүхэд ширээний ирмэгт толгойгоо цохих нь.*

мүгэлзы/ mùgelzī̄ (Khori., Aga.) *мүйлэн: корова со сломанными рогами*; mùgelzī̄ ünńē̄ŋ *мүйлэн үнээ.*

мүжэрхэ/ mùžėṛxe (Aga.), **mėžėṛxe** (Khori., Aga.) *мижрэх, мижилзэх: еле перебирать ногами*; müžėṛšė yàĺtiyanaxa *мижилзэж хазганах.*

мүйлэ/ mūile I (Khori., Aga., Tunk., San.) *буйл: десна, дёсны*; ulām mūile *улаан буйл*; mūile dellexe *буйл дэллэх*; mùŋgùm mùŋgùm bchėĺigē mūiledē ńūžà yàdabalbi maŋxaγanaŋ hūhaŋ üyėtenērē zuγālžàla yàdaŋ hūnalbi *мөнгөн мөнгөн бөлзгөө буйландаа нууж ядлаа даа, манхагнан суусан үетнээрээ ярилцаж ядан суулаа даа..* (БНД); // Mo. buyila

мүйлэ/ mūile II (Khori., Tunk., San.), **mōĺė** (Tson.), **mī̄le** (Aga., Kham.) *саван: мыло*; mūilōr ńūrā uγāxa *савангаар нүүрээ угаах*; mūilē̄ŋ xōheŋ *савангийн хөөс*; ńūrāė mūile *нүүр гарын саван*; mūilōr mūildežė uγāxa *савангаар савандаж угаах*; ◊ mūilē̄ŋ xōhen šėŋgiēr teheṛxe *савангийн хөөс шиг замхрах (ямар нэгэн хэрэг явдал бүтэлгүйтэж сарних.)*

мүймэрхэ/ müimeŗxe (Khori., Aga.) 1. *маймрах: с трудом жевать /о беззубом/*; yèxel dālγažà yàdaŋ müimerne *тун даалгаж ядан маймарна*; 2. *бөвтнөх, бувтнах: бормотать, невнятно говорить*; aman sōγō müimeŗxe *аман дотроо бөвтнөх.*

мүлигэр/ müĺiger (Khori., Aga., Kham.), **mōĺigòr** (Tson., Tunk., San.) 1. *мөлгөр: гладкий*; müĺiger müĺiheŋ *молгор мос*; 2. *мохоо, иргүй: тупой*; müĺiger moxō xutaya *молгор мохоо хутга*; // Mo. möliger

мүлимэл/ müĺimel (Khori., Aga., Tunk., San.) *мөлийлгөсөн өөлсөн, өнгөлсөн, зүлгэсэн: полированный, шлифованный, точёный, выточенный*; müĺimel xōŕi *өөлсөн мөөр.*

мүлирхэ/ müĺiŗxe (Khori., Aga.) 1. *молийх, голийх, оологдох: полироваться, обтачиваться, становиться гладким*; müĺiŗheŋ xōŕi *молийсон моор*; 2. *элэгдэх, элрэх, молрох: стираться*; xada šụlūnda moŕiṅōĕ turū müĺiŗxe *хад чулуунд морины туурай элэгдэх /молрох/*; 3. *мохох, ир нь цайх: притупляться, тупиться, тупеть*; müĺiŗheŋ èŕitē moxō xutaya *цайлсан иртэй мохоо хутга*; 4. *элрэх, хуучрах: опиходить, со временем приходить в прежнее состояние*; olon žèlde müĺirehen šụlūnāĕ bèšèg *олон жилд элэрсэн чулууны бичиг.*

мүлихэ/ müĺixe (Aga., Khori.) 1. *зүлгэх, онголох: полировать*; habā müĺixe *саваа зүлгэх*; müĺižè tegšèlxe *онгөлж тэгшлэх*; 2. *зорох: строгать, обстругивать*; γodĺi müĺixe *мос (сумны) зорох*; 3. *түрхэх: гладко обмазывать*; ùŋgelžè tüŗxise müĺixe *онголж түрхэц түрхэх.*

мүлтэгэр/ mùlteger (Khori., Aga.) *мөлтгэр, мөлцгэр: округлый, с гладкой поверхностью*; mùlteger uhaŋ *мөлтгэр ус.*

мүлтэрхэй/ mùlteŗxē (Khori., Aga.), **mòltòŗxī** (Tson., Tunk., San.) *мөлтөрхий: подвергнутый вывиху, имеющий вывих*; mùre mùlteŗxī *мөр мөлтөрхий.*

мүлхихэ/ müĺxixe (Khori., Aga.), **müĺtixe** (Tunk., San.) *мөлхөх: ползать, ползти на четвереньках*; xūged müĺxixe *хүүхэд мөлхөх*; basaγāēn γūižà mùrgežè orōd, mùlxižè γaŗxa *охиныг нь гүйж мөргөж оролд, мөлхөж гарах*; xōtē γulamtāēn zaxada xùlbeŗhōr müĺtihōr xùm bolōbdā, xōŗxē īwīŋgē xùxīyè xùxežè xüxihōr xùm bolōbdā *хөөтэй голотын захад хөлбөрсөөр мөлхсөөр хүн болсон сон доо, хөөрхий эзэжийнхээ хөхийг хөхөж, хөхисөөр хүн болсон сон доо.* (БАД)

мүлһэлхэ/ mùlhelxe (San.) *хальслах, цайруулах: выгребать, нагребать*; tàŕā mùlhelxe *тариа цайруулах.*

мүлшэ/ mülšè (Khori., Aga.) *мөчид, мөчидхөн: краешек чего-л*; mùlšōr bàŕixa *мочид барих*; mùlšōr ọyọxo *мөчидхөн оёх*; mùlšè hūxa *мочид суух.*

мүлшэдэхэ/ mùlšèdexe (Khori., Aga.) 1. *мөчдөх: еле держаться, висеть на волоске*; mùlšèdežè bàŕihaŋ ād aldažàŗxiō *мөчид барьсан болохоор алдчихлаа*; 2. *хүч мохосдох: быть недостаточно способным*; yē̄ baŗhan šūd mùlšèdebe xàyàm dā *ер зайлуул, арай л хүч нь мохосдоод байна аа даа.*

мүльһэлиг/ müĺiheĺig (Khori., Aga.) *мөсөрхүү: льдистый*; müĺiheĺig γazar *мөсөрхүү газар.*

мүлһэ(н)/ müĺihe(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.), **mühü** (Bar.), **mөsù** (Tson.), **mөĺisü** (Kham.) *мос* 1. *лед, льдина*; müĺihe ùrgelxe *мөс үүрэх*; müĺihen dēre xalγaxa *мөсөн дээр халтирах*; uhaŋ xùldexede müĺhenī̄n dēšē̄ tobōēŋ xùrō̄ hā̄ńi urγasa hāēŋ, yūmeŋ elbeg, xotōēžǫ̆ xùrō̄ hā̄ńi xomor bāēxa gelsedeg *ус хөлдөхөд мөс нь дээшээ товойн хорвол ургац сайн юм элбэг, хотойж хөрвөл ховор байна гэлцдэг*; müĺihe sabtaxa *мөс цавдах;* müĺihe xāēlaxa *мөс хайлах;* müĺihe urdaxa *мөс урсах;* 2. *ледяной, ледовитый;* mal uhaldag müĺiheŋ oŋγoso *мал усалдаг мөсөн онгоц*; 3. *холодный*; xùl γarī̄n xùb müĺiheŋ *хөл гар нь хөв мөс*; // Mo. mölsün

мүлһэрхүү/ müĺiherxū̄ (Khori., Aga., Tunk., San.), **mөĺisòrkù** (Kham.) *мөсөрхүү: ледянистый*; xargī̄ müĺiherxū̄ xalγag bolō̄ *зам мөсөрхүү халтиргаатай болжээ.*

мүлһэтэхэ/ müĺihetexe (Khori., Aga., Tunk., San.), **mөĺisòtòkù** (Kham.) *мөстөх: покрываться льдом, оледеневать;* müĺihetehen xargī̄ī̄ *мөстсөн харгуй*; γol γorxoŋ müĺihetexe *гол горхи мөстөх*; // Mo. mölsütükü

мүлюү/ müĺū̄ (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.), **müĺūr** (Bar.) *молгор, голгор, оо сэвгүй: гладкий*; müĺū̄ bolγoxo *молгор болох.*

мүлюүн/ müĺūŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.), **müĺūr** (Bar.) *молүүн: холодный*; xüĺńi müĺūŋ bāēna *хол минь мөлүүн байна*; dùrùmxene bùr müĺūr bolšōd bāēna *улавч нь бүр молүүн болоод байна*; // Mo. möligün

мүн/ mùŋ (Khori., Aga., Kham.), **mòŋ** (Tunk., San.) *мөн: да; правильно, действительно*; tàńīyė gèžė tàxinabi, mùŋ gèžė mùrgenebi *таныг гэж тахинам, мөн гэж моргоном*; // Mo. mön

мүнгэлхэ/ mùŋgùlxe (Aga., Khori.), **mòŋgòlxe** (Tunk., San.), **mùŋgùlkù** (Kham.) *мөнгөлөх: покрывать серебром, серебрить*; àyàγa mùŋgùlxe *аяга мөнгөлөх*; emēl mùŋgùlxe *эмээл мөнгөлөх*; žīžūdežė mùŋgùlxe *жийжүүдэж мөнгөлөх*; mùŋgù gūilgežė mùŋgùlxe *мөнгө гүйлгэж мөнгөлөх*; sàĺim mùŋgō̄r mùŋgùlxe *цалин мөнгөөр мөнгөлөх*; xūdaha mùŋgō̄r mùŋgùlxe *хүүдэс мөнгөөр мөнгөлөх*; tùrxisō̄r mùŋgùlxe *түрхүүр мөнгөлөх.*

мүнгэ(н)/ mùŋgù(ŋ) (Khori., Aga.), **mòŋgò** (Tunk., San., Tson.) *мөнгө* 1. *серебро*; mùŋgù darxalxa *мөнгө дархлах*; mùŋgùŋ mùŋgùyō̄ tataxa *мөнгө мөнгөө татна*; 2. *деньги*; mùŋgù ụrhalxa *мөнгө зээлэх*; mùŋge tùxùrig *мөнгө төгрөг*; pagsaγar mùŋgùŋ *багсгар мөнгө*; buxāēm bāhan šèŋgi xùbxeger mùŋge *бухын баас шиг хөвхгөр мөнгө*; mùŋgùŋ ezèyē̄ tàńixagūi *мөнгө эзнээ танихгүй*; 3. *серебряный*; mùŋgùŋ xazār *мөнгөн хазаар*; mùŋgùn zūdxel *мөнгөн чимэг*; mùŋgùm buγāg *мөнгөн бугуйвч*; mùŋgùm beheĺig *мөнгөн болзог*; mùŋgùn tobšǫ *мөнгөн товч*; mùŋgùŋ àyàγa *мөнгөн аяга*; mùŋgùŋ xutaγa *мөнгөн хутга*; mùŋgùŋ ùlgūr *мөнгөн оосор*; mùŋgùn šàgta *мөнгөн чагт*; 4. *копейка*; mùŋgùŋ xàšàrha *задгай мөнгө*; zed mùŋgù *бутархай /задгай/ мөнгө*; xǫŕim mùŋgù *хорин мөнгө*; 5. *как серебро, серебристый*; mùŋgùŋ hara *мөнгөн сар*; 6. *денежный*; mùŋgùn šànnal *мөнгөн шаг-*

нал; mùŋgùn tùlbèŕi *монгон төлбөр*; mùŋgùŋ uhuŋ *мөнгөн ус: ртуть*; mọŕi abxadā šüdī̆n, mùŋgc abxadā dùrsī̆n *морь авахдаа шүдийг нь мөнгө авахдаа дүрсийг нь (хянуур гярхай ханд)*; // Mo. mönggün

мүнгэшэ/ mùŋgùšè (Aga., Khori.) *мөнгөч: ювелир по серебру*; mùŋgōr eldeb nàŕiŋ daŕxa xèžè, zūdxel šèmeg edlel tonog bùtēdeg daŕxáńi mùŋgùšè daŕxaŋ gexe *мөнгөөр элдэв нарийн дарх хийж, зүүсгэл чимэг, эдлэл тоног бүтээдэг дархныг мөнгөч дархан гэдэг*; mùŋgùšè mùxōnē sayān daŕxaŋ, altàšá altayāč sayān daŕxaŋ, γūĺišà γọyọmxōč sayān daŕxaŋ, tùmùršè tùdege sayān daŕxaŋ, baltašá bad xara daŕxaŋ hemnē *Монгоч Мөхөөнэй цагаан дархан, алтач Алтгай цагаан дархан, гуульч Гоёмхой цагаан дархан, төмөрч Түдэг цагаан дархан, балтач Бад хар дархан билээ*. (БМД); // Mo. mönggüči

мүндүү/ mùndū (Aga.) *дух: лоб*; *макушка (головы)*; mùndūgē tālūldā muxā! *духаа үнсүүлдээ хүүхээ!* aban xùbūnēgē mùndūyī̆n tālād mordūlhan tere ùder *аав нь хүүгийнхээ духан дээр үнсээд мордуулсан тэр одор.*

мүндыхэ/ mùndī̆xe (Tunk., San.) *бүндийх, пундийх: быть выпуклым*; mùndī̆žè taŕyalxa *пундийж таргалах.*

мүндэгэр/ mùndeger (Tunk., San.) *бүндгэр, бондгор: выпуклый, (выдавившийся)*; *круглый, шарообразный*; mùndeger boldoγūd *бондгор толгод.*

мүндэли/ mùndèĺi (Khori., Aga., Kham.), **mòńdòĺi** (Tunk., San., Tson.) *мөндөл: детёныш тарбагана /до года/*; mùŋ hāń mùndelī̆ŋ bāha èdixegši *мон бол мөндлийн баас идэх үү*; ùneŋ hāń ùnegenē bāha èdixegši *үнэн бол үнэгний баас идэх үү*; // Mo. möndül

мүндэлилхэ/ mùndèĺilxe (Aga.) *мөндөллөх: щениться о тарбагане*; tarbaya mùndèĺilxe *тарбага мөндөллөх*; // Mo. möndüllekü

мүндэлхэ/ mùndelxe (Khori., Aga.) *мэндлэх: рождаться*; xadala dērehē badaragsan xalūn šàra naram bāč, xamagxan zondō mùndelegšè xamba lama širētc *хад л дээрээс бадарсан халуун шар наран бэй, хамагхан улстаа мэндэлсэн хамба лам ширээт*; (ШМД) // Mo. mendülekü

мүндэр/ mùnder (Khori., Aga.), **mònder** (Tunk., San.), **mùndèŕi** (Kham.) *мөндөр: град*; minī̆ bayada temēnē xorγōhoŋ šènēŋ mùnder orohoŋ yüm gèžè xelsegšè heŋ *миний багад тэмээний хорголын дайтай мөндөр орсон юм гээж хэлцдэг сэн*; // Mo. möndür

мүнөө/ mùnō (Khori., Aga., Kham.) *өнөө* 1. *сегодня, сейчас, теперь*; mùnō ùdèši *оноо үдэш*; mùnō ùglō *онөө өглөө*; mùnō boltor *онөө болтол*; mùnō hayà *өнөө сая*; mùnō dērē mende yàbād, mùŋxèš bèšè dā, oršọlondō *оноо дээрээ мэнд яваад, мөнх ч биш дээ орчлондоо*. (БАД); 2. *сей, сегодняшный, текущий*; mùnō žèl *өнөө /энэ/ жил*; mùnō ùyè *өнөө үе*; // Mo. mönü

мүнөөгүүр/ mùnōgūr (Khori., Aga., Kham.) *одоогоор, одоохондоо: сейчас, теперь*; yàbaxa ùgüin mùnōgūr bū medeyè *явах үгүй нь одоохондоо мэдэгдээгүй байна.*

мүнөдэр/ mùnō̄der (Khori., Aga.), **mùnō̄der** (Khori., Aga.) *онооддор: сегодня*; mùnō̄der hāĕŋ ùder *онооддор сайн одор*; mùnō̄derē̄ xexe àžàlńi ene *онооддрийн хийх ажил минь энэ*; mùnō̄derē̄ mùrgùl yūilyāĕŋ egeŋ *онооддрийн моргол гүйлгын эзэн.* (БМД); // Mo. önüdür

мүнөохи/ mùnōxi (Khori., Aga., Kham.), **mōnō̄xi** (Tunk., San., Tson.) *оноох: тот самый, этот самый /о кем-чем-л., известном собеседнику/*; mùnō̄xi xùŋ ene *оно хүн энэ*; mùnō̄xiō̄ martabàš gente, tušām bolžọ *онооход мартав зай гэнэт, гай болж.*

мүнсыхэ/ mùnsī̄xe (Khori., Aga.) *түнтийх: быть шарообразным*; mùnsī̄hen duxa *түнтийсэн дух.*

мүнсэгэр/ mùnseger (Khori., Aga.) *түнтгэр: шарообразный*; mùre mùnseger maŋnāĕtāĕ xùbū̄ŋ *түв түнтгэр магнайтай хүү*; enemšiyihā dā ī̄xede zoŋ tùmēŋ xùse, mùnseger xū̄gedū̄d tānadāĕm nere ńūr buyàn zàyā̄ŋ gē̄šė ābdā *энэ минь ч гэсэн дээ ингэхэд зон түмний хүч, түнтгэр хүүхэд та нарын минь нүүр, буян заяа битээ л.* (ДГЗ)

мүнхэ/ mùŋxe (Khori., Aga.), **mōŋxe** (Tunk., San., Tson.), **mōŋke** (Kham.) *моңх: вечный, вековечный, извечный*; mùŋxe nahaŋ *моңх нас*; // Mo. möngke

мүнхэжэхэ/ mùŋxežėxe (Khori., Aga.), **mōŋxōžėxe** (Tunk., San.), **mōŋkedžikü** (Kham.), **mōŋxedžōxō** (Tson.) *монхжих: становиться вечным, увековечиваться*; mùŋxežėheŋ buyàŋ xėšėg *монхожсон буян хишиг*; // Mo. möngkejikü

мүнхэрхэ/ mùŋxerxe (Khori., Aga.), **mōŋxōrxe** (Tunk., San.), **mōŋkerkō** (Kham.) 1. *монхрох: становиться вечным, увековечиваться, сохраняться навеки*; aldar nere mùŋxerxe *алдар нэр монхрох*; 2. *нас барах, үхэх: скончаться, почить*; xoroto šàra menexē̄nle mùŋxeržė unaba *хорт шар мэлхий нь үхэж унав*; // Mo. möngkerekü

мүнэһэлхэ/ mùnehelxe (Tunk.) *савлах, юулэх: класть в посуду, затаривать*; tarag mùnehelxe *тараг савлах.*

мүнэһэ(н)/ mùnehe(ŋ) (Tunk., San.) *тавхгар модон суулга: посуда, тара*; ūrgāĕ ùdxen tarag taryāĕ tabxar mùnehen mùnehenē̄ xatū àŕxiŋ *үургийн отгон тараг, таргийн суулга, суулганы хатуу архи.*

мүр/ mùr (Khori., Aga., Kham., Bar.) 1. *мор: след*; aŋgāĕ mùr *ангийн мор*; ula mùr *ул мор*; mùr müšxexe *мор мошгих*; mùr bėdirxe *мор эргэх*; xalūŋ mùr халуун мөр; 2. *зам мор: путь*; ọšọxo mùr yansa *очих зам нэг*; mùr yaryaxa *харгүй матах*; mùr tūxa *мор туух (овс хадахдаа гаргасан мортэйгээ үүлзуулан дахин мор матах)*; tọńilxōĕm mùr *тонилохын мор (шашны ариуслын мор)*; mùr yansa, mùrgùl nege *мор ганц, моргол нэг*; 3. *бичиг юм дээрх мор; строка; абзац*; yụšàm mùrō̄r bėšėheŋ nege xūdaha *гучин мороор бичсэн нэг хуудас*; mùr tedxexe *мор тэтгэх*; mùr xōrondoxi zāĕ *мор хоорондын зай*; mùr būida yazar *буйдхан газар*; // Mo. mör

мүргэ/ mürge (Khori., Aga., San.), **mùrgù** (Kham., Tson.) *морог: сазан*; mùrge zayahaŋ *морог загас*; // Mo. mörgü

мүргэл/ mùrgel (Khori., Aga.), **mòrgòl** (Tunk., San., Tson.) *моргол* 1. *поклонение, земной поклон*; bōgē mùrgel *боогийн моргол*; mùrem bulaγāĕ èxinde mùrgelē̆ xürē̆n togtobāĕ mùŋxele bèši nahandā xèńī̆š ùze maṛtabāĕl *морон булгын эхэнд морголийн хүрээ тогтвай, монхол бус насандаа хэнийг ч үз мартвай.* (БАД); 2. *молебен, религиозный обряд*; mùrgel xexe *моргол хийх*; mùrgelē̆ šütōŋ *морголийн шүтээн*; // Mo. mörgül

мүргэлдоон/ mùrgeldōŋ (Khori., Aga.), **mòrgòldōŋ** (Tson., Tunk., San.) *морголдоон*: *боданье*; buxī̆m mùrgeldōŋ *бухын морголдоон*; // Mo. mörgüldügen

мүргэлдоошэ/ mùrgeldōšè (Khori., Aga.) *морголдох дуртай, моргомхий*: *любящий бодаться, бодливый*; mùrgeldōšè xusa *моргомхий хүү*; mùrgeldōšè texe šèŋgēr ńüdō saxàŕigtūlaŋ xaraxa *моргомтгий ухна шигээр нүдээ цагариглуулан харах.*

мүргэлдэхэ/ mùrgeldexe (Khori., Aga.), **mòrgòldexe** (Tunk., San., Tson.) 1. *морголдох*: *бодаться*; buxa mùrgeldexe *бух морголдох*; 2. *морголдох, учрах*: *сталкиваться*; tàńidag xùntē̆ mùrgeldexe *таньдаг хүнтэйгээ тулгарах*; 3. *тулгах*: *чокаться*; xundaγa mùrgeldexe àbāŋ *хундага тулгах чимээ*; 4. *арцалдах, маргалдах*: *спорить, препираться*; arsaldažà mùrgeldexe *арцалдаж маргалдах*; 5. *тулалдах*: *сражаться*; xo̱yo̱r tala bolžo̱ mùrgeldexe *хоёр тал болж тулалдах*; // Mo. mörgüldükü

мүргэлшэн/ mùrgelšèŋ (Khori., Aga.), **mòrgòltšiŋ** (Tunk., San., Tson.) *моргольчин*: *богомолец*; *паломник*; erdèńi žūda zo̱ŕihoŋ **mùrgelšèŋ** *Эрдэнэ зууд зорьсон моргольчин*; // Mo. mörgülčin

мүргэмжэ/ mùrgemžè (San.) *шүтлэг моргол*: *поклонение*; bōgē mùrgemžè *боогийн моргол.*

мүргэхэ/ mùrgexe (Khori., Aga.), **mòrgòxò** (Tunk., San., Tson.) *моргох* 1. *бодать, бодаться*; buxa mùrgexe *бух моргох*; 2. *сталкиваться*; megdexedē modo šu̱lū mùrgeŋ aldaxa *сандрахдаа мод чулуу моргох шахах*; 3. *молиться, класть поклоны*: obōdo mùrgexe *овоонд моргох*; γalda mùrgexe *галд моргох*; urda sa̱gta bèŕi xùŋ xadam esege ùrūgē hūl sasažà mùrgedeg bāčhaŋ gexe *урьд цагт бэр хүн хадам аав руугаа сүүл цацаж моргодог байлаа гэлцдэг*; tàńi gèžè tàxinab, mùŋ gèžè mùrgeneb *таныг гэж тахинам, мөн гэж моргоном*; 4. *кланяться*; mùrgežè hùgedxe *моргож согдох*; teŋgèŕide mùrgežè tegšè žàrγagtī̆ *тэнгэрт моргож тэгш жаргагтун*; mùrgehen tī̆rgeŋ *моргосон нутаг орон* (*хадамд мордож очсон нутаг орон*); baggūi aŋγahaŋ xùŋ balγàšyè uhanda mùrgexe *баггүй цангасан хүн балга чиг усанд моргоно*; ◊ āčlāč ūde mùrgexe *айлын хаалга моргох.*

мүрдэгшэ/ mùrdegšè (Khori., Aga.), **mòrdògtši** (Tson., Tunk., San.) *мордогч*: *следователь*; mùrdegšè noxōč *мордогч нохой*; // Mo. mördegči

мүртэй/ mùṛtē̆ (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) 1. *олигтой*: *пригодный, хороший, порядочный, приличный*; mùṛtē̆ xùŋ bèšè xàš dē *олигтой ч хүн биш юм аа даа*; orod xele mùṛtē̆ medexe bèšè ādle yūŋ xelexem dē *орос хэл олигтой мэдэхгүй байж юугаа хэлэх вэ дээ*; 2. *ухаантай, олигтой, товтой*: *толково как следует*;

мүлē yàbaxa xeregtē *хүн шиг явах хэрэгтэй*; mùlē xelēd ùgīš dē *олигтойхон гаргэд өгөөч дээ*; xōēto harāēn tergelde xùlxe mùlē bāčnalbi *дараа сарын тэргэлд хүрэх товтой байна.*

мүртэйгоор/ mùlēgōr (Khori., Aga., Kham., Tunk., San., Tson.) *олигтойхон: как следует*; mùlēgōr xùdlīšgüi *олигтой ходлоодхооч дээ.*

мүртэрөө/ mùlterō (Aga., Khori., Bar.) *мөртлөө: ведь; а; хоть*; medexegūi mùlterō medēŋ *мэдэхгүй мөртлөө мэдэмхий (зоргоороо)*; ōrō yàwaxgūi mùlterō xùnde bū hād bol *ооройо явахгүй мөртлөө хүнд бүү саад бол.*

мүршэлхэ/ mùlšèlxe (Khori., Aga.) *мөрчлөх, мордох: идти по следам; выслеживать, преследовать*; mùlšèlžè ùldexe *мөрдөж хоох.*

мүршээхэ/ mùlšēxe (Bar.) *бараглах: догадываться, предполагать; схватить основные моменты*; tùhōrīn mùlšēxede ŋombōēn tēxinē xūged šèŋgi bāēnlāē *тосоор нь бараглахад Гомбын тээхний хүүхэд шиг байна билээ.*

мүрысөө/ mùrīsō (Aga., Khori.) *тэмцээн: соревнование*; beheĺig ńūžà nādaxadā xedī sag sō hūgād dūnāē mùrīsō xedeg heŋ *бэлэг нууж наадахдаа хэдэн цагийн туршид сууж дууны тэмцээн хийдэг сэн.*

мүрэбшэ/ mùrebšè (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **mòròbtši** (Kham., Tson.) *моровч: наплечный ремень, лямка*; mùrebšè zūxe *моровч зүүх*; // Mo. mörübči

мүсэ/ mùse (Khori., Aga., Kham.) *моч: член /тела/*; üyè müse *уе моч*; üyè mùsenē ebešèŋ *уе мочний овчин*; üyè mùsōren ebdexe *уе мочоор нь эвдэх /салгах/*; dùrbe mùsōrō hamarxa *дорвон мочоороо самрах*; ùlgeŋ ùnder xoyoŕi dunda dùrbem mùsehōn dūžèlži ųyītā gèžèl xāńīn xelebe *тэнгэр газар хоёрын хооронд дөрвөн мочоор нь дүүжилж уягтун гэж л хаан нь зарлиглав.* (БМУ)

мүсэлгэ/ mùselge (Khori., Aga.) *цөвүүн мочлог: тревожное время, смутное время*; tùmeŋxem moŋyolōē zàyāyè tùrīŋ hùlden ùršōgle, tūidxertē mùselgen ùŋgeršè tùgedxen žàrγal delgeregle *түмэнхэн монголын заяаг торийн сулд нь оршоог л, түйтгэртэй (цөвүүн) мочлог нь онгорч тогс жаргал эдлэг л.* (БАД)

мүхоо/ mùxò : mùxōgō ùgtexegüi (Khori.) *мочоогоо огохгүй: не давать себя в обиду*; xendèš mùxōgō ùgtexegüi bāēxa *хэнд ч мочоогоо огохгүй байх*; mùxōgō ùgtexegūi gèžè hōrgedexe *мочоогоо огохгүй гэж эсэргүүцэх.*

мүхэдүүлхэгүй/ mùxedūlexegüi (Khori., Aga.) *мохосдүүлэхгүй: такой, что легко справиться*; mùxedūlxegüil bāēxab *мохосдүүлэхгүй л байх*; šülenē šülegeŋ xońi mùxedūldeggūi heŋ *шолний шүдлэн хонь мохосдүүлдэггүйсэн.*

мүхэреэн/ mùxèŕēŋ (Khori., Aga.) *дугариг, дүгрэг, мондгор: круглый, шарообразный*; mùĺhen dēgūr xùtelžè mùxèŕēn turū turūlba *мосон дээгүүр*

хотолж цомбогор туурайтай болгов; mùŋgùŋ àyàgī̄n dūŋ mùxéŕē̄n šànagī̄n dūŋ gē̄šè xoŋxo damā̄ŕi xǫyǫr *монгон аяганы дуу дүгрэг шанаганы дуу хоих дамар хоёр*; mùŋ bèyē̄ bèyèlžè mùxéŕē̄n šàrāě šàrāčlba *мон биеэ биелж, мондгор царайндаа тохров.* (БМУ)

мүхэхэ/ mùxexe (Khori., Aga.) 1. *мохох: уничтожаться, гибнуть отживать, вымирать, угасать*; xānāě zasag mùxebe, xarasāčn zasag togtobo *хааны засаг мохов, харцын засаг тогтов*; 2. *шантрах, мохох: надламываться, терять решимость*; zǫŕig mùxexe *зориг мохох*; // Mo. mökükü

мүһэн/ mùheŋ (Aga., Khori.) *мос: место прикрепления перьев на стрель*; homonōě mùheŋ xedī̄ šụdaryàšyèhā ọńi, ùdegūigō̄r xarbažà bolxogūi, xùbū̄ŋ xedī̄ hāčŋ tùrebèšyè esegē̄ŋ hurγālgūigēr sesem bolxogùi *сумны мос хэдий шударга ч гэсэн онь, одгүйгээр харваж болохгүй, хүү хэдий сайн торсон ч эцгийн сургаалгүйгээр цэцэн болохгүй*; // Mo. mösü

мүштүг/ müštū̄g (Khori., Aga.) *соруул: мундштук /для курения/*; müštūgēr tamàxi tataxa *сорууламр тамхи татах*; // Орос. мундштук

мүшхоohэ(н)/ müšxöhe(ŋ) (Khori.) *мошгоор: бейка из яркой парчи по нижнему краю лифа девичьей и женской шубы*; degelē̄ mùšxō̄heŋ *дээлийн мошгоор*; basaγaŋ boloŋ hamaγan degelē̄ sēžē̄n dōdo zaxāčyè xùbō̄lheŋ hō̄lžū̄ nàŕiŋ xurgī̄ xùbō̄ müšxō̄he, šàra ulāŋ ùŋgē̄ŋ tūzatāě tatāha tataham bāčxa *басган болон һамган дээлийн цээжний доод захыг ховоолсон соолжүү нарийн хоргой ховоо мошгоор, шар улаан онгийн туузтай татаас татсан байдаг.*

мүшхэбэри/ müšxebèŕi (Khori., Aga.) *байцаалт, мошголт: следствие, дознание, допрос*; müšxebèŕi xexe *байцаалт хийх.*

мүшхэхэ/ müšxexe (Khori., Aga.), **mòšgòxò** (Tson., Tunk., San.) *мошгох* 1. *идти по следам, выслеживать, следить*; arātim müre müšxexe *үнэгний мор мошгох*; 2. *делать допрос, производить дознание, вести следствие*; müšxèžè huraxa *мошгиж /байцаах/ асуух*; // Mo. möskikü

мүшэ/ müšè (Khori.) *тэс /мод/: рябина /дерево/*; müšè modoŋ *тэс мод*; arad zonōě aryalamžār müšè modonōě žèmesī̄yè šē̄he xùrgexē̄n tula, šụhār hūlγaxada, šàmparan xùrxede xergeldeg, baha bam ùbšènhō̄ hergī̄lgexeyē̄ amā zāčldag bāčna *ардын эмэлгийн ёсоор тэс модны жимсийг шээс хүргэхийн тул, цусаар суулгахад, шамбарам хүрэхэд хэрэглэдэг, бас бам овчноос сэргийлж амаа зайлдаг байна.*

мүшэ(н)/ müšè(ŋ) (Khori., Aga.), **mötši** (Tson.), **mèšè(ŋ)** (Tunk., San.) *мичин, мичид: Плеяды, Стожары*; dolōŋ xuhaŋ güideltē̄ doxxō müšèn degdelgetē̄ *долоон хусан гүйдэлтэй, догшин мичин дэгдлэгтэй* (БМД.); sāčrād γarhaŋ utāmnāě sàĺxi ùgī̄dē ūleŋxeŋ, sàyàdā manāě xanilxa saraxam müšènē toxiōhom mū *цайраад гарсан утаа маань салхи үгүйдээ үүл манан, саядаа манай ханилах сар мичний тохиосон муу.* (БАД); // Mo. mečid

мүшэр/ müšèr (Khori., Aga.), **müšir** (Bar.), **mötšir** (Tson., Kham.) *мөчир: ветка, сук*; naḃšà müšèr *навч мочир*; ūlāčŋ xormōě bùrxō̄heŋ ụĺāham modonōě müšèr seseg, ụyàŋyatāě γǫyǫxonōr doŋγodogšǫ utaxan dàĺitāě saraŋ xùxī̄ *уулын хормой бүрхсэн улиас модны мочир цэцэг,*

ямаатай гоёхноор донгодсон уртхан далавчтай саран хохоо. (БАД); 2. *гишүүг: хвост, хворостина*; müšėr tūžė tülixe *мечир түүж тулэх*; // Mo. möčir

мэгдүүрхэ/ megdūrxe (Khori., Aga.) *сандрах: быть в замешательстве, растеряться; паниковать; переполошиться*; megdūreŋ xāčšā yāšā baya gūigōd olbogūib *сандран шийш тийшээ жаахан гүйгээд алсонгуй.* (БАУ)

мэгдэхэ/ megdexe (Khori., Aga., Kham., Tson., San.) *мэгдэх, сандрах: прийти в смятение, переполошиться, опешить, растеряться*; megdeŋ handaŋgüi namdūlnār xegtī *мэгдэж сандралгүй намуухнаар хийцгээ*; megdexedē modo šụlū mùrgeŋ aldaxa *тэвдэхдээ мод чулуу моргох шахах*; // Mo. megdekü

мэгсыхэ/ megsīxe (Aga., Khori.) *мэхийх: кланяться*; γarā xagsaraŋ megsīxe *гараа хөсрөн мэхийх*; megsīžė āčladxaxa *мэхийж айлтгах*; megsīžė zogsoxo *мэхийн зогсох.*

мэгсэгэшэхэ/ megsegešėxe (Khori., Aga.) *мэхцгэх, гулдэгэнэх, гүлэн галан хийх: гнуть шею*; xaxašōd megsegešėŋ hūhīyėn öčүoŋgüi beltegėšėžė bāčbā *хахчихаад мэхцгэж суусныг нь ойлголгүй бүлтэлзэж байв.*

мэдхэлдэхэ/ medxeldexe (Tunk.) *мэтгэлдэх, соргох: перечить.*

мэдхэсэлдээн/ medxeseldēŋ (Khori., Aga.) *мэтгэлцээн: конкуренция*; medxeseldēm bolxo *мэтгэлцээн болох.*

мэдэлшэ(н)/ medelšė(ŋ) (Khori., Aga.) *тологч, үзмэрч: ворожей /о ламе/*; medelšēr ùzūlxe *тологчоор /үзмэрчээр/ үзүүлэх.*

мэдэсэ/ medese (Khori., Aga., Tunk., San.), **medetse** (Tson., Kham.) *мэдэц: компетенция, знание*; erdim medese *эрдэм мэдэц*; // Mo. medeče

мэдээмгэй/ medēmgē (Khori., Aga.) *мэдэмхий: кичащийся знанием чего-л, всезнайка*; medēmgē zantāĕ xùŋ *мэдэмхий зантай хүн*; yėxe medēmgē zaŋnaxa *их мэдэмхий загнах.*

мэдээмэр/ medēmer (Khori., Aga., Kham.) *мэдэмхий: знающий, компетентный*; medēmer xùŋ *мэдэмхий хүн.*

мэдээн/ medēŋ (Bar.) *зоргоороо: по произволу, самовольно*; medexgūi mùrterē medēŋ dzagnax *мэдэхгүй байж зоргоор (мэдэмхийрч) загнах*; yėxe medēŋ xùŋ *их зоргоороо мэддэг хүн.*

мэдээшэрхэхэ/ medēšėrxexe (Khori., Aga., Tson.) *мэдэмхийрэх: выдавать себя за знатока, хвастаться знанием*; bùxī yūmende medēšėrxexe *бүх л юманд мэдэмхийрэх*; medēšėrxežė xelexe *мэдэмхийрч хэлэх.*

мэеэ(н)/ mėyē(ŋ) (Tunk., San.) 1. *жотоо, атаа: зависть*; atā mėyėŋ xọyọrōĕ amarxaldā ùgī ùdīde *атаа жотоо хоёрын зоролдоогүй одийд*; taxal mėyē tarāγāb, tamšāĺ mėyē degdēgēb *тахал жотоо тараалаа, тамшил атаа дэгдээлээ.* (БМД); 2. *орсолдоон: соперничество*; mėyēm bolxo *орсолдоон болох.*

мэсэрхэлдээн/ mėyē̆rxeldēŋ (Tunk., San.) *жотоорхолцоон: соперничество*; mėyē̆rxeldēm bolxo *жотоорхолцоон болох.*

мэсэрхэхэ/ mėyē̆rxexe (Tunk., San.) 1. *жотоорхох: завидовать*; xündе mėyē̆rxexe *хүнд жотоорхох*; 2. *орсолдох: соперничать*; mėyē̆rxežė temsexe *өрсолдож тэмцэх.*

мэжүүнхэ/ mėžūŋxe (Tunk.) *дархны сүх: плотничий топор*; mėžūŋxēr müĺixe *дархны сүхээр оолох.*

мэлигэн/ mėĺigeŋ (Khori., Aga., Kham.) 1. *голгор: гладкий*; mėĺigeŋ sārhaŋ *голгор цаас*; 2. *цулгуй хоосон: пустой, порожный*; mėĺigeŋ saγāŋ tala *цулгуй цагаан тал*; medēšėde mergen sōxor medēšėgüide mėĺigen sōxor ~ *мэддэгт мэргэн цоохор, мэддэггүйд эрээн цоохор.*

мэлигэр/ mėĺiger (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson., Kham.) *молгор, малигар: гладкий, лоснящийся*; mėĺiger šųlū *голгор чулуу*; mėĺiger ńūr a). *малигар нүүр.* 2). *улаан нүүр*; mėĺiger horbi *гялайсан сорви*; mėĺiger mülihe *молгор мос.*

мэлигэрхэ/ mėĺigerxe (Khori., Aga.) *гилгэр болох, дагтах: лосниться, засаливаться*; ėdē̆ saγā adxa šudxahār mėĺigerheŋ eŋger zāma *идээ цагаа асгаж цутгасаар гилгэр дах болсон энгэр замаа.*

мэлмэн/ melmeŋ (Khori., Aga.) *мэлмэрсэн, бонжгоносон, цэврүү шиг, бэлцгэр, усхал: блестящий*; melmeŋ xara mōĕhoŋ *мэлцгэр хар мойл*; melmeŋ tuŋγalag uhaŋ *мэлмэрсэн тунгалаг ус*; melmeŋ xara ńüdeŋ *усхал хар нүд.*

мэлмэрхэ/ melmerxe (Khori., Aga.) 1. *мэлтэлзэх: блестеть /о водной глади/*; uha melmerxe *ус мэлтэлзэх*; 2. *давлах, хаялах: переливаться*; dọĺyōŋ melmerxe *долгион давлах*; 3. *сэтгэл ходлох, догдлох, уярах: растрогаться, умилиться*; āĕdar bāxam bėyėšni abāyā̆ gėžė melmerxel *алдрай багахан бие чинь аавыгаа гэж уярна даа.* (БАД)

мэлсэгэр/ melseger (Khori., Aga.) 1. *мэлцгэр: плоский /о местности/*; melseger dāĕda *мэлцгэр тал*; 2. *мэлтгэр: переполненный*; melseger dūreŋ uhaŋ *мэлтгэр дүүрэн ус*; 3. *мулзан: блестящий /о поверхности/*; melseger mirmaŋ xasar *сахалгүй мулзан хацар.*

мэлшыхэ/ melšīxe (Khori., Aga.) *молчийх, голчийх: блестеть, лосниться*; xuixīŋ melšīter xihuxa *хуйхыг нь молчийтол нь хусах.*

мэлшэгэр/ melšėger (Khori., Aga.) *молчгор: гладкий, блестящий /о бритой голове/*; ühō̆ xihūlhaŋ melšėger tolγōĕ *үсээ хусуулсан молчгор толгой.*

мэлюүн/ mėĺūŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *мөлүүн: холодный, ледяной*; xūgenēm xül mėĺūŋ yabana xāyām bālāŋxa ümüdxexe bolōltāĕbdi *хүүгийн минь хөл дандаа мөлүүн явах юм, эсгий гутал омсгохоос доо*; // Mo. mölügün

мэнгир/ meŋgir (Khori., Aga.) *мэнгэр: гнойная мокрота*; meŋgir xanyādaŋ *мэнгэр ханиад*; // Mo. mengger

мэнгиртэхэ/ meŋgirtexe (Khori., Aga.) *мэнгэртэх: страдать кашлем с выделением гнойной мокроты*; tamàxi tata tatahar

meŋgiŋexe *тамхи тат татсаар мэнгэрмэх*; // Mo. menggertükü

мэнгээрhэлиг/ meŋgēŗheĺig (Khori., Aga.) *могоорслог*: *хрящеватый*; meŋgēŗheĺig xàha *могоорслог яс*; moŕiŋ ùxer xǫyǫr naxaltažà ùbdexede ńüdenēn zubxi sō dōdo tēne meŋgēŗheĺig yūmeŋ uryād yǫrbolzožǫ hāědag, terēńi otolžǫ xàyàxada hāěm boldog hāěyā *морь ухэр хоёр нахалтаж овдохоход нүдний нь зовхин дотор доод талд нь могоорслог юм ургаад ёрволзож байдаг, түүнийг огтолж хаяхад сайн болдог байсан*; // Mo. mögersülig

мэнгээрhэ(н)/ meŋgēŗhe(ŋ) (Khori., Aga.), **mūŋgerēhe** (Bar.), **mògōŗsò** (Tson.), **mòŋgōŗsò** (Kham.) *могоорс*: *хрящ*; meŋgēŗheŋ xōlōě *могоорсон хоолой*; meŋgēŗheŋ xōlōěŋgō bùtèšōgūihā medexele dūxāěyā xāěralžàŗxīta! *могоорсон хоолойнхоо бүтчихээгүй бол мэдэх л дуу аяа хайрлаж орхиоч та*! (БНД); mùnō̄ γaŗhaŋ meŋgēŗheŋ *саяхан торсон могоорс* (*амны салиа нь арилаагүй хүүхэд*) (БМД); // Mo. mögersü

мэнгээхэ/ meŋgēxe I (Khori.) *идэшлэх*: *есть, кормиться* (*о скоте*); dobodō γaršà meŋgēgšè došxoŋxom boronūdāě žàrγal gù, duxàrāγīn ūžàŗxiōd naryàdagnāě dundaxaŋ nahanāěm žàrγal gù *довондоо гарч идэшлэдэг нь догшин борнуудын жаргал бүх дугараад нь үүчихаад наргидаг маань бүхэн насны жаргал үү*. (БАД)

мэнгээхэ/ meŋgēxe II (Khori.) *тэвээрэх, засрах*: *поправиться, поправляться, отъедаться*; adūŋ hùregnē bultārā aglagtā meŋgēžè yàbahāědā, àmitanāě üŕi nar bultārā amaŗxan žàrγaltāě yàbahāědā *адуун сүрэг маань бүгдээрээ аглагтаа тэвээрч яваасай даа, амьтны үр нар цомоороо амархан жаргалтай яваасай даа*. (БАД)

мэндэхэ/ mendexe (Tunk.) *яарах, сандрах*: *торопиться*; mendežè ǫyǫhoŋ bulxar *яарч оёсон хавтага*.

мэндэшэлхэ/ mendešèlxe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **mendetšilxe** (Tson.), **mòndütšilökü** (Kham.) *мэндчилэх*: *приветствовать, здороваться*; amaršàlžà mendèšèlxe *амар амгаланг эрэх мэндчилэх*; bōgē oŋγod, orožǫ yèrēd: ùndùrtō mendebdi, ùlgendō mendegtū? gèžè mendešèldeg *боогийн онгод, орэх ирээд*: "*ондортоо бид мэнд, олгондоо та нар мэнд үү*?" *гэж мэндчилдэг*; // Mo. mendüčilekü

мэнеэр/ meŋyēr (Khori.) *сүрьеэ*: *туберкулез*; meŋyēr tudaxa *сүрьеэ тусах*.

мэнзэ/ menze I (Khori.) *зэд, харамж*: *мзда, плата лама /за религиозные обряды/*; menze abxa *харамж авах*; menze bàŕixa *зэд барих*; lamanarta menze ùrgežè, meŋgēŋ zahal xūlxe *лам нарт зод оргож мэнгэний засал хийлгэх*.

мэнзэ/ menze II (Khori.) *мэнгэ*: *родинка, родимое пятышко*; xasar dērexi menze *хацар дээрх мэнгэ*.

мэнзэ/ menze III (Khori.), **tōne** (Aga.) *сар*: *звёздочка на лбу*; menzetē sàbidar gūŋ *сартай цавьдар гүү*; magnāě dērē menzetē, tàšān dērē tamaγatāě xurdan xùlùg erdèńi *магнай дээрээ сартай, ташаан дээрээ тамгатай хурдан хүлэг эрдэнэ*. (ХМЦ)

мэнсэгэр/ menšėger (Bar.) 1. *дүйрэнгэ: очумелый, ошалелый*; tolγōē menseger bolxo *толгой дүйрэнгэ болох*; 2. *бадайранга: онемение, оцепенение; отекание*; xůl γar xī̄ xawagnād menseger bolxo *хөл гар хий хавагнаад бадайранга болох.*

мэнтыхэ/ mentī̄xe (Aga., Khori.) *бэмбийх; мэнтийх: разбухать, раздуваться*; medēšėgūi bolōd mentī̄žė hūxa *мэдээгүй царайлаад бэмбийж суух*; ńüdē beltī̄lgēd, mentī̄žė xaraxa *нүдээ бүлтийлгээд, мэнтийж харах*; 2. *минчийх: багроветь, краснеть*; mentī̄terē ulāěxa *мэнчийтлээ улайх.*

мэнтэгэр/ menteger (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.), **mentseger** (Tson.) 1. *бэмбэгэр, мэнтгэр: разбухший, раздувшийся*; menteger basaγaŋ *бэмбэгэр охин*; 2. *минчгэр: багровый*; menteger ulāŋ xůbūdūd medexel dūγā xāěrlī̄ta *минчгэр улаан хөвгүүд мэдэх л дуугаа өргөвч.* (БНД.)

мэнхыхэ/ meŋxī̄xe (Khori., Aga.) *мэнчийх: багроветь*; ńūrī̄n meŋxī̄ŋ ulāěxa *нүүр нь минчийн улайх*; meŋxī̄žė hūxa *минчийж суух*; meŋxī̄heŋ ulāŋ ńūr *минчийсэн улаан нүүр.*

мэнхэгэр/ meŋxeger (Khori., Aga., Bar.) 1. *минчгэр: багровый*; meŋxeger ulāŋ xürigeŋ *минчгэр улаан хүргэн*; meŋxeger ulāŋ xůbūd medexel dūxāěγā xāěralī̄t *минчгэр улаан хөвгүүд мэдэх л дуугаа хайрлаач* (БНД); 2. *тунтгэр: выпуклый лоб*; meŋxeger duxu *тунтгэр дух.*

мэнэ/ mene (San., Khori., Aga., Tunk., Kham.) *мөд одоохон: вот вот, вот сейчас, только что*; mene yėrexe *мөд ирнэ*; mene gehēr yábaxam *одоохон би явлаа*; mene gehēr le yėrexē bāēnabšėbī̄dā *мөд одоохон ирэх нь байна шүү дээ.*

мэнэн/ meneŋ (Tunk.) *чухал, чухам, зайлшгүй, хэрэгтэй, хэрэг болох: необходимый, то, что нужно*; meneŋ xūrē xelē *чухам үгээ хэлэв.*

мэргэсэр/ mergeser (Khori.) *гунан бодон: трёхлетний кабан*; mergeser aŋnaxa *гунан бодонг агнах*; mergeserē hoyō *гунан бодонгийн соёо.*

мэрхийхэ/ meŋxī̄xe (Khori., Aga.) *монхойх: быть горбоносым*; meŋxī̄žė hūxa *монхойж суух.*

мэрхэгэр/ meŋxeger (Khori., Aga.) *монхор: с горбинкой /о носе/*; meŋxeger xamartāě xůŋ *монхор хамартай хүн.*

мэрээшэ/ merēšė (Khori., Aga., San.) *мэрэгч: грызуны*; merēšė ámitaŋ *мэрэгч амьтан*; únege, šọno gēšėš merēšė ámitáši bárížá xorōdog yüme *үнэг чоно гэдэг чинь мэрэгч амьтдыг барьж хороодог юм.*

мэти/ mėti (Khori.) *мэргүү, мулгуу: бестолковый*; mėti xůŋ *мэргүү хүн.*

мэтиин/ metī̄ŋ (Tunk.) *ерийн, жирийн: простой, обыкновенный.*

мэтэр/ meter (Tunk.), **můter** (Bar.) 1. *тэгээд, чингээд, тэр дороо, даруй, тэр даруй: вслед за тем, сразу, тот час*; meter gehem bėyērē meneŋ xūrē xelē *хэрэг болох үгээ тэр даруйд нь хэллээ*; meter tedēnē árilhaŋ xōēno *тэдний арилаад огмөгц*; meter bāēsar yėrebe *тэр дорхноо ирэв*; meter zūra *тэр даруй, тэр дорхноо*; 2. *үтэр, бушуу: быстро*; meter tůrgeŋ xelegtī̄ gėžė bāḏxan tuḏxam bāēba xa *үтэр түргэн хэл гэж баалж шахаж байв гэнэ*; 3. *чухам, яг мөн, монхүү: этот, самый*; meter xūrē xelē *чухам үгээ хэллээ.*

мэхинэ/ mexīne (Khori., Aga.) *хэвэг: мякина*; tàŕanāĕ mėxīne *тарианы хэвэг*; yaxāĕyā mexīnēr teżėxe *гахайгаа хивгээр тэжээх.*

мэхэрхэ/ mexeŗxe (Khori., Aga.) 1. *эрүүгээ дэвсэх: двигать челюстями*; mexeŗšė xōŕėxė *эрүүгээ дэвсэж байж ярих*; 2. *дуугаралгүй инээх, дотроо инээх: беззвучно смеяться*; xorolxūyār mexeŗxe *хорсолтойгоор дотроо инээх*; 3. *тавхайгаа /мэхэрхийгээ/ ood нь харуулж сөхрөн суух, мэхрэх: сидеть на коленях*; mexeŗšė hūyād xormōĕyō debdixe *мэхэрч сугаад хормойгоо дэвсэх.*

мэхэрхэй/ mexeŗxē (Khori., Aga.) *мэхэрхий, улын яс, тавхайн хотгор: плюсна*; mexeŗxēgērē dùrōlxe *мэхэрхийгээрээ дороолох.*

мэхэшэн/ mexešėŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **mexetšiŋ** (Kham., Tson.) *мэхч, мэхчин: обманщик*; xara mexėšėŋ *хар мэхч*; mexėšė yàndūl dahā *мэхч муу хүүхай.*

мэхээрхэ/ mexēŗxe (Tunk.) *хуучрах, хүүчид болох /сар/; уменьшаться, быть на ущербе /о луне/*; hara mexēŗxe *сар хуучрах, сарын хүүчид болох*; mexēŗhen hara orōĕ yardag *хуучин сар орой гардаг.*

мэшнэг/ mėšneg (San.) *мал худалдан авагч: скупщик скотины.*

мэшэн/ mėšėŋ (Khori., Aga.) *бич, мич: обезьяна*; mėšėn žėl *бичин жил*; mėšėn žėlē zud *бичин жилийн зүд*; // Mo. bečin

мэшээг/ mešēg (Khori., Aga., Tunk., San.), **müšōg** (Tson.) *уут, таар, шуудай: мешок*; mėšēgēr dūreŋ tàŕā *шуудайгаар дүүрэн тариа.*

мэшээглэхэ/ mėšēglexe (Khori.) *шуудайлах, утлах, тампуулах: класть в мешок*; tàŕā mėšēglexe *тариа шуудайлах.*

мээ/ mē (Tunk.) *май! на!* mē aba *май ав!*

мээл/ mēl (Khori., Aga.) *дэмий л зүгээр л: даром, зря, попусту*; mēl mīŋ bū hū *зүгээр л дэмий бүү суу*; mēl yàbanab *зүгээр л явж байна*; mēl xelē bāĕnàš *дэмий л хэлсэн байна*; mēl mēl, dēre dērehēn ùmxexe *зүгээр зүгээр, доор доорээс нь унхлэх*; xùńi xarād mēl mēl, miheb miheb gėžė bāĕxa *хүнийг хараад л мэлс мальс мишис мишис хийж байх.*

мээмэй/ mēme (Aga.) *моом, мээм: материнская грудь*; mēmē xùxùxe *мээмээ хохох.*

мээрэглэхэ/ mēreglexe (Tunk.) *эг маг гэх: недоговаривать, бормотать невнятно*; yūnēš oromgüigēr mēreglexe *ямар ч оромгүй эг маг хийх.*

мээрэгэр/ mēreger (Khori.) *хошоорхог: мордастый*; mēreger ńūr *хошоорхог нүүр.*

мээхэй/ mēxē (Khori., Aga., Bar.), **emēkē** (Kham.) *энхрий: нежный, ласковый*; xūgedte mēxē xùŋ *хүүхдэд энхрий хүн*; tuyaldā mēxē ùńēŋ *тугалдаа ээлэг үнээ*; malda mēxē xùŋ *малд элэгтэй хүн.*

мээхэйрхэ/ mēxērexe (Khori., Aga.) 1. *энхрийлэх: ласково относиться к кому-л., быть нежным к кому-л., с кем-л*; mēxēren tālaxa *энхрийлэн үнсэх*; tuyaldā mēxēreheŋ

üńĕŋ *тугалдаа үгэнээсэн үнээ*; xúgšérxe bérĕ xĭigedle mĕxĕrne *хогшрох тусмаа хүүхдэд эхрий болно*; 2. *махрах: проявлять усердие, усердствовать*; adžildā mĕxĕrĕd xōlō orŏčtūldž orxilō *ажилдаа махраад хоолоо оройтуулж орхилоо.*

мянгаад/ miŋyād (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Bar.), **miŋyād** (Kham.) *мянгаад: около тысячи*; miŋyād xọńitŏĕ āĕl *мянгаад хонитой айл*; // Mo. mingyayad

мянга(н)/ miŋya(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Bar.), **miŋya(ŋ)** (Kham.) *мянга: тысяча*; miŋya γaraŋ xọńi *мянга гарүй хонь*; // Mo. mingyan

мяхалиг/ mixalig (Khori., Aga., Tunk., San.), **mixalig** (Kham.), **maxlag** (Tson.) *махлаг: мясистый*; mixalig taryaŋ mọri *махлаг тарган морь*; // Mo. miqaliγ

мяхалха/ mixalxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **mixalxu** (Kham.), **maxlax** (Tson.) 1. *махлах, таргалах: толстеть, полнеть*; xasaran sulsāčyād mixalxa *хацар нь цулцайгаад махлах*; 2. *гаргах, тохоорох: закалывать на мясо*; ŭxer mixalxa *үхэр гаргах*; 3. *зоводх: избивать, мучить, терзать*; mọrō mixalxa *морио махлах*; xúńi mixalxa *хүнийг махлах*; (Khori.) *издеваться, глумиться*; xúńĭ bahažá mixalxa *хүнийг басаж элэглэх*; // Mo. miqalaqu

мяха(н)/ mixa(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.), **mixa** (Kham.) *мах: мясо*; taryaŋ mixaŋ *тарган мах*; mixa emdexe *мах эвдэх*; mixa šánaxa *мах чанах*; toγōn sō mixa ŭixe *тогоон дотор мах үйх*; xara mixaŋ *хар мах*; mixa tataxa *мах татах*; mixa šŭle *мах шөл*; šárahaŋ mixaŋ *шарсан мах*; monsoγor mixaŋ *үнэ мах*; nuγahanāĕ mixaŋ *нугасны мах*; dabhalhaŋ mixaŋ *давсалсан мах*; mixaŋ hogtŭ *шал согтуу*; tarbayanāĕ xúŋ mixaŋ *тарваганы хүн мах*; mixā édixe *махаа идэх*; mixam busalxa bŭrĕ édĕšédeg, xúŋ úbegerxe bŭrĕ uxā orodog *мах буцлах тусмаа цөгцийдэг, хүн овгорох тусмаа ухаан ороог*; // Mo. miqan

мяхархаха/ mixarxaxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **mixarxaxu** (Kham.), **maxxaxa** (Tson.) *махсах: сильно хотеть мясо*; sayāŋ édĕ édihĕr mixarxaxa *цагаан идээ идээр махсах*; // Mo. miqarqaqu

мяхашалха/ mixášálxa (Khori., Aga.) *махчилах: переводить дословно*; mixášálžá urŝŭlxa *махчилж орчуулах*; Mo. miqačilaqu

мяхашаг/ mixašáŋ (Khori., Aga., Tunk., San.), **mixatšiŋ** (Tson.) *махчин, махч: плотоядный, хищный*; mixašáŋ gürgŭl *махчин гүрвэл*; // Mo. miqačin

H/ N

наадаашин/ nādāšiŋ (San.), **nāsātšiŋ** (Tson.) *наадамчин: участник развлечения*; tere nādāšinīn xelebe *тэр наадамчин нь хэлэв.* (БМУ)

наадалха/ nādalxa (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.), **nāda bárixa** (Tson.) *элэглэх, шоглох, шоолох, дооглох: насмехаться, подтрунивать, иронизировать, вышучивать*; nādalžá éńĕxe *элэглэж инээх*; úmdegúin úbdeg sōrxōčyō nādalba *омдгүй нь овдог цоорхойгоо шоолов*; édĕlgen dĕre zalūšág xúnĕ xutayagŭi bāčyā hāńi āĕlšándā hùxe úgegtī! gèžé nādalaŋ xelegšé belĕ *идээ хоолон дээр залуувтар хүний*

хүтгүй байвал айлчиндаа сух огоорэй! гэж шоглон хэлдэг билээ.

наада(н)/ nāda(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *цэнгэл наадам* 1. *игра, забава, развлечение*; γalāč nādaŋ *галын наадам*; 2. *үдэшлэг наадам: вечер, вечеринка*; xatar nādaŋ *бүжиг наадам*; nāčmaŋ üder nādam bolbo, yühen üder yürgelgem bolbo *найман одор найр болов, есөн одор ерөлгөн болов.* (БМУ); 3. *наадам: национальный спортивный праздник у монголов*; obōγōč nādaŋ *овооны наадам*; 4. *баяр наадам: торжество, празднество*; *фестиваль*; báyár nādaŋ *баяр наадам*; nāčr nādaŋ *найр наадам*; altaryana nādaŋ *Алтаргана наадам*; 5. *инээд наадам: шутка, насмешка*; nāda báŕixa *элэглэх шоолох*; nādaŋ úge türede xarṣá, nabṭar xúŋ noxōčdo xarṣá *наадам (шог) үг торо харш, намхан хүн нохойд харш*; 6. *тоглоом наадам: игрушка*; xūgedč̄ nādaŋ *хүүхдийн тоглоом*; ◊ nādan nādandā, náŕiŋ xčre adūndā *наадам наадамдаа, нарийн хээр адуундаа*; // Mo. naγadum

нааданхай/ nādaŋxāč (Aga., Khori.) *тоглоом: игрушка*; eldeb yūmenč̄ dúṛse haźāhγaźá xcheŋ, üxibūdte báŕūlźá nādxaxa *нүдэнд юмны дүрс дууриалган хийсэн, хүүхэд барилдаж тоглуулдаг наадгай.*

наадашин/ nādašiŋ (Tunk.) *наадамчин: участник развлечения*; nadaśin sōγūr яоходоп tere nādašinī̄n bolbol xaxa unād uzebele *наадамчин дунджуур ороход нь тэр наадамчин нь болбол хаа яагаад ингэж гэнэ* (БМУ)

наана/ nāna (Khori., Aga.) *хооч хооч! түүш түүш! восклицание, выражающее предупреждение, предостережение осторожно! смотри*; nāna, úndúrō bū unaγā *хооч хооч, хохүүрээ бүү унага!*

наартай/ nāṛtāč (Khori., Aga.) *аятайхан, найртай, таатай: приятно, хорошо, прекрасно*; yámar nāṛtāč yūm *ямар аятайхан юм бэ?*; nāṛtāč borōŋ orobo *аятайхан бороо орлоо*; nahanāč źáryal edelźé nāṛtāč zoltōč hūgī̄tdā *насны жаргал эдэлж, найртай золтой суугаарай.*

нааршаама/ nāṛšāma (Khori., Aga., Tson., Kham.) *аятайхан, тааламжтай: приятный, нежный*; nāṛšāma xōlōč *аятайхан хоолой.*

нааршааха/ nāṛšáxa (Khori., Aga., Tson., Kham.) *таашаах, элэгсгээр хандах: испытывать приятное чувство, испытывать удовольствие, нежиться*; nāṛšāŋ xaraxa *таашаан харах, тааламжтай харах.*

nabṭar (Khori., Aga., Tunk., San.), **namtar** (Tunk.), **niltsar** (Kham.) *нам, намхан: короткий, низкий, низкорослый*; nabṭar xúŋ *намхан хүн*; nabṭar modonōč orōčγōr náyáŋ xúxī̄ doŋyodno, nara γaṛxa dergende nādan zuγā éxilne *намхан модны оройгоор наян хохоо донгодно, нар гарах үед наадам зугаа эхэлнэ.* (БШЦ)

набтардаха/ nabṭardaxa (Aga., Khori., Tunk., San.) *намдах: оказываться ниже, чем нужно*; zūŋxeŋ xáśā nabṭardāgūi, zúldegeṛxeŋ xoŋyor bāčhārla, zúṛxenčm núxesel maṛtagdāgūi zūdexeŋ zúndem bāčhārla *зүүн хашаа намдаагүй, зүүгээр хонгор байсаар л, зүрхний минь нохцол*

мартагдаагүй, зүүд зөнд минь байсаар л. (БАД)

набтаһан/ naḇtahaŋ (Khori., Aga., Tunk., San.), **naḇtasa** (Kham., Tson.) *эхэс, хойдох, хаг: послед, плацента*; naḇtahaŋ udarāxa *эхэс нь удаашрах*; malāĕ tůl exe sōγō bāĕxadā bāĕhaŋ xa̮lihāĕyė naḇtahaŋ gexe *малын тол эх дотроо байхдаа байсан хальсыг навтас (эхэс) гэдэг.*

набшаһа(н)/ naḇšaha(ŋ) (Khori.), **naḇša̮** (Aga., Bar.), **namša̮** (Tunk.), **naḇtši** (Tson.), **naḇtšisa** (Kham.) *навч* 1. *листья, лист, листва*; naḇšahaŋ šā̄rlad xagdarš̄ō namar bolohī̄yė medwegüib *навч шарлаад хагдарчихлаа, намар болсныг мэдэнгүй.* (БАД); 2. *листовой*; abaγaldāĕ naḇšahan tamaxi tatadag *авгалдай навчин тамхи татдаг*; // Mo. nabčisun

нагаса/ naγasa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *нагац: родные, родня /по материнской линии/, отец матери*; naγasa aba *нагац аав*; naγasa ėžī̄ *нагац эмж*; naγasa abaγāĕ *нагац эгч*; uγāĕ yėxe naγasa *угийн их нагац (угийг нь барьсан нагац)*; naγasahā nara tatūlxa *нагацаас нар татуулна*; naγasāĕn teŋgėŕi yėxe *нагацын тэнгэр их*; naγasāĕŋ xažūda dala bāŕixagūi *нагацын дэргэд дал барихгүй*; naγasa ėžī̄tnē̄ nāyàn dolō xůŗheŋ ād naraĺig ůdeŋte naranda iγāžà, γazāγūr yàbād, ůdėši orōĕ geltegūi ůzebėŕi bāĕγāhān ọšọžọ xarād, nōhō ērēd, nom mā̄ńā̄ umšā̄d, ůge xō̄reldō̄ họńiŗxōd, ůlū̄ dutūyi hurād xọyọr ůrō̄ sōγō xōĕšọ uragšā̄ bůgdegešō̄d tordixogūi bāĕdag zandā *нагац эмж тань наян долоо хүрсэн атлаа нарлаг одор наранд эмж гадуур яваад, үдэш орой гэлтгүй үзвэр байвал нь очиж үзээд, ноосоо эрээд, ном мааниа уншаад, үг яриад оролцоод, илүү дутууг сонирхоод, хоёр өровн дотуураа хойш урагшаа бөгцөгнөөд дажгүй байдаг хэвээрээ.* (ДГЗ); // Mo. naγaču

нагасатан/ naγasataŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *нагацынхан, нагацтан: родня по материнской линии, материнский род*; naγasataŋ hāčŋ gū̄ *нагацынхан сайн уу.*

нагасахай/ naγasaxāĕ (Khori., Aga., Bar., Tunk., San.) *нагац ах: брат матери, дядя /по материнской линии/*; naγasaxāĕmnāĕ yūŋ gexe xabdā *нагац ах маань юу гэх бол доо?*

нагаһан/ naγahaŋ (Tunk.) *нагай: ямочка под нижней губой*; naγahàńi haxal *нагайд ургасан сахал, нагал.*

нагсагад/ nagsa̮γad: nagsa̮γad gexe (Khori., Aga.) *ухасхийн зайлах: резко отпрянуть /о лошади/*; mọŕim nagsa̮γad gēd ůrgešėbe *морь минь ухасхийн зайлж ургэв.*

нагсагалзаха/ nagsa̮γalzaxa (Khori., Aga.) *хотолзуулах: припадать*; mọŕō nagsa̮γalzatar γanzaγalxa *морио хотолзтол ганзагалах*; γurγaldāĕ zērde mọŕī̄yi nagsa̮γalzatar būhaŋ γụšàŋ γurban zebī̄yi eŗšėgī̄dežė būhaŋ, barūnāĕ tabin taban teŋgėŕi *гургалдай зээрд морийг хотолзуулан буусан, гучин гурван зэвийг эрчилзүүлж буусан барууны тавин таван тэнгэр.* (БМД)

нагсаганаха/ nagsa̮γanaxa (Khori., Aga.) *хотгонох, намс намс гэж явах: припадать*; nagsa̮γanažà yàbaxa *хотолзож явах.*

нагсагар/ nagsa̮γar (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *навшгар, наримгар: с приплюс-*

кутой переносицей; nagsayar xùbūŋ *навшар хамартай хүү*; 2. *богчим, халуун*: *душный, тяжёлый*; nagsayar ùder *богчим одор*.

нагсахай/ nagsaxāă (Khori.), **nayahāă** (Aga.) *бэрэвхий*: *углубление на передней стороне ноги животного, повыше копыта*; xàŕyàlaŋ urdadag γaltatāěŋ γol xazāŋala moŕinōěm nagsaxāěsā, xàńilā bolhoŋ nùxerńi xaraxan zùŋxenēm xaxadsā *харгилан урсдаг Галттайн гол хазаарт л моринь минь бэрэвхийцээ, хаиллмар болсон нохор минь хархан зүрхний минь хагасцаа*. (БАД)

нагсуурга/ nagsūrγa (Tson.), **nagšūrγa** (Khori., Aga.) *нагсуурга, нагсуур мод*: *волокуша для перевозки копен*; nagšūrγār buxal šėrexe *нагсуургаар бухал чирэх*.

нагыха/ nagī̈xa (Khori.) *гудайх, гулжийх*: *никнуть, поникать*; nagī̈žà hūxa *гудайж суух*.

надаряатай/ nadaŕātāă (Aga.) *хэцүү, адармаатай, хурц*: *коварная*; xùnēl xeleŋ nadaŕātāě xagsūlnāgū̄ xọyūlāěm *хуний л хэл хэцүү шүү, хөндийрүүлчих вий хоёуланг минь*. (БАД)

надхаха/ nadxaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *сугсрах, найгах, найгалзах, намилзах, ганхах*: *качаться, колыхаться, развеваться*; nadxažà nāěγahaŋ nabšà gèšūŋ *намилзаж найгасан навч гишүү*; altaŋ ụĺāhaŋ nāěγaŋ nadxam bāěnala *алтан улиас найган сугсран байна л гэнэ*. (БМУ)

надхуулха/ nadxūlxa (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *намируулах, унжуулах, намилзуулах*: *качать, колыхать, развевать*; tàbiŋ laŋγāě xudargī̈ tàšā urūn nadxūlhaŋ zūŋ laŋγāě xudargī̈ zō urūn nadxūlhaŋ *тавин лангийн хударгыг ташаа юунд нь тааруулсан, зуун лангийн хударгыг зоо юунд нь тааруулсан*. (БМУ)

нажар/ nàžàr (Tunk.) *зун*: *лето*; nàžàrāě hāěxan sag *зуны сайхан цаг*; nàžàr urγahaŋ ùbelde tuhatāě, namar xụŕāhaŋ xabarta tuhatāě *зун ургасан оволд тустай, намар хураасан хаварт тустай*; nàžàr dunda aŋγarta mülhe bāělγàžà, azarγār adū xulūžà tūžà γarlāěta *зун дунд Ангар морөнд мөс тогтооож, азаргаар адуу хулгайлж туужгарлайт*. (БМД)

найгар/ nāěγar: nāěγar nāěγar (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *найгаг найгаг гишгэлэх*: *шагать раскачиваясь*; nāěγar nāěγar gèšxelxe *найгаг найгаг гишгэлэх*.

найгарган/ nāěγarγaŋ (Khori., Aga.) *Бөө*: *найгарган*: *шаманский обряд*; nāěmanāě nāěγarγaŋ *наймны найгарган*. (*сар бүрийн 8, 18, 28-нд бөө удгадын үйлддэг мөргөлийн зан үйл*); nāěmanāěm nāěγarγanda nāěγalsagtī̈ *наймны минь найгарганд найгалцагтуй*. (БМД)

найгаргаха/ nāěγarγaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *найгалзах, ганхалзах*: *качаться, шататься*; xūged xùlde oržọ nāěγarγaxa *хүүхэд хөлд орж найгалзах*.

найжа/ nāěžà (Khori., Aga.), **naidž** (Bar.) *даасан лам, бөө*: *наречитель-лама, шаман*; *лама-опекун*; *шаман-опекун*; narāě üxibūnē nere ùgeheŋ, elūr eŋxe yàbaxāěn xarahan teŋgèŕiden dāḍxadag lama, bōyė nāěžà gelsexe *нярай хүүхдийн нэр өгсөн, эрүүл энх явахыг нь харсан тэнгэрт нь*

даатгадаг лам, бооч найж гэцгээдэг; nahatāč būral abaγāčmńi nāčžà būral čžī̄mńi *настан буурал абугай минь, найж буурал эзэж минь* (БМД); naidž ambā (Bar.) *даасан лам.*

найжалуулха/ nāčžàlūlxa (Khori., Aga.) *хүүхдээ лам, бооч даатгуулах: совершать обряд опекунам ребенка*; üxibūnč clūr eŋxe torńixōčn tùlō nāčžārāčn unšàlya unšūlžà, tusxāč xereg bütčlgexčyė nāčžàlūlxa gexe *хүүхдээ эрүүл энх торшихын нь толоо найжаар нь (даасан ламаар нь) ушлага ушуулж, тусгай хэрэг бүтээлгэхийг найжлуулах гэдэг.*

наймаашан/ nāčmāšàŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **nāčmatšiŋ** (Kham., Tson.) *наймаачин, худалдаачин: торговец, купец, барышник, спекулянт, торгаш*; nāčmāšàŋ xuimāšàŋ *наймаачин панзчин*; // Mo. mayimačin

найраха/ nāčraxa (Aga., Khori.) *найдах: надеяться, уповать; рассчитывать; возлагать надежды*; dùlī̄dč nāčrād ūŋyaraŋ *дүлийдээ найдаад унгараг.*

найргүй/ nāčrgüi (Khori., Aga., Kham.) 1. *тохьгүй, таагүй: неудобный, неприятный*; yāγā nāčrgūi xùŋ gčščbte *та яасан тохьгүй хүн бэ, та*; 2. *хайр найргүй: безжалостный*; xāčra nāčrgüi soxixo *хайр найргүй зодох.*

найртай/ nāčŋtāč (Aga., Khori.) *найрсаг: дружественный; любезный*; nāčŋtāč ùge *найрсаг үг*; nāčŋtāč zoxid xùŋ *найрсаг эелдэг хүн*; nāčŋtāč hčšxel *найрсаг сэтгэл.*

налааша/ nalāšxa (Tunk.) *байшингийн шал: пол*; xuham modoŋ nalāšxáyā xotolzosor xataryā, xońiŋ xùrbe degelē namilza-sar xataryā *хусан модон шалаа хотолзотол бүжиглэе, хонин хорво дээлээ намилзтал бүжиглэе.* (ЁНД)

налагы/ nalagī (Khori., Kham., Tson.), **nalγāč** (Tunk., San.) *долгоон, намуухан, налгар, намбагар, товшин, эелдэг: спокойный, степенный, обходительный*; nalagī zoxid zantāč *налайсан сайхан зантай.*

налархай/ nalaŋxāč (Aga., Khori.) *ялдам наалинхай: обходительный*; naranāč nāxanūr yábaxagūilād nāčγūŋxaŋ žoŋdγōč xeregī̄ngūi, nahandā xàńilxa bčšèxeŋ lād nalaŋxāč ùgī̄ŋ xeregī̄ngūi *нарнаас наахнуур явахгүй байж найгуурхан жороогийн хэрэг ч үгүй, насаараа хапилахгүйгээс хойш наалинхай үгийн хэрэг ч үгүй.* (БАД)

налбагар/ nalbayar (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) 1. *налавгар: распростёртый*; nalbayar dāwū *налавгар даавуу*; 2. *нэлэмгэр: широкий, свободный /напр. об одежде/*; nalbayar xuŋsahaŋ *нэлэмгэр хувцас.*

налбаха/ nalbaxa (Khori., Aga., Tson., Kham.) *намилзах, дэрвэх: развеваться /напр. о флаге/*; bāčšàŋyāč orčdo tug nalbana *байшингийн оройд туг намилзана.*

налгай/ nalγāč (Aga., Khori., Tunk., San.) *ялдам, зоолон: обходительный, вежливый; учтивый*; nalγāč xandaxa *ялдам хандах*; ildam nalγāč *ялдам зоолон*; ųrīŋ nalγāč *эелдэг зоолон*; naŋtar ūla modotōč, nalγāč darū uxātāč *намхан уул модтой, ялдам даруу ухаантай.*

налтаасагааха/ naltāsaγāxa (Khori., Aga.), **ńātayašàxa** (Kham.) *дольдгонох,*

налганах, долигонох: *лебезить, вести себя подобострасно*; iṛhayad gèžė naltāsayāŋ yarba *ярзас хийн /инээж/ дольдгоносоор гарав.*

налтаахя/ naltāxa (Khori., Aga.), **налшӣхя** (Tson.), **ńātayanaxa** (Kham.) *саймсрах, дасардах, бялдуучлах*: *угодничать, подлизываться*; ńūrā bilayašūlžà naltāna *нүүрээ малилзуулж зусардана*; hamayanāèyā urdahā naltāžà xarād *эхнэрийнхээ өвдөөс саймширч хараад.*

налхи/ nàĺxi (Aga., Tunk., San., Kham., Tson.), **nàĺihaŋ** (Khori.) *зулам*: *заболонь*; xuhanāě nàĺxi *хусны зулам*: *перен*; nàĺxiyā̄ xatūžàhaŋ *шөрмөс чангарах, шийр хатаах*; naranda šàragdažà nàĺxiyā̄ xatūžàhaŋ xùŋ ~ *хал үзэж халуун чулуу долоосон хүн.*

налшагар/ nàĺšàyar (Khori., Aga., Bar., Tunk., San.), **nàĺtšiyar** (Kham., Tson.) *налчгар*: *низенький, приземистый*; nàĺšàyar handàĺi *налчгар сандал*; // Mo. nalčiγar

налшыха/ nàĺšī̄xa (Khori., Aga., Bar., Tunk., San.), **naltšī̄xa** (Kham., Tson.) *налчийх*: *быть приземистым, оседать*; nalšī̄žà hūxa *налчийж суух.*

налюур/ nàĺūr (Khori., Aga., Kham.) *ташуу, хажуу, ташгай*: 1. *склон, покатость*; xadī̄ŋ nàĺūr dēre xedī̄ xọńï xaragdana gū? *уулын ташуу дээр хэдэн хонь харагдана уу?*; 2. *покатый, отлогий*; nàĺūr γazar *хэвгий газар.*

налюурдаха/ nàĺūrdaxa (Khori., Aga.) *долоолгох, хоолгох*: *шлёпать по воде чем-л*; uha nàĺūrdaxa *ус долоолгох, чулуу хоолгох.*

намаа/ namā (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *гишүү, мочир*: *ветка, сук*; nàyàn nāěman namātāč altaŋ ụĺāhaŋ nāčyaŋ nadxam bāčnala *наян найман гишүүтэй алтан улиас найган сугсран байв л гэнэ.* (БМУ); 2. *навч, суеэ*: *листья, лист, листва*; namā nabšàhaŋ *навчис суеэ*; nabšàha namāγā nadxūlxa *навчис суеэгээ намилзуулах*; 3. *дэлбээ*: *лепесток*; namā delxerxe *дэлбээ дэлгэрэх.*

намаалха/ namālxa (Aga., Khori., Tunk., San.) 1. *навчлах*: *покрываться листьями*; modon namālā *мод навчиллаа*; xaral xòxōr namālxan xatsūr modonōě namāxaŋ xanašgūi òndòr urγaxan xaltar buγāě ùber gēši *хар л хөхөөр навчлах нь гачуур модны шилмүүс, ханашгүй ондор ургах нь халтар бугын эвэр гээч.* (БАД); 2. *дэлгэрэх, цэцэглэх*: *распускаться*; nabšàhaŋ namālxa saγār mọŕiŋ ńụtaγā gūideg *навчис дэлгэрэх цагаар морь нутаг руугаа гүйдэг.*

наманшалха/ namanšàlxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **namantšàlxa** (Kham., Tson.) *наминчлах*: *молиться, сложив ладони, кланяться*; gemē namanšàlxa *гэмээ наминчлах*; namanšàlād mùrgeheŋ dasamnāě nāěšàŋ žàmsaraŋ hàxiūhatāě *наминчлаад моргосон дуган маань Найчин Жамсран сахиустай.* (ДСМ); // Mo. namančilaqu

намарзаан/ namarzāŋ (Tunk.) *намаржаа*: *осенняя стоянка скотоводов*; namarzānda būγād bāěxa üyēr tōdog šụbū horγog ùbehe, hùle hāěxaŋ ńụtagta γụĺidšà ėdēšėldeg xadan namar tōdogtōě tere γazar malā adūlāhā zọxid bāěxa *намаржаанд буугаад байх үеэр тоодог шувуу соргог өвс, сөл сайхан нутагт хуран идээшилдэг тул намар тоодогтой тэр газар малаа хариулбал зохистой байдаг.*

намжар/ namžȧr I (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *хачин, жигтэй, гайхалтай*: 1. *странный*; yǡyā namžȧr yūmeŋ gē̄šėb *яасан хачин юм гээч вэ*; 2. *гоё сайхан*: *хорошо, здорово*; namžȧr γǫyǫ *ёстой гоё*; nažȧr bolōd dāědamnāě namžȧr γǫyōr nemžī̄nc *зүн болоод нутаг маань мөн ч сайхнаар цэлийнэ*; 3. *намжир*: *важничание, чванство*; namžȧr̥tāě xaraxa *намжиртай харах*; // Mo. namjir

намжар/ namžȧr II (Khori.) *намжир*: *род мантии, накидка духовного лица*; namžȧr̥tāě lambaγāě *намжиртай ламбугай*.

нами/ nȧmi: name hȧmi (Khori., Aga.) *намирч санжсан, навсан савсан*: *висячие украшения*; nȧmi hȧmi yüme ụyȧxa *навсан савсан юм уях*.

намнаха/ namnaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) 1. *нэхэх, мордох*: *гнаться, преследовать*; arāta namnaxa *үнэг мордох*; šǡndaγayā̄ namnažǡ sahan dērē xȕsėyė sasūtanā namnažǡ nādan dērē xȕsėyė *чандгаа мордож цасан дээрээ гүйцье, чацуутнаа нэхэж наадам дээрээ гүйцье*. (ЁНД); 2. *хоох, туух, үлдэх*: *гонять, гоняться*; geŗhē namnaxa *гэрээс хоох*; 3. *гишгэх хоох: покрывать*; ủńē namnahaŋ buxa *үнээ хоосон бух*; 4. *перен. хоох, хооцолдох*: *гнаться за чем-л, добиваться чего-л, увлекаться чем-л*; eŗxe tụšā̄l namnaxa *эрх тушаал хооцолдох*; 5. *цацах*: *брызгать, опрыскивать*; ủxer šǡbaγa ėdē̄yī̄n barūŋ xǡyā̄ urūn namnā *үхэр шавай идээг нь барууш хаяа руу нь цацав*. (БМУ); 6. *дарах, булах*: *закидывать*; barūn tǡšā̄ndā abažǡ γazarāě xara xŭ́rihī̄yė bagsa namnaŋ oŗxibo *барууш ташаандаа авч газрын хар хорсийг багц даран орхив*. (БМУ)

намха/ namxa (Bar.) *ёдор*: *шест, втыкаемый на могиле*; namxa bodxoxo *ёдор босгох*; úxē̄r dēr bodxohoŋ namxa *үхээр дээр босгосон мод намх* (*ёдор*)

намхайраха/ namxāěraxa (Khori., Aga.) 1. *дуниартах, дуниарах, налайрах*: *утихать*; xȕxel sesegte dāědamnāě xȕxī̄n dūnārā namxāěrā *хох л цэцэгт тал маань хоюон дуунаараа дуниартлаа*. (БАД); 2. *согтох, дуниартах, дуниарах*: *хмелеть*; xȕgšėm būral ȕbegednāě xȕrùŋgī̄ŋ ȧŕxidā namxāěrā *хогшин буурал овгод маань хорогийн архидаа дуниарлаа*. (БАД)

намюурга/ nȧmiūrγa (Aga., Khori.) *санжуурга*: *орнаментированное серебряное украшение с тремя кистями, прикрепляемое к левому кругу женского украшения*; zūŋ γaŗxāěŋ zaxāěm bȕtȕ̄hē zūdeg, uγalzatūlaŋ γǫyǫhoŋ, γurbam bō̄tūnūdhē unžȧhaŋ utahaŋ sasagtāě mùŋgùŋ xoŋxotōě γǫyǫl zūdxel nȧmiūrγa gē̄šė *зовтэй талын бэлний захын битүүнээс санжсан, угалзтуулан гоёсон, гурван битүүнээс унжсан утсан цацагтай монгон хонхтой гоёл зүүсгэл намиурга* (*санжуурга*) *гэдэг*.

намъяа/ namyǡ (Bar.) *аяс*: *интонация, выговор, произношение, акцент*; ùgenī̄xen namyǡg dūlxad manāěxinī̄ xùm biššig bāěna *үгний нь аясыг сонсоход манайхны хүн биш шиг байна*.

Намяад/ nȧmǡd *Хамниганы овог*: *Хамниганский род*.

нангин/ naŋgiŋ (Khori., Aga.) *нандин*: *священный*; naŋgiŋ šütō̄ŋ *нандин шүтээн*; nahaŋ egūrdē γulamtȧyā̄ naŋgiŋ ȧŕūŋ bāěl-

yārāč *насан үүрдийн голомтоо нандин арчуун байлгаарай.* (БАД)

нанша:лдаан/ nanšåldāŋ (Khori., Aga., Tunk., San.), **nantšåldāŋ** (Kham., Tson.) *зодолдоон, жанчилдаан: драка, потасовка*; nanšåldām buhalyāŋ *зодоон цохион*; tàxiā̄yāč nanšåldāŋ *тахианы зодоон.*

нанша:лдаана/ nanšåldā̄šá (Khori., Aga., Tunk., San.), **nantšåldatši** (Kham., Tson.) *зодоонч, зодолдооч: драчливый, задиристый*; nanšåldā̄šá tàxiā̄ *зодоонч тахиа.*

нанша:лдаха/ nanšåldaxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **nantšåldaxa** (Tson., Kham.) *зодолдох, жанчилдах: бить друг друга, драться*; ńụrya hērni šå̄rxirna, nụdaryāčn sanxa bolboltāč, nā̄šā̄ útùr yèregtī̄, nanšåldàyà, burxan zùg! *нуруу сээр минь шархирч байна, нударгын цанх болов уу наашаа түргэн ирцгээ жанчилдъя, бурхан үзэг!*; ◊ nanšåldād šā̄saldaxā martaxa ~ *мартсанаас мал мэнд үү гэгчээр (уулзаж учраад гол юмаа мартах)*

нанша:ха/ nanšåxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **nantšåxa** (Kham., Tson.), **nantšix** (Bar.) 1. *зодох, цохих, гуядах: бить, колотить, избивать*; buryāhār nanšåxa *бургасаар гуядах /зодох/*; 2. *цохих, цайруулах: молотить*; tàŕā̄ nanšåxa *тариа цохих*; 3. *нүдэх, балбах: колотить*; xandayāčŋ xalbayati nanšåžà xåĺūn daxa oụoụo, xåĺūn daxāčn šènede ene tùrede ɣoụoụo *хандгайн халбагати (шормос) балбаж халиун дах оёё, халиун дахын шинэд энэ хуримд гоёё.* (ЁНД); // Mo. jančiqu

наньшуур/ nåńšūr (San.) *ялааны алуур: мухобойка*; ilāhåńi nånšūr *ялааны алуур.*

нара/ nara: **nara natayar** (Khori., Aga.) *на янгуурт үгийн омно ордог хүч нэмэгдүүлэх сул үг: частица усил. к словам с начальным на совершенно рваный*; nara natayar xubsahaŋ *наас уранхай хувцас.*

наралиг/ naraĺig (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson., Bar.) *нарлаг: солнечный*; naraĺig hāčxan tala *нарлаг сайхан тал.*

нара(н)/ nara(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson., Kham.) 1. *нар: солнце*; naraŋ ɣarba *нар гарав*; 2. *баярлах: радость, просветление*; dosōm naraŋ ɣarā *дотор минь нар гарав*; 3. *перен. нар булаалдах тоглоом: выигрывать состязание*; urdan nara bụĺā̄ldažà nādagšåham belē̄bdi *урд бид нар булаалдаж тоглодог сон билээ.*

нарай/ narāč (Khori., Aga., Tunk., San.), **nirai** (Kham., Bar.) *нярай: новорожденный*; narāč xū̄ged *нярай хүүхэд*; muxā! enēxéńi ūžà èdižè ùzelši, orxi tere narāčyā, yā̄xášyègūi *хүүхээ! энүүхнийг нуух идэж үзээч, орхи тэр нярайгаа, яах ч үгүй*; // Mo. nirai

нарайлха/ narāčlxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **nirailxa** (Kham., Bar.) *нярайлах: рожать /родить/*; arag tüšèžè narāčlxa *араг тушиж нярайлах*; hàyà ńirāčlhaŋ hamayaŋ *сая нярайлсан эхнэр*; // Mo. nirayilaqu

нарба/ narba 1 (Khori., Aga.) хоншоор: морда; moŕinōč tolyōčŋ niūr tala narba gèžè neretē̄ *морины толгойн нүүр тал нарба (хоншоор) гэж нэртэй*; narba sayām buyāčyè naratahāla yūinab, nàyàn taba nahāčyè burxanhāla yūinab *хоншоор цагаан бүгыг нартаас гуйнам, наян таван насыг бурхнаас гуйнам.* (БАД)

нарба/ narba II (Khori., Aga.) *санчих: виски*; narbayā̄ sāètara tī̄gèžè yàbahaŋ xūŋ gē̄sè heŋ xa *санчихаа цайтал тэлж бодож явсан хүн юм сонсож*; nahā̄ èdižè narbàyā̄ sāèxa *насаа идэж, санчихаа цайх (хэцүрэх)*

нарбаа/ narbā (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *нарлай: нёбная занавеска*; xamar narbā *хамар нарлай.*

нарбагар/ narbayar (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *наравгар, наламгар, элбэг, хэлхгэр, халхгар урт: длинный и широкий /напр. об одежде/*; narbayar degel *элбэг дээл.*

нарбайха/ narbāčxa (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *нарвайх, наллайх, нэллийх: быть длинным и широким /напр. об одежде/*; narbāčžà hūxa *наллайж суух.*

нарбалзаха/ narbalzaxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **narbaldzaxa** (Tson., Kham.) *дэрвэлзэх, хийсэх: развеваться, болтаться /напр. о тряпке/*; xatāhaŋ yūmeŋ hàĺxinda narbalzaxa *хатаасан юм салхинд дэрвэх.*

нарбаха/ narbaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *дэрвэх, дэрвэгнэх: развеваться*; hàĺxinda narbaxa *салхинд дэрвэх.*

нари/ nàŕi I (Aga., Khori.) *нарийн үүц: неприкосновенный запас, оставленный до весны*; nàŕida xabahanūd, ńụrγanāč yàha, hēr boloŋ xažū mixaŋ orodog, xabar tē̄šē̄ bèšè mixanāčŋγā dūhaxa bolxodo γarγadag *нарийн үүцэнд хавирганууд, нуруулны яс, сээр болон хааны мах ордог, хавар тийш бусад махныхаа дуусах үед гаргадаг.*

нари/ nàŕi II (Aga.) *нарийн: мед. рак пищевода*; nàŕi ūbeščèŋ *нарийн овчин.*

нарибтар/ nàŕibtur (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *нарийвтар: тонковатый, довольно тонкий*; nàŕibtar nōhotōē xọ̀ńiŋ *нарийвтар ноостой хонь*; // Mo. naribtur

нарибшалха/ nàŕibšàlxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **nàŕibtšilax** (Kham., Tson.) *нарийвчлах: уточнять, доискиваться, вникать, тщательно рассматривать*; nàŕibšàlan šènžèlxe *нарийвчлан шинжлэх*; // Mo. naribčilaqu

наридаха/ nàŕidaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson., Bar.) 1. *нарийдах: становиться /или оказываться/ тонким, узким*; ī̄gēd xarūldāhām nàŕidaxa xu gù dā *иргэд харуулдчихвал нарийддаг болов уу?*; 2. *нарийтах: болеть раком желудка.*

нарижаха/ nàŕižàxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **nàŕī̄sax** (Tson., Kham., Bar.) *нарийсах, боловсрох: совершенствоваться, уточняться*; yūmen nàŕižàxa *юм нарийсах.*

нарилха/ nàŕilxa (Khori., Aga., Kham., Bar.), **narī̄lax** (Tson., Tunk., San.) 1. *хянаж нарийлах: поступать осторожно, быть осторожным или предусмотрительным*; nàŕilžà bodožọ yàbaxa *хянаж бодож явах*; nàŕilžàla bodožọlo yàbaxada nahandā endūtē *нарийлж (хянаж) бодож явахад насан туршид эндүүтэй.* (БАД); 2. *хичээнгүйлэх, нямбайлах: делать что-л аккуратно /или тщательно/, быть аккуратным*; nàŕilžà xexe *хичээнгүйлж хийх*; 3. *нэрэлхэх, зовох, биеэ барих:*

стесняться; bū̄ nȧ́ŕilagtī̄ *битгий нэрэлхээрэй*; nūmerēd uryaham modī̄yė namžā-ad haltiŋ nāčγūlna, nȧ́ŕilžȧ̀l hūham bėγī̄mńi nāčrāč duxȧ́ŕā̄ nāčγūlna *помроод ухасан модыг намжаахан салхи найгуулна, нарийлж суусан биеийг минь найрын дунд найгуулна.* (БАД); 4. *нарийлах, харамлах, шандагнах*: *скупиться*; mu̇ŋgō̄ nȧ́ŕilxa *монгоо нарийлах*; // Mo. narilaqu

нарин/ nȧ́ŕiŋ (Khori., Aga., Tson., Kham.), **nȧ́ŕėŋ** (Tunk.) 1. *нарийн*: *тонкий, стройный*; nȧ́ŕiŋ xoŗxōčŋ šu̇ragxagūiyčr sarār yėxe sardaba, borōr yėxe bordobo *нарийн хорхойн шургахгүйгээр цараар их шардав, шавраар шавж шавардав,* (БМУ); 2. *нарийн, давчуу*: *узкий*; nȧrim banza *нарийн банз*; nȧ́ŕiŋ γudamžȧ *нарийн гудамж*; nȧ́ŕiŋ eŋtē bu̇d *нарийн энтэй бос*; 3. *нарийн нандин*: *нежный*; *мелкий*; nȧ́ŕiŋ nexē *нарийн нэхий*; nȧ́ŕiŋ noγō *нарийн ногоо*; 4. *мэргэжсэн нарийн*: *тонкий, изысканный, изящный*; *ажурный*; nȧ́ŕim mergežėl *нарийн мэргэжил*; nȧ́ŕim mu̇žā̄ŋ *нарийн мужаан*; nȧ́ŕiŋ ilγā *нарийн ялгаа*; 5. *нарийн дээд*: *лучший, наилучший*; nȧ́ŕin talxa *нарийн гурил*; nȧ́ŕiŋ hėyī̄ *нарийн хүйс*; 6. *нарийн нягт*: *аккуратно сделанный, аккуратный*; *точный*; *тщательный*; nȧ́ŕiŋ nigta *нарийн нягт*; nȧ́ŕin šu̇dalyā *нарийн судалгаа*; nȧ́ŕin tōsō *нарийн тооцоо*; 7. *нарийн тодорхой*: *подробный, детальный*; nȧ́ŕin delgereŋgī̄ *нарийн дэлгэрэнгүй*; nȧ́ŕiŋ u̇šȧ̀r *нарийн үүр*; nȧ́ŕin dērē *нарийн дээрээ*; 8. *нарийн тооцоотой*: *точный, основательный, чёткий*; nȧ́ŕim büŕidxel *нарийн бүртгэл*; nȧ́ŕiŋ xemžūr *нарийн хэмжүүр*; 9. *нарийн төвөгтэй*: *сложный*; o̤ŕō nȧ́ŕiŋ *ярвигтай нарийн*; 10. *нарийн анхааралтай*: *осторожный, осмотрительный, внимательный*; nȧ́ŕiŋ bolγōmžo̤tōč *нарийн болгоомжтой*; nȧ́ŕiŋ du̇mū *нарийн домуу*; 11. *нарийн арга ав*: *ловкий, искусный, хитрый*; nȧ́ŕiŋ mexe *нарийн мэх*; nȧ́ŕiŋ arγa *нарийн арга*; 12. *нарийн хямгар*: *расчётливый, экономный, бережливый*; nȧ́ŕin tōsōtōč *нарийн тооцоотой*; 13. *нарийн харамч*: *скупой*; nȧ́ŕindā nāčŗšȧ́, debē xatahaŋ *нарийндаа найрч, нарийнаараа хатсан*; // Mo. narin

наруули/ narūĺi (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *ээвэр наран тал*: *солнцепёк, припёк*; u̇ber narūĺi *ээвэр наран тал.*

нарһа(н)/ naŗha(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.), **nagsa** (Tson.), **narsu** (Kham.), **naŗhu** (Bar.) *нарс* 1. *сосна*; naŗhaŋ urγā *нарс ургажээ*; 2. *сосновый*; naŗhaŋ ōč *нарсан ой*; // Mo. narasun

нарьяха/ nȧ́ŕyȧ̀xa (Aga., Khori.) *наргих*: *греметь, громыхать, грохотать, трещать*; naḅšȧ́hār bu̇ŗxō̄heŋ ńu̇tagtāčlād namarāčŋγā̄š bolhī̄yė medebegüilbi, nȧ́ŕyȧžȧ̀la seŋgežė yȧbahanlād nahatāčxam bolhonō medebegüilbi *навчсаар бүрхсэн нутагтай болоод намрыхаа ч болсныг мэдсэнгүй, наргиж л цэнгэж явсан болохоороо настайхан болсноо мэдсэнгүй.* (БАД)

натагар/ natayar (Khori., Aga., Tson., Kham., Tunk., San.) 1. *навтархай, уранхай, ноорхой*: *рваный, оборванный, в лохмотьях*; nāčman xormōč bolšo̤hoŋ natayar ōdon terĺig *найман хормой болчихсон навтархай оодон тэрлэг*; 2. *унгэгдсэн, үрчгэр, навсгар*: *растрёпанный*; natayar xara pulād γaryād xu̇lhō̄ aršȧ̀na *навсгар хар алчуур гаргаад холсоо арчина*; 3. *доожоогүй*: *жалкий, бестолковый*; natayar šȧ̀raxan basayaŋ *доожоогүй шар охин.*

натаруулха/ natarūlxa (Khori., Aga., Kham., Tson., Tunk., San.) *салбайлгах, навсайлгах: побуд. от* natarxa; xubsahā natarūlxa *хувцаа навсайлгах*; mùŋgeŋ zūtxelē natarūlxa *мөнгөн зүүсгэлээ санжганууллах, унжуулах*; zalāgā natarūlxa *залаагаа намилзуулах.*

натаруушха/ natarūšxa I (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.) *дарины хот: пороховница*; zamag būgāĕ natarūšxa *цахиур бууны хот цэнэг.*

натаруушха/ natarūšxa II *моровч: портупея*; natarūšxatāĕ behe *моровчтэй бүс.*

натаруушха/ natarūšxa III *салаг, салаг палаг: неряшливый, неряха*; natarūšxa basaγaŋ *салаг палаг охин.*

натарха/ natarxa (Khori., Aga., Kham., Tunk., San., Tson.) 1. *навтрах, салбайх: быть рваным*; xubsaha natarxa *хувцас урагдах /навтрах, салбайх/*; 2. *санжганах, унжганах: болтаться, качаться /о чем-л висящем/*; zūtxel natarxa *зүүтгэл санжганах*; 3. *намилзах: развеваться, реять, прогибаться*; zalā natarxa *залаа намилзах.*

нахид/ nàxid bāĕsa (Aga., Khori., Tunk., San.) *нахисхийтэл: сгибаться и выпрямляться*; nàxid bāĕsa xatarba, nara noγō urγūlba, xotot bāĕsa xatarba, xụŕim tùrūi tùxōrbe *нахисхийтэл бүжиглэв, нар ногоо ургуулав, хотосхийтэл бүжиглэв, хурим тойг тохооров.* (БМУ)

нахумтай/ naxumtāĕ (Kham.) *намжиртай: важный, чванный*; naxumtāĕ gōtšīŋ àyág dzaŋ (Kham.) *намбатай гэдгийн зан ааш.*

нahагүй/ nahagüi (Khori., Aga., Tunk., San.), **nahugüi** (Bar.), **nasagüi** (Tson.), **nasgüi** (Kham.) *насгүй: недолговечный*; nahagüi yàyàr yümeŋ *насгүй хэврэг юм*; namāĕ dūγarālhām nahagüi bolō gelsērēgtī *намайг дуугарлаа л бол насгүй боллоо гэцгээгээрэй (шаазангийн үг)*

нahажаал/ nahažāl (Khori., Aga.) *хижээл: в годах, пожилой*; tàńīyė nahažāl xùŋ huraglād yàbana haŋ *хижээл хүн таныг сураглаад явсан.*

нahажаха/ nahažàxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **nahužàxa** (Bar.), **nasadžàx** (Tson.), **nasužixu** (Kham.) *насжих: быть в летах, становиться пожилым, стариться*; nahažàžà yàbā xùŋ *насжиж яваа хүн*; // Mo. nasujiqu

нahалиг/ nahaĺig (Khori., Aga.), **nahuĺig** (Bar.), **nasaĺig** (Tson.) *настайвтар: пожилой, немолодой*; nahàĺig bolžọ yàbā xùŋ *настайвтар болж яваа хүн.*

нahалха/ nahalxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **nahulxa** (Bar.), **nasalxa** (Tson.), **nasulaxa** (Kham.) *наслах: проживать, достигать какого-л возраста*; ùndùr naha nahalbaltāĕ ùĺiger tūxede oroboltāĕ *өндөр нас насалж гэнэ, үлгэр домогт орж гэнэ*; // Mo. nasulaqu

нahа(н)/ naha(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.), **nahu** (Bar.), **nasa** (Tson.), **nasu** (Kham.) 1. *нас: возраст, годы, лета*; xī nahaŋ *хий нас*; baγa nahaŋ *бага нас*; zalū nahaŋ *залуу нас*; ùbògežōl nahaŋ *хижээл нас*; uta xolo naha γūibab, udāŋ xolo žàrγalaŋ γūibab *урт хол нас гуйнам, удаан хол жаргалан гуйнам.* (БМД); 2. *амь нас: жизнь, век /человека/*; àmi nahaŋ *амь нас*; nahan sōγō *насаараа*; naha bolxo *нас барах*; nahā baraxa *насаа барах*; nahanhā

nügšèxe *наснаас ногчих*; bàyàŋ gēšè mūŋxe bèšè. bātar gēšè nahanāě bèšè *баян гэдэс мөнх биш, баатар гэдэс насны биш*; 3. *урд хойт нас*: *уст. рел. перерождение*; xōēto nahaŋ *хойт нас*; ene nahaŋ *энэ нас*; urda nahandā bọdi gùrōhem bāčγā *урд насандаа бодь гороос байжээ*; // Mo. nasun

нahанайшаг/ nahanāěšàg (Khori., Aga., Tunk., San.) *тод орчим насны*: *находящийся в каком-л. приблизительном возрасте*; xọŕōd nahanāěšàg šụram beŗxe xùbūŋ *хориод насны шалгамгай цовоо хүү*.

нahата/ nahata (Khori., Aga.) *зулын цөгц*: *чашечка для лампады*; nahata sō zula badarāžà buŗxanāě urda tàbixa *цөгцөнд зүл бадраахс бурхны өмнө тавих*; zed toγō dūreŋ hāěŋ zēren šèlbe nàŕiŋ hāěŋ nahatāěn tāhàŕī *зэс тогоо дүүрэн сайн, зээрэн шилбэ нарийхан сайн зулын цөгцний онцого*.

нahатай/ nahatāě (Khori., Aga., Tunk., San.), **nahutī** (Bar.), **nastāě** (Tson.), **nasutai** (Kham.) *настай* 1. *имеющий какой-л возраст*; xedī nahatāěbṣi muxā? *хэдэн настай вэ, хүүхээ?*; 2. *пожилой, в годах*; nahatāě xùŋ *настай хүн*; mū xūŋ noxōě nahatāě *мүү хүн ноxой настай*; naraham modonōě šèlbehende naŋgiŋ ṇọṇoŋ xùxī bāěna, nahatāě aba èzīnernē tamāèγā hanažà hūγābagta *нарсан модны шилүү-сэнд нандин гоёхон хохоо байна, настай аав ээж нар маань намайгаа сонсож суугаа биз*. (БАД); // Mo. nasutai

нahатайбар/ nahatāěbar (Khori., Aga.), **nasutaibar** (Kham.) *настайдуу*: *пожилой*; nahatāěbar hamaγaŋ *настайдуу эхнэр*; // Mo. nasutayibtur

нahатайшаг/ nahatāěšàg (Khori., Aga., Tunk., San.) *настайдуу*: *довольно пожилой, в летах*; naḅšàhaŋ xùxīlōd xagdaṛšō, namar bolohīγè medebelgūibi, nahārā žàrγaltāě yàbahaŋ lād nahatāěšàg bolhọyō medebelgūibi *навчис хөхрөөд хагдарчихлаа, намар болсныг мэдсэнгүй, насаараа жаргалтай явсан болоод настайвтар болсноо мэдсэнгүй*. (БАД); // Mo. nasutayisiγ

нашан/ nàšàŋ (Khori., Aga., Bar.), **nàšiŋ** (Tunk., San.), **nàtšàŋ** (Kham., Tson.) 1. *начин*: *сокол*; nàšiŋ xarsaγa bolži ünder teŋgéŕēr nīdbe *начин харцага болж өндөр тэнгэрээр нисэв* (БМУ); 2. *первое /низшее/ звание, которое присваивается борцам победителям на надоме*; nàšàn šọŋxorōě debilte *начин шонхорын дэвэлт*; nàšàm bùxe *начин бөх*, // Mo. način

нашигар/ nàšiγar (Tunk.) *нахигар*: *седловидный*; *согнутый, пригнутый*; nàšiγar žàlγāěŋ èxinde naratāě bāěxan yūnēšiw, nāěza xoŋγor tere mińi nāšigūi bāěxan yūnēšiw *нахигар жалгын эхэнд нартай байх нь юуных вэ, найз хонгор тэр минь наашгүй байх нь юуных вэ*. (БАД)

наярха/ nàyàŗxa (Khori., Aga.) 1. *тар няр хийх, нагирах*: *стучать, греметь, громыхать*; àyàγa tabag nàyàŗxa *аяга таваг хангинах*; 2. *нагирах, начигнах, тачигнах*: *щёлкать*; sampiŋ nàyàŗxa *сампин тачигнах*.

нёдондо/ ńọdondo (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.), **ńụdondu** (Kham.), **ńọdonoŋ** (Bar.) *ноднин*: *в прошлом году*; ńọdondo žèl *ноднин жил*; // Mo. nidunun

нёлбуур/ ńọ́lbūr (Khori., Aga., Tson., Kham., Bar., Tunk.) *нулимуур: плевательница*; tamàxi zàžàlhaŋ šülòhō ńọ́lbūr̥ta ńọ́lbobo *тамхи зажилсан шүлсээ нулимуурт нулимав*; // Mo. nulmuγur

нёлбохо/ ńọlboxo (Khori., Aga., Tunk., San.), **ńilboqo** (Kham.), **nọ́lmoxo** (Tson.) *нулимах: плевать*; γaldā nėlbōhās ńūr̥tàs tūxē̄ γar̥xa *галдаа нулимбал нүүрт чинь түүхий гарна*; ◊ xüihende ńọlbọžọ xeb̥texe *хүйсэндээ нулимж хэвтэх*; // Mo. nulmuqu

нёлбоно(н)/ ńọ́lboho(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **ńọlmos** (Tson.), **nilbusu** (Kham.) 1. *нулимс: слезы, слеза*; ńüdenhē ńọ́lboho ad̥xar̥xa *нүднээс нулимс асгарах*; xùxe būral mọ́rinšińi xùmelderge dorō xùlehetē̄, xùgšėm būral ėžī̄šńi xùmed̥xe dorō ńọ́lbohotōĕ *хөх буурал морь чинь хомолдрог дороо холстэй, хогшин буурал ээж чинь хөмсөг дороо нулимстай* (БАД); 2. *шүлс: плевок, слюна*; ńọ́lbohō seserūlžė bāĕžà badašā̄ *шүлсээ усчүүлж байж хашгичих*; ńọ́lbohon ńọ́lbohō amandā xexe *нулимсан шүлсээ авч залгих (хэлсэн амнаасаа буцах)*; // Mo. nulmusu

нёобогор/ ńōboγor (Aga., Khori.) *унхиагүй: бестолковый, неаккуратный; беспомощный*; ńōboγor gergeŋ *унхиагүй эхнэр*.

нёобойхо/ ńōwōĕxo (Aga.) *дуниарах: утихать*; nōĕron xúr̄ōd ńüdeŋ ńōwōĕxo *нойр нь хүрээд нүд нь дуниарах*.

нёсхой/ ńọsxōĕ (Khori., Aga., Tunk., Tson.), **ńụsxāĕ** (Kham.) *нусхай: сопляк*; ńụhata ńọsxōĕ xūbūŋ *нусгай хүү*; // Mo. nisuqai

нигта/ ńigta (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *нягт, шигүү*: 1. *плотный*; ńigta šėgūŋ urγahaŋ urγamal *нягт шигүү ургасан ургамал*; 2. *тесный*; ńigta xolbōtōĕ *нягт холбоотой*; 3. *аккуратный, тщательный*; nàŕiŋ ńigta xùŋ *нарийн нягт хүн*; // Mo. niγta

нигталан/ nigtalaŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *нягтлан бодогч: бухгалтер*; negeḍxelē̄ ńigtalaŋ *нэгдлийн нягтлан бодогч*.

нигталха/ ńigtalxa (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham., Bar.) *нягтлах: точно исследовать*; ńigtalžà šėnžėlxe *нягталж шинжлэх*; // Mo. niγtalaqu

нигтарал/ ńigtaral (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson., Bar.) *нягтрал: уплотнение*; eŋxe tāĕwnāĕ negdel ńigtaral *энх тайвны нэгдэл нягтрал*; // Mo. niγtaral

нидлаха/ ńidlaxa (Tson.) *нядлах, нятлах: производить убой; резать /скот/*; mal ńidlaxa *мал нядлах*; // Mo. nidulaqu

нидхагар/ ńid̥xaγar (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *нятгагар, нялбагар, нялбайсан: вязкий, студенистый*; ńid̥xaγar šàbar *нялбагар шавар*; // Mo. nidqaγar

нидхайха/ ńid̥xāĕxa (Khori., Aga.) *заваарах, нятгайх, нялбайх, зунгаарах: становиться безвкусным*; ėdēnēmnē talxan ī̄n ńid̥xāĕšō *хоолны маань гурил нь заваарчихжээ*; // Mo. nidqayiqu

нидхүүр/ ńid̥xūr (Khori.) *хянгар: кожемялка /при ручной выделке кожи/*; ńid̥xūrēr araha eldexe *хянгараар арьс элдэх*.

нидхүүрдэхэ/ ńiḍxū̱rdexe (Khori.) *хянгардах: скрести скребком*; ńiḍxū̱rēr ńiḍxū̱rdexe *хянгараар хянгардах.*

нидхэ/ ńiḍxe (Khori., Aga., Tunk., San.), **niḍke** (Kham.), **xȯmȯsxȯ** (Tson.), **xȕmȕḍxe** (Bar.) *хөмсөг: брови*; ȕḍxeŋ xara ńiḍxe *өтгөн хар хөмсөг*; nī́ḍxē zàńyàḍxa *хөмсгөө зангидах*; niḍxē tataldūlam badàšxa *хөмсгөө зангидан зандрах.*

нидхэрхэ/ ńiḍxeṛxe (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.), **niḍeṛkü** (Kham.) *нитгэрэх*: 1. *мять размишать кожу /кожемялкой/*; araha ńiḍxeṛšė eldexe *арьс нитгэрч элдэх*; 2. *массировать, делать массаж*; üńēnē deleŋ ńiḍxeṛxe *унэний дэлэн нитгэрэх*; 3. *сучить, вить*; oloho dēhe ńiḍxeṛxe *олс дээс нитгэрэх*; 4. *натирать, стирать*; emēlē bū̄rgede γụyā́ ńiḍxeṛxe *эмээлийн бүүргэг гуяа нитгэрэх*; // Mo. nidkerekü

нижаганаан/ ńižàγanāŋ (Khori., Aga.) *нижигнээн: треск, трескотня, гром, сильный шум*; modo xuxaṛxa ńižàγanāŋ *мод хугарах чимээ.*

нижаганама/ ńižàγanama (Khori., Aga., Tunk., San.) *тасгим, тас хийм: трескучий*; ėdir yühī́ŋ ńižàγanama bū̄ir xüiteŋ *идэр есийн тачигнам тасгим хүйтэн.*

нижаганаха/ ńižàγanaxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **nidžàγanaxa** (Kham.), **nàdžignaxa** (Tson.) *тачигнах, тас няс хийх: трещать, издавать треск*; xū̄rāč tūlē̄ŋ ńižàγanažà pižàγanažà ahaxa *хуурай түлээ тас няс хийн асах.*

низа/ ńiza (Khori., Aga., Tunk., San.), **nitsa** (Kham.) *няц: усил. частица, часто соответствующая приставке раз, "рас" и наречию вдребезги*; ńiza sọxixo *няц цохих*; ńiza daraxa *няц дарах*; ńiza hȕrexe *няц үсрэх*; // Mo. niča

низалха/ ńizalxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **ńidzalxa** (Kham.), **nitslaxa** (Tson.) *няцлах: раздавить, размельчить, растолочь*; xubalza tehe ńizalxa *хувалз тэс няцлах*; // Mo. ničalqu

низарха/ nizaṛxa I (Khori., Aga., Tunk., San.), **nidzarqa** (Kham.) *няцрах: раздавливаться*; daragdažà ńizaṛxa *дарагдаж няцрах*; // Mo. ničaraqu

низарха/ nizaṛxa II (Khori., Aga., Tunk., San.) *шалзрах, шазрах, үлтрэх: развариваться*; šànagdažà ńizaṛxa *чанагдаж үлтрэх*; // Mo. ničaraqu

ниидэдэг/ ńī́dedeg (Khori., Aga., Kham.) *нисдэг: летающий*; ńī́dedeg gùrgū̄l *нисдэг гүрвэл*; // Mo. nisdeg

ниидэхэ/ ńī́dexe (Khori., Aga., Kham.) *нисэх*: 1. *летать, лететь*; γazarār yàbahaŋ xamūtāě noxōě teŋgerēr nī́ḍheŋ γalūnāě mixanda duralaba *газраар явсан хамуутай нохой тэнгэрээр ниссэн галууны маханд дурлав*; ùnder saγān teŋgéŕide altaŋ xarsaγāě bolžọ nī́dežėle yàbana *өндөр цагаан тэнгэрт алтан харцага болж нисэж л явна.* (БМУ); 2. *халих: упасть с высоты*; xadan dērchē nī́dėžė ùxùxe *хадан дээрээс нисэж үхэх*; ńī́dexe šėŋgi xurdaŋ *нисэх мэт хурдан*; // Mo. niskü

нииπагар/ ńī́paγar (Khori., Aga., Kham.), **nī́saγar** (Tson., San.) 1. *навшигар: приплюснутый /о носе/*; nī́paγar xamar *навш-*

гар хамар; 2. *нялтгар, жалтгар*: *плоский, придавленный*; nīpaγar tabag̱ sō mixa γarγaxa *жалтгар тавагт мах гаргах.*

нипайха/ ńīpāčxa (Khori., Aga., Kham.) *навшийх, нармийх*: *быть приплюснутым /о носе/*; nīpāčžà hūxa *навшийж суух.*

нисэ/ ńīse (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **nītse** (Kham., Tson.) *нийц*: *согласие, единомыслие*; nīse hāētāě zo̱xid xůŋ *нийц сайтай аятайхан хүн*; // Mo. neyiče

нисэгүй/ ńīsegüi (Khori., Aga., Tunk., San.) *нийцгүй*: *необщительный*; nīsegüi xůŋ *нийцгүй хүн*; // Mo. neyiče ügei

нисэтэй/ ńīsetē (Khori., Aga., Tunk., San.), **nītsetē** (Tson., Kham.), **nīsetī** (Bar.) *нийцтэй*: *общительный*; nīsetē zaŋ *нийцтэй зан*; // Mo. neyičetei

нитхэ/ ńītxe (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *утас*: *нитка*; ulāŋ nītxe *улаан утас*; nīd̬xīn terge *утасны дүнгүй.*

нила/ ńila (Khori., Aga.) *бяц, няц*: *усил. частица, при глаголах, иногда соответствующая приставке раз*; ńila hůrexe *бяц үсрэх*; ńila daraxa *няц дарах.*

нилаабша/ ńilāb̬šà (Khori., Aga.), **ńilāb̬tši** (Kham.) *ялигүй, шалигүй*: *мизерное, незначительное /меньше, чем можно было ожидать/*; tabaγāě o̱yō̱n̬to nege ńilāb̬šà hū̄ duhāγād ůgō *тавгийн ёроолд нэг шалигүй сүү дусаагаад оглоо*; ńilāb̬šà yū̄men dē *шалихгүй юм дээ.*

нилааха/ ńilāxa (Khori., Aga.) *нялаах*: *размазывать*; sabū ńilāxa *цавуу нялаах*; // Mo. nilaγaqu

нилдагар/ ńildaγar (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) 1. *нялдгар, нялцгай*: *тягучий, липкий, клейкий*; ńildaγar šábar *нялцгай шавар*; 2. *нялцгар*: *жидковатый /о тесте/*; ńildaγar talxaŋ *шингэн гурил*; 3. *нялуун*: *прилипчивый*; ńildaγar xůbū̄ŋ *нялуун зантай хүүхэд*; // Mo. nildaγar

нилдайха/ ńildāěxa (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *нялцайх*: *быть клейким /или вязким, липким/*; talxaŋ ńildāěxa *гурил нялцайх*; // Mo. nildayiqu

нилзарха/ ńilza̱rxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **ńildza̱rxa** (Tson.), **ńildzarqo** (Kham.) *нялзрах*: *быть раздавленным /или прищемлённым/*; šá̱rxa ńilza̱rxa *шарх нялзрах*; // Mo. niljaraqu

нилзархай/ ńilza̱rxāě (Khori., Aga., Tunk., San.), **nildza̱rxāě** (Tson.), **nildza̱rxai** (Kham.) *шалбархай, зулгархай*: *ссадина*; xolγohoŋ ńilza̱rxāě *холгосон шалбархай*; // Mo. niljarqai

нилсагай/ ńilsaγāě (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **niltsaγāě** (Tson., Kham.) *нялзрай*: *новорождённый /о ребёнке/*; ńilxa ńilsaγāě ůxibū̄ŋ *нялх нялзрай хүүхэд*; // Mo. nilčaγai

нилсайха/ ńilsāěxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **ńiltsāěxa** (Tson.), **ńiltsāěxa** (Kham.) *нялцайх*: *быть клейким, становиться кашицеобразным*; *быть слизистым*; talxaŋ ńilsāěxa *гурил нялцайх*; // Mo. nilčayiqu

нилтаганаха/ ńiltaγanaxa (Khori., Aga.), **biltaγanaxa** (Kham.) *нялганах, шарваганах*: *лебезить, подлизываться*; hāěmha̱ršà ńiltaγanaxa *саймширч нялганах.*

нилтагашаха/ ńiltayašȧ̊xa (Khori.) *нялгамах, зүлгүйдах, зусардах, долигонох: подобострастно вести себя*; ńūr xarād ńiltayašåxa *нүүр хараад зүлгүйдах.*

нилүүн/ ńilūŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) 1. *нялуун: слащавый, приторный*; ńilūŋ amta *нялуун амт*; šėb̆ter sẹ̆rxegē̆ ńilūŋ u̇nu̇r *шивтэр шинхэгийн нялуун үнэр*; 2. *нялуун, зусар: лесть*; ńilūn zaŋ *нялуун зан*; ńilūŋ u̇ge *нялуун үг*; ńilūn žōlòŋ *нялуун зоолон*; ńilūŋ ńàhūŋ *нялуун нясуун*; ńilūnhā šụlūnī̆n *нялуунаас шүлүүн нь дээр*; // Mo. niluγun

нилүүраха/ ńilūraxa (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *нялуурах*: 1. *быть слащавым*; ėdē̆gē̆ amta ńilūraxa *идээний амт нялуурах*; 2. *подлизываться*; zuhardȧ̊žȧ̊ ńilūraxa *зусардаж нялганах*; // Mo. niluγuraqu

нилха/ ńilxa (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *нялх: ребёнок, дитя, младенец, новорождённый*; ńilxa nōětoŋ xū̆gedtē̆ *нялх нойтон хүүхэдтэй*; ńilxa noγōŋ *нялх ногоо*; ńilxa tu̇le *нялх тол*; ńilxī̆ŋ xalūŋ *нялхын халуун*; ńilxa bėyėtē̆ *нялх биетэй*; // Mo. nilq-a

нилхагар/ ńilxaγar (Khori.) *нялбагар, цэцэгнэсэн: студенистый*; ńilxaγar sawaŋ *нялбагар саван.*

нилхамсаха/ ńilxamsaxa (Khori., Aga.) *нялхамсах: становиться нежным*; exī̆ŋgē̆ eŋgerte neŋgėžė ńilxamsaxa *эхийнхээ энгэрт наалдж нялхамсах*; // Mo. nilqam-suqu

нилхамсуу/ ńilxamsū (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *нялхамсаг: нежный*; ńilxamsū zantāě *нялхамсаг зантай*; // Mo. nilqamsau

нилхас/ ńilxas (Kham., Tson.) *нялхас: мн. ч. от* нялх; nasatńī̆g xȯndele nilxasī̆g asara (Tson.) *настыг хүндэл, нялхсыг асар*; // Mo. nilqas

нимаан/ nimāŋ (Tunk.) *ямаа: коза*; xọńi nimāŋ *хонь ямаа*; nimāńi nōlūr *ямааны ноолуур*; // Mo. imaγan

нимбай/ ńimbāě (Khori., Aga., Kham.) *нямбай: аккуратный, точный*; ńimbāěγār bėšėxe *нямбай бичих*; // Mo. nimbai

нимбайлха/ ńimbāělaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *нямбайлах: быть аккуратным*; nege yū̆me xeŋ gexedē nàŕār nimbāělžȧ̊ hāěnār xedeg *нэг юм хийвэл нарийн нягт нямбайлж сайн хийдэг*; // Mo. nimbayilaqu

нимбайраха/ ńimbāěraxa (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *нямбайрах: проявлять аккуратность*; ńimbāěr̆šȧ̊ xinsāěšōd hūxa *нямбайрч биеэ бариад суух*; // Mo. nimbayiraqu

нирба/ ńirba (Khori., Aga., Kham., Tson.) *нярав: казначей*; dasanāě mu̇ŋgu̇n saŋ xȧŕūsagšȧ̊ lamāěyė nirba gexe *сүмийн мөнгөн сан хөрөнгийг ламыг нярав гэдэг*; bu̇d barānāě nirba bu̇dū̆ŋ ulām bu̇ŋgū̆zē̆ gėžė xu̇ŋ bȧyȧndunda bāěgšȧ̊ haŋ *бөөс барааны нярав бүдүүн улаан Бүнгүүзэй гэдэг хүн Баяндун суманд байдаг сан*; // Mo. nirba

нирбатаха/ ńirab̆taxa (Khori., Aga., Kham., Tson.) *няравтах: быть казначеем, кассиром*; xu̇nē̆ yū̆mende ńirab̆taxa *хүний юманд няравтах*; // Mo. nirbatuqu

нирваан/ ńirwāŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson., Bar.) *нярваан:*

нирвана; ńirwān dürí ùzūlxe *нярваан дүр үзүүлэх*; // Mo. nirvan

нисаалта/ ńilsālta (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **ńitsālta** (Kham., Tson.) *няцаалт: отпор*; gùdxelgede ńisālta ùgxù *гутгэлгэнд няцаалт огох*; // Mo. ničuγalta

нисааха/ ńisāxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **ńitsāxa** (Kham., Tson.) *няцаах: возвращать вспять, давать отпор, отражать /атаку/, опрокидывать*; ńisāxa bàŕimta xeregtē *няцаах баримт хэрэгтэй*; // Mo. ničuγaqu

нисархай/ ńisaŗxāĕ (Khori., Aga., Tunk., San.), **ńitsoŗxāĕ** (Kham., Tson.) *няцархай: раздробленный, разбитый*; ńisaŗxāĕ bèŕētē tàšūr (Tunk.) *бяцархай бэрээтэй ташуур*; // Mo. ničarqai

нисаха/ ńisaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **ńitsaxa** (Kham., Tson.) *няцах: возвращаться вспять; отступать, отрекаться*; taŋγaŕiγā ńisaxa *тангарагаа няцах*; zọŕig ńisaxa *зориг няцах*; ama ńisaxa *ам няцах*; busažà ńisaxa *буцаж няцах*; // Mo. ničuqu

нисашагүй/ ńisàšàgüi (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *няцашгүй: неотразимый*; ńisàšàgüi èŕid zọŕig *няцашгүй эрс зориг*; // Mo. ničusi ügei

нисхагар/ ńisxaγar (Khori.) *цүзгэр, цүдгэр: пузатый и низенький /о человеке/*; ńisxaγar nāĕmāšàŋ *цүзгэр намхан наймаачин.*

ногоошон/ noγōšọŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **noγōtšọŋ** (Tson., Kham.) *ногоочин: огородник, овощевод*; xùdelmerē bātar noγōšọŋ *ходолморийн баатар ногоочин*; // Mo. noγuγačin

ноё(н)/ nọyọ (Khori., Aga., Kham.) *ноён /шатар, хозрийн/: король (в игральных картах)*; gilberē nọyōr yâbaxa *гилийн ноёноор гарах*; // Mo. noyan

ноёнсор/ nọyọnsor (Khori., Aga.) *ноёнсог, ноёрхог, ноёрхуу: кичливый, властолюбивый*; nọyọnsor zantāĕ xùŋ *ноёнсог зантай хүн*; // Mo. noyančir

номгон/ nomγoŋ (Khori., Aga., Kham.) *номхон: смирный, спокойный*; nomγon darū zaŋ *номхон даруу зан*; nōĕton tebšīyė noxōĕ dọĺōxo, nomγoŋ xùńi nọyọm bahaxa *нойтон тэвшийг нохой долоодог, номхон хүнийг ноён басдаг*; nomγon nomγoŋ borōrō nomonōĕ xùtel dabaxada yādag yüm, nomγoŋ hāĕxaŋ sedxilērē nom hudur šütùxedem yādag yüm *номхон номхон бороороо Номоны хөтөл давахад яадаг юм, номхон сайхан сэтгэлээрээ ном судар шүтэхэд минь яадаг юм.* (БАД); // Mo. nomuqan

номгорхо/ nomγoŗxo (Khori., Aga., Kham.) *номхрох*: 1. *успокаиваться, утихать, становиться смирным*; emńig mọŕi nomγoŗxo *эмнэг морь номхрох*; 2. *гарших: укрощаться, приручаться /о животных/*; aŗsalaŋ nomγoŗxo *арслан номхрох*; àŕyātaŋ nomγoŗxo *араатан гарших*; // Mo. nomuqaraqu

номо/ nomo (Khori., Aga., Tunk., San.), **numo** (Tson.), **numa** (Kham.) *нум*: 1. *лук*; nomīŋ xùbse *нумын ховч*; nomīŋ amaγāĕgšà *нумын амгайвч*; nomīŋ èlige *нумын элэг*; nomīŋ xèšèr *нумын гичир*; nomīn tebxe *нумын тэвх*; nomīn tobxo

нумын товх; nomī̆ŋ xeṛsū̆ *нумын хайгуул*; nom tamšā̆lγaxa *нумаа татаж үгтээх*; nomo γalžàṛtaxa *нум галжиртах /гажих/*; nomo dèĺixe *нум тэлэх*; nomo hādag *нум саадаг*; dùšèŋ nomī̆ŋ γazaṛhā homō tàbixa *дочин нумын газраас сумаа тавих*; homo nomo dèĺiżè mene āēsūi bāēnala *сум нумаа дэлж мэнэ айсуй байна л.* (БМУ); 2. *рессора*; nomotōē terge *нумтай тэрэг*; ◊ homō xarbād nomō ńūxa *сумаа тавиад нумаа нуух*; // Mo. numu

номотой/ nomotōē (Khori., Aga., Tunk., San.) *нумтай*: 1. *с луком*; nomotōē hādagtāē sergūd *нум саадагтай цэргүүд*; 2. *лучковый*; nomotōē xirō̄ *нумтай хороо*; // Mo. numutai

номшо/ nomšọ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **nomtšọ** (Tson., Kham.) 1. *номч*: *ученый*; nomšọ mergeŋ *номч мэргэн*; nọγọŋ xùŋ ńụtagtā xùndetē̆, nomšọ xùŋ xānāšyė xùndetē̆ *ноён хүн нутагтаа хүндтэй, номч хүн хаана ч хүндтэй*; 2. *номлогч*: *богослов*; nomšọ lambuγāē *номч ламбугай*; 3. *номын ёсыг сахигч*: *соблюдающий обет*; nomšọ xùŋ *номын ёсыг сахидаг хүн*; 4. *номчирхуу, номчирхог*: *кичащийся своими знаниями, учёностью*; nomšọ zantāē *номчирхуу зантай*; // Mo. nomči

номшорхохо/ nomšọṛxoxo (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **nomtšọṛxoxo** (Kham., Tson.) *номчирхох*: *хвастаться своими знаниями, своей учёностью*; xùnde nomšọṛxožọ hāĕṛxaxa *хүнд номчирхож сайрхах*; // Mo. nomučirqaqu

ноопогор/ nōpoγor (Khori., Aga., Kham.) 1. *ноолгор*: *мягкий*; nōpoγor sembe *ноолгор үзмэг*; 2. *нооргор, ноорхой, ноороихой*: *истрёпанный*; nōpoγor xùbùntē̆ degel *ноороихой ховонтэй дээл*.

ноопойхо/ nōpōĕxo (Khori., Aga., Kham.) 1. *ноолойх*: *быть завалявшимся*; nōpōĕžọ xebtexe *ноолойж хэвтэх*; 2. *ноорох*: *быть истрёпанным /о материи/*; xahaṛšā nōpōĕxo *урагдаж ноорох*.

ноохолиг/ nōhọĺig (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **nōslig** (Tson.), **nosolig** (Kham.) *ноосорхог*: *шерстистый*; nōholig xọńiŋ *ноослог хонь*; // Mo. nousuliγ

нооно(н)/ nōho(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **noso(ŋ)** (Kham., Tson.) 1. *ноос унгас*: *шерсть*; nàŕiŋ nōhoŋ *нарийн ноос*; ńàŕī̆btar nōhoŋ *нарийвтар ноос*; axarāē nōhoŋ *ахрын ноос*; utī̆ŋ nōhonōē onogdol *уртын ноосны онгодол*; nōhon xōròxò *ноос нь хоорох*; nōho abxa *ноос авах*; xọńinōē nōho xāēšālxa *хонины ноос хайчлах*; nōho sọxixo *унгас савах*; temē nōho *тэмээний ноос*; nōho xōbòŕi *ноос хооворо*; nōho nōlūr *ноос ноолуур*; nōho ērexe *ноос ээрэх*; nōho uγāxa üiledbèŕi *ноос угаах үйлдвэр*; gùzēńi nōhoŋ (Tunk.) *гүзээний үс*; 2. *ноосон*: *шерстяной*; nōhom bēlē̆ *ноосон бээлий*; nōhoŋ ōĕmohoŋ *ноосон оймс*; ◊ nōhon tolγōēto (Tunk.) *ноосон толгойт (чоно)*; // Mo. nousun

ноохорхуу/ nōhoṛxū (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **nōsoṛxū** (Kham., Tson.) *ноосорхуу, ноослог*: *волосатый*; nōhoṛxū xọńiŋ *ноослог хонь*; // Mo. nousurqau

нормо/ normo (Tunk., San.) *нурам*: *горячий пепел, горячая зола*; *угольный жар*; ulāŋ normōr ōēmūlžà sāda bèyèden γarba *улаан нурмаар оймуулж цаад биед нь гарав.* (БМУ); // Mo. nurm-a

носолдохо/ nosoldoxo (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **notsoldoxo** (Kham., Tson.) *ноцолдох*: 1. *набрасываться друг на друга, вцепляться друг в друга, схватываться, драться*; xūgedūd nādažà nosoldoxo *хүхдүүд тогложноцолдох*; 2. *возиться, заниматься каким-л делом*; adūha malār nosoldoxo *мал адуугаар ноцолдох*; // Mo. nočulduqu

носоохо/ nosɵxo (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **notsɵxo** (Kham., Tson.) *ноцоох*: 1. *зажигать, разжигать огонь*; tūdeg γal nosōxo *түүдэг гал ноцоох*; 2. *прикуривать*; popirōs nosōxo *тамхи асаах*; // Mo. nočuγaqu

носоргоноо/ nosorγanō (Aga.), **nosorγono** (Khori.), **notsorγonō** (Kham.) *зангуу*: *репейник*; xuḇsahanda nosorγonō pirāčštara ahaldaxa *хувцсанд зангуу багсайтал шивэх.*

носотой/ nosotɵ̄ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *ноцтой*: *важный, особенный, имеющий значение*; nosotɵ̄č ùge *ноцтой үг*; nosotɵ̄č dutagdal *ноцтой дутагдал*; nosotɵ̄č šàltaγāŋ *ноцтой шалтгаан*; nosotɵ̄č yàbadal *ноцтой явдал*; // Mo. nočitai

носохо/ nosoxo (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **notsoxo** (Kham., Tson.) 1. *ноцох, асах*: *зажигаться, загораться, воспламеняться, гореть, сгорать*; γal nosoxo *гал ноцох*; 2. *ноцож ноолох*: *тормошить, теребить, беспокоить, докучать*; abadā erxelze nosoxo *аавдаа эрхэлж ноцох /ноолох/*; 3. *ноцож зуух*: *набрасываться, хватать кого-л*; šọno noxɵ̄č nosoxo *чоно нохой ноцох*; 4. *ноцож эргүүлэх*: *приставать к женщине, волочиться за девушкой*; habardàžà nosoxo *самардаж ноцох*; 5. *ноцож гүтгэх*: *оклеветать, оговорить*; xulaγāčŋ xeregte nosoxo *хулгайн хэрэгт ноцох*; // Mo. nočuqu

нохой/ нохɵ̄č (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) 1. *нохой*: *собака, пёс*; xotọšọ noxɵ̄č *хоточ нохой*; noxɵ̄č turxirxa *нохой тухирах*; zọlbo noxɵ̄č *золбин нохой*; 2. *зальтай, мэхтэй*: *хитрый, хитроумный, хитросплетённый, сложный, лукавый, плутовской*; terēxentenē yéxel noxɵ̄č xůmšéwī *тэр чиг их л нохой хүн шүү дээ*; ◊ āč noxɵ̄č! tīgē gū? *ухай! нэгээ юү?*; yɵ̄! noxɵ̄č oxo! *ээ! нохой ох!* // Mo. noqai

нохойн хошоор/ нохɵ̄čŋ xonšɵ̄r *нохойн хошоор*: *шиповник иглистый.*

нохойшон/ нохɵ̄čšọŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **нохɵ̄čtšọŋ** (Kham., Tson.) *нохойчин, нохой маллагч*: *псарь, собачник*; bàyàŋ xudaldāšnāč noxɵ̄čšọŋ *баян худалдаачны нохойчин*; // Mo. noqayičin

ноодэр/ nɵ̄der (Tunk., San.) *ноодор*: *сегодня*; nɵ̄der xedī harīŋ xedem belē? *ноодор хэдэн сарын хэдэн билээ?*; // Mo. önüdür

ноосэ/ nɵ̄se (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **nɵ̄tsò** (Kham., Tson.) *нооц*: *сбережения, накопления, запас, резерв*; mixanāč nɵ̄se *махны нооц*; // Mo. nögeče

ноохи/ nɵ̄xi (Aga., San.), **ùnòxi** (Khori.), **nɵ̄si** (Tunk.) *ноох*: *этот самый, вот этот*; nɵ̄xi baya xůbūγīn bugzū zantāč, yáyàr yándaŋ, bůtůl mūtāč xara barnāg gelsegšè xáyámba *ноох бага хүүгий нь муж зантай, ямар ондүй, бүтэл зэхий золиг гэдэг юм билээ*; // Mo. önüki

нохор/ nɵ̀xɵ̀r (Tunk.) *морь, нохой*: *охотничий эвфемизм вместо табуиро-*

данных названий лошади и собаки; nȯxȯr gēžė anšȧ xùnē nārya *похор (морь, похой) гэж анч хүний нааргa (дотно хань)*; // Mo. nökür

нугарһа(н)/ nuyaṛha(ŋ) (Khori., Aga.), **ńụyursu** (Kham.), **ńụyuhu** (Bar.) 1. *нугас: спинной мозг*; nuyaṛhanāě uha abˇxa *нугасны ус авах*; ńụrgīn bulyalād nuyaṛhīn yȧdababi *нурууг нь хугалаад нугасыг нь чадсангүй* /эрхи/; 2. *хаалганы нугас: петля, шарнир*; ūdenē nuyaṛhaŋ *-үүдний нугас*; ◊ nuyaṛhā šȧŋyaxaŋ abˇšȧ yȧbaxa *нугасаа чангалж авч явах*; ere xùŋ xadā nuyaṛhā šȧŋyaxaŋ abˇšȧ yȧbažȧ ụzedā! aldūyā aldū gėžė sexe xùĺēžė šȧdadag ere xùŋ ȧxiŋ dȧxiŋ aldūyā yaryadaggūi bāěxa zoṇigtōělo bāědag yūmexȧńiba, balāě yėxēr *эр хүн юм бол нугасаа чангалж авч явж үз дээ! алдаагаа алдаа гэж шударга хэлж чаддаг эр хүн ахин дахин алдаагаа давтдаггүй байх зоригтой л байдаг юм байна лээ шүү, чухам чух.* (ДГЗ); // Mo. nuγusu, niγursun

нугаһа(н)/ nuyaha(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **noγosu** (Kham.), **noγuso** (Tson.) *нугас: утка*; nūr büŕi nuyahaŋ, ńụtag büŕi ȧyȧŋya. ȧyȧŋyašȧ abayāěnar ȧyȧŋyalxadažȧ nereyīta *нуур бүр нугас, нутаг бүр ая дуу, аялан дуулагч авгай нар аялан аялан нийлэгтүн.* (ННД); // Mo. nuγusun

нулсайха/ nulsāěxa (Khori., Aga.) *улцайх: быть красным и слезиться /о глазах/*; zulāěhā hȧĺxi awād nulsāěxa *зулайнаасаа салхи аваад улцайх.*

нулсаран/ nulsaraŋ (Khori., Aga.), **noltsaraŋ** (Kham.) *улцран, улцан: слезящийся, страдающий слезотечением*; nulsaraŋ ńüdeŋ *улцран нүд /улцан нүд/*; nulsaran šȧra xùgšėm bolō *улцан шар эмгэн болжээ.*

нулсарха/ nulsaṛxa (Khori., Aga.) *улцрах: слезиться /о глазах/*; ńüden nulsaṛxa *нүд улцрах*; ńüde nulsaṛxada γoṇid labarāě naˇbšȧhatāě busalγažȧ, šūhērīn ńüdē šȧˇbšȧžȧ uγāγāhā ńụlbaha γaṛxan togtoxo *нүд улцрахад гонид лаврын навчтай буцалгаж, шүүсээр нь нүдээ шавшиж угаавал нулимс гарах нь тогтоно.*

нултаŋ/ nultaŋ (Khori., Aga.) nultaŋ xaltaŋ bolxo *ус нулимс болох*: а). *становиться красным и слезящимися /о глазах/*, б). *пачкаться*; nultaŋ xaltaŋ bolšoṭorō ńēxe *ус нулимс болтлоо инээх.*

нултанхалтаха/ nultaŋxaltaxa *халтартах, халтар хултар болох: замызгаться, загрязняться*; eˇbxeĺēgērē nultaŋxaltaŋ dag bolšoṇhoŋ sāṛha *эвхээсээрээ халтартан хир суучихсан цаас.*

нултыха/ nultīxa (Khori., Aga.) *халтартах, халтайх: быть красным и слезящимися /о глазах/*; nultīžȧ hūŋgüī ńūrā uγā geneb *халтайж суулгүй нүүрээ угаа гэж байна шүү.*

нулхагар/ nulxaγar (Khori., Aga.) *улцан, улцгар: подслеповатые и красные /о глазах/*; nulxaγar ńüdeŋ *улцгар нүд.*

нулхайха/ ńụlxāěxa (Khori., Aga.) *улцайх: быть красными и подслеповатым /о глазах/*; nüden ńụlxāěxa *нүд нь улцайх.*

нулһагар/ nulhaγar (Khori., Aga.) *улцгар: слизистый*; nulhaγar arahaŋ *улцгар арьс.*

нурпагар/ nuṛpaγar (Aga., Kham.) 1. *нурамгар: сонливый, сонный*; untāna

umíyar nurpayar basayaŋ *унтаанаг унжгар нойрмог охин*; 2. *нөөмөй, голор*: *апатичный*; *подавленный*; nuṛpayar ā̆li zantāĕ *нөөмөй удаан зантай*; hožorgŭi nurpayar *сонирхолгүй нөөмөй*; // Mo. nurmayar

нурсагар/ nuṛsayar (Khori., Aga.) 1. *нурцгар*: *покрасневший, воспалённый /о глазах/*; nuṛsayar ńüdeŋ *нурцгар нүд*; 2. *халтар, халтар хултар*: *запачканный, неумытый /о лице/*; nuṛsayar basayaŋ *халтар нүүртэй охин*; // Mo. nurčayar

нурсайха/ nuṛsāĕxa (Khori., Aga.) 1. *зовхи улайх, нурцайх*: *краснеть, воспаляться /о глазах/*; uilād nuṛsāĕxa *үйлаад зовхи нь улайх*; 2. *загайх, халтартах*: *быть неумытым*; bodōd oron dērē nuṛsāĕžâ hūxa *босоод орон дээрээ загайж суух*; 3. *дожоогүйтэх*: *иметь недовольный вид*; nuṛsāĕžâ zogsoxo *дожоогүйтэж зогсох*; // Mo. nurčayiqu

нуутаганаха/ nūtayanaxa (Khori., Aga.) *болцогнох, бэлцэгнэх*: *смотреть заспанными глазами*; nūtayanažâ xaraxa *бөлцогнөж харах*.

нуутагар/ nūtayar (Khori., Aga.) 1. *нуламгар*: *заплывший /о глазах/*; nūtayar ńüdeŋ *болцгор нүд*; nūtayar ńüdō̆ ńuxaxa *нурамгар нүдээ нухах*; 2. *халтар*: *испачканный, запачканный, неумытый*; nūtayar taxansāĕ *халтар халтан баахай*.

нуутайха/ nūtāĕxa (Khori., Aga.) 1. *бэлцийх, болцийх*: *быть заспанным /или заплывшим/ /о глазах/*; 2. *халтартах*: *быть испачканным /или запачканным неумытым/*; nūtāĕžâ hūŋgŭi ńūrā uyā geneb *халтайж суулгүй нүүрээ угаа гэж байна шүү*.

нүгөө/ nùgō̆ (Khori., Aga.), **nògō̆** (Tson., Tunk., San.) *ногоо*: *другой, иной*; nùgō̆ talahān xaraxada *ногоо талаас нь харахад*; // Mo. nögüge

нүгөодэр/ nùgō̆der (Khori., Aga.), **nògō̆dòr** (Tunk., San., Tson.), **nògēder** (Bar.) *ногоодор*: *послезавтра*; nùgō̆der tanāĕda ọšŭžâb *би ногоодор танайд очууж*; // Mo. nögüge edür, nögügedür

нүгшэхэ/ nùgšèxe (Khori., Aga.) *нөгчих*: *скончаться*; naha nùgšèxe *нас нөгчих*; xažâl mŭŋgŭŋ hādagńi xâžū yazar žèberbel, xāčram baya nahamńi xarī̆ŋ yazar nùgšèbel *хаж л монгон саадаг минь хажуу газар зэвэрлээ л, хайран бага нас минь харийн газар нөгчлөө л.* (БАД); // Mo. nögčikü

нүгэлшөөхэ/ nùgelšō̆xò (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *нүгэл гэж үзэх*: *считать грехом*; xara uha hamaṛxī̆yè nùgelšō̆xò *хар ус самрахыг нүгэл гэж үздэг*; // Mo. nigülsiyekü

нүжэ/ nuž̀è (Khori., Bar.), **nòdži** (Tson.), **nòžè** (Tunk., San.) *нож*: *запёкшаяся кровь*; xùxe nùžè *хох нөж*; // Mo. nöji

нүжэрхэ/ nùžèṛxe (Khori., Aga., Bar.), **nòdžiṛxo** (Tson.) *ножрох*: *свертываться, сгущаться /о крови/*; šuha nùžèṛxe *цус ножрох*; // Mo. nöjirekü

нүлөө/ nùlō̆ I (Khori., Aga.), **nòlō̆** (Tunk., San., Tson.), **nòlē** (Bar.) *нөлөө*: *влияние, воздействие*; nùlō̆de oroxo *нөлөөнд орох*; ene em namda hāĕŋ nùlō̆ ùzū̆lē *энэ эм надад сайн нөлөө үзүүлээ*; // Mo. nölüge

нүлөө/ nùlō̆ II (Khori., Aga.), **nòlō̆** (Tunk., San., Tson.), **nòlē** (Bar.) *нөлөө /галын/*:

жар тепло; γalāď nùlō̄de nozōr̥xo *галын нөлөөнд нозоорох*; // Mo. nölüge

нүлөө/ nùlō̄ III (Khori., Aga.), **nòlō̄** (Tunk., San., Tson.), **nòlē̄** (Bar.) *нолоо /толины/: искажённое изображение в зеркале*; nùlō̄tē̄ tọ̀li (gerel) *нолоотэй толь*; // Mo. nölüge

нүлөө/ nùlō̄ IV (Aga.) *нолоо, гариг, саа: мед. паралич*; nùlō̄ dā̄ŕixa *нолоо дайрах, гариг саа тусах*; // Mo. nölüge

нүлөөлхэ/ nùlō̄lxe (Khori., Aga.), **nòlō̄lòxò** (Tson.) *нолоолох: влиять, оказывать влияние*; hāěŋ yàbadal nùlō̄lxe *сайн явдал нолоолох*; // Mo. nölügelekü

нүрөө/ nùrō̄ (Khori., Aga.), **nòrō̄** (Tunk., San., Tson.), **nòrē̄** (Bar.) *нороо: следы оспы /на лице/, рябины, оспины*; seseg ùbešėnhē̄ togtohoŋ nùrō̄te ńūr *цэцэг овчноос тогтсон нороотэй нүүр*; xara hanahaŋ γazar̥tā xara nùrō̄ xàyàxab *хар санасан газартаа хар нороо хаяна.* (БМД); // Mo. nörüge

нүрөөтэхэ/ nùrō̄texe (Khori., Aga.), **nòrō̄tòxò** (Tson.) *нороотох: покрываться оспинами*; nùrō̄tehen ńūr *нороотсон нүүр*; Mo. nörügetükü

нүтыхэ/ nùtī̄xe (Khori., Aga.) *дунсийх: быть насупленным, иметь мрачный /или хмурый/ вид*; nùtī̄ze hūxa *дунсийж суух.*

нүүдэлшэн/ nū̄delšėŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **nū̄dùltšiŋ** (Kham., Tson.) *нүүдэлчин: кочевник*; nū̄delšėnē̄ būsa *нүүдэлчин байц*; // Mo. negüdelčin

нүүлгэхэ/ nū̄lgexe (Khori., Aga.), **nū̄lgòxò** (Tson.) *нүүлгэх: переселять, выселять*; nū̄lgeheŋ ńūr *нүүлгэсэн нүүр*; // Mo. negülgekü

нүүлэ/ nū̄le (Khori., Aga.) *дархи, хохиур, нүүл: валежник*; uhanda urdahaŋ nū̄le *усанд урссан дархи*; // Mo. neüle

нүүргэдэһэн/ nū̄rgedeheŋ (Khori., Aga.) *шар дурс: желтая кора*; modonōě γazā talāěyė bùr̥xeheŋ xara dorohon doro bāědag šàra dorohoŋ nū̄rgedeheŋ gē̄šė *модны гадна талыг бүрхсэн хар дурсан доор байдаг шар дурс нүүргэдэһэн гэдэг.*

нүүрһэ(н)/ nū̄r̥he(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.), **ńū̄rse** (Tson.), **ńürse** (Kham.), **nū̄r̥hù** (Bar.) *нүүрс: уголь*; nū̄r̥he tùĺixe *нүүрс тулэх*; // Mo. negüresü

нүхэр/ nùxùr (Khori., Aga., Bar.), **nòxòr** (Kham.) 1. *нохор: товарищ, друг, приятель; спутник*; xarγūimńi xàńi, xažūyī̄mńi nùxùr *харгуйн минь хань, хажуугийн минь нохөр*; xùlegē hāěńi šàlγažà unā xėžė yàbaltāě, xùnē̄ hāěńi šàlγažà nùxerō̄ xėžė yàbaltāě *хүлгийн сайныг шалгаж унаа хийж явалтай, хүний сайныг шалгаж нохроо хийж явалтай* (БАД); 2. *нохор хань: муж, супруг*; nùxùr̥tėyē̄ manāěxiār āělšàlārāěgtī̄ *эхнэртэйгээ манайхаар айлчлаарай*; // Mo. nökür

нэбтэгэлдихэ/ neb̥tegeldixe (Aga., Khori.) *нэвтгэлзэх: прошивать насквозь*; zuzāŋ yūme neb̥te xad̥xažà, zūgē nā̄šà sā̄šàn neb̥te γarγažà o̱yo̱xo o̱yo̱dol neb̥tegeldixe *зузаан юмыг нэвт хатгаж, зүүгээ нааш цаашь нь нэвт гарган оёх оёдол нэвтгэлдихэ* (*нэвтгэлзэх*); // Mo. nebtegeljekü

нэбтэрхэй/ neb̥ter̥xē̄ I (Khori., Aga., Tunk., San.), **neb̥ter̥xī̄** (Tson., Bar.), **neb̥terkī̄** (Kham.) 1. *нэвтэрхий, нэвт*

гарсан: сквозной, проходной; neḇteṛxē̄ šāṛxa *нэвт гарсан шарх*; 2. шингэсэн, *нэвтэрсэн нэвчсэн, шүүрсэн: впитывающийся, просачивающийся*; šēŋxeg neḇteṛxē̄ šērdeg *шингэг нэвчсэн ширдэг*; 3. *нэвт норсон, ус нэвтэрсэн: промокший насквозь*; neḇteṛxē̄ hėyī̄ */ус/ нэвтэрсэн эсгий, нойтон эсгий*; // Mo. nebterkei

нэбтэрхэй/ neḇteṛxē̄ II (Khori., Aga., Tunk., San.), **neḇteṛxī̄** (Tson., Bar.), **neḇterkī̄** (Kham.) 1. *нэвтэрхий: в совершенстве*; orod xele neḇteṛxē̄ mededeg xün *орос хэл нэвтэрхий мэддэг хүн*; 2. *нэвтэрхийгээр, нэвтэрхий, мэдэгдэхүйц: вразумительный*; neḇteṛxē̄gēr tāēlbāṙilxa *ойлгомжтойгоор тайлбарлах*; // Mo. nebterkei

нэбшыхэ/ neḇšī̄xe (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *нэвсийх*: 1. *быть во множестве*; sāṛha neḇšī̄xe *цаас нэвсийх*; 2. *скапливаться*; ute batayanāŋ pirāēštar neḇšī̄xe *от батгана язганатал шаваарах*; 3. *тянуться сплошной стеной /о тайге/*; šüneheŋ neḇšī̄tere urγā *шинэс мод ургэлжлэн ургажээ*; // Mo. nebseyikü

нэбшэ/ neḇšė (Khori., Aga., Tunk., San.) *овч ой, битүү: сплошной*; neḇšė ōē *ургэлжилсэн битүү ой.*

нэбшэгэр/ neḇšėger (Khori., Aga.) *үй олон, үй түм, бөөн: бесчисленное множество, масса, куча*; serge dērexi neḇšėger moṙid *уяан дээрх бөөн морьд*; xotī̄n zaxa dēre neḇšėger zon suglarā *хотын зах дээр үй түмэн хүмүүс цугларлаа.*

нэгжэлгэ/ negžėlge (Khori., Aga., Tunk., San.), **negdžilge** (Tson., Kham.) *нэгжлэг: обыск*; negžėlge xexe *нэгжлэг хийх*; // Mo. nengjilge

нэгэдхэл/ negeḏxel (Khori., Aga.), **negedkel** (Kham.), **negedel** (Tunk., San.), **negdel** (Tson., Bar.) *нэгдэл: объединение*; negeḏxelē̄ gėšūŋ *нэгдлийн гишүүн*; negeḏxel gēšė xezē̄ sagtāšhā bāčxala *нэгдэл гээч хээзэ цагт ч байх л байх;* // Mo. nigedkel

нэгэшье/ negėšyė (Khori., Aga.) *нэг чиг: хоть /или даже/ один*; negėšyė yūmeŋ tāṙxidam ornogüi *нэг чиг юм толгойд минь орохгүй байна.*

нэдхэ/ neḏxe (Khori.), **neterü** (Aga., Kham.) 1. *шаргуу, нөр, цөхрөлтгүй: упорный, настойчивый*; xežė bāēγā āžāldā xüxe neḏxe xündē *хийж байгаа ажилдаа нөр шаргуу хүн дээ*; 2. *жудаггүй, өр зузаантай, хатуу элэгтэй: толстокожий, неотзывчивый*; neḏxe xüŋ *өр зузаантай хүн.*

нэерхэ/ nėyėṛxe (Khori., Aga.) *нижигнэх, нир хийх: греметь, грохотать*; būγāē dūŋ nėyėṛxe *буун дуу нижигнэх.*

нэжэгэнээн/ nėžėgenēŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **nedžigenēŋ** (Tson., Kham.) *нижигнээн* 1. *шум, гүл /от непрерывного стука/*; xeŋgereg saŋγāē nėžėgenēŋ *хэнгэрэг цангийн нижигнээн*; 2. *раскаты /грома/*; teŋgėṙī̄ŋ nėžėgenēŋ *тэнгэрийн нижигнээн*; // Mo. nijiginegen

нэкүдин/ nekùdī̄ (Kham.) *нэг хэдий, нэг хэдэн, нэг жаахан: немножко*; nekùdī̄

amarsūb *нэг жаахан амаръя*; // Mo. nige kedüi

нэлдэрмэ/ nelderme (Khori., Aga., Tunk., San.) *нэр алдар, алдар цол: известное прекрасное имя*; nelderme hāĕxaŋ nere *дуурьсам сайхан нэр.*

нэлүүрхэ/ nelūrxe (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.), **nelūrke** (Kham.) *бялуурах: тошнить, отрыгиваться /от жирной еды/*; adūnāĕ ârbintada nelūrexe *адууны харвинд бялуурах.*

нэлэнхий/ neleŋxī (Khori., Aga.), **neleŋkī** (Kham.), **neleŋxüī** (Tson., San.) *нэлэнхүй: обширный, общий*; neleŋxī yėxe *нэлэнхүй их*; // Mo. nelüngkei

нэм/ nem (Khori., Aga., Kham.) *намс, нам жим: тихий, защищённый /напр. от ветра/*; hâĺxin nem gėšėbe *салхи намс хийчихлээ.*

нэмжээ/ nemžē (Khori., Aga., Tunk., San.), **nemdžē** (Tson., Kham.) 1. *намуун, тогтуун, намуухан, тогтуухан: безветренный, тихий*; nemžē hāĕxaŋ ùdėšė *тогтуун сайхан удэш*; 2. *уудам, чолоотой, уужим: просторный, привольный*; menengē tala gēšėmnāĕ nemžē hāĕxaŋ *Мэнэгийн тал гэдэг уудам сайхан.*

нэмжээрхэ/ nemžērxe (Khori., Aga.) *үргэлжлэх, нэлийх, бурхэх: тянуться, простираться*; urgī nemžērhen tala *яргуй үргэлжилсэн тал /бурхсэн/*; âĺirha nemžērhen enger *аньс нэлийсэн энгэр.*

нэмхэлзүүр/ nemxelzūr (Khori.) *бамбалзуур: зыбкий, колеблющийся /о болотистой почве/*; nemxelzūr γazar *бамбалзуур газар.*

нэмхэлзэхэ/ nemxelzexe (Khori.) *бамбалзах, намбалзах: колыхаться, быть зыбким*; nemxelzūr nemxelzexe *бамбалзуур бамбалзах.*

нэмһэг/ nemheg (Khori.), **nemhegeŋ** (Tunk., San., Aga.) *нөмгөн: легко одетый, расстёгнутый, распоясанный*; γazā nemheg γarxa *гадаа нөмгөн гарах.*

нэмһэглэхэ/ nemheglexe (Khori., Aga., Tunk., San.) *нөмголох: расстёгиваться, распоясываться*; degelē nemheglexe *дээлээ нөмголох.*

нэмэ/ neme (Aga., Khori.) *бидэр: крапинки, пятна, полосы у животных*; soḇxoron soḇxoron soyoroŋxōĕ sōxorxoŋ nemetē boro ulāxaŋ, soxomnoŋ soxomnoŋ xâńilaŋxāĕ halžâla bolomgūi nùxer yüme *цовхрон цовхрон цогисон цоохорхон бидэртэй бор улаан, чухамлан чухамлан ханилсан салж л боломгүй нохор юм.* (БАД)

нэмэргэ/ nemerge (Khori., Aga.), **nȯmȯrgȯ** (Tson., Tunk., San.), **nemürgü** (Kham.) *номрог: накидка*; ara bėyēm xuyâglahaŋ arbaŋ xoyor zabdartāĕ xùxe xambaŋ nemergēyi nemerižė urādnab *ар биеийг минь хуягласан арван хоёр завдартай хох хамбан номрогийг номорч урин дууднам.* (БМД); // Mo. nemürge

нэмэри/ nemėŕi I (Khori., Aga., Tson., Tunk., San., Kham.) *нэмэр* 1. *прибавка, добавка*; nemėŕi ùgšė andaldaxa *нэмэр өгч арилжих*; 2. *помощь, содействие, вклад, лепта*; tuha nemėŕi *туг нэмэр*; xubi nemėŕi *хувь нэмэр*; tuha nemėŕi bolxo *туг нэмэр болох*; tùre bùtēžė bāĕhaŋ xùbūnē exe

esegede tuhalamžȧ bolγoŋ ụ̀gdeg alta mụ̀ŋgụ̀, ed, ėdē̱ŋ gụ̀ eldebī̱ŋ yū̃meŋ nemeŕi gē̱šė *той хурим бүтээж буй хүүгийн эх эцэгт тусламж болгон өгдөг алт мөнгө, эд, идээ буюу элдэв зүйлсийг нэмэр гэдэг*; // Mo. nemeri

нэмэри/ nemė́ŕi II (Khori., Aga.) *нөмөр, халхавч*: *укрытие*; gerē̱ nemė́ŕi *гэрийн нөмөр*; // Mo. nömüri

нэмэрилэхэ/ nemerilxe (Khori., Aga., Tson., Tunk., San.) *нэмэрлэх*: *прибавлять, добавлять, надбавлять, дополнять*; bürē̱he nemė́ŕilxe *бүрээс нэмэрлэх*; // Mo. nemerilekü

нэмэрхэ/ nemeŗxe (Khori., Aga.), **nemeŕixe** (Tson., Kham.) *номрох* 1. *набрасывать на плечи /накидку, плащ/*; degeĺi nemeŗšė hūxa *дээлээ номорч суух*; šȧra talāěn zụ̀lgede šȧžinūŋ sāěxan dasam be, šȧra ulānī̱n nemeregši šȧgžȧmenī̱n šȧbinar *шар талын зүлгэнд шашны сайхан дацан бий, шар улааныг нь нөмрөгч Шагжамуний шавь нар.*(ШМД); 2. *накрываться, покрываться*; degelē nemerēd untaxa *дээлээ номроод унтах*; 3. *перен. покрывать землю*; üyė́rē̱ uhan nemerexe *үерийн ус номрох*; ◊ degelē̱ nemeŗxe *перен. дээлээ номрох /шороо орох/*; // Mo. nömürkü

нэнгэхэ/ neŋgexe (Khori., Aga.) 1. *эрхэлж наалдах*: *прижиматься*; exedē neŋgexe *эх рүүгээ эрхэлж наалдах*; aba tē̱šē̱ neŋgėžė xüxiŋ xō̱rȯn derbene *аавынхаа элгэнд наалдаж хөөрөн баясан дэрвэнэ*; 2. *тонгойх, бохийх, духайх*: *наклоняться, подаваться вперёд*; neŋgėžė tüntū̱gē tālūlba *духаа огч үнсүүлэв*.

нэпэ/ nepe (Khori., Aga., Kham.) *шүд /дайран/, шүд /цохин/, шүд /татан/*: *напролом*; šėreŋge sōγūr nepe tatažȧ γaŗxa *ширэнгэн дундуур шүд татан гарах*.

нэптээн/ neptē̱ŋ *Хамниганы овог* /БР/: *Хамниганский род*.

нэрбэгэр/ nerbeger (Khori., Aga.) 1. *нэрэвгэр*: *свисающий*; nerbeger xormōē̱ *нэрэвгэр хормой*; 2. *сэглэгэр, сэгсгэр*: *лохматый и растрёпанный*; nerbeger ụ̀hetē̱ ȧmitaŋ *сэглэгэр үстэй амьтан*; // Mo. nerbeger

нэрүү/ nerū̃ (Khori.), **bụ̀gdō̱** (Aga., Kham.) *бөгтгөр, богцгор, бохгор*: *сутулый*; nerū̃ ńụ̀rγatāě *бөгтгөр нуруутай*.

нэрүүтэхэ/ nerū̃texe (Khori.), **bụ̀gdī̱xe** (Aga.), **bụ̀gdī̱kụ̀** (Kham.) *бөгтийх, бөгцийх*: *сутулиться*; ńụ̀rγàńī̱n γaŗšȧ nerū̃texe *нуруу нь гарч бөгцийх*.

нэрүүшэг/ nerū̃šėg (Khori., Aga.) *богцгордүү, бөхгөр*: *сутуловатый*; nerū̃šėg ńụ̀rγatāě *богцгордүү нуруутай*.

нэрхирхэ/ nė́ŕxiŗxe (Khori., Aga.) *түрхрэх, нирхийх*: *издавать сильный шум*; zoŋ hūŕihā nė́ŕxirem bodošọbọ *олон хүн суудлаасаа нирхийн босов*.

нэрһэ(н)/ neŗhe(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.), **nerese** (Tson., Kham.) *нэрс*: *голубика*; neŗhe tū̃xe *нэрс түүх*; zō̱xē̱de neŗhe xuḍxād ėdixe, neŗhe ėdē̱d uha ūžȧ bolxogū̃i, šüdeŋ xaḡsaxa *зөөхийд нэрс хутгаад иднэ, нэрс идээд ус ууж болохгүй, шүд хагсана*; // Mo. nersü

нэрьелгэ/ nėŕyėlge (Khori., Aga.) *нэргэх, нүргэлэг: шүм*; nėŕyėlgēn dūŋ *ниргэлийн дуу*; nādanda xabādalsahaŋ zalūšūl xǫyǫr mǫžǫ bolōd, xùm būŕi xǫyǫr xažūdā bāčyā xùnē arār sāḏxi xùntēn γar γarā bārilsažā bultāraŋ xolboldōd, xǫyǫr tēšē nāčyaŋ badag badayār ēlžėleŋ dū dūldag nādani nėŕyėlge gexe *наадамд оролцсон залуус хоёр тал болоод, хүн бүр хоёр хажуудаа байгаа хүний араар цаадах нүхэй нь гар гараа барилцаж бүгдээрээ халбалдоод, хоёр тийшээ найган бадаг бодгаар эллэлэн дуу дуулдаг наадмыг нүргэлэг гэдэг.*

нэрьехэ/ nėŕyėxe (Khori., Aga.) 1. *ниргэх: ударять, сверкать бить с силой*; teŋgeŕi nėŕyėxe *тэнгэр ниргэх*; 2. *нижигнэх, нүргэлэх: греметь, грохотать*; teŋgėŕīn dūŋ nėŕyėxe *тэнгэрийн дуу нүргэлэх*; 3. *дуулж нэргэх: шуметь*; ȧyȧŋγȧšȧ abaγāě nar ȧyȧŋγalza nėŕyīte *ая дуутай авгай нар аялан дуулж нэргээч.* (БАД)

нэтэрүү/ neterū (Khori., Aga., Tunk., San.) *шаргуу, шүргүү, нөр: упорный, настойчивый, неотступный; напористый*; neterū oroldolγo *шаргуу оролдого*; neterū žūḏxel *шүргүү зүтгэл*; neterū beṛxēr *нөр хичээнгүйгээр*; neterū šȧŋγār эрс (*хэт*) *чангаар.*

нэрэ/ nere (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson., Bar.) *нэр* 1. *имя, название, наименование*; nere obog *нэр овог*; nere soxoxo *нэр цохох*; nere ùgexe *нэр огох*; ara nere *энхрий нэр*; nere ėŕixe *нэр гүйх*; neredē dāgdaxa *нэр хүнддэх*; nerete mixaŋ: ere xùnde xǫyǫr dala, xǫyǫr aḏxāl, xǫyǫr ùnder xabahaŋ, xǫyǫr ùrgeŋ, exener xùnde xǫyǫr hūžė, xǫyǫr mǫžǫ, xǫyǫr šȧγāěta tābidag *нэрт мах эр хүнд: хоёр дал, хоёр атгаал, хоёр дорвон ондор хавирга, хоёр эрүү, эмэгтэй хүнд: хоёр сүүж, хоёр дунд чомог, хоёр шагайт чомог тавьдаг*; 2. *честь*; nere tùre *нэр тор*; nere xuxaraŋxār yȧha xuxarahanīn dēre *нэр хүгарахаас яс хүгарсан нь дээр*; // Mo. ner-e

нэрээлтэ/ nerēlte (San.) *аминдай: тезка*; tere bėdi xǫyǫr nerēltebdi *тэр бид хоёр аминдай.*

нэхэбэри/ nexeberi I (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.), **nekebùri** (Kham.) *нэхэмжлэг: взыскание*; nexeberi bėšėg *нэхэмжлэх бичиг*; // Mo. nekebüri

нэхэбэри/ nexeberi II *зарга: иск*; nexeberi xexe *зарга хийх*; // Mo. nekebüri

нэхэбэри/ nexeberi III *нэхэмжлэг: запрос*; nexemžėlel bėšėxe *нэхэмжлэг бичих*; // Mo. nekebüri

нэшэгэнэхэ/ nėšėgenexe (Khori., Aga.) *начигнах: шуметь, громыхать, стучать*; tergīn duγui nėšėgenexe *тэрэгний дугуй начигнах.*

нэшэгэнээн/ nėšėgenēŋ (Khori., Aga.) *начигнаан, тачигнаан, төвөргөөн: шум, топот*; mǫŕinōě nėšėgenēŋ *морин төвөргөөн.*

нэшэн/ nėšėn tūlāě (Tunk.) *чигчий бүүвэй: мизинец.*

нэшэхэ/ nėšėxe (Khori., Aga.), nėšxe (Tson.), **nišėkü** (Kham.) 1. *цохих, балбах: бить*; dalāčŋ dǫĺyōŋ xaḇsayāě nėšėxe *далайн долгион хавцгайг балбах*; 2. *моргох: ударяться /головой/*; xaraŋxīda modo nėšėxe *харанхуйд мод мөргөх*; 3. *давирах: понукать /коня, ударяя ногами/*; xàšàm mǫŕiyė nėšėxe *хашин морийг давирах.*

нээлгэ/ nēlge: nēlge salaki (Kham.) *нөөлөг салхи: вихристый ветер*; nēlge salaki üĺēdžė sūyėkü *нөөлөг салхи үлээж сийгэх.*

нээрэхэ/ nērexe (Khori., Aga.) *нээгдэх, онгойх: открываться, отворяться*; aγ̈ī̈ŋ ama nērexe *агуйн ам нээгдэх.* (БАУ)

нээрээһээ/ nērēhē (Khori., Aga.) *нээрээ, нээрээгээсээ: действительно, в самом деле*; nērēhē xeleneb *нээрээгээсээ хэлж байна.*

нюдаргалха/ nudurγalxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **ńǫdorγalxa** (Tson.), **ńidurγalxa** (Kham.) 1. *нударгалах: бить кулаком*; ńụdurγalžȧ šā̄xa *нударгалж шаах*; 2. *нудрах: сдирать кожу с туши, поддевая кулаком, снимать кожу, поддевая сжатой в кулак рукой*; ńụdurγalžȧ ụ̊bšėxe *нударгалж өвчих*; // Mo. nidurγalaqu

нюдарга(н)/ ńụdurγa(ŋ) I (Khori., Aga., Tunk., San.), **ńǫdorγa** (Tson.), **ńidorγa** (Kham.) 1. *нударга: кулак*; ńụdurγā̆ zaŋgiḍ̊xa *нударгаа зангидах*; ńụdurγan nanšȧldāŋ *нударган зодоон*; ńụdurgī̆n šėnē šȧra tohoŋ *нударгын чинээ шар тос*; nudurγa sōγō bȧžūxa *гартаа атгах, нударга далайж барих*; muxur ńụdurγa *хоосон гар*; ńụdurγa ėdū̆lxe *нударга өгөх, нударга үзүүлэх*; 2. *нударга /ханцуйн/: обшлаг*; ńǫdorγatāĕ dēl *нударгатай дээл*; (Tson.) būlγaham bāĕγā hā̄ńi turūŋ, hexexede ńụdarγa gexe *буулгасан байвал туруу, сөхвөл нударга гэдэг*; 3. *зодоонч: драчун, драчливый* (Khori.) *драчун, забияка*; teremnāĕš xụ̊xe ńụdarγa yȧbahaŋ ābdā *тэр маань чиг залуудаа нударга зөрүүлчихдэг л явсан биз дээ*; // Mo. nidurγ-a

нюдарган/ ńụdarγa(ŋ) II *нударган: кулак*; ńụdurγam bȧyȧšūl *нударган баячуул*; ńụdarγam bȧyȧnāĕ basaγaŋ gėžė yėxē̆r xȧšūlagš̆ȧhambi *нударган баяны охин гэж ихээр гадуурхагддаг байж билээ*; // Mo. nidurγan

нюдүүр/ ńüdū̆r (Khori., Aga.), **ńidū̆r** (Kham.) *нүдүүр: чугунный пестик*; sāĕŋ ńüdū̆r *цайн нүдүүр*; // Mo. nüdügür

нюдэ(н)/ ńüde(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.) *нүд: глаза, глаз, очи, око*; belteger ńüdeŋ *бултгэр нүд*; ǫńiγor ńüdeŋ *онигор нүд*; iraγar ńüdeŋ *дургар нүд*; žī̆peger ńüdeŋ *жийхгар нүд*; ńüde hoxoṛ̊xo *нүд сохрох*; ńüde ulāĕxa *нүд улайх*; ńüde ėŕē̆lžėlxe *нүд эрээлжлэх*; ńüde šȧlaxa *нүд чилэх*; ńüde tȧĺimāraxa *нүд талимаарах*; ńüde xüšėxe *нүд хөших*; ńüde saṛγaxa *нүд гялбах*; ńüde šėṛyėxe *нүд ширгэх*; ńüde ńūrgüi šā̄xa *нүд нүүргүй зодох*; ńüdō̆ saḅ̊šȧxa *нүдээ цавчих*; ńüdē̆ tuḍ̊xaxa *нүдээ тусгах*; ńüdō̆ ǫńiγōxo *нүдээ тусгаж харах*; ńüde amaŋ *нүд ам*; ńüdērē̆ ńē̆xe *нүдээрээ инээх*; ńüdē̆ xaraxa *нүдээ харах*; ńüdē̆ ǫńī̆lγoxo *нүдээ онийлгох*; ńüdē̆ belte xaraxa *нүдээ бултийтэл харах*; ńüde amā erbegenū̆lxe *нүд амаа ирвэгнүүлэх*; ńüdē̆ xarāgüi gülgeŋ *нүдээ хараагүй голөг*; ńüdō̆ yėxe bolγoxo *нүдээ том болгох*; ńüde mūtāĕ *нүд муутай*; ńüdende xuṛγā xexe *нүдэнд хуруугаа хийх*; ńüdēr ǫ̈lmoho güilgexe *нүдэн дээгүүр нулимс гүйлгэнэх*; ńüdō̆ sī̆bī̆lgexe *нүдээ цийлийлгэх*; ńüdērē̆ xem-žėxe *нүдээрээ хэмжих*; ńüdērē̆ güilgėžė umšȧxa *нүдээрээ гүйлгэж унших*; xū̆geŋ ńüdeŋ *хүүхэн хараа*; ńüdenē̆ seseg̈ī̆ *нүдний цөцгий*; ńüdenē̆ xụ̊lxe *нүдний хөлх*; ńüdenē̆ irā *нүдний яраа*; ńüdenē̆ xarā *нүдний хараа*; ńüdenē̆ γal *нүдний гал*; ńüdenē̆ bulaŋ *нүдний булан*; ńüdenē̆ šėl

нудний шил; ńüdenē zuḇxi *нудний зовхи*; ńüdenē daralta *нудний даралт*; ńüdenē bulāĕ *нудний булай*; ńüdenē bog *нудний бог*; ńüdenē xoro γarγaxa *нудний хор гаргах, дугхийх*; ńüde ńūrgüi *нуд нүүргүй*; ńüde ȧńixa *нуд аних*; ńüde ȧńildaxa *нуд анилдах*; ńüde andūraxa *нуд андуурах*; ńüde oroxo *нуд орох*; ńüde xaltȧŕixa *нуд халтирах*; ńüde bōhetexe *нойр хүрэх, нуд анилдах*; ńüde xüxürxe *нуд хохрох*; ńüdō xüxürter xaraxa *нудээ хохортол харах*; ńüde šišėxe *нуд чичих*; ńüdende xüiteŋ *нудэнд хүйтэн*; ńüdende dulāŋ *нудэнд дулаан*; ńüdende toroxo *нудэнд торох*; ńüdende ụŕiŋ *нудэнд урин*; ńüdende zọxid *нудэнд аятайхан*; ńüde dūreŋ *нуд дүүрэн*; ńüde xūraxa *нуд хуурах*; ńüde tȧbixa *нуд тавих*; ńüden dēre *нудэн дээр*; ńüde aldama *нуд алдам*; ńüde dalda oroxo *нудээс далд орох*; ńüde bụĺāxa *нуд булаах*; ńüde tataxa *нуд татах*; ńüde adūlaxa *нуд хариулах*; ńüdō ȕzūrlexe *нудээ үзүүрлэх*; ńüde šüdü ȕzūrlexe *нуд шуд үзүүрлэх*; ńüde xụžȧrlaxa *нуд хужирлах*; ńüde tāĕlaxa *нуд тайлах*; ńüden tūdeḇče malγāĕ *далдын хар малгай*; dȕrben ńüdetē noxōĕ *дорвон нудтэй нохой*; ńüde balāĕ ėtigexe *нудэн балай итгэх*; ńüdenīn xuṛsa *нуд нь хурц*; ńüdeńīn xuṛsa šėxenīn honor *нуд нь хурц, чих нь сонор*; ńüdenhē aldaxagüi *нуд салгалгүй ширтэх*; ńüdendē ėtigėžė yȧdaxa *нудэндээ итгэж ядах*; ńüde amandam bū ȕzegde *нуд аманд минь бүү үзэгд*; ńüde saḇšȧxa zūra *нуд цавчих зуур*; xuṛsa ńüdetē xȕŋ *хурц нудтэй хүн*; ńüde harγāma xuḇsaha *нуд гялбам хувцас*; ńüde xaḏxama xaraŋxï *мод моргомоор харанхуй*; ńüde xaraxagüi halxiŋ *нуд нүүргүй салхи*; ȕzexe ńüde bolxo *үзэх нуд болох*; ńüde aman orōĕ dērē γaṛxa *нуд аман орой дээр гарах*; ńüdenhē γal sȧxixa *нудээс гал цахих*; gešühenē ńüdeŋ *модны нуд*; ȕbdegē ńüdeŋ *овдгийн нуд*; xaṛtïŋ ńüdeŋ *хонийн нуд*; xanīŋ ńüdeŋ *ханын нуд*; soŋxonōĕ ńüdeŋ *цонхны нуд*; šėrēgē ńüde *ширээний нуд*; ȕxer ńüdeŋ *үхрийн нуд*; xọńin ńüde *хонины нуд /цэцэг/*; // Mo. nidün

нюдэхэ/ ńüdexe (Khori., Aga., Tunk., San.), **nidükü** (Kham.) *нудэх* 1. *толочь пестом*; ūr sō xēd ńüdexe *уур дотор хийж нудэх*; 2. *колотить, избивать кого-л*; sọxižọ ńüdexe *зодож нудэх*; // Mo. nüdükü

нюрга(н)/ ńụrγa(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.), **ńiru, niroγū** (Kham.), **ńụrū** (Bar.), **ńọrū** (Tson.) 1. *нуруу: спина*; ńụrγa hēr *нуруу сээр*; ńụrγa turγu *нуруу туруу*; ȕndȕr ńụrγa *өндөр нуруу*; naḇtar ńụrγaŋ *намхан нуруу*; bȕgdeger ńụrγaŋ *богтор нуруу*; šėleger ńụrγaŋ *чилгэр нуруу*; ńụrγanāĕ heṛteŋ *нурууны сэртэн*; ńụrγanāĕ yȧhaŋ *нурууны яс*; ńụrγā bȕxïlgexe *нурууган бохийлгох*; ńụrγā bȕxïšter xȕdelxe *нурууган бохийтол хөдлөх*; ńụrγā beṛtexe *нурууган бэртэх*; ńụrγā sexelxe *нурууган цэхлэх*; ńụrγā sọxiūlxa *нурууган жанчуулах*; ńụrγïn ėĺbexe *нурууг нь илэх*; ńụrγā xitarūlxa *нурууган хотойлгох*; ńụrγā xȕrgïlgexe *нурууган матийлгах*; ńụrγā zoxolxo *нуруу загатнах*; mọŕinōĕ ńụrγan dēre ȕdexe *морины нуруун дээр өсөх*; ńụrγā yaṛhaŋ xȕŋ *нуруу нь гарсан хүн, хах хүн*; ńụrγā ȕrgelxe *нурууган үүрэх*; ńụrγā xarūlxa *нурууган харуулах*; ńụrγārā xaraxa *буруу харах*; ńụrγa ńụrγārā xaralsaxa *нуруу нурууганаа харалцах /хоёр тийшээ болох/*; ńụrγa hāĕtāĕ xȕŋ а). *ондор хүн*, б). *нуруутай, голч хүн*; ńụrγā aḇxa *нурууган авах*; ńụrγa ńụlγaṛxa *нуруу холгох*; ńụrγa ńụlγaṛxadan üńēnē šȧralūlhan tohondo

bābaγāĕŋ hùlhe xọ́ližọ́ tùrxi͡ōd edgēdeg *нуруу холгоход нь үнэний шарлуулсан тосонд баавгайн цөс хольж түрхээд эдгээдэг*; ńụrγandan xelexe *нуруунд нь хэлэх*; 2. *чац: рост, возраст*; ńụrγār ùnder *нуруугаар өндөр*; ńụrγār nabtar *нуруугаар намхан*; ńụrγā xùsexe *нуруу нь гүйцэх*; ńụrγa xùrxegüi *нуруу хүрэхгүй*; 3. *уул нуруу: хребет*; xadī̆ŋ ńụrγaŋ *уулын нуруу*; 4. *дээл нуруу: верхняя часть чего-л*; xirōgē ńụrγaŋ *хөрөвчий нуруу*; xargī̆ŋ ńụrγaŋ *харгуйн дээл /говөн/*; γazarāĕ ńụrγaŋ *газрын гадаргуу*; 5. *дам нуруу: балка, матица*; māĕxanāĕ ńụrγaŋ *майхны нуруу*; ńụrγa modoŋ *нуруу мод*; 6. *дүн нуруу: пора, сезон*; ùgelē ńụrgī̆yė abxa *овлийн ид үеийг авах*; 7. *ар нуруу: спинной*: abī̆ŋγā ńụrγanda xorγodoxo *аавынхаа ард нуугдах*; // Mo. niruγun

нюруулха/ ńụrūlxa (Aga., Khori.) *нуруулдах: аккуратно сложить верхушку стога*; hürī̆ŋ orōĕyė borōdo nebte noroxogūigōr, oboγorōr zọxiōžọ́, borōγōĕ uhaŋ dōšō yōžoŋ urdaxār zahaxāčyė hüŕi ńụrūlxa gexe *нуруу өвсний оройг бороонд нэвт норгохгүйгээр, овгороор гудийлгэн дэллэж бороony ус доошоо гоожин урсахаар засахыг нуруу нуруулдах гэдэг.*

нютаг/ ńụtag (Khori., Aga., Tunk., San.), **nitog** (Kham.), **ńọtog** (Tson.), **nutug** (Bar.) 1. *нутаг: родное место, родина*; türehen ńụtag *торсон нутаг*; ńụtag oronōĕ xùŋ *нутаг орны хүн*; ńụtag uhu *нутаг ус*; tōntoto ńụtagnī̆ *тоонот нутаг минь*; ńụtaγāĕ zanšàl *нутгийн зөвлөл*; ńụtaghā γaŗxa *нутгаас гарах*; xàŕi ńụtag *харийн нутаг*; 2. *орон нутаг: местность*; hāĕxaŋ ńụtag *сайхан нутаг*; - ńụtag xānaw? - ńụtag Sāĕdamda - *нутаг хаана вэ? - нутаг Цайдамд*; // Mo. nutuγ

нютагжаха/ ńụtagžàxa (Khori., Aga.) 1. *нутагших: осваиваться, привыкать к новому местожительству*; ende yėrēd ńụtagžàxa *энд ирээд нутагших*; 2. *идээших: акклиматизироваться*; manāĕ orondo ńụtagšàhaŋ uryamal *манай оронд нутагшсан ургамал*; // Mo. nutuγsiqu

нютаглаха/ ńụtaglaxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **ńọtogloxo** (Tson.), **nutuglax** (Bar.), **ńitoglaxa** (Kham.) *нутаглах: обитать, жить в какой-л местности*; zum bolxodo žàrāxāĕγār ńụtaglagšàbdi *зүн болоход Жараахайгаар /голын нэр/ нутагладаг*; // Mo. nutuγlaqu

нютагтай/ ńụtagtāĕ (Khori., Aga., Tunk., San.), **ńọtogtōĕ, nitogtī̆** (Kham.), **nutuktī̆** (Bar.) *нутагтай: имеющий жительство где-л*; žàbxarā žèbxerē ńụtagtāĕ žàram maŋγatī̆ŋ xùbūmbi *Жавхраа Жавхрээд нутагтай жаран мянгатын /баяны/ хүү би*; obōto γašūn ńụtagtāĕ oloŋ oŋγotī̆ŋ xùbūmbi *Овоот гашуун нутагтай олон онготын (бөөгийн) хүү би*; // Mo. nutuγtai

нюур/ ńūr (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.), **ńūr** (Kham.) *нүүр* 1. *лицо, лик*; ńūr ama *нүүр ам*; ńūr šàrāĕ *нүүр царай*; seber ńūr *царайлаг нүүр*; badxatāĕ ńūr *батгатай нүүр*; ńūr γarā uγāxa *нүүр гараа угаах*; ńụrāĕ sawaŋ *нүүр гарын саван*; ńūr ńūrā xaralsaxa *нүүр нүүрээ харалцах*; ńūr ńüdegüi šūrγa *нүүр нүдгүй шуурга*; ńūrā daraxa *нүүрээ дарах*; ńūr dēren xelexe *нүүрэн дээр нь хэлэх*; ńūrā burūlxa *нүүр бууруулах*; ńūrāĕ bụyàŋ *нүүрийн буян*; nere ńūrā baraxa *нэр нүүрээ барах*; ńūr šürgüi ùldexe *нүүр шүүргүй хөөх*; ńūr ulalzaxa *нүүр улалзах*; ulaŋ ńūr *улаан нүүр*; ńūr ụšàŗxa *нүүр учрах*; ńūr tulxa *нүүр тулах*;

ńūr ulāĕxa *нүүр улайх*; ńūr ulāĕmār yūme *нүүр улаймаар юм*; ńūr xalaxa *нүүр халах*; ńūr mūtāĕ *нүүр мууталй*; ńūr hāĕtāĕ *нүүр сайтай*; xūrmag ńūr *хуурамч нүүр*; bodoto ńūr *унэн нүүр царай*; olnōĕ ńūr *олны нүүр*; ńūr zuzāŋ *нүүр зузаан*; ńūr ùxe *нүүр огох*; ńūr xaraxa *нүүр харах*: а). *царайчлах*, б). *мал тохой татах*; ńūr tala zahaxa *нүүр мал засах*; ńūr adūlxa а). *нүд харцулах*, б). *хүний нүүрийг ажих*; ńūr olxo *нүүр олох, нэр олох*; ńūrā tùĺixe *нүүрээ шарах*; ńūr aldaxa *нүүр алдах*; ńūrā šėrlexe *нүүрээ ширтэх*; ńūrā ùzūlxe *нүүрээ үзүүлэх*; xoyọr ńūr yaryaxa *хоёр нүүр гаргах*; tàńilāĕ ńūr xalūŋ *танилын нүүр халуун*; ńūr̰tā yaltāĕ ńüdendē sogtōĕ *нүүрэндээ галтай, нүдэндээ цогтой*; xùnē̄ ńūr bàŕixa *хүний нүүр барих*; ńūrā baraxa *нүүрээ барах*; ńūr taxalxa *нүүр тахлах*; ńūr taxalxa mal *нүүр тахлах мал*; ńūrē xexe yazargüi bolxo *нүүрээ хийх газаргүй болох*; ėšėxe ńūrtā ėĺige ńā̄xa *ичих нүүртээ элэг наах*; bàyàŋ xùn tabaŋ xāḍta ńūrtāĕ *баян хүн таван хаанд нүүртэй*; 2. *лицевая сторона*; xanzī̄ŋ ńūr *авдрын нүүр*; šėrēgē̄ ńūr *ширээний нүүр*; 3. *страница*; nomōĕ arbaḍxi ńūr̰ta ùzegtï̈ *номын аравдугаар нүүрт үзэг үү*; họńiŋyōĕ ėxiŋ ńūr *сонины тэргүүн нүүр*; // Mo. niγur

нюуса/ ńūsa (Khori., Aga., Tunk., San.), ńūtsa (Kham.) *нууц*: *тайна, секрет*; ńūsa dalda *нууц далд*; ńūsa γazar *нууц газар*; seregē̄ ńūsa *цэргийн нууц*: ńūsār xeleh ī̄n ċutaγāĕ zoŋ xū dūlā *нууцаар хэлснийг нь цэргийн улс цугийг нь дуулжээ*; // Mo. niγuča

нюуха/ ńūxa (Aga., Khori., Kham., Tunk., San.) 1. *нуух*: *прятать*; homō xarbād numā ńūxa *сумаа харваад нумаа нуух*; 2. *далдлах*: *скрывать, утаивать, таить*; ńū ńūhār ńurγanāĕ zaḅharār, xaḅšà xaḅšáhār xabahanāĕ zaḅharār *нуу нуусаар нурууны завсраар, хавч хавчсаар хавирганы завсраар*; // Mo. niγuqu

нюхалаха/ ńụxalaxa (Aga., Khori., Tunk., San.) *нухлах*: *растирать, массировать*; emēl̄ē̄ xanāĕ bū̄rgede ńuxalažà oṛ̰xihoŋ yūmeldā *элээлийн юуны бүүргэт нухалж орхисон юм л доо.* (БМУ); // Mo. nuqulaqu

нюһагар/ ńụhaγar (Aga.) *сулбагар, дорой*: *вялый, слабенький*; ńụhaγar hụĺmaγar xùŋ *сулбагар дорой хүн.*

нюһа(н)/ ńụha(ŋ) (Khori., Aga., Bar., Tunk., San.), **nusa(tson)**, **ńisee** (Kham.) *нус*: *сопли*; ńụhā ńī̄xe *нусаа нийх*; ńụhārā nā̄žà, ńụdaryārā šā̄xa *нусаараа наажс, нударгаараа шаах*; // Mo. nisun

нюһыха/ ńụhïxa (Aga.) *сулбайх, доройтох*: *становиться слабым*; xàńā̄darād ńụhī̄žà yàbana *хаашад хүрээд сулбайж явна.*

нюсэгэн/ ńụsegeŋ (Khori., Aga.), **nitsùgùŋ** (Kham.), **ńụtsgeŋ** (Tson.) *нүцгэн*: *голый, нагой, обнажённый*; ńüsegeŋ γar *нүцгэн гар*; γaxāĕ yàbaγaŋ, noxōĕ ńüsegeŋ *гахай явган, нохой нүцгэн*; // Mo. ničügün

няагаһа(н)/ ńā̄γaha(ŋ) (Khori., Tunk., San.), **ńā̄xa** (Kham.), **ńūxa** (Tson., Aga.), **nūxa** (Tson.) *нуух*: *гной /на глазах/*; ńüdenē̄ ńā̄γahaŋ *нүдний нуух*; ńā̄γahī̄ŋ gēd ńüdī̄ŋ tehelbe *нуухыг нь авах гээд нүдийг нь сохлох*; // Mo. luuq-a/nuuq-a

няадаһа(н)/ ńā̄daha(ŋ) (Khori.) *хий овчин, хоорүү, хийрхэл*: *нервная возбудимость*; ńā̄dahā xùdeldexe *хий нь ходлох, хоорүү нь ходлох.*

няадаһарха/ ńā̄daha̱ŗxa (Khori.) *хийрхэх, овчигнох: доходить до крайнего нервного расстройства, быть в состоянии нервного возбуждения*; xī̱ŗxežė ńā̄daha̱ŗxa *хийрхэж овчигнох.*

няадаһатай/ ńā̄dahatāă (Khori.) 1. *хийрхүү, хийрхэг, юмтай: нервнобольной, истерический*; ńā̄dahatāă xůŋ *хийрхүү хүн*; 2. *эгдүү хурэм, эгдүүцэм: надрывный*; ńā̄dahatāă ėńē̄deŋ *эгдүүтэй инээд, эгдүүцмээр инээд.*

няалдаха/ ńā̄ldaxa (Khori., Aga., Tunk., San.) *наалдах: склеиваться, приклеиваться, прилипать, приставать*; homonōēn ůzů̄ŗte xášáyė šėnēŋ šụhaŋ ahaldažá yėrēdle máŋyálāě dundan ńā̄ldabala *сумных нь үзүүрт хачгийн чинээн цус халдаж ирээд л магнай дунд нь наалдав гэнэ.* (БМУ); // Mo. naγalduqu, niγalduqu

няапагар/ ńā̄paγar (Khori., Aga.) *налчгар жижиг (хамар): приплюснутый (о носе)*; ńā̄paγar xamaŋtāě xůbů̄ŋ *налчгар хамартай хүү.*

няасагар/ ńā̄saγar (Aga., Khori.) *навшгар, налчгар: приплюснутый (о носе)*; ńā̄saγar xamaŋtāě *навшгар хамартай*; ńā̄saγar žā̄xaŋ xamar *налчгар жижигхэн хамар.*

няатагашаха/ ńā̄taγašáxa (Khori., Aga.) *нялдаганах, нялганах: подлизываться, лебезить, вести себя подобострастно*; *миндальничать*; ńūr dēren nā̄taγášáxa, ńụrγan dēren yōtoγšọxo *нүүрэн дээр нь нялдаганаж, нуруун дээр нь ётолзох.*

няаха/ ńā̄xa (Khori., Aga., Tunk., San.), **ńā̄x** (Bar.), **niāxu** (Kham.) *наах: клеить, приклеивать*; sabūγār ńā̄xa *цавуугаар наах*; ńụhārā ńā̄xa ~ *шүлсээрээ наах*; xuḅsahanāě esxeheŋ xụbinūdāě zaxa talada burū tēhēn hō̱lžū̱ bůd dėĺū̱gēr ńā̄žá, terēnē dáxiŋ ńụγalaŋ dėĺū̱dežė ńā̄γād ėĺū̱rdežė daraxa *хувцасны эсгэсэн хэсгүүдийн зах талд буруу талаас нь соолжуу бос дэлүүгээр нааж, түүнээ дахин нугалан дэлүүдэж наагаад, илүүрдэж дарах*; urdā xaražá uladā ńā̄xa *урдаа харж, уландаа наах ~ амыг нь харж, аяыг нь дагах*; // Mo. naγaqu, niγaqu

няаша/ ńā̄šá (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *нааш*: 1. *сюда, поближе*; ńā̄šá sā̄šā̄ gū̱ixe *нааш цаашаа гүйх*; 2. *скоро, в скором времени*; düte ńā̄šá yėrexegůi *ойр наашид ирэхгүй*; 3. *перен. поддаваться лечению /о болезни/, идти на поправку /о больном/*; ńā̄šá xaraxa záyā̄ bāěgā agšá hāě *наашаа харах заяа байдаг болоосой*; 4. *чуть не*; tālaxahā ńā̄šá bolxo *үнсэхээс наагуур болох*; 5. *до, до тех пор, до тех пор пока*; miŋyahā ńā̄šá ůxegūi *мянгаас нааш огохгүй*; // Mo. nasi, inaγsi

нямняа/ ńānńā̄ I (Khori., Aga.) *багваахай цэцэг: одуванчик*; ůnder xada ūla ō̱de γaŗšá yábatarā žā̄xaŋ esedgexedē ńāmńā̄γāě ėši tahalžá šū̱hī̱n zāĺyā̄d bāěxada yėxēr ámiḍxaŋgūigēr ọŕyọldo γaŗxa *өндөр хад уул өвд гарч явтлаа жаахан ядраад ирвэл багваахайн иш таслаад шүүсий нь залгиад байхад ихээр амьсгаадалгүй оргилд гарна.*

нямняа/ ńānńā̄ II (Aga., Khori.) *хүүхдийн хэллэгээр: хоол: пища, кушанье*; ńāmńā̄γā ėdixe *хоолоо идэх*; ńāmnā̄ xėžė ůxe *хоол хийж өгөх*; ńāmńā̄ šānaxa *хоол будаа чанах.*

нятхааха/ ńātxā̄xa (Tunk.) *найтаах: чихать*; xūńi ńātxāxada buŗxaŋ ůŗšō̱ gėžė

хеledeg *хүн найтаахад бурхан оршоо гээж хэлдэг.*

няалха/ ńàhalxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **nisalxa** (Tson.), **nisolxa** (Kham.) *няслах: щёлкать пальцами*; šàγāĕ ńàhalxa *шагай няслах*; šụlū ńàhalxa *чулуу няслах*; хоŋхо bùxe ńàhalxa *богцэг няслах (богхонь; цэг- ямаа)*; // Mo. nisalqu

О/ О

обёоргогүй/ ọbiōrγogüi (Khori., Aga.) *анзаргагүй, санамсаргүй: нечаянный, неожиданный, необдуманный*; xüĺisegtī̆ ọbiōrγogüi aldū xebeb өршөөгөөрэй, *анзаргагүй алдаа гаргалаа.*

обёороошогүй/ ọbiōrōšọgüi (Khori., Aga.) *мэдэн ч мэдээгүй юм шиг, жишимчгүй: не замечающий чего-л*; ọbiōrōšọgüi bolōd hūxa *жишимчгүй суух.*

обёорхо/ ọbiōr̆xo (Khori., Aga.) *анзаарах: замечать, увидеть*; ọbiōr̆šọ xaraxa *анзаарч үзэх*; yū̆ xelex̄ī̆n hāĕsa ọbiōr̆šọ abārāĕ *юу хэлэхийг нь сайтар анзаарч аварай.*

обёорхогүй/ ọbiōr̆xogüi (Khori., Aga.) *анзаарахгүй: не замечать, игнорировать*; orōĕdō obiōrōgūib *ерөөсөө анзаарсангүй*; mónō boltor ọbiōrōgūi yàbanab *өнөө болтол анзаараагүй явна.*

обогод/ oboγod: oboγod gexe (Khori., Aga.) *овхос хийх: подпрыгнуть от испуга*; oboγod gèžè sọšọmsōrō "bùldegen xaxarā" gežè bèlindebe *овгос гэж цочсондоо "бөлдөг нь хагарлаа" гэж уулга алдав.*

ободог/ obodog (San.) *олонцог: седельная подушка*; mēĺi obodog *эмээлийн олонцог*; // Mo. obuγaskikü

оборготохо/ oborγotoxo (Khori., Aga.) *муужрах: получить сильный удар, быть оглушённым*; oborγoḍtor šā̄xa *муужиртал нударгалах*; oborγotōd unāhā̄ńi gù, xamar̆-hān šụha γarālhā šā̄saldānāĕ ilagšà bolxo *муужраад унавал эсвэл хамраас нь цус гарвал л шаацалдааны (нударган зодооны) ялагч болдог.*

обортохо/ oborṯoxo (Khori.) *муудах, доройтох: ухудшаться*; bèyè oborṯoxo *бие доройтох.*

оборготуулха/ oborγotūlxa (Khori., Aga.) *муужруулах: побуд. от* oborγotoxo; oborγotūlžà unaγāxa *муужруулах унагах.*

обтонги/ obṭoŋgi (Khori., Aga.) *долгонцог, шунамгай, шунахай: жаждущий чего-л; охваченный завистью*; yū̆mende obṭoŋgi *юманд долгонцог*; // Mo. obtunggi

обтохо/ obṭoxo (Khori., Aga.) *шунах, хорхойсох, хорхойтох: зариться, завидовать*; xùnē̆ yū̆mede obṭoxo *хүний юманд хорхойсох*; xùnē̆xide bū̆ obṭo, ōrōŋxiō bū̆ šàmarla *хүнийхэд бүү хорхойс, өөрийнхийгөө бүү чамла*; // Mo. obtuqu

обхо/ obxo: obxo obxo (Khori., Aga.) *овхос овхос: ехать, подрыгивая /в седле/*; obxo obxo gèžè yàbaxa *овхос овхос хийж явах*; orod xùn šèŋgi emēl dērē obxo obxo gèžè yàbā̄šà xembe? *орос хүн шиг эмээл дээрээ овхос овхос гэж явдаг хэн бэ?*; // Mo. obqu

обхогод/ obxoγod: obxoγod gexe (Khori., Aga.) *овхогос хийх: приподниматься*; obxoγod gèžè bodoxo *овхогос хийж босох*; // Mo. obquγaskikü

оглёобо/ oglōbo (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *арал: оглобли, оглобля*; tergīŋ oglōbo *тэрэгний арал*; yādag gēšèb haŋxinsag yàmān tergēŋ oglōbo *ядаг юм бэ сархинаг, ямаан тэрэгний арал.*

оглогор/ oglоyor (Khori., Aga.) *орвогор, сэглэгэр, сэгсгэр: взлохмаченный*; oglоyor xara ùheŋ *сэгсгэр хар үс.*

оглойхо/ oglōěxo (Khori., Aga.) *сэглийх, сэгсийх: быть взлохмаченным*; buxal oglōěxo *бухал сэглийх.*

огногор/ ognoyor (Khori., Aga.) 1. *аллай: разиня*; ognoyor xùŋ *аллай хүн*; 2. *цогногор: горбатый /о носе/*; oro ognoyor xamar *цов цогногор хамар*; // Mo. ongnayar

огнойхо/ ognōěxo (Khori., Aga.) *аллайх: быть разиней*; ognōěžǫ zogsoxo *аллайрч харагдах*; // Mo. ongnayiqu

огсогод/ ogsoyod: ogsoyod sogsoyod gexe (Khori., Aga.) *огцгос цогцгос хийх: бежать вприскочку /о зайце/*; ogsoyod sogsoyod gèžè güixe *огцгос цогцгос гүйх*; // Mo. oγčayaskikü

огсом/ ogsom (Khori., Aga., Tunk., San.), **ogtsom** (Kham., Tson., Bar.) *огцом: крутой, резкий, грубый*; ogsom èŕyè *огцом эрэг*; dàšibalbarāě ogsom ulāŋ èŕyè *Дашбалбарын огцом улаан эрэг*; // Mo. oγčum

огтолон/ ogtoloŋ (Aga., Khori.) *бүр мосон: навсегда; вовсе, совсем, совершенно; решительно, окончательно, сразу*; tùreheŋ geŗhē ogtoloŋ γaŗšà xàŕīŋ γazaŗta ùglōder ǫšǫxoγō bāěhaŋ basaγaŋ āělšàŋ yànzār xonogšǫhoŋ *торсон гэрээсээ бүр мосон гарч харийн газарт маргааш очих гэж байгаа охин айлчин янзаар хонодог сон.*

огторгой/ ogtoryōě (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *огторгуй: небо, небосвод*; ogtoryōěŋ ūdam *огторгуйн үүдэн*; ogtoryōě xolo šèndi lādla oroxo borōnīn tùrgenīnbē, oŗšǫloŋ xolo šèndi lādla ǫšǫxo nahanāěm tùrgenīnbē *огторгуй хол шиг мөртлөө орох бороо нь түргэн нь вэ, орчлон хол шиг мөртлөө очих нас минь түргэн нь вэ.* (БАД); // Mo. oγtaryui

одёголхо/ ǫdiγolxo (Tunk., San.) *удгалах: шаманить*; ǫdiγolxodō xelebe xīm: xāŋ xūńi üŕi ādla xarasa xūnde mexelūlxèyē bāěnalši gèžè xanāě ǫdiγolno *удгалахдаа хэлэв гэнэ, хаан хүний үр байтлаа харц хүнд мэхлүүлэх гэж байна шүү гэж ирээд удгална*; // Mo. niduγalaqu

одёгон/ ǫdiγoŋ (Tunk., San.) *удган: шаманка*; šǫŗto mixa bàŕixagūi šǫdoγūixaŋ ǫdiγoŋ *шорт мах барихгүй Шодгуйхан удган*; // Mo. niduγan

однохоол/ odnoxōl (Aga., Khori., Tunk., San., Tson., Kham.) *нэг морины тэрэг; хасаг тэрэг: однохолка*; olon zonōě urda bū dūγar, odnoxōl tergēŋ xōěno bū hū *олон хүний омно битгий дуугар, хасаг тэрэгний хойно битгий суу.*

одхон/ oǫxoŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *отгон: самый, младший*; oǫxom basaγaŋ *отгон охин*; āělāě üxibūdē egēm bayan oǫxoŋ, oǫxoŋ xùbūŋ γulamtā hàxixa *айлын хүүхдийн хамгийн бага нь отгон, отгон хүү голомтоо сахидаг*; // Mo. odqan

оёнго/ ọyọŋyo (Bar.) *чухал, чухал: необходимый, важный, существенный, актуальный, значительный*; ólódxûd ŏxe yurwaŋ erdene gedgĕr xawaršixad ûmxə maxatš ọyọŋyol bolondŏ *олсоход ооx сурвал эрдэнэ гэдгээр хаваршихад умх мах ч чухал л болно доо*; // Ma. oyoŋyo

оёнголох/ ọyọŋyolox (Bar.) *чухалчлах: считать важным, придавать большое значение; обращать особое внимание*; olyŏĕm muxarta xī̆dž xadyalhaŋ šâyāĕn šénĕŋ šâra tohŏ yéxe ọyọŋyoldž xawar boltor yaryāgûi gene *олойн мухарт хийж хадхалсан шалтай чинээ шар тосоо их чухалчилж хавар болтол гаргалгүй гэнэ.*

оёор/ ọyŏr (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson., Bar.) 1. *ёроол: дно, донышко*; âyágī̆ŋ ọyŏr *аяганы ёроол*; umadayāĕmši ọyŏrsŏ tatanal, ubsansanarāĕ yérexī̆yé zûŋnūbāgū *умдагийн мишь ч ураас татвалзана, увсанз нарын ирэхийг зогнов үү*; 2. *уг: глубина, глубь*; zûrxenē̆ ọyŏrhŏ *зүрхний ураас*; baxa menexē̆ŋ albata xara dalāĕŋ ọyŏrhŏn subažâ yaršâ yérĕdle obŏxŏĕyŏ zŏ̄žile xara dalāĕŋ érýé dĕre obŏ sobŏ yuĺidxabala *бах мэлхийн албат хар далайн ёроолоос нь цувж гарч ирээд л овоохойгоо зөөж л хар далайн эрэг дээр овоо цовоо цуглуулав гэнэ.* (БМУ); gerē̆ ọyŏr hâxixa *гэрийн мухар сахих*; // Mo. iruγar

оёоргүй/ ọyŏrgüi (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson., Bar.) *ёроолгүй: бездонный*; ọyŏrgüi xûnûg *ёроолгүй хувин*; ọyŏrgüi sûŋxēl *ёроолгүй цуцхээл /гуи ус/*; ŏĕgûi xûnde ûge bū̆ xele, ọyŏrgū̆i to̱rxodo uhu bū̆ xe *ойгүй хүнд үг бүү хэл, ёроолгүй торхонд ус битгий хий*; // Mo. iruγar ügei

оёорлохо/ ọyŏrloxo (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) 1. *ёрооллох: делать дно*; haba ọyŏrloxo *сав ёрооллох /савапд ёроол хийх/*; 2. *ёрооллох: покрывать дно*; haba xŏhom busâŋgûi ọyŏrlọžọ ûxe *савыг хоосон бүдээлгүй ёрооллож огох*; 3. *ёроолдох: засиживаться за чаепитием*; âyâya ọyŏrlọžọ hūxa *аяга ёроолдож суух*; // Mo. iruγarlaqu

оёорсог/ ọyŏrsog (Tson.), **taḅxasag** (Khori.), **bāčlyasag** (Aga.), **bāčlyasag** (San.) 1. *сүү шүлдэг тагдаг модон сууга: крышка*; ārsa, sayā busad ėdē̆ xedeg ûrgeŋ ād naḅtaṛxaŋ modoŋ amharta ọyŏrsog gėžė neretē̆ *аарц цагаа бусад идээ хийдэг ороп мортоо нанхан модон сав оёорцог гэж нэртэй*; ọyŏrsogtŏĕ hûŋ *суулгатай сүү*; 2. *талх исгэдэг сав: квашня*; ọyŏrsog sŏgŏ idxeheŋ talxaŋ *исгэх савапд хооллосон гурил*; // Mo. iruγarčay

ожорhоп/ ọžọṛhoŋ (Khori., Aga., Tunk.), **ọžọṛso** (Kham., Tson.) *зөгс ожирс: осока, хвощ болотный*; ọžọṛho xulahaŋ *ожирс хулс*; buryāhaŋ, žėžėxeŋ xuham modŏr gûremel gû, âĺi šürge xûšŏ̄d, terenē̆ zuḅšūlžâ ûxerē̆ šâbāhār xâyâlād, terenē̆ nâŕī̆xaŋ hurγāyār xụšād deren ọžọṛhoŋ, xagdaŋ metī̆yė xâyâžâ xụšâlta xēd dal boḍxŏdog *бургас, жижигхэн хусан модоор гормол буюу аль шорог хошоод, түүнээ тойруулж үхрийн шаваасаар хаялаад, түүнээ нарийхан шургаагаар хучаад дээр нь ожирс, хагд мэтийг хаяж хучилт хийгээд саравч босгодог*; // Mo. ojirsun

озогой/ ozoγŏĕ (Aga., Khori., Tunk., San.), **odzoγŏĕ** (Tson., Kham.) *озгой: половой член, пенис*; ozoγŏĕn toloγŏĕ *озгойн*

толгой; ozoγōĕn dalaŋ *озгойн тээрхий*; ozoγōĕn šàmarγa *озгойн шамлага*; ozoγōĕŋ xùbšėrge *озгойн ховчрог*; ozoγōĕŋ xùbšė *озгойн ховч*; oloŋ ùgede olzogūi, ozoγōĕn toloγōĕ yàhagūi *олон үгэнд олзгүй, озгойн толгой ясгүй*; // Mo. ojoγai

озоор/ ozōr (Bar.), **uzūr** (Khori., Aga.), **odzōr** (Kham.) *ёзоор*: *основание, стебель*; šüdnē ozōr *шүдний ёзоор*; // Mo. yojuγur

ойгог/ ōĕγog (Khori., Aga., Tson.) 1. *мулгуу, мэргүү, мохоо*: *несообразительный, тупой, глуповатый*; ōĕγog uxāŋ *мохоо ухаан*; 2. *мартамхай*; *рассеянный*; *забывчивый*; xùŋ xùgšėrxedò ōĕγog boldog bāĕγā *хүн хогшрохоороо мартамхай болдог байна.*

ойгуур/ ōĕγūr (Khori., Aga., Tson., San., Tunk.) *ойрхуур*: *поблизости, вблизи*; ōĕγūr yàbād ùŋgerē *ойрхуур яваад онгорсон*; dùte ōĕγūr xaragdāgūi *ойр тосорт харагдаагүй.*

ойлгомторгүй/ ōĕlγomtorgüi (Khori., Aga.) *санамсаргүй анзааралгүй*: *нечаянно, невзначай, случайно*; ōĕlγomtorgüi xelexe *санамсаргүй хэлэх*; ōĕlγomtorgüi xeleheŋ ùge olo dàxin todxor bolxo *анзааралгүй хэлсэн үг ахин дахин тотгор болно.*

ойлгонги/ ōĕlγoŋgi (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *ойлгонги*: *понимающий, догадывающийся*; ōĕlγoŋgiōr miherxe *ойлгож мишээх*; // Mo. oyilaγanggi

ойлгонтохо/ ōĕlγontoxo (Khori., Aga., Kham., Tson., Tunk., San.) *ойлгож эхлэх, ойлгогчоо болох, ойлгогчоо аядах*: *немного понимать*; hàyàl nege ōĕlγontō bolōb *сая л нэг ойлгогчоо боллоо.*

ойлгосо/ ōĕlγoso (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *ойлгоц*: *понимание*; ōĕlγoso hāĕtāĕ *ойлгоц сайтай*; // Mo. oyilaγača

ойлгосотой/ ōĕlγosotōĕ (Khori., Aga., Tunk., San.), **ōĕlγotstōĕ** (Tson., Kham.) *ойлгомжтой*: *ясный, понятный, вразумительный*; ōĕlγosotōĕγōr tob bāĕšà xelexe *ойлгомжтойгоор тов хийтэл хэлэх*; // Mo. oyilaγačatai

ойлиг/ ōĕlig (Khori., Aga.) *ойрхог, ойрхуу*: *лесистый, богатый, лесом*; ōĕlig γazar *ойрхуу газар.*

оймно(и)/ ōĕmoho(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **ōĕmoso** (Kham., Tson.) *оймс*: *чулки, чулок*; temēnē nōhoŋ ōĕmoho *тэмээний ноосон оймс*; xọ́ni temēnē ērehen nōho, yàmānāĕ boloŋ noxōĕŋ xōbeŕēr γoxo zūgēr gù taban zūgēr nexeheŋ šàγabšà ōĕmohoŋ *хонь тэмээний эрсэн ноос, ямааны болон нохойн хооройр гох зүүгээр буюу таван зүүгээр нэхсэн шагавч оймс*; xalsaγāĕšàg nōhotōĕ xọ́inōĕ arahār ọyọhoŋ uta türī tē γutul sō ùmdedeg ōĕmohoŋ *халцгайшиг ноостой хонины арьсаар оёсон урт түрийтэй гутал дотуур омсдог оймс*; // Mo. oyimusun

ойнторхо/ ōĕntorxo (Khori., Aga.) *болгоомжлох*: *сэрэмжлэх*: *обращать внимание, быть осторожным, беречься*; ōĕntorogtī *болгоомжил.*

ойрботой/ ōĕrbotōĕ (Khori.) *сонирхуу, сонирч, саваагүй*; *пытливый*; ōĕrbotōĕ xùbūŋ *сонирч хүү.*

ойх/ ōĕxo (Tunk.) *унах, тасрах*: *упасть*; *отскочить*; toŋšọ ōĕxo *товч тасрах*; // Mo. oyiqu

албогор/ olboγor (Khori.) *улбагар, сулбагар: слабый, вялый, инертный*; olboγor hulmayar *улбагар сулданги*; // Mo. ulbaγar

Олзоон/ olzōŋ *Сэлэнгийн буриадын овгийн нэр: Род Селенгийских бурят*; ulāxaŋ olzōŋ *улаахан Олзоон*; xaral olzōŋ *харал Олзоон.*

олигой/ o̤liγōĕ (Aga., Khori.) *олиггүй: негодный, непорядочный, неприличный*; *неприятный*; o̤liγōĕ mū *олиггүй муу*; o̤liγōĕ àmitaŋ *олиггүй амьтан*; o̤liγōĕ zutar *олиггүй зүдэр*; o̤liγōĕ oromgūi *олиггүй хормогүй*; o̤liγōĕ mūxāĕ xuv̆sahatāĕ *олиггүй муухай хувцастай.*

олойрог/ olōĕroγ (Bar.) *олойр: потёртость (напр., у лошади от подпруги)*; moŕimī̆ ged̆hündex olomī̆ŋ orōr uryuhaŋ sayāŋ ùhù olōĕroγ *морины гэдсэн дэх олны оройр ургасан цагаан ус олойрог (олойр).*

олондой/ olondōĕ (Bar.) *цээжмэг давхац: короткая куртка попояс, мехом к верху*; xoxo toryon dēlē ūsa yaryam bùhelēd, xara toryon olondōĕ dav̆xarlaŋ xantam malyāĕ dardžāĕ *хох торгон дээлээ уруу гаргаад бүхэлдээ, хар торгон цээжмэг давхацлан, хантаж малгай даржээ.*

олонсог/ olonsog (Khori., Aga., Tunk., San.), **olontsog** (Kham., Tson.) *олонцог: бобовые тебеньки*; emēlē olonsog *эмээлийн олонцог*; ulān sembeŋ olonsog *улаан сэмбэн олонцог*; // Mo. olungčuγ

олоошхо/ o̤lōšxo (Tunk., San.) *халбага: ложка*; ènĕ̀ni àyàya uhanda nege o̤lōšxo ùèd, xud̆xād, hāčsa būilūlād ūlyaxāš *энэнээс нэг аяга усанд нэг халбага шийрээд, хутгаад, сайтар найруулаад уулгаарай.*

олho(и)/ oloho(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **oloso** (Tson., Kham.) *олс: конопля*; oloho dēheŋ *олс дээс*; oloho uryaxa *олс ургах*; olohōr xūĺixe *олсоор хулэх*; // Mo. olusu

ольбон/ o̤lboŋ (Khori., Aga.) *жихүү, жихүүн: стужа*; o̤lboŋ unažà tülišĕ xeregtē̆ bolō *намрын жихүү бууж түлш хэрэгтэй боллоо*; namarāĕ o̤lbọm unabàšyė̀ mùrtē̆ sahaŋ orōdūi bāĕhār *намрын хүйтэн оровч олигтой цас ороогүй байсаар*; naby̆šàhaŋ xatatar heby̆šēldeg namarāĕ o̤lboŋ hàĺximbē *навчис хаттал сэвшээлдэг намрын жихүүн салхи вэ.* (БАД)

ольhогүй/ o̤lhogüi (Khori., Aga.) *илчгүй: не защищающий от холода, холодный*; o̤lhogüi xuv̆saha *илчгүй хувцас*; buŕād zoŋ bèyė̀ o̤lhogūi bolšọxo gēd aŋyāĕ arahan degel xuv̆saha ùmeddeggūi yüme *буриад зон бие илчгүй болно гээд ангийн арьсан дээл хувцас омсдоггүй юм.*

ольho(и)/ o̤lhoŋ (Khori., Aga.) *илч: теплота*; tülĕ̄nĕ̄ o̤lhoŋ *түлээний илч*; nexī̆ degelĕ̄ o̤lho *нэхий дээлийн илч.*

ольhотой/ o̤lhotōĕ (Khori., Aga.), **o̤listōĕ** (Kham.) *дулаан илчтэй: защищающий от холода, теплый*; o̤lhotōĕ degel *дулаан дээл.*

оморюу(и)/ omọŕū(ŋ) (Khori., Aga.) *омруу: грудина /лошади/*; xùmùldergedē omọŕūŋ xoloxo *хомолдроотоо омруу нь холох*; tī̆žė̀ xelehem bèyĕ̄rĕ̄ mọŕinō omọŕū tebèŕĕ̄dle xaraŋxalžà unaba *тэгж хэлсэн биеэрээ мориныхоо омруугаа тэврээд л харанхуйлж унав.* (БМУ); // Mo. omoruu

оморюутаха/ omǫŕūtaxa (Khori.), **umuŕūtaxa** (Aga.) *умралдах, атираатах: морщиться гармошкой*; xatašōd omǫŕūtaxa *хатаад умралдах.*

омho(и)/ omoho(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.), **omoso** (Tson.), **omusu** (Kham.) *умс: толстая кишка /лошади/*; adūnāĕ xita, omoho *адууны умс хятай*; taryan adūhanāĕ omohoŋ toholig ād yėxe amtatāĕ *тарган адууны умс тослог тэгээд их амттай*; // Mo. omusu

онги/ ǫŋgi (Khori., Aga.) **ǫŋgi naḇta** *навс савс: весь разорванный в клочьях*; ǫŋgi naḇta bolhoŋ xuḇsahaŋ *навс савс болсон хувцас*; // Mo. onggi

онгирхо/ ǫŋgiṛxo (Khori., Aga.) 1. *онгирох, онгилогдох: быть вывороченным*; ǫŋgiṛhoŋ xŭŕehe *онгилогдсон хорс*; 2. *хоглорох, ундуй сундуй болох: быть раскиданным*; ger sōxin ǫŋgiṛxo *гэр доторх нь хоглорох*; 3. *навтрах, навсайх: рваться*; xadāhanda ŭglerēd ǫŋgiṛxo *хадаасанд олгогдоод навтрах*; 4. *онгирох, сагсуурах: хвастаться*; bėyē tōžǫ ǫŋgiṛxo *биеэ тооож онгирох*; // Mo. onggiraqu

онгирхой/ ǫŋgiṛxōĕ (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *навтархай, навсархай: рваный*; ǫŋgiṛxōĕ haxaṛxāĕ xuḇsahaŋ *навтархай хазархай хувцас*; // Mo. onggirqai

онгоошхо/ oŋgōšxo (Tson.), **šȧ̆gābȧ̆ŕi** (Tunk.) *цонх, гэгээч, салхивч: окно, окошко*; modoŋ geri oŋgōšxo *байшингийн гэгээч.*

онгорёон/ oŋgǫŕōŋ (Khori.) *алмай: разиня*; oŋgǫŕōm bolxo *алмай болох.*

онгосо/ oŋgoso (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **oŋgotso** (Tson., Kham.) 1. *онгоц: лодка*; zȧ́bi oŋgoso *завь онгоц*; 2. *тэжээлийн онгоц: кормушка, корыто*; teže̅le̅ oŋgoso *тэжээлийн онгоц*; 3. *усанд ордог онгоц: ванна*; xŭ̄gedē oŋgosodo orūlžȧ uγāxa *хүүхдээ онгоцонд оруулж угаах*; 4. *мал усалдаг онгоц: колода*; mal uhaldag oŋgoso *мал усалдаг онгоц*; 5. *оёдлын машины онгоц: челнок*; ǫyǫdolōĕ mȧ́šīnī ŭŋgoso *оёдлын машины онгоц*; 6. *холог онгоц: корабль*; dalāĕŋ oŋgoso *далайн холог онгоц*; teŋgėŕide degdexe tegē buγā šȧ̆rγaldāĕ uhan dalāĕ γatalxa oŋgosotōĕxon šȧ̆rγaldāĕ *тэнгэрт дэгдэх тэгээ бугаа Шаргалдай усан далайг гатлах онгоцтойхон Шаргалдай.* (БМД); 7. *нисэх онгоц: самолёт*; oŋgoso nīdexe *онгоц нисэх*; // Mo. ongγuča

онгосошон/ oŋgosošǫŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **oŋgotsotšiŋ** (Kham., Tson.) *онгоцоч: лодочник, барочник*; xārabzīŋ oŋgosošǫŋ */бярваазны/ онгоцчин*; // Mo. ongγučačin

ондого/ omdoγo: ondoγo sondoγo (Khori., Aga.) *ондор сондор, дэгэн дэгэн: впипрыжку /о беге/*; *подпрыгивая, вперевалку /о машине/*; ondoγo sondoγo ōdorūlxa *ондор сондор оодруулах.*

ондоли/ ondǫ́li (Khori.) *дош: сурчина /нора и земля, набрасываемая тарбаганом при рытье норы/*; tarbaγanāĕ ondǫ́li *тарваганы дош*; 2. *тошин: наледь*; ȯbȯ̀l uha sahanāĕ xŭldexede gŭižė togtohoŋ ondǫ́li *овол ус цасны холдоход гүйж тогтсон тошин.*

ондоргон/ ondoryoŋ (Khori., Aga.) *дэншээ, дэнсэлгээтэй: тряский*; ondoryoŋ yȧndaryaŋ *дэнсэлгээтэй донсолгоотой.*

ондорхо/ ondoṛxo (Aga.), **dondoṛxo** (Khori.) 1. *донслох, дэнслэх, дэнших, дэншүүлэх: трястить*; terge ondoṛxo (Aga.) *тэрэг дэнших*; 2. (Khori.) *хомрох, хонтрох: опрокидываться*; tergenhē ondoṛšo unaxa *тэрэгнээс хонторч унах.*

онибо/ ọńibo (Khori., Aga.) *онив им: вырезка*; šėxenēn ùzūṛhē omsōēlγoŋ aḇhaŋ ọńibo ėmi *чихнийх нь үзүүрээс омсойлгон авсан онив им.*

онньо(н)/ ọńihoŋ (Aga., Khori.), **ọńihū** (Bar.) *оньс: задвижка, завтор, засов; защёлка, замок, запор, накладка; сторожок (у ловушки или западни)*; ūdenī ọńihū *үүдний оньс*; tsōdžinī ọńihū *цоожны оньс*; tergeńī ọńihū *тэрэгний оньс*; abāě tāěži mixūlamnāě ardī gegērūlxe hurγūlitāě, aryāěŋ ọńihoŋ zemsegtē, abuγāě xùsete seregtē *авай тайж Николай маань ардыг гэгээрүүлэх сургуультай, аргын оньсон зэмсэгтэй, аугаа хүчит цэрэгтэй.* (НХМ); // Mo. onisun

оно/ ono (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *онь: ушко, зарубка на конце стрелы (которой она накладывается на тетиву)*; dalγāěŋ homonōě onodon bāryāěn tuxāě xọńinōě hūl xaḏxātāě bāěgšàlhaŋ *даллагын сумны онид нь аргайн чигээ хонины сүүл хатгаатай байдагсан*; // Mo. oni

онобшогүй/ onoḇšọgüi (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *оновчгүй: несоответствующий чему-л, неустойчивый, неподходящий*; onoḇšọgüi arγa *оновчгүй арга*; // Mo. onubči ügei

онобшотой/ onoḇšọtōě (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *оновчтой: подходящий, неустойчивый*; onoḇšọtōě hanal *оновчтой санал*; // Mo. onubčitai

онолхо/ onolxo (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.), **ọńilxo** (Kham.) *онилох: накладывать стрелу на тетиву*; homō onolžọ nomō dėĺixe *сумаа онилж нумаа дэлэх*; // Mo. onilaqu

оносхол/ onosxol (Tunk.) *тусгал: попадание* (при стрельбе); ūḏxēŋ onosxol *сумны тусгал.*

онсо/ onso (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **ontso** (Tson., Kham.) *онц* 1. *особый, особенный, отличный, лучший*; onso mergem būdagšà *онц мэргэн буудагч*; 2. *чрезвычайный, исключительный*; onso büriŋ eṛxe edelxe *онц бүрэн эрх эдлэх*; // Mo. onča

онсогой/ onsoγōě (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *онцгой: особенный, специфический, своеобразный*; ogtoryōěŋ mùšėn sō xaraxadamńi onsoγōě yàlayarīn γansa xọyọr *огторгуйн мичид дунд хархад минь онцгой гялгар нь ганц хоёр*; 2. *тусгай: обособленный, уединённый, отдельный*; onsoγōě γansa xāělāha *онцгой ганц хайлаас*; // Mo. ončuγai

онсолхо/ onsolxo (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *онцлох, ялгах, тусгаарлах: отделять, обособлять, выделять*; onsolžọ ilγaxa *онцолж ялгах*; 2. *чухалчлах: делать особым, важным*; olon sōhō onsolxo *олны дотроос онцлох*; ogtoryōěm mùšėn sō xaraxadamńi onsoγōě yàlayarīn γansa xọyọr, olonōě dundūr xaraxadamńi onsolxōr negenīn γansa xọyọr *огторгуйн мичид дунд харахад минь онцгой гялгар нь ганц хоёр олны дундуур харахад минь онцлохоор нэг нь ганц хоёр.* (БАД); 3. *онцолж тэмдэглэх: подчёркивать, ста-*

вить в особое положение; onsolžǫ temdegelxe *онцлон тэмдэглэх*; // Mo. ončalaqu

онтохо(н)/ ontoxo(ŋ) (Tunk.) *үлгэр: сказка, былина /короткая/*; ontoxo xelexe *үлгэр ярих*; ùnegeńi ùnegeńi šàrāčyi ālami ùldežė šėldežė xùseyīdā, ùligerē ontoxōēŋ ūtāčyī ālami xeleži zuγālzi xùsėyīdā! *үнэгний, үнэгний шарыг нь болбол үлдэж хоож гүйцье дээ, үлгэр туульсын үртыг нь болбол огүүлж хэлж гүйцье дээ!*

онтохошо/ ontoxošǫ (Tunk.) *үлгэрч: сказитель*; dūšà xūŋ dobūn dēre, ontoxošǫ xūŋ oron dēre *дууч хүн довон дээр, үлгэрч хүн орон дээр.*

Онхолиг/ oŋxolig *Хамниганы овог. Хамниганский род.*

оншо/ onšǫ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **ontši** (Kham., Tson.) *онч: суть, сущность, смысл*; onšīn olōd xelexe *ончийг нь олоод хэлэх.*

ообордохо/ ōbordoxo (Tunk., San.) *хаях, шидэх: кидать*; bulad tùmùr xedergeyē ōbordožǫ ǫŕxibo *болд төмөр хэдэргээ шидэж орхив.*

ооглоон/ ōγolōŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *хашгираан, хашгирах дуу, дуудах дуу: окрик, крик*; ōē sōhō xūgedē ōγolōŋ dūldana gù dā *ой дотроос хүүхдийн дуудах дуу сонсогдоно уу даа.*

ооглохо/ ōγoloxo (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson., Kham.) *дуудах, хашгирах, оо! гэж дуудах: кликать, окликать, кричать*; ōē modon sō tōŕōd ōγolxo *ой модоод тоороод дуудаж хашгирах*; üxibūdē ōγolxo *хүүхдээ дуудах*; xolohō ōγloxo *холоос дуудах*; haxalta bābāē duradxadam dūlīši ōγoloxodom yèrīši! *сахалт баавай дурдахад минь сонсооч, дуудахад минь ирээч.* (БМД)

оомогонохо/ ōmoγonoxo (Aga., Khori.) *омгонох, маймрах: жевать беззубым ртом*; debtēheŋ āēraha ōmoγonožǫ xùlxùxe *дэвтээсэн аарууллыг омгонон хулхэх*; // Mo. omuγunaqu

оомогор/ ōmoγor (Khori., Aga.) *омгор: узкий и вытянутый трубочкой (о рте)*; ōmoγor amatāē xūged *омгор амтай хүүхэд*; ōmoγor amanda banšà bagtaxagūi *омгор аманд банш багтахгүй*; // Mo. omuγur

оомойхо/ ōmōěxo (Aga., Khori.) *омойх: иметь длинные и вытянутые губы*; tuγal ōmōětorō mōróbe *тугал омойтлоо мооров*; // Mo. omoyiqu

оонигор/ ōńiγor (Aga., Khori.) *онигор: узкий, маленький (об окне, глазах)*; ōńiγor ńüdeŋ *онигор нүд*; // Mo. oniγar

оорог/ ōrog (Khori., Tunk.) 1. *Авхаалжтай, сэргэг, соргог: впечатлительный, сообразительный*; ōrog xùbūŋ *авхаалжтай хүү*; 2. *цочмог ууртай, түргэн зантай; вспыльчивый*; ōrog xùnē zosō bàšū *цочмог ууртай хүний дотор бачуу.*

ооромхой/ ōromxōě (Khori.), **oromγōě** (Aga.), **oromgī** (Kham.) *цухалдуу, бачимдуу, бухимдуу: нервный*; ōromxōě xùŋ *бухимдуу хүн.*

оосо/ ōso (Khori., Aga.) *ая дан, эв эе, хэм; такт*; ōsīn medexe *ая дангий нь мэдэх.*

оосогүй/ ōsogüi (Khori., Aga.) 1. *эмх замбараагүй, зуун задгай: беспорядочный*; ōsogüi bāědal *эмх замбараагүй байдал*; 2. *ая дангүй, эв эегүй, хэмгүй: бестактный*; ōsogüigēr xandaxa *эв эегүй*

хандах; ōsogṻi zantāĕ xṳ̀ŋ *эв эегүй зантай хүн.*

оосотой/ ōsotōĕ (Khori., Aga.) 1. *хааяа, ховор, цоон, одрийн од шиг; редки, в небольшом количестве*; ōsotōĕ ügete xṳ̀ŋ *цөөн үгтэй хүн*; 2. *эв эетэй, ая дангий нь тааруулах: тактичный*; ōsotōĕ xedī ùge xelexe *оновчтой хэдэн үг хэлэх.*

оохиргон/ ōxirγoŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.), **ōkirγoŋ** (Kham.) 1. *орилоо, бахираа: крикун, крикливый*; ōxirγoŋ xṳ̀ŋ *бахираа хүн*; 2. *онгироо, сагсуу: хвастливый, зазнающийся*; ōxirγom balmadār yàbažà olondo γāĕxagdaŋ aldabalši *онгироо балмад явсаар олонд гайхагдах шахлаа чи.* (БАД)

оохирхо/ ōxiɾ̆xo (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.), **ōkiɾ̆xo** (Kham.) *орь дуу тавих, орилох: кричать, не нормально громко говорить*; γarā xaʊ̆šūlād ōxiɾ̆xo *гараа хавчуулаад орь дуу тавих.*

оохолёбо/ ōxǫ́ǫ̀bo (Tunk.) *дарууллга, нуруу: гребень крыши, конёк*; mṳ̀ŋgeŋ ōxǫ̀ǫbōr darūlažà oɾ̆xibo *мөнгөн нуруугаар дарууллж орхив.*

оохор/ ōxor: ōxor sōxor (Khori., Aga.) *аахар шаахар, аар саар: всякая всячина, хлам*; ōxor sōxor yṻmende hanaγā zoboxo *аахар шаахар юманд санаа зовох.*

оohор/ ōhor (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **ōsor** (Tson., Kham.) 1. *оосор: шнурок, тесьма*; indṻgē̄ ōhor *индүүний оосор*; 2. *шагат, верёвка, ремень*; ùɾ̆xī̆ŋ ōhor *орхий оосор*; tūrgī̆ŋ ōhor *туургыны оосор*; 3. *подвязка, завязка*; ōhor büšė *оосор бүч*; ōhor γaryaxa *оосор гаргах*; tabaŋ ùŋgē̄ŋ xilγāhār tatalγayī̆n tārūlhaŋ oloŋ ùŋgē̄ŋ xilγāhār ōhoɾ̆ī̆n tārūlhaŋ *таван өнгийн хялгасаар татлагыг нь тааруулсан, олон өнгийн хялгасаар оосрыг нь тааруулсан.* (ЭГЕ); 4. *цепочка*; mṳ̀ŋgeŋ ōhoɾ̆tōĕ xutaγa *монгон оосортой хутга*; // Mo. oγosur

оohорлохо/ ōhorloxo (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **ōsorloxo** (Kham., Tson.) *оосорлох: подвязывать, привязывать шагатом (или шнурком)*; ōhorložǫ tataxa *оосорложс татах*; ōhorložǫ ǫŕōxo *оосорложс ороох*; ōhorložǫ bàŕixa *оосорложс барих*; ōhorložǫ uyàxa *оосорложс уях*; // Mo. oγosurlaqu

оошо/ ōšǫ (Khori,. Aga., Tunk., San., Bar.), **ōtšǫ** (Kham., Tson.) 1. *ооч: бородка под нижней губой*; ōšī̆n saγāŋ haxalïn orboγad gèšèbe xa *оочийн цагаан сахал нь орвос хийв гэнэ*; 2. *аман хөндий: полость рта*; orōĕ dundā γansa altaŋ ebertē̆ ōšǫ dundā γansa saγāŋ šüdùtē̆ *орой дундаа ганц алтан эвэртэй аман дотроо ганц цагаан шүдтэй.* (БМУ); // Mo. ooči

оошохо/ ōšǫxo (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **ōtšǫxo** (Tson., Kham.) *оочих: пить глотками*; xalūn sāĕ ōšǫŋ horoxo *халуун цай оочих*; // Mo. oγočiqu

орбо/ orbo: orbo sorbo (Khori., Aga.) *ов тов, хэсэг хэсэг: в беспорядке, как попало, разбрасанно*; tē terēgū̄r orbo sorbo gerū̆d orbōĕldono *тэр тэрүүгээр хэсэг хэсэг гэрүүд орвойн харагдана.*

орбого/ orboγo: orboγo sorboγo (Khori., Aga.) *сагсаг сэгсэг: говорится о движении кого-чего-л лохматого*; tomo xamxūl orboγo sorboγo muxàŕihār yèrebe *том гэгчийн хамхуул сагсаг сэгсэг гэсээр ирэв.*

орбоног/ orbonog (Khori.), **orboŋ** (Aga.) *утрээ: влагалище /коровы/*; ǘnē̆nē orbonog

унээний утрээ; tùrexe ünēnēmnē orbonog būγā gū̆ xarād yèregtī̆ *тугаллах унээний маань утрээ нь буув уу үзээд ирцгээ*; // Mo. orbunaγ

оргодуул/ orγodūl (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *оргодол: беглец, беглый, дезертир*; oroxo oroŋgüī orγodūl *орох оронгүй оргодол*; // Mo. oryudul

оргой/ oroγŏ̄ (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson., Bar.) 1. *оргой: шаманский шлем с железными рожками*; orγōētōē bō̄de èdūlxe *оргойт бөөд идүүлэх*; orγōēto bō̄gē̄ oṛ̆xidohoŋ, oṛ̆ximžọto lamāēŋ xàyà-dahaŋ *оргойт бөөгийн орхидос, орхимжит ламын хаядас*; 2. orγōĕ (Bar.) *хэрэгтэй хэрэггүй юм*: orγōĕ xorγōĕgūi yüm šàltšix *хэрэгтэй хэрэггүй юм чалчих*; orγōĕ xorγōĕgūi yüm suglūldži owōlox *хэрэгтэй хэрэггүй юм цуглуулж овоолох*; // Mo. orγoi

ордоholхо/ ordoholxo (Khori., Aga., Tunk., San.), **ordosolxo** (Kham., Tson.) 1. *чангарах, тачигнах, ихсэх, нэмэгдэх: усиливаться*; šūrγa šàmarγam bèŕi ordoholžọ èxilbe *шуурга шамарга бүр ихсэж эхлэв*; 2. *хийрхэх, ганирах: беситься*; hamaγadāĕ àĺi ordoholxïyè dē *эхнэрүүдийн аль ганирахыг /тэр гэх вэ./*

ордоho(н)/ ordoho(ŋ) (Khori.) 1. *унадаг өвчин: эпилепсия*; ordohoń ī n oroxo *унадаг өвчин нь хөдлөх*; 2. (Aga., Khori., Tunk., San.) *хөөрүү, хийрхэл: истерия*; ordohō xùdelgexe *хий нь хооронх*; ordohon ī n xùdeldeŋ gexedē bulāĕ xùm bāĕγā *хий нь хөөрчихвол айхтар хүн билээ шүү*; 3. *гэнэт оргилох уе, ид дунд: припадок*; ūr suxalāĕŋγā ordohon dunda sọxiōd abažàš bolxo *үүр хилэнгийнхээ ид дунд цохиод авч чадагүй.*

ордоhотой/ ordohọtōĕ (Khori., Aga.) 1. *хөөрүү, дэгдэгнүүр: порывистый*; ordohotōĕ zaŋ *хөөрүү зан*; 2. *догшин ширүүн: неистовый*; noxōĕ ordohotōĕγōr xusaxa *нохой догширон хуцах.*

орёо/ ọṛ̆ō (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.) 1. *ороо: увёртливый, убегающий, неподпускающий к себе, неуловимый (о животных)*; ọṛ̆ō mọṛ̆iŋ *ороо морь*; ọṛ̆ō mọṛ̆iŋ èžilē olxo *ороо морь ижлээ олдог*; 2. *адармаатай, хэцүү, бэрх, товгтэй: сложный, запутанный*; ọṛ̆ō tābàŕi *таахад бэрхтэй онцгой;* dere ọyọxo gē̆šè ọṛ̆ō bāĕhan tula uraŋ exener ī yè xùlhelžè ọyūldaghaŋ *дэр оёно гэдэг бэрх төвөгтэй байсан тул уран эхнэрийг хөлсөлж оёулдагсан*; olondo ùge bū̄ alda, ọṛ̆ōdo urγa bū̄ alda *олонд үг бүү алд, ороод уурга бүү алд*; // Mo. oruγ-a

орёодоho(н)/ ọṛ̆ōdoho(ŋ) (Tunk., Khori., Aga.) *бөгж, колечко, кольцо*; altaŋ ọṛ̆ọdohō ńūza nādaxa *алтан бөгжөө нууж наадах*; arada yàbahaŋ adahāĕtnāĕ alay ī n yā̆žì ilγaxàbi, àmitanda ńūhaŋ ọṛ̆ōdohōētnōĕ àĺindan gèžè tāxàbi *ард бэлчээн адууны тань алгийг нь яаж ялгах билээ, амьтанд нуусан богжийг тань алинд нь гэж таах билээ.* (БНД)

орёолдуур/ ọṛ̆ōldūr (Bar.) 1. *унжирсан урт: долговязый*; ọṛ̆ōldūr urta bùhēr yū̆ xexew òwgòŋ xùŋ *хөвөрсөн урт бүсээр юу хийх вэ, өвгөн хүн*; 2. *адармаатай, хэцүү, бэрх, товгтэй: сложный, запутанный*; xelexed ọṛ̆ōldūr ùge *хэлэхэд адармаатай үг.*

орёолдохо/ ọṛ̆ōldoxo (Khori., Aga., Kham.) *ороцолдох: сплетаться, переплетаться, запутываться (напр о нитках)*; utuha ọṛ̆ōldoxo *утас ороцолдох*; xereg tùbegte

ǫ́rōldoxo *хэрэг төвөгт ороцолдох*; // Mo. oriyalduqu

орёолто/ ǫ́rōlto (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.), **ǫ́rēltȯ** (Kham.) ороолт: 1. *портянка*; xùlē̄ ǫ́rōlto *хөлийн ороолт*; 2. *шарф*; xùxūnē̄ ǫ́rōlto *хүзүүний ороолт*; 3. *обёртка*; xurγanāĕ ǫ́rōlto zadaṛxa *хуруугны боолт задрах*; 4. обмотка; tergede ǫ́rōltotōĕ utahaŋ *дарамт ороосон утас*; 5. *свёрток*; ǫ́rōltotōĕ yūme zadalxa *цуглаа боодолтой юм задлах*; // Mo. oriyalta

орёомог/ ǫ́rōmog (Khori., Aga., Kham., Tunk., San.) 1. *ороомог*: *моток*; ǫ́rōmog utahaŋ *ороомог утас*; 2. **ǫ́rōmog** (Khori.), **mụšxamal** (Aga., Kham.) *гөрмөл аргамж*: *верёвка* (*сплетённая из кожи*) oŕōmoγōr tahar ǫ́rōxo *гөрмөл сураар тас ороох*; // Mo. oriyamuγ

орёохо/ ǫ́rōxo (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Bar., Tson.) 1. *ороох, цуглах, баглах*: *обвёртывать, завёртывать, окутывать*; toryōr ǫ́rōžǫ bàŕixa *торгоор ороож барих*; xormōĕŋ uta xùl ǫ́rōxo, xelenē uta xùzū ǫ́rōxo *хормойн урт хөл ороно, хэлний урт хүзүү ороно*; 2. *боох*: *обматывать, обвязывать*; utahār ǫ́rōxo *утсаар боох*; ere xùnde eṛxī oŕōxo hur *эр хүнд эрхий ороох сур*; 3. *манцуйлах*: *пеленать, закутывать*; xodo xūged ǫ́rōžǫ nādaxa *дандаа хүүхэд манцуйлж тоглодог*; 4. *тамхи ороох*: *свёртывать*; ulān dùnse ǫ́rōzo tataxa *улаан дүнс ороож тамах*; 5. *мод ороох*: *виться, извиваться*; modo ǫ́rōžǫ uryadag ǫ́rōŋγo ùbeheŋ *мод ороож ургадаг ороогч овс*; // Mo. oriyaqu

орлогшо/ orologšǫ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *орлогч*: *заместитель*; negeḍxelē orologšǫ darγa *нэгдлийн орлогч дарга*; // Mo. orulaγči

ормог/ ormog (Khori., Aga.) **ǫ́rōmog** (Tunk., San.) 1. *хуйларсан овс*: *жгут* (*сена под волокущейся копной*) buxalāĕ xargī dēṛxi ormog *бухал чирэхэд хуйларч хоцорсон овс*; buxal šėrexede, mùr dēren ùbheŋ mụšxaraldād ormog ùlōhāńi, nōĕtoŋ oroxo gelsedeg heŋ *бухал чирэхэд, мөр дээр нь овс мушгираад хуйларсан овс улдвэл бороо орно гэлцдэгсэн*; 2. *ороомог*: *название кушанья, состоящего из нарезанного осердия с жиром, обёрнутого тонкими кишками*; ormog šànaxa *ороомог чанах*; ūšxa, tàšàrγāĕ, teṛxensē̄ nàrīxanār žùhežė mùŋ àŕilγahaŋ xotirγōĕ xǫńinōĕ nàŕiŋ gedehēr ǫ́rōžǫ beldeheŋ mixaŋ xōlo ormog gėžė neretē̄ *уушиг, чацархай, цоохор сархинаг нарийхнаар зүсэж, мөн арилгасан хотирхой хонины олөн гэдсээр ороож бэлдсэн махан хоол ормог гэж нэртэй.*

орог/ orog bālāĕ (San.) *ортоон мэргэн, дунд ноён*: *средний палец*;

орог/ orog hūl (Bar.) *уураг сүүл*: *кончик курдюка*; xǫńinī hūlī nàŕiŋ ùdzūr orog hūl *хонины сүүлийн нарийн үзүүр уураг сүүл.*

ород/ orod (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson., Bar.) *орос*: *русский*; orodōĕ arad tùmeŋ *оросын ард түмэн*; xùnē̄ hāĕŋ orod, xùlùgē̄ hāĕŋ aryamag *хүний сайн орос, хүлгийн сайн аргамаг*; ōĕm modoŋ oloŋ gū, orod maŋyad oloŋ gū *ой мод олон уу, орос хүн олон уу* (УМУ); // Mo. orus

оройбшо/ orōĕbšǫ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *оройвч*: *тюбетейка*; orōĕbšǫ malγāĕ *оройвч малгай*; // Mo. oruyibči

оройдоо/ orōĕdō (Khori., Aga., Tson., Tunk., San.) 1. *онхи, огт, бүр*: *совсем, вовсе*; orōĕdō mednegüib *би огт мэдэхгүй*; ullamal taxatāĕ bėšėxenlād unažàla

bůdirdeggūi mǫřiŋ gē̄šėb, ondōxoŋ ɣaraltāě šėndixenlād orōědōš maṛtåšigūi nůxůr gē̄šėb *уллагал тахтай биш л байж унаж л бүдэрдэггүй морин гээч вэ, ондоохон гаралтай шиг мортөө огт марташгүй нөхөр гээч вэ.* (БАД); 2. *огт, ерөөсөө, уртаашаа; всего на всего, всего лишь, только*; orōědō zūn tůxeřigtē̄ ůlō̄b; buṛxaŋ ůzeg orōědō *ердөө л уртаашаа зүүн төгрөгтэй үлдээ. бурхан үзэг оройдоо*; minī̄ ene bėšėžė bāěɣāšåmńi tānadāě medexegūi šėne horɣog yūmeŋ bėšė ābdā, tī̄gē̄šyihā åxiŋ baha dåxiŋ hanažå yåbaxadatnāě ůlū̄se yūmeŋ orōědō ůgī̄, xåŕi daxažå bėyėlū̄lēhā harūl ō̄de abāšåxan bėŕi leb, xaraŋxī̄ urū tataxa yūmeŋ xānåšyihā xaŋ xarmāěgūi olom bāěgšågūigůdā *миний энэ бичиж байгаа зүйл та нарын мэдэхгүй шинэ соргог юм биш нь мэдээж, тэгэвч ахин, бас дахин санаж явахад тань шүүц зүйл огт үгүй, харин дагаж биелүүлбэл саруул өөд аваачих нь бүр лав, харанхуй уруу татах юм хаана ч гэсэн хааяагүй олон юуи эс билээ дээ.* (ДГЗ)

ором/ orom I (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Kham., Tson.) *ором, мор: след, отпечаток*; xurɣanāě orom *хурууны ором*; xūšåŋ xudag bāěhaŋ orom *хуучин худаг байсан ором*; // Mo. orum

ором/ orom II (Khori., Aga., Bar.) *журамгүй, горимгүй: беспорядочный, сумбурный*; orom dūŕimgüi xū̄ged *горим журамгүй хүүхэд*; hūdž bāěxā olxogūi orom džuramgūi åmitaŋ *сууж байхаа олохгүй горим журамгүй амьтан.*

ором/ orom III (San.) *урам: дудка-манок на изюбра*; buɣāěŋ orom *бугын урам.*

оромгүй/ oromgüi (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) 1. *дүрэм журамгүй, эх захгүй: беспорядочный, сумбурный*; oromgüi xū̄gedtē̄ āěl *эх захаа алдсан хүүхэдтэй айл*; 2. *дэндүү, дааич, хэтэрхий: чрезмерно, чересчур, слишком*; oromgüi yėxe uhaŋ *дэндүү их ус*; 3. *олиггүй, танаггүй: бестолковый*; yūnēs oromgüi yūme uiɣarlaxa *юуны ч танаггүй юм учирлан ярих*; oromgüigēr xuḅsalxa *олиггүйгээр хувцаслах.*

оромдохо/ oromdoxo (San.) *урамдах: манить изюбра дудкой*; buɣa oromdožǫ dūdaxa *буга урамдаж дуудах*; // Mo. urumdaqu

орондоглохо/ orondogloxo (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *тонгорцоглох, хөмрөх: кувыркаться*; orondogložǫ unaxa *тонгорцогложх унах*; orondoglotor šåžåṛxixa *тонгорцоглотол нударгалж орхих.*

оронсог/ oronsog (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **орнтсог/ orontsog** (Kham., Tson.) *оронцог*: 1. *одно название, одна видимость*; degelē̄ oronsog *дээлийн оронцог*; 2. *заменитель, суррогат*; urugšå̄ gėšxexegüi unānāě oronsog *урагшаа гишгэдэггүй унааны оронцог*; // Mo. orunčuɣ

оронсоглохо/ oronsogloxo (Khori., Aga., Tunk., Bar.), **орнтсоглохо/ orontsogloxo** (Kham., Tson.) *оронцоглох: относиться к чему-л совершенно формально, выполнять что-л совершенно формально, на словах*; åžål xexe gėžė oronsogloxo *ажил хийх гэж оронцоглох*; // Mo. orončuɣlaqu

орнтуу/ orontū (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *оромтгой: вхожий*; mùnō̄ žėlē āěmag orontūbi *би өнөө жилдээ аймаг руу оромтгой болсон.*

opooho(н)/ orōho(ŋ) (Khori., Aga.), **orōso** (Kham.) *ур хөх тариа, тариа будаа: зерно, хлеб в зерне*; orōhon tåxil *тариан тахил*; orōho šånažå ėdixe *тариа чанаж*

шөх; orōhonōĕ šüleŋ *тарианы шөл* (*сүмс*); mixa šànahan šülùndō orōho xàyàxa *мах чанасан шөлөндөө тариа үйх*; **sayāŋ orōhoŋ** (Khori.), **barāčyar** (Aga.) **orōso** (Kham.) *цагаан будаа*: *рис*; *хох тариа, хөө: рожь*; orōhondo busalyahaŋ yàhaŋ *хох тариаңд буцалгасан яс*; ◊ orōho busalyaxa *эзгий буцалгах* (*хурхирах*)

орсо/ orso (Bar.) *айлчин*: *гость*; ȯdȯrō̄r ā̆ēlda orodž γaŗ̌i bā̆ēdag ā̆ēlšiŋgi orso gedeg *өдөөр айлд орж гарч байдаг айлчин орц гэдэг*; orso xonoso olontī *орц хоноц олонтой*.

ортоон/ oŗtōŋ I (Khori., Aga.) *Хамниган*: *ороч*; ortōŋ xuḃsahaŋ *хамниганы хувцас*.

ортоон/ ortōŋ II (San.), **ortōmo** (Tunk.) *ортоом*: *гибрид от коровы хайныка и быка сарлыка*; xāēnag ùńēnhē γaŗhaŋ oŗtōŋ *хайнаг үнээнээс гарсан ортоом*.

орхидоно(н)/ o̧ŕxidoho(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *орхидос*: *отбросы, остатки*; àmitnāē ùlōheŋ o̧ŕxidoho tūžė àmi tüīxe *амьтны үлдээсэн орхидос түүж авь зогоох*; oryōēto bōgē oŗxidohoŋ oŗximžo̧to lamāēŋ xàyàdahaŋ *оргойт бооцийн орхидос, орхимжит ламын хаядас*; 2. *шавхруу, үлдэгдэл*: *объедки*; o̧ŕxidoho do̧lōxo *шавхруу долоох*; oŗxidoho ùlōdehende xomoxōĕŗxo gēšė o̧líγōĕ mūxāč yūmeŋ *орхидос үлдэгдэлд хомхойрох гэдэг олиггүй муухай юм*; // Mo. orkidasun

орхирхо/ o̧ŕxiŗxo (Khori., Aga., Tson.), orkiŗxo (Kham.) *урхирах*: *рычать, реветь о животных*/; èlžège oŗxiŗxo *илжиг орхирч орилох*; // Mo. orkiraqu

орхисо/ o̧ŗxiso (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **o̧ŗkitso** (Kham.), **oŗxitso** (Tson.) *орхиц*: *откидная буква* (*а или э старомонгольского алфавита, написанная отдельно от слова в конце и откидываемая чертой влево от вертикальной сторки*); oŗxiso tataxa *орхиц татах*; // Mo. orkiča

орхюул/ oŗxiūl (Bar.) *олиур мод*: *шип*; ger bàŕix àšix ùyed dēwer sawagīg o̧lídž delgex, ewxex urta modo oŗxiūl gèdž nertī *гэр барих ачих үед дээвэр цавгийг ольж дэлгэх эвхэх урт мод орхюул \олиур\ гэж нэртэй*.

оршолон/ oŗšo̧loŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **oŗtšo̧loŋ** (Kham., Tson.) 1. *орчлон*: *бренный мир*; ogtoryōēŋ odīyė tōlo̧šo̧gūi, oŗšo̧loŋyōē zerelgēyė bàŕišàgūi *огторгуйн одыг тоолшгүй, орчлонгийн зэрэглээг барьшгүй*; oŗšo̧loŋyōē mùŋxe busu *орчлонгийн моих бус*; 2. *орчих эргэлт*: *круговорот перевоплощений*; *души*; oŗšo̧loŋyōē tùrùl aḃxa *торол арилжиж авах*; 3. *ертөц хорвоо*: *мир, окружающий мир*; oŗšo̧londo mùndelxe *орчлонд мэндлэх* (*мороx*); ogtoryōēyė gīgūlegšė altan šàra naram bāē, oŗšo̧loŋyė gīgūlegšė aldaŗta šàrāēŋ šàžàm bāē *огторгуйг гийгүүлэгч алтан шар наран бий, орчлонг гийгүүлэгч алдарт шарын шашин бий*; 4. *хоосон*: *иллюзорный*; oŗšo̧loŋ gēšė xōhoŋ gèžė urdan huryadag bāēyā *орчлон гэгч хоосон гэж урд цагт сургадаг байлаа*; 5. *зовлон, үйл тамаа*: *горе, несчастье*; oŗšo̧londo xüĺigdexe *орчлонд хүлэгдэх, зовлон эдлэх, үйл тамаа цайх*; // Mo. orčilang

оршон/ oŗšǫŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **oŗtšǫŋ** (Kham., Tson.) 1. *орчин: окрестность*; oŗšǫn tōčroŋ *орчин тойрон*; 2. *окружение, среда*; oŗšǫnhō bolzo ōŗšȯlȯgdȯxȯ *орчноосоо болж оорчлогдох*; 3. *ойролцоо: возле, около, вблизи, вокруг*; Bȧyȧntümenē oŗšǫndo bāědag adūn šụlūnāě ūŗxāě *Баянтүмэний орчинд байдаг Адуунчулууны уурхай*; 4. *эргэм: приблизительно, около*; düšė oŗšǫn nahanāě xŭŋ *доч эргэм насны хүн*; // Mo. orčin

орьёл/ ǫŕyǫl (Khori., Aga.), **orgil** (Tson., Kham., Tunk., San., Bar.) *оргил: вершина, пик*; ūlī ŋ ǫŕyǫl *уулын оргил*; oloŋ ŭŋgūiŋ usatāě, ǫŕyǫl tǫŕyǫl obōtōě altaŋ γanžūr šütōntē, ȧŕiγūn oron zuγālāě *олон онгийн устай, оргил торгил овоотой алтан Ганжуур шүтээнтэй, ариун орон Зугаалай.* (ДСМ); // Mo. orgil

орьёлон/ ǫŕyǫloŋ (Khori., Aga.) *оргилуур: фонтанный*; obō šǫlūŋ ǫŕyǫlom bulag, xataŋ xǫšūŋ, xatxaxa muna yümbe gexede toγō nerexe tābȧŕi *овоо чулуу оргилуур булаг, хатан хошуу хатгах муна юу вэ гэвэл тогоо нэрэх оньсого.*

орьёлоо/ ǫŕyǫlō (Aga., Khori.) *оргилоо: бурно кипящий*; ǫŕyǫlō bulaγāě uhanhā undalxāěn tŭlō būγārāč, oroŋxoŋ xolo ǫšǫboǫšdā ōělγomžǫtōčxoŋ yȧbārāč *оргилоо булгийн уснаас ундлахын толоо буугаарай, оронхоо хол очлоо шүү дээ ойлгомжтойхон яваарай.* (БУД)

орьёлхо/ ǫŕyǫlxo (Khori., Aga.), **ǫŕgilxo** (Tunk., San., Tson., Kham., Bar.) *оргилох*: 1. *бить фонтаном, бурлить*; bulag ǫŕyǫlxo *булаг оргилох*; 2. *подниматься клубами, клубиться*; utā ǫŕyǫlxo *утаа оргилох*; 3. *кипеть (или пылать) гневом*; ūr suxal ǫŕyǫlxo *уур хилэн бадрах*; 4. *быть преисполненным гордостью*; seǫxil ǫŕyǫlžǫ xŭxixe *сэтгэл оргиж хоорох*; // Mo. orgilaqu

орьёхо/ǫŕyǫxo (Khori., Aga.), **ǫŕgixo** (Tson., Kham., Tunk., San., Bar.) оргих: 1. *взвиваться, подниматься, бить ключом, вскипеть*; bulag ǫŕyǫxo *булаг оргих*; sāě busalžȧ ǫŕyǫxo *цай буцалж оргих*; 2. *извергаться*; uha ǫŕyǫžǫ bilxaxa *ус оргилж бялхах*; 3. *обдавать, отдавать чем-л*; xalū ǫŕyǫxo *халуу оргих*; xūite ǫŕyǫxo *хүйт оргих*; emȯxē ǫŕyǫxo *омхий оргих*; // Mo. orgiqu

ото/ oto (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) 1. *туж, гуд, үргэлж, дандаа: напролет, всегда*; γurbaŋ xonog oto untā *гурав хоног гуд унтлаа*; hüni büŕi oto hūdag *шөнө бүхэн дандаа суудаг*; 2. *нэвт шувт, ор тас: насквозь, совершенно, совсем*; oto nete γaŗxa *нэвт шувт гарах*; oto taha melzexe *ор тас мэлзэх*; oto baran zāěxa *хаа сайгүй тэнэх*; oŋγoŋ yėxe dāědūiyė oto xarāěxa yǫhogūi *онгон их дайдыг сэт дүүлэх ёсгүй.* (БМУ)

отолхо/ otolxo (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson., Bar.) 1. *огтлох: резать, рубить, надрезать*; modo otolxo *мод огтлох*; tahar otolxo *тас огтлох*; 2. *зүсэх, эсгэх: перерезать*; zam otolxo *зам огтлох*; zalū xŭnē zamāěn otolžǫ bolxogūi *залуу хүний замыг нь огтолж болохгүй*; 3. *таслах: порезать*; xuryā otolxo *хуруугаа эсгэх*; moxō xutaγa xurγa otolxo *мохоо хутга хуруу эсгэнэ*; ◊ qšǫrōr otolxo *очроор огтлох*; // Mo. oγtulqu

оторхо/ otoŗxo (Aga., Khori., Bar.) *огтлогдох: резаться*; xüĺige ōrō otorno gėžė lab bāěxagūi *хүлэг ороо огтлогдоно гээд лав байхгүй.*

оторхой/ otoŗxŏ̆ (Khori., Aga., Bar.) *разорванный*: šėxenē̆n ùzūrī yė ɥoɣor xurɣa tuxāă orŏ̆ urūn hete otolōd ɔɔɣe xažūyī̆n tebx̄ī̆ter abžàŗxihaŋ otoŗxŏ̆ *ами чихнийх нь үзүүрийг хоёр хуруу хөндэй орой уруу нь сэт цуулаад нэг хэсүүг нь тэвхийтэл орголчихсон цуул-дар ам.*

отошо/ otọšọ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **ototši** (Kham., Tson.) *оточ, эмч*: ɔɔхарь: otọšọhō em zalaxa *отчоос эм хэлэх*: otọšī̆ŋ aŗšāŋ *отчийн рашаан*; ọ́lig ɯŏ̆ātāė ńurgī̆mńi ọ́rilūlžà soŕyọžọ bumba-ɔahaŋ otošī̆m bùrùlbā bazaržàbāĕ olon ɯhāėn tūxelēd baŗxagūi *олиг хуучтай хүрүүг минь орилуулж цоргиж бумбадсан оточийн бүрэлваа Базаржавын олон тусыг түүхлээд барахгүй.* (СХС); // Mo. хасі

ọxi/ ọxi(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Bar.) **ọkiŋ** (Kham.) 1. *охь*: *первач, самогон*; toɣōnŏ̆ ọxindo hogtoxo *тогооны ɔɔаад согтох*; 2. *мансуурал*: *любовный ɔɔар*: inag duranāĕ ọxiŋ *янагийн халуун*; 3. *үнэр, ааг, охь*: */острый/ запах, аромат*; ɔ̄ɔāė sāĕŋ ọxiŋ *аагтай цайны үнэр*; 4. *уур*: *ɔар. испарение*; xandanāĕ ọxiōr xōlōĕyō ɔɔха *хандны үүраар хоолойгоо утах*; // Mo. oki

ɔɔихо/ ọxixo (Khori., Aga.), **ọgixo** (Tson., San.), **okixo** (Kham.) *огих*: *срыгивать, чуть чуть не рвать*; ọxižọ yėrēd xàńāxā *ɔɔаж ирээд ханиах*; // Mo. ogiqu

ɔɔотноо/ oxotnō (Aga., Khori.) *оготно*: *полевая мышь, мышь полёвка*; oxotnō ɯhanā *оготно хулгана*; oxotnōnŏ̆ yėxēr ɯŏ̄gŏ̄ tatāhā̄ńi xūiteŋ ùgel bolxo gedeg ɯā̄yā *оготно хоеогоо их цуглуулбал хүйтэн овол болно гэдэг байлаа*; // Mo. oɣutun-a

oxop/ oxor hū̄lte (Tunk.) *баавгай*: *медведь*; ōĕ modon sō oxor hū̄lte yàbana tataɣāĕ! *ой модон дотор баавгай явна, битгий*!

oнол/ oнol (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **osol** (Kham., Tson.) *осол*: *небрежность, упущение, оплошность*; oholdo ōhorgūi *осолд оосоргүй*; olzo ohol xọyọr dalāĕda *олз осол хоёр далайд*; // Mo. osul

oнолгүй/ oholgüi (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **osolgüi** (Kham., Tson.) *осолгүй*: *не содержащий ошибки /или небрежности/*; olōrō xelseheŋ oholgüi *олуул хэлэлцвэл осолгүй*; // Mo. osul ügei

oнолтохо/ oholtoxo (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **ọsoltoxo** (Kham.), **osoldoxo** (Tson.) 1. *осолдох, осол гаргах*: *допускать небрежность*; zamāĕ dùŕim medeŋgüi oholtoxo *ходолгоонй дүрэм мэдэхгүй осолдох*; 2. *осолд орох*: *происходить /о несчастном случае/ стать жертвый несчастного случая*; uhanāĕ àyūlda oholtoxo *усны аюулд осолдох*; // Mo. osuldaqu

ошотой/ ọšọtŏ̆ (Khori., Aga., Tunk., San.), **ọtšitŏ̆** (Kham., Tson.), **ọšọti** (Bar.) *очтой*: *искристый*; ọšọtŏ̆ ńüdeŋ *очтой нүд*; onoŋ ɣolŏ̆ buryāhaŋ ọšọtŏ̆ gē̆šėn aryalgūi *Онон голын бургас очтой гэдэг нь ч аргагүй*; // Mo. očitai

ошотохо/ ọšọtoxo (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **ọtšitoxo** (Kham., Tson.) *очтох*: *искриться*; šọnī̆n ńüde xaraŋxïda ọšọtono *чоныи нүд харанхуйд очтоно*; // Mo. očituqu

ошолдохо/ ọšọldoxo (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *очилцох*: *идти (или отправляться) вместе с кем-л*; daxaldažà

ǫšǫldoxom gē *дагаж очилцоё гэв*; orod torγōbōĕ busaxam gē ǫšǫrōĕ γogdūma ǫšǫldoxom gē odiγoŋ šütōnō buzarāxâš gēd oloŋ lambaγāënar xǫŕižǫrxiō *орос худалдаачин буцах гэнэ. Очирын Гогдуума очилцъё гэнэ, удган шүтээнээ бузарлах чинь гээд олон ламбугай нар хорьчихлоо*; // Mo. očilduqu

ошо(н)/ ǫšǫ(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **ǫtši** (Kham., Tson.) *оч: искра, искры*; ǫšǫ hůrexe *оч үсрэх*; ǫšǫŋ ehe untarāhā yėxe tūimer degdexe *оч эс унтарвал их түймэр дэгдэнэ*; // Mo. oči

ошонтуу/ ǫšǫntū (Khori., Aga., Kham.) *очимтгой, очдог: любящий идти*; tanāĕxiār ǫšǫntū bolō agšâ *танайхаар очимтгой болсон байна лээ.*

ошонтохо/ ǫšǫntoxo (Khori., Aga.), **ǫtšintoxo** (Kham.) *очисхийх, явсхийх: понемногу уходить*; nahaŋ ǫšǫntō *нас явчихлаа.*

ошор/ ǫšǫr I (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **ǫtšir** (Kham., Tson.) *очир: перун, символ могущества*; ǫšǫrō bâŕād hūhaŋ lama *очироо бариад суусан лам*; ǫšǫr gē̄šė ūd̄xelē̄ bclgc *очир гэдэг (эр) үүтгэлийн бэлгэ*; // Mo. včir

ошохо/ ǫšǫxo (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **ǫtšixo** (Tson., Kham.) 1. *очих: идти, ехать, пойти*; xāna ǫšǫžǫ yâbanaḇta *та хаана очиж явна вэ?*; talār ǫšǫg, tâŕxiā γantag *талаар очиг, тархиа гаитаг*; 2. *мордох: выходить*; xůnde ǫšǫxo *хүнд очих, хадамд мордох*; 3. *...ж очих: в качестве вспомогательного глагола в сочет. С деепричастной формой основного глагола выражает направление действия какую-л сторону или усиление действия*; γaŕšâ ǫšǫxo *гарч очих*; nī̆dežė ǫšǫxo *нисэж очих*; güižė ǫšǫxo *гүйж очих*; tėŕyėlžė ǫšǫxo *зугтаж очих*; aḇšâ ǫšǫxo *авч очих*; ůtůlžė ǫšǫxo *өтөлж очих (хөгшрөх)*; taryalžâ ǫšǫxo *таргалж бүдүүрэх (гарах)*; dūhažâ ǫšǫxo *дуусгаж дүүрэх*; 4. *очих: в форме причастия употребляется в качестве определения*; ǫšǫxo γazar xolo *очих газар хол*; ǫšǫxo xargī̆ nege очих зам нэг; ogtoγōĕ xolo šėŋgilād oroxo borōŋ tůrgeŋ, oŕšǫloŋ xolo šėŋgilād ǫšǫxo nahaŋ šūmaγāĕ *огторгуй хол мэт боловч орох бороо түргэн, орчлон хол санагдавч очих нас түргэн.* (БАД); // Mo. ečikü, očiqu

Ө/ Ö

өег/ ȯyȯg (Tunk.) *өгөөш, өөш, хахууль: невод*; ȯyȯg tâbižâ zaγaha bâŕixa *өөш тавьж загас барих.*

өгэһээ/ ȯgehē (Tunk.), **hüyī̆** (Khori., Aga.), **sůgī̆** (Kham.), **ȯsgī̆** (Tson.) 1. *өсгий: пятка*; xůlē̄ ȯgehē *хөлийн өсгий*; 2. өсгий: *каблук*; γutlī̆ ůgehē *гутлын өсгий*; // Mo. ösügei

өлүүд/ ȯlū̆d *Хамиган овог: /БР/: Хамиганский род*

өөбээ/ ō̆bē̄ (Tunk., San.) *өлгий: люлька, колыбель*; ō̆bē̄ miĺā̆xa *өлгий мялаах*; ō̆bē̄de ō̆bēdexe *өлгийд өлгийдэх.*

өөбэйдэхэ/ ō̆bēdexe (Tunk., San.) *өлгийдөх: класть в люльку*; ō̆bēdeheŋ xū̆ged *олгийдсон хүүхэд.*

өөг/ ō̆g (Khori., Aga., Kham.) *өөв! өөв! ов! ов! Возглас которым подзывают коров и телят, а так-же ласкательное слово,*

которое напевают, уговаривая корову, не подпускающую телёнка; // Mo. öüb öüb

өөглэхэ/ ōglexe (Khori., Aga.) *өөвлох*: *подзывать коров, телят возгласом "ов"*, *"ов"*; ūńē tuγalā ōglexe *үнээ тугалаа дөвлөх*; // Mo. öüblekü

өөгшөөхө/ ōgšōxȯ (Khori., Aga.) *өөгшүүлэх*: *поощрительно относиться к кому-л*; xūgedē ōgšōxȯ *хүүхдээ өөгшүүлэх*; // Mo. ögegsiyekü

өөдрхүү/ ōdȯrxū (Khori., Aga.), **ōderkū** (Kham.) *дээрэлхүү*: *заносчивый*; ōdērxū *хүн дээрэлхүү хүн*; // Mo. ögederkeü

өөдрхэг/ ōderxeg (Khori., Aga.) *өөдөрхөг, өөдөрхүү, дээрэлхүү*: *заносчивый*; ōderxeg zaŋ *өөдөрхүү зан*; // Mo. ögederkeg

өөдрхэхэ/ ōdȯrxexe (Khori., Aga.), ōdȯrkekū (Kham.) *дээрэлхэх*: *держать себя заносчиво*; ōderxežė bahaxa *өөдөрхөж басах*; // Mo. ögederkekü

өөдөө/ ōdȯhō (Khori., Aga.) *өөдөөс*: *напротив*; xūnē ōdȯhō xaraxagūi *хүний өөдөөс харахгүй*; // Mo. ögede-eče

өөдөөн/ ōdȯhȯŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *өөдөс*: *лоскутки, обрезки при стройке, обрывки*; bulγāĕrāĕ ōdȯhȯŋ *булгарын өөдөс*; eldebīŋ ōdȯhōr zūižė zāĕžà ehen bárūbšà degel *элдвийн өөдсөөр зүйлс зайж хийсэн бариувч дээл*; // Mo. ögedesü

өөнтөгшэ/ ōntegšė (Khori., Aga., Tunk., San.) *өөнтөгч*: *обидчивый, мнительный*; ōntegšė xūgšėŋ *өөнтөгч хогшин*; // Mo. ögentegči

өөриимсүү/ ōrīmsū (Khori., Aga.) *өөриймсүү, өөриймсог*: *как свой, на правах своего*; ōrīmsū xūŋ *өөрийсөг хүн*; // Mo. öberümseü

өөрсэ/ ōrse (Aga., Khori., Tunk., San.) *өөрмөц, онцгой*: *отдельный, особенный*; ōrse hǫńinōr *өөрмөц сониноор*; ōrsē hāĕxaŋ *онцгой сайхан*; xūnhē ōrse *хүнээс ондоо*; // Mo. ögereče

өөрсэгүй/ ōrsȯgüi (Khori., Aga., Tunk., San.), **ōrtsȯgüi** (Tson.) *өөрцгүй*: *безразлично, всё равно*; miń̄ī xūgedhē ōrsȯgüi *миний хүүхдээс өөрцгүй*; // Mo. ögereče ügei

өөрсэхэн/ ōrsexeŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *аятайхан, хөөрхөн*: *хорошенький, миленький, приятный*; ōrsexem basayaŋ *аятайхан охин*.

өөршэлхэ/ ōršȯlxȯ (Khori., Aga., Tunk., San.), **ōrtšilȯx** (Kham., Tson.) *өөрчлөх*: *делать по иному, изменять, переменять*; hanāγā ōršȯlxȯ *санаагаа өөрчлөх*; // Mo. ögerečilekü

өөршөлөлтэ/ ōršȯlȯltȯ (Khori., Aga.) *өөрчлөлт*: *изменение, перестройка, перемена*; ȯršȯlȯltȯ urūlxa *өөрчлөлт оруулах*; // Mo. ögerečilelte

өөрынгөө/ ȯrīŋgō (Khori., Aga., Kham.) *өөрийнхөө*: *свой, собственный*; ōrīŋgō xara ȧmi xaraxa *өөрийнхөө хар амийг*

харах; ӧrī̄ŋgӧ̄ šådal xaba sō *оорийнхоо чадал чинээнд*; ӧrī̄ŋgӧ̄ ńüdӧ̄r xarā båšdā *оорийнхоо нүдээр харсан биз дээ чи*; ӧrī̄ŋgӧ̄ aṛ̊šåmār xemžėxe *оорийнхөө хэмжүүрээр хэмжих*; // Mo. öber-ün-iyen

оорыншэлхэ/ ӧrī̄nšėlxe (Khori., Aga.) *өөрийсөглөх, өөрчлөх: считать своим*; ӧrī̄nšėlžė hanaxa *оорийсогложс санах*; // Mo. öberümseglekü

оорэлхүү/ ӧ̄relxŭ̄ (Aga., Khori.) *адтай, сэргэлэн, цовоо: ловкий, шустрый, проворный, сметливый.*

өөхэн/ ӧ̄xȯŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *өөх: жир, сало*; ӧ̄xȯn sawaŋ *барааны саван*; ◊ ӧ̄xȯŋ ormog *оохөн ороомог (эхнэр хүн)*; // Mo. ögekü

өөһэд/ ӧ̄hed (Khori., Aga.), **ӧ̄de** (San.) 1. *оорсод: сами*; ӧ̄hȯ̬dhӧ̄mnāĕ dutūgügӧ̄r medne xȧyȧm *өөрсдөөс маань дутуугүй мэдэж байгаа шүү*; 2. *өөр хоорондоо: между собой друг с другом*; ӧ̄hȯd xōrondō medelsexe *оорсод хоорондоо мэдэлцэх*; ӧ̄hed dundahā *өөрсөд дундаас*; ӧ̄hed zūrā xelsexe *оорсөд зуураа хэлэлцэх*; // Mo. öbersed

өөһэдөө/ ӧ̄hȯdӧ̄ (Khori., Aga.) **ӧ̄dӧ̄** (San.), ӧ̄sȯdӧ̄ (Kham., Tson.) *оорсдоо: сами*; ӧ̄hȯdӧ̄ medegtī *оорсдоо мэдэцгээ*; // Mo. öbersed-iyen

өөһэдынгөө/ ӧ̄hȯdī̄ŋgӧ̄ (Khori., Aga.) *оорсдийнхоо: свой, собственный*; ӧ̄hȯdī̄ŋgӧ̄ xŭsӧ̄r ŭbehē xuŕā̄xa *оорсдийн хүчээр овсоо хураах*; ȯhedī̄ŋgӧ̄ xŭnŭ̄d sō xadan yŭ̄ŋ xamā xana *оорсдийнхоо хүмүүс дотор болохоор юуп хамаатай юум бэ*; ◊ ӧ̄hediŋgӧ̄ gorš̆ōg busalgaxa ~ *хувиа боолуулж, довоо шарлуулах*; // Mo. öbersed-ün-iyen

өөһэдынхин/ ӧ̄hedīŋxiŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *өөрсдийнхэн: свой*; ӧ̄hedī̄ŋxiŋ dērē yėrexe *өөрсдийнхэн дээрээ ирэх*; // Mo. öbersed-ün-kin

өөһэнээ/ ӧ̄henē̄ (Khori., Aga., Tunk., San.) *оорсний, өөрсдийн: свой, собственный*; ӧ̄henē̄mnāĕ burū *оорсдийн маань бууруу.*

өөшэлхэ/ ӧ̄šȯ̬lxȯ (Khori., Aga.) *өөчлөх: придираться по всякому поводу*; ӧ̄šȯ̬lžȯ mūlaxa *өөчилж муулах*; // Mo. ögečilekü

өргөөг/ ȯ̬rgӧ̄g (Tunk.) *орд, өргөө: дворец, юрта хана*; xā̄ńi ȯ̬rgӧ̄g *хааны өргөө*; ȯ̬rgӧ̄gte zalaraxa *өргөөнд залрах*; // Mo. örgüge

өрхөөһэлэйшэ/ ȯ̬rx̄ӧ̄helē̄šė (Tunk.) *бөөгийн эерүүлсэн нэр: эвфемистическое название шамана.*

П/ Р

паадагар/ pādaɣar (Khori., Aga., Kham.) *тоодгор, оодон: короткополый (о шубе)*; pādaɣar degel *тоодгор дээл*; pādaɣar degeltē̄, paxaĺūŋ xùbū̄ŋ *тоодгор дээлтэй тов хийсэн хүү.*

паадаңха/ pādaŋxa (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *харласан тариа: паданка, падалица (колосья, высохшие из опавших зёрен)*; barūŋ nuɣāĕŋ tȧŕā̄laŋ tȧŕā̄nši bėšėdā, pādaŋxa bābāĕ Гombōĕŋ Dulmādī basaɣanši bėšėdā bābūšxa *барууп нугын тариалан тариа ч биш дээ харламал, баавай Гомбын Дулмаадий хүүхэн ч биш дээ, хөгширмөл.*

пар/ pār (Khori., Aga., Kham., Tson.) *хос, хоёр*: *пара*; xǫyǫr pār bēlē *хос бээлий*; pār mǫŕiŋ *зэрэгцээ морь*; pār sar *зэрэгцээ шар*; pār sar xùlleheŋ terge *зэрэгцээ шар шилэн тэрэг*.

парлаха/ pārlaxa (Aga., Khori., Tson., Kham.) *зэрэгцүүлэх, холлох*: *спаривать*: sar pārlaźà yazar xaxalxa *шар зэрэгцүүлэх шилээд хазар хагалах*; yurbaŋxaŋ xarīyė pārlagšàl belēb yūlìŋxan tùmùr tergetēš belēb, yurbaŋ yogšō xoŋxotōēš belē, yulāźàla ūlinser nàyrūlagšàl belēb *гурвахан хары (зэрэгцүүлж) холлодогсон билээ, гурвахан тэмэр тэрэгтэй ч билээ, гурван гоцоо хонхтой ч билээ, гадаалж л удамсаар нагиргадагсан билээ.* (МНД)

патагар/ pātayar (Khori., Aga.) *пагдгар, намхан*: *приземистый*: pātayar ùbegeŋ *пагдгар овгон*: pātayar ùbegeŋ pādayar degelē *пагдгар овгон тоодгор дээлтэй.*

пахагар/ pāxayar (Khori., Aga., Tson., Tunk., San.) *банхгар, хөшүүн, болхи*: *неповоротливый, неуклюжий*: urdahām ege pāxayar yūmeŋ pāxag pāxag gèžè yabana *урдаас минь нэг хөшүүн болхи юм сачаг банхаг гэж явна.*

пахайлгаха/ pāxāělyaxa (Khori., Aga., Tson., Tunk., San.) *банхайлгаж явах*: *казаться неповоротливым /или неуклюжим/ /о движениях/*: bāĺinxatāě pāxāèlyaźà yabana haŋ эсгий гуталтай *банхайлгаж явна билээ.*

паяха/ pāyàxa (Khori., Aga.) 1. *орхирох, орхирах*: *грубо и громко реветь*; pāyàhan ùyāŋ *орхирсон шуугиан*; 2. *хүнгэнэх*: *реветь*; xōlōě pāyàxa хулан (*яндан*) *хүнгэнэх*; 3. *чалчих, хоосон бурах*: *пустословить*; mīŋ pāyàzà hūŋxār àźàlā xīš *зүгээр л дэмий чалчиж суухаар ажлаа хийгээч.*

пааюур/ pāyūr (Khori., Aga., Kham., Tson., Tunk., San.) *паргиа*: *горластый*; pāyūr xùŋ *паргиа хүн*;xūged todšǫ abxadā hàĺāyīn zàĺyūlxagūi, hàĺāyā zalyàhaŋ xūged xǫžǫm pāyūr xōlōětōě bolxo *хүүхэд тосож авахдаа салиаг нь залгиулахгүй, салиагаа залгисан хүүхэд хожим паргиа хоолойтой болдог.*

паг/ pag: (Khori., Aga.) pag xaraŋxï *пад харанхуй*: *темень, полная темнота, совершенно тёмный*; pag zogsoxo *маг зогсох*; pag bùtū *бин битүү*; pag mexelxe *мас хуурах.*

паглагар/ paglayar I (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) 1. *баглагар, багсгар*: *очень густой и низкий*; paglayar hōg *баглагар соог*; 2. *сэглэгэр хууз*: *пышный, окладистый /о бороде/*; *пушистый /о мехе/*; *густой /о волосах/*; paglayar haxal *хууз сахал.*

паглагар/ paglayar II (Khori., Aga.) *балтгар*: *низкорослый, приземистый*; paglayar hamayaŋ *балтгар эхнэр.*

паглайха/ paglāěxa (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) 1. *баглайх, багсайх, саглайх*: *быть очень густым и низким /о кустарнике/*; buta hōg paglāěxa *бут сөөг баглайх*; 2. *дэлгэрэх*: *распускаться, становиться пышным*; paglāěźà uryaxa *дэлгэрч ургах.*

пагсагар/ pagsayar (Khori., Aga., Tunk., San.), **pagtsayar** (Kham., Tson.) 1. *саглагар, сэглэгэр*: *мохнатый, лохматый пушистый*; pagsayar hūl *саглагар сүүл*; xara hanātāěŋ ùge uraŋ, xàšàm moŕinōě hūl

pagsaγar *хар санаатны үг уран, хашин морины сүүл саглагар*; 2. *битүү, багсарсан, багширсан*: *сплошной, густой*; sergede ụyātāĕ pagsaγar olom mọŕid *шүзганд уяатай багширсан олон морьд.*

пагсайха/ pagsāĕxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **pagtsāĕxa** (Kham.) *саглайх, сэглийх*: *быть мохнатым /или лохматым/*; hūl pagsāĕxa *сүүл саглайх.*

падхагар/ paḍxaγar (Khori., Aga.) 1. *нялдгар, наалданги*: *вязкий*; paḍxaγar šàbar *нялдгар шавар*; 2. *отгон, лаагасан*: *густой*; par paḍxaγar talxatāĕ šüleŋ *лаг лаагасан гурилтай шол.*

падхайха/ paḍxāĕxa (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) 1. *нялдайх*: *быть вязким*; šàbar paḍxāĕxa *шавар нялдайх*; 2. *отгорох*: *густеть /о супе/*; šüle busala busalhār paḍxāĕba *шол буцал буцалсаар отгорлоо.*

пайлса/ pāĕlsa (Khori., Aga.), pāĺisa (Tunk., Tson.) *хигээс*: *спицы /колёсные/*; tergīm pāĕlsa *тэргний хигээс*; tergēn duγūiŋ bula xōŕi xọyọŕi tuluŋ xolbohoŋ γonzoγor modonūd pāĕlsa gèžè orod neretē *тэргний дугуйн бүл моор хоёрыг тулан холбосон гонзгой моднууд пайлса гэж орос нэртэй.*

палааха/ palāxa (Khori., Aga.) *модон шал*: *плаха*; narahaŋ narahaŋ palāxayā nàxilzasar xataryā, nàŕiŋ xùrbe degelē nàmilzasar xataryā *нарсан нарсан модон шалаа нахилзтал бүжиглэе, нарийн хоров дээлээ намилзтал бүжиглэе.* (ЁНД)

палбуу/ palbū (Bar.), **xātaŕžàŋ** (Khori., Aga.) *хараал*: *доллогийн хүн*: *изгнанник*; xar palbū xāna tenēd alaγa boltšiwdō *хар палбуу (хаатаржин) хаана тэнээд алга болчихов доо.*

палсагар/ palsaγar (Khori., Aga.) *булцгар*: *пухлый /о щеках/*; palsaγar xasar *булцгар хацар*; palsaγar ńūr *булцгар нүүр*; palsaγar xasartāĕ bulāĕ sebeŕxeŋ basaγaŋ *булцгар хацартай тун гоолиг охин.*

палхуудай/ palxūdāĕ (Khori.) *булцгар, булхгар, болцгор*: *надутый, сердитый, бутуз /о ребёнке/*; palxūdāĕ xùbūŋ *болцгор хүү.*

пальпагар/ pàĺpaγar (Khori., Aga.) *баливгар, паливгар*: *бесформенный*; *некрасивый, неизящный*; pàĺpaγar γutal *паливгар гутал*; pàĺpaγar ńūr *паливгар нүүр*; xūgedē pàĺpižà pàĺpahaŋ pàĺpaγar mixaŋ *хүүхдийн бялбаж бялбасан баливгар мах.*

пальпаха/ pàĺpaxa (Khori., Aga., Kham., Tson., Tunk., San.) 1. *маймрах*: *мямлить*; 2. *сосать /не разжевывая/*; xūged mixa pàĺpaxa *хүүхэд мах бялбах*; urdanāĕ zoŋ xūgedē pàĺpaham mixāĕyè xèšèg gēšè gèžè, ùxeden xụbi abhaŋ šèŋgēr hùgedšè abād, amandā xèžè zàĺyàdag bāĕγā *урдны хүмүүс хүүхдийн бялбасан махыг хишиг билээ гэж, огохөд нь хувь авсан шигээр согдөж хүртээд, амандаа хийж залгидаг байлаа.*

пальпыха/ 1. *паливийх*: *терять форму*; ùhē borōdo norōd, γutalīn pàĺpīšō *зүс бороонд шувт пороод гутал нь паливийчихлаа*; 2. *бантайх, банхайх*: *быть расплывшимся*; uhanda orōd, pàĺpīxa *усанд ороод бантайх*; pàĺpītarā ehexe *банхайтлаа исэх*; 3. *махлах*: *быть*

кристым; pulsāĕyād pàĺpī̆xa *булцайгаад илэх*.

пальшаганаха/ pàĺšàyanaxa (Khori., Aga.) 1. *шалчигнах*: *хлюпать /по грязи/*; šàĺāg pàĺšàyanaxa *шавхай шалчигнах*; 2. *улбах*: *полоскаться*; uhun sō pàĺšàyanaxa *үсэн дотор улбах*; 3. *чолчгонох*: *болтать, трещать, тараторить*; pàĺšàpanàžà eldebēr šàšàxa *шал шал хийж чолчгонох*.

пампаганаха/ pampayanaxa (Khori., Aga.) *бамбаганах, памбаганах*: *двигаться о чём-л пушистом или пухлом/*; hūdal pampayanaxa *суудал памбаганах*; // Mo. bambayanaqu

пампагар/ pampayar (Khori., Aga.) 1. *бамбагар*: *пушистый, пышный*; pampayar debidxer *бамбагар дэвсгэр*; 2. *болцгор, болдгор*: *пухлый*; pampayar xasar *болцгор цаар*; 3. *ховсгор, сэвсгэр*: *рыхлый /о снеге/*; // Mo. bambayar

пампайха/ pampāĕxa (Khori., Aga.) 1. *бамбайх, бамбайх*: *быть пушистым*; debe pampāĕxa *овс памбайх*; 2. *бомбойх, болцойх, булцайх*: *быть пухлым*; xasar pampāĕxa *хацар булцайх*; 3. *ховсийх, сэвсийх, ховхийх*: *быть пухлым*; saham pampāĕžà darā *цас ховсийтол дарлаа*; // Mo. bambayiqu

пампалай/ pampalāĕ (Tunk.) *сөөхий*: *охотничья зимняя обувь в виде меховых чулок, надеваемых на сапоги*; dulāxam pampalāĕ *дулаахан сөөхий*.

пансагар/ pansayar (Khori., Aga., Tunk., San.), **pantsayar** (Kham.) *тэсгийсэн, бүдүүлэг*: *пухлый, разбухший, издувшийся /напр. о мешке/*; pansayar boltoron debe šèxeheŋ tūlmag *тэсгийтэл нь юм шахсан хүүдий*.

пантаганаха/ pantayanaxa (Khori., Aga.) 1. *бандганах*: *ходить неуклюжей и развинченной походкой*; pantayanažà yàbaxa *бандганаж явах*; 2. *бажгадах*: *зря суетиться*; pantayanažà megdexe *бажгадаж сандрах*; // Mo. bandayanaqu

пантагар/ pantayar (Khori., Aga., Tunk., San.), **bandayar** (Tson.) 1. *бантгар, бандгар*: *толстый, тучный*; pantayar bùdūŋ *бандгар будүүн*; 2. *болцгор, цулцгар, болдгор*: *опухший*; pantayar xasar *цулцгар хацар*; // Mo. bandayar

пантайха/ pantāĕxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **bandāĕxa** (Tson.) *бандайх*: *быть толстым*; pantāĕžà tarɣalxa *бандайж таргалах*; // Mo. bandayiqu

панхайха/ paŋxāĕxa (Khori., Aga.) *банхайх, хоох*: *разбухать, раздуваться*; xabadažà paŋxāĕxa *хавдаж банхайх*; // Mo. bangquyiqu

паншаха/ panšàxa (Aga.), **pantšixa** (Kham.), **paltšix** (Bar.), **šàšàxa** (Khori.) *чалчих*: *болтать, пустословить, нести вздор*; eldebēr panšàxa *элдэв дээдийн юм чалчих*; mēl panšàžà hūxa *дэмий л чалчиж суух*.

папаганаха/ papayanaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *бавганах*: *трястись, колыхаться, двигаться из стороны в сторону /о чём-л пушистом или о ком-л лохматом/*; papayar haxaltāĕ ùbegeŋ papayanažà xōrexe *бавгар сахалтай овгон бавганаж ярих*; // Mo. babayanaqu

папагар/ papayar (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *бавгар*: *косматый, лохматый*; papayar haxal *бавгар сахал*; papayar ùheŋ *бавгар ус*; papayar ùhetē

mȧyȧ̀yar xùl *бавгар үстэй майга хвл*; // Mo. babaγar

папайха/ papāĕxa (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *бавайх*: *быть пушистым /или лохматым/*; papaγar haxaltāĕ ùbeged papāĕldažȧ̀ hūnad *бавгар сахалтай өвгөд бавайлдан суна*; // Mo. babayiqu

парнагар/ parnaγar (Aga., Kham., Khori.) *банхгар, тагнагар*: *пухлый, опухший, глупый /о морде щенка/*; parnaγar xaba *банхгар хав*; parnaγar xùbūŋ *тагнагар хүү*; parnaγar xamartāĕ xūgèši parnāŋ gèžè dūdaxa *банхгар хамартай хүүхдийг парнаан гэж дууддаг*.

парпагар/ parpaγar (Khori., Aga., Kham.) 1. *сэгсгэр, сагсгар, саглагар*: *лохматый*; parpaγar malaγāĕ *сэгсгэр малгай*; 2. *халтар*: *грязный, запачканный, замызганный*; parpaγar xara bùd *халтар хар даавуу*; parpaγar pulād *халтар даг болсон атчуур*; 3. *паривгар*: *толстый*; parpaγar dābū *паривгар даавуу*.

парсайха/ paṛsāĕxa (Aga., Khori.) *барсайх*: *торчать во все стороны; разветвляться*; ȧĺiṛha neṛhenhē èxilēd ȧlima žèmes haṛxiāγūd alxam bùxende gèšxexe zāĕgūi paṛsāĕxa *аньс нэрснээс эхтээд алим жимс мөөг алхам бүхэнд гишгэх зайгүй барсайх*; // Mo. barsayiqu

паршаганаха/ paṛšȧ̀γanaxa I (Khori., Aga.) 1. *парчигнах, пэрчигнэх, поржигнох*: *говориться о различных шумовых звуках /напр. бульканье при кипении, чавканье свиней, шуме при взлёте птиц, треске мотоцикла и т.д./*: paṛšȧ̀γanasa xuṛxiṛxa *парчигнатал хурхирах*: 2. *паргих, паргиулах*: *говорить хриплым надрывным голосом*; paṛšȧ̀γanahaŋ xōlōĕ *паргисан хоолой*; // Mo. parčiginaqu

парюулха/ pȧ́ŕyūlxa (Khori., Aga.) 1. *паргиулах*: *долго кипятить /на большом огне/, выпаривать*; uha busalγažȧ̀ pȧ́ŕyūlxa *ус буцалгаж паргиулах*; 2. *савсуулах*: *дымить /напр. папиросой/*; utā pȧ́ŕyūlxa *утаа савсуулах*; // Mo. pargiγulqu

парьяха/ pȧ́ŕyȧ̀xa (Khori., Aga.) *паргих*: *сильно кипеть /с большим количеством пара/*; uha busalžȧ̀ pȧ́ŕyȧ̀xa *ус буцалж паргих*; // Mo. pargiqu

пас/ pas (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *пад*: *звукоподр. хлоп*; pas bāĕsa ȧĺγaḍxa *падхийтэл алгадах*; tad gedergē pas geter hūšȧ̀xa *тас гэдрэгээ пад хийтэл суучих*; // Mo. pad

пасха/ pasxa (Tson.) *үхрийн баас*: *помёт рогатого скота*; ende pas, tende pas, ùmèrīm pas gèžè tābārī bāĕgšȧ́gūigū, tere pasxa gēšè *энд пад, тэнд пад, өмрөн пад гэж оньсого байдаг шүү дээ, тэр үхрийн баас гэгч*.

пасхайха/ pasxāĕxa (Khori., Aga., Tunk., San.) *өтгөрөх, падхайх*: *сгущаться*; zūrahan talxaŋ pasxāĕxa *зуурсан гурил өтгөрөх*; pasxāĕžȧ̀ ehexe *падхайж исэх*; xùreŋge pasxāĕxa *хөрөнгө падхайх*; // Mo. padqayiqu

патаганаха/ pataγanaxa (Tunk.) *тачигнатал инээх*: *"раскатисто смеяться" народное презрительное название повадки шамана во время религиозного обряда*.

пахагар/ paxaγar (Khori., Aga.) *загзгар, тагдгар*: *коренастый*; paxaγar bùdūŋ *загзгар бүдүүн*.

пилалюун/ paxaĺūŋ (Khori., Aga.) *пилюгр: круглеиький, пухлый*; paxaĺūn ämbāĕkäg bėyėtē xŭbūŋ *мантгар чийрэг хитэй хүү*.

пилаганаха/ pašȧ̊yanaxa (Khori., Aga.) *пилнах, нижигнэх: говориться о действиях и состояниях, протекающих с сильным шумом, напр. сильно /топать/; громко /разговаривать/; раскатисто смеяться/; греметь /об аплодисментах/; клокотать бурлить, шумно кипеть и т. п.* pašȧ̊yanasa gŭilgeldexe *пилнаттал давхилдах*; pašȧ̊yanasa eńēxe *пилнаттал инээх*; pašȧ̊yanasa ȧĺya tȧšȧ̊xa *сэгнэттэл алга таших*.

пилархай/ pašȧ̊rxāĕ: pašȧ̊rxāĕ-tašȧ̊rxāĕ *пилнаттал*: pȧšȧ̊rxāĕ tȧšȧ̊rxāĕ dabxixa *пилнаттал давхих; скакать /на лошади/ громким топотом*.

пилхан/ pȧ̊šxaŋ (Bar.) *үймээн самуун: хятеж; беспорядки*; pȧ̊šxaŋ yaŗxa *үймээн самуун гарах*; sag pȧ̊šxam bolxo *цаг самуун болох*; // Ma. facuxun

пилханта/ pȧ̊šxanta (Bar.) *үймээн самуунт: тревожный, мятежный*; pȧ̊šxantīŋ džilde barūnšā nŭgēd gel bŭr xāā yaŗtšixā aldaha yim *үймээн самуунтан жилд барууи тийшээ нүүгээд арай л бүр цаашаа гарчихаа алдсан юм*.

пилхагар/ piḑxayar (Khori., Aga., Kham., Tunk., San.), **pȧ̊ĺyar** (Bar.) *лагагар: густой /о каше, жидкости/*; piḑxayar ėdēŋ *лагагар хоол*; piḑxayar talxatāĕ šülen *лагагар гурилтай шол*.

пидхайха/ piḑxāĕxa (Khori., Aga.), **pȧ̊līxa** (Bar.) *лагалдах: густеть /о супе/*; ėdē piḑxāĕxa *хоол лагалдах*; talxanīn yėxedešōd šülen piḑxāĕxa *гурил нь ихэдчихээд шол нь лагалдах*.

пидхинһэн/ piḑxīheŋ (Bar.) *подхийсэн: высокомерный*; piḑxīhen dzalū *подхийсон залуу*.

пинс/ pīs (Khori., Aga.) *чийс: звукоподр. обозначающее писк*; pīs gexe ȧbāŋ *чийс гэх авиа*.

пинсганалдаха/ pīsayanaldaxa (Khori., Aga.) *жиргэлдэх: пищать /о птенцах/*; šụbū pīsayanaldaxa *шувуу жиргэлдэх*; ŭglōgŭr šụbūd pīsayanaldaxa *өглөөгүүр шувууд жиргэлдэх*; ōĕ sō šụbū pīsayanaldād yọyọ gēšėn *ой дотор шувуу жиргэлдээд сайхан гэдэг нь*.

пинсганаха/ pīsayanaxa (Khori., Aga.) *час час хийх авиа: говорится о возне, писке мышей*; xulyanānūd pīsayanaxa *хулганууд час час хийх*.

пинтэн/ pīteŋ (Bar.) *нисэх онгоц: самолёт*; pīteŋ nīdexe *онгоц нисэх*.

пилаага/ pilāya (San.) *тосны торх: низкая кадочка для масла*; pilāya dūren tohoŋ *торх дүүрэн тос*.

пилайха/ pilāĕxa (Khori., Aga.) *палийх: быть широким /о лице/*; ńūr pilāĕxa *нүүр палийх*.

пилганаха/ pilγanaxa (Khori., Aga.) 1. *балхганах, палхганах: трястись, как тесто*; pilγanažà yàbaxa *палхганаж явах*; 2. *малилзах: подсматривать, поглядывать /о человеке с широким лицом/*; pilγanažà xaraxa *малилзаж харах*.

пилдагар/ pildaγar (Khori., Aga., Tunk., San.) *палдгар, балхгар, палхгар: толстый и неуклюжий /напр. о тарбагане/*; pildaγar taryan tarbaγaŋ *палхгар тарган тарвага*.

пилхагар/ pilxaγar (Khori., Aga.) *балхгар, палхгар: расплывшийся, обрюзглый, рыхлый*; pilxaγar taryaŋ *палхгар тарган*; // Mo. palqaγar

пилхайха/ pilxāĕxa (Khori., Aga.) *палхайх, балхайх: расплываться*; ehēheŋ talxaŋ pilxāĕšōd bāĕna *исгэсэн гурил палхайчихлаа*; // Mo. palqayiqu

пилхалзаха/ pilxalzaxa (Khori., Aga.) *палхалзах: ходить, двигаться колыхаясь, колыхаться /о ком-чём-л расплывшемся/*; pilxalzažà xùdelxe *палхалзаж ходлох*; // Mo. palqaljaqu

пинтаганаха/ pintaγanaxa (Khori., Aga.) *тантганах, тэнтгэнэх: ходить двигаться /о тучном человеке/*; pintaγanažà yàbaxa *тантагнаж явах*; tarag ùxedem pintaγanā, ùrme ùxedem šàntaγanā *тараг огсон чинь тантганалаа, ором огсон чинь шантганалаа*.

пинтагар/ pintaγar (Khori., Aga.) *подгор: коренастый и плотный, пикнический /о телосложении/*; pintaγar xùbūŋ *подгор хүү*.

пинтайха/ pintāĕxa (Khori., Aga.) 1. *додойх: быть коренастым и плотным, иметь пикническое телосложение*; pintāĕžà bāĕxa *подойж байх*; 2. *янтайх: иметь надменный, важный вид*; alag nuγahaŋ xiātāĕγād anāγāĕ γoldō hūžàla bāĕna, abaγāĕ Xandan pintāĕγād ambaŋ nọyọntōĕ hūžàla bāĕna *алаг нугас хяталзаад Анаагийн голд ховж л байна, авгай Ханд нь янтайгаад амбан ноёнтой сууж л байна*. (БАД)

пипаганалдаха/ pipaγanaldaxa (Khori., Aga.) *шулганалдах: взаимн. от pipanaxa щебетать, чирикать, пищать /о многих/*; šụbūd pipaγanaldaxa *шувууд шулганалдах*.

пипанаха/ pipanaxa (Khori., Aga.) 1. *шулганах, жиргэх: щебетать, чирикать, пищать*; šụbūd pipanaxa *шувууд жиргэх*; 2. *донгодох: разговаривать /или говорить/ пискливым голосом, безостановочно болтать /или тараторить/ пискливым голосом*; eldebēr pipanaxa *элдвээр донгосох*.

пипануур/ pipanūr (Khori., Aga.) 1. *шулганuур: щебетунья*; pipanūr šụbūd *шулганuур шувууд*; 2. *гонгинуур, гонгиноо*: pipanūr ùxibūŋ *гонгинуур хүүхэд*. (*плаксивый, ноющий /ребёнок/*)

пираг/ pirag ger (Tunk.) *баганагүй гэр: юрта без столбов внутри*; pirag ger seliger *баганагүй гэр цэлгэр*.

пирагар/ piraγar (Khori., Aga.) 1. *яргар, яралзсан: с последующим олон или без него, говориться о множестве отдельных и одинаковых предметов*; piraγar oloŋ hüŕi buxalnūd *яргар олон нуруу бухлууд*; 2. *барсгар: разветвленный*; piraγar oloŋ *барсгар олон*; piraγar olon sārha ńāhaŋ sambar *барсгар олон цаас наасан самбар*.

пирайха/ pirāĕxa (Khori., Aga.) 1. *ярайх, ирийх: глагол от* piraγar; pirāĕžà xeḇtexe *ирийтэл зулж хэвтэх: лежать массою*

/напр. о людях, рыбе/; 2. *багсайх: развет-виться*; xàšā̄yāĕ xanār pirāĕtar ńā̄haŋ zarlal *хашааны ханаар барсайтал наасан зарлал*; pirāĕtarā uryahaŋ žėmes *багсайт-лаа ургасан жимс.*

пирнагар/ pirnayar (Khori., Aga.) *шорногор: широкий книзу и вздёрнутый /о носе телёнка/*; pirnayar xamaṛtāĕ *шор-ногор хамартай.*

пиртан/ piṛtaŋ (Khori.) *пиртан: клёцки*; piṛtaŋ žūraxa *пиртан зуурах.*

пирхагар/ piṛxayar (Khori., Aga.) *пялх-гар: бесформенный, расплывшийся, без-образно толстый*; piṛxayar taryaŋ *пялхгар тарган.*

пиршаганаха/ piṛšàyanaxa (Khori., Aga.) *1. тас няс хийх: трещать*; piṛšàyanažà xaxaṛxa *тас няс хийн хагарах*; 2. *жингэнэх, жонгинох: пищать, верещать*; žėmbū̄rē piṛšàyanasa ülē̄xe *жимбүүрээ жингэнэтэл үлээх.*

пихагар/ pixayar (Khori.) *полдгор: низенький и толстый*; pixayar xùbū̄ŋ *полдгор хүү.*

пишаганаан/ pišàyanāŋ (Khori., Aga.) 1. *тачигнаан, пижигнээн: трескотня*; bišėgē màšī nī pišàyanāŋ *бичгийн машины тачигнаан*; 2. *жиргээн: чириканье воробьев/*; šụbūdāĕ pišàyanāŋ *шувуудын жиргээн.*

пишаганаха/ pišàyanaxa (Khori., Aga.) 1. *тачигнах, пижигнэх: трещать*; tùlē̄ pišàyanažà ahaxa *түлээ тачигнаж асах*; 2. *жиргэх, шагшрах: чирикать, щебетать*; šụbūd pišàyanaxa *шувууд жиргэх*; borbilō pišàyanaxa *бор шувуу жиргэх.*

пойлгор/pōēlyor (Bar.) *бааз: неуклюжий*; pōēlyor xī stē̄ gūĺiŋ gānsa *бааз хийцтэй гуулин гаанс*; pōēlyor šā̄dzaŋ *бааз шаазан.*

полигор/ poĺyor (Bar.) *молигор: побелевшие*; poĺyor xùxe gụŕilam bantaŋ *молигор хөх гурилан бантан*; poĺyor xùxe šārāĕtī xùŋ *молигор хөх царайтай хүн.*

полшогонохо/ polšǫyonoxo (Khori., Aga., Tunk., San.), **poltšǫyonoxo** (Kham., Tson.) *шалчигнах, хол хол хийх: булькать /о наливаемой жидкости/*; yutal sō uha polšoyonoxo *гутал дотор ус шалчигнах.*

попогор/ popoyor (Khori., Aga.) *полдгор, тагдгар: низкорослый, невысокого роста, низкий*; popoyor xùŋ *тагдгар хүн*; popoyor naḅtaṛxaŋ *полдгор намхан*; popoyor aba *полдгор аав.*

порногор/ pornoyor (Khori.), **purńiyar** (Aga.) *шагнагар: курносый и приплюс-нутый /о носе/*; pornoyor xamaṛtāĕ basayaŋ *шагнагар хамартай охин.*

поршогонохо/ poṛšǫyonoxo (Khori., Aga., Tunk., San.), **poṛtšǫgnoxo** (Tson.) *порчиг-нох: бурлить, шумно кипеть, клокотать*; gùsetē̄ sāĕ poṛšǫyonožǫ busalxa *данхтай цай порчигнож буцлах*; xamarā poṛšǫyo-noso tataxa *хамраа цурхиртал татах*; // Mo. porčiginaqu

поршоонхо/ poṛšǫŋxo (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *тоорой: поро-сёнок*; poṛšōŋxo tèžē̄xe *тоорой тэжээх*; tùrūšī ŋ poṛšōŋxōĕŋ ńüden hoxor *эхний тооройн нүд нь сохор* (*эхний туршилт сохор*).

посторной/ postornōď (Aga., Khori.) *морин уралдаан: держать пари*; ɣansa degelte bȧ́rildā̄šȧ́, ɣansa mo̧ŕito postornōěšo̧ *ганц дээлт барилдаач, ганц морьт уралдаач.*

потоомхо/ potōmxo (Aga., Kham.), **хотōмхо** (Khori.) *богц, цүнх, үүргэвч: котомка*; potōmxotōď yū̄meŋ *цүнхтэй юм.*

Пооенкин/ pōyiŋkiŋ *Хамниганы овог: Хамниганский род.*

пулаад/ pu̧lād (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *алчуур: платок*; tǡrx̄im pulād *толгойн алчуур*; nāěmaŋxaŋ ėxitē̄ beleremnē̄ nandiŋxaŋ ubdistāě ar̆šā̄ŋ yüme, nab̆šȧ́haŋ xētē̄ pulādamńi nāědamtāě pelmāɣāěm xāěralhaŋ yüme *найманхан эхтэй Бэлэр маань нандинхан увдистай рашаан юм, навчин хээтэй алчуур минь найдвартай Пэлмаагийн минь хайрласан юм.* (БАД)

пулсагар/ pulsaɣar (Khori., Aga.) *булцгар: пухленький (о ребёнке)*; pulsaɣar̆-xaŋ xasar̆tāě üxibū̄ŋ *булцгархан хацартай хүүхэд*; // Mo. bulčaɣar

пулшаганаха/ pulšȧ́ɣanaxa (Khori., Aga.) *хооглох: клохтать /о тетеревах на току/*; xura pulšȧ́ɣanaxa *хур шувуу хооглох.*

пурниганаха/ purńiɣanaxa (Aga., Kham.) *урчигнэх, ярвагнах, ярвайх: то и дело морщиться*; durā ɣutād purńiɣanaxa *дургүй нь хүрээд урчигнэх /ярваганах/*

пурнигар/ purńiɣar (Aga., Kham.) *урвагар, урчгэр, мурчгар: нахмуренный, недовольный*; purńiɣar xamar *мурчгар хамар*; suxaltāě purńiɣar šȧ́rāě *ууртай урчгэр царай.*

пурниниха/ purńī̆xa (Aga., Kham.) *мурчийх: корчить гримасу*; xamar purńī̆xa *хамар мушийх.*

пурпигар/ purpiɣar (Khori., Aga., Kham.) *атигар: сморщенный, покоробившийся, съёжившийся, сжавшийся*; purpiɣar ȕbegeŋ *атигар овгон.*

пурпиниха/ purpī̆xa (Khori., Aga., Kham.) *мажийх, үхэх: пропадать, умирать*; purpī̆žȧ ȕxō̄ *үхэж мажийлаа*; modōŋ udaɣaŋ purpī̆ɣā geldebe *Модоон удган мажийлаа гэлцэв.* (БАУ)

пуршаганаха/ pur̆šȧ́ɣanaxa (Khori., Aga.), **purtšȧ́ɣanaxa** (Kham.) *бурчигнах: сильно гневаться, сердиться*; suxalā xȕr̆šė pur̆šȧ́ɣanaxa *уур нь хүрч бурчигнах*; // Mo. burčiginaqu

пуршагар/ pur̆šȧ́ɣar (Aga., Kham.) *урчгэр: измятый, помятый*; pur̆šȧ́ɣar bȕd *урчгэр даавуу*; // Mo. burčigir

пуршалаа/ pur̆šȧ̀lā (Aga., Kham.) *урчлээ, урчлээс: морщина, складка*; pur̆šȧ̀lā ɣar̆xa *урчлээс гарах.*

пууяса/ pūyȧ̀sa (Khori., Aga., Tunk., San.) *сүүгтэл, сийгэтэл: с шумом*; pūyȧ̀sa ül̄ē̄xe *сүүгтэл үлээх*; dāěba ulān tamȧ̀xiā sarāěn šėnėn sad̆xa mȕŋgȕn dāhandā ud̆xȧ̀žȧ́ šūyȧ̀sa horožo̧, pūyȧ̀sa ül̄ē̄ne *улаан тамхиа царын чинээн цас монгон гаансандаа утгаж шүүгитал сорж, сийгэтэл үлээнэ* (БМУ)

пүглэгэр/ pùgleger (Khori., Aga.) 1. *бүлцгар: пухлый*; pùgleger xasar *булцгар хацар*; 2. *сэглэгэр: пушистый /о белке/*; xermīŋ pegleger hūl *хэрэмний сэглэгэр сүл.*

пүлхэгэнэхэ/ pùlxegenexe (Khori., Aga.) 1. *бүлхэгнэх, пүлхэгнэх: о повадках человека с полными щеками*; xasar pùlxegenexe *хацар пүлхэгнэх*; 2. *палхагнах, палдаганах: суетиться /о полном человеке/*; megdežė pùlxegenexe *сандарч палдагнах*; taryaŋ ulāgšà hamayaŋ pùlxegenežė hōl bolno *улаан нүүртэй тарган эмэр палхагнаж сурхий болно*; // Mo. pülkegenekü

пүлхэгэр/ pùlxeger (Khori., Aga.) *болдгор: пухлый, пузатый*; pùlxeger gùzē *болдгор гүзээ*; naha xùsēgūi pùlxeger bolšọhoŋ taryam basayad *нас гүйцээгүй болдгор болчихсон тарган охид*; // Mo. pülkeger

пүлшэгэнэхэ/ pùlšègenexe (Khori., Aga.) 1. *пүл пүл хийх, хол хол хийх: булькать /о жидкости/; журчать /о ручье/*; uha pùlšègenexe *ус пүл пүл хийх*; 2. *пүлчигнэх: неясно гудеть /о звуках, исходящих из глубины чего-л/*; 3. *пүлчигнэх: бормотать, неясно говорить /о человеке/*; aman sōγō pùlšègenexe *аман дотроо пүлчигнэх*; pùlšègenežė nom umšàxa *пүлчигнэж ном унших*; // Mo. pülčiginekü

пүмпөдэй/ pùmpōdē (Khori., Aga.) *бөмбөөхэй, бөмбөдэй (бүүлчигэн талх): булочка, пышка, пончик*; nege monsoγor pùmpōdē *нэг бооронхий бомбоодэй.*

пүмпыхэ/ pùmpīxe (Khori., Aga.) 1. *пумбийх: быть пухлым /или мягким/*; xabadād pùmpīxe *хавдаад пумбийх*; 2. *под хийх: быть благодушным*; xenēš γar xaraŋgüi pùmpīžė hūxa *хэний ч гар харалгүй под хийж суух*; // Mo. pümbüyikü

пүмпэгэнэхэ/ pùmpegenexe (Khori., Aga.) 1. *бомбогнох, помбогнох: перекатываться, катиться /о чём-л пухлом и округлом/*; nōho pùmpegenexe *ноос бөмбөгнөх*; 2. *пандагнах, пэндэгнэх: ходить, двигаться /о ком-л толстом/*; pùmpegenežė xataγxa *пандагнаж бүжиглэх*; tabag šèŋgi ńūγtāě pùlxeger basayad pùmpegenese xatarnad *таваг шиг нүүртэй болдгор охид пандганан бүжиглэнэ*; // Mo. pümpügenekü

пүмпэгэр/ pùmpeger (Khori., Aga.) 1. *пумбэгэр, пэмбэгэр: дутый, мягкий, пышный*; pùmpeger xilēmeŋ *пумбэгэр талх*; pùmpeger xasar *пумбэгэр хацар*; 2. *бүнхгэр, бүнхгар: пучкообразный*; pùmpeger malayāě *бүнхгэр малгай*; 3. *бомбогор: округлый, куполообразный*; pùmpeger orōě *бөмбөгөр орой*; // Mo. pümbüger

пүнсэгэр/ pùnseger (Khori., Aga.) *болцгор, булцгар: пухлый, полный*; pùnseger xasar *болцгор хацар*; megdexedē basayanāěŋyā pùnseger xasarāěn tālaŋgūi yàbūlham bāěγāb *би сандрахдаа охиныхоо болцгор хацрыг унсэлгүй явуулцсан байлаа.*

пүнтыхэ/ pùntīxe (Khori., Aga.) *цэндийх, цүндийх: разбухать, пухнуть*; ülēhēŋ sūxa pùntīxe *үлээсэн давсаг цэндийх*; pùntīter ùlēheŋ gùzō *цүндийтэл үлээсэн гүзээ.*

пүнтэгэр/ pùnteger (Khori., Aga.) 1. *полдгор: округлый, кругленький /о человеке/*; pùnteger xùbūŋ *полдгор хүү*; 2. *түнтгэр: выпуклый /о лбе/*; pùnteger maŋnāě *түнтгэр магнай*; emegēmńi minī pùnteger mùndūyė xodo tālagšàhaŋ *эмээ*

минь миний түлтгэр магнайг үргэлж үнсдэг сэн; 3. *том, их, цүзэн*: *объёмистый /о сосуде/*; pùnteger amahaṛta *цүзэн сав (тогоо хувин)*

пүнхгэр/ pùŋxeger (Khori., Aga.) *бүнхгэр*: *выпуклый*; pùŋxeger orōĕ *бүнхгэр орой*; pùŋxeger orōĕtōĕ malaγāĕ *бүнхгэр оройтой малгай*; xerēhetī̈ŋ duγanāĕ pùŋxeger orōĕ *хэрээстийн дуганы бүнхгэр орой*; // Mo. püngküger

пүрдгэхэ/ pùrdgexe (Aga., Khori.) *дүрсхийх*: *вспыхивать, загораться, зажигаться, разгораться, возгораться*; *полыхать*; *пылать*; *воспламеняться*; ūr omọ-yī̈n γalda orohoŋ dàŕidal pùrdgeŋ ahaxa *үүр омог нь галд орсон дарь шиг дүрсхийн асах.*

пүрдыхэ/ pùrdī̈xe (Khori., Aga.) *цадах, цанхайх, цандайх*: *набивать /желудок/*; gedehe pùrdī̈xe *гэдэс цадах*; ārsa ūγād gedehe pùrdī̈xe *аарц үүгаад гэдэс цандайх.*

пүрьехэ/ pürŕyėxe (Khori., Aga.) *бүргих, бургих*: *бултыхнуться*; tōho pürŕyėxe *тоос бургих*; bog tōho pürŕyėxe *хог тоос бургих*; ehe utām pürŕyėxe *ис утаа бургэх*; xō̈ toṛtog pürŕyėxe *хоо тортог бургэх*; xō̈ toṛtog pürŕyėheŋ xuramšà hėyī̈ ger *хоо тортог бургэсэн хурамч эсгий гэр*; // Mo. pürgikü

пүршэгэнэхэ/ pùṛšėgenexe (Khori., Aga.) *пүрчигнэх, хүржигнэх*: *тарахтеть, урчать /о моторе/*; motōr pùṛšėgenexe *мотоор пүрчигнэх*; // Mo. pürčiginekü

пүсхыхэ/ pùsxī̈xe (Khori., Aga.) *тэсгийх*: *распухать, разбухать*; pùsxī̈žė xebtexe *тэсгийж хэвтэх*; pùsxī̈terō̈ taγalxa *тэсгийтлээ таргалсан*; mùŋgùŋ gē̈šė buxāĕm bāhaŋ šėŋgi, pùsxī̈gō̈d bāĕxī̈n xaranagši xetebšī̈m *монго гэдэг бухын баас шиг, түсгийгээд байхы нь харна уу чи, хэтэвчийг минь.*

пүсхэгэр/ pùsxeger (Khori., Aga.) 1. *түсгэгэр, тэсгэгэр*: *пухлый, объёмистай напр. о сумке/*; pùsxeger sumā *түсгэгэр богц*; pùsxeger gedehetē̈ buržūinar boĺšọbī̈gtō namnūlād bùmbelzō̈ *түсгэгэр гүзээтэй хоронготнүүд большевиктоо хоогдоод бумбэлзэнэ.* (БАД); 2. *тэнтгэр*: *крупный, толстый*; pùsxeger hamaγaŋ *тэнтгэр эхнэр.*

пүтылхэ/ pùtī̈lxe (Khori.) àŕxī̈m pùtī̈lxe *архины лонх*: *бутылка*; nege pùtī̈lxe zadalxa *нэг лонх задлах.*

пүүд/ пүү (Khori., Aga., Tunk., San.) (16,3 кг): *пуд*; düšėm pṻdēr šėgnṻlheŋ tùmùr xara šüdùrō̈ dùrben tabaγāĕdana uglana *дочин пүүгээр чигнүүлсэн төмөр хар чодроо дорвон тавхайд нь углана.* (БМУ)

пэгдигэр/ pegdiger (Khori., Aga.) *лухгар*: *толстый, надутый, тучный*; pegdiger *хүн лухгар хүн.*

пэглэгэр/ pegleger (Khori., Aga.) *лэглэгэр, сэглэгэр*: *косматый, лохматый, растрёпанный /о волосах/, густой /о кустарнике, волосах/*; pegleger yėxe ùheŋ *лэглэгэр их үс.*

пэгшүүлхэ/ pegšṻlxe (Khori., Aga.) *савсуулах, саагиулах*: *побуд от* pegšėxe; tamàxi pegšṻlxe *тамхи савсуулах*; utā pegšṻlxe *утаа саагиулах*; xodo pegšṻlžė

hūxā bo̱lixō yā̄nàš! *үргэлж савсуулж сууяаа болихоо яана вэ чи!*

пэгшэгэр/ pegšėger (Khori., Aga.) *одий тэдий, очноон, учир начиргүй: уйма, ихэсгэл, видимо-невидимо*; pegšėger olon *зөд очноон олон хумуус.*

пэгшэхэ/ pegšėxe (Khori., Aga.) *савсах, багширах: дымиться*; utām pegšėxe *утаа савсах*; pegšėžė badxaxa *савсаж багширах.*

пэд/ ped: ped xaraŋxī (Khori., Aga.) *пад харанхуй: совершенно тёмный /напр о ночи/*; ped xaraŋxī hüńi *пад харанхуй шөнө*; ped xara *пад хар*; xo̱ńiŋ gē̄šė xùnē̄ xarā barānda bāēxa duratāē, ped xaraŋxī̄ hūńi xùńi daxadag xo̱ńiŋ olom bāēxa *хоньходог хүний хараа бараанд байх дуртай, тас харанхуй шөнө хүнийг дагадаг хонь олон бий.*

пэдыхэ/ pėdxī̄xe (Khori., Aga.) *пэндийх: быть толстым*; tarγalžā pėdxī̄xe *таргалж цэндийх*; pėdxī̄žė hūxa *цэндийж суух*; pėdxī̄terē tarγalxa *пэндийтлээ таргалах*; mo̱ŕinhō pėdxī̄terē unaxa *мориноос пэндийтлээ унах.*

пэдхэгэр/ pedxeger (Khori., Aga.) *тэндгэр, тэнтгэр: толстый, тучный, плотный*; pedxeger tarγaŋ *пэндгэр тарган.*

пэмпыхэ/ pempī̄xe (Aga., Khori.) *пэмбийх: вздуваться, становиться вздутым*; pempī̄ter moxōrxo šėxeheŋ *пэмбийтэл мохоор тамхи чихсэн гүүдий*; // Mo. pembüyikü

пэмпэгэр/ pempeger (Khori., Aga.) *бандгар: толстый /напр о книге/*; pempeger zuzān to̱li bėšėgū̄d *бандгар зузаан толь бичгүүд*; // Mo. pempeger

пэндигэр/ pendiger (Khori., Aga.) 1. *тантгар: грузный, тучный /о полной женщине/*; pendiger bùdū̄ŋ *тантгар бүдүүн*; 2. *тунтгэр: пузатый, разбухший /о мешке/*; tūlmagtāē pendiger yū̄meŋ *уунтай тунтгэр юм*; // Mo. pendiger

пэнхэгэр/ peŋxeger: peŋxeger ulāŋ (Khori., Aga.) *минчгэр: пунцовый /о лице/*; peŋxeger ulāŋ ńūr *мэнтгэр улаан нүүр*; // Mo. pengkeger

пэпэгэр/ pepeger (Khori., Aga.) *сэвсгэр, хөвсгөр, ховхгор: рыхлый*; pepeger sahaŋ *ховсгор цас.*

пэрхигэр/ peŗxiger (Khori., Aga.) *баравгар, пэрэвгэр: грубошёрстый, грубый*; peŗxiger bùdū̄n šėŗxegtē dāwū *пэрэвгэр бүдүүн ширхэгтэй даавуу.*

пэршэгэнэхэ/ peŗšėgenexe (Khori., Aga.) *пэржигнэх: издавать звук "фрр" фыркать*; ėštōŋxo peŗšėgenežė ahaxa *мотоцикл пэржигнэж асах*; // Mo. perjigineküi

пэршэгэнээн/ peŗšėgenē(ŋ) (Khori., Aga.) 1. *пэржигнээн, хэржигнээ: фырканье*; peŗšėgenēŋ dūldaxa *пэржигнээн сонсогдох*; 2. *шуугиан, чимээ: шум*; ūšxanāē pegšėgenēŋ *уушигны шуугиан*; // Mo. perjigigegen

пэсхыхэ/ pesxī̄xe (Khori., Aga.) 1. *тэсхийх: набиваться чем-л., толстеть*; pesxī̄žė xebtexe *тэсхийж хэвтэх*; ùxehem malāē heyė pesxī̄žė xebtexe *ухсэн малын сэг тэсхийж хэвтэх*; 2. *минчийх: быть пунцовым /от жары/*; γalāē xàžūda

pesxī̄žė hūxa *галын хажуул минчийж суух.*

пэсхэгэр/ pesxeger (Khori., Aga.) 1. *тэсхэгэр: надутый, набитый;* pesxeger sar *тэсхэгэр шар;* 2. *пэмбэгэр: пухлый;* pesxeger tomo *пэмбэгэр том;* 3. *шалхгар: одутловатый, обрюзгший;* pesxeger bùdūŋ *шалхгар будуун.*

пэтэн/ peteŋ: peteŋ xara (Khori., Aga.) *пад, падан хар: чёрный-пречёрный;* peteŋ xaraŋxī *пад харанхуй;* peteŋ xara bolšǫtorō naranda yábāb *падан хар болтлоо наранд явлаа, би.*

пэхи/ pėxi (Khori., Aga., Kham., Tson.) *поох! поох! фу;* pėxi yā̄yā mūxāė́ únùr gē̄šėb *поох! яасан муухай үнэр вэ?*

пэшэгэнээ(н)/ pėšėgenē(ŋ) (Khori., Aga.) 1. *төвөргөөн: топот;* mǫ́ridōė pėšėgenēŋ *морьдын төвөргөөн;* 2. *шуугиан: гул, шум;* xū̄gedē pėšėgenēŋ *хүүхдийн шуугиан;* xū̄gedē̄ pėšėgenēn sō bùxū̄i nahā ùŋgerō̄gō̄bdō̄ *хүүхдийн шуугиан дунд бүхэл насаа өнгөрөөсөн дөө.*

пешэ/ pē̄šė (Tunk., Khori., Aga., San., Tson.) *пийшин: печь;* pē̄šė sō xilēme bolǫxo *пийшин дотор талх барих.*

пяар/ pā̄r (Aga., Khori.) *турлиах гуаглах чимээ: издавать звуки "фрр, фрр";* ɣurbaŋ ụĺā̄han dēre turlāɣūd hūɣād pā̄r pā̄r geldene *гурван улиасан дээр турлиахууд суугаад пяар пяар гуагчина.*

пяг/ pág: (Khori., Aga.) *шал, хов: усил. частица совсем совершенно;* pág hogtošǫxo *шал согтчих;* pág xōhoŋ *хов хоосон.*

пяршаганаха/ párš̄áɣanaxa (Khori., Aga.) *тарчигнах, доргих: дребезжать /об оконных стёклах/;* soŋxī̄n šél párš̄áɣanaxa *цонхны шил тарчигнах.*

C/ S

саажа/ sā̄žá (Tunk.) *гэзэг: коса /о волосах/* alda xara sā̄žà *алд хар гэзэг;* gezege beyē̄ŋ ɣǫyǫlto gúrbelzeme sā̄žá la gúrbelzegš̄é nādanāė́ ɣǫyǫlto gúlmer bāxaŋ ūyétеŋ le *ар биеийн гоёл гурвэлзэм гэзэг шүү гурвэлзэгч наадмын гоёл гэнэн багахан үетэй* шүү. (ЁНД)

саахарлиг/ sāxarĺig (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson., Bar.) *чихэрлэг: сахаристый;* sāxarĺig amta *чихэрлэг амт.*

сабира/ sábira (Aga., Khori.) *чавир: квадратный мешочек, носимый на левом боку у лам;* lamanarāė́ zùbtē̄ zū̄n taldā zū̄deg teb̀xerxeŋ xab̀taɣa dosōɣō ar̀šā̄ntāė́ amhar̀ta, terēgēr amā zāėldag sábira gėžė́ neretē̄ *лам нарын зөвтэй талдаа зүүдэг дөрвөлжин хавтага дотроо аршаантай сав, түүгээр амаа зайлдаг чавир (сабира) гэж нэртэй.*

сабиргай/ sábirɣāė́ (Aga., Khori.) *чамархай: виски, висок; височная кость;* sábirɣāė́ dēren daraxa *чамархай дээр нь дарах.*

сагаалса/ saɣālsa (Khori., Aga.) *цагаалж: /буриад дээлийн энгэрийн хоргой/ кусок парчи, пришитый к дэли бурятов в середине груди;* saɣālsa gelsegš̄ébdi *бид цагаалж гэлцдэг.*

сагаалуулха/ saɣālūlxa (San.) *цацал цацах: кропить молоком при освящении;*

xada bürī̄ŋ xād, buta bürī̄m burχadā sayālūlžà, hün sayāŋ sasuĺi hündō̄! sō̄g! gèžè bāčžà ürgexe *хад бурийн хаад, бут бурийн бурхдаа цагаалуулж сүүл цагаан цацал сүндөө! соо! гэж хэлээд оргодог.*

сагаалхиха/ sayālxixa (Khori., Aga.) *тусрэх, цалгих, цалгиж цацрах: разбрызгиваться*; moŕinōč dabχiānda šàlbāyāč uha sayālxixa *морины давхиад шалбаагийн ус тусрэх.*

сагаа(н)/ sayā(ŋ) (Tunk.) *цаа буга: северный олень*: sayāyār yàbaxa *цаа буга унаж явах.*

Сагаангууд/ sayāŋyūd (Khori., Aga., Bar.) *Хорь бурнадын нэг овог Цагаангууд: Хори бурятский род*; sayāŋyūd omog tuŋxiŋ gèžè nege xüxū̄rtē̄ *Цагаан омог Тунхин гэж нэг хохүүртэй*; sarāč mixanda sadāgūi, sāzāčŋ arχida hogtōgūi sayān tugtāč sayāŋyūd *шарын маханд цадаагүй, цаазын архинд согтоогүй, цагаан тугтай Цагаангууд.* (УМУ)

сагдуул/ sagdūl (Khori., Aga., Tunk., San.) *зулзган мод: молодой лес, поросль*; narhanāč sagdūl *зулзган нарс*; sagdūl xasūŕi *зулзган гацуур*; sayān šābūŋ yarbalitāč sagdūl modon sergetē̄ *хуц шувуун гарал-тай, зулзган модон шүзгатай*; sartūlāčda xonoŋxōr sagdūl sō unta *Сартуулынд хоносноос зулзган модон дунд унт.* (УМУ)

саглаха/ saglaxa (Khori., Aga.) *бутэх, давчдах: спирать безл \о дыхании*; àmimńi saglana *амьсгаа давчдаад байна.*

садьха/ sàdχa (Khori., Aga.) *шарх, цатиг: болячка*; sàdχatāč ńūr *цатигтай нүүр.*

садьхатаха/ sàdχataxa (Khori., Aga.) *цатиг гарах: покрываться болячками*; ńūr ama sàdχataxa *нүүр ам цатигтах.*

салбуу/ salbū (Khori., Aga.) *хэт нүүрэмгий, увайгүй*; *развязный*; salbū basayaŋ *увайгүй охин.*

салгиха/ sàĺgixa (Khori.) *гулгих: срыгивать*; üxibū̄mnāč sàĺgižàrχiŋxāč *хүү маань гулгичихлаа шүү.*

салдагалха/ saldayalxa (Khori., Aga., Kham.) 1. *шалдлах: раздевать\ся\ догола, обнажать\ся\ оголять\ся*, xubsahā saldayalxa *хувцаа тайчих*; 2. *нүцгэлэх, бох барилдах: бороться*; nādamār saldayalxā hanāgši *наадмаар нүцгэлье гэв УУ.*

салдага(н)/ saldaya(ŋ) (Khori., Aga., Kham., Tson.) 1. *шалдан, нүцгэн: голый*; ama bardaŋ ala saldayaŋ *ам бардам, гуя шалдан*; 2. *хоосон нүцгэн; пустой*; saldayaŋ yazarta xońō ērexe *шалдан газар хонио ээрэх*; saldaya ńüsegeŋ *шалдан нүцгэн.*

салдан/ saldaŋ (Khori.) *шалдан: голый*; ńüsege saldaŋ *нүцгэн шалдан*; saldaŋ ülexe *шалдан хоцрох*; orōědō mēl saldaŋ moŋyol xeletē̄ *ероосоо л уртаашаа шалдан монгол хэлтэй*; // Mo. šaldang

салигар/ sàĺiyar (Khori.) 1. *шовгор: остроконечный, конусообразный*; sàĺiyar malyāč *шовгор малгай*; 2. *гоолиг, голшиг: стройный*; sàĺiyar bèyètē̄ xùbū̄ŋ *гоолиг биетэй хүү.*

салиниха/ sàĺī̄xa (Khori.) *шовойх: быть остроконечным*; bụŕād malyāčŋ orōč sàĺī̄xa буриад *малгайн орой шовойх.*

салим/ sa̍lim (Khori.), **ša̍la̍g** (Aga.) *шалбааг*: *лужица*; hu̍n dalāĕn sa̍lim bāčxada *сүүн далайн шалбааг байхад*.

салир/ sa̍lir (Khori., Aga.) *царил*: *пешня, лом*; sa̍lirār γazar tu̍ŋxixe *царилаар газар тоцхох*; sa̍lir u̍rgetē̆ hamaγaŋ ~ *царил хошуутай эхнэр*; // Mo. čalir

салирдаха/ sa̍lirdaxa (Khori.) *царилдах*: *делать что-л. ломом*; müĺhe sa̍lirdaxa *мөс царилдах*; // Mo. čalirdaqu

салшаран/ salša̍raŋ (Khori., Aga.) *тальтраа, тультраа*: *шепелявый*; salša̍raŋ xeletē̆ xu̍̄ged *тультраа хэлтэй хүүхэд*.

самалгаа/ samalγā (Tunk.) *инж*: *деньги или скот, которые получают за выданную замуж дочь*; basaγanāĕ samalγā *охины инж*.

самаряан/ samа́ŕā̆ŋ (Tunk.), **sūŕā̆ŋ** (Khori., Aga., San., Bar.), **tsūŕiā̆** (Kham., Tson.) *цуурай*: *эхо, отзвук, отголосок, резонанс*; xadńī samaŕā̆n dūldaxa *хадны цуурай сонсогдох*.

сами/ sа̀mi (Khori., Kham.), **hа̀mi** (Aga.), **tsawi** (Tson.) *цавь*: *пах*; behē sа̀mā̆rā šа̀gtāĕštar behelxe *бүсээ олон цавиараа сулбайтал бүслэх*; // Mo. čabi

самсаг/ samsag (Bar.) 1. *халимаг*: *мужская стрижка волос*; samsag tа̀bix *халимаг тавих*; samsaγān zahūlax *халимгаа засуулах*: 2. *самбай*: *конская чёлка*; tebegxen samsagtāĕ ulāŋ tedžignēŋ pidžignēŋ yörgōtī *тэвэгхэн самбайтай улаан тэжигнээн пижигнээн ергоотэй*.

самхаад/ samxā̆d (Khori., Aga.) *дугуй*: *велосипед*; samxā̆d unažа́ yа́baxa *дугуй унаж явах*; // < орос. самоход

самхардаһан/ samxardahaŋ (Khori., Aga.) *цамхардас, мосний хэлтэрхий*: *ледок*; samxardaha u̍rgelžė yėrexe *мосний хэлтэрхий үүрч ирэх*.

санаари/ sanā̆ŕi (Aga., Khori.) *санваар*: *обет, обязательство*; sanā̆ŕi abxa *санваар авах*; abaralta lamāĕn sanā̆ŕi amiŋ luγā̆ xolboyo̱, awa ėžī̆ŋ surγā̆li aldal úgī̆ yа́bayа́ *авралт ламын санваарыг амин лугаа холбоё, аав ээжийн сургаалыг алдалгүй явъя*. (БАД); sāĕxaŋ xū̆xeŋ sanārī̆ŋ dāĕsaŋ *сайхан хүүхэн санваарын дайсан*; // Mo. sanvar

санаартан/ sanā̆rtaŋ (Khori., Aga.) *санваартан*: *духовное лицо*; а́rūŋ hа́xil sanā̆rtaŋ *ариун сахил санваартан*; sanā̆rtanāĕ xo̱yo̱r zūn tа̀biŋ γurbaŋ hа́xil *санваартны хоёр зуун тавин гурван сахил*; // Mo. sanvartan

сангигар/ saŋgiγar (Bar.) *цанхигар*: *белобрысый*; xu̍nē̆ nū̆r sāĕbar, sayā̆btar bāĕxadā saŋgiγar *хүний нүүр цайвар, цагаавтар байхдаа цанхигар*.

санхаа/ saŋxā̆ (Bar.) *сортоо*: *способность, ум*; hāĕxam mo̱ŕi unahaŋ saŋxātāĕ xu̍bū̆ŋ *сайхан морь унасан сортоотой хөвгүүн*.

санхаалха/ saŋxā̆lxa (Bar.) *сортоолох*: *выявить способность*; sayā̆ŋ šа̀ŋxā̆ė alšūrī̆ daŋxā̆ėtal o̱rō̱žo̱ sasag nа̀mirūlaŋ saŋxā̆lxa *цагаан шанхай алчуурыг данхайтал ороож цацаг намируулан сортоолох*.

санхаатай/ saŋxātāĕ (Aga., Khori.) *тэнхээтэй, шандастай*: *сильный, здоровый; мощный*; sadād tenžēd yȧbaxadā saŋxātāĕ xủlủg terēxeŋ *цадаад тэнцээд ирэхээрээ шандастай холог тэр билээ.*

санхинуур/ saŋxinūr (Tunk.) *холбого*: *колокольчик*; saŋxinūr̰tāĕ γutul *хонхтой гутал*; xedeŋ tāčγāĕn sānahā xesī̆n dūŋ ȧŕūŋ gēd xė́lin dūtāĕ saŋxinūr xeb̰tūlxeyė bo̱libo *хэдэн тайгын цаанаас хэцийн дуу арцун гээд хэлэн дуутай холбого хэвтүүлхээ байлаа.* (БМД)

сар/ sar (Khori., Aga., Kham., Tunk., San., Bar.) *шар*: *вол*; zahahaŋ ere ủxer sar, arba xủr̰heŋ sarī̆yė amba sar gedeg *зассан эр үхэр шар, арав хүрсэн шарыг амбан шар гэдэг*; amba sar atan temēn šėŋgi tomo *амбан шар атан тэмээ шиг том*; // Mo. šar

сараалхах/ sarālxax (Bar.) *аагархах, баярхах*: *хвастаться, кичиться богатством*; yėxėš sarālxax teŋxēn aldarā xa *их ч баярхах тэнхээ нь алдарсан бололтой*; sarālxād xu̱ŕimā yėxēr xī̆ne gexen senū̆ *аагархаад хуримаа оргон хийнэ гэх нь сэн үү.*

сараг/ sarag (Aga., Khori.) 1. *зулаг*: *союзка*; xủlē̆ tabγāĕŋ xo̱yo̱r xažūda bāĕxār xarālhaŋ, γutalāĕ tủrī̆n dōdo tē bāĕdag tusxāĕ xelberitē̆ esxeheŋ xu̱bi sarag gē̆šė *холийн тавхайн хоёр хажууд байхаар тааруулсан, гутлын түрийн доод талд байдаг тусгай хэлбэртэй эсгэсэн хэсэг сараг (зулаг) гэдэг*; zulag bȧŕiżȧ sabag zalγaxa, zūzāĕ šėrežė sarag xolboxo *зулаг барьж цаваг залгах, зуузай ширэж цараг холбох*; 2. sarag (Bar.) *гутал шаахайн давхарлаж наасан ул*: sarag nāx *ул наах*; 3. *sarag* (Bar.) *наалт*: *склейка, приклейка, наклейка*; dēl xub̰sahanāĕ sarag *дээл хувцасны ховоо эмжээрийн наалт*; // Mo. čaraγ

сараглаха/ saraglax (Bar.) *наалт наах*: *приклеивать*; saraglād emdžixgū̆i bol daŋ yüm emdžidž boloxgū̆i bāĕdag yüm *наалт наагаад эмжихгүй бол дан юм эмжиж болохгүй байдаг юм*; // Mo. čaraγlaqu

саралзаха/ saralzaxa (Khori., Aga.) *зуралзах*: *сыпаться*; xetī̆ŋ γal saralzaxa *хэтийн гал зуралзах.*

сарам/ saram (Khori.) *царам, намгархаг хөндий*: *болотистая поляна \в лесу*; ōĕŋ saram *ойн царам.*

сараха/ saraxa (Khori., Aga.) *сэргийлэх*: *принимать меры предосторожности, не допускать*; tü̆ī̆mer saraxa *түймэр цурамдаж унтраах*; borō saraxa *бороо хариулах.*

сарбаа/ sȧŕbā (Khori.) *чихний гэдэс*: *мочка \уха*; šėxenē̆ sarbā *чихний гэдэс*; sȧŕbāyī̆n nủxelžė sāĕn šėlbe xexe *чихний гэдэс нүхэлж цайны шилбэ хийх.*

саргаха/ sarγaxa (Tunk.) *цахлайтах*: *покрываться паршой*;

сардаг/ sardag (Aga., Khori.) *цуцархай*: *усталый, измученный*; ūlan ī̆melhā ủndủr gē̆šė gū̆ unag̰šȧm ī̆melhā sardag gē̆šė gū̆, ulasī̆n ī̆melhā xorotōĕ gē̆šė gū̆ uxāŋxaŋ zủr̰xemńi soldiōŋ gē̆šė gū̆ *уул нь тийм л ондор юм болов уу, унасан морь минь ийм л цуцархай юм болов уу, улс нь тийм л хортой юм болов уу, ухаан зүрх минь ийм л эрс юм болов уу.* (БАД)

сарим/ sȧŕim (Khori.) *хус улиасан ой*: *лес из берёзы и осины*; sȧŕim sōγūr mo̱ŕitǫyǫ yȧbaxa *морьтойгоо царимаар явах.*

сарсагар/ sarsayar (Khori., Aga.) 1. *дастаршсан, хатуурсан: затвердевший*; sarsayar šėbxe *дастаршсан \шингэн\ хорзон*; 2. *шарчигнасан, сарчигнасан: шелестящий*; sarsayar sārhaŋ *сарчигнасан цаас.*

сарсайха/ sarsāčxa (Khori., Aga.) 1. *хатуурах, дагшрах: затвердевать*; uha adxahaŋ γazar sarsāčxa *ус асгасан газар дагшрах*; 2. *сарчигнах: шелестеть*; dēberīn sārha sarsāčžà orboγonoxo *дээврийн цаас сарчигнаж хийсэх.*

сарья/ sàŕyà (Khori.) *царги цас: утоптанный снег*; sàŕyà boltor gėšxeheŋ mùre *царги болтол (дагтаршгал) гишгисэн мөр.*

сасабша/ sasabšà (San.) *шагавч: наголенники*; sasabšà γutul *шагавч гутал.*

сасали/ sasàĺi (Khori., Aga.), **tsatsal** (Tson.) *цацал: окропление, обрызгивание*; sasàĺi ùrgexe *цацал оргох*; hùŋ saγāŋ sasàĺi *сүүн цагаан цацал*; // Mo. sačuli

сасардаha(н)/ sasardaha(ŋ) (Khori., Aga.) *шуршдэс, цалгидас: брызги*; uhanāě sasardahaŋ *усны шуршдэс.*

сасарха/ sasarxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **tsatsarax** (Kham., Tson.) 1. *цацрах: сыпаться, литься*; sūŕā sasarxa *цуурай цацрах*; xoyor hùrmen šėxērē utā bušxūlhaŋ dùrbeŋ turūnhā dùle sasartar xarāělγahaŋ sūta xurduŋ xùlùgūd *хоёр сүрэмгэр чихээрээ утаа бушгиулсан дорвон туурайнаасаа дол цацартал харайсан цуут хурдан хүлгүүд.* (ХМЦ); 2. *цацрах, туяарах, очтох: разбрасывать лучи, сверкать, искриться*; narnāě tuyā sasarxa *нарны туяа цацрах*; // Mo. sačuraqu

сасаха/ sasaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **tsatsax** (Kham., Tson.) 1. *цацах, шуршх: брызгать чем-л, разбрызгивать*; uha sasaxa *ус цацах*; ayāčm buŕād zoŋ xuŋ šubūnāč àbā dūlāhā hū taraγā bàŕižà, γazāšā γarši, dēšėn sasažà, xōčnohōn ùrgedeg bāčγā *Агын буриад зон хүн шувууны авиа сонсогдвол сүү таргаа барьж, гадагш гарч, дээш нь цацаж, хойноос нь оргодог байлаа*; 2. *цацах: разбрасывать, раскидывать*; tàŕā sasaxa *тариа цацах*; 3. *хахах, цацах: поперхнуться*; šülhendē sasaxa *шүлсэндээ цацах*; zàyāšāěŋγā ńüdende šorōě sasaxa ~ *бурханаа бургасаар гуядах*; // Mo. sačuqu

сасюур/ sàsiūr (Tunk.) *хутгуур: мутовка для сбивания курини, масла*; toho zōxēgō sasiūrār xudxaxa *тос зоохийгоо хутгууpаар хутгах.*

сахали/ saxàĺi (Khori., Aga.) *цахлай: чайка*; dalāěn saxàĺi *далайн цахлай*; duralhanā ėdixe duralāě durandā yàbaxa saxàĺi *дурласнаа иддэг дурлай, дурандаа явдаг цахлай*; // Mo. čaqulai

сахариг/ saxàŕig (Khori., Aga.) *дугуй, цагираг: кольцо, обруч*; *круг, колесо*; tergīn saxàŕig *тэргэний дугуй*; xudargīyė emēlē xabtahanāě xōěto saxàŕighā šàgtaγalād moŕinōě hūl dōγūr orūlžà zūdeg *хударгыг эмээлийн хавтасны хойт цагирагнаас татаж оруулаад морины сүүл доогуур оруулж зүүдэг*; // Mo. čaγariγ

сахариглаха/ saxàŕiglaxa (Khori.) *цагираглах: делать обод \или обруч*; moγōě saxàŕiglažà xebtexe *могой цагираг-*

...: sag ûŋxelžède saxâñglam ...sŋā ēfēm moŋōĕ negen žĕl *цаг ...цагираглан байдаг цагаан ...нэгэн жил*; // Mo. čaŋariŋlaqu

... **saxâñgtaxa** (Khori., Aga.) *...маригтах: становиться круг-...* ūdenī̆n saxâñgtaxa *нүд нь цагираг-...* Mo. čaŋarčiŋtuqu

... **saxañūtāĕ** (Khori.) *цахир ...округлый*; saxâñūtāĕ ñūdeŋ *...нүдэй нүд.*

... **sâxiŋanaxa** (Khori.) *цэхэгнэх: ...о чем-л белесом*; ñūdenī̆n *...нүд нь цэхэгнэх*; // Mo. ...

... **sâxiŋar** (Khori., Aga.) *хувхай ...бесцветно-белый*: sâxiŋar saŋāŋ *...нэгэн*; // Mo. čakiŋar

... **sâxilagxaŋ** (Aga., Khori.) *...ходить очень быстро*: adūndā ...sâxilagxanlād amalād unaxadam ...abāĕndāšyè bāĕxadam žârŋal-...alaŋ xolodō xâšâlantāĕ *адуундаа ...цохиогчан явч, амгаад унахад ...давындаа байхад жаргал-...бэлэг олс хэтээ хялантай.* (БАД)

... **sâxilxa** (Khori., Aga., Tunk., ...**tsaxilax** (Kham.), **tsaxilax** (Tson.) *...сверкать, блестеть (о молнии)*: ...ral sâxilxa *хэтийн гал цахилах*; ...sâxilxa *цахилгаан цахилах*; suxalē ...ñūdenī̆n sâxilxa *уур нь хурч, нүд нь ...*// Mo. čakilqu

... **sī̆ne** (Tunk.) *цийнэ: тион, марьин ...*; sī̆nēŋ ündehe noŋōŋōr busalŋaha...

emī̆yè xünē ûrgehe **nōĕrgūi bolxodo** ūlŋadag *цийнийн үндэс ногоогоор бүүгдсэн эмийг хүний нойр холдоож хулэсихад үүлгадаг.*

соб/ **sob** (Khori., Aga.) *шов. чол чох: звукоподр; падению капли*; sob sob duhaxa *чол чол дусах*; sob bāĕsa tālaxa *шов хийгээл үнсэх.*

соголиг/ **sogǫ̂lig** (Khori., Aga.) *шогол: продолговатый ящичек, футляр /для хранения религиозных сочинений/*; modoŋ soŋǫ̂ligtōĕ nomhō ādis abŋxa *модон шоголтой номоос адис авах*; soŋǫ̂lig gĕžĕ burxanāĕ nom zosōn xĕžĕ xadaŋaldag uta ŋonzoŋor modoŋ xoŋxo *шогол гэж бурхны ном дотор нь хийж хадгалдаг урт гонзгой модон хэвэ.*

согдо/ **sogdo** (Khori.) *цацир: пешня*; sogdōr mūĺihe xaxalxa *согдоор мөс хагалах.*

согсорхой/ **sogsoŋxōĕ** (Khori., Aga.) *омголон: неспокойный*; sogsoŋxōĕ moŋōŋ *омголон морь.*

согсохи/ **sogsǫxi** (Tunk.) *цохиур: чехол*; dāhâñi sogsǫxi *гаансны цохиур.*

соёлшо/ **soŋǫ̂lšǫ** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **soŋǫltsi** (Kham., Tson.) *соёлч: соёлын ажилтан: культурный, культработник*; tī̆xede soŋǫ̂lšǫ nüxürlel gĕžĕ bāĕŋāgšâhaŋ *тэгэхэд соёлч нөхөрлөл гэж байсан сан*; // Mo. soŋolči

сохо/ **sǫžǫ** (Khori.) *гүрээнай судас: соединение венозной и артериальной системы /у человека/*; xabar xülerhem moŋō hāĕramāĕ uhanhā uhalāhā xordožǫ ündōd, sožǫn tataždā, āminī̆n ĭgsūŋ xünde boldog

хавар холорсон морио сайрмын уснаас усалбал хордож овдоод, гүрээний судас нь татаж амьсгал нь бачмаг хүнд болдог; ◊ sǫžō tataxagüi *толгой өндийлгохгүй.*

сой/ sōď (Aga., Khori., Tunk., San.) *мөлгөр цаңдас: обледеневший мокрый снег, гололедица;* mülhetej xürehej nōčton sahaj sōď *мостож цаңсан нойтон цас мөлгөр цаңдас.*

сомпин/ sompi(j) (Aga.) *самтин: пуговицовидное плетение;* sompi zaŋgiǫxa *самтин зангидах;* büd, tamhaj, mindahan, sǫximol gexe metēr zanyėdažà bütēhej, xuǫsahanda xadadag sompi toǫšǫ *бос, тасам, мяндас, цохимол гэх мэтээр зангидаж бүтээсэн хувцаад хаддаг самтин товч;* // Mo. sampan

сомсогой/ somsoγōď (Tunk.), **sonsoγōď ~ sontsoγōď** (San.) *боргоцой: кедровая шишка;* narahanāě somsoγōě *нарсны боргоцой.*

сомсоёд/ somsǫyǫd gexe (Aga., Khori.) *цомцгос хийх: нагибаться, пригибаться, проходить почтительно согнувшись;* buγā buγā boro ulāxaj buŋtagtāě xargī̆dā somsǫyǫd gē, boldamtōě xàńilhaj amaragńi bǫĺixomdā gēd tuntàyàs gē *буган буган бор улаан бартаатай харгуйдаа цомцгос хийлээ, болуужийн хашлсан амраг минь больё доо гээд тунтгас хийлээ.* (БАД)

сондой/ sondōď (Khori.) *хавтага, хүүдий: кисет;* sondōětōě tamàxiŋ *хүүдийтэй тамхи;* utahār ǫyǫhon sondōěnī̆n udarāgüi hāěnārā, uγārā bütēhej xōlōěnī̆n γažàrāgüi hāěnārā *утсаар оёсон хавтага нь удраагүй сайнаараа, угаараа бүтээсэн хоолой нь хариагүй сайнаараа.* (БАД)

соноохо/ sonǒxo (Khori., Aga.) *цоноох: поджигать на расстоянии от огня;* γalda sonōxo *галд цоноох;* // Mo. čonuγaqu

соносхол/ sonosxol (Khori., Aga., Tunk., San.) *сонсгол: оповещение;* sonosxol tàbixa *сонсгол тавих;* tere sagta xaxad hāěnāě ügl̄ō bėŕi sonosxol xegšėhemdi *тэр цагт хагас сайны оглоо бүхэн сонсгол хийдэг сэн билээ;* // Mo. sonusqal

соносхохо/ sonosxoxo (Khori., Aga., Tunk., San.) *сонсгох: извещать, оповещать, объявлять;* togtōl sonosxoxo *тогтоол сонсгох;* zarlal sonosxoxo *зарлал сонсгох;* hǫńiŋ hǫŕimōě sonosxoxo *сонш мэдээ сонсгох;* // Mo. sonusqaqu

сооглохо/ sōgloxo (Khori.) 1. *буцлах, бургилах, оргилох: бурлить, кипеть;* uhan sōgloxo *ус бургилж буцлах;* 2. *подниматься, нарастать \напр.о гневе\;* ūr suxal sōgloxo *уур цухал оргилох.*

соогох/ sōγox (Bar.) *бүчих, шаваарах: окружать, собираться вокруг кого-чего-л;* hebehen dēr ùxer sōγox *сэвсэн дээр үхэр бүчих;* bāhan dēr bataγana sōγox *баасан дээр батгана бүчих.*

соол/ sōl (Tunk.) *модон гэр: изба; рубленный из бревен дом; дом;* sōl bàŕixa *модон гэр барих;* sōlōě tēŋgi *модон гэрийн дорвон багана.*

сооних/ sōnī̆x (Bar.) *гооноолзох: кивать;* toγorū àdil urta nàŕiŋ xùdzūgē dēši òrgòdž yüme àdžidž sōnī̆x *тогорууных шиг урт нарийн хүзүүгээ дээш оргож юм ажиж гооноолзох.*

сооногор/ sōnoγor (Bar.) *гооногор: с вытянутой шеей, задранный о голове;* toγorū àdil urta nàŕiŋ xùdzūtē sōnoγor

тогорууных шиг урт нарийн хүзүүтэй гоноюор.

сорогонохо/ soroγonoxo (Khori.) *сүүдийх, сүүдэлзэх: маячить \о ком-л длинном и тонком\;* nege xùnē hūder soroγonoxo *нэг хүний сүүдэр сүүдэлзэх.*

сортоо/ soṛtō (Khori., Aga.) *дээрэнгүй, хэрцгий авир: дерзость, заносчивость;* soṛtōtōĕ zaŋ *дээрэнгүй зан.*

сортоолхохо/ soṛtōlxoxo (Khori., Aga.) *омгорхох, ихэрхэх, дээрэлхэх, бардамнах: вести себя дерзко \или заносчиво, вызывающе\;* xüńi bahažà soṛtōlxoxo *хүнийг басаж дээрэлхэх;* noxōĕ soṛtōlxožọ xusaxa *нохой омгорхож хуцах.*

сохёо/ sọxiō (Bar.) *цор: один как перс;* sọxiō γansa *цор ганц;* sọxiō γansa xū *цор ганц хүү;* sọxi γansa baha sọxiō γansa gèdž xeldeg *цохь ганц бас цохио ганц гэж хэлдэг.*

сохом/ soxom (Khori., Aga.) *яг чухам: точно;* soxom medexe *яг мэдэх;* soxom tere xùŋ *чухам тэр хүн;* soxomīn medexe *үнэнийг мэдэх;* sō xeležè soxom doŋγoḍxo *цоо хэлж чухам донгодох* (БМД); // Mo. čoqum

сохомлохо/ soxomloxo (Khori., Aga.) *чухамлах, лавшруулах, тодотгох, цохох: уточнять, удостоверяться;* soxomloŋ xelexe *онцолж хэлэх;* // Mo. čoqumlaqu

сохомхон/ soxomxoŋ (Khori., Aga.) *чухамхан: действительно, воистину, существенно;* sogtūranši tatažà bāĕnabdi sōxoṛxom medēmńē ārag bāĕna, soxomxonši uraγūdnāĕ mānahā soxom-noḍšiyè gehērle abanābzet *согтууран ч алдаж байна даа бид, цоохорхон мэдээ маань ч бага л байна, чухамхан ургууд маань бидниээс чухалчилсхийгээд л авна биз дээ.* (ХТД); // Mo. čoqumqan

субарюулга/ suburúlγa (San.) *бүрхээр: бочка без дна, которая ставится на котел при перегонке молочной водки.*

сугаха/ suγaxa (Kham., Aga.) 1. *сугачах, давчдах, амь тэмцэх: задыхаться;* xalūršà xùnžèlhē suγaxa *халуурч амь нь тэмцээд сугачих;* 2. *тэмүүлэх: вырываться;* moŕin bāĕžà yàdaŋ uragšā žüḍxèžè suγaxa *морь нь байж ядан урагшаа зүтгээж тэмүүлэх.*

сугсага/ sugsaγa (Aga., Kham.) *ямаан хилэн: плюш;* sugsaγan degel *ямаан хилэн дээл.*

сулиих/ sulīx (Bar.) *улайрах, улангасах: становиться свирепым; звереть, сатанеть, неистовствовать;* šọno gūisegdēd yèrexērē sulīγād, neg ùserwel xesū šū *чоно гүйцгэдээд ирэхээрээ улайраад, нэг үсэрвэл хэцүү шүү;* ùxer aŋγaxulārāŋ sulīx yùm bāĕna šūdā, tataγanahār bāĕtar šọgšọžọ ọšōd tergetīgē γol urū orošilō *үхэр цангахлааараа улангасдаг юм байна шүү дээ, татсаар татсаар байтал шогшиж очоод тэрэгтэйгээ гол руу орчихлоо.*

сумаа/ sumā (Khori., Aga., Tson., Kham.) *богц: переметная сума;* bodōĕ xùmōr ọyọhoŋ xazār moŕindo tegnēd yàbaxada zọŕūlhaŋ xọyọr àmārā xùndītē šèren amharta sumā *бодын хөмөр оёсон хазаар морийд тэгнээд явахад зориулсан хоёр тусдаа хондийтэй ширэн сав богц.*

сундарах/ sundaŕax (Bar.) *хонгожих: становиться более лёгким*; ȧdžil arāĕ šimāĕ džā̄xaŋ sundaragšā̄ŋ bollō *ажил арай чамай жаахан хонгожигчоон боллоо.*

сунхигар/ suŋxiγar (Khori., Aga.) *цонхигор: бледный*; suŋxiγar šǡrāĕ *цонхигор царай*; // Mo. čongkiγar

сурагар/ suraγar (Khori.) *туранхай, эцэнхий, ягир: тощий*; suraγar mo̧ŕiŋ *туранхай морь.*

суранзан/ suraṇzaŋ (Khori., Aga.) *соронзон: магнит*; tùxō̄mel nāĕr nādam dēre eŗximšėleŋ yėregšė ene xurdaŋ xùlùg xüŕin sōxor bùrgedē̄ xūyėhem mete, gùre suraŋzaŋ baltaŋγāĕ šūyȧham mete xaŋxinaŋ yėregšė xara ėŕēm baras! *түгээмэл найр наадам дээр эрхэмчлэн ирсэн энэ хурдан хүлэг хүрэн цоохор бүргэдийн хүүгэсэн мэт, гүр соронзон балтангийн шүүгисан мэт хангинан ирсэн хар эрээн барс аа!* (ХМЦ); // Mo. sorinjin

сурвалта/ surwalta (Bar.) *цулбуурт: сом*; surwalta zaγaha *цулбуурт загас*; surwaltī̄n mixa amta mūtāĕ, xūiten šȧnaŗtāĕ, ȯwšiŋ xùdelgene *цулбууртын мах амт муутай, хүйтэн чанартай, хууч ходолгоно.*

сурхаг/ suŗxag (Khori.) *цас, мосний зайр, зайрмаг: плёнка льда*; uhan dēgūŗxi saŗxag *усан дээрх зайрмаг.*

сурхагтанги/ suŗxagtaŋgi (Khori.) *царцанги, зайрмагтанги: подмёрзший*; suŗxagtaŋgi sahaŋ *царцанги цас.*

сурхагтаха/ suŗxagtaxa (Khori.) *зайрмагтах, зайртах: подмерзать*; uhanāĕ zaxa suŗxagtaxa *усны зах зайртах.*

сууга/ sūγa (Bar.) *хомууд, жаавань: хомут*; tergende xȯllȯx mo̧ŕinī̄ xùdzūnde ugladag džī̄reg sūγa gėdž nertī̄ *тэргэнд холлох морины хүзүүнд угладаг жийрэг сууга гэж нэртэй.*

сууряатаха/ sūŕā̄taxa (Khori., Aga.) *цууриатах*: xadanda dū sūŕā̄taxa *хаданд дуу цууриатах*; // Mo. čuuriyatuqu

суусаалжан/ sūsālžǡŋ (Khori., Tunk., San.) *цууцаль: кулик*; sūsālžǡŋ šụbū *цууцаль шувуу*; // Mo. čuučali

суусагалжан/ sūsaγalžǡŋ (Khori., Aga.) *хараалж: бекас*; sūsaγalžȧnāĕ dȧĺbarāĕ *хараалжийн дэгдээхий.*

суусарн/ sūsȧŕi (Khori., Aga.) *суусар: куница*; sūsarāĕ arahaŋ *суусрын арьс*; // Mo. suusar

сууюурхаха/ sūyūŗxaxa (Aga., Khori., Tson.) *соёрхох: соблаговолить, соизволить*; arad zonōĕ abaral boloŋ amar žȧŕγal ùŗšō̧ŋ sūyūŗxag *ард зоны аврал болон амар жаргал оршөөн соёрхог.*

сүлхэ/ sùlxe (Khori., Aga.) *эцэшгүй, цуцашгүй, цуцдаггүй: неутомимый, выносливый*; sùlxe mo̧ŕiŋ *цуцдаггүй морь.*

сүмөөн/ sùmō̧ŋ (Khori., Aga.) 1. *цөөн, цоохүүлэхнээ: немногочисленный*; gerṭē̄ sùmō̧ŋ hūdag *гэртээ цөөхүүлээ суудаг*; 2. *намуухан; намуун сэмээрхэн: тихий*; sùmō̧n dū *намуухан дуу*; 3. *хонгон: легкий*; sùmō̧ŋ xùltē̄ mo̧ŕiŋ *хонгон холтэй морь.*

сүмөөхэн/ sùmō̧xeŋ (Khori., Aga.) *намуухан, сэмээрхэн, болгоомжтой:*

тихо, осторожно; *неслышно*; sùmō̱xeŋ *уйваха сэмээрхэн явах.*

сүндэрообхэ/ sùnderō̱̄bxe (Khori., Aga.) *сондроов, нарийн ором*: *буравчик*; sùnderō̱̄bxēr sùnderō̱̄bxedexe *сондрооворр оромдох.*

сүндэрообхэдэхэ/ sùnderō̱̄bxedexe (Khori., Aga.) *оромдох*: *сверлить буравчиком*; tergī̆m bula sùnderō̱̄bxedexe *тэрэгний бул оромдох.*

сүсэнэхэ/ sùsenexe (Khori.) *зулгуйдах, бохолзох*: *суетиться, юлить*; sùsenežė doxisyōxo *бохолзож нахилзаж дохилзох.*

сүүжэй/ sūžē (San.), **hùŋgē** (Aga.), **hùmbē** (Khori.), **sùŋgē** (Kham.) *сүү*: *молочко*; sūžē ūxam *сүү уух.*

сүүлеэн/ sūlēŋ (Khori., Aga.) *дуурай*: *эхо*; *отзвук*; *отголосок, отражение звука*; *резонанс*; xorī nūrāě xōěmorōr xo̱ŕiŋxoŋ xoŋxōěŋ sūlēntē, xo̱ŕilo bide bùgùdde xubilyāŋ tāěži mo̱ŕilxon xa *Хорийн нуурын хойморрр хоринхон хонхын дуурайтай хорь л бид бүгдэд хувилгаан тайж морилох нь байна.* (БАД)

сүүрэг/ sūreg (Bar.) *даруулга, цуулга*: *щеколда*; tsōdž ólgòx tsūn dēr uglan dardag nùxetē xawtayar tòmòr sūreg gēši *цоож олгох цүүн дээр углаан дардаг нүхтэй хавтгай томор цүүрэг гэдэг.*

сүхэ/ sùxe (San.) *торхны бүслүүр*: *обруч у бочки*; modom bōšxōěŋ dēde, dōdo, dunda sùxe *модон торхны дээд, доод, дунд бүслүүр.*

сэбсэгэр/ se̱bseger (Khori.), **sembeger** (Aga.), **tsembeger** (Aga.), **tsembeger** (Tson., Kham.) 1. *цэмцгэр, цэмбэгэр*: *опрятный*; se̱bseger xu̱bsalxa *цэмцгэр хувцаслах*; 2. *ёсорхуу, цэмбэгэр, хямсгар*: *чопорный*; se̱bseger ximhayar hūxa *ёсорхуу хямсгар суух*; // Mo. čebčeger

сэгсээ/ se̱gsē (Khori., Aga.) *цэмцгэр*: *франтовской, щегольской*; ùhē hamnahaŋ hamayaŋ se̱gsē *үсээ самнасан эхнэр цэмцгэр.*

сэдьхэл/ se̱dxil (Khori.), **hèšxel** (Aga.), **setgel** (Tson.), **sedkil** (Kham.) *сэтгэл*: *мысли, дума, помыслы, намерение, настроение*; se̱dxil bodol *сэтгэл бодол*; se̱dxil zùrxeŋ *сэтгэл зүрх*; se̱dxil hanāŋ *сэтгэл санаа*; se̱dxil bu̱ĺāxa *сэтгэл булаах*; se̱dxil tataxa *сэтгэл татах*; se̱dxil zoboxo *сэтгэл зовох*; se̱dxildē xataxa *сэтгэлээр унах*; se̱dxilē zahaxa *сэтгэлээ засах*; se̱dxilē seŋgūlxe *сэтгэлээ баясгах*; se̱dxilē tegšèlxe *сэтгэлээ тайвшруулах*; se̱dxilē ùbdēxe *сэтгэл зовинох*; se̱dxil dūreŋ *сэтгэл хангалуун*; seregē no̱yo̱n žàndārma se̱dxilhēšyė yarī̆m bàŕibāgū *цэргийн ноён цагдаа сэтгэлээсээ гарыг минь барьсан байх аа*; 2. *душа, интеллект, чувство*; se̱dxil xùdùlgeme xo̱rō̱ŋ *сэтгэл хөдөлгөм яриа*; se̱dxil xùlgexe сэтгэл догдлох; *нинжин сэтгэл*; se̱dxilde ùgī̆hā amanhā yaŗxagūi *сэтгэлд үгүй бол амнаас гарахгүй*; 3. *совесть*; àŕūn se̱dxil *ариун сэтгэл*; amayalaŋ se̱dxil *амгалан сэтгэл*; ùneŋ se̱dxilhē xandaxa *унэн сэтгэлээс хандах*; // Mo. sedkil

сэдьхэлтэхэ/ seḏxiltexe (Aga., Khori.) *сэтгэлтэх, дурлах: любить, полюбить, влюбляться*; širńinē ńàmbāĕyė dūrgeheŋ lād seḏxilteyė gexedē yā̄dag lambaγāĕbta? *Ширнэнгийн нямбыг дүүргэсэн байж сэтгэлтье гэхдээ яадаг ламбугай вэ, та?*; // Mo. sedkiltükü

сэдьхэхэ/ seḏxixe (Khori., Aga.), **setgexe** (Tson.), **seḏkikü** (Kham.) 1. *сэтгэх: думать, мыслить*; tī gėžė seḏxižė bolno *тэгж сэтгэж болно*; 2. *сэдэх: замышлять, задумывать, затевать*; zùb yūme seḏxihem bāĕγā *зов юм сэдсэн байжээ*; // Mo. sedkikü

сэлдэгэр/ seldeger (Khori., Aga., Kham.) 1. *үлбэгэр, эрчгүй: слабо натянутый \о верёвке*; seldeger eŗšėte dēheŋ *үлбэгэр эрчтэй дээс*; 2. *тавиун, уужим, талбиун: безмятежный, невозмутимый*; seldeger xùŋ *талбиун хүн, уужуухан дотортой хүн*; seŋxir xùxe ogtorγōĕmnōĕ selmegxem bāĕnadā, tere zùgte, sēžī ŋgē γansāĕyė batalžàŗxiōd seldeger bāĕnadā zosōmńi *цэнхэр хөх огторгуй маань цэлмэгхэн байна даа тэр зүгт, цээжнийхээ ганцыг баталж орхиод талбиун байна даа дотор минь.* (БАД)

сэлеэн/ sėĺēŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.) *тосгон: посёлок, селение, станция*; xùrelžīn sėĺēnē bàyàŋ orodōĕ basaγaŋ *Хүрэлж тосгоны баян оросын охин*; šàldaγam bābū hamaγantāĕ, šàbar γoŗšōg toγōtōĕ, xùndī xùbeŕig xùnehetē xùrelžīn sėĺēnē maŋγad *шалдан баба эхнэртэй, шавар горшоог тогоотой, хөндий ховрог хүнстэй Хүрэлжийн тосгоны орос.*

сэлихэ/ sėĺixe (Khori., Aga.), **selikù** (Kham.) 1. *нээх, онгойлгох: открывать распахивать*; ūde sėĺixe *үүд нээх*; 2. *дэлгэх, сохох, нээх: откидывать*; hėyī ūde sėĺižė oroxo *эсгий үүд сохож орох.*

сэльнин/ selniŋ (San.) *сэлнэн: литавры*; selniŋ xoŋxōĕn dūĺēntē sėĺiger ūžàm dasam bāĕna *сэлнэн хонхын дуулиантай цэлгэр уужим дуган байна.* (ДСМ); // Mo. selning

сэмбэес/ sembėyės gexe (Aga., Khori.) *цэмбэгэс хийх: щеголять; форсить*; tāĕraŋxāĕ sambāĕtāĕ sàbidaŗxaŋ talīŋγā xaryāĕγār sembėyės gē, tàńilsahaŋ xāĕratāĕ amaragńi tālīšdā gēd ēmńiyėsgē *тайрмал самбайтай цавьдар талынхаа харгуйгаар цэмбэгэс гэлээ, тапилцсан хайртай амраг минь үнсээч дээ гээд ирмэсгэлээ.* (БАД); // Mo. čembegeskikü

сэмгэ(н)/ semege(ŋ) (Aga., Khori.) *чөмөг: костный мозг*; semege ėdixe ńụhatāĕ bolxo *чөмөг идвэл нүсгай болно*; mal ùxexede semegetē gū gexe, xùŋ ùxexede xùbūtē gù gexe *мал үхвэл чөмөгтэй юу гэнэ, хүн үхвэл хүүтэй юу гэнэ*; // Mo. čimügen

сэмсээ/ semsē (Tunk.) *цэвэрхэн: чистый, непорочный*; seber semsē *цэвэр цэмцгэр.*

сэмүүн/ semūŋ (Aga., Khori.) *цөвүүн: тревожный*; semūŋ sag *цэвүүн цаг*; müšėlgetē semūn sag ùŋgeŗžė, mùŋxēn žàrγal delgeregle *мөчлөгтэй цөвүүн цаг онгорч, мөнхийн жаргал дэлгэрэг л.* (БАД)

сэмхэрдэhэ(н)/ semxerdehe(ŋ) (Khori.) *үйрмэг, хэлтэрхий: осколки, обломки*; müĺhenē semxerdeheŋ *мөсний үйрмэг.*

сэмээн/ semēŋ (Khori., Aga.) 1. *цамаан: привередливый, утончённый*; semēŋ zantāč xùŋ *цамаан зантай хүн*; 2. *ёсорхуу: чопорный*; semēŋ xùŋ *ёсорхуу хүн.*

сэргэлдээн/ sergeldēŋ (Aga., Khori.) *сөрөлдөөн: конфронтация, противоборство; противостояние*; šètīŋ urdàxi manžūŋta sergeldēm bolhoŋ hoṅintōč, šènexem bulad helemērē šèrben saḇšàhaŋ hoṅintōč *Читийн урдах Манжуурт сөрөлдөөн болсон сонинтой, шинэхэн болд сэлмээрээ ширвэн цавчсан сонинтой.* (БАД)

сэртээнэг/ seŋtēneg (Tunk.), **seŋtēĺnig** (Khori.), **šèŋšèžērnig** (Aga.) *бөгтөг, сойлт: чересседельник*; seŋtēneg tataxa *бөгтөг татах*; moṅinōč tonoγōč šoẓōlxo dēgūr γaŋšà nege ogĺōbohō nùgō ogĺōbodo oṅōžọ tergēŋ aral hōčdog uta hur sertēneg gèžè neretē *морины тоногийн шоохой дээгүүр гарч нэг арлаас нөгөө аралд ороож тэрэгний арлыг сойдог урт сур сэртээнэг \бөгтөг\ гэж нэртэй.*

сэршэ/ seŋšè (Tunk., Tson., Kham.), **heŋšè** (Aga., Khori.) *сэрш: вид короткого хадака, низкий сорт короткого хадака*; sebeŋxen tuŋγalag šàrāčmńi seŋšè xadaγāč bèšèldā, šèmegtē xùndetē bèyèmńi seŋgeldēnē bèšèldā *цэвэрхэн тунгалаг цагаан мянь сэрш хадгийнх биш л дээ, чимэгтэй хүндтэй бие минь цэнгэлдээнийх биш л дээ.* (БАД); // Mo. sersi

сэсэн/ seseŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **tsetseŋ** (Kham., Tson.) *цэцэн: мудрый*; sesem mergeŋ *цэцэн мэргэн*; seseŋ ùge *цэцэн үг*; seseŋ xāŋ mixūlamnāč šèber xemēxù γazaŋtāč, sesem mergen noẏoḍtōč, seregūŋ oloŋ xeŕēpostōč, širem tùmùr xargīītāč *цэцэн хаан Николай маань Сибирь хэмээх газартай, цэцэн мэргэн ноёдтой, цэргийн олон цайзтай, ширмэн томөр замтай.* (НХМ); seseŋ uxātaŋ, sereg xū èdēlūlxe, teneg uxāta teŋxeger bèyē saḍxāxagūi *цэцэн ухаантан цэргийг хороогоор нь хооллуулна, тэнэг ухаантан тэнэгээр гэдсээ цатгахгүй*; // Mo. sečen

сэсэрхэхэ/ seseŋxexe (Khori., Aga., Tunk., San.), **tsetseŋxexe** (Tson., Kham.) *цэцэрхэх: хвастаться своей мудростью, умничать, мудрствовать*; seseŋxežè nomšọŋxoxo *цэцэрхээж номчирхох*; // Mo. čečerkekü

сэсэшүүл/ sesešūl (Aga., Khori.) *цэцэд, цэцчүүл: мудрецы*; šèltēyīn buzar gelsenegte, seĺgēxen delexēmnē seŋžèm yüme, segeŕēdīn buzar gelsenegte sesešūlnē tatadag yüm bāčna *шилтэйг нь бузар гэлцэнэ үү та нар, цэлгэрхэн дэлхийн маань сэржим юм, янжуур нь бузар гэлцэнэ үү та нар цэцчүүл маань татдаг л юм байна.* (БАД); // Mo. sesečüül

сээндэр/ sēnder (Tunk.) *нарийн өрөм: бурав*; sēnderēr ùrùmdexe *нарийн өрмөөр өрөмдөх.*

сээниг/ sēńig (Tunk.) *пин: сени*; sēńig bàŕixa *пин барих*; sēńigē ūdeŋ ser nir gē, seŋgīin dulma yère yère gē *пингийн үүд пир пир гэнэ, Сэнгийн Дулам ир ир гэнэ.* (БАД)

сээрэнхэ/ sēreŋxe (Tunk.), **šīra** (Aga., Khori.) *чүдэнз: спички, спичка*; sēreŋxe zuraxa (Tunk.) *чүдэнз зурах*; ńūr dērē temēŋ xambīītāč sēreŋxēn toŋxo *нүүрэн дээрээ тэмээн жингийн зурагтай чүдэнзний хайрцаг.*

Т/ Т

таабагар/ tābaγar (Khori., Aga.) *маадгар, маадгар: чванливый, напыщенный, важный, надутый*; tābaγar tomo alxasa *маадгар том алхам.*

таабай/ tābāĕ (Tunk., San.) 1. *овог аав: дедушка*; alag buγāĕ ùber gĕšė altanši bāĕŋgūi yā̄xabdā, tābāĕ tō̄bē̄ŋ xeleheŋ ùnem bāĕŋgūi yā̄xandā *алаг бугын эвэр гэдэг алт ч байлгүй яах вэ дээ, овоо эмээгийн хэлсэн үнэн байлгүй яах вэ дээ.* (БАД); 2. *нагац: дедушка по матери, дед*; badma tābāĕ *Бадам таавай*; 3. баавгай: медведь; tābāĕ aŋnaxa *баавгай агнах.*

таабари/ tābȧ́ri (Khori., Aga., Kham., Tunk., San.) *оньсого: загадка*; tābȧ́ri tāĕlūlxa duratāĕ hā tābȧ́rā̄ xele, andaldȧ́yȧ *оньсого таалгах дуртай бол оньсогоо хэл, солилцъё*; // Mo. taγaburi

таабарилха/ tābȧ́rilxa (Khori., Aga., Tson., Tunk., San., Kham., Bar.) *тааварлах: отгадывать, разгадывать*; tābȧ́rilžȧ xelexe *тааварлаж хэлэх*; // Mo. taγaburilaqu

таалаха/ tālaxa (Khori., Aga., Tunk., San.) *үнсэх: целовать*; tùntūyī̄n tālaxa *духы нь үнсэх*; xùbū̄gē xū̄xetneŋ bāĕžȧ tālaxa *хүүгээ хохотнон байж үнсэх*; tā̄ŕimalxan sambāĕtāĕ sȧ̀bidaŗxaŋ talī̄ŋγā xargī̄γār sembeyės gē, tȧńilsahaŋ xāĕratāĕ amaragńi tālī̄šdā gexedēd ermńiyės gē *тайрмал самбайтай цавьдар талынхаа харгуйгаар цэмбэгэс хийлээ, танилцсан хайртай амраг минь үнсээч дээ гэс гээд ирмэсхийлээ.* (БАД)

таалсаха/ tālsaxa (Aga., Khori., Tunk., San.), **taltsaxa** (Tson.) *таалцах: загадывать друг другу*; tābȧ́ri tālsaxa *оньсого таалцах*; šȧ́γāĕ tālsaxa *шагай таалцах*; šụlū tālsaxa *чулуу таалцах*; // Mo. taγalčaqu

таалуур/ tālūr (Khori., Aga.) *энхрий /үр/, дотно сэтгэлийн, янаг: милый, нежный, интимный, душевный*; aba ėžī̄n tālūr *аав ээжийн энхрий үр.*

таалуурхан/ tālūŗxaŋ (Khori., Aga.) 1. *хоорхон: симпатичный, хорошенький*; tālūŗxam basaγaŋ *хоорхон охин*; 2. *эгдүүтэй, зугаатай: забавный*; tālūŗxaŋ xasar *эгдүүтэй хацар.*

таамтай/ tāmtāĕ (Khori., Aga., Tunk., San.) *янзтай, аягтай: имеющий какой-л. вид*; ėńē̄xe tāmtāĕ bolxo *ингээх янзтай болох.*

таанууд/ tānūd *Сэлэнгийн буриадын чоно овгийн нэг отог. Отог рода Чоно Селенгинских бурят.*

таараса/ tārasa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *нийц, зохимж, тохиромж: приспособляемость, совместимость*; tārasa nī̄lemžė *нийц нийлэмж*; // Mo. taγarača

тааримал/ tā̄ŕimal (Aga.) *тайрмал: отрезанный, обрезанный, обрубленный*; tā̄ŕimal gezege *тайрмал гэзэг*; tā̄ŕimal sambāĕtāĕ sȧ̀bidaŗxaŋ talī̄ŋγā xargī̄γār sembeyės gē *тайрмал самбайтай цавьдархан талынхаа харгуйгаар цэмбэгэс хийлээ.* (БАД); // Mo. taγarimal

таариха/ tā̄ŕixa (Khori., Aga., Kham.), **tāĕraxa** (Tunk., San.) *тайрах: отпиливать, обрезать*; tülē̄ tā̄ŕixa *түлээ хэрэвдох*; taha tā̄ŕixa *мас тайрах*; tanažȧ tā̄ŕixa *танаж тайрах*; utahā̄ń boγoń̀id̀xo̧žo̧

тайга урттаас нь богиносгож тайрах; // Mo. tayariqu

табгай/ tabγāĕ (Khori., Aga.) 1. *тавхай*: *хана*; temēnē̄ tabγāĕ *тэмээний тавхай*; mo̱ŕinŏĕ dŭrben tabγāĕyė uhan tā̆ŕimār tā̆ŕimdaźá ulān normōr ŏĕmūlba *морины дөрвөн туурайг усан тариар тарилдаж улаан нүрмаар ойлгуулав.* (БМУ); 2. *шийр*: *бабки над копытами*; tabγāĕ sayām mo̱ŕiŋ *шийр цагаан морь*; 3. *ул тавхай*: *ступня, стопа*; tabγāĕhā tā̆ŕxida xŭr̲ter *улаас толгой хүртэл*; teneg xŭnē̄ tabγāĕ yėxe, sesen̄ xŭnē̄ tolγōĕ yėxe *тэнэг хүний тавхай том, цэцэн хүний толгой том*; magtālta mo̱ŕin tabγāĕγā taha xarāĕxa *магтаалт морь туурайгаа тасартал давхина* (*магтаад л бай, манай толоо зүтгэнэ*); zaγahan tā̆r̲xihā γutaxa, zalxū tabγāĕhā γutaxa *загас толгойноосоо муудна, залхуу тавхайнаасаа гутна*; // Mo. tabqai

табжаганаан/ tab̲žā̆γanān̄ (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *товоргоон*: *конский топот*; mo̱ŕidŏĕ tab̲žā̆γanān dūldānā gŭ dā *морьдын товоргоон сонсогдоно уу даа аа!*; 2. *хавжигнаан*: *дробный стук, лязг /зубов/*; šüdnē̄m tab̲žā̆γanān̄ halnagüi *шүдний минь хавжигнаан зогсохгүй байна.*

табжаганаха/ tab̲žā̆γanaxa (Khori., Aga., Tunk., San.) *тууралй тачигнах*: *стучать копытами*; tab̲žā̆γanasa dab̲xixa *тууралй тачигнуулан давхих.*

Табин/ tābiŋ (Tunk.) *овог, омог*: *род*: - yámar tābināĕxib̲ta xoŋγōdor tābināĕb? - *та ямар омгийн вэ? - Хонгоодор омгийнх.*

табисуур/ tābisūŕi (Khori., Aga.) *хувь заяа, тавилан*: *доля, удел, предначертание*; yámar tābisūŕitāĕ hem *ямар хувь тавилантай санж вэ*; zaγalxaŋ ulānā tataŋgūigēr zambūlin̄yė zaxalźá bolnogūidā, záyā̆han nahanāĕ tābisūŕā zāĕlūlādšiyė yábáźá bolnogūidā *загалхаа улаанаа таталгүйгээр замбуулинг захалж болшгүй нь дээ, заяасан насны тавилангаа зайлуулаад чиг явж болшгүй нь дээ.* (БАД)

таблааha(н)/ tablāhaŋ (Khori., Aga.) *тав, тавлаас*: *заклёпка*; xab̲xaγāĕ tablāhaŋ *халивын тавлаас*; // Mo. tablayasun

табсан/ tab̲saŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **tab̲tsaŋ** (Kham., Tson.) 1. *тавцан*: *платформа*; tab̲san dēre zogsoxo *тавцан дээр зогсох*; 2. *ширээ*: *низенький столик /перед божницей или для посуды/*; tab̲san dērexi tāxiltāĕ sāĕ *торьхон дээрх цогцтэй цай*; āĕr̲ha xur̲ha, ŭrme zōxētē tabag tābižá āĕlšáńi sāĕlūldag tab̲saŋ *ааруул хуруул, ором зоохийтэй таваг тавьж айлчныг цай уулгадаг тавцан*; 3. *довжоо, гишгүүр*: *ступеньки*; xerelsīn tab̲saŋ *үүдний довжоо*; // Mo. tabčan

табхар/ tab̲xar (Khori., Aga.) *тавхгар*: *плоский*; tab̲xar taryaŋ xēre *тавхгар тарган хээр*; talīŋ urū xurdalhaŋ tābiŋ xedeŋ xŭlŭgūd bāĕna, tāšūrgūigōr tŭrūlheŋ tab̲xar uxāxaŋ xotoγōdōĕ *талын уруу хурдалсан тавин хэдэн хулгуул байна, ташуургүйгээр түрүүлсэн тавхгар ухаахан Хотгоодой.* (БАД)

табхасаг/ tab̲xasag (Tunk.), **bāĕlyasa** (Aga.), **bāĕlyasag** (Khori.), **tab̲xāntsag** (Kham.) *агаруу*: *деревянная крышка для*

молока; taḇxasag sōxi hùŋ *агруу доторх сүү.*

тагалсаг/ taγalsag (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **taγaltsag** (Tson., Kham.) *тагалцаг: анат. бабка, ноги, отделённый от туши (скота)*; taγalsag šànaxa *тагалцаг чанах*; ùxerē̄ xūxalhaŋ taγalsag ùlteṛter busalγahaŋ orōhotōĕ maŋgirāĕ xaŋγaltāĕ šüleŋ *ухрийн хуйхалсан тагалцаг, үлтэртэл буцалгасан хоц будаатай мангир ханхалсан шөл*; // Mo. taγalčaγ

тагнагар/ tagnaγar (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.) *нагнагар, шагнагар: приплюснутый и вздёрнутый /о носе/*; tagnaγar xamaṛtāĕ pogloγor xùbō̄ŋ *шагнагар хамартай погдгор хүү.*

тагнайха/ tagnāĕxa (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.) *шагнайх: иметь приплюснутый и вздёрнутый нос*; xamaran tagnāĕžà xaragdaxa *хамар нь шагнайж харагдах.*

тагнаха/ taŋnaxa (Aga., Kham.) *тагнах: разведывать, разузнавать*; aŋnaxa taŋnaxa *агнах тагнах*; γāĕxaxa taŋnaxa *гайхах тагнах*; taŋnàžà medexe *тагнаж мэдэх*; // Mo. tangnaqu.

тагнуул/ taŋnūl (Aga., Kham.) *тагнуул: разведка, шпионаж*; taŋnūlāĕ oŋγoso *тагнуулын онгоц*; // Mo. tangnaγul

тагнуулшан/ taŋnūlšàŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *тагнуул: разведчик, шпион, агент*; dāĕsanāč taŋnūlšàŋ *дайсны тагнуул*; // Mo. tangnaγulčin

таггагар/ taṛtaγar (Khori., Aga.) *тагжгар, тагдгар: короткий*; tagtaγar nam xùŋ *тагдгар намхан*; // Mo. taγdaγar

таггар/ tagtar (Khori.) *давжаа: низкорослый, низкий*; tagtar nam *давжаа намхан.*

тад/ tad (Khori., Aga., Tunk., San.) *тас тэс, таг, час: совершенно, совсем*; tad burū *тас буруу*; tad ondō *тэс ондоо*; tad hoxor *таг сохор*; tad ulāŋ *час улаан*; ọ̀ri tad xudalār xelexe *ор тас худал хэлэх*; ọ̀ri tad bū̄ dūγarārāĕ *орь тас бүү дуугараарай*; оньс:tābàŕī̄n tùrū̄ tažàγar xaragšàn tāhaŋ xùŋ tad hoxor (toγō nerexe) *тааврын түрүү тагжгар харагчин /үнээ/ таасан хүн таг сохор /тогоо нэрэх/*; // Mo. tas

тади/ tàdi (Khori., Aga.) *чшш! чшш! окрик на овец и коз прочь*; tàdi tàdi xulāĕ *чшш, чшш хааг!*

тажаа/ tàžā̄ (Khori., Aga., Tunk., San.) *цүндгэр: вздувшийся, вспученный /о животе/*; tàžā̄ xùbū̄ŋ *цүндгэр гэдэстэй хүү*; ugžā̄r težēheŋ xū̄ged tàžā̄ gedeheṭē bolsọ̀dog *угжаар тэжээсэн хүүхэд цүндгэр гэдэстэй болчихдог.*

тажагар/ tàžàγar (Khori., Aga.) 1. *тагжгар: приземистый, кряжистый*; tābàŕī̄n tùrū̄ tàžàγar xaragšàŋ *тааврын түрүү тагжгар харагчин*; 2. *цүндгэр: пузатый*; tàžàγar gedeheŋ *цүндгэр гэдэс.*

тайлбари/ tāĕlbàŕi (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham., Bar.) *тайлбар: разъяснение, комментарий, толкование, примечание*; tāĕlbàŕi tàbixa *тайлбар тавих*; aba èžī̄ŋgē urdahā tāĕlbàŕi bū̄ tàbi *аав ээжийнхээ омноос тайлбар битгий тавь*; // Mo. tayilburi

тайлбарилха/ tāĕlbàŕilaxa (Khori., Aga., Bar., Tunk., San., Kham., Tson.) *тайлбарлах: объяснять, разъяснять, толковать*;

tāĕlbàŕīlàžà ōĕlγūlxa *тайлбарлаж ойлгуулах*; // Mo. tayilburilaqu.

тайрдаһа(н)/ tāĕradaha(ŋ) (Khori., Tunk., San.), **tāĕradasa** (Tson., Kham.), **tāŕidaha(ŋ)** (Aga.) *тайрдас: обрезок, обрубок, лоскуток*; tüĺēnē tāĕradaha *түлээний тайрдас*; // Mo. tayiradasu

тайша/ tāĕšà (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson.) *тайш: тайша /глава степной думы у бурят в царской России/*; xọŕī ŋ dūmī ŋ axalagšà tāĕšà yàbahaŋ ėŕinšèn-doržī n dūyė mixalāĕ nọyọnī dūŋ gelsegšė *Хорийн Думийн ахлагч тайш агсан Ринчендоржийн дуу Михалай ноёны /Николай/ дуу гэлцдэг*; // Mo. tayisi

тала/ tala (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham., Bar.) *анд, нохор: друг, приятель*; tàńil tala *танил тал*; nůxer tala *нохор тал*; tala! yü xelexe bāēnaḅši *анд нохор! юу хэлэх гэж байна вэ, чи!*; // Mo. tal-a

талаан/ talāŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) аз, завшаан, заяа, зол, хувь: счастье удача; talāŋ bolxo *аз болох*; talāŋ medeg *аз мэдэг*; talān dutaxa *хувь дутах*; ūlzaxa talāntāĕ bāĕγā *уулзах хувьтай байжээ*; talām burūlxadā *аз харихдаа*; talān dāĕraxa *завшаан дайрах*; muxar talāŋ *сохор аз*; ėžī abī m bụyàŋ gū ene nahanāĕm talāŋ gū *ээж аавын минь буян уу, энэ насны минь заяа юу.* (БАД); ōrēm talānāĕ burūlāšhā üyèlhenēm talāŋ yāšōbdē *өөрийн минь аз харилаа гэхэд үелсэн нохрийн минь зол яачих аа вэ.* (ХНД)

таларуулха/ talarūlxa (Aga., Khori.) *сарниулах: рассеивать, разгонять, разбрасывать, распылять*; eŋgertele logtohom manī yė eršètēxeŋ hàĺxiŋ talarūlna, ėdiŗxeŋ nahanāĕm muŋxagī yė ėžī m huryāl talarūlna *энгэрт л тогтсон мананг эрчтэйхэн салхи сарниулна, идэрхэн насны минь мунхагийг ээжийн сургаал гийгүүлнэ.* (БАД)

талмай/ talmāĕ (Khori., Aga., Kham.) *талбай: площадь*; tàŕān talmāĕ *тариан талбай*; ùbchc xadažà bāĕxār talmāĕ *өвс хадаж баймаар талбай*; // Mo. talbai

талха/ talxa (Khori., Aga.) 1. *гурил: мука, тесто*; talxa tahalxa *гурил хэрчих*; talxa zūraxa *гурил зуурах*; talxatāĕ šüleŋ *гурилтай шол*; 2. *нунтаг талхан: порошок*; talxaŋ em *нунтаг эм /талхан эм/*; talxa boltor ńüdexe *талхалж нудэх*; 3. *талх: хлеб*; talxa bàŕixa *талх барих*; talxa ėdixe *талх идэх*; zobọžọ olohon talxa amtatāĕ *зовж олсон талх амттай*; 4. *тариа: зерно; урожай*; γurban zühenē talxa *гурван зүйлийн тариа*; tala xaraxa ńüdeŋ, talxa xaraxa gedeheŋ *тал харах нүд, талх горилох гэдэс*; // Mo. talq-a

тальти/ tàĺti (Khori., Aga., Tunk., San.), **talki** (Kham.) *талхи: кожемялка*; ėŕyūlgen tàĺti *эргүүлгэн талхи*; // Mo. talki

тальтирган/ tàĺtiryaŋ (Khori., Aga.) *ялгай, тультраа: картавый*; tàĺtiryaŋ àbā *ялгай авиа.*

тальтирха/ tàĺtàŗxa (Khori., Aga.) *тультрах: шепелявить, картавить*; xele tàĺtaŗxa *хэл тультрах.*

тальха/ tàĺxà (Aga.) *янгиа: седло без подушки*; tàĺxà toxoxo *янгиа тохох*; tàĺxa xara emēl *талхи хар эмээл.*

таляан/ tàĺāŋ (Aga., Khori., Tunk., San.) *ойн цоорхой, хэсэгхэн тал газар, тэвсэг цагаалж: лужайка, поляна; ровное открытое место*; tabaŋ xüler xadayā tàĺān dēren tùrebel dā, tāĕγāĕŋ xūitem bulayāĕ uzūr dundan tùrebeldā *таван хүрэл*

хадын тэвсэг дээр нь төрөв л гэнэ, тайгын хүйтэн булгийн узуур дунд нь төрөв л гэнэ. (БМУ)

тамарха/ tamaŗxa (Aga., Khori., Tunk., San.) *самрах*: *плавать*; uhanda tamaŗxa *усанд самрах.*

тамиршан/ tàmiŗšàŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **tàmiŗtšiŋ** (Tson., Kham.) *тамирчин*: *физкультурник* /и/; tàmiŗšàn zalūšūl *тамирчин залуучуул*; // Mo. tamirčin

тамсаал/ tamsāl (Khori.) *сарааλжин шувуу*: *бекас*; tamsāl šụbūnāĕ dàĺbarāĕ *сарааλжин шувууны ангаахай.*

тамhаа/ tamhā (Khori., Aga.) *цамаан зан*: *прихоть*; bàyàn taryan tamhā *баян тарган хүний цамаан зан.*

тамhаархаха/ tamhāŗxaxa (Khori., Aga.) *цамаархах*: *быть разборчивым в еде*; taryaŋ xùŋ tamhāŗxadag *тарган хүн цамаархдаг.*

тамhаархуу/ tamhāŗxū (Khori., Aga.) *цамаархуу*: *прихотливый*; tamhāŗxū zaŋ *цамаархуу зан.*

тамhалха/ tamhalxa (Khori., Aga.) *тасамдах*: *обшивать полоской материей /или тесьмой/*; tamha tamhalxa *тасам тасамдах.*

тамhалдиха/ tamhaldixa (Aga., Khori.) *тасамдах*: *обшивать края тонкой полоской материи*; degelē zaxa tamhaldixa *дээлийн зах тасамдах*; xamsī̄ŋ ùzūr tamhaldixa *ханцуйн үзүүр тасамдах.*

тамhа(н)/ tamha(ŋ) (Khori., Aga.) *тасам*: *тесьма /для обшивки/*; *бейка, узкая полоска материи или кожи*; tamha tataxa *тасам татах*; xuḅsahanāĕ zaxāēn hemeŗxegūin tula mùŋ γọγōžọ xùbōldeg nàŕixaŋ sexe hōlžū bùd *хувцасны захы нь сэмрүүлэхгүйн тул мөн гоёож ховоолдог нарийхан шуулуун сөвлжүү бөс тасам.*

тамшалха/ tamàšàlxa (Tunk.), **tamàtšilxa** (Tson.), **tamàxilxa** (Khori., Aga.), **tamàkilxa** (Kham.) *тамхилах;* 1. *курить табак*; tamàšàlžà hūxa *тамхилж суух /тамхи татаж суух/*; 2. *угощать друг друга папиросой, закуривать вместе*; tamàšàlžà xùndelxe *тамхилж хүндлэх*; //Mo. tamakilaqu.

тамша(н)/ tamàšàŋ (Tunk.), **tamàtši** (Tson.), **tamàxi** (Khori., Aga.), **tamàki** (Kham.) *тамхи*: *табак*; tamàšà tataxa (Tunk.) *тамхи татах*; tamàšār xōhoŗxogūi, tarbaγār bàyžàxagūi *тамхиар хоосрохгүй, тарвагаар баяжихгүй*; // Mo. tamaki

тамшинши(н)/ tamàšinši (Tunk.), **tamàtšintsiŋ** (Tson.), **tamàxinšàŋ** (Khori., Aga.), **tamàkintšiŋ** (Kham.) *тамхичин*: *курильщик*; tamàšinši xùŋ *тамхичин хүн*; // Mo. tamakinčin

тангайха/ taŋγāĕxa (Khori., Aga., Kham.) 1. *унах , ойчих*; *падать на спину*; aràxi ūγād taŋγāĕxa *архи уугаад ойчих*; 2. *ухэх*; *падать замертво, быть сражённым насмерть*; xùlōs xùdelgeŋgüi taŋγāĕxa *холоо ч ходолголгүй ухэх*; // Mo. tangγayiqu

тангалай/ taŋγalāĕ (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.) 1. *тагнай*: *нёбо*; tàńil xùŋ taŋγalāēŋ xụžàr *танил хүн тагнайн хужир*; tamàxi tataxadam amtatāĕxaŋ taŋγalāĕdam γàšūŋgüi namžàŗxaŋ *тамхи*

татахад минь амттайхан, тагнайд минь гашуунгүй аятайхан. (БАД); 2. *хэрчлээс, тагнай*; urgīn taŋγalāě *урганы тагнай*; taŋγalāě ùbeheŋ *тагнай овс: папоротник мужской (щитовник мужской)*; taŋγalāě ùbehenē orboŋ ùndehērīn xeheŋ em dotorōě ụšà xoŋxōěŋ ùbšèŋ xùŋxede emnedeg *тагнай овсний орвон үндсээр нь хийсэн эмийг дотрын уч хорхойн өвчин хүрэхэд эмнэдэг*; //Mo. tanglai, tangnai.

тангариг/ taŋγàŕig (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson., Kham.) *тангараг: клятва, присяга, обет*; šàxā taŋγàŕig *шахаа тангараг*; taŋγàŕig ùrgexe *тангараг өргөх*; tama taŋγàŕig *там тангараг*; // Mo. tangγariγ

тангаршааха/ taŋγaŋšāxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **taŋγaŋtšāxa** (Tson., Kham.) *оодогнох: бегать взбрыкивая ногами /о животных/* tuγal taŋγaŋšāžà yèrēd güixe *тугал оодогнож ирээд гүйх.*

тангил/ taŋgil (Khori., Aga.) *танхил: изнеженный, избалованный*; eŋxe taŋgil basaγaŋ *эрх танхил охин*; talīŋ γansa modōěyè tahalaŋgūixeŋ yàbārāě, taŋgil xùnē ūŕīyè xāěralxadažà yàbārāě *талын ганц модыг таслалгүйхэн яваарай, танхил хүний үрийг хайрлахадаж яваарай.* (БУД); // Mo. tangkil, tanggil.

тангуудаха/ taŋγūdaxa (Tunk., San.) *оргогдох: быть поднятым вверх*; xōěto xormōěn unžūdàžà urda hāěxaŋ xormōěn taŋγūdàžà yèrebe *хойт хормой нь тавигдаж урд сайхан хормой нь өргогдож ирэв (бие давхар болох).*

танилсаха/ tàńilsaxa (Aga., Khori., Tunk., San., Bar.), **tàńiltsaxa** (Tson., Kham.) *танилцах: знакомиться, ознакомиться, ознакомляться*; tàńilsagtī *танилцацгаа!*; namtaŋtāě tàńilsaxa *намтартай танилцах*; // Mo. tamilčaqu

танха/ taŋxa (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *ширмэн домбо: чугунный кувшин /употребляющийся при выгонке молочной водки*; xàžàtāč taŋxa *хажтай танх*; üyètē taŋxa *үетэй танх*; šinī mińī zuγāxin šèrmeŋ taŋxīŋ xàŕulγa *чиний миний зугаа, ширмэн танхын харицлга.* (БАД); aràxitnāě taŋxār dūrèžè adūha maltanāě dāědār dūreg *архи тань танхаар дүүрч, адуу мал тань талаар дүүрэг*; // Mo. tangqu

таняашархаха/ tàńāšàŋxaxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **tàńātšàŋxaxa** (Tson., Kham.) *танимхайрах: лезать /или навязываться/ в знакомые*; tàńāšàŋxād halbagüi *танимхайраад салсангүй.*

танюуһа/ tàńūha (Aga., Khori.) *таниуц, тэмдэг: примета*; talāěŋ γansa šụlūnda tàńūha tàbihàyā maŋtabàš *талын ганц чулуунд таних тэмдэг тавьснаа мартав зай.* (БАД); // Mo. taniγuča

тараганаха/ taraγanaxa (Khori., Aga., Kham.) *тарвалзах: дёргаться корчиться*; narāě xūged taraγanaxa *нярай хүүхэд тарвалзах.*

тарантаас/ tarantās (Khori., Aga., Tson., Tunk., San.) *тарантааз /тэрэг/ ноёдын суух хүрдэт тэрэг*; γurbaŋ xarīyi pārlagšàl belēb, γūĺiŋxaŋ tarantās tergetēs belēb *гурван харыг холлодог сон билээ, гуулин тарантааз тэрэгтэйсэн билээ.* (БАД)

тарбагай/ tarbaγāě: tarbaγāě hùxe (Tunk., San.) *саран сух: широкий топор*;

tarbaγāĕ saγāŋ hùxē huibadād *саран цагаан сүхээ суйраад.*

тарбагашалха/ tarbaγašàlxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **tarbaγatšilxa** (Kham., Tson.) *тарвагачилах: охотиться на тарбаганов*; xụŕāxāĕ tarbaγašàlxàyā̀ yàbā *хүргэн ах тарвагачилахаар явсан*; // Mo. tarbaγačilaqu

тарбагаша(н)/ tarbaγàšà(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **tarbaγatšiŋ** (Tson., Kham.) *тарвагачин: охотник на тарбаганов*; tarbaγàšàŋγār dā́rā̀d γaγxam-nāĕgù *тарвагачингаар дайраад гарах уу?*; // Mo. tarbaγačin

тарбажи/ tarbàži (Khori., Aga.), **tarbàdži** (Kham., Tson.) *тарвалж: малый подорлик: перепелятник ястреб*; tala büŕi tarbàži taŋyalāĕ büri àyàŋγa *тал бүхэнд тарвалж тагнай бүхэнд ая дуу.* (БАД); // Mo. tarbaji

тарлин/ tarĺiŋ (Khori., Aga., Kham.) *тарлан: пёстрый, крапчатый*; tarĺin sōxor üńē̄ŋ *тарлан цоохор үнээ*; // Mo. tarlan

тариг/ tàŕig (Khori., Aga., Tunk., San.) *ураг: родня*; utaham bùhō̄ andaldàžà urag tàŕig bolọyọ *утсан бүсээ солилцож, ураг тариг больё*; // Mo. tariγ

тарим/ tàŕim (Tunk., San.) *тарим: заклинания, заговор*; uhan tàŕim *усан тарни*; γal tàŕim *гал тарни*; arbaŋ γurban tàŕimār tàŕimdažà degdēbe *арван гурван тарниар тарнидаж дэгдээв.* (БМУ); // Mo. tarni

таримдаха/ tàŕimdaxa (Tunk.) *тарнидах: читать заклинания, заклинать*; tàŕimdàžà ülē̄xe *тарнидаж үлээх*; uhan tàŕimār tàŕimdažà ulān normōr ōĕmūlžà sāda bèyèden γarba *усан тарниар тарнидаж, улаан нурмаар оймуулж, цаад биед нь гарав.* (БАД); // Mo. tarnidaqu.

тарнаан/ tarnāŋ (Khori., Aga., Kham.) *тарна: кислица*; xabar noγōnōĕ γaγxa üyē̄r xadī̄m bōŕōr urγadag saγām būsagtāĕ γàšūbtar šūhetē̄ tarnāŋ zum bolxodo šème šūhegūi bolžọ modoxirdog *хавар ногооны гарах үеэр уул хадын хормойгоор ургадаг цагаан буурцагтай гашуувтар шүүстэй тарна зүл болоход шим шүүсгүй болж модхирдог.*

тарсагар/ taŗsaγar (Khori.) *арсгар, барсгар: грубый шершавый*; taŗsaγar tomo genžè *арсгар том гинж.*

тархагар/ taŗxaγar (Khori., Aga., Tunk., San.) *таадгар: малорослый, низенький*; taŗxaγar xùbūnē̄ γaŗxada tàbixa γazar olžọ yàdaba *таадгар хүү гарахад тавих газар олдсонгүй.*

тархишье/ tàŗxišyè (Aga., Khori.) *чаавааc: выражающее сожаление, озабоченность, горе эх! ой! жаль!* talī̄ŋ γansa modondo tarbažàŋ hūγād yā̀dag yüm talal Maŋxādāĕŋ žūĺimūd tàŗxišyè namāĕ yā̀dag yüm *талын ганц модонд тарвалж суугаад яадаг юм, нохор Манхаадайн танхайчуул, намайг чаавааc яадаг юм.* (БАД)

таршаа/ taŗšā̀ (Khori., Aga., Tunk.) *царцаа: кузнечик, кобылка, саранча*; taŗšā̀ tàximārā γọĺō γụyā̀rā dūlaba *царцаа тахимаараа голио гуярааа дуулав.*

таршагар/ taŗšàγar *тарчиг: скудный, бедный*; ùbehe noγōγōr taŗšàγar *овс ногоо-*

гоор тарчиг; taŗšȧyar zalūhā tanagtāĕ xŭgšēn̄ī̆n dēre *тарчиг залуугаас танагтай хөгшин нь дээр.*

тэршалха/ taŗšȧlxa I (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **tartšilxa** (Tson., Kham.) *тарчлах: мучиться, страдать, корчиться*; tohon sō umbaxa toryon sō taŗšȧlxa *тосон дунд умбаж, торгон дотор тарчлах*; // Mo. tarčilaqu

тэршалха/ taŗšȧlxa II (Khori., Aga.) 1. *тарвалзах: возиться, беспомощно барахтаться*; zērenēn inzayaŋ žėgdexeŋ noyōndō taŗšȧlna *зээрийн янзага жигдхэн ногоондоо тарвалзана.* (БАД); 2. *хөлбөрөх: переворачиваться с боку на бок*; tohon sō umbaxa, toryon sō taŗšȧlxa *тосон дотор умбах, торгон дотор хөлбөрөх (жаргах)*; 3. *тийчлэх: дрыгать ногами*; taŗšȧlxa teŗšėlxe *тийчлэх тэлчлэх.*

тэршалуулха/ taŗšȧlūlxa (Aga.) *тарвалзуулах: дать ребенку свободно шевелиться, барахтаться*; narāĕ üxibūnē heŕūm bāĕxadan mansī̆yėn tāĕlžȧ taŗšȧlūlxa *нярай хүүхдийг сэрүүн байхад нь манцуйг нь задалж тарвалзуулах.*

татааһа(н)/ tatāha(ŋ) (Khori., Aga.) 1. *татаас /буриад эхнэр дээлийн хормойн хүниастай залгаасанд байдаг хоргой тууза хажаас/: поясное украшение вытканное из разноцветных ниток для женских шуб./*; žȧraŋ gŭrōhen žȧlya urū gŭibe, žȧrantāĕm magsar munsā bȧŕiŋ xarāĕba gēšė tābȧŕi tatāha oyoxo *жаран гөрөөс жалга руу гүйв, Жарантайн Магсар мунаа барин харайв гэгч оньсого татаас татах*; 2. *уурганы цээж: удилище*; urgī̆n tatāha tataxa *уурганы цээж татах*; // Mo. tatayasu

татабари/ tatabȧŕi (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson., Kham.) *татвар: сбор, сборы, налог*; tatabȧŕi türēheŋ *татвар түрээс*; // Mo. tataburi.

татай/ tatāĕ (Khori., Aga., Kham.) *пүү, паа, пэй, хээ, ий: межд., выражающее брезгливость и отвращение фу!* ий! tatāĕ xalūŋ *халуун*; tatāĕ xalxāĕ bŭ̄ ōĕŗto *пүү! паа! бүү ойрт*; // Mo. tatai

татуур/ tatūr (Khori., Aga., Tson.) 1. *сондор, сувс: коралловое украшение, ожерелье*; tatūr bōlto žŭ̄ŋxe yoyo yoyo bėŕēd *сондор сувс зүүсэн үзэсгэлэнт гоолиг хүүхнүүд*; 2. *усны тохой, татуур: затон, заводь, протока*; onoŋyōĕ tatūr gŭnzegī̆shā oŕōxoŋ borī̆m xōlōĕsō *Ононгийн татуур гүнзгий ч бол ороохон борын минь хоолойгоор.* (БАД); // Mo. tatayur

тахаан/ taxāŋ (Tunk.) *саахуу: стакан*; taxāntāĕ sāĕ *саахуутай цай.*

тахагар/ taxayar (Khori., Aga., Kham.) *халтар, халтан: неумытый, грязный*; taxayar ńūŗtāĕ basayaŋ *халтар нүүртэй охин.*

тахайха/ taxāĕxa (Khori., Aga., Kham.) *халтартах, халтайх: загрязняться, быть грязным*; xasarī̆n xodo taxāĕžȧ bāĕxa *хацар нь үргэлж халтартаж байдаг.*

тахансай/ taxansāĕ (Aga.) *халтан баахай: неумытый*; taxansāĕ basayaŋ *халтан баахай охин.*

тахинаг/ tȧxinag I (Khori., Aga.) *тахим: коленный сгиб*; tȧxinag toxonog xoyor *тахим тохой хоёр.*

тахинаг/ tàxinag II (Aga.), **tàkinak** (Kham.) *хухээ, зуухны хухээг: боров*; tàxinag šėmxexė *хухээг чимэх*; tàxinag ulāčsa γal dùrexe *хухээг улайстал ѓал дүрэлзэх*; tàxinag zadarš̆à utā hā̆yàxa *хухээ задарч утаа саагих*.

taha/ taha (Khori., Aga., Tunk., San.) *тас: усилительная частица, употребляется с глаголами и выражает усиление и завершение действия; сильно, крепко, очень, начисто, вовсе*; taha sọxixo *тас цохих*; taha tataxa *тас татах*; taha ar̆saxa *тас зорох*; taha xarāxa *тас загнах*; dalaŋ ụrxa taha xazahaŋ ụ̀negeŋ, dolōm bulšà̆r̆xāč tehe xazahaŋ šọno *далан урхи тас хазсан үлэг, долоон булчирхай тэс хазсан чоно*; // Mo. tasu

tahar/ tahag (Aga., Khori., Tunk., San.), **tasag** (Tson.), **tasug** (Kham.) 1. *тасаг: отделение*; ud̆xa zoxiōl šudalxa tahag *утга зохиол судлах тасаг*; 2. *тасалгаа, өрөө: комната, комнатка*; zaxiālγāčŋ tahag *захиалгын өрөө*; 3. *тасаг, тасархай: промежуток, перерыв*; γurban tahag **šọγōlžọŋ** *гурван тасаг шоргоолж*; // Mo. tasuγ

тahалга/ tahalγa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *өрөө, тасалгаа: комната*; untaɬγāčn tahalγa *унталгын өрөө*; // Mo. tasulγ-a

тahалха/ tahalxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **tasalaxa** (Tson.), **tasulaxa** (Kham.) 1. *таслах: отрывать, отрезать, отгораживать*; utaha tahalxa *утас таслах*; 2. *зогсоох: разрывать, перерывать, прерывать, прекращать*; tahalan sogsōxo *таслан зогсоох*; xọyọr tahalxa *хоёр хуваах*; xọyọr tahalžà balγaxa *хоёр тасалж балгах*; 3. *шийтгэх: разбирать /дело/*; zaгγa tahalxa *зарга шийтгэх*; xereg tahalxa *хэрэг таслах*; // Mo. tasulqu

тahама/ tahama (Tunk., San., Aga., Khori.) *тасам: кожаные ремешки*; tahamadli mụšxaldaba, bọĺōgūi tulalsaba, burγāhandli ebxeldebe, bọĺōgūi tulalsaba *тасам адил мушгилдав, харилтгүй тулалцав, бургас адил эвхэлцэв, буцалтгүй тулалцав*. (БМУ)

тahарха/ tahar̆xa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **tasar̆xa** (Tson.), **tasuraxa** (Kham.) 1. *тасрах: рваться, отрываться*; tob̆šọ tahar̆xa *товч тасрах*; tahar̆xa udar̆xa *тасрах удрах*; 2. *зогсох: прерываться, прекращаться*; ābā̄n tahar̆xa *авиа тасрах*; xolbō tahar̆xa *холбоо тасрах*; 3. *холдох: отделяться, отбиваться, обособляться*; hùreghē tahar̆xa *сургээс тасрах*; 4. *үгүйдэх, хугарах, барах: со знач. утраты того, что выражено доп. с безл. притяж. лишаться*; tōmō tahar̆xa *дүрс-гүйтэх*; uragšā̄ tahar̆xa *урагшгүйтэх*; munšā̄ tahar̆xa *хуншгүйтэх*; hàbā̄hā tahar̆xa *аальгүйтэх*; ebē tahar̆xa *эвээ тасрах*; urmā tahar̆xa *урмаа хугарах*; γolō tahar̆tar xülē̄xe *голоо тасартал хүлээх*; teŋxēgē tahar̆xa *тэнхээгээ барах*; bira tahar̆xa *бяр тэнхээгээ барах*; //Mo. tasuraqu.

тahархай/ tahar̆xāč (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **tasar̆xāč** (Tson.), **tasuraxāč** (Kham.) 1. *тасархай: оторванный, разорванный, рваный*; tahar̆xāč tamtar̆xāč *тасархай тамтархай*; 2. *тасархай; обрывок*; sārhanāč tahar̆xāč *цаасны тасархай*; hurāč tahar̆xāč *сурын тасархай*; // Mo. tasurqai.

таша/ tàšà: tàšà ulāŋ (Khori., Aga.) *час: сплошь красный*; tàšà ulān degeltē šàbayansa *час улаан дээлтэй чавганц.*

ташаганаса/ tàšàγanasa (Khori., Aga.) *тачигнатал: с треском, с шумом, громко смеяться, хохотать/*; tàšàγanasa éńēxe *тачигнатал инээх*; // Mo. tačiginača

ташаганаха/ tàšàγanaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *тачигнах: трещать, греметь, грохотать, шуметь*; tàšàγanaxa pišàγanaxa *тачигнах начигнах*; // Mo. tačiginaqu

ташалуур/ tàšàlūr (Khori., Aga.) 1. *ганга, эрэг: обрыв*; γaŋγa tàšàlūr *эрэг ганга*; 2. *энгэл донхол: ухабы*; xargīn tàšàlūr *замын энгэл донхол*: tamáxīŋ xargī taban tàšàlūrtāĕ *тамхины харгуй таван донхолтой*; // Mo. tasilaγur

ташаргай/ tàšàrγāĕ (Khori.), **tàšàrxāĕ** (Aga.), **tšàtšàrxāĕ** (Tson.), **tàtširxāĕ** (Kham.) *чацархай: путряное сало на тонких кишках*; ùgīm mū xarāl ōxenē mū tàšàrγāĕ *үгийн муу хараал, оохний муу чацархай*; tàšàrγāĕm bulšàrxāĕ xàyžà bolxogūi gèžè bụ́rād zoŋ xelsedeg bāĕhāĕma *чацархайн булчирхай хаяж болохгүй гээж бүриад зон хэлдэг байсан юм.*

ташаргана/ tàšàrγana (Khori.) *цангис: клюква*; tàšàrγana tūxe *цангис түүх.*

ташахай/ tàšàxāĕ (Aga., Khori.) *ташгай: косой, покатый, наклонный; кривой*; tàšàxāĕ γazar *ташгай газар*; agtāĕŋ amāĕyi aldūlmār arāĕŋ tàšàxāĕ dabām bāĕna, abāĕŋ hurγàli martūlmār āšàla mūtāĕ yàndam bāĕna *агтын амыг алдуулмаар арын ташгай даваа байна, аавын сургаалыг мартуулмаар ааш л муутай ягир байна.* (БАД); // Mo. tasiγai

ташха/ tàšxa (Khori., Aga.) *тас, тэс, шал: совсем, совершенно, вовсе*; tàšxa ondō *шал ондоо.*

таяан/ tàyāŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *ядуу, зүдүү, үгүйгүй: бедный, слабый*; tàyāŋ xùnē tabγāĕ yèxe *ядуу хүний явдал их.*

таягашаха/ tàyàγašàxa (Khori., Aga.) *хазганах, доголох: сильно хромать, ковылять*; tàyàγašàhār yèrexe *хазганасаар ирэх.*

теэбин/ tēbī (Tunk.) *эмэг эх: бабушка, бабка*; tēbītèyē xōròldexe *эмэг эхтэйгээ ярилцах*; tōĕrūlžà šàbahan toγōmnōĕ tùrīn tùmer tulγatāĕ gù, tōĕrožọ hūhaŋ bidener tābāĕ tēbīhēn tulγatāĕbdi *тойруулж шавсан тогоо маань торийн төмөр тулгатай юу, тойрч суусан бид нар овоо эмээгээсээ тулгатай даа.* (БАД)

тибэһэ(н)/ tibehe(ŋ) (Khori.), **xibeheŋ** (Aga.) 1. *цагаан томс: луговица сараны*; tibehe maltažà zōxīgōr xuḍxaxa *цагаан томс малтаж цоцгийтэй хутгах*; buxīn tàrxi bulātāĕ bulaγam malaγāĕ xīḍxētē gēšè tibeheŋ *бухын толгой булаатай булган малгай хийсгээстэй гэгч /цагаан төмс/*; tiḅhe hùnde šànaxa *цагаан томс сүүнд чанах*; tiḅhenē ulālzāĕ *цагаан томсний улаалзай (цэцэг)*; 2. tiḅheŋ (Tunk.) *төмсөг, боосгий: анат. шулятное яйцо*; xolxonog sōxi xọyọr tiḅheŋ *хуухнаг доторх хоёр томсог.*

тивэргэ/ tīwerge *Хамниганы овог. Хамниганский род.*

тингэхэ/ tīgexe (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Bar.), **tīgókù** (Kham.) *тэгэх: делать так, таким образом*; tīgežė xexe *тэгж хийх*; tīgē gū? *тэгээ юу?* tīgēldō *тэгсээн тэгсэн.*

тингэргэн/ tīrgeŋ (Tunk., San.) 1. *чийр газар: вытоптанное (или утоптанное скотом место)*; adūtāĕ bàyáŋ tīrgende adūńimnāĕ šūyāŋ yaŗžà bāĕna, abāĕ būralāĕmnāĕ xōĕmoŗto dombōĕn šūyāŋ yaŗžà bāĕna *адуутай баян газар адууны маань шуугиан гарч байна, авай буурлыг маань хойморт домбын шуугиан гарч байна.* (БАД); 2. *зогсоол: стоянка скота.*

тобир/ tọbir (Khori., Aga.) *тарган, бадриун: упитанный, полный, дородный*; tọbir taryaŋ *бадриун тарган*; mal hùrgē tọbir taryār ondo orūlxa *мал сургээ тэвээрэг тарганаар онд оруулах.*

тобиржохо/ tọbiŗžọxo (Khori., Aga.) *тэвээрэх, таргалах: полнеть, становиться дородным; становиться упитанным /о животных/*; yàhala hāĕsa tọbiŗžọhoŋ xọńid *зэгсэн сайн тэвээрсэн хонид.*

тобог/ tobog (Khori., Aga.) *овдол, цовдол, хог, борог: труха, мелочь*; ùbehenē tobog *овсний борог*; āĕrahanāĕ tobog *аруулын хог /үйрмэг/*; tamàxināĕ tobog *тамхины үйрдэс*; ōxò mixanāĕ tobog *оох махны овдол цовдол*; tobog ėdižė tebḗŕideg, xụdžàr dọĺōžọ teŋxerdeg *борог идэж тэвээрдэг, хужир долоож тэнхэрдэг.*

тоборюулга/ tobọŕūlya (Khori., Aga.) *товруу: шляпки заклёпок, бляхи /украшение на сбруе/*; tobọŕūlya mùŋgeŋ xazār *товруу мөнгөн хазаар.*

тобшо/ tobšọ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *товч: пуговица*; mùŋgōr šụdxahaŋ, šüre xuba boloŋ erdenīŋ šụlū mùŋgōr tablahaŋ eldebīn tobšọ degelde xadadag *мөнгөөр цутгасан, шүр хув болон эрдэнийн чулуу мөнгөөр тавласан элдвийн товч дээлд хаддаг*; tobšọ šàgtagüi xubsahīyė degel gėžė bū tōlo *товч бүчгүй хувцасын дээлд бүү тооц*; 2. *товч: сосок*; xùxùnē tobšọ *хохний товч*; 3. *гох: спусковой крючок*; būyāĕ tobšọ burū zùbīyė medexegūi *бууны гох буруу зовийг мэдэхгүй*; // Mo. tobči

тобшолхо/ tobšọlxo (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **tobtšilxo** (Kham., Tson.) *товчлох: застёгивать /пуговицу/*; tobšọ tobšọlxo *товч товчлох*; alsūxada bulsūxa orobo gēšė tàbāŕi tobšọ tobšọlxo *алцайхад булцуу оров гэгч оньсого товч товчлох*; // Mo. tobčilaqu

тобюур/ tọbiūr (Tson.) *хавхаг, таг, халив: крышка*; toygōńī tọbiūr *тогооны халив.*

тоглоон/ toglōŋ (Khori., Aga., Kham.) *тоглоом: игра, развлечение*; toglōŋ nādaŋ *тоглоом наадам*; xūgedē toglōŋ *хүүхдийн тоглоом (наадгай)*; toglōŋ xexe *тоглоом хийх*; // Mo. toylayam

тогоошо/ toygōšọ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **toygōtši** (Tson., Kham.) *тогооч: повар, кухарка*; axalxa toygōšọ *ахлах тогооч*; // Mo. toyuyači

тогтуури/ togtūŕi (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson., Kham.) *тогтуур, тогтвор: устойчивость, постоянство,*

прочность, основательность; togtūŕi hāčtāĕ *тогтуур сайтай*; togtūŕi mutāĕ *тогтуур муутай*; // Mo. toγtaγuri

тодохо/ todoxo (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *тосох*: *подставлять /напр. руку/, ловить*; aba gexede ǎĺγā todoxo *ав гэхэд алгаа тосох*; xormōčγō todožǫ abxa *хормойгоо тосч авах*; ùge todožǫ abād xelexe *уг тосоож аваад хэлэх*; 2. *тосох, устах, амдах*: *перен. выжидать, подстрегать, встречать*; zam todǫžǫ zogsoxo *зам тосоож зогсох*; āĕlšānā todǫžǫ abxa *айлчаа тосоож авах*; 3. *хүүхэд тосох*: *держать ребенка на коленях лежа, чтобы опорожнялся*; narāĕ xūgedē todožǫ šēlgexe *хүүхдээ тосч шээлгэх*; // Mo. tosqu

тодуур/ todūr (Khori., Aga.) *тосгуур, солхиог*: *деревянная бадейка*; berxēr sōxi todūr *бүрхээр доторх тосгуур (солхиог)*; // Mo. tosqaγur

тодхор/ todxor (Aga., Khori., Tunk., San., Kham., Tson.) 1. *тотгор*: *роковое несчастье /по суеверным представлениям/*; todxor tataxa *тотгор татах*; todxor ūdxexe *тотгор үүсгэх*; toloγōĕdō todxor tataba *толгойдоо тотгор татав*; 2. *гай тотгор*: *перен. преграда, препятствие, незадача*; tere ùderē̆ todxor dārība gēšė xa *тэр одрийн тотгор байрсан байх*; todxorhō torožǫ unaba *тотгороос будэрч унав*; tulāĕ todxorō narbūlxa *муугаа үзэж мундраа хутгах*; // Mo. todqar

тойбуур/ tōĕbūr (Khori.) *тойвор*: *колотушка било*; *которой ударяют в шаманский бубен*; *боо*; dalaŋ xeletē̆ tōĕbūrārā hėžėmnėžė urādnabi *далан хэлтэй тойвроор хурайлж урин дуудинам.*

тойн/ tōĕŋ (Khori., Aga., Kham.) *тойг*: *коленная чашечка*; ùbdegē̆ tōĕŋ *овдгийн тойг*; tōĕŋγōr xadxažà ùbdexe *тойгоор хатгаж овдох*; tōĕŋ yàhaŋ *тойгны яс*; xǫńinōĕ tōĕŋ hāĕsa mùlžōhā seber xùbūn tùrexe gegšė *хошны тойг сайтар молжвол хоорхон хүү гарна гэдэг*; // Mo. toyiγ

тойтогор/ tōĕtoγor (Khori., Aga., Kham.) *тонтгор*: *с высоким задом, с округлыми бёдрами*; tōĕtoγor ūsatāĕ šàndayaŋ *тонтгор үүцтай чандага.*

толо(н)/ tolo(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.) *толио, туяа, гэрэл, цацрал*: *отражение, отблески, блики, луч, блеск, сияние*; tōno dērem ėŕyėžė tolo tụyā̆ tatūlažà, totoγo dērem ėŕyėžė zolo zàyā̆ zalγūlžà zoboloŋ ūilī̆m multalžà xāĕralagtī̆ *тоонон дээр минь эргэж толио туяа цацруулж, тотго дээр минь эргэж зол заяа залгуулж зовлон үйлийг минь мулталж хайрла.* (БМД)

толто/ tolto (Aga., Khori., Tunk., San.) *тольт*: *аорта*; zùrxende orodog sāĕbar šàra ùŋgetē̆ toŋ bùdūŋ hudahaŋ tolto gēšė *зүрхэнд ордог цайвар шар өнгөтэй тун будүүн судас тольт гэдэг*; zùrxen tolto *зүрхэн тольт*; // Mo. tolta

толюур/ tǫĺūr (Tunk.), **yėlūr** (Aga., Khori.), **gilūr** (Kham.), *xaltirūxāĕ* (Tson.) *халтиргаатай, гулгамхай, голгор*: *скользкий*; tǫĺūr xargī̆ *хальтиргаатай зам.*

томог/ tomog (Khori., Aga.) 1. (Khori.) *хороо, хашаа*: *изгородь, ограда, загородка*; tomog xoŕō хашаа хороо; 2. Aga. *олс*

дээсний тасархай, үжирч огорсон сүр. тамтаг: что-либо искромсанное; dēhenē̄ tomoγōr torγōxo *дээсний тамтагаар торгоох.*

томолёо/ tǫmǫ́lō (Khori., Aga.) *гормол сүлжмэл, сүлжээ, горлоо: свитый, витой, кручёный, сучёный*; nāēman tǫmǫ́lō dēhe *наймаар томсон /сүлжээ/ дээс.*

тонсогор/ tonsoγor (Khori., Aga.), **tontsoγor** (Kham.) *бомбогор, помбөгөр: куполообразный*; tonsoγor žėžė ger *бөмбөгөр жижиг гэр.*

тонтогоол/ tontoγōl (Khori., Aga.), **xontōl** (Tson.), **tontōl** (Kham.) *хомоол: конский помёт*; adūnāē tontoγōl *адууны хомоол*; ėĺige hùĺhenē̄ arxagšàhaŋ ùbšėńi ámárlūlxadā ūlāēŋ xōēšō xarahaŋ dolōŋ ama büŕihē adūhanāē xúxe tontoγōl nege negē̄yė abād, bùtū̄ šànažà šū̆gēd, ùderte γurbaŋ àyàγāēyė arban dùrbeŋ xonog ūγāhā tuhatāē gelsedeg *элэг цосний архагшсан овчийг амирлуулахад уулын хойшоо харсан долоон ам бүрээс адууны хох хомоол нэг нэгийг аваад, битүү чанаж шүүгээд, өдөрт гурван аягыг арван дөрвөн хоног уувал тустай гэцдэг.*

тонуулша(и)/ tonūlšà(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **tonūltšiŋ** (Tson., Kham.) *тонуулч/ин/: грабитель, мародёр*; tonūlšánda xamag yűmē tonūlxa *тонуулчид хамаг юмаа тонуулах*; // Mo. tonuγulči

тоншорхо/ tonšǫrxo (Aga., Khori.) 1. *тогших: стучать; постукивать*; γāhā tonšǫrxo *гаансаа тогших*; tamàxināē ùnehe tonšǫrxo *тамхины үнс тогших*; tonšǫržǫ unaγāxa *тогшиж унагах*; 2. *шогшрох: пощёлкивать (языком)*; γāēxažà tonšǫrxo *гайхаж шогшрох.*

тоом/ tōm (Khori., Aga., Kham.) *томоо: приличие, пристойность*; tōmō tahaŕxa *зүггүйтэх, дүрсгүйтэх*; nege xedī̆ tōmō taharād abā *хэсэг зуур зүггүйтээд авчээ яаз нь.*

тоомгүй/ tōmgüi (Khori., Aga.,, Tunk., San., Kham., Tson.) *томоогүй: шаловливый, несерьёзный*; tōmogüi zaŋ *томоогүй зан.*

тоомтой/ tōmtōě (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *томоотой: смирный, скромный, степенный*; tōmtōě hūgtī̆ *томоотой сууцгаа*; turag šụbūnāě dàĺi xùnde, tōmtōě xùnē̄ ùge xùnde *тураг шувууны далавч хүнд, томоотой хүний үг хүнд.*

тоонто/ tōnto I (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) 1. *ихэс, хүй: пуповина, послед*; tōnto tāēxa *хүй тахих /хүүхэд торсний хойно унасан газарт нь хүйг ихэстэй нь булж, мод цуулж жиргэн шовойлгоод хонины сэмжээр орооож, галд ордмогц талцан суусан хумуус гүцтэй шар тосноос балган, галын дөлийг цоровхийтэл тосоор тургин бадраажж, торсон хүүхдийнхээ хийморийг хогжөөж байгаа гэсэн утгатай хуучны зан үйл/*; 2. *тоонот, унасан газар: место рождения*; tōnton dērē ǫšǫhōēb gėžė xodo hanagšàb *унасан газар дээрээ очихсон гээж үргэлж санадаг*; tōntī̆n šụlū *тоонотын чулуу*; tōnto γorōlxo *тоонот тойрох*; tōntodo mùrgexe *тоонотод моргох*; tōntodo xüĺbō̆xe *тоонотондоо хөлбөрөх*; tōnto tāēhaŋ tohotōě šùlùŋ, xū̆i darahaŋ xúxe šụlūŋ *тоонот тайсан тостой чулуу, хүй дарсан хох чулуу*; unahan tōnto, ụyàhan serge *унасан тоонот, уясан шүзга.*

тоонто/ tōnto II (Aga., Khori., Tunk., San., Bar., Kham., Tson.) *тоонт: название особого вида легко развязываемого узла*; tatamal tōnto *татмал тоонт*; halγāĕ tōnto *салгай тоонт.*

тоорихо/ tǫ́rixo (Aga.), **tōĕroxo** (Khori., Tson.) 1. *тойрох: обходить, окружать*; ulāxam bulγatīyė tōŕiŋxōĕ uradam bāĕgšå Ононōĕ γol *улаахан Булгатыг тойрон, урсан байгаа Онон гол* (БАД); 2. *тойрох, эргэлдэх: кружиться, вертеться*: dobōĕyi tōŕižǫ dolō ėŕyėbe *довыг тойрч долоо эргэв*; buxa tergēr tōŕižǫ buɾ̬xanāĕ oŕńi zǫŕibo *бух тэргээр тойрч бурханы орныг зорив. /хурд эргүүлэх/*; // Mo. toγuriqu

тооробшо/ tōroв̬šǫ (Tunk., San.), **tōĕroв̬šǫ** (Khori., Aga.) *буриад тоорович: конусообразная шапка, шляпа /с загнутыми вверх концами и пришитыми краями/*; tōroв̬šǫ malaγāĕmńi toloγōĕdomńi zǫxid̬xoŋ *тоорович малгай минь толгойд зохистой.*

тоорсог/ tōɾ̬sog (Khori., Aga., Tunk.) *тоорцог /цэцгийн/: венчик у цветка*; sesegē tōɾ̬sog *цэцгийн тоорцог*; // Mo. toγurčuγ

тоорюу/ tōŕū (Khori., Aga.) *тойруу: кольный, кружной /о пути/*; tōŕū zam *тойруу зам*; // Mo. toγuriγu

тоосоо(н)/ tōsō(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **tōtsō** (Kham., Tson.) *тооцоо: расчёт, счет, счетоводство*; tōsō bodoxo *тооцоо бодох*; tōsō xexe *тооцоо хийх*; // Mo. toγačaγ-a

тоосохо/ tōsoxo (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **tōtsoxo** (Tson., Kham.) 1. тооцох: рассчитывать, высчитывать, исчислять; miŋge tōsoxo *монго тооцох*; 2. *с дат.-мест.п. или с "гэж" считать кем-чем-л; причислять к чему-л., принимать за кого-что-л; зачислять*; ážálā hāĕŋ xē gėžė tōsohūbdi *ажлаа сайн хийжээ гэж тооцьё*; // Mo. toγučaqu

тоохоон/ tōxōŋ (Aga., Kham.), **ergeneg** (Khori., Tson., San.) *шүүгээ /хоолны/, эргэнэг: посудный шкаф*; toho ēzegī āĕrahaŋ, tōxōŋ ėŕyėnegē dūreg *тос ээзгий ааруул, эргэнэг шүүгээ дүүрэг.*

тооно(н)/ tōho(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **tōso** (Tson., Kham.) *тоос: пыль, пылинка*; tōho γaɾ̬haŋ xėšėghē, toho γaɾ̬han nom dēre *тоос гарсан хишгээс, тос гарсан ном дээр*; naran dalāĕn doĺdi tataŋ xarāĕhaŋ nam ūlīn tōho tataŋ šūmāĕhaŋ molor erdėńite moŕiŋ xůleg ene můŋ *наран далайн долгио татан харайлгасан, нам уулын тоос татуулан довтолгосон молор эрдэнэт морин хөлөг энэ мөн.* (ХМЦ); // Mo. toγusun

тоохорхо/ tōhoɾ̬xo (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **tōsoɾ̬xo** (Tson.), **tōsoɾ̬xu** (Kham.) 1. *тоосрох: подниматься, клубиться /о пыли/*; xargī tōhoɾ̬xo *харгуй тоосрох*; xadahā γaɾ̬haŋ hàĺxinda xōĕšō uragšå tōhorno, xōĕγūr hūhaŋ xůbůdůd yėrīt nāšā nādandā *хаднаас гарсан салхинд хойшоо урагшаа тоосорно, хойгуур суусан ховгүүд ирээч наашаа, наадамдаа.* (ЁНД); 2. *тоосрох, тоос тогтох: пылиться, покрываться пылью*; tōhom bolžǫ tōhoɾ̬xo *тоос болж тоосрох*; // Mo. toγusuraqu

Тоошил/ tōšil *Хамниганы овог. Хамниганский род.*

тордихогүй/ tordixogüi (Khori., Aga.) *торохгүй, түгдрэхгүй: без запинки*;

moŋγol xelēr tordixogüi žàbžàγanasa xōrexe *монгол хэлээр түгдрэлгүй дуржигнатал ярих.*

тороxо/ toroxo (Khori., Aga.) 1. *бүдрэх: спотыкаться*; xùlōrō torožǫ unaxada γadar šụlγaŗxa, xelērē torožǫ unaxada dǫtor šụlγaŗxa *хөлоороо бүдэрвэл гадар шалбарна, хэлээрээ бүдэрвэл дотор шалбарна*; 2. *ортох, гартах: быть поставленным в тупик*; nādanda toroxo *наадамд гартах*; ùgendē toroxo *үгэндээ гартах*; tōgūi torobo, γāčgūi γaŗtaba *тоогүй торов, гайгүй гартав*; xūĺida torohoŋ mixalāě nǫyǫŋ xūĺīŋγā zurγāndā yėrenėšxàyā *хуулинд өртсөн Михлай ноён хуулийнхаа яамандаа ирлээв шүү дээ.* (МНД); 3. *тогтох, торох: едва держаться*; arāěl torōd bāěna *арай л тогтож байна*; 4. *удаашрах: замедлить, пропустить срок*; toroxo tordixo *удаашрах саатах*; // Mo. toruqu

торхируу/ toŗxirū (Khori., Aga., San.) *ятуу: куропатка белая*; tǫŗxirū aŋnaxa *ятуу агнах.*

торюун/ tǫŕūŋ : xara tǫŕūŋ (Khori., Aga.) *хар тарлан: үй олон: тьма-тьмущая*; bataγanāγāě bāhaŋ xara tǫŕūŋ *ялааны баас хар тарлан.*

тохёолгон/ tǫxiōlγoŋ (Aga., Khori.) *тохиолго: схождение луны со звездами*; bụŕād zoŋ tǫxiōlγonōě yàmarār ùngeŗheni adaglažà yàmar zuŋ, yàmar ùgel bolxob gėžė ụŕiḍšàlaŋ xelsedeg heŋ *бурнад хүмүүс тохиолго ямар болж онгорсийг ажиглаж ямар зүн, ямар овол болохыг урьдчилж хэлэлцдэг сэн*; // Mo. tokiyalγ-a

тохигошохо/ tǫxiγǫšǫxo (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *тахилзах, дохилзох: то и дело наклоняться*; tī genel bezeb dā gėžė tǫxiγǫšǫŋ dǫxim bāěba *тэгэлгүй яах вэ дээ гэж тахилзан дохилзон байв*; 2. *бээрэх, даарах, бээвэгнэх: коченеть на морозе /о скотине/*; xüitende dāŗxam malūd tǫxiγǫšǫldon zogsonod *хүйтэнд даарсан малууд бээвэгнэн зогсоно.*

тохир/ tǫxir (Khori., Aga.) *тахир, тохир: согнувшийся, скрюченный*; tǫxir xàžūr *тахир хадуур*; moxōdor xutaγa mixan tēšē, tǫxir xurγaŋ aman tēšē *мохоо хутга мах луугаа, тохир хуруу ам руугаа*; // Mo. tokir

тохоног/ toxonog (Khori., Aga., Tunk., San.), **тохōě** (Tson.) 1. *тохой: локоть, локтевой сустав*; xazaxa gexede toxonog xolo, xaraxa gexede šėxeŋ xolo *хазах гэхэд тохой хол, харах гэхэд чих хол*; toxonog xuxarāšhā xamsī sōγō toloγōě butarāšhā malaγāě sōγō *тохой хугаравч ханцуй дотроо, толгой хагаравч малгай дотроо*; 2. *эхнэр дээлийн тохой: часть рукава от локтя до кисти;* hamaγan degelē toxonog degel ǫyǫhom bùḍhō ondō ùŋgetē bùdōr ǫyǫdog *эхнэр дээлийн тохойг дээл оёсон даавуунаас ондоо өнгөтэй бөсөөр оёдог*; ◊ toxonoγō xazaxa *тохойгоо хазах (бүтэхгүй юмыг мороодох).*

тохорюун/ toxǫŕūŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *тогоруу: журавль*; ūladā toxǫŕūŋ xāγalžà aγār teŋgerīyė bùŗxōne *уулаад тогоруу ганганаж, агаар тэнгэрт зэллэнэ.* (БАД); // Mo. toγuruu

тоhодохо/ tohodoxo (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **tosdoxo** (Kham., Tson.) *тосдох: смазывать маслом; мазать маслом*; xǫńi adūlxada xụšū tohodoxo *хонь харцулбал хошуу тосдоно*; mal tėžēxede

ama tohodoxo *мал тэжээвэл ам тосодно*; // Mo. tosudaqu

тоболнг/ **tohọ́lig** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **tosĺig** (Tson., Kham.) *тослог: маслянистый, жирный*; tohọ́lig hùŋ *тосллог сүү*; tohọ́lig xùlheŋ *тослог хөлс*; // Mo. tosuliγ

тоно(н)/ **toho(ŋ)** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **toso** (Tson., Kham.) *тос: масло*; *топлёный жир*; toho lebšėxe *тос нэвчих*; toho ī̆lūlxe *тос ийлүүлэх*; toho sọxixo *тос цохих*; toho zagsāxa *тос царцаах*; toho γaγaxa *тос гаргах*; toho šȧxaxa *тос шахах*; tōhonī̆n γazāšā, tohonī̆n zosōšō *тооc нь гадагшаа, тос нь дотогшоо*; ẏ̀adaxa tụ́lixada yàhanāĕ tohoŋ hāĕxaŋ *ядарч туйлдахад ясны тос сайхан*; // Mo. tosun, tosu

төөбии/ **tōbī** (Tunk.) *эмэг ээж: бабушка*; tōbī̆ŋ xeleheŋ ùĺiger *эмэг ээжсийн хэлсэн үгээр.*

төөбэгэр/ **tōbeger** (Khori.), **tōpȯ́gȯ̀r** (Kham.) *төгрөг, дугрэг: круглый*; tōbeger ulāŋ ńūr *төгрөг улаан нүүр*; tōbeger ulām bėŕi *төгрөг улаан бэр.*

төөдэй/ **tōdē** (Tunk.) *эмэг ээж, төөдий: бабушка по отцу*; tōdēŋ hāĕxaŋ huryā́ĺi *эмэг ээжсийн сайхан сургааль.*

төөлэй/ **tōlē** (Khori., Aga.), **tōlī** (Kham., Bar.) *төөлий, хонины толгой /хүндэтгэлийн/: сваренная баранья голова /к-рую подносят самому почётному гостю/*; tōlē bàŕixa *төөлий барих*; tōlē zahaxa *төөлий засах*; tōlē zalaxa *төөлий залах*; tùrī̆ŋ oloŋ āĕlšȧ̀dta tōlē̆n domog ùrgeyė *тойн олон айлчдад төөлийн домог өргөе*; tùrlō̆ medeŋgüi tōlē̆dc megdexe *төрлөө мэдэлгүй төөлийд тэвдэх*; // Mo. tögelei

төөлэйлхэ/ tōlē̆lexe (Khori., Aga.), **tōlī̆lekù** (Kham.) *төөлий тавих: поднести сваренную баранью голову*; tùlegen tùlegeŋ xọńōrō tōlē̆lėžė mordōrōĕ *төлгөн төлгөн хониороо төөлий тавиулж мордоорой.* (БАД); // Mo. tögeleyilekü

төөнэ/ tōne I (Khori., Aga., Kham.) *сар: белое пятно*; tōnetē̆xeŋ xüŕinō̆rō̆ tùrī̆y zọŕiyọ *сартай хүрнээрээ хуримын газрыг зорьё.* (БАД); tōnetē̆xeŋ xüŕinȱ tataŋgūigēr tùbī̆yė tōĕrožọ bolnogūidā, tùreheŋ nahanāĕ tàbisūrā tō̆ŕūlēḏšiyė yàbažà bolnogūidā *сартайхан хүрнээ таталгүйгээр тивийг тойрч болшгүй нь дээ, төрсөн насны тавиланган төөрүүлээд чиг явж болшгүй нь дээ.* (БАД)

төөнэ/ tōne II (Khori.) *тамга: тавро, клеймо /на коже животного/*; tàšā̆dā zendemē̆ńi tōnetē sàbidar mọŕiŋ *ташаандаа чандмань тамгатай цавьдар морь*; // Mo. tögen-e

төөргэ/ tōrge (Tunk.) *үүдэн дарлагын ацтай хусан багана: деревцо, втыкаемое возле двери юрты перед свадьбой*; ūdenē̆ tōrge *үүд дардаг багана.*

төөриг/ tōŕig (Khori., Aga.) *төөрөг: предопределение, рок, судьба; фортуна*; tōŕig tàbixa *төөрөг тавих*; tōŕig ùzexe *төөрөг үзэх*; hùn tōŕig *сүүн төөрөг*; tōŕigte mùrgexe *төөрөгт мөргөх*; tōŕig xàyàxa *төөрөг хаях*; // Mo. tögerge

төөрихэ/ tōŕixȯ̀ (Khori., Aga., Tunk., San.), **tōŕikù** (Kham.) *төөрөх: блуждать, плутать, терять дорогу*; tūxe tōŕixȯ́güi

ug ǫŕxigdoxogüi *түүх тоорохгүй, уг орхигдохгүй*; tùmen buŗxaǫ̀ta šüteŋxār tṑŕiheŋ γansa šüǫ̀xeŗte mùrge *түмэн бурхдад шүтсэнээс тооргон ганц чөтгөрт мөргө*; // Mo. tögerikü

төөрсэг/ tṑŗseg (Tunk.) *сав: крышка*; tṑŗsegē̄ amahar yā̀ma bolxo *савны амсар ангал болох.*

тугаар/ tuγār (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *тугаар, сая, саяхан: только что недавно*; tuγār hàyà *тугаар сая*; tuγāŗhā nā̄šà *саяхнаас наашъ*; tuγārāĕ yèrē̄šè xùbū̄ŋ *саяхны ирсэн хүү*; tūilī̄ŋ ùnder dabānda turūtāĕ yümehā tulγalūžàŋ, tuγārāĕ γurban zàxiāyī̄m tolγō̆ētō̆ē yümehā toŗtō̆γūžàŋ *түйлын ондор даваанд туурайтай юм бол тулгалуужин, тугаарын гурван захиаг минь толгойтой юм бол тогтоогуужин.* (БАД); ◊ tuγār γaŗhaŋ tuγal *саяхан торсон тугал (амны нь салиа арилаагүй нялх амьтан)*; // Mo. tuγar

тугад/ tuγad (Aga., Khori.) *тогос: павлин*; tuγad šụbūŋ hū̄lē, tomō̆tō̆ē hāĕd nerē *тогос шувуу өдөө, томоотой сайд нэрээ*; tuγad šụbūŋ ō̆ē tē̄šē̄, tǫxir xuγaŋ aman tē̄šē̄ *тогос шувуу ой тийшээ, тохир хуруу аман тийшээ*; // Mo. toγus

тугалшан/ tuγalšàŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **tuγaltšàŋ** (Tson., Kham.) *тугалчин: телятница*; urāĕ xā̄ńi tuγalšàŋ xùbū̄ŋ bāĕba xa *урьд цагт хааны тугалчин хүү байжээ.* (БАУ); // Mo. tuγulčin

тугжагар/ tugžà̀yar (Khori., Aga.) *мугжгар: полный, дородный*; tugžà̀yar burū *мугжгар бяруу.*

тугжийх/ tugžī̄xa (Khori., Aga.) *мугжийх: быть полным /или дородным/*; tugžī̄žà taγalxa *мугжийж таргалах.*

тугшан/ tugšàŋ (Khori., Aga.), **tugtšiŋ** (Kham.) *тугчин: знаменосец*; tugšàŋ omoγō̆ēxiŋ *тугчин омгийнхон*; // Mo. tuγčin

тудаха/ tudaxa (Khori., Aga., Kham.) 1. *тусах: попасть*; turlāg xarbahanī̄n tuγal tudā *турлиах харвасан нь тугалд тусав*; üile bèyède tudaxa ùhō̆teŋ ùlde todoxo *үйл биенд тусна, ошгон илд тосно*; 2. *тусах: падать*; nara tudaxa *нар тусах*; harī̄ŋ gerel tudaxa *сарны гэрэл тусах*; 3. *тусах, ойх: отражаться*; gerelde tudaxa *толинд тусах*; xuxa bala tudaxa *хуга нуга тусах*; //Mo. tusqu.

тудхааха/ tuǫ̀xāxa (Aga., Khori., Tunk., San.) *тусгах: нацеливать, направлять что куда-л*; manza nomō dèlìžè matarγàžà tamšā̄lγaŋ xaŋxinasar tuǫ̀xāžà xarbaldažà tuŗšàyà *манзан нумаа дэлж матийлгаж тамшаалган хангинатал тусгаж харвалцаж туриъя.* (МЕЦ); // Ma. tusqaqu

тудхуур/ tuǫ̀xūr (Aga., Khori.) *модон суулга: небольшая бадья, деревянное ведро, деревянная бадейка*; tuǫ̀xūr toǫ̀šọ, tulamāĕ amhar ńē̆žè, γuna unažà, γunžà hāžà yàbana *суулга тосож, тулмын амсар нээж, гуна унаж, гунж сааж явна.*

Тукчин/ tuktšiŋ *Хамниганы овог. Хамниганский род.*

туйба/ tuiba (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *туйв: туйбы, рожки /прикрепляемые к волосам тесьмой; их носили женщины в отличие от девушек, к-рые заплетали волосы в косы/*; tūibāĕŋ

alxa *туйвын алх*; tūībāēn tobšo *туйвын товч*; tuiba zūheŋ hamaγad bėŕē̄d *туйв зүүсэн эхнэр бэрүүд.*

туйган/ tuiγaŋ (Khori., Aga.) 1. *солжир: некомплектный, неполный, несимметричный*; tuiγaŋ üńē̄ŋ *солжир үнээ*; 2. *ядуу, мөчиг тачиг, дорой: бедный, бедняцкий*; yàyàr yàndaŋ yàbaγan tuiγaŋ ~ *гахай явган нохой нүцгэн.*

туйлабша/ tuilabšà (Tunk.) *дэгтий: меховые галоши, надеваемые сверх унтов*; tuilabšà ümdexe дэгтий өмсөх.

тулай/ tulāē (Khori., Aga.) 1. *гай, уршиг: неприятность*; tulāē todxor tataxa *гай тотгор татах*; 2. *барчид, лай, саад, ланчиг: препятствие, помеха*; tulāēda ųšàrxa *барчид тохиолдох*; tulāē xùl *том хөл.*

тулиха/ tuĺixa (Khori., Aga., Kham.) *зовох, ядрах, зүдрэх: мучиться*; turaxadā žorō bolxo, tuĺixadā uxātāē bolxo *турахдаа жороо болно, туйлдахдаа ухаантай болно*; turag šubūn tuĺixadā turlāγāē ūrte хопохо *тураг шувуу туйлдахдаа турлиахын үүрт хононо.*

тулмааша/ tulmāšà (Aga., Khori., Tson., Tunk., San.) 1. *хэлмэрч: толмач, переводчик*; zobolontonōē žolōšo, zologūitenē tulmāšà, γahalantanāē γazaršà, àĺbiŋγūdāē tulmāšà *зовлонтны жолооч, золгүйтний хэлмэрч, гаслантны газарч, албингуудын хэлмэрч.* (БМД); 2. *утга учир: содержание, суть, существо*; tulmāšà ùgī yūme šàšàxa *утга учиргүй юм чалчих*; xelehen ùgen sōno tulmāšà gèžè yūmeŋ orōēdō ùgūi le *хэлсэн үгэн дотор нь утга учир гэж юм ерөөсөө алга л.*

тулмаашалха/ tulmāšàlxa (Aga., Khori., Tunk., San.) 1. *хэлмэрчлэх: толмачить, переводить*; xelegētende xelemeršèlxe, xelteg ītende tulmāšàlxa *хэлгийтэнд хэлмэрчлэх, хэлтгийтэнд хэлмэрчлэх*; 2. *шулганах: лепетать (о детях)*; yūgē tulmāšàlna gēšèb, bū medèyè *юугаа шулганаж байгааг нь бүү мэд.*

тулхабаагүй/ tulxabāgūi (Aga., Khori., Tunk., San.) *учир зүйгүй: бестолковый*; tulxabāgūi xūged *учир мэдэхгүй хүүхэд*; tulxabāgūi ùge *учир утгагүй үг*; tulxabāgūi zaŋ *болчимгүй зан*; tulxabāgūi nùxer *учир зүйгүй нохөр.*

тулюур/ tụĺūr (Khori., Aga., Kham.) 1. *сул, буурай, дорой: немощный, бессильный, беспомощный, слабый*; tụĺūr tuiγaŋ xùgšèd *дорой буурай хөгшид*; tụĺūr xùŋ bèyē magtaxa, hùbelgeŋ xùŋ xüńi magtaxa *дорой хүн биеэ магтана, сүйхээтэй хүн хүнийг магтана*; 2. *даржин: бедный*; ùmdexe xubsahār tụĺūr mùrō ulāēlγàžà yàbaxa *хувцасаар даржин мөрөө улайлган явах*; 3. *турилагагүй, дадлагагүй; дүй муутай: неопытный*; tụĺūrxaŋ xeheŋ tōxōŋ *дүй муутай хийсэн шүүгээ.*

тума/ tuma (Khori., Aga.) *зөрүүд: упрямый*; tuma yàmbatāē tuntaγar hamaγaŋ *зөрүүд ихэмсэг эхнэр.*

тумаа/ tumā (Tunk., San.) *тусмаа: ещё больше, всё более, тем более*; altaŋ elexe tumā ùŋge oroxo, ere xùŋ yàbaxa tumā uxā oroxo *алт элэх тусмаа өнгө орно, эр хүн явах тусмаа ухаан сууна.*

тумархуу/ tumarxū (Aga., Khori., Tunk., San.) 1. *тумархаг: заставляющий упрашивать себя (о человеке)*; *чванный,*

гордый, надменный, кружливый; tumaṛxū zaŋ *тумархаг заан*; tumaṛxū xůŋ *тумархаг хүн*; yüŋ gēšīŋ tumaṛxū xůŋ gēšėb *юун гэгчийн тумархаг хүн гээч вэ*; 2. *эрх, эрхэмсүү*: *капризный*; tumaṛxū xūged *эрхэмсүү хүүхэд*; 3. *дур гутанги*: *недовольный*; tumaṛxūyār xaraxa *дур гутангиар харах*.

тунай/ tunāě (Khori., Aga.) *салаг, хайнга*: *небрежный, халатный, беспечный*; xėžė bāěγāšà yūmendē tunāě xandaxa *хийж байгаа зүйлдээ хайнга хандах*.

тунга/ tuŋγa (Khori.) *тонго, соргог, атар, шинэ, мор гараагүй*: *нетронутый, нехоженый, свежий*; tuŋγa γazar *атар газар*; tuŋγa sahaŋ *тунга цас*; tuŋγa noγōn sō belšėhem mal hůreg *соргог ногоон бэлчээн мал сүрэг*; // Mo. tongγu

тунгаасагүй/ tuŋγāsagüi (Khori., Aga.) 1. *хамжааргагүй*: *беспардонный, самоуверенный, самодовольный, нескромный*; tụšāgüi mọŕin tuŋγāsagüi gergeŋ *хазаргүй морь, хамжааргагүй гэргий*; 2. *бүдүүлэг, ёс бусын, эв хавгүй*: *невежливый*; tuŋγāsagüi xàŕū ůgexe *эв хавгүй хариу огох*; 3. *тоомжиргүй, тоомсоргүй*: *пренебрежительно /невнимательно, равнодушно/*; tuŋγāsagüi yànzār hūxa *тоомжиргүй янзаар суух*; tuŋγāsagüi alxaxa *тоомсоргүй алхах*.

тунгирха/ tuŋgiṛxa (Aga., Khori.) *тунарах*: *осаждаться, оседать на дне*; xadala yaŋγāě orōěγōr xaraxan manan tuŋgirba, xadadan tūlāč bůnšėžė xāṛtam būxàyā hanabāgů *хад л янгийн оройгоор харахан манан тунарав, хаданд нь туулай дэгдэж хозор минь буухаар зэхэв үү*. (ХНД)

тунхариха/ tuŋxàŕixa (Khori., Aga.) *шантрах, харих, зурхших, няцах*: *отступать, отступаться*; beṛxešēlhē tuŋxàŕixa *бэрхшээлээс шантрах*.

тунхаришагүй/ tuŋxàŕišàgüi (Khori., Aga.) *харишгүй, няцашгүй, шантрашгүй*: *неотступный*; tuŋxàŕišàgüi šeŋ zọŕig *шантаршгүй чин зориг*; tuŋxàŕišàgüi žüḍxe žüḍxehēr hanahandā xůṛxe *няцашгүй зүтгэсээр санасандаа хүрэх*.

турлааг/ turlāg (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.) *турлиах*: *галка*; turlāg xarbahàńīn tuγal tudā *турлиах харвасан нь тугалд тусав*; γalū hàžāγāb gėžė yàbahār turlāg uhanda orožọ ůxebe ~ *галуу дууриаж хэрээ холоо холдоов*; // Mo. turlaki.

туруу(н)/ turū(ŋ) I (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *туурай*: *копыто*; sombon turū *цомбон туурай*; xombon turū *хомбон туурай*; turūnāě baxa *туурайн бах*; důrbeŋ xara turūn taxatàyā yàlarna düšėn sayān šüden họyōtoyō yàlarna *дөрвөн хар туурай нь тахтайгаа гялалзана, дөчин цагаан шүд нь соётойгоо яралзана*. (БАД); turūn zuda *туурайн зуд*; turūn dērē tōhogūi *туурайн дээрээ тоосгүй* (*аргамаг хурдан хүлэг*)

туруу(н)/ turū(ŋ) II (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *нударга*: *обшлаг, меховой манжет /пристёгиваемый к рукавам/*; degelē turū *дээлийн нударга*; xàŕīŋ tůrmēŋ ūdende xàĺūn turūŋ xīḍbe, šėrmen tůrmēŋ ūdende šėlūhen turūŋ xīḍbe *харийн гянданы үүдэнд халуун нударга хийсэв, ширмэн гянданы үүдэнд шилүүсэн нударга хийсэв*. (МНД)

туруута/ turūta (Aga., Khori., Tunk., San., Tson., Kham.) *туурайт*: *копытное*

(*животное*); turug šụbūnāĕ debĕ̄gū̆i, turūta mọ̆ĭnōĕ xŭrō̆gū̆i *тураг шувууны дэвээгүй, тууртайт моринд хүрээгүй.*

гуршагар/ tuŗšȧ̊yar (Khori.), **šọŗšọyor** (Aga.) *хохигор: щуплый*; tuŗšȧ̊yar turaŋxāĕ bėyė *хохигор туранхай бие.*

гурьяха/ tụ́ŕyȧ̊xa (Khori., Aga.), **tụ́ŕgixa** (Tson., Kham., San.) 1. *тургих: фыркать*: mọ̆ĭ tụ́ŕyȧ̊xa *морь тургих*; narāĕ xū̆ged tụ́ŕyā̆hān teŋgėŕi zadarāxā bāĕna gexe *нярай хүүхэд тургивал тэнгэр задраах гэж байна гэдэг*; 2. *тургих: брызгать*; uha tụ́ŕyȧ̊xa *ус тургих*; tōnto tāĕxadā šȧ̊ra toho tụ́ŕyȧ̊xa gĕ̄šė xadā γalāĕ ezeńi xŭndelheŋ bolno *тоонт тайхдаа шар тос тургина гэдэг бол галын эзнийг хундэлсэн хэрэг болно*; // Mo. turgiqu.

гутархаха/ tutaŗxaxa (Khori., Aga., Kham.) *таалахгүй*; *төвөгшөөх: не проявлять расположения, неблаговолить к кому-л*; tutaŗxahaŋ yȧ̊nzatāĕ šȧ̊rāĕ xarūlxa *үл таалсан янзтай царай гаргах.*

гутархуу/ tutaŗxū (Khori., Aga., Kham.) *сэтгэл ханамжгүй, дургүйцсэн, дур зүтанги: всегда недовольный*; šėg šȧ̊rāĕn tutaŗxū yȧ̊nzatāĕ bāĕna *нүүр царай нь дургүйцсэн янзтай байна билээ.*

гууга/ tūγa (Khori.) 1. *товруу: украшение в виде круглой выпуклой бляхи*; xudargī̆n tūŕyanūd yȧ́ŕyȧ̊xa daŗšȧ̊xa *хударганы товруунууд харшиж дарших*; 2. *дэвсгий товруу: цветочный узор посередине чепрака из ракушек*; exenerĕ̄ emēlĕ̄ debhenĕ̄ dunda **yọbūŕyār seseg** dūŗsetĕ̄gēr xehen γoyọlto **tūγa** *эмэгтэйчүүдийн хэлээлийн дэвсгий дунд ёвуугаар цэцэг бүрэлдэгээр хийсэн гоёл товруу.*

туулга(ы)/ tūlγa(ŋ) (Khori., Aga., Kham.) 1. *тугалга: свинец, олово*; xara tūlγa *хар тугалга*; saγān tūlγa *цагаан тугалга*; tūlγār γaŋnaxa *тугалгаар гагнах*; tohondọ́li urudba, tūlγandȧ́li xāĕlba *тосонд адил урсав, тугалгад адил хайлав.* (БМУ); 2. *тугалган: свинцовый*; tūlγan sāŗhaŋ *тугалган цаас*; // Mo. tuγulγ-a

туулмаг/ tūlmag (Khori., Tson.), **tuγalmag** (Aga., Kham.) *хүүдий, уут, тулам, даалин: мешок*; barāĕγerāĕ tūlmag *тутарганы уут*; talxanāĕ tūlmag *гурилын хүүдий*; tuγal tūlmag *тугалын арьсан тулам*; ȧyȧgī̆n tūlmag *аяганы даалин.*

туулмаглаха/ tūlmaglaxa (Khori., Aga.), **tuγalmaglaxa** (Kham.) *уутлах, шуудайлах: класть в мешок*; talxa tūlmaglaxa *гурил уутлах.*

туутагаалжан/ tūtaγālžȧ̊ŋ (Khori.) *тутгалжин, тутгаалжин: кроншнеп*; tūtaγālžȧ̊nāĕ dȧ́lbarāĕ *тутгалжны дэгдээхэй.*

туушаа/ tūšā̆ (Aga.) *хул: чаша*; *большая деревянная чашка*; tūšā̆ dū̆ren segē *хул дүүрэн цэгээ.*

тухашарал/ tuxašȧ̊ral (Khori.) *төвөг, яршиг, тойв: хлопоты*; tuxašȧ̊ral ụšrūlxa *төвөг учруулах.*

тухашаранги/ tuxašȧ̊raŋgi (Khori., Aga.) *ядранги, зүдрэнги: утомлённый, обессилевший*; tuxašȧ̊raŋgi tūxel *ядранги байдал.*

тухашарха/ tuxašȧ̊ŗxa (Khori., Aga.) *ядрах, зүдрэх: утомляться, уставать*; tuxašȧ̊ŗžȧ̊ tụ́lixa *ядарч туйлдах.*

туһа/ tuha (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **tusa** (Kham., Tson.) 1. *аврал тус, ашиг: польза*; tuha nemėŕi *тус нэмэр*; abar tuha *аврал тус*; 2. *тус ач: помощь, услуга*; xůnde tuha xexede ōŕtò tuha bolxo *хүнд тус хийвэл оорт тус болно*; nůxeŋte xůrgeheŋ tuha maŋtagdaxagüi, nůxende xeheŋ šụlū xůdelxegüi *нохорт хүргэсэн тус мартагдахгүй, нүхэнд хийсэн чулуу ходлохгүй*; // Mo. tusa.

туһалагша/ tuhalagšå (Khori., Aga., Bar., Tunk., San.), **tusalagtši** (Tson., Kham.) *туслагч: помощник*; dargīn tuhalagšå *даргын туслагч*; // Mo. tusalaγči

туһаламжа/ tuhalamžå (Khori., Aga., Tunk., San.), **tusalamdžå** (Tson., Kham.), **tuhalamdži** (Bar.) *тусламж: помощь, содействие*; můŋgůn tuhalamžå ůzūlxe *мөнгөн тусламж үзүүлэх*; tůrgen tuhalamžīŋ måšīna *түргэн тусламжийн машин*; // Mo. tusalamji

туһалха/ tuhalxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **tusalxa** (Tson., Kham.) *туслах: приносить пользу, быть полезным, помогать*; xůnde tuhalxa *хүнд туслах*; nůxeŋtō tuhalxa *нохортоо туслах*; tåžå ėŕēŋ šụbūŋ åĺi sagta tuhalxahamši *таж эрээн шувуу аль цагт туслах сан билээ, чи.* (БМУ); // Mo. tusalaqu

туһаша/ tuhašå (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **tusatši** (Tson., Kham.) *тусч: услужливый*; tuhašå hāěxaŋ hėšxel *тусч сайхан сэтгэл*; // Mo. tusači

тюу/ tiū (Khori., Aga.), **tšiū** (Kham.), **šiā** (Tson.) *чаавваас: межд. выражает жалость, сочувствие, сожаление, пренебрежение, отчаяние*; tiū baŋhaŋ *чаавваас хооρхий*; tiū dā *чаавваас даа*; tiū gēšė dā *чаавваас гээж дээ*.

туюу/ tụyū (Khori., Aga., Kham.) *цасан /шавар/ товх, морины туурайд дагтаршсан цасан товх: плотный комок снега с грязью /налипающий под копытом лошади/*; hüyīde ńāldahan tụyū *осгийд наалдсан товх*.

туюутаха/ tụyūtaxa (Khori., Aga., Kham.) *товхтох: налипать, набиваться /под копытами лошади- о снеге, навозе и т.п/*; turū tụyūtaxa *туурай товхтох*; hüyī tụyūtaxa *осгий товхтох*.

түб/ tůb (Khori., Aga.), tòb (Tson., San., Tunk.) 1. *тов: центр*; tůb dunda *төв дунд*; 2. *тов: спокойный, уравновешенный*; tůb tůbšėn zaŋ *тов товшин зан*; // Mo. töb

түбжэргэхэ/ tůbžėrgexe (Tunk., San.) *товоргох: издавать топот, топотать*; moŕōr tůbžėrgežė yėrexe *мориор төвөргөж ирэх*.

түби/ tübi (Khori., Aga.), tėbi (Tunk., San.) 1. *тив: материк, континент*; ůrgen tübi delexēde ůlzī xutag ůršōžė, zuryāŋ altaŋ ůzegtė zůrxen tarńār adislā! *оргон тив дэлхийд олзий хутаг оршвож, зургаан алтан усэгтэй зүрхэн тарниар адисла аа*!; 2. *тив дэлхий: земля, мир*; zamba tübi *замбуу тив*; tübi baran tůgenšėlxe *дэвэн дэлхийгээр тэнүүчлэх*; // Mo. tvib

түбиихэ/ tůbīxe (Khori., Aga.), **tůbīků** (Kham.), **tòbīxe** (Tunk., San., Bar.) *товийх: вздуваться /от удара/, вспучиваться*; tůbīheŋ γazar *товийсон газар*; // Mo. töbüyikü

түблэх/ túblexe (Khori., Aga.), **túblekú** (Kham.), **tóblexe** (Tunk., San., Tson., Bar.) *товлох: центрировать, сосредоточивать;* orọ́ǹ túbleŋ uryanxāĕ orọyọl **sayūŋ** xaŋ ūla *орны төвөөр цэнэглэсэн орчил цагаан хан уул.* (БАД); // Mo. töbleku

түбөө/ túbō̆ (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *хялман: белёсый;* túbō̆ nūdeŋ *хялман нүд;* 2. *товоо, сульдалгүй, дорой: вялый, инертный, хворый, немощный;* túbō̆ xụ́ŕiyaŋ *сул дорой хурга;* túlgeŋ xọ́ńiŋ tūrežė olom bolxogūi, túbō̆ xụ́ŕiyaŋ úxežė ō̆sō̆m bolxogūi *толгой хонь торж олон болохгүй, товоо хурга ухэж цоон болохгүй.*

түбөөрхэ/ túbō̆r̰xe (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *хялмайх: становиться белёсым, белеть;* ńūde túbō̆r̰xó *нүд хялмайх;* 2. *сульдах, доройтох;* становиться вялым; xụ́ŕiya túbō̆r̰xó *хурга сульдах.*

түбтөөри/ túb̰tō̆ŕi (Tunk.) *халив: крышка /у котла в виде полушария/;* túrgō̆r túrgō̆r yábaxadan túb̰tō̆ŕi šénēn degenche ende tende xáyába *хурдан хурдан явахад нь, халивын чинээ бут энд тэнд хаяв. ≈ түргэн түргэн алхуулахад түнгэрцэгийн чинээ чулуу тэнд энд хаялав.* (БМУ)

түбхиин/ túb̰xī̆ŋ: túb̰xī̆n tūrū̆nde (Khori., Aga.), **túb̰kī̆n tūrō̆nde** (Kham.) *юуны омно, давын омно: прежде всего;* túb̰xī̆n túrūnde tùntūgē tālūlagšá haŋ *давын омно духан дээрээ унсуулдэг сэн;* xúŋ zoŋ oloŋ, bėšénēgē urda xúlēheŋ ūrge xáŕūsalyayā̆ xeregžūlxede túb̰xī̆ŋ túrūŋ béyē ezemdežė huŕxa, tī̆gēhā **adayāĕn** gexede aráxi tamáxi metede ab̰tagdaxagūi, alad xožọmō amžálta tūilahār **yábaxa** **үйүгтээ** *хүн зон олон, буудынхаа омно хүлээсэн үүрэг хариуцлагаа хэрэгжүүлэхэд нуны омно биеэ тахирч сурах, төлөвлөлтөө цуглуулж архи тамхи мэтэд автадахгүй, ам хожмоо амжилт гаргасаар явах учиртай ном шүү дээ.* (ДЦЭ)

түбhэŋ/ túb̰heŋ (Khori.), **túg̰heŋ** (Aga.), **túg̰xeŋ** (Kham.) *ном ном, элдэв эс, элдэв шалдав: всякий;* túb̰heŋ yūmende hanāyā zobōxo *ном юмано сонсгаа зовоох;* túb̰heŋ xúnčš xéžė šadaxa ážál bėšė dā *хэн хүний ч хийж чадах ажил ч биш дээ;* túb̰heŋ úrū bū žūd̰xe *ном бүхэн луу бүү зүтгэ;* túb̰hende xúŋ *элдэвтэй хүн;* tū̆xē̆ mixanāĕ buzar túb̰heŋ ėdē̆nē̆ tūŕē̆dehen *түүхий махны бүзар элдэв идээний тордос.* (БМД); zobonob gēd túb̰hende bū ūila, žáryaltāčb gēd zō̆delde bū bō̆le *зовлоо гээд аар саарт бүү уйл, жаргалаа гээд нүүдэлд битгий боол.*

түбhэшэ/ túb̰hešė (Khori., Aga.) *сонирхогч: интересующийся всем; любопытный;* túb̰hešė xúbū̆ŋ *сонирхогч хүү.*

түбэг/ túbeg (Khori., Aga., Kham.), **tóbòg** (Tunk., San., Tson., Bar.) *төвөг: хлопоты, заботы, беспокойство;* tùbeg bolxo *төвөг болох;* tùbeg tataxa *төвөг татах;* tùbeg beŗxėšē̆l *төвөг бэрхшээл;* tùbeg bayatāĕ *товог багатай;* // Mo. töbeg

түбэнги/ túbeŋgi (Khori.), **túbendi** (Aga.), **túbeŋxi** (Tson.) *төвөнх: гортань;* tùbeŋgi xōlōĕ *төвөнх хоолой;* // Mo. töbünggi, töbüngki

түбэрөөн/ túberō̆ŋ (Khori., Aga.) *төвөргөөн: конский топот;* ùrgeŋ ńụtayāĕm sūŕā̆ŋ gū̆, ùnder zērdī̆n tùberēŋ gū̆ *өргөн*

нутгийн минь цуурай юу, ондор зээрдийн минь товоргоон үү?. (БАД); // Mo. töbergen

түгдинхэ/ tùgdī̆xe (Khori., Aga., Kham.) *богцийх, бохийх: сутулиться*; ùbegerēd tùgdī̆xe *овгороод богцийх.*

түгдэгэр/ tùgdeger (Khori., Aga., Kham.) *богцгор, бохгор, богтгор: сутулый*; tùgdeger ùbegeŋ *богцгор овгон.*

түглэгэр/ tùgleger (Khori., Aga., Tunk., San.) *луглэгэр: громадный и тёмный, мрачный*; tē xolohō tùgleger xara yümen tōho bụŕyūlaŋ yèrežè yàbana *тээр холоос луглэгэр хар юм тоос татуулан ирж явна.*

түгнэ/ tùgne (Tunk.) *тооно: метка на теле от прижигания*; ūsa dērē tùgnetē̄, ural dērē menzetē̄ odom būral mọŕiŋ *ууцан дээрээ тоонотэй, уруул дээрээ мэнгэтэй одон буурал морь.* (БМУ)

түгсэг/ tùgseg (Khori.), **tùgšū̆l** (Aga., Tson.), **tùgtsū̆l** (Kham.), **tòbsòg** (Tunk.) *тогцог, хожуул: пень, пни*; tō̆rsexeŋ xùbū̆n tùgsegē̆ dunda töŕó *тагжгархан хүү хожуул дунд тооров*; // Mo. tögüčeg

түгэд/ tùged (Aga., Kham.), **tùbed** (Khori., Tson., Tunk., San., Bar.) 1. *товод: тибет*; tùged oroŋ *товод орон*; 2. *товод: тибетский*; tùged xorgōĕ *товод хоргой*; tùged em *товд эм*; tùged emnelge *товод эмнэлэг*; tùged xeleŋ *товод хэл*; tùged nom *товод ном*; // Mo. töbed

түгэлдэр/ tùgelder (Khori., Aga., Kham.), **tògòldòr** (Tunk., San., Tson., Bar.) *тоголдор: полный, преисполненный*; èŕdim biĺig eŗxe xùsen tùgelder *эрдэм билиг эрх хүчин тоголдор*; // Mo. tegülder

түгэншэлхэ/ tùgenšèlxe (Khori., Aga.), **tùgentšilekù** (Kham.) *хэрэх, бядах: блуждать, мыкаться*; xāgūr tùgenšèlžè yàbahār yèrebèš *хаагуур хэрэн явсаар ирэв ээ*; xaŋ xarmāĕgūi tùgenšèlžè yàbahār yō šàmāĕ olžọ yèrebeb *хаа сайгүй хэрж будилж явсаар ёо чамай олж ирлээ.*

түгэс/ tùges (Khori., Aga., Kham.), **tògòs** (Tunk., San., Tson.) *тогс: полный, законченный, совершенный, преисполненный*; šènžè tùges *шинж тогс*; àbiyā̆s biĺig tùges *авъяас билиг тогс*; tùges tùgelder *тогс тоголдор*; // Mo. tegüs

түгэсхэл/ tùgesxel (Khori., Aga.), **tùgeskel** (Kham.), **tògòsgòl** (Tson., Tunk., San.) *тогсгол: завершение окончание*; xurlāĕ tùgesxel *хурлын тогсгол*; dāĕnāĕ tùgesxel *дайны тогсгол*; // Mo. tegüskel

түгэсэхэ/ tùgesxe (Khori., Aga.), **tùgeskù** (Kham.), **tògòsxe** (Tunk., San., Bar.) *тогсох: заканчиваться, завершаться, кончаться*; àńyi tùgesxe *анги тогсох*; // Mo. tegüskü

түдүүли/ tùdū̆ĺi (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson., Kham.) *түдүүл: петля*; xirmē togtōdog tùdū̆ĺi gū̆? *тэлээ тогтоодог түдүүл үү?*; ùmedenē̆ŋgē̆ tùdū̆lihē ōhorlōd yàbadag doŋyorog *омдийхоо түдүүлнээс оосорлоод явдаг тонгорог*; // Mo. tüdüüli

түдэгэсэхэ/ tùdegesexe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *тээнэгэлзэх, түдгэлзэх: смущаться, теряться, мяться /в нерешительности/*; tùdegeseheŋ xùŋ bāĕna gū̆? *түдгэлзсэн хүн байна уу?*; // Mo. tüdegečekü

түдэхэ/ tùdexe (Tunk.) *сандрах: растеряться, прийти в смятение*; bâšàmdàžà tùdexe *бачимдаж сандрах*; // Mo. tüdekü

түеровө(н)/ tüyèrō̤ŋ (Khori., Aga.) 1. *түржигнээн, таржигнаан, нүржигнээн: грохот, грохотанье, стукотня*; tùmer tergīn tüyèrō̤ŋ *төмөр тэргний түржигнээн*; 2. *хөл хөлгөөн: движение*; terelžètēxeŋ γazaṛta temēnē̄ bāěri tendexeŋ tüyèrōtēxeŋ γazaṛta tedenē̄ bāěri tendexeŋ *тэрэлжтэйхэн газарт тэмээний байр тэндхэн, хөл хөлгөөнтэй газарт тэдний байр тэндхэн.* (БАД)

түерхэ/ tüyèṛxe (Khori., Aga.) *түржигнэх, нижигнэх, начигнах, тачигнах: грохотать, греметь, стучать, издавать стук*; nàyàṛxa tüyèṛxe *начигнах тачигнах*; bōṛžọhō nāšà tüyèreŋxē̄ bolod γoltōě porvōzo, boldomtōě nùxùṛhōm xolodūlaŋxāě borōŋ yāγā xùsetē̄ yüm *Бооржоос нааш түржигнэсэн болд голтой галт тэрэг, боломжтой нөхрөөс минь холдуулсан барон яасан хүчтэй юм бэ.* (БАД)

түеэнсэг/ tüyē̄nseg (Tunk.) *ташмаг: круглая кожаная сумка*; tüyē̄nsegtē̄ arâxi *ташмагтай архи.*

түйр/ tūir (Khori., Aga.) *бог өвс: сорняк*; moṛiŋ xuhamag sō tūir šèmxelne *морь нь хашаан дотор бог өвс чимхэлнэ.*

түйсэ/ tüise I (Khori., Aga., Tson., Tunk., San., Kham.) *түйс, үйсэн сав: туес, коробок из бересты*; üihēr tūise xexe *үйсээр түйс хийх*; tūisetē̄ tohoŋ *түйстэй тос*; tūisē̄ xaḅxag *түйсийн таглаа.*

түйсэ/ tüise II (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *тамга /хозрийн/: туз /в картах/*; altaŋxan tüisńi yàlaragšà hāěš àĺγanāěm zoxolōyè γaγagšà hāěš *алтанхан тамга минь гялсхийж, алганы минь загатнааг гаргаач.*

түйхэ/ tüixe (Khori., Aga.) *тэсэж өнгөрөөх; переносить, выдерживать /голод, трудную зиму/*; xagdār tüixe *хагдаар тэсэж өнгөрөөх.*

түл/ tùl (Khori., Aga., Kham.), **tòl** (Tunk., San., Tson.) *төл: приплод; молодняк*; tùlde yàbaxa *толд явах*; tùl aḅxa *төл авах*; tùl büŕīyè mal bolγoxo *төл бүрийг мал болгох*; tùlōr bàyàžàžà šülōr sadaxa *төлөөр баяжиж шөлөөр цадах*; // Mo. töl

түлбэри/ tùlbèŕi (Khori., Aga.), **tòlböŕi** (Tunk., San., Tson., Bar.), **tùlùbèŕi** (Kham.) *төлбөр: плата, взнос*; mùŋgen tùlbèŕi *мөнгөн төлбөр*; tùlbèŕi tùlexe *төлбөр төлөх*; tùlbèŕide unaxa *төлбөрт унах*; // Mo. tölübüri

түлгүү/ tùlgū (Khori., Aga.) *төлгүү, будлиу: беспомощный*; tùlgū ùbegeŋ *төлгүү өвгөн*; ùbegeŋ nahatāě bolōd, ùhetē̄ tolγōěm būraltād, ùlgū tùlgū bolšōb *өвгөн настай болоод, үстэй толгой минь бууралтаад, будлиу самуу болчихсоон.* (БМД); Mo. tölgüü

түлгүүшэг/ tùlgūšèg (Khori., Aga.) *мэргүү: довольно беспомощный, тупица*; tùlgūšèg uxāŋ *мэргүү ухаан*; Mo. tölgüüsig

түлгэлхэ/ tùlgelxe (Khori., Aga.), **tùlgelkù** (Kham.), **tòlgòlxe** (Tunk., San., Tson., Bar.) *төлгөлөх: предугадывать, предсказывать*; tùlgelžè mergelxe *толголж мэргэлэх*; // Mo. tölgelekü

түлгэ(н)/ tùlge(ŋ) I (Khori., Aga.), **tòlge** (Tunk., San., Tson.), **tùlùge** (Kham.) *төлөг: овца по второму году*; tùlgen tùlgeŋ xọńōrō tōlēlūlèžè mordōrōě *толгон толгон хониороо тоолэйлүүлж мордоорой.* (БАД); tùlgeŋ xana *төлгөн хана: каркас юрты с ячейками около* 10 *сантиметров*; heyī ger yèxeŋxidē tùlgeŋ xanatāě bāěgšàhaŋ *эсгий гэр ихэнхдээ төлгөн ханатай байдаг сан*; // Mo. tölüge

түлгэ(н)/ tùlge(ŋ) II (Khori., Aga., Kham.), **tùlge** (Tunk., San., Tson., Bar.) *төлөг: гадание*; dalār tùlge tàbixa *далаар төлөг татах*; tùlgende tīžè īžè būba *төлгөнд тэгж ингэж буув*; // Mo. tölge

түлгэхэ/ tùlgexe (Khori., Aga.) 1. *сандрах: суетиться*; tùlgexe megdexe *сандарч мэгдэх*; 2. *тоорох: блуждать, кружить*; tùlgexe tōŕixe *төөрөх тэнэх.*

түлеэ/ tüĺē (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *түлээ: дрова*; tüĺē xirōdexe *түлээ хөрөөдөх*; tüĺē xaxalxa *түлээ хагалах*; tüĺēnē hùxe *түлээний сух*; yàb̰talātāě tüĺē *хураасан түлээ*; teŋgèŕi γazar xọyọr̰to tüĺē mùŋgùm bàŕisa, teneg seseŋ xọyọr̰to ùremšō xùbūŋ tulmāšà *тэнгэр газар хоёрт түлээ мөнгөн барьц, тэнэг цэцэн хоёрт Урэмшоо ховгүүн хэлмэрч*; // Mo. tüliy-e, tülege

түлжэхэ/ tùlžèxe (Khori., Aga.), **tòlžèxe** (Tunk., San.), **tòldžèxe** (Tson.), **tùldžikù** (Kham.) *толжих: увеличиваться, расти /о приплоде у скота/*; ùdexe tùlžèxe *осох толжих*; // Mo. töljikü

түлихэ/ tüĺixe (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *түлэх: растапливать, топить /печь/, разводить /огонь/*; γal tüĺixe *гал түлэх*; tüĺē tüĺixe *түлээ түлэх*; arγal tüĺixe *аргал түлэх*; γaxāě bagšà γazar doro γalā tüĺideg ọĺigšē gèžè bolzor bāěxa *гахай багш газар дор галаа түлдэг Алексей гэж болзор байдаг*; // Mo. tülekü

түлишэ/ tüĺišè (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson., Kham.) *түлш: топливо, дрова*; tüĺē tüĺišè *түлээ түлш*; tüĺišè beledxexe *түлш бэлтгэх*; // Mo. tülesi

түллэхэ/ tùllexe (Khori., Aga.), **tùllekù** (Kham.), **tòllexe** (Tunk., San., Tson., Bar.) *төллөх: давать приплод /о скоте/*; mal tùllexe *мал төллөх*; // Mo. töllekü

түлмэрдэхэ/ tùlmerdexe (Khori., Aga.) *самгардах: метаться*; megdežè tùlmerdexe *сандарч /мэгдэж/ самгардах.*

түлөө/ tùlō (Khori., Aga., Kham.), **tòlō** (Tunk., San., Tson., Bar.) *төлөө: послелог с род.п.за, ради, для, вместо кого-л*; elūr eŋxīn tùlō *эрүүл энхийн төлөө*; xùŋ ürīŋgē tùlō, šụbūŋ dàĺbarāěŋyā tùlō *хүн үрийнхээ төлөө, шувуу ангаахайнхаа төлөө*; // Mo. tölüge

түлөөлэгшэ/ tùlōlegšè (Khori., Aga.), **tòlōlegšè** (Tunk., San.), **tùlōlegtši** (Kham.) *төлөөлөгч: делегат, представитель*; yèxe nādanda ọšọxo tùlōlegšè *их наадамд очих төлөөлөгч*; // Mo. tölügelegči

түлөөһэ(н)/ tùlōhe(ŋ) (Khori., Aga.), **tòlōhe** (Tunk., San.) *төлөөс: платёж, уплата*; tùlōhe tùlexe *төлөөс төлөх*; // Mo. tölügesü

түлхеэһэлхэ/ tüĺxēhelxe (Khori.), **tùĺkēsùlkù** (Kham.), **tüĺtēhelxe** (Aga.), **tüĺšēhelxe** (San.) *түлхээслэх: уклоняться,*

отделываться от чего-л. под каким-л. предлогом; tülíxēhelžė ùgexe *түлхээсэлж өгөх*; // Mo. tülkiyesülekü

түлхэнэ(н)/ tülíxēhe(ŋ) (Khori.), **tülíkēsù** (Kham.), **tülítēhe(ŋ)** (Aga.), **tülíšēhe** (San.), **tülíšēse** (Tson.) *түлхээс: толчок перен: подкадоривание, подстрекательство*; tülíxēhe хехе *түлхээс хийх*; // Mo. tülkiyesü

түлхисэ/ tülíxise (Khori.), **tùlíkitse** (Kham.), **tùltsitse** (Tson.) *түлхэц: толчок, стимул, импульс, побуждение*; tülíxise ùgexe *түлхэц өгөх*; // Mo. tülkiče

түлхихэ/ tülíxixe (Khori.), **tülíkikù** (Kham.), **tülítixe** (Aga.), **tülíšixe** (San.), **tülíšixe** (Tson.) *түлхэх: толкать, пихать*; lùpe tülíxixe *цөм түлхэх*; xolbo tülíxixe *холби түлхэх*; tülíxižė unaγāxa *түлхэж унагаах*; amandā orohīyė xelērē tùlšibe *амандаа орсныг халхэрээ түлхэв*; // Mo. tülkikü

түлхүүр/ tülítür (Aga.), **tülíxūr** (Khori.), **tülítšūr** (Tson.), **tülíšür** (San.), **xilüse** (Tunk.), **tülíkūr** (Kham.) *түлхүүр: ключ; оньс:* xùxe buxīyė xüšūrgēr boǫxobo gēšė tābáři sūrγa, tülítūr *хөх бухыг хөшүүргээр босгов гэгч оньсого цоож, түлхүүр*; // Mo. tülkigür

түлгэг/ tùleg (Khori., Aga.) *ид, ид дунд: разгар, расцвет*; zunāě tùleg xalūŋ *зуны ид халуун*; ùgelē tùleg xüiteŋ ùŋgeǫxe *өвлийн ид хүйтэн өнгөрөх*; šüleg nahanāě tùleg dunda *идэр залуу насны ид дунд*; ùbehenē tùleg sō xen zaǫtāě bāěxa ham *хадлангийн ид үеэр хэн завтай байх сан билээ.*

түмбүү/ tùmbū (Khori., Aga.) *тэмбүү: сифилис, люэс*; xotonōě basaγad tùmbūtē, xolūr tōěrōd γarārāě *хотны охид тэмбүүтэй, холуур тойроод гараарай.* (БАД); // Mo. tembüü

түмбүүрхэ/ tùmbūǫrxe (Khori., Aga.) *тэмбүүрэх: болеть сифилисом*; yàratàžà tùmbūǫrxe *ямаж тэмбүүрэх*; // Mo. tembüürekü

түмбыхэ/ tùmbīxe (Khori., Aga.), **tùmbīkù** (Kham.), **tòmbīxe** (Tunk., San., Tson., Bar.) *төмбийх: быть выпуклым*; xasar tùmbīxe *хацар төмбийх*; // Mo. tömbüyikü

түмбэгэр/ tùmbeger (Khori., Aga., Kham.), **tòmbògòr** (San., Tunk., Tson., Bar.) *төмбөгөр: выпуклый, округлый*; tùmbeger xasar *төмбөгөр хацар*; // Mo. tömbüger

түмпэн/ tùmpùŋ (Khori., Aga., Kham.), **tòmpòŋ** (Tunk., San., Tson.) *төмпөн: таз*; tùmpùŋgē pālaŋ *төмпөнгийн паалан*; // Mo. tüngbüng

түмэр/ tùmer (Khori., Aga., Kham.), **tòmòr** (Tunk., San., Tson.) *төмөр: железо, жесть*; tùmer šėrēxe *төмөр ширээх*; tùmerē hāěŋ žėberdeggüi, tùrlē hāěŋ martadaggüi *төмрийн сайн зэвэрддэггүй төрлийн сайн мартдаггүй*; tùmer tùdege *төмөр мөмөр*; *хорш*: tùmer tüšō *төмөр зөмөр*; šàbīn tùmer *төмөр утас* (*шавд татсан төмөр*); 2. *төмөр: железный*; tùmer xùneg *төмөр хувин*; tùmer xuraǫšà *төмөр хуруувч*; dūžėŋxeŋ tùmer tergetēš belēb dūmīŋgē üdēr nàyàrūlagšà belēb *дүүжин төмөр тэрэгтэйсэн билээ дүүмийнхээ үүдээр нагируулдагсан билээ*; tùmerē hāěńi daǫtažà mededeg, xùlùgē hāěńi unažà mededeg *төмрийн сайныг давтаж*

мэддэг, хулгийн сайныг унаж мэддэг; ◊ tùmùr šüdùtē adū *төмөр шүдтэй адуу (шүдний хээ нь элэгддэггүй адуу)*; // Mo. temür

түмэрлиг/ tùmerĺig (Khori., Aga., Kham.), **tòmòrlig** (Tunk., San., Tson.) *томорлог: металл*; xara tùmerĺig *хар төмөрлөг*; ùŋgete tùmerĺig *өнгөт төмөрлөг*; // Mo. temürlig

түмэрлэхэ/ tùmerlexe (Khori., Aga.), **tùmerlekù** (Kham.), **tòmòrlòxò** (Tunk., San., Tson., Bar.) *томорлох: обделывать что-л., листовым железом; стягивать железными обручами*; muxàlig tùmerlexe *мухлаг томөрлөх*; // Mo. temürlekü

түмэршэ(н)/ tùmerˇšė(ŋ) (Khori., Aga.), **tùmerˇtšiŋ** (Kham.), **tòmòrˇšòŋ** (Tunk., San., Bar.), **tòmòrˇtšiŋ** (Tson.) *томорчин: кузнец*; tùmerˇšėnē xōrge *төмөрчний хөөрөг*; // Mo. temürčin

түнгэ/ tùŋge (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *түнгэ: ремешки для подвязывания голенищ сапог*; tùŋgīn zanyėlā *түнгийн зангилаа*; tùŋgīm bùgelderge *түнгийн гогцоо*; tùŋgelehenīn namāěyė γolono, tùŋge šėrehīn bī γolonob ≈ *гунхсан сайхан нь намайг голно, гутлаа чирснийг нь би голно.* // Mo. tüngge

түнгэрэг/ tùŋgereg (Tunk.) *хуцын хуухнаг уут, түнгэрцэг: кожаный мешочек, сделанный из мошонки барана*; tùŋgereg sōxi tarag *түнгэрцэг доторх тараг.*

түнгэс/ tùŋges (Aga., Kham.) *харамж: оплата за услугу*; tùŋges ùgexe *харамж өгөх*; tùŋgesten bolōdlo zọńi xārˇtaldūlžà bāěna gelsene bėšė gū? *харамжинд нь болоод л улсыг мөрийтэй хөзөрдүүлж байна гэлцэнэ биш үү?*

түнгэхэ/ tùŋgexe (Aga., Kham.) *харамжлах, харамж өгөх: давать оплату за услугу*; šàmāě tùŋgenā *чамд харамж огно өө*; xūgėši tùŋgexe *хүүхдийг харамжлах*; xārtīŋγā šūbėńihē tùŋgežė xūgenē dere dēre solxōb tàbixa *хөзрийнхөө хожлоос хувь хүртээж хүүхдийн дэрэн дээр монгон дэвсгэрт тавих.*

түни/ tüńi (Khori., Aga.) *төв, даруу, дөлгөөн: спокойный, скромный, уравновешенный*; tüńi tùˇbšėŋ yànzīŋ xùŋ *төв төвшин янзын хүн*; tùmeˇrxen dùrōyėm dùlerūlmēr tùrgeŋ žọrō mọńim bāěna, tüńixeŋ zùˇrxēm ėńyūlmēr taŋgilxaŋ γansa amarag bāěna *төмөр дөрөөг минь долруулмээр түргэн жороо морь байна, дөлгөөн зүрхийг минь эргүүлмээр танхил ганцхан амраг байна.* (БАД)

түнкэ/ tùŋke (Bar.) *түнх, байт харваа: стрельба по мишеням*; tùŋke xarbaxa *түнх харвах*; mọńin dērehē tùŋke xarbaxa *морин дээрээс түнх харвах.*

түнхихэ/ tùŋxixe (Khori., Aga.), **tùŋkikù** (Kham.), **tòŋxixe** (Tunk., San., Tson., Bar.) *төнхох: выковыривать, делать выемку*; tùŋxiŋ maltaxa *төнхөн малтах*; tùŋxižė γaγaxa *төнхөж гаргах*; // Mo. töngkikü

түнхэхэ/ tùŋxexe (Tunk.) *тэнхрэх, тэнхэх: выздоравливать после родов*; hamaγanāě bėyė tùŋxexe *эхнэрийн бие тэнхрэх.*

түрбээ/ tùrbē (Aga.) *яндан: труба*; pēšėŋgē tùrbē *зуухны яндан.*

түримхэй/ tüŕimxē (Khori., Aga., Tunk., San.), **tüŕimgī** (Tson.), **tùŕimkī** (Kham.) *түрэмгий: агрессивный*; tüŕimxē ùzel

түрэмгий үзэл; türimxē zaŋ *түрэмгий зан*; // Mo. türimekei

түримхэйлхэ/ türimxēlxe (Khori., Aga., Tunk., San.), **türimgīlxe** (Tson.), **türimkīlekü** (Kham.) *түрэмгийлэх*: *действовать агрессивно*; türimxēleŋ ezelxe *түрэмгийлэн эзлэх*; // Mo. türimekeyilekü

түримхэйлэгшэ/ türimxēlegšė (Khori., Aga., Tunk., San.), **türimgīlegtši** (Tson.), **türimkīlegtši** (Kham.) *түрэмгийлэгч*: *захватчик*; *агрессор*; türimxēlegšė etegēd *түрэмгийлэгч этгээд*; // Mo. türimekeyilegči

түрисэлдөөн/ türiseldōŋ (Khori., Aga.), türitseldōŋ (Kham.) *шахцалдаан*: *толкотня, давка*; olonōě türiseldōn sō tōrišüžėš *олны шахцалдаан дотор төөрчих вий.*

түрисэлдэхэ/ türiseldexe (Khori., Aga.), **türitseldekü** (Kham.) *шахцалдах*: *тесниться, давиться*; olon sō türiseldexe *олон дотор шахцалдах*; ene xalūnda türiseldexen xàšiṛtāě *энэ халуунд шахцалдах нь тохөгтэй.*

түрмэ/ türme (Aga., Khori., Tunk., San., Tson., Kham.) *шорон, гяндан*: *тюрьма*; šėlūhen daxāěŋ senteme sāza, šėrmeŋxeŋ türmēŋ xūiten sāza, xàĺūn daxāěŋ senteme sāza, xàŕīŋ türmēŋ xūiten sāza *шилүүсэн дахын цэнтэм цааз, ширмэн гяндангийн хүйтэн цааз, халиун дахын цантам цааз, харийн шоронгийн хүйтэн цааз.* (МНД)

түрүүшэ/ türūšė (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **türūtši** (Kham., Tson.) 1. *түрүүч*: *начало, головная часть чего-л*; adūnāě türūšė *адууны түрүүч*; türūšė hamaγaŋ *түрүүчийн эхнэр*; 2. *сержант*; baγa türūšė *бага түрүүч*; // Mo. türügüči

түрүүшэн/ türūšėŋ (Aga., Khori.) *хуримын мэдээч*: *приезжающий на полчаса раньше свадебного поезда*; xuŕimāě zonōě dütelžė yábaxa tuxāě medē dūlγadag xüŋ türūšėŋ *хуримын хүмүүсийг дөтөлж яваа тухай мэдээ дуулгадаг хүн түрүүшэн (мэдээч).*

түрхэм/ türxem (Khori., Aga.), **türkem** (Kham.), **törkom** (Tunk., San.) *төрхөм*: *родные жены*; türxemdē āělšàlxa *төрхөмдөө айлчлах*; türxemdē busaxa *төрхөмдөө буцах*; müŋgeŋ müšyėhā ezendē, basaγaŋ müšyėhā türxemdō *мөнгө муу ч гэсэн эзэндээ, охин муу ч гэсэн төрхөмдөө*; // Mo. törküm

түрхэмсэхэ/ türxemsexe (Khori., Aga.), **türkemsekü** (Kham.), **törxomsoxo** (Tunk., San., Tson., Bar.) *төрхөмсөх*: *любить своих родителей, свою родню, скучать по своей родне /о замужней женщине/*; türxemsežė āělšàlxa *төрхөмсөж айлчлах*; // Mo. törkümsekü

түрхэмүүшэ/ türxemūšė (Khori., Aga.), **türkemūtši** (Kham.), **törxomsū** (Tunk., San.), **törxomsog** (Tson.) *төрхөмсөг*: *любящая своих родителей, свою родню /о замужней женщине/*; tünteger basaγaŋ türxemūšė, xazaγar xürgeŋ xadamūšà *тунтгэр охин төрхөмсөг, хазгар хүргэн хадамсаг.*

түрхэмүүшэлхэ/ türxemūšėlxe (Khori., Aga.) *төрхөмлөх*: *посещать своих родных, гостить у родственников /о жене/*;

tùŗxemūšèlēd yèrexe *төрхөмлөөд ирэх*; basaγàyā̀ tùŗxemūšèlxeden basaγanāě xèšèg gēd ūselheŋ xọńinōě ūsa šàγāěta belegležè γanzaγalūlād tàbidag haŋ *охиноо төрхөмлөхөд нь охины хишиг гээд үүцэлсэн хонины уух, шагайт бэлэглэж ганзагалуулаад явуулдаг сан.*

түрэ/ türe I (Khori., Aga., Kham.), **törò** (Tson., Tunk., San., Bar.) *төр: государство, держава, династия*; tùre gèžè tùbxīxe, yọho gèžè yọdōěxo *төр хэмээн төмбийх, ёс хэмээн ёмбойх*; // Mo. törü

түрэ/ türe II (Khori., Aga., Kham.) *той хурим: свадьба*; *свадебный пир*; tùŗxemē medeŋgüi tùrede tüxiōŗxe *төрлөө мэдэлгүй той хуримд бэлдэх*; tùrīŋ oloŋ āělšàdta tōlēŋ domog ùrgeyè *төрийн (тойн) олон айлчдад төвлийн домог өргөе.* (БАД)

түрэл/ tùrel (Khori., Aga., Kham.), **tòròl** (Tunk., San., Tson.) 1. *төрөл: родство, родня, родственники*; yàhan tùrel *ясан төрөл*; mixan tùrel *махан төрөл*; tùrelē mū tùmeŗhō xüiteŋ *төрлийн муу төмрөөс хүйтэн*; tùrelō medeŋgüi tōŕixe, udamā medeŋgüi ūimarlaxa *төрлөө мэдэлгүй төөрөх, удмаа мэдэлгүй уймарлах*; 2. *род, сорт, вид*; mūrīn tùrel *муурын төрөл*; họńyènīn tùrel *сонгины төрөл*; 3. *род, отрасль, область*; žühem büŕīn tùrel *зүсэн бүрийн төрөл*; 4. *рел: перерождение*; xōěto tùrel *хойт төрөл*; tùrel yügūdxexe *төрөл егүүтгэх*; tùrel olxo *төрөл олох*; // Mo. törül

түрэлхи/ türelxi (Khori., Aga.), **tùrelki** (Kham.), **tòròlxi** (Tunk., San., Tson., Bar.) *төрөлх: врождённый, природный*; tùrelxi àbiyāsa *төрөлх авъяас*; tùrelxi uxāŋ *төрөлх ухаан*; // Mo. törülki

түрэлхитэн/ türelxiteŋ (Khori., Aga.), **tùrelkiteŋ** (Kham.), **tòròlxòtòŋ** (Tunk., San., Tson.) *төрөлхтөн: живые существа*; xùŋ tùrelxiteŋ *хүн төрөлхтөн*; adahan tùrelxiteŋ *адгуусан төрөлхтөн*; dēde dōdo tùrelxiteŋ *дээд доод төрөлхтөн*; // Mo. törülkiten

түрэхэ/ tùrexe (Khori., Aga.), **tòròxe** (Tunk., San., Tson.), **tùrekù** (Kham.) 1a. *төрөх: рождаться*; xùbūn tùrexe *хүү төрөх*; б. *төрүүлэх: родить*; xùbūn tùrexe *хүү төрүүлэх*; *унагалах /тугаллах, гөлөглөх, зулзагалах.../: телиться, жеребиться, котиться, щениться*; xüŕigšè üńēn tùrō *хүрэгч үнээ тугаллаа*; в. *төрөх: перен. рождаться, появляться, возникать*; tīme īme hanal tùrexe *тийм ийм санал төрөх*; uidxar γuńig tùrexe *уйтгар гуниг төрөх*; 2. *а родовой*; tùrexe sag *төрөх цаг;* tùrexe üyè *төрөх үе*; б. tùrexe hamaγaŋ *жирэмсэн эхнэр*; в. *боос: суягная котная*; *стельная, жерёбая*; tùrexe gūŋ (bōd gūŋ) *боос гүү*; // Mo. törükü

түсэб/ tùseb (Khori., Aga., Kham.), **tòsòb** (Tson., Tunk., San.) *төлөвлөгөө: план*; taban žèlē tùseb *таван жилийн төлөвлөгөө*; // Mo. tösüb

түүдэгшэ/ tūdegšè (Khori., Aga.) *түүдэг: костёр*; tūdegšīŋ γal *түүдэг гал*; tūdegšīŋ xara utā *түүдгийн хар утаа.*

түүргэ/ tūrge (Aga., Khori., Tunk., San.) *тайлгын мод: березовые ветки, комлем всаженные в землю во время шаманского обряда жертвоприношения*; tūrge xadxaxa *тайлгын мод хатгах.*

түхэрхэ/ tüxiēr̰xe (Khori., Aga.), **tükērekü** (Kham.), **tüxōr̰xe** (Tunk., San.) *төхөөрөх: собирать, снаряжать, готовить*; tüxō yėxēr tüxōrbe, müxō yėxēr müxērbe *төхөөрөхийн ихээр төхөөрөв, бэлтгэхийн сайнаар бэлтгэв*; türlē medeŋgüi türede tüxiēr̰xe *төрлөө мэдэлгүй той хуримд бэлдэв*; türōgüi xübünde tümer ülgī bü tüxiēre *төрөөгүй хүүд төмөр өлгий бүү төхөөр*; // Mo. tögügerekü

түхөөмэл/ tüxōmel (Khori., Aga.) *түгээмэл: разбросанный, рассеянный, распространившийся*; tüxōmel hāěŋ *түгээмэл сайн*; tüxēmel nāěr nādaŋ *түгээмэл найр наадам*; // Mo. tügemel

түхөөхэ/ tüxōxe (Khori., Aga.) 1. *түгээх, цацруулах: распространять*; gerel tuyāgā tüxōxe *гэрэл туяагаа түгээх*; 2. *түгээх, тараах: перен. одаривать*; beleg seleg tüxōxe *бэлэг сэлт түгээх*; // Mo. tügegekü

түхэл/ tüxel (Khori., Aga.), **tükel** (Kham.) 1. *төрх, дүр: облик, внешность*; ńūrāě tüxel *нүүрний төрх*; tüxel šārāě *дүр царай*; tüxelē aldaxa *хэвээ алдах*; tüxel šėnžė *хэв шинж*; tüxelē olxo *дүрсээ олох*; 2. *хэв, маяг, загвар: тип, склад*; buŕād tüxelē gutal *буриад маягийн гутал*.

түхэреэбтэр/ tüxėŕēb̰ter (Khori., Aga.), **tükėŕēb̰ter** (Kham.) *дугариргдуу, дугуйдуу, дугуйвтар: кругловатый*; tüxėŕēb̰ter tüxel *дугуйвтар хэлбэр*.

түхэреэлхэ/ tüxėŕēlxe (Khori., Aga.), **tükėŕēlkü** (Kham.) *дугрэглэх, дугуйлах, хүрээлэх: делать круг, обходить кругом*; tüxėŕēlžė xāěšālxa *дугуйлэс хайчлах*; tüxėŕēlžė hūxa *дугрэглэн суух*; tüxėŕēlžė tōŕixo *хүрээлж тойрох*.

түхэреэн/ tüxėŕēŋ (Khori., Aga.), **tüxürō** (Tunk.), **tükėŕōŋ** (Kham.) *дугрэг, дугуй: круглый*; tüxėŕōŋ xǫŕō *дугуй хороо*; tüxėŕōŋ haba *дугрэг сав*; tüxėŕēn šārāě *дугуй царай*; tüxürō zur̰haŋ γazar *төгрөг зурсан газар*; tüxėŕēŋ šāra naranāěmnāě tübiyė tōěroxon müŋxexeŋ, türeheŋ aba ėžīŋ huryālhā tōŕixėš ügēmnē müŋxexeŋ *төгрөг шар нарны маань тивийг тойрох нь мөнх, төрсөн аав ээжийн сургаалаас төөрөх ч үгүй маань мөнх.* (БАД); ◊ tō xāĺūta tüxeŕēŋ xētīyė ümdūlxe *төө халиут төгрөг хээтийг өмсгөх /торгон дээл өмсгөх, торгонд хөлбөрүүлэх, баярхах/*.

түхэриг/ tüxėŕig (Khori., Aga.), **tükürig** (Kham.), **tögrög** (Tson.) *төгрөг: тугрик /денежная единица МНР/*; yüheŋ tümeŋ tüxėŕig *есөн түмэн төгрөг*; // Mo. tögürig

түхэригтэ/ tüxėŕigte (Khori., Aga.), **tükürigte** (Kham.), **tögörögte** (Tson.) *төгрөгийн үнэтэй: стоит тугрик*; xedī tüxėŕigtebe? *хэдэн төгрөгний үнэтэй вэ?*; arban miŋγaŋ tüxėŕigte *арван мянган төгрогийн үнэтэй*; // Mo. tögürigtü

түһөө/ tühō (Khori., Aga.), **töhō** (Tunk., San., Bar.), **tösō** (Tson.), **tüsō** (Kham.) *төсөө: подобие, сходство*; tühöšńi adĺi *төсоо чинь адилавтар*; āěl zonōě ámi negeŋ, türül zonōě tühō negeŋ *айл хүний амь нэг, төрөл хүний төсөө нэг*; // Mo. tösüge

түһөөлхэ/ tühōlxe (Khori., Aga.), **tüsōlkü** (Kham.), **töhōlxō** (Tunk., San., Bar.), **tösōlxe** (Tson.) 1. *төсөөлөх: понимать,*

разбираться; bèšèg ùzeg tùhōlxe *бичиг үсэг төсөөлох*; 2. *предполагать*; del hūlīn tàńād mọŕi gèžè tùhōlbe *дэл сүүлийг нь таниад морь гэж тосоөлөв*; 3. *угадывать, узнавать кого что-л*; yàbadlīš xarād šàmāě gèžè tùhōlbeb *явдлыг чинь хараад чамайг гэж төсооллоо*; // Mo. tösügelekü

түһэр/ tùher (Tunk.) *төсөр, ойр*: *близко*; mińī xàžūda tùher hūγāšà xùŋ *миний хажууд ойр /төсөр/ суугаа хүн*; // Mo. tösür

түһэрхэ/ tùheŗxe (Aga.) *түсрэх*: *разбавлять водой*; uha tùheŗxe *ус түсрэх*; // Mo. tüsürkü

тэбжэгэнэхэ/ teb̰žègenexe (Khori., Aga.) *товрох, товор товор алах*: *топотать, шуметь*; teb̰žègenexe àbāŋ *товрох чимээ*.

тэбсэг/ teb̰seg (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **teb̰tseg** (Tson., Kham.) *дэвцэг*: *выступ, уступ, ступень*; teb̰seg dērexi xedī ger *дэвцэг дээрхи хэдэн гэр*; // Mo. debčeg

тэбхысэ/ teb̰xīse (Khori., Aga., Tunk., San.), **teb̰kītse** (Tson., Kham) *тэвхийтэл*: *ровно, аккуратно*; teb̰xīse xụŕāxa *тэвхийтэл хураах*.

тэбхэ/ teb̰xe (Aga., Khori.) 1. *тулгуур*: *подпорка*; temēnēŋgē olonda teb̰xe šèbē bod̰xolōēb *тэмээнийхээ олонд тулгуур шивээ босголоо*; 2. *тэвх*: *кусочек*; teb̰xe sāě *тэвх цай*; teb̰xe ūsa *тэвх уух*.

тэбхэр/ teb̰xer (Khori., Aga., Tunk., San.), **tebker** (Kham.) 1. *тэвхгэр, дөрвөлжин*: *квадратный, четырёхугольный*; teb̰xer modoŋ xanza *дөрвөлжин модон авдар*; teb̰xer xētē bùd *дөрвөлжин хээтэй даавуу*; teb̰xer šụγamtāě degter *дөрвөлжин шугамтай дэвтэр*; teb̰xer xūrāě *дөрвөн талтай хуурай*; teb̰xer γazar *ам дөрвөлжин газар*; teŋgèŕīŋ ùgehen teb̰xer, γazarāě ùgeheŋ γalbaγar *тэнгэрийн өгсөн тэвхгэр, газрын өгсөн галбагар*; terēm bùxende teb̰xer šāŋgi bāědaggūi *тэр бүхэнд л дөрвөлжин боов байдаггүй (орсон бүхэн олз оруулдаггүй)*; 2. *яг*: *равно*; tere saghā nāšà teb̰xer arban žèl bolō *тэр цагаас нааш яг арван жил болжээ*.

тэбхэрлэхэ/ teb̰xerlexe (Khori., Aga., Tunk., San.), **teb̰kerlekù** (Kham.) 1. *дөрвөлжлөх*: *делать что-л. четырёхугольным*; teb̰xerležè yàb̰talxa *дөрвөлжилж өрөх*; 2. *тэгшлэх*: *уравнивать*; teb̰xerležè zahaxa *тэгшилж засах*.

тэбхэнсэг/ teb̰xēnseg (Khori., Aga.), **teb̰kēntsek** (Kham.) *дөрвөлж*: *четырёхугольная корзина*; aryalāě teb̰xēnseg *аргалын дорволж*; teb̰xēnsegtē aryal *дөрвөлжтэй аргал*.

тэбэри/ tebèŕi (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *тэвэр*: *охапка*; tebèŕi tūlēŋ *тэвэр түлээ*; tebèŕi bùdūm modoŋ *тэвэр бүдүүн мод*; tebèŕi dūreŋ *тэвэр дүүрэн*; // Mo. teberi.

тэбэрихэ/ tebèŕixe (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.), **tebèŕikù** (Kham.) 1. *тэврэх*: *обнимать*; tebèŕēd ab̰xa *тэврээд авах*; 2.

обхватывать, брать в охапку что-л; γazar tebėŕē̄d xebtėšėxe *газар тэврээд хэвтчихэх*; 3. *прижимать*; šäŋγa tebėŕē̄d tālaxa *чанга тэврээд унсэх*; // Mo. teberikü

тэглыхэ/ teglī̆xe (Aga.) *хөлөө дээр дээр өргөн алхлах*; *ходить поднимая ноги*; teglī̆hēr yėrebe *дээр дээр алхалсаар ирэв.*

тэгнэхэ/ teŋnexe (Khori., Aga.) *тэгнэх*: *навьючивать поклажу /разделённые на две части равного веса/*; temēnde teŋnē teŋnexe *тэмээнд тэгнээ тэгнэх*; γazarā teŋnexe *газраа тэгнэх*; // Mo. tengnekü

тэгнээ/ teŋnē (Khori., Aga.) *тэгнээ*: *вьюк, вьюки*; teŋnē åšā̆ *тэгнээ ачаа*; // Mo. tengnege

тэгүүлхэ/ tegū̆lxe (Khori., Aga.) *тэмүүлэх*: *стремиться, порываться, устремляться*; zùb hanāŋ zùb tē̄šė tegū̆lxe *зөв санаа зөв тийш тэмүүлнэ.*

тэдхэбэри/ tedxebėŕi (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.), **tedkebėŕi** (Kham.) *тэтгэвэр*: *материальная /или денежная/ поддержка, помощь /оказываемая кому-л/*; mùŋgeŋ tedxebėŕi *мөнгөн тэтгэвэр*; tedxebėŕi abxa *тэтгэвэр авах*; // Mo. tedkübüri

тэдхэхэ/ tedxexe (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.), **tedkekù** (Kham.) *тэтгэх*: *оказывать материальную помощь*: *обеспечивать материально*; tedxežė tuhalxa *тэтгэж туслах*; // Mo. tedkükü

тэжыхэ/ tėžī̆xe (Khori., Aga.), **tėdžī̆ke** (Kham.) *цэндийх, цүндийх*: *быть пузатым*; gedehe tėžī̆xe *гэдэс цэндийх.*

тэжэгэр/ tėžėger (Khori., Aga.), **tėdžėger** (Kham., Tson.) *цэндгэр цүндгэр*: *пузатый, с большим пузом*; tėžėger gùzō̆ *цэндгэр гүзээ.*

тэжээбэри/ tėžē̆bėŕi (Khori., Aga., Tunk., San.), **tedžē̆bėŕi** (Tson., Kham.) *тэжээвэр*: *вскормленный, приручённый, ручной, домашний о животных и птицах*; tėžē̆bėŕi åmitad *тэжээвэр амьтад*; // Mo. tejigebüri

тэлеэ/ tėĺė (Khori., Aga., Tunk., San.), telē (Tson., Bar.) *тэлээ*: *сосущий двух маток /о ягнятах и телятах/*; tėĺė xụŕγa *тэлээ хурга*; tėĺė tuγal *тэлээ тугал*; // Mo. teliy-e

тэли/ tėĺi (Khori., Aga., Kham.) *тийм, за*: *да, так*; *ак так*; *вот как*; *вот оно что*; *да неужто*; tėĺi dā, bara ō̆, bara xū̆ixerē̄ mergeŋ Зээ! *уухай, уухай л, эрхий мэргэн*; zē̄ tėĺi, tī̆me yüm xåyåm *зээ тэр, тийм юм санжээ.*

тэлмэгэр/ telmeger (Aga.) *бүлтгэр том*: *выпуклый, пучеглазый, имеющий глаза на выкате*; *вытаращенный*; telmeger ńüdetē̄ basaγaŋ *бүлтгэр нүдтэй охин.*

тэлхэгэр/ telxeger (Khori., Aga.) *тэнтгэр*: *угловатый, толстый, грузный*; taryan telxeger hamaγad *тарган тэнтгэр эхнэрүүд.*

тэлэг/ teleg (Aga., Kham.) *татмал*: *палка для растягивания шкур*; teleg burxaŋ *татмал бурхан*; āël bùxen saγālγanār teleg burxanā delgēžė ụńāhā ùlgedeg, lama zalažå hama saxiūsa xurūlžå, dalγa tåxiūldag bāĕγā *айл бүхэн цагаан сараар татмал бурханаа дэлгэж унинаас олгодог, лам залж Лхам сахиус хуруулж, даллага тахиулдаг байлаа*; // Mo. teleg

тэлэрхэ/ telerxe (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.), **telerkù** (Kham.) 1. *сэргэх, эрүүл болох*: *протрезвляться*; hogtū xùŋ telerxe *согтуу хүн сэргэх*; untahanā hėŕibeb, ulūrhanā telerbeb *унтсанаа сэрлээ, ухаан алдсанаа сэргэлээ*. (БМУ); 2. *тайтгарах*: *утешаться, успокаиваться, стихать, исчезать, проходить /о гневе/*; ūr suxal telerxe *уур цухал тайтгарах*; narāě xūged barxira barxirhār hàyà nege telerēd untàžà bāěna *нярай хүүхэд уйл уйлсаар сая нэг тайтгараад унтаж байна.*

тэлэхэ/ telexe (Aga., Khori.) *дамжлах*: *нести вдвоём, втроём и т. д*; modōr telēd yàbaxa *модоор дамжлаад явах*; teležė asarxa *дамжилж авчрах*; teneg xùntē teleži xubāšàgūi *тэнэг хүнтэй дамжилж хуваашгүй.*

тэм/ tem terēŋ (Aga., Khori., Tunk., San.) *ач тач, ана мана*: *вровень, почти наравне, на одном уровне, так же*; tem terēŋ bolxo *ач тач болох*; tem terēŋ ùzelsexe *ана мана үзэлцэх.*

тэмгэ/ temge (Khori., Aga.) 1. *таамаг, таамгаар*: *наугад*; xaraŋxīda temge yàbaxa *харанхуйд таамгаар явах*; 2. *шулуун шулуухан*: *напрямик, напролом*; hād bartā dēgūr temge xarāělyàžà yarād narīn bùĺāžàrxiba xa *саад бартаан дээгүүр шулуухан харайлгаж гараад нарыг нь булаачихав.*

тэмэсэл/ temesel (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **temetsel** (Kham., Tson.) *тэмцэл*: *борьба*; xerūl temesel yèxedē hā xereg bùxeŋ mūdaxa *хэрүүл тэмцэл ихэдвэл, хэрэг бухэн муудна*; // Mo. temečel

тэмэсэхэ/ temesexe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **temetsexe** (Tson.), **temetsekù** (Kham.) *тэмцэх*: *бороться за что-л*; teneg xùnōr xelesexe, teŋgėŕīŋ hàĺxinār temesexe *тэнэг хүнтэй хэлцэх, тэнгэрийн салхитай тэмцэх*; // Mo. temečekü

тэмэсээн/ temesēŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **temetsēŋ** (Kham., Tson.) *тэмцээн*: *матч, соревнование, состязание*; sùlōte bùxīn temesēŋ *чолоот бохийн тэмцээн*; // Mo. temečegen

тэмээшэлхэ/ temēšèlxe (Aga., Khori.) *тэмээчлэх*: *лежать, упершись четырьмя конечностями на специально приготовленном ложе*; tùrge tùrgeŋ ùbdežė èxilxedē, tùrexō bāěhaŋ exener oronōě muxalāě talada nexī degelē ùmdōd, debdiheŋ xọxir dēre ùbdeglōd temēšèlžė xebtedeg heŋ *түргэн түргэн овдож эхлэхдээ амаржих гээж байгаа эхнэр орны ширгүүл тушаа нэхий дээлээ омсоод, дэвссэн шар бууцан дээр овдоглоод, тэмээчилж хэвтдэг сэн*; // Mo. temegečilekü

тэмээшэн/ temēšèŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **temētšiŋ** (Kham., Tson.) *тэмээчин*: *верблюдовод, пастух верблюдов*; temēšèŋ būrāěŋyā zaŋ andaxagūi *тэмээчин буурныхаа заяг андахгүй*; // Mo. temegečin

тэнжэхэ/ tenžèxe (Aga., Khori.) *өсөх, торних, тэнцэх*: *расти, становиться на ноги (о молодняке домашних животных)*; aba èžīŋgē àĺiyan dēre tenžèxe *аав ээжийнхээ алган дээр осох*; xùl dērē tenžèxe *хөл дээрээ тэнцэх*; tenžèžė ùdxe *торниж осох*; xūiteni ùder tùreheŋ xùxe alag unayaŋ, xùxùžė tenzēd yàbaxadā xùlegē hāěxanīn tendele *хүйтний өдөр*

шөрсөн хөх алаг унага, хөхөж торниод мааддаа хүлгийн сайхан нь тэнд л. (БАД)

тэнхээхэ/ tenžēxe (Khori., Aga.) *өсгөх: выращивать, растить*; ara γazar urγahaŋ aba bùxetē altaγana áĺiγan dērē tenžēheŋ aba ėžī xǫγǫṅí *ар газар ургасан ац бөхтэй алтаргана (алтан харгана) алган дээрэх өсгөсөн аав ээж хоёр минь.* (БАД)

тэнхэсүүлхэ/ teŋxesūlxe (Aga., Khori.) *жинүүлэх: уравновешивать, делать равным чему-л; приводить в равновесие*; ūrēγīm γūibanatar gėšxūlheŋ úrgeŋxeŋ ononōė xargīn gù, údebėŕi nahīm teŋxesūlheŋ úŋgerūlxel xuxasātāė albaŋ gù *үрэг минь гуйвганатал гишгүүлсэн өргөхөн Ононы харгуй нь уу, өсвөр насыг минь тэнцүүлсэн өнгөрөөх л хугацаатай аавын уу.* (БАД)

тэнхэхэ/ teŋxexe (Aga., Khori., Tunk., San.), **teŋkekū** (Kham.) *тэнхрэх: поправляться, набираться сил, становиться на ноги (напр. после болезни)*; turažá úrgūlšéheŋ malda noγōn sāė šudxaxadan bodšǫ šádaxā boĺihom mal teŋxešédeg belē *турж оргүүлсэн малд ногоон цай цутгахад нь босч чадахаа байсан мал тэнхэрчихдэг билээ.*

тэншүү/ tenšū (Khori., Aga.) *мулгуу, тэнэгүү: придурковатый*; tenšú ere tárxiā hāéŕxaxa *мулгуу эр толгойгоо сайрхана*; teremnēšyė bāŕhaŋ tenšū ámitam šāéŕá, abamńi úxešōd buzar olon degeltē bolōbė gėžė bāéžá xelebe gēšėldā, āé ūlūk! *тэр маань чиг л хөөрхий тэнэгдүү амьтан байж, аав маань ухчихээд жигтэйхэн олон ээлтэй болчихлоо би гэж үрээд хэлээ шүү дээ, ай нохой!*

тэншэрхэ/ tenšėŕxe (Aga., Khori.) *тэнчрэх: приходить в отчаяние*; būrāėm múŋgún tenšérbele, busaxā yāhan daŋγamāėbe, temēnēm múŋgúŋ tenšérbele, texéŕixē yāhan daŋγamāéba *буурын минь монго тэнчирлээ, буцах нь яасан хозор вэ, тэмээний минь монго тэнчирлээ, эргэхээ яасан хөзөр вэ?.* (ХНД)

тэргэд/ terged (Aga., Khori.) *тэргэл сар: полнолуние*; terged haraŋ teŋgéŕide, teneg dūxē bābāėnda *тэргэл сар тэнгэрт, тэнэг дүүхэй аавынд*; // Mo. tergel

тэргэшэ/ tergéšė (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **tergetši** (Kham., Tson.) *тэрэгч: приученный к упряжке*; tergéšė moŕiŋ *тэрэгч морь*; tergešė xaltar *тэрэгч халтар*; 2. *хөтөч: возчик*; tergešė úbegeŋ *тэрэгч өвгөн*; 3. *тэрэгч дархан: мастер-тележник*; arγata tergešė arban terge daŕxalxada xúsete tergešė negī daŕxalna *аргат тэрэгч арван тэрэг дархлахад хучит тэрэгч нэгийг дархална.* (БАУ); // Mo. tergeči

тэрлиг/ terĺig (Khori., Aga., Kham., Tunk., San., Tson., Bar.) *тэрлэг: летний халат /на подкладке/, терлик*; šéŕšū terĺig *чисчүү тэрлэг*; dāliŋ terĺig *даалимбан тэрлэг*; dāĺin terligēš eŋgeŕte dāražá xonohondō duramgūi, dāmāė xáńilxa bėšėlād daxasaldād yábaxadáš duramgūi *даалимбан тэрлэгийн чинь энгэрт даарч хоносондоо дүр минь гутна, даамай ханилахгүй мөртөө дагалцаад явдаг чинь дүр минь гутна.* (БАД); // Mo. terlig.

Тэртэ/ teŕte I *Тункий буриадын омог. Роо Тункинских бурят.*

тэртэ/ teŕte II (Khori., Aga.) *тэвх: распорки*; zaŋgīn teŕte *занганы тэвх.*

тэртэдэхэ/ terṭedexe (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.), **terṭedekù** (Kham.) 1. *тэртдэх: пружинить*; pùṛšė̀ terṭedexe *пүрш тэртдэх /тэлэх, тулхэх/*; hā̄li terṭedexe *сааль тэртдэх харвах*; 2. *тэвхдэх, тэвхлэх: ставить распорки*; xaḇxī̆n teḇxe terṭedexe *хавхны тэвх тэвхлэх*; araha mụšxād dū̆rgexedē arahā monsōětor erēd, mụšxalāγāěn ùzū̆rēr γasūda zadaṛxagū̆igō̆r xüšėžė̀ terṭedexe *арьс мушгиад дуусахдаа арьсаа бөөронхийлж эрээд, мушгилааны нь үзүүрээр гадсанд задрахгүйгээр хөшиж тэвхдэх.*

тэрхэнсэй/ teṛxensē̆ (Aga.), **xeṛxinseg** (Khori.), **teṛkentsī̆** (Kham.), **xeṛxentsē̆** (Tson.) *хэрхнэг, цоохор сархинаг: сетка /один из отделов желудка жвачных животных/*; yā̄dag gē̆šėb hạṛxinsag ū̆deg gē̆šė teṛxensē̆ *яадаг юм бэ? сархинаг! тэгдэг юмаа! хэрхнэг.*

тэршэгэнэхэ/ teṛšėgenexe (Khori., Aga.) *тэлчигнэх: лёжа брыкаться, шумно шевелиться, биться /ногами/*; teṛšėgenežė̀ xeḇtexe *тэлчигнэж хэвтэх.*

тэршэлхэ/ teṛšėlxe (Khori., Aga., Tunk., San.) *тийчлэх: барахтаться*; xùl γarā teṛšėlxe *хөл гараа тийчлэх.*

тэршээ/ teṛšē̆ (Khori., Aga., Tunk., San.) *тогтуургүй, хангал: неспокойный, /о лощади/*; emńig teṛšē̆ mọŕiŋ *эмнэг хангал морь*; temēnēŋgē olondo, zāě dā zāě, teḇxe šėbē boḏxolōěb, teṛšē̆gēŋgē yėxede, zāě dā zāě, tegšė xíĺē̆ alxalāěb *тэмээний хээ олоод зай даа зай, тулгуур шивээ босголоо, тогтуургүйхээ ихэд зай даа зай, тэгш хил алхлаа.* (БАД)

тэрьелхэ/ tėŕyėlxe (Khori., Aga.), **tergelxe** (Tunk., San.), **tergilekù** (Kham.) *зугтах, зайлах: убегать, удирать, обращаться в бегство*; *дезертировать*; xomxōě xùṅhō̆ xalbaγa tėŕyėlxe *хомхой хүнээс халбага зугтана*; utānhā tėŕyėlēb gēd γalda oroxo *утаанаас зайллаа гээд галд орох*; γurban žėl ùzegdeŋgū̆igēr tėŕyėlbe *гурван жил үзэгдэлгүй зугтав.* (БМУ)

тэрэнги/ tereŋgi (Khori., Aga.) *тэрэлж: рододендрон даурский*; tereŋgī̆ŋ naḇšā̀hār šī̆g bam, xeṛxe ùḇšėŋ, üyė mùsī̆ŋ boloŋ tolγōě ùbdexe, xoto gedehenē̆ bolōd exenerē̆ ùbėšnū̆ši emnedeg *тэрэлжийн навчаар чийг бам, хэрх өвчин, уе мөчний болон толгой овдох, ходоод гэдэсний болоод эмэгтэйчүүдийн өвчнүүдийг эмнэдэг.*

тэсбэри/ tesbėŕi (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson., Kham.) *тэсвэр: терпение*; tesbėŕi γaryaxa *тэсвэр гаргах*; tesbėŕi zọŕig *тэсвэр зориг*; tesbėŕi xatūžā̀l *тэсвэр хатуужил*; // Mo. tesbüri

тэты/ tetī̆ (Aga., Khori.) *тэтгий: ух, как холодно!* tetī̆ xū̆iteŋ teŋgėŕihē̆, teneg bardam sē̆žėhē *тэтгий хүйтэн тэнгэрээс, тэнэг бардам цээжнээс*; // Mo. tetekei

тэхэ/ texe (Khori., Aga., Tunk., Tson., San., Bar.), **teke** (Kham.) *тэх, ухна: козёл /некастрированный/*; tenegtē̆ negedbel teneg, texetē̆ negedbel yàmāŋ *тэнэгтэй нэгдвэл тэнэг, ухнатай нэгдвэл ямаа*; ◊ terėšyė tere dā, texešyė yàmān dā *тэр чинь чиг тэр л биз, ухна чинь чиг ямаа л биз*; // Mo. теке

тэхэрхэ/ texèŕintū (Aga., Khori.) *буцамтгай, шантрамтгай: невыносливый;* ṇūr xùn texèŕintū, tūlyan žàda *туйлбаргүй хүн буцамтгай, муухан жад шантрамтгай.*

тэхэрхэ/ texèŕixe (Tunk., San.) 1. *буцах, эргэх: поворачивать обратно, возвращаться* teŋgèŕi xolo gexede texerixe naraŋ šùmaŋāě yūm, tegšè zalūb gexede ùtelxe naraŋ šùmaŋāě yūm *тэнгэр хол гэхэд эргэх нарын шуумгай юм, тэгш залуу гэхэд өнжих нас тургэн юм.* (БАД); texèŕižè yèrexe *эргэж ирэх*; gederge texèŕixe *гэдрэг буцах*; texèŕixe šụbūŋ *буцах шувуу*; 2. *вкрест: катиться*; texèŕise muxarisa sụnhōēb gēd oroŋ gehēr oxor hūlin bàŕižà yàdaba *өнхөртөл унатал цохих гээд орчлоо охор сүүлийг нь барьж чадсангүй.*

тэхэрюулхэ/ texèŕūlxe (Aga., Khori., Tunk., San.) *буцаах, эргүүлэх: поворачивать, заворачивать, вернуть обратно*; xọiiŋ boloŋ bèšèšyè malāě tùrūšè sāšà texūlhenīn busāžà ondō tēšèn xarūlžà texèŕūlxe *хонид болон бусад малын нүүрүүч цаашаа тэмүүлснийг буцааж одоо тийш нь харуулж эргүүлэх.*

тэхэ/ tehe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *част: частица усил. при глаголах совершенно, совершенно, вовсе, совсем, сильно*; tesežè tesežè tehe hùrebe *тэсэж тэсэж тэс үсрэв*; teneg bèyèhē tenèyi olxodō tehe xaxa xūxixe *тэнэг өөрөөсөө тэнэгийг олбол тэс хага баярлана*; // Mo. tesü

тэхэлхэ/ tehelxe (Khori., Aga., Tunk., San.), **teselxe** (Kham., Tson.) 1. *тэслэх: выкалывать*; ńūde tehelxe *нүд тэслэх*; xoŋxo tehelxe *цонх хагалах*; 2. *тэслэх: взрывать*; bùmbege tehelxe *бөмбөг тэслэх*; // Mo. tesülkü

тэhэрхэ/ teherxe (Khori., Aga., Tunk., San.), **teserxe** (Kham., Tson.) 1. *тэсрэх: взрываться, разрываться*; homo teherxe *сум тэсрэх*; 2. *тэсрэх: трескаться, лопаться*; ńūde teherxe *нүд тэсрэх*; soŋxīn šil teherxe *цонхны шил хагарах*; // Mo. tesürekü

тэшхэхэ/ tèšxexe (Khori., Aga.) *хөлхөлдөх, үймэх, үймж шуугих: суетиться, быть в панике*; zērde xùlegē tùrgende zerĺigē manan tatana, zebe nomōě darxānda zerĺig dāěsan tèšxene *зэрд хөлгийн хурданд зэргэлээ манан татна, зэв нумын даршаанд зэрлэг дайсан хөлхөлдөнө.* (ББД)

тэшхээн/ tèšxēŋ (Khori., Aga.) *хөл хөөрцөг, үймээн, бужигнаан, үймээн шуугиан: суматоха*; sereg sōrōě tèšxēŋ *цэрэг цуухын хөл хөлхөөн.*

тээбэри/ tēbèŕi (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *тээвэр: перевозка, транспортировка, транспорт*; àšā tēbèŕi *ачаа тээвэр*; žèn tēbèŕi *жин тээвэр*; // Mo. tegegebüri

тээбэришэн/ tēbèŕišèŋ (Khori., Aga., Tunk., San.), **tēbèŕitšiŋ** (Kham., Tson.) *тээвэрчин: возчик, перевозчик*; tèrigūnē tēbèŕišèŋ *тэргүүний тээвэрчин*; // Mo. tegegebüričin

тээгэ/ tēge: tēge tēge (Khori., Kham., Aga.) *тойг тойг! тойк тойк /слова, произносимые напевно при уговаривании овцы, неподпускающей к себе ягнёнка/*; ụŕiŋ saγāě bolxodo urgī seseg delgerxel, uhanāě šụbūnāě yèrexede ūrag hūšńi delberxel tēge tēge tēge *урин цаг болохд яргүй цэцэг дэлгэрнэ, усны шувууд ирэхэд*

уураг сүү чинь дэлбэрнэ тойг, тойг, тойг.

тээгэлхэ/ tēgelxe (Khori., Aga.), **tēgelkù** (Kham.) *тойглох: уговаривать овцу принять ягнёнка, не подпускаемого ею*; хцґүā үolohoŋ хǫńīyė tēgelxe *хургаа голсон хонийг тойглох.*

тээли/ tēĺi (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) 1. *тээл: ось, шпенёк /ножниц, клещей/*; хāěšīn tēĺi *хайчийн тээл*; 2. Tunk: *дунд: средний*; tēĺi basaүaŋ *дунд охин*; tēĺi хùbūŋ *дунд хүү*; // Mo. tegeli.

тээлмэрдэхэ/ tēlmerdexe (Khori., Aga., Kham.) *тээнэгэлзэх: сомневаться, колебаться, быть в замешательстве, теряться, мяться*; yāхàšyė mùrō olžǫ yàdan tēlmerdešōd *яах ч аргаа олж ядан тээнэгэлзчихээд.*

тээлниг/ tēlńig (Khori., Aga., Tunk., San.) *тугалын пүнз: телятник /огороженное место для пастьбы телять/*; temēyė tēlńigi sō ńūxagüi *тэмээг тугалын пүнзэнд нуухгүй.*

тээсэгэн/ tēsegeŋ (Khori., Aga.), **tēxene** (Tson.), **tētsegeŋ** (Kham.) *эртүүд, саяхан, төлдөр: на днях, недавно*; tēsegeŋ īgežė xelē heŋ xa *эртүүд ингэж хэлсэн юм байх*; tēsegende enēgūr yàbāhaŋ *төлдөр үүгээр яваад өнгөрсөн.*

тээхэгэр/ tēxeger (Khori., Aga.) *цүүцгэр: с длинными и тонкими ногами, длинноногий, голенастый*; tēxeger ùnder *цүүцийсэн ондор.*

тээхэйхэ/ tēxēxe (Khori., Aga.), **tēkīke** (Kham.) *цүүцийх: стоять на длинных ногах*; yūnde tēxēgēd bāěүābʊ̆ši hūgīš gūi *юунд цүүцийгээд зогсоод байгаа юм бэ, суугаач дээ.*

У/ U

убсанса/ ubʊ̆sansa (Aga., Khori., Tunk., San., Tson., Kham.) *увсанз: супруга служителя культа; манахиня, дама, барыня*; umadaүāěm ǫyōrʊ̆sō tatanal, ubasansanarāě yėrexīyė zùŋnū bā gù *умдгийн минь ёроолоос татвалзана л, увсанз нарын ирэхийг зөгнөв үү.* (БАД); // Mo. ubsinča

убхиха/ ubʊ̆xiха (Khori.) *улалзах, дүрвэлзэх: полыхать*; ulāүār ubʊ̆xihaŋ, xùxōr xùrbeheŋ үal untarʊ̆žà ògebe *улаанаар цоровхисон, хөхөөр хөрвөлзсөн гал унтарч өгөв.* (БАУ)

убhаг/ ubʊ̆hag (Khori.) *усархаг, усан, чийглэг: ненастье, непогода, дождливый-о погоде*; ubʊ̆hag borōm bolxo *усан бороо орох.*

угаа/ uүā (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *нэн, тун, угаасаа: очень, весьма, чересчур, слишком*; uүā yėxe ėŕdimtē xùŋ *тун их эрдэмтэй хүн*; uүā yàdaxadā (Khori.), uүāěʊ̆xadā (Aga.) *угаасаа ер нь*; uүāěʊ̆xadā, xalam xalag, mǫŕim alag *угаасаа ер нь, хал минь халаг, морь минь алаг.*

угаабар/ uүābar (Tunk.) *шуу: предплечье*; үarāěm uүābar *гарын минь шуу.*

угаадаһа(н)/ uүādaha(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *угаадас: ополоски, помойный*; uүādaha aʊ̆xaxa *угаадас асгах*; bōgē uүālāě uүādaha aʊ̆xād ėŕyėžė xaražà

bolxogüi *бөөгийн угаалын угаадас асгаад эргэж харж болохгүй*; // Mo. ugiyadasu

угайдхадаа/ uγāĕḏxadā (Aga., Khori.) *үгүй ядахдаа: во всяком случае, хотя бы*; uγāĕḏxadā enēnē dūhàyi *үгүй ядахдаа үүнээ дуусгая*; uγāĕḏxadā namda xeleŋgüi ẏàbāḃšügū *үгүй ядахдаа надад хэлэлгүй хөчихэж шүү.*

угардаа/ uγardā (Bar.) *бүгдийн дарга*: *главный начальник в каком либо месте вообще*; uγardā gēšė bùgdīn daraγ geseŋ utxatāĕ tuṣālī nere *угардаа гэгч бүгдийн дарга гэсэн утгатай тушаалын нэр*; // < Ma. üxeri da

угарха/ uγaṛxa (Aga.) *жаврын үзүүр зөөлрөх: потепление*; xezē uγaṛxa gēšėb? *ямерүү хүитеү, угарха ùdī yümābī? хэдийд жаврын үзүүр зөөлрөх бол? тэгээд хүйтний, жаврын үзүүр зөөлрөх болоо өдий юм болов уу?*

угтамжа/ ugtamžà (Khori., Aga., Tunk., San.) *угтлага: встреча свадебного поезда*; xùbūnē talahā xedeŋ moṛitōĕ xùnūd dùrbe tabam modonōĕ γazar ọšọžọ xuṛimšādāĕyė ugtaŋ saγāŋ ėdėń tabag bàṛūlžà, heržėm ùrgūleŋ xùndelēd, būxa ẏazaṛa zalažà moṛi unāyīn abād sergede uṣàžà, "geṛtemńē orogtī" gexe, egē tùrūleŋ xùbūte talāĕŋ xudāĕn tùrū, udān basaγata talāĕŋ xudāĕn tùrū geṛte orodog *хөвгүүний талаас хэдэн морьтой улс дөрөв таван жодны газар хуримчдыг угтан цагаан зөөсэн тавag бариулж, сэржим өргүүлэн хүндлээд, буух газарт залж, морь унааг ъь авч шугаанд уяад "гэрт морил!" гэнэ, түрүүлж хөвгүүн талын худын түрүү, удаа нь хүүхэн талын худын түрүү гэрт ордог.*

угһаа/ ughā (Khori., Aga., Tunk., San.), **uγāsa** (Kham., Tson.) *угаас, анхнаас*: в *прошлом, прежде, раньше*; xer ughā *хэр угаас*; // Mo. uγ-ača

удаажа/ udāžà (Khori., Aga., Tson., San., Tunk.), **udādžà** (Kham.) *хойтох, эхэс: послед /у животных/, плацента*; udāžāĕn xūitēn xamta hėyī tūlmagta xēd ulāŋ utahār oṛōžọ, γulamtāĕn zūn tē muxar toxōĕ nùxe maltād ọyōṛton xọńinōĕ ūrag hūl xēd, toṛγonōĕ ùṛtehēr xụšād, yüheŋ erdeńi, toṛγon zuram, xùbū γarā hāńi barūn šàγāĕta, basaγaŋ hāńi zūn šàγāĕta, xilγana, xọńinōĕ nōho, zàṙāγāĕ xaḍxūr, tùreheŋ hamaγanāĕ šüdenē šėgšėlūr, etėšlūr, ùhenē dāxi, üxibūnē unahaŋ xoxir xēd, dērehēn tulamtāĕ udāžà, γurbaŋ xonogto xùxeheŋ üxibūnē hėyī xùxeltīyė xėžė šọrōĕγōr bulād xaḅtaγar šụlū tàbižà terēn dēre tōnto tāĕxa *эхсийг нь хүйтэй нь хамт эсгий уутанд хийгээд улаан утсаар орооож, голомтын зүүн талд мухар тохой нүх малтаад, ёроолд нь хонины уураг сүүл хийгээд, торгоны өвдсөөр хучаад, есөн эрдэнэ, торгон зурам, хөвгүүн гарсан бол барууn шагайт, охин гарсан бол зүүн шагайт, хялгана өвс, хонины ноос, зарааны хатгуур, эхийнх нь шүдний чигчлүүр, этэчлүүр, үсний даахь, хүүгийн унасан шар бууцыг хийгээд дээрээс нь хүүдийтэй эхэс, гурав хоногт хөхсөн хүүхдийн эсгий хөхолтийг хийж шороогоор булаад хавтгай чулуу тавьж түүн дээрээ тоонот тайдаг.*

удааншаг/ udānšåg (Khori., Aga., Tunk., San.) *удааншиг, удааханшиг: медлительный*; udānšåγār xelexe *удааншиг хэлэх.*

удаарантаха/ udārantaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *удаашрах, саатах: замедляться, затягиваться, задерживаться*; yåbaxā udārantaxa *явахаа удаашрах.*

удага/ udaγa: udaγa erbēxē (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham., Bar.) *удган эрвээхэй, дэнгийн эрвээхэй: мотылёк /о бабочке/*; udaγa erbēxē dōdo tübihō šüḏxerē γal asaṛhan yūme gèžė domoglodog *удган эрвээхэй доод тивээс чотгөрийн гал авчирсан юм гэж домоглодог.*

удамарша(н)/ udamaṛšå(ŋ) (Khori.) *толгойлогч: вожак, атаман*; dērmėšnē udamaṛšå *дээрэмчний толгойлогч.*

ударидагша/ udåŕidagšå (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **uduŕidugtši** (Kham.) *удирдагч: вождь, руководитель, лидер*; zasaγāē udåŕidagšå *засгийн удирдагч*; // Mo. uduriduγči

ударидаха/ udåŕidaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **uduŕidaxa** (Kham.) *удирдах: руководить, вести за собой*; udåŕidan žọlōdogšọ *удирдан жолоодогч*; // Mo. uduridqu

удбал/ udbal (Tson.) *удвал: водосбор сибирский*; udbal seseg *удвал цэцэг*; // Mo. udbal-a

удха/ uḏxa I (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.), utxa (Bar., Tson.) 1. *утга: суть, сущность*; uḏxa uzūrīn medexe *утга чанарыг нь мэдэх*; 2. *агуулга: смысль, значение, содержание*; günzegī uḏxa *гүн утга*; dalda uḏxa *далд утга*; uḏxa tügelder *утга төгөлдөр*; uḏxa šånar *утга чанар*; bütū uḏxa *битүү утга*; yėŋgilheŋ uḏxa *ёжилсон утга*; uḏxa ụyåŋγa *утга уянга*; uḏxa hanā *утга санаа*; uḏxa aγūlγa *утга агуулга*; uḏxa ụšår *утга учир*; // Mo. udq-a

удха/ uḏxa II (Aga., Khori., Tunk., San.) *удам дамжсан бөөгийн ид шид: шаманская наследственность*; uḏxa mūtada uxāŋgūi, ụlāham modondo tulγa ügī *удам муутад ухаангүй, улиас модонд тулгагүй*; uḏxa dērehēš uḏxalan durdalāēb, xüḏxe dērehēš xüdelgen durdalāēb *удам дээрээс чинь унгилан дурдлаа, уг дээрээс чинь хөдөлгөн дуудлаа.* (БМД)

удхалха/ uḏxalxa I (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.), **utγalaxa** (Tson.) *утгачилах: понимать смысл, выяснять значение*; uḏxalžå umšåxa *утгачилж унших*; uḏxalaŋ xeledeg, ụyåŋγalan dūladag *утгачлан хэлдэг, уянгалан дуулдаг*; // Mo. udqačilaqu

удхалха/ uḏxalxa II (Khori., Aga.) *гарвал төрвөлтэй: вести свой род, происходить*; uḏxalxa uŋgigūi ubāēlxa ubāēgūi *гарвал уггүй, увайлах увайгүй*; xün šụbūnhā uḏxalhaŋ xọŕi bụŕādūd *хүн шувуунаас гарвалтай хорь буриадууд.*

удхалха/ uḏxalxa III (Khori., Aga.) *шилээх /гал/: мешать, шуровать /в печке/*; ọlhotōē šünehen tülēyė uḏxalam bāēžå ahāba *илчтэй шинсэн түлээг шилээн байж асаав*; uḏxalhaŋ γalāē ọšọ yėxe, oroldohon tåŕānāē uryasa yėxe

шилээж хутгасан галын оч их, шимтэж ургуулсан тарианы ургац их.

удхалшан/ uḏxalšäŋ (Tunk.), **utaγalžäŋ** (Khori.) *цууцаль: полевой кулик*; uḏxalšän ẓubūŋ *цууцаль шувуу*; // Mo. čuučali

удхансаг/ uḏxansag (Khori.) *ямтай мод, хагалаагүй том тулээ: неколотые, крупные дрова*; enēxeŋ uḏxansagīy yäš xaxalžä yädāb *энүүхэн ярыг яагаад ч хагалж дийлсэнгүй.*

удхатай/ uḏxatāĕ (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.), **utγatāĕ** (Tson.), **utxatī** (Bar.) *утгатай: имеющий смысл /или значение, содержание/, содержательный, осмысленный*; uxāžägüi zantāĕlād uḏxatāĕ ügīm togtōnogüi *ухаажаагүй зантай болоод утгатай үгийг минь тогтоосонгүй.* (ШАХ); // Mo. udqatai

удхаха/ uḏxaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.), **utγaxa** (Bar., Tson.) *утгах: черпать*; uḏxažä abxa утгаж авах; xünegēr uḏxaxa *хувингаар утгах*; uha uḏxaxa *ус утгах*; // Mo. udququ.

удхашалха/ uḏxäšälxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **uḏxatšilaxa** (Tson., Kham.) *утгачилах: передавать смысль, содержание какого-л. письма*; uḏxäšälžä uršūlxa *утгачилж орчуулах*; // Mo. udqačilaqu

удхуур/ uḏxūr (Khori., Aga., Bar.) *утгуур: черпак, черпалка*; ünehenē uḏxūr *унсний утгуур*; // Mo. udquγur

ужаг/ ụžäg (Khori., Aga.) 1. *удаан, урт: долгий, длинный*; ụžäg uta údúr *урт унжгай одор*; 2. *ужиг, архаг: хронический, застарелый*; ụžäg úbṣēŋ *ужиг овчин*; 3. *улиг, залхуутай, үйтгартай: нудный, затяжной*; ụžäg zalxūtāĕ xōrōldōŋ *залхуу хурмээр ярилцлага*; // Mo. ujiγ

ужаглаха/ ụžäglaxa (Khori., Aga.) 1. *улиглах: быть надоедливым, назойливым*; ụžäglaŋ xelexe *улиглан хэлэх*; 2. *ужиглах, архагших: тянуться, длиться*; ụbṣēŋ ụžäglaxa *өвчин ужиглах*; // Mo. ujiγlaqu

ужаргай/ ụžärγāĕ (Khori.), **ụžärxāĕ** (Aga., Tunk., San.), **ụdžärxāĕ** (Kham.), **ụžärxī** (Bar.) *хужирхай: утолщённая часть стенки рубца /от зажившей раны/*; ụžärγāĕ šänaxa *хужирхай чанах*; malāĕ gùzōnē dosō taladan bāĕdag ùhegūi gùbeger gùldùrūnūd xadā ụžärγāĕ gēšė *малын гүзээний дотор талд нь байдаг үсгүй гөвгөр гүлдрүүнүүд болбол хужирхай гэдэг*; ◊ ụžärγāĕ tėńīxe *хужирхай тэнийх* (*санаа сэтгэл амрах*); užärγāĕγā tenītere xōreldexe *хужирхайгаа тэнийтэл ярилцах*; // Mo. qujirqai

ужаха/ ụžäxa (Khori., Aga.) *ужих: тянуться, длиться*; ūšxanāĕ ụžähaŋ xaḏxälā *уушгины ужсан хатгаа*; // Mo. ujiqu

узуур/ uzūr (Aga., Khori., Tunk., San.), **udzūr** (Kham., Tson.) 1. *ёзоор, ёроол: корень, основание*; baxanāĕŋ uzūr *баганын ёроол*; modonōĕ uzūr *модны ёроол*; modonōĕ uzūrta moṛinle, xuhanāĕ uzūrta xoṇinle *модны ёроолд морь л (байна), хусны ёроолд хонь л (байна)*; bėžėr mùŋgùn sergēŋ uzūr dunda zogsobo *бижир*

мөнгөн шүзгын ёзоор дунд зогсов; 2. *үүсэл, гарал*: *происхождение*; uzūr ūŋgi үarbal *үүсэл гарал гарвал*; // Mo. ujaүur

уйга/ ūiүa (Bar.) *уйдах сэтгэл, хашрал*: *испуг, горесть, печаль, тоска, досада, отвращение*; ūiүa tòrò̇x *уйдах сэтгэл төрөх*; ūiүa bolxo *хашрал болох*.

уйгааг/ uiүāg (Khori., Aga., Tunk., Tson., San., Kham.) *товрог, чандруу*: *пепел*; uiүāg bolүoŋ xī̇d̆xexe *үнсэн товрог болгон хийсгэх*; ùdešėńi hàĺxinda ùnehenī̇n xī̇dexe ùglō̇ńi hàĺxinda uiүāgī̇n xī̇dexe (Tunk) *үдшийн салхинд үнс нь хийсэ, өглөөний салхинд чандруу нь хийсэ*.

уйгаргүй/ uiүargüi (Khori., Aga., Tson., Kham.) *ойгоргүй, тоймгүй, ойгүй*: *очень, весьма*; uiүargüi yėxe untānag xùŋ *ойгүй их унтамхай хүн*; uiүargüi žėžėxen šùrùb *тоймгүй жижигхэн шураг*; uiүargüi mūxāĕ àmitaŋ *ойгоргүй муухай амьтан*.

уйгарлаха/ uiүarlaxa (Aga., Kham.) 1. *учир нь мэдэгдэхгүй юм шулганах*: *бормотать, бубнить*; yūgē uiүarlana gē̄šėb̆šidē *юугаа ч ярина вэ дээ чи (мэдэхгүй)*; 2 *хараал хэлэх, билиндэх*: *ругаться, браниться непристойными словами /сквернословить/*; 3. *улиглах* (Bar.): *назойливо повторять одно и то же, приставать с просьбами, надоедать разговорами, докучать многословием*; nege yüm ūiүarlād halxagūi bolxōron duragūilheŋ bāĕlgūi *нэг юм улиглаад салахгүй болохоор нь дургүйлхсэн байлгүй*.

уйдхар/ uid̆xar (Khori., Aga., San., Tunk., Kham.), **uitүar** (Tson.) *уйтгар*: *грусть, тоска, кручина, печаль*; uid̆xar xùr̆xe *уйтгар хүрэх*; uid̆xarā hergēxe *уйтгараа сэргээх*; // Mo. uyidqar

уйдхаргүй/ uid̆xargüi (Khori., Aga., Kham.), **uitүargüi** (Tson., Bar.) *уйтгаргүй, гунигүй*: *без печали*; uid̆xargüi seldeger yàbaxa xeregtē *уйтгаргүй /гудигүй/ тэнигэр явах хэрэгтэй*; // Mo. uyidqar ügei

уйдхарлаха/ uid̆xarlaxa (Khori., Aga., Kham.), **uitүarlaxa** (Tson., Bar.) *уйтгарлах*: *грустить, печалиться*; uid̆xarlàžà hūxa *уйтгарлаж суух*; // Mo. uyidqarlaqu

уйдхартай/ uid̆xar̆tāĕ (Khori., Aga.) *уйтгартай*: *грустный, печальный*; uid̆xar̆-tāĕ šàrāĕ *уйтгартай царай*; // Mo. uyidqartai

уйлагар/ uilaүar (Khori.) *уйламтгай, уйлагнуур*: *плаксивый*; uilaүar xūged *уйлагнуур хүүхэд*.

уйладаһа(н)/ uiladaha(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.), **uiladasa(ŋ)** (Tson., Kham.) *уйлах, нулимс*: *плач, слёзы*; uiladahamni xùrne *уйлмаар болж ирлээ*; ūilaxa gexedėńi ūiladahańī̇n xùrežė ùgbegūi xa *уйлах гэхэд нь нулимс нь гарч өгсөнгүй гэнэ*.

уйлан/ūilaŋ (Bar.) *үйлчлэл*: *обслуживание*; xo̱šūnī̇ ūilaŋ xėdž bāĕhaŋ xùŋ *хошууны үйлчлэл хийж байсан хүн*; // Ma. üyilen

уйлангир/ uilaŋgir (Khori.), **iparaŋ** (Aga., Kham.) *уйламтгай*: *плачущий*; ūilaŋgirāĕ zub̆xi nōētoŋ, ūimarāĕ zab̆žà nōētoŋ *уйламтгайн зовхи нойтон, ухаа муутын жавж нойтон*.

уйлхай/ uilxāĕ (Khori., Aga.), **uilaŋxāĕ** (Tson.), **uilaŋki** (Kham.) *уйланхай*: *пузырьки с жидкостью, образующиеся в брюшной полости /напр в печени*

животного-чаще у овец/; uilxāč xaxaraxa *уйланхай хагарах*; ūilxāěyė xūgedte xarūlād, ūilažà yàbažà malā adūlhanhātnāě malāě gedehen sō ūilxāě bī bolō gèžè bāěžà, bayadamnāě yasālagšà haŋ *уйланхайг хүүхдэд үзүүлээд уйлж явж малаа хариулснаас чинь малын гэдсэн дотор уйланхай бий болчихлоо гэж ирээд багад маань цаашлуулдаг сан*; // Mo. uyilangqai

уймаан/ uimāŋ (Khori., Aga.) *үймээн, бужигнаан*: *переполох, сума одмотока*; uimāŋ zāěmam bolxo *үймээн бужигнаан болох*.

уймагаан/ uimaγāŋ (Khori., Aga.) 1. *үймраа*: *суматошный*; uimaγām bodol *үймраа бодол*; 2. *замбараагүй, эх захгүй*: *сумбурный*; uimaγām bāědal *замбараагүй байдал*.

уймар/ uimar (Khori., Aga.) *ухаа муутай, мулгуу, мэргүү*: *сумасбродный*; *безрассудный, глупый*; uimar bodol *мулгуу бодол*; uimar àmitaŋ *ухаа муутай амьтан*; uimar düireŋ xūged *мэргүү дүйнгэ хүүхэд*; uimar xùŋ uγā tōloxogüi *тэнэг хүн угаа мэдэхгүй*; ūimar nùxùŗhō uxātāě dāěsan dēre *ухаа муут нөхрөөс ухаантай дайсан дээр*; tùmerte žèbe bāěxa, tùrelde ūimar bāěxa *төмөрт зэв байдаг, төрөлд мунхаг байдаг*; 2. *зөнөг, аргиа* (Bar.): ūimar bolhoŋ ùbgeŋ *зөнөг болсон өвгөн*; 3. *хүйсагнуур* (Bar.): *неприветливый*; ugīn tīm ūimar yüm *угийн тийм хүйсагнуур юм*; ◊ ūimarī waŋ tàbixa уймрын *ван тавих* (*эмх замбараагүй задгай ярианд дэлгэж гомдол мэдүүлэн далан булчирхайгаа тоочих*).

уймарлаха/ uimarlaxa (Khori., Aga.) 1. *тэнэглэх, овчигнөх, мэргүүтэх, мулгуудах*: *поступать безрассудно, сумасбродничать, чудить, дурить*; uγā medeŋgüi uimarlaxa *угаа мэдэлгүй тэнэглэх*; 2. *улиглах*: *надоедать разговорами*; xeregte xereggūi yüm ūimarlaxa *хэрэгт хэрэггүй юм улиглах*.

уймаршаг/ uimaršàg (Khori., Aga.), **uimardžaγāě** (Bar.) 1. *мэргүүдүү, дүйнгэдүү, тэнэгдүү*: *придурковатый*; uimaršàg geneŋ yàbadal *тэнэгдүү гэнэн явдал*; 2. *үймраа*: *суматошный, суматошливый*; odōlo džàxaŋ ūimardžàγāě boldž bāěγā bāěx *одоо л жаахан уймраа болж байгаа байх*.

уйтадха/ uitadxa (Khori., Aga.) *үйтдах*: *быть /или оказываться/ узким*; xùlde uitadxa *хөлд үйтдах*; // Mo. uyitadqu

уйтаншаг/ uitanšàg (Khori., Aga.) *үйтан шиг*: *узковатый, тесноватый*; uitanšàg xubsaha *үйтан шиг хувцас өмсөх*; uitàšàg ūžà *бариу ууж*; uitàšàg dotor *бачуу дотор*; uitàšàg dotortōě xùŋ *бачуу дотортой хүн*; // Mo. uyitansiγ

улаабхиха/ ulābxixa (Khori., Aga.) *улалзах, дүрэлзэх*: *пылать, полыхать*; γal ulābxisa ahaxa *гал улалзтал асах*.

улаагша(н)/ ulāgšà(ŋ): *улаагчи/н/*: *красная, рыжая /о масти самок животных/*; ulāgšà üńēŋ *улаагчин үнээ*; ulāgšàŋ tàxiā žèl *улаагчин тахиа жил*; taryaŋ ulāgšà hamaγaŋ *мэнчгэр тарган эхнэр*; // Mo. ulaγaγčin

улаалзай/ ulālzāě (Khori., Aga.) *улаалзай, төмсний улаан цэцэг*: *распустившаяся сарана*; zunāě hāěxan sesegūd sō zula šèŋgi badarā ulālzāě *зуны сайхан цэцгүүд дотор зул шиг бадарсан улаалзай*. (БАД)

улаашалха/ ulāšàlxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **ulātšilaxa** (Tson., Kham.) *улаачлах: слутить ямщиком*; nǫyǫd hāĕ̄ᵕ̆ta ulāšàlxa *ноёд сайдад улаачилах*; // Mo. ulaγačilaqu

улааша(н)/ ulāšà(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **ulātši(ŋ)** (Tson., Kham.) *улаач: ямщик, кучер*; ulāšàm bolžǫ ulā nexexe *улаач болж улаа нэхэх*; uraŋ xara ulāšà tùrgeŋ xara tulmāšà *уран хар улаач, тургэн хар хэлмэрч.* (БМД); // Mo. ulaγači

улагашаха/ ulaγàšàxa (Khori., Aga.) 1. *улалзах: мерцать /о чём-л. красном/*; γal ulaγàšàxa *гал улалзах*; 2. *ичиж зовох, улалзах: краснеть /от смущения/, смущаться*; xudlār xelēd ulaγàšàxa *худал хэлээд улалзах.*

улад/ ulud (Khori., Aga., Bar.) *улс, хүмүүс: люди, народ*; mǫŕitōĕ ulud *морьтой улс*; aŋγūšà ulud *анчин хүмүүс*; yūm mēl bụŕā̆dbi gē̆ᵕ̆bši, mǫŕi unuhaŋ, modo toxohoŋ, moŋγol ulud gē̆šèldi *юун нэх би буриад гэсэн юм, морь унасан, мод тохсон, монгол улс шүү дээ, бид*; // Mo. ulus

улайдхаха/ ulāĕ̄ᵕ̆dxaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.) *улайсгах: побуд от.* ulāĕdaxa; *накаливать, раскалять докрасна*; γal sōhō ulāĕ̄ᵕ̆dxahaŋ tùmùr γarγaxa *гал дотроос улайсгасан томор гаргах*; // Mo. ulayisqaqu

улам/ ulam (Aga., Khori.) *олом: подпруга у седла*; ulam tataxa *олом татах*; ulam hulaᵕ̆dxaxa *олом сулгах*; ulamā šàŋγalxa *олмоо чангалах*; arbaŋ γurbaŋ ulamā atuisaran tataba, xǫŕiŋ γurbaŋ ulamā xotōĕson tataba *арван гурван олмоо атайтал нь татав, хорин гурван олмоо хотойтол нь татав*; // Mo. olung

уланха/ uluŋxa (Khori., Aga.) *өлөн, олсгөлөн, гуриа: голодный*; uluŋxa šǫno *өлөн чоно.*

уланхадаха/ uluŋxadaxa (Khori., Aga.) 1. *олсох, гуриатах: изголодаться, натерпеться голоду*; uluŋxadahaŋ šǫno *гуриатсан чоно*; 2. *улайрах: увлекаться, входить в азарт*; xėžė bāĕγ̄āšà àžàldā uluŋxadaxa *хийж байгаа ажилд улайрах*; // Mo. ulangγasqu

улинха/ ụ́liŋxa (Khori., Aga.) *улих мэт дуу: протяжный /вой/ трубный*; γaŋdaŋγāĕ ụ́liŋxa dūŋ *ганлингийн улих мэт дуу.*

уллаahан/ ullāhaŋ (Khori., Aga.) *уллаас, уллага: прошивание подошвы дратвой*; bụŕā̆d γutalāĕ ullāhaŋ *буриад гутлын уллага.*

улсар/ ulsar (Khori., Aga.) *улцар, нүд эсэргэнэтэх /өвчин/: трахома*; ulsar ùbšèŋ tudaxa *улцар өвчин тусах.*

улуу/ ulū (Tunk.) *алмай: бесшабашный*; ulū xùŋ *алмай хүн*; ulū zaŋ *алмай зан.*

улуутай/ ulūtāĕ (Bar.) *хийрхүү: сумасшедший*; ulūtāĕ xùŋ (Bar.) *солиотой хүн.*

улха/ ulxa (Khori., Aga., Bar.) 1. *бундуу: наросль, опухоль*; šèxenē arda γaᵕ̆rhaŋ ulxa *чихний ард гарсан бундуу*; 2. *өвдөг: пузыри /на брюках/*; ùmdendemńi ulxa γarā *омдонд маань өвдөг гарчээ.*

улха(н)/ ulxaŋ I (Khori., Aga., San.) 1. *ур: наплыв на дереве*; modonōĕ ulxaŋ *модны ур*; 2. *аяга: чашка*; šābar ulxaŋ *шавар*

аяга; modonōĕ ura tüŋxižė xeheŋ gůnzegē̄ xoŋxor åyåya ulxaŋ gėžė neretē̄ *модны ур төнхож хийсэн гүнзгий хонхор аяга улхан гэж нэртэй*; ūr suxal ulxa matār u̯ŕyåxa *уур унтуу ур бундуу оргих (ургэлж уурлаж унхайж ярвайж янтайж байх)*; // Mo. ulqun

улха(н)/ ulxaŋ II (Khori., Aga.) *довцог, толгой: бугор, холмик*; ulxan dēre zogsōd xarāšålxa *довцог дээр зогсоод бараа харах.*

улхансаг/ ulxansag (Khori.) *тагш: чашка /деревянная/*; ulxansag sō uhaŋ *тагшин дотор ус.*

улхаргалдаха/ ulxarγaldaxa (Aga.) *хойно хойноосоо цувран унжралдаж, улхаг цалхаг хийж явах: идти гуськом медленно*; uta xormōĕ xī̆dxūlēd ulxarγaldā ulzī̆ŋxid *Улзыхан урт хормой хийсгээд улхаг цалхаг хийж явлаа.* (УНХ)

улхарха/ ulxaŗxa (Aga., Khori., Bar.) *хулхайх: обвисать, висеть мешком*; ůmedeŋ ulxaŗxa *омд хулхайх*; ńūr šårāĕn ulxaržå selxeŗxe *нүүр царай нь хулхайж цэлхрэх*; // Mo. ulquraqu

улхархай/ ulxaŗxāĕ (Khori., Aga., Tson., Kham.) *ухархай: глазница, глазная впадина, глазная орбита*; xůnē ulxaŗxāĕ gē̄šė dūrexegüi *хүний ухархай гэдэг дүүрдэггүй*; ńüdeŋ ulxaŗxāĕ sōγō bagtažå yådaxa *нүд нь ухархай дотроо багтаж ядах (гайхах, бахардах, амаа ангайх).*

улхин/ ulxiŋ (Bar.) *цахлай: молочная сыпь*; ulxin sayān šårāĕ *цахлайтай цагаан царай.*

улһа(н)/ ulha(ŋ) (Khori.), **olho(ŋ)** (Aga.), **olso** (Kham., Tson.) *олс: конопля*; ulhaŋ arγamžā̆ *олсон аргамж*; // Mo. olusu

ульбараахан/ u̯lbarāxaŋ (Aga., Khori., Kham.) *булбарайхан: нежный, пухленький /о ребёнке/*; u̯lbarāxam bėyī̆m o̯rxižo̯ o̯ršo̯londo γaŗšå xeŋxinē *булбарйахан биеийг минь орхиж, орчлонгоос хальж талийлаа.* (БАД)

ульгам/ u̯lγam (Khori., Aga.) 1. *юлган (явдал сайтай, хөл хөнгөн): ходкий /о коне/*; unuxadam u̯lγam moŕiŋ *унахад юлган морь*; u̯yā̆dā bāĕxadā u̯lγamxanlād utaxaŋ xargī̆dā yåmaŗxaŋ lāb, urdahān xaraxadam sebeŗxeŋ lād uxāŋxam bodolōrō yåmaŗxaŋ lāb *уяандаа байхдаа юлган гэлээ ч уртын харгуйдаа ямархан л бол, урдаас нь харахад хөөрхөн гэлээ ч ухаан бодлоороо ямархан л бол.* (БАД); 2. *гавшгай, шаламгай: проворный, быстрый /о человеке/*; u̯lγam nůxůr *шаламгай нөхөр*; γaŋšåγāĕγā γalda zaraxa, u̯lγamā uhanda zaraxa *гавшгайгаа галд зарах, юлганаа усанд зарах*; // Mo. ilγum-a

ульмагар/ u̯lmaγar (Khori., Aga.) *үлбэгэр, сул: вялый, хилый*; u̯lmaγar balsaŋ *сулбагар балцан.*

ульһа/ u̯lha (Aga.), o̯lhoŋ (Khori.), **o̯lso** (Kham.) *илч: теплота*; u̯lhatāĕ šünehen tülē̄ŋ *илчтэй шинэсэн түлээ.*

Уляад/ u̯lā̆d *Хамниганы овог: Хамниганский род.*

Уляангай/ u̯lā̆ŋγāĕ *Хамниганы овог: Хамниганский род.*

уляаha(н)/ u̯lā̆ha(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.), **u̯lā̆hu** (Bar.), **u̯lā̆su** (Kham., Tson.) 1.

улиас: осина; altaŋ ulā̄haŋ ō̄de ȧbiražȧ yaŗšȧ xaŋ yarudi šụbūnāĕ ūrgāĕ sō orožọ bāĕbūdā *алтан улиас вад авирч гарч хаш гарди шувуулны үүр дотор орж байв л гэнэ.* (БМУ); 2. *улиасан: осиновый*; ulā̄haŋ ėšitē̄ *улиасан шитэй*; ūlī̄ŋyā bōrī̄yī̄ bủŗxō̄heŋ ulā̄haṃ modonōĕ nabšȧhaŋ *уулын хормойг бүрхсэн улиасан модны навчис.* (БАД); // Mo. uliyasun.

умалдаг/ umaldag (Bar.), **umadag** (Khori., Aga.) *умдаг: наружные половые части*; umaldagtā̄ xủŗter haxaltāĕ ủbdủgtō̄ xủŗter hū̄ŗiltē̄ *умдагтаа хүртэл сахалтай, овдогтов хүртэл сүүрилтэй*; ◊ teŋgėŕī̄ŋ umaldag aḏxaxa *тэнгэрийн умдаг атгах (аз тохиох)*; // Mo. umaday

умарюулха/ umȧŕūlxa (Khori., Aga.), **omọŕūlxa** (Kham.) *омойлгож оёх: шить небрежно; прошивать кое-как*; xaxaŗxāĕ soŗxōĕyī̄n umāŕūlxa *хайзархай цоорхойг нь умруулах*; // Mo. umariyulqu

умарюун/ umȧŕūŋ (Khori.) *омруу: грудина*; umȧŕūn dēren yobọrxo *омруун дээр нь ёврох*; // Mo. omuruu

умбааха/ umbāxu (Kham.), **umbaxa** (Khori., Aga., San., Tunk., Bar.) *умбах: плавать, купаться*; nūŗta umbāxa (Kham): *нуурын усанд шумбах*; usun tsōyūr umbāxa (Kham) *усан дотуур /дундуур/ умбах*; // Mo. umbaqu

умбаһуу/ umbaȟū (Bar.), **omoho(ŋ)** (Khori., Aga.) *умс: толстые кишки лошади*; adūnāĕ umbaȟū *адуугы умс*; umbaȟū xitāĕ *умс хятай*; umbaȟū ėdixe *умс идэх*; // Mo. omusu

умда(н)/ umda(ŋ) (Khori., Aga.) *унд: питьё*; umda žėmdē ūxa *унд шингээ уух*; // Mo. umda.

умшаха/ umšȧxa (Khori., Aga.) 1. *унших: читать*; nom umšȧxa *ном унших*; 2. *заклинать*; tȧŕńi umšȧxa *тарни унших*; umšȧxada nom baragdaxagūi, ūxada uhum baragdaxagūi *уншихад ном барагдахгүй, уухад ус барагдахгүй*; // Mo. ungsiqu

унай/ unāĕ (Khori., Aga.) *май: дымоход*; unāĕ tȧbixa *май тавих*; unāĕ tȧbižȧ burγūha ủrgō̄xe *май тавьж ялаа шумуул үргээх*; üńē hāxadā borγōho batayanā ủrgēxē̄n tula xūrāĕ aryal dủle yaryaŋgūigēr ūyūlžȧ unāĕ tȧbixa *унээ саахдаа ялаа шумуул үргээхийн тул хуурай аргал дөл гаргалгүй уугиулж май тавьдаг.*

унаса/ unasa (Khori., Aga., San., Tunk.), **unatsa** (Kham., Tson.) *унаа: умолот*; tȧŕā̄nāĕ unasa *тарианы унаа*; // Mo. unača

унгаһа(н)/ uŋyaha(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.), **uŋyar** (Bar.), **uŋyasa** (Tson.), **uŋyasu** (Kham.) *унгас: газообразные выделение желудка и кишки, газы*; uŋyaha aldaxa *унгас алдах*; uŋyar aldaxa (Bar.) *унгас алдах*; uŋyahanhā tahaŗxa *унгасанд тасрах (унгах тодийд л тасардаг маш хэврэг зүйл)*; // Mo. ungyusu

унги/ uŋgi (Khori., Aga.) 1. *онги: обух /топора/*; hủxī̄ŋ uŋgi heteŗxe *сүхийн онги сэтрэх*; uggūi xủm bāĕdaggūi, uŋgigūi hủxe bāĕdaggūi *үггүй хүн байдаггүй, онигүй сүх байдаггүй*; 2. *уг: корень /или начало/ чего-л*; uŋgi uzūŗhān xelexe *уг язгуураас нь хэлэх*; uyāĕ yėxe būmalńi, uŋgī̄ŋ yėxe šütō̄mńi *угийн их бүхмал минь, үзүүрын их шүтээн минь.* (БМД); uyā uhanda xȧyȧxagūi, uŋgiā hȧlxinda

xī̤dxexegūi *угаа усанд хаяхгүй, унгиа салхинд хийсгэхгүй*; // Mo. unggi.

унгилай/ uŋgilāĕ (Aga., Kham.) *унхиагүй, доожоогүй: негодный, неприятный*; uŋgilāĕ hamaγaŋ *унхиагүй эхнэр*; uŋgilāĕ ämitanāĕš uxānāĕn ugtäš oroxogūi *унхиагүй амьтны чинь ухааны угт ч орохгүй.*

унгилха/ uŋgilxa (Khori., Aga.) 1. *умалгах, уугиулах: чадить, коптить, дымить*; arγal uŋgilxa *аргал уугиулах*; 2. *үнэрлэх, шинших: нюхать, обонять*; buxa ůńēyė uŋgilxa *бух үнээг шинших /үнэрлэх/.*

уни(н)/ ụńi(ŋ) (Tunk.) *цогийн илч, утаа /оч хаялсан/: жар от горячих углей, дымок /с искрами/*; ụńi bụŕyūlxa *оч бутруулах*; ulān šụlūm bete ụńi γaražä bāĕba *улаан чулуу мэт цог гарч байв*; γal tūlēgūi xada ụńiŋ γaŗxagūi, γazar maltāgūi xada nůxeŋ γaŗxagūi *гал түлэхгүй бол утаа гарахгүй, газар малтаагүй бол нүх гарахгүй.*

унды/ undī: undī tundī (Kham., Aga.), **undī hundī** (Khori., Tunk., San.), **undī sundī** (Tson., Bar.) *ундуй сундуй: разбросанно, вперемешку*; xamag yūmenīn enēgūr teregūr undī tundī xůglerne *хамаг юм нь энүүгээр тэрүүгээр ундуй сундуй хоглорно.*

Ундзал/ undzal *Хамниганы овог: Хамниганский род.*

унтаана/ untāna (Khori., Aga.) 1. *унтаахай: соня*; untāna nůxůr *унтаахай нохор*; 2. *нойрмог: сонливый*; untāna bolxo */ux/ нойртой болох.*

унтаари/ untāŕi (San.) *баавгайн ичээ: берлога*; untāŕi sōγō ėšihem bābaγāĕ *цоорог дотроо ичсэн баавгай.*

унтаахай/ untāxāĕ (Khori., Aga.) *унтаахай: соня*; untāxāĕnda ǫšǫxo *унтаахайнд очих, давсанд явах.*

унтааша/ untāšä (Khori., Aga.) *нойрмог: сонный, сонливый*; untāšä bolōd xebtexe *унтсан болоод хэвтэх.*

унтари/ untäŕi (Khori., Aga.) *ор дэр: постель*; untäŕi dėbidxer *ор дэвсгэр*; āĕlšända untāŕi zahaxa *айлчинд ор засах*; dulāŋ untāŕi *дулаан хэвтэр*; dulāŋ untāŕhā bodxo *дулаан хэвтрээс босох*; // Mo. untari

унхи/ uŋxi (Khori., Aga.) *үнэр: запах*; narāĕ xūgedē uŋxi uŋxidaxa *нярай хүүхдийн үнэр үнэртэх*; // Mo. ungki

унхидаха/ uŋxidaxa (Khori., Aga.) 1. *үнэртэх: нюхать, обнюхивать*; ůńēyė uŋxidaham buxa *үнээ үнэрлэж хөөсөн бух*; 2. *унгасах, үүрсэх*; xalzagšän tuγaldā uŋxidam bāĕžä ūgennene *халзагч үнээ тугалаа унгасан байж үүгнэнэ*; 3. *үнэр авах, шиншлэх: чуять /о собаке/*; γazar ūŋxidaxa *газар шиншлэх*; xulγāĕšänāĕ můrīyė noxōĕ uŋxidaxa *хулгайчийн мөрийг нохой шиншлэх*; // Mo. ungkidaqu

уншараг/ unšärag (Khori., Aga.) *нуршаа, үглээ: ворчливый, брезгливый*; unšärag uta *нуршаа урт.*

уншарагтай/ unšäragtāĕ (Khori., Aga.) *залхуутай, уйдмаар, яршигтай: очень ворчливый, утомительный, нудный*; unšäragtāĕ uta sula *яршигтай унжралдсан урт гуншин.*

уняа/ ụńyā (Khori., Aga., Bar.) *унь: жердь, стропило /для юрты/*; näyän

dùrbeŋ ụńāyīmńi ụńālagtī *наян дөрвөн унийг минь өлгөтүгэй*; ụńā xaḏxaxa *унь хатгах*; ụnāγāĕ tolγōĕ *унины толгой*; ụńāγāĕ bùgse *унины бөгс*; burγāhaŋ ụńā *бургасан унь*; šūlbar ụńā *цуулбар унь*; tōno ụńā *тооно унь*; ụńāda xaḇšūlxa *унинд хавчуулах*; // Mo. uni

уняалха/ ụńyālaxa (Khori., Aga., Tunk., San.) *унилах*; *унь өлгөх: вставить жердь /в отверстие верхнего круга юрты/*; nàyàn dùrbeŋ ụńāyīm ụńālagtī *наян дөрвөн унийг минь өлгөтүгэй.* (БМД); // Mo. unilaqu.

ураа/ urā (Khori., Aga.) *уриа дуудлага: зов*; dāγan urā *дааган уриа*; šō urā *шоо уриа*; bùrgùd urā *бүргэд уриа*; buylā urā *буялаа уриа*; šō mergeŋ urāγā šọmšọrom bāĕsa dūdayà *шоо мэргэн уриагаа шомширон байж дуудъя.* (БАД); // Mo. uriy-a

ураадаха/ urādaxa (Khori.) *бөө: дуудах, урих: звать, вызывать /духов/*; *уриа дуудах*; xùžė mùŋgùŋ bardagīyė huŋγam bāĕžà urādabab *хүж монгон бардагийг сунган байж дуудна би.* (БМД)

урадхал/ uruḏxal (Khori., Aga.) 1. *урсгал: течение, поток*; uhanāĕ uruḏxal *усны урсгал*; unahan naḇšà boḏxogūi, uhanāĕ uruḏxal busaxagūi *унасан навч босохгүй, усны урсгал буцахгүй*; uraḏxal tùrgentē uhan dalāĕda xùrxegūi *урсгал түргэнтэй ус далайд хүрэхгүй*; 2. *проточный*; hàĺxināĕ uraḏxal *салхины урсгал*; uruḏxal uhaŋ *урсгал ус*; //Mo. urusqal

урадхаха/ uruḏxaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Kham.), **urusxaxa** (Tson.) 1. *урсгах: направлять течение*; šūdūγār uha uruḏxaxa *шуудуугаар ус урсгах*: 2. *урсгах: сплавлять по течению*; γolōr sala uruḏxaxa *голоор сал урсгах*; 3. *хайлуулах: расплавлять*; *хорш.* uruḏxaxa xāĕlūlxa *урсгах хайлуулах*; lā uruḏxaxa *лаа урсгах*; // Mo. urusqaqu

урадхуул/ uruḏxūl (Khori., Aga., Tunk., San.), **urusxūl** (Kham., Tson.) *урсгал: текущий, дрейфующий, проточный*; uruḏxūl uhanda buzargüi *урсгал усанд бузаргүй*; // Mo. urusqal

урал/ urul (Khori., Aga., Tunk., San.), **urūl** (Bar., Tson.), **urul** (Kham.) *уруул: губы, губа*; urul amā xùdùlgexe *уруул амаа хөдөлгөх*; urul amā žūtaγašūlxa *уруул амаа жарваганууллах*; urul xaxaṛxa *уруул хагарах*; urulā budaxa *урууллаа будах*; ūsa dērē tùgnùtē, urul dērē menzetē *ууцан дээрээ тамгатай, уруул дээрээ мэнгэтэй.* (БМУ); urulā ùnžègedexe урууллаа өнжигдөх */хуруугаа урууллаа хүргээд, хүргээд авах/*; urulā ùnžègdèžè tō tōloxo *хуруугаа урууллаа хүргэн хүргэн тоо тоолох*; dọlōborō ùnžègedežè mùŋgù tōloxo *долооврoo өнжигдөж мөнгө тоолох*; urulā ùnžègedexe *сахлаа хөдөлгөх /юм амсах/*; enēxenēr urulā ùnžègedegtī *энүүхнээр сахлаа хөдөлгөөрэй*; // Mo. uruγul

уралиг/ uràĺig (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *урлаг: искусство*; uràĺig uḏxa zọxiōl *урлаг утга зохиол*; uràĺig uraŋ hāĕxaŋ *урлаг уран сайхан*; uràĺiγāĕ xùŋ *урлагийн хүн*; dùrsùlxù uràĺig *дүрслэх урлаг*; // Mo. uraliγ

ургуй uraggi (Aga., Kham.) *мушхай, ирхлэх: хүрсэн, дарж подорелое;* uraggi hünē ünür *мушхлэн сүүний үнэр.*

ураа uraa I (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Kham.) *мушлах, хайрлах: алхуулж ирүүлэх:* hü uraxa *сүү ирүүлэх;* budā uraxa *бүдаа мушлах.*

ураа urax II (Bar.) 1. *дүрэх: оруулах, хийх, сойлгуулж подгуулах (в хэлбэрэ):* uhun xalūn bēēnū xurūŋā urād *ийм ус ва халуун бээнүү хурууга урад* ux 2. *мүрэх: подгревать, греть;* xūgēē harŋa sāhi uraxa *хүүхийн суга ювь мүрэх.*

ураашуу uràšūd (Khori., Aga., Tunk., Sm., Bar.), **uràtšūd** (Tson., Kham.) *урлуул: шилын хэлтэнэй мастера:* ŋar uràšūd *гар урлуул.* Mo. uračud

урбалдаха urbaldaxa (Khori., Aga., Kham.) 1. *эрэх: хорвох: перевёртывать:* urgalmaŋāē oŋōr urbaldaxa *үүлнүү ёроо эрэх.* 2. *тонгорогоох, годройтох: переворачиваться;* urbaldàžà nādaxa *тонгорогоох тогтох;* oŋŋoso xīde urbaldaxa *онгоц аваарт годройтох;* 3. *дүгнэлт: обосноваться:* urbaldàžà durbīxa *хэлэх үгүүлэл үнэхүүлэх;* // Mo. urbalaqu

ургa urŋa (Khori., Aga.) 1. *уургач: "ургач", шест с петлей для ловли лошадей или скота:* urŋār moñ bàñxa *уургаар морь барих* urgīŋ ēši *урганы иш;* urgīŋ yozōr *урганы ёзоор;* urgīŋ bulū *урганы булуу;* urgīŋ bügse *урганы бөгөс;* urgīn sēžē *урганы үзүүр;* urgīn zādahaŋ *урганы эдэлж;* xgīŋ xūēn *урганы боолт;* urgīn ügüāē *урганы тасал:* urgīŋ xüxōŋ *урганы хөхөө* **хүйв** (*оонын дүрэй орос зүсэг хийсэн* **хүйв**); urŋā tulžà moñndō mordoxo *уургаа тулж морондоо мордох;* arbādxaŋ alda urŋatāēš belēb arŋalā tüšèhēr ümxirlēl sāsa *арвадхан алд уургатай л сан билээ, арслоа түшээр амхирлээ л цаш* (МНД); 2. *уурга; укрюк, шест для ловли рыбы;* urŋār zaŋaha bàñxa *уургаар загас барих;* // Mo. urŋ-a

ургал/ urŋal (San.) *үргэл: урожай;* urŋal xuŋāxa *үргэл хураах;* budā tàŋāŋ urŋal *бүдаа тариан үргэл.*

ургалха/ urŋalxa (Khori., Aga., Kham.) *уургалах: ловить "ургой" лошадь, белку";* oŋō moñ urŋalxa *ороо морь уургалах;* // Mo. urŋalaqu

ургаса/ urŋasa (Khori., Aga., Bar., Tunk., San.), **urŋatsa** (Kham., Tson.) *үргэл: урожай; урожайность;* ünder urŋasa abxa *өндөр үргэл авах;* ušār medexegūi xünde üge xelexede urŋasa ügī ŋazaŋa tàŋā tàñihantāē adali *учир мэдэхгүй хүнд үг хэлэхэд үргэл үгүй газарт тариа тариатай адил;* // Mo. urŋuča

ургама/ urŋašà (Aga., Khori.), **urŋatšà** (Kham.), **urŋàtši** (Tson.) *уургач: конь, приученный к езде под седлом арканщика;* urŋàšà moñŋ *уургач морь;* urŋašà moñŋ ullād hūxa *уургач морь уллаад суух;* // Mo. urŋači

ургилдаха/ ŭŕgildaxa (Bar.) *мунгинах: копаться долго, возиться с чем-л; заниматься мелочами, мелкими делами;* šī yūnde yàwaxgūi ŭŕgildād bāēγāmbāē šiñī ŭŕgildahār bāētar nara orolō *чи юунд явахгүй мунгинаад байгаа юм бэ, чиний мунгинасаар байтал нар орцорлоо.*

ургы/ urgī (Khori., Aga., Kham.) *яргуй: подснежник*; urgī halbaṛhan tala bāěna urda xuṛxīn denžė lā gū *яргуй дэлгэрсэн тал нь урд л Хурхын дэнж үү дээ.* (БАД); urgīŋ ùnùr abḥaŋ yàmāŋ šėŋgi *яргуйн үнэр авсан ямаа шиг (оорийн эрхгүй дурлах, тэмүүлэх, зүтгэх)*; // Mo. iryui

ургылиг/ urgīlig (Khori., Aga., Kham.) *яргуйлаг: богатый подснежниками*; urgīlig tala *яргуйлаг тал.*

ургылха/ urgīlxa (Khori., Aga., Kham.) *яргуйд орох, яргуйд цадах: поедать подснежники /о козах и овцах/*; xọńi yàmāŋ urgīlxa *хонь ямаа яргуйд цадах*; // Mo. iryuyilaqu

урданай/ urdanāě (Khori., Aga.) *урьдын, урьдны: прежний*; urdanāě sag *урьдын цаг*; urdanāě zoŋ *урьдын хүмүүс*; urdanāě dūŋ *эртний дуу*; urdanāě hāěxaŋ yọho zanšàl *урьдын сайхан ёс заншил*; utaham bùhēŋ ụyàlyan hāěxaŋ, urdanāě ùbegedē zuyā hāěxaŋ *утсан бүсний уялга нь сайхан, урьдны овгодийн яриа нь сайхан.*

урданайхи/ urdanāěxi (Khori., Aga.) *урьдынх: прежнее*; urdanāěxida oroxodō bėŕi hāěm bolō *урьдынхыгаа бодвол бүр сайн болсон*; urdanaxiārā hanaxa *урьдынхаараа санах.*

урдаха/ urdaxa (Khori., Aga.) 1. *урсах: течь, протекать*; urdaŋ yaṛxa *урсан гарах*; yoṛxoloŋ urdaxa *горхилон урсах*; uxātāě xùŋ yėxeṛxexegūi, uḍxātāě uhaŋ urdaxa ùgī *ухаантай хүн ихэрхэхгүй, утгаатай ус урсах үгүй*; 2. *урсах, ховөх: плавать, дрейфовать*; mülheŋ urdaxa *мөс урсах*; // Mo. urusqu

уржадар/ uṛžāder (Khori., Aga.) *уржигдар: позавчера, третьего дня*; uṛžāder ende yėrēhembi *би уржигдар энд ирсэн*; // Mo. urji edür, urjidur

урзанан/ urzanan (Khori., Aga.) *уржнан: позапрошлый*; urzanan zuŋ xada āěl āěmag zuhāhemdi *уржнан зун айл аймаг зуссан юм сан бид*; // Mo. urjinan

урзанда/ urzanda (Khori., Aga.) *уржнан: в позапрошлом году*; urzandahā nāšà *уржиднаас нааш*; urzandanāě saγālγanhā xōěši üńi bolō *уржнангийн цагаан сараас хойш удэжээ.*

уридшалха/ ụŕiḍšàlxa (Khori., Aga.) *урьдчилах: делать что-л. вперёд*; ụŕiḍšàlžà sàĺiŋγā abḥxa *урьдчилж цалингаа авах*; // Mo. uridčilaqu

урилдаан/ ụŕildāŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson., Kham.) 1. *уралдаан: бега, состязание в беге*; ụŕildānāě moŕiŋ *уралдааны морь*; ụŕildānāě urda zaxa bàŕixa, bàŕildānāě barūn zaxa bàŕixa *уралдааны урд зах барих, барилдааны баруун зах барих*; 2. *уралдаан, тэмцээн: соревнование*; duγuiŋ ụŕildāŋ *дүгүйн уралдаан*; // Бур. мүрысөөн; // Mo. uralduγan

урилдааха/ ụŕildāxa (Khori., Aga., Kham.) 1. *уралдах: состязаться в беге, перегонять друг друга*; moŕi ụŕildāxa *морь уралдах*; xūgedūd ụŕildāžà nādaxa *хүүхдүүд уралдаж тоглох*; 2. *тэмцэлдэх, уралдах: соревноваться*; dugīγār ụŕildāxa *дүгүйгаар уралдах*; // Mo. uralduqu

урилха/ ụŕilxa I (Khori., Aga., Kham., Bar.) *сэлгэх, солих: заменять, замещать, сменять*; gerē ụŕilxa *бууриа сэлгэж гэрээ барих*; xùlō ụŕilaŋ gėšxexe *хөлөө сэлгэж*

сольж гишгэх; хӯged ụ́rilxa *хүүхэд хуурайлах.*

урилха/ ụ́rilxa II (Aga., Khori.) *ивлэх*: *набухать молоком (о грудях)*; хӯgedē̄ hanaxadā xùxenī̄n ụ́rilna *хүүхдээ санахдаа хох нь ивлэнэ.*

урин/ ụ́riŋ (Khori., Aga.) 1. *урь, урин*: *тёплый воздух, теплота*; xabarāē ụ́ri oroxo *хаврын урь орох*; 2. *эхрий, ялдам*: *ласковый, нежный, любезный, приветливый*; ụ́rin zōlóŋ *урин зоолон*; ụ́riŋ hāĕxaŋ *ялдам сайхан*; ụ́rin zulgī̄ *эхрий зоолон*; ụ́riŋ nalγāĕ *эвтэй найрсаг*; ụ́riŋ nalaṛxāĕ *уян налархай*; ụ́rin šárāčtāĕ *нудэнд дулаахан*; ụ́riŋ hāĕŋ yábaxa uxām beĺigē̄ xùseŋ *ялдам сайн явах ухаан билгийн хүч*; // Mo. uri

Уринга/ ụ́riŋγa *Хампиганы овог*: *Хампиганский род.*

уринхай/ ụ́riŋxāĕ (Tunk.) *доргоны нүх*: *нора барсука*; doryonōē ụ́riŋxāĕ *доргоны нүхний элүү.*

урингар/ urńiyar (Aga., Khori.) *урвагар*: *унылый, растроенный, мрачный*; urńiyar šárāĕ *урвагар царай*; urńiyar ńūrā urńī̄lγaxa *урвагар нүүрээ урвайлгах.*

уриниха/ urńī̄xa (Aga.) *урвайх, дорвойх*: *иметь унылый вид*; urńī̄žà zogsoxo *урвайж зогсох.*

урса/ uṛsa (Khori., Aga.) *урц*: *чум, шалаш, хижина*; xoltohoŋ uṛsa *холтсон урц*; tōntōēŋ uṛsa *тоонот тайх урц*; uṛsa ger *урц гэр*; ūiyar xeleteŋ, uṛsa geṛteŋ, ūihan zábitaŋ, sā unātaŋ, sana xùlùgteŋ *уйгар хэлтэн, урц гэртэн, үйсэн завьтан, цаа унаатан, цана хологтон*; // Mo. urča

уршаганаха/ uṛšáγanaxa (Khori., Aga.) *үрчигнэх*: *гримасничать*; suxalā xùrōd uṛšáγanaxa *уур нь хүрээд үрчигнэх.*

уршагануур/ uṛšáγanūr (Khori., Aga.) *үрчигнүүр*: *вспыльчивый, капризный*; uṛšáγanūr zantāĕ *үрчигнүүр зантай.*

уршагар/ uṛšáγar (Khori., Aga.), **uṛtsiγar** (Kham., Tson.) *үрчгэр*: *сморщенный, измятый /об одежде/*; uṛšáγar xubsahaŋ *үрчгэр хувцас*; uṛšáγar ńūr *үрчгэр нүүр*; 2. *кислый, недовольный /о лице/*; suxaltāĕ uṛšáγar šárāĕ *ууртай үрчгэр царай.*

уршалаагүй/ uṛšálāgüi (Khori., Aga.) *үрлээсгүй*: *без морщин, гладкий*; uṛšálāgüi ńūr *үрчлээгүй нүүр.*

уршалаатай/ uṛšálātāĕ (Khori., Aga.) *үрчлээстэй*: *в морщинах, морщинистый*; uṛšálātāĕ maŋnāĕ *үрчлээстэй магнай.*

уршалзаха/ uṛšálzaxa (Khori., Aga.) 1. *үрчилзэх*: *морщиться*; xamarī̄n uṛšálzaxa *хамар нь үрчилзэх*; 2. *гримасничать*; durā γutād uṛšálzaxa *дургүй нь хүрээд үрчилзэх.*

уршыха/ uṛšī̄xa (Khori., Aga.), **uṛtšī̄xa** (Kham.), **uṛtšī̄xe** (Tson.) *үрчийх*: *морщиться*; xatašōd uṛšī̄xa *хатчихаад үрчийх.*

уршылгаха/ uṛšī̄lγaxa (Khori., Aga.) *үрчийлгэх*: *побуд. от* uṛšī̄xa; *морщить*; ńūrā uṛšī̄lγaxa *нүүрээ үрчийлгэх.*

уры/ urī: urī durī (Khori.), **urū durū** (Aga., Tson., Tunk., San.) *уруу царай: понурый, унылый, мрачный*; urī durī uiḍxar γụńigtāĕ hūnad *уруу царайлж уйтгар гунигтай сууна.*

уры/ urī (Khori., Aga., Bar.) *урий, хальж ирсэн ус: половодье*; urīŋ uhaŋ xàyā̀γār urdàžà oroxo *хальж ирсэн ус хаяагаар орох.*

урьха/ ụ́rxa (Khori., Aga.) *урхи: силок, петля, ловушка*; ụ́rxa tàbixa *урхи тавих*; ụ́rxār xulγanā aŋnaxa *урхиар хулгана агнах*; ụ́rxadā orūlxa *урхиндаа оруулах*; ◊ dalaŋ ụ́rxa taha xazahaŋ *далан урхи тас хазсан (хашир хандгай; хогшин чоно; үхэхээс бусдыг үзсэн амьтан)*; // Mo. urki

урьхадаха/ ụ́rxadaxa (Khori., Aga.) *урхидах: ловить силками*; zumbarā ụ́rxadaxa *зурам урхидах*; // Mo. urkidqu

урьhаар/ ụ́rhār (Khori., Aga.), **ụ́rsār** (Kham.) *зээл: заём*; ụ́rhār aḅxa *зээл авах*; ụ́rhār ùgexe *зээлээр огох*; ụ́rhār abād bàyàžàxagūi *зээлээр аваад баяжихгүй.*

урьhаламжа/ ụ́rhalamžà (Khori., Aga.), **ụ́rsalamdžà** (Kham.) *зээл: заём*; ụ́rhalamžà aḅxa *зээл авах*; mùŋge ụ́rhār érixe *мөнгө зээлээр эрэх.*

урьhалха/ ụ́rhalxa (Khori., Aga.), **ụ́rsalxa** (Kham.) *зээлдэх: давать взаймы, брать взаймы, одалжиться*; xùnhē mùŋge ụ́rhalxa *хүнээс мөнгө зээлдэх*; xùnde mùŋge ụ́rhalxa *хүнд мөнгө зээлдүүлэх*; uxā ụ́rhalxa gèžè bāčxa yūme āl *ухааныг зээлдэнэ гэж байдаг юм болов уу.*

урьяха/ ụ́ryàxa (Khori., Aga.) *оргих: обдавать чем-л*; γašū ụ́ryàxa *становиться кисловатым*; *отдавать кислым*; ńāldaŋgi ụ́ryàxa *наалданги оргих*; xalū ụ́ryàxa *халуу оргих*; hèŕū ụ́ryàxa *сэрүү оргих*; xüite ụ́ryàxa *хүйт оргих*; noito ụ́ryàxa *нойт оргих*; ùmexē ụ́ryàxa *өмхий оргих*; daramta ụ́ryàxa *дарамт оргих /ургих/*; // Mo. orgiqu

уряадаhалха/ ụ́rādahalxa (Khori., Aga.) *урьж салхилах: дуть с юга-о ветре*; ụ́rādahalā hā zālhā nōĕto oroxo *урьж салхилбал заавал, нойт орно*; zūn urdahā ụ́rādahalžà ülēheŋ heḇšēŋ hàĺxināĕ urdahā mordoxo *зүүн урдаас урьж үлээсэн сэвшээ салхины өмнөөс мордох.*

уряал/ ụ́rāl (Aga., Kham., Khori., Tunk.) *урилга: приглашение*; ụ́rāl āĕlaḍxaxa *урилга айлтгах.*

уряалга/ ụ́rālγa (Khori.) *уриалгахан, ялдам, найрсаг: гостеприимный, приветливый*; ụ́rālγa zantāĕ basayaŋ *урилгахан ааштай охин.*

уряалгүй/ ụ́rālgüi (Khori., Aga., Kham., Tunk.) *урилгагүй: без приглашения, незваный /о госте/*; bụ́rād moŋγol zondo ụ́rālgūi āĕlšàd gèžè bāĕdaggūi, xulγāĕšànšiyèhā xụ́rim dēre āĕlšàŋ gelsexe *буриад монгол зонд урилгагүй зочид гэж байдаггүй, хулгайч ч гэсэн хурим дээр зочин гэлцдэг юм.*

Уряанхан/ ụ́rāŋxaŋ *Хамниганы овог: Хамниганский род.*

уряй/ urāĕ (Tunk.) *урьд: прежде, раньше*; urāĕ aṛsalan tūlāĕ xọ̀yọr xàńisàžà yàbā *урьд арслан туулай хоёр хамтлж явж сэнэ.*

уряйгша/ urāĕgšà (Tunk.) *урагш: на юг, к югу, в южном направлении*; urāĕgšà yàbaxa *урагш явах*; ụ́rāĕgšà zùglexe *урагш*

зүглэх; ụ́ŕāĕgšản xarūlžả gerē bảŕixa *урагш нь харуулж гэрээ барих.*

уряйни/ ụ́ŕāĕńi (Tunk., San.) *урьд эрт: прежде, раньше; давным давно*; ụ́ŕāĕńi ụ́ŕāĕn sagta ụ́ŕin saγāĕ mendede *урьдын урьд цагт, урин цагийн эхэнд.* (БМУ)

усадхаха/ usadxaxa (Khori., Aga.) *устгах: ликвидировать*; šảbžả usadxaxa *шавьж устгах*; // Mo. usadqaqu

ута/ uta (Khori., Aga.), **urta** (Tson.) *урт: длинный, долгий, протяжный, долговязый*; uta arγamžā̆ *урт аргамж*; uta urγa *урт уурга*; uta ảyảŋ *урт аян*; uta ńurγatāĕ xủŋ *урт нуруутай хүн*; zamāĕ xủzū̆ŋ uta, zānāĕ xủzū̆ŋ boγọńi *замын хүзүү урт, зааны хүзүү богино*; 2. *длина, долгота*; utī̆n xemžėxe *уртыг нь хэмжих*; utī̆ŋ xarāĕlta *уртын харайлт*; uta xorxōĕ (Tunk.) *урт хорхой /могой/*; uta γartāĕ xủŋ *урт гартай хүн*; uta šėxetē̆ xủŋ *урт чихтэй хүн*; uta xeletē̆ *урт хэлтэй*; uxā bayata uta xeletē̆ *ухаан багат урт хэлтэй*; uta xargī̆da ulā gēxe *урт харгуйд улаа гэх (хожмоо зовж зүдрэх)*; // Mo. urtu

утаари/ utā̆ŕi (Khori., Aga., Tunk., San.) *утаарь: яма для обработки дымом кожи*; arhā utā̆ŕi sō xegtī̆ *арьсаа утаар дотор хийцгээ*; utā̆ŕī̆n šảra naraŋ *намрын шар нар*; amharāĕn hō̆m tuxāĕ, dōšō bolxodō ampaγar, delim tuxāĕ gủŋ nủxen sō tontoγōl borbōsoγōĕγōr utā ūyūlžả araha utadag utā̆ŕi *соом хирийн, доошоо болохдоо цалуу, дэлэм хиртэй гүн нүхэн дотор хомоол, боргоцойгоор утаа үгүүлж арьс утдаг утааръ*; // Mo. utuγari

утаархаха/ utārxaxa (Khori., Aga.) *утаархах: страдать от дыма*; nōĕton tülē̆ šī̆γanảžả utārxaxa *нойтон түлээ ус гоожиж утаархах*; // Mo. utuγarqaqu

утаашаа/ utā̆šā̆ (Khori., Aga.) *уртаашаа: в длину, вдоль*; utā̆šā̆ yühüm mē̆ter *уртаашаа есөн метр.*

утаашань/ utā̆šảń (Khori., Aga.) *уртааш нь: вдоль чего-л., в длину*; utā̆šảń šūlagtī̆ *уртааш нь цуулаарай.*

утаһадаха/ utahadaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **utasdaxa** (Tson.), **utasuduxa** (Kham.) *утасдах: звонить, разговаривать по телефону*; nama urū utahadārāĕ *над руу утасдаарай*; // Бур. хонходохо; // Mo. utasudaqu

утаһадуулха/ utahadūlxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **utasdūlxa** (Tson.), **utasudūlxa** (Kham.) *утасдуулах: побуд. от* utahadaxa; xủnēr utahadūlxa *хүнээр утасдуулах*; // Бур. хонходуулаха; // Mo. utasudaγulqu

утаһа(н)/ utaha(ŋ) (Khori., Aga.), **utaso** (Kham., Tson.) 1. *утас: нить, нитка*; torγoŋ utaha *торгон утас*; bulūbšāĕŋ utahaŋ *булуувчны утас*; 2. *ишүүр: шнур, шнурок*; yėndū̆gē̆ utahaŋ *индүүний ишүүр*; 3. *утас: проволока, провод, кабель*; zed utahaŋ *зэс утас*; gerlē̆ utaha tataxa *гэрлийн утас татах*; 4. *утас: телефон*; utahār xō̆rōldòxò *утсаар ярилцах*; 5. *цахилгаан утас: телеграмма*; musxawā urū utaha sọxixo *Москва руу цахилгаан утас явуулах*; 6. *утсан: шёлковый*; utaham behē andaldảžả urag tảŕig bololsọyọ *утсан бүсээ солилцож, ураг тариг бололцьё*; utahaŋ uγalzatāĕ

ėĭmegiē dulāŋ γutul *утсан үгатэтай ирмэгтэй дулаан гутал*; // Mo. utasun

уулагар/ ūlaγar (Khori., Aga., Kham.) *аймхай, халирхай: трусливый*; ūlaγar xŭbūŋ *халирхай хүү*.

уулгуур/ ūlγūr (Bar.) *уулгамч: пугливый, нервозный, повышенно реагирующий*; āĕmārgūi yūmnās āĕdž ŏsxōntē dŭŗseleŋ yàŕidag zantāĕ ūlγūr xŭŋ *аймааргүй юмнаос айж өсгөж дүрстэн ярьдаг зантай уулгамч хүн*.

уулинхай/ ūĺiŋxāĕ (San.) *гүеэ: зоб (птицы)*; šụbūnāĕ ūĺiŋxāĕ *шувууны гүеэ*.

уулгишаг/ ūŋgišâg (Khori., Aga.) *халамцуу: подвытивший*; bāxaŋ ūŋgišâg yàbana gŭ dā *жаахан халамцуу явна уу даа*.

уур/ ūr I (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Kham., Tson.) *уур: гнев, ярость, злоба*; ūr suxal *уур цухал*; ūr xilenseg (Khori., Aga.); ūr xūr *уур хилэн*; // Mo. aγur

уур/ ūr II (Tunk.) *бул /тэрэгний/: ступица*; tergīŋ ūr *тэрэгний бул*.

уурал/ ūral (Khori., Aga.) *уур: пар, испарения*; ūral bā̄yàxa *уур савсах*; uhanāĕ ūral *усны уур*; ūral hāral bā̄yūlhār ulān šárγal sāĕγā udxalam bāĕžà šànaba *уур утаа савсуулсаар улаан шаргал цайгаа самран байж чанав*; taγam mǫ́rinŏĕ tašā̄ dēre, tabagtāĕ mixanāĕ ūral dēre *тарган морины ташаан дээр тавагтай махны ууран дээр*.

ууралтаха/ ūraltaxa (Khori., Aga.) *уур савсах; покрываться паром. клубиться*; būžīn žėŋnūr ūraltaxa *бүүзны жигнүүрээс уур савсах*.

уураха/ ūraxa (Khori.) *тайтгарах: утешаться*; ùhò zaŋgidahan šárāĕŋ ūrahār ulāŋ xūŕim bolžǫ *өшөө зангидсан царай нь тайтгарсаар улаан хүрэн болж*.

уургай/ ūrγāĕ (Khori., Aga.) *үүр: гнездо*; xarāsaγāĕŋ ūrγāĕ *хараацайн үүр*; nāĕmaŋ xanatāĕ hūridli xaŋ γarudi šụbūnāĕ ūrγāĕ bāĕžà bāĕnala *найман ханатай өргөө шаг хан гарди шувууны үүр байж байв гэж*. (БМУ)

уургайлха/ ūrγāĕlxa (Khori., Aga.) *үүрлэх: гнездиться, гнездоваться*; šụbū ūrγāĕlxa *шувуу үүр засах*.

ууса/ ūsa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **ūtsa** (Kham., Tson.) *үүц: крестец*; ūsa tàbixa *үүц тавих*; ūsa tallaxa *үүц таллах*; ūsāĕn dūŋ *үүцын дуу*; ūsa ńụrγaŋ *үүц нуруу*; uraŋ xūnē urda ūsa ùbšūŋ *ураг хүний урд нь үүц өвчүү*; ūsa ńụrγār xadxaxa *үүц нуруугаар хатгах*; ◊ ūsāĕŋγā zoxolxodo xā̄ńi xarāba ~ *хонгоо загатнахад хааныг харааж*; ūsan unaxa *үүц нь унах (үнээ төрөх төрөөд ирэхээрээ үүц нь хонхойж хэвэл нь доошлох)*; // Mo. uγuča

Уутайган/ ūtāĕtaŋ *Тунхний бурмад омог: Род Тункинских бурят*.

уухалай/ ūxalāĕ (Khori., Aga., Kham.) *уухай, ухай, ухайш доо, ухайсдоо: межд., выражающее одобрение, удовольствие, удовлетворённость, угрозу ага, так. о да, как раз, ура*; ūxalāĕ toŋ mergeŋ xarbabàš *уухай! тун мэргэн харвалаа*; ūxalāĕ zāĕ tīgēd *ухай за тэгээд*.

уухирган/ ūxirγaŋ (Khori., Aga., Tson.) *оохиргон, огцом зантай: резкий, крикливый*; tùrgen suxaltāĕ ūxirγaŋ xŭŋ heŋ *түргэн ууртай оохиргон хүн сэн*.

уушалал/ ūšȧlal (Aga., San., Bar., Tunk.), **ūtšilal** (Tson.), **xūlsel** (Khori.) *уучлал: прощение, извинение, снисходительность, великодушие*; ūšȧlal xūĺisel *уучлал хүлцэл*; ūšȧlal ȕzūĺxe *уучлал үзүүлэх.*

уушалха/ ūšȧlxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **ūtšilax** (Tson.) *уучлах: быть великодушным, извинять, прощать*; gem zemī́n ūšȧlxa *гэм зэмийг нь уучлах.*

уушха(н)/ ūšxa(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Bar.), **ūdki** (Kham.) *уушги: лёгкие*; ėĺge ūšxa xǫyǫr *элэг уушиг хоёр*; ūšxanāě xaǫ̆xȧĺā̆ tudaxa *уушгины хатгалгаа тусах*; ūla xaraxa ńüdegūi, ūšxa dāxa šüdegūi *уул харах нүдгүй, уушги даах шүдгүй*; ėĺge ūšxȧńī́n amārā γaγ̆xā̆ hanaxa *элэг уушиг нь амаараа гарах*; ȕglōderē ōxenhō̆ mȕnō̆derē ūšxaŋ *маргаашийн өөхнөөс өнөөдрийн уушги*; // Mo. ayuski

уушхарха/ ūšxaγ̆xa (Aga., Khori.) *тайвшрах: успокаиваться, униматься, утихомириваться, угомониться*; dosō ūšxaγ̆xa *дотор уужрах*; suxalī́n taražȧ ūšxaγ̆xa *уур цухал нь тарж тайвшрах.*

ууяха/ ūyȧ̀xa (Khori., Aga.) 1. *уугих: тлеть, попыхивать, слабо гореть /об угасающих углях/*; γal ūyȧ̀xa *гал уугих*; 2. *уугих, баагих: клубиться /о дыме/* unāě tȧ̀bihamnāě utānī́n ūyȧ̀žȧ̀ burγūha ȕrgēne *май тавьсан маань утаа нь уугиж ялаа шүмүүл үргэнэ.*

ухаалиг/ uxǡĺig (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *ухаалаг: сообразительный, разумный*; uxǡĺig ńüdeŋ *ухаалаг нүд*; uxǡĺig šī́dbėŕi *ухаалаг шийдвэр*; uxǡĺig hanǡšȧ̀lγa *ухаалаг санаачлага*; // Mo. uqaγaliγ

ухаамар/ uxāmar (Khori., Aga., Bar.) *ухаалаг, авхаалжтай: сообразительный*; uxāmar hȕbelgeŋ xū̄ged gē̄šėbdā bāěza enėš güi *ухаалаг сэргэлэн хүүхэд байх чинь вэ энэ чинь хооо.*

ухаамсарлаха/ uxāmsarlaxa (Khori.) *учрыг ойлгох, ухаарах, олж мэдэх: разбираться, отдавать себе отчёт*; uxāmsarlažȧ ǫbiōroxo *учрыг ойлгож мэдэх*; uxānsar (Tunk.) uxānsar basaγayǡ zāžȧ ȕgī́t *ухаалаг охиноо зааж огөөч.* (БАД)

ухамай/ uxamāě (Khori., Aga., Tson., San., Tunk.) *ухаалаг, ухамтгай, ухвар сайтай, авхаалжтай; понятливый, толковый, догадливый*; uxamāě xiŋ̆xȯ́ ńüdeŋ *ухаалаг гярхай хүн*; uxamāě xǫĺī́m bodol *ухамтгай холын бодол*; uxamāě beŋ̆xe xȕŋ *ухвар сайтай хүн*; uxamāě xȕŋ ō̆dō̆ xaraxa, uxāgūi xȕŋ urūγā xaraxa *ухвар хүн өөдөө хардаг, ухаангүй хүн урууга хардаг.*

ухамайгүй/ uxamāěgüi (Khori., Aga., Tson., San., Tunk.) *авхаалж муутай, ухвар мочид, ухваргүй, ухаалаг бус: несообразительный, недогадливый*; miń̄ī́ uxamāěgüi ūxi zantāě dērehē ī́me bolhom bāěγā *миний ухваргүй болхи бойв зантайгаас ийм болсон байна.*

ухамайлха/ uxamāělxa (Khori., Aga., Tson., Tunk., San.) *ухварлах, ухаарах, ухах, ухаж ойлгох: догадываться, соображать, понимать*; uxamāělaŋ asūžȧ huraxa *ухварлан асууж сурах.*

ухами/ uxȧ̀mi (Khori., Aga.) ухам им: выемка; šėxenē̄n urda gȕ ȧĺi xōěto tēhēn omsōětor tȕxėŕē̄leŋ aǫ̆haŋ uxȧ̀mi ėmi *чихнийх нь урд буюу аль хойт талаас нь омцойтол төгрөөлөн авсан ухам им*; Mo. uqumi

ухашалуур/ uхašàlūr (Khori., Aga.) *ухуур*: *ковырялка /палочка, спичка и т.п для удаления серы из ушей/*; uхašàlūrār šėxē uхašàlха *ухууraap чихээ ухах*.

ухашалха/ uхašàlха (Khori., Aga.), **uхatšilха** (Kham.) 1. *ухах, ухачлах, чигчийлэх*: *ковырять*; šėxē uхašàlха *чихээ ухах*; šüdō uхašàlха *шүдээ чигчийлэх*; semege uхašàlха *чолоог тонхох*; хamarā uхašàlха *хамраа ухах*; 2. *ковыряться*; *копаться*; uхašàlaŋ ūdalaŋ huraха *мөнгиж байцаах*.

уһабхи/ uhaḇxi (Khori., Aga.) 1. *усавх*: *водянистый*; uhaḇxi aràxiŋ *усавх архи*; 2. *хулчгар дорой*: *несмелый*; šàlšàyar uhaḇxi xùŋ xàš dē *чалчийсан хулчгар хүн байх аа даа*; 3. *дүйнгэдүү, тэнэгдүү*: *глуповатый*; uhaḇxi tàṛxitāĕ *дүйнгэдүү толгойтой*; // Mo. usubki

уһабхитаха/ uhaḇxitaха (Khori., Aga.) *усавхтах*: *становиться водянистым*; aràxi uhaḇxitaха *архи усавхтах*; // Mo. usubkituqu

уһалиг/ uhàĺig (Khori., Aga.) *усархуу, усаар элбэг*: *изобилующий водой*; uhàĺig šàbar *усархуу шавар*.

уһалуур/ uhalūr (Khori., Aga.), **usulūr** (Kham., Tson.) *услуур, водопой*; uhalūrār noγō uhalха *услууraap ногоо услах*; // Mo. usulaγur

уһалха/ uhalха (Khori., Aga., Tunk., San.), **uhulxu** (Bar.), **usulxu** (Kham., Tson.) 1. *услах*: *поить /животных/*; xọńi yàmā uhalха *хонь ямаа услах*; oŋγosohō uhalха *онгоцноос услах*; xùnegēr uhalха *хувингаар услах*; hubag tataż̀ uhalха *сувраг татаж услах*; sōlγonhō uhalха *цоолгоноос услах*; xudaghā uha uḏxaż̀ uhalха *худгаас ус утгаж услах*; moṛō uhalxadā ėšxeṛxe *морио услахдаа исгэрэх*; 2. *поливать землю, растения*; noγō uhalха *ногоо услах*; sesegē uhalха *цэцгээ услах*; // Mo. usulaqu

уһа(н)/ uha(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.), **uhu** (Bar.), **oso** (Tson.), **usu(ŋ)** (Kham.) *ус*: 1. *вода*; uha bàŕixa *ус барих*; uha bàŕixa *ус барих /даах, тогтоох/*; uha neḇterexe *ус нэвтрэх*; uha aḇxa *ус авах /барих/*; uha aḇxa *ус авах /усанд автах/*; uha güixe *ус гүйх*; uha güilgenexe *ус гүйлгэнэх*; xara uha hamaṛxa mū yọro *хар ус самрах муу ёр*; uha tataxa *ус татах*; uha tataṛxa *ус татрах*; xara uhaŋ *хар ус*; uha ūxa xụbi *ус уух хувь*; uhanda aḇtaxa *ус авуулах*; uhanda oroxo *усанд орох*; uha γatalxa *ус гатлах*; uha üyürlexe *ус үерлэх*; uha xadālaxa *ус зайртах*; ūxa uhaŋ *уух ус*; uraγā γọlohoŋ xùŋ zobodog, uhaγā̀ γolohoŋ mal turadag *ургаа голсон хүн зовдог, усаа голсон мал турдаг*; 2. *вода, водная гладь*; uhār γaṛxa *усаар гарах*; uha urūdaxa *ус урууdах*; 3. *в разных сочет*: *бороо*; uha mùrùŋ *ус мөрөн*; uha nọĺbohom boltorō uilaxa *ус нулимс унагаж үйлах*; uha ńüdem bolxo *усан нудлэх*; ńụha ūhā γōžūlxa *нус усаа гоожуулах*; uha mixam boltorō aràxidaxa *нохой гурав харагдтал архидах*; *перен.* uham bụŕā̀d *шал буриад*; xamńiγaŋ xelede uha sahaŋ *хамниган хэлэнд ус цас*; uhaŋ zobolγo *усан зовлого*; 4. *усан*: *водный, водяной*; uhan tàxil *усан тахил*; uhaŋ em *усан эм*; uham budag *усан будаг*; uham molor *усан болор*; uhaŋ xabaŋ *усан хаван*; uhaŋ xōlōĕ *усан хоолой*; uhan taryа *усан тарга*; uhan teneg *усан тэнэг*; uhan tēbėŕi *усан тээвэр*; uhan tērme *усан тээрэм*; uhan telmen žọrō *усан тэлмэн жороо*; uhan tolγōĕ *усан толгой*; uhan sereg *усан цэрэг*; uhan zam *усан зам*; uhan zahal *усан*

засал; uhan tulam *усан тулам*; uhan sōrmȯ *усан цөөрөм*; uhan šüle *усан шөл*; uham bāěsātāě šüle *байцаатай усан шөл*; uhaŋ ɣalab *усан галав*; uhaŋ xargī tatūlxa *усан мөр татуулах*; *uhan tulum* (Tunk.) *халиу*; ◊ uhanda ůrme xüšōxe *усанд өрөм тогтоох* (*худал хэлэх, хулхинд цэцэг ургуулах*); // Mo. usun

уһаншуу/ uhanšū (Khori., Aga.) *усархуу, ус шуу, ус шиг*: *похожий на воду*; unagšȧ mǫŕinōěm unaɣan žǫrō ūlahā būhaŋ uhanšū *унасан морины минь унаган жороо уулнаас буусан ус шиг /усшуу/*. (БАД)

уһарха/ uhaɾxa (Aga.), **usaraxa** (Kham.) 1. *усрах, усархах, устах*: *становиться водянистым*; xūrāě ɣazar uhaɾxa *хуурай газар устах /усархах/*; 2. *хэцүүдэх*: *оказываться в трудном положении*; bůxī yūmeŋ bůtůxegüi uharād bāěnabdi *хамаг юм бүтэхгүй хэцүүдээд байна*.

уһархаха/ uhaɾxaxa (Khori., Aga.) *ундаасах, цангах*: *стремиться к воде /о скоте в знойную пору/*; xalūnda mal uhaɾxažȧ ōdoɾxo *халуунд мал ундаасаж оодорох*.

уһархуу/ uhaɾxū (Khori., Aga.), **usuɾxū** (Kham., Tson.) *усархуу*: *разбавленный водой, водянистый*; uhaɾxū borō oroxo *усархуу бороо орох*; uhuɾxū sāě (Tunk.) *шингэн цай*; // Mo. usurqau

уһата/ uhata: **uhata sendeger** (Tunk.) *уст цэндгэр (томс)*: *охотничье эвфемистическое название картофеля*; mȧńi urdan uhata sendeger geldežė bāěɣād ėdigšėgūi hemdi *бид нар урьд нь уст цэндгэр гэлцээд (томс) иддэггүй сэн*; // Mo. usutu

уһатай/ uhatāě (Khori., Aga.), **uhutī** (Bar.), **usutāě** (Kham.), **usatāě** (Tson.) *устай*: *водный*; uhatāě bōšxo *устай гаи*; ūla uhatāě ńụtag *уул настай нутаг*; // Mo. usutai

уһатайшаг/ uhatāěšȧg (Khori., Aga.), **ustāěšig** (Kham., Tson.) *устай шиг, нулимстай шиг*: *довольно влажный*; šimńi yǖnde ńüdündō uhatāěšȧg xebėŕitē bāěnȧš *чи минь яагаад нүдэндээ нулимстай шиг янзтай байна вэ?*; // Mo. usutayisiɣ

уһатанги/ uhataŋgi (Khori., Aga.) *устанги*: *пропитанный водой, влажный*; uhataŋgi sīleger ńüdeŋ *ус гүйлгэнэсэн цэхэр нүд*; // Mo. usutanggi

уһатаха/ uhataxa (Khori., Aga.), **usataxa** (Tson.), **usutuxu** (Kham.) 1. *устах*: *становиться водянистым*; ūšxa uhataxa *уушиг устах*; 2. *мэлмэрэх*: *слезиться, наполняться слезами /о глазах/*; alagxaŋ ńüdemńi uhataŋxāě amarag ɣansayā hanā yüme gù *алаг нүд минь мэлмэрээд, амраг ганцаа санасан юм болов уу*. (БАД); // Mo. usutuqu

уһаша/ uhašȧ (Khori., Aga.) *усч*: *любитель воды, водохлёб*; uhȧšȧ xůŋ uhandā *усч хүн усандаа*; noxōě xonšōɾtō xůɾxedē uhašȧ *нохой хамартаа хүрэхдээ усч*; dāěda dēre ɣazaɾšȧ beɾxe, dalāě dēre uhȧšȧ beɾxe *дайд дээр газарч эрхэм, далай дээр усч эрхэм*; // Mo. usuči

уһашаг/ uhȧšȧg (Khori., Aga.) *усархаг*: *водянистый*; uhȧšȧg borō ucapxar бороо.

уһашан/ uhȧšȧŋ (Khori., Aga.) *усчин*: *водонос*; mǫŕi tergetē uhȧšȧŋ *морин тэрэгтэй усчин*; // Mo. usučin

уша(н)/ ụšȧ(ŋ) (Khori., Aga.) *уш, цагаан хорхой*: *глисты*; ụšȧ saŋxa *уш цанх.*

ушар/ ụšȧr (Khori., Aga., Bar., Tunk., San.), **ụtšir** (Kham., Tson.) *учир*: *случай обстоятельство, положение*; tālamžȧtāĕ ụšȧr *тааламжтай учир*; ụneŋ ụšȧr *үнэн учир*; ụšȧr bāĕdal *учир байдал*; ụnem bolhoŋ ụšȧr *үнэн болсон учир*; 2. *учир шалтгаан*: *причина, основание*; ī me ụšȧṛhā *ийм учраас*; ụšȧr šȧltaγān dērehē *учир шалтгаан дээрээс*; yȧmar ụšȧṛhā aṛsana gē̄šė̄bta *ямар учраас арцана вэ та*; 3. *учир утга*: *суть, смысль, значение чего-л*; ụšȧr medexe xụŋ ādle *учир мэдэх хүн байж*; enēnē̄ ụšȧrī n xelėžė ụgī š *үүний учрыг хэлж огооч*; ȧmidī yȧbahanāĕ ụšȧr udxa *амьд явсны утга учир*; ụšȧr yū̄b gexede ī me *учир юу вэ гэвэл ийм*; yū̄mende ụšȧr modondo müšėr *юманд учир модонд мочир*; ụgē ōēlγolsožọ, ụšȧrā medelsehen sagta bụtexegụi gụ bolxogū̄i yū̄meŋ gėžė orōēdō ụgū̄i *үгээ ойлголцож учраа мэдэлцсэн цагт бүтэхгүй буюу болохгүй юм гэж ероосоо үгүй.* (ДГЗ); // Mo. učir

ушарал/ ụšȧral (Khori., Aga.) 1. *учрал*: *встреча*; yū̄rōlte ụšȧral *ероолт учрал*; 2. *учрал, тохиол, тохиолдол*: *случай, обстоятельство*; họńiŋ ụšȧral *сонин учрал*; // Mo. učiral

ушаргүй/ ụšȧrgüi (Khori., Aga.), **ụtširgüi** (Kham., Tson.) 1. *учиргүй*: *беспричинный, не имеющий причины, основания*; namda γomdoxo ụšȧrgüi heŋ *надад гомдох учиргүй сэн*; 2. *учиргүй*: *очень весьма, чересчур*; ụšȧrgüi šȧŋγār xuṛxiṛxa *учиргүй чангаар хурхирах*; ụšȧrgüi yėxe bȧyȧrlaxa *учиргүй их баярлах*; // Mo. učir ügei

ушарлаха/ ụšȧrlaxa (Khori., Aga.), **ụtširlaxa** (Kham., Tson.) *учирлах*: *находить причину /или повод/*; *приводить доказательства*; *аргументировать*; ụšȧrlaŋ xelėžė γuixa *учирлан хэлж гүйх*; // Mo. učirlaqu

ушартай/ ụšȧṛtāč (Khori., Aga.), **ụtšiṛtāč** (Kham., Tson.) *учиртай*: *имеющий причину*; yȧmar ụšȧṛtāĕ namda xelē xaw *ямар учиртай надад хэлээ бол*; // Mo. učirtai

ушарха/ ụšȧṛxa I (Khori., Aga.), **ụtšrax** (Tson., Kham.) 1. *учрах, уулзах*: *встречать, встречаться, иметь свидание*; ụšȧṛxa xụbi zȧyā̄m bī gē̄šė gū̄ *учрах хувь заяа буй болов уу*; 2. *тохиолдох*: *случаться, приключаться*; γāĕ toḍxor ụšȧṛxa *гай тотгор учрах*; // Mo. učaraqu

ушарха/ ụšȧṛxa II (Aga.) *учрах, нохцох*: *влюбляться*; ụšȧṛžȧ yȧbaxa *нохцож явах.*

уюу/ ụyū (Khori., Aga.) ụyū hụyụ šüdùŋ *олиу солиу шүд*: *редкие зубы, всего несколько зубов*; ụyū hụyū γansa nege *олиу солиу ганц нэг.*

уюу(н)/ ụyū(ŋ) (Khori., Aga.), **ọyū(ŋ)** (Tson., Kham., Tunk., San.) 1. *оюу*: *бирюза*; ụyū erdėńī n šụlū *оюу эрдэнийн чулуу*; 2. *оюун*: *бирюзовый*; ụyūŋ xùxe ogtorgī *оюун хох огторгуй*; // Mo. ogyu

уядаха/ ụyȧdaxa (Khori., Aga., Kham.), **ụyȧsaxa** (Tson.) *уядах*: *оказываться слабым делаться мягким, размягчаться*; γalda ụyȧdaxa *галд уясах*; xùldū mixaŋ ụyȧdaxa *холдүү мах уясах*; // Mo. uyadaqu

уялаа/ ụyàlā (Khori., Aga.) *уяа, уялаа: привязь, завязка*; bōĕltorgī̄ŋ ụyàlā *хүзүүвчний уяа*; xübeŗxē ụyàlā *ховорхий уяа*; bastàŕiγāĕ ụyàlā *нуруувч модны уяа.*

уярдаһан/ ụyàrdaha(ŋ) (Khori., Aga.) *уярал: умиление*; ụyàrdahamńi xùrō̄ *уярлаа.*

уяха/ ụyàxa (Khori., Aga., Tson., tunk., San.) 1. *уях: вязать, связывать, привязывать*; mọŕō sergehē ụyàxa *морио шүзганаас уях*; 2. *боох, ороох; перевязывать биntовать*; šàŗxa ụyàxa *шарх боох*; // Mo. uyaqu

Y/ Ü

үб/ ùb (Khori., Aga.) *ов: наследство, наследие*; ùb xùrùŋge *ов хороогоо*; ùb zalγamžàlxa *ов залгамжлах*; esegī̄ŋ ùb *эцгийн ов*; // Mo. öb

үбгөө/ ùbùgō̄ (Khori., Aga.), **òbgē** (Bar.) *овоо: старичок*; ùndùr nahatāĕ ùbùgō̄ *ондор настай овоо*; ùbùgō̄gō̄ hanaxa *овоогоо санах*; ùbùgō̄ emegē xọyọr *овоо эмээ хоёр.*

үбгэжөөл/ ùbùgèzō̄l (Khori., Aga.) 1. *овогжоор: престарелый, пожилой*; ùbùgèžō̄l xùŋ *хижээл хүн*; ùbehēr bùŗxō̄hen ńụtagtāĕlād ùbelē̄ŋgē bolohī̄yė medebegūilbi, ùyėxendō̄ žàrγaltāĕ yàbahanlād ùbùgežō̄l bolhonō medebegūilbi *овсоор бүрхсэн нутагтай болохоороо овлийнхоо болсныг мэдэнгүй, үедээ л жаргалтай явсан болохоороо овогжөөр болсноо мэдэнгүй.* (БАД); 2. *овгон: старик*; **ùbùgèžō̄l gèžė ūńišėgūi zalūb gèžė bardam**-

nàšàgūi *овгон гээж оршгүй залуу гээж бардашгүй.*

үбгэн/ ùbùgeŋ (Khori., Aga.), **òbùgeŋ** (Tson., Kham., Bar.) 1. *овгон: старик*; ùbùgen zàyā̄šà *овгон заяач*; papaγar saγāŋ haxaltāĕ ùbùgeŋ *бавгар цагаан сахалтай овгон*; 2. *нохор: муж*; ùbùgende ọšọxo *хадамд мордох*; ùbùgeŋ hamaγaŋ xọyọr *эхнэр нохор хоёр*; ùbùgentē bolxo *нохортэй болох*; 3. *настай: старый, престарелый*; ùbùgen tùrū̄ *овгон түрүү*; ùbùgeŋ xùnē̄ ùge ùneŋ *овгон /настай/ хүний үг үнэн*; ùdxehō̄ zàrγaltāĕ yàbahaŋ lād ùbùgeŋ bolhọyō medwegüib *осөхоосоо жаргалтай явсаар, овгон болсноо мэдэнгүй.* (БАД); ◊ (San.) *баавгай: медведь*; yėxe ùbùgeŋ *баавгай*; dolōŋ ùbùgeŋ *долоон бурхан /од /*; // Mo. ebügen

үбгэншэг/ ùbùgenšėg (Khori., Aga.), **òbògònšòg** (Tson., Bar.) *ахимаг: пожилой*; ùbùgenšėg nahanāĕ xùŋ *ахимаг настай хүн*; ùbeheŋ xùxī̄lō̄d xagdaŗšō ùgel bolhọńi medebegūib, ùdxehō̄ žàrγaltāĕ yàbahanlād ùbùgenšėg bolhoyō medebegūib *овс хохроод хагдарчихлаа, овол болсныг мэдэнгүй, осохоосоо жаргалтай явсан болоод овгоншиг болсноо мэдэнгүй.* (БАД); // Mo. ebügensig

үбгэрхэ/ ùbùgeŗxe (khori., Aga.), **òbògòŗxò** (Tson., Bar.) *овгорох: стареть, стариться*; naham ùbùgeŗšė aldarāb *нас минь овгорч тэнхээ барагдлаа*; // Mo. ebügerekü

үбгэршэгүй/ ùbùgeŗšėgüi (Khori., Aga.), **òbgeŗšògüi** (Tson., Bar.) *овгоршгүй: не стареющий*; ùbùgeŗšėgüi zalūγārā *овгоршгүй залуугаараа*; // Mo. ebügeresi ügei

үбгэрэнтэхэ/ ùbùgerentexe (Khori., Aga.), **òbògerentexe** (Tson., Bar.) *нас ахих: немного стареть*; ùhen būraltād ùbùgerentèžè yàbana *ус нь бууралтаад нас ахиж явна.*

үбдэг/ ùbdùg (Khori., Aga.), **òbdòg** (Tson., San.) 1. *өвдөг: колено*; ùbdùgsō sahaŋ *овдөгцөө цас*; hādagta xūńi ụ́rāl òbdògsō šàra tohom bāĕxa *саадагт хүний урилга өвдөгцөө шар тос байдаг.* (ЗЦУ); ùbdùg hùgùdeŋ mùrgùxe *өвдөг согдон моргөх*; ùmùdegüin ùbdùg sōrxōĕdō ōderxebe *өмдгүй нь өвдөг цоорхойгоо дээрэлхэв*; ùbdùg talxi *өвдөг талхи*; 2. *ячмень /на глазу/*; ùbdùg ùbdùgtō *өвдөг өвдгөндөө*; ùbdùyė ùbdùgōr ùbdùglexede ùbdùgleheŋ ùbdùg ùbedxe gù, ùbdùglūlheŋ ùbdùg ùbedxe gù? *овдгийг овдгөөр овдоглоход өвдоглосон өвдөг овдох үү, өвдөглүүлсэн өвдөг овдох үү?*; 3. */пузыри на коленях, локтях одежды/*; ùmdemńi ùbdùg γarā *өмдөнд минь овдөг гарлаа*; ◊ dalāĕ gēšė ùbdùgsō *далай гэдэг овдгөөр татам (ам гарах, амархан санагдах, бэлэн амлах)*; // Mo. ebüdüg

үбдэглэхэ/ ùbdùgelexe (Khori., Aga.), **òbdògloxò** (Tson., Bar.) 1. *өвдоглөх: становиться на колени*; ùbdùgležè hūγād būdaxa *өвдөглөж суугаад буудах*; 2. *придавливать коленом*; ùhōtenē ùbdùglèžè daraxa *ошоотноо өвдогложс дарах*; ùbdùglèžè xuxalxa *овдогложс хугалах*; ùbdùglèžè zoroxo *овдогложс зорох*; // Mo. ebüdüglekü

үбдэгэбшэ/ ùbdegebšė (Khori., Aga.), **òbdògòbtši** (Tson.) *өвдговч: наколенники*; tarbaγanāĕ arahaŋ ùbdegebšė *тарваганы арьсан өвдговч*; // Mo. ebüdügebči

үбдэл/ ùbdel: ùbdel sùbdel (Khori., Aga.), **òbdòl** (Tson., Bar.) *овдол цовдол: остатки, крошки, обрезки /мяса, жира/*; ùbdel sùbdel ėdixe *овдол цовдол идэх.*

үбдэнхэй/ ùbdeŋxē (Khori., Aga.), **òbdòŋxī** (Bar.) *овчтэй, овчинтэй, хөндүүр: болезненный*; ùbdeŋxē γazar *овчтэй газар.*

үбдэхөөхэ/ ùbdexōxe (Khori., Aga.), **òbdexōxò** (Tson., Bar.) *өвтгөх: причинять боль*; ùhīn abaxadā ùbdexōxe *үсийг нь авахдаа овтгөөх.*

үбдэхэ/ ùbdexe (Khori., Aga.), **òbdòxò** (Tson., Bar., San.) 1. *өвдох: болеть, хворать*; erxirèžè ùbdexe *эрхэрч өвдөх*; xadxàžà ùbdexe *хатгаж өвдөх*; yọrbōĕžọ ùbdexe *тулж өвдөх*; mụšxažà ùbdexe базалж өвдөх; yànyinažà ùbdexe *янгинаж өвдох*; šàrxiržà ùbdexe *шархирч өвдөх*; šāražà ùbdexe *шаарч өвдөх*; xordožọ ùbdexe *хорсож өвдөх*; šüde ùbdexe *шүд өвдох*; tàŕxi èxi ùbdexe *тархи толгой өвдох*; 2. *чувствовать боль*; ende ùbdene gù *энд овдож байна уу*; 3. *чувствовать родовые схватки*; yọgšọžọ ùbdexe *душиж овдөх*; // Mo. ebedkü

үбжөөрхүү/ ùbžōrxū (Khori.) *үлбэгэр, овдөмтгий: болезненный*; ùbžūrxū hamaγaŋ *овдөмтгий эхнэр.*

үбжөөрхэхэ/ ùbžōrxexe (Khori.) *эмзэглэх: болезненно воспринимать*; ùnen ùgede ùbžōrxèžè ùrzīxe *үнэн үгэнд эмзэглэж өрвөлзөх.*

үбиг/ ùbig (Aga.) *ивэг, ивээс: подпорка*; ùbig dala dulāŋ *ивэг саравч дулаан.*

үбилтэ/ übilte (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.), **ibelte** (Tson., Bar.) *ивэлт: подстилка /для мягкости, удобства/*; подкладка /для опоры/; übilte xéžė tegšėlxe *ивэлт хийж тэгшлэх.*

үбихэ/ übixe (Khori., Aga.), **übikü** (Kham.), **ibixe** (Tson., Bar.) *ивэх: подстилать, подкладывать, подставлять*; dere übixe *дэр ивэх*; šụlū übižė yàbtalxa *чулуу ивж орөх.*

үбсүүбшэ/ ụ̀bsū̀bšė (Khori., Aga.), **ò̩btsū̀btsi** (Tson.), **e̩btšū̀btši** (Kham.), **ò̩bšū̀bšė** (Bar.) *овчуувч: нагрудник*; ụ̀bsū̀bšė ụ̀medxe *овчуувч омсох*; // Mo. ebčigübči

үбсүү(н)/ ụ̀bsū̀(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.), **ò̩btsū̀** (Tson.), **ò̩bšū̀** (Bar.) *овчуу*: 1. *грудь*; ụ̀bsū̀ndē sayantāė xüŕiŋ xēre üḍxelžėŕxiŋ aldaba *овчуундээ цагаантай хүрэн хээр ошгилчих шахав.* (БАД); 2. *грудинка*; ụ̀bsū̀gḕ bū̀heg *овчуугий бүдэрхий*; ụ̀bsū̀gḕ xurɣaŋ *овчуугий хуруу*; ụ̀bsū̀gḕ xalbaya *овчуугий халбага*; ụ̀bsū̀gḕ xormōė *овчуугий хормой*; uraŋ xùnḕ urda ūsa ụ̀bsū̀ŋ *уран хүний урд нь уруу овчуу*; ụ̀bsū̀ tüšėxe *овчуу түших*; ◊ ụ̀bsū̀gḕ šā̀xa *цээжээ дэлдэх (ханхалзах, биеэ магтах)*; // Mo. ebčigüü

үбхийхэ/ ụ̀bxī̀xe (Khori., Aga.) *овхийх, өцийх: сидеть неустойчиво, приподнявшись /напр на коне/*; moŕin dēre **ụ̀bxī̀žė** bēbī̀žė yàbaxa *морин дээрээ огцийж, бээцийж явах.*

үбхэгэр/ ụ̀bxeger (Khori., Aga.) *овхгор, өцгор: неустойчивый*; moŕin dēre nege ụ̀bxeger àmitaŋ bū̀rgē tebeŕėŋxḕ *морин дээр нэг овхгор амьтан бүүргээ тэвэрчихсэн*; // Mo. öbkeger

үбһэ(н)/ ụ̀bhe(ŋ) (Khori., Aga.), **ò̩bheŋ** (Tunk., San., Bar.), **ùwòs** (Tson.), **ebesù** (Kham.) 1. *овс: трава, сено*; xur ụ̀bheŋ *хур овс*; xagda ụ̀bheŋ *хагд овс*; ụ̀bhe noγōŋ *овс ногоо*; ụ̀bhe sa̩bšàxa *овс хадах*; ụ̀bhende oroxo *хадлан хадаж эхлэх*; ụ̀bhe hėĺixe *овс эргүүлэх*; ụ̀bhe hüŕilxe *овс нуруулдах*; ụ̀bhe xụŕā̀xa *овс хураах*; ụ̀bhe a̩bxa *овс авах*; ụ̀bhe üŕixe *овс хаяж өгөх*; buxal ụ̀bheŋ *бухал овс*; hüŕi ụ̀bheŋ *нуруутай овс*; ụ̀bhe tėžēl *овс тэжээл*; ụ̀bhe bordō *овс бордоо*; ụ̀bhenḕ xọŕō *овсний хороо*; ụ̀bhenḕ màšina *овсний машин*; ụ̀bhenḕ ùndeheŋ *овсний үндэс*; 2. *овсон: травяной, из травы*; ebesün embṑlò (Kham.) *овсөн овоохой*; ụ̀bhen tėžēl *овсон тэжээл*; ◊ bahahan ùbeheŋ bùgse xa̩dxaxa *бассан овс бөгс хатгана ≈ бага гэж бүү бас балтгар гэж бүү дэвс*; // Mo. ebesün

үбһэшэ(н)/ ụ̀bhėšė(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.), **ò̩bhešėŋ** (Bar.), **ò̩bsetšiŋ** (Tson.) *хадланчин: косарь*; xàžūr ùrgelheŋ ụ̀bhešėŋ *хадуур үүрсэн хадланчин*; // Mo. ebesüčin

үбшэлхэ/ ụ̀bšėlxe (Khori., Aga., San.), **ò̩bšėlxe** (Bar.), **ò̩btšilòxò** (Bar.), **e̩bšėlxe** (Tunk.), **ebütšilkù** (Kham.) *овчлох: болеть недомогать*; xàńādarš̄à ụ̀bšėlxe *ханиад хүрч овчлох*; xalūrš̄à ụ̀bšėlxe *халуурч*

өвчлөх; šüdù ùbšèlxe *шүд өвдөх*; // Mo. ebedčilekü

үбшэ(н)/ ùbšė(ŋ) (Khori., Aga.), **ebšėŋ** (Tunk.), **òbtšiŋ** (Tson.), **ebtšiŋ** (Kham.) *өвчин: болезнь*; ùbšė xabšàŋ *өвчин хавчин*; ùbšèn tudaxa *өвчин тусах*; ùbšėŋ edegerxe *өвчин эдгэрэх*; ùbšėŋ ọrōxo *өвчин ороох*; ùbšènde bàrigdaxa *өвчинд баригдах*; // Mo. ebedčin

үбшэнгүй/ ùbšėŋgüi (Khori., Aga., Tunk.), **òbšėŋgüi** (San., Bar.), **ebütšiŋgüi** (Kham.) *өвчингүй: безболезненый*; ùbšėŋgüi bolγoxo *өвчингүй болгох*; // Mo. ebüdčin ügei

үбшэнтэй/ ùbšèntē (Khori., Aga., Tunk.), **òbšèntē** (Tson., San.), **òbšèntī** (Bar.) *өвчинтэй: болезненый*; ùbšèntē xündūlixe γazar *өвчинтэй хөндүүр газар*; ◊ ùbšèntē γazarīn dāēraxa ≈ *эмзэг газрыг нь дайрах*; // Mo. ebüdčintei

үбшэхэ/ ùbšèxe (Khori., Aga., Tunk., San.), **òbšèxe** (Bar.), òbtšèxe (Tson.), **ùbtšikù** (Kham.) *өвчих: снимать, сдирать /шкуру/, свежевать /тушу/*; ṇùdaryalžà ùbšèxe *нударгалж өвчих*; 2. *занчих, зодох, өвчих: бить, избивать, драть*; xūgedē ùbšèxe *хүүхдээ зодох*; ùbšèžè γarxa *өвчиж гарах*; // Mo. öbčikü

үбэй/ ùbē (Tunk., San.) *үгүй: нет*; ùbē dērē ùbē *үгүй дээрээ үгүй*; ùbē lād ùbē *үгүй мөртөө үгүй*; namda xelēbē *надад хэлээгүй.*

үбэл/ ùbel (Khori.), **ùgel** (Aga.), **òbòl** (Tunk., San., Tson.), **ebòl** (Kham.) *өвөл: зима*; xatū ùgel *хатуу өвөл*; xùxō ùgel *хөхөө өвөл*; ùgelē γurbaŋ hara *өвлийн гурван сар*; ùrgeŋ saγāŋ ulzamnāē ùgeldē xabartā dulāxaŋ *өргөн цагаан Улз маань өвөлдөө хавартаа дулаахан.* (БАД); // Mo. ebül

үбэлжөө(н)/ ùbelžō(ŋ) (Khori.), **ùgelžō** (Aga.), **òbòlžō** (San.), **òbòldžō** (Tson.) *өвөлжөө: зимнее местожительство, зимник, зимовье*; ùbelžōdō būxa *өвөлжөөндөө буух*; ùrgen sanaγāēn ùnsegte òbòlžōtē manāēxi, üyėtem bulta suglartī nādan bolxo manāēda *өргөн Санагын өнцөгт өвөлжөөтэй манайх, үеийнхэн бүгд цугларцгаа, наадам болно манайд.* (БАД); // Mo. ebüljiy-e

үбэлжэхэ/ ùbelžėxe (Khori.), **ùgelžėxe** (Aga.), **ùbeldžėkù** (Kham.), **òbòldžixò** (Tson.) *өвөлжих: зимовать, проводить зиму*; ùbelžōde ùbelžėxe *өвөлжөөнд өвөлжих*; ùnetē ùbig dulāŋ ùgelžėžė bāēnta? *өнөтэй өег дулаан өвөлжиж байна уу?*; // Mo. ebüljikü

үбэнүүлхэ/ ùbenūlxe (Khori., Aga., Tunk., San.), **ùrexe** (Bar.), **ùbenūlekù** (Kham.) *үрэх, цацах: сыпать или насыпать, понемногу*; dabaha ùbenūlxe *давс үрэх*; talxaŋ em ùbenūlxe *нунтаг эм цацах.*

үбэр/ ùber I (Khori., Tunk.), **ebùr** (Aga.), **òbòr** (Tson., Bar., San.) *өвөр: южный склон /горы/,. передняя /или солнечная/ сторона*; ùberē γū *өврийн гуу*; xadīŋ ùber *уулын өвөр*; xazaγāē burū dūdāhām xara sōxor oryōēyīm xaxar xemxer sọxižọ xam bāēγā bėyīmṅidā xadīŋ ebùrte tùšūlērē *бөө: хазгай бууруу дуудвал хар цоохор*

аяны минь хаана хэчээ цалгиж ачуй байх биелэг минь хадын овоорт түшүүлээрэй. (БМД); // Mo. ebür

үбэр/ ùber II (Khori.), **eber** (Aga.) *овоо*: *пазуха, грудь*; degelē eber *дээлийн овоо*; ùber dērē hūlγaxa *овоо дээрээ сунгах*.

үбэртэлхэ/ ùbeṛtelxe (Khori.), **ebertelxe** (Aga.), **ebùṛtelkù** (Kham.) *овортлох*: *класть за пазуху, держать за пазухой*; γāhayā̄ ùbeṛtelxe *гансаа овортлох* (*ганцаа түрийлэх*); // Mo. ebürtülekü

үбэштэй/ ùbèštē̄ (Khori., Aga., Tunk.), **òbèštē̄** (San., Bar.), **òbetšē̄** (Tson.) 1. *овчтэй*: *полушный*; šàla ùbèštē̄ xùŋ *шал овчтэй хүн*; yūŋ gehen ùbèštē̄ àmitamši? *ямар овчтэй амьтан бэ чи?*; 2. *галзуу, сэлмэгтэй*: *сумасшедший*; baṛhaŋ! ùbèštē̄ bolō geneḅšügùdā *зайлуул! сэлмэгтэй бол-чихож гэнэ шүү дээ*.

үбэштэйрхүү/ ùbèštē̄ṛxū̄ (Khori., Aga.), **òbètšē̄ṛxū̄** (Tson.) *овчтэйдүү, донгио*: *придурковатый*; ùbèštē̄ṛxū̄ xùŋ *донгио хүн*.

үбэштэйрхэ/ ùbèštē̄ṛxe (Khori., Aga.), **òbèitē̄ṛxe** (Tson.) *овчигнох*: *дурить*; huryūl̄m basayārā udayanāèγā ug bàṛūlnab gèžè ùbèštē̄rōd *сургуульд байгаа анхоороо удганыхаа уе бариулна гээж овчигнөөд*.

үгырхэ/ ùgī̆ṛxe (Khori., Aga.), **ùgē̆ṛxe** (Tunk.) *үгүйрах*: *становиться бедным, беднеть, нищать*; ùgī̆ṛxe yàdaxīn zobolon *үгүйрах ядрахын завлон*; // Mo. ügeyirekü

үглигэ/ ùglige (Khori., Aga.), **òglige** (Tson., San.), **òglege** (Bar.) 1. *өглөг*: *подаяние, милостыня*; ùglige ùgexe *өглөг өгөх*; ùglige̊ ezeŋ *өглөгийн эзэн*; 2. *өргөл*: *дар, подношение, пожертвование*; ùglige bàṛixa *өргөл барьц барих*; // Mo. öglige

үглөө/ ùglō̄ (Khori., Aga.), **òglō̄** (Tson., Tunk., San., Bar.) 1. *өглөө*: *утро*; ùglō̄ne̊ hāṃ *өглөөний сайн*; ùglō̄ni dulāṅi dulānda bū̄ hana, ùdexī̆n žàrγàli žàrγalda bū̄ hana *өглөөний дунданы дундаад бүү бод, өдөхийн жаргалыг жаргалд бүү бод*; 2. *маргааш*: *завтра*; malaγār (Tunk.) ùglō̄ yèrū̆žèh *маргааш ирүүж*; ùglō̄ manaγār bolxo *өглөө маргааш болох*; ùglō̄ èdixe ō̄xònhō̄ mùnō̄ èdixe ūšxaŋ *маргаашийн өдхөөс өнөөдрийн үүнээ*; ◊ ùglō̄ mùnō̄ bolxo ≈ *өдөө хүлээх* (*бие нь үхлүүт доройтох*); // Mo. örlüge

үглөөдэр/ ùglō̄der (Khori., Aga.), **maṛγādaṛ** (Tson.), **ùglō̄dùr** (Kham.) *маргааш*: *завтра*; ùglō̄der boltor xō̄ēšolūl-xa *маргааш болтол хойшлуулах*; ùglō̄derē̊ ō̄xenhō̄ mùnō̄derē̊ ūšxaŋ *маргаашийн өдхөөс өнөөдрийн үүнээ хойш*.

үглэрэ/ ùglere (Khori., Aga.), **òglòre** (Tson.) *өгө*: *частица усиль. при глаголах, часто соответствующая приставке вы*; ùglere tataxa *өгө татах*.

үгмээ/ ùgmē (Bar.) *авга бэрхэн*: *жена дяди*; ùgmēg xūšim baṛyad ilū̄ xereglene *үгмээг (үгмээ гэдэг үгийг) хүүчин барьад илүү хэрэглэнэ*; // Ma. ügümę

үгсүү/ ùgsū̄ (Khori., Aga., San.), **ògsū̄ṛi** (Tson.), **ùgtsū̄ṛi** (Kham.) *өссүүр*: *поднимающийся, идущий на подъём /о склоне,*

дороге/; ùgsū̆ xargī̆ *өгсүүр зам*; // Mo. ögsügür

үгсыхэ/ ùgsī̆xe (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *бохийх, бөгтийх*: *сутулиться, горбиться*; ńųrγaŋ ùgsī̆xe *нуруу бөгтийх*; 2. *өндийх*: *привставать*; saмbaŕta bėšėhī̆yė ùgsī̆žė xaraxa *самбарт бичсэнийг өндийж харах*; 3. *богцийх*: *подаваться всем корпусом вперёд /о человеке/*; ùgsī̆žė yėrēd šėxenden šėbcgnexe *бөгцийж байгаад чихэнд нь шивнэх*; ùgsī̆žė zogsōd yūme ėŕixe *бөгцийж зогсоод юм гуйх*.

үгсэгэнэхэ/ ùgsegenexe (Khori., Aga., Tunk.) *өцөгнөх*: *то и дело приподниматься /в седле/* emēl dērē ùgsegenėžė yàbaxa *эмээл дээрээ өцөгнөж явах*.

үгсэгэр/ ùgseger (Khori., Aga.), **ùgtseger** (Kham.) *богцгор, бохгор*: *сутулый, сгорбившийся*; ùgseger ùbùgeŋ *бөгцгөр өвгөн*.

үгсэхэ/ ùgsexe (Khori., Aga.), **ògsexe** (Tson.), **ùgsekù** (Kham.) *өгсөх* 1. *Подниматься вверх*; ėŕyė ōde ùgseŋ maxaxa *эрэг өөд өгсөн мацах*; 2. *идти /или ехать/ вверх по течению /реки/* γol ùgsėžė bėdirexe *гол өгсөн эрэх*; // Mo. ögsükü

үгтэхэ/ өгтөх: *страд. от үгэхэ даваться, выдаваться*; *предоставляться*; xāěratāě xūgeŋ ùriner xàŕī̆ŋ γazaŕta ùgtėžė, xamtāěŋγā žàrγal olxo gedeg abaγāě mėńi xamagxan zonōě yọho dā *хайртай хүүхэн ур нар харийн газарт өгтөж, хамтыхаа жаргал олно гэдэг эгч минь хамаг л улсын ёс доо*. (БУД)

үгытэй/ ùgī̆tē (Khori., Aga.), **ùgī̆tī̆** (Bar.) *үгээгүй, ядуу, хоосон*: *бедный, неимущий*; ùgī̆tē xùŋ üĺigeŕšė ùnšėŋ xùŋ dūšà *үгээгүй хүн үлгэрч, өнчин хүү дууч*; ùgī̆tē xùŋ tuhalāšà, ùnšėŋ xùŋ xāěrlāšà *үгээгүй хүн тусч, өнчин хүн өрөвч*; ùgī̆tē zoŋ gēšė ōhed tēšē *үгээгүй зон гэдэг оорсод тийшээ*; ◊ ùgī̆tē maŋγad ėŕēbxē tōloxo *үгээгүй орос манжингаа тоолох ≈ бигээс бие, бэлчихээс бөөс*.

үгэсөө(н)/ ùgesō̆(ŋ) I (Khori., Aga.) *үгсэх*: *сговор*; ùgesō̆ xexe *үгсэж зөвших*.

үгэсөө/ ùgesō̆ II (Khori., Aga.) *эв*: *заход парным и картами /в игре/*; šàmada ùgesō̆ bāěna gū̆? *чамд эв байна уу*?

үгэхэ/ ùgexe (Khori., Aga., San.), **ògexe** (Tson.), **ùgekù** (Kham.) *өгөх*: 1. *давать, отдавать, подавать*; mùŋge ùgexe *мөнгө өгөх*; nere ùgexe *нэр өгөх*; hanalā ùgexe *саналаа өгөх*; eŕxe ùgexe *эрх өгөх*; ùxùdō ùnegenē hū̆lēr ėĺbēd, abxadā ùxerē̆ xelēr doĺōxo *өгөхдөө үнэгний сүүлээр илбээд, авахдаа үхрийн хэлээр долоох*; 2. *в сочет. с деепричастными формами выражает действие; совершающееся в пользу кого-л, и переводиться по значению деепричастия*; xeležė ùgexe *хэлж өгөх*; bėšėžė ùgexe *бичиж өгөх*; abāšàžà ùgexe *аваачиж өгөх*; 3. *утопр. в отриц. ф.с тем же деепр. и выражает полную невозможность или безрезультатность действия никак не, ни за что не ... реже не соглашаться*; nōěrńi xùŕšė ùgenegüi *нойр хүрч өгөхгүй байна*; mọŕimńi yàbažà ùgenegüi *морь минь явж өгөхгүй байна*; untažà ùgedeggüi yā̆yā xašàŕtāě xùbūmši *унтаж өгдөггүй ямар зовлонтой хүүхэд вэ?*; // Mo. ögkü

Үдзөөн/ ùdzō̲ŋ *Хамниганы овог: Хамниганский род.*

үдхэбэри/ ùd̲xebèŕi (Khori., Aga.), **òsògbòŕi** (Tson.) *өсөлт, өсгөвөр: размножение /скота/; увеличение /поголовья скота/*; mal ùd̲xebèŕi мал өсгөвөр; // Mo. öskebüri

үдхэдэхэ/ ùd̲xedexe (Khori., Aga., San.), **òtxòdòxò** (Tson.), **òtgedexe** (Bar.) *өтгөдөх: оказываться гуще, чем надо*; šábar ùd̲xedexe *шавар отгодох*; // Mo. ödkedekü

үдхэн/ ùd̲xeŋ (Khori., Aga., San.), **òtxeŋ** (Tson.), **ùdken** (Kham.) 1. *отгон: густой /о траве, камыше, бровьях, ресницах, бороде и т.п/*; ùd̲xeŋ èĺbērge ùheŋ *отгон илбүүр үс*; ùd̲xem papaγar haxal *өтгөн бавгар сахал*; 2. *отгон, хатуу: крутой*; ùd̲xen zūrahan talxaŋ *отгон зуурсан гурил*; 3. *өтгөрсөн, заваан, лагалдсан, лагайсан: сгущенный, пресный*; ùd̲xeŋ piḍ̲xaγar talxatāĕ šüleŋ *отгөрч лагайсан гурилтай шөл*; 4. *отгон: крепкий /о чае/*; ùd̲xen sāĕ *өтгөн цай*; *өтгөн, баас: испряжения, экскременты*; ùd̲xeŋ šėŋgenhē šėnžėlgē a̲b̲̲xa *отгон шингэнээс шинжилгээ авах*; // Mo. ödken

үдхэрүүлхэ/ ùd̲xerūlxe (Khori., Aga., San.), **òtxerūlxe** (Tson.), **ùdkerūlkù** (Kham.) *отгөрүүлэх: сгущать*; ùd̲xerūlheŋ hùŋ *отгөрүүлсэн сүү*; // Mo. ödkeregülkü

үдхэрхэ/ ùd̲xer̲xe (Khori., Aga.), **òtxer̲xe** (Tson.), **ùdkerkù** (Kham.) 1. *отгорох: густеть, сгущаться*; ùheŋ ùd̲xer̲šė urγaxa *үс өтгөрч ургах*; 2. *багцрах, шаваарах: собираться в большом количестве*; serge dēre moŕid ùd̲xerne *шүзга дээр морьд багцирна*; 3. *сүү, шим өтгөрөх: давать меньше молока /о корове/, снижаться об удое*; ùńē ùd̲xer̲xe *үнээний сүү шим отгөрох*; // Mo. ödkerekü

үдхэхэ/ ùd̲xexe (Khori., Aga.), **òsxexe** (Tson., Bar.), **ùd̲kekù** (Kham.) 1. *өсгөх: разводить, размножать*; malā ùd̲xexe *малаа өсгөх*; temēŋ hùrgē̲ tō tolγōĕyė ùd̲xexe *тэмээн сургийн тоо толгойг осгөх*; 2. *үржүүлэх: умножать*; tùdī̲ dàxiŋ ùd̲xexe *төчнөөн дахин өсгөх*; ùd̲xeheŋ hāĕxan zō̲ŕimńi šūder bolži xaragdaba *өсгөсөн сайхан хөрөнгө минь шүүдэр болж харагдав.* (БМҮ); ùter̲xem bàyàžàxa xùŋ ùxer adūha ùd̲xexe *тургэн баяжих хүн үхэр адгуус үржүүлдэг*; 3. *бойжуулах: выращивать*; tùl mal ùd̲xexe *мал өсгөх*; ùxibūši ùd̲xexe *хүүхэд өсгөх*; nogtoložọ hurγahaŋ nomoγom šárγa moŕimnōĕ, nomnọžọ ùd̲xeheŋ aba èžī̲ xọyọrnōĕ *ногтолж сургасан номхон шарга морь маань, номлож өсгөсөн аав ээж хоёр маань*;(БАД) // Mo. öskekü

үдьхэлхэ/ ūd̲xelxe (Khori., Aga., Tunk.), **òšxòlxò** (Tson.), **ùtkelkù** (Kham.) *ошголох: пинать/ся/, лягать/ся/, топать ногой*; tebeg ūd̲xelxe *тэвэг өшиглөх*; xaxa ūd̲xelxe *хага ошиглөх*; bembege ùtkelkù (Kham) *бөмбөг өшиглөх*; ùb̲sūndē saγāntāĕ xüŕiŋ xēren ūd̲xelžėr̲xiŋ aldabaldā ūrγāĕmńi, ụŕiŋxaŋ zalū zulgī̲ zaŋxanārā ụyàrūlžàr̲xiŋ aldabaldā zùr̲xī̲mńi *овчүүндээ цагаантай*

хүрэн хээр нь ошголчих шахлаа уургыг минь, элдэг залуу наалинхай зангаараа уяруулчихан алдлаа зүрхийг минь. (БАД); // Mo. iskülkü

үды/ ùdī (Khori., Aga., Kham.), **òdī** (Tson., Bar.) *одий*: 1. *нескоро, ещё не*; yàbaxa ùdīgši *чи явах одий юу?* dūhaxa ùdī *дуусах одий*; 2. *столько*; ùdī šènē tomo bolxo *одий чинээ том болох*; ùdī tuxāĕ ùnder *одий чинээ ондор*; 3. *это время, это пора*; ùdī boltor yū xėžė hūbàš *одий болтол юу хийж суусан бэ?*; // Mo. edüi

үдыдэ/ ùdīde (Khori., Aga.), **òdīde** (Tson., Bar.) *одийд*: *в это время*; xōĕto ùdīde ende ūlzahūbdi *хойт одийд энд уулзъя.*

үдэбэри/ ùdebėŕi (Khori., Aga.), **òsbòŕi** (Tson.) *освор*: *подрастающее поколение*; ùdebėŕi zalūšūl *освор залуучууд*; ùrgeŋxen delexēyė bùrxōdeg ūle manaŋ yāĕxaltāĕ, ùdbėŕi bėyīm dorōĕtūldag ùtelxēn dalāĕ yāĕxaltāĕ *өргөнхөн дэлхийг бүрхдэг үүл маган гайхалтай, освор биеийг минь доройтуулдаг отлохийн далай гайхалтай.* (БАД); 2. *осолт*: *рост, прирост*; ùdebėŕi hāĕtāĕ *освор сайтай*; 3. *үржил, олирол*: *плодовитость*; ùdebėŕi yėxetē үржил *ихтэй*; // Mo. ösbüri

үдэ(н)/ ùde(ŋ) (Aga., Khori., Tunk., San., Tson., Kham.) *од*: *перо* (*птицы*); ùde hodoŋ *од сод*; ùdeŋ yūrhaŋ *одон үзэг*; ùde dàĺi *од далавч*; ùdē xùsehen šụbūŋ ūryāĕyā orxixo *одоо гүйцэн шувуу үүрээ орхидог*; // Mo. ödü

үдэр/ ùder (Khori., Aga., Kham.), **òdòr** (Tson.) *одор*: *день*; ùder yėrexe büŕi *одор ирэх бүр*; ùder hüńi *одор шөнө*; xabšàdag yutul ùderē todxor, xàĺimā nùxer nahanāĕ todxor *бариу гутал одрийн тотгор, барьцгүй нохор насны тотгор*; ùderē xùĺēxe *одроо хүлээх*; bùteŋ hāĕŋ ùder *бүтэн сайн одор*; ùder unahan zobolyo ōden ùrgedeggüi *одор унасан мах авдаггүй*; dolō harīŋ arbaŋ negenē ùder *долоон сарын арван нэгний одор*; ùder yaryūlxa *одор товлуулах* (*олзийтэй сайн одрийг товложс хэлүүлэх*); // Mo. edür

үдэтэ/ ùdete (Aga., Khori., Tunk., San.) 1. *одтэй*: *с пером, имеющий перо*; ùdete bėšėg *одтэй бичиг*; ùdete malyāĕ *одот малгай*; 2. *одот*: *покрытый перьями*; ùdetel žėgūrte šụbūnda ùnder yūnē xamātāĕb, ùrgeŋ xīdē lamanarta ūilel yūnē bāĕxan dā *одот л жигүүрт шувуунд өндөр юуны хамаатай вэ, өргөн хийдийн лам нарт үйл л юунд байх билээ дээ.* (БАД); // Mo. ödütü

үдэхэ/ ùdexe I (Khori., Aga., San.), **òsòxò** (Tson.), **ùdekù** (Kham.) 1. *өсөх, торних, бойжих*: *расти, подрастать*; ùdexe tomo bolxo *өсөж том болох*; tāĕyadàńi ùdeheŋ tàžà ėŕēŋ šụbūŋ *майгад нь өссөн таж эрээн шувуу*; 2. *өсөх, олирох*: *размножаться, увеличиваться*; tùlōr ùdežė šülōr sadaxa *төлөөр өсөж, шөлөөр цаддаг*; 3. *өсөх, томрох*: *развивающийся, подрастающий*; ùdexe nahaŋ *өсөх нас*; ėŕyėtē toxōĕtōĕyė Ononōĕ yol emēltīm soyorūldag bolžo bāĕna, esegēndē ùdhem basayaxaŋ ėŕīšdā namāĕyė gėžė bāĕna *эрэгтэй тохойтой Ононы гол элээлтийг минь цогцолдог болж байна, эцгийндээ оссөн охин эрээч дээ намайг гэж байна.* (БАД); // Mo. öskü

үдэхэ/ ùdexe II (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **ùdekü** (Kham.) *үдэх*: 1. *шить на*

живую нитку, примётывать; udaɣxāěyīn ųyàžà tahaɣxāěyīn ùdexe *ударсныг уяж тасарсныг үдэх*; 2. *шнуровать*; šàɣxiā ùdēher ùdexe *шаахайгаа үдээсээр үдэх*; ùdēŕēr xana ùdexe *үдээрээ хана үдэх*; ◊ amā ùdexe *амаа үдэх*; // Mo. üdekü

үдэшилгэ/ ùdešilge (Aga., Khori., Tunk., San.) *туулийн түрлэг: проводы улигера*; segēŋ xùxe dāěda gelēle, sesegēn uryaxada duńāraba gelēle, āě hō, āě hō! segtē bāěhaŋ ontoxomnāě sèyīn xelsexedē duńāraba gelēle gèžè ülígerē ùdešèlge tùrideg *цэгээл хох дайд гэлээ л, цэцгээл ургахад дунгарав гэлээ л, ай hоо, ай hоо! цэгтээ байсан үлгэр маань цэгийг нь хэлэлцэхэд өндөрлөв гэлээ л гэж туулийн түрлэг түрдэг.*

үен/ üyèŋ (Khori., Aga.) хүүхэд нэг нас хүрсэн үе: достичь возраста одного года; üyèndō xùɣxē *ойдоо хүрэх*; üyèn tarālya *сэлэг ургээх даахины пайр*; üyènhō ùŋgeɣheŋ üxibūŋ *ойноос онгорсон хүүхэд.*

үер/ üyèr (Khori., Aga.) *огор, хэврэг: хрупкий, ломкий*; *некрепкий*; aryār yàba, üyèr yàhā medērē *аяар яв, хэврэг ясаа мэдээрэй*; ùmxi tülēŋ utā yèxetē, üyèr terge xàxinā yèxetē *олх түлээ утаа ихтэй, огор тэрэг хахиаа ихтэй.*

үеэлэн/ üyēleŋ (Khori., Aga., Bar., Kham.) *үеэл хоёр (бие биенээ дуудах буюу үеэл хоёрыг хоёуланг хэлэх үг): двоюродный (о братьях и сёстрах по линии отца)*; üyēlem basayad *үеэл охид*; ùxùter üyēleŋ, xatatar xàyāĺiŋ *үхтэл үеэлэн, хаттал хаялан.*

үжэнги/ ùžèŋgi (Aga., Khori.) *олхийрсон: тухлый, гнилой*; ùžèŋgi ùnùr *олхийрсон үнэр*; ùžèŋgi araha *олхийрсон арьс.*

үжэнхэй/ ùžèŋxē (Khori., Aga.) *олхий: протухший*; ùžèŋxē ùnùr *олхий үнэр*; namayāě ùžèŋxē uhaŋ *намгийн олхий ус*; ùžèŋxē arahaŋ *олхийрсон арьс*; ùxeg sō ùžèŋxē tohoŋ tere yūmbe gexede xùlē šèber *үхэг дотор олхий тос тэр юу вэ гэхэд холийн шивэр.*

үжэхэ/ ùžèxe (Aga., Khori.) *олхийрох: гнить, преть, портиться, протухать*; araha ùžèxe *арьс олхийрох*; ùžèxe xagšàxa *олхийрч хагших*; ùžèxe yutaxa *олхийрч гутах*; ùžèxe mūdaxa *олхийрч муудах.*

үзэг/ ùzeg (Khori., Aga.), ùdzeg (Tson.) 1. *үсэг: буква*; "A" ùzegē asag "*а*" *үсгийн ацаг*; "A" ùzeg èŕdimē dēžè, àyàya sāě èdēnē dēžè "A" *үсэг эрдмийн дээж, аяга цай идээний дээж*; 2. *бичиг үсэг: грамота*; ùzeg bèšèg zālyaxa *үсэг бичиг заалгах*; // Mo. üsüg

үзэлсэхэ/ ùzelsexe (Khori., Aga.), **ùdzeltsexe** (Tson.) 1. *үзэлцэх: осматривать друг друга* /напр. при встрече/; 2. *үзэлцэх: мериться*; xùse šàdalā ùzelsexe *хүч чадлаа үзэлцэх*; // Mo. üjelčekü

үзэлшэн/ ùzelšèŋ (Aga., Khori.) *үзмэрч, үзмэрчин: знахарь, гадалка*; ùzelšèn medelšènde ùzūlxe *үзмэрч мэргэнд үзүүлэх*; ùzel ùzedeg ùzelšèŋ *толгө тавьдаг үзмэрчин*; ùzelšènde ọšọžọ dala tàbiūlxa *үзмэрчиид очиж дал тавиулах*; // Mo. üjemürči

үзэсхэлэн/ ùzesxeleŋ (Khori., Aga.), **ùdzesgeleŋ** (Tson.) *үзэсгэлэн: зрелище*; ùzesxeleŋ hāěxaŋ *гоо үзэсгэлэн*; 2. *выставка*; zuryāě ùzesxeleŋ *зургын*

үзэсгэлэн; üzesxelende tàbixa *үзэсгэлэнд тавих*; // Mo. üjesküleng

үйлэдбэри/ üiledbèŕi (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson., Kham.) *үйлдвэр: производство*; nexemelē̄ üiledbèŕi *нэхмэлийн үйлдвэр*; // Mo. üyiledbüri

үйлэдбэришэн/ üiledbèŕišèŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson., Kham.) *үйлдвэрчин: производитель*; üiledbèŕišèŋ àzàlšàŋ *үйлдвэрчин ажилчин*; // Mo. üyiledbüričin

үйргэдэһэ(н)/ üirgedehe(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **üirgedese** (Tson.) *үйрдэс, үйрмэг: крохи, кроха*; xilēmenē üirgedeheŋ *талхны үйрдэс*.

үйсыхэ/ üisī̆xe (Khori., Aga.) *бохийх, тонгойх: наклоняться*; sandàĺī̆ŋ irmeg dēre üisī̆žė hūxa *сандлын ирмэг дээр бохийж суух*.

үйхыхэ/ üixī̆xe (Khori., Aga.) *бохийх, мэхийх, богцийх, бээцийх: сутулиться*; üixī̆se güixe *боохийтэл гүйх*.

үйхэгэр/ üixeger (Khori., Aga.) *бохгор, мэхгэр, богцгор, бээцгэр: сутулый*; bū̆rgenhē zūraldahaŋ üixeger yūme ēbī̆žė yàbana haŋ *бүүргэнээсээ зууралдсан бохгор юм бээцийж явна билээ*.

үйһэ(н)/ üihe(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **üise** (Kham., Tson.) *үйс: береста*; xuhanāē üiheŋ *хусны үйс*; ūihen torxo *үйсэн торх*; ūiheŋ ùlgī̆ *үйсэн олгий*; ūiheŋ haγasāŋ *үйсэн тэвш*; üihēr γal ahāxa *үйсээр гал ноцоох*; // Mo. üyisün

үлбэр/ ùlber (Aga., Khori.) *үлбэгэр: болезненный*; ùgelē̄ sagta ùlber xọ́niḍto ùbehe ùgdeg *овлийн цагт үлбэгэр хоньдод овс огдог*.

үлбэртэхэ/ ùĺbertexe (Khori., Aga.) *улбайх, балбайх, чилээрхэх: недомогать, хворать*; ùrgehe nōērtō daragdàžà ùĺbertèšèheŋ *нойртоо дарагдаж балбайчихсан*; xū̆ged xùgšèd ùlbertexe *хүүхэд хогшид чилээрхэх*; bèyė ùlbertexe *бие тавгүйрхэх*.

үлгүүр/ ùlgū̆r (Khori., Aga., Tunk., San.), **òlgū̆r** (Tson., Bar.) 1. *оосор, унжлага, зүүлт, чимэг: подвески*; altaŋxan šàsī̆tāē, mùŋgùŋxeŋ ùlgū̆rtē̄, āēdarxaŋ γansanī̆n minī̆ nùxùr *алтанхан цагтай, монгонхон оосортой, айдархан ганц нь миний нохор.* (БАД); 2. *олгүүр: вешалка*; xubsahanāē ùlgū̆r *хувцасны олгүүр*; 3. *оосор: цепочка /для подвешивания ножа к поясу/*; mùŋgùŋ ùlgū̆rtē̄ xutaγa *монгон оосортой хутга*; // Mo. elgügür

үлгы/ ùlgī̆ (Khori., Aga.), **ū̄bē̄** (San.), **ō̄bē̄** (Tunk.), **òlgī̆** (Tson.) *олгий: люлька, колыбель*; ūiheŋ ùlgī̆ *үйсэн олгий*; xū̆gedē dū̆žèŋ ùlgī̆ *хүүхдийн дүүжин олгий*; ùlgī̆ xùdelgexe *олгий ходолгох*; ùlgī̆tē̄ xū̆ged *олгийтэй хүүхэд*; tùmer hāēxaŋ ùlgī̆yė tùgderterī̆n ùdxelbèš, modoŋ hāēxaŋ ùlgī̆yė multartarī̆n ùdxelbèš *томор сайхан олгийг түгд усэртэл ошголлов, модон сайхан олгийг мултартал ошголлов.* (БМД); // Mo. ölügei

үлгыдэхэ/ ùlgī̆dexe (Khori., Aga.), **òlgī̆dexe** (Tson., Bar.) 1. *олгийдох: класть в люльку*; xū̆ged ùlgī̆dexe *хүүхэд олгийдох*; 2. *манцуйлах: пеленать,*

завёртывать в пелёнки; xūged ùlgīdexe *хүүхэд малгуйлах*; // Mo. ölügeyidekü

үлгэн/ ùlgeŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *олгон, газар доллий: мать-земля*; ùlgeŋ ùnseg dāědīn šọrōě tōhom bāěxada *олгон онцог доллийн шороо тоос байхад*; ùndertō mendegtū? ùlgendō mendebdi *ондортоо мэнд сайн уу? газар доллийдоо бид мэнд байна аа.* (БМД)

үлгэсэ/ ùlgese (Khori., Aga.), **òlgetse** (Tson.), **ùlgetse** (Kham.), **òlgòse** (Bar.) 1. *олгүүр: вешалка*; xubsahanāě ùlgese *хувцасны олгүүр*; 2. *гох дэгээ: бугор*: mixanāě ùlgese *гулууз мах олгох гох*; // Mo. elgüče

үлгэхэ/ ùlgexe (Khori., Aga., Tunk., San.), **òlgòxò** (Tson.) 1. *олгох: вешать, подвешивать, привешивать*; degel ùlgexe *дээл олгох*; 2. *ловить укрюком смирную лощадь*; urγa ùlgexe *уурга олгох*; // Mo. elgükü

үлдэхэ/ ùldexe I (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **òlsòxò** (Tson.), **ùldekù** (Kham.) *олсох: голодать, быть голодным*; gedehe ùldexe *гэдэс олсох*; ùldexedō ùrgenšė težēxe, xōhoŋxodō xulγanā težēxe *олсохдоо оготно тэжээх, хоосрохдоо хулгана тэжээх*; yėxe ėdiheŋ ùldexede tuhagūi, yėxe untahaŋ ùxexede tuhagūi *их идсэн олсоход тусгүй, их унтсан үхэхэд тусгүй*; ńüdem duralāšō, šüdùm ùldėšō *нүд минь дурлачихлаа, шүд минь олсчихлоо*; // Mo. ölüskü

үлдэхэ/ ùldexe II (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson.), **ùldekù** (Kham.) *үлдэх: отставать, оставаться /на месте/*; ùxėŕig ùldexe *тогрог үлдэх*; // Mo. üledekü

үлдэхэ/ ùldexe III (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson.), **ùldekù** (Kham.) *үлдэх, хоох*: 1. *гнать, выгонять, прогонять*; geŋhē ùldėžė γaγaxa *гэрээс үлдээж гаргах*; exe esegėšńi ùldexe bāčxa, sọxixo bāěxa, yàmaršiyė xadan mùrgežėle ùzōrē gėžė mọŕin xelebe *эх эцэг чинь хоох байх, зодох байх, ямар ч болсон моргож л үзээрэй гээж морь нь хэлэв.* (БАУ); 2. *гнаться, преследовать*; üńē ùldehem buxa *унээ хоосон бух*; // Mo. üldekü

үлеэгүүр/ üĺēgūr (Aga.) *үлээгүүр: тонкая трубка из цветного металла длиной 30-40 сантиметров для раздувания огня в очаге*; üĺēgūrēr üĺēžė γalā degžēxe gēšė nùgel gelsedeg *үлээгүүрээр үлээж галаа хогжоох гэдэг нүгэл гэлцдэг*; // üliyegür

Үлеэд/ üĺēd (Bar.) *баргын овог: баргутский род.*

үлеэхэ/ üĺyēxe (Khori., Aga.), **üĺēxe** (Tson.), **üĺiyēkù** (Kham.) *үлээх: дуть, продувать*; hàĺxiŋ üĺyēxe *салхи үлээх*; deŋ üĺyēžė untarāxa *дэнг үлээж унтраах*; xatixa üĺyēžė arγalxa *хатгийг үлээж эмчлэх*; γalā üĺyēžė ahāxa *галаа үлээж асаах*; boldogtūim boro dobun dēre dāěbū ulān tamàxà dēšė dōšọn bàŕižà šūyàsa horono, pūyàsa üĺēne *болдгийн бор толгой дээр дайв улаан тамхиа дээш доош нь барьж, шүүгитал сорно, баагитал үлээнэ.* (БМУ); // Mo. üliyekü

үлзы/ ùlzī (Khori., Aga.), **òlzī** (Tunk., San.), **òldzī** (Tson.) *олзий*: 1. *мир и счастье, благоденствие, благо*; ùlzī ụšàr bùŕildeheŋ ene hāěxaŋ ùdùr *олзий учрал бүрэлдсэн энэ сайхан одор*; 2. *символ мира и счастья /символический орнамент/*; òlzī utahaŋ *олзий хээ*; // Mo. öljei

үлигэр/ üĺiger I (Khori., Aga., Tson., Kham., Bar., Tunk., San.) *тууль, үлгэр: былина*; üĺiger domog *үлгэр домог*; üĺiger ontoxoŋ *тууль*; ùnegėńī̄ ùnegėńī̄ šàrāěyi ālami ùldežė šėldežė xùseyī̄dā, üĺigerē̄ ontoxonōěŋ utāěyi ālami xeleži zuγālži xùseyī̄dā *үнэгний үнэгний шарыг нь болбол үлдэн хоож гүйцье дээ, үлгэр туульсын уртыг болбол огүүлж хайлж гүйцье дээ.* (УТТ); // Mo. üliger

үлигэр/ üĺiger II (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Bar., Tson.) *үлгэр*: 1. *пример, образец*; hāěŋ xùnē̄ üĺiger yėxe, hā̄litāě üńē̄nē hùŋ yėxe *сайн хүний үлгэр их, сааьтай үнэний сүү их*; ùgō̄r yàbāhā uxātāě bolxo, üĺgerēr yàbāhā sesem bolxo *үгээр явбал ухаантай болно, үлгэрээр явбал цэцэн болно*; 2. *выкройка*; xuḇsahanāě üĺiger *хувцасны үлгэр*; malaγāěn üĺiger *малгайн үлгэр*; // Mo. üliger

үлигэрлэхэ/ üĺigerlexe (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *үлгэрлэх*: 1. *приводить пример*; üĺigerlėžė yàbaxa *үлгэрлэж явах*; 2. *рассказывать былину*; ùńinhō̄ nā̄šà üĺigerlėžė urdanhā nā̄šà uḏxalažà hūba *оно эртнээс наашлүлгэрлэж, урьд омноос наашутгачилан ярьж суув*; // Mo. üligerlekü

үлигэршэ(н)/ üĺigerṣ̌ė(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **ùĺigerṭ̄si(ŋ)** (Kham., Tson.) *үлгэрч, үлгэрчин: улигерчин: сказитель былин, рапсод*; üĺigerṣ̌éńi hàžā̄xa *үлгэрчнийг дуурнах*; ùnùṛšė ō̄ṛte, üĺigerṣ̌ė xàyā̄da *үнэрч оорт, үлгэрч хаяанд*; // Mo. üligerčin

үлир/ üĺir (Khori., Aga., tunk., San., Kham.) *үрэл: яблочки /дикие/*; üĺir mōěhoŋ *үрэл мойл*; üĺiṛt̄ē tohoŋ *үрэлтэй тос*; üĺir ùrmende xelsexe baha zō̄xē̄de xuḏxažà ėdideg *үрэл оромд хийлцэх буюу зоохийд хутгаж иддэг*; // Mo. öril

үлирбэ/ üĺirbe (Aga., Khori., Tunk., San., Tson., Kham.) *оролбо: клещи, щипцы*; üĺirbē̄ŋ ezeŋ ùldī̄ saγāŋ noyoŋ, xihāěŋ ezeŋ xindū saγāŋ noyoŋ nāna hāěxan dūlagtī̄ *оролбийн эзэн Үлдий цагаан ноён, хясын эзэн Хяндуу цагаан ноён сонсон соёрхогтун.* (БМД); ◊ xūšàŋ üĺirbe *хуучин оролбо (хогшин эм, эрүү амаа хавирсан хогшин)*; // Mo. örülbi

үлиһэ(н)/ üĺihe(ŋ) (Tunk.) 1. *элс: песок*; γuḇī̄ŋ üĺiheŋ *говийн элс*; üĺihen dēre nādaxa *элсэн дээр тоглох*; 2. *үнс: зола*; aryáĺi üĺiheŋ *аргалын үнс*; üĺihe šoṛōě *үнс шороо.*

үлообхилхэ/ ùlō̄ḇxilxò (Khori., Aga.) 1. *олболзох: высматривать, искать, вытягивая шею*; ùńē̄n tuγal tē̄šē̄ ùlòḇxilō̄d dēre dērehēn ū̄genebe *үнэ тугал руугаа олболзоод дээр дээрээс нь үүгнэв*; 2. *гартаа атгаж авахыг хичээх*; *перен. стремиться забрать /или прибрать/ что-л.к рукам*; xùnē̄ ula šàγā̄žà ùlō̄ḇxilžọ yàbaxa *хүний ул шагайж олболзож явах*;

үлоодэһэ(н)/ ùlō̄dehe(ŋ) (Khori., Aga.), **ùlē̄dehen** (San.), **ùlō̄desù** (Kham.) 1. *үлдэгдэл: остаток, остатки*; bùdē̄ ùlō̄dehe *босийн үлдэгдэл*; 2. *шавхруу: объедки /о пище/*; ėdē̄ xōlonōě ùlō̄dehen *идээ хоолны шавхруу*; 3. *тамхины үлдэгдэл; тамхины иш: окурок*; ùlō̄dehe xàyàxa *тамхины иш хаях.*

үлоохэ/ ùlō̄xe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson.) *үлдээх: оставлять*; xùbūdē̄ ùlō̄hòn zō̄ri *хүүдээ үлдээсэн хоронго.*

үлтэг/ ùlteg (Khori.) *өгөөмөр, өглөгч: щедрый, великодушный*; ùlteg xùŋ *өгөөмөр хүн*; ùlteg xùŋ ōŋō xōhoŋ *өглөгч хүн оортоо хоосон.*

үлтэнэг/ ùlteneg (Khori.), **ùltehen** (Aga.) *үлтэс: пакля*; ùlteneg olohoŋ *үлтэс олс.*

үлтэрэг/ ùltereg (Khori.) *үлбэгэр: тщедушный, слабый*; ùltereg bèyè *үлбэгэр бие.*

үлүү/ ùlū (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.) *илүү*: 1. *излишек, избыток*; ùlū dutū yūme dūgaṛxa *илүү дутуу юм дуугарах*; ùlū xelehenhē dutū xelehen dēre *илүү хэлснээс дутуу хэлсэн нь дээр*; 2. *лишний, излишний*; ùlū zardal *илүү зардал*; agtāěŋ xùṛxe γazar alda xeleltegūi, erēŋ xùṛxe γazar ùlū xeleltegūi *агтын хүрэх газар алд хэлэлтгүй, эрийн хүрэх газар илүү хэлэлтгүй*; 3. *лучше*; xùnhō ùlūgōr hanagdaŋxāě xùndetē γansīmńi àyàg zaŋ *хүнээс илүү санагдсан, хүндтэй ганцын мянь ааш зан.* (БАД); 4. *слишком, более, свыше*; yühehē ùlū γarā *есөөс илүү гарлаа*; ùlū xaṛažà büĺū doĺōxo *илүү харж билүү долоох*; ùlū xarād bulū ximelxe *илүү хараад булуу хэмлэх*; // Mo. ilegüü

үлүүсэ/ ùlūse (Khori., Aga., Tunk., San.), **ùlūtse** (Tson.) *илүүц: больше, чем надо, излишне, зря*; xemhē ùlūse magtaxa *хэмээс илүү магтах*; // Mo. ilegüče

үлүүшэг/ ùlūšèg (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Bar.) *илүү шиг: не очень нужный*; ùlūšèg ùge xelexe *илүү шиг үг хэлэх*; // Mo. ilegüsig

үлүүшэлхэ/ ùlūšèlxe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **ùlūtšèlxe** (Tson.), **ùlūtšèlkù** (Kham.) *илүүлэх: получать /или брать/ лишнее*; ùlūšèlžè abxa *илүүлж авах*; ùlūšèlžè ùgexe *илүүлж өгөх*; // Mo. ilegüčilekü

үлхөө/ ùlxō (Khori., Aga.) *хэлхээ: связка чего-л нанизанного*; arag yàhanāě ùlxō *араг ясны хэлхээ*; subud erdèńīŋ ùlxō *сувд эрдэнийн хэлхээ*; tùrīŋ ùlxō erdim, tùrelē ùlxō nayasa *торийн хэлхээ эрдэм, торлийн хэлхээ нагац*; ◊ ùlxōtē yàhaŋ *хэлхээтэй яс (ясан хэлхээ болсон туранхай)*

үлхы/ ùlxī I (Khori., Aga., Bar.) *ялбараг: болезнь губы, растрескивание губы посредине с внутренней стороны*; ùĺxī tudaxa *ялбараг тусах*; ùlxītē xùnē àyàyanhā yūme bū ū! *ялбарагтай хүний аяганаас юм бүү уу!*

үлхы/ ùĺxī II (Khori., Aga.) *хөмхий: челюсть*; ùlxīgō zūxa *хөмхийгөө зуух.*

үлхэлдэхэ/ ùlxeldexe (Khori., Aga.) *хэлхэлдэх: цепляться друг за друга*; basayam mordūlxada basayad bèŕēd behērē ùlxeldōd uilaldaxa *хүүхнийг мордуулхад охид бэргэд бүсээрээ хэлхэлдээд уйлалдах.*

үлхэлөө/ ùlxeĺō (Khori., Aga.) *хэлхээ: нитка /чего-л, нанизанного/*; ùlxeĺō šürü *хэлхээ шүр.*

үлхэмэл/ ùlxemel (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *хэлхмэл: нанизанный*; xatāhaŋ ùlxemel noxōěŋ xonšōr *хатаасан хэлхмэл нохойн хошуу.*

үлхэхэ/ ùlxexe (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *хэлхэх: нанизывать*; utahār ùlxexe *утсаар хэлхэх*; ùlxèžè zalγaxa *хэлхэж*

залгах; ùbehéńi ùzūrēr ùlxežė boḏxō hanaxadan ulān šọrōěyōr ōěmūlba, xara šọrōěyōr daražâṛxiba *овсний үзүүрээр хэлхэн босох гэхэд нь улаан шороогоор ойлгуулж, хар шороогоор дарчихав.* (БМУ)

үлыхэ/ ùlī̆xe (Khori., Aga., Tunk., San.), **ùĺikù** (Kham.) *олийх: вытягивать шею, задирать голову*; ùlī̆žė xaraxa *олийж харах*; ulī̆zė zoḡsoxo олийж зогсох; ùlī̆žė xōlōěŋgō toḇšọ toḇšọlxo *олийж хоолойн-хоо товч товчлох*; // Mo. öliyikü

үльбэнхэ/ üĺbeŋxe (Khori., Aga.) *элбэнх*: 1. *енот*; üĺbeŋxe aŋnaxa *элбэнх агнах*; 2. *енотовый*; üĺbeŋxe malaγāě *элбэнх малгай*; // Mo. elbengkü

үлэ/ ùle (Aga., Khori., Tunk., San.) *ол: остановка на дороге на самой высокой точке горного перевала, где обычно совершали обряд жертвоприношения*; ùle bâŕisa *ол барьц*; üŕē̆xeŋ xērī̆mńi xùlerūlheŋ ùlē̆ŋ γurban dabāndā, üyī̆ŋgē turšâda xâńilaŋxāě ùnenšėle hėšxeltē̆ amaragńi *үрээхэн хээрийг минь холрүүлсэн олийн гурван даваа даа, үеийнхээ туршид ханилсан үнэч л сэтгэлтэй амраг минь.* (БАД); // Mo. öli

үлэгшэн/ ùlegšėŋ (Khori., Aga., Tunk., San.), **ólegtšėŋ** (Tson., Kham.) *ологчин: самка /животного/*; ùlegšėŋ šọno *ологчин чоно*; // Mo. ölügčin

үлэгэ/ ùlege: **ùlege halaγa** (Khori., Aga.) *үлгэн салган: дряхлый, ветхий*; ùlege halγa bolhoŋ xùŋ *үлгэн салган болсон хүн*; // Mo. ülgen

үлэгэшэхэ/ ülegéšėxe (Khori., Aga.) *ололзох: часто вытягивать шею; задирать голову*; toγō urū ùlegéšėxe nùgùl *тогоо руу ололзох нүгэл.*

үлэдхэлэн/ ùleḏxeleŋ (Khori., Aga., Tunk., San.), **ólósxeleŋ** (Tson.), **ùlesküleŋ** (Kham.) *олсголон: голод*; ùleḏxeleŋ zuda *олсголон зуд*; ùleḏxeleŋ turaŋxa *олсголон турхан*; // Mo. ölüsküleng

үльмы/ üĺėmī̆ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *олмий: ступня*; üĺmī̆n šâŋγār duxaba *олмийн чангаар тулхэв*; xaŋ yėxe xurmastāěŋγā üĺmī̆de dùŋgėzė uḏxa yėxe ug γarbaĺńi belē̆ āg! *хан их Хурмастынхаа олмийд донгоож уг их унги гарвал минь билээ дээ.* (БМД); // Mo. ölümei

үлэн/ ùleŋ I (Khori., Aga., Tunk., San.), **ólóŋ** (Tson.) 1. *олон: голодный*; ùlen šọno *олон чоно*; ùleŋ élige *олон элэг*; ùlen šâra bataγanā *олон шар батгана*; ùlen šē̆heŋ *олон шээс*; ùleŋ xōhoŋ *олон хоосон*; ùleŋ bėyėn dērē em ūxa *олон биен дээрээ эм уух*; ùleŋ xoto *олон ходоод*; 2. *нарийн гэдэс: тонкие кишки*; ùleŋ gedeheŋ *өлөн гэдэс*; xọńinōě ùleŋ gedehēr ọŕōhoŋ ormog *хонины олон гэдсээр ороосон ороомог*; // Mo. ölüng

үлэн/ ùleŋ II *хөхөмдөг, хөхөлбий: сивый, сизый*; ùleŋ xùxe utāŋ *хохомдог хөх утаа.*

үлэн/ ùleŋ III *олон: осока*; γolōě toxōěŋ ùleŋ *голын тохойн олон*; ùxerē̆ ėdideg ùleŋ *үхрийн иддэг олон*; ùlentē̆ γazar ùxerte zoxid *олонтэй газар үхэрт зохистой*; // Mo. ölüng

үлэнхэ/ ùleŋxe (Khori., Aga.) *олон, өлөн ховдог: голодный как волк, голодный до*

яростн; ùleŋxe γụŕiŋxa šọno šėŋgi *олон хоёдог, хомхой чоно шиг*; // Mo. ölüngke

үлэхэ/ ùlexe (Khori., Aga., Tunk., San.), **ùldexe** (Tson.), **ùlekù** (Kham.) *үлдэх, үлэх: отставать, оставаться /на месте/*; γansārā ùlexe *ганцаараа үлдэх*; mùŋge ùlexe *монго үлдэх*; aґžàγar saγām bāĕsantāĕši belēb, arbaŋxaŋ xọ̀γọ̀r soŋxotōĕši belē, arbād̆xan nahatāĕ xùbūtēši belēb abayā̆ gehēr ùlōš belē *аржгар цагаан байшинтай чиг билээв, арванхан хоёр цонхтой ч билээ, арваадхан настай хүүтэй ч билээв, аавaa гэсээр үлдсэн билээ л.* (МНД): ◊ bodōšhā bodōĕ taγalsag dùrbenhē ùlexe ùgūi ~ *бодоод бодоод бодын шийр дөрөв*; // Mo. ülekü

үлэх(н)/ ùmede(ŋ) (Khori., Aga., Bar., Tunk., San.), **ùmùdù** (Kham.), **òmede** (Tson.) *омд: штаны, брюки, панталоны*; ùmede ùmdexe *омд омсох*; bụŕād ùmedeŋ ùrgeŋ alaγanagtāĕ, xelxeger tùrītē, dēde talārā xaḅtaγar xiґxag zalγātāĕ nexī ùmedem bāĕxa *буриад омд оргон алганагтай, хэлхгэр түрийтэй, дээд талаараа хавтгай хярхаг залгаатай нэхий омд байдаг*; ◊ toryoŋ ùmede ùmùdexe *торгон омд омсох (онгоний овчин авах)*; // Mo. ömüdü

үлэхэ/ ùmùdexe (Khori., Aga., Tunk., San.). **òmsòxò** (Tson.), **ùmùdekù** (Kham.) *омсох: надевать что-л. /на себя/*; ùgel arahaŋ ùmede ùmùdèžė yàbagšà hemdi *овол нэхий омд омсож явдаг сан*; azatāĕ xùŋ alba yàbūlxa, xụbitāĕ xùŋ xụyàg ùmdexe *азтай хүн алба залгуулна, хувьтай хүн хуяг омсоно*; altatāĕyė ùmùdebėšyė mùґten toroxogūi, amtatāĕyė ėdibėšyė arāndan toroxogūi *алттыг омсовч мороод тогтохгүй, амттыг идэвч араанд шингэхгүй*; ùmùdežė yàbahaŋ xubsahayā̆ multa tataŋ tāĕlžà axayā̆ yàhan dēre delgežė xàyàba *омсож явсан хувцаа мулт татан тайлж ахынхаа ясан дээр дэлгэж хаяв.* (БМУ); // Mo. emüskü

үмсэ/ ùmse (Khori., Aga.), **ùmšė** (Bar.), **ùmtši** (Tson., Kham.) *омч: собственность*; ùmse xùreŋge *омч хороно*; ùmsò tahalxa *омчоо хуваах*; nīxemīŋ ùmse *нийгмийн омч*; òmsēŋ oloŋ xelberi *омчийн олон хэлбэр*; // Mo. ömči

үмсэлхэ/ ùmselxe (Khori., Aga.), **ùmšėlxe** (Bar.), **ùmtšilxe** (Tson., Kham.) *омчлох: предоставлять в собственность, наделять*; ùmselžė aḅxa *омчилж авах*; ùmselžė ùgexe *омчилж огох*; γazar ùmšėlxe *газар омчлох*; // Mo. ömčilekü

үмсэтэн/ ùmseteŋ (Khori., Aga.), **ùmšėteŋ** (Bar.), **ùmtšiteŋ** (Kham., Tson.) *омчтон: собственники, единоличники*; xubīŋ ùmseteŋ *хувийн омчтон*; // Mo. ömčiten

үмхи/ ùmxi (Khori., Aga.), **ömxi** (Tson.), **ùmùki** (Kham.) 1. *омх: гниль, труха*; modonōĕ ùmxi *модны омх*; 2. *гнилой*; ùmùki modon utā yėketī üyir terge xakinā yėketī (Kham.) *омх мод утаа ихтэй, өгөр тэрэг хахинаа ихтэй*; // Mo. ömüki

үмхирхэ/ ùmxiґxe (Khori., Aga.), **òmxiròxò** (Tson.), **ùmùkirekù** (Kham.) *омхрох: гнить, тлеть, ветшать*; ùmxiґhen tùgesūl *омхорсон хожуул*; ùmùkiresen tùlē utā yėketī agtši (Kham.) *омхорсон түлээ утаа ихтэй байдаг*; arbaŋxaŋ alda urγatāĕši belēb, arγalā tüšihēr ùmxirlēle sā̆ši *арванхан алд уургатай сан билээ, аргалаа түшсээр омхорлоо л цааш.* (МНД); // Mo. ümükirekü

үмэгэр/ u̇meger (Khori., Aga., Tunk., San.), **ȯmeger** (Tson.) *омгор: с поджатыми губами, поджатый-о губах*; u̇meger ural *омгор уруул*; u̇meger amatāĕ šėl *омгор аптай лоих*; // Mo. ömüger

үмэдхэл/ u̇medxel (Khori., Aga., Tunk., San.), **ȯmȯsxel** (Tson.), **u̇medkel** (Kham.) *омсгол: одеяние*; bo̅gē̅ u̇medxel *боогийн омсгол*; xu̇bu̅nē̅ esege exe, du̇tu̅n tu̇relxidtende basaγanāĕ esege exe xo̱yo̱r xuda urug bā́ildažā u̇medxel u̇medxexe gėžė toryon degel, samsa, ūžā, γutul, malγāĕ u̇medxedeg yo̱ho zansaltāĕ *ховгүүний эцэг эх ойр торлийнхонд хүүхний эцэг эх хоёр худураг барилдаж омсгол омсгоно гэж торгон дээл, цамц, ууж, гутал, малгай омсгодог ёс заншилтай*; // Mo. emüskel

үмэлзэхэ/ u̇melzexe (Khori., Aga.) *омолзох: поджиматься /напр о губах/*; uilaxā hanād uralāĕn u̇melzexe *уйлах гээд уруул нь омолзох*; // Mo. ömüljekü

үмэнэ/ u̇mene (Khori., Aga.), **ȯmȯne** (Tson.), **emu̇ne** (Kham.) 1. *омно: перед*; xamaγāĕ u̇mene *хамгийн омно*; 2. *урд, омно: тому назад*; olon žėlē̅ u̇mene *олон жилийн омно*; 3. *омно: перед, впереди*; bāĕšiŋγāĕ u̇mene uryahaŋ u̇nder u̱lā̅hunūd *байшингийн омно ургасан ондор улиаснууд*; // Mo. emün-e

үмэрихэ/ u̇mė́rixe (Khori., Aga.), **ȯmȯ́rexe** (Tson.) *эвхрэх, атирах: сжиматься, свёртываться*; u̇mė́riž̇ė unaxa *атирч унах*; u̇mė́riŋ xataxa *омрон хатах (нарийндаа хатах, хорголоо тоолох)*; bi̅den beldižė, ugi̅den u̇mė́riŋ xataxa *бийд нь бялхалзаж, үгүйд нь хорголоо тоолох*; // Mo. ömürekü

үмэхэй/ u̇mexē̅ (Khori., Aga., Tunk., San.), **ȯmxi̅** (Tson.), **emükī̅** (Kham.) *омхий: тухлый, вонючий*; u̇mexē̅ u̇ner *омхий үнэр*; emükī̅ u̇nu̇r γutana (Kham.) *омхий үнэртэнэ*; // Mo. ömükei

үнгүүрхэ/ u̇ŋgū̅rxe (Tunk.) *ихэрхэх, томорхох: важничать, чваниться, проявлять высокомерие*; xu̇nde u̇ŋgū̅rxe *хүнд ихэрхэх.*

үнгэ/ u̇ŋge (Khori., Aga.), **ȯŋgȯ** (Tson.) 1. *онго: цвет, окраска*; si̅beger u̇ŋge *цийлгэр онго*; 2. *гадар: лицевая сторона, верх /одежды, правая сторона материи/*; u̇ŋge dotor *онго дотор*; degelē̅ u̇ŋge tataxa *дээлийн онго татах*; u̇ŋge xu̇dehen degel *онго ходсон дээл*; 3. *онго царай: наружность, вид*; u̇ŋge žu̇he oroxo *онго зүс орох*; u̇ŋge zühō̅ aldaxa *онго зүсээ алдах*; 4. *дууны онго: тембр*; baryàl u̇ŋgēr dūlaxa *баргил онгоор дуулах*; // Mo. öngge

үнгэгүй/ u̇ŋgegüi (Khori., Aga.), **ȯŋgegüi** (Tson.) *онгогүй: бесцветный*; u̇ŋgegüi uhaŋ *онгогүй ус*; // Mo. öngge ügei

үнгэжэхэ/ u̇ŋgėžėxe (Khori., Aga.), **ȯŋgedžėxe** (Tson.), **u̇ŋgedžėku̇** (Kham.) *онгожих: приобретать цвет*; u̇ŋge šārāĕ orōd u̇ŋgėžėxe *онго царай ороод онгожих*; // Mo. önggejikü

үнгэлзэхэ/ u̇ŋgelzexe (Khori., Aga.), **ȯŋgeldzexe** (Tson.), **u̇ŋgu̇ldzeku̇** (Kham.) *онголзох: претендовать, посягать, покушаться*; toγō urū u̇ŋgelzexe mū yo̱ro *тогоо руу онголзох муу ёр*; // Mo. önggeljekü

үнгэлиг/ u̇ŋgė́lig (Khori., Aga., Kham., Tunk., San.), **ȯŋgė́lig** (Tson.) *онголөг: цветистый, цветастый*; u̇ŋgė́lig hāĕxan

šàrāĕ *онголог сайхан царай*; // Mo. önggelig

үнгэлхэ/ ùŋgelxe (Khori., Aga., Tunk., San.), **òŋgelxe** (Tson.), **ùŋgelkù** (Kham.) *онголох*: 1. *раскрашивать, покрывать краской, расцвечивать*; šċrēr ùŋgelxe *будаар онголох*; 2. *зүлгэх*: *наводить глянец, полировать, шлифовать, облицовывать*; ùŋgelžė arš̆àxa *онголж арчих*; 3. *өнгө татах*: *шить верх /шубы/*; degel ùŋgelxe *дээл онголох*; // Mo. önggelekü

үнгэн/ ùŋgeŋ (Tunk.) *арьсны хөрс (өнгө)*: *мездра*; arahàńi ùŋgeŋ *арьсны өнгө*.

үнгэрүү/ ùŋgerū̄ (Khori., Aga., Kham.), **òŋgerū̄** (Tson.) *дэндүү, хэтэрхий*: *чрезмерный, излишний*; ùŋgerū̄ yėxēr arxidaxa *дэндүү ихээр архидах*; ùŋgerū̄ hāĕxaŋ xudalhā ùnen sexen dēre *хэтэрхий сайхан худлаас үнэн шударга нь дээр*.

үнгэрэнтэхэ/ ùŋgerentexe (Khori., Aga., Kham.) *онгорох шахах*: *почти мишовать*; ùŋgerenteŋ aldaba *онгөрөх шахав*.

үнгэсэ/ ùŋgese (Aga., Khori.) *хажлага*: *узкая полоска пушнины, пришиваемая на отложной воротник*; hexemel zaxada xùbō̄gē̄n dēde talār xalahaŋ aŋyāĕ araha gù xu̍ŕyanāĕ arahār xažàhaŋ ùŋgese *сохмол (эргүүлгэн) захын ховооний дээд талаар халсан ангийн арьс буюу хурганы арьсаар хажсан хажлага*.

үндыхэ/ ùndī̄xe (Khori., Aga.), **òndī̄xe** (Tson., Bar.), **ùndī̄kù** (Kham.) *ондийх*: *подниматься, вставать*; oron dērehē ùndī̄xe *орон дээрээс ондийх*; // Mo. öndeyikü

үндэгэлхэ/ ùndegelxe (Khori., Aga.), **òndegelxe** (Tson., Bar., San.), **ùndegelkù** (Kham.) 1. *өндөглөх*: *класть яйца, нестись /о птицах/*; tàxiā̄ ùndegelxe *тахиа өндөглөх*; 2. *откладывать яички /о насекомых/*; taŕxāŋ ùndegelxe *жоом өндөглөх*; // Mo. öndegelekü

үндэгэн/ ùndege(ŋ) (Khori., Aga.), **òndege** (Kham., Tson.) 1. *өндөг*: *яйцо*; tàxyā̄yāĕ ùndegeŋ *тахианы өндөг*; ùndegenhē yàha bėdiŕxe ō̄xònhō̄ šùrbehe bėdiŕxe *өндөгнөөс яс эрэх, оохноос шормос бэдрэх*; ùndegen tàxiāyā huryāgūi *өндөг тахиагаа сургаагүй*; ùge xelexede delgerxe, ùndege daraxada delbeŕxe *үг хэлэхэд дэлгэрнэ, өндөг дарахад хагарна*; 2. *хурууны өндөг*: *подушечки /на пальцах/*; ùndegenē̄gō̄ šụha abx̄ūlxa *өндөгнийхөө цус авахуулах*; ◊ ùndegeŋ xàtixa *өөхөнд ороосон боор шиг (эрх танхи)*; // Mo. öndege

үндэгэнэхэ/ ùndegenexe (Khori., Aga., Tunk., San.), **òndegenexe** (Tson.), **ùndegenekù** (Kham.) *ондолзох*: *то и дело приподниматься*; *маячить, покачиваться /напр.в седле/*; emēl dērē ùndegenežė yàbaxa *эмээл дээрээ ондолзож явах*; // Mo. öngdegenekü

үндэр/ ùnder (Khori., Aga., Kham.), **ònder** (Tson., San., Bar.) *өндөр*: *высокий, возвышенный*; ùnder xabahaŋ *өндөр хавирга*; ùnder ūla *өндөр уул*; ùnder hāĕxaŋ gùre xadī̄n dosō *өндөр сайхан гүр хадны дотор*; ùnder bėyē̄ sexelem bodožọ, ùrgen sēžē̄ teleŋ xelexe *өндөр биеэ цэхлэн босож, өргөн цээжээ тэлэн хэлэх*; ◊ ùnder malayāĕ ùmedxexe *өндөр малгай өмсгөх*; // Mo. öndür

үндэрдэхэ/ ùnderdexe (Khori., Aga.), **ònderdexe** (Tson., Bar.), **ùnderdekù** (Kham.) *ондөрдөх*: *быть чрезмерно высо-*

ким; γazar ùnderdō̄d bèyèdem zǫxid bèšè *газар ондордоод биед минь зохисгүй байна*; // Mo. öndürdekü

үндэрлиг/ ùnderĺig (Khori., Aga., Kham.), **ònderĺig** (Tson., San.) 1. *дэв, дэвсэг: высоковатый*; ùnderĺig γazarta gerē bàŕixa *ондорлог газарт гэрээ барих*; 2. *ондорлог: высотка, возвышенность*; ùnderĺigī̄ ezelxe *ондорлогийг эзлэх*; // Mo. öndürlig

үндэрлэхэ/ ùnderlexe (Khori., Aga.), **ùnderlexe** (Tson., San.), **ùnderlekù** (Kham.) 1. *ондорлох*; *делать более высоким, поднимать, повышать*; dere ùnderlexe *дээр ондорлох*; 2. *босох: пробуждаться ото сна*; ùnderlexe bolōgüi gùtō̄ *ондорлох болоогүй л байна уу*; zāě ùnderlehū̄bdidā *за ондорлоцгоое доо*; // Mo. öndürlekü

үндэhэлхэ/ ùndehelxe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **ùndeselxe** (Tson.), **ùndeselkù** (Kham.) *үндэслэх*: 1. *пускать корни*; modo ùndehelxe мод үндэслэх; 2. *исходить, вести начало, происходить от чего-л*; xun šụbūnhā ùndehelheŋ *хүн шувуунаас үндэслэсэн*; 3. *основываться, базироваться на чем-либо*; bàŕimta dēre ùndehelžė xelēd bàĺšī̄sa bàŕixa *баримт дээр үндэслэж хэлээд улайтал барих*; // Mo. ündüsülekü

үндэhэ(н)/ ùndehe(ŋ) I (Khori., Aga., Tunk., San.), **ùndùhù** (Bar.), **ùndesù(ŋ)** (Kham., Tson.) 1. *үндэс*: а) *пускать корни*; modonōě ùndeheŋ *модны үндэс*; б) *основа, основание, базис, начало, источник, происхождение*: ùndehe hūŕi *үндэс суурь*; onolōě ùndehe *онолын үндэс*; ùndehe bolγom bàŕimtalxa *үндэс болгон баримтлах*; 2. *үндсэн*: а) *коренная*; ùndeheŋ àyàγa *үндсэн аяга*; ùndeheŋ γāhaŋ *үндсэн гаанс*; ùndehen tabag *үндсэн таваг*; б) *основной*; ùndeheŋ xūĺi *үндсэн хууль*; ùŋge bèŕī̄ŋ àmitaŋ ùbermigī̄ŋ sàžinī̄yė ō̄re ō̄rēŋgō̄ sàxixī̄ŋ ùndùhùn xūlī̄ŋ zaŗšàmtāě *онго бүрийн амьтан овормигийн шашныг оор оорсдоо сахихын үндсэн хуулийн зарчимтай*. (HXM); // Mo. ündüsün

үндэhэ(н)/ ùndehe(ŋ) II (Khori., Aga., Bar., Tunk., San.), **ùndesù(ŋ)** (Kham., Tson.) *үндсэн*: *национальный*; ùndeheŋ xelemnāě xadā moŋγol xele *үндсэн хэл маань бол монгол хэл*; // Mo. ündüsün

үндэhэрхэг/ ùndeheŗxeg (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **ùndeseŗxeg** (Tson.), **ùndesùŗkeg** (Kham.) *үндсэрхэг*: 1. *коренастый*; ùndeheŗxeg bùxe modoŋ *үндсэрхэг бөх мод*; 2. *националист*; ùndeheŗxeg ùzel γarγaxa *үндсэрхэг үзэл гаргах*; // Mo. ündüsürkeg

үнээ(н)/ üńē̄(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Bar., Tson.) *үнээ*: *корова*; ulāgšà üńē̄ŋ *улаагч үнээ*; xihuraŋ üńē̄ŋ *хусран үнээ*; hubāě üńē̄ŋ *сувай үнээ*; moŋγol üńē̄ŋ *монгол үнээ*; harlaγāě üńē̄ŋ *сарлагийн үнээ*; üńē̄ hāxa *үнээ саах*; üńē̄ ėbilgexe *үнээ ивэлгэх*; üńē̄ šọbtoŗxo *үнээ шүүтрэх*; üńē̄nē̄ hùŋ *үнээний сүү*; üńē̄ndē γaŗxa *үнээгээ саахаар гарах*; ùgehē ùge γaŗxa, üńē̄nhē tuγul γaŗxa *үгнээс үг гарна, үнээнээс тугал гарна*; busaxa hamaγanda üńē̄ tuγal ńī̄lexe xamāgüi *буцах эхнэрт үнээ тугал нийлэх хамаагүй*; ◊ üńē̄ŋ ùxexedē hū̄ oroxo *үнээ үхэхдээ сүү орох (алдагдсан загас алд болдог)*; // Mo. üniy-e

үнээшээн/ üńē̄šèŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **üńē̄tšèŋ** (Tson., Kham.)

үнээчин: *доярка, коровница*; negeḏxelē üńēšèŋ *нэгдлийн үнээчин*; // Mo. üniyečin

үнжэгдэхэ/ ùnžègedexe (Khori., Aga.) *үнээний хохонд тос түрхэх: смазывать сливками /соски коровы при доении/*; üńēgē ùnžègedežè hāxa *үнээний хохонд тос түрхээд саах*; urlā ùnžègedexe *сахлаа хөдлөх*; dọĺōbor xurγā ùnžègedexe *долоовроо долоох.*

үнжэгэ(н)/ ùnžège(ŋ) (Khori., Aga.) 1. *өнжиг, учиг: сливки /как мазь для смазывания сосков коровы при доении/*; hùn dēre togtohon sùsegī ùnžège gèžè neretē *сүүн дээр тогтсон цөцгий онжиг гэж нэртэй*; xùnegtē ùnžège tùrxiōd üńēndṑ γarxa *онжиг түрхээд үнээндээ гарах*; 2. *булбарай, зоолон, эмзэг: нежный*; àžàl xèžè ùzōgüi ùnžègeŋ xurγaŋ *ажил хийж үзээгүй булбарай хуруу*; ōxem bèyètеŋ, ùnžègeŋ γartaŋ *оохон биетэн, өндгөн гартан.*

үнжэхэ/ ùnžèxe (Khori., Aga., Tunk., San.), **òndžòxe** (Tson.), **ùndžèkù** (Kham.) *онжих*: 1. *дневать, проводить сутки*; ùnžèxe xonoxo *онжиж хонох*; 2. *с соед. деепр. выражает целодневное действие весь, целый день*; bùteŋ hāēŋ ùder àžàllàžà ùnžèxe *бүтэн сайн одор ажиллаж онжих*; 3. *пропускать, через*; žèl ùnžōd turγallaxa *жил онжоод тугаллах*; // Mo. önjikü

үни/ üńi (Khori., Aga., Tunk., San.) *оно: давно, долго*; üńi udāŋ *оно удаан*; üńi eŋenhē *оно эртээс*; üĺi teli, üńī bolō *тийм ээ тийм. өнө удаан болжээ.* (БМД); ūleŋxeŋ xētē güĺimetē ùnderxem boro ulānīš tàńibalgūib, üńi xolōēŋ ūlzāgūi lād üyīŋgō̄ šàmāēγā tàńibagūilbi *үүлэнхэн хээтэй голомтэй ондорхон бор улааныг чинь таньсангүй, оно холын уулзаагүй болохоороо үеийнхээ чамайгаа таньсангүй.* (БАД); üńi zàyānda *аль эрт, янсан галавт*; // Mo. öni

үнинэй/ üńinē (Khori., Aga., Kham.) *эртний, өнийн, өнө холын: давний, давнишний*; üńinē tàńil *эртний танил*; üńinē ūlzāgūibdi xọyūlā *өнө холын уулзаагүй шүү, хоёулаа*; üńinē saγāē èxinde *онийн цагийн эхэнд*; üńinē bụŕād dūŋ *хуучны буриад дуу.*

үнир/ ùńir (Aga., Khori., Kham.), **ùnùr** (Tunk., San.), **ùnòr** (Tson.) *өнөр: многосемейный, многодетный*; adūγārā bàyàn sulatāē, àšārā ùńir sulatāē arban tabatāē āēdūrāē mergeŋ *адуугаараа баян цолтой, ачаараа онор алдартай арван тавтай Айдурай мэргэн.* (БМУ); // Mo. önir

үниржэхэ/ ùńiržèxe (Aga., Khori., Tunk., San., Tson.) *онөржих: размножаться, плодиться; обзаводиться многочисленной семьёй, становиться многодетным*; ùnšèŋ xùŋ üńiržèxe, ùgītē xùm bàyžàxa *өнчин хүн онөржих, үгээгүй хүн баяжих*; // Mo. önirjikü

үнөохэндэ/ ùnōxende (Tunk.) *энүүхэнд: вот здесь*; ùnōxende bāēxa *энүүхэнд байгаа*; nāšā yèrēd ùnōxende zogso *наашаа ирээд энүүхэнд зогс.*

үнсэг/ ùnseg (Khori., Aga., Tunk., San.), **òntsòg** (Tson.), **ùntsek** (Kham.) 1. *өнцөг: обух*; hùxīŋ ùnsegēr sọxixo *сүхийн өнцөөр цохих*; 2. *тохой: излучина, изгиб, лука (реки)*; xaḅtaγāē sanaγāēŋ ùnsegte xabaržāntāēbdi manāēxi, xanitam bulta

suglartï, nādam bolxo, manāĕda *хавтгай Санагын тохойд хаваржаатай манайх, хань ноход бүгд цугларцгаа, наадам болно, манайд.* (БАД); // Mo. önčüg

үншэн/ ùnšėŋ (Khori., Aga.), **ònšėŋ** (Bar.), **òntšėŋ** (Tson., San.), **ùntšėŋ** (Kham.) 1. *ончин: сирота*; ùnšėŋ inzaγaŋ *ончин янзага*; ùnšėŋ ùrōheŋ yàbahaŋ xùmbi *би ончин ороосон явсан хүн*; ùgïtē xùnde ed zōŕi šụxag, ùnšėŋ xùnde ėdē xōlo šụxag *үгээгүй хүнд эд хороогүй чухаг, ончин хүнд идээ хоол чухаг*; 2. *ганц: одинокий*; ùnšėŋ γansa xāĕlāhaŋ *ончин ганц хайлаас*; 3. *ончин хавирга: самое нижнее, последнее ребро*; ùhōgō ùnšėŋ xabahandā zaŋgidaxa *ошоогоо ончин хавиргандаа зангидах, хорслоо хорхой идссэн араандаа зуух*; xanïŋ ùnšėŋ *ханын завсар*; naranāĕ tụyā̀ xanïn ùnšėnde tudaxa *нарны туяа завсар ханаар тусах*; ◊ ùnšėŋ xabahanāĕ ọyōṛto ńūxa *ончин хавирганыхаа ёроолд нуух (хорхойтой араандаа зуух/ хонзогноож явах)*; // Mo. önüčin

үншэрэл/ ùnšėrel (Khori., Aga.), **ònšėrel** (Bar., San.), **òntšėrel** (Tson.), **ùntšėrel** (Kham.) *ончрол: сиротство*; ùnšėrel xaxasal ùžėžė zobožọ tụĺižà yàbahaŋ xùŋ *ончрол хагацал үзэж, зовж туйлдаж явсан хүн*; // Mo. önüčirel

үншэрэнги/ ùnšėreŋgi (Khori., Aga.), **ònšėreŋgi** (Bar.), **òntšėreŋgi** (Tson.), **ùntšėreŋgi** (Kham.) *ончронго: сиротливый*; ùnšėreŋgi γansārdū *ончронго ганцаардуу*; // Mo. önüčirenggi

үншэрхэ/ ùnšėṛxe (Khori., Aga.), **ònšėṛxe** (Bar.), **òntšòṛkù** (Tson.), **ùntšòrkù** (Kham.) *ончрох: становиться сиротой*; baγadā ùnšėṛheŋ üxibūŋ *багадаа ончирсон хүүхэд*; // Mo. önüčirekü

Үншээв/ ùnšē̄w (Bar.) *баргын овог: баргутский род.*

үнэгэшэлхэ/ ùnegėšėlxe (Aga.), **ùnegėtšėlkù** (Kham.) *үнэгчлэх: улыбаться во сне /о грудном ребенке/*; ńārāĕ xūged ùnegėšėlxe *нярай хүүхэд үнэгчлэх*; ùnegėšėlxeden hėyïgēr xāĕšàlžà ùlgegtï *үнэгчлэхэд нь эсгийгээр үнэг хайчилж олгоорэй*; // Mo. ünegečilekü

үнэншэхэ/ ùnenšėxe (Khori., Aga.) *үнэмших: считать правильным, верить, уверовать*; šėxendē ùnenšėxe *чихэндээ үнэмших*; // Mo. ünensikü

үнэршэ/ ùneṛšė (Khori., Aga., Bar., Tunk., San.), **ùneṛtši** (Tson., Kham.) *үнэрч: чутьистый /о собаке/*; ùneṛšė noxōĕ *үнэрч нохой*; ùneṛšė ōṛte, üĺigeṛšė xàyā̀da *үнэрч оорт, үлгэрч хаяанд*; // Mo. ünürči

үнэршэлхэ/ ùneṛšėlxe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **ùneṛtšilxe** (Tson.), **ùneṛtšilkù** (Kham.) *шиншх: чувствовать запах; чуять /о животных/*; ùneṛšėlžė šėnšėxe *шиншиж шиншлэх*; ùneršėlxedē ùnerïn tàńixa, amtalxadā amtāĕn medexe *үнэрчлэхдээ үнэрийг нь танина, амтлахдаа амтыг нь мэднэ*; // Mo. ünürčilekü

үнэһэ(н)/ ùnehe(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.), **ùnùhù** (Bar.), **ùnese** (Tson.), **ùnesù** (Kham.) 1. *үнс: зола, пепел*; ùnehē γaγaxa *үнсээ гаргах*; ùnehen dēre xüĺbōxe *үнсэн дээр холбоох*; ùnehe šọrōĕ *үнс шороо*; ùnehen toborog bolγoxo *үнсэн товрог болгох*; ùnehe šàndarū xïdexe *үнс чандруу хийсэх*; ùnehe šọrōĕ sasàžà namnaxa *үнс шороо цацаж, үлдэж хөвөн намнах*; 2.

үнсэн: пепельный, подобный пеплу; ùnehen̡ хùхе *үнсэн хох*; ùnehem boro *үнсэн саарал*; ùnehen šàrāč *үнсэн царай*; ùnehen sambar *үнсэн самбар: грифельная доска*; ùnehen sambar dēre xulahaŋ gūr̡hār ùzeg bèšèžè huragšàhemdi *үнсэн самбар дээр хулсан үзгээр үсэг бичиж суралцдаг сан*; ◊ ùnehendē ùŕyèžè, tōhondō tọŕyọxo *тоос тортогоо ходолгож суух (эгэл жирийн бор амьдралаар амьдрах)*; // Mo. ünesün

үнэһэхэ/ ùnehexe (Khori., Aga.), **ùnesexe** (Tson.), **ùnedekù** (Kham.) 1. *үнэрлэх: нюхать, обнюхивать*; mùre ùnehexe *мор үнэрлэх*; 2. *үнсэх: целовать*; tùntūyī̆n ùnehexe *духыг нь үнсэх*; ùneheŋ tālaxa *үнсэн таалах*; // Mo. ünüskü

үрбыхэ/ ùrbī̆xe (Khori., Aga., Tunk., San.), **òrbī̆xe** (Tson.), **ùrbī̆kù** (Kham.) *орвийх: торчать, ерошиться*; ùrbī̆žè zogsoxo *орвийж зогсох*; // Mo. örbüyikü

үрбэгэнэхэ/ ùrbegenexe (Khori., Aga.), **ùrbegenekù** (Kham.) *орвогонох*: 1. *ощущать щекотание*; ńurya ùrbegenexe *нүүрэ орвогонох*; 2. *першить*; xōlōě ùrbegenexe *хоолой орвогонох*; // Mo. örbegenekü

үрбэгэр/ ùrbeger (Khori., Aga., Tunk., San.), **òrbógòr** (Tson.) *оровгор: редкий, торчащий*; ùrbeger ùheŋ *орвогор үс*; // Mo. örbeger

үргоо/ ùrgō (Khori., Aga.), **òrgō** (Tson.), **òrgē** (Bar.) *оргоо: палата, ставка, юрта высокопоставленного лица*; noyọnōě ùrgō *ноён оргоо*; ùbege hamayaŋ xọyọr ùrgōden orọžọ bāěbad *овгон эмгэн хоёр оргоонд нь орж ирэв* (БАУ); // Mo. örgüge

үргоолгэн/ ùrgōlgeŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *үргэлэг: облава*; šọnī̆n ùrgōlgeŋ *чоныг үргэлэг*; // Mo. örgügelge

үргоон/ ùrgōŋ (Tunk.) *оргоо: дом (возвышенный стиль)* ùrgōŋ hāěxaŋ sōl *оргоо сайхан байшин.*

үргоохэ/ ùrgōxe (Khori., Aga., Tunk., San.), **ùrgēxe** (Tson.), **ùrgēkù** (Kham.) *үргэх: пугать /на облавной охоте/, отпугивать, спугивать*; bataγanā ùrgōxe *батгана үргэх*; aŋ ùrgēxe *ан үргэх*; ùrgōžè dọbiōxo *үргэжж айлгах*; ùrgōžè tūxa *үргэжж туух*; šọno ùrgōxe *чоно үргэх*; // Mo. örgügekü

үргүүбшэ/ ùrgūb̡šè (Tunk., San.) *дамнуурга: коромысло*; ùrgūb̡šēr uha zōxo *дамнуургаар ус зөөх*; ùrgūb̡šètē̆ xitasūd *дамнуургатай хятадууд*; ùrgūb̡šè ùrgelheŋ zoŋ *дамнуурга дамнасан улс.*

үргэбшэ/ ùrgeb̡šè (Khori., Aga.) *үүргэвч: заплечный мешок, ранец, котомка, ноша*; ùrgeb̡šè ùrgelxe *үүргэвч үүрэх*; // Mo. egürebči

үргэл/ ùrgel (Khori., Aga., Kham., Tunk., San.), **òrgòl** (Tson.) *оргол*: 1. *жертва, дар*; ùrgel ùrgexe *оргол оргох*; 2. *подношение, пожертвование*; ùrgel mùrgel xèžè üile todxor̡hō halxa *оргол моргол хийж, гай тотгороос салах*; 3. *плата за требы*; hùme xī̆d bàŕūlxār ùrgel badar bàŕixa *сүм хийд барилгахаар оргол бадар барих*; // Mo. ergül

үргэлхэ/ ùrgelxe (Khori., Aga., Bar., Tunk., San.), **ūrexe** (Tson.), **ùrgelkù** (Kham.) *үүрэх: носить /на плечах, спине/*;

bū ürgelxe *бүү үүрэх*; tūlmag ürgelxe *шүүдэй үүрэх*: tāyāg tulžā tār ürgelxe *таяг түлж, таар үүрэх*; xūgedē ürgelēd yābaxa *хүүхдээ үүрэхэд явах*: ńurγā ürgelxe *рүхи за спину*: *нүрүүгээ үүрэх*; mēšēgtē xēd ürgelōd geŋtē abādād dolōn toγōētōē maŋγadxāē uŋxedō bārād ülgēšxō *мүүдэйндээ хийгээд үүрэхэд гэртээ авачаад долоон толгойтой мангас өрөндөө барьад өлгөчихсөө*. (БАУ); // Mo. egürekü

үргэмжэ/ ürgemžė (Aga., Khori., Tunk., San.) *өргөмж*: *забота, уход, присмотр*; oron delexēŋ ürgemžė *орон дэлхийн өргөмж*; ōdō uŋgete delexēgē ürgemžōrīn zaxalan durdanam *өдөө өнгөт дэлхийнхээ өргөмжөөр нь эхтэн дүрднам*. (БМД); // Mo. ergümji

үргэмэл/ ürgemel (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.), ōrgūmel (Tson.) *өргөмөл*: *приёмный*; ürgemel xübūŋ *өргөмөл хүү*; ürgemel basaγaŋ *өргөмөл охин*; // Mo. ergümel

үргэн/ ürgeŋ I (Khori., Aga., Tunk., San.), ōrgeŋ (Tson.) 1. *өргөн*: *широкий, расширенный*; ürgeŋ γol *өргөн гол*; ürgen šārāē *өргөн цараа*; ürgem mūŋtē xūŋ *өргөн мөртэй хүн*; ürgeŋ xereglēnē barā *өргөн хэрэглээний бараа*; üge xūr ürgen zamtāē *үг яриа өргөн замтай*; 2. *эн*: *ширина*; būdē ürgeŋ *бөсийн эн*; ürgeńīn tūdī modo *эн нь төдөн мод*; // Mo. örgen

үргэн/ ürge(ŋ) II (Khori., Aga., Kham.), örū (Tson.) 1. *эрүү*: *челюсть*; uta ürge *урт эрүү*; ürge zālaxa *эрүү заах*; bāyāŋ xūnē ūrēn ardag ügītē xūnē ürgeŋ ardag *баян хүний үрээ нь ардаг, үгээгүй хүний эрүү нь ардаг*; ürgenē üzūŋte zarγāēn zaxada γarba *эрүүний үзүүрт заргын захад гараа*; 2. *частое*: *разговоры, болтовня*; ürge amā delxēxe *хэл амаа дэлгэх*; ürgō būlūdexe *хэл амаа биүүдэх*; ürge aman zoxolxo *хэл ам нь загатнах*; ürgō toĺxixo *хэл амаа хүрцлах*; ürge šāŋnaxa *аманд орчих гэж байх*; ürge amanīn gėžė ūlīrbe xāēšā šēŋgi *хэл ам нь гэж, хэдэг хянгар шиг*; ürgō xabšā *хэлээ тат*; 3. *эрүү (чарганы)*: *полозья*; šārγanāē ürge *чарганы эрүү*; ◊ ürgenīn gėžė modoŋ xirō *эрүү нь гэж модон хөрөө (эрүүний шөл уулгах/ яншаа, үргэлж үгэлж байдаг)*; // Mo. ereü

үргэн/ ürgeŋ III (Aga., Khori.) *хөвө*: *запас съестного на зиму в норах полевых мышей*; zārīm zoŋ xulγanānāē suglūlhaŋ ürgentē γazar tēšė ūxerē tūdag, yėxe hāñ xūitende šuγūi sō orūlžā burγāha otolžo ügdeg bāēγā *зарим хүмүүс хуланы цуглуулсан хөвөтэй газар тийш үхрээ түүдэг, ид хүйтэнд шүүй дотор орууллж бургас цавчиж өгдөг байлаа*.

үргэх/ ürgexe I (Khori., Aga., Tunk., San.), örgöxö (Tson.) 1. *өргөх*: *поднимать /вверх/*; tug ürgexe *туг өргөх*; γar dērē ürgexe *гар дээрээ өргөх*; ńidxē ürgexe *хөмсгөө өргөх*; γarā ürgexe *гараа өргөх*; taŋγārig ürgexe *тангарах өргөх*; 2. *өсгөх*: *перен. поднимать /или ставить/ на ноги, воспитывать, выращивать*; ürgėžė ūdxexe *өргөж өсгөх*; ūber dērē ürgeheŋ ürgen dōrō ōbēlheŋ *өвөр дээрээ өсгөсөн эрүүн доороо бүүвэйлсэн*. (БМУ); 3. *тэнхрүүлэх*: *подвешивать /об истощённом и падающем от бескормицы животном/*; ürgėžė tenžēxe *өргөж тэнхрүүлэх*; 4. *барих*: *приносить в дар, предподносить, приносить в жертву*; zula ürgexe *зул өргөх*; heržėm ürgexe *сэржим өргөх*; 5. *асрах*: *перен. ухажи-вать /за своими родителями, за боль-*

ными и т п/; xeḇtéŕide orohoŋ xüńi ùrgexe *хэвтэрт орсон хүнийг өргөх*; šéxē ùrgéžė yábaxa *чих тавьж явах*; arala bulaγāčŋ ėxinde asarī ŋ xürē̄ŋ togtobōč, ambas lama tėŕigū̄tenhē̄ dansig ùrgeŋ magtabāč *ар л бүлгийн эхэнд асрын хүрээ тогтов, амбас лам тэргүүтнээс данснаг өргөн магтав.* (БАД); // Mo. ergükü

үргэх/ ùrgexe II (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson.), **ùrgekù** (Kham.) *үргэх: пугаться, шарахаться /о животных/, вспархивать, бежать /от испуга/*; mọŕi ùrgéžė buḏxaxa *үргэж бүсгах*; // Mo. ürgükü

үргэлиг/ ùrgehéĺig (Khori., Aga.) *нойрмог: сонливый*; ùrgehéĺig ńōboγor ńüdeŋ *нойрмог бүрсэр нүд.*

үргэһ(и)/ ùrgehe(ŋ) (Khori., Aga.), ùrgese (Kham.) *нойр: сон*; uŕžà hüńi ùrgehem xùreŋgüi teŕšėlžė zobōb *урьд шөнө нойр минь хүрэхгүй тийчилж зовлоо*; ùrgehe aldahār üńi bolōb *нойр алдсаар хэд хоноолоо*; ùrgehendē dī ldėžė ùxese untā *нойртоо дийлдэн нам унтлаа*; ùrgeheŋdē daragdahaŋ uŋgilāč hamaγaŋ *нойртоо дийлдсэн новшийн эхнэр*; ùrgehe nōĕrō martād ùxese žüḏxexe *унтах нойроо умартаад үхэн хатан зүтгэх*; ùrgehendē sadaxa *нойр хапах*; ùrgehendē sadaŋgüi ebehēlžė hūxa *нойр нь хапаагүй эвшээж суух*; ùrgehē selmēxe *нойроо сэргээх*; ùrgehendē daragdašōd γalaŋxaŗxa *нойртоо дийлдэд сулбайх*; nōĕr ùrgeheŋ huryūlī ŋ nōĕtoŋ xoto xemžürē̄ *унтах нойр сургуулийн улаан ходоод хэмжүүрийн*; ùleŋ xùŋ ùrgehe ùgī *олон хүн нойр үгүй.*

үрдилдоон/ ùrdildō̄ŋ (Khori., Aga.), **òŗsòldō̄ŋ** (Tson.); *орсолдоон: соперничество*; ulān sayānāč ùrdildō̄ŋ *улаан цагааны орсолдоон*; // Mo. örüsüldügen

үрдилдэгшэ/ ùrdildegšė (Khori., Aga.), **òŗsòldògtši** (Tson.) *орсолдогч: соперник*; ùrdildegšō̄ ilaxa *орсолдогчоо ялах*; // Mo. örüsüldügči

үрдилдэхэ/ ùrdildexe (Khori., Aga.) *орсолдох, орсолцох: соперничать, конкурировать*; xamag basaγad ùrdildō̄d xadamda γarba bultārā *хамаг охид орсолдоод хадамд гарлаа бүгдээрээ*; // Mo. örüsüldükü

үрдихэ/ ùrdixe (Khori., Aga., Tunk., San.), **òŗsòxò** (Tson.), **ùrdikù** (Kham.) 1. *орсох: опережать, поспевать раньше кого-л*; namhā ùrdiō̄d abaham bāčγā *надаас орсоод авсан байлаа*; yūmem bolxohō ụŕtiŋ ùrdižė dūlγaxā hanā hem *юм болохоос урьд, орсож дуулгах гэсэн юм*; 2. *амжих: успевать*; ùbehō̄ saḇšāžà ùrdixe *овсоо хадаж орсох*; 3. *самбаачлах, зав чолоо олох, завдах: удосуживаться*; enēxeŋ hambānda ùrdižė ùrgedel bėšėhū̄b *энүүхэн самбаанд орсож оргодол бичье*; // Mo. örüsükü

үрдиһэ(и)/ ùrdihe(ŋ) (Aga., Khori.) *хоёр хоолны хоорондох хугацаа: время работы от еды до еды*; ùglō̄gē̄ ùrdiheŋ *үдээс оройх хугацаа*; ùdėšī ŋ ùrdiheŋ *үдээс хойшхи хугацаа*; ùglō̄gē̄ ùrdihende ùrdižė enēnē dūhahāēb gėžė šūmāčnab *үдээс оройх хугацаанд үүнийгээ би дуусгах сан гэж шамдаж байна.*

үрээ/ ürē̄ (Khori., Aga., Bar., Kham., Tunk., San.) *үрээ: двух, трёх,*

четырехгодовалый жеребец, мерин; üŕē mo̧ŕinōē so̧yo̧rōŋ *үрээ морины цогио*; üŕē šėmxexe *үрээ засах*; // Mo. üriy-e

үреэл/ üŕōl (Aga., Kham., Tunk., San.), **yürōl** (Khori.), **yörōl** (Tson.) 1. *ерөөл: благопожелание: ерөл*; ɣalāē yürōl *галын ерөөл*; bėŕīŋ yürōl *бэрийн ерөөл*; gerē yürōl *гэрийн ерөөл*; ha̧xadāē yürōl *сархдын ерөөл*; tùrīŋ yürōl *хуримын ерөөл*; üŕōl togtog *тэр ерөөл бат орших болтугай!*; 2. *ерөөл, учрал: судьба*; ūlzaxīŋ üŕōl tàbiyà *уулзахын ерөөл тавих*; ùbešėŋ zobolon bolō bėšėbdidā, ùtùlxù ùbùgȩr-xemnē üŕōlē žàma xadan üŕi xūgȩdtē xùndȩrxēgūi hāmnāē nege yo̧honōē nemėŕi heŋ āgū gėžė arɣa xurɣayà bedirnebdi *овчин зовлон болсон биш дээ, бид, отлох овгорох маань ерөөлийн жам юм хойно үр хүүхэдтээ нэрмээс болохгүй бол нэг ёсны нэмэр сэн болов уу гэж арга чаргаа эрж байна.* (ДГЗ); 3. *адис, адистид: благословение*; üŕōl xāĕrlaxa *ерөөл хайрлах, адис огох*; // Mo. irüger

үреэхэ/ üŕēxe (Aga., Tunk., San.), **yürōxe** (Khori.), **ùŕēkù** (Kham.) *ерөох*: 1. *желать блага*; hāēŋ hāĕxàńi üŕōxe *сайн сайхныг ерөөх*; 2. *произносить тост, ерөл*; ùrōl tàbiżà ùŕēxe *ерөөл тавьж ерөох*; // Mo. irügekü

үрзыхэ/ ùrzīxe (Khori., Aga.), **ùrdzīxe** (Tson.), **ùrdzīkù** (Kham.) *орвийх: лохматиться, взлохмачиваться /о волосах/; хохлиться*; ùhe ùrzīxe *ус орвийх.*

үри/ üŕi I (Khori.. Aga., Kham., Tunk., San., Bar., Tson.) *ор: долг, задолженность*; üŕi tàbixa *ор тавих*; üŕi aldaxa *өр алдах*; üŕi tùlōhòŋ *ор толоос*; üŕi šère *ор шир*; ùhenhē oloŋ üŕitēš gėžė ɣalxāxa *үсээс олон ортэй шүү, чи гэж баалж зоводох*; ùŕide bàŕigdahaŋ xùŋ ōdòlxegūi, ùtede bàŕigdahaŋ yàmāŋ taryalxagūi *ортэй хүн оодлохгүй, оттэй ямаа таргалахгүй*; üŕitē yàbaŋxār ùgītē yàbahanīn dēre *ортэй явснаас үгүйтэй явсан нь дээр*; // Mo. öri

үри/ üŕi II (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson., Kham.) *үр хүүхэд: ребёнок, дитя*; üŕi bėyė *үр бие*; üŕi xūged *үр хүүхэд*; üŕi hadaŋ *үр садан*; üŕi xūgedēr ùner bàyàŋ *үр хүүхдээр онор баян*; üŕitē xùŋ ōdòlxe, ùndehetē modoŋ namālxa *үртэй хүн оодолно, үндэстэй мод нахиална*; // Mo. ür-e

үригдэхэ/ üŕigdexe (Khori., Aga.), **ùregdexe** (Tson.) *үрэгдэх: быть разбазариваемым, разбазариваться*; mùŋgùŋ üŕigdexe *монго үрэгдэх*; sag üŕigdexe *цаг үрэгдэх*; // Mo. üregdekü

үрихэ/ üŕixe I (Khori., Aga.), **üŕikù** (Kham.) *үрэх: тратить растрачивать, разбазаривать*: üŕižė baraxa *үрж барах*; xùreŋge zōriō üŕixe *хороңго хогшлоо үрэх*; // Mo. ürekü

үрихэ/ üŕixe II (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *орох: расставлять, раскладывать что-л в определённом порядке*; tuipū üŕixe *тоосго орох*; šàtar üŕixe *шатар орох*; // Mo. örükü

үрихэ/ üŕixe III (Khori., Aga.) *орох: принять спортивную стойку /о борцах/*; zān nàšàŋ xo̧yo̧r bàŕildaxār üŕibe *заан начин хоёр барилдахаар оров*; // Mo. örükü

үрлэхэ/ ùrlexe (Khori., Aga.), **ùtelgexe** (Khori.), **òrlòxò** (Tson.) *орлөх: колоть, резать*; xo̧ńi ùrlexe *хонь орлөх*; ɣansa zulmad no̧yo̧ndo mùrgexedē say̆āŋ xo̧ńi

ùtelgeżė γarγād, zosōń uha xēd, xalūn šụlū xėżė, xùbx̄ter busalγažà, γazā tē̄xi ùhen ī n zulγardag heŋ, zùxedeggūi *гэш, Зулмад ноёнд моргохдоо цагаан хонь орлож хараад, дотор нь ус хийгээд, халуун чулуу хийж, ховхийтэл буцалгаж, гадна талын ус нь зулгардаг сан, зүхдэггүй*; // Mo. örülekü

ɪрмэ(н)/ ùrme(ŋ) (Khori., Aga., Kham.), **òròm** (Tson.) 1. *ором: пенка, каймак*; ùrme zō̄xē̄ *ором цөцгий*; ùrme xüšō̄xō̄ *ором байлгах*; ùrme āěrahaŋ *ором ааруул*; toγōnhō ùrme xalmàżà abˇxa *тогооноос ором хамж авах*; dabˇxaγar zuzān namarāě ùrme *даргар зузаан намрын ором*; ùrmenē̄ tohoŋ *оромний тос*; 2. *ором тос: продукт, состоящий из творога со сметаной с добавлением толчёной черёмухи, вареной сараны, сахара и других продуктов*; xurγayā̄ doˌlīōmo amtatāě ùrme tūisede xexe *хурууга долоом амтлаг ором тос үйсэн савад хийх*; ◊ xara uhan dēgūr ùrme bāělγaxa, xabˇtaγar šụlūn dēgūr noγō urγūlxa *хар усан дээгүүр ором байлгах, хавтгай чулуун дээгүүр ногоо ургуулах (бэлэн цэцэн сайхан худал гарах)*; // Mo. örüm-e

ɪрмэдүүл/ ùrmedūl (Khori., Aga.) *шарилж: бурьян*; būrsagtāě ùrmedūlēr bùrˇxō̄heŋ bụyàntāě aba èžī̄m būsa bāěna, bodoŋ bodoŋ hanaxadam bodolγolo zùrˇxem melmerne *буурцагтай шарилж бурхсэн бүхнтай аав ээжийн минь буяц байна, бодон бодон санахад бодлого л зүрх минь мэлмэрнэ*. (БАД)

ɪрмэдэhэ(н)/ ùrmedehe(ŋ) (Khori., Aga.) *шарван: аптечная полынь*; uhaŋ ùrmedeheŋ *лууль: лебеда*; ùrmedehenē̄ xanda xụŕya tuγalāě xàńā̄lγa, ūšxanāě ùbˇšènde toŋ hāěm bāědag *царвангийн ханд хурга тугалын ханиалга, уушгины овчид тун сайн байдаг*.

үрмэтэхэ/ ùrmetexe (Khori., Aga.), **òròmtexe** (Tson.), **ùrmetekù** (Kham.) *оромтох, ором тогтох: покрываться пенкой /напр. о молоке/*; ùrmetehen ulān šàrγal sāě *оромтсон улаан шаргал цай*; šère ùrmetexe *будаг оромтох*; // Mo. örümetükü

үрмэшэ/ ùrmėšė (San.), **òrmėšė** (Tunk.), **hàŕiha erbēxē̄** (Aga.) *сарьсан багваахай: летучая мышь*; ùrmėšė taxiā xọyọrōě üĺiger *сарьсан багваахай тахиа хоёрын үлгэр*.

үроодхэл/ ùrō̄ḏxel (Khori., Aga.), **òrō̄sxel** (Tson.) *ороосгол: один из пары*; ùrō̄ḏxel γutul *ороосгол гутал*; // Mo. örügesügel

үроолдэхэ/ ùŕō̄ldexe (Khori., Aga., Tunk., San.), **òrō̄ldòxò** (Tson.), **ùrō̄ldekù** (Kham.) *ороолдох*: 1. *делить пополам*; mixa ùŕō̄ldèzè abaxamnāě gù *хоёулаа мах ороолдож авах уу*; 2. *ступывать лощадь с одной стороны надевать путы на одну переднюю и одну заднюю ногу лощади/*; mọŕō ùrō̄ldō̄d ọŕxixo *морио ороолдоод орхих*; degelē ùŕōldèžè xụšàxa *дээлээ ороолдож хучих*; // Mo. örügeldekü

үроолэ/ ùŕō̄le (Khori., Aga., Kham., Tunk., San.), **òrō̄le** (Tson.) *ороол: один из пары половина, симметричная половина*; ùŕō̄le šüder *ороол чодор*; ùŕō̄le mixaŋ *ороол мах*; ùŕō̄le tolγōě *ороол толгой*; // Mo. örügel

үроohэн/ ùrō̄heŋ (Khori., Aga., Tunk., San.), **òrō̄sòŋ** (Tson.), **ùrō̄sùŋ** (Kham.) *ороосон: один из пары чего-л; половина*

чего-л; ùrō̄he(ŋ) ńüdeŋ *ороосон нүд*; ùrō̄heŋ γar *ороосон гар*; ùrō̄heŋ γutul *ороосон гутал*; ėxirē̄ ùrō̄heŋ *ихрийн ороосон*; ùrō̄hòm bō̄re *ороосон боор*; ùrō̄hen dugī̄ *ороосон дугуй*; šėńī̄ ùrō̄hem bō̄re *чийлий ороосон боор*; ȧŕxinšā̄rā terēnē̄ ùrō̄hen dugī̄ *архичнаараа түүний ороосон дугуй*; üxiŋ xùŋ ùrō̄heŋ ńüdetē̄ *охин хүн ороосон нүдтэй (нэг нүдээрээ эх эцгээ харна, нөгөө нүдээрээ харь газрыг харна)*; // Mo. örügesün

үрсэ/ ùr̰se (Khori., Aga.), **ȯr̰tse** (Tson.), **ùr̰tse** (Kham.), **ȯr̰se** (Bar.) *орц*: *диафрагма, грудобрюшная преграда*; ùr̰sem ēbī̄ne *орц цанхайж байна*; ùr̰se yọrbōĕxo *орц давхцах мэт болох*; ùr̰se ńimgentē̄ xùŋ *ор нимгэнтэй хүн*; xọšxonọgto urbūlžȧ šėxexe ùr̰se nȧŕinār žùhexe *хошногонд урвуулж чихэх орц нарийхнаар зүсэх*; // Mo. örüče

үртөө/ ùr̰tō̄ (Khori., Aga., Tunk., San.), **ȯr̰tō̄** (Tson.), **ȯr̰tē̄** (Bar.) *ортоо*: 1: *уртын, перегон между станциями /равный 30-40 километрам/*; xọyọr ùr̰tō̄ *хоёр ортоо газар*; mọŕiŋ ùr̰tō̄gō̄r yȧbaxa *морин ортоогоор явах*; ùr̰tō̄ ulā өртөө улаа; 2. *станция*; zamāĕ ùr̰tō̄ *томор замын ортоо*; ūšxa ùr̰tō̄de xùr̰xebdi *Наушка (Уушги) ортоонд хүрнэ*; // Mo. örtege

үртэһэ(н)/ ùr̰tehe(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.), **ùr̰tese** (Tson., Kham.) 1. *үртэс: обрезки; опилки*; modonōĕ ùr̰teheŋ *модны үртэс*; tùmerē̄ ùr̰teheŋ *томрийн үртэс*; 2. *ооддос: лоскутки*; bùdē̄ ùr̰teheŋ *даавууны ооддос*; 3. *хэлтэрхий, хагархай, бутархай: осколки*; šėlē̄ ùr̰teheŋ *шилний хагархай*; // Mo. ürtesü

үрүүд/ ùrū̄d (Aga., Kham.) *онго /хозор/: масть /в картах/*; ùrū̄d xȧšȧžȧ yȧbārāĕ *онго зорүүлж гараарай*.

үрхигэр/ ùr̰xiger (Khori., Aga.) 1. *паравгар: грубошёрстный /о тканях/*; ùr̰xiger bùd *паравгар бос /даавуу/*; 2. *ширүүн: шершавый*; ùr̰xiger nōlọyọr sārȟaŋ *ширүүн ноолгор цаас*; 3. *хорзгор: огрубевший, обветренный /преимущественно о лице/*; ùr̰xiger ńūr *хорзгор нүүр*.

үрхидхэхэ/ ùr̰xid̰xexe (Khori., Aga.) 1. *оргилуулах, хөгжөөх: возбуждать, подстрекать*; atā žütȱyī̄n ùr̰xid̰xexe *хэрүүлд тухирах*; γal ùr̰xid̰xexe *гал хогжоох*; ùbėšī̄n ùr̰xid̰xexe *овчийг нь содроох*; . 2. *тухирах: подстрекать*; xerū̄lde ùr̰xid̰xexe *хэрүүлд тухирах*.

үрхирхэ/ ùr̰xir̰xe (Khori., Aga., Tunk., San.), **ùrkirkù** (Kham.) 1. *хийсэх, бургих: разлетаться /о пухе, шерсти/*; ùhe nōhoŋ ùr̰xir̰xe *ус ноос үрхрэх*; ùde hùde ùr̰xir̰xe *од сод бургих*; 2. *манарах, тоосрох: подниматься столбом, клубиться /о пыли/*; tōho ùr̰xir̰se dab̰xixa *тоос манартал давхих*.

үрхэ/ ùr̰xe I (Khori., Aga., Tunk., San.), **ȯr̰xȯ** (Tson.), **ùr̰ke** (Kham.), **ȯr̰xe** (Bar.) 1. *орх: дымовое отверстие /в крыше юрты/, дымник, четырёхугольная кошма*; ùr̰xe tataxa *орх татах*; ùr̰xe būlγaxa *орх бүтээх*; ùr̰xō̄ bùtō̄xe *орхөө битүүлэх (хүн*

нас барах); ùŗxe dùndī lexe *орх дондийлох /цондоглох/*; ùŗxīŋ ōhor *орхний оосор*; ùŗxīn xụšū *орхний хошуу*; ùŗxe xụšūldaxa *орх хошуулдах*; ùŗxe tegšėlxe *орх тэгшлэх*; ùŗxe daraxa *орх дарах*; ùŗxe tebxerlexe *орх дорволжлох*; demē ùge dēbėŕi dēgūr, ùlū ùge ùŗxe dēgūr *дэлий уг дээвэр дээгүүр, илүү уг орхон дээгүүр*; // Mo. erüke

ɣрхэ/ ùŗxe II (Khori., Aga., Tunk., San.), **òŗxò** (Tson.), **ùrke** (Kham.), **òŗxe** (Bar.) *орх: дом, двор, семейство, очаг*; ùŗxe ama *орх ам*; āël ùŗxīn dansa *айл орхийн данс*; ùŗxe ger *орх гэр*; ùŗxe tusxārlaxa *орх тусгаарлах*; ùŗxe tolγōĕloxo *орх толгойлох*; ùŗxe halγaxa *орх салгах*; // Mo. erüke

ɣрхэ/ ùŗxe III (Khori., Aga., Tunk., San.), **òŗxò** (Tson.), **ùrke** (Kham.) *орх: скважина*; bābaγāĕŋ ùŗxe *баавгайн орх*; // Mo. erüke

ɣршөөл/ ùŗšōl (Khori., Aga., Tunk., San.), **òŗšōl** (Tson.), **òŗšēl** (Bar.) *оршоол*: 1. *благоволение*; xāĕr ùŗšōl *хайр оршоол*; 2. *снисхождение, милость, амнистия, пощада*; ùŗšōl ùzūlxe *оршоол үзүүлэх*; // Mo. örüsiyel

ɣршөөхэ/ ùŗšōxe (Khori., Aga., Tunk., San.), **òŗšōxò** (Tson.), **ùŗšēxe** (Bar.) *оршоох: помиловать, пощадить, извинять, прощать*; ùŗšōžė xāĕrlaxa *оршоож хайрлах*; arala talada urγagšà arbaŋ ùŋgēŋ seseglig, ámitam bùxeńi ùŗšōgšė áŕyā bālīŋ xụbilγāŋ *ар л талд ургагч арван онгийн цэцэглэг, амьтан бүхнийг оршоогч Аръяа Баалын хувилгаан.* (ДСМ); // Mo. örüsiyekü

үрэбдэхэ/ ùrùbdexe (Khori., Aga.), **òròbdòxò** (Tson.) *оровдох: сочувствовать, соболезновать, жалеть, сожалеть*; ùrùbdexe hėšxel *оровдох сэтгэл*; // Mo. örübdükü

үрэбтэр/ ùrùbter (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.), **òròbtòr** (Tson.) *оровтол: рашпиль*; ùrùbterēr ùŋgelxe *оровтлөөр зүлгэх*; // Mo. örübtül

үрэбтэрдэхэ/ ùrùbterdexe (Khori., Aga., Tunk., San.), **òròbtòrdòxò** (Tson.), **ùrùbtùrdekù** (Kham.) *оровтолдох: обтачивать рашпилем*; ùrùbterdėžė ùŋgelxe *оровтолдож онгөлох*; // Mo. ürübtüldekü

үрэбхихэ/ ùrebxixe (Khori., Aga., Tunk., San.), **òròbxòxò** (Tson.), **ùrùbkikù** (Kham.) *оровхих: проглатывать*; ùrebxižė horoxo *оровхиж сорох*; ùrebxižė zàĺyàxa *оровхиж залгих*; arbadxi žėlhē nāšà albata zoŋ xoyorīm ùrebxižė zàĺyàžà bāĕhāĕma *арав дахь жилээс наашаа албат зон хоёрыг минь оровхиж залгиж байсан юм.* (БМУ); // Mo. örübkikü

үрэм/ ùrùm (Khori., Aga.) *ором: сверло, бурав, коловорот*; ùrùmēr sōloxo *ормоор нухлэх*; // Mo. örüm

үрэмдэхэ/ ùrùmdexe (Khori., Aga., Tunk., San.) *оромдох: сверлить, посверливать, буравить*; ùrùmdexe nùxe *оромдох нүх*; // Mo. ürümdekü

үсөөдэхэ/ ùsōdexe (Khori., Aga., Tunk., San.), **òtsōdòxò** (Tson.), **ùtsōdekù** (Kham.) *цоодох: оказываться малочисленнее, чем надо, быть очень /слишком/ малочисленным; не хватать, недоставать численно*; xùdelxe xùmnāě ùsōdešōd bāěna xàyàm *ходлох хүн маань цөөдөөд байна шүү дээ*; // Mo. čögedekü

үсөөлхэ/ ùsōlxe (Khori., Aga., Tunk., San.), **òtsōlòxò** (Tson.), **ùtsōlòkù** (Kham.) 1. *цөөлөх: делать малочисленным*; oron tō ùsōlxe *орон тоо цөөлөх*; 2. *цоолох: уменьшать численность*; ùsōlxe xahaxa *цөөлөх хасах*; // Mo. čögelekü

үсөөн/ ùsōŋ (Khori., Aga., Tunk., San.), **òsōŋ** (Bar.), **ùtsōŋ** (Kham.), **òtsōŋ** (Tson.) *цөөн: малочисленный*; ùsōŋ ùge *цоон үг*; ùgīŋ ùsōnīn hāěŋ, ùxerē olonīn hāěŋ *үгийн цоон нь сайн, үхрийн олон нь сайн*; ùge ùsōndō ùne seŋ yèxetē *үг цоохондоо үнэ цэнэ ихтэй*; olońi šàŋnažà, ùsōńi xele *олныг сонсож, цоонийг хэл*; // Mo. čögen

үсөөрхэ/ ùsōr̬xe (Khori., Aga., Tunk., San.), **òtsōr̬xò** (Tson.), **ùtsōr̬xò** (Tson.), **ùtsōrkù** (Kham.) *цоорох: становиться малочисленным; численно уменьшаться /или сокращаться/; убывать*; serge dērexi moŕid ùsōr̬xe *шүзга дээрх морьд цоорох*; // Mo. čögerekü

үсэгэлдэр/ ùsegelder (Khori., Aga.), **ùtsegelder** (Kham.) *очигдор: вчера*; ùsegelder̬hō̄ xōěšọ zub̬xim tatā *очигдөөс хойш зовхи минь татлаа*; // Mo. öčügedür

үсэд/ ùsed (Khori., Aga.), **ùtsùd** (Kham.) *зөрүүд: настойчивый, упрямый, упорный*; ùsed zaŋ *зөрүүд зан*; ùsed neterū *шаргуу зүтгэлтэй.*

үсэдлэхэ/ ùsedlexe (Aga., Khori.) *зорүүдлэх: упрямиться, упрямствовать*; zọŕōŋ ùsedlexe *зориуд зорүүдлэх*; zọŕōŋ γazar ùsedlō̄hembi *зориуд бүр зорүүдлэсэн юм, би.*

үсэрхэхэ/ ùse̬r̬xexe (Khori., Aga.), **ùse̬r̬kekù** (Kham.) *зөрөх: быть настойчивым /или упорным/; быть упрямым, упрямиться*; ùse̬r̬xežė e̬r̬xexe *зорүүд зан гаргаж эрхэх.*

үти/ üti (Aga., Khori.) *хошлон, дотуур бүслүүр: длинная волосяная веревка, закрепляющая стенной каркас снаружи*; üti tomoxo *хошлон томох*; ūdenē barūm možọhō bėxilžė abād xanīŋ γazāγūr amanūšīn darūlam bėxilžė ūdenē zūm možọho e̬r̬xēdeg uta dēheŋ üti *үүдний баруун яснаас бэхэлж аваад ханаы гадуур алгуудыг нь дарж бэхлэн үүдний зүүн яснаас эрхээж татдаг урт дээсэн хошлон.*

үтэг/ ùteg (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.), **òtòg** (Tson.) *өтөг: усадьба /жилище с огороженным поколсом при нём/*; ùteg šėb̬xe *отог хөрзөн*; ùteg būsa *отог бууц*; ùteg γazarāě ùrežėl yèxe, ùbeged xùgšėdē dùr̬šėl yèxe *өтөг газрын үржил их, өвгөд хөгшдийн эв дүй их*; // Mo. ötüg

үтэгжэхэ/ ùtegžėxe (Khori., Aga., Tunk., San.), **òtògdžėxe** (Tson.), **ùtegdžėkù** (Kham.) *отогжих: удобряться, унаваживаться*; ùtegžėžė šėb̬xe̬r̬xe *өтөгжиж шивхрэх*; // Mo. ötügjikü

үтэгэ(н)/ ùtùge(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson., Kham.) *үтэг: vulva*; ùgē̬ŋ ėĺin hāěŋ, ùtùgenē daldan hāěŋ *үгийн ил нь*

сайн, үтэгний далд нь сайн; útegē! burχan šütōnō yūnde tīžė xelexemnēdē *үтэг ээ! бурхан шүтээнээ яаж тэгж хэлж болох вэ дээ*; // Mo. ütügü

үтэли/ **útėĺi** (Khori., Aga., Kham.), **ótóli** (Tson.) *отол: простой, обыкновенный*; útėĺi žīrē xūŋ *отол жирийн хүн*; útėĺi ámitaŋ *отол /мулгуу/ амьтан*; útėĺi bertegšėn zaŋ *отол бэртэгчин зан*; // Mo. ötel-e

үтэлхэ/ **útelxe** (Khori., Aga., Tunk., San.), **ótólxó** (Tson.), **útelkú** (Kham.) *отлох: стареть, стариться*; útelžė aldarχe *отолж алдрах*; útelžė xúgšėrχe *отолж хогшрох*; útelsōrō hanā oroxogūi, busalsarā šūle oroxogūi *отолтлоо ухаан суухгүй, буцалтлаа шол гарахгүй*; // Mo. ötelkü

үтэ(н)/ **útе(ŋ)** (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.), **ótó** (Tson., Bar.) *от*: 1. *червь, черви*; útе xorχōě *от хорхой*; 2. *опарыши, личинки, выводящиеся из яичек, отложенных мухами*; útе sasaxa *от цацах*; ūrītē xúŋ ōdólxógüi, útetē yámā tarγalxagüi *ортэй хүн оодлохгүй, оттэй ямаа таргалахгүй*; // Mo. ötü

үтэрхэ/ **útерχе** (Khori., Aga.) *тургэлэх*: *спешить, делать что-л. быстро*; útereg tī útereg tī *бушуулцгаа, бушуулцгаа*; xām bābāėŋγā ūdėyi xuhum baxanār daragšábdi, xōėšogtī, útereg tī *хаан баавайнхаа үүдийг хусан баганаар дардаг билээ, хойшоо байцгаа, бушуулцгаа.*

үтэхэ/ **útexe** (Khori., Aga., Tunk., San.), **ótóxó** (Tson.), **útekú** (Kham.) *отох*: *заводиться о червях, зачервивать*; yámā útexe *ямаа отох*; // Mo. ötükü

үү/ **ū** (Khori., Aga.) *оо: межд. выражающее удивление, восхищение*; ū yāhaŋ oloŋ yūme *оо яасан олон юм бэ*; ū tatāė *ээ бүү үзэгд.*

үүгэнэхэ/ **ūgenexe** (Khori., Aga., Tunk., San.), **ūgenekú** (Kham.), **ūnexe** (Tson.) *үүгэх: мычать /о корове/*; ūńē turγaldā ūgenexe *үнээ тугалдаа үүгэх*; // Mo. üügine kü

үүдхэ/ **ūdχe** (Aga., Khori., Tunk., San.) *одот сум, одтэй мос: стрела (с опереием)*; tatagšáxan nomọńīn tatamal múŋgúŋ xúbšütē, tábisaŋxaŋ somọńīn tarbažīŋ hodoŋ ūdχetē *татсанхан нум нь татмал монгон ховчтэй, тавьсанхан сум нь тарвалжийн содон мостэй.* (БАД)

үүдхэгшэ/ **ūdχegšė** (Khori., Aga., Tunk., San.), **ūsxegtši** (Tson.), **ūskegtši** (Kham.) *үүсгэгч*: 1. *основоположник*; xụbisxal ūdχegšė *хувьсгал үүсгэгч*; 2. *зачинщик, виновник*; nanšáldāŋ ūdχegšė *зодоон үүсгэгч*; 3. *возбудитель*; ubšėŋ ūdχegšė ńáŋ *овчин үүсгэгч нян*; // Mo. egüskegči

үүдхэл/ **ūdχel** (Khori., Aga.), **ūsxel** (Tson.), **ūdkel** (Kham.) *үүсгэл: почин, начинание, инициатива*; ūdχel γaryaxa *үүсгэл гаргах*; // Mo. egüskel

үүдхэхэ/ **ūdχexe** (Khori., Aga., Tunk., San.), **ūsxexe** (Tson.), **ūdkekú** (Kham.) *үүсгэх: делать почин, начинать, затевать*; hanā ūdχexe *санаа үүсгэх*; buhalγā ūdχexe *будлиан үүсгэх*; xereg ūdχexe *хэрэг үүсгэх*; ūdχėžė hanaxa

үүсгэж санах; hedežė ūd̬xexe *сэдэж үүсгэх*; ūd̬xėžė zọxiōxo *үүсгэж зохиох*; // Mo. egüskekü

үүдэшэн/ ūdėšėŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **ūdėtšėŋ** (Tson., Kham.) *үүдэч, хаалгач*: *швейцарь, привратник*; xānāě ūdėšėŋ *хааны хаалгач*; // Mo. egüdeči

үүжэ/ ūže (Aga.) *гоочлолтгой, сонжооч*: *придирчивый*; ūžė zantāě xùŋ *сонжооч зантай хүн*.

үүмэгэр/ ūmeger (Khori., Aga.) *омгор*: *со слишком узким отверстием /о посуде, тарелке/*; ūmeger amahaṛta *омгор суулга*.

үүнтэхэ/ ūntexe (Khori.) *үү шавах*: *покрываться бородавками*; γar xurγanīn ūntexe *гар хуруу нь үү шавах*; ūntexede zunāě dunda harāěn tergelde tōnolžọn zamāě šọrōěγōr ūnteheŋ γarā ùrēd, ùlùŋ šėhērē uγāγād, terged haranda xatāxada hāěŋ *үү шавахад зуны дунд сарын тэргэлд дорвон (тооноложин) замын шороогоор үү гарсан гараа үрээд, олон шээсээрээ угаагаад, тэргэл саранд хатаавал сайн*.

үүри/ ūŕi (Khori., Aga., Kham.) *чацуутан*: *ровесник, ровесница, ровесники, одногодок, однолеток*; ūŕim zùb xelenėš *үүр минь зөв хэллээ*; ūŕi xọyọr *чацуутан хоёр*; üyė ūŕi nege xùxūrė̄ yàbahaŋ xọyọr gėšėbdi *ус нас чацуу, нэг тогооноос хооллож явсан хоёр шүү дээ*; üyė ūŕi nùxùd̬tō ùneŋ xelžė yàbayà, ùder hüńi ùrgelži ürṓl dūlžà yàbayà *чацуутан нохдодоо үнэн хэлж явъя, одор шоно үргэлж ерөөл сонсож явъя*. (ШМД); ūŕi zoŋ ùxeterṓ nùxed *ус чацуутан улс ухтэлээ ноход*.

үүрһэхэ/ ūṛhexe (Khori., Aga., Tunk., San.), **ūṛsexe** (Tson.), **ūṛsekù** (Kham.) *үүрсэх*: *ржать*; ūṛhežė insaγālxa *үүрсэж янцгаах*; xažà mùŋgùŋ bāěšàŋγā xaŋxinatar ūṛhežė insaγāba *хаж монгон байшингаа хангинатал үүрсэж янцгаав*. (БМУ); // Mo. üürsekü

үүрһээ(и)/ ūṛhē(ŋ) (Khori., Aga.), **ūṛsēŋ** (Tson., Kham.) *үүрсээн, үүрсэх дуу*: *ласковое ржание*; moŕidōě ūṛhēŋ *морьдын үүрсээн*.

үүсэ/ ūse (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **ūtse** (Kham., Tson.) *үүц*: *домашний запас мяса на зиму*; ūse xexe *үүц хийх*; ūsē xaxalxa *үүцээ задлах*; ūse mixaŋ *үүц мах*; ūsīŋ xaha *үүц хийх цаг*; xùdṓ mùnṓ toŋ ūsīŋ xaha ėxilēd bāěn xal dā *ходоо оноо тун үүц хийх цаг эхлээд байна байх л даа*; ūsē xuryāhalaŋxār ùbehṓ xurlārāě *үүцээ хуршуулснаас овсоо хурласан нь дээр*; // Mo. ügüče

үүсэлхэ/ ūselxe (Khori., Aga., Tunk., San.) *үүцлэх*: *забивать /или закалывать/ скот на зиму*; mixa ūselxe *мах үүцлэх*; ūselxe mal *үүцлэх мал*; // Mo. ügüčelekü

үүсэшэн/ ūsešėŋ (Aga., Khori., Tunk., San.) *үүцчин*: *забойщик*; ūse γaryadaggūi bùhetentē gù, gerṭē bùhetē̄ xùŋgūi āěl ūsešėńi yėrūlžė ūseyē̄ xedeg, teren ulāě xexedē berxe dūitē̄ xùm bāěxa *үүц гаргадаггүй бүстэнтэй буюу гэртээ бүстэй хунгүй айл үүцчинийг ирүүлж үүцээ хийдэг, тэр нь улай хийхдээ дадлага дүйтэй хүн байдаг*; // Mo. ügüčečin

үүшээхэ/ ūšēxe (Aga.) *оогшоох: потакать, потворствовать*; xūgèši ūšēžè yāxašńib *хүүхдийг оогшоож яах нь вэ*; zalxūyīn ūšēxe *залхууг нь оогшоох.*

үхибүүд/ üxibūd (Khori.), **üsibūd** (Tunk.), **ükikùbūd** (Kham.) *хүүхдүүд: дети, детвора*; huryūlīŋ üxibūd *сургуулийн хүүхдүүд*; // Mo. ükin köbegüd

үхибүүн/ üxibūŋ (Khori.), **üsibū** (Tunk.), **ükikūges** (Kham.) *хүүхэд: ребёнок, дитя*; üxibūtē bolxo *хүүхэдтэй болох*; üxibūn tùxel *хүүхэд янз*; tōnto tāēlγanda yèrehen zoŋ narāē üxibūnde mal zāžà gù, eldeb beleg ùgdeg *тоонот тайлганд ирсэн улс нярай хүүхдэд мал заах буюу элдэв бэлэг өгдөг*; // Mo. ükin köbegün

үхин/ üxi(ŋ) (Khori., Aga.), **üsiŋ** (Tunk.), **ükiŋ** (Kham.) *охин: девушка, девица*; üxi xūged *охид хүүхэд*; xūged üxid *хүүхэд охид*; arbaŋ γurbaŋ xānda, dalaŋ γurbaŋ xelende minī zergēŋ üxin šàmda oldoxoldā *арван гурван хаанд, далан гурван хэлэнд миний зэргийн охин чамд олдоно шүү дээ.* (БМУ); ūde mūtīŋ xōěmoŋto bū hū, exe mūtīŋ üxi bū aba *үүд муутын хойморт бүү суу, эх муутын охиныг бүү ав*; // Mo. ükin

үхэг/ ùxeg (Khori., Aga., Bar.), **tōxōŋ** (Kham.) 1. *шүүгээ: низенький шкаф /для хранения посуды на чётырёх ножках с одной, иногда двумя дверцами/*; ùxeg sōhō mixa γaγažà èdixe *шүүгээн дотроос мах гаргаж идэх*; bazārāē ūdeŋ barūŋ xōěšō gèžè tābàŕi ùxeg *дэлгүүрийн үүд барууп хойшоо гэж оньсого хоолны шүүгээ*; 2. *тавиур: подставка для сундука*; xanzīŋ ùxeg *авдрын суурь*; 3. *холийн авдар, үхэг /айлын эхнэрийн ойлс тэргүүтийг агуулна/*; *ящик*; emēlē ùxeg *эмээлийн үхэг /холийн авдар дээрээ эмэгтэй хүн эмээлээ тавина/*; //Mo. ükeg

үхэлюүд/ ùxeĺūd (Khori., Aga.), **ùkeĺūd** (Kham.) *үхлүүд: крайнее истощение*; ùxeĺūd ùbešèŋ *үхлүүд овчин*; ùxeĺūd ụyàlā *үхлүүд зангидсан уяа*; // Mo. ükülügüde

үхэнгир/ ùxeŋgir (Khori., Aga., Tunk., San.), **ùxeŋge** (Tson.), **ùkeŋgir** (Kham.) *үхэнги: смертвелый, омертвевший*; ùxeŋgir àmitaŋ *үхэнги амьтан.*

Үхэрдээ/ ùxerdē *Хамниганы овог: Хамниганский род.*

үхэршэ(н)/ ùxeŗšè(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **ùxeŗtšiŋ** (Tson.), **ùkeŗtšiŋ** (Kham.) *үхэрчин: пастух крупного рогатого скота*; negeḍxele ùxeŗšèŋ *нэгдлийн үхэрчин*; // Mo. ükerčin

үhоо/ ùhō (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **òsō** (Tson.) *ошоо: месть, злобная ненависть*; ùhō aḅxa *ошоо авах*; ùhō xihā *ошоо хясаа*; ùhō xoŗsol *ошоо хорсол*; ùhō xonzoŋ hanaxa *ошоо хонзон санах*; ùhō mèyēŋ *ошоо атаа*; urdāēŋyā ùhō hanažà šọno xānā daraxayā ọšọbo *урьдынхаа ошоог санаж, чоно хаанаа дарахаар очив.* (БАУ); // Mo. ösiy-e

үhоорхүү/ ùhōŗxū (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **òsōŗxū** (Tson.) *ошоорхүү: мстительный, злобный, ненавидящий*; ùhōŗxū xorotōē *ошоорхүү хортой*; // Mo. ösiyerkeü

үhоорхэхэ/ ùhōŗxexe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **òsōŗxòxò** (Tson.) *ошоорхох: питать злобу к кому-л., ненавидеть*;

ühō̱xežė xorloxo *өшөөрхөж хорлох*; // Mo. ösiyerkekū

үһөөтэн/ **ühō̄teŋ** (Khori., Aga., Tunk., San.) *өшөөтэн*: *враг, недруг, ненавистник*; ühō̄ten dāēsaŋ *өшөөтэн дайсан*; ūile bēyēde tuḍxa, ühō̄teŋ ülde todoxo *үйл биед тусна, өшөөтэн мэд тосно*; // Mo. ösiyeten

үһэлиг/ **ühelig** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **üselig** (Tson., Kham.) *үстэг*: 1. *волосатый*; ühelig ŋar *үстэг гар*; 2. *пушистый*; ühelig arahaŋ *үстэг арьс*; 3. *пуховой*; ühelig arātaŋ *үстэг ороолт*, ühelig aŋ gürō̄l *үстэг ан гөрөөс*; // Mo. üsülig

үһэ(н)/ **ühe(ŋ)** (Khori., Aga., Tunk., San.), **ühü** (Bar.), **üse** (Tson., Kham.) *үс*: 1. *волосы*; ühe xaxalxa *үс хагалах*; ühenē tülmag *шигэрмэг*; ühe abxa *үс авах*; ühe zahaxa *үс засах*; ühe dāxi *үс даах*; ühe žühe *үс зүс*; ühe nōhoŋ *үс ноос*; ühē ügiēxe *үсээ үгтэх*; ühe žühō̄ zuḥrālsaxa *үс зүсээ зуухалцах*; ühe žühō̄ zuḥrālsahaŋ hamaŋāši baxanār zaŋŋažā haḥŋadag bāēŋāgšāhaŋ *үс зүсээ зуухалцсан эхнэрүүдийг бүгдээр зангаас салгадаг байсан билээ*; ühē xāēšālxa *үс хайчлах*; ühē tābixa *үс тавих*; ühe urŋülxa *үс үрэгүүлэх*; ŋaxāē ühen *гахай үс*; ühe hamnaxa *үс самнах*; ühe heglīxe *үс сэглэй*; ühe dāxiŋxa *үс даалгах*; haxal ühendē bārigdaxa *сахал үсэндээ барилдах*; ühendē daragdaxa *үсэндээ дарагдах*; ühe žühe aldaxa *үс зүс /царай/ алдах*; ühe urzīxe *үс өрвэй*; ühe bodoxo *үс босох*; 2. *мех*; aŋŋāē ühen *англий үс*; ◊ ühendō̄ uha xaldaxāxagūi *үсэндээ ус хүргэхгүй (хүнээс сайн мууг сонсолгүй биеэ цэцэйтэх: овч явах)*; // Mo. üsün

үһэрилдөөн/ **ühēŕildō̄ŋ** (Khori., Aga.), **üsēŕildō̄ŋ** (Kham.) *зөрөлдөөн, харилдаа*: *противоречие*; ühēŕildō̄n bolxa *зөрөлдөөн болах нь*.

үһэрилдэх/ **ühēŕildexe** (Aga., Khori.) *тэрсэх*: *противиться, сопротивляться, противодействовать, оказывать сопротивление*; xāšāxa būrīn ühēŕildexe *хэлэх тусам нь тэрсэх*.

үһэрэх/ **ühēŕixe** (Khori., Aga.), **üsēŕixü** (Kham.) *зөрөх, маргах, хэлэрэх*: *противоречить, перечить*: xünē urdahā ühēŕixe *хүний урдаас зөрөх*.

үһэрхүү/ **ühexŭ** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **üsexū̆** (Tson.), **üserkū̆** (Kham.) *үсэрхүү*: *волосатый*; ühexū̆ sarbū *үсэрхүү цэрвүү*; ühexū̆ sēžė *үсэрхүү хэлэх*; // Mo. üsürkeü

үһэрүү/ **ühēŕū̆** (Khori., Aga., Tunk., San.), **üsēŕū̆** (Kham.) *сөргүү, зөрөлдөөнтэй, харилдаантай*: *противоречащий, противоречивый, задиристый*; ühēŕū̆ bāēdal *сөргүү байдал*.

үһэтэн/ **ühēteŋ** (Tunk.) *эхнэр*: *жена*; büheteŋ gē hā ere zoŋ, ühēteŋ gē hā eme zoŋ *бүстэн гэвэл эрэгтэйчүүд, үстэн гэвэл эмэгтэйчүүд*.

үһэ/ **ühē I** (Khori.), **ühō̄** (Aga.) *зүс бороо, зүсэр бороо*: *затяжной дождь*; xodeŋ üderō̄r orohoŋ ühō̄ *хэдэн өдрөөр орсон зүсэр бороо*; ūleŋ xolo bāēbāšhā ühē borū türgem bēšė gū, üxel xolo bāēbāšyēhā üxügēd ošxodo türgem bēšė gū *үүл хэд байв чиг зүсэр бороо түргэн биш үү. үхэл хэл байв чиг үхээд очихоо түргэн биш үү*. (БАД)

ụ̄hээ/ u̇hō̄ II (Aga., Khori., Tunk., San.) *адар, тааз*: *потолок*; *кровля*; nabtar u̇hētē̄ *наиман тааз*тай; u̇nder u̇hō̄tē̄ *ондор жаазтай*; u̇hō̄ šėr̰teŋ xebtexe *адар ширтэн хэвтэх*.

ụ̄hээрхэ/ u̇hēr̰xe (Aga., Khori.) *зүсрэх*: *затяжной дождь; идти долго о затяжном дожде*; xožọmō u̇hēr̰žė, u̇behe abxūlxagūi hāńi yā̇xabī̄bdi *хожмоо зүсрээд хадлан авхуулахгүй болчихвол яах вэ, бид?*

үшөө/ üšō̄ (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *ошоо, дахиад*: *ещё*; üšō̄ nege *ошоо нэг*; baha nege *бас нэг*; üšō̄ oloŋ *ошоо олон*; // < орос. ещё.

үшөөһэн/ üšō̄heŋ (Khori., Aga.) *улаан бургас*: *тальник*; üšō̄hem modoŋ *улаан бургас*; üšō̄heŋ xọ́rō *бургасан хашаа*; // Mo. ösiyesün

Х/ Х

ха/ ха (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Bar.), **aku** (Kham.) 1. *а- язгуурт дутмаг хувилах үйл үг болох, байх гэсэн утгатай*: *прич. буд. вр. от недостаточного гл. (а)ха быть, употребляемое в знач. связки*; tere time bėšė xa *тэр тийм биш байх аа*; yūŋ hāěŋ xab? *юу сайн бол?*; 2. *гэнэ, байх, нь дээ, юм байх*: *кажется, видимо, должно быть, пожалуй, ведь*; borō oroxono xa *бороо орох нь дээ*; u̇begeŋ hamaγaŋ xọyọr bāěba xa *овгон эмгэн хоёр байж гэнэ*; // Mo. aqu

хаагалха/ хāγalxa (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *гаагалах, гуаглах*: *каркать*; xirē xāγalxa *хэрээ гуаглах*; ūlada toxọ́ūŋ xāγalžā aγār teŋgeŕī̄yė bu̇r̰xō̄ne *ууланд тогоруу гаагалж, агаар тэнгэрийг бурхэнэ*. (БАД)

хаамаг/ хāmag (Aga., Khori.) *хашаа, хаамаг*: *загородка*; xāmaγār xā̇šā̇xa *хашаагаар хаших*; xāmag dar̰xalxa *хаамаг дархлах*; xāmag dēgū̄r xarāěxa *хаамган дээгүүр харайх*; // Mo. qaγamaγ

хааныша/ хā̄ńšixa (San.) *хаана очих*: *куда пойти?*; xā̄ńšixā̇šnib xu̇bū̄ŋ? *хаана очих нь вэ хүү?*

хаарбаза/ хārbaza (Khori., Aga., Tson.) *бярваазчин*: *паромщик*; onoŋ γolōě xārbazašā̇ŋ *Онон голын бярваазчин*.

хаарбазашан/ хārbazašā̇ŋ (Khori., Aga., Tson.) *бярваазчин*: *паромник*; onoŋ γolōě xārbazašā̇ŋ *Онон голын бярваазчин*.

хаарта/ хār̰ta (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson., Kham.) *хөзөр*: *карты /игральные/*; xār̰ta nādaxa *хөзөр тоглох*; xār̰tī̄ŋ yọrodo xara ger u̇zexe *хөзрийн ёроор хар гэр үзэх*. (ШАХ); xār̰ta derlexe *хөзөр хөөх*; xā̇ńilhan nu̇xer̰tē̄ bolnob gēd xār̰tī̄n tulumtāě bolxọšnil *ханилсан нохортэй болно гээд хөзрийн туламтай болох нь* ээ чи. (БАД)

хаарталдаха/ хār̰taldaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *хөзөрдөх*: *играть в карты*; xārtaldaxa xu̇bū̄tē̄, xadamda mordoxo basaγatāě bolōrōě gėžė nāda bā́riž̌ā xelexe *хөзөрдөх хүүтэй, хадамд*

мордох охинтой болоорой гэж тоглоом болгож хэлэх.

хаарташан/ хāṛtåšåŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *хөзөрч*: *картёжник*; хāṛtåšånāĕ mọṙiŋ šèŋgi *хөзөрчийн морь шиг (туранхай ясан годил)*; zāĕ tī gē hāńi, хāṛtåšåŋ gēd bèšèžèṛxi *за тийм бол, хөзөрчин гээд биччих.* (ЯШЯ)

хаатаршан/ хātaṛšåŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *цөллөгийн ялтан*: *каторжанин, каторжник*; хāńi хātaṛšåŋ hurγā *хааныг цөллөгийн ялтан сургав.*

хаахираан/ хāxirāŋ (Khori., Aga.) 1. *хашгираан, орилоон, чарлаан*: *крик, вопль*; хāxirāŋ dūldaxa *хашгираан сонсогдох*; 2. *хэрчигнээн, хэрчигнүүр*: *хрип*; ūšxanāĕ хāxirāŋ *уушигны хэрчигнээн.*

хаахирган/ хāxirγaŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *хахирган*: *резкий, крикливый /о голосе/*; хāxirγaŋ хōlōĕ *хахирган хоолой.*

хаахирха/ хāxiṛxa (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.), хākiṛxa (Kham.) 1. *хаахирах, хашгирах*: *кричать, кликать, звать*; хāxiṛšå хūγāĕlxa *хашгирч гуугалах*; 2. *хархирах, хэрчигнэх*: *хрипеть*; хāxiṛšå хańāxa *хэрчигнэж ханиах*

хааяха/ хāyåxa (Khori., Aga.) *хаагих, шаагих, шуугих*: *шуметь*; uha хāyåxa *ус шаагих*; хāyåžå urdaxa *хаагиж урсах*; xaraxaŋ bulγatīyå tōṙiŋxōĕ хāyåm bāĕgšå ononōĕ γol *хархан Булгатыг тойрood хаагин урсагч Онон гол.* (БАД)

хабаатай/ хabātāĕ (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *хамаатай*: *имеющий отношение*; *касательство к кому-чему-л*; ōṛtō xabātāĕ xuḅsaha, šėmegūdē xū ab, tīgēd yåbagtī gebe *оортоо хамаатай хувцас, чимгүүдээ цөмийг ав, тэгээд явцгаа гэв.* (БАУ)

хабалзаха/ хabalzaxa (Tunk., San.) *хавархах, идэрхэх*: *проявлять лихачество*; xabalzažå yåbaxa *хавархаж явах.*

хабарга/ хabarγa (Khori., Aga., Tunk., Tson., Kham., San.) *хүдэр*: *кабарга*; xabargīŋ araha nemerēd axāĕm xānahā hūγā yüm *Хүдрийн арьс нөмрөөд ах минь юунд суусан юм бэ?* (БАД)

хабарзаа(н)/ хabarzā(ŋ) (Tunk., San.) *хаваржаа*: *весенняя стоянка скотоводов*; xaḅtaγāĕ sanaγāĕŋ ùnsegte xabarzāntāĕ manāĕxi, xåńitaŋ bulta suglarīta, nādaŋ bolxo manāĕda *хавтгай Санагын өнцөгт хаваржаатай манайх, ханьтан бүгд цугларцгаа, наадам болно, манайд.* (БАД)

хабатай/ хabatāĕ (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) 1. *хавтай, идтэй, бахархмаар*: *способный на что-л: обладающий силой*; *ловкий*; xabatāĕ xùŋ *хавтай хүн*; xabatāĕ zọxid *идтэй зохистой*; xabatāĕ beṛxe *бахархмаар сайн*; 2. *чадалтай, тэнхээтэй*: *сила, мощность*; edūi šènēŋ xabatāĕ yūmād xarāĕxam gèžė yūnde xelēhemši *одийхон чинээн чадал тэнхээтэй байж дүүлье гээж юунд хэлсэн билээ, чи?*; (БАУ) 3. *завшаантай*: *удачливый, везучий*; xabatāĕ ende ūlzašåbab *завшаантай энд уулзчихлаа.*

хабаһа(н)/ хabaha(ŋ) (Khori., Aga.), **хabasu** (Kham.), **хåbirγa** (Tunk., San., Tson.) *хавирга*: *ребро*; ùnšèŋ xabahaŋ *өнчин хавирга*; dùrbeŋ ùnder xabahaŋ *дөрвөн ондор хавирга*; xabaha xadaxa *хавирга хадах*; xabahaŋ ńuṛyandā tüšüg,

ńцгуаŋ xabahandā tüšüg *хавирга нуруундаа түшиг, нуруу хавиргандаа тушиг.* (ШАХ); xabaha hērīn udaṛšà ī̆šė tī̆šėn namnana *хавирга сээрийг нь хадаж ийш тийш нь цацна.* (БМУ); 2. *талхины хавирга: колья, установленные вокруг оси кожемялки;* ėŕyūlgēŋ xeṛhende hūlyahaŋ, talxīŋ yol tōĕrūlād araha xaḅšūldag nàrixaŋ yasūnūd *эргүүлгийн хэрсэнд суулгасан талхины голыг тойруулаад арьс хавчуулдаг нарийхан гацуунууд.*

хабжаганаан/ хаḅžàyanāŋ (Khori., Aga.), **хаḅdžàyanāŋ** (Kham.) *хавжигнах чимээ: дрожь; лязг /напр. зубов/;* šüdenē̆ xaḅžàyanāŋ *шүдний хавжигнах чимээ.*

хабжаганаха/ хаḅžàyanaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *дагжих, хавжигнах: стучать зубами /от холода/, сильно дрожать, трястись;* dāražà xaḅžàyanažà bāĕba *даарч дагжиж байв.*

хабинганаха/ хàbiyanaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *хойвгонох: не стоять спокойно на месте (о ком-л. тощем, худом);* zurag šėŋgē̆r ńūrā budaham basayaŋ xūšàr bàŕād xàbiyanaŋ yėrebe *зураг шигээр нүүрээ будсан хүүхэн хуучир бариад хойвгонон ирэв.*

хабигар/ хàbiyar (Aga., Khori., Tson.), **хàwyar** (Bar.) *хавчгар, хохигор: тощий, худой;* xàbiyar turaŋxāĕ *хавчгар туранхай;* xàšā̆yāĕ ebeṛte zogsōšọ xàbiyar xalzagšàŋ *хашааны номорт зогссон хавчгар халзагч үнээ.*

хабидаа/ хàbidā (Khori., Aga., Tson., Kham.), **хàbiḍxa** (Tunk., San.) *үнээний тушаа: путы /волосяные, путы, надеваемые, на задние ноги коровы при доении/;* xàbidāyār xàbiḍxalxa *тушаагаар туших;* xabidā gē̆šė xadā üńē̆ hāxada xōĕto xọyọr xùlī̆n boŕbon tụšā̆na xerēhelūleŋ tụšàžà ụyadag dēheŋ ōhor *хавидаа гэдэг бол үнээ саахад хойт хоёр холийг нь борвин тушаа нь солбиулан тушиж уядаг дээсэн оосор.*

хабидхалха/ хàbiḍxalxa (Khori., Tunk., San.), **хàbidaxa** (Aga.) *туших: спутывать /задние ноги коровы при доении/;* ėŕē̆gšė üńē̆gē xàbiḍxalžà hāxa *эрээгч үнээгээ тушиж саах;* xāĕrdag ùxernūhī̆n xōĕto xùlūyė xàbiḍxalxa *хайрдаг үнээнүүдийн хойд холийг нь туших;* bùhō̆ šàgtāĕštar xàbiḍxalžà bùhelxe *бүсээ олон цавараа холхойтол бүслэх.*

хабинха/ хàbī̆xa (Aga., Khori., Tson.), **xawī̆x** (Bar.) 1. *хавчийх, хохийх: быть тощим, худым;* xàbī̆žà turaxa *хавчийж турах;* 2. *хавчийх, бэгцийх: жаться, иметь жалкий внешний вид;* xàbī̆žà hūxa *хавчийж /бэгцийж/ суух.*

хабирсалдаха/ хàbiṛsaldaxa (Khori., Aga.) 1. *хавиралдах: тереться друг о друга;* mülhenūšī̆n xàbiṛsaldaŋ urdaxa *моснүүд нь хавиралдан урсах;* 2. *чаргуулцалдах: мешаться, быть помехой;* xùlden xàbiṛsaldād yàbūlnagūi xàyàm *холоор нь чаргуулцалдаад явуулшгүй нь ээ;* 3. *эвцэлдэх, хавьталцах: скрещиваться (об интересах);* terēntē̆ xàbiṛsaldahaŋ exenernūdē̆ medexe yümeŋ *түүнтэй хавьталцсан хүүхнүүдийн мэдэх юм;* oton orohoŋ àmitad xàbiṛsaldaxa *отоо нь орсон амьтад эвцэлдэх.*

хабисаг/ xàbisag (Khori.) *давс хийдэг тал дугуй үйсэн сав, хавцаг: маленькая полукруглой формы посуда из берёсты для соли*; xabisag sōxi dabahaŋ *хавцаг доторх давс*; xàbisag toγōŋ gē̆šė̀ àyànda aḇšà yàbadag γonzoγor amhaṛtāĕ xọbiγor toγōŋ *хавцаг тогоо гэдэг аянд авч явдаг гонзгой амсартай хавчгар тогоо.*

хабсагай/ xaḇsaγāĕ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **xaḇtsaγāĕ** (Tson., Kham.) *хавцгай: скала, утёс*; šụlūŋ xaḇsaγāĕ *чулуун хавцгай*; terēnhē sā̆šà ọšọxodon ogtoγōĕdo xùrùmù ulān šụlūŋ xaḇsaγāĕ bāĕγā yūdā yūnē̆bī *түүнээс цааш очиход нь огторгуйд хүрэм улаан чулуун хавцгай байж л гэнэ л гэлээ л.* (БМУ); // Mo. qabčaγai

хабсагайлиг/ xaḇsaγāĕĺig (Khori., Aga., Tunk., San.) *хавцгайдуу: скалистый*; xaḇsaγāĕĺig γazar *хавцгайлаг газар*; // Mo. qabčaγayiliγ

хабсагайрхуу/ xaḇsaγāĕṛxū (Khori., Aga., Tunk., San.) *хавцгайрхуу: скалистый*; xaḇsaγāĕṛxū xada *хавцгайрхуу хад*; // Mo. qabčaγayirqau

хабтаалжан/ xaḇtālžàŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *зааpаг шувуу: пигалица*; tere toloγōĕŋ xoŋxoṛxōĕ sō xaḇtālžàŋ ùndegelbe *тэр толгойн хонхорхой дотор зааpаг шувуу ондоглов.* (БАУ)

хабтагаалжа(н)/ xaḇtaγālžà(ŋ) (Khori., Aga.) *хавтгалж: кулик*; xaḇtaγālžà šụbūŋ *хавтгалж шувуу*; // Mo. qabtaγaljin

хабтагар/ xaḇtaγar (Khori., Aga., Bar., Kham.), **xaḇtaγāĕ** (Tunk., San.) *хавтгай: широкий и плоский*; xaḇtaγāĕ xormōĕtoŋ *хавтгай хормойтон* (Tunk.) (*эхнэр хүн*); xaḇtaγāĕ xùlte *хавтгай холт* (Tunk.) (*зээх*); xaḇtaγar tülē̆ŋ γal bolxogüi *хавтгай мод гал болохгүй.* (ШАХ); // Mo. qabtaγai

хабтаналха/ xaḇtahalxa (Khori., Aga., Bar.), **xaḇtasalxa** (Tson., Kham.) *хавтаслах: переплетать*; nom xaḇtahalxa *ном хавтаслах*; // Mo. qabtasulaqu

хабтаһа(н)/ xaḇtaha(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.), **xaḇtasa** (Tson.), **xaḇtasu** (Kham.) 1. *доска, доску /у седла, телеги/*; bū̆rge bùteter xaḇtaha xàĺitar *бүүргэ бүттэл, хавтас хальтал (олз омогтой яваарай)*; emēlē xaḇtahaŋ *эмээлийн хавтас*; emēl daṛxalxa gē̆šė mī̆ŋ hanaxada, bū̆rge xaḇtahaŋ xọyọri xaḇsaryaxadala bùtėšxō̆r xàyàm, bahašyė tī̆me amar yümen bėšėle ābdā *эмээл дархална гэдэг энгийнээр бодоход, бүүрэг хавтас хоёрыг хавсаргачихвал л бүтчихмээр юм шиг, бас чиг тийм амар юм биш байлгүй дээ*; 2. *бичгийн хавтас: папка*; bėšėgē̆ xaḇtahaŋ *бичгийн хавтас*; 3. *номын хавтас: переплёт /книги/*; nomōĕ xaḇtahaŋ *номын хавтас*; // Mo. qabtasun

хабууша/ xabūšà (Khori., Aga.) *хавтай, дуртай: приятный; удовольствие*; ulāŋ tamàxiŋ undamńi, xabūšà tamàxiŋ xabamńi nege γāha tamàxi tatàyàla! *улаан тамхи унд минь, дуртай тамхи хав минь нэг гаанс тамхи татъя л!* (БМД)

хабшааха/ хаw̌šāха (Bar.) *матах: интриговать, доносить, кляузничать*; darγada хаw̌šāха *даргад матах*; yāmand хаw̌šāха *яманд матах*; nȯхȯrī gō̄ хаw̌šāhandā mī ŋgūi ere bollō gėdž hanadž bāčγā güši! *нохрийгоо матчихсандаа зүгээргүй эр боллоо гэж санаж байна уу чи.*

хабшаахай/ хаb̌šāхāй (Khori., Aga.), **хаb̌tšikī** (Kham.) *хавч: рак*; хаb̌šāхāй tūžė ėdixe *хавч түүж идэх*; // Mo. qabčiyaqai

хабшааha(н)/ хаb̌šāha(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **хаb̌tšāsa** (Tson., Kham.) *хавчаар: рант, прокладка, вшиваемая, между подошвой и передами бурятской обуви*; noγōŋ хаb̌šāha ūdėžė *ногоон хавчаар удэж.* (ШАХ); хara mọŕiŋ noγōŋ nogtotōė gėžė tābáŕi хadā хаb̌šāhatāė bụŕād ;utul gēšė *хар морь ногоон ногттой гэж оньсого болбол хавчаартай буриад гутал юм*; // Mo. qabčiyasu

хабшаг/ хаb̌šȧg I (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **хаb̌tšig** (Tson., Kham.) 1. *хавчиг: узкий*; хаb̌šȧg tahalγā *хавчиг тасалгаа*; 2. *хавчиг: сплюснутый с боков*; хаb хаb̌šȧg tolоγōė *хавчиг толгой*; // Mo. qabčiγ

хабшаг/ хаb̌šȧg II (Khori., Aga., Tunk., San.), **хаb̌tšig** (Tson., Kham.) 1. *галын хайч: щипцы*; *оньс*: zūn ulāŋ yȧmān sō zūdag хara texe orobo gēšė хаb̌šȧg хȧyȧm *хоттой улаан ямаанд хаздаг хар ухна оров гэгч галын хайч*; āėl bùxende alsagšāŋ gėžė tābáŕi хadā bahala хаb̌šȧg *айл бүхэнд алцагчин гэдэг оньсого бол бас л галын хайч*; 2. (Bar.) *хавчаар: зажимы /для волос/*; ụ̀hünē хаb̌šȧg хatхаха *усний хавчаар хатгах*; 3. *хавчаас, хавтас: папка*; modoŋ хаb̌šȧgtāė nom *модон хавтастай ном: книга в деревянных обложках.*

хабшаг/ хаb̌šȧg: хаb̌šȧg хаb̌šȧg gехе III (Khori., Aga.) *хавчиг хавчиг хийх, хавчигнах: пожимать /плечами/, поджиматься*; хаb̌šȧg хаb̌šȧg gėžė hūха *хавчиг хавчиг хийж суух.*

хабшаганаха/ хаb̌šȧγanaха (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *хавчигнах: поджиматься*; mùren хаb̌šȧγanaха *мор нь хавчигнах*; // Mo. qabčiγanaqu

хабшагар/ хаb̌šȧγar (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *хавчгар*: притиснутый, *придавленный*; хаb̌šȧγar turaŋхāė *хавчгар туранхай*; // Mo. qabčiγar

хабшагдаха/ хаb̌šȧgdaха (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *хавчигдах: страд от* хаb̌šȧха *быть зажатым, стеснённым, быть притеснённым*; хаb̌šȧgdažȧ daragdaха *хавчигдаж дарагдах*; // Mo. qabčiγdaqu

хабшалаг/ хаb̌šȧlag (Tunk.) *шургааган хашааны хоёр хоёр гадсан шон: вбитый кол у изгороди из жердей*; хȧšā̄ хọŕō bȧŕixa хаb̌šȧlag bodxožọ γazaŗta zōγōd zaḇharārī n hurγāg šụrγūlād γolōė nōėtoŋ ulām burγāha ụ̀leḏxežė bāėγād hùlžėžė oŕōγōd, bōžọ хatāhȧńi хùšilō gехе *хашаа хороо барих хоёр гадсан шон газарт зоогоод завсраар нь шургааг шургуулаад*

солын нойтон улаан буураас олсгоож байгаад сунжиж ороолгод боож хатаасныг хошлоо гэдэг.

хабшалга/ хаḇšålγa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *хавчлага: притеснение*; xaḇšålγa xixalta *хавчлага хяхалт*; // Mo. qabčilγ-a

хабшаха/ хаḇšåxa (Khori., Aga., Bar., Tunk., San.), **хаḇtšix** (Tson.), **хаḇtšixu** (Kham.) *хавчих: сжимать, сдавливать, зажимать*; mùrō̆ xaḇšåxa *мороо хавчих*; amā xaḇšåxa *амаа хавчих*; xaḇšåγār xaḇšåxa */галын/ хайчаар хавчих*; dùrbeŋ xarānāč̆ γazarhā xarāčžå ùzexemle xaḇšåxåyā̆ mederēš gebele *дорвон хараны газраас харайж үзэх минь, хавчихаа чи мэдээрэй гэв гэнэ.* (БМУ); // Mo. qabčiqu

хабшуу/ хаḇšū (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **хаḇtšū** (Kham.) *хавчуу, хавчиг: тесный, узкий*; xaḇšū γutal *барцу гутал*; xaḇšū γazar *бачуу газар*; xaḇšū γudamžå *хавчиг гудамж*; // Mo. qabčiγu

хабшуулга/ хаḇšūlγa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **хаḇtšūlγa** (Tson., Kham.) *хавчуулга: закладка /в книге/*; nomō̆ xaḇšūlγa (Khori., Aga.), nọmi xaḇšūlγa (Tunk.) *номын хавчуулга*; 2. *оргол, барьц, бэлэг: преподношение, дар*; xamba toryoŋ xaḇšūlγa, xadag toryom beleg *хамба торгон барьц, хадаг торгон бэлэг.* (БМД); // Mo. qabčiγulγ-a

хабшуур/ хаḇšūr (Khori., Aga., Tunk., Bar.), **хаḇšūrγa** (San.), **хаḇtšūr** (Tson.), **хаḇtšūr** (Kham.) *хавчуур: щипцы, щипчики*; xaḇšūrār xaḇšåxa *хавчуураар хавчих*; daṛxan ẓonō̆č̆ xeregeldeg bayaxaŋ ůĺirbe xaḇšūr gèžė neretē̆ *дархан улсын хэрэглэдэг багахан оролбо хавчуур гэж нэртэй*; // Mo. qabčiγur

хабшуурга/ хаḇšūrγa (Khori.) *хямсаа: пинцет*; xaḇšūrγār aḇxa *хямсаагаар авах.*

хагасаха/ хаγasaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **хаγatsaxa** (Tson.) *хагацах, салах: разлучаться, расставаться*; exehē̆ xaγasaxa *эхээсээ хагацах*; xoṛtoŋ dāčsanhā xaγasaxa *хортон дайснаас ангижрах*; // Mo. qaγačaqu

хагдуу/ хagdū (Aga.), **мехеṛxē̆** (Khori.) *мэхэрхий: плюсна*; xagdūγāč̆ ůyė *мэхэрхийн уе.*

хагзар/ хаgzar (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *хагз: частица, усил, при глаголах, часто соответствующая приставкам раз*; xagzar gèšxexe *хагз гишгэх*; xagzar tataxa *хагз татах*; xagzar hùrexe *хагз үсрэх.*

хагзархай/ хаgzaṛxāč̆ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson.), **хаgzaṛxāč̆** (Kham.) *хагзархай, ханзархай, уранхай: разбитый, размятый*; xagzaṛxāč̆ soxo *хагзархай дух*; xagzaṛxāč̆ γutal *ханзархай гутал*; xagzaṛxāč̆ xormōč̆ */ханзархай/ уранхай хормой.*

хагнаха/ хagnaxa (San.) *гагнах: паять*; xagnūrār xagnaxa *гагнуураар гагнах*; xōlōč̆ xagnaxa *хоолой гагнах*; sàxilγāŋ xagnūrār xagnaxa *цахилгаан гагнуураар гагнах.*

хагнуур/ хagnūr (San.) *гагнуур: паяльник*; xalūŋ xagnūr *халуун гагнуур*; xüiteŋ

хаглуй *хүйтэн агаартуур; хагшин* abka *агаартын аюул; sâxiḫāŋ хагшинаг хагнаха шилэсэн агаартаар гагнах.*

хагсамал′ **хаg̑sāmal** (Khori., Aga.) *хэмж. сойлох. выдерживаемый.* **хаg̑sā-mal** sabxarū moŋɣō xarɣāēŋ xolodonо ᠬᠠᠭᠤᠤᠯᠬᠠ*ᠵᠠᠮᠳᠢ. хāēraṭāēš ɣansa nitxúŋēgō* ᠬᠠᠭᠤᠤᠯᠬᠠᠪᠠᠭᠠ xúlūbte ūlzūžámdi *сойлох шаардлагатай мэрэг хэргүйн холд нь унууж, хөрөнгө ч гэнэ нохортэйгээ хамтраныг хүйтэн унтуулж.* (БАД)

хагсаха/ **хаg̑sāxa** (Khori., Aga.) *хагсаах. сойлгох, ухх. выдерживать, выставлять наружу /для закалки/;* ūŕē ūŕē šārɣaɣā ᠬᠠᠭᠤᠤᠯᠬᠠ*ᠵᠠᠮᠳᠢ. ūŕē ūŕē* šārɣaɣā ūdīŋgē naranda **хаg̑sāɣārāē** *үрээ үрээ нарад үдийн наранд сойгоорой.* (БАД)

хагсарга/ **хаg̑sarɣa** I (Kham., Aga., Bar.) 1. *хатавч, үүзүүр: стых решётчатой стены и двери у юрты;* xáyā **хаg̑sarɣār** ᠬᠠᠭᠤᠤᠯᠬᠠ*ᠵᠠᠮᠳᠢ. xáyā* **хаg̑sarɣār** ᠬᠠᠭᠤᠤᠯᠬᠠ*ᠵᠠᠮᠳᠢ.*

хадамһаг/ xadamhag (Khori., Aga., Tunk., San.), **xadamsag** (Tson.), **xadamsak** (Kham.) *хадамсаг: любитель ходить в гости к родне жены*; xazaγar xürigeŋ xadamhag *хазгар хүргэн хадамсаг*; // Mo. qadamsaγ

хадараашa/ xadarāšà (Tunk.) *гахай: свинья*; xadarāšīŋ xonšōr *гахайн хонишоор.*

хадран/ xadaraŋ (Tunk.) *хадран: харцус*; xadaraŋ zaγahaŋ *хадран загас*; xadaraŋ asaṛžà nāēmāldag xudaŕīŋ toryōb sàŕūsγāē *хадран авчирч худалддаг Хударын найманчин сүйхээтэй.*

хадууха/ xadūxa (Khori., Aga., Kham.) 1. *хантайрах: прикреплять, натягивать поводья за луку седла /с тем, чтобы лошадь стояла на месте и не могла уйти/*; moŕō xadūžà oṛxiōd geṛte oroxo *морио хантайрчихаад гэрт орох*; 2. *хоногших: перен: крепко запоминать, долго не забывать*; enexeŋ bèyē̄ γamnaŋgūi erdim nom hurāyàla, ene tere ùrū̄ hātaŋgūi ėŕē̄ŋ zoŕiγōr xadūyàla *энэхэн биеэ гамналгүй эрдэм ном сурья л, энэ тэр луу сааталгүй эрийн зоригоор хоногшуулья л.* (БАД); 3. *чирэгдэх, тээглэх: задевать, зацепляться, застревать*; dùrōdō̄ xadūxa *дороондоо чирэгдэх*; noxōēŋ amanda yàha xadūxa *нохойн аманд яс тээглэх.*

хадхаг/ xaḍxag (Khori., Aga.) *нөөц, бэлтгэл: припасы, запасы*; xaḍxag bolγožọ xụŕāxa *нөөц болгон хураах*; xulγanānāē xaḍxag *хулганын хоёо*; mùnō ùgelē̄ xaḍxag bolxo toho zōxē̄, ārṣa sayā, āēṛha xuṛha *өнөө өвлийн нөөц болох тос, зөөхий, аарц, цагаа, ааруул хуруул.*

хадхаля/ xaḍxalā̄ (Khori., Aga., Tson., Tunk., San.) *хатгаа: воспаление лёгких*; ūšxanāč̌ xaḍxalā̄ *уушгины хатгаа*; // Mo. qadquγ-a

хадхаляатаха/ xaḍxalā̄taxa (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *хатгаа тусах, хатгалга хүрэх: болеть воспалением лёгких*; xaḍxalā̄tād xeḅtē *хатгаа тусаад хэвтсэн.*

хадхамал/ xaḍxamal (Khori., Aga.) 1. *хатгамал: воткнутый; вколотый; исколотый*; xaḍxamal sayān šànar abaŋ xülē̄gīta *хатгамал цагаан чанар аван хулээгээч.* (БМД); 2. *хатгамал өдөл: вышитый*; xaḍxamal xùrùg *хатгамал хорог*; // Mo. qadqumal

хадхами/ xaḍxàmi (Khori., Aga.) *хатгам: бешенство, безудержный гнев*; aràxi ūŋ gexede hoḡtōd xaḍxàmina xùdeldedeg gelsegšè *архи уучихангуутаа согтоод хатгам нь ходолдог гэлцдэг юм*; // Mo. qadqumi

хадхаха/ xaḍxaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.) 1. *хатгах: колоть*; sō xaḍxaxa *цоо хатгах, зоох*; 2. *хатгах, овдох: колоть, стрелять безл /о чувстве боли/*; zùbīŋ xelexede zùṛxe xaḍxaxa *зовийг хэлэхэд зурх хатгана.* (ШАХ); 3. *хатгах, шорлох: накалывать, нанизывать*; šọrodo xaḍxaxa *шорд хатгах*; 4. *хатгах, босгох: втыкать, вонзать, водружать*; tug xaḍxaxa *туг хатгах*; ùndehete modī̄ otolžọ oŋγon sayāŋ šànar xaḍxabab *үндэст модыг огтолж онгон цагаан чанар хатгав, би.* (БМД); 5. *хатгах, оёх: чинить, починить*; ōēmoho

хадхаха *ойлс хатгах*; 6. *хатгах*: *подстрекать, подговаривать*; хадхаŋ хелехе *хатгаж хэлэх*; // Mo. qadququ

хадхуу/ хадхū (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *орхостэй, хатгадаг*: *колкий, колющий*; хэдхū adāĺixāĕ *сондуутай хатгадаг*; 2: *хошуун, ёжтой*: *едкий, желчный* (*о словах*), *саркастический* (*о человеке*); хадхū ügīŋ yǫhōr nemėŕi abaŋ abahār sūrxal bolšǫŋxōĕ *ёжтой үгийн ёсоор намэр аван авсаар цуурхал болчихжээ*.

хальха/ хàtixa (Khori., Aga., Tunk., San.), **хатàgi** (Tson.), **хataki** (Kham.), **хatgi** (Bar.) *хатиг*: *чирей, фурункул*; alaxagüi bolbǫšyė хatixa berxe *амнд хүрэхгүй ч гэлээ хатиг бэрх*; // Mo. qataki

хажар/ хажàr (Khori., Aga., Tunk., San.), **хаdžiŋ** (Bar.) 1. *хажиг*: *придирчивый*; *вредный*; *злой*; хàžàr zaŋ *хажиг зан*; ūxibūdte хàžàr xùŋ *хүүхдүүдэд хажиг хүн*; хàžàr hamaγaŋ *хажиг эхнэр*; хàžàr azarγa *хажиг азарга*; 2. *чийртэй*: *банальный, надоевший, прожужжавший все уши*; хàžàr àbāŋ *чийртэй авиа*; хàžàr mūxāĕ хàšxarāŋ *хажир муутай хашгираан*; 3. *арангатай*: *без пощады, небережливый*; γutal xubsahandā хàžàr xūged *гутал хувцсандаа арангатай хүүхэд*.

хажарлаха/ хàžàrlaxa (Khori., Aga.), **хadžlax** (Bar.) *хажиглах*: *быть необщительным, быть неуживчивым*; хàžàrlažà etēŋxexe *хажиглаж товогшоох*; хàžàrlàžà ilγaxa *хажиглаж ялгах*; ulāĕ ūsīŋ àžàlda xamhalsaxā yėrehen āĕlšàdā yünde хàžàrlaxabdā! *улай үүцийн ажилд туслалцахаар ирсэн айлчдаа яаж хажиглах сан билээ дээ*.

хажуур/ хàžūr (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *хадуур, шилээсэг*: *коса /для сенокошения/*; хàžūrāĕ ėšė *хадуурын иш*; хàžūrāĕ bàŕūl *хадуурын бариул*; bùxeter хàžūr *богтор хадуур*; tǫxir хàžūr *тохийлгож шилсэн хадуур*; tǫxir хàžūr dāsa mūtāĕ *тохир хадуур даац муутай*; hùler хàžūr *солор хадуур* (*гадаргыг нь сарвайлгаж шилсэн хадуур*); tǫxirŝiyė hùleršiyė хàžūr toŋ dāsagūi bāĕxa *тохир чиг гэсэн, солор чиг гэсэн хадуур тун даацгүй байдаг*; хàžūrā bàŕād yàbaxadā tàbixagūiŋ šėnēŋ hanagdana, хàńilād zuγālād yàbaxadā halxagūiŋ šėnēŋ hanagdana *хадууpаа бариад явахдаа тавихгүйн чинээ санагдана, ханилаад ярилцаад явахдаа салахгүйн чинээ санагдана.* (БАД); хàžūrār ùbehe sabŝàxa *хадууpаар овс хадах*; // Mo. qadaγur

хазагал/ хazaγal (Khori., Aga.) *ургэдэг, бусгадаг*: *пугливый*; хazaγal boro mǫŕiŋ *ургэдэг бор морь*.

хайлаанан/ хāĕlāhaŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *хайлаас*: *вяз, ильм приземистый*; xadīŋ xormōĕ bùrxōheŋ хāĕlāham modonōĕ seseg nabŝà, хaŋxinatar γǫyǫxonōr dūlagŝà хāĕratāĕ mińī amarag dā *хадын хормой бүрхсэн хайлаас модны цэцэг навч, хангинатал гоёхоноор дуулагч хайртай миний амраг даа.* (БАД); // Mo. qayilasu

хаймадха/ хāĕmadxa (Khori., Aga.) *хаймсаж харах*: *перебегать глазами с одного предмета на другой*; γubīn zaxa xizārīyė хāĕmadaŋ xaraxa *говийн зах хязгаарыг хаймсан харах*; ūla xadanūši хāĕmadaŋ xaraxa *уул хаднуудыг хаймсан харах*.

хаймал/ хāĕmal (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *цавчмал: тесовый*; хāĕmal modoŋ oŋgoso *цавчмал модон онгоц*; хāĕmal modoŋ хālga *цавчмал модон хаалга*; хāĕmal modon sergedē xazārāĕm žǫlō tesnelgūi, xamagxan zonōrō xelsexede xalūn zůrxemńi tesnelgūi *цавчмал модон шүзгандаа хазаарын мянь жолоо тэсэшгүй нь, хамагхан зоноороо хэлцэхэд халуун зүрх мянь тэсэшгүй нь.* (БАД)

хайнаг/ хāĕnag (Khori., Aga.) *зайрмаг: тонкий лёд*; хāĕnag togtoxo *зайрмаг тогтох*; xara uhaŋ bulagīŋ xāĕnag ůgī tuŋgalaŋ, xárimal ézīŋgē yürōlōr xamagāĕŋgā dunda žárgáyàla *хар усан булаг нь зайрмаг үгүй тунгалаг, харимал ээжийнхээ ерөөлөөр хамгийнхаа дунд жаргая л.* (БАД)

хайнагтаха/ хāĕnagtaxa (Khori., Aga., Tson.) *зайрмагтах: покрываться тонким льдом*; golōĕ uhaŋ xāĕnagtaxa *голын ус зайрмагтах*; xaralsaŋ bāĕgši usanāĕmnāĕ xāĕnagtanši bāĕxana xāĕratāĕ xöxineg yábahaŋ núxúrēmńē xárīm bolxono xāĕratāĕ *харлан байдаг ус маань зайрмагтаж ирэх нь харамсалтай, хогжилдож явсан найз минь харийнх болох нь харамсалтай.* (БАД)

хайратай/ хāĕratāĕ (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *хоорхийлолтэй: жалкий; бедный*; xāĕratāĕ ámitaŋ *хоорхийлолтэй амьтан*; xüxineg yábahaŋ béyém xúnčš bolxono xāĕratāĕ *хогжүүн явсан бие минь хүнийх болох нь хоорхийлолтэй*; // Mo. qayiratai

хайрладаһа(н)/ хāĕrladaha(ŋ) (Khori., Aga.) *хайр: жалость, сожаление*; xāĕrladahā xůrmēr *хайр хүрмээр*; baŗhanīyė xāĕrladaham xůrō *хоорхийг хайр хүрээд*; sēžīm ōĕro garārā xůŗheŋ ād, xalūn tůmeŗte xāĕrūlhan šėŋgi garā tatažà abāgšàhaŋ, xāĕrladahā xůrxōr *цээжний минь ойр гараараа хүрсэн мөртөө халуун томроор хайруулсан юм шиг гараа татаад авчихаж билээ, хайр хүрмээр.*

хайрсаг/ хāĕŗsag (Khori., Aga., Tunk., San.), **хāĕŗtsak** (Kham., Tson.) *хайрцаг: сундук небольшого размера для хранения мелких вещей*; xanzada adalí tůxeltēger xéžė xažážà goyǫhoŋ, xanza dēre tábintū bagaxaŋ xobto *авдартай адил хэлбэртэй-гээр хийж, богжилж гоёсон, голдуу авдар дээр тавьдаг багахан ховд*; // Mo. qayirčag

хайхирха/ хāĕxiŗxa (Tunk., San.) *хаахирах: кричать, кликать*; ogtorgōĕ-gōrŕńi ōgolō belēb, ūgan manžàlāĕgā xāĕxirā belēb *огторгуйгаар нь нэг дуудаж билээ би, уугаа Манжлайгаа хаахирч билээ би.* (БМД)

хайша/ хāĕšà I (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *хайч: ножницы*; adxūr xāĕšà *атгадаг хайч*; daŗxanāĕ xāĕšà *дархны хайч*; ūile bůtēdeg xāĕšà *үйл бүтээдэг хайч*; yàŋgar xāĕšà *хурц хайч*; sůme süŕi xǫyǫŗhōn xāĕšīŋ xaŋxināŋ garbaldā, xurubšīŋ xoŋxinōn dūldabaldā *сум ордон хоёроос нь хайчийн хангинаан сонсогдов гэнэ, хуруувчийн хонгиноон дуулдав гэнэ.* (БАУ); // Mo. qayiči

хайша/ хāĕšà II (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **хāĕtši** (Tson., Kham.) *хилийн хайч: дозор, разъезд*; *кордон*; xilīŋ xāĕšà *хилийн хайч*; xāĕšà manā *хайч манаа*; xāĕšāĕŋ owō *хайчийн овоо*; xāĕšāĕŋ xudug *хайчийн*

худах; xāēšāēm bulag *хайчийн булаг*; // Mo. qayiči

хайша/ xāēšå III : xāēšå xereg (Khori., Aga., Tunk., San.), **xāētši xereg** (Tson.), **kāētši kereg** (Kham.) 1. *хайхрамжгүй, хайш яйш: как-нибудь, кое-как, небрежно, спустя рукава*; xāēšå xereg bū dūgara! *хайш яйш битгий дуугар!* yàxadā xāēšå xereg xàyàbàš! *яах гээж хайш яйш хаяв аа чи!*; xāēšå xereg xandaxa *хайхрамжгүй хандах*; xāēšå xeregēr xaraxa *хаймсуулан харах*; xāēšå xeregēr xeheŋ *хайш яйш хийсэн*; 2. *хэрэггүй, хэрэгцээгүй: ненужный*; xāēšå xereg bolšọhoŋ *хэрэгцээгүй болчихсон юм*; xāēšå xereg àmitaŋ *хэрэггүй амьтан*; 3. *хайш нь тэгээд: какой, что за*; xāēšå alaxāŋ gùbdidō gèžè tōbī n xelene *хайш нь тэгээд алалтай биш дээ гэж элэг эх нь хэлнэ.* (БАУ)

хайшалха/ xāēšàlxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *хайчлах: резать ножницами; стричь, обрезать*; xọńi xāēšàlxa *хонь хайчлах*; xọńiŋ gùrlē ùhèyē xodo taha xāēšàlba *хорин гөрлөө гээгээ ходоо тасар хайчлав.* (БМУ); // Mo. qayičilaqu

хайшан/ xāēšàŋ gexe (Khori., Aga., Tunk., San.), **xāētšiŋ gexe** (Tson., Kham.) *хэрхэх, яах: как? каким образом*; xāēšàŋ genèš *яах гэж байна вэ, чи*; xāēšàŋ gexebī bdi *хэрхэх вэ биз?*; xāēšàŋ gēd xelexebī b? *яаж хэлэх вэ, би*; xāēšàŋ ge hā edegexe bāēnat? *яавал та эдгэрэх байна вэ*; mùnō xāēšàŋ gexeb dā *одоо яая гэх вэ дээ*; xāēšàŋ geltēb? *яая гэлтэй вэ.*

хайшаха/ xāēšàxa (Khori., Aga., Tunk.), **xāētšixa** (Tson., Kham.) *хайчих: брыкаться, дрыгать (ногами)*; ńàrāč xūged xùlō xāēšàžà taraγanaxa *нярай хүүхэд холоо хайчиж тарвалзах*; mọńiŋ xùlōrō γazar xāēšàxa *морь хөлөөрөө газар цавчлах*; šèxeyē xāēšàham mọńid *чихээ хайчсан морьд*; // Mo. qayičiqu

хала/ xala (Bar.) *омог, овог: род*; barγašūdī ŋ xala gexede: yèxe zoŋ, talaŋγūd, ùŋšēbū, xūiselig, xondōč, γalžūd, ülēd, xontoŋ, šàrāēd, hartūl, xuasāē, xaranūd, šàranūd, èŕēxeŋ, xuralayad, bodoŋγūd, xùbdūd, xaryana, xalbiŋ, sayāŋγūd, batanāē, xudāē, xọšūd zerge oloŋ *Баргачуудын овог гэхэд Их зон, Талангууд, Үншээбүү Хүйцлэг, Хондой, Галзууд, Улеэд, Хонтон, Шарайд, Сартуул, Хуацай, Харнууд, Шарнууд, Эрээхэн, Хуралгад, Бодонгууд, Хөвдүүд, Харгана, Халбин, Цагаангууд, Батнай, Худай, Хошууд зэрэг олон*; // Mo. xala

халаахай/ xalāxāē (Khori., Aga.), **xalaxāē** (Tunk., San.), **xalaγāē** (Tson., Bar.), **xalāxī** (Tson.) *халгай: крапива*; xalāxāē sōγūr xùl ńüsegēr yàbaxa beŗxe *халгай дотуур хөл нуцгэн явах бэрх*; xùnē γarār xalāxāē zulγālyaba *хүний гараар халгай зулгаалгав/ хүний гараар могой барцулав.* (ШАХ); arad zonōē aryalamžī ŋ yọhōr xalaxāēŋ naḅšàhī yè uhanda busalγād bam ùḅšè, šàŗxa metī yè emnedeg *ардын эмнэлгийн ёсоор халгайн навчийг усанд буцалгаад бам өвчин, шарх мэтийг эмнэдэг*; // Mo. qalayai

халаaha/ xalāha (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *халаас, нөхөөс: заплатка*; dalaŋ xalāham bolhoŋ degel *далан нөхөөс болсон дээл*; xaxaŗxāēdana xalāha tàbixa *уранхайд нь халаас тавих*; 2. *халаас: карман*; xàńilžà nùxùrlōdle, xalāhanāēŋγā mùŋgōr xā γụyà nī lūlžè aràxidādla, xamag àžàlā aldādla, aryalnab aryàsānab gedeg nùxùrlel bāēγāhā yūŋ yàmar nùxùrlel bāēdag boldoγōē tāēlbarī yi ta narńi ùgexe xadatnāē bi bọ́lihūb *ханилж нөхөрлөөд л, халаас-*

ныхаа монгоор хаа гуя нийлүүлж архидаад л, хамаг ажлаа алдаад л аргалчихна, аргацаачихна гэдэг нохорлол байвал юуны ямар нохорлол байдаг, болдгийн тайлбарыг та нар минь огох юм тул би больёо. (ДГЗ)

халаг/ xalag (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson., Bar.) *халаг: горе как жаль, увы, эх*; xalag xāĕ (xuxī) tàbixa (bolxo) *халаг хуухай болох*; xalagńi xalag mọ́imńi alag *халаг минь халаг морь минь алаг*; // Mo. qalaγ

халайтхаха/ xalāĕtxaxa (Aga., Kham., Bar.) *хавьтуулах, ойртуулах, татах: приближать, заставлять подходить к кому-чему-л*; xalāĕtxažà ōĕr̰tūlxa *хавьтуулж ойртуулах*; bėyėdē xalāĕtxaxa *биедээ ойртуулах*; xūgėši bū bėyėdē xalāĕtxa! hurγūlidā yàbàšàxadàšńi genėxir̰xe *хүүхдийг битгий биедээ тат! сургуульдаа явчихад чинь санаж үгүйлэ.*

халба/ xalba hůrexe (Khori., Aga.) *холби үсрэх: броситься (или рипуться) в сторону*; xašàŋ xüŕiŋ mọ́rin ůrgežė, ẋàžū tēšē xalba hůreŋ xarāĕšàba *хашин хүрэн морь нь үргэж, хажуу тийшээ холби үсрэн харайчихав.*

халбагати/ xalbaγati (Tunk., Bar.) *шормос: жила, сухожилие*; xandaγāĕŋ xalbaγatī nanšàžà xàĺūn daxa o̰yo̰yo̰ xàĺūn daxāĕn šėnede ene tůrede γo̰yo̰yo̰ *хандгайн шормос балбаж халиун дах оёё, халиун дахын шинэд энэ хурим тойд гоёё.*

Халбид/ xalbid *Хамниганы овог: Хамниганский род.*

халгаа/ xalγā (Khori., Aga., Kham., Bar.) *халтиргаатай, гулсуур: скользкий*; xůndī γazar xalγā yüme xůleg gebėš bůder̰xel *хондий газар гулсуур шүү, холог боловч бүдэрнэ.* (БАД)

халгаха/ xalγaxa (Aga., Kham.) 1. *халтирах: подскользнуться, скользить*; müĺehen dēre xalγaxa *мосон дээр халтирах*; 2. *перен*: xele xalγaxa *хэл халтирах: оговариваться, говорить неправильно.*

Халдзангууд/ xaldzaŋγūd *Хамниганы овог: Хамниганский род.*

халзадай/ xalzadāĕ (Tunk.) *ахууна: гагара*; xalzadāĕ šụbūŋ *ахууна шувуу.*

халимдар/ xàĺimdar (Aga., Kham.), **xalindar** (Khori.), **xàĺimdag** (Bar.) *дан: халат без ваты; демисезонное пальто*; xàĺimdar degel *дан дээл*; xàĺimdar ůmdōr bū yàba, xūite orō *дан өмдтэй бүү яв, хүйт орлоо (цаг хүйтэрлээ).*

халимдарга/ xàĺimdarγa (San.) *холсовч: потник, накладываемый первым при седлании*; xàĺimdarγa toxoxo *холсовч тохох*; xolohō xůlergežė yėrehem mọ́rinōĕŋγō xàĺimdarγāĕn xob̰xo tatažà bū ab *холоос холоргож ирсэн мориныхоо холсовчийг ховх татаж бүү ав.*

халмаха/ xalmaxa (Khori., Aga., Tunk., San.) *дээгүүр нь хамах: снимать сверху (напр. сливки с молока, жир с супа)*; sůsegī́yėńi xalmaxa *цөцгийг нь хамах*; ůrmī́ne xalmahaŋ hůŋ *ормийг нь хамж авсан сүү*; toho xalmažà àyàγalxa *тос хамж аягалах*; ůb̰sū ůd̰xerūlheŋ šülī́ŋ tohōĕyė xalmažà abād, šàra toho, šėxer sāxar, aràxi būilūlhàńi γal tàxilγāĕŋ duhāl gexe *овчүү отгоруулсэн шолний тосыг хамж аваад, шар тос, чихэр саахар, архи хольсныг гал тахилгын дусаал гэдэг.*

халсагай/ xalsaγāă (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *халцгай: со скудной, короткой растительностью; редкий (о травах, мехе), голый, с редкой растительностью, облезлый плешивый*; xalsaγāă arahaŋ *халцгай арьс*; xalsaγāă xileŋ *халцгай хилэн*; xalsaγāă γazar *халцгай газар*; hamaγan degelē urda xormōĕγė ùhetē xileŋgēr xụšā hā, ara talāĕn xalsaγāă xileŋgēr xụšadag heŋ *эхнэр дээлийн урд хормойг үстэй хилэнээр онго татсан бол ар талыг нь халцгай хилэнээр онголдог сон*; // Mo. qalčaγai

халта/ xalta (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *халти: мимолётно*; xalta gėšxexe *халти гишгэх*; xalta mùlte *халти молт*; xalta mùlte dūldaxa *халти молт сонсогдох*; xalta mùlte hùrxe *халти молт үсрэх*; xaŋγāă xara homōrō xalta mùltù xāĕmardaba *хангай хар сумаараа халти молт хаймсуулав.* (БМУ); // Mo. qaltu

халтагай/ xaltaγāă (Tunk.) 1. *хагас: половина*; xaltaγāă ùdùr *хагас одор; өдрийн тал*; 2. *үд дунд, жин үд: полдень*; xaltaγāă ùdùr bolxodo dùrbem pūdēr šėgnūlheŋ tùmùr xara barxabši xụšūndàńi uglabala *жин үд болоход дорвон пүүгээр чигүүлсэн томор хар хошоовчийг хошуунд нь углав гэнэ.* (БМУ)

халтантуулха/ xaltantūlxa (Khori., Aga.) *бүлзааруулах: говорить вокруг да около; уклоняться, увиливать, отвиливать, увёртываться*; xaltantūlaŋgūi ùnenīn xele! *бүлзаарууллагүй үнэнийг нь хэл!* xaltantūlaŋ dūγarbàšyė sexērīn xeležėrxibe *бүлзаарууллан дуугаравч, үнэнээр нь хэлчихэв.*

халтируухай/ xàĺtirūxāĕ (Khori., Aga., Tunk., San.) *гулгамхай, халтираатай: скользкий*; tulγalxīŋ arγagūi xàĺtirūxāĕ müĺiheŋ *тогтохын аргагүй гулгамхай мос.*

халуулха/ xalūlxa (Khori., Aga.) *малын дотор халаах: подкармливать скот перед выгоном на пастбище*; ene üyėde xọŕīm bụŕādūd maldā baγaxaŋ ùbehe ùgšė xalūlād, baγa ùdehē xōĕšọ belšēride γarγadag zanšàltāĕ heŋ *энэ үед хорийн буриадууд малдаа багахан овс огч дотрыг нь халаагаад, бага үдээс хойш бэлчээрт гаргадаг заншилтай сан.*

халуунаги/ xalūhaŋgi (Khori., Aga.) 1. *нэхшинги: подопревший*; xalūhaŋgi mixanāĕ ùnùr *нэхшинги махны үнэр*; daragdašàhaŋ xalūhaŋgi ùbeheŋ *дарагдчихсан нэхшинги овс*; 2. *дотроосоо халсан: нагретый изнутри*; yàbtalātāĕ xalūhaŋgi bolšọhoŋ daršànāĕ holōmoŋ *ороостэй дотроосоо халсан даршны сүрэл.*

халуунаха/ xalūhaxa (Khori., Aga.) *нэхших, ужих, үнэр орох: преть, подопревать напр (о сене)*; daragdahaŋ ùbehe xalūhaxa *дарагдсан овс ужих*; mixa xalūhaxa *мах нэхших*; hebeŕēgēgūi hāši xalūhaxa *сэврээхгүй бол нэхшинэ*; xalūhahaŋ mixaŋ *үнэр орсон мах.*

хальбан/ xàĺbaŋ I (Khori., Aga.), *халбин: паралихт, ложный палтус*; xara arxi ùge aldūlxa, xàĺbaŋ šụbūŋ ono aldūlxa *хар архи уг алдуулна, халбин шувуу онь алдуулна.* (ШАХ); // Mo. qalvini

хальбан/ xàĺbaŋ II *Халбин омог: род калбины*; dèĺixe nomodo dürі ùgī dèĺbeŋ toγōdo düitē xàĺbaŋ *дэлэх нуманд доргүй дэлбэн тогоонд дүйтэй Халбин*; xàĺbiŋ omoγōĕ xùxūr: γutār xàĺbiŋ, xụŕiγāĕ xàĺbiŋ, meŋgē xàĺbiŋ, žirxeŋ xàĺbiŋ gèžė dùrbeŋ

хùхӯr zoŋ *Халбин омгийн хохуур: Гутаар халбин, Хуригай халбин, Мэнгэй халбин, Жирхэн халбин гэж дорвон хохуур зон.*

хальһа(н)/ хàĺһа(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.), **хàĺһū** (Bar.) *хальс: оболочка, корка, кора, скорлупа, шелуха, лузга*; ùndegenē̄ xàĺhaŋ *ондогний хальс*; xàĺha xūlaxa *хальс хуулах*; hoŋginī̄ŋ xàĺhaŋ *сонгины хальс*; xūšàŋ xàžūrār arahanāēŋyā xürћī̄yė xihužà, xàĺihī̄n abdag *хуучин хадуураар арьсныхаа хорсийг хусаж, хальсыг нь авдаг*; xàĺhūŋ xeŋgereg *хальсан хэнгэрэг (модон тавгийг үнээний хальсаар бүрж, дэрсээр дэлдэн дуугаргадаг хүхдийн тоглоом наадгай)*; // Mo. qalisu

халяаха/ хàĺā̄xa (Khori., Aga.) *цалгиах: плескать, плеснуть (воду)*; uha xàĺā̄xa *ус цалгиах*; xarahaŋ xùŋ bùxeŋ xū urma bàyàrār ùre zùrxō̄ xàĺā̄xa haŋ *харсан хүн бүхэн бүгд урам баяраар ор зүрхээ цалгиах сан.*

хамагалха/ хамагалха (Tson.) *мошгих, мордох, гэтэх: следить, выслеживать*; xàmagalžà mùrdexe *мошгиж мордох.*

хамагша/ хамагšà (Aga., Khori.), **tōrow** (Tson.), **хамардāĕ** (Bar.) *хамаг, борх: кляп, намордник /для телят/*; burūgāĕ xamagšà *бярууны хамаг*; modoŋ xamagšà *модон хамаг*; šürgeŋ xamagšà *шоргон хамаг*; zàŕā̄gāĕ arahaŋ xamagšà *зарааны арьсан хамаг*; exetėyē̄ sugtā belšėdeg bolhoŋ tomo tuγal gù àĺi xihuranāĕ burūyi, exeden xùxūlxegūin tùlō̄ xonšōr̄ton uglahaŋ xalxabšà xamagšà gėžė neretē̄ *эхтэйгээ цуг бэлчдэг болсон том тугал буюу аль хусрангийн бярууг эхэд нь хохуулэхгүйн тулд хоншоорт нь угласан халхавч хамаг гэж нэртэй*; // Mo. qamaγči

хамарга/ хамарγа (Aga.) *хамрал: вовлечение, захват, охват*; xamarγāĕ hāčγār suglaŗxagūi, xadaγalγāĕ hāĕγār suglaŗxa *хамралын сайнаар цугларахгүй, хадгалгын сайнаар цугларна.*

хамбалган/ хамбалγаŋ (Aga., Bar.) *самбаатай, сүйхээтэй: находчивый, предприимчивый, сообразительный, смекалистый*; yėxe xambalγaŋ xùŋ *их сүйхээтэй хүн.*

хамбаха/ хамбаха (Aga., Bar.), **хампаха** (Kham.) *амжих, завдах: успевать, делать вовремя; укладываться (в срок)*; saγālγanhā urda degelī̄ne ọyọžọ ùgšė xambaxa bolōb *цагаан сараас өмнө дээлийг нь оёж огч амжих боллоо*; xedī̄dene xambād abšō gē̄šėb? Gāĕxa yėxe gī̄šė! *хэдийд нь завдаад авчихваа? гайхалтай, хачирхалтай гэдэг нь!*

хамбы/ хамбī̄ (Khori., Aga.) *жин: обоз*; temēŋ xambī̄ *тэмээн жин*; xambī̄ šėrexe *жин тээх.*

хамжаан/ хамžā̄ŋ (Khori., Aga.), **хамдзā̄ŋ** (Tson., Kham.) 1. *нөхөр, хамтаан: товарищество, компания*; ùbehende xamžā̄ŋ bolžọ oroxo *овсөөд хамтаан болж орох*; xamžā̄ŋ nùxer *нөхөр хамтаан*; 2. *хамтран амьдрагч*: сожитель; *сожительница*; sāēnāĕ xamžā̄ntāĕ bolxo *чайны ханьтай болох.*

Хамнай/ хамнāĕ *Сэлэнгийн буриадын Чоно овгийнхны нэг отог: Оток рода Чоно Селенгийских бурят.*

хамсы/ хамsī̄ (Khori., Tunk., San.), **хаnšī̄** (Aga.) *ханцуй: рукав*: degelē̄ xamsī̄ *дээлийн ханцуй*; samsī̄ŋ xamsī̄ *цамцны ханцуй*; xamsī̄ŋ xùbō̄ *ханцуйн эмжээр;*

xamsī̈ŋ uzūr *ханцуйн залгаас*; hamaγan degelē̈ sēžėde zalγagdadag, nege tō̈ gù dürīū tuxāĕ utatāĕ xụńiŋ hūlγahaŋ pulxaγar tùxeltē̈ xamsī̈ŋ ėxińi xamsī̈ŋ uzūr gexe *эхнэр дээлийн цээжинд залгагддаг нэг тоо буюу дорвон хуруу хэрийн урттай хуний сунгасан пулхгар янзтай ханцуйн эхий нь ханцуйн залгаас гэдэг*; hamaγan degelē̈ xamsī̈ boloŋ gexedē: xamsī̈ŋ uzūr, bulūb̆šà, toxonog, xamsī̈ŋ xùbō̈hō̈ bùrdixe *эхнэр дээлийн ханцуй: ханцуйн залгаас, булуувч, тохой, ханцуйн эмжээрээс бүрдэнэ*; xamsī̈ šàmažà oroxo *ханцуй шамалж орох (уухайн тас орох)*; // Mo. qanču

хамhалсаха/ xamhalsaxa (Khori., Aga.) *хамжилцах, элбэлцэх: совм. от хамhаха оказывать помощь, помогать*; xamhalsaxa tuhalalsaxa *хамжилцан туслалцах*; xàŕūd̆xadam xamhalsī̈ta ùgūlxedem demžėlsī̈ta *цуцрахад минь хамжилцаач, өгүүлэхэд минь дэмжилцээч.*

хамhаха/ xamhaxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **xamsaxa** (Kham.) *элбэх, хамжих, хамсах: делать что-л сообща*; γolōrō xamhažà hèyī̈ daraxa *голоороо хамсаад эгий хийх*; xọyūlā xamhažà xèyė *хоёулаа элбэд хийе*; xùbūd basaγad̆tàyà xamhažà buxal tàbixa *ховгууд охидтойгоо хамжиж бухал тавих*; // Mo. qamsaqu

хамшаг/ xamšàg (Khori., Aga., Kham.) 1. *ханиад томуу: грипп; кашель с насморком, простуда*; xamšàg delgeŕ̆xe *ханиад томуу дэлгэрэх*; xām buŕ̆xanāĕ dergede xamšàg yā̈žà xaldaxab *хаан бурхны дэргэд ханиад томуу яаж халдах вэ.* (БАД); 2. *халдварт өвчин: заразная болезнь; эпидемия*; malāĕ xamšàg .γaŕ̆xa *малын халдварт өвчин гарах.*

хамшаглаха/ xamšàglaxa (Khori., Aga.) 1. *ханиад томуу хүрэх: болеть гриппом; схватить насморк, простудиться*; hàyánāĕ xedī̈ xonogto xamšàglād geŕ̆tē xeb̆teneb *саяхны би хэдэн хоногоос ханиад томуу тусаад гэртээ хэвтэж байна*; 2. *халдварт өвчнөөр өвчлөх: болеть заразной болезнью*; ùb̆šèŋ γarād mal xamšàglā gèžė dūldana *өвчин гараад мал овчиллоо гэж дуулдана.*

хан/ хаŋ: хаŋ xarmāĕgüi (Aga.) *хаа сайгүй: везде, везде и всюду*; хаŋ xarmāĕgüi yàbaxa *хаа сайгүй явах.*

хананхатай/ хапаŋхатāĕ (Khori., Aga.) *нарийн, нягт нямбай хичээнгүй: тщательный, старательный*; xanaŋxatāĕγār šàŋnažà medēgüi yūmeyė huraxa *хичээнгүйлэн чагнаж мэдээгүй юмаа асуух.*

хангал/ хаŋγal (Khori., Aga.) *анхилуун үнэр: благоухание, аромат*; àyà γaŋgī̈ŋ xaŋγal *агь гангын анхилуун үнэр*; xaŋγal hāĕxaŋ aŕ̆sa *анхилуун сайхан арц*; dùtelēd ōĕŕ̆tōd mùrgexedem dūibeŋ xüžī̈ŋ xaŋγaltāĕ dagšàŋ yèxe dasam bāĕna *дөтлөөд ойртоод мөргөхөд минь дүйвэн хүжийн анхилтай дагшин их дуган байна.* (ДСМ); // Mo. qangγal

хангалтаха/ хаŋγaltaxa (Khori., Aga.) *ханхлах, анхилах: пахнуть, издавать запах*; xùdō̈ xēre talāĕŋ seseg noγō àyà γaŋγa xaŋγaltaxa *хөдөө хээр талын цэцэг ногоо агь ганга анхилах*; xùžė, aŕ̆sa, sanzāĕŋ ùnùr xaŋγaltaxa *хүж, арц, санзайн үнэр анхилах*; xamar sọŕ̆yọŋ xaŋγaltaxa *хамар цоргин ханхлах*; taŋγad semben degelhēne taŋγāĕŋ ùnùr xaŋγaltaxa *тангад цэмбэн дээлнээс нь тангийн үнэр ханхлах*; // Mo. qangqultuqu

ханги/ хаŋgi (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.) *ханз татах: отдирать, отрывать*; хаŋgi tataž̀á хàyàxa *ханз татаж хаях*; хаŋgi naḇta tataxa *ханз навс татах*; хаŋgi xegze tataxa *ханз хэгз татах*.

Хангил/ хаŋgid *Хамниганы овох: Хамниганский род.*

хангил/ хаŋgil (Khori., Aga., Tunk., San.) *халил: гольцы*; хаŋgil ūla, хаḇšàl xùndī̆nūd *халил уул, хавцал хондийнүүд.*

хангилха/ хаŋgilxa (Khori., Aga.) *хангалах: пороть, распарывать*; хūšàn degel хаŋgilxa *хуучин дээл хангалах*; dotorī̆n хаŋgilxa *дотрыг нь хангалах*; хаŋgilhaŋ γadar *хангалсан гадар*; хāĕŋγūd ọγọdolšọnōĕ хаŋgilxan oloŋ, хāĕŋγa xùnē̆ huraxan oloŋ *хайнгууд оёдолчны хангалах нь олон, хайнга хүний асуух нь олон.*

Хангин буумал/ хаŋgiŋ būmal *Сэлэнгийн буриадын Буумал овгийн нэг отог: Отог рода Буумал Селенгийских бурят.*

хангир/ хаŋgir I (Khori., Aga.) *хянгар: сломанная в пятках коса*; araha хàĺimnadag хаŋgir *арьс халимладаг хянгар*; хаŋgirār araha хàtūldixa *хянгараар арьс хянгардах*; gerē̆ хàyā̆da xeḇteheŋ хаŋgir *гэрийн хаяанд хэвтсэн хянгар.*

хангир/ хаŋgir II (Khori.), **хàńyèr** (Aga.) *хангир: хангир жингэр: бряцание; движение, сопровождаемое звоном (или бряцанием)*; хаŋgir yàŋgir àbā̆ŋ *хангир янгир чимээ*; хàńyàr šińyèr dūtāĕ, xatan tùmùr zaŋγalγatāĕ, xara düši būdaltāĕ, xara xùxe mọŕiŋ xōĕlγotōĕ, xaŋ güžér bōmo teŋgéŕi *хангир жингэр дуутай хатан томор зангалагатай, хар дош буудалтай хар хох морин хойлготой хан Гүжир Боомо тэнгэр.* (БМД)

хангиргаха/ хаŋgirγaxa (Khori., Aga.) *цангирах: звенеть, звякать, брякать чем-л.*; bùlbenūrnūdē̆ хаŋgirγahaŋ xesen tùrūŋ ǯègdēr dūγarḏà bāčhanā hūlšèg tē̆šē̆ ùrgelžèlhen daḇxar sọxiltōr dūŋginebe *болбонуурүүдээ цангирсан хэц нь эгээд жингэр дуугарч байснаа сүүл тийшээ үргэлжилсэн давхар цохилтоор дуусэнэв.*

хангюурдаха/ хаŋgiūrdaxa (Khori., Aga.) *хангинуулах: громко звонко петь*; хаŋxiūrdažà dūlaxa *хангинуулж дуулах*; xaraŋxī̆ hùńī̆ŋ sūlānda xàŕyàlxan dūldana bulaγāĕ uhuŋ xamagxaŋ zonōĕ dundahā xaŋxiūrdaxan dūldana, amaraγāčm dūŋ *харанхуй шонийн цуулианд харагилах нь сонсогдоно булгийн ус, хамаг зоны дундаас хангинуулах нь дуулдана амрагийн минь дуу.* (БАД)

хандаалхан/ хandālxaŋ (Aga.) *хамжааргагүй: невежественный, грубый*; xandālxan zaŋγā tatād gērē̆ xamtī̆ŋ yọhodɔ γàžū bāĕxa *хамжааргагүй зангаа татасхийгээрэй, хамтын ёсонд нийцэхгүй.* (БАД)

хандирхай/ хandiŗxāĕ (Tunk., San.), **хангиŗxāĕ** (Khori., Aga.) *хангирхай: распоровшееся, разорвавшееся*; emdeŗxē̆yī̆m eblūlheŋ xandiŗxāĕyī̆m xadūlhaŋ dalan tawan daŗxašùl *эвдэрхийг минь минь эвлүүлсэн, хангирхайг минь хадуулсан далан таван дархчуул.* (БМД); // qanggirqai

ханза/ хanza (Khori., Aga.) *авдар: сундук*; xuḇsaha boloŋ eldeb edlelnūši xadaγaldag, ùxeg dēre tārūlhaŋ ùxegtèyē̆ adaĺi xelbeŕitē̆gēr γọyōŋ šèrdeheŋ abdar xanza

gėžė neretē, āēl bùxeŋ šàdalāēŋyā zergēr, mùŋ gerēŋgē yėxe bayahā bolžọ xedī̄ xedī̄ xanzatāē bāēgšà haŋ *хувцас болон элдэв эдлэлүүдийг хадгалдаг, үхэг дээр тааруулсан үхэгтэйгээ адил хэлбэртэйгээр гоёж будсан авдар ханз гэж нэртэй, айл бүхэн чадлынхаа хэрээр мөн гэрийнхээ их багаас болж хэд хэдэн авдартай байдаг сан.*

хансаабша/ xansāb̰šà (Aga., Khori.) 1. *хазаарын хамар: наносник /или верхний ремень/ узды*; xara būral mọŕimńi xansāb̰šà dorō xùlhetē *хар буурал морь минь хазаар дороо хөлстэй*;(БАД) 2. *хазаарын хацар: соединение ремней на щеках лошади*; xara mọŕinōēŋyō xansāb̰šà šūrežė sab bāēsa mordošọbo *хар мориныхоо хазаарын хацраас шүүрч, цавхийтэл мордчихов.*

хансаабшалха/ xansāb̰šàlxa (Khori., Aga.) *хазаарын хацраас атгах: держаться в месте соединения ремней узды*; mọŕō xansāb̰šàlžà bàŕixa *морио хацардаж барих.*

хантарха/ xantaŗxa (Khori., Aga., Tunk.) *хантайрах: туго натянуть, закрепить (напр. поводья за что-л)*; mọŕō xantaŗxa *морио хантайрах*; bùtū̄ žọlōyō bū̄rgehē xantaŗxa *жолоогоо бүүрэгнээс хантайрах*; uta žọlōyōrō mọŕō xantaŗxa *цулбуураараа морио туших*; xazārta xùlùgō̄ xantaŗxa *хазаарт хөлгөө хантайрах.*

хантууза/ xantūza (Khori., Aga.), **xamtāsa** (Tunk.) *хантааз: жилет; безрукавка из мерлушки или шкур зверей, крытая материалом*; samsa dēgū̄r gù, terĺig dēre ùmdedeg xụŕyanāē boloŋ eldeb aŋyāē arahār ọyọhoŋ, xamsī̄ zaxagū̄i urda tēgē šàgtaldag, yọyọ bùdō̄r ùŋgelheŋ daḇxasa xantūza gėžė neretē *цамцан дээгүүр буюу тэрлэг дээр өмсдөг хурган болон элдэв ангийн арьсаар оёсон ханцуй захгүй урд талдаа товчилдог гоё босоор онголсон давхац хантааз гэж нэртэй*; // Mo. qantaγaja

ханхинаа(н)/ хаŋxinā(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.) *хангинаан: звон, звяканье, гул*; xaŋxināŋ yàŋgināŋ *хангинаан янгинаан*; xāēšī̄ŋ xaŋxināŋ, xuraḇšī̄ŋ xoŋxinōŋ *хайчийн хангинаан, хуруучийн хонгиноон*; àmitāē oryōēŋ xaŋxināŋ *амьтай оргойн хангинаан*; // Mo. qangginaγan

ханхинаха/ хаŋxinaxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **хаŋkinaxa** (Kham.) 1. *хангинах: издавать звон; дребезжать, брякать, лязгать*; xaŋgir šėŋxir xaŋxinaxa *хангир жингэр хангинах*; xàži mùŋgùm bāēšàŋyā xaŋxinasa insaγāba *хаж мөнгөн байшингаа хангинатал янцгаав.* (БМУ); šėxe xaŋxinaxa *чих хангинах*; xazārā xaŋxinatar šėlegēŋxē̄ xaraxam boronūdāē hāēxañī̄nbē *хазаараа хангинатал шилгээсэн хар бор /морьд/-ын сайхан нь вэ* (БАД); 2. *хангинах, жингэнэх: звенеть /о песне/*; xaŋxinatar yọyọxonōr dōŋyodogšọ xaraxan dàĺitāē saraŋ xùxī *хангинатал гоёхноор донгодогч хархан далавчтай саран хөхөв.* (БАД); // Mo. qangginaqu

ханшар/ xanšàr (Khori., Aga., Tunk., San.) *ханчир орой: брюшные мышцы*; xanšàr gē̄šė yūmbe gexede ùḇsū̄nē̄ hebergedehenhē dōšọ gedehe bùŗxēheŋ üyė üyė mixaŋ ō̄xenhō̄ bùrdiheŋ dosō talahā xàĺhatāē mixaŋ *ханчир гэж юу вэ гэвэл, өвчүүний сувэргэдэснээс доош гэдэс бүрхсэн үе үе мах өөхнөөс бүрдсэн дотор талдаа хальстай мах*; xanšàr uta sēžihēne miŋyaŋ

alda milūr sayāŋ gùldċyē̄ γaryažà, huŋγažà yàbana *ханчир урт цээжнээсээ мянган алд мялуур цагаан цалмаа гарган сунгаж явна.* (БМУ); // Mo. qančir

ханьялтар/ хàńyàltar (Tunk.) *хангил: громыхание, произведение шума*; xàńyàltar xara zantū *хангил хар төмөр данх*; xàńyàltar xara zantūdā èĺigeŋ xara sāèyi busalγažà hūna *хангил хар данхандаа элгэн хар цайг буцалгаж сууна.* (БМУ)

ханьяраха/ хàńyàraxa (Tunk., San.); **xandiraxa** (Aga., Khori.), **xangiraxa** (Tson.) *хангирах: отрываться; отдираться*; šinī̄ xanāě mọ́rindō xùsegdē xadā düšėm bolod hobōěm xàńyàražà unūžil gēd huxa tataŋ xarāěba *чиний зэргийн моринд гүйцэгдэг юм бол дөчин болд шүд минь хангирч унаг л гээд суга татан харайв.* (БМУ)

хапууста/ хapūsta (Tunk., Aga., Khori., Tson., Kham., San.) *байцаа: капуста*; xapūstī̄ŋ šüle *байцааны шөл*; xapūstī̄n šüle ūŋ gexedē xùbūmńi šėšėdeg yüme *байцааны шөл уунгуутаа хүү минь чацга алддаг юм.*

харааса/ xarāsa (Tunk.) *тооно: рама дымового отверстия деревянной юрты*; xaralγā xaraxadā xarāsārī̄ńi ėŕyėldežė orolōěšī̄, xarāsγāěŋ xùbūdiyė xàyàži orolōěši *харалгаа харахдаа тооноор нь эргэлдэж орлоо чи, хараацайн хөвгүүдийг хаяж орлоо чи.* (БМД)

хараасгай/ xaràsayāě (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **xarātsayāě** (Tson.) *хараацай: ласточка*; altaŋ xarāsayāě *алтан хараацай*; mọ́riŋ xarāsayāě *морин хараацай*; xarana gùt? tere xarāsayāě dōxonūr nī̄dene, zālhā borōŋ oroxo bāěxa dā *харж байна уу та? тэр хараацай доохнуур нисч байна, зайлшгүй бороо орох байх даа*; // Mo. qariyačai

харааха/ xarāxa (Khori., Aga.), **xàŕāxa** (Kham.) *зэмлэх, буруутгах: порицать, осуждать, упрекать*; *делать замечание*; *пожурить*; *дать взбучку*; ene yā̄γāb? yāhaŋ γāěxàštāěma gėzė xùgsenī̄ńi xarāŋ šėrēŋ bāěna *энэ яасан юм бэ? яасан гайхалтай юм хаа байна гээж эмгэн нь зэмлэн зэхэн байна.* (БАУ); // Mo. qariyaqu

харагша(н)/ xaragšà(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *харагч /үнээ, гүү/: караковая, вороная /о масти лошадей/, чёрная*; xaragšà üńē̄ŋ *харагч үнээ: чёрная корова*; namar orōěšọg ùńēgē hāxadā γar bērežė yėrexeden muxar xaragšànāěŋγā sàmi dōγūr xėžė dulāsūlagšèhembi *намар оройхон шиг үнээгээ саахдаа гар бээрч ирэхэд нь мухар харагч үнээнийхээ цавин доогуур хийж дулаацуулласхийдэг сэн*; // Mo. qaraγči(n)

харамнаха/ xaramnaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *харамлах: жалеть, беречь*; xaramnahaŋ yümī̄yė xara noxōě ėdixe *харамласан юмыг хар нохой иднэ*; xagdanda xàyàgdaxa bėyī̄yė xaramnažà yūyī̄ne γaldidag yüme, xazārtala xataxa mọ́rī̄yė xāěralžàla yūyī̄ne γamnadag yüme *хагданд хаягдах биеийг харамлаж юуг нь гамнадаг юм бэ, хазаарт л хатах морийг хайрлаж л юуг нь галгидаг юм бэ.* (БАД); // Mo. qaramnaqu

Харануд/ xaranūd *Сэлэнгийн буриадын нэг омог: Род Селенгинских бурят.* dùrbeŋ xaranūd dùletē̄ *дөрвөн Харнууд дөлтэй.* (УМУ)

харанхалха/ xaraŋxalxa (Khori., Aga.) *харангалах: падать в обморок, терять*

сознание; xaraŋxalžä unaxa *харангалж унах*; zosōn xaraŋxalaŋ, gerīn ėŕyėldēd, yazaŗta pas bāēsa hūšåba *дотор нь харангалан, гэр нь эргэлдээд газарт пас хийтэл суучихав.*

харанхы/ хараŋхī (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *харанхуй: темнота; тьма, мрак*; ŝėb xaraŋxī *тас харанхуй*; hüńīŋ xaraŋxīyār *шөнийн харанхуйгаар*; 2. *харанхуй: темный, мрачный*; xaraŋxī hüńīŋ sūlānda xåŕyålxana dūldana bulayāē uhaŋ, xamag zonōē dundahā xaŋxiūrdaxan dūldana amarayāēm dūŋ *харанхуй шөнийн цуглаанд харгилах нь сонсогдоно булгийн ус, хамаг зоны дундаас хангинуулах нь сонсогдоно, амрагийн минь дуу*; 3. *бүдүүлэг харанхуй: невежественный, некультурный*; xaraŋxī barya zoŋ *харанхуй бүдүүлэг улс*; // Mo. qarangqui

Харгана/ харуана *Харгана омог: Род Харгана*; moxō xutayār munsa zorodog, modon tergēr muyui šėredeg xarayana, *мохоо хутгаар муна зордог, модон тэргээр мугуй чирдэг Харгана.* (УМУ); xarуana omoyōē xůxūr: mōtoyoŋ xarуana, xůxened xarуana, xuraŋ xarуana, oŋxod xarуana, taŋyad xarуana, abxaŋ xarуana, barāxāē xarуana, bātaržāŋ xarуana, xōdōē xarуana gėžė yūheŋ xůxūr zoŋ *Харгана омгийн хөхүүр: Моотгон харгана, Хухнэд харгана, Хуран харгана, Онход харгана, Тангад харгана, Авхан харгана, Баряхай харгана, Баатаржаан харгана, Хоодой харгана гэж есөн хохүүр зон.*

Iаргы/ харгī (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.) *харгуй, зам: дорога*; xargī zam *харгуй зам*; xargī tåbixa *зам тавих*; tůmer xargī *төмөр зам*; xargī yarуaxa *зам гаргах*; xargī můr *харгуй мөр*; sarmā xargī *царан харгуй*; xargīda yarxa *замд гарах*; xoŕihoŋ xargītnāē zoltōē bāēg, zolуohoŋ nůxedtanāē zuyātāē bāēg *зорьсон харгуй тань золтой байг, золгосон нөхөд тань зугаатай байг*; moŕiŋ mūšyėhā xargī mededeg *морь муу ч гэсэн зам мэддэг*; xargīŋ sūr tataxa *аяны дуу гаргах*; barūn žårāxāēŋ xargī barţåš bėšė dā årūxaŋ *баруун Жараахайн харгуй бартаатай ч биш дээ, толигорхон.* (БАД); // Mo. qarуui

харгылха/ харгīlxa (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *замнах, харгуйлах: идти по дороге*; bāēd gēdle xalxa nemerge xudar xargīldag *байс гээд л Халх Нөмрөг тийш харгуйлдаг*; 2. *харгуй татах: проводить (или прокладывать) дорогу*; erdimē xargī xargīlxa *эрдмийн харгуй татах*; xaběšåldāntāē yazarţamńi xasardalsažå būhaŋ, xaraŋxītaxa yazarţamńi xargīlažå būhaŋ nāēžå burul ėžīmńi *хавчилдаантай газарт минь дэмнэж буусан, харанхуйлах газарт минь харгуйлж буусан найж буурал ээж минь*;(БМД) 3. *харгуйламтгай: часто ходить, повадиться куда-л*; xožǫmō boloŋ gexedē dasaŋ urū xargīldag boloŋxōē *сүүлийн бүлэгт гэхэд сум дуган луу харгуйламтгай болсоон*; 4. *хөвүөлдөх, оролдох: ходить (или ездить) по делу, хлопотать о чем-л*; ůbegenēgē tůlō ůxůŋ xatatarā xargīlxa *өвгөнийхөө төлөө үхэн хатталаа хөвүөлдөж оролдох*; // Mo. qarуuilaqu

харгышан/ харgīšåŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.) 1. *замч, газарчин: путник*; zalū xůbūŋ nůxerţō xargīšåm bolōd urdana orōd yåbana *залуу ховгүүн нохортөө замч болоод урд нь ороод явна*; 2. *хөтөч: возчик*; xambīŋ xargīšåŋ *жингийн хөтөч*; 3. *үйлчлэгч: проводник*; yalta tergenē xargīšåŋ *галт тэрэгний үйлчлэгч*; // Mo. qarуuyičin

хари/ хаŕi (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham., Bar.) *харин: однако, только, но, а, наоборот*; хаŕi gēšė *харин гэм*; хаŕildā *харин л дээ*; хаŕi tīmele egšė heŋ *харин тийм л баймаар сан*; хаŕi mednegūib *харин мэдэхгүй юм*; хаŕi bīšyė tīžė hananab *харин, би ч тэгж санаж байна*; хаŕi хаŕi zùb *хаа очиж зов*; хаŕi hāěŋ хаyàm *харин, сайн болж*; хаŕi gēšė gūi gù? *харин л гэм дээ, ай?*; // Mo. qarin

харса/ хаŗsa (Khori., Aga., Tunk., San.), **хаŗtsa** (Tson., Kham.) *харц: простолюдин, черынь, простой человек, подданный*; хānāě serge bāěhaŋ yūmād хаŗsa хùnē žọlōyė dāxagūi serge bāěxa yūmāl gėžė xelenele *хааны шүзга байж харц хүний цулбуурыг даадаггүй шүзга байдаг юм байх даа гээж хэлэв гэнэ.* (БМУ); // Mo. qaruča

харсага/ хаŗsaya (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *харцага: ястреб*; nàšàŋ xarsaya bolžọ ùnder teŋgerēr nīdbe *начин харцага болж ондор тэнгэрээр нисэв* (БМУ); xadatāě xaḅsaltāě dabān dēgūr хаŗsaya šėŋgi dūlē xalzaŋ хоŋyor *Хадтай хавцалтай даваан дээгүүр харцага шиг дүүлсэн халзан хонгор.* (БАД); // Mo. qarčay-a

хартаганаан/ хаŗtayanāŋ (Khori., Aga.), **хаŗyanāě** (Tunk.) *харгана: чилига карликовая*; хаŗtayanān dēgūr žėrgegšė xàŕixa šụbūŋ хōŗxed, xamayāě dunda nāěyagšà manāě axamad хōŗxed *харгана дээгүүр жиргэсэн харих шувууд хоорхос, хамгийн дунд найгагч (найган бүжиглэгч) манай ахмад хоорхос.* (ННД); ◊ хаŗtayanānda xaldahaŋ nōho tūžė hėyī daraxa *харганын ноос түүж эсгий хийх (бүтэшгүй юм).*

харуу/ хаŗū (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.), **хаŗmūtši** (Tson.) *харам, харамч: скупой, прижимистый*; хаŗū хатū *харамч хатуу*; хаŗū хùŋ хāžà hūxa ùlteg хùŋ ùgežė yàdaxa *харамч хүн хааж сууна, оглогч хүн огч ядна*; ayūi noyōm basayantāě zolyō xadā gelēle, хàšàyi šinēŋ bolbo хаŗū ùgūiyēr alaxaham *Агуй ногоон охинтой уулздаг л юм бол гээч, хачгийн чинээн ч гэсэн харам үгүйгээр алах сан.* (БМУ)

харууһа/ хаŗūha (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *харуус: видимость, очертания (вдали)*; xabar namaŗtā хаŗūhatāě ūžàm yazarīyė xarādle heyē gerē bàŕidag bāěyā *хавар намартаа алсын бараа харагдсан уужим газрыг хараад л эсгий гэрээ барьдаг байлаа*; 2. *хараа хяналт: присмотр, наблюдение, надзор, уход*; emšīŋ хаŗūhanda bāěyā ùbėšteŋ *эмчийн хараа хяналтанд байгаа өвчтөн.*

хархираа/ хаŗxirā (San.) *хөх дэглий: цапля.*

харша/ хаŗšà (Khori., Aga.) 1. *хашаа: забор*; хаŗšīŋ zaḅharār xaraxadam bultadā araha eldežė bāěyā belē *хашааны завсраар харахад бүгдээрээ арьс элдэж байсан билээ.* (БАУ); 2. *хаамаг: загородка, изгородь*; хаŗšà xāmag *хашаа хаамаг*; хọńinōě хаŗšà *хонины хаамаг.*

харяал/ хàŕāl (Kham.) *хараал: проклятие*; хàŕāl tàbixa *хараал тавих*; хàŕāl xara tolyōědō tuḍxa *хараал хар толгойдоо тусна*; // Mo. qariyal

харьбаһан/ хàŕbahaŋ (Khori., Aga.) *навтасны хальс: часть последа, прозрачная белая пленка*; хàŕbahan šėŋgi nimgeŋ *навтасны хальс шиг нимгэн*; // Mo. qarbisu

харьяд/ хаґуад (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *хүчир, бэрх, хэцүү*: *тяжелый, трудный*; хаґуад хатӯуе amhahaŋ, халӯн šụlӯ dọlōhoŋ хӯm bezebdā *хатуу хүчрийг амссан халуун чулуу долоосон хүн биз дээ, би*; 2. *харгис*: *жестокий, лютый, коварный*; хатӯ хаґуад, bùdūĪig хараŋхӣ *хатуу харгис, бүдүүлэг харанхуй*; // Mo. qargis

харьялаа/ хаґуалā (Khori.) *харгилаа, харгиа, бургилаа, боргио*: *стремнина перекат /реки/*; хаґуалā bulag *харгилаа булаг*; хаґуалā bulaγāĕ uhanhā халāхāĕn tùlō̄ būγārāĕ, хаґĪŋ γazar ọšọbọšdā хаńilхāĕn tùlō̄ hūγārāĕ *харгилаа булгийн уснаас халаахын төлөө буугаарай, харийн холд очлоо доо, ханилахын төлөө суугаарай*. (БУД); // Mo. qargilaγ-a

харьялха/ хаґуалха (Khori., Aga.), **харгēlхu** (Kham.) *харгилах*: *бурлить, волноваться /о воде/*; хadahā ėxitē̄ ulzĪŋ γol хаґуалаŋ urdād таґidā orō *хаднаас эхтэй Улзын гол харгилан урссаар Тарь луу цутгалаа*. (БАД); // Mo. qargilaqu

харюудаха/ хаґūdaха (Khori., Aga.) *зүрхшээх, няцах*: *теряться, смущаться*; tere хӯŋ хаґūdā *тэр хүн няцлаа*; хаґūdahaŋ baxardahaŋ хӯŋ *зүрхшээж бахардсан хүн*; хamaγāĕ xelenhē̄ хаґūdāgūi xarala alag zủrxendā *хамгийн хэлнээс зүрхшээгээгүй хар л алаг зүрх дээ*. (БАД)

харюулга/ хаґūlуа (Khori., Aga.) *нэрмэл*: *полученная путем перегонки молочная водка*; bulγanāĕmnāĕ ėdē̄lse būralхaŋ хủbšiŋ buṛtagta, bultaxan zonōĕ zuγālsa bulantāĕ taŋхāĕŋ хаґūlуа *булганы маань идэш бууралхан ховчийн ховдонд, бултхан зоны зугаа хооронд булантай танхын нэрмэл*.

хас/ хаs (Khori., Aga.) 1. *тас, тав*: *глухой звук от удара, стука*; dùtexeŋ mọґinōĕ turūŋ хas bāĕsa šụlū sọxibo *ойрхон моринь туурай тас хийтэл чулуу цохив*; hüyĪgē хas geter nĪlūlхe *өгсийгөө тав хийтэл нийлүүлэх*; 2. *тачигнатал*: *громко, звонко*; хas хas ėńē̄хe *тачигнатал инээх*; хas las ximelхe *тас няс химлэх*.

хасабши/ хаsaḇ̊ši (Tunk.), **хаsaḇ̊šā** (Khori., Aga.), **хatsaḇ̊tši** (Tson., Kham.) 1. *хатавч*: *стык решётчатой стены и двери у юрты, нижняя часть решётчатой стены по обеим сторонам двери у юрты*; хasaḇ̊šār̄ hàĺxi oroxo *хатавчаар салхи орох*; 2. *хаалган хатавч*: *оконный блок, устанавливаемый по правую сторону дверного блока*; bụґād̄ heyĪ̄ gerē̄ ūdenē̄ barūn talada toḋ̊xōhoŋ, dēde хахаḋ̊tan soŋхotōĕ, dodo хахšĪn хaḇ̊taγāĕ hambartāĕ zaŋgidmal yàha modoŋ tủxē̄relge хadā хasaḇ̊šā gē̄šė *буриад эсгий гэрийн үүдний баруун талд тосгосон, дээд хагаст нь цонхтой, доод хагас нь банзан самбартай зангидмал яс модон төхөөрөмж бол хатавч юм*; // Mo. qatabči

хасар/ хаsar (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **хatsor** (Tson., Kham.) 1. *хацар*: *щека, щёки*; bulхaγar хasar *булцгар хацар*; barūn žọlō ugzarba, ėґē̄ŋ хasar mirūlba *баруун жолоо үгзрав, эрээн хацар атируулав*. (БМУ); 2. *хацар, хажуу*: *боковая поверхность чего-л*; hủxĪŋ хasar *сүхний хацар*; // Mo. qačar

хасардаха/ хаsardaха (Khori., Aga.) 1. **хацардах**: *хватать за щёку*; хū̄ged хasardād aḇ̊хa *хүүхэд хацардаад авах*; 2. *алгадах*: *бить по щеке*; bulхaγar хasarĪn burū zủbgūi хasardaха *булхгар хацрыг нь буруу зөвгүй алгадах*; 3. *хажуугаас нь*

дэмнэх: подходить вплотную с какой л. стороны (или скобу); xaḏxamal saγān šånarīγė xan dēde γarbalda xasardalsan degdelsīta *хатгамал цагаан чанарыг хан дээд гарвалд дэмнэлцэн дэгдэлцээч.* (БМД)

хасуурһан/ хасӯṛһаŋ (Tunk.), **хасӯṕi** (Tson., Aga., Khori.) *гацуур: ель, ёлка*; xasūṕi modonōě šėlmūheŋ *гацуур модны шилмүүс*; xasūṛhaŋ xůxe, narahaŋ xůxe, teŋgeṕi xůxe, uhaŋ xůxe, noγōŋ xůxe gebed *гацуур хөх, нарс хөх, тэнгэр хөх, усан хөх, ногоо хөх гэцгээлээ.* (БАУ); // Mo. γačur-a

хата/ хата (Aga., Khori.) *хөзөр. хатан: дама*; gėlberē xata *гилийн хатан*; šårbūnīŋ xata *бундангийн хатан*; // Mo. qatun

хатабай/ хатабāě (Khori., Aga., Tunk., San.) *хатан авхай: госпожа, знатная дама*; xatū xatabāě xanda, xināě barlaγā γazāšålžå bāědag bāěba xa *хатуу хатан авхай Ханд, Хинай барлагаа гадуурхаж байдаг байв гэнэ.* (БАУ)

хатайтан/ хатāětaŋ (Khori., Aga.) *хатмал онгон: невыделанная шкура животных*; ṷńāγā ugsarāšåŋ, xańåyā xagsarāšåŋ gerēm oŋγodūd, xatāětaŋ xamaγārā botōětom bultārā xaḏxamal saγāŋ šånarīm xan dēde γarbalda degdēlsegtī *униа угсраачин, ханаа хавсраачин гэрийн минь онгодууд хатайтан хамгаараа, ботойтон бүгдээрээ хатгамал цагаан чанарыг минь хан дээд гарвалд дэгдээлцэгтүн.* (БМД)

Хатакин/ хатаqin *Хамниганы овог* /БР/: *Хамниганский род.*

хатар/ хатар I (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) 1. *хатир: рысь*; xandaγāěŋ xatar *хандгайн хатир*; buγāěŋ xatar *бугын хатир*; xatar zorō *хатир жороо*; xandaγāěŋ xatar yūnēxibe xarti šåntāěŋ utāěŋxi, buγāěŋ xatar yūnēxibe borbi šåntāěŋ utāěŋxi *хандгайн хатир юуных вэ, харти шаантын уртынх, бугын хатир юуных вэ, борви шаантын уртынх*; 2. *бүжиг: танец*; xatar nādaŋ *бүжиг наадам*; xatar zuγā *бүжиг зугаа*; xatarāě åyåŋγa *бүжгийн ая дуу*; yōxor xatar *ёохор бүжиг*; xatar dērē yėrēldi, xataṛxāyā yėrēldi, xåńitan dērē yėrēldi, zuγālxārā yėrēldi *бүжиг дээрээ ирцгээлээ, бүжиглэхээр ирцгээлээ, нөхөд дээрээ ирцгээлээ, зугаалахаараа ирцгээлээ.* (БАД); // Mo. qatari

хатаруулха/ хатарūlха (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *хатируулах: побуд. от* xataṛxa; xazār daraŋ xatarūlxa *хазаар даран хатируулах*; xǫyǫr bėŕēd yåḅxāěsa xatarūlād yåbašåbad *хоёр бэргэд бардам-ханаар хатируулаад явцгаачихав*; // Mo. qatariγulqu

хатарха/ хатаṛха (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *хатирах: рысить, бежать рысью*; xara bůrūn šėbėŕi zaxār xāěn tataŋ xatarā *хар шивээ шиврийн захаар барин зүсэн хатирч гэнэ.* (БМУ); 2. *бүжиглэх: танцевать*; yōxor xataṛxa *ёохор бүжиглэх*; båŕūlgūi toγōyė båŕixīn dura baγa, basaγadgūi nādamda xataṛxāěn dura baγa *бариулгүй тогоог барихын дур бага, охидгүй наадамд бүжиглэхийн дур бага.* (БАД); // Mo. qatariqu

хатюулдиха/ хåtūldixa (Khori., Aga.) 1. *хянгардах, халимлах: после первого скручивания чистить шкуру при помощи скребка*; tůrūšīŋ mụšxalγahā γaṛhaŋ arahāěyi xaŋgirār gù, åĺi xedergēr ůŋge talāěn xihužå, tatažå, ůlū bulū xåĺihanhān seberležė tènīlgexēyi xatūldixa gelsegšėbdi

раар буюу эсвэл хэдэргээр онгон талыг нь хусаж, татаж, илүү халиу хальснаас нь цэвэрлэж тэшийлгэхийг хатюулдиха гэцдэг юм аа, бид; 2. *домнох: делать неосновательно, кое-как, небрежно*; *изучать поверхностно*; yọho xu̇sō̲xe gehe̱ŋ šė̱ŋgi xatūldixa *ёс гүйцэтгэх гэсэн юм шиг домнох.*

хаха/ хаха (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *хага, цуу: частица усил. при глаголах, часто соответствующая приставке раз, рас*; хаха debḫexe *хага дэвсэх*; хаха hu̇rxe *хага үсрэх*; хаха buta unaxa *хага бут унах*; хаха zuraxa *хага зурах*; хаха žu̇hexe *хага зүсэх*; хаха nė́ŕyė́xe *хага ширгэх*; tolγō̲ědo хаха oroxo *толгойд сэрсхийтэл орох*; ō̲ěndo хаха oroxo *ой ухаанд ив хийтэл орох*; хаха xuxa zuraŋ oroxo *хага хуга зурсхийн орох*; хаха sọxixo *хага цохих*; хаха šū tataxa *хага цуу татах*; хаха tatažà xa̱ya̱xa *хага татаж хаях*; u̇xerē̲ eber хаха xu̇rme xū̲iteŋ *үхрийн эвэр хага холдом хүйтэн*; xula mọŕinō xọyọr tēgū̲r хаха hu̇reŋ unabala *хул мориныхоо хоёр талаар цуу үсрэн унав гэнэ.* (БМУ); ◊ gedehē хаха atārxaxa *шээс алдталаа атаархах*; // Mo. qaγ-a

хахалбари/ хахalbȧ́ŕi (Khori., Aga., Tunk., San.) *хагалбар хил: линия, разделяющая что-л; грань*; uhanāě хахalbȧ́ŕi *усны хагалбар*; u̇henē̲ хахalbȧ́ŕi *усний хагалбар*; xọyọr xānāě хахalbȧ́ŕi *хоёр хааны хил*; xọyọr xānāě хахalbȧ́ŕi dēre yėrebe *хоёр хааны хил дээр ирэв.* (БМУ); // qaγalburi

хахалдаha(н)/ хахaldaha(ŋ) (Khori., Aga.) *хагадас: полено, расколотое, расщепленное дерево, щепа*; tǘĺē̲nē̲ хахaldahaŋ *түлээний хагадас*; modonō̲ě хахaldahaŋ *модны хагадас*; хахadaha tǘĺixe *хагадас түлэх*; xuhanāě хахaldahaŋ *хусны хагадас*; // Mo. qaγadasu

хахархa/ хахaŗxa (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) 1. *хагарах: раскалываться, разбиваться, трескаться, ломаться, разрываться, рассекаться*; a̱ya̱γa tabag хахaŗxa *аяга таваг хагарах*; хахaŗxa butaŗxa *хагарах бутрах*; mǘĺihe хахaŗxa *мос хагарах*; 2. *урагдах: рваться, разрываться*; xubsahan ī́ńi хахaŗžà halaba *хувцас нь урагдаж салав.* (БАУ); // Mo. qaγaraqu

хахархай/ хахaŗxāě (Khori., Aga., Tunk.), **хаγaŗxāě** (Tson.) 1. *хагархай, уранхай, цоорхой: разорванный, рваный, разбитый*; хахaŗxāě šė̱l *хагархай шил*; хахaŗxāě xubsahaŋ *уранхай хувцас*; xed ī́ ė́ligenši-yėhā хахaŗxāěγā bū̲ u̇zū̲l *враг элгэн ч гэсэн уранхайгаа бүү үзүүл*; хахaŗxāě γutal *цоорхой гутал*; хахaŗxāěγa xaḍxaxa *уранхай цоорхойгоо хатгах*; 2. *хагархай, хэмхэрхий: обрывок, лоскут, осколок*; šė́lē̲ хахaŗxāě *шилний хагархай*; šā̲zaŋγāě хахaŗxāě *шаазангийн хагархай*; хахaŗxāě amaŋ bāěna gėžė *хагархай ам бий гэж (дэмий чалчих)*; ◊ хахaŗxāě teb̲šė *хамхархай тэвш (шал усан тэнэг)*; хахaŗxāě teb̲šė xara zọĺig le ȧmitaŋ gē̲šė xab *шал усан тэнэг золигийн амьтан юм даа, би*; // Mo. qaγarqai

хахасаха/ хахasaха (Khori., Aga.) *хагацах: разлучаться, расставаться*; хažūγāě xanzāěŋ ọyōŗto xȧ́ĺū bulaγanāě araham bī, хахasažà u̇leheŋ xu̇bū̲mńi xọžọm edlexē̲n ügō̲rē̲ *хажуу дахь авдрын ёроолд халиу булганы арьс бий, хагацаж үлдсэн хүүд минь хожим эдлэхийг нь огоорэй.* (БАД); // Mo. qaγačaqu

хахидха/ хахiдха (Khori., Aga.), **хакiдха** (Kham.) 1. *хахисга: шерсть, ещё не достаточно отросшая после стрижки /у овцы/*; хàхiдха nōhotōĕ хǫ́nid mùndéride sǫxūlā hā yü ùlexen *халцгай ноостой хоньд мөндорт цохцулбал юу үлдэх вэ?*; хàхiдха dotoртōĕ degel gexe bolōhā hàyàxaŋ nōhǫyō xāĕšàlūlhaŋ хǫ́ninōĕ arahār dotorlohoŋ dulānāĕ sagta ùmdedeg degel *хахисган дотортой дээл гэх болбол саяхан ноосоо хайчлуулсан хонины арьсаар доторлосон дулаан цагт өмсдөг дээл*; 2. *халцгай, халцархай: потёртая шерсть*; xalsaгxāĕ mū хàхiдха xùdeheŋ degel *халцархай муу халцгай ходсон дээл.*

хахинаан/ хàхināŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *хяхнах чимээ: скрип; скрипение*; sahanāĕ хàхināŋ γarād, āĕlāĕ noxod xusaldaba *цасны хяхнах чимээ гараад, айлын поход хуцалдав.*

хахинаха/ хàхinaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *хяхнах: скрипеть*; γoltǫyō éŕyèldedeg naвtaгxam mōрtē̄ хàхinaxa šàxinaxan šèxende xàžàr bolxi modon terge *голтойгоо эргэлддэг намхан дугуйтай хяхнах шахинах нь чихэнд чийртэй болхи модон тэрэг.*

хахирма/ хàхirma (Khori., Aga.) *хагирам: айрак, смешанный с водой*; āĕrag bùlexedē habī̄ŋ xana zāĕldag, āĕragtāĕ хǫ́lihoŋ xalūŋ uhāĕyi хàхirma gelsexe *айраг бүлэхдээ савны ханыг зайлдаг айрагтай хольсон халуун усыг хагирам гэцдэг*; xalūгhaŋ xamšàglahaŋ xùnde хàхirma ūlγadag haŋ *халуурч бүлээрсэн хүнд хагирам уулгадаг сан.*

хаha/ хаha (Khori., Aga.) *цаг, хугацаа: время, период, срок*; xaha sōńi taŕibal xazaxa talxatāĕ hūxa *хугацаанд нь таривал идэх талхтай сууна.* (ШАХ); xaha dērene xamhalsaxa *цаг хугацаан дээр нь хамжилцах.*

хаhаг/ хаhag I (Khori., Aga., Tunk., San.) *хасаг: обруч тагана*; tulγāĕŋ xahag *тулганы хасаг*; dùrbeŋ xahagtāĕ tulγa *дорвон хасагтай тулга*; xahag terge *хасаг тэрэг*; xamag zonōĕ urda bū̄ dūγar, xahag tergē̄ŋ arda bū̄ hū *хамаг улсын өмнө бүү дуугар, хасаг тэргний ард битгий суу*; // Mo. qasaγ

хаhаг/ хаhag II (Khori., Aga., Tunk., San.) *хасаг: казак*; xadamda ūilžà mordodog, xahagta dūlžà mordodog *хадамд үйлж морддог, хасагт дуулж морддог*; naγasa abamnāĕ xahag xamńiγaŋ xùm bāĕhaŋ gē *нагац аав маань хасаг хамниган хүн байсан гэдэг.*

хаша/ хàšà (Khori., Aga.) *хаж (хазаарын): серебряные бляки на женской узде*; xazārlahaŋ xazārī̄n xašà mùŋgùn šàgtatāĕ *хазаарласан хазаар нь хаж мөнгөн товруутай.* (БАД)

хашаг/ хàšàg (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *хачиг: клещ*; xàšàg xubalza *хачиг хувалз*; xàšàg unaxa *хачиг унах*; homǫńi xanāĕ ùzūгte xàšàyè šènēŋ xara šụhaŋ ahaldàžà yèrēdle màŋyàlāĕ dundan ńā̄ldaba *сумны нь зэвийн үзүүрт хачгийн чинээн хар цус халдаж ирээд л магнай дунд нь наалдчихав.* (БМУ); 2. *хачиг өвс: татарник, репей(ник); лопух*; xàšàg ùbehenē̄ naвšàhaŋ *хачиг овсний навч*; // Mo. qačiγ

хашагнаха/ хàšignaxa (Bar.) *тавгүйрхэх, уйлагнах: чувствовать себя плохо; болеть, хворать (о ребёнке)*; òвšèntē̄ elūren medegdexgūi xàšignādla bāĕna, emšid neg ùdzūldži ùzexe yümū̄, yāxī̄mdā *өвчтэй*

эрүүл нь мэдэгдэхгүй үйлагнаад л байна, зүчид нэг үзүүлж үзэх юм уу, яах юм бэ дээ.

хашалан/ xàšàlaŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *хяслан: притеснение; принуждение*; xàšàlan zoboloŋ *хяслан зовлон*; xàšàlanda oroxo *хясланд орох*; xàšàlan zoboloŋ xèžè bāĕhanā èĺirūlxegūi gèžè bodōd barlaγūdā nege žā henegtĕxenēr xubsalūlba *хяслан зовлон хийж байснаа шүүлэхгүйсэн гэж бодоод барлагуудаа нэг жаахан олигтойхноор хувцаслуулав.* (БАУ)

хашалангүй/ xàšàlaŋgüi (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *товоггүй, зовлонгүй, хяслангүй: беззаботный, беспечный*; ünder borōrō yĕrērē ùbĕhĕŋ yèxelād xàšàlaŋgüi, ùdešè bolγōd yèrērĕ ùbegeŋ ùgĭlād xàšàlaŋgūi *өндөр бороороо ирээрэй, овс ихтэй тул хяслангүй, удэш болгоод ирээрэй, овгонгүй болохоор хяслангүй.* (БАД)

хашалантай/ xàšàlantāĕ (Aga., Khori., Tunk., San., Tson., Kham.) *гачлантай, хяслантай: стеснительный, стеснённый, связанный*; adūndā yàbaxadā sàxilagxaŋ ād amalād unaxadam šàrlaŋxāĕ, abĭndāši yàbaxadam žàrγaltāĕlād aladxaŋ xọžọmō xàšàlantāĕ *адуундаа явахдаа цахилагхан мөртөө амгайвчилж унахад нь шарлангаа, аавындаа байхад жаргалтай болович алсхан хожмоо гачлантай.* (БАД)

хашалгүй/ xàšàlgūi (Khori., Aga.) 1. *тайвуу, амгалан: невозмутимый; спокойный; непринуждённый*; xàšàlgūi amaγalaŋ *тайван амгалан*; 2. *хамаа намаагүй: бесшабашный*; xàšàlgūi àmitad boloŋ xubilxadan yāxabši *хамаа намаагүй амьтад болоод хувилахад нь яах билээ, чи минь.*

хашараг/ xàšàrag (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham., Bar.) *түнтгэр, боолтрог: двухгодовалый телок, двухлетний бычок*; xàŕū xàŕūdā, xàšàrag burūdā *хариу хариудаа, боолтрог бяруундаа* (*зов*); xọyọrotxi namartā yàbahaŋ üńēnē tùl xàšàrag gèžè neretē *хоёр дахь намартаа яваа үнээний тол хашраг* (*түнтгэр, боолтрог*) *гэж нэртэй*; xadan dundūrā žọrōlxo xàšàraγāĕ žọrō γọyọlgū, xamag zondō žọrōlxo harxadāĕ žọrō γọyọl gū *хадан дундуураа жороолдог боолтрогын жороо гоё уу, хамаг зондоо жороолдог сархадын жороо гоё уу.* (БАД)

хашартай/ xàšàrtāĕ (Khori., Aga., Tunk., San.), **xàšàrtī** (Kham., Bar.) *төвөгтэй, тойвтой, залхуутай: надоедливый, нудный, назойливый, утомительный, неприятный, постылый*; xàńilyà xọyūlā gèžè bolxo xàšàrtāĕ zalxūtāĕ gèžèrxiōrōĕ *ханилъя хоёулаа гэж магадгүй, тойвтой төвөгтэй гэчихээрэй.* (БАД); xọńi ùdxexel hem xọŕō bàŕixaŋ xàšàrtāĕ *хонь өсгөх л юм сан, хороо барих нь төвөгтэй.* (ШАХ)

хашархаха/ xàšàrxaxa (Khori., Aga.) *хачирхах: дивиться, удивляться, изумляться*; xarala alaγāĕ bulgiānda xaxarxàšyè dùrō xānaxandā xàšàrxād zàŕimanāĕn xelsēšhā xàŕixala sedxil xānaxandā *хар л алгын булгианд хагардаг дөрөө ч хаа байх вэ дээ, хачирхаад зарим нь хэлцлээ гэхэд харих л сэтгэл хаа байх вэ дээ.* (БАД)

хашарһа(н)/ хӑшӑрһа(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.), **хӑшӑрsa** (Tson., Kham.), **хӑtшӑрso** (Tson.) 1. *хайрс: чешуя /у рыбы/*; zaγahanāĕ хӑшӑрһа ӑґilγaxa *загасны хайрс арилгах*; 2. *халил монго, задгай монго: мелкие деньги, разменная монета*; хаŋ gexe хӑшӑрһа ůgī *хан хийх монгогүй*; xazār nogto xǫyǫrńi хӑшӑрһа můŋgůŋ gelēlō̄ *хазаар ногт хоёр мянь халил монго гэлээ лоо.*

хашаха/ хӑшӑха (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Kham.) *баалах, шахах: притеснять, мытарить, преследовать*; hāĕyė хӑшӑbal tohoŋ γaґxa mūyė хӑшӑbal bāhaŋ γaґxa *сайныг шахвал тос гарна, мууг шахвал баас гарна* (ШАХ); 2. *хавчих, хяхах: притеснять, угнетать*; tīgežė tedenerē хӑшӑžӑ bāĕhanā ėĺi γarγaxagūi gėžė yėxe oroldodog bāĕγā *тэгж тэд нарыгаа хавчиж хяхаж байснаа ил гаргахгүй гээ их ороллдог байлаа.* (БАУ)

хашлаха/ хӑšlaxa (Bar.) *оонтоглох: легко обижаться, делать из мухи слона*; bāĕm bāĕŋ хӑšlaxa *байн байн оонтоглох*; bū̄ хӑšlād bāĕ *битгий оонтоглоод бай*; хӑšӑlhaŋ ůge *оонтоглосон үг.*

хаяабша/ хӑyāb̥šӑ (Khori., Aga., Tunk., San.) *хаяавч: длинный узкий войлок или соединенные между собой проволокой деревянные щитки, образующие сплошную полосу, которой обтягиваются нижние края наружных коши юрты для её утепления*; heyī̄ gerē̄ хӑyāb̥šӑ *эгий гэрийн хаяавч*; хӑyāb̥šӑ tatād šorōĕγōr manaxa *хаяавч татаад шороогоор манах*; // Mo. qayaγabči

хаяглаха/ хӑyӑglaxa (Aga., Kham.) *оонтоглох, үг хаях: обижаться*; manāčxiār oroŋgüi yӑbā gėžė хӑyӑglažӑ bāĕna haŋ *манайхаар оролгүй явлаа гээ оонтогложбайна лээ.*

хаялга/ хӑyӑlγa (Khori., Aga.) *хүшүү: некрутой подъём*; xadī̄ŋ хӑyӑlγa *уулын хүшүү*; ulāxanī̄m zobōŋxōĕ urda nūrāĕ sādala bėyī̄ŋ хӑyӑlγa, uxāŋ zůґxī̄yėm ūimūlheŋ ụšӑґžӑla yӑbahaŋ ulān šӑraxaŋ Sanžidmā *улаанхныг минь зовоосон урд нуурын цаад л биешийн хүшүү, ухаан зүрхийг минь үймүүлсэн учирч л явсан улаан шархан Санжидмаа.* (БАД)

хибһагар/ хib̥hӑγar (Khori., Aga.) *хямсгар, хявсгар: надменный, кичливый*; xib̥hӑγar xinsaγar zaŋ *хявсгар хямсгар зан.*

хибһэн/ хib̥heŋ (Khori.), **tibeheŋ** (Aga.) 1. *цагаан томс: луковица сараны*; xib̥he maltažӑ ėdixe *цагаан томс малтаж идэх*; 2. *томсог: шулятные яйца; семенник.*

хии/ хī (San.), **sī** (Tunk.) *бууц: сухой овечий навоз, используемый зимой как подстилка в хлеву*

хиибараан/ хībarāŋ (Khori., Aga.) *зад, туйлаадас: непастье, непогода*; yӑmar γasātāĕ hӑĺxi xībarām bolno gēšėb? *ямар хясаантай салхи зад болов гээч вэ?*; γol γoґxon dēgūr xībarām budaґxa *гол горхин дээгээр туйлаадас будрах.*

хилгааһа/ xilγāha (Khori., Aga., Tunk., San.), **kilγāsu** (Kham.), **хӑlγōso** (Tson.) 1. *хялгас: волос, волосы /напр. конский/*; xilγāha tụšā̆xa *хялгас тушаах*; ӑdūnāĕl kilγāsu šėŋgi *адууны хялгас шиг*; 2. *хялгасан: волосяной, из конского волоса;*

xilγāhaŋ šŭr *хялгасан шүүр*; xilγāhaŋ xūr *морин хүүр*; xilγāhaŋ xoŗxōĕ *хялгасан хорхой*; // Mo. kilγasun

хилгэхэ/ xilgexe (Khori., Aga.) *хэсэг хэгээр багцлах, юүжлэх: увязывать сено кипами, тюками*; xilgeheŋ ùbeheŋ *юүжилсэн өвс*; xilgēgēr xilgežė maldā ùbehe tābixa *юүжээр юүжилж малдаа өвс тавих*.

хилгэ/ xilgē (Khori., Aga.) 1. *боодол: веревка для увязки сена*; ùbehenē̄ xilgē *өвсний боодол*; 2: *юүж: сено в кипах, тюках*; ùleŋ xōhom maldā nege xilgē̄šyė, buxalšėyė hāń ùbehe ùlū̄ āšàhāĕb gėžė oroldono xàyàm *өлөн хоосон малдаа нэг юүж ч, бухал ч болсон өвс илүү ачихсан хэж оролдоно биш үү*.

хилмаадха/ xilmāq̆xa (Tunk.), **xilmādaxa** (San.) *гөхидөх: удить рыбу, ловить рыбу удочкой*; zaγaha xilmāq̆xa *загас гөхидөх*; xilmāq̆šā bàŕihaŋ zaγahaŋ *гөхидөж барьсан загас*.

хилмаа/ xilmā (San.), **sàlmā** (Tunk.) *гөхи: удочка, рыболовный крючок*; zaγahàńi xilmā *загасны гөхи*; xilmā xàyàxa *гөхи хаях*; xilmāda orohoŋ zaγahaŋ *гөхид орсон загас*.

хилгэмэ/ xilēme (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.), **kilō̄me** (Kham.) *талх: хлеб*; xilēme bāŕixa *талх барих*; xilēme žühexe *талх зүсэх*; xilēmenē̄ bulaŋ *талхны булан*.

хильмэ/ xi͡lme (Tunk.) *хилэм: осётр*; xi͡lme zaγahaŋ *хилэм загас*; // Mo. kilm-e

химэг/ ximeg (Bar.) *ялзмаг: гниль, перегной*; xùlùnī̄ urdu xòwō̄nde xùl šigeq̆ter ximeg owōrdog bāĕhāĕma *Хулэн нуурын (Далай нуурын) урд ховөөнд хөл шигэгдтэл ялзмаг овоордог байсан юм*.

хинхид/ xiŋxid (Bar.) *хэнхэг: чрезмерный, непомерный*; šàdal xùr̆xegūi xōhoŋ hanānāĕ xiŋxid bolxo *чадал хүрэхгүй хоосон санааны хэнхэг болох*.

хинхидлэхэ/ xiŋxidlexe (Bar.) *хэнхэглэх: быть чрезмерным, непомерным*; hanā saq̆xagūi xiŋxidlexe *санаа цадахгүй хэнхэглэх*; šàdal xùr̆xegūi xōhoŋ hanānāĕ xiŋxid boldž xiŋxidlexe *чадал хүрэхгүй хоосон санааны хэнхэг болж хэнхэглэх*.

хобдол/ xobdol (Khori., Aga.) *ховил, гуу: колея /дорожная/*; xotoγor taryaŋ moŕimńi xobdol γaŋgī̄n zāĕlārāĕ *хотгор тарган морь минь ховил гангыг тойроорой*. (БАД)

хобжогонохо/ хоbž̆o̱γonoxo (Khori., Aga.) *чол чол хийх: тараторить*; xoq̆bž̆o̱γonōd yėrē hāń bū̄ ńūr ùgōrē̄ *чол чол хийгээд ирвэл нь бүү нүүр өгөөрэй*.

хобигор/ хo̱biγor (Khori., Aga.) *хавчгар: приплюснутый, сплющенный, сжатый с двух сторон, притиснутый*; xo̱biγor sēžė *хавчгар цээж*; huγalγa gē̄šė dùrbeŋ xùltē̄ xo̱biγor šėrē *сугалга гэдэг дөрвөн хөлтэй хавчгар ширээ*.

хобол/ xobol I (Khori., Aga.) *бортгон санжуурга: подвеска из соединенных орнаментированных цилиндров с кистями*; uγalza xē̄ soxihoŋ xo̱yo̱r γonzoγoŗxoŋ xùndī̄ mùŋgùm boŗtoγonūši xolbom bùtēheŋ, xo̱yo̱r xažū bolon dōdo taladā dùrbeŋ utahan sasagtāĕ γàŕxāĕŋ nege bùtū̄hē šàgtaγalhaŋ hanžūrγa xobol gē̄šė *угалз хээ цохисон хоёр гонзгой хөндий мөнгөн*

бортгыг холбон бүтээсэн, хоёр хажуу болон доод талдаа дорвон утсан цацагтай, бэлний нэг битүүлээс зүүсэн санжуургыг хобол гэнэ.

хобол/ xobol II (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *ховил: жёлоб*; xobol mủŋgủŋ xụšūyī̆m xủšūlūlžả ủgī̆ši, xotoγōĕ mủŋgủn dảĺī̆m dảĺilūlžả ủgī̆ši *ховил мөнгөн хошууг минь хошуулуулж өгөөч, хотгой мөнгөн далавчийг минь далавчлуулж өгөөч.* (БМУ); 2. *суваг, шуудуу: канал; канава*; uhanāĕ xobol *усны суваг*; xobolōr uha gūilgexe *шуудуугаар ус гүйлгэх*; 3. *ховхил: колея (дорожная)*; xargī̆ŋ xobol *замын ховхил*; 4. (Tunk.) *дуран: бинокль*; xobolōr xaraxa *дурангаар харах.*

хобордой/ xobordōĕ (Aga., Khori.) *цулбуурт загас: сом*; xobordōĕ zaγahaŋ *цулбуурт загас.*

хобто/ xobto (Khori., Aga.), **xobta** (Tunk., San.) *авдар, ховд: ящик, сундук*; xobta yūgē nēgī̆šė xoŋγor torγō γargī̆šė *хайрцаг юугаа нээгээч, хонгор торгоо гаргаач.* (БАД); xobtōĕn šėnēŋ hudarā obōrγožọ durdaba *ховдын чинээн судраа ховхийлгэн дурдав*; // Mo. qobdu

хобууша/ xobūšả (Khori., Aga.), **xobūtši** (Kham.) *ховч: сплетник, ябедник*; xobūšả xủnē̆ xủšūŋ xüiteŋ, xulγāĕšả xủnē̆ ńüdeŋ xüiteŋ *ховч хуний хошуу хүйтэн, хулгайч хуний нүд хүйтэн*; // Mo. qobči

хобхо/ xobxo I (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *тэгшхэн, оо сэвгүй, цагаан, дардан: гладкий, торный*; xobxo xargī̆ *дардан зам*; xotoγorxoŋ taryandan tảbinalgūib, xobxoxoŋ xargī̆dan sọyūlnamdā *хотгорхон тарганд нь тавиулсангүй дардан харгуйд нь цогиулнам даа.* (БАД)

хобхо/ xobxo II (San.) хагд: осока.

хобхо/ xobxo III (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson., Bar.) *ховх: частица усил: при глаголах*; emēlhē xobxo hủrxe *эмээлээс ховх үсрэх: вылетать из седла*; // Mo. qobqu

ход/ xod (San.) *ачааны морь, цаа: вьючный конь или олень*; xodī̆ŋ emēl *ачааны эмээл.*

ходо/ xodo (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *үргэлж, дандаа: постоянно, всегда, то и дело, часто, сплошь*; ürítē xủŋ ürī̆n tủlō xodo zobodog, ürígūi xủŋ ủxủxī̆n sagta yansa zobodog gegšė, namda zobohoŋ yūmeŋ ủgī̆, tī̆gėšyihā bodožọ hanaxagūi sag gėžė baha ủgī̆, xủgšėrexe bėŕē xủhexe hanaxan nemegdexe žảma xảyảmba *үртэй хүн үрийн төлөө үргэлж зовдог, үргүй хүн үхэхийн цагт ганц зовдог гэдэг, надад зовсон юм алга аа, гэхдээ бодохгүй цаг гэж бас алга, хөгшрөх тусмаа хүсэх бодох нь нэмэгдэх жам буюу.* (ДГЗ); 2. *нэвт, шувт, сэт: насквозь, через что либо, а также соответствует приставкам про, пере, вы, с*; xodo sọŕyọxo *нэвт цоргих*; xodo tataxa *ход татах*; xodo taha xarbaxa *хуга тас харвах*; xodo xarāĕlyaŋ γarxa *сэт харайлган гарах*; xodo hủrxe *бүлт үсрэх*; xodo γarxa *шувт гарах*; γụĺyảxadā gelēle xoro zūreŋ xọyọrī̆n xodo selmēŋ γụĺyảnala *гулгихдаа гэлээ л хор шүүс хоёрыг нь хөх цэврлэн гулгив гэнэ.* (БМУ)

хододоо/ xododō (Khori., Aga., Kham., Tunk., San., Tson.) 1. *үргэлж, дандаа: всегда, постоянно*; xảńilhaŋ yansa namāĕyā xododō martaŋgüi yảbārāĕ *ханилсан ганц намайгаа үргэлж мартал-*

гүй яваарай. (БАД); 2. *хэзээд: часто*; хǫžǫmōě bùlùgte xùnē̄ šànar gèžè bāědag, darū zaŋ, àžàlšà xèšē̄ŋgī̄ bāěxa, xamta oloŋ nùxedē̄ŋgē ùge zùblō̄ńi xataŋxatan dūlaxa, bèšèndē tuhalxada xododō belem bāěxa gē̄šè xùnē̄ eŗxim šànar bāědag xàyàm *эцсийн эцэст хүний чанар гэж байдаг, даруу зан, ажилч хичээнгүй байх, хамт олон нохдийнхоо үг зовлогоонийг анхааралтай сонсох, бусдадаа туслахад хэзээд бэлэн байх явдал хүний эрхэм чанар байдаг байна.* (ДГЗ)

ходолго/ xodolγo (Khori.) *дундах морь, ходлого морь: коренник*; bornōě šèrehen γurbam mǫŕidōě dundaxi mǫŕiŋ xadā xodolγo mǫŕiŋ gē̄šè *борной чирсэн гурвалсан морьдын дундах нь болбол ходлого морь гэдэг.*

ходолхо/ xodolxo (San.) *ачаа тээх: перевозить груз вьюком.*

ходоог/ xodōg (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.), **xodōk** (Bar.) *ходоог: дрожки, четырехколесная телега*; xodōg terge *ходоог тэрэг*; xodōγōě xǫĺisōyè xī̄deter xōětoxoŋ xùlō̄rō̄ xàyàlārāě, xǫnǫbiōŗtōr mendī̄yè xùrgeterńi xotondō namāěγō xüĺē̄gērē̄ *ходоогийн дугуйг эрчгэнэтэл хойтхон хөлөөрөө хаялаарай, дугуйгаар мэндийг хүргэтэл минь хотондоо намайгаа хүлээгээрэй.* (БАД)

ходоодо/ xodōdo (San.) *гүр, гувчуур: верша, рыболовная морда*; xodōdo tàbixa *гүр тавих*; xodōdo xàyàxa *гувчуур хаях*; xodōdōr zaγaha bàŕixa xǫŕūltāě *гувчуураар загас барих хориотой.*

ходоро/ xodoro (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *ход татах: напролёт, сплошь*; xelē γarγād xarūlamsārī̄n, altaŋ xarāsγāě xelī̄ne xodoro tatād abàšxana *хэлээ гаргаад харуулмагц нь алтан хараацай хэлийг нь ход татаад авчихна.* (БАУ)

ходорхо/ xodoŗxo (Khori., Aga.) 1. *сугарах, мултрах, сэмрэх, нэвтрэх: выдергиваться; продергиваться (о нитке)*; xodoŗžǫ unaxa *сугарч унах*; γaŗhā xodoŗxo *гараас мултрах*; utahana xodoŗxo *утас нь сэмрэх*; tebenī̄ŋ nùxō̄r xodoŗxo *тэвний сүвээр нэвтрэх*; 2. *ходрон салах; выпутываться*; xǫŕin tabanāě borogšǫŋ xodoŗtorō zuγātāě, xolšǫr ulāŋ xùbū̄d xōhoŗtorō bō̄lō̄tē̄ *хорин тавтын дэвсгэрт ходорч салтлаа зугаатай, холчир улаан ховгүүд хоосортолоо дуулаантай.* (БАД); 3. *халтирах, гулсах: сползать*; xodoŗxo hǫĺžǫŗxo *гулсах гулгах*; 4. *амар мэнд онгөрөх*: ùxelhē xodoŗxo *үхлээс амар мэнд онгөрөх (гарах)*

ходорхой/ xodoŗxōě (Khori., Aga.) 1. *цээл, ходорхой: выдернутый*; nebte xodoŗxōě *нэвт ходорхой*; dūγā sā̀šàn dūlaŋ gexede xōlōěn xodoŗxōě hāěxam bolbo *дуугаа цааш нь дуулсан чинь хоолой нь цээл сайхан болов*; 2. *сэхээтэй, авхаалжтай: находчивый, изворотливый*; xubaxan šèxetē̄ šàrγadam xurdanāě šènžè bāěxa, xodoŗxōě sēžètē̄ xùmū̄nde erdimē̄ šènžè bāěxa *хулман чихтэй шаргалд минь хурдны шинж бий, авхаалжтай цээжтэй хүмүүнд эрдмийн шинж бий.* (БАД)

хожорхо/ хǫžǫŗxo (Khori., Aga., Tunk., San.) *сүү татрах: давать меньше молока, снижать удой (о корове)*; üńē̄ xǫžǫŗxo *үнээний сүү татрах.*

хойлго/ хōĕlγo (Khori., Aga.), **хōĕlog** (Tunk., San.) 1. *хойлог: лошадь, на которой хоронили покойника*; mọŕiŋ хōĕlγo *морин хойлог*; 2. *адсага: кляча*; ene mọŕiŋ хōĕlγo! *энэ морин адсага!*; 3. *улгэн салган тогцог: старая развалина*; ùxùheŋ xara хōĕlγo *ухсэн хар улгэн салган тогцөг (ухдэл)*; 4. *шарил ачсан морь: лошадь, предназначавшаяся для отвоза умершего*; tere mọŕī yèn хōĕlγo mọŕiŋ gèžė nereldeg bāĕγā *тэр морийг нь хойлог морь гэж нэрлэдэг байлаа.*

хойтолдохо/ хōĕtoldoxo (San.) *хойшилдох: спутать у коня обе задние ноги и одну переднюю*; dọšxom mọŕī хōĕtoldožọ šüderledeg *догшин морийг хойшилдож чодорлодөг*; // Mo. qoyisildaqu

хойшолон/ хōĕšọloŋ (Khori., Aga.) *үр дүн: последствие, следствие*; хüxiūŋ nāĕrāĕ хōĕšọloŋ *хогжөөнтэй найрын үр дүн*; nanšàldāŋ hùgelsōŋ gēšė хüxiūŋ nāĕrāĕ хōĕšọloŋ gēšė gēd xonzoŋ hanalsaŋgūi oŗxidog bāĕγā *нанчилдаан зодоон гэдэг хөгжөөнтэй найрын үр дүн юм гээд хонзон саналцалгүй орхидог байсан.*

холбого/ xolboγo (Khori., Aga.) *холбого: деталь шаманской железной шапки в виде удлиненных колокольчиков без язычка с очень небольшим диаметром*; xolboγo büŕidem xonōšọŋγūd, xoŋxo büŕidem xorγodōšòŋγūd *холбого бүрт минь хоноглогсод, хонх бүрт минь хоргодогсод.* (БМД); // Mo. qolbuγu

холбоорилдохо/ xolbōŕildoxo (Khori., Aga.) 1. *сугадалцах, хотлолцох: связываться с кем-л*; xolbōŕildōd yàbaxa *сугадалцаад явах*; zalūšūḍtàšyė xolbōŕildoxo ūlzaxa hambā oldobo xàyàm *залуучуудад ч хотлолцөх уулзах самбаа олдоотохлоо шүү*; 2. *сүүлрэх: распутничать, развратничать*; xùnē hamaγantāĕ xolbōŕildōhā xùzūgē taha xeŗšūlxėši *хүний эхнэртэй сүүлэрвэл хүзүүгээ тас хэрчүүлнэ.*

холборхой/ xolboŗxōĕ (Khori., Aga.) 1. *холбирхой: непрочный, нестойкий, легко отстающий (напр. об эмали, краске)*; togtūrigūi xolboŗxōĕ *тогтуургүй холбирхой*; 2. *хувьсамтгай: изменчивый*; xorbō yürtemse bōreŋxē xùnē zaŋ xolboŗxōĕ *хорвоо ертөнц бөөрөнхий, хүний зан хувьсамтгай.*

Холдумуй буумал/ xoldumui būmal *Цонгоол буриадын Буумал овгийн нэг отог. Отог рода Буумал цонгольских бурят.*

холисног/ хọ́lisnog (Tunk.) *тугалын зуны пүнз: летний сарай для телят*; хọ́lisnog sōxi tuγul *пүнзэн доторх тугал.*

холисо/ хọ́liso I (Khori., Aga.), **хọ́litso** (Kham.) *хольц: смесь творога, сметаны, черемухи, сараны и другие*; хọ́liso builūlxa *хольц холих*; // Mo. qoliča

холисо/ хọ́liso II (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *хольц: примесь, смесь; сплав; лигатура*; хọ́liso yèxetē alta *хольц ихтэй алт*; tūlγanāĕ хọ́liso *тугалганы хольц*; šèŋgeŋ хọ́liso *шингэн хольц*; xotoγor borī̄ŋ γọyọlto хọ́liso ùgī̄ mùŋgùŋ xazārdā *хотгор борын гоёл хольц үгүй мөнгөн хазаар даа.* (БАД); 2. *холимог өрөм: творог со сметаной с добавлением черемухи и сараны*; хọ́liso tabaglažà tàbixa *холимог өрөм таваглаж тавих*; // Mo. qoliča

холтоhодохо/ xoltohodoxo (Khori., Aga., Tunk., San.), **xoltosodoxo** (Tson., Kham.) *холтосны будгаар арьс будах: красить,*

окрашивать; γutul ọyọxo arahảyā̄ xoltohododog bāěγā *гутал оёх арьсаа буддаг байлаа*; // Mo. qoltusudaqu

холтохон/ xoltohoŋ (Khori., Aga., Tunk., San.), **xoltoso** (Kham., Tson.) *холтос: кора (древесная)*; xoltohoŋ xụšảltatāě ger *холтсон дээвэртэй гэр*; xoltohonōě budug *холтосны будаг*; xoroŋ xoltohoŋ ủge *хорон холтсон үг / хорон шорвог үг*; // Mo. qoltusun

холхоо/ xolxō (Aga.), **xolxonag** (Kham.), **xolxonog** (Khori., Tson.) *хуух, хуухнаг: мошонка /у самца/*; xusī̆ŋ xolxonog *хуцын хуухнаг*; buxāěŋ xolxonog hảxi hảxihār ủnegeŋ turảžả ủxủbe *бухын доодохыг харж үзэг турж үхэв*; // Mo. qolqunaγ

холхоондой/ xolxōndōě (Aga.) *хуухнаг, томсог: мошонка; шулятные яйца*; lamaxāě, lamaxāě! laḇxaŋ hūgtī̆, xormōě xotō xụmiŋ hūgtī̆, xolxōndōěγō xalxalaŋ hūgtī̆, hủbelgen žảlar hủrxēḇšèbī̆, hủrēd būxảyā̄ yảdaxagūiḇšèbī̆ *ламбугай, ламбугай лавдуун суугаарай, хормой хотоо хумин суугаарай, хуухнаг томсгоо халхлан суугаарай, сэргэлэн муужгай сүрхий шүү, үсрээд буучихаж мэднэ шүү.*

холшор/ xolšọr (Khori., Aga.), **xoltšir** (Tson., Kham.) 1. *амарлингуй, илдэн, эрх дураараа: беззаботный, беспечный*; zalūγāě xolšọr nahaŋ *илдэн залуу нас*; xọńinōěŋγō olondo xoto šèbē boḍxolōěb, xolšọrōěŋγō yèxede xūĺi xile alxalāěb *хониныхоо олонд хот шивээ босголоо, амарлингуйнхаа ихэд алтан хил алхлаа.* (БАД); 2. *наргианч, зугаач: праздный, досужий, разгульный*; xārṭảšả xōěrγo xolšọr xảńilhaŋ nủxerṭō daramta *хозорч хойрго наргианч хапилсан нохортоо дарамт.* (БАД); (Tunk.) *зугаа, шог хошигнол: шутка*; xolšọr γarγaxa *хошигнол гаргах*; 3. *сээтэгнүүр, хонгор: кокетливый, милый*; xolšọr basaγaŋ *сээтэгнүүр хүүхэн.*

холшорлохо/ xọĺšọrloxo (Khori., Aga.) 1. *эрх дураараа байх: вести беззаботный образ жизни; жить беспечно*; xọĺšọrložọ yảbahan zalū nahaŋ *эрх дураараа явсан залуу нас*; 2. *наргих, наадах, зугаацах; жить праздно; жить разгульно*; 3. *найзлах, нөхорлох: дружить*; xọĺšọrlọyọ xọyūlā gexen gēbī̆ xảžūdū negentēb gexem gēbī̆ *найзлая хоёулаа гэх байх, дотно найзтай гэе байз.* (БАД); 4. *янаглах, дотносох: быть в интимной связи*; inaglažả xolšọrložọ neŋgexe *янаглаж дотносож наалдах*; 5. *хошигнох: шутить*; xọŕiŋ xủn šèŋgi xọĺšọrloxo *хорин хүн шиг хошигнон наадах.*

хольмодохон/ xọĺmodohoŋ (Khori., Aga.), **xọĺmohoŋ** (Tunk., San.), **xọĺimhū** (Bar.) *хулмас: вонь, дурной запах подмышечного пота*; xonšūxaŋ ủnủṛṭē aṛšūlī̆m xọĺmodohoŋ gebeldā, xalam xalag, xolohōlo būlγahaŋ γansī̆yèm xọŕī̆ŋxilo gebeldā, xalam xalag *анхилуун үнэртэй алчуурыг минь хулмастай гэлээ шүү, халаг хуухай, холоос буулгасан ганцыг минь Хорийнх л гэлээ шүү, халаг хуухай.* (БАД)

хомголтохо/ xomγoltoxo (Aga.) *омголтох: запекаться, пересыхать /о губах/*; xomγoltohoŋ ural *омголтсон уруул*; // Mo. omoγultuqu, qomoyultuqu

хомигор/ xọmiγor (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *хомбон, хумбан: приплюснутый, плоский*; xọmiγor xủrze *хомбон хүрз*; xọmiγor bủtū turūtāě, xọyọr hormon šèxetē̆, xüžė zaγahaŋ ńụrγatāě xủlủg mọŕiŋ erdeńi *хомбон хумбагар туурайтай, хоёр*

сүрмэгэр чихтэй хүж загасан нуруутай хүлэг морин эрдэнэ.

хомор/ xomor (Khori., Aga., Tson., Bar., Kham.) *ховор: скудный; редкий*; xomor nom *ховор ном*; xomorōě yūmeŋ *ховрын юм*; uhār xomor γazar *усаар ховор газар*; nama šėŋgi xùnde talānār tǫxiōldoxohō bėšė, bedeŗžė oldoxōrgūi xomorōě xùŋ *над шиг хүнд азаар тохиолдсоноос биш, эрээд олдошгүй ховор хүн*; uxāγār xomoŗšiyėhā oroxo γaŗxā medexeb *ухаанаар хомс ч гэлээ, орох гарахаа мэднэ*; // Mo. qobur

хомууд/ xomūd (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *жаааванз, хомууд: хомут*; xomūdāě šėxe *хомуудын чих*; xomūdāě xudarγa *хомуудын хударга*; xomūdāě hura *хомуудын сур*; moŗinōě xùzūnde uglažà, ogliōbo bàŕūldag, heyīgēr büŕiheŋ, γonzod geheŋ tüxéŕēŋ ād, dōdo taladā zāŗxāě modon tonog xomūd gēšė *морины хүзүүнд углаж, арал бариулдаг эсгийгээр бүрсэн, гонзойсхийсэн тогрог мөртөө доод талдаа задгай модон тоног хомууд гэдэг.*

хомхолзуур/ xomxolzūr (Khori., Aga.) *хомголзуур: жадный; корыстолюбивый*; xomxolzūr sedxil *хомголзуур сэтгэл*; xomxolzūr tàšiyālaŋ *хомголзуур тачаал*; xomxolzūr šụnal *хомголзуур шунал.*

хон жэн/ хоŋ žėŋ (Khori., Aga.) *анир чимээгүй: мертвая тишина*; ėŕyėn tōėroŋ xoŋ žėŋ bāėdaltāě *эргэн тойрон анир чимээгүй байдалтай.*

хонгёо/ хоŋgiō (Khori.), **хondiō** (Aga.) *яруу, цэл: звонкий*; xoŋgiō xōlōě *цэл хоолой*; xoŋgiō xōlōėγōr xaŋxiūrdaxa *цэл хоолойгоор хангинуулах*; amaraγāėm xoŋgiō dūŋ *амрагийн минь яруу дуу*; xotoγor büŕē tarbažà, xōlōě büŕē àyàŋγa, xondiō dūtāě axāėnar xodorxōėxoŋ nėŕyīte *хотгор бүрт тарваж (шувуу), хоолой бүхэнд ая дуу, цэл дуутай ах нар цэлхэнээр нэргэгтүн.* (ННД)

хонгиргохо/ хоŋgirγoxo (Khori., Aga.) *хангинуулах: стучать, греметь, звякать чем-л*; xōhoŋ amharŋtanūši xoŋgirγoxo *хоосон савнуудыг хонгинуулах.*

хонгоо/хоŋγō (Bar.) *чих хатуу: тугой на ухо*; dülī xùnde dùrbe xeldž, xoŋγō xùnde xǫyǫr xelne *дүлий хүнд дөрөв хэлж, хонгоо хүнд хоёр хэлнэ.*

хонгордоохо/ хоŋγordōxo (Khori., Aga.) *шагай хаяж тосох: подбрасывание вверх лодыжек*; adaĺi tōtōě šàγāě abšà nīlūlēd dēšėne xàyàžà unaxadana γarāėŋγā arīyė todōd ùgexe, tīgēd γar dērē togtohoŋ šàγāėyė baha dēšėne xàyàžà àĺiγan dērē todōd abxa šàγāě nādàńi xoŋγordōxo gexe *адил тоотой шагай авч нийлүүлээд, дээш нь хаяж унахад нь гарынхаа арыг тосоод өгнө, тэгээд гар дээрээ тогтсон шагайг бас дээш нь хаяж, алган дээрээ тосоод авдаг шагай наадмыг хонгордоох гэдэг.*

хонжогдохо/ хонžǫgdoxo (Khori., Aga.) *хожигдох: быть выигранным, проиграть; проигрывать*; tīge tīgehēr šàγāėgūi ùlegšėńi xonžǫgdohondo tōlogdoxo yüme *тэг тэгсээр шагайгүй хоцорсон нь хожигдсонд тооцогддог юм.*

хонзооho(н)/ xonzōho(ŋ) (Khori., Aga.), **xondžōso** (Kham.) *гонжиго, хошнигоны амсар: анальное отверстие*; tīŋ gexedē ùnegeŋ ezī xonzōhō xaxa hūšàba *тийн гэхдээ үнэгэн эзэгтэй гонжигоо хага суучихав.* (БАУ); // Mo. qongjiyasu

хонйсоӈ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *хоньчин*: *чабаг*; negedelē̄ хонйсоӈ *халіпайн хоньчин*: xǫńišǫm bātar *хонин бяцаг*. // Mo. qoničin

хонсо xonoso (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) xonotso (Kham., Tson.) *хоноц*: *хонин мах*; xonoson xonosodō duragūi *хонь шилийн дүрүү*. (ШАХ); // Mo. qonoγ

хонтоӈонохо/ xontoγonoxo (Khori., Aga.) *задлах*; *подбрасывать задом (напр. о лошади, вихляющей бедрами (о человеке)*; xontoγonoŋ bodxo *ондоогоо босох*.

хонтөл/ xontōl (Tson.), **xontūl** (San.), **хонтӯл** (Aga.), **tontōl** (Kham.), *хомоол*: *минеральный памёт*: arahān hālirγažā arγal ine, xōēnohōn yàltirγažā xontūl tūxe *дотор нь газдэрч арвай түүх, хойноос нь сохих хомоол түүх*; // Mo. qomul

хонхино(н)/ xoŋxinōŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *хонгиноон*: *звон*; *грохот*; xuŋxinō yèxetē̄ xolboγo *хонгиноо ихтэй газраа*; xuruβšīŋ xoŋxinōŋ γarba *хүрүүвэйн хонгиноон гарав*. (БМУ)

хонгор/ xoŋxoγor (Khori., Aga.) *хөнгөр*: *с впалыми глазами*; xuŋur noγōŋ ńūdōrō saβšàlaŋgūi xaraxa *хөнгөр ногоон нүдээрээ цавчилгүй харах*.

хонхошхо/ xoŋxōšxo (Tunk.) *цомоо*: *чрочка, чашечка*; xoŋxōšxotōē sāē *хонхотой цай*; xoŋxōšxo sō sāē àyàγalxa *хонхо доторх цай аягалах*.

хонхорсог/ xoŋxorsog (Khori., Aga.) *хонхорог, сангарцаг*: *сосулька, висюлька*; noxōē hūlē, hūl xoŋxorsoγō *нохой сүүлээ, сүүл сангарцгаа*. (ШАХ)

хонхосог/ xoŋxosog (Khori., Aga., Tunk., San.) *хонхцос, малтаар*: *бүсрак*; *рытвина, яма*; *лунка*: buxāēŋ xoŋxosog *бухын малтаар*; xoŋxosog γazarīγè xodoro xarāēŋ yèredeg xùlùg mǫrīŋ *хонхцог газрыг хоёх харайн ирдэг халюг морь*.

хоншуухан/ *анхилуун*: *ароматный, душистый, благоухание*; xonšūxaŋ ùneŋtē pulāšīm xǫlmodohoŋ gebeldā, xalam xalag, xolohōlo būlγahaŋ γansīm xǫrīŋxilo gebeldā, xalam xalag *анхилуун үнэртэй алчуурыг минь хулмастай галзуу шүү, халаг хүхэй, холоос бүүлгасан ганцыг минь Хорийнх л гэлээ шүү, халаг хүхэй*. (БАД)

хоншыхо/ xonšīxo (Khori., Aga.) *хонхийх*: *исчудать, бледный (о лице)*; ńūran xonšīžǫ, sụxiγar sayām bolšō *нүүр нь хонхийж, цонхигор цагаан болчихлоо*.

хоозол/ xōzol (Khori.) *дэлбэгчийн сүүдэл*: *козлы*; bōžǫ bàrād tergīŋ xōzol dēre hūxa *дэлбэгээ бариад дэлбэгчийн сүүдэл дээр суух*.

хоозорн/ xōzori (Tson.), **xōdzori** (Kham.), **хāŋta** (Khori., Aga.) *хөзөр*: */игральный/ козырь, карты*; xōžǫŕi hagšàxa *хөзөр халих*; aŋžàγar sōxor bodxonole, ùŋgīne xelīšè xōzorīŋγō, aldahaŋ endehīm tensūlžè azīm ùrgīši xōzoŕimńi *аржгар цоохор босох нь байна, өнгийг нь хэлээч хөзрийнхөө, алдсан эндэгнийг минь тэнцүүлж, азыг минь өргөөч, хөзөр минь*. (ХНД)

хоолобшо/ xōloβšǫ (Khori., Aga.) *хоолойвч сур*: *супонь*; xomūdāē xōloβšǫ

хошуудын хоолойч; xōloḇšọ tataxa *хоолойч татах*; xōloḇšọ tāělxa *хоолойч тайлах*; xōloḇšọ ụyàxa *хоолойч уях*.

хоолой/ xōlōě I (Aga., Tunk., Khori.), **γuldžūr** (Bar.) *яндан*: *дымоходная труба*; xōlōěγōr γaṛhaŋ utāŋ *яндангаар гарсан утаа*.

хоолой/ xōlōě II (Khori., Aga.), **xulbāě xulbāě** (San.), **xolwōě** (Bar.) *хоолбой*: *хоолгой хоолгой*; *хоолбоо хоолбоо*: *окрик, которым загоняют овец и коз для доения*; xọńiŋ hùregō yèrexede xōlōě xōlōě gèžè γarārāědā xoḇtōě ùgī̆ŋ γaṛxada xoloxonūr zāělžà yàbārāědā *хонин сургээ ирэхэд хоолбой хоолбой гэж гараарай даа, ховтой үгийн гарахад холхнуур зайлж яваарай даа*. (БУД)

хооморхон/ xōmoṛxoŋ (Khori., Aga.) *хомбон, хумбан, цомбон*: *стаканообразный*; xōmoṛxoŋ turū *цомбон /хомбон/ туурай*.

хоори/ xọŕi (Khori., Aga.) *моор*: *деревянный обод колеса у телеги /составленный из нескольких частей, но не целый/*; xōŕi pāělsa *моор хигээс*; xōŕi müĺixa *моор цавчих*; xọ̄ŕī̆ŋ γazā talana tùxèŕēlded geheŋ šēnī̆ŋ tùmerē tùxeltè bāěxa *моорний гадна тал нь төгөлосхийгээд ул төмрийн янзтай байдаг*.

хоохон/ xōhoŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **xōsoŋ** (Tson., Kham.) *хоосон*: *пустой, порожный*; xùgšèŋ noxōě xōhōr xusaxagüi *хөгшин нохой дэмий хуцахгүй*. (ШАХ); xōhoŋ hanāŋ xùndī sēžè *хоосон санаа хөндий цээж*. (ШАХ); dōdo tēne hūhaŋ xùŋ xōhōr ùlešèbe *доод талд нь суусан хүн хоосон хоцров гэнэ*. (БАУ); ◊ xōhon toγōŋ xoŋgirōšọ *хоосон тогоо хонгиромтгой /хоосон торхны чимээ их*; // Mo. qoγusun

хоохорхо/ xōhoṛxo (Khori., Aga., Tunk., San.), **xōsoṛxo** (Tson., Kham.) 1. *хоосрох*: *пустеть, опоражниваться*; *пустовать*; xōhoṛhon toṛxo *хоосорсон торх*; xùneg xōhoṛxo *хувин хоосрох*; 2. *үгүйрэх, хоосрох*: *беднеть, нищать, впадать в нищету*; *разоряться*; *истощиться*; yā̆ražà yàbahār yàdardag, xọžọm bolxodo xōhordog yüme *ярч явсаар ядардаг, хожим болоход хоосордог юм*. (БАУ); // Mo. qoγusuraqu

хорвоо/ xorwō (Bar.) 1. *хорвоо ертөнц*: *мир, вселенная, земная жизнь*; xorwō delxī̆ *хорвоо дэлхий*; 2. *хурьцал*: *половое сношение*; xorwō ùgūi xùm bāěxgūi, xormōě ùgūi dēl bāěxgūi *хурьцалгүй хүн байдаггүй, хормойгүй дээл байдаггүй*; // Mo. qorva

хорвоолох/ xorwōlox (Bar.) *хурьцал үйлдэх*: *иметь половые сношения, половой акт*; // Mo. qorvalaqu

хоргодолсоон/ xoryodolsōŋ (Khori., Aga.) *нуугдаж тоглох*: *игра в прятки*; xọyọr alda xaḇtaγāě dere modon dēre tàbā̆d, γazaṛta xeḇtehen taladana hō̆m tuxāě uta γụšàn šèṛxeg modo yàḇtalžà tàbixa, tī̆ged xoryodōšọdōě negenī̆n xaḇtaγāěŋ ùzūr dēre deḇhežèṛxiden obōlōtōě modod ō̆dō̆ hùṛžè seseṛžè unaxa, bedèŕēšèŋ tedēnī̆yè suglūlžà xaḇtaγāě dēren obōltor bèšènī̆n xoryodožọ ùrdixe, tī̆ged bèšènē bultī̆n bèdiṛžè olxo, yàḇtalātāě modonhō xolo ọšō hā xoryodōšọnohō negeŋ hemēxeŋ yèrēd

debbežėrxixe, tīxe bolō hā bedeŕēšėnde hālta bolxo, xorγodōšọd hūŕā helgežė xorγodoxo *хоёр алд банз дэр модон дээр тавиад, газар хэвтсэн талд нь өөм хэрийн урт гучин ширхэг мод өрж тавина, тэгээд нуугдагчдын нэг нь банзны үзүүр дээр дэвсэж орхиход нь овоолоостой моднууд өөдөө усэрч цацарч унана, эрж олох хүн тэднийг цуглуулж банзан дээр нь овоолтол бусад нь нуугдаж амжина, тэгээд бусдыгаа бүгдийг нь эрж олно, өрөөстэй модноос халдвал нуугдагчдаас нэг нь сэмхэн ирээд дэвсэж орхивол эрж олох хүнд саад болж, нуугдагчид сууриа сэлгэж нуугддаг.*

хоргооно(н)/ хоrγōho(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.), **хоrγōso** (Kham., Tson.) *хоргол*: *помёт /овец, коз и верблюдов/*; nege temēnē̄ xorγōhonhō miŋγaŋ temēŋ xāltirdag *нэг тэмээний хорголоос мянган тэмээ халтирна/ нэг үхрийн эвэр дэлдвэл мянган үхрийн эвэр чичирнэ*; xorγōho xatax *хоргол хатах*; xorγōho tülixe *хоргол шүүх*; temēnē xorγōhon tuxāē mundeŕi *тэмээний хорголын чинээн мондөр*; ◊ xorγōhō tōloxo *хорголоо тоолох*; // Mo. qorγol, qorγosun, qorγolsun

хорёо/ хọŕō (Khori., Aga., Kham., Bar.), **хоrёё** (Tunk., San.) *хороо, хашаа*: *ограда, хлев, двор /для скота/*; ùbehenē̄ xọŕō *өвсний хашаа*; xoto xorōē *хот хороо*; xọ̄ī̄nō̄ xọŕō *хонины хороо*; xotoγor xoroγor sōxoŕxoŋ xọŕō sōγō yànzatāē *хотгор хотгор цоохор нь хороон дотроо өвстэй* (БАД); xoŕō bàŕixa šàγāē nādaŋ *хороо барих шагай наадам (бух шагайгаа нэг хүүхэд түүгээрээ хороо бариад хоорондоо нь таван хонь, зургаан ямаа, үлийн морь, найман үхэр, дорвөн тэмээ тавина. Тэгээд тав таван шагай орхиж хоорондоо буусан тоогоор нөгөө нэгэнхөө хороон дотроос төдий малыг нь гаргаж, оорийнхоо хороонд оруулдаг. Хороогоороо дүүрэн малтай болбол шүүсэнд тооцно*); // Mo. qoriy-a

хорим/ хọŕim (Tunk.), **хụŕim** (Aga., Khori.) *хурим*: *свадьба, свадебный пир (происходивший в доме невесты)*; xọŕim basaγanāē geŕte boldog yüme *хурим охины гэрт болдог юм*; xọŕimōē nemeŕi *хуримын бэлэг сэлт*; xọŕim zuγā *хурим наадам*; xọŕim xutār *хурим хотол*; xọŕim xexe *хурим хийх*; xọŕim yèrexe *хурим ирэх*; xọŕim mordoxo *хурим мордох*; xọŕim ọšọxo bāēnalbi *хурим хургэх юм шүү, би*; xọŕim xutār tùxōrbe xotos bāēsa nādūlba *хурим хотол төхөөрөв хотос хийтэл наадуулав.* (БМУ); // Mo. qurim

хоримуушан/ хọŕimūšàŋ (Tunk., San.) *хуримчин*: *участник(и) свадьбы*; yūŋ gēšī̄ŋ xùrgentē̄ yūm gēžė xọŕimūšàd γāēxaldād, ger barānī̄n yèxe γọyọ hāēxaŋ, tere maŋγaḍxāēŋ geŕte būlγā xàyàm, xọŕimō *юун гээчийн хүргэнтэй юм гэж хуримчид гайхаад, гэр бараа нь их гоё сайхан, тэр мангасхайн гэрт буулгасан юм санж, хуримаа.* (БАУ)

хормого/ xormoγo (Aga.), **xormog** (Tunk., San.), **xormōŋγo** (Khori.) *хоромсого*: *колчан*; xormoγo hādag *хоромсого саадаг*; hādag xormog xọyọrō mọŕin dērē xàyàžà sùme hùrdún oroboldā *хоромсого саадаг хоёроо морин дээрээ орхиж сум ордонд нь оров гэнэ* (БМУ); xoroto dāēsanā daražà xormōŋγọyō hobōēdō ùlgebe *хортон дайснаа дарж хоромсогоо цахдаа өлгөв.* (БАУ); // qorumsaγ-a

хорхигор/ хoŕxiγor (Khori., Aga.), xoŕkiγor (Kham.) 1. *хорчгор туранхай*: *тощий, высохший*; xoŕxiγor turaŋxāē *хорчгор туранхай*; 2. *үрчгэр хорчгор*:

смятый, помятый; сколканный; сморщенный; хоr̆хоγor arahaŋ *хорчгор арьс*; 3. *холцгор хорчгор: запачканный*; хоr̆хiγor хūšäŋ ùxeg *холцгор хуучин шүүгээ.*

хорхинхо/ хоr̆хī̆хо (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) 1. *хорчийх: коробиться; морщиться*; tē barūŋ uglūda mùnō̆xi tuγul samsa ùmdenī̆n хоr̆хī̆žọ̆ хеb̆tene *тэр баруун буланд оноох тугал цамц омд нь хорчийж хэвтэнэ.* (БАУ); 2. *үрчийх, хорчийх: мяться*; хоr̆хī̆torō хataxa *үрчийтлээ хатах*; 3. *хорхойж үрчийх: ссыхаться, чахнуть*; хоr̆хī̆hoŋ adasxa *хорчийсон адсага.*

хосорхо/ хосоr̆хо (Khori., Aga., Bar.) 1. *алга болох: исчезать (бесследно), пропадать*; хосоr̆ži halaxa *алга болж салах*; 2. *нас барах: скончаться, умереть; погибнуть*; хāĕraŋ хůŋ хаratāĕγār хosorō *хайран хүн харамсалтайгаар нас барлаа*; 3. *хоцрох: отставать; оставаться позади; отбиться; опаздывать*; хосоr̆šọ̆ yèrexe *хоцорч ирэх*; 4. *үлдэх: остаться! оставаться*; γansārā хосоr̆хо *ганцаараа хоцрох*; хōhoŋ хосоr̆хо *хоосон үлдэх.*

хотиго/ хọtiγо (Tunk.), **хutaγа** (Khori., Aga., Bar., Tson., Kham.) *хутга: нож, ножик*; ara bèyī̆ŋ γọyọlto alta mùŋgùŋ хotiγo ảyảlγašả nādanāĕ γọyọlto ảyảgtāĕ manāĕ üyèteŋ *ар биеийн гоёл алт монгон хутга, ая дуут наадмын гоёл аягтай манай үетэн.* (БАД); хọtiγo ùgūi mixaŋ gèžè xelexe beze, zaxā yọhō xarāĕta, zāĕγā xanā atxūita *хутга үгүй мах гэлцэх биз, зах ёсоо сахигтун, зай зуйгаа атгагтун.* (БМУ); // Mo. kituγ-a

хотилзохо/ хọtilzoxo (Khori., Aga.) *догдлох: волноваться, быть в волнении, приходить в волнение*; хōĕto хảyā̆ urū xaraxadam хụŕyaŋ ū̆lem bagšárna, xolī̆ŋ ńụtayā hanaxadam хọtilzono dā zosōmńi *хойт хаяа луу харахад минь хурган үүл багширна, холын нутгаа санахад минь догдолно доо сэтгэл минь.* (БАД)

хотиргой/ хotirγōĕ (Khori.), **хotir̆хōĕ** (Aga.), **хotŕiŋхōĕ** (San.) *хос, хотиргой: двенадцати перстная кишка*; хotirγōĕ šụb̆tar̆xa *хосыг нь шувтрах*; хotirγōĕ šảnaxa *хос чанах*; хọtirγōĕŋ šụhaŋ *цутгасан цус*; хọtirγōĕ sō šụd̆xahaŋ šụhaŋ ėdixede amtatāĕ yüme *гэдсэнд цутгасан цус идэхэд амттай юм.*

хотирхо/ хọtir̆хо (Aga., Khori.) *мурийх, хазайх: извиваться*; γol mùreŋ хọtiroŋ urdaxa *гол морон мурийж урсах*; xargī̆hā хọtir̆хо *замаас хазайх*; хọtir̆hoŋ mùr *мурийсан мор*; xelexē хọtir̆хogūi *хэлэхээс буцахгүй*; хọtir̆хо bètir̆хe *мурийх тахийх*; moγōĕšọlžọ mụšxar̆xa, хоr̆хōĕšọlžọ хọtir̆хо *могойчилж мушгирах, хорхойчилж хотирох.*

хотирхой/ хọtir̆хōĕ (Khori., Aga.) *мурий, тахир: извилистый*; moγōĕm mùre хọtir̆хōĕ modonōĕ müšèr γảzảŋхāĕ *могойн мор сарий, модны мочир мурий.* (ШАХ)

хото/ хoto I (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson., Bar.) *хот*: город; šōĕbalsaŋ хoto *Чойбалсан хот*; // Mo. qota

хото/ хoto II (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *ходоод: желудок*; хototōĕ šụhaŋ *ходоодтой цус*; хobdoγōr ėdixede хotodo mū *ховдогложж идвэл ходоодонд муу*; хoto mūta ảŕxi ūbal bōlžèxe *ходоод*

муут архи увал бөөлжнө; xarū xùnē hanān dūrexegūi, xara noxōēŋ xoto dūrexegūi *харамч хүний санаа цадахгүй, хар нохойн ходоод дүүрэхгүй*; ◊ xotīŋgō xoŋxōē bàyàrlūlxa *ходоодныхоо хорхойг баярлуулах (нэг сайн идэж ууж авах)*

хотодоор/ xotodōr (Tunk.) *хотлоор: все вместе, поголовно, все, весь; повсеместно; полностью*; arbaŋ ɣurbaŋ xānhān xotodōr xüŕigem bolžọ yéreheŋ yüme *арван гурван хаадаас хотлоор хүргэн болж ирсэн юм.* (БМУ)

хотон/ xotoŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *хот айл: группа юрт или домов*; āēlāē ùŋxe tusxāralhaŋ xùbūšīn exe esegetèyē nege xotoŋ bolžọ hūdag, baha šàdal baɣatāē āēlnūd bàyàn zonōē mal xaražá malā xamta belšēžė nege dorō xotoŋ bolžọ hūdag bāēɣā *айлын өрх тусгаарласан хөвгүүд нь эх эцэгтэйгээ нэг хот болж суудаг бас чадал багатай айлууд баян хүний мал харж, малаа хамт бэлчээж нэг дороо хот айл болж суудаг байлаа.*

хотоог/ xotōg (Khori., Aga.) *утасны дүнгүй, дамар: катушка, цевка*; xotōgtō ọŕōhoŋ utahaŋ *дамарт ороосон утас.*

хотоомхо/ xotōmxo (Aga., Kham.) *үүрэг богц: котомка*; xotōmxo dūreŋ sāxar *үүрэг дүүрэн чихэр.*

хотоото/ xotōto (Khori., Aga.) *ходоодтой цус: блюдо из крови барана в желудке*; xọńi ɣarɣād, büĺiŋgūi šèŋgen šụhāēn šūžė abād, nege baɣaxaŋ hùntē̄ xọĺižọ dabahalād, urbūlhaŋ xoto urū xēd, amharāēna modon šèbxēr šèbxedēd, dērehēne hemžēr büŋxōžė nàŕiŋ gedehēr helgeldūleŋ ọŕōžọ šànahaŋ èdēyė xotōto gexe, xotōto šànād èdixēŋgē urda xotīŋ nuɣalūŋhā, mùŋ eldeb šànahaŋ mixanhā otolžọ ɣaldā, ɣazā ùrgedeg yüme *хонь гаргаад ножроогүй шингэн цусыг нь шүүж аваад, нэг жаахан сүүтэй хольж давслаад, урвуулсан ходоодонд хийгээд амсрыг нь модон шороор сүлбээд, дээрээс нь сэмжээр бүрхээж нарийн гэдсээр нь орооож чанасан идээг хотоот гэнэ, хотоот чанаад идэхийнхээ урд ходоодны нугалуураас мөн элдэв чанасан махнаас огтолж галд, гадаа өргөдөг юм.*

хохи/ xọxi xabar (Khori., Aga.) *хахь хавар: ранняя весна*; xüitem būrāgūi eŋte xabar sayė xọxi xabar gexe *хүйтэн буураагүй эрт хавар цагийг хахь хавар гэдэг.*

хохимой/ xọximōē (Tunk.) *араг яс: скелет*; bōgē ámitāēda ahāhaŋ xọximōē *бөөгийн амьтайд асаасан араг яс*; // Mo. qokimai

хохир/ xọxir (Aga., Khori., San., Tson., Bar.), **xokir** (Kham.) *хуурай өтөг бууц: сухой навоз*; xọńińōē xọxir debdixe *хонины хуурай өтөг бууц дэвсэх*; tùrexe exenerē ùbdežė èxilēd bāēxada oronōē muxalāēŋ nāda tēne xūrāē zōleŋ xọxir ùbenūlžė debdideg bāēɣā *төрөх эхнэрийн өвдөж эхлээд байхад орны ширгүүлийн наад талд хуурай зөөлөн бууц үйрүүлж үрж дэвсдэг байлаа;* ādžiltī āēlī ùnes, xọxir xọyọron xùŋter šọboyor bāēdag gelsene *ажилтай айлын үнс, аргалын хог хоёр нь хуртэл шовгор байдаг гэлцэнэ.*

хохиур/ xọxiūr (Khori., Aga.) *хувхай: засохший, высохший*; xọxiūr modoŋ *хувхай мод*; xọxiur dāēda *хувхай дайд*; xọxiūr modondo namāgūi, xomxōē xùnde èdēŋ ùgūi *хувхай модонд навчгүй, хомхой хүнд идээгүй.*

хошоо/ хǫšō хоŋхо (San.) *зүүсгэлийн цацаг: кисть из разноцветных нитей (украшение одежды)*; хàžūγāĕ zūd̆xelē̆ хǫšō хоŋхо *хажуугийн зүүсгэлийн цацаг.*

хошоолхо/ хǫšōlxo (Khori., Aga.) *хочлох: давать дурное прозвище, прозывать; обзывать*; baγa bāĕxadā bėdi terēniyė derensē̆ gėžė bāĕžà xǫšōlžǫ dūdadag bāĕγā hemdi *бага байхдаа бид түүнийг Дэрэнцэй гээж ирээд хочилж дууддаг байсан юм сан.*

хошхоног/ хǫšxonog (Khori., Aga.), **хǫškinag** (Kham.) *цагаан мах, хошног, хошгиног: прямая кишка*; xǫšxonog šėxexe *хошгиног чихэх*; xǫšxonog urbūlxa *хошног урвуулах*; xǫšxonog urbūlxadā zosōγūrī̆n ùr̆se zùhehen ter̆xensē̆, xǫtirγōĕ orūlaŋ šėxexede büŕi amtatāĕ boldog yüme *хошног урвуулахдаа дотуур нь орц, зүссэн хэрхнэг, хос гэдэс оруулан чихэхэд бүр амттай болдог юм*; xǫšxonog xazaxa *хошгиног хазах (хүүхдийн тооног тайх, бөөгийн чанарын тараал хийх ёслолд цагаан мах чанаж, ам амнаасаа дамжуулан хаздаг заншилтай юм)*; xorondo xoron, xǫšxonogto ōxeŋ *хоронд хор, хошгиногтой оох*; // Mo. qoskinaγ

хоюндаа/ хǫyūndā (Tunk.) *хоёул, хоёулаа: вдвоем*; xǫyūndā yàbàyà *хоёулаа явъя*; xǫyūndā miń̄ī xùbūd *хоёулаа миний ховгүүд*; xǫyūndā exe esegehe ùlehemdi *хоёул эх эцгээсээ үлдсэн юм.*

хөг/ хȯg (Bar.), **sog** (Aga.), **tsog** (Tson.) *цог, хохолбий цог: горящий уголь; огонёк*; γalī̆ xȯg *галын цог*

хоори/ хōŕi (Khori., Aga.) *моор: деревянный обод колеса у телеги /составленный из нескольких частей, но не целый; из русского корень обл./*; xōŕi pāĕlsa *моор хигээс*; xōri müĺixa *моор цавчих*

хөөһэшэ/ хȱhešė (San.) *хадрангийн жараахай: молодь хариуса.*

хуаа/ хuā (Khori., Aga., Tunk., San.) *ухаа: песочного цвета, каурый (о масти лошади)*; xuā tōhoŋ *ухаа тоос*; xuā hùrùg adūγā xūγāĕlaŋ yėre, xuhaŋ saγāŋ uryàyā̆ šėreŋ yėre *ухаа сүрэг адуугаа гуруйлан ир, хусан цагаан үүргаа чирэн ир.*

хуаагша(н)/ хuāgšà(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.) *ухаагч: каурая (о самках животных)*; *палевая корова*; xuāgšà gūŋ *ухаагч гүү*; xuāgšàŋ üńē̆ *ухаагч үнээ*; // Mo. quvaγčin

хуасай/ хuāsāĕ *хуацай омог: род хуацай*; xūlī̆ŋ xara àŕxida xurγažà ūgō ùgï xuāsāĕ *хуулийн хар архинд хургаж өгөөгүй Хуацай.* (УМУ); xuāsāĕ omoγōĕ xùxūr: bàŕūšxāĕ xuāsāĕ, begter xuāsāĕ, bōxōĕ xuāsāĕ, oŋγor xuāsāĕ, togtor xuāsāĕ, saγām malγāĕta xuāsāĕ, bābaγar xuāsāĕ, xàŕilxaŋ xuāsāĕ, tabxal xuāsāĕ gėžė yüheŋ xùxūr zoŋ *Хуацай омгийн хөхүүр: Барюушхай хуацай, Бэгтэр хуацай, Боохой хуацай, Онгор хуацай, Тогтор хуацай, Цагаан малгайт хуацай, Баавгар хуацай, Харилхан хуацай, Тавхал хуацай гэж есөн хөхүүр зон.*

хубардаа/ xubardā (Kham., Aga.) *хайруулын таваг: сковородка*; xubardā so šàraxa *хайруулын таваг шарах.*

хубисхалта/ хụbisxalta (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson., Kham.) *хувьсгалт: революционный*; xamagtā xalamžàn

tügeheŋ xu̯bisxalta namā magtanam dā *хамаатаа халамж нь тугсэн хувьсгалт намаа магтья.* (БАД); // Mo. qubisqaltu

хубсар/ xu̯bsar (Khori., Aga.) *годон ширдэг: камусовый коврик*; adūnāĕ boloŋ xo̯ńinōĕ γodonūši γo̯yōŋ zūižė o̯yo̯hoŋ γodoŋ šėrdegi xu̯bsar gexe *адуупы болон хонины годнуудыг гоёон зүүж оёсон годон ширдэгийг хувсар гэдэг.*

хубсаһа(н)/ xu̯bsaha(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.), **xu̯btsaso** (Tson.), **xu̯bsuhu** (Bar.) *хувцас: одежда*; xob xo̯šo̯ zōgōšėnē xu̯bsaha xunar xu̯biγa xábiγa *хов жив зөвгчийн хувцас хунар нь хунираатай.* (ШАХ); xu̯bsahāran ugtaxa, uxāγāran ùdexe *хувцаар нь угтана, ухаанаар нь уднэ*; ùmdežė yábahaŋ üšiŋ hāĕxaŋ xu̯bsahā axāĕŋγā yáhan dēre delgežė xáyába *өмсөж явсан өвч сайхан хувцаа ахынхаа ясан дээр дэлгэж бүтээв.* (БМУ); // Mo. qubčasun

худаа/ xudā (Bar.) *худалдах үнэ: продажная цена*; xudāna γarāgūi ed genē *худалдах үнэ нь гараагүй эд гэнэ ээ!*; xudāgīn asūγād ùzėyė *унийг нь асуугаад үзье*; xudāna γāĕgūi yüm bol awáyá *худалдах үнэ нь гайгүй юм бол авъя.*

худаалха/ xudālaxa I (Aga., Kham.) 1. *ор мах нуух, олдохгүй газарт хийх: прятать, скрывать, утаивать*; huraggüi xudālaxa *ор сураггүй нуух*; 2. *хургах: укрываться*; āĕlda xudālaxa *айлд хургах /хоргодох/*

худаалха/ xudālaxa II (Bar.) *үнэ тогтоох, үнэ хэлэлцэх: назначить цену, устанавливать цены*; ùne xelesežė bāĕγād xudālaxa *үнэ хэлцэж байгаад тогтоох.*

худага/ xudaγa (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *худга сод: похожий на нож; название перьев в крыльях птицы*; xoŋ xara xirēgē xudaγa hodīγė huγalžà, maŋlāĕ dērē bàŕižà xaŋ teŋgėŕi degdelēb *хон хар хэрээний худга содыг сугалж магнай дээрээ барьж хан тэнгэрт дэгдлэйв.* (БМД); // Mo. quduγ-a

Худай/ xudāĕ *Худай омог: род Кудай*; dū yėxete teŋgėŕi durbilγa yėxete xudāĕ *дуу ихт тэнгэр дурвилга ихт Худай.* (УМУ); xudāĕ omoγōĕ xùxūr: kudui xudāĕ, xara tului xudāĕ, xontoŋ xudāĕ, bīsxē xudāĕ, zàĺgiūr xudāĕ, zemxeŋ xudāĕ, mixaŋ xudāĕ, alγūi xudāĕ gėžė nāĕmaŋ xùxūr zoŋ *Худай омгийн хөхүүр: Кудуй худай. Хар тулуй худай, Хонтон худай, Бийсхэй худай. Залгиур худай, Зэмхэн худай, Михан худай, Алгуй худай гэж найман хөхүүр зон*;

худалаар/ xudalār (Khori., Aga., Kham.) *худал: ложно, фальшиво, притворно*; xudalār xeležė uxātāĕ bolxogüi, xulūžà ėdēd bàyam bolxogüi *худал хэлж ухаантай болохгүй, хулгайлж идээд баян болохгүй.*

худалша/ xudalšà (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **xudaltši** (Kham., Tson.) 1. *худалч: лгун, врун*; xulγāĕšà xùŋ xudalšà *хулгайч хүн худалч.* (ШАХ); dalaŋ xudalšà āĕmšàgtāĕ do̯ŕūŋ bàyàŋ xùnīyė mexelžė, ger zōŕīńi abād ńu̯tagtā busā heŋ *далан худалч айхтар дориун баян хүнийг мэхэлж, гэр хөрөнгийг нь аваад нутагтаа буцаж гэнэ.* (БАУ); 2. *худалч: лживый, ложный, обманчивый*; xudalšà xùŋ ama aldaxa *худалч хүн ам алдах*; xudalšà xùŋ üĺigerše, seseŋ xùn tābàŕišà *худалч хүн үлгэрч, цэцэн хүн тааварч*; // Mo. qudalči

худар/ xudar (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *тийш: послелог с осн. п. в, на*; γazā xudar *гадаа тийш*; zāhaŋ xudaran yàbažàl bāěnab *заасан тийш нь явж л байна*; xaraŋxī̆ xudar ȧřilšàba *харанхуй тийш аριлчихав*; xōěmor xudar malγāěγā šèdežèr̆xixe *хоймор тийш малгайгаа шидэж орхих*; ger xudarā o̱šo̱xo *гэр тийшээ очих*; sibī̆r xudar sùležèr̆xiheŋ bāěγā xa *Сибирь тийш цолчихсон байсан юм санж.* (БАУ); ȧžàl xudarā aldar solo *ажил дагаад алдар цол.*

худхуурга/ xud̆xūrγa (Tunk.) *хутгуур: мешалка*; xud̆xūrγār xud̆xaxa *хутгууураар хутгах.*

хуйлаадаһан/ xūilādahaŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *тэмээн туйлаадас: снежный вихрь*; hàĺxilžà bāěžà orohoŋ müĺhelig xatū monsoγor sahaŋ orō hā̄ńi xūilādahaŋ gelsexe *салхилж байж орсон мөслөг хатуу бөөрөнхий цас орвол тэмээн туйлаадас гэлцэнэ.*

хуймаха/ xūimaxa (Khori., Aga., Tunk., San.) *хуймрах: путать*; saγāě šūrγaŋ orōědōlo agšàn zūra xud̆xaraŋ xūimana xàyàm *цагийн шуурга еровсөө л агшин зуурт хутгаран хуймардаг байна шүү дээ.*

хулай/ xulāě (Khori., Aga.) *дай дай, дая дая!: межд. в знач стой /окрик на овец/*; tàdi xulāě *таади таади, хайя хайя!*

хуланга/ xulaŋγa (Aga.) *хулан: кулан, дикая лошадь*; talī̆ urū güigō̆se tàbin xedī̆ xulaŋγa *талын уруу гүйсэн тавин хэдэн хулан.* (БАД); // Mo. qulan

Хуланта/ xulanta *Хамниганы овог* /БР/ *Хамниганский род.*

хулгайшан/ xulγāčšàŋ (Khori., Aga.) *хулгайч: вор, воры*; xu̱ŕim dĕre xulγāěšànšiyė āělšàŋ *хурим дээр хулгайч ч зочин.* (ШАХ); // Mo. qulaγayiči

хулганаан/ xulγanāŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.) *хулгана: мышь*; ùxexe xulγanāŋ untahaŋ mī̆sgē̆ŋ hūl zūžà nādaxa *үхэл нь ирсэн хулгана муурын сүүлээр тоглоно* (ШАХ); // Mo. quluγan-a

хулда/ xulda (Khori., Aga.) *хулд: зоол. лунь*; buhalγānāě boro xulda *будлианы бор хулд.* (ШАХ); // Mo. quldu

хулинсаг/ xu̱ĺinsag (Khori., Aga., Bar., Tunk., San.) *хуланц: прапародитель*; ėĺinseg xu̱ĺinsag *элэнц хуланц*; xu̱ĺinsag esege *хуланц эцэг*; xu̱ĺinsag emegē *хуланц эмээ*; // Mo. qulunča

хултаганаха/ xultaγanaxa (Khori., Aga.), **xultaγanaxa** (Kham.) *хуллмалзан харах: бегать глазами, блудливо избегать чьего-л взгляда*; uta ulāŋ xelē unžūlaŋ, amā yèxēr aŋγāěγād xo̱yo̱r tē̆šē̆ xultaγanaŋ xaražà gūihen šo̱no *урт улаан хэлээ унжуулан, амаа ихээр ангайлгаад, хоёр тийшээ хуллмалзан харж гүйсэн чоно.*

хулууха/ xulūxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson., Kham.) *хулгайлах: воровать, красть, похищать*; xulūžà ab̆xa *хулгайлж авах*; yūme xulūxa *юм хулгайлах*; hùńē̆r xulūxa *шөнөөр хулгайлах*; adū xulūxa *адуу хулгайлах (хазаар гүйлгэх)*; hemēxeŋ xulūxa *сэмхэн хулгайлах*; zū̆ xulūhaŋ xùŋ gū̆ xulūxa *зүү хулгайлсан хүн гүү хулгайлна*; xulūžà ab̆hamńi ùneŋ gèžè ulāěba *хулгайлж авсан минь үнэн гэж улайв.* (БАУ)

хулууша/ xulūšà (Tunk., San.), **xulaγāěšà** (Khori., Aga.), **xulūtši** (Kham.) *хулгайч:*

вор, воры; *воровка*; xulūšå durbānī yė xāŋ yėre gūlōd xāŋ hurā: - ši xulūšå gūšdā? - xulūxalbidā gene *хулгайч Дурвааныг хаан ир гүүлээд, хаан асууж*: - *чи хулгайч хүн үү? - хулгайлна шүү би! гэв.* (БАУ)

хулхай/ xulxāč (Khori.) *хулгай гээгч*: *коса, косички, затылок*; arbaŋ xurγā ara xulxāčdā alad γartar namanšålād *арван хуруугаа ар хулгай гээгээ онгортол наманчлаад.*

хулһа(н)/ xulaha(ŋ) (Khori., Aga., Bar., Tunk., San.), **xulasu** (Kham.) 1. *хулс*: *бамбук*; ulāŋxaŋ xērï̄m tåšūr uhaŋxaŋ dalāėŋ xulahaŋ yüme *улаан хээрийн минь ташуур усан далайн хулс юм*; xūyā šėlï̄ŋ araxanda xulahaŋ xānahā uryahaŋ yüme *хуяа шилийн ард хулс хаанаас ургаа вэ*?; 2. *хулс, зэгс*: *тростник, камыш*; xulaha o̧žo̧ŋo̧ŋ *хулс зэгс*; xulahåńi ùzūrēr xolbožo̧ bodoxo̧yō hanaba *хулс зэгсний үзүүрээр холболдон босох гэв.* (БМУ); 3. *хулсан*: *бамбуковый*; xulahaŋ tåšūr *хулсан ташуур*; xulahaŋ xūr *хулсан хуур*; // Mo. qulusun

хулһата/ xulhata (Khori., Aga., Tunk., San.), **xulsuta** (Kham., Tson.) *хулст*: *поросший бамбуком, тростником, камышом*; xulhata yėxe nūr dērehēne zaxalžå dabšūlan durdanam *хулст их нуур дээрээс нь эхэлж давшуулан дурднам.* (БМД); // Mo. qulusutu

хулшыха/ xuĺšï̄xa (Khori., Aga., Tunk., San.) *хулчийх*: *трусить, робеть*; arbād xùrxegūi modo γazar ardaγāla γåĺdūlād yå̄dag yūmbe, åmitanāė xelsexede xuĺšï̄xalahā āėdarār yåbād yå̄dag yūmbe *арваад хүрэхгүй мод газар ардгаа л галгиулаад яадаг юм бэ, амьтны хэлцэхээс хулчийх л бол амраглаж яваад яадаг юм бэ.* (БАД); // Mo. qulčiyiqu

хумбага/ xumbaγ (Bar.) *эмгэн хумс*: *улитка*; xùlùn dalāėŋ xumbaγ далай *нуурын эмгэн хумс.*

хумпараа/ xumparā (Khori., Aga., Tson., Kham.) *бөг буулгах*: *бросание на кон*; γurban šåγāė abo̧šå ēlžēgēr šėrdeg dēre o̧rxixo, tedene γurbūlā bùxe būγā hāńi xumparā būγā gėžė tōlōd xumparā būlγahaŋ xùŋ šūxe *гурван шагай аваад ээлжлэн ширдэг дээр орхино, тэд нь гурвуул бөг (хонь) буувал хумпараа буулаа гээж тооцоод хумпараа буулгасан хүн хождог.*

хунила/ xu̧ńila (Khori., Aga.) *хонил*: *костный мозг, проходящий через челюсть животного*; ùrgenē yåhan dundūr γar̥haŋ nuγuo̧rhaŋ xu̧ńila gėžė neretē *эрүүний ясан дундуур гарсан нугас (судас) хунила (хонил) гээж нэртэй.*

хунхыха/ xuŋxï̄xa (Khori., Aga.) 1. *унхайх*: *иметь поникший вид*; xuŋxï̄žå hūxa *унхайж суух*; 2. *унтах, хэвтэх*: *дрыхнуть*; *отправляться на боковую*; duratāė yüme hā ōrō orōd xuŋxï̄žå bāė! *дуртай юм бол өөрөө ороод унтаж бай!*

хунчир/ xuntšir (Bar.) 1. *харуу, нарийн*: *скупой, прижимистый*; xuntšir xùŋ *харуу хүн*; 2. *яльгүй, өчүүхэн*: *мизерно*; *слишком мало*; yåĺigūi xuntšir ed *яльгүй өчүүхэн эд*; yå̄haŋ xuntšir zū wē? *яасан өчүүхэн зүү вэ*?.

хуняаһан/ xùńå̄haŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *хуниас*: *сборка, складка*; *плиссе*; xormōėn dēde, sėžėde zalγadag talï̄yė γurbaŋ habagšå utahanda zerge suglūlhaŋ žėžėxenū̄d uo̧šålå̄yė xùńå̄haŋ gexe, žėžė̄r ād olōr xeheŋ xu̧ńå̄haŋ hāėnda tōlogdodog bāėγā *хормойн дээд, цээжинд залгадаг талыг гурван сүвэгч утсанд зэрэг*

цуглуулсан жижигхэн хуниадсыг хуниас гэнэ, жижигхэнээр мөртөө олноор нь гаргасан хуниас сайн гэж тооцогддог байлаа; // Mo. quniyasu

хурабша/ xuraḇšȧ (Khori., Aga., Tunk., San.), **xuraḇtši** (Kham.), **xorūḇtši** (Tson.) *хуруувч*: *напёрсток*; barūŋ γarāēn doḷōbor xuraḇšidā šilehendli bāēnala *баруун гарын нь долоовор хуруувчиндаа чилсэн янзтай байна шүү*. (БМУ); // Mo. quruγubči

хурумши/ xurumši (Khori.) *шар эсгий*: *старый закоптелый войлок*; xurumši heyī̄gēr dalbāēsa xeheŋ tūimerē̄ ula *хурамч эсгийгээр далбайтал хийсэн түймрийн ул.*

хурга/ xurγa(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.), **xorγo** (Tson.) 1. *хуруу*: *пальцы, палец*; xurγatāē xurγatāē bėŕēd xuraḇšȧ zūtē̄ nōroldono *хуруутай хуруутай бэрүүд хуруувч зүүтэй ноцолдоно.* (ШАХ); ȧĺišyė xurγā xazaxada ȧdĺi u̇ḇšėntē̄ *аль чиг хурууг хазахад адилхан овчинтэй.* (ШАХ); xurγa zuzāŋ u̇rme *хуруу зузаан ором*; xurγārā zāxa *хуруугаараа заах*; tabaŋ xurγa šėŋgiē medexe *таван хуруу шигээ мэдэх*; barūŋ γarāē xurγanhān duhāmal mu̇ŋgu̇m behėĺigē multalaža u̇gu̇bele *баруун гарын хуруунаасаа цутгамал монгон бэлэгээ мулталж өгөв гэнэ.* (БМУ); 2. *хуруу*: *спицы /у колес и т.д./*; xurγatāē tōno *хуруутай тооно*; xurγō xazaxahā nāxanūr u̇ldešōb *үнэг гүйцэхээс наахнуур олсож байна*; // Mo. quruγu

хургалжа/ xurγalžȧ (Khori., Aga.) *хургалж*: *бот. полевичка малая*; xurγalžȧtāē γazaṛta xọńiṅōē bāēra tende *хургалжтай газарт хонины байр тэнд.* (БАД); // Mo. quryalji

хуры/ xurī̄: **xurī̄ xurī̄** (Aga., Khori., Tunk., San.) *гурий гурий, гүүргий гүүргий*: *межд "хуры" /для подзывания лошадей, овец, а также фольк для призывания на себя всех благ земных/*; xurī̄ xurī̄ dūdaxa *гурий гурий дуудах*; // Mo. γurui

хуримшан/ xu̯ŕimšȧŋ (Khori., Aga.) *хуримчин*: *участники свадьбы*; xōēto žȧlgī̄ŋ ėxinde xọńinōē šūyǡŋ taharnagūi xuda samdanāē xotondo xu̯ŕimšȧnāē šūyǡŋ taharnagūi *хойт жалгын эхэнд хонины шүүгиан тасарсангүй, хүд Самданы хотонд хуримчны шүүгиан тасарсангүй.* (БАД); // Mo. qurimčin

хурса/ xuṛsa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **xuṛtsa** (Tson., Kham.) 1. *хурц*: *острый, наточенный*; xuṛsa ėŕi ōrtō̄ tuhagūi *хурц ир оортөө тусгүй.* (ШАХ); ėŕite zemsegē̄ u̇zūr xuṛsa ėdir zalūγāē zọŕig xuṛsa *ирт мэсийн үзүүр хурц, идэр залуугийн зориг хурц.* (ШАХ); 2. тод: *резкий, яркий*; xuṛsa gerel *хурц гэрэл*; xuṛsa naraŋ *хурц нар*; xuṛsa u̇ner *хурц үнэр*; 3. өөхтэй: *жирный /о пище/*; xuṛsa šüleŋ *хурц шөл*; 4. аагтай: *острый, пряный*; xuṛsa amtatāē *хурц амттай*; 5. *мэргэн*: *перен. острый, меткий*; xuṛsa uxāŋ *хурц ухаан*; xānāē xūĺi xuṛsa gērē̄ *хааны хууль хурц гээрэй.* (БАУ); xulaγāēšȧ xu̇m bȧyȧnī̄yė medexe, xuṛsa xu̇ŋ xūĺī̄ medexe *хулгайч хүн баяныг мэднэ, хурц хүн хууль мэднэ*; // Mo. qurča

хурсалха/ xuṛsalxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **xuṛtsalxa** (Tson., Kham.) *хурцлах*: *заострять, точить*; baγažȧ zemseg xursalžȧ bu̇glū̄ šėreŋge otolžọ *багаж*

зэвсэг хурцалж, бөглүү ширэнгэ огтолж; // Mo. qurčalaqu

хурһа(н)/ хуṛһа(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.) *хэвийн хурууд: сушение в берестяной форме круги из специально приготовленного молочного состава*; tibḛ šȧnād mōĕhontōĕ xọĺižọ, busalγūṛtāĕ xuḏxahaŋ xuṛha üxibūḏte beleg bolγoŋ bȧŕūldag haŋ *цагаан томс чанаад мойлтой хольж буцалгууртай хутгасан хэвийн хурууд хүхдүүдэд бэлэг болгон бариулдаг сан.*

хурьга(н)/ хụŕiγa(ŋ) (Khori., Aga., Bar., Kham.), **хụŕiγa** (Tson.) 1. *хурга: ягнёнок, барашек*; xenze xụŕiγaŋ *хэнз хурга*; xụŕiγaŋ xụŕȧγaŋ xọńōrō xụŕimlažȧ mordōrōĕ *хурган хониороо хуримлаж мордоорой.* (БАД); 2. *хурган: ягнячий, барашковый*; xụ̄ŕiγaŋ malaγāĕ *хурган малгай*; xụŕiγan hėy̆ī *хурган эсгий*; xụŕiγaŋ xana *хурган хана*; xụŕiγaŋ xu̇̄nžėle *хурган хонжил*; xara modoŋ nalā̆šxȧyā̆ xaŋxinasar xataryā̆, xara xụ̄ŕiγaŋ degelē nȧmilzasar xataryā̆ *хар модон шалаа хангинатал бүжиглэе, хар хурган дээлээ намилзтал бүжиглэе*; 3. *в составе бот. названий*; xụŕiγaŋ šėxe *хурган чих: щаваль*; xụŕiγaŋ sāĕ *бүжгар цай: байховый чай*; xụŕaγan zahā *хурган засаа: мак голостебельный*; xụŕiγaŋ terelžė *хурган тэрэлж: полынь заменяющая*; // Mo. quraγ-a

хурьгашан/ хụŕiγȧšȧŋ (Khori., Aga.) *хургачин: сакманщик; ухаживающий за ягнятами*; xọńišọŋ xụŕiγȧšȧŋ *хоньчин хургачин*; // Mo. quraγačin

хуряхай/ хụŕā̆xāĕ (Khori., Aga., Kham.), **хụŕāĕxa** (Tunk.), **хüŕāĕxa** (San.), **хüŕigxāĕ** (Bar.) *хүргэн ах, хураахай: муж сестры, зять*; γȧĺiŋ xụŕā̆xāĕ *Галин хураахай*; xulanāĕ araḧiyė nemerēd xụŕā̆xāĕm xānahā hūγā wē *хулангийн арьс нөмрөөд хүргэн ах минь юунд суусан юм бэ.* (БАД)

хуса/ хụsa (Khori., Aga., Bar.) *хүц: баран производитель*; xusa tȧbixa *хүц тавих*; unžā̆xaŋ xu̇bū̆ŋ u̇xerē̆ šėnēŋ xusatāĕ, u̇xerē̆ šėnēŋ xusā unād, mọŕinōĕ šėnēn texe xu̇telō̆d, zuhalandā nū̆žė yȧbana *Унжаахан ховгүүн үхрийн чинээн хүцтай, үхрийн чинээн хүцаа унаад, морины чинээн ухаа хөтлөөд, зуслandаа нүүж явна.* (БАУ); xusa hara *хүц сар*; xusa harāĕŋ xū̆iteŋ, xu̇l bōmo sahaŋ *хүц сарын хүйтэн хөл боом цас*; // Mo. quča

хусаха/ xusaxa (Aga., Khori., Bar.) *хуцах: лаять*; noxōĕ xusaxa *нохой хуцах*; borγōžọ xusaxa *боргоож хуцах*; bōrolžọ xusaxa *боорложж хуцах*; xȧŕyėŋ xusaxa *хагшин хуцах*; ordoholžọ xusaxa *гаарч хуцах*; ụ̇liŋ xusaxa *улин хуцах*; gī̆naŋ xusaxa *гангинан хуцах*; hob hob xusaxa *хөв хөв хуцах*; noxōĕ xu̇sėžė yȧdaxadā xusādla gēgdedeg *нохой гүйцэж чадахгүй болохоороо хуцаад л гээгддэг*; xu̇gšėŋ noxōĕŋ xusahaŋ ū̆r sāĕtar, u̇begeŋ xu̇nē̆ xeleheŋ üyė dūhatar *хөгшин нохойн хуцсан үүр цайтал, овгон хүний хэлсэн уе мултартал*; // Mo. quča

хутаар/ xutār (Tunk.) *хотол: все, весь, везде, всюду, повсеместно*; xọŕim xutār ọšixodo γazar xanāĕ xolo xim, uhaŋ xanāĕ uta xim *хурим хотол хургэхэд газар маань хол юм шүү, ус маань урт юм.* (БМУ)

хутхараха/ xutxaraxa (Khori., Aga., Tunk., San.) *хутгарах, хутгалдах: мешаться, смешиваться*; *перемешиваться*; γurban žühenē̆ talxaŋ xutxaražȧ bāĕnala *гурван зүйлийн тариа хутгарч байна л* (БМУ)

хуу/ хū (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson., Bar.) *цөм, бүгд, цугаараа: всё,*

совсем, начисто; xamag yŭmeŋ xū bāĕna *хамаг юм цом байна*; xeregtĕgē xū ab! *хэрэгтэйгээ бүгдийг ав*!; tedĕnĕxinĭyė xū medexebi *тэднийхнийг би цугаарыг нь мэднэ*; xū baran *цом бүрэн*; xū baraŋ xelexe *цом бүрэн хэлэх*; xū baranĭni medene ābzàšdā *бүгдийг нь мэдиэ биз дээ, чи*; xū barandā yuĺidxa *бүгд цугаараа цугларах*; bàyàm bāĕxada baraŋ xū orōšǫ, ùgŭiŗxede ùleŋ noxōĕšyė tōĕrōšǫ *баян байхад бүгд цом оромтгой, үгүйрэхэд олон нохой ч тойромтгой.*

хуугай/ хūγāĕ (Khori., Aga.), **γūγlāŋ** (Tson.) *гууг, хашгир, хашгирах дуу*; *гуугалах авиа*: *крик*; *вопль*; ōg xūγāĕ *хашгир гууг*; xàšxar xūγāĕ tàbixa *хашгир гууг тавих.*

хуугайлаан/ хūγāčlāŋ (Khori., Aga.) *гуугалаан, хашгираан*: *крик, вопль*; xūγāĕlžà dūdahaŋ malšàdāĕ xūγāĕlāŋ xōĕto ūlār nege zedelne *гуугалж дуудсан малчдын гуугалаан хойт уулаар нэг цууриатна.*

хуугайлха/ хūγāĕlxa (Khori., Aga., Tson.) *гуглах, хашгичих*: *кричать, вопить, голосить*; xūγāĕlžà dūdaxa *гуугалж дуудах*; maldā xūγāĕlxa dūńi dūldana *малдаа хашгичих дуу нь дуулдана*; xuā hùrùg adūγā xūγāĕlaŋ yėre, xuhan sayāŋ uryàyā̆ šėreŋ yėre *ухаа сүрэг адуугаа гуугалан ир, хусан цагаан уургаа чирэн ир*; adūnāĕ zergēr xūγāĕlxa *адууныхаа хэрээр хашгирах.*

хуудаһа(и)/ хūdaha(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **хūdasa(ŋ)** (Tson., Kham.) 1. *хуудас*: *лист* (*бумажный*); *страница*; nomōĕ xūdaha *номын хуудас*; bāĕsāxa xūdaha *байцаах хуудас*; degterĕ xūdaha *дэвтрийн хуудас*; xūdaha sāŗhaŋ *хуудас цаас*; xūdaha altaŋ *хуудас алт*; temdegte xūdaha *тэмдэгт хуудас*; xǫŕiŋ γurbaŋ xūdahāĕ hexem bāĕžà durdaba *хорин гурван хуудсыг сохон байж дуудав.* (БМУ); dalanāĕ xūdaha *далны хуудас*; 2. *хуулдас, дол дурс*: *лыко, древесная кора*; modonōĕ xūdaha *модны хуулдас*; // Mo. qaγudasu, quudasu

хуулзуур/ хūlzūr (Khori., Aga.) *хоолзуур*: *кадык*; xūlzūrā tataxa *хоолзууpаа татах*; mǫŕiŋ xamarā harnalzūlaŋ, xūlzūrā tatād, xùlō̆ saḇšàlaŋ ūŗhexe *морь хамраа сортолзуулан, хоолзууpаа татаад, хөлөө цавчлан үүрсэх.*

хуулидха/ хūĺiḋxa (Khori., Aga.) *хуйлсага*: *шкура овцы после стрижки*; xūĺiḋxa dotor *хуйлсага дотор*; hàyà xāĕšàlūlād uryàžà yàdažà bāĕhaŋ nōhotōĕ arahār dotorlohon degeli xūĺiḋxa degel gexe *сая хайчлуулаад ургаж байгаа ноостой арьсаар доторлосон дээлийг хуйлсага дээл гэдэг.*

хуумаан/ хūmāŋ (Khori., Aga.) *хулман*: *корноухий*; xūmāŋ šėxetē̆ xǫńiŋ *хулман чихтэй хонь.*

хуумаганаха/ хūmaγanaxa (Khori., Aga.) *хулмаганах*: *бегать, сновать* (*о корноухом животном*); xūmaγanàžà gŭixe *хулмаганаж гүйх.*

хуумайлгаха/ хūmāčlγaxa (Khori., Aga.) *хулмайлгах*: *прижимать уши назад* (*о лошади, жеребёнке*); mǫŕimńi šėxē xūmāĕlγād büŕi xurdār šūmāĕna *морь минь чихээ хулмайлгаад бүр хурднаар довтолгоно.*

хуурамша/ хūramšà (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **хūramtši** (Tson., Kham.) *хуурамч*: *ложный, фальшивый, подложный, фиктивный, неестественный*;

хūramšȧ хȕŋ хūĺihā āĕntū *хуурамч хүн хүнтэс айлтгай.* (ШАХ); // Mo. qayuγamči

Хуургад/ хūrγad *Хамниганы овог* /БР/: *Хамниганский род.*

хуурмагша/ хūrmagšȧ (Khori., Aga.) 1. *малгайн сэвсгийн дотор: отворот околыша:* tōroḇšọ malayāĕŋ heḇsegē̆ dosō talī̆yė хūrmagšȧ gexe *тооровч малгайн сэвсгийн дотор талыг хуурмагша гэдэг*; 2. *дотуур хавчлага* (Bar.): *обшивка, опушка, оторочка:* dēlī̆ŋ eŋger, xormōĕn dotor xȯwō̆gō̆r bȧŕidž ọyọhoŋ xūrmagšȧ *дээлийн энгэр, хормойн дотор ховоогоор барьж өгсөн хавчлага.*

хуурсаг/ хūrsag (Khori., Aga., Tunk., San.) *авс: гроб*; nȕgšėheŋ xüńi xȧžū tē̆šėne arsalaŋ xeḇtešēr xeḇtū̆lēd xūrsag sō xedeg, xadańi xūrsayė boγọńōr xedeg γụŕimtāĕ bāĕγā *ногчсон хүнийг хажуу тийш нь арслан хэвтэшээр хэвтүүлээд авсан дотор хийдэг тул авсыг богиноор хийдэг хоримтой байжээ.*

хуха/ хūxa (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) 1. *хуйх: кожа на голове; скальп*; xūxī̆mńi ȕhem bodošọbo *хуйх ус мянь босчихлоо* (*уур хүрлээ*); xūxan šėšėg̰xe *хуйх нь чичрэх* (*айх*); xūxā māžȧxa *хуйхаа мажих* (*аргаа барах*); 2. *хуйхалсан хуйх: паленая шкура головы и ног животного*; tȧrxi taγalsaγāĕ xūixalhaŋ xūxa *тагалцаг толгойн хуйхалсан хуйх*; xūxī̆ŋ ȕheŋ xȕr̰xegūi *хуйхны ус хүрэхгүй* (*тоолж барашгүй, тоо тоймгүй, толгойтой усхэх олон*); bahahaŋ doromžọlhī̆šńi tōloxo bolō hā xūxī̆ŋ ȕheŋ xȕr̰xegūi *бассан доромжилсныг чинь тоолох болбол толгойтой үснээс олон*; // Mo. quyiq-a

хуухалха/ хūxalxa (Khori., Aga., Tunk., San.) *хуйхлах: палить, опаливать* (*ноги и голову животного перед варкой*); γaxāĕ xūxalxa *гахай хуйхлах*; xūxalhaŋ ụḇsū̆ŋ *хуйхалсан овчуу*; hamaγaŋ xọńinōĕ tolγōĕ xūxalād, ergeneg sōγō xebe *эхнэр хонины толгой хуйхлаад эрэгнэг дотроо хийв.* (БАУ); // Mo. quyiqalaqu

хуушан/ хūšȧŋ (Khori., Aga., Tunk., San.), **хūtšiŋ** (Tson., Kham.) 1. *хуучин: старый, ветхий*; xūšȧ xā̆šȧŋ xuḇsahaŋ *хуучин муу сайн хувцас*; xūšȧŋ ger barā *хуучин гэр бараа*; 2. *старый, старинный*; xūšȧŋ ụge xū̆r̰te xudalgūi, xudaγāĕ ọyō̆r̰to zaγahaŋ ụgī̆ *хуучин уг хоорт худалгүй, худгийн усанд загас үгүй*; xūšȧnāĕ yūmeŋ xur bāham bolō *хуучны юм хур баас болсоон*; // Mo. qaγučin

Хуучид/ хūtšid *Хамниганы овог* /БР/: *Хамниганский род.*

хуха/ хūxa (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *хуга: частица усил. при глаголах*; xuxa sọxixo *хуга цохих*; xuxa daraxa *хуга дарах*; xuxa hȕrexe *хуга үсрэх*; xuxa tataxa *хуга татах*; xuxa nuγa xelexe *хуга нуга хэлэх*; xuxa bala xāĕmardā *хуга балба хаймсуулав гэнэ.* (БМУ); // Mo. quγu

хухалга/ хūxalγa I (Khori., Aga., Tunk., San.) *нугарал: перелом, излом*; xuxalγȧyā̆ yȧdā belē̆b, xōĕšō uragšā̆ yȧdaldā belē̆b *нугарлаа цохож билээ, хойш урагшаа цохорч билээ* (БМД)

хухалга/ хūxalγa II (Khori., Aga.) *хоолойн хөг: мелодия*; amanāĕ ȧyȧlγa, xōlōĕŋ xuxalγa *амны ая, хоолойн хөг.*

хухалха/ xuxalxa (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *хугалах*: *ломать поперёк*; *переламывать пополам*; modo xuxalxa *мод хугалах*; xurūd xuxalxa *хурууд хугалах*; axxo zə̀yə̄tāĕ xadamńi amarγalī̆n tudārāĕ, atxāl semegē̆n xuxalārāĕ *альдрах заяатай юм сан бол аман хүзүүнд нь тусаарай, атгаал чомгийг нь хугалаарай.* (БМУ); // Mo. quγulqu

хухарха/ xuxaγ̌xa (Khori., Aga., Tunk., San.), **xuγaγ̌xa** (Tson.) *хугарах*: *переламываться, ломаться*; modo xuxaγ̌xa *мод хугарах*; nere xuxaraŋxār yə́ha xuxaγ̌hańī̆n dēre *нэр хугарснаас яс хугарсан нь дээр*; urum xuxaγ̌xa *урам хугарах*; xobol mùŋgùŋ xụšūmńi xuxaγ̌žə̀ ọšūžə̀ŋ *ховил монгон хушуу минь хугарч очиг.* (БМУ); // Mo. quγuraqu

хухасаа/ xuxasā (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Kham.) *хугацаа*: *срок*; sag xuxasā xemžē̆ndē hātaxagüi hə̀yə̀dā xalagdanāb dā *цаг хугацаа хэмжээндээ сааталгүй модхон халагдана биз дээ.* (БАД); xụšūŋ xarγāĕm belšéγ̌te xulə̀yə̄ tə̀bixā sōĕγōrōĕ, xuxasāγā dū̆rgēd yéreterńi xūšə̀nāĕŋγā nāĕdabarī̆yė bododgērē̆ *хушуун харгуйн бэлчирт хулыгаа тавихаар сойгоорой, хугацаагаа гүйцээгээд иртэл минь хуучныхаа найдварыг бодосхийгээрэй.* (БАД); // Mo. quγučaγ-a

хухигар/ xụxiγar (Khori., Aga.) *хохигор*: *бледный /о лице/*; xụxiγar saγān šə̀rāĕ *хохигор цагаан царай.*

хухуушха/ xuxūšxa (Tunk.) *дунд хуруу*: *средний палец*; xuxūšxa olxo nādaŋ *дунд хуруу олох наадам.*

хуһамаг/ xuhamag (Khori., Aga.) *мал овслох хороо*: *ограда, загородка* (*для скота*); xuhamag xə̀šə̄ŋ *хороо хашаа*; xuham modoŋ urγatāĕši belē̆b, xuhamaγə̄ tüšéhēr ùmxirlē̆le sə̄šī *хусан модон уургатай ч билээ, хусмаг хороогоо тушсээр омхорлоо цааш.* (БАД)

хуһа(ҥ)/ xuha(ŋ) (Khori., Aga.), **xohoŋ** (Tunk.), **xuhu** (Bar.), **xusu(ŋ)** (Kham.), **xosoŋ** (Tson.) 1. *хус*: *берёзка*; xuha asara gexede uha asarba *хус авчир гэхэд ус авчрав.* (ШАХ); ėyī̆me xuham bėšē̆, xọńi oxodog xusa *ийм хус биш ээ, хонь охдог хуц.* (БШЯ); 2. *хусан*: *берёзовый*; xuhaŋ modoŋ serge *хус модон шүзга*; xuhaŋ urγa *хусан уурга*; xohom tērme bə̀ŕižə̀, xọŕyọso yə̀haŋ uhāĕn tērmedebe *хусан тээрэм барьж, хорхиртол талхартал яс усыг нь тээрэмдэв.* (БМУ); // Mo. qusun

хушалга/ xụšə̀lγa (Khori., Aga.) 1. *нэхий манцуй*: *одеяло из овечьей шкуры с длинным зимним ворсом*; xụšə̀lγa xexedē, xọńinōĕ arahanāĕ hū̆l talāĕn üxibū̆nē̆ tolγōĕŋ xemzū̆rēr bùtū̆leŋ ọyōd, tolγōĕdono ùmeḏxū̆lžė, xùzū̆n talāĕŋxiārāĕn xùlī̆ne ọŕōγōd xọyọr γazar tatalγār ụyə̀dag, bùgse dorono teḇxeŗxen tùŋxilō̆tē̆ terēgērī̆n xọxirtōĕ hūŕi dēre tə̀bidag, enene xadā üxibū̆gē zadalaŋgūi hūrī̆n helgū̆lxede zọxid bāĕγā yüme *нэхий манцуй хийхдээ хонины нэхийн сүүлэн талыг нь хүүхдийн толгойн хэмжээгээр битүүлж оёод, толгойд нь омсгөж, хүзүүн талынхаар нь хөлийг нь ороогоод хоёр газар татлагаар уядаг, богсон доор нь дөрвөлжин төхлөөтэй түүгээр нь шар бууцтай живхэн дээр тавьдаг, энэ нь бол хүүхдээ задлалгүй живхийг нь солиход зохимжтой байдаг юм*; 2. *дээвэр*: *крыша дома*; modoŋ gerē̆ xụšə̀lγa *модон гэрийн дээвэр*; // Mo. qučilγ-a

хушаха/ хụšȧ̊xa (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *хучих: покрывать, накрывать*; bėyē̆ xụšȧ̊xa *биеэ хучих*; šọrōčyōr xụšȧ̊xa *шороогоор хучих*; xụšȧ̊lyār xụšȧ̊xa *хучилгаар хучих*; xủnžėlō̆r xụšȧ̊xa *хөнжилоор хучих*; 2. *онголох, онго татах: крыть шубу материей*; torγōr xụšȧ̊haŋ xaxiḍxa degel *торгоор онго татсан хагисган дээл*; bủdēr xụšȧ̊xa *даавуугаар онголох*; // Mo. qučiqu

хуямгаха/ хụyȧ̊mγaxa (Tson.) *маяглах, сээтэгнэх: жеманничать, кокетничать, вертеться*; xụyȧ̊mγažȧ̊ ā̆šȧ̊lxa *сээтэгнээж ааших.*

хюмhалдаха/ ximuhaldaxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **kimusuldaxa** (Kham.) 1. *хумсалдах: царапать ногтями /или когтями/*; ximuhaldažȧ̊ ȧ́rilγaxa *хумсалдаж арилгах*; 2. *хумслах: перен. воровать по немножку*; ximuhalda ximuhaldahār xulγāēšāŋ *хумсалсаар хумсалсаар хулгайч.* (ШАХ)

хюрал/ xiūral (Tunk., San.) *буурал: седой*; xiūral ủheŋ *буурал үс*; ū̆rī̆ŋ urdūr γaragšȧ̊ ủrgen sayāŋ solbon dā, ủtelxī̆ŋ urdūr yėregšė̆ xiūral sayāŋ ủhendā *үүрийн омнөхөн гардаг өргөн цагаан цолмон доо, өглөхийн омнөхөн буусан буурал цагаан үс дээ.* (БАД)

хүбдүүд/ xủbdū̆d *хөвдүүд омог: род кубдуты*; xüxū̆ŋ dọ́rūŋ, xủžū̆n šürū̆ŋ, xủngen šėŋgeŋ xủxī̆ŋ ủndege ėdiheŋ xara bủrged urātāē xủxe tugtāē xủbdū̆d *хөхүүн дориун, хүзүүн ширүүн, хөнгөн шингэн, хөхөөний ондог идсэн хар бүргэд уриатай хөх тугтай Ховдүүд.* (УМУ); xủbdū̆d omoyō̆ē xủxū̆r: ulālzāē xủbdū̆d, tủmủršėŋ xủbdū̆d, bȧ́rūxāē **xủbdū̆d, noxō̆ē urag xủbdū̆d, leglū̆d xủbdū̆d, bāētāē xủbdū̆d, xaḅšigtāē xủbdū̆d gėžė dolōŋ xủxū̆r zoŋ** *Ховдүүд омгийн хохүүр: Улаалзай ховдүүд, Томорчин ховдүүд, Бариухай ховдүүд, Нохой ураг ховдүүд, Лэглүүд ховдүүд, Байтай ховдүүд, Хабшигтай ховдүүд гэж долоон хохүүр зон.*

хүдхээрэхэ/ xủḍxērexe (Bar.) *цуврах: идти друг за другом непрерывно, гуськом; следовать друг за другом*; xoto oroxodō dzāwal neg olūlā xủḍxērēd yū xī̆xew, yȧr̆šigī̆n nemėŕi *хот ороход заавал нэг олуулаа цувраад юу хийх вэ, яршигийн нэмэр.*

хүдэлхэ/ xủdelxe (Khori., Aga.), **kủdelkủ** (Kham.) *ходлөх: двигаться, приходить в движение, трогаться с места*; kủdō̆ γaṛtši kủdelēd unda usuxanā ūba *хөдөө гарч хөдлөөд унд усаа уув*; // Mo. ködelkü

хүдэн/ xủdeŋ (Tunk.) *хэдэн: сколько*; xủdeŋ hara, xủdeŋ xonog, xủden sag yȧbahanā medexī̆m bāēxagū̆i *хэдэн сар, хэдэн хоног, хэдэн цаг явснаа мэдэх юм байхгүй.* (БАУ); // Mo. kedün

хүдэhэ(н)/ xủdehe(ŋ) (Tunk.), **alšūr** (Khori., Aga.) 1. *тамхины уут, хүүдий: кисет*; xủdehe ọyọxo *уут оёх*; xủdehe ọyọxo hanānāēxi, xủbū̆tē̆ bolxo zȧ̊yā̆nāēxi *хүүдий оёх санааных, хүүтэй болох заяаных*; 2. *тулам: кожаный мешочек для хранения готовых продуктов*; xū̆rē baražȧ̊, xủdehō̆ gủbibe *үгээ барж, тулмаа гөвөв.*

хүйгэн/ xū̆igeŋ (Tunk.) *гүехэн, өнгөцхөн: мелкий (напр. вспашка)*; γazar xū̆igeŋ xaxalxa *газар өнгөцхөн хагалах*; xū̆ikkeŋ, xū̆ikenēr xaxal *гүехэн гүехэнээр хагал.*

хүйхэрзоон/ хӯixerzō̄ŋ (Tunk., San.) *эрэмгий гайхал, идэр сайн эр*: *молодчик, ухарь*; *приспешник*; šimni gāětāěxanla xӯixerzō̄m bāěbàš *чи минь гайтайхан л эрэмгий гайхал байв шүү дээ.* (БАУ); erī̄yė nahaŋ gėžė, teremnē̄ zalūdā xazār gӯilgėžė yàbahaŋ gāětāěxaŋ xӯixerzō̄ŋ bāěhaŋ gē̄šė ābdā *эрийг нас гэж, тэр маань залуудаа хазаар гүйлгэж явсан (адуу хулгайлж) гайтайхан идэр сайн эр байсан юм шүү дээ хо.*

хүлгүүлхэ/ хùlgӯlxe (Aga., Khori., Tson.) 1. *ходолгох*: *приводить в движение*; γansa ùge γazar delxē̄yė̀ xùlgӯlxe *ганц үг газар дэлхийг ходолгоно*; 2. *догдлуулах*: *вызывать беспокойство, будоражить, баламутить*; xùŕiŋxeŋ alag zùŋxī̄mńi xùlgӯlžėle bāěnaldā xùnē̄ γansa *хүрэнхэн алаг зүрхийг минь догдлуулж л байна л даа хүний ганц.* (БАД)

хүлеэ/ хӯlē̄ (Bar.) *мухлаг тэрэг*: *крытая повозка*; nāěman saγāŋ xӯlē̄ naran dzùgtē gùndžine *найман цагаан мухлаг тэрэг наран зүгтээ сүндэлнэ.* (БАД)

хүлжэдхэ/ хùlžėd̆xe (Tunk., San.) *хологлох*: *ездить на коне*; mọŕi xùlžėd̆xe *морь хологлох*; ūle xùlžėd̆xe *үүл хологлох*; barūnāě ūlēr zūlžė xùlžėd̆lēb, zūnē ūlēr barūlžà xùlžėdlēb *баруунаа үүлээр зүүлж хологлолэйв, зүүний үүлээр баруулж хөлөглолэйв.* (БМД)

хүлзүүр/ хùlzūr (Tunk., San.) *хөлийн ширгүүл*: *место в ногах с пальми*; oronōě xùlzūr *орны ширгүүл*; zalū xùbūŋ ńüden tūdeg malγāěγā ùmdō̄d, untaŋgūi oronōě xùlzūr̆te hūna *залуу ховгүүн далдын хар малгайгаа омсоод, унталгүй орны ширгүүлд сууна.* (БАУ)

хүлхэлүүлхэ/ хùlxelūlxe (Tunk., San.) *хуралдуулах*: *накапливать, копить*; *концентрировать*; hemžėŋ ėŕē̄ŋ ūlėyē̄ xùlxelūlbe, tùs geme dūŋ bolbo, tùmem màŋγaŋ nėŕyē̄ būlγaba *сэмжин эрээн үүлээ хуралдуулав, түсхийм дуу болов, түмэн мянган аянга буулгав.* (БМД)

хүлюүсэ/ хӯĺūse (Tunk.) *түлхүүр*: *ключ*; sūrγī̄ŋ xӯĺūse *цоожны түлхүүр.*

хүлэр/ хùler (Khori.) *хөх ногоо*: *зелёная трава (выросшая после выжигания высохшей прошлогодней травы)*; zundā xadā xọńidō gùbē̄gēr adūlxa, šàdāhā xùlerē̄ xùxī̄yė ėdūlēhā hāěŋ *зундаа бол хоньдоо гүвээгээр хариулах, чадвал урьд жил нь түймэрт хуйхлагдаад ургасан хөх ногоо идүүлбэл сайн.*

хүншүү/ хùnšū (Tunk., San.) 1. *хиншүү*: *вонь, запах гари, чад*; xùnšū γaŗxa *хиншүү гарах*; xùnšū γutaxa *хиншүү үнэртэх*; dọyọn šàtāžà xùnšū γarγaxa *доён шатааж хиншүү гаргах*; 2. *донгиодуу*: *придурковатый*; yàmar xùnšū xùm enėš gē *ямар донгиодуу хүн бэ, энэ маань ингэхэд.*

хүншүүлхэ/ хùnšūlxe (Tunk., San.) *хиншүү гаргах*: *чадить*; tiēd tere xùbūnē xamar sō bāěrlahaŋ xọyọr xarbūl moγōěyė mọŕinōě arbiŋ šàrād xùnšūlbel γaŗšàxa bāěnadā gene *тэгээд тэр ховгүүний хамар дотор байрласан хоёр харвуул могойг адууны харвин шараад, хиншүү гаргавал гарчих байна даа гэнэ.* (БАУ)

хүншүүрхэ/ хùnšūŗxe (Tunk., San.) *тэнэглэх, тэнэгтэх*: *дурить, глупить*; bū̄ xùnšūre! *битгий тэнэглэ!.*

хүнэрн/ xu̇nėŕi (Tunk., San.), **bu̇du̇̄ŋ xu̇zu̇̄ŋ** (Aga.) *хүрэл, омхий хүрэл*: *хорёк*; xu̇̄m mūγā medexegüi xu̇nėŕi zārā medexegüi *хүн мууraa мэдэхгүй, хүрэл зааraa мэдэхгүй/ хүн гэлээ мэдэхгүй, тэлээ гэдгээ мэдэхгүй*; xu̇nėŕi xulγanatāĕ γazar bėdiɾxe, xu̇ŋ uɾγamaltāĕ γazar bėdiɾxe *хүрэл хулганатай газар эрэл, хүн үргэлтэй газар эрэл.*

хүргэхэ/ xu̇rgexe (Aga., Khori., Tson., Bar.), **ku̇ru̇geku̇** (Kham.) 1. *хүргэх*: *доставлять, посылать*; yu̇̄me kürgeku̇ *юм хүргэх*; 2. *хүргэх*: *оказывать*; tšimada nege tusa kürgesu̇ *чамд нэг тус хүргэе*; // Mo. kürgekü

хүреэ/ xǘŕē (Tunk., San.) *хашаа*: *загон для скота*; mali xǘŕē *малын хашаа*.

хүрмэг/ xu̇̄rmeg (San.) *цасны хор*: *снежный наст*; xu̇̄xō̄ u̇belē̄ xū̄itei̯ xu̇̄rmeg sahanāĕ xāĕrū *өвлийн хүйтэн хор цасны хайруу*.

Хүрхүүд/ xu̇ɾxū̄d *Тунхний буриадын омог: Род Тункинских бурят.*

хүрхэ/ xu̇ɾxe (Tunk., San.) 1. *хөөрөг*: *кузнечный мех*; xu̇ɾxēr xu̇ɾxedexe *хөөрөгөөр хөөрогдох*; xu̇ɾxėyē̄ ezelhei̯ xō̄megšė sayāŋ daɾxaŋ *хөөргөө эзэлсэн хөөмөгч цагаан дархан.* (БМД); 2. *хяс*: *горн*; nugī̄n šėnėŋ xu̇ɾxe xu̇ɾxelō̄ belē̄š, xaŋgir šėŋgir tonog tonoglō belē̄š *нугын чинээ хяс тосгож билээ, хонгир жингэр тоног тоногложс билээ, чи.* (БМД)

хүрэхэ/ xu̇ɾxe (Khori., Aga.), **ku̇rku̇** (Kham.) *хүрэх*: *доходить, доезжать, собираться, достигать*; enḗńi ku̇rkēsen uridu tasu xarbā̄tši *үүнийг хүрэхээс нь урьд тас харваач*; // Mo. kürkü

хүсүүг/ xu̇sū̄g (Khori., Aga.) *ямаан хүүнгэ*: *мяшиный горошек*; xu̇sū̄g xiāγāĕ u̇zū̄rī̄yė xu̇gšėi̯ xulārā xazalūlàyà *хүүнгэ, хиагийн үзүүрийг хогшин хулаараа хазуулъя.*

хүтэлхэ/ xu̇telxe (Aga., Khori.), **xo̱to̱lxo̱** (Tunk., San., Tson.), **ku̇tu̇lku̇** (Kham.) *хөтлөх*: *вести*; xo̱yo̱rdoki u̇glō̄ eɾte ku̇tu̇lēd ordžirbā *хоёрдох өглөө эрт хөтлөөд орж ирэв*; // Mo. kötülkü

хүүнэй/ xū̄nē̄ (Tunk., San.) *хүний*: *чужой*; xū̄gen tu̇reheŋ xu̱bitāĕdā xū̄nē̄ bolbo gē̄šė̄š, xàŕi xolo ńu̱tagta u̇dū̄lžė mordobo̱š, urdūrā γaɾhī̄yė orūlžà, xōĕγūrā γaɾxī̄yė xōllūlžà u̇rgeŋ hāĕxaŋ u̇rgō̄ndō̄ ünír bàyàn žàrγārāĕta *хүүхэн төрсөн хувьтайдаа хүнийх боллоо шүү, харь хол нутагт үдүүлж мордлоо чи, урдууraa гарсныг оруулж, хойгууraa гарсныг хооллуулж өргөн сайхан өргөөндөө өнөр баян жаргаарай*; // Mo. künei

хүүр/ xū̄r (Tunk.) *хөөр*: *слово, речь, разговор, выражение, изречение*; xū̄ɾtē toroxo *үгэндээ унах*; xū̄r xeležė xō̄hō̄r saxaɾxa *хөөр хэлж хөөсөөр сахрах*; xū̄nē̄ xū̄rēr xeledeg, xūšxī̄m bāhār bādag *хүний үгээр хэлдэг, муурын баасаар баадаг*; xaḇšag Norbo gegšė xū̄ɾte beɾxe ulāŋ xeletē̄ xū̄ńi urdā orūlxagūi xū̄ŋ gėžė olonōĕ dunda sūtāĕ bāĕba xa *хавчиг Норов гэгч үгэнд цэцэн, улаан хэлтэй хүнийг урдаа оруулдаггүй хүн гэж олны дунд цуутай байв юм санж гэнэ.* (БАУ)

хүүргэ/ хӯrge (Khori., Tunk.), **gӯr** (Tson., Kham., Aga., Bar., San.) *гүүр: мост*; хӯrge tàbixa *гүүр тавих*; unšàžàl yàbahaŋ ėŕximnē oŕšọloŋyūn dalāėda хӯrge bolog, olōrōl šütehеŋ lamamnāė orōėl dēre šütōŋ bolog *уншиж л явсан эрхи маань орчлонгийн далайд гүүр болог, олноороо шүтсэн ламбугай маань оройн дээд шүтээн болог*; moγōė šindžī ŋ orošūnī gi modoŋ gӯrēr dabalāėdā, mulγū mūdā nӯseŋgūi moŋγol ėĺigē daxalāėdā *могой шинжийн Оршуулыг модон гүүрээр давлаа даа, мулгуу муудаа нүүсэнгүй монгол элгээ дагалаа даа.* (БаАД) // Mo. güür, gügürge ~ kögürge

хүүрхэй/ хӯŕxē (Khori., Aga.) *хүүрхий, ноорхой: продырявленный, пробитый*; хӯŕxē degeltē, xalsaŕxāė γutaltāė yàbaxada xùŋ büŕi ōdeŕxū *ноорхой дээлтэй, халцархай гуталтай явахад хүн бүр дээрэлхүү.*

хүүшхэ/ хӯšxe (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *муур: кошка*; хӯnē хӯrēr xeledeg, хӯšxī m bāhār bādag *хүний үгээр хэлдэг, муурын баасаар баадаг.*

хүүшэлхэ/ хӯšėlxe (Khori., Aga.) *эргэж хөрвөох: переворачиваться*; oron dēre хӯšėlne *орон дээрээ хөрвөөнө.*

хүхүүр/ хùхӯr (Khori., Aga., Tunk., San.) *хөвөрөг: табакерка для нюхательного табака*; хӯrē tùrū mende, xùndēn tùrū xùxūr *үгийн эхэнд мэнд, хүндийн түрүүнд хөвөрөг*; // Mo. kökür

хүһөө/ хùhō (Aga., Khori.) *хөшөө баримал: изваяние из камня*; xùhō šụlū *хөшөө чулуу*; buγuŋ xùhō *буган хөшөө*; xùhōyė xaražà buḍxahaŋ xùderī yė ùldežė xùseheŋ *хошөө хараад бусгасан хүдрийг хөөгөөд гүйцсэн.* (БАД); // Mo. kösiy-e

хүһэрии/ хùherī (Bar.) *хөсрий: побелевшие, давно валяющиеся на земле предметы (напр. кость)*; xùherī yàha *хөсрий яс*; xùherī modo *хөсрий мод.*

хүшөөтэхэ/ хüšōtexe (San.) *нуухтах: нагнаиваться (о глазах)*; ńüdeŋ xüšōtexe *нүд нуухтах*; xüšōteheŋ ńōboγor ńüdeŋ *нуухтсан нуламгар нүд.*

хүшэлгэ/ хüšėlge (San.), **šėḅxe** (Aga.) *түгжээ, оньс: дверной крючок*; ūdenē xüšėlge *хаалганы түгжээ*; ūdē xüšėlgēr xüšėxe *хаалгаа түгжээгээр түгжих*; ūdenē xüšėlge multalžà yàbahaŋ xolšọr nahaŋ *үүдний оньс мултлалж явсан томоогүй нас.*

хүшэлхэ/ хüšėlxe (Khori., Aga.) *махан тарга суух: набираться сил*; noγōndo mal saḍšà mixan tarγa hūžà xùse tamir oroxōėyė xüšėlxe gelsexe *ногоонд мал цадаж махан тарга сууж, хүч тамир орохыг хүшэлхэ гэлцэнэ.*

хүшэмэл/ хüšėmel (Khori., Aga.) 1. *хошмөл: стёганый*; xüšėmel xabāhaŋ *хошмөл хаваас*; xüšėmel xùnžėle *хаваастай хөнжил*; 2. *шөргөн хашаа: ёрш, забор; рогатка; загородка*; ụĺāhaŋ xüšėmel xọŕō *улиасан шөргөн хашаа*; // Mo. kösimel

хүшээ/ хüšē (Bar.) 1. *хөшөөс: стежок*; xüšėžė ọyọhoŋ xüšē *хөшиж оёсон хөшөөс*; 2. *хөшмөл хашаа: частокол, плетень*; buryāhāėyė hùldžėdž boḍxohom bāėbal šàĺšāŋ xüšē gene *бургасыг сулжиж босгосон байвал чалчаан хөшмөл хашаа гэнэ.*

хэдэгэнэй/ xedegenē̄ (Tunk.) *ухэр хэдгэнэ: шмель*; batayanā xedegenē̄ *батгана хэдгэнэ.*

хэехэ/ xėyxe (Tunk., San., Khori., Aga.) *хигэх: крошить, мелко резать, рубить*; araha mixāĕm xėyžė, alažȧ yȧdalāĕl, γurbaŋ xonogto tahar saḇšȧžȧ mixalžȧ zobōlōĕl *арьс махыг мянь хигэж алж ядлай л, гурван хоногт тасар цавчиж махалж зовоолой л.* (БМД)

хэлбэрhэ(н)/ xelbeṛhe(ŋ) (Tunk.) */загас/ цагаан загас: сиг*; xelbeṛhe bȧŕixa *цагаан загас барих.*

хэлхий/ xelxī̄ (Bar.) *бүхэл, ургэлжээрээ: целый, цельный, непочатый, монолитный*; mixa xelxī̄gērē bāĕwal bēxene udāŋ gene šū̄ *мах бүхлээрээ байвал бээх нь удаан гэнэ шүү*; barā awbal xelxī̄dēn dēr, yū̄ši xeheŋ hanānāĕ *бараа авбал ургэлжээрээ дээр, юу ч хийсэн санааных*; xelxī̄ aw *ав хоморго.*

хэлхийрэхэ/ xelxī̄rexe (Bar.) *ургэлжлэх: длиться; быть непрерывным*; saha mȯhù bȧŕildaŋ xùldedž xelxī̄rexe *цас мөс барцалдан хөлдөж ургэлжлэх.*

хэлхээ/ xelxē̄ (Tunk.) *ээрүү: зайка*; xǫyǫr seseŋ gėžė xǫyǫr xelxē̄ tụĺmaγā xelnī̄štā? *хоёр цэцэн гэж хоёр ээрүү тултирааг хэлнэ үү дээ, чи?*

хэлхээтэхэ/ xelxētexe (Tunk.) *ээрэх, ээрүүтэх: зайкаться*; xelxētežė bāĕžȧ xelexe *ээрч муурч хэлэх.*

хэнтэр/ xenter (Tunk., San.) *долгоноог, сувдаг, чавдаг: скупой, жадный*; xomxōĕ xenter *шунахай сувдаг.*

хэнхээ/ xeŋxē̄ (Tunk., San.) *хэнхгэр: высокий и крупный (напр. о широкой груди)*; xara xeŋxē̄ mǫŕō xazārlahaŋ, ùnder xeŋxē̄ mǫŕō emēllehen haxaldāĕŋ xȕbū̄ŋ bȧšli zāŕiŋ *хар хэнхгэр морио хазаарласан, ондор хэнхгэр морио эмээллэсэн Сахалдайн ховгуун Баили заарин.* (БМД)

хэргэм/ xergem (Bar.) *бичгийн хэв: почерк*; xergem sāĕtāĕ *бичгийн хэв сайтай*; xergemē̄ sāĕdžirūlxa *бичгийн хэвээ сайжруулах*; // Ma. xergen

хэрэ/ xere degel (San.) *гороосний арьсыг утаж хийсэн дээл: осенний дыгыл из дымленой коротко-шерстой осенней шкуры косули.*

хэрэhэн/ xereheŋ (Khori., Aga.) *хэрсэн: грудинка*; ùḇsū̄nē̄ xereheŋ *өвчүүний хэрсэн*; samšāey xerheŋ *цамцны хэрсэн;* // Mo. kerseng

хэхээхэ/ xexēxe (Tunk.) *хээхэлзэх, хээхгэнэх: важничать; петушиться.*

хэhүүр/ xehū̄r (Bar.) *хэсүүлч: бездельник; праздношатающийся, бродяга, скиталец*; xehū̄r zantāĕ dandā xehedž yȧwadag xùŋ *хэсүүлч зантай дандаа хэсээж явдаг хүн.*

хээнэхэ/ xēnexe (Bar.) *хээнцэрлэх, сортоолох, маяглах: франтить, щеголять, роскошельствовать; наряжаться*; šī̄ tī̄gėdž xēnexe xereggūi *чи тэгж маяглах хэрэггүй*; xēnedž xuḇsahalxa *хээнцэрлээж хувцаслах*; xamarā harnāĕlγadž xēnexe *хамраа сарталзуулж сортоолох.*

хээтэй/ xētē̄ (Khori., Aga.) 1. *эгч, эгчмэд: сестра, сестрица (обращение к самой младшей из старших сестер)*; Dolγor xētē̄ yėregtī̄dā *Долгор эгч ээ ирээч*; 2. *авгай: тетя, тетушка (обращение к женщине)*; xetē̄! tanāĕxi ȧĺi ńụtaγāĕ āĕlaḇta? *авгай аа!*

танайх аль нутгийн айл вэ; 3. *эх баригч эмэгтэй*: *повивальная бабка*; xūged todoxo dŭr̆šèltē̄ xētē̄ *хүүхэд тосох дүйтэй эх баригч эмэгтэй.*

h/ h

haa/ hā-hā (San.) *хаа-хаа*: *окрик на корову при дойке, чтобы стояла спокойно*; üńē̄gē hā gèžè bāĕžà xàbidaxa *үнээгээ хаа хаа гэж ирээд туших.*

haаб/ hāb (Khori., Aga., Tunk., San.) *бэ, вэ, бол*: *частица модальная для выражения понимания*; xùdō̄ ǫšǫdog hā yàmar γǫyǫ hāb *хөдөө очдог бол ямар гоё вэ*; terenhē sā̄šà yū̄ŋ gē̄šè bāĕdag hāb *түүнээс цааш юу гээч байдаг бол*; tende xùrō̄ hā yàmar hāb *тэнд хүрвэл ямар бол*; xō̄ròldòžè hūγā hām yàmar hāĕxaŋ hāb *ярилцаж суудаг бол ямар сайхан бэ.*

haабаганаха/ hābaγanaxa (Khori., Aga.) 1. *сэрвэгнэх*: *развеваться /напр. о волосах/*; ùhe hābaγanaxa; *ус сэрвэгнэх* 2. *саасагнах*: *радостно суетиться*; hābaγanažà bàyàrlaxa *саасагнаж баярлах*

haабагар/ hābaγar (Khori., Aga.) *сөөвгөр*: *мягкий и редкий*; hābaγar xedi ùheŋ *сөөвгөр хэдэн ус.*

haабайха/ hābāĕxa (Khori., Aga.) *сөөвийх*: *быть редким*; ùhe hābāĕxa *ус сөөвийх.*

haад/ hād (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sād** (Tson., Kham.) *саад*: *препятствие, затруднение, тормоз*; hād tùbeg *саад төвөг*; hād ụšàr̆xa *саад учрах*; abād yàbaxada hād xàyā̄d ǫšǫxodo xāĕraŋ *авч явахад саад, хаяж орхиход хайран.* (ШАХ); // Mo. sayad

haадаг/ hādag (Khori., Aga., Bar., Tunk., San.), **sādag** (Kham., Tson.) *саадаг*: *колчан*; nomo hādag *нум саадаг*; // Mo. sayadaγ

haадаганаха/ hādaγanaxa (Khori.) *бавганах*: *шевелиться /о ком-л лохматом/*; haxal ùheńī̄n hādaγanaxa *сахал ус нь бавганах.*

haадагар/ hādaγar (Khori., Aga.) *бавгар, сэглэгэр*: *лохматый*; hādaγar ùheŋ *сэглэгэр ус.*

haадаглаха/ hādaglaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sādaglaxa** (Tson., Kham.) *саадаглах*: *надевать колчан*; hādaglažà xụyàglaxa *саадаглаж хуяглах*; // Mo. sayadaγlaqu

haадбари/ hādbàŕi (Tson.) *саад*: *задержка*; hādbàŕi tǫxiōldoxo *саад тохиолдох.*

haадгүй/ hādgüi (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sādgüi** (Tson., Kham.) *саадгүй*: *без задержки, беспрепятственный*; hādgüi tùrgō̄r xùregtī̄ *саадгүй түргэн хүрээрэй*; // Mo. sayad ügei

haал/ hāl I (Khori., Aga., Tunk., San.) *гэж үү? биш үү, билүү*: *частица модальная, выражающая предположительный вопрос разве, неужто, неужели*; tī̄žè xelē bèšè hālbi *би тэгж хэлсэн биш билүү*; tere xarā hāl *тэр харсан гэж үү?*; urdan xō̄ròldō̄ hem bèšè hā̄ldi *урд нь бид ярилцсан биш сэн билүү.*

haал/ hāl II (Khori., Aga.) **hāl xana;** *хишиг хана*: *часть стенной решетки юрты, преподносимая в качестве подарка*; xùbū̄nē̄ talahā belegē tùrū̄ amanāĕ mǫŕiŋ, xomōĕ aràxi, hāl xana, nege hèyī̄ gexe mete yū̄menū̄ši xuda uragtā beleg bolγom bàŕidag

bāčyā *ховгуний талаас бэлгийн түрүү амны морь, хомын архи, хишиг хана, нэг эгий гэх мэт юмсыг худ урагтаа бэлэг болгон барьдаг байжээ.*

haалгаха/ hālyaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sālyaxa** (Kham., Tson.) *саалгах: побуд от* hāxa; hālyadag üńēd *саалгадаг үнээд: дойные коровы*; xünógōr hū̄ hālyadag *хувингаар сүү саалгадаг.* (ШАХ); // Mo. sayalyaxa

haали/ hāli I (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sāli** (Kham., Tson.) *сааль: удойность*; hāli hū̄ yèxe *сааль сүү элбэг*; halaŋ xüixer bèŕēd hāĺi hùtyē̄ zūraldana *салаа салаа эхнэрүүд сааль сүүтэйгээ л зураадана.* (ШАХ); // Mo. sayali

haали/ hāli II (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sāli** (Kham., Tson.) *сааль: лук самострел /ставившийся на звериных тропинках/*; hāĺi tàbižà aŋ aŋnaxa *сааль тавьж ан агнах*; hāĺi gèžè moŋyol ùzùgōr zaŋgiḍhaŋ ulān dēhe halā modonōě mùšèŕhō̄ ùlgōtē̄ bāěxa *сааль гэж монгол үсгээр зангидсан улаан дээс салаа модны мөчрөөс олгоотэй байгаа*; // Mo. sayali

haалишан/ hāĺišàŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sāĺitšiŋ** (Kham., Tson.) *саальчин: доярка, дояр*; abarya hāĺišàŋ *аварга саальчин*; hāĺišàŋ hamayad *саальчин эхнэрүүд*; // Mo. sayaličin

haалта/ hālta (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sālta** (Tson., Kham.) *саад: препятствие*; hālta xexe *саад хийх*; axāědā bū̄ hālta xegtī̄ xèšē̄lē xeg *ахдаа бүү саад хийцгээ, хичээлээ хийг!*

haамагар/ hāmayar (Khori., Aga.), **sāmayar** (Kham.) *алмай, хайнга: рассеянный*; hāmayar xùbū̄ŋ hanā zobōxo *хайнга хүүхэд саная зовооно.* (ШАХ)

haамагашаха/ hāmayašàxa *саамалзах: заискивать, заигрывать*; žāě bàyàr̥tāě gèžè hāmayašaŋ xelbe *за баяртай гэж саамалзан хэлэв.*

haамайха/ hāmāěxa (Khori., Aga.) 1. *алмайрах: смотреть с раскрытым ртом, ротозейничать*; hāmāěžà yàbaxa *алмайрч явах*; 2. *таашаах: смотреть с раскрытым ртом /улыбаясь/*; xužàr xarahaŋ temēŋ šèŋgi hāmāěxa *хужир харсан тэмээ шиг таашаах.*

haамал/ hāmal (Khori., Aga., Tunk., San.), **sāmal** (Kham., Tson.) саам: удой, xüŕigšè üńēnē̄ xūyèmel xū̄ged bèŕēdē̄ hāmal hùn sayān tàxil *хүрэгч үнээний хүүгэмэл, хүүхэд бэрээдийн саам сүүн цагаан тахил*; 2. *саалийн үнээ: сдоенная корова*; hāmal üńēdī̄yè adūlxa *саалийн үнээдийг хариулах*; // Mo. sayamal

haамхай/ hāmxāě (Aga., Khori.) *саалгадаг: дойная корова*; hāmxāě üńēŋ *саалгадаг үнээ*; hāmxāě yàmāŋ *саалгадаг ямаа*; // Mo. sayamaqai

haар/ hār (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sār** (Tson., Kham.) *саар: плохой*; hār yàbaxada dāēsaŋ oloŋ *саар явахад дайсан олон.* (ШАХ); hāēŋ xùŋ nùxerō̄ magtaxa, hār xùŋ hamayàyā̄ magtaxa *сайн хүн нөхрөө магтана, саар хүн эхнэрээ магтана.* (ШАХ); // Mo. sayar

haарагшан/ hāragšàŋ (Aga., Khori.) *саарагч үнээ: буланая корова*; hāral, xüŕibter boro žùhetē̄ üńēyè hāragšàŋ gelsexe *саарал, хүрэвтэр бор зүстэй үнээг саарагч үнээ гэлцэнэ.*

haapaл/ hāral (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sāral** (Kham., Tson.) *саарал: серый, пепельный /о цвете/; мышастый /о масти/*; hāral mo̊rin̆ *саарал морь*; šàrab̆tar boro žühetē̆, xara delhetē̆ bolon̆ hūltē̆ adūhī̆yė hāral gelsexe *шаравтар бор зүстэй, хар дэлтэй болон сүүлтэй адууг саарал гэлцэнэ*; // Mo. saral

haapaмба/ hāramba (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *лхаарамба: "лхарамба" /высший сан у ламаистов/*; gelen̆ xùn̆ gerge ababa hāramba xùn̆ hamaya ababa *гэлэн хүн гэргий авав, лхаарамба хүн эхнэр авав*; nomōē̆ hāramba lambayāē̆ nogtomolōē̆ ho̊yōdo torobo *номын лхаарамба ламбугай ногтмолын /гахайн/ соёонд гартав. /аар саар юмыг мэдэхгүй гартах/*; // Mo. lharamba

haapaйxa/ hārāčxa (Khori., Aga., Tunk., San.) *сүүдийх, сүүтийх: виднеться, торчать на фоне чего-л*; hārāčžà xaragdaxa *сүүтийж харагдах.*

haapи/ hā̄ŕi (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sā̄ŕi** (Tson., Kham.) 1. *саарь: цыпки*; hàŕmāē̆ degeltē̆ hā̄ŕi yar̆tāē̆ *сармай дээлтэй саарин гартай* (ШАХ); 2. *сайр сайн, хамгийн сайн: самый, лучший, первосортный*; hā̄rin̆ yutul *сайран гутал*; hā̄ŕi tor̆yon̆ *сайр торго*; toxom gŭlime xo̊yo̊rī̆n tor̆yonōē̆ hā̄ŕi belē̆l *тохом голом хоёр мянь торгоны сайр билээ.* (БАД); 3. *тачигнасан хүйтэн: пора самых холодных хиусов*; ùgelē̆ ton̆ yèxe žàbar̆tāē̆ xahāčyė hā̄ŕi žàbar gelsexe *овлийн тун их жаварлай үеийг тачигнасан хүйтэн гэлцэнэ*; hā̄ŕi xŭitende malā šu̇yūi sō orūlžà, bur̆yāha otolžo̊ ùgdeg *тачигнасан хүйтэнд малаа шүүй дунд оруулж, бургас цавчиж өгдөг*; // Mo. sayari

haapитaxa/ hā̄ŕitaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sā̄ŕitaxa** (Tson., Kham.) *сайртах: становиться заскорузлым /или шершавым/ /о коже/; покрываться цыпками /о руках/*; hā̄ŕitahan̆ borboyor yar *сайртсан борцгор гар*; // Mo. sayarituqu

haaтaxa/ hātaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sātaxa** (Kham., Tson.) *саатах* 1. *задерживаться, мешкать, медлить*; ùder èĺgē̆žè hātaxa *одор онгорооож саатах*; xùdō hūžà hātaxa *ходоо сууж саатах*; 2. *развлекаться /о ребёнке/*; xŭged hātažà untaxa *хүүхэд саатаж унтах*; // Mo. sayataqu

haaтуулxa/ hātūlxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **sātūlxa** (Kham., Tson.) *саатуулах: успокаивать*; baya üxibūnē̆ bar̆xir̆xada, eldeb aryār hamārūlžà, tebèŕē̆d ab̆xa gù yāžàšyèhān bar̆xir̆xāēn̆ bo̊ĺūlxāēyė hātūlxa gexe *нялх хүүхдийн уйлахад элдэв аргаар сатаарууллж, тэврээд авах буюу яагаад ч гэсэн уйлахыг нь болиулахыг саатуулах гэнэ*; gŭixe noxōēyė gŭixegŭi noxōē̆ hātūlba *гүйх нохойг гүйхгүй нохой саатуулав*; // Mo. sayataqulqu

haaxa/ hāxa I (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sāxa** (Kham., Tson.) *саах: доить*; ŭńē̆ hāxa *үнээ саах*; gŭ hāxa *гүү саах*; xùneg dūren̆ hū hāgtī̆, haba dūren̆ hāĺi hāgtī̆ *хувин дүүрэн сүү саагаарай, сав дүүрэн сааль саагаарай*; // Mo. sayaqu

haaxa/ hāxa II (Khori., Aga., Tunk., San.), **sāxa** (Kham., Tson.) *саах, богиносгох: уменьшать, укорачивать, сокращать*; xurdā hāxa *хурдаа саах*; dùrō hāxa *дороо саах*; u̇yā hāxa *уяа саах*; // Mo. sayaqu

хаахагар/ hāxaγar (Khori., Aga.) *саахгар, хоахгар, сагсуу: хвастливый*; hāxaγar zaŋ *саахгар зан*; // Mo. saγaqaγar

хаахалзаха/ hāxalzaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *саахалзах: бравировать*; hāĕŋxaž̌ā hāxalzaxa *сайрхаж саахалзах*; xataŋxa xebeŋtē hāxalzagšā xazaγa ulānīn tūlžōgūi xāńilxa xebeŋtē éŕyėldegšė xaŋγāĕŋ Geleg tūlžōgūi *хатирах янзтай саахалзсан хазгал улаан нь гавьсангүй, хянлах янзтай эргэлдсэн хангайн Гэлэг шальсангүй.* (БАД); // Mo. saγaqaljaqu

хаахалзуур/ hāxalzūr (Khori., Aga.) *саахалзуур: бравый, хвастливый*; hāxalzūr zaŋ *саахалзуур зан*; // Mo. saγaqaljaγur

хаахирха/ hāxiŕxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *хаахирах: кричать*; hāxiŕšā bāŕxiŕxa *хаахирч бархирах.*

хаахаар/ hāhār hūŋ (Khori., Aga.) *дөнгөж саасан сүү: парное молоко*; hāhār hù ūxada bėyėde hāĕŋ yüme *дөнгөж саасан сүү ухад биед сайн юм.*

хааюур/ hāyūr (Khori., Aga.), **sāyūr** (Kham.) *цайлган, цагаан цайлган: незлобивый, чистосердечный*; hāyūr hamaγaŋ *цайлган эхнэр.*

хаб/ hab (Tunk., San.) *шормосон утас: схожильные нитки*; hab hablaxa *шормос сүлгэх*; xandaγāĕŋ xalbayatī nanšāžā hab ŋaŋaxa *хандгайн шормос балбаж утас гаргах.*

хаба/ haba (Khori., Aga.) *хоронгоний сав: хобан*; habīŋ xabxag *савны таг*; habīm bōlto *савны боолт*; zosōn hù tarag suglūlžā bùledeg, γosxoγor nāŕiŋ modoŋ amhaŋta haba gėžė neretē *дотор нь сүү тараг цуглуулж бүлдэг, ондор нарийн модон хуу сав /хоронгоний сав/ гэж нэртэй*; // Mo. saba

хабаа/ habā (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sabā** (Tson., Kham.) *саваа: шерстобитная палочка*; nōho habādadag habā *ноос сааваддаг саваа*; habagšā xulūhaŋ xùŋ habā xulūxa *учиг хулгайлсан хүн саваа хулгайлна.* (ШАХ); // Mo. sabaγa

хабаадаха/ habādaxa (Khori., Aga., Bar., Tunk., San.), **sabādaxa** (Kham., Tson.) *савах, сааваддах: стегать /или биты/ прутиком*; habāγār degel habādaxa *саваагаар дээл сааваддах*; Mo. sabaγadaqu

хабагша/ habagšā (Khori., Aga., Bar.), **sabagtši** (Kham., Tson.) 1. *сувэгчлэх утас: нитка /из жил/* šūrbeheŋ habagšā *шормосон утас*; bùdūŋ habagšā *томсон утас*; 2. *учиг: обрывок нитки, оставшейся от шитья*; habagšā xulūhaŋ xūŋ habā xulūxa *учиг хулгайлсан хүн саваа хулгайлна.* (ШАХ); 3. *перен. эв, эе, эв гав: нить /разговора/*; yāžā habagšīn olžo xōrōldōxóm āb *яаж эвийг нь олж яриљъя даа, байз*; ◊ habagšā bāŕixa *утасны үзүүрээс атгах /хэргийн учрыг олохоор хөөцөлдөх/*

хабагшалха/ habagšālxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **sabagtšilxu** (Kham.) *сувлэх: нанизывать на нитку, продевать через ушко; вдевать нитку в иглу*; zū habagšālxa *зүү сувэглэх.*

хабалха/ habalxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sabalxa** (Kham., Tson.) 1. *савлах: наливать, вливать в посуду*; hù

habalxa *сүү савлах*; 2. *утлах, шүүдайлах*: *класть в мешок*; talxa habalxa *гурил савлах*; // Mo. sabalaqu

habандаха/ habandaxa I (Khori.) *үйлэх, булгилах*: *очень спешить, горячиться, хлопотать. суетиться, носиться*; *биться /о сердце/*; zůŗxėńī̄n habandažà sọxilxo *зүрх нь булгилж цохилох.*

habандаха/ habandaxa II (Khori., Aga., Bar.) *савандах*: *мылить*; habandažà uγāxa *савандаж угаах*; // Mo. sabungdaqu

habануулха/ habanūlxa (Khori., Aga.) *савируулах, цувруулах*: *лить струйкой, капать*; uha habanūlxa *ус савируулах*; xůlůhē habanūlxa *холсов цувруулах.*

habар/ habar I (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sabar** (Tson., Kham.) 1. *савар*: *лапы, лапа*; noxōēŋ habar *нохойн савар*; 2. *хумс*: *когти*; mī̄sgē̄ŋ habar *муурын хумс*; hanām bāēbàšyė habar xůŗxegüi *санаа байвч сачий хүрэхгүй.* (ШАХ); habaŗta oroxo *атганд орох*; // Mo. sabar

habардаха/ habardaxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **sabardaxa** (Kham.) *самардах*: *вцепляться когтями, схватывать, царапать, брать что-л кончиками пальцев*; ūńē̄nē̄ deleŋ āēγā hā̄ńi ėxir xū̄gėši tůrū̄lheŋ hamaγanār deleŋgī̄n ėĺbū̄lxe gů baŗtàxī̄ŋ habarār habardūldag domtōē *үнээний дэлэн айвал ихэр хүүхэд төрүүлсэн эхнэрээр дэлэнгий нь илүүлэх буюу баавгайн савраар самардуулдаг домтой*; 2. *самардаж тэмтрэх*: *щупать, процупывать, нащупывать*; xalāhā habardaxa *халаасаа самардах /тэмтрэх/*; 3. *савардах, шүүрэх*: *хвататься*; ger dērehē āēraha habardaxa *гэр дээрээс ааруул шүүрэх*; habardažà bụĺā̄γād tėŕyėlxe *шүүрч булаагаад зугтах*; // Mo. samardaqu

habаха/ habaxa I (Tunk.) *ширэх, нэвтгэлзэх*: *прошить, простречить*; habār habaxa *шормосон утсаар нэвтгэлзэх*; xandaγāēŋ xalbaγati nanšàžà γaŗγahaŋ habār habažà ọyọhoŋ xàĺūŋ ḍaxa *хандгайн шормос балбаж гаргасан утсаар ширж оёсон халиун дээл.*

habаха/ habaxa II (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sabaxa** (Kham., Tson.) 1. *савах*: *бить /стегать, ударять/*; nōho habaxa *ноос савах*; 2. *хлопать, ударять чем-л плашмя*; ūde habaxa *үүд /хаалга/ савах*; habažà unaxa *савж унах*; // Mo. sabaqu

habига/ hàbiγa (Khori.) *шивэлгэр*: *мелкие косички /в причёске невесты/*; basaγanāē hàbiγa *охины шивэлгэр.*

habигад/ hàbiγad: hàbiγad gexe (Khori., Aga.) *чачивхийх*: *вздрогнуть /о ком-л трусливом и жалком/*; hàbiγad gēd bodoxo *чачивхийн босох.*

habиганама/ hàbiγanama (Khori., Aga.) *дагжим хүйтэн*: *холод, вызывающий дрожь*; hàbiγanama xūiteŋ ùglō̄gē γagĺūn žàbar *дагжим хүйтэн өглөөний жихүүн жавар.*

habиганаха/ hàbiγanaxa (Khori., Aga.), **sàbiγanaxa** (Tson.) *намилзах, сэрвэлзэх, дэрвэх*: *трепетать*; *колыхаться*; xormōē hàbiγanaxa *хормой дэрвэх.*

habидаhaн/ hàbidahaŋ (Khori.) *салбан*: *анат. листик книжки /части желудка жвачного животного/*; haŗxiŋsaγāē hàbidahaŋ *сархинагийн салбан*; yūyī̄n ėdixeb̀ši gexede hàŕxiŋsaγāē hàbidaha ėdixeb gebe *юуг нь идэх өө чи гэхэд сархинагийн салбан иднэ гэв.* (БАУ)

habиниха/ habīxa (Khori., Aga.) 1. *хавчийх: иметь жалкий, невзрачный вид*; habīżà hūxa *хавчийж суух*; 2. *бэмбийх, хавталзах: перен. иметь испуганный, растерянный вид*; nǫyǫ̊dhō āĕżà hàbīxa *ноёдоос айж бэмбийх.*

habинаг/ hàbinag (Khori., Aga.) hàbinag borō *шиврээ бороо: мелкий дождь*; hàbinag borō šāyàxa *шиврээ бороо шаагих*

habинаха/ hàbinaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sàbinaxa** (Kham., Tson.) 1. *шивнэлдэх, шивгэнэлдэх: шептаться, шушукаться*; hàbinàżà xōròldexe *шивнэлдэж ярилцах*; 2. *шиврэх: моросить /о дожде/*; borō hàbinaxa *бороо шиврэх.*

habирдаha(н)/ hàbirdaha(ŋ) (Khori., Aga.) *савирдас /энгэр дээр наалдсан юм/: остатки /жидкой пищы на подбородке, одежде/*; amā žūtāĕlyaŋ eŋgerēŋgē hàbirdahīy ximuhaldiŋ àŕilyaba *амаа амшийлган энгэрийнхээ савирдасыг хумсараа арилгав.*

habирха/ hàbiɾxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *савирах: стекать каплями, течь струйками*; uha hàbiɾxa *ус савирах*; šülehe uhaŋ hàbiɾxa *шүлс ус савирах*; // Mo. sabiraqu

habиха/ hàbixa I (Khori., Aga.) *задруулах, задруулан чалчих, дэлгэх: выбалтывать*; xamag ńūsā hàbižàɾxiō yüm ābza *хамаг нууцаа задруулаад чалччихсан юм байх.*

habиха/ hàbixa II (San.) *хийсгэж цэвэрлэх: провеивать /напр кедровые орехи/* hamaɾhā hàbixa *самар хийсгэж цэвэрлэх.*

habиhагүй/ hàbihagüi (Tunk.) *улбагар улхиагүй, олхиогүй, ухиагүй*: немощный, *слабый*; hàbihagüi hùĺmaɣar *улхиагүй дорой.*

habлаха/ hablaxa (Tunk., San.) *сувлэх: вдевать нитку в иголку*; hab hablaxa *шормосон утас сувлэх*; utaha hablaxa *утас сувлэх.*

habха/ haḇxa (Aga., Khori.) *савх: палочки для еды*; haḇxāĕyė alsāĕlyàżà gù àyàya tabaɣāĕ amhar dēgūr damnūlan tàbiāhā nügel gexe *савхыг алцайлгаж буюу аяга тавгийн амсар дээгүүр дамнуулан тавивал нүгэл гэдэг.*

habхаг/ haḇxag (Aga., Khori.) *гэзэгний цацаг: подвязки-привески на косичках*; haḇxag gēšė basaɣad üxidē gezegedē zūdeg utahan sasag yüme *савхаг гэдэг охид хүүхдийн гэзэгндээ зүүдэг утсан цацаг юм*; 2. *бүчин зангиа: бант*; haḇxag zūxe *бүчин зангиа зүүх*; 3. *цацагт туушин: бахрома*; haḇxag nàmilyahaŋ xùmùlderge *цацагт туушин намилзуулсан хөмөлдөг.*

habхарха/ haḇxaɾxa (Khori., Aga., Bar.) 1. *савирах: стекать /со стенок перевёрнутой мытой посуды/*; uhaŋ haḇxarā *ус савирлаа*; 2. *сэврэх: сохнуть, подсыхать, просушиваться*; šàl nōētoŋ yūmenē uhan bāxaŋ haḇxaɾxa *шал нойтон юмны ус нь баахан сэврэх.*

habhаг/ haḇhag (Khori., Aga.) 1. *зовлого: падаль*; uhaŋ haḇhag mixaŋ *усан зовлого мах*; 2. *улбагар, балбагар, савсаг: измотанный, усталый*; mǫŕindo agsayadašād xamag bèyèm haḇhag bolō *моринд агсагадчихаад хамаг бие минь савсаг боллоо*; 3.

завхай савсаг: распутный; hȧĺixāč haḇhag yȧbadal *савсаг завхай явдал*; // Mo. sabsaγ

набһагар/ haḇhaγar (Khori., Aga., Tunk., San.) *сэвсгэр, ховсгор: пухлый, воздушный*; haḇhaγar boltoron ėḏxeheŋ talxaŋ *сэвсгэр болтол нь исгэсэн гурил.*

набһайха/ haḇhāěxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **saḇsāěxa** (Kham.) *ховсийх, сэвсийх: быть пухлым /или воздушным/*; haḇhāěžȧ xōrȯxe *ховсийж хоорох.*

набһаха/ haḇhaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **saḇsaxa** (Kham., Tson.) *савсах: дымиться, подниматься /о паре/*; ūral haḇhaxa *уур савсах*; utā haḇhaxa *утаа савсах*; // Mo. sabsaqu

набяа/ hȧbiā (San.) *үйсэн: большая плоская берестяная коробка*; hȧbiāda xehen tėžēl *үйсэн онгоцонд хийсэн тэжээл.*

набяаһаŋ/ hȧbiāhaŋ (Khori., Aga.), **sȧbiyāsu** (Kham.) *томоо, толов, торх: серьёзность, тактичность*; hȧbiāhā tahaŗxa *томоогүйтэх, торхгүйтэх.*

набяаһагүй/ hȧbiāhagüi (Khori., Aga., Tunk., San.), **sȧbiāsagüi** (Kham.) 1. *аальгүй: кокетливый, невыдержанный, легкомысленный*; hȧbiāhagüi basaγaŋ *аальгүй охин*; 2. *саваагүй: необдуманный; невыдержанный*; hȧbiāhagüi noxōě harada xusaxa *саваагүй нохой саранд хуцах.*

нагаг/ haγag (San.) *савга: длинная шерсть на брюхе яка*; harlȧgi xėžlūŕi daxažȧ uryahaŋ haγag *сарлагийн хэжлуурийг дагаж ургасан савга*; // Mo. sabaγ

нагад/ haγad (Khori., Aga., Tunk., San.) *алдан, алдаад, шахам, шахуу: в сочет со слитн. деепр. и с наречиями, обозначающими направление, едва, чуть не, немного, слегка*; nāěγaŋ haγad *найгах шахам*; güiŋ haγad *гүйх шахам*; dāŕiŋ haγad *дайрах шахам*; bȧŕiŋ haγad, bȧŕiŋ haγad *барин алдаад, барин алдаад.*

нагалдарга/ haγaldarγa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *сагалдраг: застёжка*; malaγāěŋ haγaldarγa *малгайн сагалдраг*; xazārāě haγaldarγa *хазаарын сагалдарга*; 2. *сэгэлдрэг: петля /у жерди юрты/*; bȕgelderge (Aga., Kham.) uńāγāě haγaldarγa *унины сэгэлдрэг*; // Mo. saγaldurγ-a

нагли/ hagĺi (Khori., Aga.) *сагил: трехлетняя овца*; γurbaḍxi namaŗhā dȕrbeḍxi namarā boltor yȧbahaŋ eme xọńiŋ hagĺi gēšė *гурав дахь намраас дорөв дэх намраа хуртэл яваа эм хонь сагил гэдэг*; // Mo. saγli

нагнайха/ hagnāěxa (Khori.) *дэгнийх, дэнхийх: быть вытянутым кверху*; dȧlbaγar xilem malγāě hagnāětar ȕmdeheŋ xȕŋ *хилэн малгай дэнхийтэл омссон хүн.*

нагса/ hagsa (Khori., Aga.) *сагсаг: шкура ягненка с длинной шерстью*; hagsa dotoŗtōě degel *сагсаг дотортой дээл*; γọritōěxom bolhoŋ xụŕiγanāě nexī̄ arahāěyė hagsa gelsexe *томхон болсон хурганы нэхий арьсыг сагсаг гэлцдэг.*

нагсарха/ hagsaŗxa (Khori., Aga.) *ороох: болеть*; tȕrehenhē xōěšọ hagsaŗžȧ, geŗtexinē̄ŋgē hanā zobōxo *торсновсөө хойш орооож гэртхэнийхээ санаа зовоох*; urda sagta xū̄gedē hagsarād bāěxada aba xāědaγāě tōhondo orūlxa gėžė xargī̄ŋ

хàžūda abā̄šdaghaŋ *урьд цагт хүүхдээ ороож овдоод байвал ав хоморгоны тоосонд оруулна гэж замын хажууд авчдаг сан.*

hагшаха/ hagšàxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sagtšixu** (Kham.) 1. *шигших: просеивать*; talxa hagšàxa *гурил шигших*; 2. *холих /хозор/: тасовать*; xārtā pirda bāĕtar šụdarād hagšàžà xubāba *хозроо пас хийтэл шудраад хольж хуваав.*

hадариг/ hadàŕig (Khori., Aga.) 1. *сарзгар: сетчатый*; hegšūr šėŋgi hadàŕig *шигшүүр шиг сарзгар*; 2. *хорхой идсэн, сархиаг болсон: червоточина*; hadàŕig bolhoŋ modo *сархиаг болсон мод*; 3. *сэрзгэр, сэрсгэр: просвечивающий*; ham šėŋgi hadàŕig *сам шиг сарзгар.* (ШАХ); // Mo. sadariγ

hаднаг/ hadnag (Khori.), **γasū** (Aga.) *гадас, шон: кол, столбик /в изгороди/*; muxar hadnag tülēm boldog, mū yūmeŋ hurγāl boldog *мухар гадас түлээ болдог, муу юм сургаал болдог.* (ШАХ)

hажаалгаха/ hàžālγaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sadžālγaxa** (Kham., Tson.) дууриалгах: *побуд от* hàžāxa, *стилизовать, заниматься стилизацией*; hохōĕn tàŕxi hàžālγažà nogto xamar žühežė *нохойн толгойг дууриалгаж ногт хамар зүсэж.* (ШАХ)

hажааха/ hàžāxa (Khori., Aga., Tunk., Bar., San.), **sadžāxa** (Kham., Tson., Bar.) *дууриах: подражать, имитировать, копировать*; hāĕŋ xüńi hàžāxa, halaŋ xüńi ėšėxe *сайн хүнийг дууриах салан хүнийг инээх*; ene yàg awīγā hadžàhaŋ xūged bāĕnšūdā *энэ яг аавыгаа дууриасан хүүхэд байна шүү дээ*; mal ezē hàžāxa, malγāĕ tàŕxiā hàžāxa *мал эзнээ дууриадаг, малгай толгойгоо дууриадаг*; γalū hàžāžà yàbahār turlāg uhanda orožọ ùxebe *галуу дууриаж хэрээ холоо холдоов.*

hажалха/ hàžàlxa (Khori., Aga.) *сажлах: идти тихим ходом*; ezeŋ xėšēgēhā zàyāŋ xėšēxe gēšė ùneŋ xadan hanažà yàbāhā bolxo hàžàlžà yàbāhā xùŕxe gēšė bolxolo yọhotōĕ dā *эзэн хичээвэл заяа хичээнэ гэдэг үнэн болохоор санаж явбал болно, сажилж явбал хүрнэ гээч болох л учиртай сан.* (ДГЗ); // Mo. sajilaqu

hажаха/ hàžàxa (Aga., Khori., Tunk., San.), **hadžix** (Bar.), **sàdžixa** (Tson., Kham.) 1. *үүрэглэх: дремать, клевать носом*; hàžād abxa *үүрэглээд авах*; saγāŋ hāralīŋ xòlòhī sansarīŋ hàĺxinda santūlayà, hadžād bāĕγā nōĕrīg hanahan šàmdā hergēyė *цагаан саарлын хөлсийг сансрын салхинд цантуулъя, сажаад байгаа нойрыг санасан чамдаа сэргээе*; 2. *сажих: двигать из стороны в сторону*; xansūi hàdžix *ханцуй сажих*; γarā hàdžix *гараа сажих*; // Mo. sajiqu

hай/ hāĕ (Khori., Aga., Tunk., San.) *байгаасай, болоосой: частица в знач. сказ. для образования желательного наклонения хорошо, если бы ..., эх, хорошо бы ...* ; eńēń ta xarahaŋ hāĕt *та үүнийг харсан ч болоосой*; borōhō urda xùregšė hāĕbdi *бороонооc урьд хурэх сэн*; xọžọmōĕ tere sàgi ùzegšė hāĕb *би хожмын тэр цагийг үзэх юм сан.*

hайб/ hāĕb (Tunk., San.) 1. *тошин: наледь*; hāĕb gūixe *тошин гүйх*; hāĕb γarxa *тошин гарах*; hāĕb togtoxo *тошин тог-*

тох; 2. *шар ус* (San.): *сыворотка*; sahanāĕ hāĕb *цасны шар ус*.

найбарлаха/ hāĕbarlaxa (Khori., Aga.) *сайварлах*: *идти мелкой иноходью*; *ходить иноходью* (*о лошади*); žǫrō sabidarārā hāĕbarlaŋ yėrexe *жороо цавьдрааraa сайварлан ирэх*; // Mo. sayiburlaqu

найбарлуулха/ hāĕbarlūlxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *сайварлуулах*: *побуд от* hāĕbarlaxa; hủr nemeŋ hāĕbarlūlxa *сүр нэмэн сайварлуулах*. (ШАХ); // Mo. sayiburlayulqu

найбартай/ hāĕbaṛtāĕ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sāĕbaṛtāĕ** (Kham., Tson.) *сайвартай*: *полуиноходец*; alxala-xadā hāĕbaṛtāĕ alžāl bayatāĕ mǫŕiŋ yüme *алхахдаа сайвартай алжаал багатай морь юм*. (БАД); // Mo. sayiburtai

найгуур/ hāĕγūr (San.) *сайлуур*: *решето /напр, для просеивания/*; hamaṛhanāĕ hāĕγūr *самрын сайлуур*.

найгуурдаха/ hāĕγūrdaxa (San.) *сайлуурдах*: *решетить кедровые орехи*; hamaṛhā hāĕlūrdaxa *самар сайлуурдах*.

найд/ hāĕd (Khori., Aga., Tunk., San.), **sāĕd** (Kham., Tson.) *сайд*: *ист* "*сайт*", *сановник, вельможа*; hāĕd nǫyǫd hāĕmhardag xủnde durtāĕ *сайд ноёд саймширдаг хүнд дуртай*. (ШАХ); // Mo. sayid

найлаха/ hāĕlaxa (Aga., Khori.) *шүүрэх, сайлах*: *просачиваться, сочиться, стекать*; hāĕlaŋ γaṛxa *шүүрэн гарах*; hāĕlūṛhā hāĕlahaŋ talxaŋ *сайлууpaac сайлсан гурил*; 2. *гоожих, сайлж савирах*: *протекать, течь /напр о посуде/* saγāγā toṛxonūd sō xēd γazā oṛxixodono, šühenī̆n toṛxōĕŋ ǫyōrōĕ zaḅharār gủ, xaḅhandana γaryahaŋ hāĕlūrār hāčlaža, saγānī̆ń uḍxerēd ārṣam boldog yüme *цагаагаа торхнууд дотор хийгээд гадаа орхиход нь, шүүс нь торхны ёроолын завсраар бас хавиргаид нь гаргасан сайлуураар сайлж савираад, цагаа нь отгороод аарц болдог юм*; // Mo. sayilaqu

найлуур/ hāĕlūr (Aga., Khori.), **hāĕγūr** (Tunk., San.) *сайлуур, элхэг*: *сито, решето*; hāĕlūrār hāĕlaxa *сайлууpaap сайлах /шигших/*; emē̆ hāĕlūr *эмий сайлуур*; toṛxōĕŋ hāĕlūr *торхны сайлуур*; šüṛšūrē̆ hāčlūr *шүршүүрийн сайлуур*; // Mo. sayilaγur

найлуурдаха/ hāĕlūrdaxa (Aga., Khori.), **hāĕγūrdaxa** (Tunk., San.) *сайлуурдах*: *просеивать, сеять, просеивать сквозь сито*; talxa hāĕlūrdaxa *гурил сайлуурдах /шигших/*; talxalhaŋ em hāĕlūrdažā γaryaxa *талхалсан эм сайлуурдаж гаргах*; // Mo. sayilaγurdaqu

наймнарха/ hāčmhaṛxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sāčmsaṛxa** (Tson., Kham.) *саймширах, саймсрах*: *быть раболепным, заискивать, выслуживаться*; // Mo. sayimsuraqu

наймнархуу/ hāčmhaṛxū (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sāčmsaṛxū** (Kham., Tson.) *саймсруу, долгонцог*: *льстивый, подобострастный, угодливый, раболепный*; hāčmhaṛxū xủŋ *саймсруу хүн*; // Mo. sayisuraqau

найн/ hāčŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sāčŋ** (Kham., Tson.) *сайн*: *хороший, добрый*; hāčŋ mǫŕiŋ šėxendē, hāčŋ xủŋ

ńüdendō̄ *сайн морь чихэндээ, сайн хүн нүдэндээ*; ō̄rē̄ŋgō̄ hāěm mū talāěyi hāěsa ōělγožǫ, hāěŋ talā xůgžō̄žė, dutagdaltāě talā zahaxāěyi xėšē̄xe, tī̄gēhā ō̄rō̄ ō̄rī̄gō̄ xůmūžūlžė šàdaxa, enen busaḏhā xůmūžėl abxatāě nī̄lēd xůnē̄ xůmūžlī̄yė yėxē̄xeŋ dēšilūldeg yüm bāěna *өөрийнхөө сайн муу талыг сайтар ойлгож сайн талаа хогжүүлж, дутагдалтай талаа засахыг хичээх, тэгвэл өөрөө өөрийгөө хүмүүжүүлж чадах бөгөөд энэ нь бусдаас хүмүүжил авахтай нийлээд хүний хүмүүжлийг ихээхэн дээшлүүлдэг юм байна.* (ДГЗ); // Mo. sayin

hайрам/ hāěram (Aga., Khori., Tunk., San.) *сайрам, уруй: паводок*; xabarāě hāěram *хаврын сайрам*; urdahaŋ hāěram *урссан уруй*; 2. *шар усны үер: талая вода*; xabar saγāě hāěramāě egēl tůleg dunda *хавар цагийн шар усны үерийн ид бүүх үеэр*; 3. *шалбааг: лужа, сток дождевой воды*; hāěram togtoxo *шалбааг тогтох*; 4. *шар сүү: сыворотка*; ārsa saγānāě hāěram *аарц цагааны шар сүү*; // Mo. sayiram-a

hайри/ hāěŕi (Bar.) *сайн эр, ухаантан: молодец, умница*; hāěŕi bāěxa *сайн эр байх*; // Mo. sayin er-e

hайрхаха/ hāěr̰xaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sāěr̰xaxa** (Tson., Kham.) *сайрхах: хвастаться, похваляться*; hāěšàlxada hāěr̰xaxa *магтахад сайрхах*; ůtelheŋ xōěno zalūγā hāěr̰xaba *отолсон хойноо залуугаа сайрхав*; mū xůŋ ėdihenē hāěr̰xaxa, hāěŋ xůŋ yábahanā zuγālxa *муу хүн идсэнээ сайрхана, сайн хүн явснаа ярина*; // Mo. sayirqaqu

hайрхуу/ hāěr̰xū (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sāěr̰xū** (Kham., Tson.) *сайрхуу: хвастливый*; hāěr̰xū xůŋ hāxalzūr *сайрхуу хүн саахалзуур*; // Mo. sayirqau

hайса/ hāěsa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *сайтар: хорошо, как следует*; hāěsa xelexe *сайтар хэлэх*; hāěsa medexe *сайтар мэдэх*; āěraγā hāěsa bůlexe *айргаа сайтар бүлэх*; olon zondo yábaxadā uxāγā hāěsa bėxileltē̄, uhaŋ dalāěda yábaxadā oŋγosō hāěsa bėxileltē̄ *олон хүмүүс дунд явахдаа ухаанаа сайтар бэхлэлтэй, усан далайд явахдаа онгоцоо сайтар бэхлэлтэй.*

hайтай/ hāětāě (Khori., Aga., Tunk., San.) *сайтай: имеющий что-л, хорошее*; amta hāětāě амт сайтай; ama hāětāě *ам сайтай*; šànar hāětāě *чанар сайнтай*; hāětāě mūtāě *сайнтай муутай*; tiēd teremnē̄ hāětāěšyė mūtāěšyėl gē̄šā̄bdā *тэгээд тэр маань сайтай ч муутай ч л байдаг юм хойно доо*; // Mo. sayitai

hайхан/ hāěxaŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sāěxaŋ** (Kham., Tson.) *сайхан: красивый, прекрасный, прелестный*; ůnder hāěxaŋ sahatāě saγāŋ ūlī̄ŋ ezeŋ *өндөр сайхан цастай цагаан уулын эзэн*; hāěxaŋ hamaγatāěŋ hėšxel ůbšėŋ, hāěm moŕitōěŋ hūdal ůbšėŋ *сайхан эхнэртийн сэтгэл овчин, сайн морьтын суудал овчин*; // Mo. sayiqan

hайхашааха/ hāěxàšā̄xa (Khori., Aga.) 1. *сайхшаах: одобрять*; hāěxàšāŋ magtaxa *сайхшааж магтах*; 2. *бахархах, бахдах: признавать хорошим /или красивым/ любоваться*; hāěxàšāŋ xaraxa *бахдаж харах*; 3. *гоёшоох, талархах, сэтгэл татагдах: симпатизировать*; γǫyōr

хubsalhaŋ xūńi hāĕxášāžá **hažāxa** *гоё хувцасласан хүнийг талархаж дууриах*; 4. *сонирхох: любопытствовать, интересоваться*; urtīn dūyė hāĕxášān šáŋnaxa *уртын дуу сонирхон чагнах*; // Mo. sayiqasiyaqu

хайшаахха/ хāĕšāxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sāĕšāxa** (Kham., Tson.) *сайшаах: признавать хорошим, одобрять, рекомендовать*; hāěnīyė hāĕšāŋ demžĕxe *сайныг сайшаан дэмжих*; // Mo. sayisiyaqu

хайшалха/ хāĕšálxa I (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *сайнчлах, сайчлах: выбирать лучшее*; hāĕšálžá tūxe *сайнчлаж туух*; // Mo. sayičilaqu

хайшалха/ хāĕšálxa II (Khori., Aga.) *магтах сайшаах: одобрять, хвалить, опробировать*; hāĕšálxada hāĕŋxaxa *сайшаахад сайрхах*.

халаа/ халā (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **salā** (Kham., Tson.) *салаа: развилина, разветвление*; halā mūšėr *салаа мөчир*; halā eber *салаа эвэр*; halā halbar *салаа салбар*; halā hadáñg *салаа салтар*; xargīŋ halā *харгуйн салаа*; uhanāĕ halā *усны салаа*; hāĕnda xūŋxe xargī tōĕmtōĕ ùsōŋ, hāŋta xūŋxe xargī had tábihaŋ oloŋ halā haltaŋtāĕ bėšė gù *сайнд хүрэх зам тойм той цөөн, саарт хүрэх зам сад тавьсан олон салаа салбартай бус уу?* (ДГЗ); // Mo. salaŋ-a

халаабша/ халābšá (Tunk.) 1. *үгтүүрга: паз, шип*; sōli halābšá *байшингийн үгтүүрга*; 2. *оньс* (San.): *врезка в замок*; ūdenē halābšá *үүдний оньс*; 3. *салаавч*: (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *кукиш, фига*; halāŋār hātūlba **халābšār** mexelbe *салаагаар саатуулав, салаавчаар мэхлэв*; 0 halābšá ėdixe *салаавчтай хоцрох (юу ч олж долоохгүй хоосон хоцрох)*; // Mo. salaŋabči

халаабшалха/ халābšálxa (San.) *үгтүүргадах: соединять деревянные детали пазом*; halābšálžá bárīxa *үгтүүрга-даж барих*; 2. *сөөлжүүлэх, салаавчлах: вразбивку*; halābšálžá huraxa *салаавчлаж асуух*; 3. *салаавч өгөх: показывать кукиш*; ńolbožo bāĕžá halābšálxa *кукиш байж салаавчлах*; // Mo. salaŋabčilaqu

халаахан/ халāxaŋ (Aga., Khori.) *ам: вилочка*; hamaŋadāĕ gezegedē zūdeg tūibāĕŋ halāxáńīyė alxa gĕžė nereledeg *эхнэрүүдийн гэзгэндээ зүүдэг туйвын ацыг ахх гэж нэрлэдэг*.

халавран/ halawtraŋ (Bar.) *салбан сархиаг: очень дырявый*; halawtraŋ šūdāĕ *салбан сархиаг шуудай*; halawtraŋ xubsahu *салбархай навсгар хувцас*.

халай/ халāĕ (Aga., Khori., Tunk., San.), **salāĕ** (Tson., Kham.) *салай: слизь на теле новорожденного теленка*; mal tūrūmsōrō tūlēŋgē bùxī bėyīŋ halāĕyė doložo seberedleg yūme *мал төллөвгийн төлийнхөө бүхий л биеийн салайг долоож цэвэрлэдэг юм*; // Mo. salai

халаң/ халаŋ (Khori., Aga., Tunk., San.), **salaŋ** (Tson., Bar.) *салаң: неопрятный, неряшливый, неаккуратный, небрежный, халатный*; halaŋ xūŋ *салаң хүн*; **halaŋ** yábadal *салаң явдал*; // Mo. salang

халаха/ халаха (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **salaxa** (Kham., Tson.) 1. *салах: расходиться, разобщаться*; halaxa gĕšė hamūraxīŋ nere *салах гэдэг самуурахын*

нэр; nādažà ùdeheŋ tānaṛhā nahandāš yāžà halaxam dā *наадаж оссон та нараасаа насандаа ч яаж салах вэ дээ*; 2. *өнгөрөх, дуусах*: *пропадать, погибать, рушиться*; xamag nāědabàŕi halā *хамаг найдвар өнгөрлоо*; 3. *тасрах, барагдах*: *уничтожаться, распадаться, приходить в упадок*; xülēxe arγam halā *хүлээх арга тасарлаа*; šoṛtō hula halaxa *хохиндоо хоосон хоцрох*; 4. *салах*: *как модальный гл. употр. для обозначения обязательного совершения действия с соед и разделит, деепричас* abšà halaxa *авч салах*; ùgšė halaxa *өгч салах*; xėžė halaxa *хийж салах*; mēl xùdelēd halaxa *зүгээр л ажиллаад салах*; // Mo. salqu

halбадаhан/ halbadahaŋ (Tunk.) *салбан*: *листник книжки /части желудка жвачных/*; dabā dabādla boro gėžė tābàŕi xadā halbadahàńi tābàŕi *даваа даваад л шавар гэж оньсого болбол салбангийн оньсого*.

halбарга/ halbarγa (Khori.) */загас/ Булуу цагаан, салбарс*: *сазан*; halbarγa zaγahaŋ *булуу цагаан загас*.

halбаа/ halwā (Bar.) *салаа мөчир*: *ответвление*; halā halwā modondo hāěxan dūtī̄ γurγaldāě *салаа салбар модонд сайхан дуутай гургалдай*.

halгай/ halγāě (Bar., Aga., Khori.) *солгой*: *левша, левый /о руке/, левая сторона*; halγāě γar *солгой гар*; halγāě xatàŕi *солгой хатираа*; halγāě eṛšėtē̄ dēhe *солгой эрчтэй дээс*; γolōě halγāě tala *голын солгой тал*; // Mo. soluγai

hald: **hald gexe** (Khori., Aga.) *сал хийх*: *говорить о резком движении*; hald gēd hūšàxa *сал хийгээд суучхах*.

halирха/ hàĺiraxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sàĺiṛxa** (Tson., Kham.) *сажлах*: *с трудом передвигаться. еле волочить ноги, еле тащиться*; arāě šàmāě hàĺiṛhār dùteleŋ yėrbe *чүү чамай сажилсаар дөтлөн ирэв*.

halмаа/ halmā (Tunk., San.) *салмаа*: *длинные рыжие волосы на конце хвоста у оленя /употреблявшиеся вместо цветных ниток для вышивания узоров на голенищах чулок и унтов/*; buγāěŋ hūlē̄ ugta uryahaŋ uta xara ùheŋ halmā gē̄šė *бугын сүүлний үгт ургасан урт хар үс салмаа гэдэг*; // Mo. salmaγ-a

halтаа/ haltā (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **saltā** (Tson., Kham.) *салтаа*: *тазовая полость, промежность*; ùmednē haltā *өмдний салтаа*; // Mo. saltaγ-a

halтаавши/ haltāwši (Bar.) *бандага, алавч*: *бандаж*; ùmùd ùgī̄ haltāwšitāě, dēlgūi xantāstāě gūižė γarā *өмдгүй бандагатай, дээлгүй хантаазтай гүйж гарлаа*; // Mo. saltaγabči

halтаганаха/ haltaγanaxa (Aga., Khori., Bar.), **saltaγanaxa** (Tson., Kham.) *савсагнах*: *слишком любопытствовать, вести легкомысленно*; hàžāldàžà haltaγanaxa *дууриаж савсагнах*; daxažà haltaγanaxa *дагаж савсагнах*; xüńi daxažà bū haltaγana! *хүнийг дагаж битгий савсагна!*; // Mo. saltaγanaqu

halхи/ hàĺxi (Bar.), **haĺtàŋ** (Khori., Aga., San.), **haĺsiŋ** (Tunk.), **sàĺxi** (Tson.), **sàĺki** (Kham.) 1. *салхи*: *ветер*; hàĺxi xī̄ *салхи хий*; hàĺxi γaṛxa *салхи гарах*; hàĺxim būxa *салхи салхилах*; teneg xùnēr xelseltegüi, teŋrī̄ŋ hàĺxinār temseltegüi *тэнэг хүнтэй хэлцэшгүй, тэнгэрийн салхитай тэмцэш-*

гүй; γalzū noxōě hàĺxin dorohō *галзуу нохой салхин дороос*; hàĺxi abxa *салхи авах*; hàĺxi abxa *салхи авах /сэрэмжлэх/*; hàĺxi zàĺyàxa *салхи залгих /хэсэх, тэнэх/*; hàĺxināě ùĺèhen tēši *салхины үлээсэн тийш /тогтворгүй/*; 2. *салхин: ветряной*; hàĺxin tērme *салхин тээрэм*; // Mo. salkin

halxilxa/ hàĺxilxa ~ **hàĺtilxa** (Aga., Khori.), **hàĺsilxa** (Tunk., San.), **sàĺxilxa** (Tson.), **sàĺkilxa** (Kham.) *салхилах: дуть-о ветре*; zūnhē haĺxilāhā xura oroxo *зүүнээс салхилбал хур орно*; // Mo. salkilaqu

hal'/ hàĺ bụĺ (Bar.) *салан задгай: неаккуратный, небрежный халатный*; hàĺ bụĺxaŋ bolxohō bèši xurdan ọyọxo yüm bilē *салан задгай болохоос биш хурдан оёх юм билээ*. 2. *дэл, сул: беспорядок, безнадзорность*; hàĺ bụĺ xàyàxa *дэл сул хаях*; yümē hàĺ bụĺ bāělγaxa *юмаа дэл сул замбараагүй байлгах*.

halmalzaxa/ hàĺmalzaxa (Khori., Aga.) *шармилзах: двигаться /о коже худой тощей щеки/*; xasarāě araha hàĺmalzaxa *хацрын арьс шармилзах*.

ham/ ham (Khori., Aga., Tunk., San.), **sam** (Tson., Kham.) *сам: гребень, гребёнка, расчёска*; ùhenē ham *усний сам*; hamaγaŋ xùŋ ham šūrē èĺi zadaγāě bāělγaxagūi, xùntē andaldaxagūi, andaldāhā nahā bụĺāsaldahaŋ, bōhe xiūrha bèdèŕheŋ šèŋgi buzar yümem bolxo gèžè sēreldeg *эхнэр хүн сам шүүрээ ил задгай байлгахгүй, хүнтэй солилцохгүй, солилцвол насаа булаацалдсан, боос хуурс эрсэн шиг бузар юм болно гэж цээрлэдэг*; ham šèŋgi hadàŕigxaŋ, hara šèŋgi tùxèŕōxeŋ *сам шиг садархай сар шиг дугаргий /тэрэгний дугуй/*; // Mo. sam

hama/ hama (Aga., Khori.), **sama** (Kham.) *лхам: Балдан Лхамо-Шридеви*; šèn̄īn negenē ùglōgūr erte, ūrē sāěžà èxilxede, hama sàxiūsaŋ dērehē būžà, ńüde sabšàxa zūra altan delexeyè γurba dàxin tōěrožọ, èŕyèŋ xaradag gelsexe *шинийн нэгний өглөөгүүр эрт, үүр цайж эхэлмэгц, Лхам сахиус дээрээс бууж, нүд цавчих зуур алтан дэлхийг гурав дахин тойрч эргэн хардаг гэлцдэг*; // Mo. lhamu

hamalxa/ hamalxa (Bar.) *сүйдэх, бусних: разоряться, растратиться, издержаться*; mọŕindō xàyàgdād xamag yümen hamalžà hūid boldž bāěn *мориндоо хаягдаад хамаг юм нь буснаж сүйд болж байна*.

hamarxa/ hamarxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **samarxa** (Tson., Kham.) *самрах: мешать, перемешивать /напр какие-л жидкости /* hù hamarxa *сүү самрах*; sāě hamarxa *цай самрах*; 2. *холих, самрах: путать, смешивать*; talxa hamarxa *гурил самрах*; 3. *будлих, самуурах: путаться, ошибаться*; tōγō hamarxa *тоогоо самуурах*; 4. *самрах, самардах: хвататься когтями /о хищных зверях/ хвататься, цепляться за что-л*; mūra xulγanāyè hamarxa *муур хулганыг самрах*; 5. *самрах, сэлэх: плавать, плыть*; uhanda hamarxa усанд самрах; noxōě hamarāγār hamarxa *нохой самраагаар самрах*; // Mo. samurqu

hamarha(н)/ hamarha(ŋ) (Tunk., San.) *самар: кедровые орехи*; hamarha tūxe *самар түүх*; hamarha semexe *самар цөмөх*; hamarhàńi èdēŋ *самрын идээ*; hamarha hògenexe *самар түнших*;

hamaṛhanāč sonsoγŏč *самрын боргоцой*; // Mo. samur

hамбаа/ hambā (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sambā** (Khori., Aga.) *самбаа: подходящий момент, удобный случай*; mū ere hambāγā oloxogüi gėžė xūšånāč ůneŋ ůge, xā̆yā̆šiyėhā hanažå yåbaxada ůlūse yůmeŋ yůŋ xana *муу эр самбаагаа олохгүй гэж хүүчны үнэн үг, хааяа ч болов санаж явахад илүүц юм юун билээ.* (ДГЗ); Mo. sambay-a

hамбай/ hambāč (Khori., Aga., Bar.), **hamnāč** (Tunk., San.), **sambāč** (Tson., Kham.) 1. *хохол, самбай: чёлка*; baglā hambāčtāč boro ulāŋ *баглаа хохолтой бор улаан*; 2. *самбай: чуб, оставленный на темени при стрижке мальчиков*; xůbūŋ ürī̆ŋ ůhe xāčšålxadā zulāč dēren tebxerxenēr ůlōheŋ ůheŋ hambāč *ховгүүн үрийн сэвлэг үргэхдээ зулай дээр нь тэвхийлгэн үлдээсэн самбай*; bōmolxoŋ hambāčtāč boro ulāxaŋ bolod taxārā yålarūlna, boldomtōč xåńilhaŋ amaragńi borōnzolo altārā yålarūlna *боомолхон самбайтай бор улаанхан болд тахаараа гялруулна, болмоор ханилсан амраг минь бороо л алтаараа гялруулна.* (БАД); // Mo. sambai

hамга(н)/ hamaγa(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.), **samaγa(ŋ)** (Tson., Kham.) *эхнэр* 1. *жена*; hamaγa abxa *эхнэр авах*; hamaγam bolxo *эхнэр болох*; tůrūšė hamaγaŋ *түрүүчийн эхнэр*; xōčto hamaγaŋ *хойт эхнэр*; azaγa unahaŋ xůŋ ůderṭē bardaŋ, hamaγa abahaŋ xůŋ žėldē bardaŋ *азарга унасан хүн одоотоо бардам, эхнэр авсан хүн жилдээ бардам*; zuhag yåmāŋ zuγāŋ ebertēlād zudada dā̆ŕigdād xoyor ebertē bolbo (hamaγaŋ bolxo) *зусаг ямаа зургаан өвөртэй байснаа зудад дайрагдаад хоёр өвөртэй болов (эхнэр болох)*; 2. *женский*; hamaγan degel *эхнэр дээл*; hamaγaŋ xuḃsaha *эхнэр хувцас*; hamaγadāč šåra naraŋ *намрын шар нар*; 3. *самган: старуха*; hamaγam būral ėžī̆gē saγāŋ xadaγār zolγoyo *самган буурал ижийгээ цагаан хадгаар золгоё.* (БАД); // Mo. samaγan

hами/ hami (Khori., Aga.), **sami** (Kham.) *цавь: пах*; šǫno huγa håmā̆rā ụĺidag *чоно суга цавиараа ульдаг*; // Mo. čabi

hан/ haŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *сан: ладан, фимиам*; haŋ tåbixa *сан тавих*; 2. *утлага: воскурение фимиама*; haŋ tåbižå utaxa *сан тавьж утах*; xaŋγal haŋ *анхилуун сан*; // Mo. sang

hанаа(н)/ hanā(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *санаа: мысль, дума, намерение*; xoroto hanāŋ *хорт санаа*; hanā hāčŋ hā zåyā̆ hāčŋ *санаа сайн бол заяа сайн*; ůderē hanāŋ hüńī̆ń zūdeŋ *одрийн бодол шөнийн зүүд*; hāčŋ xůŋ hanāγārā *сайн хүн санаагаараа.* (ШАХ); hanā ůnōŋ bolxo *санаа оноо болох*; hanā zoboxo *санаа зовох*; hanā aldaxa *санаа алдах*; hanā amaṛxa *санаа амрах*; hanā zahaxa *санаа засах*; hanānāč zoboloŋ *санааны зовлон*; hanānāč γarza *санааны гарз*; bå̀yåm bolxo zåyā̆nāč, noyǫm bolxo hanānāč *баян болох заяаны ноён болох санааны*; hanām bāčγād hǫyō xůṛxegüi *санаа байгаад сачий хүрэхгүй*; alag noxōčŋ hanāŋ alagšī̆ŋ xůtelde *алаг нохойн санаа Алагчийн хотолд ~ бах мэлхийн санаа далайд, бандийн санаа ширээнд*; // Mo. sanay-a

hанаатай/ hanātāč (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sanātāč** (Kham., Tson.) *санаатай* 1. *имеющий какую-л мысль /или намерение/*; saγāŋ yėxe hanātāč *цагаан их санаатай*; 2. *санаатай: обладающий характером*; burū hanātāč xůnde žårgal

zolo tudadaggüi *буруу санаатай хүнд зол жаргал тусахгүй*; 3. *санаатай*: *с прич. буд. вр. выражает намерение совершить действие думать, предполагать, намереваться сделать что-л*; xōrȯldexe hanātāĕ yėrē hembi *ярилцах санаатай ирсэн юм сан*; // Mo. sanaγatai

hanaашархаха/ hanāšȧ̆rxaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sanāšȧ̆rxaxa** (Tson., Kham.) *санаашихах*: *беспокоиться, тревожиться, заботиться*; hāĕŋ xůŋ xůnde hanāšȧ̆rxaxa, mū xůŋ yūmede hanāšȧ̆rxaxa *сайн хүн хүнд санаашина, муу хүн юманд санаашина*; // Mo. sanaγasiraqaqu

hanагалзаха/ hanaγalzaxa (Aga., Khori.) *санагалзах*: *грезить, мечтать, постоянно думать, размышлять, лелеять*; soxom īme ụšȧ̆rhā hanāŋ sedxilē xubālsaŋ xōreldežė, mủnō xereg bolγoxon yā̆raltāĕdā bėšėšyihā ủxehenēm xōĕno üŕi ášà ta nar̆tam ủnetēde tōsogdožọ, ủgūlheŋ ủge nexeŋ hexegdežė, ủŋger̆heŋ mủnōnēxitėyē xarγūlaŋ hanaγalzaxayā̆šyi maγad bėšė ābāĕ geheŋ hanāγār bėšēšėmńi ene xàyàm *чухам ийм учраас санаа сэтгэлээ хуваалцан ярьж оноо хэрэг болгох нь яаралтайдаа биш ч гэсэн үхсэний минь хойно үр ач та нарт үнэтэйд тооцогдож, огүүлсэн үг нэхэн сохогдож, онгорсон онооний-хтэйгээ харьцуулан санагалзах ч юуны магад гэсэн санаагаар бичиж байгаа минь энэ юм аа*! (ДГЗ); // Mo. sanaγaljaqu

hanaxa/ hanaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sanaxa** (Tson., Kham.) 1. *санах*: *думать, полагать, считать*; utaxaŋ ulzī̆ŋγā xargī̆da unagšȧ̆yā̆ tàbilūlahāĕb gežė hananab *үртхан Улзынхаа харгуйд унагчаан довтолгох сон гэж санана.* (БАД); 2. *дурсах, санах*: *помнить, вспоминать, припоминать*; zọŕiγō ńisāhā zoboloŋgūigō̆r xargī̆ŋ xȧ̀žūγār xaraŋxī̆ urū hėyėgūi ȧŕilžȧ hurag taharba geheŋ žȧm yọhōĕyi hāĕsa hanaŋ hanaltāĕ *зоригоо няцвал зовлонгүйгээр замын хажуугаар харанхуй уруу сэг зэмгүй арилж сураг тасрав гэсэн жам ёсыг сайтар санан саналтай.* (ДГЗ); 3. *санах, мороодох*: *скучать, тосковать*; oro ńụtaγā hanaxa *орон нутгаа санах*; amarag γansȧ̀yā̆ hanā gù *амраг ганцаа санаа юу.* (БАД); 4. *гэж байна, шахах, алдах*: *выражает нахождение на грани совершения какого-л действия едва, чуть*; unaxā hanažȧ̀ bāĕna *унах гэж байна*; uilaxā hanažȧ̀ hūna *уйлах шахаж сууна*; borō oroxō hanāltāĕ *бороо орох гэж байна уу даа*; // Mo. sanaqu

hангадаха/ haŋγadaxa (Khori., Aga.) *тэлэх*: *распяливать, растягивать /шкуру/*; arahī̆n haŋγadažȧ̀ xatāγād xudaldaxab *арьсыг нь тэлж хатаагаад худалдана.*

hандархай/ handar̆xāĕ (Khori., Aga.) *сандархай*: *разбросанный, раскиданный, находящийся в беспорядке*; handar̆xāĕyiŋ zalγūlaxa *сандархайг нь залгуулах*; // Mo. sandurqai

hанжаха/ hanžȧ̀xa (Khori., Aga., Tunk., San.) *санжих*: *свешиваться, висеть, отвисать, свисать*; šėxenē̆ urda tē bāĕxār mủŋgō̆r gù ȧĺi šürō̆r xeheŋ xọyọr tobšọ darūlγāĕŋ xọyọr tēxene hanžȧdag heŋ *чихний өмнө талд байхаар мөнгөөр юмуу шүрээр хийсэн хоёр товч даруулгын хоёр талаар санждаг сан*; // Mo. sanjiqu

hанжуурга/ hanžūrγa (Khori., Aga.) *унжлага*: *что-либо висящее*: *кисти /у шлеи/*; xōĕγō xōĕγō xōĕγōlōĕ xọŕin tabaŋ hanžūrγa hanžūrγàyā̆ tolondo her̆heŋ harnaŋ

xataryā *хойгоо хойгоо хойгоолой, хорин таван унжлага, унжилгынхаа туяанд сэрсэгнэн сарсагнан бужиглэе.* (ЁНД); // Mo. sanjiyury-a

ханшаг/ hanšåg (Khori., Aga.) *санчиг: две полоски волос, оставленные после стрижки над ушами ребенка*; xūgedē ùhe tùrūšīŋxiyē xāĕšålxadā xọyọr šėxen dēren ūlōheŋ zurūd ùheŋ hanšåg gēšė *хүүхдийн даахь үргээхдээ хоёр чихэн дээр нь үлдээсэн эвэр үс санчиг гэдэг*; 2. *санчиг үс: волосы на висках /у женщин/, пейсы висок*; šėbergeīīyė xọyọr hanšågtā darūlyahā šågtayaldag bāĕyā *шивэргэлийг хоёр санчигтаа даруулганаас зүүдэг байлаа*; // Mo. sančiy

ханшагта/ hanšågta (Khori., Aga.) *санчигтан: женщина*; Tunk. *эхнэр: жена*; hādagta xùŋ xutaya tēšē, hanšågta xùŋ xāĕšå tēšē *саадагтан хүтгэ тийшээ, санчигтан хайч тийшээ*; // Mo. sančiytu

ханьдизай/ hǻndizāĕ (San.) *санзай: растение, используемое для благовонных воскурений*; hǻndizāĕŋ xaŋyal ùnùr *санзайн анхилмал үнэр*; // Mo. sangjai

hap/ har (Khori., Aga., Tunk.), **sar** (Kham., Tson.) *сар: сарыч*; har šụbūŋ *сар шувуу*; // Mo. sar

нарабша/ harabšå (Aga., Khori., Tunk., San.), **sarawtši** (Tson., Kham.) 1. *сэвсэг: околыш, обшитый с лицевой стороны бархатом или шкуркой пушных зверей* tōrobšọ malyāĕŋ harabšå *тооровч малгайн сэвсэг*; 2. *саравч: козырёк*; malyāĕŋ harabšå *малгайн саравч*; 3. *бүрхүүл: абажур*; toryoŋ harabšåtāĕ šėrēgē deŋ *торгон бүрхүүлтэй ширээний чийдэн*; 4. *саравч: навес*; ūdenē harabšå *үүдний саравч*; // Mo. sarabči

haparap/ harayar (Khori., Aga., Tunk., San.), **sarayar** (Tson., Kham.) *сэргэр: растопыренный, широко расставленные, раздвинутые /о рогах/*; harayar eber *сэргэр эвэр*; // Mo. saryar

нарайха/ harāĕxa I (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sarāĕxa** (Tson., Kham.) *сарайх, сэрийх: быть растопыренным, растопыриваться, быть растпростёртым*; harāĕžå xaragdaxa *сарайж харагдана*; harāĕma yėxe ebertē hanžåma yėxe bōĕnogtōĕ buxa nọyọm bābāĕ *сарайсан их эвэртэй санжсан их шалантай Бух ноён баавай*; // Mo. sarayiqu

нарайха/ harāĕxa II (Khori., Aga.) *саравчлах: смотреть вдаль, приложив руку к глазам козырьком*; harāĕžå zogsoxo *саравчилж зогсох.*

hapa(н)/ hara(ŋ) I (Khori., Aga., Tunk., San.), **har** (Bar.), **sara** (Kham., Tson.) *сар*: 1. *луна*; tergel hara *тэргэл сар*; šėne hara *шинийн сар*; xūšå hara *хуучин сар*; harīŋ xürḗtexe *сар хүрээтэх*; 2. *месяц*; arba harīŋ yüheŋ *арван сарын есөн*; haradā xùrxe: *доити до скора родов*; *сараа гүйцээх*; hāĕnāĕ aldar harīŋ yazarhā, mūyāĕ mundar xonoyōĕ yazarhā gėžė ùge bībšügū, aràxi tamàxi, àĺi nege yažå yàbadalda ọ́rōsoldohom bāĕyāhātnāĕ dūldādla bāĕxa heŋ xa, dūldaham bāĕg gelē dosō hėšxelńi yàmar bāĕltāĕb, tīme yümīyē dūlāgūib, dūlaxàšyigūi xab gedegte ėtigeltē bāĕgšåb *сайны алдар сарын газраас, муугийн мундар хоногийн газраас гэж үг байдаг биш үү, архи, тамхи, аль нэгэн гаж явдалд орооцолдсон байвал тань дуулдаад л байхсан биз, дуулдсан байлаа*

гэхэд дотоод сэтгэл минь ямар байлтай билээ, тийм, юмыг дуулаагүй ээ дуулж сонсох ч үгүй болов уу гэдэгтээ итгэлтэй байдаг билээ би (ДГЗ); // Mo. sar-a, saran

наран/ haraŋ II (Bar.) *шүхэр*: *зонт, зонтик*; borōnī haraŋ *бороony шүхэр*; naranī haraŋ *нарны шүхэр*.

нарбаалжа/ harbālžà (Aga., Khori.) *сарваалж*: *бусины из полудрагоценных камней, пришиваемые по обе стороны полудрагоценных камней среднего ряда*; exener, basaγadāĕ malγāĕn darūlγāĕŋ γoldo šàxaltanūdāĕ dēre doron xadahaŋ ùŋgete šụlūnūd harbālžà gèžè neretē̆ *эхнэр охидын малгайн даруулганы голд шахалтнуудын доор доор нь хадсан онгот чулуунууд сарваалж гэж нэртэй.*

нарлаг/ harlag (Khori., Aga., Tunk., San.) *сарлаг*: *сарлык, як*; harlag xāĕnag *сарлаг, хайнаг*; harlag ùgel saha maltaxadā hāĕn, xūitende beṛxèšyèhā γàńi xalūŋ, ùlù xōlo, ùb̆šèŋ γurbāĕyè dāxadā mū *сарлаг овол цас малтахдаа сайн, хүйтэнд тэсвэртэй ч гэсэн гань халуун, ол хоол, овчин гурвыг даахдаа муу*; harlaγāĕ ùńēnē̆ urda xọyọr xùxē̆n darān xōĕto xọyọr xùxē̆n hāγāhā hāĕŋ *сарлагийн үнээний урд хоёр хохийг нь, дараа нь хойт хоёр хохийг нь саавал сайн*; ilaŋγàyā̆ šèberē borōtōĕdo harlaγāĕ buxa üńē̆ daxaxan erid nemegdedeg enē̆ńi harlaγāĕ buxa borōšọbo gexe *ялангуяа шивээ бороотойд сарлагийн бух үнээ дагах нь эрс нэмэгддэг үүнийг сарлагийн бух бороошив гэдэг*; // Mo. sarluγ

нарлах/ harlax (Bar.) *хоргоож хуцах*: *гавкать*; bùxéli hüńindō̆ noxōĕ harlād γarlā, labs̆i mī̆ŋgūi, γadzāγūr yūme yèrehеŋ bāĕxa *бүхэл шоножингоо нохой хоргоож хуцаад гарлаа, лав ч зүгээргүй, гадуур юм ирсэн байх аа.*

нармагшан/ harmagš̆àŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sarmagtš̆iŋ** (Tson., Kham.) *сармагчин*: *обезьяна*; harmagš̆àn šèŋgi xù hàžā̆xa *сармагчин шиг хүнийг дууриах*; // Mo. sarmaγčin

нартууд/ hartūd I *Хамниганы овог БР*: *Хамниганский род.*

нартууд/ haṛtūd II (Bar.) *ёгт уг*: *эзопов /ский/ язык*; haṛtūd ùgēr xara èĺigē̆ŋ xüńi xadžūd exe xū̆geŋ xọyọr yàŕilsaxa *ёгт үгээр хар элгийн хүний дэргэд эх хүүхэн хоёр ярилцах.*

нартуудлах/ haṛtūdlax (Bar.) *ёгт хэлээр ярих*: *говорить эзоповским языком*; haṛtūdlažà huraxadan haṛtūdār xọs̆ọgnọžọ bùtū̆ ùgēr dāĕrūldžà xelēd awax *ёгт хэлээр сурахад нь ёгтоор хошигноож, битүү үгээр дайруулж хэлээд авах.*

нартуул/ hartūl *Хамниганы овог БР*: *Хамниганский род.*

наруул/ harūl (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sarūl** (Tson., Kham.) *сарүүл*: *светлый, ясный*; harūl uxāŋ *сарүүл ухаан*; harī̆ŋ harūlda xulγāĕšàn duragüi *сарны гэрэлд хулгайч дургүй*; // Mọ. saraγul

нархад/ haṛxad (Aga., Khori., Tunk., San.), **saṛxad** (Kham., Tson.) *сархад*: *вино, крепкое вино из проса*; xergē̆ ezeŋ, xeŋgergē̆ dọxūr, xerū̆lē̆ sedeb bolhoŋ xesū̆ neretē̆ yūmbe gexede aràxi haṛxad, xoloxonūr dülèžè dùlū̆ yàbāhātnāĕ xereg yàbadal urūγā bèsè ōdō̆, xī̆mọŕi zolbōtnōĕ dōsō bèsè dēsē̆ hergelem bāĕxa žàmā daxanābdā *хэргийн эзэн, хэнгэргийн*

дохиур, хэрүүлийн сэдэв болсон хэцүү нэрт юу вэ гэвэл архи сархад холхонуур дөлж долүү явбал тань хэрэг явдал үрүүгаа биш оодоо, хийморь золбоо тань доошоо биш дээшээ сэргэлэн байх жамаа дагах буй заа. (ДГЗ); // Mo. sarqud

hархайха/ haṛxāĕxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **saṛxāĕxa** (Tson.) 1. *архайх, дархайх: быть громоздким*; malāĕ hėyė haṛxāĕžà xebtexe *малын сэг архайж хэвтэх*; 2. *арвайх, сарвайх: быть растопыренным*; haṛxāĕhaŋ gėšū *сарвайсан гишүү*; // Mo. sarqayiqu

hархинсаг/ hàṛxinsag (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **saṛkintsak** (Kham.) *сархинаг: книжка /часть желудка жвачных животных/*; mixa tatād, hoŋgino, dabaha, maŋgir nemēd seberlehen haṛxin-sayāĕ halbam bėŕide xabšūlžà amharīn utahār bōžọ beledxeheŋ mixaŋ xōlo haṛxinsagtāĕ mixaŋ gėžė neretē *махаа татаад, сонгино, давс, мангир нэмээд цэвэрлэсэн сархинагийн салбан бүрт хавчуулж амсрыг нь үтсаар бооож бэлдсэн махан хоол сархинагтай мах гэж нэртэй*; dalāĕ lamīm bùtōheŋ dalaŋ dabxar piŋxūza gēšė tābàŕi hàṛxinsag *далай ламын бүтээсэн далан давхар бяцхууз гэдэг нь сархинаг*; yādag gēšėb hàṛxinsag *яадаг юм бэ, сархинаг*; // Mo. sarkinaγ

hархуу/ haṛxū (Khori., Aga., Bar.) 1. *шаралхуу: задиристый*; haṛxū zaŋ *шаралхуу зан*; 2. *үрэлгэн: расточительный*; ümende haṛxū *юманд үрэлгэн.*

hарьганаха/ hàŕγanaxa (Bar.) *сайрганах: ходить криво*; hàŕγanadž alxax *сайрганаж алхах*; 2. *савирах: течь струйкой, стекать каплями, протекать*; šēhenīn hàŕγanaxa *шээс нь савирах*; 3. *ярваганах, уравганах: гримасничать*; hàŕiγanaxa họŕiγonoxo *ярваганах ятганах.*

hарьдаг/ hàŕdag (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sàŕidag** (Tson., Kham.) *сарьдаг: голец, безлесная горная вершина, покрытая вечным снегом*; hanāńīn hàŕdaγāĕ sāγūr *санаа нь сарьдгийн цаагуур*; // Mo. saridaγ

hарьмай/ hàŕmāĕ (Khori., Aga., Tunk., San.), **hàŕimdag** (Bar.), **sàŕimāĕ** (Kham., Tson.) *сармай: овчина /или козлина/ без ворса*; hàŕmāĕ degel *сармай дээл: нагольный тулуп*; hàŕmāĕ degel dūyē bàŕixagüi *сармай дээл салхи барихгүй*; xire dag bolšọhoŋ hàŕmāĕ degeltē zụbiγar xüxe hamaγaŋ *хир даг болчихсон сармай дээлтэй цонхигор хөх эхнэр*; ùbdeg sōṛxōĕ hàŕmāĕ ùmùdeŋ *овдөг цоорхой сармай омд*; 2. *сармай аргал: летний сухой помёт*; xataham bāĕγā hāńi arγal, xaṛšàγar bāĕγā hāńi hàŕmāĕ *хатсан байвал аргал, харчгар байвал сармай*; // Mo. sarmai

hарьһан/ hàŕhaŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *сарьс: замша, шагрень, сафьян*; ùhīn zulmāγād nimgexenēr eldeheŋ xọńi, yàmā, tuγulāĕ arahāĕyė hàŕhaŋ gexe *үсийг нь зулмаад нимгэхнээр элдсэн хонь, ямаа, тугалын арьсыг сарьс гэдэг*; 2. *сарьс: перепонка, мембрана, пергамент*; γalū nuγahanāĕ hàŕhaŋ *галуу нугасны сарьс*; 3. *сээтэгнүүр: кокетка, ветреница*; hàŕham basaγaŋ *сээтэгнүүр охин*; ◊ hàŕha erbēxē *сарьсан багваахай*; // Mo. sarisun

hарюу/ hàŕū (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sàŕū** (Kham., Tson.) *сарюу, сарий: кривой, косой, неправильный*; hàŕū

yàbadalī̆n zalaŋ xele *сарий явдлыг нь залан хэл*; erī̆m mū toxomō hàŕū toxoxo, emē̆m mū toγōγō hàŕū tàbixa *эрийн муу тохмоо сарий тохдог, эмийн муу тогоогоо хэлтгий тавьдаг*; // Mo. sariu

hархяаг/ hàŕxā̆g (Khori., Aga.), **samardag** (Tson.) *самалдаг: пластинки, образующие носовые ходы, хрящевые*; xamarāĕ hàŕxā̆g *хамрын самалдаг.*

hатаарууллха/ hatārūlxa (Khori., Aga.), **satārūlxa** (Kham., Tson.) *сатаарууллах: успокаивать, отвлекать*; narāĕ üxibū̆nē baŗxiŗxada, eldeb aryār hātūlxa, baŗxiŗxāĕn boĺūlxāĕyi oroldoxo bolō hā hatārūlxa *нярай хүүхдийн уйлахад, элдэв аргаар саатуулж, уйлахыг нь болиулахыг оролдвол сатаарууллах*; // Mo. sataγaraγulqu

hатаарха/ hatāŗxa (Khori., Aga., Bar.), **satāŗxa** (Kham., Tson.) *сатаарах: успокаиваться /о плачущем ребёнке/*; žā̆ zā̆xaŋ ėdixe yūme ùgšė baha ene terē̆ńi xarūlhār bāĕtar žā̆xaŋ hatārād ūilaxā boĺō *жаал жуул идэх юм өгч бас энэ тэрийг харуулсаар байтал жаахан сатааруулаад уйлахаа байлаа*; // Mo. sataγaraqu

hахай/ hахāĕ: hахāĕ halag (Khori., Aga.) *сандуу мэндүү, санд мэнд: беспорядочно, в суматохе, растерянно*; megdū̆ tùrgō̆r geŗtē yèremsērē beleŋ ėdē̆ŋ bāĕγā hā̆ńi xalūŋ xūitō̆r hā̆ńšiyi xamāgūi haxāĕ halag, handa mendēr dēre dērehēn xalbaγadaxa gù, otolžọ ùmxùlxen xotodo toŋ gemtē gē̆šī hanažà ùder xalāhaŋ xōlo ėdiŋgūi, yàmaŗšiyihā baγaxanār burda bāĕsar busalγažà šànād, ā̆ĺixanār xalbaγadažà ėdixe gē̆šė xọžọmō ėĺū̆r mendede tuhatāĕ gedeg *тэвдүү яруу гэртээ ирмэгцээ бэлэн хоол байвал нь халуун хүйтнээр ч болсон хамаагүй яарч сандран сандуу мэндүү дээр дээрээс нь халбагадах буюу огтчиж умхлэх нь ходоодонд тун гэмтэй гэдгийг санаж, өдөр халаасан хоол идэлгүй, ямар ч болсон бага зэргээр бурдхийтэл буцалгаж чанаад, аажуухан халбагадаж идэх нь хожмоо эрүүл мэндэд тустай гэдэг.* (ДГЗ)

hахал/ haxal (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **saxal** (Kham., Tson.) 1. *сахал: борода, усы*; yàmāŋ haxal *ямаан сахал*; họyō haxal *соёо сахал*; xirbē haxal *ширвээ сахал*; ùnegeŋ hū̆lē geŗšė tataba, ùbegeŋ haxalā geŗšė bàŕiba *үнэг сүүлээ гэрч татав, өвгөн сахлаа гэрч барив*; 2. *усики, плети /у растений/*; hoŋyọnī̆ŋ haxal *сонгинын сахал*; haxal ùbeheŋ *сахал өвс*; haxal ùbehetē̆ γazar *сахал өвстэй газар*; ◊ haxal xùdelgexe *сахал хөдөлгөх (юм идэх)*; // Mo. saqal

hахилга/ hàxilγa (Aga., Khori., Tunk., San.) *сахилга: дисциплина, соблюдение дисциплины*; xùbū̆mńi! sėŕigē̆ hàxilγa žụrum, hurγūĺi erdimden hāĕsa žüdxexe yümešėbī̆, ùxùxùgūi bėyė ùgūi gegšēr xā̆yā̆ zùdexe zoboxogūi bėyė gėžė xāna bāĕgšà hembe, soxom tehebėŕi zọŕig, dabaxa teb̆šē̆ŕi, xùnē̆ xùbū̆nē̆ zọŕigto žėšē̆gēr xatūžàŋ xeb̆šėxe gē̆šėle bāĕna *миний хүү цэргийн сахилга журам сургууль эрдэмд нь чармайн зүтгэх юм шүү, үхэхгүй бие үгүй гэгчээр хааяа зүдрэх зовохгүй бие гэж хаана байх билээ, гагцхүү тэсвэр зориг, давах тэвчээр, хүний хүүгийн зоригт жишээгээр хатуужин хэвших гэгч л байна.* (ДГЗ); // Mo. sakilγ-a

hахиха/ hàxixa (Khori., Aga., San., Bar.), **sàxixa** (Tson.), **saŝixa** (Tunk.), **sàkixa** (Kham.) 1. *сахих: охранять, караулить, сторожить, стеречь*; gerē muxar hàxixa

...ŋ хар сахих; ug ùndehe hàxixa ...ēto xùbūndē *үг үндэс сахих үхаан ...* хүүдэг; 2. *харах*: *ухаживатъ, ...ривать за кем-л*; ùbšēŋ xù hàxixa *...* *хүнийг сахих*; 3. *отох*: *ожидать, ...идать*: hàxižà xūlēxe *сахиж хүлээх*; xəšīŋ xūxənəg hàxi hàxihār xubχāē ùnegen ...ə ùxebe *хүүхэн хүүхэг сахисаар үхэж үлэг мүрэж үлэв*; // Mo. sakiqu

hаŋŋ hаxū (Khori., Aga.) *сахуу*: *...ивчин*: haxū ùbešēŋ tudaxa *өвчин* ...: haxūhā uriḏšālaŋ hergīlxe tàrā *сахуулах урьдчилан сэргийлэх тариа*; // Mo. saqu

hаŋŋул hàxiūl (Aga., Khori., Tunk., San.) *сахуул*: *...раска*; hàxiūl manāšà *сахуул* ...: hàxiūl āēl *сахуул айл*; geri hàxiūl (Tunk.) *эхнэр*: *жена*; // Mo. sakiŋul

hаŋŋуһа(ŋ) hàxiūha(ŋ) (Khori., Aga.) *сахуу*: *...писчан, гений хранитель*; hàxiūhendā dāḏxaxa *сахуусандаа даатгах*; hàxiūha zīxe сахиус зүүх; hàxiūha zalaxa *сахиус залах*; // Mo. sakiŋulsun

hаŋ hàŋà I (Khori., Aga., Tunk., San.) *сая*: *только что, вот сейчас, сию минуту*; hàŋà boltor *сая болтол*; hàŋà xada *сая бэлэн*; hàŋà nāšà enēgūr ŋàbāgūib *сая ...* зүүгээр би явааглүй; turŋār hàŋà *сая ...*үүнд; būñ hàŋàxaŋ *бүр саяхан*; ...ō hàŋà *өнөө сая*; mene hàŋà *тун сая*; Mo. saŋi

hаŋ hàŋà II (Khori., Aga., Tunk., San.) *сая хэлэлцэх*: hàŋà hàŋà xùn zoŋ *сая сая ...эх*; // Mo. saŋ-a

hиирэгэр hīber (Khori., Aga., Tunk., San.) *...үхэн суулга*: *невысокая кадушка для ...ловки кувшина с водкой*; toŋō nerexede xūiteŋ uha xēd zosōn taŋxa hūlŋadag taḇxaŋar modoŋ amhaŋta hīber gèžè neretē *тогоо нэрэхэд хүйтэн ус хийгээд дотор нь тэнх суулгадаг тавхаг модон суулга сийвэр /хариулгын суулга/ гэж нэртэй*.

hиизгэй/ hīdzgē (Bar.) *сийрэг*: *негустой, редкий, разреженный*; boŋsō hīdzgē ólgōrī *борцоо сийрэг өлгөөрэй*; āĕrūlā hīdzgē tàbi! *аарууллаа сийрэг тавь!*; āēl àmitaŋ hīdzgē ŋazar *айл амьтан сийрэг газар*.

hиилэхэ/ hīlexe (Aga., Khori., Tunk., San.), **sīlexe** (Tson., Kham.) *сийлэх*: *резать по дереву, делать насечку, насечь, вырезать, покрывать резьбой*; bar hīlexe *бар сийлэх*; temdeg hīlexe *тэмдэг сийлэх*; uŋalza hīlexe *уналз сийлэх*; 2. *сийлбэрлэх*: *гравировать*; tùmùr dēre hīlexe *төмөр дээр сийлэх*; šụlūŋ xadanda hīlexe *чулуун хаданд сийлэх*; 3. *сийчих*: *надрезать варящееся мясо*; mixa herēgēr xaḏxaŋ ŋarŋād xutaŋār hīlēd hōrgeŋ xexe *мах сэрээгээр хатган гаргаад, хүтгээр сийчээд, бүцаасс үйх*; 4. *ухаан сийлэх*: *хитрить*; uxāŋ hīlžè xeheŋ ụ̄meŋ *ухаан сийлэх хийсэн юм*; // Mo. seŋilkū

hиинэг/ hīneg (Khori., Aga.) *багзаг*: *кастрированный козёл*; ŋàmānāē tùl ŋurbaḏxi namaŋtā eren hīneg, emen zuhag boldog *яманы тэл гуравдаль намартаа эр нь багзаг эм нь зүсэг болдог*; 2. hīneg (Bar.) *ирэг, бүдүүн эр хонь*: *валух, кастрированный баран*; xusa hīneg xoŋoŋ *хүц эр хонь хоёр*.

hиирэгэр hīreger (Khori., Aga.) *сийргэр*: *просвечивающий*: hīreger xubsahaŋ

сийргэр хувцас; hīreger dala *сийргэр саравч*; 2. *сийрэг: редкий*; hīreger urγaham modotōĕ γazar *сийрэг ургасан модтой газар*; // Mo. seyireger

hиитиих/ hītīx (Bar.) *сийтийх: оттопыривать /об ушах/*; šėxen hītīxe *чих нь сийтийх*; 2. *дэлбийх: растопыренный*; malγāĕŋ xüŕē hītīx *малгайн хүрээ дэлбийх.*

hиитэгэнэх/ hītegenex (Bar.) *дэлдэгнэх: шевелить большими отвислыми ушами*; hītegenedž xarax *дэлдэгнэж харах*; 2. *сэнтэгнэх, дэгдэгнэх: извертеться*; šī yūme bùxende bū hītegenēd bāĕ *чи юм бүхэнд бүү дэгдэгнээд бай*; yümnī tùrūnde bitgī hītegene *юмны түрүүнд битгий сэнтэгнэ.*

hиитэгэр/ hīteger (Bar.) *сийтгэр: панама*; hīteger malγāĕ *дэлбэгэр малгай.*

hиихэ/ hīxe (Khori., Aga., Tunk., San.), **sīxe** (Tson.), **sīke** (Kham.) *сүйх, сийх: серьги, серёжки*; šėxenē hīxe *чихний сүйх*; darūlγāĕŋ xǫyǫr xȧžūhā mùŋgùŋ ōhorōr šȧgtaγalhaŋ hīxenūd bāĕxa, hīxe gēšė, mùŋgōr xeheŋ ȧyȧγāĕŋ amhaŕhā yėxešėg tùxeŕōŋ saxȧŕig yüme *даруулганы хоёр хажуугаас мөнгөн оосроор зүүсэн сүйхнүүд байдаг, сүйх гэдэг нь мөнгөөр цутгасан аяганы амсраас их шиг дүгэргий цагираг юм*; // Mo. süyike

hобин/ hǫbiŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sǫbiŋ** (Kham., Tson.) *совин: предчувствие, чутьё*; hǫbiŋ tataxa *совин татах*; // Mo. sobing

hобой/ hobōĕ (Khori.), **hǫbō** (Tunk.) *соёо: клык*; γurbaŋ bȧŕim hobōĕtōĕ *гурван бариул соёотой*; xormoγǫyō hobōĕdō ùlgexe *хоромсогоо цахдаа өлгөх (цах нь гахайн соёо) /амар амгалан суух/.*

hобхор/ hoḇxor: hoḇxor soḇxor (Khori.) *огло цогло /чонын гүйдэл/: прыжками, вприпрыжку /о беге волка/*; šǫno šėŋgi hoḇxor soḇxor güixe *чоно шиг огло цогло гүйх.*

hогно/ hogno: hogno sǫxixo (Khori.) *салам, салам цохих: выбивать, вышибать*; hogno sǫxiōd xȧyȧxa *салам цохиод хаях.*

hогногор/ hognoγor (Khori) *шагнагар: тупоносый*; hognoγor xamartāĕ **xùŋ** *шагнагар хамартай хүн.*

hогообори/ hoγōbǫŕi (Khori., Aga.) *согоовор: костёр безостный*; *травинка*; irāĕldahaŋ hoγōbori xagdanāĕ ùzūr *ярайсан согоовор хагдны үзүүр*; hoγōboŕi saḇšȧxa *согоовор хадах*; hoγōbǫŕi xagdan dundūrā taharāhā ùle xōlogūi, γaldād ùzexede xara ùnehetēhā xōlotōĕ, saγāŋ ùnehetēhā xōlogūi bāĕxa *согоовор хагд дундууpаа тасарвал өл хоолгүй, галдаад үзэхэд хар үнстэй байвал шимтэй, цагаан үнстэй бол шимгүй байдаг*; // Mo. soγobur

hогоо(н)/ hoγō(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.), **soγō** (Kham., Tson.) *согоо: самка изюбра, маралуха*; buγa hoγōŋ *буга согоо*; // Mo. soγo

hогтохо/ hoḡtoxo (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **soḡtoxo** (Kham., Tson.) *согтох: пьянеть, хмелеть*; arȧxida hoḡtoxo *архинд согтох*; nādanda hoḡtoxo *наадамд согтох: увлекаться игрой, заигрываться*; uγārta hoḡtoxo *угаарт согтох: угорать*; ùgede

hogtoxo *үгэнд согтох*: aràxinšå xùŋ àyàyāēŋ šàb̆xarūda hoğtoxo *архичин хүн аяганы шавхруунд согтоно*; ulāŋxaŋ dombotōĕ aràxīyė ūyād hoğtoyǫ uraγūd tānarāĕŋyā xùndede urmatāĕ hāĕxaŋ nāĕrlàyà *улаанхан домботой архийг уусаар уусаар согтъё, ургууд та нарынхаа хүндэд уралтай сайхан найрлая.* (БАД); // Mo. soγtuqu

hогтуу/ hoğtū (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sogtū** (Kham., Tson.) *согтуу*: *пьяный*; šål hoğtū šåbar mixaŋ *шал согтуу шавар мах.* (ШАХ); aràxida hoğtohoŋ sesеŋ àyūltāĕ, erdimde hoğtohoŋ teneg àyūltāĕ *архинд согтсон цэцэн ахуултай, эрдэмд согтсон тэнэг ахуултай.* (ШАХ); // Mo. soγtuγu

hогтуурха/ hoğtūr̆xa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sogtūr̆xa** (Kham., Tson.) *согтуурах*: *пьянеть, хмелеть*; hoğtūr̆šå agsamnadag zāĕrā xùŋ *согтуурч агсамнадаг тавьтиргүй хүн*; hāĕsa tùreheŋ harūl uxāŋ, èlīūr bėye haŋxadār γutāžå orōĕdōšiyi bolxogūidā! baγa baγār bāĕtarā yėxe bolxo, balγa balγahār hoğtūrdag bolxo, γansa negeŋ šėńi olom bolxo, γazar dorohō γāĕ gĕšė bolžǫ xùbiŋxayāšiyi yàdaxagūi *сайхан төрсөн саруул ухаан, эргүл биеэ сархдаар зүтааж ердоо ч болохгүй дээ! бага багаар байснаа их болно, балга балгасаар согтуурдаг болно, ганц нэг чинь олон болно, газар дорооос гай гэгч болж хувирахаа ч ядахгүй.* (ДГЗ); // Mo. soγtuγuraqu

hогтуурхаха/ hoğtūr̆xaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sogtūr̆xaxa** (Kham., Tson.) *согтуурхах*: *прикидываться /или притворяться/ пьяным*; hoğtūr̆xažà xùlšūr̆xexe *согтуурхаж холчүүрхэх*; // Mo. soγtuγurqaqu

hогтуушаг/ hoğtūšåg (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sogtūšåg** (Kham., Tson.) *согтуушиг*: *довольно пьяный, под хмельком*; hoğtūšåg yàbana haŋ *согтуушиг явна билээ*; // Mo. soγtuγusiγ

hоёо/ hǫyō I (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sǫyō** (Kham., Tson.) *соёо*; 1. *клыки, клык*; zānāĕ hǫyō *зааны соёо*; šèŋ þulad turūtāĕ šèged̆xemel mùŋgeŋ hǫyōtōĕ *чин болд туурайтай шигтгэмэл мөнгөн соёотой*; mū hanātāĕ modoŋ hǫyōtōĕ *муу санаатай модон соёотой*; 2. *проволочка /для прочищения курительной трубки/*: hǫyō hetgūr *соёо сэтгүүр*; hǫyō haxal urγūlxa *соёо сахал тавих*; 3. *шүдлэн буга* (San.): *двухгодовалый изюбр*; hǫyō huŋγama *хавчиг соёолон*; hǫyōγō xarūlxa *соёогоо үзүүлэх /заналхийлэх, занах/*; // Mo. soyuγ-a

hоёо/ hǫyō II (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *соёо*: *шило из рога косули /для кожи и ремней/*; hǫyōγōĕŋγō boγońī hǫyōdoxodō medebe *соёодоод, соёоныхоо богиныг мэдэв*; // Mo. soyuγ-a

hоёодохо/ hǫyōdoxo (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sǫyōdoxo** (Kham., Tson.) 1. *соёодох*: *расширять /напр. отверстие в коже/*; hǫyōγōĕŋγō boγońī hǫyōdoxodō medebe *соёоныхоо богиныг соёодохлоороо мэдэв*; 2. *сэтгэх*: *прочищать трубку проволочкой*; γāhayā hǫyōdoxo *гансаа соёодох /сэтгэх/*; // Mo. soyuγadaqu

hоёолон/ họyōloŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sọyọloŋ** (Tson., Kham.) *соёолон: жеребец по четвертой осени*; họyōloŋ nahanāĕ mọŕid urildāxa *соёолон насны морьд уралдах*; // Mo. soyulang

hоёосор/ họyōsor (San.) 1. *бярууи буга: годовалый олень*; 2. *шүдлэн гур: двухлетний козел косули.*

hожор/ họžọr (Aga., Khori.), **họdžir** (Bar.), **sọdžir** (Kham.) *сонь, сонирхол: интерес*; nādanāĕ họžọr *наадмын сонь*; họžọr tataxa *сонь татах*; họžọr būraxa *сонь буурах*; malāxāĕm mantaŋ xủbūŋ malda họžọr ủgī lād mixa ōxende hōl *Малаахайн мантгар хүү малд дургүй мортлоо мах оохонд сүрхий.*

hожоргүй/ họžọrgüi (Khori., Aga.) *сонирхолгүй, сүжиггүй: апатичный, безразличный, безучастный*; nomdo họžọrgüi *номд сүжиггүй*; hogtū γalzū xọyọr họžọrgüigōr xōrōldedeg *согтуу галзуу хоёр сонирхолгүйгээр ярилцдаг.*

hожорлохо/ họžọrloxo (Aga., Khori.), **hodžirlax** (Bar.) *сонирхох, сэвүүрхэх: интересоваться, проявлять интерес, с любопытством рассматривать*; ảĺi henegtēyīn xủŋ họžọrlōd abtixiham bāĕnala *аль олигтой нь хүн сонирхоод авчихсан байна шүү.*

hойлго/ hōĕlγo I (Aga., Khori.) *сойлго: выдержка, выстойка лошади /для закалки/*; ụyā hōĕlγo *уяа сойлго*; hōĕlγo aldaxa *сойлго алдах*; hōĕlγo nīlūlxe *сойлго нийлүүлэх*; hōĕlγo tāraxa *сойлго таарах*; mọŕīyė hōĕxodo gedehen monsōĕžọ, ńüden tuŋγalam bolōd, ủhėńin yėlelzeŋ ủŋge zahāhā hōĕlγo orọbo gēšė *морийг сойход гэдэс нь бооронхийлж, нүд нь тунгалаг болоод, ус нь гялалзан онго засвал сойлго орлоо гэсэн үг*; uraḍxal uhanāĕ xảšảlγa ūla xada xọyọr, ụŕildāxa mọŕinōĕ tüšėlge ụyā hōĕlγo xọyọr *урсгал усны хашлага уул хад хоёр, уралдах морины түшлэг уяа сойлго хоёр*; // Mo. soyilγ-a

hойлго/ hōĕlγo II (Aga., Khori.) *чарганы түлхүүр мод: шест для очистки от снега*; šảrγāĕn ủrgẹnūši bủxelheŋ urdaxi xọyọr γasūnūšīn xolbohom modōĕyė hōĕlγo gexe *чарганы эрүүгүүдийг бохолсон урдах хоёр гацууг холбосон модыг /түлхүүр мод/ гэдэг.*

hойлгор/ hōĕlγor (Bar.), **hōĕloγor** (Aga., Khori.) *дэнхгэр: вытянутый кверху; очень высокий*; temē šig ḥōĕlγor *тэмээ шиг дэнхэр*; yảbahār bāĕtar zamhā tē barūŋ xōĕši nege hōĕlγor xāĕlāha xaragdana xa *явсаар байтал замаас баруун хойш нэг дэнхгэр ондор хайлаас харагдана гэнэ.*

hойлиих/ hōĕlīx (Bar.), **hōĕlīxo** (Aga., Khori.) *дэнхийх: быть вытянутым кверху; быть очень высоким*; ene xōĕno nege γansa temē hōĕlīdž zogsodž bāĕn *энэ хойно нэг ганц тэмээ дэлхийж зогсож байна.*

hойногор/ hōĕnoγor (Khori., Aga.) *гоогор: длинный /только о шее/*; hōĕnoγor uta xủzūŋ *гоогор урт хүзүү.*

hойр/ hōĕr (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sōĕr** (Kham., Tson.) *сойр: глухарь*; xara hōĕrōr xōlo bū xe *хар сойроор хоол бүү хий* (ШАХ); // Mo. soyir

hойхо/ hōĕxo (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sōĕxo** (Kham., Tson.) *сойх* 1. *привязывать, выдерживать, выстаивать лошадь /подготавливая её к скачкам/; привязывать лошадь /ночью в заморозки для закалки/*; arīŋ xargīm

belšėŗte ardaγā tàbixayā̄ hōěγōrōě *арын харгуйн бэлчирт ардагаа тавихаар сойгоорой.* (БАД); 2. *держать кого-что-л. в каком-л. положении*; šȧ̀bxa hōěxo *чавх сойх*; 3. *туго натягивать и закреплять*; hōěžọ̀ ụyaxa *сойж уях*; žọlō hōěxo *жолоо сойх*; gedehē hōěxo *гэдсээ сойх*; // Mo. soyiqu

hолборхо/ holboŗxo (Aga., Khori.) *мултрах: вывихнуться*; γarā holboŗhoŋ *гараа мултарсан*; xủxe zū̄ xủndeleŋ xaḍxȧ̀žȧ̀ šȧdaxagū̄i, γarā holboŗhoŋ hamaγār yū̄ xexėšńihembe, xȧ́yȧ šā̄šȧn terēnē γansata! *хөх зүү хондлон хатгаж чаддаг-гүй, гараа мултарсан эхнэрээр юү хийх юм бэ чи хая цааш нь тэрнийгээ, нэг мөсөн!*

hолжорхо/ holžọŗxo (Khori., Aga., Tunk., San.), **soldžiŗxo** (Tson., Kham.) *солжрох, гулсах: скользить*; xadahā holdžọrom būxa *хаднаас солжрон буух*; hūmγašā̄ holžọŗšọ ủnehē xuḍxaxa *суумгайгаар солжрон унсээ утгах*; holžọŗxo duratāě hā šȧ́rγā šėre *гулсах дуртай бол чаргаа чир.*

hолжыхо/ holžī̆xo (Khori., Aga.) *солжийх: быть кособоким*; xủlō̄ holžī̆tor žī̆xe *холоо солжийтол жийх.*

hолигтой/ họ́ligtōě (Aga., Khori.) *цолхогтой, жигтэй, хачин: с причудами*; yȧ́mar họ́ligtōěγōr demī̆ balāě yȧ́ryȧ́nȧš *ямар цолхогтойгоор дэмий балай яншина вз.*

hолонго/ holoŋγo I (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **soloŋγo** (Tson., Kham.) *солонго: радуга*; ủŋgī̆ŋ holoŋγo tatahaŋ ủdeŗxeŋ ọŕyėltōě bủŕinxāŋ *өнгийн солонго татсан өндөрхөн оргилтой Бүрэнхан.* (БАД); // Mo. solungγ-a

hолонго/ holoŋγo II (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **soloŋγo** (Kham., Tson.) *солонго: колонок, хорёк*; xara holoŋγo *хар солонго*; šȧ́ra holoŋγo *шар солонго*; // Mo. solungγu

hолооб/ holōb (Khori., Aga., Bar.) *боол /хөзрийн/: валет*; holōb xōzor *боол хөзөр*; ◊ hana hanahār bāětarńi harbāěŋ holōb harāěšȧ́ba ~ *бодоод бодоод бодын шийр дөров.*

hолоон/ holōŋ *хамниганы овог.* БР: *Хамниганский род.*

hомо(н)/ homo(ŋ) I (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **somo** (Tson.), **sumu** (Kham.) 1. *сум: пуля, патрон, снаряд*; būγāě homoŋ *бууны сум*; ủxer būγāě homoŋ *үхэр бууны сум*; bȧ́yȧŋ nege zudada, bātar nege homondo *баян нэг зуданд, баатар нэг суманд*; 2. *годил: стрела*; homo tàbixa *сум тавих*; homo hādag *сум саадаг*; nomo homo *ном сум*; 3. *аянгын сум: фульгурит*; γalzū zānā̄ zulzaγa mete, γalta ȧ́yȧŋgī̆ŋ homoŋ mete *галзуу зааны зулзага мэт, галт аянгын сум мэт*; 4. *заахай сум: стрелка*; homōr zāxa *сумаар заах*; 5. *ясан сум: круглая или квадратная кость /для игры в "шагай харвах"/*; xana xahā xarbadag homoŋ *хана хасаа харвадаг сум*; // Mo. sumu

hомо(н)/ homo(ŋ) II (Aga., Khori., Tunk., San.) *суман: прямой*; homon degel *суман дээл*; *суман дээл: гладкая* /без складок/ *шуба*; tatāhagū̆i degeli homon degel gexe, basaγad ủmeḍdeg *татаасгүй дээлийг суман дээл гэдэг, охид өмсдөг*; 2. *чөдрийн сум: длинная часть триноги*; šüderē̄ homoŋ gủrlō̄ *чөдрийн суман гөрлөө*; // Mo. sumun

homo(n)/ homo(ŋ) III (Aga., Khori., Tunk., San.), **suma(ŋ)** (Tson., Kham.) *сум*: *самон /административная единица в Монголии/*; dåšibalbar homoŋ Дашбалбар сум; // Mo. sumu

homošo/ homošǫ (Khori., Aga.), **humåšå** (San.) **homošǫ xutaγa** *сумч хутга*: *небольшой портативный нож*; homošǫ xutaγā türī́lxe *сумч хутгаа турийлэх*; // Mo. sumuči

hongino/ hoŋgino (Khori.), **hoŋyino** (Aga.), **soŋgino** (Tson.), **honžino** (Tunk.) *сонгино*: *лук*; hoŋgino uhalxa *сонгино услах*; hoŋgino hǫńi hůregē *сонгино сонин дээрээ*; // Mo. songgin-a

hondogoй/ hondoγōě (Bar.) *хэлтгий*: *односторонний, половинчатый*; tergenē åšā ara talda xůnde bāěγāhā hondoγōě bolxo *тэрэгний ачаа ар талдаа хүнд байвал сондгой болно*; // Mo. sonduγui

honigүй/ hǫńigüi (Khori., Aga., Tunk., San.), **sǫńigůi** (Kham.) *сонирхолгүй*: *неинтересный, наводящий скуку, скучный, не представляющий ничего нового*; hǫńigüi xåšiˇrtāě *сонирхолгүй залхуутай*; // Mo. soni ügei

honin/ hǫńiŋ (Khori., Aga., Bar., Tunk., San.), **sǫńiŋ** (Kham., Tson.) *сонин*: 1. *новость, весть*; hǫńiŋ yüme yüŋ be *сонин юм юу вэ*?; eldebīŋ hǫńiŋ xōròxò *элдэв сонин ярих*; 2. *интересный, замечательный*; hǫńiŋ hǫŕmōě *сонин хачин*; 3. *новый, свежий*; hǫńin dūlγaxa *сонин сонсгох*; 4. *прекрасно, замечательно*; yåmar hǫńiŋ be? hǫńin dā hǫńiŋ *ямар сонин бэ? сонин доо, сонин*; 5. *газета*; ůnůŋ hǫńiŋ *Үнэн сонин*; // Mo. sonin

honirxol/ hǫńiˇrxol (Aga., Khori., Tunk., San., Bar.), **sǫńiˇrxol** (Kham., Tson.) *сонирхол*: *интерес, любопытство, пытливость, занимательность*; erdim olōd zǫŕig büŕidūlxe, erdim zǫŕiγōr hǫńiˇrxol, teběšēŕi hūxa, hǫńiˇrxol teběšērēr oloňō tüšižė xüŕēlūlxe, olontōě bolhom bāěxada olomgüi dalāě γatalxa gēšė tere xåyåm *эрдэм олоод зориг бүрдүүлэх, эрдэм зоригоор сонирхол тэвчээр суух, сонирхол тэвчээрээр олноо тушиж хүрээлүүлэх, олонтой болсон байхад оломгүй далай гатлах гэсэн болъюу.* (ДГЗ); // Mo. sonirqal

hono/ hono I (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sono** (Kham., Tson.) *соно*: *овод, слепень*; hǫńindō honīn dūŋ hāěxaŋ *сонин дээрээ сонын ч дуу сайхан*; // Mo. sonu

hono/ hono II (Tunk., San.) *соно нугас*: утка; ere hono *эр нугас*; eme hono *эм нугас*; xůŕγaŋ hono (San.) *сахлаг сүүлтэй нугас.*

honor/ honor (Khori., Aga., Tunk., San.), **sonor** (Kham., Tson.) сонор: острый, тонкий; honor šėxeŋ *сонор чих*; 2. *сэргэлэн*: *находчивый, сметливый*; seseŋ xůnē tåˇrxi honor, uraŋ xůnē xuryaŋ ůyåŋ *цэцэн хүний толгой сэргэлэн, уран хүний хуруу уян*; // Mo. sonur

horbоon/ horbōŋ (Tunk.) *тулган тогоо*: *приспособление для подвешивания над огнём посуды при варке пищи*; eržėmel můŋgůŋ horbōntōě *иржгэр мөнгөн тулган тогоотой.* (БАУ)

hopëo(n)/ hǫŕō(ŋ) (Aga., Khori.) *сорилго*: *сорио(л)*: *натренированносто*; hurīŋ hǫŕō *сурын сорио*; hǫŕōγō xůseheŋ mǫŕiŋ *сорилгоо гүйцсэн морь*; hǫŕōndo gūilgexe

hoŋōd *сорвоод довтолгоо морёд*; // Mo. sorγ-a

horog/ horog (Khori., Aga.) *сорог*: **hoŋōdsan** *сломанный /о ноге/*; horoγè **hoŋōdè** hoxorī ūilūlžā ōdelxegūi *сорвийг нөхөхөөс сохрыг уйлуулаад өөдлөхгүй*; // Mo. sorγ

horoxo/ horoxo (Khori., Aga., Tunk., San.) *сорох*: *всасывать в себя, вдыхать, сосать, всасывать /жидкость/ высасывать*: semegē horoxo *чөмөг сорох*; šūbūgē horoxo *сорвогоо сорох*; tamâxi horoxo *ташаа сорох*; šuha horoxo *цус сорох*; hoxoŋo ödixe *сорос идэх*; // Mo. soruqu

hoŋxirgor/ hoŋxiγor (Khori., Aga.) *дорой, дорхий, доогуур*: *невзрачный, жалкий, плохой, слабосильный*; horxiγor žāxaŋ **xūnūŋ** *дорой доргон жаахан хүү*.

horho(ŋ)/ horho(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.) *сорс*: *зимняя грубая непрочная шерсть /косули/*; ūŋxirme hortōē gūrōhenē **xoŋoŋ** *гуравдугаар сортой говөөсний арьс*; // Mo. sorsu

horbo/ horbo I (Khori.) *сорви таяг бастайн*: *кость. посох*; ūderšī ŋ γazaŋhā **ile xūlegūi** xūlegleg̈šè ūleŋ xoγoŋ xūxe **xoŋo**. xonogšī ŋ γazaŋhā xōlo undagūi **xūlegleg̈šè** xulaŋ xoγoŋ xūxe horbo *хөдөөгөө газраас өөр хоолгүй хөвөгөөдөг гүзээ хөөр хөх сорви, хоноочийн газраас хол үлдэгүй хөвөгөөдөг хулан хөөр хөх сорви* (БМД); // Mo. sorbi

horbo horbo II (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *сорви*: *шрам, рубец*; šāŋxī ŋ **xūs** *жаргны сорви*; // Mo. sorbi

horьbolxo/ horbolxo (Khori.) 1. *хөлөө ачих*: *сидеть закинув ногу на ногу*; horbolžo hūxa *хөлөө ачиж суух*; 2. *гэлдрэх, хөлөө солбиулах*: *плестись нога за ногу*; horbolžo xedī gēšxexe *хөлөө солбиулж хэд гишгэлэх*.

horьmoho(ŋ)/ hormoho(ŋ) I (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *сормуус*: *ресницы*; ńūdenē hormoho *нүдний сормуус*; dalāē sō dāγaŋ šārbā gēšè hormohoŋ "*далай дотор даага шарваа*" *гэдэг нүдний сормуус*; ◊ hormohoγō xaraxa *сормуусаа харах (андуурах, эндүүрэх)*; // Mo. sormuusu

horьmoho(ŋ)/ hormoho(ŋ) II (Khori., Aga.) *сарьмсаг*: *чеснок*; hormohonōē xomxōl *сарьмсагны хүмс*; // Mo. sarimsaγ

hoxiŋgi (Tunk.) *хохидог, ганхдаг, хөдөлдөг*: *шаткий*; hoxiŋgi xālγa *хохиж ганхсан хаалга*.

hoxor/ hoxor (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **soxor** (Tson., Kham.) *сохор*: *слепой, с очень плохим зрением*; hoxor xūŋ *сохор хүн*; balāē hoxor *балай сохор*; Bar. hoxor tōreg *сохор таамгаар*; hoxor bataγanāŋ *сохор ялаа*; hoxor hamaγašāxa *сохор эхнэр болж наадах*; tūxērōlūlžè γazar zurād, ńūdō bōlγohoŋ negen tūxērōŋ soxī xūnūši bārīxāēyè oroldodog nādaŋ, hoxor hamaγanda bārigdahaŋ gù dūxērigē γazātē gēšxeheŋ xūŋ hoxor hamaγam bolxo *дүгүйрүүлж газар зураад нүдээ боолгосон нэгэн дүгүй доторх хүмүүсийг барихыг ороолдоод наадам, сохор эхнэрт баригдсан бүүр зураасны гадна гишгисэн хүн сохор эхнэр болдог*; // Mo. soqur

hөгэнэхэ/ hөgenexe (Tunk.) *түнших*: *сбивать колотом кедровые шишки*; hamaŋha hөgenexe *самар түнших*.

hөө/ hō̄ (Khori., Aga., Tunk., San.) *өө: о!*; hō̄ yā̄gā̄ zoxiḏxom basaγam bē̄ *өө! яасан хөөрхөн охин бэ!*

hөөг/ hō̄g I (Khori., Aga.) *сөөг: сог-сог /возглас, которым заставляют верблюда ложиться на землю/*; temēnē̄ŋgē burantag-hā xalta tatād hō̄g hō̄g! gexeden temēn̄in uta xùzū̄gē hōēloγod gū̄lō̄d γazaγta xeḇtēšene *тэмээнийхээ бурантагаас халти татаад сөөг сөөг гэхэд нь тэмээ нь урт хүзүүгээ сунгас хийгээд газар хэвтчихнэ*; // Mo. sōg sōg

hөөг/ hō̄g II (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), sō̄g (Kham., Tson.) *сөөг: куст*; hō̄gtē̄ dobodo hàĺirūlxa *сөөгтэй довонд сажлуулах*; // Mo. sōgeg

hөөглэхэ/ hō̄glexe (Aga., Khori.), **hō̄glex** (Bar.) *хөөглөх: произносить хок, крикнуть на быков и верблюдов*; hō̄gležė tūxa *хөөглөж туух*; hō̄g hō̄g! gėžė ùxer temēyė gėĺixe *хөөг хөөг! гэж үхэр тэмээг гилих*; // Mo. kōūglekū

hөөе/ hō̄y (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *хөөе!* эй! hō̄y xānàšoxǫšńib *хөөе! хаачих нь вэ, чи!*; // Mo. kōyi

hөөл/ hō̄l (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *сүрхий: исключительный*; hō̄l moŕiŋ *сүрхий морь*; hō̄l bayaŋ *сүрхий баян: несметно богатый*; hō̄l yėxe *сүрхий их: чрезвычайно большой*; hō̄l adli *сүрхий адил: совершенно одинаковый*; hō̄l uragšitāě *сүрхий урагшитай: весьма успешный*; hō̄l eŗte *сүрхий эрт: очень рано*; hō̄l bolxo *сүрхий болох* а). *хорошо относиться*; б). *выходить из себя; буйствовать, бесноваться*; malāxāēŋ mantaŋ xùbū̄ŋ malda duragūi lād mixa tohondo hō̄l *Малаахайн том хүү малд дургүй мөртөө мах тосонд сүрхий*; hō̄l hùder bolxo *сүрхий сүндэртэй аашлах.*

hөөлдөнги/ hō̄ldǫ́ŋgi (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sō̄ldeŋgi** (Kham., Tson.) *сөөнгө: сиплый, хриплый /о голосе/*; hō̄ldǫ́ŋgi xōlōěγōr xūγâělxa *сөөнгө хоолойгоор гүүгалах*; // Mo. sōgenggi

hөөлдөнгир/ hō̄ldǫ́ŋgir (Khori., Aga.) *сөөлдөнги: сиплый. хриплый /о голосе/*; hō̄ldǫ́ŋgir xōlōě *сөөлдөнги хоолой.*

hөөлдэхэ/ hō̄ldǫ́xe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *сөөлдөх: сипнуть, становиться хриплым /о голосе/*; xōlōěŋγō hō̄ldǫ́ter ōγolxo *хоолойгоо сөөлдтөл дуудах.*

hөөлжүү/ hō̄lžū̄ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sō̄ldžū̄** (Kham., Tson.) 1. *сөөлжүү: наискось, по диагонали*; hō̄lžū̄ bùd *сөөлжүү даавуу*; 2. *ташуу: косой, кривой, перекошенный, диагональный*; hō̄lžū̄ šųγàm *ташуу шугам*; // Mo. sōgeljigūū

hөөлжүүлхэ/ hō̄lžū̄lxe (Khori., Aga.) *сөөлжүүлэх: допуст от* hөөлжэхэ *ставить, устанавливать что-л, наискось, перекашивать, вразбивку*; ėŕyū̄lgēŋ araha xaḇšūlhaŋ γol, zaxāēŋ γasū xǫyǫrōě xōrondūr hō̄lžū̄leŋ uta γasū γudarād nùgō̄ ùzū̄ŗhēne bàŕād tōŕidog yūme *эргүүлгийн арьс хавчуулсан гол. захын гацуу хоёрын хоорондуур сөөлжүүлэн урт шургаг гудраад нөгөө үзүүрээс нь барьж тойрдог юм*; // Mo. sōgeljigūlkū

hөөлжэмэг/ hō̄lžėmeg (Khori.) *өрөөл, сөөлжүү: косой, кривой, перекошенный*; hō̄lžėmeg bùd *өрөөл даавуу.*

hөөлжэхэ/ hōlžōxe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sōldžōxo** (Tson.), **sōldžikŭ** (Kham.) *сөөлжих, таших*: 1. *уклоняться от прямой линии*; hōlžėžė tataxa *сөөлжиж татах*; 2. *перекашиваться*; hōlžėžė yabaxa *сөөлжиж явах*; // Mo. sōgeljikŭ

hөөлөөр/ hōlōr (Khori., Aga.) *сүрхий, чадмаг, сурмаг, хавтай, бахархуушгай*: *замечательно*; hōlōr xelexe *сүрхий хэлэх*.

hөөлшөөхэ/ hōlšōxō (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *бахархах, хавархах*: *находить замечательным /или исключительным/*; hōlšōžō ōgšōxe *хавархаж өгшөөх*.

hөөм/ hōm (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.). **sōm** (Tson., Kham.) *сөөм*: *пядь*; *расстояние между большим и указательным пальцами*; muxar hōm *мухар сөөм*; üzūr hōm *үзүүр сөөм*; hōm úlū *сөөм илүү*; hōm zuzāŋ ōxeŋ *сөөм зузаан өөх*; tō dēre hōm nemēxe *тоо дээр сөөм нэмэх*; // Mo. sōgūm

hөөмлэхэ/ hōmlexe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sōmlexe** (Kham., Tson.) *сөөмлөх*: *измерять пядью*; hōmležė xemžėxe *сөөмлөж хэмжих*; // Mo. sōgümlekü

hөөмэгшэ/ hōmógšė (Khori., Aga.) *хөмөгч, шалан*: *свисающая кожа /под брюхом быка/, гривенка, войло*; xŭxe bŭxiŋ xōmógšōr hōb gēd orō *хөх бухын хөмөг-чөөр /шалангаар/ хөөв гээд орлоо*.

hөөнигэр/ hōńigōr (Khori., Aga.) *сүүмгэр*: *тусклый, потухший /о взгляде/*; hōńigōr xarsatāĕ ńüdeŋ *сүүмгэр харцтай нүд*.

hөөнихэ/ hōńīxe (Khori., Aga.) *сүүмийх*: *быть тусклым /или потухшим/ /о взгляде/*; hōńīžė ńōpōĕžọ xaraxa *сүүмийж сөлийж харах*.

hөөргөө/ hōrgō (Khori., Aga., San.), **sōrgō** (Kham.), **hōrgenšō** (Tunk.) *сөөрөг, гэдэргээ, гэдрэг эргэж*: *назад, обратно*; ōdō hōrgō yabaxa *өөдөө сөөргөө явах*; hōrgō xaraŋgüī árílā *эргэж харалгүй арилав*; // Mo. sögergü-ben

hөөрэгэр/ hōrógōr (Khori., Aga.), **sōrógōr** (Kham.) 1. *зүүхгэр*: *как жердь, высокий и тощий*; hōrógōr ünder *зүүхгэр ондор*; 2. *үүлгэр*: *перен. верхогляд*; hōrógōr zantāĕ xŭŋ *үүлгэр зантай хүн*.

hөөргэ/ hōrge (Khori., Aga., Bar.) *эсрэг*: *против, наперекор, вопреки*; žárgalāĕ túrūŋ zoboloŋ, zoboloŋgōĕ xōĕno žárgal, žárgalāĕ hūlde gemšėl, gemšėlē hōrge temesel ene hā yọhoto ünen, īme dúrbeŋ hōrgeyō hanažá yabaltāĕ *жаргалын түрүү зовлон, зовлонгийн хойно жаргал, жаргалын сүүлд гэмшил, гэмшлийн эсрэг тэмцэл энэ бол ёстой үнэн, ийм дөрвөн эсрэг зүйлээ санаж явалтай* (ДГЗ); // Mo. sögergü

hөөргэдэхэ/ hōrgedexe (Khori., Aga.) *тэрслэх, зөрөх*: *поступать наперекор*; exe esegēŋgē urdahā hōrgedexe arsaldaxa yọhogüi, tīxe bolōhā yėxe ėšxebter mūxāĕ yümem bolno *эх эцгийнхээ урдаас тэрслэх арцалдах ёсгүй, тэгвэл их ичгүүртэй муухай юм болно*; 2. *арзаганах, ярзганах*: *огрызаться*; xŭnē urdahā hōrgedexe *хүний урдаас ярзганах*; 3. *өшөхөх, хонзогнох*: *мстить*; xọžọmō hōrgedexe bolō hā xášárāĕ *хожмоо хонзогноод эхэлбэл товогтэй*; // Mo. sögergüdekü

hубаг/ hubag (Khori., Aga., Tunk., San.), **subag** (Kham., Tson.) *суваг*: *канава*; hubag tataxa *суваг татах*; // Mo. subaγ

hубад/ hubad (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **subud** (Tson., Kham.) *сувд*: *жемчуг, жемчужина*; hubad šėgeḏxētē ēmeg *сувд шигтгээтэй эдмэг*; ulāŋ hubad gē̆šė xamaγāē dēde, tolγōē̆ŋ yàha beṛtėže, eldeb xorōē̆ŋ ùb̰šėnde àmitanāē γaraltāē ulāŋ hubad tuhatāē gedeg *улаан сувд гэгч хамгийн дээд, толгойн яс бэртээж, элдэв хорын овчийд амьтны гаралтай улаан сувд тустай гэдэг*; // Mo. subud

hубай/ hubāē (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **subāē** (Tson., Kham.) *сувай*: *яловый*; hubāē üńē̆ŋ *сувай үнээ*; // Mo. subai

hубайрха/ hubāē̆ṛxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **subāē̆ṛxa** (Tson., Kham.) *сувайрах*: *быть яловой, яловеть*; üńē̆ hubāē̆ṛxa *үнээ сувайрах*; ulāgšà üńē̆mnē̆ urda xabar hubāē̆rād mùnō̆ namar taryam bāētaham bolō *улаагч үнээ маань урд хавар сувайраад өнөө намар тарган байдас болжээ*; // Mo. subayiraqu

hубарилдаха/ hubàŕildaxa (Aga., Khori.) *цуврaлдах*: *следовать друг за другом, взаим, от hубариха двигаться /или идти, следовать, тянуться и т.д /один за другим, друг за другом, гуськом, цугом*; hubàŕildaŋ hūxa *цуралцан суух*; hubàŕildaŋ yàbaxa *цуралдан явах*; nādanāē bolxo γazar tē̆šē̆ zalūšūl hubàŕildagšàhaŋ *наадмын болох газар тийш залуучууд цуралдаагсан*; // Mo. čuburalduqu

hубарюулха/ hubàŕūlxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **subàŕūlxa** (Kham., Tson.) *цуврyулах*: *побуд от* hubarixa: *отправлять одно за другим; ставить одного за другим /или рядами/*; heleŋgī̆ŋ ėryėde heg heg xatarba hula nāēmaŋ toḇšō hubaŕūlaŋ hubàŕūlaŋ xatarba gē̆še temē "*Сэлэнгийн эргээр сэг сэг хатирав, сул найман товчоо цуврyулан цуврyулан хатирав*" *гэдэг тэмээ*; // Mo. čuburiγulqu

hубяаг/ hụbiāg (Tunk.) *үйсэн онгоц*: *берестяное корытце*; hùbiāgta xehen tèžē̆l *үйсэн онгоцоор хийсэн тэжээл.*

hувгаан/ huwγāŋ (Bar.) *уртлаг*: *продолговатый, длинноватый*; nege huwγāŋ barā γaṛšà irlē, nūdel yümū̆, àyànšiŋ yümū̆? *нэг уртлаг бараа гарч ирлээ, нyyдэл юмуу, аянчин юм уу?*

hуга/ huγa I (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **suγa** (Kham., Tson.) *суга*: *подмышки*; huγadā xaḇšūlxa *сугандаа хавчуулах*; degelē̆ huγa *дээлийн суга*; huγa xaxaṛxa *суга ханзрах*; huγa huγalxa *суга сугалах*: *прошивать боковые швы одежды*; huγa huγalxadā ùŋge dotor xọyọrī̆n sugtan bàŕiżà neḇtegeldiŋ ọyọdog yüme *суга сугалахдаа онгө дотор хоёрыг нь цугт нь барьж нэвтгэлзэн оёдог юм*; tabag tàbiātāē bāēxada nege xùbū̆ŋ malγāēγā huγadā gù bùhedē xaḇšūlād tabag medū̆ldeg bāēγā *таваг тавиатай байхад нэг хyy малгайгаа сугандаа юмуу бyсэндээ хавчуулаад таваг мэдyyлдэг байсан*; ◊ huγa dorō šụlū xadaγalxa *суган дороо чулуу хадгалах /өшөө хорсол зангидах/*; // Mo. suγu

hуга/ huγa II (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *суга хyч нэмэгдyyлэх сул үг /усилительная частица для выражения резкого движения при выхватывании*

чего-л/; huγa tataxa *суга татах*; huγa u̇d̰xe *суга өсөх*; huγa sọxixo *суга цохих*; huγa xarāĕm bod̰xo *суга харайн босох*; hūŕihā huγa hu̇ŗ̰xe *сууринаасаа суга үсрэх*; // Mo. suγu

hугабша/ huγab̰šå (Aga., Khori.) *сорс*: *печень, жаренная в рубашке*; γal dēre soŋgōhoŋ xọńinōĕ ėĺige hemžēr ọŕōžọ, šọrodo xad̰xād dåxin šåražå būilūlhaŋ ėdē̱yė huγab̰šå gexe *гал дээр цоноосон хонины элэг сэмжээр орооож, шорлож хатгаад дахин шарж болгосон идээг сорс гэдэг.*

hугалга/ huγalγa (Khori., Aga.) 1. *янзаган ширээ*: *узкий продолговатый столик на четырех ножках с выдвижным ящиком или дверцей*; bur̰xanāĕ šėrēgē urda taladan tåbidag, zosōn tūlmag̰tāĕ sanzāĕ, hebiū̱r, ar̰šūl yüxō̱yė xadaγaldag, dēren bōĕpūr, xu̇rde tåbiātāĕ bāĕdag nåŕiŋ γonzoγor šėrē huγalγa gėžė neretē̱ *бурханы ширээний урд талд нь тавьдаг, дотор нь хүүдийтэй санзай, сэвүүр, алчуур зэргийг хадгалдаг, дээр нь бойпор, хурд тавиатай байдаг нарийхан гонзгой ширээ /шургуулга/ янзган ширээ гэж нэртэй*; 2. *шургуулга*: *выдвижной ящик /стола, шкафа и т. д/* huγalγa sōhō họyō asar *шургуулган дотроос соёо авчир.*

hугалха/ huγalxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **suγalxa** (Kham., Tson.) *сугалах*: *выдёргивать, вытаскивать, вырывать*; huγalžå ab̰xa *сугалж авах*; huγalžå xåyåxa *сугалж хаях*; ◊ xulγanāda xutaγa huγalxa *хулганаад хутга сугалах* (*бөөсөнд хутга, бөлдгөнд жад*); // Mo. suγulqu

hугшарха/ hugšår̰xa (Khori., Aga., Tunk., San.) *шугшрах, сугшрах*: *всхлипывать*; xamar̰tā tamåxi hugšår̰žår̰xiba *хамартаа тамхи сугширчихав*; hugšår̰šå ūilaxa *шугширч үйлах*; baha u̇xibū̱nē̱ bar̰xir̰xayå̄ bọĺixo tē̱šē̱ mene xōlōĕγō tataŋ åbå̄ γarγaxāĕyė hugšår̰xa gelsexe *бас хүүхдийн үйлахаа болих тийшээ хэсэг хэсэг хоолойгоо татан авиа гаргахыг шугшрах гэлцдэг*; // Mo. suγsiraqu

hугшарсагааха/ hugšår̰sagāxa (Khori., Aga.) 1. *сугшрах*: *всхлипывать*; 2. *татах*: *нюхать*; xamar̰tā tamåxi hugšår̰sagāna *хамартаа тамхи сугшран татна.*

hудар/ hudar (Khori., Aga., Bar., Tunk., San.), **sudur** (Kham., Tson.) *судар*: "*сутра*", *священное писание, священная книга*; bur̰xanāĕ hudar̰ta tūlahaŋ bogdī̱ŋ šåstar̰ta bolbosor̰hoŋ *бурхны сударт туулсан, богдын шастирт боловсорсон*; // Mo. sudur

hударша/ hudar̰ši (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *сударч*: *книжник*; hurγāl hāĕtāĕ xüńī̱n hurγūĺigüī̱ hudar̰ši *сургаал сайтай хүн бол сургуульгүй сударч* (БАД); // Mo. sudurči

hудаha(н)/ hudaha(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sudasu** (Kham., Tson.) *судас*: *кровеносный сосуд*; *артерия, вена*; huraŋgüī̱ hudaha båŕiba *сураалгүйгээр судсыг нь барив*; xordohom mọŕinōĕ xar̰tī̱ŋ hudaha, xelen doroxi hudahī̱yė xanadag *хордсон морины хартийн судас, хэлэн доорх судсыг ханадаг*; ◊ hudahā šọb̰to gūixe *элэг үүшгиа амаараа гартал гүйх /айгаад эцэж унатлаа гүйх/*; // Mo. sudasu

hужаа/ hu̱žā̱ (San.) *намаг болчир*: *болото, тянущееся полосой.*

hужаar/ hụžāg (Aga., Khori.), **hudžāg** (Bar.) *судаг: низина, впадина /где во время разлива бывает вода а в засушливую пору растёт обильная трава/* hụžāgta uryahaŋ noyōŋ *судагт урсгасан ногоо.*

hужайха/ hụžāĕxa (Aga., Khori.), **hụdžāĕx** (Bar.) *яйжийх: становиться корявым;* modoŋ edlelē ùdēŕin hulaḍšà ùrōhen ùnseg urūyā xazāĕxāĕyė hụžāĕxa gelsegšébdi *модон эдлэлийн үдээр нь сулдаж ороосон өнцөг рүүгээ хазайхыг бид hужайха /яйжийх/ гээж хэлэлцдэг.*

hуйбадаха/ hūibadaxa (Khori., Aga.), **hụwdax** (Bar.) *суйрах, бусэндээ хавчуулах: класть что-л. за пояс /или за спину/;* hùxē hūibadaxa *сухээ суйрах;* xutaya hūibadaxa *хутга суйрах;* dalaŋ γurban žülde hūibādažà būhaŋ *далан гурван зүлд суйрч буусан* (БМД)

hула/ hula (Aga., Khori., Tunk., San.) *сул: слабый, бессильный;* hula mū huralγatāĕ xūged *сул муу сурлагатай хүүхэд;* 2. *сул, онгорхой хагархай: незакрытый, незапертый, открытый;* ūdē hula oŗxixo *үүдээ сул орхих;* hula alatāč ùmdeŋ *хагархай өмд;* 3. *сул хоосон: пустой, свободный, порожный;* hula amhaŗta *сул сав;* moŕō hula tàbixa *морио сул тавих;* hula šüleŋ *хоосон шөл;* 4. *сул байгаа: вакантный, не заполненный;* hula oron tō *сул орон тоо;* hula ùrō *сул өрөө;* 5. *эдэлж хэрэглээгүй сул: не находящийся в данный момент в употреблении в использовании;* hula γazar *сул газар;* mīŋ hula bāĕlγaxa *зүгээр сул байлгах;* 6. *дэл, сул: праздный, вольный;* mēl hula zāĕžà yàbaxa *дэл сул хэсэж явах;* eber hulatāĕ *өвөр султай;* mīŋ hula hūxagūi *зүгээр сул суухгүй;* 7. *сул дорой: слабый, вялый, хилый, дряхлый;* hula bėyėtē *сул биетэй;* šėnē tàmirār hula *чинээ тамираар сул;* 8. *сул зоолон: некрепкий;* hula tamàxiŋ *зоолон тамхи;* hula aràxi *сул архи;* 9. *сул сийрэг: рыхлый, сырой;* hula šọrōĕ *сул шороо;* hula xüŕiheŋ *сул хөрс;* 10. *сул бүдэг: слабый, немощный;* hula gerei *бүдэг гэрэл;* hula dūŋ *сул дуу;* hula uraḍxal *сул урсгал;* 2. 1. *чөлөөтэй сул: свободно вольно;* hula tàbihaŋ hur, demē oŗxihon dēheŋ *сул тавьсан сур дэмий орхисон дээс;*šọŗtō hula halxa *хохиндоо хоосон хоцрох;* // Mo. sula

нульминха/ hùĺmīxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sùĺmīxa** (Kham.) *улбийх, улхийх, сулбайх: быть вялым /или малоподвижным /о человеке/;* xàńādarād hùĺmīxa *ханиад хүрээд сулбайх.*

hунаaха/ hunāxa (Aga., Khori., Tunk., San.), **sunāxa** (Tson., Kham.) *сунаах: допуст от hунаха вытягивать, растягивать, тянуть;* araha hunāxa *арьс сунаах;* hunāžà tataxa *сунааж татах;* 2. *сунгах: оттягивать, волочить;* šàbīn tùmùr hunāxa *төмөр утас сунгах;* bolzor hunāxa *болзоо сунгах;* ažàlāĕ ùder hunāxa *ажлын өдөр сунгах;* 3. *нанчих, гэсгээх, гөвших: задавать трёпку /или взбучку/ прорабатывать, взгреть;* xùbūgē hāĕsa hunāxa *хүүгээ сайтар нанчиж гэсгээх;* hurār hunāxa *сураар гөвших.*

hунгаа/ huŋγā (Aga., Khori., Tunk., San., Bar.), **suŋγā** (Kham., Tson.) *сунгаа: тренировка на большое расстояние /перед состязанием скакунов/;* gūigōšė moŕid ụyàxada tarlaxahā xolo γazar ụŕildālγažà hurγūĺilūlxāĕyė huŋγā gexe *уралдааны морь уяхад тарлахаас хол газар уралдуулж сургуулилуулахыг сунгаа гэнэ;* // Mo. sungγaγ-a

hунгаха/ huŋγaxa (Khori., Aga., Tunk., San.) *сунгах: вытягивать, растягивать, тянуть*; γar huŋγaxa *гар сунгах*; 2. *уртасгах, сунгах: удлинять, отсрочить, продлить*; amaraltāēŋ xuxasā huŋγaxa *амралтын хугацаа сунгах*; 3. *хурдан морь сунгах: устраивать тренировку /перед состязанием скакунов/*; hùregē dundahā huŋγažà tàbihaŋ xurdaŋ xùlūg moṛiŋ *сургийн дундаас сунгаж тавьсан хурдан хулэг морь*; // Mo. sungγaqu

hундалдаха/ hundaldaxa (Aga., Khori., Tunk., San.), **hundaldax** (Bar.), **sundaldaxa** (Tson., Kham.) *сундалдах: ездить верхом на одной лошади*; γurban tàṛxitāē, zurγāŋ ńūdetē, dùrbeŋ γaṛtāē, nāēmaŋ xūltē nege hùltē, tere yūmbe gexede moṛindo hundaldahaŋ xoγoṛ xùŋ *гурван толгойтой, зургаан нүдтэй, дөрвөн гартай, найман хөлтэй нэг сүүлтэй тэр юу вэ гэвэл моринд сундалдсан хоёр хүн*; // Mo. sundalalduqu

hур/ hur (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sur** (Tson., Kham.) сур: 1. *ремешок, ремень*; hurāē xāēṛsag *сурын хайрцаг*; hurār ùyàxa *сураар боох*; hurār ùdexe *сураар удэх*; hula tàbihaŋ hur demī tàbihaŋ dēheŋ *сул орхисон сур, дэмий хаясан дээс*; 2. *мишень из ремней для стрельбы из лука*; hur xarbaxa *сур харвах*; zurāxāēn tendehē hur sayāŋ gèžè xàšxaṛxada xoγoṛ talāēŋ egēl mergešūl xarbažà èxi tatadag *зүрхэн тэндээс сур цагаан гэж хашгирахад хоёр талын тэргүүн мэргэцүүл харваж эх татдаг*; // Mo. sur

hурар/ hurag I (Khori., Aga., Tunk., San.) *сураг: весть, известие, слух*; hurag šèmē *сураг чимээ*; hurag γaṛxa *сураг гарах*; hurag tàbixa *сураг тавих*; hurag dūldana gù *сураг дуулдана уу?*; aldūl malāē hurag γaγaxa *алдуул малын сураг гаргах*; 2. *сураг занги: осведомление*; hurag medēsel сураг *занги мэдээлэл*; // Mo. suraγ

hурар/ hurag II (Khori., Aga., Tunk., San.) *насны: возраст*; minī huraγāē xùŋ *миний насны хүн*; šinī huraγāē nege xùbūŋ yèrēd huragšàlād ọšōhoŋ *чиний насны нэг хүү ирээд сурагчлаад очсон сон.*

hурагшалха/ huragšàlxa (Khori., Aga., Tunk., San.) *сурагчлах: расспрашивать, разузнавать, осведомляться*; xùnhē huragšàlxa *хүнээс сурагчлах*; šèxe tàbižà huragšàlxa *чих тавьж сурагчлах*; malā aldāhā èmiēren huragšàlaŋ bedeṛžè oldog *малаа алдвал имээр нь сурагчлан эрж олдог*; // Mo. suraγčilaqu

hураха/ huraxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **suraxa** (Tson., Kham.) 1. *сурах: учиться, обучаться*; hurahaŋ yūme hurār tatūlxagūī *сурсан юмыг сураар боохгүй*; bexēr barlahaŋ nom, beṛxēr huṛhaŋ erdim *бэхээр барласан ном, сайтар сурсан эрдэм*; enēxeŋ sayāē hāēxanda erdim huraxīŋ xùseleŋtē *энүүхэн цагийн сайханд эрдэм сурахын хүсэнтэй* (БАД); 2. *дадах, дасах: привыкать к чему-л., приучаться*; xūgedē šūyānda huraxa *хүүхдийн шүүгианд дасах*; eṛte bodožọ huraxa *эрт босож сурах*; 3. *асуух: спрашивать, усиленно просить*; amar mendīn huraxa *амар мэндийг нь сурах*; xùnhē huraxa *хүнээс асуух*; èṛižè huraxa *эрж сурах*; seseŋ xùŋ medežè bāēγād lablažà huraxa, teneg xùŋ medēgūi ād haraŋgūi tōṛixe *цэцэн хүн мэдэж байгаад хавлаж сурдаг, тэнэг хүн мэдэхгүй байж сурахгүй тойрдог*; // Mo. surqu, suraqu

hургааг/ hurγāg (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **surγāg** (Kham., Tson.) *сургааг: жерди, жердь*; nȧŕiŋ hurγāg *нарийн шургааг*; hurγāg xǡšā̄ *шургааган хашаа*; huγalag (Tunk) *сугалдаг шургааг: выдвижная жердь в воротах изгороди*; // Mo. surγaγ

hургаал/ hurγāl (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **surγāl** (Kham., Tson.) *сургаал: наставление, поучение, назидание*; hurγāl zābȧŕi *сургаал заавар*; minī̄ xūgedūd aba ėžī̄ŋgē hurγāl, ügenhē negėšyi udā γažȧŋgüi erxileheŋ huralγa xer xemžēndē ȧžȧl xüdelmeride dura hońirxoltōě, ėdebxi oroldolγotōě bāědag xadatnāě, ùbešėŋ zoboloŋγōě erxēr asaramžȧ šā̄rdagdahaŋ üyėde ùneŋ γolōě ürī̄ŋ xalūŋ sedxilēr xandažȧ, nōěr xōlō olonto udāγār xahažȧ oroldom bāěhą̄ětnāě hanaxada bȧγȧrlaxa sedxil türedeg yūme *миний хүүхдүүд аав ээжийнхээ сургаал үгнээс нэг ч удаа гажилгүй эрхэлсэн сурлага, хэр хэмжээндээ ажил ходолмортоо дур сонирхолтой, идэвх оролдлоготой байдаг болохоор тань, овчин зовлонгийн эрхээр асрамж шаардагдсан үед үнэн голын үрийн халуун сэтгэлээр хандаж, нойр хоолоо олонтой удаагаар хасаж оролдон байсныг санахад баярлах сэтгэл тордог юм* (ДГЗ); // Mo. surγal

hургаха/ hurγaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **surγaxa** (Kham., Tson.) *сургах: побуд. от* huraxa; *учить, обучать, преподавать, приучать*; ȧžȧlda hurγaxa *ажилд сургах*; bėšėgte hurγaxa *бичигт сургах*; esegī̄ndē hūxagüī̄ namāěyė erxe yūndē hurγahaŋ yümbe *эцгийндээ суухгүй намайг эрх юунд сургасан юм бэ?* (БАД); // Mo. surγaqu

hургуули/ hurγūĺi (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **surγūĺi** (Tson., Kham.) 1. *сургууль: школа*; ulasāěmnāě hurγūĺi nemegdeŋ ološoržo ụyūtaŋ huragšȧd šȧlγaržȧl bāěna *улсын маань сургууль нэмэгдэн олширч оюутан сурагчид шалгарч байна* (БАД); 2. *хичээл: учёба, занятие, обучение*; hurγūĺi xexe *сургууль хийх*; // Mo. surγaγuli

hурша/ huršȧ (Khori., Aga.) *сум: стрела, пото*; nomo huršȧ *пум сум*; huršȧ texėŕūlxe *сум эргүүлэх*; hur xarbānda xarbaxa mergedhē γadna huršȧ texėŕūlxe, barlalsaxāěn tulada zalū xùbūd ošoldodog bāěγā *сур харваанд харвах мэргэчүүлээс гадна, сум буцаах, уухайлалцахын тулд залуу ховгүүд оролцдог байв.*

hуудал/ hūdal (Khori., Aga., Tunk., San.), **sūdal** (Tson., Kham.) *суудал: сиденье, место для сиденья*; olbog hūdal *олбог суудал*; hūŕi hūdal *суурь суудал*; hūdal handȧĺi *суудал сандал*; 2. *суудал янз: посадка*; bùrged hūdal *бүргэд суудал*; alxam bėŕidē erdimde xėšēžė yàbā ȧšȧ basaγadāěm hūdal bata, huralγan ùnder beddē? *алхам тутамдаа эрдэмд хичээж яваа ач охидын минь суудал бат сурлага нь ондор биз ээ!* (ДГЗ); 3. *байдал суудал: жительство, житьё*; hūdal bāědal *суудал байдал*; ȧžȧ hūdal *аж амьдрал*; 4. *суурь суудал: подставка*; dùšī̄ŋ hūdal *дошийн суурь*; deŋgē hūdal *дэнгийн суурь*; 5. *богс суудал: зад ягодицы*; hūdal dēre xatixa γarxa *суудал дээр хатиг гарах*; // Mo. saγudal

hуудалтай/ hūdaltāě (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sūdaltāě** (Tson., Kham.) *суудалтай: с сиденьем, с подставкой*; tabaŋ narahaŋ hūdaltāě *таван нарсан суудалтай*; // Mo. saγudaltai

hуузаганаха/ hūzaγanaxa (Khori., Aga., Tunk., San.) *хуулмаганах: дёргаться, нервничать*; ene mǫ́riŋ hūzaγanana xazūžà *энэ морь хуулмаганаад байна, хазах вий*!

hуулиха/ hūl̀ixa (Aga., Khori., Tunk., San.), **hūl̀ix** (Bar.), **sūlixa** (Tson., Kham.) *суйлах: совать, лезть внутр чего-л*; haban sōhō yūme temtèŕim bàŕižà tataŋ γaγaxāěyi hūl̀ixa gelsexe *саван дотроос юм тэмтрэн барьж татан гаргахыг суйлах гэцдэг*; // Mo. suyilaqu

hуумга/ humγa (Khori., Aga., Tunk., San.) *суумгай: умеющий самостоятельно сидеть-о ребенке*; hūdag bolhoŋ üxibūyė hūmγa gelsexe *суудаг болсон хүүхдийг суумгай гэцэнэ*.

hуунаг/ hūnag (Khori., Aga., Tunk., San.) *суунаг: длинный /белого цвета/ дым /из трубы/*; hūnag utāŋ *суунаг утаа*; // Mo. suγunaγ

hуунайхадаха/ hūnāěxadaxa (Tunk.) *ноомойдох, улбийдэх: быть вялым*; urdahān yūši xeleŋgūi yūnde hūnāěxadažà hūγāb̰ši *урдаас нь юу ч хэлэлгүй юунд ноомойдож улбийдээж сууса! юм бэ?*

hуури/ hūŕi (Khori., Aga., Bar.) *живх: подгрузник*; hūŕi xexe bùd *живх хийх бос*; hūŕ̄in xūrāělxa *живхийг нь хуурайлах*; xū̄gedē xùnde ùrgū̄lxe gù xolo yàbūlxadā hūŕihān ùlō̄žė abdag yümšėb̄ī̆ xū̄γā! *хүүхдээ хүнд үрчлүүлэх буюу хол явуулхдаа живхээс нь үлдээж авдаг юм шүү дээ хүүхээ!*; // Mo. saγuri

hууришан/ hūŕišāŋ (Tunk.) *отоочин: сидящие в засаде стрелки при облавной охоте*; oloŋ žėl hūŕišānār hūhaŋ xū̄m bezebdē *би олон жил отоочноор суусан хүн биз дээ*.

hууха/ hūxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sūxa** (Kham., Tson.) *суух*: 1. *садиться, сидеть*; üxibū̄d nāěma haratāědā nam hūxa *хүүхэд найман сартайдаа нам суна*; sandali dēre hūxa *сандал дээр суух*; terge dēre nahatāě xùnē̄ barūŋ γar tēne hūxa yǫhotōě *тэргэн дээр настай хүний баруун гар талд нь суух ёстой*; 2. *амьдран суух: жить, проживать*; xùnē̄ γazar hūxadā xùndetē̄xenēr yàbārāě *хүний газар суухдаа хүндэтгэхнээр явааpай* (БАД); 3. *шигдэх: застревать*; šàbaŋta hūxa *шаварт суух*; 4. *доошлон суух: сесть, опуститься*; bāěšāŋ dōšō hūxa *байшин доошоо суух*; hūžà orohom borōŋ *сууж орсон бороо*; 5. *таргалах: поправляться*; mixa hūxa *мах суух*; ō̄xe hūxa *оох суух*; hūxa bāěxā olžǫ yàdaxa *суух байхаа олж ядах* (*санаа зовох*); // Mo. saγuqu

hухай/ huxāě (Khori., Aga., Tunk., San.) *сухай: ива красная*; γurban šėrem toγōm bihalγa, γurban huxāě tàšūr zandalγa,šànaŋta γazarā šàlγaŋxāě šàltag tōhōěn degdēŋxē̄b *гурван ширмэн тогоон бясалга, гурван сухай ташуур зандлага, чанарт газраа шалганам, шалтаг тоосыг нь дэгдээнэм.* (БМД); // Mo. suqai

hүбэ/ hübe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sùbe** (Kham., Tson.) *сувэгч: ушко, дырочка*; zū̄nē̄ hùbe *зүүний сувэгч*; hùbete zū̄ŋ zeb̰segē̄ negeŋ *сувэгчтэй зүү зэвсгийн нэг*; nàŕin zū̄nē̄ hùbō̄r nara hara xarama hùbelgeŋ *нарийн зүүний сувэгчээр нар сар харлаар сүүхээтэй*; // Mo. sübe

hүбэгшэ/ hùwegši (Bar.) *сувэгч: ушко /напр., игольное/*; zū̄nē̄ hùbegši *зүүний сувэгч*; hùbegšin hetexe *сувэгч нь сэтрэх*; hùbegšin bùglexe *сувэгч нь боглорох*; // Mo. sübegči

hүбэлгэн/ hùbelgeŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *сүүхээтэй, овтой, сэхээтэй, аргатай*: *находчивый, изворотливый, сметливый*; hùbelgeŋ xùŋ xùŋtežė halaxa *сүүхээтэй хүн хүртэж сална*; nàřin zūnē hùbēr nara hara xarama hùbelgeŋ *нарийн зүүний сүвээр нар сар харам сүүхээтэй.*

hүбэлхэ/ hùbelxe (Khori., Aga., Tunk.), **sùbelxe** (Tunk., San.) *сүвлэх*: *вдевать, продевать /через ушко/*; zū hùbelxe *зүү сүвлэх*; // Mo. sübelekü

hүбэрхэ/ hùbeŋxe (Khori., Aga.) *хөврөх*: *развязываться /об узле/*; ụyā̀ hùbeŋxe *уяа хөврөх /тайлагдах/*

hүбэрхэй/ hùbeŋxē (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *ховорхий*: *легко развязывающийся /об узле, связке/*; hùbeŋxē ụyàlā *хөвөрхий уяа*; hùberxēgēr ụyārāĕ *хөвөрхий-гөөр уяарай.*

hүбээ/ hùbē (Khori., Aga., Tunk., San.), **hùbō** (Bar.) 1. *сүвээ*: *боковые мышцы ниже ребер до крестца*; hùbēgē xabahaŋ *сүвээний хавирга*; hùbēgēr xaḍxaxa *сүвээгээр хатгах*; 2. *авын сүвээ*: *фланги облавы*; abīŋ hùbē daražà yàbaxa *авын сүвээ дарж явах*; // Mo. sübege

hүглыхэ/ hùglīxe (Khori., Aga.) *сүглийх*: *быть возвышенным, возвышаться*; teŋgerīŋ xàyā urū xaraxadam temēŋ ūleŋ hùglīne, tendexi ńụtayā hanaxadam tesenèšyègūidā dosōmńi *тэнгэрийн хаяа луу харахад минь тэмээн үүл сүглийнэ, тэндэх нутгаа санахад минь тэснэ ч үгүй дээ дотор минь* (БАД); // Mo. sügleyikü

hүгнэ/ hùgne (Khori., Aga.) *өгло, салам /цохих/*: *пробивать, проламывать*; hùgne sọxixo *салам цохих.*

hүгнэрхэ/ hùgneŋxe (Khori., Aga.) *өглөрөх, салмарах*: *выдёргиваться*; ùmxirōd hùgneŋxe *өмхрөөд өглөрөх.*

hүгэдэхэ/ hùgedexe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sùgùdkù** (Kham.) *сөгдөх*: *класть земной поклон; прям. и перен. вставать на колени*; hùgedežė mùrgexe *сөгдөж мөргөх*; // Mo. sōgüdkü

hүгэлсөө(н)/ hùgelsō(ŋ) (Tunk., San.) *нударган зодоон*: *кулачная драка, потасовка*; hùgelsōm bolxo *нударган зодоон болох.*

hүгэлсэхэ/ hùgelsexe (Khori., Aga., Tunk.), **hùgeltsexe** (San., Tson.) *нударга зөрүүлэх*: *ударять, бить друг друга, драться*; hùgelsežė nanšàldaxa *нударга зөрүүлж занчилдах*; nụrya hērńi šàŋxirna nụdarγāĕn saŋxa bolboltāĕ, hùrēd nāšā yèregù hùgelseyè buŋxan zùg! *нуруу сээр минь шархирлаа нударгын цанх болов уу, наашаа үсрээд ирцгээ нударгалцъя бурхан үзэг!*

hүгэхэ/ hùgexe (Tunk., San.) *нударгадах, нударга өгөх, байлгаад авах*: *бить кулаком*; hùgežė halaxa *нударгалж салах.*

hүдэ(н)/ hùde(ŋ) I (Khori., Aga.), **hòde(ŋ)** (Tunk., San., Bar.), **sùdù** (Kham.), **sòde** (Tson.) *сөд*: *бот. кровохлёбка аптечная*; hùdenē būŋsag šànažà gedehende ūxa *сөдний толгой буцалгаж гэдсэнд уух*; // Mo. sōdü

hүдэ(н)/ hùde(ŋ) II (Khori., Aga.), **hòde(ŋ)** (Tunk., San., Bar.), **sùdù** (Kham.), **sòde** (Tson.) *сөд*: *бот. кровохлёбка аптечная*;

hủdenē būṛsag šảnažả ūxa *содний толгой буцалгаж уух*; hủdenē̄ xatāmal, ėši, ủnedehī̄yė busalγažả šėšėhem malda ủxehō̄ γadna baha šụhār xảńā̄xa, habanhā̄ šụha γaṛxada šụhāčn togtōxo ūilšėlgēte *содний хатаамал, иш, үндсийг буцалгаж чацга алдсан малд огоховс гадна бас цусаар хаиах, савнаас цус гарахад цусыг нь тогтоох үйлчилгээтэй*; // Mo. södü

hүеы/ hūyī̄ (Khori., Aga.), **ȯhegē** (Tunk.), **sūgī̄** (Kham.), **ȯsgī̄** (Tson.), **hủgī̄** (Bar.) *өсгий* 1. *пятка*; hūyī̄ hā̄ŕitaxa *өсгий сайртах*; ōēmohonōē hūyī̄ sōroxo *оймсны өсгий цоорох*; 2. *каблук*; hūyī̄ taxalxa *өсгий тахлах*; hūyī̄de ńā̄ldahaŋ tụyū *өсгийд наалдсан товх*; // Mo. ösügei

hүеылдэхэ/ hūyī̄ldexe (Khori., Aga.), **ōhegī̄ldexe** (Tunk.), **sủgī̄ldekủ** (Kham.), **ȯsgī̄ldexe** (Tson.), **hōyī̄ldexe** (Bar.) *өсгийлдөх*: *стучать каблуками*; hüyī̄ldežė gėšxexe *өсгийлдөж гишгэх*; // Mo. ösügeyildekü

hүжэрхэ/ hūžėṛxe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **südžiṛkủ** (Kham.) 1. *сэдрэх*: *осложняться, воспаляться, /о ранах/*; šảṛxa hūžėṛxe *шарх сэдрэх*; 2. *үгдрэх, дордох*: *заболевать вторично усугубляться, ухудшаться /о болезни/*; ủbešėŋ hūžėṛxe *овчин үгдрэх*.

hүзэг/ hủzeg (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sủzeg** (Kham., Tson.) *сүжиг*: *вера, набожность, суеверие*; buṛxan šüdxer muxar hủzeghō̄ *бурхан чөтгөр мухар сүжгээс*; // Mo. süjüg

hүзэглэхэ/ hủzeglexe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sủdzeglexe** (Tson.), **sủdzủglekủ** (Kham.) *сүжиглэх, сүслэх*: *веровать, быть набожным*; buṛxan teŋgeŕide hủzeglexe *бурхан тэнгэрт сүжиглэх*; // Mo. süjüglekü

hүзэгүүшэ/ hủzegū̄šė (Aga., Khori.), **hủžėgū̄šė** (Tunk.) *сүсэгтэй, сүжигтэй*: *суеверный, религиозный*; hủzegū̄šė xủŋ *сүжигтэй хүн*; teŋgeŕide hủzegū̄šė xủŋ tegšė žảγaltāė *тэнгэрт сүсэглэдэг хүн тэгш жаргалтай*.

hүйдхэгшэ/ hūiḍxegšė (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sủidkegtši** (Kham.) *сүйтгэгч* 1. *разоритель, расхититель*; hūiḍxegšė etegēd *сүйтгэгч этгээд*; 2. *вредитель*; hūiḍxegši dāēsaŋ *сүйтгэгч дайсан*; // Mo. sūidkegči

hүйдхэл/ hūiḍxel (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sūidkel** (Kham.), **sūitgel** (Tson.) *сүйтгэл*: *разорение, расхищение*; xulaγāēŋ hūiḍxel *хулгайн сүйтгэл*; xọxirol hūiḍxel *хохирол сүйтгэл*; hūiḍxel ụšārūlxa *сүйтгэл учруулах*; // Mo. süyidkel

hүйдхэхэ/ hūiḍxexe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sūiḍkekủ** (Kham.), **sūitgexe** (Tson.) *сүйтгэх*: *причинять вред, подрывать, наносить ущерб, разорять*; hüiḍxežė būñilgexe *сүйтгэж бүрэлгэх*; // Mo. süyidkekü

hүйдэхэ/ hūidexe (Khori., Aga., Tunk., San.) *сүйдэх*: *терпеть ущерб, разоряться, попадать в беду, растратиться, издержаться*; aglagtā manaŋ tatandir aŋγāēlγahār tōŕūžėš, adlixaŋ γurbam basaγad bī̄ andūṛxadažả hūidūžėš *аглагтаа манан татаатай ангайлгасаар төөрүү-*

зэй, адилхан гурван хүүхэн бий андуурч будилж сүйдүүзэй (БАД); // Mo. süyidkü

hүлдэ/ hùlde (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *сүлд* 1. *духовная мощь, жизненная сила, дух, интеллект*; hùlde zàyā *сүлд заяа*; hùr hùlde *сүр сүлд*; hùnehe hùlde *сүнс сүлд*; tī gēdšiyi tīmele ōderge tegšė sedxil, hāěŋ hāěxaŋ yàbaxāětnāč tùrēn hùldede zalbàŕiŋ xùsezė hūgšàbi *тэгээд ч тийм л оодрог тэгш сэтгэл, сайн сайхан явахыг тань торийн сүлдэнд залбиран хүсэж суудаг билээ* (ДГЗ); 2. *символ, эмблема*; hùlde temdeg *сүлд тэмдэг*; // Mo. sülde

hүлжимэр/ hùldžmer (Bar.) *оосор: цепочка /для подвешивания ножа к поясу/*; mùŋgùŋ hùldžmerтī bel *монгон оосортой бэл*; xùdzūndē altaŋ hùldžmerтī erdeńīn šụlū dzūheŋ *хүзүүндээ алтан оосортой эрдэнийн чулуу зүүсэн.*

hүлжэхэ/ hùlžėxe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sùldzėxe** (Tson.) *сүлжих: плести*; ùhe hùlžėxe *үс сүлжих*; // Mo. süljikü

hүлигэр/ hüĺger (Bar.) *олгор: поднимающий вверх*; urta γodzγor yümnē ùdzūrī šigen dēgūrdehem bāědaltī hüĺger *урт гозгор юмны үзүүрийн чиг нь дээгүүрдсэн байдалтай hүлигэр /олгор/*; 2. *солор: косоглазый, косой*; hüĺger ńüdtī xùŋ *солор нүдтэй хүн.*

hүлиих/ hùlīx (Bar.) *солийх: быть косоглазым, коситъ глазами*; hùlīdž xarax *солийж харах*; 2. *олийж солийх: подниматься вверх*; urta γodzγor yümnī ùdzūren dēgūr šiglex *урт гозгор юмны үзүүр нь дээгүүр чиглэх.*

hүлмыхэ/ hùlmīxe (Khori., Aga.) *солийх, сүүмийх, бүүдийх: затухать, гаснуть, тускнеть*; hùlmīheŋ ńüdeŋ *солийсон нүд*; γalāě dùlen zàĺirŝà hùlmīxe *галын дол залирч сүүмийх.*

hүлмэгэр/ hùlmeger (Khori., Aga.) *бүдэнх, сүүмгэр: тусклый, бледный, бесцветный, невзрачный, безжизненный, потухший*; hùlmeger ńüdeŋ *сүүмгэр нүд.*

hүлhэ(н)/ hùlhe(ŋ) (Khori., Aga.), **hòlhù** (Bar.), **tsòsò** (Tson.) *цос: желчь*; xọńiń̀ōě hùlheŋ *хонины цос*; mal γarγaxadā hùlhīn ėĺigenhēn toŋ bolγōmžọtōěγōr abdag *мал гаргахдаа цосийг нь элгэнээс нь тун болгоомжтойгоор авдаг*; // Mo. sölsün

hүлэмхи/ hùlemxi (Khori., Aga.) 1. *бүүдгэр, сүүмгэр: тусклый, мутный*; hùlemxi γal *сүүмгэр гал*; 2. *солор, бүдэг, бүрхэг, бүрүүл: невыразительный /о глазах/*; hùlemxi ńüdeŋ *солор нүд*; 3. *соонго солиг: слабый, сиплый, хриплый*; hùlemxi xōlōěγōr xīγalxa *соонгө хоолойгоор хахирах.*

hүлэр/ hùler (Khori., Aga., Tunk., San.), **sòlòr** (Tson.), **yālaγar** (Kham.) 1. *солөр: косоглазый*; hùler ńüdeŋ *солөр нүд*; 2. *алмай: рассеянный, невнимательный*; hùler huragšà *алмай сурагч*; 3. *ухамжгүй: непонятливый*; hùler uxātāě xùŋ *ухамжгүй ухаантай хүн*; 4. *солөр хадуур: посадка литовки на черенок под большим углом*; xàžūrāě tùmerīyė γazā tēšėn harbāělγŗžà ėšėlēhā hùler xàžūr dāsagūi bāěxa *хадуурын төмрийг гадна тийш нь сарвайлгаж ишилбэл солөр хадуур даацгүй байдаг*; // Mo. sölir

hүлэхэ/ hůlexe (Khori., Aga., Tunk., San.), **sůlexe** (Tson.), **sůleků** (Kham.) *сүлэх*: *забеливать молоком /чай/*; sāě hůlexe *цай сүлэх*; // Mo. sülekü

hүмэ/ hůme (Khori., Aga., Tunk., San.), sůme (Tson., Kham.) 1. *сүм (хад газар)*: *горные места*; šėrē šụlūŋ hůme *ширээ чулуун сүм*; 2. *сүм хийд*: *монастырь*; үandaŋүāě hůme duүaŋ *Гандангийн сүм дуган*; 3. *хийд*: *храм*; dolōn zū үaraŋ hůme xī̆d, zūŋ mâŋүa ůlū̆ lamanaṛtāě bāěhaŋ gexe *долоон зуу гаруй сүм хийд, зуун мянга шүү лам партай байсан гэдэг*; 4. *орд оргоо*: *хоромы*; hůme hůrden orobo *орд оргоонд нь оров* (БМУ); // Mo. süm-e

hүмбээ/ hůmbē (Khori.), **hůŋgē** (Aga.), **sůkeŋ** (Kham.) *сүү*: *детск. молочко*; hůmbė ūlүaxa *сүү үүлгах*.

hү(н)/ hů(ŋ) (Khori., Aga., San., Bar.), **sū̆** (Tson.), **ůheŋ** (Tunk.) *сүү*: *молоко*; hůnde šânahaŋ tiḅheŋ *сүүнд чансан цагаан томс*; hůnē̆ arâxi *шимийн архи*; hůnē̆ dēgū̆ṛxi *сүүний зоохий*; hůtē̆ sāě *сүүтэй цай*; hüxeyē̆ gēheŋ ůbegeŋ hi̊yē̆ aḍxahaŋ hamaүaŋ *сүхээ гээсэн овгон /нохор/ сүүгээ асгасан эмгэн /эхнэр/* (ШАХ); ūrag hůgērē tenžē̆heŋ ūžâtāě ėžī̆ xō̆ṛxē̆ *уураг сүүгээрээ осгосон ууштай ээж хоорхий*; // Mo. üsün, sün

hүндэлхэ/ hůndelxe (Khori.) *холхох*: *ходить /или ездить/ туда и сюда, сновать*; oloŋ xůŋ үazā geṛte hůndelne *олон хүн гадаа гэрт холхоно*.

hүнээдэhэн/ hüńē̆dehen (Tunk.) *шоножингоо*: *всю ночь*; büxėĺi hüńē̆dehen sō ůrgehegūigēr hâxiā *бүхэл шоножин туриш нойргүйгээр сахисан*.

hүни/ hüni (Khori., Aga., Tunk., Bar.), **sōni** (Kham., Tson.) *шөнө*: *ночь*; xaraŋxī̆ hüńi *харанхуй шөнө*; hüńī̆ŋ nādaŋ шөнийн наадам; hüńi xedī̆ utâšyėhā baragdaxa hůŋ xedī̆ saүānšiyėhā үâšâlxa *шөнө хэдий урт ч барагдана, сүү хэдий цагаан ч гашилна*; üyėlžėl yâbahanā hanaxadam ůdůr hůńī̆n zū̆denšü *үерхээс явснаа санахад минь одор шөнийн зүүд шиг* (БАД); // Mo. söni

hүнөөхэ/ hůnō̆xe (Khori., Aga.), **hůnō̆xe** (Tunk., San.), **sůnō̆ků** (Kham.), **hůnēxe** (Bar.), **sůnō̆xů** (Tson.) *сөнөөх* 1. *давать тухнуть, гасить*; tū̆imerē̆ үal hůnō̆xe түймрийн *гал сөнөөх*; 2. *расстраивать, разорять, разрушать, уничтожать*; xaldabaŕita ůbešnī̆yė hůnō̆xe *халдварт овчийг сөнөөх*; // Mo. sönügekü

hүншэн/ hůnšėŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *сөнчин*: *тамада*; үalāě zū̆ŋ xâžūda hůnšėŋ hūžâ, duxaŕā̆ dēre dērehēn yâbūlžâla bāěna *галын зүүн хажууд сөнчин сууж, дугараа дээр дээрээс нь явуулж л байна*; // Mo. söngčin

hүнэхэ/ hůnexe (Khori.), **hůnexe** (Tunk., San.), **sůnůxů** (Tson.), **sůneků** (Kham.) *сөнөх, унтрах*: 1. *гаснуть, угасать, погасать, потухать*; tū̆imerē̆ үal hůnexe түймрийн *гал сөнөх*; 2. *затухать, уничтожаться, рушиться, растраиваться, гибнуть*; hůnehen yürtemse *сөнөсөн ертөнц*; hůnehen үalta ūla *сөнөсөн галт уул*; // Mo. sönükü

hүнэhэ(н)/ hůnehe(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.), **hůhůhů** (Bar.), **sůnesů** (Kham.) *сүнс*: *душа, дух*; hůnehe hůlde *сүнс сүлд*; hůnehō̆ xataxa *сүнс зайлах*; hůr hůnehe *сүр сүнс*; âmiŋ hůnehen *амин сүнс*; hůnehe dė́lixe *сүнс дэгдэх*; hůnehe dūdaxa *сүнс*

дүүдах; ere xùnē̄ hùnehe zāēlā hāńi bùhōr̄ī̄n, exener hùnēx̄ī̄yė ēr̥segēr xurūilžà dūdaxa, baya xū̄gedē̄ hùnehī̄yė dūdaxadā maḫyāèy̆ī̄n burū xarūlžà ùmeḏxēd, nerēren dūdažà hùnehī̄n orūldag yūme *эр хүний сүүс зайлбал бүсээр нь, эхнэр хүнийхийг зэрүүлээр хурайлж дүүдна, бага хүүхдийн сүнсийг дүүдахдаа малгайг нь бүрүү харуулж өмсөөд, нэрийг нь дүүдаж сүнсийг нь оруулдаг юм*; // Mo. sūnesūn

hүр/ hūr (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sūr** (Tson., Kham.) *сүр*: *мощь, могущество, величие*; hùr nemeŋ hāèbarlūlxa *сүр нэмэн сайбарлуулах*; hùr žaḇxalaŋ *сүр жавхлан*; hùr xùseŋ *сүр хүчин*. (ШАХ); // Mo. sūr

hүргэ/ hùrge (Khori., Aga.) *сөрөг*: *послелог с вин. п. на*: naran hùrge xaraxa *наран сөрөг харах*: *разглядывать вещи на свету*; // Mo. sōrgū

hүрдэх/ hùrdexe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sùrdexe** (Kham., Tson.) *сүрдэх*: *робеть, бояться, приходить в трепет*; hùrdeheŋ noxōě hùńī̄yė baraŋ xusaxa *сүрдэн нохой шонийг бартал хүчна*; // Mo. sūrdekū

hүрн/ hūŕi (Khori., Aga.), **somō** (Tson.) 1. *нүүр*: *стог, скирда*; hūŕi tataxa *нүүр татах*; hūŕi tàbixa *нүүр тавих*; hūŕi gèšxexe *нүүлдах өвс гишгэх*; hūŕi xàẏàxa *өвс нүүлдаж хаях*; ùxer xọńī̄yė tèžē̄xe ùbehe hūŕi zuzāŋ *үхэр хонь тэжээх өвс нүүр зузаан*; 2. hūŕi (Tunk.) *нүүлдсан өвсний суурь*: *основание стога*; 3. hūŕi bulγāhaŋ (San.) *өвлийн суүц*: *зимнее жилище*; hùme hūŕiden orobo *орд суүцанд нь оров*.

hүрилхэ/ hùrilxe (Khori., Aga.) *нүүлдах*: *стоговать*; buxalnūši obōlžọ hūŕi bolγoŋ boḏxōxōèyė hūŕilxe gelsexe *бүхнүүдыг өвөлжөө нүүр болгон босгатыг нүүлдах гэцдэх*; xọŕōd tolγōě bod maltāě. 15-20 xọńitōě āēlūd yèxeŋxidēl xọyọr zūn turāě buxal ùbehe saḇšāžà hūŕilōd, tenden xọrōlōd oŋxidoghoŋ *хориод толгой орчим бод малтай. 15-20 хоньтой айлууд ихэнхдээ л хоёр зүү орчим бухал өвс хадаж нүүлдаад, тэнд нь хашаалаад орхидогсон*.

hүрмыхэ/ hùŕmī̄xe (Khori., Aga.) *сортойх, соотойх, сэртийх*: *быть настороженным, настораживаться, обостряться*; adūn sōhō hùŕmī̄deg ardaγā γansār̄ī̄n xāēralnab *адүүн дотроос сортойсон ардаа ганцааранг нь хайрлана*. (БАД); // Mo. sōrmeyikū

hүрмэгэд/ hùrmeged gexe (Khori., Aga.) *сортосхийх, соотосхийх*: *двигать острыми ушами, настораживаться /о животных/*; xazāḭ̄ī̄m šèxeŋ hùrmeged gē̄, xataḭ̄āě bolxōěm dembèŕē̄ gū̄, xaraxadam šàrāěn ụŕālgī̄xaŋ xàńilhamńi bolxōěn dembèŕē̄ gū̄ *хазаартын минь чих нь сортосхийгээ хатиртай болохын дамбэрэл үү, харахад минь царай нь уриагахан ханилсан минь болохын дамбэрэл үү* (БАД); // Mo. sōrmeges

hүрмэгэр/ hùrmeger (Khori., Aga.) *сортгор, сэртгэр, зэртгэр*: *настороженный /напр. об ушах животных/*; hùrmeger šèxetē̄ šàra noxōě *сортгор чихтэй шар нохой*; // Mo. sōrmeger

hүрөө/ hùrō̄ (Khori.) *сүр бараа, сүр жавхлан*: *величие, импозантность*; hùrō̄ yèxetē̄ nọyọŋ *сүр бараа ихтэй ноён*.

hүрөтэй/ hürötē (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *айлшилтай, аюултай; страшный, грозный, угрожающий*; hürötē xarasa *айлшилтай харц*; noxōē hurötēgēr xusaxa *миний боорлон хүлээх*.

hүртэ/ hürte (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sürte** (Kham., Tson.) *сүрт: мощный, грозный, страшный*; hürte tulāŋ *сүрт цэлдэх*; // Mo. sürtü

hүртэй/ hürtē (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sürtē** (Tson.) *сүртэй* 1. *мощный, грозный*: ulam hürtē *улам сүртэй*; 2. *величественный, импозантный*; hürtē barāē bolxo *сүртэй бараатай болох*; // Mo. sürtei

hүрүүдэх/ hürüdxe (Tunk.) *салхинд хөхүүлэх, хүйт: авах; простудиться*; bazarār dērād hürüdšē bāēnab *их даараад салхинд цохиулаад байна*.

hүрхийх/ hürxīxe (Khori.) *чихгийх, хий өгүрэх; раздуваться*; hürxīžē pusxīxe *чихгийж хэсэлзэх*.

hүрхэй/ hürxē (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sürxī** (Tson.) *сүрхий: исключительный*: xün xünē yümede hürxē nüdetē *хүн, хүний нүдэнд сүрхий нүдэтэй*; xondolōē-yörö beheixedē yāba gēšēb xolšor hürxēb *гэвэ гēšē gü холхойтол бүсэлсэн нь нүцгэн өө, хөхүүн сүрхий дээ, би гэж байсаа юм болов уу*. (БАД); // Mo. sürkei

hүрэгэх/ hürēyēxe (Khori., Aga.) *сийгэх, гэмтэх: отть, продеать насквозь, сквозить*; šāla dürür hālxiŋ hüyēxe *шалан хүүрэр салхи сийгэх*.

hүрүүлэх/ hürülxe (Khori., Aga., Tunk., San.), **sürülxe** (Kham.) *сөргүүлэх: направлять против*; hālxi hürülžē adülxa *салхи сөргүүлж харуулах*; adüyē hālxi hürüleŋ duran sön tābād, güilgežē adülxada hāēm bāēgšā *адуу салхи сөргүүлэн дуран дунд нь товиод, довхиулж адуулахад сайн байдаг сан*; // Mo. sörgügülkü

hүрэг/ hüreg (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sürüg** (Tson., Kham.) *сүрэг: стадо, стая*; ardaŋāē unaŋaŋ bügedörö adüŋxaŋ hüregtö yābaxa bolog *ардгийн унаган бүгдээрээ адуун сүрэгтээ явах* (БАД); // Mo. sürüg

hүрэглэх/ hürüglexe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sürüglekü** (Kham.), **sürüglexe** (Tson.) *сүрэглэх* 1. *собираться стаями*; üxer mal hürüglexe *үхэр мал сүрэглэх*; 2. *ходить гуриой*; hürügležē zāēxa *сүрэглэж хэсэх*; // Mo. sürüglekü

hүрэх/ hürexe (Khori., Aga., Tunk., San.), **hürex** (Bar.), **sürekü** (Kham.) *үсрэх* 1. *прыгать, скакать*; hürežē büxa *үсэрч буух*; 2. *брызгать*; tahaŋaŋ mixaŋ hüreheŋ šuhaŋ *тасарсан мах, үсэрсэн цус*; 3. *образует фразеологизмы с усил. частицами*; tügdere hürexe *түгд үсрэх*; multa hürexe *мулт үсрэх*; taha hürexe *тас үсрэх*; sümе hürexe *цөм үсрэх*; sö hürexe *цоо үсрэх*; buta hürexe *бут үсрэх*; xobxo hürexe *ховх үсрэх*; šobto hürexe *шувт үсрэх*; bilba hürexe *бялба үсрэх*; 4. *стрелять*; bü hürexe *буу үсрэх*; taba hüredeg bü *тав үсэрдэг буу*; // Mo. üsürkü

hүтэй/ hütē (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sütī** (Kham.) *сүүтэй: молочный*; hütē ünēŋ *сүүтэй үнээ*; // Mo. sütei

hүү/ hū̄ (Khori., Aga.) *Хүүе! Хаая!: межд. выражающее окрик эй;* hū̄ bo̧ī̄š *хүүе! болиоч!;* hū̄ hāĕ haxī̄ halag bolxo *хүүе! хаая! сүйд майд болох.*

hүүдыхэ/ hū̄dī̄xe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sū̄dī̄xe** (Kham.) *сүүдийх: неясно виднеться, вырисовываться силуэтом, иметь неясные очертания;* tē tende nege yū̄men hū̄dī̄ne gù dā? *тээр тэнд нэг юм сүүдийж байна уу даа?;* γal hū̄dī̄žė xaragdaxa *гал сүүдийж харагдах;* ùnde̬rxeŋ o̧ŕyo̧ltōĕ ūlanūdnāĕ ùde̬rš̄īŋ γaza̬rhā hū̄dī̄ne, ùrgelžėle sed̬xilē̄m tatagš̀ā üyėlheŋ γansamńi seregte *өндөрхөн оргилтой уулнууд маань өдөрчийн газраас сүүдийнэ, ургэлж л сэтгэлийг минь татсан үелсэн ганц минь цэрэгт;* // Mo. següdeyikü

hүүдэгэр/ hū̄deger (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sū̄deger** (Kham., Tson.) *сүүдгэр: еле видный, малозаметный, неясный, смутный;* hū̄deger barā *сүүдгэр бараа;* // Mo. següdeger

hүүдэгэшэхэ/ hū̄degėšėxe (Khori., Aga., Tunk., San.) *сүүдэлзэх: неясно виднеться;* xaraŋxī̄da hū̄degėšėxe *харанхуйд сүүдэлзэж харагдах.*

hүүдэр/ hū̄der (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sū̄der** (Tson., Kham.) *сүүдэр: тень;* yėxe modonōĕ hū̄der yėxe, yėxe noγōnōĕ šū̄der yėxe *саглагар модны сүүдэр их, сахлаг ногооны шүүдэр их;* ùgel ū̄se xēd, amha̬rta sō ńàgtār darād hū̄der γaza̬rta sahan sō daradag *өвөл үүц хийгээд, савand нягтаар дараад сүүдэр газарт цасан дотор дардаг;* hū̄derērē nùxer xeheŋ, hū̄lērē minā xeheŋ *сүүдрээрээ нохор хийсэн, сүүлээрээ ташуур хийсэн /хань ноходгүй ганцаардмал бүл муутай/;* // Mo. següder

hүүдэрлиг/ hū̄derĺig (Khori., Aga., Tunk., Bar.), **sū̄derĺig** (Tson., Kham.) *сүүдэрлэг: тенистый;* hū̄derĺig da̬bxarlig *сүүдэрлэг давхарлаг;* // Mo. següderlig

hүүдэрлэхэ/ hū̄derlexe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sū̄derlexe** (Tson., Kham.) *сүүдэрлэх: затемнять;* bū̄ hū̄derle *бүү сүүдэрлэ!;* // Mo. següderlekü

hүүдэртэхэ/ hū̄de̬rtexe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sū̄dertexe** (Tson.), **sū̄de̬rtekū̄** (Kham.) *сүүдэртэх: покрываться тенью, затемняться;* ùrō̄heŋ talan hū̄de̬rtežė xaragdaxa *өрөвсөн тал нь сүүдэртэж харагдах;* // Mo. següdertükü

hүүехэ/ hū̄yėxe (Khori., Aga., Tunk., San.), **sū̄yėkù** (Kham.) *сийгэх: дуть продувать;* xàyā̆γār hàĺxi hū̄yėxē *хаягаар салхи сийгэх.*

hүүжэ/ hū̄ži (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sū̄dži** (Kham.) *сүүж: тазобедренная кость;* hū̄žī̄ŋ yàhaŋ *сүүжний яс;* hū̄žė, bogtōho, boγo̧ńi xabaha, dalanāĕ meŋgē̬rhe, ù̬bsū̄nē bū̄heyi āēlšànda šànažà tàbidaggū̄i yüme *сүүж богтос, богино хавирга, далны мөгөөрс, өвчүүний бүдэрхийг зочинд чанаж тавтдаггүй юм;* hū̄žē̄ tulxadā yā̆na gē̄šėb, hō̄l hùrxē̄b gebe gē̄šė gù? *сүүжээ тулдаг нь яаж байгаа юм бол, суртэй сурхий шүү би гээж байгаа юм бол уу?;* (БАД) // Mo. següji

hүүжэлдэхэ/ hū̄žėldexe (Khori., Aga.) *хөндөлдөх, хөндөлсөх /суух/: сидеть*

боком; emēl dēre hūžėldėžė hūxa *эмээл дээр хөндлөн суух*; // Mo. següjildekü

hүзыгэ/ hūzīxe (Khori., Aga.) *цүүцийх: быть долговязым и тощим с длинной шеей*; hūzīžė zogsoxo *цүүцийж зогсох.*

hүзэгэнэхэ/ hūzegenexe (Khori., Aga.) *цүүцэнэх: ходить взад и вперёд. суетиться /о ком-л, долговязом и худом/*; hūzegenežė yàbaxa *цүүцэнэж явах.*

hүзэгэр/ hūzeger (Khori., Aga.) *цүүцэр: долговязый и худой с длинной шеей*; hūzeger ünder xübūŋ *цүүцэр өндөр хүү.*

hүл/ hūl (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sūl** (Tson.) *сүүл* 1. *хвост, курдюк*; xọńińōŏ hūl *хонины сүүл*; oxor hūl *ахар сүүл*; üldexede ünegenē hūl hāĕxaŋ *олсоход үнэгний сүүл сайхан*; xordohom mọŕinōŏ hūlēn yàhanāĕ γodonhō γurbaŋ xurγa xemžēd arahāĕn xaxa yėredeg, tīxeden ụdxeŋ xara šụhaŋ γarād ụbšėm mọŕiŋ edegėšdeg *хордсон морины сүүлийн ясны годноос гурван хуруу хэмжээд арьсыг нь хага ярдаг, тэгэхэд нь өтгөн хар цус гараад өвчилсөн морь эдгэрчихдэг*; hūl bōxo *сүүлийг нь мушгих /эцсийг нь үзэх, дуусгах/*; 2. *конец*; ügelē hūl *өвлийн сүүл*; hūlē hūlde *эцсийн эцэст*; // Mo. segül

hүүлдэ/ hūlde (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sūlde** (Tson., Kham.) *сүүлд*: после, потом; hūlde medē hembi *би сүүлд мэдсэн*; minī hūlde yėrē *миний сүүлд ирсэн*; hūlde xelūžėb *сүүлд хэлүүлж*; // Mo. segültü

hүүлдэшэг/ hūldėšėg (Khori., Aga.) *сүүлд шиг: попозже*; hūldėšėg γaŗhaŋ xụŕγaŋ *сүүлд шиг гарсан хурга*; Mo. següldüsig

hүүлдэхэ/ hūldexe (Khori., Aga., San., Tunk., Bar.), **sūldexe** (Kham., Tson.) *сүүлдэх* 1. *брать за хвост, держать за хвост*; hūldėžė bàŕixa *сүүлдэж барих*; dāĕγa daraxa, dāγā hūldexe *дайнаа дарж, даагаа сүүлдэх*; 2. *быть последним, отставать*; hūldežė yėrexe *сүүлдэж ирэх*; // Mo. següldekü

hүүмыхэ/ hūmīxe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sūmīxe** (Tson., Kham.) *сүүмийх: еле виднеться, чуть вырисовываться*; zulīŋ gerel hūmīxe *зулын гэрэл сүүмийх*; // Mo. sümeyikü

hүүмэгэнэхэ/ hūmegenexe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sūmegenexe** (Tson.), **sūmegenekü** (Kham.) *сүүмэгнэх: мелькать*; hūmegenežė xaragdaxa *сүүмэгнэж харагдах*; // Mo. sümegenekü

hүүмэгэр/ hūmeger (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sūmeger** (Tson., Kham.) *сүүмгэр: мерцающий /о свете/*; deŋgē hūmeger gerel *дэнгийн сүүмгэр гэрэл*; // Mo. sümeger

hүүмэлзэхэ/ hūmelzexe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sūmeldzexe** (Tson., Kham.) *сүүмэлзэх: мерцать, мигать*; odo müšėd hūmelzexe *од мичид сүүмэлзэх*; // Mo. sümeljekü

hүүрил/ hūŕil (Khori., Aga.) *сүүрил: волосы в лобковой части; лобковые волосы*; umadagtā xùrme haxaltāĕ, ùbdegtē xùrme hūŕiltē, haxalta bābāĕ, durdaxadam dūlīši, ōγolxodom yėrīši! *умдагтаа хүрэм сахалтай, өвдөгтөө хүрэм сүүрилтэй, сахалт баавай, дурдахад минь дуулаач, дуудахад минь ирээч!* (БМД); // Mo. següril

hүүрээхэ/ hūrēxe (Khori., Aga.) *арьс эврээх: подсушивать шкуру в тени*; xǫyǫrodxi mụšxalāhān γarγahaŋ arahāěyė hėŕūŋ hūder γazaŋta ebeŕēžė xatāxāěyė hūrēxe gelsegšėbdi *хоёрдох мушгилаанаас нь гаргасан арьсыг сэрүүн сүүдэр газарт эврээж хатаахыг hүүрээхэ /арьс эврээх/ гэж хэлцдэг.*

hүүхирхэ/ hūxiŋxe (Khori., Aga.) *хашгирч дуудах* 1. *кликать, звать*; hūxiŋšė bүolxo *хашгирч гуугалж дуудах*; 2. *кричать*; teŋgeŕi dūγaŋxada hūxiŋxe *тэнгэр дуугарахад хашгирах.*

hүүхирээн/ hūxirēŋ (Khori., Aga.) *хашгираан: крик, кричать*; xủŋ zonōě hūxirēn dūldaba *хүн зоны хашгираан сонсогдов.*

hүүхе/ hūxe (Bar.) *чингэлэг: деревянный ящик для хранения вещей*; hūxe terge *чингэлэг тэрэг.*

hүүхэгэр/ hūxeger (Khori.) *дүүхгэр: высокий и тощий*; hūxeger ủnder xủŋ *дүүхгэр өндөр хүн.*

hүүхирхэ/ hüxiŋxe (Khori., Aga.) *бархирах, хашгирах: кричать, орать*; ahaŋ šādlārā hūxiŋxe *байдаг чадлаараа хашгирах.*

hүүшэ/ hūšė (Khori., Aga.), **sūšė** (Kham.) *цүүц: долото*; xaḇtaγar hūšė *хавтгай цүүц*; // Mo. čüüče

hүүшэдэхэ/ hūšėdexe (Khori., Aga.), **sūšėdekù** (Kham.) *цүүцдэх: выдалбливать долотом*; modo hūšėdėžė nủxelxe *мод цүүцдэж нүхлэх*; // Mo. čüüčedekü

hүхоо/ hủxō (Khori.) *үслэг: пушистый*; hủxō ủnegeŋ malaγāě *үслэг үнэгэн малгай.*

hүхэ/ hủxe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sủxe** (Kham., Tson.) *сүх: топор*; hủxe madaγa *сүх мадга*; xaŋxinūr hủxe *хангинуур сүх*; negetel xelēhā hủxēr saḇšàžà àŕilγaxagūiš *нэгэнт л хэлсэн бол сүхээр цавчиж арилгахгүй*; hủxē gēheŋ ủbegeŋ, hüyē aḏxahaŋ hamaγaŋ *сүхээ гээсэн овгон, сүүгээ асгасан эмгэн /хамгийн чухал юмнаасаа салаад харамсах/*; // Mo. süke

hыдь/ hïd (Khori., Aga.) *жов! цыц /окрик на собак/*; hïd γar sāšā *гар цаашаа!*

hыш/ hïš (Khori., Aga.) *хийш хийш! чиш чиш!*; hïš xara šọlmonūd *хар мондинууд!*

hэб/ heb (Aga., Khori., Tunk., San.), **hew** (Bar.), **seb** (Tson., Kham.) *сэвхийх: спадать /о жаре/*; *снижаться понижаться /о температуре/*; bėyė heb gebe *бие сэвхийв*; xalūŋ heb gebe *халуун сэвхийв*; 2. *усний сэв: очёски*; ủhenē heb *усний сэв даахь*; gezegenē heb *гэзэгний сэв*; 3. *өө сэв: дефект, недостаток*; ō heb ėŕixe *өө сэв эрэх*; sėḏxilden heb orūlxa *сэтгэлд нь сэв оруулах*; // Mo. seb

hэбихэ/ hèbixe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sèbikù** (Tson.) *сэвэх: обдувать /или сдувать, смахивать/ что-л., обдавать /или махать/ чем-л*; pulādār hèbixe *алчуураар сэвэх*; buryūha bataγanā hèbixe *батгана шумуул үргээх*; hàĺxi hèbixe *салхи сэвэх*; xụšàlγa hèbixe *хучлага сэвэх*; dàĺā hèbixe далавчаа дэвэх; // Mo. sebekü, sebikü

hэблэх/ hewlex I (Bar.) *сэвлэх: придираться, искать предлог к придирке обвинению;* xůnhē ō ėŕižė hewlex *хүнээс өө эрж сэвлэх;* // Mo. seblekü

hэблэхэ/ heblexe II (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sebleků** (Kham.) *зоосгөргүүлэх, хөргөх: охлаждать, остужать питьё;* xōrūlheŋ hū̄ heblėžė balγūlxa *хөөргүүлсэн сүү зөөсгөргүүлж балгуулах.*

hэбхи/ hebxi (Khori., Aga.) 1. *хөнгөн, сэвсгэр: лёгкий, воздушный; слегка, сохнуть; ховсгөр хөнгөн;* hērē mixaŋ hebxi *сээрийн мах сэвсгэр;* 2. *хуумгай, гоомой: легкомысленный;* hebxi xůŋ *хуумгай хүн.*

hэбхигэр/ hebxiger (Khori., Aga.) *сэвсгэр, ховсгөр: рыхлый, пористый;* hebxiger sahaŋ *сэвсгэр цас;* ůgelē sagta ůxerē mixāěyė γonzoγorōr žůhōd, borso xexedene hebxiger zōlėšėgōr xatadag haŋ *өвлийн цагт үхрийн махыг гонзгойгоор зүсээд, борц хийхэд нь сэвсгэр зөөлхөнөөр хатдаг сан;* // Mo. sebseger

hэбхиhэ/ hebxīxe (Khori., Aga.) *сэвсийх:* становиться рыхлым /или пористым/; sahaŋ hebxīxe *цас сэвсийх;* // Mo. sebseyikü

hэбhэ/ hebhe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sebsů** (Kham.), **sebes** (Tson.) *сэвс:* 1. *плевки верблюда;* šåbarta šīxagdažå šånalžå builažå šåra hebhe sůršėdeg *шаварт шигдэж, шаналж буйлж шар сэвс шүршдэг.* (ШАХ); 2. *содержимое потрохов закалываемых животных;* xǫńiń̄ōě hebhe *хонины сэвс;* 3. *жвачка;* hebhē xibexe *сэвсээ хивэх;* // Mo. sebisü

hэбшээ/ hebšē (Khori., Aga., Tunk., San.), **sebšė** (Kham., Tson.) *сэвшээ: свежий ветерок, лёгкий ветер;* hebšēyīn daxūlaŋ dǫlyǫloŋxōě sīdemxeŋ uhatāě saγā nūr, sedxilīm daxūlaŋ xåńilaŋxāě hėlūržėšyė bolomgūi amaragdā *сэвшээг дагуулан долгилсон цийдэм устай цагаан нуур, сэтгэлийг минь дагуулан ханилсан сэлгээж ч болмооргүй амраг даа* (БАД); // Mo. sebsiy-e

hэбшээлхэ/ hebšēlxe (Khori., Aga., Tunk., San.), **sebšēlexe** (Tson.), **sebšēleků** (Kham.) *сэвшээлэх: дуть /о лёгком ветре/;* xoŋγor håĺxiŋ hebšēlxe *хонгор салхи сэвшээлэх;* nabšåhaŋ xatatar hebšēldeg namarāě ǫĺboŋ håĺximbe, namāě šåmaxantāě zobōdog nahandam xadātāě hėšxelbe *навчис хаттал сэвшээлсэн намрын хүйтэн салхи вэ, намайг чамтай зовоосон насанд минь хадаатай сэтгэл вэ?* (БАД); // Mo. sebsiyelekü

hэбюγр/ hėbiūr (Khori., Aga.) 1. *дэвүүр: веер;* xulahaŋ hėbūr *хулсан дэвүүр;* 2. *сэвүүр: кисть из хвоста жеребенка для смахивания пыли со статуэток;* šǫbūnāě dåĺār xeheŋ hėbiūr *шувууны далавчаар хийсэн сэвүүр;* unaγan hūl hebiūr *унаган сүүлээр хийсэн сэвүүр;* hėbiūrēr buŗxan tåxilāě tōho åŕilγaxa *сэвүүрээр бурхан тахилын тоос арилгах;* // Mo. sebigür

hэбюγрдэхэ/ hėbiūrdexe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *дэвүүрдэх: обмахиваться, обмахивать веером;* hėbiūrēr hėbiūrdexe *дэвүүрээр дэвүүрдэх;* // Mo. sebigürdekü

hэбэргэдэhэ(н)/ hebergedehe(ŋ) (Khori., Aga.), **tsewergedes** (Tson.) *сүвэгдэс*

сүврэг: *хрящи грудной клетки*; xabaha hebergedehe *хавирга сүврэг* // Mo. sübergedesü

hэбэрихэ/ hebėŕixe (Khori., Aga., Tunk., San.), **seberikù** (Kham.) *сэврэх*: *сохнуть слегка*; hàĺxinda hebėŕixe *салхинд сэврэх* // Mo. seberekü

hэгли/ hegli (Aga., Khori.) *сэгэл*: *соломенная подстилка для скота*; hegli debid̬xe *сэгэл дэвсэх*.

hэглиихэ/ heglīxe (Khori., Aga.) *сэглийх*: *быть пушистым, взлохмачиваться*; heglīheŋ ùheŋ *сэглийсэн ус*; // Mo. segleyikü

hэглэгэр/ hegleger (Khori., Aga.) *сэглэгэр, сэгсгэр*: *пушистый /о волосах/, лохматый, косматый /о шерсти/*; hegleger ùheŋ *сэглэгэр ус*; // Mo. segleger

hэгсэрхэ/ hegserxe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **segserxe** (Tson.), **segserkù** (Kham.) 1. *сэгсрэх*: *отряхивать*; *трясти, вытряхивать, встряхивать, стряхнуть*; araha uγāγād hegserxe *арьс угаагаад сэгсрэх*; xormōĕ xotō hegserxe *хормой хотоо сэгсрэх*; degelēŋgē sahāĕyė hegserxe *дээлийнхээ цасыг сэгсрэх унагах*; šėrdeg hegserxe *ширдэг сэгсрэх*; 2. *качать*; tàrxiā hegserxe *толгойгоо сэгсрэх*; // Mo. segsürekü

hэгшэхэ/ hegšėxe (Khori., Aga.) *дотроо баярлах, нар нь гарах*: *внутренне радоваться, смеяться про себя*; hėšxel sōγō hegšėm bàyàrlaba *сэтгэл дотроо баясан баярлав*.

hэгэлдэр/ hegelder (Khori., Aga.) *ганган, хээнцэр, гангамсаг*: щеголеватый /о *внешности*/; hegelder yànzīŋ šīlaγar ulāŋ xùbūŋ *гангамсаг янзын минчгэр улаан хүү*.

hэгэх/ hegex (Bar.) *сэгэх*: *скакать*; šọnon hegelgēr hegex *чонон сэгэлгээр сэгэх*; 2. *дэгэх*: *рваться вперёд /о лошади в путах/*; adūnāĕ xōĕnohō hegēd alaγa bollō *адууны хойноос дэгээд алга боллоо*; 3. *дэвдчих*: *прихрамывать*; urda xòlòn doγolōd gišxedž boloxgūi hegedž xòlō òrgòdž yàwax *урд хөл нь доголоод гишгиж болохгүй дэвдчиж хөлөө өргөж явах*; // Mo. segekü

hэгээ/ hegē (Bar.) *сэглэг*: *вприпрыжку*; bòdžin tūlāĕm bòglòg, bògtòr šọnōĕn hegē *бөжин туулайн боглог, богтор чоныи сэглэг*; 2. *сэгээ*: *физическая сила*; hegētē dērē ergidž ọšwol gemgūi yümsaŋ *сэгээтэй дээрээ эргэж очвол гэмгүй юмсан*; // Mo. segege

hэдэрхэ/ hederxe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sederxe** (Tson.), **sederkù** (Kham.) *сэдрэх*: *иметь рецидив, заболевать вторично*; šàrxa hederxe *шарх сэдрэх*; // Mo. sederekü

hэдэнэ/ hedehe (Aga., Khori.), **hedhū** (Bar.), **sedesü** (Kham.) *татуурга*: *рукав реки, приток реки*; šödòrtī mọŕi yādž yàwād hedhūn dotor orošihọńi medexgūi, γarŝà yèrdž šàdaxgūi berxeldedž bāĕn *чөдөртэй морь яаж яваад татуурган дотор орчихсоныг мэдэхгүй, гарч ирж чадахгүй хэцүүдэж байна*.

hэе/ hèyė (Khori., Aga., Tunk., San.), **sègi** (Kham.) *сэг*: *падаль /растерзанная*

волжаний; šọno bàñixada hèyètē gù gexe *чоно барилаг сэтгэй юу гэнэ*; hèyè orogūi àñīhāēb *ор морогүй аргаж огье би*; // Mo. seg

hэсы' **ehegē** (Tunk.), **heyī** (Aga.), **sègī**, **sèyī** (Kham.), **èšègē** (San.), **išgī** (Bar.), **èšgī** (Tson.) *эсгий*: 1. *войлок*; hèyī daraxa *эсгий хийх*; hèyī šèrexe *эсгий чирэх*; šára hèyī *шар эсгий*; èŕyīn nōhoŋ hèyī egse ololoŋ xāēšàlžà *иргийн ноосон эсгий эгц олгон хайчилж* (ШАХ); 2. *войлочный*; hèyī ger *эсгий гэр*; hèyī ūdeŋ *эсгий үүд*; hèyī xùxelte *эсгий хоолт*; hèyī ula *эсгий ус*; ehegī (hèyī) šèrdeg эсгий ширдэг; šinī ọšọxodo yurban sayāŋ èšègī ger bāēxa gebe, dundàxi gerīn beselgūr ūgūi bāēxa terēnden orōrōē gebe *чиний очихоо гурван цагаан эсгий гэр байгаа гэв, дундах, гэрийнх нь бүслүүргүй байна түүнд ороорой гэв* (БАУ); // Mo. isegei

hэжэг/ **hèžèg** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *сэжиг*: *сомнение, подозрение, предубеждение*; hèžèg tùrūlxe *сэжиг төрүүлэх*; hèžègle bàñgdaxa *сэжигт автах*; àžàg hèžèg *алиг сэжиг*; // Mo. sejig

hэжэглэхэ/ **hèžèglexe** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sèdžiglexe** (Tson.), **sèdziglekù** (Kham.) *сэжиглэх*: *сомневаться, подозревать*; hèžègleŋ xaraxa *сэжиглэн харах*; // Mo. sejiglekū

hэжэгүүшэ/ **hèžègūšè** (Khori., Aga., Bar.), **sèdžigūtši** (Kham.), **hūžègūšè** (Tunk.) *сэжигч*: *подозревающий*; hèžègūšè zaŋ *сэжигч зан*.

hэжэм/ **hèžèm** (Bar.) *хэжим*: *чепрак*; xēre moñīī hèžèm *хээр морины хэжим*; // Mo. kejim

hэжэрхэ/ **hèžèrxe** (Khori., Aga., Bar.), **sèdžèrxe** (Tson.), **sèdžirekù** (Kham.) 1. *сэгсрэх, говох*: *трясти, вытряхивать, смахивать*; tōho šọrōèyīn hèžèrxe *тоос шороог нь сэгсрэх*; 2. *ширвэх*: *взмахивать*; xàžūrā hèžèrxe *хадууpaa ширвэх*; xažūrā hèžèrēdle abana, xùbxeger noyōm mùr dēgūren ebxereŋ unana *хадууpaa ширвээд л авна, ховхгор ногоо мөр дээгүүр нь нэвсийн унана*; 3. *сэгсэрч унагах, сэвэх*: *отряхивать*; bùtēlgen dērexi tōhīyè hèžèrxe *бүтээлгэн дээрх тоосыг сэгсрэн унагах*; 4. *сэжлэх*: *бодать*; hèžèršè mùrgūžè *сэжилж мөргөх вий*.

hэжэхэ/ **hèžèxe** (Aga., Khori.), **hedžix** (Bar.), **sedžixū** (Kham.) *сэжих*: *боднуть одним рогом, поднимать концом рога*; eberērē hèžèxe *эврээрээ сэжих*; 2. *толгой сэжих*: *мотать головой*; tàrxiā hèžèxe *толгойгоо сэжих*; // Mo. sejikū

hэлбэрhэн/ **helberhen** (Tunk.) *цагаан загас*: *сиг*; darxadāē helberheŋ *дархадын цагаан загас*.

hэлгэхэ/ **helgexe** (Khori., Aga., Tunk., San.), **selgexe** (Tson.), **selgekù** (Kham.) *сэлгэх, солих*: *менять, сменять, заменять*; helgežè tàbixa, ńụtag helgexe *нутаг сэлгэх*; xubsahā helgèžè ùmdexe *хувцаа сольж омсох*; // Mo. selgükū

hэлдэгэр/ **heldeger** (Khori., Aga.) 1. *уужим, хэлхгэр, нөмгөн*: *мешковатый, распоясанный*; behegūi heldeger *бүсгүй нөмгөн*; heldeger tùrī *уужим түрий*; 2. *уужуухан, талбиун*: *спокойный, невозмутимый*; heldeger dotortōē xùŋ *уужуухан дотортой хүн*.

hэлдэн/ helden (Khori., Aga.), **seldeŋ** (Kham.) *нөмгөн: распоясанный, неподпоясанный*; behe ùgē helden *бүсгүй нөмгөн*; // Mo. seldeng

hэлихэ/ hėĺixe (Khori., Aga.), **sėĺikü** (Kham.) 1. *ярах: распахивать*; eŋgerē hėĺixe *энгэрээ ярах*; 2. *эргүүлэх, сийчих: ворошить, переворачивать*; ùbehe hėĺixe *өвс эргүүлэх /сийчих/*; 3. *сэлэх: плыть, плавать*; uhanda hėĺixe *усанд сэлэх*; 4. *солих: переодеваться*; xuv̆saha hėĺižė ùmdexe *хувцас сольж өмсөх.*

hэлхэн/ helxeŋ (Khori., Aga.) *хаван: отёк, опухоль*; helxeŋ xahar̆xa *хаван хагарах*; // Mo. selkeng

hэлхэнтэхэ/ helxentexe (Khori., Aga.) *хавагнах, цэлхрэх: отекать, опухать*; ńūr helxentexe *нүүр цэлхрэх*; // Mo. selkeng-tükü

hэльбэ/ hėĺbe (Tunk., San.) *сэлүүр: вёсла, весло*; hėĺbēr hėĺbedexe *сэлүүрээр сэлүүрдэх*; narhaŋ narhaŋ hėĺbērē nàzid bāēsaran tatayà *нарсан нарсан сэлүүрээ нахисхийтэл татья.* (БАД)

hэльбэхэ/ hėĺbexe (Khori., Aga.), **sėĺbikü** (Kham.), **selbexe** (Tson.) *сэлбэх: чинить, ремонтировать*; hėĺbeŋ zahaxa *сэлбэн засах*; // Mo. selbikü

hэлюур/ hėĺūr (Khori., Aga., Bar.) *сэлүүр: весло*; oŋgosī ŋ hėĺūr *завины сэлүүр*; // Mo. seligür

hэлюурдэхэ/ hėĺūrdexe (Khori., Aga., Bar.) *сэлүүрдэх: грести вёслами*; tùrgeŋ hėĺūrdexe *түргэн сэлүүрдэх*; // Mo. seligürdekü

hэлэгэнэхэ/ helegenexe (Aga.), **selegenekü** (Kham.) *бэмбэгнэх: трястись, дрожать, трепетать /от страха/*; hogtū xünhō̆ āĕyād helegenexe *согтуу хүнээс айгаад бэмбэгнэх.*

hэлэмэ/ heleme (Khori., Aga., Tunk., San.), **helem** (Bar.), **seleme** (Kham.), **selem** (Tson.) *сэлэм: сабля, шашка, клинок*; heleme žàda *сэлэм жад*; heleme dalāĕxa *сэлэм далайх*; helemē huŋalxa *сэлмээ сугалах*; helemeŋ eber *сэлмэн эвэр*; Daγūr̆hā urdaxi Manžūr̆ta dāĕlaldām bolhoŋ hoṅintōĕ, dav̆tamal bolod helemērē daran sav̆šàhaŋ hoṅintōĕ *Дагуураас урагш Манжуурт дайлалдаан болсон сонинтой, давтмал болд сэлмээрээ даран цавчсан сонинтой* (БАД); // Mo. selem-e

hэмжэ/ hemžė (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **semdži** (Tson., Kham.) *сэмж: сальник, жировой покров брюшины, брюшной жир*; hemžė tahalžà, udar̆žà, zubar̆žà ėdižė bolxogūi, ùlùŋxer̆heŋ àmitanāĕ yọro gėžė sērledeg *сэмж тасахж урж, зулгааж идэж болохгүй, өвөнхөрсөн амьтны ёр гэж цээрлэдэг*; tōnto tāĕxa ur̆sayà hemžēr ọṙōxo *тоонот тайх урда сэмжээр ороох*; hemžė ėdixe saŋxatāĕ bolxo *сэмж идвэл цанхтай болно.* (ШАХ); // Mo. semeje

hэмбэрхэ/ hember̆xe (Tunk.) *сэмрэх: распускаться, обиваться, расползаться, сечься, рваться*; xamba hember̆xe *хамба сэмрэх*; // Mo. semerekü

hэмээхэ/ hemēxe (San.) *ёгтоор ойлгуулах: намекать*; hemēžė ùge tud̆xaxa *ёгтоор ойлгуулж уг тусгах.*

hэнгэргүй/ heŋgergüi (Khori., Aga.) *хэнэггүй: не обращающий ни на что внимания, ни с чем не считающийся,*

бесстыдный, бесцеремонный, бесправный. beggergüi xüng henšiyė geregüi хэлэгүй хүн нэлээ ч зоригүй. (IIIAV)

hendegīder (Bar.) *заносить куда-л. за зубами, затаскать на зубах*. yümnė dōgūr yüm orūldž nömūleg awš xol xäyäxīg hendegīder ger хамаа дооглуур хэн юм орууллаг хөрсүүлэн аяа хол хаяхыг /гэрээсээ/ *хэлдэлдэн* гэр.

hendere (Khori, Aga.), **sendekü** (Kham.) *сэдэлгэх, пробегать, вырастать, подсказывать*; yavāė xonšōrōrō yazar henderе *зүлэй хонхоорхоороо газар сэдэлгэх*.

henžė (Khori, Aga, Turk, San.), **sendü** (Tson, Kham.) 1. *сэнэх, ухаан, ёдхон, хүчирхэг, хөлөг*; xünegē henžė yavaxgüi *сэнэхгүй* сэнэх; amahanīg henžė *сүүлээ сэнэх*; dürögē henžė *дөрөөлөй сэнэх*; 2 *мэдрэл сэнэх*; *ухаалаг, ухаан* ugaxaya, müngün tobšöög henžė *мөнгөн мөрөөс сэнэх*. // Mo. senji

hendžegīder (Bar.) *сэнэхсийдэх, перебрасывать через что-л.* dūdžigaūleg bārdž bāčyād xol sawadž xäyäxīg hendžegīder ger *дүүжлэгээлэг* бариж бааяад хол савж хаяхыг гэр *сэнэхсийдэх* гэх.

hendžegener (Bar.), **henžègenexe** (Aga, Khori), **sendžigenexe** (Tson.) *сэнэхсэнэх, бодогдох, хичээх о чем-л. сильно /hanžāyanaxa henžègenexe сэнэхсэнэх сэнэхсэнэх*; tobšo henžègenexe *мөрөө сэнэхсэнэх*; tehenė banāi henžègenexe *тэрээ надад сэнэхсэнэх*; Mo. senjigenekü

henžė (Khori, Aga, Turk, San, Bar.), **sendžike** (Tson.), **sendžikü** (Kham.) *сэнэхэлэх, ухаалагжуулах, продвигать*; henžėlžė ülgerxe *сэнэхэлжэ* erxer. // Mo. senjilekü

henžėlzūlxe (Khori, Aga.) *сэнэхэлзүүлэх, рекомендовать*: xünegē henžėlzūlxe yanagaa *сэнэхэлзүүлэх* Mo. senjilješgülkü

henegē (Khori, Aga, Bar.) *бодогдол, зүтгэл, бодлогоор сэнэхсэн, подходящий, пригодный*, henegē yümne xerxe *бодлогоор хэн* хэрэг; ali henegēyīn xiny šėlėd ayuulan, xodo xeregüi yümeny ülōd bāėn *аль дээлүүлэх* ээ хүн хэнээс *ойлгомж, дээдэх* хэрэгүй хэн үлдэж бойно; 2 *мэдрэлийн, сэтгэлийн, зөөрөлийн, эгэл* henegē bāėnā dārē xünsedlē uuha bolžo bāėnūb gėžė henegšėb *хүний* мэдрэлийн бэлэн дээрэх хүнсэдлэх хүн бодох бойн *гэж сэнэхэх* юм. (ДТЗ)

henegšėlxe (Aga, Khori, Bar.) *дамжуулах, заавраар* үзүүлэх henegē edlebēnēyīn xü henegšėlžė ülžė abād yabešō *дээлүүлэх* эдлэбэрийн *хүн* бодогдох *дамжуулах* үйлэс *заавар* явуулах юм.

herbīxe (Khori, Aga, Turk, San.) 1. *сэрэмжлэх, мэдрэмтгий, сэтгэлгээтэй болох, сэтгэлээ* xanīn tāyxi herbīxe *хэнээ* тайлах *сэрэмжлэх*; herbīžė xaragdaxa *сэрэмжлэх* хэрэгдэх; 2. *сэрэмжтэй, хичээмтэй, хэмлэмтэй*; uryāėn üzūr herbīxe *урьдаа үзүүр сэрэмжтэй*; Mo. serbeyikü

herbē (Khori, Aga, Bar.), **serbē** (Tson, Kham.) *сэрэмж, мэдэмж, мэдэмтгий*

ńųrγanāĕ herbē *нурууны сэрвээ*; hėŕbē (Tunk.), herbē (San.) *хутгуурга*: *небольшая мутовка для сбивания жидкого теста*; talxa xuḏxadag herbē *гурил зуурдаг хутгуурга*; // Mo. serbege

hэрбээдэхэ/ herbēdexe (Tunk., San.) *хутгуургаар хатгах*: *крутить мутовку, сбивая тесто для блинов или оладий*; xůrůŋge herbēdexe *хөрөнгө хутгах*.

hэргүү/ hergū̄ (Khori., Aga.) *шинэ сэргэг, сэрмүүн*: *свежий, бодрый*; hergū̄ belšēŕi *сэрмүүн бэлчээр*; hergū̄ nādaŋ *сэргэг шинэ наадам*; xāĕšāŋ gēhā nādanā hergū̄ bolγoxo ābī̄bdi gėžė šėne tůrel bedirdeg bāĕγābdi *яавал наадмаа шинэ сэргэг болгодог билээ гэж шинэ торол эрдэг байж билээ бид.* (ЛЛТ)

hэргэг/ hergeg (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sergeg** (Tson., Kham.) 1. *сэргэг*: *осмотрительный, осторожный, бдительный, бодрствующий*; hergeg bāĕxa *сэргэг байх*; hergeg bāĕdal *сэргэг байдал*; hergegte γarzagūi *сэргэгт гарзгүй*; 2. *соргог*: *чуткий*; hergeg nōĕr *сэргэг нойр*; hergeg buγa *соргог буга*; 3. *цариун, тэнхлүүн, тартай*: *бодрый чувствующий себя бодрым и здоровым /о стариках/*; hergeg sula ůbegeŋ *цариун чийрэг өвгөн*; // Mo. sergeg

hэргэлэн/ hergeleŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sergeleŋ** (Tson., Kham.) *сэргэлэн*: *бдительный, чуткий, бодрый, оживленный, бойкий*; hergeleŋ xuŗsa šārāĕ *сэргэлэн хурц царай*; // Mo. sergüleng

hэргэхэ/ hergexe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sergekù** (Kham.) *сэргэх*: *пробуждаться, встряхиваться, приходить в себя, оживляться*; hergežė bodoxo *сэргэж босох*; // Mo. sergükü

hэргээхэ/ hergēxe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sergēxe** (Tson.), **sergēkù** (Kham.) *сэргээх* 1. *будить, пробуждать, бодрить*; urmī̄yė hergēžė uragšà xůtelxe uŗšā̄g xāžà ui tarāxa *урмыг сэргээж урагш хөтлөх, уришг хааж уй тараах.* (ШАХ); 2. *восстанавливать, возобновлять, поддерживать*; γalā hergēxe *галаа сэргээх*; hergēŋ boḏxoxo *сэргээн босгох*; 3. *воскрешать, оживлять, освежать*; hergēžė hanaxa *сэргээж санах*; xundaγa hergēxe *хундага сэргээх*; 4. *ободрять, успокаивать*; ůbėštėńi hergēxe *овчтонийг сэргээх*; // Mo. sergügekü

hэргээхэ/ hėŕē̄xe (Khori., Aga.,Tunk., San., Bar.), **sėŕē̄xe** (Kham., San.) *сэргээх*: *пробуждать, будить*; nōĕŗtōĕ xüńi hėŕē̄xede beŗxe, zalxū xüńi zaraxada beŗxe *нойртой хүнийг сэргээх бэрх, залхуу хүнийг зарах бэрх* (ШАХ) // Mo. serigekü

hэримжэ/ hėŕimžė (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sėŕimdži** (Tson., Kham.) *сэрэмж*: *бдительность, чуткость, настороженность*; hėŕimžė yėxetē̄ bāĕxa *сэрэмж ихтэй байх*; // Mo. seremji

hэримжэлхэ/ hėŕimžėlxe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sėŕimdžilxe** (Tson.), **sėŕimdžilekù** (Kham.) *сэрэмжлэх*: *быть осторожным, быть бдительным*; hėŕimžėlžė yàbaxa *сэрэмжилж явах*; // Mo. seremjilekü

hэрихэ/ hėŕixe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sėŕixe** (Tson.), **sėŕikù** (Kham.) *сэрэх*: *просыпаться, пробуждаться*; nōĕŗhō hėŕixe *нойроос сэрэх*; // Mo. serikü

hэрмүүн/ hermūŋ (Bar.) *сэрмүүн*: *новый, свежий*; ȯẘhenē̄ hermūńi idedž, uhańī tuŋγalgī ūxa *овсяный сэрмүүнийг идэж усны тунгалагийг уух*; // Mo. sermegün

hэрмэгэнэхэ/ hermegenexe (Aga.) *сортгонох, сортолзох*: *двигать острыми ушами, настораживаться /о животных/*: mǫ́rinōē šėxe hermegenexe *моринь чих сортолзох*; // Mo. sermegenekü

hэрхихэ/ herxīxe (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *сэрсийх, сиймийх*: *быть просвеченным*; bùd herxīxe - *даавуу сэрсийх /сиймийх/*; 2. *сэвсийх, ховсийх*: *быть пористым /или рыхлым/*; sahaŋ herxīter oroxo *цас сэвсийтэл орох*.

hэрхигэр/ herxiger (Khori., Aga.) 1. *сэрсгэр, сиймгэр*: *прозрачный /о ткани/*; herxiger xubsahaŋ *сэрсгэр хувцас*; 2. *ховсгор*: *пористый, рыхлый*; herxiger sahaŋ *ховсгор цас*.

hэрхэ/ herxe (Khori., Aga., Bar.), **serxe** (Tson.), **serke** (Kham.) *сэрх*: *кастрированный козёл*; helmeŋ ebertē herxe *сэлмэн эвэртэй сэрх*; // Mo. serke

hэрюун/ hėŕūŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sėŕūŋ** (Kham., Tson.) *сэрүүн*: *прохлада, свежесть*; γal sō hėŕūŋ ügī γasalan sō žárγal ügī *гал дотор сэрүүнгүй, гаслан дунд жаргалгүй* (ШАХ) // Mo. serigün

hэрээ/ herē (Aga., Khori.) *сэрээ*: *вилка*; xalbaγa herē *халбага сэрээ*; 2. *сэрээ хатгуур*: *острога*; herē (Tunk.), hėŕē (San.) *овсяный сэрээ*: *вилка*; // Mo. serege

hэтэр/ heter (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **seter** (Kham., Tson.) *сэтэр*: *рел. ленты, привешиваемые к скоту, посвящённому духам*; heter zūxe *сэтэр зүүх*; heter ȧŕūlxa *сэтэр ариулах*; // Mo. seter

hэтэрлэхэ/ heterlexe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **seterlexe** (Tson.), **seterlekù** (Kham.) *сэтэрлэх*: *привешивать ленты к скоту, посвящённому духам*; heterlehem malā xudaldaxa gù andaldāhā aralžāhā xėšėg bụyànā gübiheŋ yėxe nùgel bolxo *сэтэрлэсэн малаа худалдах буюу сольж аршжвал хишиг буянаа говсон их нүгэл болно*; // Mo. seterlekü

hэтэрхэ/ heterxe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **seterxe** (Tson.), **seterkù** (Kham.) *сэтрэх*: *прорываться, разрываться*; dalaŋ heterxe *далан сэтрэх*; // Mo. seterekü

hэтэрхэй/ heterxē (Khori., Aga., Tunk., San.), **seterxī** (Tson.), **seterkī** (Kham.) *сэтэрхий*: *разрезанный, разорванный*; heterxē urul *сэтэрхий уруул*; heterxē im *сэтэрхий им*; 2. *эмсэрхий, эмтэрхий*: *разбитый, треснувший, пробитый с пробомной*; heterxē ȧyȧγa *эмсэрхий аяга*; heterxē amhar *эмтэрхий амсар*; 3. *хэрчлээс*: *надрез, вырез*; zahamal zamāē heterxē *засмал замын хэрчлээс*; // Mo. seterkei

hэхэмэл/ hexemel (Khori., Aga.) *эргүүлгэн*: *откидной*; *эргүүлгэн зах*: *отложной воротник*; xȧĺūŋ ùŋgesetē, hexemel zaxatāē, xụŕiγan dotorṭōē degel *халиун онгоцтой, эргүүлгэн захтай, хурган дотортой дээл*; // Mo. sekümel

hэхэрхэ/ hexerxe (Khori., Aga., Tunk., San.), **sekerkü** (Kham.) *сохрох: сидеть на пятках, опираясь на согнутые колени*; hexeržė hūxa *сохорч суух*; narāělxa exener ùhetē degel, dulāŋ γutal, ùgelē malaγāě ùmedžėrxōd xùlhe halxa aldažà xọyọr toxonoγōrō muxalāědā ahàšōd hexeržė hūdag belē *нярайлах эхнэр устэй дээл, дулаан гутал, овлийн малгай олсчихоод холс салс алдаж хоёр тохойгоороо ширгүүлдээ асчихаад сохорч суудаг билээ.* (ЛЛТ); // Mo. sökürekü

hэхэрэх/ hexrex (Bar.) *сэхэх: выздоравливать, неде*; nege hexeržė awādla dàxiād uxāŋ aldadž ogxilō hexrex bolū gēdle tàrxin dēren hàxidž xonolō *нэг сэхээж аваад л дахиад ухаан алдаж орхилоо, сэхэх болов уу гээд л толгой дээр нь сахиж хоноloo*; 2. *сэнхрэх, сэхээрэх: разуметь, понимать, осознавать, прозревать*; huryūĺi nom ùdzedž hexrex *сургууль ном үзэж сэнхрэх.*

hэхэхэ/ hexexe (Khori., Aga., Bar.), **sekùkù** (Kham.) *сохох, татах*: 1. *приподнимать, отворачивать, откидывать*; samsa hexexe *цамц сохох*; malγāěγā hexexe *малгайгаа сохох*; ùrxe hexexe *орх татах*; xabxag hexexe *таг нээх*; 2. *перелистывать*; xūdaha hexexe *хуудас сохох*; // Mo. sekükü

hэхээ/ hexē (Aga., Khori., Bar.) *сэхээ: разум, интеллект, интеллектуальность*; ōělγox hexē *ойлгох сэхээ*; bodoxo hexē *бодох сэхээ*; uxāŋ hexē *ухаан сэхээ*; 2. *авхаалж сэхээ: сообразительность, догадливость*; hexē abxa *сэхээ авах*; hexē mūtāě *сэхээ мууτай*; 3. *ухаа сэхээ: сознание*; hexē oroxo *ухаа орох*; hexē orūlxa *сэгээ оруулах*; mūražà unād hexē oroxo *мууρч унаад сэхээ орох*; // Mo. sekegc

hэхээрхэ/ hexērxe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *сэхээрэх: опомниться, образумиться, разуметь*; họyọl bolbosorol xùrteŋ, ụyūŋ bilig nēgdeŋ heŋxerežė, ụšár yọho mededeg bolžọ hexērxe *соёл боловсрол хүртэн, оюун билиг нэгдэн сэнхэрч, учир ёс мэддэг болж сэхээрэх*; 2. *сэхээ орох, мэдээ орох: приходить в чувство, в сознание, в себя, очнуться*; medē orožọ hexērexe *мэдээ оржс сэхээрэх*; 3. *гэгээрэх: становиться яснее, проясниться, становиться светлее*; gegērxe hexērxe *гэгээрэх сэхээрэх*; hexēržė medexe *сэхээрч мэдэх*; burūγā hexērexe *бурууган сэхээрэх*; 4. *сэхээрэх тэнхрэх: поправиться после болезни*; hexēršė bodxo *сэхээрч босох*; // Mo. sekegerekü

hэхээтэн/ hexēteŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sexēteŋ** (Tson.), **segēteŋ** (Kham.) *сэхээтэн: интеллигент, интеллигенция*; hexēten zalūs *сэхээтэн залуус*; moŋγolōě hexēteŋ *монголын сэхээтэн*; xùdelmerši hexēteŋ *ходөлмөрч сэхээтэн*; hexētenē dabxarγa *сэхээтний давхарга*; hexētenė tòŕigdel *сэхээтний төөрөгдөл*; // Mo. sekegeten

hэшхэл/ hėšxel (Khori., Aga.) *сэтгэл: совесть*; hėšxelērē bolxo *сэтгэлээрээ болох*; hėšxel γarγaxa *сэтгэл гаргах*; xūgeyē bū magta, dūgē bū marta gėzė ùneŋ ùge, axa dūgē xalūŋ hėšxelēr àĺi àĺānà xazāěγāhān tüšižė, xalγāhān bodxoxo gēšė zọxid hāěxāŋ *хүүгээ бүү магт, дүүгээ бүү март гэж үнэн уг, ах дүүгийн халуун сэтгэлээр аль алинаа хазайвал тушиж, халтирвал босгох гэдэг зохистой сайхаан.* (ДГЗ); // Mo. sedkil

hэшхэлгүй/ hėšxelgūi (Aga., Khori.) *мосгүй, энэрэлгүй, ичгүүргүй: бессовестный, бесстыжий*; ulāĕxa ńūrgūi ubāĕlxa hėšxelgūi *улайх нүүргүй увайлах сэтгэлгүй*; // Mo. sedkil ügei

hээдэгэр/ hēdeger (Khori.), **gēdeger** (Aga.) *гэдгэр, гэхгэр: с откинутой головой*; hēlē xůŋ γǫyǫmsū hēdeger xůŋ yėxemsū *хээнцэр хүн гоёмсог, гэхгэр хүн ихэмсэг.*

hээзгии/ hėdzgi (Bar.) *утаарь арьс: каркас из жердей, устанавливаемый над специальной ямой с дымящимися шишками /на этом каркасе закрепляют шкуры, предназначенные для дымления/.*

hээзгэй/ hēdzgē (Bar.) *шээзгий: плетёнка, корзинка; лукошко*; arag hēdzgē *араг шээзгий*; arγal tūdeg xūgedē hēdzgē *аргал түүдэг хүүхдийн шээзгий*; // Mo. sejegei

hээлээ/ hēlē (Tunk., San.) *хээнцэр: щёголь, франт*; hēlē xůŋ xabar namar dāraxa *хээнцэр хүн хавар намар даарна.*

hээр/ hēr (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **sēr** (Tson., Kham.) *сээр: отросток рёберной кости /держась за которую в состоянии нужно переломить кость/*; hēr šāxa *сээр сэжих*; hēr ńųrγā hēxegenūldeg *сээр нуруугаа сээхэлзүүлдэг*; hērē herbē *сээрийн сэрвээ*; hērē šėxeŋ *сээрийн чих*; hebxixenšiyėhā hērē mixaŋ amtatāĕ *сэвсгэрхэн чиг гэсэн сээрийн мах амттай*; edelgēnē mūhā hēr ńųrγārīn ėdēre nebšėxe, xůzū herbēnīn ńųγarxagūi bolō hāńi hērē hīmxēyė xadxadag *эдэлгээний муугаас сээр нуруугаар нь бээр нэвчих, хүзүү сэрвээ нь нугарахгүй болбол сээрийн сийхийг хатгадаг*; // Mo. seger

Ц/ TS

цаагуур/ tsāγūr (Kham., Tson.), **sāγūr** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *цаагуур: подальше, глубже*; sāγūr tōĕršǫ γarxa *цаагуур тойрч гарах*; sāγūr bodoxo *цаагуур бодох*; namahā sāγūr naranhā nāγūr *надаас цаагуур, нарнаас наагуур*; 2. *цаагуур: послелог за*; γolōĕ sāγūr *голын цаагуур*; xadīn sāγūr naraŋ orobo *уулын цаагуур нар оров*; // Mo. čaγaγur

цаагуураас/ tsāγūrās (Kham., Tson.), **sāγūrhā** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цаанаас* 1. *издалека*; 2. *послелог с род п. из-за*; xadīn sāγūrhā naram bultāĕba *уулын цаанаас нар гарав*; // Mo. čaγaγur-ača

цаагуурхи(н)/ tsāγūrkin (Kham.), **sāγūrxi(ŋ)** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цаагуурх: находящийся подальше /или по ту сторону чего-л/*; ulzīn sāγūrxiŋ *Улзын цаад биеийнхэн*; // Mo. čaγaγurkin

цаада/ tsāda (Kham., Tson.), **sāda** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *цаад: отдалённый, дальний*; sāda ger *цаад гэр*; 2. *цаад, нөгөө: тот, противоположный*; uhanāĕ sāda bėyė *усны цаад бие*; sāda zaxadan γarxa *цаад захад нь гарах*; saγāxàńīm zobōŋxōĕ saγān nūrāĕ sāda bėyēŋ xàyàlγa, hanāŋ zürxīm ūimūlheŋ hanažàl yàbahaŋ, saγān šàraxan sanžàdmā *цагаанхныг минь зовоосон цагаан нуурын цаад биеийн хаялга , санаа зүрхийг минь үймүүлсэн санаж л явсан, цагаан шархан Санжидмаа*; // Mo. činadu, čaγadu

цаадахи/ tsādaxi (Kham., Tson.), **sādaxi** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *цаадах: находящийся по ту сторону чего-л*; γolōĕ sādaxi āĕl xenēxibe *голын цаадах айл*

хэнийх вэ; 2. *цаадах*: *дальний, отдалённый*; sādaxīn bū medeyėbšügùdā *цаадахийг нь би мэдэхгүй байна*; // Mo. činaduki

цааза/ tsādza (Tson.), **sāza** (Aga., Khori.) 1. *цааз*: *закон, право*; *законы нравственности*; ezeŋ xānāě sāzāěyė ebdel ùgī bàŕiyà, eldeb mayū yàbadlī edlel ùgī yàbàyà *эзэн хааны цаазыг эвдэлгүй барья, элдэв муу явдлыг эдлэлгүй явъя* (БАД); 2. *дархан цааз*: *запрет*; *запрещение*; darxan sāzatāě γazar *дархан цаазтай газар*; tsāzāěn šàxāntiād arγamgūi *толгойн цаазанд шахагдаад арга гүй*; // Mo. čaγaja

цаарсалха/ tsārsalxa (Kham., Tson.), **sārhalxa** (Khori., Aga., Bar., Tunk., San.) *цааслах*: *заклеивать бумагой*; soŋxo sārhalxa *цонх цааслах*; // Mo. čaγasulaqu

цаарса(н)/ tsārsa(ŋ) (Kham., Tson.), **sārhaŋ** (Khori., Aga., Tunk., San.), **sārha/ sārhu** (Bar.) 1. *цаас*: *бумага*; bėšėgē sārhaŋ *бичгийн цааз*; ezenēse xāěralhaŋ ėŕēn sōxor sārhaŋ, endū nūyī dūdagši manāě noyoŋ bišėŋxāě *эзнээс хайрласан эрээн цоохор цаас, эндүү үгүй дуудагч манай ноён Бишэнхэй.* (БАД); 2. *цаасан*: *бумажный*; sārhaŋ xāěrsag *цаасан хайрцаг*; sārhan šubū nīdxexe *цаасан шувуу нисгэх*; sārham malγāě ùmedxexe *цаасан малгай омсгөх*; // Mo. čaγalsun, čaγasun

цаахануур/ tsāxanūr (Kham., Tson.), **sāxanūr** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цаахнуур*: *чуть дальше*; arāě sāxanūr yàbagtī *арай цаахнуур яваарай*; // Mo. čaγaqanaγur

цааша/ tsāši I (Kham., Tson.), **sāšà** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цааш*! *межд.* *прочь*! *отстань*! alxanīŋ orōěγōr xaraxadam alag ńüdem šàlanal sāšà *Алханыш оройгоор харахад алаг нүд минь чилнэ, цааш.* (БАД); ◊ xaragdāšàhā sāšà ~ *наана хүл биш*!

цааша/ tsāši II (Kham., Tson.), **sāšà** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *цааш*: *дальше чего-л*; endehē sāšà bū yàba *эндээс цааш бүү яв*!; 2. *гадна*: *кроме*; terēnhē sāšà *түүнээс цааш*; talāsa tsaši dzam medexgüi, tabāsa tsāši tō medexgüi *талаас цааш зам мэдэхгүй, таваас цааш тоо мэдэхгүй*; 3. *цаашаа*: *вон*! *прочь*; àbāgüi bāě sāšà *дуугүй бай, цаашаа*!; unta sāšā *унт цаашаа*!; sāšā hanātāě a). *улам цаашаа /даврах/*; б). *санаа нь цаашаа*; // Mo. činaγsi

цаашалуулха/ tsāšlūlxa (Kham., Tson.), **sāšàlūlxa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цаашлуулах* 1. *отдалять, отодвигать, отворачивать*; xuγasāyīn sāšàlūlxa *хугацааг нь цаашлуулах*; 2. *подтруднивать*; xūgèši sāšàlūlžà γasālxa *хүүхдийг цаашлуулж тохуурхах*; // Mo. časilaγulqu

цаашалха/ tsāšilxa (Kham., Tson.), **sāšàlxa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *цаашлах*: *идти дальше, удаляться, плыть дальше /о корабле/*; sāšàl sāšàlhār barā taharba *цаашил цаашилсаар бараа тасрав*; 2. *хүндрэх, доройтох*: *ухудшаться*; ùbšènīn ùdùrhē ùdùrte sāšàlna *өвчин нь өдрөөс өдөрт цаашилж байна*; 3. *даврах, хэтрэх, шунах*: *быть падким до чего-л*; ulam sāšàlaxa *улам цаашлах*; // Mo. časilaqu

цаб/ tsaw I (Tson., Kham.), **sab** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цав*: *трещина*; aŋ sab γarxa *ан цав гарах*; // Mo. čab

цаб/ tsaw II (Tson., Kham.), **sab** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цав: кушанье для лам*; sab manžȧ bȧ́ŕixa *цав манж барих*; ene xȕbū̆ŋ sabāĕn barāĕγar xȕŋexe gȕ, sabūtāĕ tolγōĕ teberixe gȕ *эно хүү цавын будаа хүртэх үү /лам болох уу/, цавуутай толгой тэврэх үү /хар хүн болох уу/*; // Mo. čaba

цабидагша(н)/ tsȧ̀bidagtši (Tson., Kham.), **sȧ̀bidagšȧŋ** (Khori., Aga.) *цавьдагч, цавьдагч гүү: игреняя /кобылица/*; sȧ̀bidagšȧ̀nā unād *цавьдагч гүүгээ унаад*; tsȧ̀bidagtši gū̆ unaγalxada tsaglašigūi yėxe dallaγa iretùgē *цавьдагч гүү унагалахад цаглашгүй их даллага иртүгэй*; // Mo. čabidaγči

цабидар/ tsȧ̀bidar (Kham., Tson.), **sȧ̀bidar** (Khori., Aga.), **sabdir** (Bar.) *цавьдар: игрений /жеребец, конь/, светло-гнедой с белой гривой и хвостом*; sȧ̀bidar mọŕō šȧ̀rγada orūlxa *цавьдар морио чарганд оруулах*; sayān delestē sȧ̀bidarā sāĕxaŋ gėži unȧ̀yȧ̀, sayȧ̀dā mȕndelsem bogdọyō šȧ̀žȧ̀ndā zalažȧ̀ mȕrgȕyė *цагаан дэлтэй цавьдраа сайхан гээж унаа, саядаа мэндэлсэн богдыгоо шашиндаа залж мөргөе.* (ШМД); // Mo. čabidar

цабтаха/ tsaẇtaxa (Tson., Kham.), saḅtaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цавтах: растрескиваться, треснуть*; šā̄zan saḅtaxa *шаазан цавтах*; // Mo. čabatuqu

цабуу/ tsabū (Kham., Tson.), **sabū** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цавуу: клей*; sā̄ŕhanāĕ sabū *цаасны цавуу*; sabū busalγaxa *цавуу буцалгах*; eb nī lūlxe sabū, heb daraxa xūrāĕ *эв нийлүүлэх цавуу, сэв дарах хуурай*; nomγondo bėĺig bȕxe, nōĕtondo tsabū bȕxe *номхонд билиг бох, нойтонд цавуу бох*; // Mo. čabau

цабуудаха/ tsabūdaxa (Kham., Tson.), **sabūdaxa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цавуудах*: sabūdȧ̀žȧ́ ńā̄xa *цавуудаж наах*; // Mo. čabaudaqu

цабчидаса/ tsaḅtšidas (Kham., Tson.), **saḅšȧ̀dahaŋ** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цавчдас: щепки, щепа*; hȕxēr saḅšȧ́haŋ modonōĕ saḅšȧ́dahaŋ *сүхээр цавчсан модны цавчдас*; // Mo. čabčidasu

цабчилан/ tsaḅtšilaŋ (Tson.), **saḅšȧ̀laŋ** (Aga., Khori., Tunk., San.) *хадлан: покос*; sȯ̀xe γolōĕ zū̆n tē saḅšȧ̀laŋγār bȧ́yȧŋ xilγanta, sȧńid šōĕrōĕ xuraltāĕ, soŋγōl hāĕxan dasantāĕ sėĺgiē nọmiŋ xilγanta *Цох голын зүүнтээ хадлангаар арвин Хялгант, цанид чойрын хуралтай, цонгоол сайхан дугантай цэлгэр номин Хялгант.* (ДСМ)

цабчилха/ tsaẇtšilax (Kham., Tson.), **saḅšȧ̀lxa** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цавчлах: часто моргать*; ńüdō̆ saḅšȧ̀lxa *нүдээ цавчлах*; // Mo. čabčilaqu

цабчима/ tsaḅtšima (Kham.), **saḅšȧ̀ma** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цавчим: отвесный, обрывистый*; saḅšȧ̀ma xaḅsaγāĕ *цавчим хавцгай*; // Mo. čabčim-a

цабчиха/ tsaḅtšixa (Tson., Kham.), **saḅšȧ̀xa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *цавчих: рубить, отрубить, разрубать*; modo saḅšȧ̀xa *мод цавчих*; mixa saḅšȧ̀xa *мах цавчих*; ōĺōr saḅšȧ́haŋ ō̆gūi, olōrō xelsehеŋ ùgegūi *оолиор цавчсан оогүй,*

алдоорох халцсэн үгэгүй; ùbehe saḇšàzà beleḏxedeggūi ùgelē sagta maldā belšēri bèdiṛzè, tere tōèronō zōxehē γadna, xili dabaẓà xitad moŋγolōè debisxer ùrū oroẓọ ùgelẓōd, xabar bolxodon hōrgō busaẓà yèredeg bāèha yime *овс хадаж бэлтгэдэггүй өвлийн цаст малдаа бэлчээр эрж, тэр тойрноо зөлхөөс гадна, хил давж Хятад, Монголын дэвсгэр луу орж овгалждөд, хавар болоход нь гэдэрсээ бүгдэж црдэг байсан хэм*; 2. *хадах: косить*; ùbehe sabšàxa *овс хадах*; saḇšàxadā utār tarmaxada boγoṅōr *хадаг-даа ургаар тармахдаа богиноор*; 3. *цавчих /нүд/: моргать*; ṅüdō saḇšàxa *нүдээ цавчих*; 4. *цавчлах: бить копытом (о коне)*; γazar saḇšàxa *газар цавчих*; dūliŋ saḇšàŋ tabaṛxa dùrbem bulad turū *дүүлэн цавчлан самрах дөрвөн болд түүрай*; // Mo. čabčiqu

цавдаха/ tsawdaxa (Tson.), **sabdaxa** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цавдах: окропить, опрыскивать аршаном божества*; buṛxanā tōho šọrōèhōn seberleheŋ xōènō tàxilā aṛšād aṛšāŋ sùṛšèžè arūlxa sabdaxa *бурхнаа тоос шороонооснь цэвэрлэсэн хойноо тахилаа арчаад аршаан шүрших, ариухжцавдах*; // Mo. čabdaqu

цавдуур/ tsawdūr (Tson.), **sabdūr** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цавдуур: кропило*; sabdūrār sabdaxa *цавдуураар цавдах*; buṛxanda aṛšān sùṛšèxe xaḇtayar modom boloŋ xilγana, tuγadāè ùde γūṛhaŋ sabdūr *бурхад рашаан шүрших хавтгай модон болон хилсэнэ. тососын өд сүүрсэн цавдуур*; // Mo. čabdayur

цаг/ tsag (Tson.), **sag** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цаг* 1. *время, период*; sag bolzor *цаг болзол*; 2. *час*: hüṅīŋ dürben sag *шөнийн дөрвөн цаг*; 3. *часы*; hèṙūlgetē sag *сэрүүлэгтэй цаг*; sag samàṙān bolbo, tūxe tùbèrēm bolbo *цаг самуун болов, түүх товроон болов*; // Mo. čaγ

цагаабтар/ tsaγāḇtar (Kham., Tson.), **saγāḇtar** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цагаавтар: беловатый*; saγāḇtar ùŋgīŋ *цагаавтар онгийн*; // Mo. čaγabtur

цагаагчин(н)/ tsaγāgtšiŋ (Kham., Tson.), **saγāgšà(ŋ)** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цагаагчин: белый /о масти самок животных/*; saγāgšà gū *цагаагч гүү*; saγāgšà ünēnhē xara tuγal γardag, seseŋ xùnhē teneg xùbūŋ türedeg *цагаагч үнээнээс хар түгэл гардаг, цэцэн хүнээс тэнэг хүү төрдөг*; // Mo. čaγaγčin

цагаалга/ tsaγālγa (Tson.), **saγālγa** (Aga., Khori., Tunk., San.) *цагаалга: молочное кушанье, новогоднее молочное кушанье*; saγālgīg gerērēŋ xùṛtexēr baraxgūi saγāldž ireheŋ gīšèm bùxende amsūldag *цагаалгыг гэрээрээ хүртэхээр барахгүй цагаалж ирсэн гийчин бүхэнд амсүүлдаг*; // Mo. čaγalγ-a

цагаалган/ tsaγālγaŋ (Kham., Tson.), **saγālγaŋ** (Khori., Aga.) *цагаан сарын шинийн нэгэн "цагаалган": /праздник первого весенного месяца/*; saγālγanār šènelžè zolγoxo *цагаан сараар шинэлж золгох*; saγāŋxam bulaγāè uhanhā saḇšūxaŋ ulānā uhalārāè, sal būral aba èžīgē saγālγanār ọšọžọ zolγōrōè *цагаанхан бүхгийн үснаас цавчуухан улаанаа үлдээрэй, цал буурал аав ээжийгээ сагаан сараар очиж золгоорой*. (БАД)

цагаалгачид/ **tsayālẏàtšid** (Tson.), **sayālẏàšàd** (Aga., Khori.) *цагаалгачид: гости*; yèxe sayālyanāě ùglōderī̆n hamaẏadāě sayālyaŋ boldog bāěyā, sayālẏàšàd moŕiḍtō mordožọ xotoŋ āělūdār āělšàldag belē *их цагаалганы маргааш нь эхнэрүүдийн цагаалга болдог байлаа, цагаалгачид мориндоо мордож хот айлуудаар айлчилдаг билээ.*

цагаалса/ **tsayālsa** (Kham.), **sayālsa** (Khori., Aga.) *бай: мишень, цель*; sayālsa būdaxa *бай буудах*; ùdete mergeŋ yodlī̆ŋ ùzūr yā̆yā xuŗsab, ùŋge būŕī̆ŋ sayālsī̆yè ùzexī̆ŋ tedī̆ halyānala *өдөт мэргэн годлийн үзүүр яасан хурц вэ, өнгө бүрийн байг үзэхийн төдийд тусна.*

цагаалха/ **tsayālaxa** (Kham., Tson.), **sayālaxa** (Khori., Aga.) 1. *цагаалах: проводить встречу нового года*; sayālyanār sayālaxa *цагаан сараар цагаалах*; žèl bèŕi žègde amayalaŋ, oŋ būŕi omog doŕūŋ sayālxamnāě boltoyōě *жил бүр жигд амгалан, он бүр омог дорюун цагаалах маань болтугай*; 2. *хальслах: очищать, обтёсывать; окорять /дерево/*; modo sayālaxa *мод цагаалах*; cf. Bur: bèšèhenē sayālaxa *бичсэнээ сийрүүлэх*; // Mo. čayalaqu

цагаа(н)/ **tsayā I** *цагаан*: sàxiyar sayāŋ *цахир цагаан*; sàxilma sayāŋ *гялбам цагаан*; toḷi sayāŋ *толь цагаан*; sayāěŋyā yèrexede sayām mùŋgèšyè xaralaxa *цагаа болоход цагаан мөнгө ч харлана*; ◊ sayām moŕō unaxa *цагаан морио унах (звнвх, звнвглвх)*; // Mo. čayan

цагаа(н)/ **tsayā II** (Kham., Tson.), sayā(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.), sayās (Bar.) *цагаа: кипячёный тарак, кипячёный кумыс*; sayā ūxa *цагаа уух*; èdē sayāŋ *идээ цагаа*; hamayad hūyō̆ ùrgedeg, modon šànayārā sayānhā uḍxažà, gerē̆ŋgē dēbèŕi dēgūr tōěrūlaŋ aḍxād, šànayā dēbèŕi dērē tàbā̆d oŗxigšọ belē̆ *эхнэрүүд сүүгээ өргөдөг, модон шанагаараа цагаанаас утгаж, гэрийнхээ дээвэр дээгүүр тойруулан асгаад шанагаа дээвэр дээрээ тавиад орхидог билээ*; // Mo. čay-a

цагаарха/ **tsayāŗxa** (Kham., Tson.), **sayāŗxa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *цагаарах, цайх: становиться белым /т. е. чистым/*; uyāžà sayārūlxa *угааж цагаарүүлах*; 2. *цагаадах: реабилитироваться*; xereg sayāraxa *хэрэг цагаадах*; // Mo. čayaraqu

цагдаа/ **tsagdā** (Kham., Tson.), **sagdā** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цагдаа: милиционер*; zamāě sagdā *замын цагдаа*; // Mo. čaydaγ-a

цаглашигүй/ **tsaglašigūi** (Kham., Tson.), **saglašâgūi** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цаглашигүй: непостижимый, невообразимый*; saglašâgūi yèxe xūreŋge zō̆ŕi *цаглашигүй их хөрөнгө зөөр*; // Mo. čaylasi ūgei

цадаха/ **tsadaxa** (Tson.), **sadaxa** (Aga., Khori.) *цадах*: sadaxā medexegūi yọlo belte bolō güš *цадахаа мэддэггүй ёл болоо юу чи*; saḍxada sayāŋ xụŕyanāě hūl amtagūi, ùldexede ùleŋ azaryāěŋ šē̆heŋ amtatāě ~ *цадахад цагаан хурганы сүүл хатуу, өлсөхөд өл бугын эвэр зөөлөн*; āělšàŋ tabayāě orōěhō ùrme tohonōě zūil xuryārā doyōdọžọ abād yalda ùrgežè èdižè èxilēd xūŋežè baŗxadā "sadāb" gēd àyàyā busāxadan gerē̆ ezed "bàŕī̆t, tàbižà bàŕī̆t" geldežè dàxin sāě xēd bàŕixa *айлчин тавгийн дээрээс өрөм тосны зүйл хуруугаараа гогдон аваад галд өргөж*

идэж эхлээд, хүртэж барахдаа /цадлаа/ гээд аягаа буцаахад нь гэрийн эзэд /бариит/ тавьж барийт/ гэлцэж дахин цай хийгээд барина; // Mo. čadqu

цадхалан/ tsaḏxalaŋ (Kham., Tson.), **saḏxalaŋ** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цатгалан: сытый*; gedehe saḏxalaŋ mùre bùteŋ yàbaxa *гэдэс цатгалан, мор бүтэн явах*; ùgīītē xùŋ ùleŋ amar, bàyàŋ xùŋ saḏxalaŋ zoboloŋ *ядуу хүн өлөн амар, баян хүн цатгалан зовлон*; // Mo. čadqulang

цадхалдиха/ tsatxaldixa (Kham., Tson.), **saḏxàĺdixa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цатгалдах: насыщаться*; ėdē xōlnōě ùneŗte saḏxàĺdišōd bāěnawē *идээ хоолны үнэрт цатгалдчихаад байна*; // Mo. čadquldaqu

цай/ tsāě (Kham., Tson.), **sāě** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цай: чай*; xōhon sāě ūxa *хоосон цай уух*; Aga: xụŕyan sāě *бүжгар цай: байховый чай*; tùxėŕēm šėgšėgtē sāě *дүгүй булант цай*; sāědā sadaxa *цай ууж ханах*; hùtē sāě *сүүтэй цай*; // Mo. čai

цайбагар/ tsāěbaγar (Kham., Tson.), **sāěbaγar** (Khori., Aga.) *цайвгар: беловатый, светловатый*; sāěbaγar šàrāě *цайвгар царай*; // Mo. čayibaγar

цайбайха/ tsāěbāěxa (Kham., Tson.), **sāěbāěxa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цайрах: белеть, белеться*; sāěbāěžà xaragdaxa *цайрч харагдах*; // Mo. čayibayiqu

цайбалзаха/ tsāěwaldzaxa (Tson.), **sāěbalzaxa** (Aga., Khori.) *цайвалзах: белеться; серебриться*; xolohōlo sāěbalzaŋ šàrγaltaŋxāě xolbōxon nūrnūdāě γọyọ gēšèn xododōlo sėḏxildem uryaŋxā; xāěratāěla aba ėžīm γọyọ gēšèn *холоос цайвалзан шаргалтсан холбоо нууруудын гоё гэдэг нь ургэлж сэтгэлд минь ургасан хайртай л аав ээжийн гоё гэдэг нь.* (БАД); // Mo. čayibaljaqu

цайбар/ tsāěbar (Kham., Tson.), **sāěbar** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цайвар: беловатый, светлый*; sāěbar šàra *цайвар шар*; sāěbar boro *цайвар бор*; // Mo. čayibur

цайбартаха/ tsāěbaraxa (Kham., Tson.), **sāěbaṛtaxa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цайвартах: серебриться /о водопаде/*; harīŋ harūlda γolōě uhaŋ sāěbaṛtaxa *сарны туяанд голын ус цайвартах*; // Mo. čayiburtaqu

цайдам/ tsāědam (Tson.), **sāědam** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цайдам: солончак, солончаковая местность*; xužàr sāědam *хужир цайдам*; sāědam nūr *цайдам нуур*; hàĺxīyėn daxūlaŋ doĺyọloŋxōě sāědamxaŋ uhatāě saγāŋ nūr, hanāyīm daxūlaŋ xàńilaŋxāě halžàšyė bolšọgūi amarag dā *салхийг нь дагуулан долгилсон цайдамхан устай цагаан нуур, санааг минь дагуулан ханилсан салж ч болшгүй амраг минь.* (БАД); // Mo. čayidam

цайлаха/ tsāělaxa (Kham., Tson.), **sāělaxa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цайлах*: 1. *пить чай; чаёвничать*; ùglōgūr bodōd sāělaxa *өглөөгүүр босоод цайгаа уух*; 2. *устраивать завтрак или ужин в честь кого-л*; geṛtē orūlžà sāělād γarīn sāělγād šīḏxėžė mordūlba *гэртээ урьж цайлаад, гарыг нь цайлгаад, үдэж мордуулав*; // Mo. čayilaqu

цайллага/ tsāěllaγa (Kham., Tson.), **sāělalγa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цайллага: званый завтрак или ужин в*

цаять холо-г: sāēlaḷya хехе *цайлага хийх*; // Mo. čaẏilaẏ-a

цайр/ tsāēr I (Kham., Tson.), **sāēr** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цайр*: *цинк*; sāēr nūrxixe *цайр түрхэх*; // Mo. čayir

цайр/ tsāēr II (Kham., Tson.), **sāēr** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *хөнгөн цагаан*: *алюминий*; sāēr haba *хонгон цагаан сав*.

цайраха/ tsāēraxa (Kham., Tson.), **sāēraxa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *цайрах*: *белеть, белеться*: borō sāēraxa *бороо цайрах*; 2. *хувхайрах*: *бледнеть*; šārāēn xuḇxīžā sāēraxa *царай нь хувхайрч цайрах*; 3. *цайх*: *рассветать*; ūr sāēraxa *үүр цайх*; 4. *онгойх*: *отлегать /от сердца/*; minī zosōm sāērādxiba *дотор минь онгойгоод орхив*; 5. *цагаадах*: *оправдываться*; xereg sāēraxa *хэрэг цагаадах*; 6. *гэгээрэх*: *стать культурным, просветиться*; // Mo. čaẏiraqu

цайрдаха/ tsāērdaxa (Kham., Tson.), **sāērdaxa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цайрдах*: *оцинковывать, покрывать цинком*; gerel sāērdaxa *толь цайрдах*; // Mo. čaẏirdaqu

цайха/ tsāēxa (Tson.), **sāēxa** (Khori.) 1. *цайх*: *белеть, становиться белым*; šūde sāēxa *шүд цайх*; 2. *хувхайрах*: *бледнеть*; soŋxīžo sāēxa *цонхийж цайх*; 3. *бууралтах*: *седеть*; ūhe sāēxa *ус цайх*; 4. *цайх*: *светать, рассветать*; ūr sāēxa *үүр цайх*; Mo. čaẏiqu

цайхан/ tsāēxaŋ (Kham.), **sāēxaŋ** (Khori., Aga.) *цай*: *чай*; ulāŋ šaŋxaŋ sāēxanā tamaram bāēžā šānād *улаан шаргал цайгаа самран байж чанаад*.

цакир/ tsàkir (Kham.), **sàxir** (Khori.) *цахир*: *белесый, бледный*; sàxir xoṅiŋ *цахир хонь*.

цалгидаан/ tsalgidāŋ (Kham., Tson.), **sàlgidāŋ** (Khori., Tunk., San.), **salẏidāŋ** (Aga.) *цалгиан*: *плеск*; uhanāē salgidāŋ *усны цалгиан*.

цалгидаха/ tsalgidaxa (Kham., Tson.), **salgidaxa** (Khori., Tunk., San.), **salẏidaxa** (Aga.) *цалгих*: *плескаться, расплёскиваться, разбрызгиваться*; xùnegtē uha salgidaxa *хувинтай ус цалгих*; // Mo. čalgidaqu

цалин/ tsàlin (Kham., Tson.), **sàlin** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цалин*: *зарплата*; sàlin xùlehe aḇxa *цалин хөлс авах*; sàlim būxa *цалин бүүх*; sēžė sàlin *сарын эхний цалин*; bùgse sàlin *сарын эцсийн цалин*; // Mo. čaling

цалма/ tsalma (Kham.), **salma** (Tunk.) *цалам*: *аркан*; *лассо*; adahàñi tolẏōēdo salma xàẏàxa *адуны толгойд цалам хаях*; erlig xānāē tsalma xendetšig tusaxan boldzōgūi *эрлэг хааны цалам хэнд ч тусах нь болзоогүй*; // Mo. čalm-a

цалмадаха/ tsalmadaxa (Kham.), **salmadaxa** (Tunk.) *цалмадах*: *ловить арканом, бросать лассо*; salmadažà bàrixa *цалмадаж барих*; žàrāxāēŋ altan salmārā salmaḏšà būhaŋ *жараахайн алтан цалмаар цалмадаж буусан* (БМД); // Mo. čalmadaqu

цалуу/ tsalū (Kham.), **salū** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цалуу*: *просторный*; ūžàm salū *ужим цалуу*; salū amasar *цалуу амсар*; zunāē sagta ūžàm salū tala ɣazaŋta xotoŋ xotonōrō hūdag bolō *зуны цагт ужим цалуу тал газарт хот хотоороо сүүдэг болжээ*; // Mo. čalaẏu

цам/ tsam (Kham., Tson.), **sam** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цам: уст. "цам" /своеобразная мистерия у ламаистов/*; sam xarāĕxa *цам харайх*; // Mo. čam

цамнаха/ tsamnaxa (Kham., Tson.), **samnaxa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *цамнах: танцевать, плясать, участвовать в цаме*; samnažà xataŗxa *цамнаж бүжиглэх*; 2. *цамнах, агсамнах, аашлах: скандалить, дебоширить*; samnažà γarā *цамнаж гарав*; // Mo. čamnaqu

цамса/ tsamsa (Kham., Tson.), **samsa** (Khori., Aga., Tunk., San.), **samšà** (Bar.) *цамц: рубашка, сорочка, рубаха*; xàlimdar samsārā γazā γaŗxa *дан цамцтайгаа гадаа гарах*; nāĕdō, nāĕdō, nāĕdōlō, xaraxaŋ xileŋ ùmdetēlbi, xarūlāĕm banšū samsatāĕlbi, urdaxaŋ oronhō badarlagšà oloŋxon lama šàbitāĕlbi *найдоо, найдоо, найдоолоо, хархан хилэн өмдтэй доо харуулын банчуу цамцтай даа, урд орноос бадарлагч олон лам шавь нартай даа*; // Mo. čamča

цамсаал/ tsamsāl (Kham.), **samsāl** (Khori., Aga.) 1. *цамцаал: цавчаал: просека*; samsāl γaŗxa *цамцаал гаргах*; 2. *ирмэг, талст: грань, призма*; zuryān samsāltāĕ àyàγa *зургаан талтай аяга*; 3. *хурц, шонхгор, шовх: острый*; samsāl ùrgeŋ *урт шөнхгөр эрүү*; samsāl xụšū *урт шөнхгөр хошуу*; samsāl xarban tuḏxāxa sāna xolōĕŋ uḏxatāĕ, exe esegēŋ ugsātāĕ èdi šèdi γāĕxamšig *шөвх ирийг харван тусгах цаана холын утгатай, эх эцгийн угсаатай, ид шид гайхамшиг.*

цамсаалтай/ tsamsāltai (Kham.), **samsāltāĕ** (Khori., Aga.) *цамцаалтай: гранёный*; zuryān samsāltāč šèl *зургаан талтай шил.*

цамхараа/ tsamkarā (Kham.), **samxarā** (Khori., Aga.) *цамхраа: купол, совокупность спиц тона*; tōnōĕn tsamkarā *тоононы цамхраа*; // Mo. čamqaraγ-a

цан/ tsaŋ (Kham., Tson.), **saŋ** (Khori., Aga., San., Tunk., Bar.) *цан: муз. тарелки*; xeŋgerge saŋ nàyàrγaxa *хэнгэрэг цан дэлдэх*; // Mo. čang

цана/ tsana (Kham., Tson.), **sana** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цана: лыжи, лыжа*; sanī̀n temesēŋ *цанын тэмцээн*; // Mo. čan-a

цанашан/ tsanatšiŋ (Kham., Tson.), **sanašàŋ** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цаначин: лыжник*; huryūlī̀ŋ awarγa sanašàŋ *сургуулийн аварга цаначин*; // Mo. čanačin

цангаха/ tsaŋγaxa (Kham., Tson.), **saŋγaxa** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цангах: томиться жаждой*; ama saŋγaxa *ам цангах*; aŋγaxa saŋγaxa *ангах цангах*; // Mo. čangγaqu

цандагар/ tsandaγar (Kham., Tson.), **sandaγar** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цандгар, цанхгар: полный /о животе/; пузатый*; sandaγar tàžā̀ gedeheŋ *пандгар тажаа гэдэс*; // Mo. čandaγar

цандайха/ tsandāĕxa (Kham., Tson.), **sandāĕxa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цүндийх: полнеть, быть пузатым*; gedehe sandāĕxa *гэдэс цүндийх*; // Mo. čandayiqu

цанха/ tsaŋxa (Kham., Tson.), **saŋxa** (Khori., Aga., Tunk., San.), **saŋxo** (Bar.) *цанх: колики, резь; /в желудке/*; xī̀ saŋxa *хий цанх*; saŋxa tataxa *цанх татах*; saŋxa xùdùlxe *цанх хөдлөх*; semege èdixe ńùhatāĕ bolxo, hemžè èdixe saŋxatāĕ bolxo *чөмөг*

идвэл нустай болно, сэмж идвэл цанхтай болно; // Mo. čangq-a

цанхатаха/ tsaŋxataxa (Kham., Tson.), **saŋxataxa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цанхтах: болеть расстройством желудка*; saŋxataža ùbeḏxe *цанхтаж овдох*; // Mo. čangqatuqu

цанхигар/ tsaŋkiyar (Kham.), **saŋxiyar** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цонхигор: бледный*; saŋxiyar sayāŋ *цонхигор цагаан*.

цанхир/ tsaŋxir (Kham., Tson.), **saŋxir** (Khori., Aga., Tunk., San.), **saŋgir** (Bar.) *цанхир: светлый, белесный*; saŋxir sayāŋ xọ́niŋ *цанхир цагаан хонин*; saŋxir xṵ́riya *цанхир хурга*; xọ́nīnōě sab sayān tolyōětōě žūhe saŋxir *хонины цав цагаан толгойтой зүс цанхир*; // Mo. čangkir

цараа/ tsarā (Kham., Tson.), **sarā** (Khori., Aga.) 1. *цараа, хортон: метка, черта*; sarā yaṛxa *хортон тогтоно*; 2. *мор, цараа: след, следы*; sahan dēre ùleheŋ šàrgī̄n sarā *цасан дээр үлдсэн чарганы мор*; // Mo. čaray-a

царбан/ tsarwaŋ (Khàm., Tson), **sarbaŋ** (Khori., Aga.) *царван: полынь*; sarbaŋyār xolōěyō zāělaxa *царвангаар хоолойгоо зайлах*; sarbaŋyāě xanda xṵ́riya tuyalāě xàńā̄lyanda toŋ hāěŋ *царвангийн ханд хурга, тугалын ханиалганд тун сайн*; // Mo. čarbung

царбуу/ tsarwū (Kham., Tson.), **sarbū** (Khori., Aga., Bar.) *царвуу: запястье, локтевая кость*; yarāě sarbū *гарын царвуу*; yar bàŕā̄d sarbū šūrexe *гар барнад бүгүй барих*; // Mo. čarbayu

цардамал/ tsardamal (Kham., Tson.), **sardamal** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цардмал: накрахмаленный, крахмаленый*; sardamal zaxa *цардмал зах*; // Mo. čardamal

цардаха/ tsardaxa (Kham., Tson.), **sardaxa** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цардах: крахмалить*; dābū sardaxa *даавуу цардах*; // Mo. čardaqu

царцангы/ tsaṛtsaŋgi (Kham., Tson.), **saṛsaŋgi** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *царцанги: застывающий*; saṛsaŋgi ōxò tohoŋ *царцанги өөх тос*; 2. *хөшүүн, тогтонги: косный*; saṛsaŋgi zūldaŋgi bolhoŋ arā *царцанги хөшүүн болсон араа*; // Mo. čarčanggi

царюун/ tsàŕūŋ (Kham., Tson.), **sàŕūŋ** (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *цариун: прекрасный, великолепный*; sàŕūŋ xùbūtē bolō *цариун хүүтэй болжээ*; 2. *цовоо, тэнхлүүн, цариун: бодрый, энергичный*; sàŕūŋ ere bolyohoŋ èžī abī̄ŋ àšà *цариун эр болгосон ээж аавын ач*; ùrgen sayāŋ ńụtagnāě ùgel zuŋgūi dulāxaŋ, üyē̄ŋ oloŋ nùxedūdnē ùtelōšigūi sàŕūxaŋ *өргөн цагаан нутаг маань өвөл зунгүй дулаахан, үеийн олон нохдууд маань өтлөө ч үгүй цариухан*; // Mo. čariyun

цасабхи/ tsasaḅki (Kham.), **sahaḅxi** (Khori., Aga.) *цасархуу: снежный*; mùnō žèl sahaḅxi ùgel bolō *өнөө жил цасархуу өвөл боллоо*.

цасан/ tsasa (Tson.), **tsasu** (Kham.), **saha(ŋ)** (Khori., Aga., Tunk., San.), **sahu** (Bar.) *цас: снег*; saha buduṛxa *цас будрах*; saha malyāělxa *цас малгайлах*; saha xàyàlxa *цас хаялах*; saha bordoholxo *цасаар явган шуурах*; saha šūraxa *цас шуурах*; saha oroxo *цас орох*; saha xī̄dexe *цас хийсэх*; saha laḅsaxa *цас лавсаж орох*;

saha xāělaxa *цас хайлах*; saha borō *цас бороо*; saha šámarγaŋ *цас шамарга*; saha uha *цас ус*; abāxāě sahaŋ *хөвсгөр цас, сэвсгэр цас*; ńā̄mxāě sahaŋ *наалданги цас*; suŗxagtaŋgi sahaŋ *царцанги цас*; xùbeneg sahaŋ *хярмаг цас*; amanāě sahaŋ *аны цас*; sahaŋ šūrγaŋ *цасан шуурга*; sahaŋ zuda *цасан зуд*; sahaŋ xirū *цасан хяруу*; sahan sayāŋ *цасан цагаан*; ūlāěŋ orōědo sahaŋ orobo, urγāěŋ ùzū̄ŗte mùĺheŋ xùrebe *уулын оройд цас орлоо, уурганы үзүүрт мөс холдлоо*. (МХУ); ◊ uha sahaŋ *ус цас*; yàxad xelende uha sahaŋ *саха хэлэнд ус цас*; // Mo. časun

цасархуу/ tsasaŗxū (Tson.), **tsasuŗxū** (Kham.), **sahaŗxū** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *цасархуу: снежный;* sahaŗxū žèl *цасархуу жил*; 2. *цас дагах дуртай: любящий снег (о животных)*; sahaŗxū mal *цас дагаж идээшилдэг мал*; // Mo. časurqau

цасатай/ tsasatāě (Tson.), **tsasatai** (Kham.), **sahatāě** (Khori., Aga., Tunk., San.), **sahutī** (Bar.) *цастай: снежный*; mùŋxe sahatāě sayāŋ ūlī̄ŋ ezeŋ sàńī̄šxī̄ŋ xùbū̄ŋ buŗxam būilāŋ tùrgen tulmā̄šà *монх цастай цагаан уулын эзэн Санийшхийн хөвгүүн бурхан Буйлаан түргэн толмаач (хэлмэрч)* (БМД); // Mo. časutai

цаха/ tsaxa (Tson.), **saxa** (Khori., Aga.) *цах: помость, крытый навес, лабаз уст*; xuḇsaha xatāxa saxa *хувцас олгөх цах*; ārṣanāě saxa *аарцны цах*; // Mo. čaqu

цахалай/ tsaxlāě (Kham., Tson.), **saxalāě** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цахлай: затвердение, огрубение кожи /от обветривания/, лишай*; saxalāě γaŗxa *цахлай гарах*; // Mo. čaqalai

цахалайтай/ tsaxalāětāě (Tson.), **saxalāčtāč** (Khori., Aga., Bar.) *цахлайтай: обветренный*; saxalāětāě ńūr *цахлайтай нүүр*; // Mo. čaqalayitai

цахалайтаха/ tsaxalāětaxa (Tson.), **saxalāětaxa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цахлайтах: обветриваться* ńūr saxalāětaxa; // Mo. čaqalayituqu

цахилаан/ tsàxilāŋ (Tson.), **sàxilāŋ** (Khori., Aga.) *цахилаан: сверкание, блеск*; γal sàxilāŋ *гал цахилаан*; // Mo. čakilγan

цахилгаан/ tsàxilγāŋ (Kham., Tson.), **sàxilγāŋ** (Khori., Aga., Tunk., San.), **saxilgā** (Bar.) 1. *цахилгаан: молния, зарница*; dū sàxilγāntāě borō *дуу цахилгаантай бороо*; 2. *цахилгаан: электричество*; sàxilγāŋ gerel *цахилгаан гэрэл*; sàxilγāŋ eŗšèm xùse *цахилгаан эрчим хүч*; // Mo. čakilγan

цахилза/ tsàxildza (Tson.), **sàxilza** (Khori., Aga.) *цахилдаг: ирис*; sayāě hāěxanda sàxilzī̄ŋ xùxede *цагийн сайханд цахилдгийн хоход*; temē̄nē̄ šē̄he xāgdaxada sàxilza busalγažà ùxede hāěŋ *тэмээний шээс хаагдахад цахилдаг буцалгаж өгвөл сайн*; sag ọšọžọlo bāěna, sàxilza xagdaŗžàla bāěna *цаг өнгөрч л байна, цахилдаг хагдарч л байна*.

цахилзама/ tsàxilzama (Tson.), **sàxilzama** (Khori., Aga., Tunk., San.) *гялбам, гялсхийм: блестящий, сверкающий, сияющий*; sàxilzama sayāŋ gerel *гялбам цагаан гэрэл*.

цахилзаха/ tsàxildzaxa (Tson.), **sàxilzaxa** (Khori., Aga.) *гялалзах, гялбалзах: блестеть, сверкать, сиять*; γal sàxilzaxa *гал гялалзах*; dùrbeŋ xara turūnhān düle sàxilzaŋ yèregšè düšèm sayāŋ šüdenhēn γal

sàxilzaŋ yèregšè *дербэн хар тӯрлийнхээс нь дээш цахилзан ирэсч, дэчин цагаан шӯднээс нь доош цахилзан ирэсч.* (ХМЦ)

цахиа **tsàxixa** (Tson.), **tsàkixa** (Kham.), **sàxixa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *цахих: ежехать*; xete sàxixa *хэт цахих*; xāŋ ezenē̄ sàxihaŋ, xataŋ exē̄ŋ ūlē̄heŋ, xuŋon ńūŋta tohoŋ šārāèta γal γalāèxaŋ enedē̄ ōxe toho ùrgenem *хаан эцэлийн цахихин, хатан эхлийн үлээсэн, торгон нүүрэн тосон царайт сал Галайхан эхдээ ааг нос өргөнам* (ГТӨ); 2. *цахих: сверкнуть, блеснуть /о молнии/*; sàxilγān sàxixa *цахилгаан цахих*; 3. *глагзах: очаровать: спять*; bàγàrlahanhā ńūdeńī̄n sàxiba *бозрлоснооc нүд нь глагзав*; // Mo. čakiqu

цахиур/ **tsaxiūr** (Tson.), **tsàkiūr** (Kham.), **sàxiūr** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цахиур* 1. *кремень /для высекания огня/*; xete sàxiūr *хэт цахиур*; saγāŋ xadāèŋ orōèdo sàxiūr šoļūŋ erdèńi. saγāxan sūyō̄ xuxūlegšè emegem būral èžī̄mnāè *цагаан хадын оройд цахиур чулуу эрдэнэ, цагаахан сүүгээ хөхүүлэгч эмэгэн бүурал эзэж мань.* (БАД); 2. *кремневый*; sàxiūr zamagtār būdaxa *цахиур бүүгаар бүүдах*; 3. *белесый*: sàxiūr ńūdetē̄ yā̄laγar xùŋ *хялаан нүдтэй долир хүн*; // Mo. čakiγur

цацаглаха/ **tsatsaglaxa** (Kham., Tson.), **sasaglaxa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цацаглах: связывать в кисть*; sasaglažà ųyàxa *цацаглаж ухх*; // Mo. čačuγlaqu

цацуу/ **tsatsū** (Kham., Tson.), **sasū** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *чацуу: равный, одинаковый*; sasū nahataŋ *чацуу настан*; 2. "-*тай*", *сац, сацуу, зэрэг: с совм. п. прич. буд. вр. со слитн. деепр. как /или лишь/ только*; šinī̄ xelexetē̄šńi sasū hanažàŋxibab *чиний хэлэхтэй чинь зэрэг саначихлаа*; // Mo. sačaγu

цацуулха/ **tsatsūlxa** (Kham., Tson.), **sasūlxa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чацуулах, зэрэгцүүлэх: уравнивать, сравнивать, сопоставлять*; sasūlžà ùzexe *чацуулж үзэх*; // Mo. sačaγulqu

цацуурхаха/ **tsatsūŋxaxa** (Kham., Tson.), **sasūŋxaxa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цацуурхах: гордиться, хвастаться тем, что ровесник кому-л*; zindāγār sasūŋxaxa *зиндаагаар цацуурхах*; // Mo. čačaγurqaqu

цацутаг/ **tsatsūtaŋ** (Kham., Tson.), sasūtaŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цацутан: ровесник, ровесница, одногодок*; sasūtaŋ xoγor *цацутан хоёр*; šàndaγàyā̄ namnažà sahaŋ dērē xùsèyè, sasūtanā namnažà nādam dērē xùsèyè *чандагаа алдэж цасан дээрээ гүйцье, цацутнаараа хөөцөлдөж наадам дээрээ гүйцье.* (ЁНД)

цинбиикэ/ **tsī̄bike** (Kham.), **sī̄bī̄xe** (Khori., Aga.) *цэхийх: быть голубым /или синим/*; ńūdeńī̄n sī̄bī̄xe *нүд нь цэхийх.*

цинбэгэр/ **tsī̄beger** (Kham.), **sī̄beger** (Khori., Aga., Bar.) *цэхэр, хөхөлбий цэнхэр, цийлгэр: голубой, синий*; sī̄beger

ńüdeŋ *цэхэр нүд*; sī beger noγōn durdaŋ *цийлгэр ногоон дүрдэн*; sī beger sāĕ *цэхэр цай*; sī beger seŋxir *хохолбий цэнхэр*.

цинбэн/ tsī beŋ (Kham.), **sī beŋ**: **sī beŋ хŭхе** (Khori., Aga.) *хөв хох, цэл хох: светло-синий*; sī beŋ xō̆xe toryo *цэл хох торго*.

циндыхү/ tsī dïkŭ (Kham.), **sī dïxe** (Khori., Aga.) *цийдийх: веять холодом /о зимней синеве неба/*; ŭgelē̆ teŋgėŕi sī dī̆xe *овлийн тэнгэр цийдийх*.

цидэгэр/ tsī deger (Kham.), **sī deger** (Khori., Aga.) *хүйлэн хох: бескрайный и веющий холодом /о зимнем небе/*; ŭgelē̆ sī deger teŋgėŕi *овлийн хүйлэн хох тэнгэр*.

цилликү/ tsī likŭ (Kham.), tsī lī̆xe (Tson.), **sī lī̆xe** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цийлийх: стекленеть, становиться неподвижным /о взгляде/*; xašā̆γāĕ zaḇharār sī lī̆žė xaraxa *хашааны завсраар цийлийж харах*; // Mo. čileyikü

цилэгэр/ tsī leger (Kham., Tson.), **sī leger** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цийлгэр: стеклянный, неподвижный /о взгляде/*; sī leger ńüdeŋ *цийлгэр нүд*.

цобоо/ tsowō (Tson.), sobō (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цовоо: бойкий, ловкий, проворный*; sobō solboŋ xŭbŭ̄d *цовоо сэргэлэн хүүхдүүд*; // Mo. čoboγu

цобхороон/ tsoḇxorōŋ (Kham., Tson.), soḇxorōŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цовхроон: прыганье, прыжки*; bō̆gē̆ soḇxorōŋ *боогийн цовхроон*.

цобхорхо/ tsoḇxoṛxo (Kham., Tson.), soḇxoṛxo (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цовхрох: подпрыгивать, подскакивать, прыгать*; xuŕγa ėšėge soḇxoroŋ güildene *хурга ишиг цовхрон гүйлдэнэ*; // Mo. čobqorqu

цобхошохо/ tsoḇxotšọxo (Kham., Tson.), **soḇxošọxo** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цовхчих: припрыгивать, подпрыгивать*; xuŕγa ėšėge soḇxošọxo *хурга ишиг цовхчих*; // Mo. čobqučiqu

цог/ sog (Khori., Aga., Tunk., San.), **tsog** (Tson.), **xŏg** (Bar.) 1. *цог: тлеющий уголёк*; nŭ̄ṛhenē̆ sog нүүрсний цог; γàĺi sog (Tunk.) *галын цог*; γalhā šād ulān sog xaḇšā́γār xaḇšā́žā abād tamāxiā ahāxa *галаас час улаан цог хайчаар хавчиж аваад тамхиа асаах*; 2. *жавхлан, цог заль: блеск, величие, великолепие*; sog zā́ĺin badaṛxa *цог заль нь бадрах*; // Mo. čoγ

цоггүй/ tsoggüi (Kham., Tson.), **soggüi** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цог жавхлангүй, цоггүй: безжизненный, неживой*; soggüi ńüdeŋ *цоггүй нүд*; // Mo. čoγ ügei

цогироон/ tsọgirōŋ (Kham.), **sọyrōŋ** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цогио: галоп*; mọŕdō̆ē sọyrōŋ *морьдын цогио*.

цогирхо/ tsọyọṛxo (Kham.), **sọyọṛxo** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цогих: бежать галопом, скакать галопом*; sọyọrod gėžė yàbaxa *цогисхийж явах*; unagšā́la mọŕimńi ụĺiγamxandā ūlī̆ŋγā dabānda sọyọrōd bāĕna, ụšā́ṛhaŋ γansam ildamxandā uxāŋxaŋ zŭṛxī̆m zobōγōd bāĕna *унасан морь минь*

юлгамхан даа, уулынхаа дабаанд цогиод байна, учирсан ганц минь ялдамхан даа, ухаан зүрхийг минь зовоогоод байна. (БАД)

цогихо/ tsogixo (Kham.), **sǫyǫxo** (Aga., Khori.) *цогих: бежать галопом*; mordohōr sǫyǫxodō yā̆na gē̆šėb mǫ̇rimńi tarγaŋ gebe gē̆šė gū̆ *мордсоор цогидог нь яаж байгаа юм бол, морь минь тарган гэж байгаа юм болов уу?*; // Mo. čoγgiqu

цогсо/ tsogtso (Kham., Tson.), **sogso** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цогц, багц: куча, груда*; sogso ùbeheŋ *багц өвс*; // Mo. čoγča

цогто/ tsogto (Tson.), **sogto** (Aga., Khori., Tunk., San.) *цогт: великолепный; величественный*; solboŋ γurbaŋ ńüdetē̆, sula sayān šüdùtē̆, šụhan dalāă dundahā sogto nomī̆ŋ sàxiūsaŋ *цолмон гурван нүдтэй, цул цагаан шүдтэй, цусан далай дундаас цогт номын сахиусан.* (ДБМ); // Mo. čoγtu

цогтой/ tsogtōă (Kham., Tson.), **sogtōă** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цогтой: жизнерадостный, с огоньком*; sogtōă ńüdeŋ *цогтой нүд*; // Mo. čoγtai

цогцогонохо/ tsogtsoγonoxo (Kham.), **sogsoγonoxo** (Khori., Aga.) *цогцгонох: ходить вприпрыжку, приседать*; šā̆zayāă sogsoγonono *шаазгай цогцгононо*; // Mo. čoγčuγunaqu

цогцогонуур/ tsogtsoγonūr (Kham.), **sogsoγonūr** (Khori., Aga.) *дэвдэгнүүр, дэгдэгнүүр: неусидчивый*; sogsoγonūr xū̆ged *дэгдэгнүүр хүүхэд.*

цогцогошохо/ tsogtsoγošǫxo (Kham.), **sogsoγošǫxo** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цовхчиж явах: ходить; вприпрыжку*; sogsoγošǫžǫ yábaxa *цовхчиж явах.*

цогцойхо/ tsogtsōĕxo (Kham., Tson.), **sogsōĕxo** (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *шогнойх, ёрдойх: торчать*; sogsōĕžǫ zogsoxo *шогнойж зогсох*; 2. *оцойх, цогнойх: приподниматься*; sogsōĕžǫ hūxa *оцойж суух.*

цогцолхо/ tsogtsolxo (Tson., Kham.), **sogsolxo** (Khori., Aga.) *цогцлох: навалить в кучу, складывать грудой*; ùbehe sogsolxo *өвс цогцлох*; // Mo. čoγčalaqu

цогшохо/ tsogšǫxo (Kham., Tson.), **sogšǫxo** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цогших: тлеть, сгорать без пламени*; γal sogšǫxɔ *гал цогших*; // Mo. čoγsiqu

цолбон/ I (Kham.), **solboŋ** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цовоо, сэргэлэн: ловкий, проворный, бодрый*; šụraŋ solboŋ xùbūd *авхаалжтай цовоо хөвгүүд*; ulzī̆yėn xùndeleŋ hùndelūlheŋ ulāxam boronūdāĕm solboń̄ī̆n bē, untūlanši ùgī̆gōr yėre gūldeg ụšā̆rhanši γansī̆mńi adatāĕn bē *Улзыг нь хөндлөн сундлүүлсэн улаанхан борнуудын минь цовоо нь ээ, унтуулалгүйгээр ир гүүлдэг учирсан ч ганцын минь адтай нь ээ.* (БАД)

цолбон/ tsolboŋ II (Tson.), solboŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *цолмон: венера*; solboŋ odoŋ *Цолмон гариг*; // Mo. čolmon

цолгёон/ tsolgiōŋ (Kham.), **solgiōŋ** (Khori., Tunk., San.), **sǫlyōŋ** (Aga.) 1. *хурц, огцом,*

эрс, тургэн: *резкий*; sọĺyōŋ zaŋ *тургэн зан /хурц ааш/*; 2. *агсам*: *прыткий*; sọĺyōŋ mọŕiŋ *агсам морь*; xadan ī̄melhā ùndùr gē̄šė gù̄ xazāŋ̱am ī̄melhā sardag gē̄šė gù, xamaγāěn ī̄melhā xorotōě gē̄šė gù, xaraxan zùŋ̱xemńi sọĺgiōŋ gē̄šė gù *хад нь тийм л ондор юм болов уу, хазаарт морь минь цуцархай юм болов уу, хамаг хүмүүс тийм л хортой юм болов уу, хархан зүрх минь эрс юм болов уу* (БАД); zaγahanāě mixaŋ zaḅhaŋ̱tāě, zalū nọyọŋ sọĺyōntōě *загасны мах завсартай, залуу ноён цолгионтой*.

цолгёорхохо/ tsolgiōŋ̱xoxo (Kham.), **solgiōŋ̱xoxo** (Khori., Tunk., San.), **sọĺyōŋ̱xoxo** (Aga.) *эрэлхэх, омгорхох, саахалзах*: *храбриться, хорохориться*; hogtošōd sọĺgiōŋ̱xoxo *согтчихоод саахалзах*.

цолгидохо/ tsolgidoxo (Kham.), **solgidoxo** (Khori., Tunk., San.), **solyọdoxo** (Aga.) *цалгидах, долгилох*: *волноваться*; dalāě solgidoxo *далай долгилох*.

цолдормо/ tsoldoromo (Kham.), **soldormo** (Khori.) *алдаршсан, дуурссан*: *славный, прославленный*; nelderme yėxe nere, soldormo yėxe solo *алдаршсан их нэр, дуурссан их цол*.

цолдорхо/ tsoldoroxo (Kham.), **soldoŋ̱xo** (Khori.) *алдарших, дуурсах*: *славиться*; nere solon soldoŋ̱xo *нэр цол нь дуурсах*.

цоло/ tsolo (Kham., Tson.), **solo** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *цол*: *звание, чин*; ardāě zùžùgšėŋ solo *ардын жүжигчин цол*; 2. *цол*: *ода, хвалебная песнь*; mọŕinōě solo dūdaxa *морины цол дуудах*; mọŕiŋ erden ī̄ŋ solo yámar olom bāčhaŋ gē̄šėb *морин эрдэнийн цол ямар олон байсан гээч*; 3. *нэр, хоч*: *кличка, прозвище*; nere solo ùgexe *нэр цол огох*; // Mo. čola

цологонохо/ tsolγonoxo (Kham.), **solγonoxo** (Khori., Aga.) yàlaγanaxa solγonoxo *гялганах, цалганах*: *сверкать*; γal yàlaγanàžà solγonoxo *гал гялганаж цалганах*.

цологор/ tsolγor (Kham.), **solγor**: **yàlaγar solγor** (Khori., Aga.) *гялгар, цалгар, гял цал*: *блещущий, сверкающий*; yàlaγar solγor bolxo *гялгар цалгар болох*.

цолоо/ tsolō (Tson.), **solō** (Tunk.) *ухаан, ухаа*: *чувство, сознание*; solō aldaxa *ухаа алдах*; solō oroxo *ухаа орох*.

цолоогүй/ tsolōgū̄i (Tson.), **solōgüi** (Tunk.) 1. *ой муутай*: *без памяти*; solōgüi bolxo *ой муутай болох*; 2. *ухаан жолоогүй, ум хумгүй*: *опрометью, стремглав*; solōgüi tėŕgilxe *ухаан жолоогүй /ум хумгүй/ зугтах*.

цолоохой/ tsolōxō̄ě (Tson.), **solōxōě** (Tunk., San.) 1. *ухаа, ухаан, сэхээ*: *сознание, соображение*; solōxōě oroxo *ухаа орох*; 2. **solōxī̄** (Bar.) *золбоо, сэхээ*: mùnši solōxī̄tī̄ ere bāědž *мон ч золбоотой эр байж*; hogtūš bol solōxī̄tōěγō bāěna *согтуу ч гэсэн сэхээтэйгээ байна*.

цолоохойгүй/ tsolōxō̄ěgū̄i (Tson.), **solōxōěgüi** (Tunk., San.) *ухаа муутай, мулгуу, дүйнгэ*: *несмышлёный, ненаходчивый*; nùxe solōxōěgüi *ухвар мочид*.

цолцон/ tsoltsoŋ (Tson.), **solsoŋ** (Aga.) *цолцон, шолонд хоцорсон мах*: *кусок мяса*; *остатки, мелкие кусочки мяса*; bùxùli mixa šànād γaγaxada toγōn sō ùleheŋ solsoŋ *бухэл мах чанаад гаргахад*

тогоон дотор улдсэн цолцон; ◊ šǫroŋγōĕ solsoŋ *шоронгийн цолцон.*

цомоо/ tsomō (Tson.), **somō** (Tunk., San., Tson.) *цомбоо*: *стог, скирд*; somō ṅuṛγalxa *цомбоо овс нуруулдах.*

цомоолхо/ tsomōlxo (Tson.), **somōlxo** (Tunk., San., Tson.) *цомбойлгох*: *складывать в стог, стоговать /о сене/*; *скирдовать*; ùbehe somōlxo *овс цомбойлгох.*

цомоорхо/ tsomōr̆xo (Tson.), **somōr̆xo** (Tunk., San., Tson.) *овоорох, боогнорох*: *скучиваться*; ùbehe somōr̆xo *овс боогнорох.*

цомоошон/ tsomōtšiŋ (Tson.), **somōšǫŋ** (Tunk., San., Tson.), **hùŕišēŋ** (Khori., Aga.) *цомогч, овс нуруулдагч*: *стоговальщик*; somōšǫńi asa *овс нуруулдагчийн ац /сэрээ/*

цомохо/ tsomoxo (Tson.), **somoxo** (Khori., Aga., Tson., Tunk., San.) *цомох, хамах*: *стоговать /сено/*; somohoŋ ùbeheŋ *цомсон овс.*

цомцогонохо/ tsomtsoγonoxo (Kham.), **somsoγonoxo** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цомцогнох, цомцогнох*: *съёживаться*; somsoγonožǫ yàbaxa *цомцогнож явах.*

цомцогор/ somsoγor (Khori., Aga., Tunk., San.) *цомцгор*: *съёжившийся*; *сжавшийся*; somsoγor ger *цомцгор гэр*; // Mo. čomčoγur

цомцойхо/ tsomtsōĕxo (Kham., Tson.), **somsōĕxo** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цомцойх*: *съёживаться, сжиматься*; somsōĕžǫ hūxa *цомцойж суух*; // Mo. čomčoyiqu

цомцорхо/ tsomtsor̆xo (Kham.), **somsor̆xo** (Khori., Aga.) *цугларах, боогнорох*: *собираться, скучиваться*; xazār ùbeheŋ somsor̆xo *хазаар овс боогнорох.*

цонгоол/ tsoŋγōl (Tson., Kham.), **soŋγōl** (Khori., Aga.) *цонгоол*: *Цонголы*; soŋγōl bụŕād *цонгоол буриад*; soŋγōlōĕdo xonoŋxār sōr̆xōĕdo unta *цонгоолынд хоносноос цоорхойд унт* (УМУ)

цонгоохо/ tsoŋγōxo (Kham.), **soŋγōxo** (Khori., Aga.) *цоноох, тоонох*: *обжигать, опаливать, коптить*; tūdėb̆šiŋ γalda soŋγōxo *түүдгийн галд тоонох*; ilaŋγàyā ùbehenē üyēr tùrgeŋ mixa edihēb gē hā šǫrodo xad̆xād sog dēre tàbižà soŋγōžǫ šàraxada amtatāĕ boldog *ялангуяа хадлангийн үеэр түргэн мах идье гэвэл шорд хатгаад, цог дээр тавьж цоноож шарахад амттай болдог.*

цондогор/ tsondoγor (Kham., Tson.), **sondoγor** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цондгор*: *выпяченный /о животе/*; sondoγor gedeheŋ *цондгор гэдэс*; // Mo. čonduγur

цондойхо/ tsondōĕxo (Kham., Tson.), **sondōĕxo** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цондойх*: *выпячиваться /о животе/*; gedehen sondōĕxo *гэдэс нь цондойх*; // Mo. čonduyiqu

цонохо/ tsonoxo (Kham., Tson.), **sonoxo** (Khori., Aga.) *цонох*: *подгорать, загораться на расстоянии*; naranda sonoxo *наранд цонох*; // Mo. čonuqu

цонхо/ tsoŋxo (Kham., Tson.), **soŋxo** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цонх*: *окно, оконце*; ĺoŋxowōĕŋ Lodonōĕ temdeglehēr Aγāĕm bụŕādūd miŋγa yùhen zūŋ arbād onōĕ bayār tōnōĕŋγō urda xaxad̆ta šėl hūlγahaŋ xab̆xag soŋxo xedeg bolhom bāĕna

Лёнховойн Лодоны тэмдэглэснээр Агын буриадууд 1910-аад оны үеэр тоононыхоо урд хагаст шил таарууласан хавхаг цонх хийдэг болсон байна; soŋxīn šėl *цонхны шил*; soŋxīŋ mǫžǫ *цонхны хүрээ*; soŋxīŋ tabsaŋ *цонхны тавцан*; 2. **oŋgōšxo** (Tson.) **šáγābar** (Tunk.) *салхивч: окошко, окошечко*; sōlī šáγābáŕi (Tunk.) bāěšáŋgīŋ oŋgōšxo (Tson.) *модон байшингийн салхивч*; // Mo. čongqu

цоо/ tsō I (Tson., Kham.), **sō** (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *дотор, -т, -д; орныг заасан утгаар: обозначает нахождение предмета где-л или направленность его куда-л в, по*; ger sō oroxo *гэрт орох*; āěmag sōγō aldaŋtāě *аймаг дотроо алдартай*; ede xǔnūd sō *эдгээр хүмүүсийн дунд*; aman sōγō yūme gǔbegenexe *аман дотроо юм унших*; uhan sō ăžăllaxa *усан дотор ажиллах*; toγōn sō mixa šánaxa *тогоон дотор мах чанах*; xadīŋ orōěγōr xaraxadam xaraŋxī manan sō naram bāěna, xáńilhaŋ γansáγā hanaxadam xaralsaxīŋ arγagūi xolol bāěna *хадын оройгоор харахад миний харанхуй нандин дотор нараан байна, ханилсан ганцаа санахад харалцахын аргагүй хол л байна.* (БАД); 2. *цаг хугацаа заасан утгаар: о времени в, в течение, в продолжение, за, на, на протяжении*; dolōŋ xonog sō *долоо хоногийн дотор*; ǔbehē bolzor sōń xuŕāba *овсоо хугацаанд нь хураав.*

цоо/ tsō II (Kham., Tson.), **sō** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цоо: част. усил.* 1. *при глаголах насквозь, напролёт, часто соответствующая приставкам "про, вы"*; sō sǫxixo *цоо цохих*; sō šėŋtexe *цоо ширтэх*; sō xadxaxa *цоо хатгах*; 2. *при прил, совсем, совершенно*; sō šėnexeŋ *цоо шинэхэн*; soxom xeležė sō doŋγodoxo *чухам хэлж цоо донгодох*; // Mo. čou

цоогуур/ tsōγūr (Kham.), **sōγūr** (Khori., Aga., Tunk., San.) *посл.* 1. *дотуур, дундуур: по, через, сквозь, в*; uhan sōγūr ōěmoxo *усан дундуур тээчих*; dalāě sōγūr tamarūlxáyā dāγan tanāě yámar wē, dáxād sāšán zuγālxáyā zuγā tanāě yámar wē *далай дотуур самруулахаар дааган тань ямар вэ, дахиад цааш нь хооролдохоор уг хоор тань ямар вэ.* (ЁНД); 2. *үеэр, хажуугаар: во время*; ǔbehe saŋšálaŋ sōγūr *овс хадах үеэр*; ǔxǔl tūŕōn sōγūr *ухэл зовлонгийн хажуугаар.*

цоолбори/ tsōlbori (Kham., Tson.), **sōlbǫŕi** (Khori., Aga., Tunk., San.), **sōlbor** (Bar.) *цоолбор: прорезанный орнамент*; mǔŋgún sōlbǫŕitōě xutaγa *мөнгөн цоолбортой хутга*; // Mo. čoγulburi

цоолго/ tsōlγo (Kham., Tson.), **sōlγo** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цоолго, цоолбор: прорубь*; sōlγodo ǫšǫžǫ ǔxerē uhalxa *цоолго руу очиж ухрээ услах*; mǔĺhen dēgūr xobō oŋgoso saŋšáŋ γaγād, sōlγohō uha xǔnegēr tatažà uraqxūlaŋ mal uhaldag bāěγā *мөсөн дээгүүр ховоо онгоц цавчин гаргаад, цоолгоноос ус хувингаар утгаж урсган мал усалдаг байв*; šėxenēn dunda sōložǫ tǔxėŕēŋ nǔxe γaγahaŋ ėmi sōlγo *чихний нь дунд цоолж төгрөг нүх гаргасан ам цоолбор.*

цоолгон/ tsōlγoŋ (Kham.), **sōlγoŋ** (Khori., Aga.), **sōlūr** (Tunk., San.) *цоолтуур: пробойник*; daŋxanāě sōlγoŋ *дархны цоолтуур.*

цоолохо/ tsōloxo (Kham., Tson.), **sōloxo** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цоолох: пробивать отверстие, продалбливать, просверливать*; mǔĺihe sōloxo *мөс цоолох*; // Mo. čoγulqu

цооног/ tsōnog (Tson.), **sōnog** (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *цооног: скважина*; sōnog ùrùmdexe *цооног оромдох*; 2. *цооног, нүх*: nùxen sōnog *нүхэн цооног*; // Mo. čonoγ

цоор/ tsōr (Tson.), **sōr** (San.), **sūr** (Khori., Aga.) *цоор, цуур: дудка, дудник*; sōr xùgžėm *цоор хогжим*; // Mo. čoγur

цоорохо/ tsōroxo (Kham., Tson.), **sōroxo** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цоорох: продырявиться*; xùnegē ọyōr sōroxo *хувингийн ёроол цоорох*; olboγō sōrotor hūhaŋ mergenhē olōěyė tōŕihoŋ muŋxag dēre олбогоо цоортол суусан мэргэнээс олныг тойрсон мунхаг дээр; // Mo. soγuruqu

цоорхой/ tsōr̬xōě (Tson.), **sōr̬xōě** (Khori., Aga., Tunk., San.), **sōr̬xi** (Bar.) *цооронхой: продырявленный, дырявый*; ula sōr̬xōě γutul *цооронхой ултай гутал*; 2. *цоорхой: поляна, прогалина*; šụgīn sōr̬xōě *шугуйн цоорхой*; oroxo teŋgėŕīŋ orōě sōr̬xōě, xàŕixa teŋgėŕīŋ xàyā sōr̬xōě *орох тэнгэрийн орой цоорхой, харих тэнгэрийн хаяа цоорхой*; 3. *цооронхой: дыра*; gerē sōr̬xōě *гэрийн цооронхой*; ibā sōr̬xōě *өвдгүй, арай*; // Mo. čoγurqai

цоохи/ tsōxi (Tson.), **tsōki** (Kham.), **sōxi** (Khori., Aga.) *доторх: находящийся в чем-л*; uhan sōxi zaγahaŋ *усан доторх загас*.

цоохонуур/ tsōxonūr (Kham.), **sōxonūr** (Aga., Khori.) *дотуур: внутри чего-л, в, под*; modon sōxonūr xaraxadam mōěhonōělo ėši todor̬xōě, mordožọlo hōrgō xaraxadam manāěla ėžī todor̬xōě *модон дотуур харахад минь моносны иш тодорхой, мордож л гэдэргээ харахад минь манай л ижий тодорхой*. (БАД)

цоохор/ tsōxor (Kham., Tson.), **sōxor** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цоохор: пёстрый, пятнистый, рябой, чубарый*; sōxor mọŕiŋ *цоохор морь*; sōxor ńūr *цоохор нүүр*; sāěbar žühetēlād xara barāŋ tolbotōē, adūyė sōxor gelsexe *цайвар зүстэй мортлоо хар бараан толботой адууг цоохор гэлцэнэ*; ardag ardag sōxor adūn sōxonō yànzatāě, āědar̬xan tùrehem bėyėmńi aba ėžīdē yàmbatāě *ардаг ардаг цоохор адуун дундаа янзтай, айдар торсон бие минь аав ээждээ ямбатай* (БАД); // Mo. čoqur

цоохорлохо/ tsōxorloxo (Kham., Tson.), **sōxorloxo** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цоохорлох: пестреть*; sahaŋ sōxorloxo *цас цоохорлох*; sōxorlohon sahanāě toŋšūrγa *цоохорлосон цасны тоншуурга*; // Mo. čoqurlaqu

цоохортохо/ tsōxor̬loxo (Kham., Tson.), **sōxor̬toxo** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *цоохортох: становиться пёстрым; пятнистым, рябым, становиться* чубарым; ėŕēg tàŕāg sōxor̬toxo *алаг тарлан цоохртох*; 2. *сэвхтэх: покрываться веснушками*; ńūr sōxor̬toxo *нүүр цоохортох*; // Mo. čoqurtuqu

цоргилхо/ tsorgilxo (Tson.), **sọŕyọlxo** (Aga.) 1. *оргилох, цоргилох: бить фонтаном*; uha sọŕyọlxo *ус оргилох*; 2. *дүрэлзэх: полыхать /об огне/*; γal sọŕyọlxo *гал дүрэлзэх*; // Mo. čorgilaqu

цоргихо/ tsorgixo (Tson.), **sọŕyọxo** (Khori., Aga.) *цоргих*: 1. *прожигать дыру, прокалывать /или пронзать/ калёным железом*; ulāěd̬xahaŋ tùmùrōr sọŕyọxo *улайсгасан томроор цоргих*; 2. *бить в нос*

/о запахе/; xamar urū sǫ́ŕyǫ̣xo *хамар луу цоргих*; 3. *обдавать /жаром/* xalū sǫ́ŕyǫ̣xo *халуу оргих*; // Mo. čorgiqu

цорго/ tsorγo (Kham., Tson.), **sorγo** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *цорго: горлышко*; gùsī̄n sorγo *данхны цорго*; 2. *цорго: перегоночная труба /по которой стекает накуренная молочная водка/*; taŋxa toγō tārūlhaŋ tàximtāĕ modon sorγo *танх тогоо тааруулсан тахир модон цорго* (БАД); 3. *цорго, хоолой: водосточная труба*; uhanāĕ sorγo *усны цорго*; narāĕ xū̄genē doro debdixe xǫxir xedeg ūihō̄r bùtēheŋ γonzoγoŋ̬xoŋ güyxeŋ amhaŋ̬ta sorγo gèžè neretē̄ *нярай хүүхдийн доор дэвсдэг шар буюу агуулах үйсээр бүтээсэн гонзгой гүехэн ховд цорго гэж нэртэй*; // Mo. čorγu

цоргюул/ tsorgiūl (Tson.), **sǫ́ŕyūl** (Khori., Aga.) *цоргиул: прожигательное шило*; sǫ́ŕyūlār sǫ́ŕyǫ̣xo *цоргиулаар цоргих*; // Mo. čorgiγul

цоржо/ tsoŋ̬dži (Kham., Tson.), **soŋ̬žǫ̣** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цорж: уст. цорджи /одна из степеней у ламаистов/*; soŋ̬žǫ̣ γaь̆žà lambaγāĕ *цорж гавж ламбугай*; // Mo. čorji

цори/ tsǫ́ŕi (Kham.), **sǫ́ŕi** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цор, цорын: один как перст*; sǫ́ŕi γansa xāēlāhaŋ *цорын ганц хайлаас*; // Mo. čori

цоробхилхо/ tsoroь̆kilxo (Kham.), **soroь̆xilxo** (Khori., Aga., Tunk., San.) *дүрэлзэх, долдох: полыхать /о пламени/*; tōnto tāĕxa xūrāĕ zaŋ̬taγāĕyė hemžē̄r oŕōhoŋ ursa dùŋ̬žėgenēd γal bolšǫxodon, bėŕē̄d xāēlūlhaŋ šàra toho amandā balγažà γal urū tuŕyàxadan ulam badaraŋ gerē̄ dēbėŕi xùŋ̬ter soroь̆xilō hāb dā *тоонт тайх хуурай зомголыг сэмжээр ороосон урц дүржигнээд асахад бэрээд хайлуулсан шар тос амандаа балгаж гал уруу тургихад нь улам бадран гэрийн дээвэр хуртэл дүрэлзэн долдоно биз дээ.*

цоройхо/ tsorō̆ĕxo (Tson.), **sorō̆ĕxo** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цоройх* 1. *становиться на дыбы /о лошади/*; mǫŕi sorō̆ĕxo *морь цоройх*; 2. *становиться на цыпочки, подняв руки*; dē̄šē̄ sorō̆ĕxo *дээшээ цоройх*; // Mo. čoruyiqu

цором/ tsorom (Tson.), **sorom** (Khori., Aga.) ńüdō̄ sorom gexegüi *нүдээ цурам гэхгүй: не смыкать глаз*; hüńi ńüdō̄ sorom geŋgüi hūγā *урьд шөнө нүдээ цурамхийлгүй суусан*; // Mo. čurm-a

цорхирсо/ tsoŋ̬xiŋ̬so (Tson.), **sǫ́ŕxiŋ̬so** (Khori., Aga.) *цурхиртал: навзрыв*; sǫ́ŕxiŋ̬so baŋ̬xiŋ̬xa *цурхиртал үйлах.*

цорхирхо/ tsoŋ̬xiŋ̬xo (Tson.), **sǫ́ŕxiŋ̬xo** (Khori., Aga.) *цурхирах: рыдать*; sǫ́ŕxiŋ̬šǫ uilaxa *цорхирч үйлах*; // Mo. čurkiraqu

цохимол/ tsǫximol (Tson.), **tsǫkimol** (Kham.), **sǫximol** (Aga., Khori.) *нийтгэмэл: тесьма, тканная домашним способом*; γurba gù, àĺi tabaŋ utaha bùtū̆tē̄gēr bùxed bàŕiżà ụyā̆d, xanada gù, àĺi tùmer oronōĕ bùxō̆gte bùxelō̆d, xuryārā tede utahanūši bėyė bėyė sōγūrāĕn helgū̆leŋ γaryažà bùtēheŋ mindahaŋ ōhorī̆yė sǫximol gexe *гурав буюу эсвэл таван утас битүүтэйгээр бохөс барьж уяад, хананд буюу эсвэл томор орны бүхээгт бохлөөд хуруугаараа тэд утаснуудыг бие бие рүү нь сэлгүүлэн гаргаж бүтээсэн мяндсан оосрыг нийтгэмэл (сохимол) гэдэг.*

цохихо/ tsǫkixo (Kham.), **sǫxixo** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *зодох, цохих* 1. *бить ударять, колотить, хлестать, избивать*; sǫxixo nanšȁxa *зодож занчих*; bùmbȕr̃ sǫxixo *бомбор дэлдэх*; 2. *биться /о сердце, пульсе/*; hudaha sǫxixo *судас цохилох*; zȕr̆xe sǫxixo *зүрх цохилох*; 3. *отбивать*; xȁžūr sǫxixo *хадуур ирлэх*; 4. *идти /о часах/*; sagńi hāěn sǫxižǫ bāěna *цаг сайн цохиж /явж/ байна*; 5. *цохих, машиндах: перепечатывать /на машине/*; bėšėgē mȁšinār sebe̊r̆xen sǫxixo *бичгийн машинаар цэвэрхэн цохих*; bor̆xǫžī̆ sǫxixo *играть в карты*; // Mo. čokiqu

цохо/ tsoxo I (Kham., Tson.), **soxo** (Khori., Aga.) *цох: лоб*; soxo sayāŋ ùxer *цох цагаан үхэр*; xelsēnē̊ŋgē yǫhōr dȕrbem be̊r̆xī̆yė būlγahaŋ xȕŋ nùgȏ̄dēŋgē soxōěyė ńȁhaldag bāěγā *хэлцээнийхээ ёсоор дөрвөн бэрх бүүлгасан хүн нөгөөдхийнхөө цохыг нясалдаг байлаа*; // Mo. čoqu

цохо/ tsox II (Kham., Tson.), **soxo** (Khori., Aga., Tunk., San.), **soxxo** (Bar.) *цох: жүк*; soxo xor̆xōě *цох хорхой*; nī̆dedeg soxo *нисдэг цох*; soxo xor̆xōěnūdāě ńȕrγan dēgȕr šǫrōě nā̄ldaham bāěγā hā borō xura oroxo *цох хорхойнуудын нуруун дээгүүр шороо наалдсан байвал бороо хур орно*; // Mo. čoqu

цоходохо/ tsoxodoxo (Tson.), **soxodoxo** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цохдох: щёлкать по лбу, бить ударять в лоб*; soxodǫžǫ bālaxa *цохдож баалах*; // Mo. čoqudaqu

цохюур/ tsǫxiūr (Tson.), **tsǫkiūr** (Kham.), **sǫxiūr** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цохиур: мутовка*; toho γarγaxa sǫxiūr *тос гаргах цохиур*; // Mo. čokiγur

цошомхой/ tsǫšǫmxōě (Tson.), **sǫšǫmxōě** (Khori., Aga., Tunk., San.) *чочимхой, цочимхой: пугливый*; sošǫmxōě gùrȏ̄heŋ *цочимхой гороос*; // Mo. čočimaqai

цошордонги/ tsǫšǫrdoŋgi (Tson., Kham), **sǫšǫrdoŋgi** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цочирдуу*: sǫšǫrdoŋgi ȁbiā *цочирдуу дуу авиа.*

цошордохо/ tsǫšǫrdoxo (Kham., Tson.), **sošǫrdoxo** (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *цочирдох: быть внезапным, неожиданным, непредвиденным*; sǫšǫrdōd dū γarγažȁ yȁdana *цочирдоод дуу гарч чадсангүй*; 2. *балмагдах: встрепунуться, испугаться*; buzar yėxēr sǫšǫrdobob *ихээр балмагдлаа*; // Mo. čočirdaqu

цошордуу/ tsǫšǫrdū (Kham., Tson.), **sǫšǫrdū** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цочирдуу: внезаный*; sǫšǫrdūγār bår̆xirā *цочирдуугаар гэнэт орилоо*; // Mo. čočirdau

цошормог/ tsǫšǫrmog (Tson.), **sǫšǫrmog** (Khori., Aga.) 1. *цочмог, хирдхийм: внезапный, ошеломительный*; sǫšǫrmog medē *хирдхийм мэдээ*; 2. *цочимтгой: пугливый*; sǫšǫrmog ȁmitaŋ *цочимтгой амьтан.*

цошохо/ tsǫšǫxo (Kham., Tson.), **sǫšǫxo** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цочих* 1. *пугаться, вздрагивать*; sǫšǫhoŋ āěhandā herde gēd bodošǫbo *айж цочсоноосоо давхийн босчихов*; 2. *опухать /о железах/*; huγanāě bulšȁr̆xāě sǫšǫxo *суганы булчирхай цочих*; // Mo. čočiqu

цолхөөб/ tsȍlxō̄b (Tson.), **solxōb** (Khori., Aga., Tunk., San.) *төгрөг, цөлхөөв: целковый, рубль*; zūn solxōb *зуун төгрөг /цөлхөөв/*; solxōb sentē̄ bėšėxenlād soryōěŋ

arāxī ŋ γǫγǫ gēšèn, soxom namatāč bèšèxeŋ lād šǫlmōčŋ ùgēŋ γǫγǫ gēšèn *цолхоов цэнтэй /унэтэй/ биш байж цоргоны архийн гоё гэдэг нь, чухам надтай биш байж албины үгийн гоё гэдэг нь.* (БАД)

цолхообтэ/ tsólxōwtc (Tson.), **solxōbto** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цолхоовт (тодон тогроогий унэтэй): рублёвый, стоящий рубль*; nege xǫńiŋ γųšàn solxōbto bāčγā *нэг хонь гучин цолхоовийн унэтэй байсан.*

цуба/ tsuba (Kham., Tson.), **suba** (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *цув: дождевик, плащ; накидка, надеваемая поверх шубы в дождливую погоду*; suba nemerxe *цув номрөх*; borōtōč sagta degel dēgūr ùmdedeg, ūžàm xansī tāč, bodmol zaxatāč, urda taldā ūlzadag šàgtatāč, bùdūn sembēr ǫyǫhoŋ ūžàm dabxasa suba *бороотой үед дээл дээгүүр давхарлан омсдог, уужим ханцуйтай, босоо захтай, урд талдаа уулздаг товчтой, будууц цэмбээр оёсон хэлхгэр давхац цув*; 2. Suw (Bar.) цэгдэг: xūgenī g mordūlxad òmòdxedeg dzaxgūi dzāmtī, γulda eŋgerī, xǫyǫr taladā onōtī, yàmarši onsoγōč emdžēŕi xówō yàγā bāčxagūi yèx ūdzam xalxaγar suba xūgeŋ medūlxe üyèd dēl dēgūr ugládž sugsardag *хүүхнийг мордуулахад омсдог захгүй заамтай, гулд энгэртэй, хоёр талдаа оноотой, ямар ч онцгой эмжээр, ховоо, хамжлага байхгүй их уужим халхгар цув хүүхэн мэдүүлэх үед дээл дээгүүр нь углаж сугсардаг*; // Mo. čuba

цубаа/ tsuwā (Tson.), **subā** (Khori., Aga., Tunk., San.) subā *вереница*; toxǫŕūn subā *тогорууц цуваа*; // Mo. čubuγ-a

цубаса/ tsubasa (Tson.), **subasa** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цувц: тропинка, тропка*; ùxerē subasa *ухрийн цувц*; // Mo. čubača

цубаха/ tsubaxa (Tson.), **subaxa** (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *цувах: идти гуськом, вереницей*; subažà nīdexe *цувж нисэх*; 2. *цувах: идти поодиночке*; subažà yérexe *цувж ирэх*; subažà yàbaham barashā suglažà hūhan šāzaγāč dēre *цувж явсан барсаас цуглаж суусан шаазгай дээр*; // Mo. čubaqu

цуг/ tsug (Kham., Tson.), **sug** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цуг: вместе с кем-л*; sug alba xāxa *цуг алба хаах*; // Mo. čuγ

цуглаан/ tsuglāŋ (Kham., Tson.), **suglāŋ** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цуглаан: митинг, сходка; собрание*; xural suglāŋ *хурал цуглаан*; xarŋtaγanāŋ xānāč suglām baragdaxagūi *Хартаганаан хааны цуглаан барагдахгүй* (ЗЦУ); // Mo. čuγlaγan

цугларха/ tsuglarxa (Kham., Tson.), **suglarxa** (Khori., Aga., Bar.), **γulidxa** (Tunk.) *цугларах: собираться, сходиться, съезжаться, сбегаться, слетаться*; γazar büŕihē suglarxa *газар бүрээс цугларах*; suglarhaŋ šàγāč šèŋgi olom bol sula altan šèŋgi ùŋgetē bol *цугларсан шагай шиг олон бол, цул алт шиг онготэй бол.* (БАЕ); // Mo. čuγlaraqu

цуглуулха/ tsuglūlxa (Kham., Tson.), **suglūlxa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *цуглуулах: собирать /в одно место/*; žǫmγōho suglūlxa *зомгол цуглуулах*; 2. *цуглуулах: коллекционировать*; nom hudar suglūlxa *ном судар цуглуулах*; teŋgèŕihē müšè suglūlxayā hanaxa *тэнгэрээс од мичид цуглуулах гэх* (1. *цаг нь тулсан юманд ямар ч бэлтгэлгүй байж сандарч*

жэлэх; 2. *хажын хүмүүс хамаж ярих*); // Mo. čuγlaγulqu

цуга′ **tsuktā** (Kham., Tson.), **sugtā** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цустаа*: *вместе, совместно с кем-л*; namtāĕ sugtā yăbahaŋ хүŋ *надтай цуг явсан хүн*; // Mo. čuγtu-a

цул′ **tsula** (Kham., Tson.), **sula** (Khori., Aga.) 1. *чийрэг, цариун, чанга*: *крепкий, здоровый*; sula bèγètē хүŋ *чийрэг биетэй хүн*; 2. *чимэглэх*: *декоративный*; sula āĕl *чимэглэх ай*; 3. *цул*: *сплошной*; sula mixaŋ *цул мах*; 4. *дан*: *цельный, монолитный*; sula šuhūŋ baxana *дан чулуун багана*; 5. *хэрд, хольцгүй*: *чистый, беспримесный*; sula alta *цул алт*; sula altaŋ šèŋγè ünggetē hol *цул алт илүү өнгөтэй бол*; 6. *цулгуй, хар*: *одноцветный*; sula torγo *цулгуй торго*; 7. *дандаа, бүгд*: *сплошь, совершенно, совсем, всё*; zūgēr hūγāšād sula hamaγad *зүүн талаар суулгаасан нь бүгд элэрүүд*; 8. *үргэлж, дандаа*: *постоянно, часто, всё время*; sula xelegšè kèkē *үргэлж хэлдэг сэн билээ*; // Mo. čula

цулбүүр′ **tsolbūr** (Tson.), **sulbūr** (Tunk., San.), **solbūr** (Bar.), **uta žǫlō** (Aga.) *цулбүүр*: *чембүүр*; žǫlō sulbūr *жолоо цулбүүр*; // Mo. čulbuγur

цулбүүрдаха **tsolbūrdaxa** (Tson.), **sulbūrdaxa** (Tunk., San.), **solbūrdaxa** (Bar.) *цулбүүрдах*: *вести за поводья, брать взять за поводья*; sulbūrdažà yăha *цулбүүрдаж барих*; // Mo. čulbuγur-daqu

цулсагар/ **tsulsaγar** (Tson., Kham.), **sulsaγar** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цулсгар*: *пухлый /о ребёнке/*; sulsaγar taγaŋ xasar *цулцгар тарган хацар*; // Mo. čulčaγar

цулсайха/ **tsulsāĕxa** (Kham., Tson.), **sulsāĕxa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цулцайх*: *быть пухлым*; xasar sulsāĕxa *хацар цулцайх*; // Mo. čulčaγiqu

цулхагар′ **tsulxaγar** (Tson.), **sulxaγar** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цулхгэр*: *пухлый, толстый*; sulxaγar gedeheŋ *цулхгэр гэдэс*; // Mo. čulqaγar

цумарлаха/ **tsumarlaxa** (Kham., Tson.), **sumarlaxa** (Aga., Khori., Bar.) *цомхтгох, зохтгох*: *сводить в одно органичeнное целое*; nādax noψšō sumarla *наадах новшоо цомхтго*.

цумархан/ **tsumaγxaŋ** (Kham., Tson.), **sumaγxaŋ** (Aga., Khori., Bar.) *цомхон*: *более собранный, более упорядоченный, более слаженный*; xųšàlγā sumaγxaŋ xųrā *хүчилгаа цомхон хураа*.

цурба/ **tsurba** (Kham., Tson.), **surba** (Khori., Aga.) *цураг*: *ребёнок*; ulān surba xūged *улаан цураг хүүхэд*; // Mo. čurba

цурхай/ **tsuγxāĕ** (Kham., Tson.), **suγxāĕ** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цурхай*: *цука*; suγxāĕ zaγahaŋ *цурхай загас*; suγxāĕγè baha šōšǫmōĕ gelsexe *цурхайг бас шоошмой гэлцдэг*; // Mo. čurqai

цусал/ **tsutsal** (Kham., Tson.), **susal** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цүцал*: *обгоревшее полено, головешка*; γalāĕ susal *галын цүцал*; γalāĕ xažūdxi utātāĕ ųlāhaŋ susal *галын хажуудах утаатай улиасан цүцал*; // Mo. čučali

цусалтагүй/ tsusaltagüi (Tson.), **susaltagüi** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цуцалтгүй: неустанный*; susaltagüi ażàllaxa *цуцалтгүй ажиллах*; // Mo. čučalta ügei

цусарха/ tsusaŗxa (Tson.), **susaŗxa** (Khori., Aga.) *цуцрах: уставать, утомляться*; susaŗšà bo̱lixo *цуцарч болих*; xadatāěš aγūlī̱ŋ ùndùŗtù xarāsγāě šụbūn susarna, xaratāěxaŋ xolo dāědada xàŕižàla yā̱žàla xùŗxembe *хадтай ч уулын ондорт хараацай шувуу цуцарна, хаа холын дайдад харьж л яаж хүрэх минь вэ* (БАД);// Mo. čučaraqu

цусархай/ tsusaŗxāě (Tson.), **susaŗxāě** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цуцархай: быстро поддающийся усталости, быстро утомляющийся*; susaŗxāě zaŋ *цуцархай зан*; // Mo. čučarqai

цусаха/ tsusaxa (Kham., Tson.), **susaxa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цуцах: уставать, утомляться, изнуряться*; esèžè susaxa *эцэж цуцах*; // Mo. čučaqu

цууляан/ tsūl̄āŋ (Kham.), **sūl̄āŋ** (Aga., Khori.) *цуулиа: эхо, отзвук; резонанс*; bùreŋxī̱ hüńī̱ŋ sūl̄ānda bùŕyàlxana dūldana bulaγūd, bùxī̱ zonōě dundahā bō̱lexen dūldana amaraγāěm dūŋ *бүрэнхий шонийн цуугианд бургилах нь сонсогдоно булгууд, бухий л зоны дундаас дуулах нь сонсогдоно амрагийн минь дуу*. (БАД)

цуур/ tsūr I (Kham., Tson.), **sūr** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цуур, цоор: дудка, стрела /стебель трубчатых растений/*; sūrār xeheŋ ĺimbe *цууraap хийсэн лимбэ*; // Mo. čour-a

цуур/ tsūr II (Kham.), **sūr** (Khori., Aga.) *цуух: парн. sereg*; sereg sūr *цэрэг цуух: войска*; // Mo. čooqa

цуурай/ tsūrāě (Kham., Tson.), **sūrāě** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цуурай: эхо, отзвук, отголосок, резонанс*; xadnāě sūrāě *хадны цуурай*; // Mo. čourai

цуурга/ tsūrγa (Kham., Tson.), **sūrγa** (Khori., Aga.) *цуурга: замок*; sōžọ sūrγa *цоож цуурга*; bal šileŋ ebeŗte bata zanyā̱ zanyàdba gē̱šè sūrγa *бал шилийн өвөрт бат зангиа зангидав гэж цуурга*; // Mo. čaγurγ-a

цуургадаха/ tsūrγadaxa (Kham., Tson.), **sūrγadaxa** (Khori., Aga.) *цуургадах: замыкать, запереть на замок*; ū̄de sūrγadaxa *үүд цуургадах*.

цуурхал/ tsūŗxal (Kham., Tson.), **sūŗxal** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цуурхал: слухи, молва, толки*; sūŗxal tarāxa *цуурхал тараах*; // Mo. čuurqal

цуурхаха/ tsūŗxaxa (Kham., Tson.), **sūŗxaxa** (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *цуурхах: распространяться /о слухах, толках/*; sūŗxal sūŗxaxa *цуурхал цуурхах*; arad zondō sūŗxahaŋ altaŋxaŋ γanžàŗtāě dasantāě aγārār àŕūxaŋ xilγanta *ард зондоо цуурхсан алтанхан ганжиртай дугантай агаараар ариухан Хилгант*. (ДСМ); 2. *алдарших: славиться*; sūŗxahaŋ aldar nere *алдаршсан алдар нэр*; // Mo. čuurqaqu

цууряан/ tsūŕā̱ŋ (Tson.), **sūŕyā̱ŋ** (Khori., Aga.) *цуурай: отголосок*; sūŕyā̱ŋ àbyā̱ŋ *цуурай авиа*.

цуутай/ tsūtāě (Kham., Tson.), **sūtāě** (Aga., Khori., Tunk., San.) *цуутай:*

прославленный, известный, знаменитый; sūtāĕ malšȧdāĕ eŋgeŗte soyọmbotōĕ mėdāĺi yȧ!ama *цуутай малчдын энгэрт соёмботой медаль гяларна* (БАД); dūtāĕ teŋgėŕi xuragūi, sūtāĕ basayaŋ xọŕimgūi *дуутай тэнгэр хургүй, цуутай хүүхэн хуримгүй.*

цуха/ tsūxa (Kham.), **sūxa** (Khori., Aga., Bar.) 1. *давсаг: мочевой пузырь*; sūxa sandayašȧxa *давсаг чинэх*; šȧra toho xexī̆n tula ùxerē̆ sūxa xatāžȧ abxa *шар тос агуулахын тулд үхрийн давсаг хатаах*; sūxa xūr *давсган цартай хуур*; 2. *цуух: плавательный пузырь /у рыб/*; zayahanāĕ sūxa *загасны цуух*; // Mo. čuuq-a

цуухарха/ tsūxaŗxa (Kham.), **sūxaŗxa** (Khori., Aga.) *хоосрох, цэврүүтэх: пузыриться, покрываться пузырями*; yar sūxaŗxa *гар цэврүүтэх.*

цуухатаха/ tsūxataxa (Tson.), **sūxataxa** (Khori., Aga.) *цэврүүтэх* 1. *образовываться /о пузыре/*; 2. *пузыриться, покрываться пузырями*; yar xolyōd sūxataxa *гар холгоод цэврүүтэх.*

цухал/ tsuxal (Kham., Tson.), **suxal** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цухал, уур: гнев, ярость*; suxalā xùŗxe *уур нь хүрэх*; ȧlā̆ nādanda bū̆ tō̆ŕi, ūr tsuxalda bū̆ bȧŕigda *аша наадамд бүү тоор, уур цухалд бүү авт;*// Mo. čiqul

цухалданги/ tsuxaldaŋgi (Tson.), **suxaldaŋgi** (Khori., Aga., Bar.) *цухалданги, бухимдуу: гневный, сердитый*; suxaldaŋgi šȧrāĕ *цухалдуу царай*; // Mo. čiquldanggi

цухалдаха/ tsuxaldaxa (Kham., Tson.), **suxaldaxa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цухалдах: сердиться, гневаться, возмущаться*; ūrlȧžȧ suxaldaxa *уурлаж цухалдах*; šėlele gùbō̆dō̆ susarāgūi šėbšėm baryāĕŋ unayandā, šėrū̆ŋxeŋ ùgedem suxaldāgūi sėdxiltē̆ yansa nùxer yüme *шил л гувээндээ цуцраагүй Чивчин баргын унага юм, ширүүхэн үгэнд минь цухалдаагүй сэтгэлтэй ганц нохор юм;*// Mo. čiqulduqu

цухалтай/ tsuxaltāĕ (Kham., Tson.), **suxaltāĕ** (Khori., Aga., Tunk., San.) *ууртай, цухалтай: гневный, сердитый*; suxaltāĕ xùŋ *ууртай хүн*; // Mo. čiqultai

цухариха/ tsuxȧŕixa (Tson., Kham.), **suxȧŕixa** (Khori., Aga., Tunk., San.) *ухрах: подаваться назад, пятиться*; suxȧŕižȧ yȧbaxa *ухарч явах*; sūhā suxȧŕiŋ tėŕyėlxegūiši *цуугаас ухран зугтахгүй*; // Mo. čuquriqu

цухаришагүй/ tsuxȧŕišȧgūi (Kham., Tson.), **suxȧŕišȧgüi** (Khori., Aga., Tunk., San.) *ухаршгүй: неотступный, настойчивый, упорный*; suxụŕišȧgüi xataŋ zọŕig *ухаршгүй хатан зориг*; // Mo. čuqurisi ügei

цухигар/ tsụxiyar (Kham.), **sụxiyar** (Khori., Aga.) *цонхигор, хувхай: бледный, анемичный*; sụxiyar sayāŋ šȧrāĕ *цонхигор цагаан царай*; // Mo. čukiyar

цухниха/ tsukī̆xa (Kham.), **sụxixa** (Khori., Aga.) *цонхийх, хувхайрах: быть бледным, бледнеть*; šȧrāĕ suxī̆xa *царай цонхийх.*

цуцашагүй/ tsusȧšȧgūi (Kham., Tson.), **susašȧgüi** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цуцашгүй: неутомимый, неустанный, неотступный*; esē̆žė susašȧgüi žüḍxexe *эцэж цуцашгүй зүтгэх*; // Mo. čučasi ügei

цуб/ tsùb (Kham.), **sùb** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цөв: остатки молока и айрака, выделяющиеся при топлении масла*; toho xāĕlūlxada ilyaraŋ yardag,

ėd̬xeleŋ amtatāĕ, hünē boloŋ āĕraγāĕ saγāŋ izarmag, sübte talxa hamaŕžà busalγaxada ėd̬xeleŋ amtatāĕ xōlo boldog *тос хайлуулахад ялгаран гардаг, исгэлэн амттай, сүүний болон айргийн цагаан язмаг, цовт гурил самарч буцалгахад исгэлэн амттай хоол болдог*; // Mo. čöb

цүгсөгөнохө/ tsügtsögönökü (Kham.), **sügsegenexe** (Khori., Aga.) *чөгчилзөх: долдгонох: раболепно кланяться, суетиться, юлить*; sügsegenèžè bilaγàšàxa *чөгчилзөх малилзах*.

цүгсэ/ tsögtse (Kham., Tson.), **nahata, γolto** (Khori., Aga.), **sögsö** (Tunk., San.) *цогц: бронзовая или медная чашечка в виде приплюснутого бокала для подношений*; burxan teŋgèŕide tàxil ùrgedeg sügse *бурхан тэнгэрт тахил өргөдөг цогц*; // Mo. čögüče

цүгцөгөр/ tsügtsögör (Kham.), **sügseger** (Khori., Aga.) 1. *чоочгөр: на высоких каблуках /об обуви/*; sügseger hüyītē γutul *чоочгор осгийтэй гутал*.

цүгцыкү/ tsügtsīkü (Kham.), **sügsīxe** (Khori., Aga.) *цоцийх, чочийх: сидеть /или стоять/, наклонившись*; sügsīžè sogsoxo *чөвчийж зогсох*.

цүл/ tsöl (Kham., Tson.), **sül** (Khori., Aga.), **söl** (Tunk., San.) *цол: пустынный*; sül γazar *цөл газар*; xōhon sül γazar *хоосон цол газар*; // Mo. čöl

цүликү/ tsülīkü (Kham.), **sülíxe** (Aga., Khori.) *цөлөх: ссылать, изгонять, отправлять в ссылку*; *высылать*; arbād ùrtō γazarta amaraŋgüi xürō màšīna, āĕdar γansa nùxùrēm albadaŋ sülē xamaγālxa *арваад өртөө газарт амралгүй хүрлээ машин, айдар ганц нохрийг минь албадан цөллөө, хамгаалах (шийгмийг аюулаас хамгаалах газар)*. (БАД)

цүлкогор/ tsülxeger (Tson.), **tsülkeger** (Kham.), **sülxeger** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цүлхгэр: выпуклый, выдающийся вперёд*; sülxeger gedeheŋ *цүлхгэр гэдэс*; // Mo. čülküger

цүлколдзокү/ tsülxeldzexe (Tson.), **tsülköldzökü** (Kham.), **sülxülzexe** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цүлхэлзэх: двигаться, шевелиться /о чем-л выпуклом раздувшемся/*; gedehen sülxülzexe *гэдэс нь цүлхэлзэх*; // Mo. čülküljekü

цүлокү/ tsülökü (Kham.), **tsölöxö** (Tson.), **sülexe** (Khori., Aga.), **sölöxe** (Tunk., San.) *цолох: высылать, ссылать, отправлять в ссылку*; dalāĕn sāna sülexe *далайн цаана цолох*; // Mo. čölekü

цүлөлгэ/ tsülölge (Kham.), **tsöllögö** (Tson.), **sülelge** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цөллөг: высылка, ссылка*; sülelgede yàbūlxa *цөллөгт явуулах*; // Mo. čölelge

цүлөө/ tsulō (Kham.), **tšilō** (Tson.), **sülō** (Khori., Aga.) 1. *чөлөө: свобода, воля*; erxe sülō *эрх чолоо*; 2. *зав: свободное время, досуг*; sülō γarγaxa *зав гаргах*; mū xùŋ ūilaxa sülōgō olxogüi *муу хүн үйлах чолоогөө олохгүй*; 3. *амралт, чөлөө: отпуск, каникулы*; sülō tàbixa *чөлөө тавих*; sülō abxa *чөлөө авах*; sülō èŕixe *чолоо гуйх*; // Mo. čilüge

цүлөөгүй/ tsülögüi (Tson.), **sülögüi** (Khori., Aga.) *чолоогүй: несвободный, занятый*; uγā sülögüi *ерөөсөө чөлөөгүй*; // Mo. čilüge ügei

цүлөөлкү/ tsùlōlkù (Kham.), **sùlōlxe** (Khori., Aga.) *чолоолох: освобождать*; albaṇhā sùlōlxe *албанаас чолоолох*; domotol āčmaghā maršàlžà dolon nūr bēžeŋ xùrbeldi doṇtoldog yọpōńi hùnōŋ daražà dotọ̄dol moŋgolō sùlōlbeldi *Дорнод л аймгаас маршилж Долон нуур, Бээжин хүрлээ бид, довтолдог Японыг сөнөөн дарж дотоод л Монголоо чөлөөллөө бид.* (БАД); // Mo. čilügelekü

цүлөөркү/ tsùlōrkù (Khori., Aga.) *чөлөөрөх, чөлөөлөгдөх: освобождаться*; darlagdalhā sùlōṛxe *дарлагдлаас чолоологдох.*

цүлхийкү/ tsùlxīxe (Tson.), **tsùlkīkù** (Kham.), **sùlxīxe** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цүлхийх: пучиться, разбухать*; xabdar sùlxīxe *хавдар цүлхийх*; // Mo. čülküyikü

цүмөркий/ tsùmòrkī (Kham.), **tsòmòṛxī** (Tson.), **sùmeṛxē** (Khori., Aga.), **sòmòṛxē** (Tunk., San.) *цөмөрхий: дыра, провал, пробоина*; sümeṛxē ọyōr *цөмөрхий ёроол*; // Mo. čömürekei

цүмөркү/ tsòmròxò (Tson.), **tsùmrekü** (Kham.), **sùmùṛxe** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цөмрөх: проламываться, проваливаться, обваливаться*; müĺiheŋ sùmùṛxe *мөс цөмрөх*; sùmùṛšė unuxa *цөмөрч унах*; sùmùṛšė oroxo *цөмөрч орох*; // Mo. čümürekü

цүндийкү/ tsòndīxe (Tson.), **tsùdīkù/ tsendīkù** (Kham.), **sùndīxe** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цэндийх, цүндийх: быть выпяченным, выпуклым*; sùndīžė xaragdaxa *цүндийж харагдах*; // Mo. čündüyikü

цүнкиикү/ tsùŋkīkù (Kham.), **sùŋxīxe** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цүнхийх: становиться выпуклым*; nùxùnē amahar sùŋxīxe *нүхний амсар цүнхийх*; // Mo. čüngküyikü

цүнкэгэр/ tsùŋkeger (Kham.), **sùŋxeger** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цүнхгэр: выпуклый*; sùŋxeger yėxe nùxùŋ *цүнхгэр том нүх*; // Mo. čüngküger

цүнкэр/ sùŋxer (Khori., Aga.), **tsùŋkòr** (Kham.) *цүнхгэр, цонхгор: ёмкий, вместительный, объёмистый*; sùŋxer àyàya *цүнхэр аяга/* цонхгор аяга.

цүнкэрэг/ sùŋxereg (Khori., Aga.), **tsùŋkòreg** (Kham.) *цүнхээл: водоём*; sùŋxereg maltaxa *цүнхээл малтах.*

цүцөгы/ tsùtsògī (Kham.), **tsòtsgī** (Tson.), **sùsegī** (Khori., Aga.), **sòsegī** (Tunk., San.) *цоцгий: сливки*; sùsegī soxixo *цөцгий цохих*; xonohon tūxē hùn dēre togtohoŋ tohoĺig sùsegī *хоносон түүхий сүүн дээр тогтсон тослог цоцгий*; // Mo. čöčügei

цүүбэн/ tsūbeŋ (Kham.), **sūbeŋ** (Khori.) *цүүвэн, татвар, түрээс: пошлина*; sūben tatabàŕi onōxo *цүүвэн татвар оноох*; // Mo. čüübeng

цүүрөгэр/ tsūròger (Kham.), **sūreger** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цүүцгэр, цүүргэр: длинноногий, длинный /о ногах/*; sūreger uta xùl *цүүцгэр урт хөл.*

цухөршэгүй/ tsùkòṛšėgüi (Kham.), **tsòxòṛšigüi** (Tson.), **sùxeṛšėgüi** (Khori., Aga.), **sòxòṛšėgüi** (Tunk., San.) *цөхөршгүй:*

непреклонный, неумолимый; sùxerṣ̀ègüi žǫ́ŕig *цохоршгүй зориг*; // Mo. čöküresi ügei

цүхэркү/ tsùkȯ́rkù (Kham.), **tsȯ́xrȯ́x** (Tson.), **sùxerxe** (Khori., Aga.), **sȯ́xȯ́rxe** (Tunk., San.) *цохрох: терять надежду, отчаиваться, удручаться*; sùxerterē xüĺ̄ēxe *цохортлоо хүлээх*; xolo gèžè bū̄ sùxer yábāhā xùrxèš, xùnde gèžè bū̄ sùxer ùrgȱhā dāxáš *хол гэж битгий цохор, явбал хүрнэ, хүнд гэж битгий цөхөр, орговол даана*; // Mo. čökürekü

цүхэрөлтэгүй/ tsùkȯ́lȯ́ltegūi (Kham.), **sùxereltegüi** (Khori., Aga.) *цохролтгүй: неотступный*; suxáŕilta sùxereltegüi èŕid šáŋya zǫŕig *ухралт цохролтгүй эрс чанга зориг.*

цүхэронги/ tsùkȯ́rȯ́ŋgi (Kham.), **sùxereŋgi** (Khori., Aga.), **sȯ́xereŋgi** (Tunk., San.) *цохронги: отчаявшийся*; sùxereŋgi dūŋ *цохронги дуу.*

цыдэм/ tsī̀dem (Kham.), **sī̀dem** (Khori., Aga.) *хярам: кипячёная вода с молоком*; sī̀dem ūžà undā xáŕixa *хярам ууж цангаагаа гаргах*; hebšē̄yī̀n daxūlaŋ dǫĺyǫloŋxōě sī̀demxeŋ uhatāě saγāŋ nūr, sèdxilē̄m daxūlaŋ xáńilaŋxāě sèĺūržèši bolšǫgūi amarag dā *сэвшээг нь дагуулан долгилсон хярман устай цагаан нуур, сэтгэлийг минь дагуулан хөнилсан сэлгээж ч болшгүй амраг даа.* (БАД)

цэб/ tseb I (Kham.), **seb** (Khori., Aga., Tunk., San.), **sew** (Bar.) *цэл, цэв, хов: частица усил. совершенно, исключительно*; seb xüiteŋ *цэв хүйтэн/ цэл хүйтэн*; seb seber *цэв цэвэр*; // Mo. čeb

цэб/ tseb II (Kham.), **seb** (Khori., Aga., Tunk., San.), **sew** (Bar.) *цэв: частица усил. к словам с начальным сэ*; seb sexe urdahām yèrebe *цэв цэх омноос минь ирэв*; // Mo. čeb

цэбдэг/ tsebdek (Kham.), **tsewdeg** (Tson.), **sebdeg** (Khori., Aga., Tunk., San.), **sebdèk** (Bar.) 1. *цэвдэг: оледенелый*; sebdeg γazar *цэвдэг газар*; 2. *цэвдэг хүйтэн: мерзлый, холодный*; sebdeg yáŋginama xüiteŋ *цэвдэг тэсгэм хүйтэн*; // Mo. čebdeg

цэбэр/ tseber (Kham., Tson.), **seber** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *цэвэр: чистый*; seber uhaŋ *цэвэр ус*; seber aγār *цэвэр агаар*; 2. *цэвэр, сайхан: прекрасный, красивый, великолепный*; seber xubsahaŋ *цэвэр хувцас*; seĺyē̄lxežè urdagšà sèĺyē̄ saγāŋ egetemnē̄ sèĺyē̄legšī̄ŋ xōěmorto seber hāěxan dasamnāě *цалгиланхан урсагч цалгиа цагаан Эгэт маань, цалгилагчийн хойморт цэвэр сайхан дуган маань* (ДСМ); // Mo. čeber

цэбэрлэгшэ/ tsewerlegtši (Tson.), **seberlegšè** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цэвэрлэгч: чистильщик, уборщик*; seberlegšī̄ŋ oron tō *цэвэрлэгчийн орон тоо*; // Mo. čeberlegči

цэбэрлэхэ/ tseberlexe (Kham., Tson.), **seberlexe** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цэвэрлэх: очищать, чистить, расчищать, убирать*; oroŋ gerē seberlexe *орон гэрээ цэвэрлэх*; // Mo. čberlekü

цэбэрхэн/ tseberxeŋ (Tson.), **tseberkeŋ** (Kham.), **seberxeŋ** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *цэвэрхэн: чистенький, опрятный*; seberxeŋ xubsalhaŋ xūged *цэвэрхэн хувцасласан хүүхэд*; 2. *гоолиг,*

төөрхөн: sergedē bāčxada šėbšėgeŋxeŋ lād sexexeŋ xargīdā yàmaŋxaŋ lāw, šėyīyīn xaraxadam sebeŋxeŋ lād sėdxilxem bodolōrō yàmaŋxaŋ lāw *шүзгандаа байхдаа чивчгэрхэн ч болов шүлүүхан харгүйдаа ямархан бол, царайг нь харахад минь хоорхон боловч сэтгэл бодлоороо ямархан бол*; // Mo. čeberken

цэбэрчи/ **tsebeŋtši** (Kham., Tson.), **sebeŋšė** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цэвэрч: чистоплотный, опрятный*; sebeŋšė xùŋ *цэвэрч хүн*; sebeŋšė xūged *цэвэрч хүүхэд*; // Mo. čeberči

цэбэрюү/ **tsewrū** (Tson.), **tsùbėŕū** (Kham.), **sebėŕū** (Khori., Tunk., San., Bar.), **sebėŕū** (Aga.) *цэврүү: пузырь*; sebėŕū hùrexe *цэврүү үсрэх*; // Mo. čūbūrigūū

цэбэрюүтэхэ/ **tsewŕūtexe** (Tson.), **tsùbeŕūtùkù** (Kham.), **sebeŕūtexe** (Khori., Tunk., San., Bar.), **sebeŕūtexe** (Aga.) *цэврүүтэх: покрываться волдырями*; үar sebėŕūtexe *гар цэврүүтэх*; // Mo. čūbūrigūtūkū

цэг/ **tseg I** (Kham., Tson.), **seg** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цэг: точка*; seg tàbixa *цэг тавих*; // Mo. čeg

цэг/ **tseg II** (Kham., Tson.), **seg** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цэг, зах: предел, граница*; seg xatxaxa *цэг хатгах*; barūn zūn seg xatxagtī *баруун зүүн талд нь цэг хатгаарай*; seg segtē semegeŋ amtandā, xùg xùgtō xùlùg unaүandā *цэг цэгтээ, чомог амтандаа. хөг хөгтөө, хүлэг унагандаа.*

цэг/ **tsūidi III** (Kham.) **seg** (Khori.), **sīd** (Aga.) *жов: окрик на собак цыц*; seg sāšà *жов цаашаа.*

цэгүйгээр/ **tsegigūigōr** (Kham.), **seggūigēr** (Khori., Tunk., San.), **hėyėgūigōr** (Aga.) *оргүй, ор мөргүй: бесследно, без остатка*; seggūigēr ùldėžė namnaxa *оргүй хөөж тонилгох.*

цэгдымэ/ **tsegdīme** (Kham.), **segdīme** (Khori., Aga.) *жихүүн, жихүүцэм: очень морозный*; ùgelē segdīme xūiteŋ hūńi *өвлийн жихүүн хүйтэн шөнө.*

цэглэхэ/ **tseglexe** (Tson.), **seglexe** (Khori., Aga., Tunk., San.), **seglexe** (Bar.) 1. *цэглэх, цэг тавих: ставить точку*; seglexē maŋtahaŋ bāėүàš *цэглэхээ мартсан байна*; 2. *цэглэх, зогсох, болих: прекращать прерывать*; demē šàšàxā seglexe xeregtē *дэмий чалчихаа цэглэх хэрэгтэй*; // Mo. čeglekū

цэгнэлтэ/ **tsegnelte** (Kham., Tson.), **segnelte** (Khori., Tunk., San., Bar.), **seŋnelte** (Aga.) *цэгнэлт: оценка*; dùgnelte segnelte xexe *дүгнэлт цэгнэлт хийх*; // Mo. čengnelte

цэгнэхэ/ **tsegnexe** (Kham., Tson.), **segnexe** (Khori., Tunk., San., Bar., Aga.) *үнэлэх, цэгнэх: оценивать, ценить*; zùbōr segnexe *зөвөөр үнэлэх*; // Mo. čengnekū

цэгээ/ **tsegē** (Kham.), **segē** (Khori., Tunk., San.) *цэгээ: кумыс*; segē belexe *цэгээ бүлэх*; segē bozōēŋ ùner үutahaŋ seŋgū hāēxan ńùtagdā *цэгээ бозын үнэр анхилсан цэнгүүн сайхан нутаг даа* (БАД); // Mo. čege

цэгээбэр/ **tsegēber** (Kham., Tson.), **segēber** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цэгээвтэр*:

голубоватый; segēber ùŋgetē *цэгээвтэр онготэй.*

цэгээн/ tsegēŋ (Kham., Tson.), **segēŋ** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цэгээн: голубой, светлоголубой*; segēŋ nọmiŋ *цэгээн номин*; segēŋ xùxe utāŋ *цэгээн хох утаа*; // Mo. čegen

цэл/ tsel I (Kham., Tson.), **sel** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цэл* 1. *усил. частица к некоторым именам; очень весьма*; sel zalū *цэл залуу*; sel noγōŋ *цэл ногоон*; 2. *к глаголам, совсем*; sel xùrèšō *цэл хорчихлоо*; sel xùxeṛšèbe *цэл хохорчихлоо*; // Mo. čel

цэл/ tsel II (Kham., Tson.), **sel** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цэлцэг цэлцэг, палхаг палхаг: бежать рысью, раскачиваясь*; sel sel gèžè yàbaxa *цэлцэг цэлцэг гэж явах.*

цэлгеэ/ tselgiē (Kham.), **sèĺgiē** (Khori., Tunk., San.), **sèĺyē** (Aga.) 1. *сэвшээ, сэрүүн: прохладный*; sèĺgē hàĺxi üĺēxe *сэвшээ салхи үлээх*; sèĺgiē sayāŋ ulzadamnāě seŋxiṛxem manaŋ tatād bāěna, seḍxiltē γansayā tobloxōěyè hanūlžàla bāěnadā aba èžīmńi *сэвшээ цагаан Улзад маань цэнхэрхэн манан татаад байна, сэтгэлтэй ганцаа товлохыг сануулж л байна даа аав ээж маань* (БАД); 2. *уудам: открытый*; sèĺgiē hāěxaŋ talda seseg uryamal halbarna *уудам сайхан талд ургамал цэцэг жигдэрнэ.* (БАД)

цэлдикү/ tseldīkù (Kham.), **seldīx** (Bar.) *цэлдийх, цэрдийх: выдаваться вперёд, выпячиваться*; seldīgēd yūnde ńüsgeŋ gūidž yàwāmbāě *цэлдийгээд юунд нүцгэн гүйж яваа юм бэ?*

цэлдэн/ tseldeŋ (Khori.), **seldeŋ** (Bar.) *цэлдэн: густо-синий; иссиня-смуглый*; seldeŋ xòx šàŕītāě *цэлдэн хох царайтаў*; nōson unasan temē šig seldeŋ xòx *ноос нь унасан тэмээ шиг цэлдэн хох.*

цэлисэгээхэ/ tsèĺitsegēkù (Kham.), **sèĺisegēxe** (Khori., Aga.) *ярах: с грудью нараспашку, с распахнутой грудью*; sēžē sèĺisegēxe *цээжээ ярах.*

цэлмэг/ tselmeg (Kham., Tson.), selmeg (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цэлмэг: ясный, чистый, безоблачный*; selmeg ùder *цэлмэг одор*; selmeg teŋgèŕī *цэлмэг тэнгэр*; naranāě oroxo üyède teŋgèŕīŋ xàyā ulāěγād orōhā selmeg ùder bolxo *нарны орох үеэр тэнгэрийн хаяа улайрч орвол цэлмэг одор болно*; // Mo. čelmeg

цэлмэгжэхэ/ tselmegdžèxe (Tson.), **tselmegdžèkù** (Kham.), **selmegžèxe** (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *цэлмэх, цэлмэгших: проясняться*; teŋgèŕi selmegžèbe *тэнгэр цэлмэгшив*; 2. *майтгарах, майвшрах: проясняться /о хмуром лице/*; ūr suxalīn tāětxaṛšà selmegžèbe *уур унтуу нь майтгарч майвширав.*

цэлмэхэ/ tselmexe (Tson.), **tselmekù** (Kham.), **selmexe** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *цэлмэх: проясняться /о небе, погоде/*; teŋgèŕi selmē *тэнгэр цэлмэлээ*; ùdèšleŋ teŋgèŕīŋ xàyāda dēde zaxan tegšè lād, xùndeldiheŋ ūlenē γarāhāńi āěltagūi, selmexe *үдэш тэнгэрийн хаяанд дээд зах нь тэгш мөртлөө хөндлөн үүл гарвал айлтгүй, цэлмэнэ*; 2. *зогсох, болих: переставать /о дожде/*; xura selmē *бороо хур зогслоо*; nōěrō selmēb *нойр ханалаа*; // Mo. čelmekü

цэлмээхэ/ tselmēkù (Kham.), **tselmēxe** (Tson.), **selmēxe** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цэвэрлэх*: *очищать*; xùlhṑ selmēxe *холсоо сэврээх*; 2. *сэрээх, сэргээх*: ụyā̀tāĕxaŋ xērērē utaxaŋ xolōĕyė̀ zọ́riyọ, untahaŋ nōĕrō selmēžė̀ ėžī̆ŋgē mendī̆yė̀ medėyė̀ *уяатайхан хээрээрээ уртхан холыг зорьё, унтсан нойроо сэргээж ээжсийнхээ мэндийг мэдье* (БАД)

цэлсыхэ/ tseltsī̆xe (Tson.), **tseltsī̆kù** (Kham.), **selsī̆xe** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *цэлцийх*: *быть студенистым*; xabaŋnažà selsī̆xe *хавагнаж цэлхийх*; 2. *цэлцийх, бялхайх*: *быть мягким и жирным*; mixanāĕ ṑxò̀ŋ selsī̆xe *махны оох нь цэлцийх*; // Mo. čelčeyikü

цэлсэгэр/ tseltseger (Kham., Tson.), **selseger** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *цэлцгэр*: *студенистый*; selseger selseger uhaŋ *бэлцгэр цэлцгэр ус*; 2. *цэлцгэр, бялцгар, бялхгар*: *мягкий и жирный*; selseger ṑxeŋ *цэлцгэр оох*; 3. *цэлцгэр, палхгар*: *наполненный жидкостью*; selseger xabaŋ *цэлцгэр хаван*; // Mo. čelčeger

цэлхыхэ/ tselkī̆kù (Kham.), **selxī̆xe** (Khori., Aga.) 1. *цэлхийх, цэлцийх*: *быть водянистым*; seberū̆ selxī̆xe *цэвруу цэлцийх*; 2. *цэлийх, бялхах*: *переливаться через край*; sēl selxeg selxī̆šter bū̆ dū̆rge *бялхтал цалгитал бүү дүүргэ*.

цэлхэгэр/ tselkeger (Kham.), **tselexger** (Tson.), **selxeger** (Khori., Aga., Tunk., San.), **selxeger** (Bar.) 1. *цэлхгэр, цэлцгэр, бэлцгэр*: *водянистый*; selxeger sebė́rū̆ *бэлцгэр цэвруу*; selxeger xabaŋ *цэлцгэр хаван*; 2. *цэлийсэн*: *переливающийся через край*; selxeger uhaŋ šüle *цэлийсэн усан шил*.

цэлгилгэ/ tselgilgù (Kham.), **sė́lyė̀lge** (Khori., Aga.) *цалгилга, цалгиа*: *всплеск*; bāĕyal dalāĕ sė́lyė̀lge, barxaŋ ùnder degdelge xüži manan duγūi, xùbùn saγāŋ ūlen degdelge *Байгал далай цалгилга, Бархан ондор дэгдлэг, хүж манан дугуй, ховон цагаан үүлэн дэгдлэг.* (БМД)

цэмбэ/ tsembe (Kham., Tson.), **sembe** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цэмбэ*: *сукно*; semben degel *цэмбэн дээл*; dulānāĕ sagta ùmdedeg sembe šėrežė̀ ọyọhoŋ tùrī̆tē̆, ė́rmegtē̆ γutal *дулаан цагт омсдог цэмбэ ширэж оёсон түрийтэй, ирмэгтэй гутал*; // Mo. čengme

цэмбэшэн/ tsembetšiŋ (Kham., Tson.), **sembešė́ŋ** (Khori., Aga., Tunk., San.), **sembešēŋ** (Bar.) *цэмбэчин*: *суконщик*; sembe xedeg sembešė́ŋ *цэмбэ нэхдэг цэмбэчин*; // Mo. čengmečin

цэмгэ(н)/ tsòmùge (Kham.), **semege(ŋ)** (Khori., Aga.) 1. *чомог*: *полая трубчатая кость*; semegenē̆ bulū *чомогний булуу*; 2. *костный мозг*; semege ėdixede ńụhatāĕ bolxo *чомог идвэл нусгай болно*; 3. *бууны гол томор*: *ствол*; uta semegetē̆ bū *урт томортэй буу*; // Mo. čimüge

цэмсыхэ/ tsòmtsī̆kù (Kham.), **semsī̆xe** (Khori., Aga.) *цэмцийх, цэмбийх*: *быть чистоплотным*; ùhē semsī̆ter hamnaxa *үсээ цэмцийтэл самнах*; // Mo. čemčeyikü

цэмсэгэр/ tsòmtseger (Kham.), **tsemtseger** (Tson.), **semseger** (Khori., Aga.) *цэмцгэр*: *чистоплотный*; semseger nàŕiŋ xùŋ *цэмцгэр нямбай хүн*; // Mo. čemčeger

цэмэхэ/ tsòmòxò (Tson.), **tsemùkò** (Kham.), **semexe** (Khori., Aga.) 1. *цомох*: *щёлкать /кедровые орехи/*; hamar semexe *самар цомох*; 2. *хальслах*: *шелушить /напр. зёрна/*; tàŕā̆ semexe *тариа хальслах*.

цэн tseŋ I (Kham., Tson.), **seŋ** (Khori., Aga., Tunk., San.) *үнэ: цена*; ùne seŋ *үнэ цэнэ*.

цэн tseŋ II (Kham., Tson.), **seŋ** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цэн: измороз*; seŋxī̆ŋ seŋ *цонхны цан*.

цэн tseŋ III (Kham.), **seŋ** (Khori., Aga.) *цэн: лебёдка, лебедник*; xuŋ seŋgē̆ dàli *хүн цэнгийн далаар*; // Mo. čen

цэн tseŋ IV (Kham.), **seŋ** (Khori., Aga.) *цэн: хүндийн хэмжээ /3.37 гр тэнцэнэ/*: *цен /мера веса около 4 гр/*; tabaŋ seŋgē̆ altaŋ behelig *таван цэнгийн алтан бөөж*; // Mo. čen

цэнгүү tseŋgū̆ (Kham.), seŋgū̆ (Khori.) *цэнгэлтэй, зүгээлэй: весёлый, радостный*; seŋgū̆ xùxū̆ŋ *хөгжим цэнгэлтэй*.

цэнгүүлхэ tseŋgū̆lxe (Kham.), **seŋgū̆lxe** (Aga., Khori., Tunk., San.) *цэнгүүлэх: веселить, развлекать, забавлять*; xo̱rō̆d-xoŋ nahāēm seŋgū̆lheŋ xūšànāē domogtō̆ ńutag *хориодхон насыг минь цэнгүүлсэн хүүчны домогтой нутаг*. (БАД)

цэнгэлиг tseŋgelig (Kham.), **seŋgélig** (Khori.) *цэнгүүн, хөгжилтэй: весёлый, радостный, радужный*; seŋgélig sag *цэнгүүн уе*.

цэнгэлтэй tseŋgeltē̆ (Bar.), **seŋgeltē̆** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цэнгэлтэй: веселый, радостный*; žàrγal seŋgeltē̆ ùder *жаргал цэнгэлтэй өдөр*; // Mo. čenggelte

цэнгэхэ tseŋgexù (Kham.), **tseŋgexe** (Tson.), **seŋgexe** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цэнгэх: веселиться, радоваться, развлекаться*; nādažà seŋgexe *наадаж цэнгэх*; 2. *цэнгэх, баясах: наслаждаться, нежиться, блаженствовать*; seŋgeŋ žàrγaxa *цэнгэн жаргахаг*; // Mo. čenggekü

цэнгэн tseŋgē̆ŋ (Kham., Tson.), **seŋgē̆ŋ** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цэнгэн: веселье, радость, блаженство*; nādan seŋgē̆ŋ *наадах цэнгэн*; // Mo. čenggen

цэндэгэр tsùndeger tsendeger (Kham., Tson.), **sendeger** (Khori., Aga.) *цэндэр: өдүүшийся, пузатый*; sendeger tàžā̆ xū̆ged *цэндэр гэдэстэй хүүхэд*; // Mo. čendeger

цэнтэхэ tsantaxa (Tson.), **sentexe** (Khori., Aga.) *цантах: иневеть, покрываться инеем /или изморозью/*: sentehen šèlī̆yė aṣ̌àxa *цантсан шил арчих*: ùbehenē̆ senteter heb̥šē̆ldeg ùgelē̆ xū̆iteŋ žàbarī̆n bē̆, ōrē̆yī̆m šàmaxantāė zobō̆dog ū̆ilī̆ŋ ū̆ntē̆ hèšxel bē *өвсний цанттай сэвшээлдэг өглийн хүйтэн жавар ев, өөрийг минь чамхантай зовоодог үйлийн үртэй сэтгэл ев*. (БАД)

цэнхигэр tseŋxiger (Tson.), **seŋxiger** (Khori., Aga.) *цанхир: светло-голубой*; seŋxiger zūhe *цанхир зүгээ*.

цэнхнихэ tseŋkī̆kù (Kham.), **seŋxī̆xe** (Aga., Khori.) *цэнхийх: становиться блеклым, бледным*; ùdeŋtē̆ èŕyèdeg naram-nāē̆ ùrgeŋxen delxē̆yė gereltū̆lne, ùrgelžė seŋxī̆gēd ononō̆ē̆ ẏol ū̆ŕē̆gē̆m xùlehī̆yė duhalūlna *өдөртөө эргэдэг нар маань өргөнхөн далхийг гэрэлтүүлэн, үрэлж цэнхийгээд Ононы гол үрээний минь хөлсийг дуслуулна*. (БАД)

цэнхир tseŋker (Tson.), **seŋxir** (Khori., Aga.) *цэнхэр: светло-голубой, светло-синий*; seŋxir xùxe ogtorγō̆ē̆ *цэнхэр хөх огторгуй*; // Mo. čengker

цэнхирлэхэ tseŋxirlexe (Tson.), **tseŋkirlòkù** (Kham.), **seŋxirlexe** (Aga.,

Khori., Tunk., San., Bar.) *цэнхэрлэх: казаться светло-глубым, светло-синим издали*; šėlī̈ŋ ündeŕī̈yė xaraxadam seseyī̄n seŋʌirlēd γǫyǫ bāěna, seḏxiltē̄ γansàyā̄ bodoxodom sēžėŋxen zürxendem todo bāěna *шилийн ондрийг харахад миль цэцэг нь цэнхэрлээд сайхан байна, сэтгэлтэй ганцаа бодоход миль цээжхэн зүрхэнд миль тод байна.* (БАД)

цэнэг/ tseneg (Tson., Kham.), **seneg** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цэнэг: заряд, мерка для пороха*; būγāě seneg *бууны цэнэг*; // Mo. čeneg

цэнэглэхэ/ tseneglexe (Tson.), **tseneglekü** (Kham.), **seneglexe** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цэнэглэх: заряжать*; bū seneglexe *буу цэнэглэх*; // Mo. čeneglekü

цэр/ tser (Kham., Tson.), **ser** (Khori., Aga., Bar., Tunk., San.) *цэр: мокрота*; ńụha ser *нус цэр*; // Mo. čer

цэргэ/ tserge (Kham.), **serge** (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *морины уяа, шузга, цэрэв: коновязь*; sergehē ụyā̄tāě mǫŕiŋ *шузганаас уятай морь*; xuha modon serge *хус модон шузга*; tür̈ī̈ŋ urda üder xübūnē̄ gerē γazā γurban serge boḏxōdog *той хуримын урьд одор хүүгийн гэрийн гадна гурван шузга босгодог*; 2. *шуумал: литое или скульптурное изваяние бурхана, статуэтка*; serge burxaŋ *шуумал бурхан.*

цэрдыхэ/ tserdī̄kü (Kham.), **serdī̄xe** (Khori., Aga.) 1. *нүцгэн байх, цэрдийх: быть голым /или обнажённым/*; serdī̄žė xeḇtexe *цэрдийж хэвтэх*; 2. *цүрдийх: наполняться*; gedehe serdī̄xe *гэдэс цүрдийх*; // Mo. čerdeyikü

цэрдэгэр/ tserdeger (Kham.), **serdeger** (Khori., Aga.) 1. *цэрдгэр, нүцгэн: голый, обнажённый*; serdeger ńüsegeŋ *цэрдгэр нүцгэн*; 2. *цүрдгэр: наполненный*; serdeger gedeheŋ *цүрдгэр гэдэс*; // Mo. čerdeger

цэрэг/ tsereg (Kham., Tson.), **sereg** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цэрэг: войско; армия*; mǫŕin sereg *морин цэрэг*; yábaγan sereg *явган цэрэг*; sereg sūr *цэрэг цуух*; arγāěn ǫńihoŋ zemsegtē̄, abuγāě xüsete seregtē̄, alta müŋgünē̄ bāŋxatāě, ámitnāě xüseŋ xargūitāě *аргын оньсон зэвсэгтэй, аугаа хүчит цэрэгтэй, алт монгоний банктай, амьтны хүчин харгуйтай.* (НХМ); ara gertē hūžà bāěγād bi záxiā tānaḏhā xaradag bāěxada ardāě sergē̄ alba xāžà yábā otxon dū̄ záxiā axāěhā γǫŕilxo yǫhom burūn yūŋ xanadā *ар гэртээ сууж байгаад би захиа та нараас хардаг байхад ардын цэргийн алба хааж яваа отгон дүү захиа ахаасаа горилох ёсон буруу нь ч юу билээ дээ.* (ДГЗ); // Mo. čerig

цэрэглэхэ/ tsereglekü (Kham.), **sereglexe** (Aga., Khori., Tunk., San., Bar.) *цэрэглэх: выступать в поход, идти войной, воевать против кого-л*; seseŋ xānāě xǫšūnāsā zē̄, āědū zē̄ seregležė mordǫyǫ, seregleheŋ sereg minū zē̄, āědū žē̄ *Сэцэн хааны хошуунаас зээ, айдуу зээ, цэрэглэж мордъё, цэрэглэсэн цэрэг мину зээ, ай дуу зээ.* (БАД)

цэцэг/ tsetseg (Kham., Tson.), **seseg** (Khori., Aga., Tunk., San.), **sesek** (Bar.) *цэцэг: цветок*; seseg naḇšàhaŋ *цэцэг навч*; urgī̄ seseg *яргуй цэцэг*; sesen üge sēžėhē seseg naḇšà dāědahā *цэцэн уг цээжнээс, цэцэг навч уулнаас*; sėŕūm borō orodog, sesegē̄ üŕi delgerdeg, šėrētemnē̄ zarĺigdadag, šėgemeńī̄ŋ šàžàŋ delgerdeg *сэрүүн бороо ордог, цэцгийн үр дэлгэрдэг, ширээт*

маань зарлигддаг, Шигэмунийн шашин дэлгэрдэг. (ДСМ); // Mo. čečeg

цэцэгии/ tsetsegī̆ I (Kham.), **sesegī̆** (Khori., Aga.) *цэцгий: зрачок, зеница*; ńüdenē̆ sesegī̆ *нүдний цэцгий*; // Mo. čečegei

цэцэгии/ tsetsegī̆ II (Kham.), **sesegī̆** (Tson.) *хөх цэцгий: синица*; sesegī̆ šụbūŋ *хөх цэцгий шувуу.*

цэцэглиг/ tsetsegĺig (Kham., Tson.), **sesegĺig** (Aga., Khori.) *цэцэглиг: цветник; сад*; arala talada urγagšå arbaŋ ủŋgūiŋ sesegĺig, åmitam bùxùńi ủrš̆iyē̆gšė åŕyå̄ bālāĕ xùbilγāŋ *ар л талд ургасан арван өнгийн цэцэглиг, амьтан бүхнийг өршөөгч Аръяа Баалын хувилгаан.* (ДСМ)

цэцэглэхэ/ tsetseglexe (Tson.), **tsetseklekù** (Kham.), **seseglexe** (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *цэцэглэх: цвести*; sesegležė halbaŗxa sėĺgē̆ balzāĕm burγāhaŋ seseglē̆šgūi dā nåŕixaŋ, šėnelheŋ xāĕrateĕ amaragńi seḍxilē̆š xùsōgūi gùlmeŗxeŋ цэцэглэж салбарах цэлгиэ *Балжийн бургас цэцэглээ ч үгүй дээ нарийхан, шинэлсэн хайртай амраг минь сэтгэлээ ч гүйцээгүй гэнэхэн.* (БАД); 2. *цэцэглэх, хөгжих: расцветать, цвести*; ulad oromāĕ sesegležė xùgžėžė bāĕna *улс орон маань цэцэглэн хөгжиж байна*; // Mo. čečeglekü

цэцэрдэһэн/ tsetserdesù (Kham.), **seserdeheŋ** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цалгидас, шүршдэс: брызги*; seserdehen seseŗxe *цалгидас түсрэх.*

цэцэрлиг/ tsetserlig (Tson., Kham.), **seserĺig** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *цэцэрлэг: сад, парк*; žėmesnē̆ seserlig *жимсний цэцэрлэг*; 2. *цэцэрлэг: детский сад*; xū̆gedē̆ seserlig *хүүхдийн цэцэрлэг*; // Mo. čečeglig

цэцэрхэ/ tsetseŗkù (Kham.), **seseŗxe** (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *түсрэх, үсрэх, цалгих: обрызгивать, кропить*; uha seseŗxe *ус түсрэх*; nōhoyō žėgdēr xaḅtāĕlγan tåbā̆d, xùnegtē̆ uhayā̆ amharī̆n åĺγaḍxaḍa seseŗžė delgētē̆ nōhōĕyė sủŗšėdeg *ноосоо жигдээр зулан тавиад, хувинтай усаа амсрыг нь алгадахад цацарч дэлгээтэй ноосоо шүршдэг*; 2. *бут үсрэх, бутрах: разлетаться*; seseŗter soxixo *бут үсэртэл цохих.*

цэхигэр/ tsekiger (Kham.), **sèxiger** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цэхэр: светло-серый /напр. о глазах/*; sèxiger ńüdeŋ *цэхэр нүд.*

цэхинхэ/ tsekī̆kù (Kham.), **sèxī̆xe** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цэхийх: быть светлым*; ńüde sèxī̆xe *нүд цэхийх.*

цэхирхэ/ tsèkirkù (Kham.), **sèxiŗxe** (Khori., Aga.) *хаахирах: цыкать*; sī̆d gèžė sèxiŗšė ùldexe *жов гэж хаахирч хөөх.*

цэхэ/ tseke (Kham.), **tsexe** (Tson.), **sexe** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *цэх: прямо, напрямик*; sexe xaraxa *цэх харах*; zandan gèžė modonī̆n zalūr ùgī̆ sexe, zåyā̆ hāĕta xùmūnī̆n zābåŕi ùgī̆ sudaŗši *зандан гэдэг мод нь залуургүй цэх, заяа сайт хүмүүн нь заавргүй сударч.* (БАД); 2. *ил, шулуун: открыто, откровенно*; sexe xelexe *ил шулуун хэлэх*; segēyė dūreŋ šåbaŗtāĕ sexexeŋ xargī̆γār γarārāĕ, sėĺūrdeg dondog turšūltāĕ sexeyē̆ xeleŋgūi γarārāĕ *цэгээг дүүрэн шавартай шулуун харгуйгаар гараарай, хулжин Дондог туршуултай үнэнээ хэлэлгүй гараарай*; 3. *эрс,*

шийдэмгий, шууд: решительно, без колебаний; sexe tatayalzaxa *эрс татгалзах*; 4. *үнэн: правдивость, правда*; sexe xelexe *үнэнээр нь хэлэх.*

цэхэлдэхэ/ tsexeldixe (Tson.), **sexeldixe** (Aga., Khori.) *шулуудах, шуудрах: оказываться более прямым чем надо, выправляться*; šėrēte šànzawa lamaxāēmnāē šėwērīŋ yėnerālāē tàbilyār sexeldiēd žūγā moŕilbāē *ширээт шанзав ламхай маань Сибирийн генералын зөвшөөрлөөр шуудраад Жуугаа морилов.* (ДСМ)

цэхэлхэ/ tsekelkù (Kham.), **sexelxe** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цэхлэх: выпрямлять*; ńụrγā sexelxe *нуруугаа цэхлэх*; // Mo. čekelekü

цэ/ tsē (Kham., Tson.), **sē** (Bar.) *нас: возраст; годы; лета*; dȯrwȯn sēnī̄ xàĺūŋ dȯrō̄ džī̄mēr yörgō̄tī̄, dȯrwȯn nastī̄ xū̄ miñi dȯrō̄ndō̄ xùrēgūi ńàlxārāŋ *дөрвөн настай халиун дөрөө жийлээр ергөөтэй, дөрвөн настай хүү миньдөрөөндөө хүрэгүй нялхаараа* (Ба АД)

цээж/ tsēdži (Kham., Tson.), **sēžė** (Khori., Aga., Tunk., San.), **sēži** (Bar.) 1. *цээж: грудь*; ùbsū̆ sēžē̄ sėĺisegēxe *өвчүү цээжээ ярах*; sēžė dūreŋ àmilxa *цээж дүүрэн амьсгалах*; sēžī̄n šėmeg yürō̄l, sedxilē̆ būlxiŋ xarāl *цээжийн чимэг ерөөл, сэтгэлийн бүлх хараал*; 2. *эхнэр дээлийн цээж: лиф женской шубы*; sēžėn urda taladā yansala eŋgerē nàŕiŋ xùbō̄hō̄ bėšė yọyọltogūi bāēxa *цээж нь урд талдаа ганц л энгэрийн нарийн хөвөнөөс өөр гоёлгүй байдаг*; // Mo. čegeji

цээжбэш/ tsēdžibtši (Kham.), **sēžėbšė** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цээживч: куртка-безрукавка, жилет*; xùdehen sēžėbšė *ходсон цээживч*; sēžėbšė ùmdexe *цээживч өмсох*; // Mo. čegejibči

цээжэлдэхэ/ tsēdžėldexù (Kham.), **sēžėldexe** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цээжлэх: запоминать, заучивать, наизусть, зубрить*; šüleg sēžėldexe *шүлэг цээжлэх.*

цээжэрхүү/ tsēdžirkū̆ (Kham.), **tsēdziŋxū̆** (Tson.), **sēžėŋxū̆** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цээжирхүү: широкогрудый*; sēžėŋxū̆ bėyėtē̆ xùŋ *цээжирхүү биетэй хүн.*

цээл/ tsēl (Kham., Tson.), **sēl** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *цүнхээл: омут*; sēl uhan sō tamaŋxa *цээл усанд самрах*; 2. *уужим, зайтай: просторный*; sēl tahalyā *уужим тасалгаа*; 3. *цээл: родник*; sēlī̄ŋ uhaŋ *цээлийн усан*; sēl būŕē̆ zayahaŋ, sēžė būŕē̆ àyàŋya àyàŋyatāē dūxē̆ner àyàŋyalžà nėŕyī̄te *цээл бүрт загас, цээж бүхэнд ая дуу, ая дуутай дүү нар аялан дуулан нэргицгээ.* (ННД); 4. *цээл: звонкий, звучный*; xȯŋgiō sēl xōlōētōē *жингэнэсэн цээл хоолойтой*; // Mo. čegel

цээнэ/ tsēne (Kham., Tson.), **sēne** (Aga., Khori., Tunk., San.) *цээнэ: пион лекарственный; Марьин корень*; sēnē̆n seseg tarlantahaŋ sėĺgē̆n sayāŋ segēmnē̆ segē bozōēŋ ùner γutahaŋ seŋgū̆ xūšànāē ńụtagdà *цээнийн цэцэг тарлантсан цэлгиэн цагаан Цэгээ маань, цэгээ бозын үнэр ханхалсан цэнгүүн хуучны нутаг даа.* (БАД)

цээр/ tsēr (Kham., Tson.), **sēr** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цээр: запрет*; sēr tàbixa *хөл хорих*; sēr tàbixadā ūdenē̆gē xọyọr xagsaryahā uragšà alda tūxāē yta xuham modo tàbižà, ùzūrī̄n mùŋ tī̄me modōr xolbožọ ùxibūnēŋgē üyėndō̄

xů̄ŋerī̆n bāĕlyadag bāĕyā *цээр тавихдаа, үүднийхээ хоёр хатавчнаас урагш алд хэрийн урт хусан мод тавьж, үзүүрийг нь мөн тийм модоор холбож, хүүхдийнхээ нэг ой хүртэл нь байлгадаг байсан*; // Mo. čeger

цээргүй/ tsērgüi (Kham., Tson.), **sērgüi** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цээргүй: незапретный*; xọ̆rig sērgüi *хориг цээргүй.*

цээрлэхэ/ tsērlekŭ (Kham.), **tsērlexe** (Tson.), **sērlexe** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *цээрлэх: налагать запрет на что-л*; nerī̆n xelexē sērlexe *нэрийг нь дуудахаас цээрлэх*; 2. *эмээх: бояться /или стесняться/ чего-л*; xů̄nhē sērlexe *хүнээс эмээх*; // Mo. čegerlekü

цээртэй/ tsēŋtē̆ (Kham., Tson.), **sēŋtē̆** (Khori., Aga., Tunk., San.), **sēŋti** (Bar.) *цээртэй: запрещённый, запретный*; sēŋtē̆ āĕl *хол цээртэй айл*; emńē̆hē xōĕšọ̆ yurbaŋ xonog sō xů̄nde yů̄me ůgdeggŭi sēŋtē̆ bāĕdag *имээнээс (мал эмнэсэн одроос) хойш гурван хоногт хүнд юм огдоггүй цээртэй байдаг*; // Mo. čegertei

цээрхэхэ/ tsēŋxexe (Tson.), **sēŋxexe** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цээрлэх: считать грехом, признавать греховным*; xarāl xelexē sēŋxexe *хараал хэлэхээ цээрлэх.*

цээршэхэ/ sēŋšĕxe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цээрших: бояться чего-л; считать грехом*; sēŋšĕheŋ ůge *цээршсэн үг.*

цээршээхэ/ tsēŋšē̆xe (Tson.), **tsēŋsekŭ** (Kham.), **sēŋšē̆xe** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цээршээх, товогшоох: бояться чего-л; считать грехом*; temēnē̆ mixa sēŋšē̆xe *тэмээний мах идэхээ цээршээх.*

Ч/ TŠ

чаа/ tšā̆ (Kham.), **šā̆** (Aga.) *чаа: межд, выражает возглас, которым отгоняют, прогоняют коз*; yámāyė šā̆ šā̆ gĕžė tūgšábdī *бид ямааг чаа чаа гэж туудаг.*

чабага/ tšábaya (Tson.), **tšibaya** (Kham.), **šábaya** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чавга: жужуб*; nara xamba nanžán šábaya *нар хамба, нанжин чавга*; xara šábaya *хар чавга*; ulān šábaya *улаан чавга*; // Mo. čibay-a

чабганса/ tšábyantsa (Tson.), **tšibayantsa** (Kham.), **šábyansa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *чавганц: монахиня*; tōĕmog šábayansa *тоймог чавганц*; 2. *чавганц: старушка*; šábayansa bolxo *чавганц болох*; xůgšėn šábayansa *хогшин чавганц*; // Mo. čibayansa

чабха/ tšábxa I (Tson.), **tšibxa** (Kham.), **šábxa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чавх, гох: курок*; šábxa tataxa *чавх татах*; šábxa tábixa *чавх тавих*; būyāĕ šábxa daraxa *буюны гох дарах*; būyāĕ tšábxa burū dzówī medexegŭi *буюны гох буруу зөвийг мэдэхгүй.*

чабха/ tšábxa II (Tson.), **tšibxa** (Kham.) **šábxa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чавх: рогатка*; šábxār šụbū xarbaxa *чавхаар шувуу харвах*; šábxa ńūdende šėšėdehe bůgsede *чавх нүдэнд, чацга богсонд*; // Mo. čibq-a

чабхадаса(н)/ tšȧb̰xadasa (Tson.), **tšib̰xadasu** (Kham.), **šȧb̰xadaha(ŋ)** (Khori., Aga.) *чавхдас: струны*; xūrāĕ šȧb̰xadaha *хуурын чавхдас*; // Mo. čibqadasu

чабхадаха/ tšȧb̰xadaxa (Tson.), **tšib̰xadaxa** (Kham.), **šȧb̰xadaxa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чавхдах, ташуурдах, гуядах: подстёгивать кнутом /или прутиком/*; mọ́rō šȧb̰xadaxa *морио чавхдах*; šȧb̰xadažȧ ọ́rōlγoxo *чавхдаж ороолгох*; šȧb̰xadažȧ xehēxe *ташуурдаж гэсгээх*; bur̰xanā buryāhār šȧb̰xadaxa *бурханаа бургасаар гуядах*; // Mo. čibqadaqu

чагнаха/ tšȧgnaxa (Tson.), **tšiŋnaxa** (Kham.), **šȧŋnaxa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чагнах: слушать*; šėmē ȧmiā šȧŋnaxa *авиа чимээ чагнах*; šȧŋnažȧ hūxa *чагнаж суух*; ȕrge šȧŋnaxa *эрүү ам чагнах*; bėyē̄ šȧŋnaxa *биеэ чагнах*; šȧŋnažȧ ȕzexe *чагнаж үзэх*; šȧdaxadā sanar̄ī̄n medexe, šȧgnaxadā ud̰xāĕn medexe *чадахлаараа чанарыг нь мэднэ, чагнахлаараа утгыг нь мэднэ*; ◊ γadzar dūlag γaxāĕ tšiŋnag *газар сонсог, гахай чагнаг (хүнд битгий дуулгаарай)*; // Mo. čingnaqu

чагнуур/ tšȧgnūr (Tson.), **tšiŋnūr** (Kham.), **šȧŋnūr** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *чагнуур: фонендоскоп, стетоскоп*; emš̄ī̄n šȧŋnūr *эмчийн чагнуур*; 2. *чагнуур: трубка*; utahanāĕ šȧŋnūr *утасны чагнуур*; // Mo. čingnaγur

чагтага/ tšȧgtaγa (Tson.), **tšigtaγa** (Kham.), **šȧgtaγa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чагтага: верёвка, прикреплённая к верхнему кругу юрты*; tōn̄ī̄n šȧgtaγanhā xȕnȕgtē̄ uha šȧgtaγalxa *тоононы чагтагаиаас хувиитай ус дүүжлэх*; // Mo. čiγtaγ-a

чагтагалха/ tšigtaγalxa (Kham.), **tšȧgtaγalaxa** (Tson.), **šȧgtaγalxa** (Khori., Aga.) 1. *чагтгалах: зацеплять, зацеплять верёвкой за что-л*; tēxelžē̄ŋ xȕbū̄ńi tūlmagta xēd tōnonhō šȧgtaγalba xa *Тээхэлжин хүүг хүүдийд хийгээд тоононоос чагтагалж орхиж гэнэ.* (БАУ); 2. *өлгөх: подвешивать*; xan̄ī̄n tȧr̰xihā šȧgtaγalxa *ханын толгойноос өлгөх*; xasab̰šȧ malγāĕγā abād xan̄ī̄n tȧr̰xihā šȧgtaγaldag bāĕγā *хацавч малгайгаа аваад ханын толгойноос өлгөдөг байв*; // Mo. čiγtaγalaqu

чагталха/ tšȧgtalxa (Tson.), **tšigtalaxa** (Kham.), **šȧgtalxa** (Khori., Aga.) 1. *чагтлах: ставить чеху*; γol šȧgtalxa *гол чагтлах*; 2. *товчлох: застёгивать /пуговицу/*; samsā šȧgtalxa *цамцаа товчлох*; // Mo. čiγtalaqu

чадаана/ tšȧdāna (Tson.), **tšidāna** (Kham.), **šȧdāna** (Aga., Khori.) *чадамгай: ловкий, искусный, умелый, способный, одарённый*; šȧdāna basaγaŋ *чадамгай охин*; yȧmar̰šėyė yūmende šȧdāna *ямар ч юманд чадамгай.*

чадабари/ tšȧdabȧ́ri (Tson.), **tšidabụ́ri** (Kham.), **šȧdabȧ́ri** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чадвар: способность, умение, сноровка, мастерство*; erdim šȧdabȧ́ri *эрдэм чадвар*; ȧbiyā̄sa šȧdabȧ́ri *авъяас чадвар*; mergežėl šȧdabȧ́ri *мэргэжил чадвар*; dadalγa šȧdabȧ́ri *дадлага чадвар*; // Mo. čidaburi

чадал/ tšȧdal (Tson.), **tšidal** (Kham.), **šȧdal** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чадал: мощь, сила*; xaba šȧdal *хав чадал*; šȧdal šėnē *чадал чинээ*; šȧdal teŋxē *чадал тэнхээ*; // Mo. čidal

чадамар/ tšȧdamar (Tson.), **tšidamar** (Kham.), **šȧdamar** (Khori., Aga., Tunk., San.) *чадварлаг: ловкий, умелый, искусный*; šȧdamar beŗxe *чадварлаг сайн*; šȧdamarār udȧŕiḑxa *чадварлагаар удирдах*; šȧdamar bagšīn šȧbi nar beŗxe *чадварлаг багшийн шавь нар сурхий*; mal adūhaŋ, aŋ gùrōl uha bedeŗžė olxodō šȧdamar beŗxe yüm bāĕxa *мал адгуус, ан гороос ус эрж олохдоо чадварлаг сайн юм байх.*

чадамгай/ tšȧdamγāĕ (Tson.), **tšidamaγāĕ** (Kham.), **šȧdamγāĕ** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чадамгай: ловкий, умелый искусный*; šȧdamγāĕ zọxid; mọŕindo šȧdamγāĕ *моринд чадамгай*; šȧdamγāĕ zủžėgšėŋ *чадамгай жүжигчин*; // Mo. čidamaγai

чадаха/ tšȧdaxa (Tson.), **tšidaxa** (Kham.), **šȧdaxa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чадах: мочь, быть в состоянии, уметь*; šȧdaxa šėnēgērē xexe *чадах чинээгээрээ хийх*; umšȧžȧ bėšėžė šȧdaxa *унших бичиж чадах*; buγā buγā būrlīĺār yȧžȧ bȧŕixabdā, bodlō negeḑheŋ amaraγūši bọĺūžȧla yȧžȧ šȧdaxabdā *буган буган буурлыг бугуйлаар яаж барих вэ дээ, бодлоо нэгдсэн амрагуудыг болиулж яаж чадах вэ дээ* (БАД); // Mo. čidaqu

чамарлаха/ tšȧmarlaxa (Tson.), **tšimarlaxa** (Kham.), **šȧmarlaxa** (Khori., Aga., Tunk., San.) *чамлах: не удовлетворяться тем, что есть /или что дают/; быть недовольным*; xủnč žȧrγalda bū atāŗxa ōrīŋgō yūmīyė bū šȧmarla *хүний жаргалд бүү атаарх, оорийнхоо юмыг бүү чамла*; šȧmarlaŋxār šȧŋγa aḑxa, γoloŋxār γolīn bȧŕi *чамлахаар чанга атга, голохоор голыг нь барь*; // Mo. čimalaqu

чамархай/ tšȧmaŗxāĕ (Tson.), **tšimaŗkai** (Kham.), **šȧmaŗxāĕ** (Khori., Aga., Bar.) *чамархай: висок*; šȧmaŗxāĕγā aḑxȧžȧ bōšėlžė mủrgexe *чамархайгаа атгаж боочлон моргох*; // Mo. čimarqai

чамбай/ tšȧmbāĕ (Tson.), **tšimbāĕ** (Kham.), **šȧmbāĕ** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чамбай: крепкий, плотный, сбитый*; šȧmbāĕ sula bėyė *чамбай чийрэг бие*; šȧmbāĕ bủtōl *чамбай бүтээл*; // Mo. čimbai

чанамал/ tšȧnamal (Tson.), **tšinamal** (Kham.), **šȧnamal** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чанамал: варёный*; šȧnamal žėmes *чанамал жимс*; // Mo. činamal

чанар/ tšinar (Tson., Kham.), **šȧnar** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чанар: качество, свойство*; šėnžė šȧnar *шинж чанар*; šȧnar hāĕtāĕ *чанар сайтай*; šȧnar šȧlγagšȧ *чанар шалгагч*; uḑxa šȧnar *утга чанар*; yȧha šȧnar *яс чанар*; xubalzīn šėnē bėyėtē xutagta nomōĕ šȧnaŗtāĕ *хувилзын чинээ биетэй, хутагт номын чанартай* /эм/; 2. *боогийн чанар хэмээх зан үйл: обряд посвящения в шаманы*; yühen šȧnar xexe *есөн чанар хийх*; // Mo. činar

чанаржаха/ tšȧnaŗdžix (Tson.), **tšinaŗdžix** (Kham.), **šȧnaŗžȧxa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чанаржих: становиться качественным, становиться лучше*; ed šȧnaŗžȧxa *эд чанаржих*; šȧnaŗžȧžȧ

hšěžȧr̰xa *чанаржих сайжрах*; // Mo. činar-jiqu

чанарлиг/ tšȧ̈narlig (Tson.), **tšinarlig** (Kham.), **šȧ̈narĺig** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чанарлаг: качественно хороший, доброкачественный*; šȧ̈narĺig ėdē̱ŋ *чанарлаг идээ*; šȧ̈narĺig barā *чанарлаг бараа*; šȧ̈narĺig bùd *чанарлаг бөс*; // Mo. činarlig

чаназа/ tšȧ̈naxa (Tson.), **tšinaxa** (Kham.), **šȧ̈naxa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чанах: варить*; sāě šȧ̈naxa *цай чанах*; mixa šȧ̈naxa *мах чанах*; bụŕā̱d zoŋ mixa šȧ̈naxadā ūĺtirterī̱n udāŋ šȧ̈nadaggūi, xōlo bolγožọ abdag, pȧĺpayar mixa ėdideggūi, šūhe bȧ́ridag zoŋ gē̱šė *Буриад хүмүүс мах чанахдаа үлтэртэл нь удаан чанадаггүй, хоол болгож авдаг, үлтирсэн мах идддэггүй, шүүс барьдаг улс юм*; // Mo. činaqu

чанга/ tšȧ̈ŋγa (Tson.), tšiŋγa (Kham.), **šȧ̈ŋγa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1a. *чанга: сильный, крепкий*; šȧ̈ŋγa dūŋ *чанга дуу*; šȧ̈ŋγa xüiteŋ *ид хүйтэн*; 1b. *чанга, хатуу: перен. твердый, стойкий*; šȧ̈ŋγa zọ́ŕig *эрэмгий зориг*; ėŕid šȧ̈ŋγa xatūžȧl *эрс чанга хатуужил*; 1c. *оставаясь без перевода, употр. как оценочное парное слово к некоторым синонимичным словам*; āěxa̱btar šȧ̈ŋγa ȧbiyā̱ŋ *айхтар чанга авиа*; buzar šȧ̈ŋγa dū *бузар чанга дуу*; γahar šȧ̈ŋγa *гайхалтай чанга*; iraγu šȧ̈ŋγa *яруу чанга*; xatū šȧ̈ŋγa žȧyȧg *хатуу чанга жаяг*; üsed šȧ̈ŋγa zọ́ŕig *эрс чанга зориг*; šȧ́xardū šȧ̈ŋγa бачимдуу чанга; šėmeriū̱n šȧ̈ŋγa xüiteŋ *чимчгэнэсэн тэсгэм хүйтэн*; šürbeheĺig šȧ̈ŋγa bėyė *шормослог чанга бие*; bulad šȧ̈ŋγa *болд чанга*; sula šȧ̈ŋγa *чанга чийрэг*; baxardū šȧ̈ŋγa *бахардуу чанга*; saryā̱ šȧ̈ŋγa *царгиа чанга*; šȧmbāě šȧ̈ŋγa *чамбай чанга*; šȧ̈ŋγa γar *чанга гар*; šȧ̈ŋγa ama *хатуу ам*; šȧ̈ŋγa γar̰haŋ aŕȧ̈xi *хатуу гарсан архи*; 2a. *чанга: крепко, туго*; šȧ̈ŋγa bȧŕiха *чанга барих*; behē šȧ̈ŋγa behelxe *бүсээ чанга бүслэх*; šȧ̈ŋγa tebeŕixe *мас тэврэх*; 2b. *сильно, громко*; šȧ̈ŋγār dūlaxa *чангаар дуулах*; 2c. *строго*; šȧ̈ŋγa tušā̱l *хатуу тушаал*; šȧ̈ŋγa šī̱dxel *хатуу шийтгэл*; šȧl tenegte magtūlaŋxār tšȧ̈ŋγa tsesende xarālγasanī̱ńi dēre *шал тэнэгт магтуулснаас чамбай сэцэнд загнуулсан нь дээр*; // Mo. čingγ-a

чангааха/ tšȧ̈ŋγāxa (Tson.), **tšiŋγāxa** (Kham.), **šȧ̈ŋγāxa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чангаах: натягивать, тянуть*; šȧ̈ŋγā̱žȧ tataxa *чангааж татах*; olohonōě ùzū̱r̰hē šȧ̈ŋγāxa *олсны үзүүрээс чангаах*; // Mo. čingγaγaqu

чангадаха/ tšȧ̈ŋγadaxa (Tson.), **tšiŋγadaxa** (Kham.), **šȧ̈ŋγadaxa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чангадах: оказываться более строгим чем надо, оказываться чрезмерно строгим*; šȧ̈ŋγa-dažȧ xatūdaxa *чангадаж хатуурхах*; xehēlte šȧ̈ŋγadaxa *гэсгээл чангадах*; 2. *чангадах: оказываться чрезмерно сильным*; hȧĺxināě xùse šȧ̈ŋγadaxa *салхины хүч чангадах*: er̰šė šȧ̈ŋγadaxa *эрч чангадах*; 3. *чангадах: оказываться более громким чем надо, оказываться чрезмерно громким*; dūnī̱n šȧ̈ŋγadaxa *дуу нь чангадах*; // Mo. čingγadaqu

чангалха/ tšȧ̈ŋγalxa (Tson.), **tšiŋγalaxa** (Kham.), **šȧ̈ŋγalxa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чангалах: укреплять, усиливать*; ėr̰yė bōlto šȧ̈ŋγalxa *эрэг боолт чангалах*; 2. *быть строгим*; xarūl manā šȧ̈ŋγalxa *харуул манаа чангалах*; // Mo. čingγalaqu

чангаруулагша/ tšåŋγarūlagtši (Tson.), **šåŋγarūlagšå** (Khori., Aga., Tunk., San.) *чангаруулагч: усилитель*; dū šåŋγarūlagšå *дуу чангаруулагч*; // Mo. čingγaraγulaγči

чангарха/ tšåŋγaraxa (Tson.), **tšiŋγaraxa** (Kham.), **šåŋγarxa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чангарах: крепнуть, укрепляться*; ėŕyė bōlto šåŋγarxa *эрэг боолт чангарах*; eŕšė šåŋγarxa *эрч чангарах*; 2. *чангарах, өндөрсөх: повышать тон*; dū doŕbòn šåŋγarxa *дуу шуу нь чангарах*; 3. *чангарах, хатуурах: становиться строгим*; šārdalγa šåŋγarxa *шаардлага чангарах*; 4. *чангарах, ширүүсэх: усиливаться /о буре/*; bordoho šūrγan šåŋγarxa *шуурга шамрага ширүүсэх*; 5. *чангарах: крепчать /о морозе/*; yūhe èxilžė xūiten šåŋγarā *ес эхэлж хүйтэн чангарлаа*; // Mo. čingγaraqu

чангархаха/ tšåŋγarxaxa (Tson.), **tšiŋγarxaxa** (Kham.), **šåŋγarxaxa** (Khori., Aga., Tunk., San.) *чангарах: напускать на себя строгость, кричать на кого-л*; šåŋγarxažå badašåxa чангархаж зандрах.

чандага(н)/ tšåndaγa(ŋ) (Tson.), **tšindaγa(ŋ)** (Kham.), **šåndaγa(ŋ)** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *чандага: заяц-русак*; šåndaγan sahā xēlē dā, hāēxan dūxē sāŕhā bèšē dā *чандган цасаа хэллээ дээ, сайхан дүүхэй цаасаа бичлээ дээ*. (БАД); šåndaγanda gūĺme tábā̄ γutā̄ŕita zaŋγa zūgē *чандганд гөх хаяж, гутаарт занга тавив*; 2. *чандаган: заячий*; šåndaγam malaγāē *чандган малгай*; ◊ ùnegen šåndaγanūši xadamnūldag *үнэг чандаганүудыг хадамлуулдаг (үнэгтэй газраас чандага зайцаж өвр сүрэгт хүрээд чандаганы цус нь сэлбэгдэх)*; // Mo. čindaγ-a

чандагар/ tšåndaγar (Tson.), **šåndaγar** (Khori., Aga., Tunk., San.) *цандгар: надутый, вздутый*; šåndaγar tomo *цандгар том*; šåndaγar xatū *цандгар хатуу*.

чандаманй/ tšåndamåńi (Tson.), **tšindamåńi** (Kham.), **šåndamåńi** (Aga., Khori.) *чандмань: драгоценный камень исполняющий все желания*; γansa mo̱ñŋ erdeńi, zalū hamaγaŋ šåndamåńi *ганц морь эрдэнэ, залуу эхнэр чандмань*; // Mo. čindamani

чандаруу/ tšåndarū (Tson.), **tšindarū** (Kham.), **šåndarū** (Khori., Aga., Tunk., San.) *чандруу: белый пепел /на угасающих углях/*; ùnehen šåndarū *унсэн чандруу*; // Mo. čindaruu

чандаруутаха/ tšåndarūtaxa (Tson.), **tšindarūtaxa** (Kham.), **šåndarūtaxa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чандруутах: покрываться пеплом*; ùnehende bulagdåžå šåndarūtaxa *унсэнд булагдаж чандруутах*; // Mo. čindaruutuqu

чанха/ tšåŋxa (Tson.), **tšiŋxa** (Kham.), **šåŋxa** (Khori., Aga., Tunk., San.) *чанх: прямо*; šåŋxa xōēšō urdam bāēdag sāēdamxaŋ seleŋgē̱ŋ γāēxaltāēŋxi bē *чанх хойшоо урсан байдаг цайдамхан Сэтэнгийн гайхалтайнх вэ*. (БАД); // Mo. čingγa

чарга/ tšårγa (Tson.), tširγa (Kham.), **šårγa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чарга: сани*; baŕžåm bambi šårγārā bazār dēgū̄r γaŕxada bazārāē noyoŋ toryōbōē γāēxan tagnam bāēbaldā *баржин бамби чаргаараа зээл дээгүүр гарахад зээлийн ноён*

гэдэлдэгчин гойсон сонархон байв л шүү. (БАД); // Mo. čirɣ-a

чархи tšárki (Kham.), šárχi (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *чархи, гөрөөсний арьсан шилэн дүрсэн шахай: башмаки, чирки, унты, поршни*; šárχi ùmdexe *чархи өмсөх* 2. *шахай: ботинки*; xùldō šárχi *нэхий хялбаа шахай углах*; 3. *муудсан шахай, элэгдэй шахай: плохие ботинки*; šárχitāĕ šárχīža yábaxa *элэгдэй шахайтай нохойлгож явах*; šárχi xatāxa *шир хатах*; šárχi ùrōdxelē olxo *орой нь хоёлой, жорой нь жорооголо.*

чарлах tšárlaxa (Tson.), tširlaxa (Kham.), šárlaxa (Khori., Aga.) *чарлах: точить, орать визжать*; barχiŋxa šárlaxa *бархирч чарлах*; //Mo. čirlaqu

чармайх tšármāĕxa (Tson.), tširmāĕxa (Kham.), šármāĕxa (Khori., Aga., Tunk., San.) *чармайх: стараться, прилагать усилие*; šármāĕžā àžállaxa *чармайж ажиллах*; // Mo. čirmayiqu

чац tšátsa (Tson.), tšitsa (Kham.), šásа (Khori., Aga., Tunk., San.) *чац: голень*; šásа xāĕ xŋ *чац урттай хүн*; // Mo. čiča

чацарган/ tšátsarɣana (Tson.), šásarɣanāĕ (Tunk., San.), šásarɣana (Khori., Aga.) *чацаргана: облепиха*; šásarɣana urɣūlxa *чацаргана ургуулах*; šásarɣanāĕn tohōĕyė xotīŋ šárχa arɣalxáyā ideg, ɣadar šárχa, arahanāĕ ùbšė edgēxēn šiz šásarɣanāĕn toho tūrxideg *чацарганын өвсөг хоёроны шархыг анагаахаар гоо, гадуур шарх, арьсны өвчин үүсэхийн тулд чацарганын тос түрхдэг*; Mo. čičarɣana

чашхаа/ tšášxāŋ (Tson.), šášxāŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *оршоон, чарлаж: крик, вопль*; xūgedē šášxāŋ *хүүхдийн чарлаж.*

чи/ tši (Tson., Kham.), ši (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чи: мест. 2-го л. ед.ч. ты*; šī yū xēžė bāĕnši *чи юу хийж байна?*; šī yū medexebši, burū yū dāxab? *чи юу мэдэх вэ, буруу юу даах вэ?*; // Mo. či

чибдаг/ tšibdag (Kham.), šábdag (Khori., Aga.) 1. *чавдаг: текущий тонкой струёй, текущий еле-еле /о моче при болезнях мочеиспускательного канала*; šēhe šábdag ɣaraxa *шээс чавдаг гарах*; 2. *харамч, чавдаг, чавхуун, харуу: скупой*; šábdag xŋ *харуу хүн*; šábdag zaŋ *харамч зан*; // Mo. čibdaɣ

чибдагшаха/ tšibdagšáxa (Kham.), šábdagšáxa (Khori., Aga.) 1. *чавдагшах: течь тонкой струёй, течь еле-еле /о моче при болезнях мочеиспускательного канала*; šēhe šábdagšáxa *шээс чавдагшах*; 2. *харуусах, харамлах, чавдаграх: скупиться*; ùxódō šábdagšáxa *өгөхдөө харуусах*; // Mo. čibdaɣsiqu

чибэл/ tšibel (Kham.), šébel (Khori., Aga., Bar.) *чивэг: грех, порок*; nùgel šébel *нүгэл чивэг*; nùgelē yėxēyė nùdērē ùzėžė šébelē yėxēyė šėxērē dūlaxa *нүгэлийн ихийг нүдээр үзэж. чивэгийн ихийг чихээр дуулах*: // Mo. čibil

чиглэкү/ tšiglexe (Tson.), tšiglekū (Kham.), šéglexe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чиглэх: направляться куда-л, двигаться в какую-л. сторону*; barūɣār šéglexe *баруугаар чиглэх*; žūgēr šéglexe *зүүгээр чиглэх*; // Mo. čiglekū

чиглэл/ tšiglel (Kham., Tson.), **šėglel** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чиглэл: направление*; hàĺxināĕ šėglel *салхины чиглэл*; hōlžū šėglel *соолжүү чиглэл*; hōrgō šėglel *эргэх чиглэл*; hōrū šėglel *сорог чиглэл*; šėglel daxū *чиглэл дагуу*; 2. *чиглэл: веяние*; šėne šėglelēr xůgžūlxe *шинэ чиглэлээр хөгжүүлэх*; // Mo. čiglel

чингүүр/ tšignūr (Kham.), **šėŋnūr** (Khori., Aga.) *жингүүр, пүү: весы*; šėŋnūrēr šėŋnexe *жингүүрээр жигнэх*; nege xāžūdā yūme šėŋnexe monsoγor tůmůŋtē, nůgō taladā xoŋxoŋxoŋ amhaŋtatāĕ, tegen dundahān γaŋhaŋ ůlgėšė, teŋnūr zūtē eldeb zūil yūmenūši xemžėdeg šėŋnūr *нэг хэмжүүдээ юм жигнэх бооронхий томортэй нөгөө талдаа хоцрогор тавагтай тэг дундаас нь гарсан олгоц тэгүүр зүүтэй элдэв зүйл юмыг хэмдэг чэнүүр (жингүүр)*; // Mo. jinglegūr

чингүүрчин/ tšignūrtšiŋ (Kham.), **šėŋnūršėŋ** (Khori., Aga.) *пүүлэгч: весовщик*; mixa xambinādāĕ šėŋnūršėŋ *мах комбинатын пүүлэгч.*

чигнэкү/ šėŋnexe (Khori., Aga.), **žėŋnexe** (Tunk., San.) *жигнэх, пүүлэх: взвешивать, вешать*; mixa šėŋnexe *мах жигнэх /чигнэх/*; šėŋnūrēr šėŋnexe *жингүүрээр жигнэх*; dūrben pūder šėgneheŋ tůmůr xara baŋxabšá *дөрвөн пүүгээр жигнэсэн төмөр хар хошоовч* (БМУ)

чигта/ tšigta (Kham.), **šágta** (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *чагт: застёжка*; šágtār šágtalxa *чагтаар чагтлах*; šūderē šágta *чодрийн чагт*; 2. *товч: пуговица*; šágta xadaxa *товч хадах*; samsīn šágta *цамцны товч*; šágta šágtalxa *товч товчих*; alsūxāĕda bulsūxāĕ orō gėžė šágtīn tābāŋ *алцуухайд булцуухай оруулж гэдэг товчны онъсого*; 3. *чагт: чека*; šágtaŋ γol *чагтан гол*; xerēhelheŋ šágta *хэрэгслэсэн чагт*; šágta γaŋγažá xirōdexe *чагт гарган хороодох*; 4. *онъс: задвижка для запора*; ūdenē šágta *үүдний онъс*; šágtaŋ eŋ *товчны эм: таблетка. таблетки*; // Mo. čiŋta

чигтагар/ tšigtaγar (Kham.), **šágtaγar** (Khori., Aga.) *тагжгар, тагдгар: низкорослый*; šágtaγar xůŋ *тагжгар хүн.*

чигтайха/ tšigtāĕxa (Kham.), **šágtāĕxa** (Khori., Aga.) 1. *тагжийх, тагдайх: быть низкорослым*; šágtāĕhaŋ mugžáγar xůbūŋ *тагжийсан мугжгар хүү*; 2. *хоцойгох: быть низко подпоясанным*; bůhē šágtāĕtar xábidxalžá bůhelxe *бүсээ хоцойтол өлөө цавиараа бүслэх.*

чигчы/ tšėgtšī (Kham.), **šėgšī** (Khori., Aga., San.), **šėgšėgeldē** (Tunk.) 1. *чигчий: мизинец*; šėgšī xuγaŋ *чигчий хуруу*; šėmenem gēd šėgšīgē taha xazā *шимэх гэд чигчийгээ так хазав*; eŋxīdē ėditē, šėgšīdē šėditē tebenēn hůbēr teb gese xarbadag teŋ ůgī mergesūl *эрхийдээ идтэй чигчийдээ шидтэй тэвнийн сувээр тэгэйжээ харвадаг тэнгүй мэргэцүүл* (НСМ); 2. *чигчий хурууны нэр: детские названия мизинца; по диалектам*; bišīxaŋ šėgšūdē (Khori.); bisīxaŋ gesūdē (Aga.); bišīxaŋ gitšūdī (Kham.) чигчий бүүвэй, оготор бичээч; // Mo. gigejei

чидүр/ tšidkùr (Kham.), **tšõd̰xȯr** (Tson.), **šūd̰xer** (Khori., Aga., Tunk., San.) *чөтгөр: чёрт*: šūd̰xer aba yėxe *чөтгөр аваг*; xeŋ šūd̰xer medēb *хэн чөтгөр мэдээ вэ*?; šūd̰xer ùzȱ gù *чөтгөр бүү мэд*; šüd̰xerē̄ toŋȱ *чөтгөрийн тогоо*; ùxedlī̄n šüd̰xer tēšē̄ *үхдэг нь чөтгөр лүүгээ*; xo̱yo̱r lama xo̱ñŋ šūd̰xer gėžė šȧγāě nādaŋ bāědag me̱d̰xeg̰šī? *хоёр лам хорин чөтгөр гэж шагай наадам байдаг мэдэх үү чи*?; // Mo. čidkür

чидүгэр/ tšidùger (Kham.), **šüdeger** (Aga., Khori.) *чөргөр: худой, слабый, тощий*; šüdeger xùltē̄ *чөргөр хөлтэй*; šüdeger xara šūd̰xer *чөргөр хар чөтгөр*.

чидүр/ tšidùr (Kham.), **tšõdȯ̀r** (Tson.), **šüder** (Khori., Aga.), **šȯ̀dȯ̀r** (Tunk., San., Bar.) 1. *чөдөр: тринога*; tùmer šüder *төмөр чөдөр*; huraŋ šüder *суран чөдөр*; šüder zāědaxa *чөдөр зангидах*; šüderē̄ homoŋ *чөдрийн сум*; šüderē̄ šȧ̀gta *чөдрийн хүмс*; šüderē̄ xā *чөдрийн хаа*; šüderē̄ γogšō (xùxù) *чөдрийн гогцоо*; šüderē̄ àĺiγa *чөдрийн алга*; 2. *чөдөр овс*: šüder ùbeheŋ *повилика*; šüder urγamal лиана; šüder ùbehenē seseyi arahanāě ùb̰šėŋ, ilaŋγàyǡ mā̄žūr ùb̰seŋ xùr̰xede baha ùndeh ī̄n busalγažȧ urū hūlγaxada xeregeldeg *чөдөр овсний цэцгийг арьсны овчин, ялангуяа маажуур овчин хурэхэд бас ундсийг нь бүдгэж уруу суулгахад хэрэглэдэг*; 3. *саад, чөдөр: перен. путы, оковы*; hālta šüder bolxo *чөдөр саад болох*; // Mo. čidür

чидүрлэкү/ tšidùrlekù (Kham.), **tšõdȯ̀rlȯ̀xȯ̀** (Tson.), **šüderlexe** (Khori., Aga.), **šȯ̀dȯ̀rlȯ̀xȯ̀** (Tunk.) 1. *чөдөрлөх: связывать, перевязывать путами, надевать путы, триножить*; moŕi šüderlexe *морь чөдөрлөх*; 2. *чөдөрлөх: перен. препятствовать чему-л /напр развитию/*; xamag àžȧ̀l šüderlešèbe *хамаг ажил чөдөрлөчихлөө*; // Mo. čidürlekü

чинг/ tšī̄g (Tson., Kham.), **šī̄g** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чийг: сырость, влага, влажность*; šī̄g dāxa *чийг даах*; šī̄g tataxa *чийг татах*; // Mo. čigig

чинганаха/ tšī̄γanaxa (Kham.), **šī̄γanaxa** (Khori., Aga.) 1. *шүүгих: шуметь*; güsetē̄ sāě šī̄γanaxa *данхтай цай шүүгих*; šī̄γanād le yürdȱ busalnagüi *шүүгиад л ердөө бүдлахгүй нь*; 2. *шүүхинах, шүүхитнах: сопеть /о человеке/*; γāhan šī̄γanaxa *гаанс шүүхитнах*; ńụhā tatād šī̄γanȧžȧ hūna *нусаа татаад шүүхинаж суна*.

чинганүүр/ tšī̄γanūr (Kham.), **šī̄γanūr** (Aga., Khori.) *ямаан хорхой; жийгэлдэг*: šī̄γanūrāě eber *ямаан хорхойн эвэр*.

чинглэхэ/ tšī̄glexe (Kham., Tson.), **šī̄glexe** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чийглэх: увлажнять*; bùd šī̄glexe *даавуу чийглэх*; // Mo. čigiglekü

чингтэхэ/ tšī̄g̰texe (Tson.), **tšī̄g̰tekù** (Kham.), **šī̄g̰texe** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чийгтэх: сыреть, увлажняться*; šī̄g̰tèžė noroxo *чийгтэж норох*; xo̱ńiń ī̄ ùs, sa̱wtāě dawas tàmix tšī̄g̰tewel borō orono *хонины ус, савтай давс, тамхи чийгтвэл бороо орно*; // Mo. čigigtükü

чиндэн/ tšī̄deŋ (Tson., Kham.), **šī̄deŋ** (Khori., Aga., Bar., Tunk., San.) *чийдэн: электрическая лампочка, электрический*

свет; žâra lānāĕ šī̄deŋ *жаран лааны чийдэн*; // Mo. čideng

чинлдэнхэй/ tšī̄ldeŋkē̄ (Kham.), **šī̄ldeŋxē̄** (Aga., Khori.) *чийлдэнхий*: *мёртвый узел*; šī̄ldeŋxē̄ ụyā̀ *чийлдэнхий (тайлдахгүй) уяа*; šī̄ldeŋxē̄gēr ụyâxa *чийлдэнхийгээр уях*.

чинхан/ tšī̄xaŋ (Kham.), **šī̄xaŋ** (Khori., Aga.) *чийхан, цаашаа харсан хатиг: чирей, фурункул*; xabadar šī̄xaŋ *хавдар чийхан*.

чики(н)/ tšėki(ŋ) (Kham.), **tšėxe** (Tson.), **šėxe** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чих: ухо, уши*; šėxe bulagtaxa *чих булагтах*; šėxe xatūr̆xa *чих хатуурах*; šėxe tâbixa *чих тавих*; šėxē̄ ùrgexe *чихээ оргох*; honor šėxe *сонор чих*; hōtoγor šėxe *соотгор чих*; hùrmeger šėxe *сортгор чих*; deren šėxe *дээлдэн чих*; šụγūi tāĕγadâšyė xarg ī̄ oldoxo, šụlūŋ xanadâšyė šėxeŋ oldoxo *шүгүй тайгад ч харгүй олдоно, чулуун хананд ч чих олдоно*; // Mo. čiki

чикибчи/ tšixeb̆tši (Tson., Kham.), **šėxeb̆šė** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чихэвч: наушники*; šėxeb̆šėtē̄ malaγāĕ *чихэвчтэй малгай*; // Mo. čikibči

чикидэкү/ tšixedexe (Tson.), **tšikidekù** (Kham.), **šėxedexe** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чихдэх: брать за уши, хватать за уши*; emńig mọŕọ šėxedežė emēllexe *эмнэг морио чихдэж эмээллэх*; šėlī̄yė bùr̆xeŋ urγahaŋ seŋxir ùŋgē̄n sesegle, šėxedem bâŕižâ hurγahaŋ šėb̆šėger xùlùg terēxeŋ *шилийг бүрхэн ургасан цэнхэр өнгийн цэцэг, чихдэн барьж сургасан чивчгэр хулэг тэрүүхэн*. (БАД); // Mo. čikidekü

чикикү/ tsikikù (Kham.), **tšixexe** (Tson.), **šėxexe** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чихэх: пихать, вталкивать, впихивать, совать, набивать*; dūr̆ter šėxexe *дүүртэл чихэх*; // Mo. čikikü

чикитэн/ šėxeteŋ (Aga., Khori., Tunk., San.) *чихтэн: имеющий уши, с ушами*; γal yėxe sâxilγāŋ belē̄, γazar yėxe doholγōŋ belē̄, γal xōlōĕtoŋ hemnāĕ, γazar yėxe šėxeteŋ hemnāĕ *гал их цахилгаан билээ, газар их донсолгоон билээ, гал хоолойтон сон билээ, газар их чихтэн сэн билээ*. (БМД); // Mo. čikiten

чиланги/ tšilaŋgi (Kham), **šâlaŋgi** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чилсэн: онемелый, одеревенелый*; šâlaŋgi xùl *чилсэн хөл*.

чилаха/ tšilaxa I (Kham.), **tšėlexe** (Tson.), **šâlaxa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чилэх: неметь, деревенеть*; xùl šâlaxa *хөл чилэх*; šâlatarā xeb̆texe *чилтлээ хэвтэх*; šâšâžâ hūxada šânā šâlaxagüi *чалчиж суухад шанаа чилэхгүй*; alxanāĕŋ orōĕγōr xaraxadam alag ńüden šâlanal sā̂ši, âmitaŋxanši zonō xaraxadam adilxan nùxed ùgī̄xen sā̂ši *Алханын оройгоор харахад минь алаг нүд минь чилнэ цааш, амьтан зоноо харахад минь адилхан нөхөд үгүй цааш*. (МНД); // Mo. čilekü

чилдэн/ tšildeŋ (Kham.), **šėldeŋ** (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *хатуу, чилдэн: чёртвый /о хлебе/*; šėldeŋ xurūd *хатчихсан хурууд*; 2. *чавхай: упругий*; šėldeŋ bolxo *чавхай болох*; // Mo. čildeng

чимкүүр/ tšimkū̄r (Kham.), **šėmxū̄r** (Khori., Aga.) *чимхүүр: серебряная прищепка (для вытаскивания занозы; служит украшением женской одежды)*; γâŕxa dorō γurbaŋ henžėtē̄, nege henžėden xutaγa, dundâxidan šėmxū̄r, nùgō̄den

чимүүр šāgtaγaldag, zūn taladā zūxe *хэрэг (бэл) доороо гурван сэнжтэй нэг сэнжинд нь хутга, дундахад нь чимхүүр, нөгөөд нь намцурга зүүгээд, зүүн талдаа ялдаг хэм*; // Mo. čimkigūr

чимхүүргэ/ tšimkūrge (Kham.), **šėmxūrge** (Khori., Aga.) *чимхүүр, хямсаа: пинцет, щипчики*; mùŋgùšė daγanāė xeregeldeg γǫγǫl šėmeglelē žėžė xǫbinūši xaǫšām bāŋdag baγaxaŋ xaǫšūr šėmxūrge *мөнгөч дөрвөн хэрэглэдэг гоёл чимэглэлийн эдлэлс өөдөс хавчин барьдаг багахан хавчуур хямсаа (шамхүүргэ)*; setīŋ gūliŋ γāγab dā šėmxūrgėš bolōdle yàbažà bāėgšàl, seǫxiltėxeŋ sambūmńi yàmaγ-šāgūgšė sebeγxeń lambaγāė yàbàžà bāėgšàl *Чамайн гуйлт яахав дээ чимхүүр болоод явж л байна, сэтгэлтэй Самбуу минь яагаачгүй цэвэрхэн хамбуай явж л байна.* (БАД)

чимхэ/ tšimke (Kham.), **tšimxe** (Tson.), **šėmxe** (Khori., Aga., Tunk., San.) *чимх: щепоть, щепотка*; aǫxa budā, šėmxe dabahaŋ *атга будаа чимх давс*; // Mo. čimki

чимхэкү/ tšimxexe (Tson.), **tšimkekù** (Kham.), **šėmxexe** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *чимхэх: щипать, отщипывать*; šėmxėžė aǫxa *чимхэж авах*; šėbenexe nege ùgetē, šėmxexe nege mixatāė *нэмэх нэг үгтэй, чимхэх нэг махтай*; 2. *хөнгөлөх, засах: холостить, кастрировать*; xúγa šėmxexe *хурга хөнгөлөх*; burū šėmxexe *бяруу хөнгөлөх*; // Mo. čimkikū

чимхэ/ tšimkē (Kham.), **šēmxē** (Aga.) *засах: яички /у самца/*; xúγanāė šėmxē *эрэгны засаа.*

чимэг/ tšimeg (Tson., Kham.), **šėmeg** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чимэг: украшение, убранство, наряд*; šėmeg zūǫxel *чимэг зүүтгэл*; šėmeg γǫγǫlto *чимэг гоёо*; sayān subud eγxilēŋ erdenīn šėmegtē, sayān toryon doǹidbā eldeb xibūŋ xuǫsahatāė *цагаан сувд эрхилтэйн эрдэнийн чимэгтэй, цагаан торгон дөнгөөс илдэв хивийн хувцастай.* (НДМ); // Mo. čimeg

чимэглэкү/ tšimeglexe (Tson.), **tšimegleke** (Kham.), **šėmeglexe** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чимэглэх: украшать, наряжать, убирать*; γǫγōlǫžǫ šėmeglexe *гоёж чимэглэх*; // Mo. čimeglekū

чимэкү/ tšimexe (Tson.), **šėmexe** (Khori., Aga., Tunk., San.) *чимэх: украшать, наряжать, убирать*; erdeńisēr šėmexe *эрдэнсээр чимэх*; // Mo. čimekū

чимэрюүн/ tšimėŕūŋ (Kham.), **šėmėŕūŋ** (Khori., Aga., Tunk., San.) *жихүүн: студёный, холодный*; šėmėŕūŋ xūitеŋ ùgel *жихүүн хүйтэн өвөл*; šėmėŕūŋ žàbar *жихүүн жавар.*

чимээ/ tšimē (Tson.), **tšimō** (Kham.), **šėmē** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *чимээ: шум, звук*; šėmē γarnā *чимээ гарна уу?*; 2. *чимээ: перен. слух, молва весть*; ńutag oronhō šėmē dūldanā *нутаг орноос чимээ дуулдана уу?*; āėdaγxaŋ γansīm seǫxilī àĺbanāė xorlol dīlēgūi āėl xotolōrō medežėŕxōd àńir šėmē γaγāgūi *айдархан ганцын минь сэтгэлийг албины хорлол дийлээгүй айл хотлоороо мэдчихээд анир чимээ гаргасангүй.* (БАД); // Mo. čimege

чинжаал/ tšinazāl (Kham.), **šinžāl** (Khori., Aga.) *чинжаал: хинжал*; šinžāl xutaγa *чинжаал хутга*; // Mo. činjal

чиикинэкү/ tšiŋkinekŭ (Kham.), **šėŋxineхe** (Khori., Aga.) *хангинах, жингэнэх: звенеть, греметь*; šėŋxineheŋ dūŋ *жингэнэсэн дуу*; šėŋxineheŋ xōlōė *жингэнэсэн хоолой*; šėremxeŋ bulad taxī́yī́n šėŋxineter xatardag mọŕim bāėxa, sėžėxeŋ alag zŭŗxī́šńi seŋgūlen žàrgūlxār nŭxer bāėxa *ширэм болд тахыг жингинэтэл хатирдаг морь бий, цээжсэн зүрхэн алаг зүрхийг чинь цэнгүүлэн жаргуулмаар нөхөр бий.* (БАД)

чинээ/ tšinē (Kham., Tson.), **šėnē** (Khori., Aga., Tunk., San.) *чинээ, тамир: сила*; šàdal šėnē *чадал чинээ*; šėnē tàmir *чинээ тамир*; xàxidag emēl mọŕinōė šėnē baraxa, xarādag hamaγaŋ erī́ŋgē šėnē baraxa *хахидаг эмээл морины тамир барна, хараалч эм эрийнхээ чинээг барна*; // činege

чинээн/ tšinēŋ (Tson., Kham.), **šėnēŋ** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чинээ: с род. п. величиной с...*; xubalzī́n šėnēm bėyėtḗ, xubarag nomōė xŭsetḗ *хүвлэгийн чинээ биетэй, хүвраг номын хүчтэй*; bàyàŋ xŭŋ bārγāėŋ šėnēn dere derelxe, barlag xŭŋ buxalāė šėnēŋ dere derelxe *баян хүн аргайн чинээ дэр дэрлэнэ, барлаг хүн бухлын чинээн дэр дэрлэнэ*; // Mo. činegen

чираа/ tširā (Kham.), **šàrā** (Aga., Khori.) *чармаа: совсем голый*; šàrā ńūsegeŋ *чармаа нүцгэн*; γansaxanla basaγaŋ yā́xàšyė arγagūi zalū xŭbū́nḗ urda šàrā ńūsegeŋ ŭlėšėbe *ганцхан л охин яах ч аргагүй залуу ховгүүний өмнө чармаа нүцгэн үлдчихэв.* (ХМД)

чирай/ tširāė (Kham.), **tšàrāė** (Tson.), **šàrāė** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *царай: лицо, физиономия, лик*; ulāėxa barāėxa šàrāė *улайх барайх царай*; zọxiḍxon šàrāė *аятайхан царай*; seber šàrāė *хөөрхөн царай*; šàrāė žūhe *царай зүс*; xūrmag šàrāė *хуурмаг царай*; šėg šàrāė *чиг царай*; šàrāė žūhe oroxo *царай зүс орох*; šàrāė aldaxa *царай алдах*; šàrāė xuḅxī́xa *царай хувхайх*; šàrāė xaraxa *царай харах*; šàrāėγā xubilγaxa *царайгаа хувилгах*; ŭŋge šàrāė *өнгө царай*; xŭgšėn šàrāė *хөгшин царай*; šàrāė daraxa *царай дарах*; ulān šàrāė *улаан царай*; ńūr šàrāė *нүүр царай*; bàyàrlahan šàrāė *баярласан царай*; mahaγar šàrāė *малигар царай*; xaraxa šàrāėnhā mū *харах царайнаас муу*; urū durū šàrāė *урүү дүрүү царай*; baraγar šàrāė *баргар царай*; dūren šàrāė *дүгрэг царай*; sọpiγor šàrāė (Aga.) *цонхигор царай*; xụbiγar šàrāė *хүйсгар царай*; torγon ńūṇta tohon šàrāėta γal γalāėxaŋ exe *торгон нүүрт тосон царайт гал галайхан эх*; γurbaŋ harāėn šàrāėda *гурван сарын нүүрт*; // Mo. čirai

чирайлха/ tsarāėlxa (Tson.), **tširāėlxa** (Kham.), **šàrāėlxa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *царайлах: принимать какой-л облик /или вид/*; xōhon šàrāėlxa *хоосон царайлах*; // Mo. čirayilaqu

чирайчилха/ tsarāėtšilaxa (Tson.), **tširāėtšilaxa** (Kham.), **šàrāėšàlaxa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *царайчлах: смотреть на чьё-л. лицо, следить за выражением чье- л. лица; ловить чей-л. взгляд*; teŋgėŕi šàrāėšàlaxa *тэнгэр царайчлах*; 2. *царайчлах: перен заискивать*; šàrāėšàlažà naltāsaγāxa *царайчилж бялдуучлах*; 3. *царайчлах, гар харах: зависеть от кого-л*; xūńi šàrāėšàlažà hūxa *хүнийг царайчилж суух*; // Mo. čirayičilaqu

чирбаа/ tširbā (Kham.), **šàrbā** (Aga., Khori.) *чармай: совсем голый*; xū́gedūd borōnōr šàrbā ńūsegeŋ gūildexe *хүүхдүүд*

борооноор чармай шүүгэн гүйх; // Mo. čiram-a

чирбууна/ tšårbūna (Kham.), **šårbūna** (Khori., Aga., Tunk., San.) *бундан*: *черви /масть в картах/* šårbūn ī n holōb *бундан-гийн боол.*

чиргүүбчи/ tširgūb̯tši (Kham.), **šėrgūb̯šė** (Aga., Khori.) 1. *дараа дараас*: *обуза, ноша, тяжесть, тягость*; xara šėrgūb̯šė bolxo *дараас болох*; xùnde šėrgūb̯šė bū bol *хүнд дараа бүү бол*; 2. **šėrgūb̯šė** (Tunk., San.) **šürgūb̯šė** (Tunk.) *арал*: *оглобли у саней*; *оглобли, дышло.*

чирдагар/ tširdaγar (Kham.), **šårdaγar** (Aga., Khori.) *чардгар*: *тощий, сухой*; bùxēm bårildānda āěmšågtāě xùsetē lād, bosxo, dùre mūtāě xùńī yė šårdaγar̯xaŋ ād mexe dùretē, šụraŋ xùŋ xåyåžår̯xidag bāěγā *бөхийн барилдаанд жигтэйхэн хүчтэй мөртөө болхи, эв муутай хүнийг чардгар мөртлөө мэх, эв дүйтэй, шалмгай хүн хаячихдаг байсан*; // Mo. čirdaγar

чирчүү/ tširt̯šù (Tson.), **šėr̯šü** (Khori., Aga., Tunk., San.) *чисчүү*: *чесуча*; šėr̯šū torγon degel *чисчүү торгон дээл*; saγān šėr̯šū terĺig šågtītar bùhelxe *цагаан чисчүү тэрлэг чадайтал бүслэх*; // Mo. čisčeü

чирэкү/ tširexe (Tson.), **tširekù** (Kham.), **šėrexe** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *чирэх*: *тащить, волочить, возить, перевозить*; noxōě terge doro yåbaxadā bī terge šėrneb gexe *нохой, тэргэн доор явахдаа би л чирч байна гэж боддог* (ШАХ); 2. *чирэх*: *с доп. в вин. п. образует фразеологизмы*; ńụha uhā šėrexe *нүс усаа чирэх*; tulāě tod̯xor šėrexe *гай тотгор чирэх*; xåšåγān šėrexe *товог чирэх*; // Mo. čirkü

чисудаха/ tšisudaxa (Kham.), **tšọsodoxo** (Tson.), **šụhadaxa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цусдах*: *пачкать кровью, пропитывать кровью*; xub̯sahā šụhadaxa *хувцасаа цусдах*; // Mo. čisudaqu

чисулху/ tšisulxu (Kham.), **tsusalxa** (Tson.), **šụhalxa** (Khori., Aga.) *цуслах*: *пускать кровь*; šụhalžå alaxa *цусалж алах*; // Mo. čisulaqu

чису(н)/ tšisu (Kham.), **šụha(ŋ)** (Khori., Aga., Tunk., San.), **tšọso** (Tson.), **šụhu** (Bar.) *цус*: *кровь*; mū hanān sō šụhaŋ *муу санаанд цус*; šụha uha *цус ус*; šụha xùleheŋ *цус холс*; mixa šụhaŋ *мах цус*; šụha šụd̯xaxa *цус цутгах*; šụhaŋ ėŕē lžė *цусан эрээлж*; gedehetē šụhaŋ *гэдэстэй цус*; mixa šụhanāě tahar̯xāě *мах цусны тасархай*; seber šụhanāě mal *цэвэр цусны мал*; 2. *цусан*: *кровавый*; dāěŋ tšisuŋ undatāě *дайн цусан ундтай*; šọb̯xīŋ orōědo šụhaŋ borōŋ *уулын оройд улаан бороо /буриад малгайн залаа/*; // Mo. čisun

чисутаха/ tšisutaxa (Kham.), **šụhatxa** (Aga.) *цусдах*: *обливаться кровью, быть окровавленным, обагряться кровью*; esege modonōě zaγalmāě yåmānāě šụhār šụhatxa *эцэг модны загалмайг ямааны цусаар цусдах*; // Mo. čisutuqu

чисхаха/ tšisxaxa (Tson.), **šåšxaxa** (Khori., Aga., Tunk., San.) *чарлах*: *кричать, вопить, голосить*; šåšxåžå uilaxa *чарлаж уйлах*; yūmenhē āěhanhā gù åĺi sošọhonhō bolžọ üxibūnē xùlhežė dēre dērehēn šåŋγār bar̯xir̯xāěyė šåšxaxa, šåšxaheŋ xūgėši šėregležė, tūlγa šụd̯xažå domnodog *юмнаас айснаас буюу аль цочсоноос болж хүүхэд*

хөлсөөс дээр дээрэс нь чангаар бартаран үйлсэгч чарлах, чарлалсан хүүхдийг шаргаасаас, шүдэлгэ цуглаас долоодог.

чичкиҥ/ tšitšikü (Kham.), **šišexe** (Khori., Aga., Tunk., San.), **šïsaŋaldaxa** (Tson.) *чаңга алдах, гүйлгэх, страдать поносом;* **šɵɵ šišexe** *чоно чаңга алдах;* **tuŋalaš šišexede tala** *ŋazaraexid* **tarbaŋaeyé ubšiŋgüügör** **bïxelér** **toŋodo** **üŋgöd**, **nilzaŋar busalḥād**, **šül'ïn** **üḥŋaxada** **hāém** **bolno** **gedeg** **bāéŋā** *шүдэл чаңга алдахад нэлэ гаярыхаан тарвагыг өвчилгүй бүхлээр тогоонд үйлс, нилээдтэл чанаад шөлийг нь уухалаад зүгээр болно гэдэг байм.*

чичкиҥи/ tšitšiŋgi (Kham.), **šišeŋgi** (Khori., Aga.) *чаңга алдамхай: страдающий поносом; склонный к поносу;* **šišeŋgi tuŋal** *чаңга алдамхай шүдэл.*

чичкиҥир/ tšitšiŋgir (Kham.), **šišeŋgir** (Aga., Khori.) *чаңга алдамтгай: понос;* **šišeŋgir tuŋul** *чаңга алдамтгай шүдэл;* **šišeŋgir** *übešeŋ чаңга алдамтгай өвчин.*

чичкирдэс(и)/ tšitširdese (Tson., Kham.), **šišérdehe(ŋ)** (Khori., Aga.) *чичкүүдэс: содрогание, дрожь;* **šišérdehe** *хүүхэ чичкүүдэс хүрэх.*

чичкирэх/ tšitširexe (Tson.), **tšitširekü** (Kham.), **šišexe** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чичрэх: дрожать, трястись;* **šišexe** *doŋoyoxo чичрэх, дорогш;* **zülxe** **šišexe** *зүрх чичрэх;* **ääžä** **šišexe** *аймх чичрэх; // Mo. čičirekü*

чичкирүүлэҥ/ tšitširülxe (Kham.), **šišérülxe** (Aga., Khori., Bar., Tunk., San.) *чичкүүлэх: вызывать дрожь, приводить в содрогание;* **ŋunaŋšém** **bümbeŋele** **šišérülxe** **deg** **ŋurbaŋaŋ** **eŋxéŋ** **žäräz** **yüme.** **ŋübüŋaŋ** **nakanda** **tengesülheŋ** **ŋurban** *үдэлгүй* **bäéxab** *гуниг мань бамбахтнаа чичкүүлэг гурвын Энхийн эсэргүүлэг ном, гүйгүүлэн насанд нэмэгдүүлэн гурвын эсэл ч нүхэн байх ер.* (БАД); // Mo. čičiregülkü

чичкирэҥ/ tšitširexeŋ (Kham.), **šišéreŋ** (Khori., Aga., Tunk., Sar..) *чаңга алдамтгай: склонный к поносу, дедене* **müšé** **šišéreŋ** **xüged** *чаңга алдамтгай, гэдэс муутай хүүхэд.*

чичкирэҥги/ tšitšéreŋgi (Tson., Kham.), **šišéreŋgi** (Khori., Aga., Tunk., San.) *чичкийлсэн, чичрэмтгий: дрожащий, šišéreŋgi* **xölöérör** **mezdeéé** **xüŋäéhä** *чичкийлсэн хоолойгоор мэдээлэх гуулах.*

чичкис(и)/ tšitšiseŋ (Kham.), **šišéheŋ** (Aga., Khori.) *чаңга: понос,* **üxerē** **šišéheŋ** *ухрай: чаңга.*

чойжим/ tšöédžöŋ (Kham., Tson.), **šöédžöŋ** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чойжим: хранитель веры /буддийский/;* **šöédžöŋ** **hāxühaŋ** *чойжим сахиус; // Mo. čoyïjïng*

чойжимэ/ tšöédžöŋ (Kham.), **šöédžöŋ** (Khori., Aga.) *чойжим: эсэмлэсэн: ромбо-образный;* **šöédžöŋ** **temdeg** *эсэмлэсэн;* **šöédžöŋ** **puläd** *гурвалсан алчуур;* **šöédžöŋ** **tamaŋa** *чойжимэ тамга; // Mo. čoyïjïn*

чойр/ tšöére (Kham.), **šöére** (Khori., Aga., Bar., Tunk., San.) *чойр: диспут хэм, философский диспут у хэм;* **šöérö** **nom** *чойрын ном;* **šöérö** **dezaŋ** *чойрын дацан; // Mo. čoyïr*

чоно/ tšɵɵ (Tson., Kham.), **šɵɵ** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чоно: волк;* **šɵɵ** **noxöé** *чоно нохой;* **šɵɵ** **ablaxa** *чоно авлах;* **üneŋ** **xadal** **xoyor**, **üüéŋ** **šɵɵ** **xoyor** *үнэн*

худал *хоёр, гүнэ чоно хоёр*; šǫnōčŋ ėdixe mǫŕī̄yė unaŋgūi yàxab dā, šǫrōčdo xeb̯texe bė̄y̆ė̄yė yàbaŋgūi yā̄xab dā *чоно идэх морийг унагүй яах вэ дээ, шороонд хэвтэх биеийг явагүй яах вэ дээ.* (БАД); zaxahān zàĺyàhaŋ xadā šǫno, ùzū̆ŗhēn ùmxeheŋ xadā šǫno *захаас нь залгисан л бол чоно, үзүүрээс нь үлхсэн л бол чоно*; 2. *Сэлэнгийн буриадын овог*; *род Селенгинских бурят*; // Mo. činu-a

чоночилхо/ tšǫnǫtšiloxo (Tson.), **tšinǫtšiloxo** (Kham.), **šǫnǫšǫlxo** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) 1. *чоночлох: подражать волку*; šǫnošǫlžǫ ụĺixa *чоночилж улих*; šǫnǫšǫlžǫ zubarba, šụbūšàlžà tonšǫbo *чоночилж зулгаав, шувуучилж тонишив*; 2. *чоно агнах: охотиться на волков*; šǫnǫšǫlxō xùs̄ōdò yàbā *чоночилохоор авд мордсон.*

чохог/ tšǫxog (Kham.), **šǫxog** (Aga., Khori.) *чухаг: скудный, убогий*; abaralta γurban šǫxogto alγasalgūi zàĺbarbal arγa xūrmag ùgūibēr àmitam bùxeni abara *авралт гурван чухагт алгасалгүй залбирвал арга хуурмаггүйгээр амьтан бухнийг авар.* (ГЭМ); // Mo. čuqaγ

чудхалан/ tšụd̆xalaŋ (Kham.), **šụd̆xalaŋ** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цутгалан: течение, поток*; γolōč šụd̆xalaŋ *голын цутгалан*; // Mo. čidqulang

чудхамал/ tšụd̆xamal (Kham.), **šụd̆xamal** (Khori., Aga., Tunk.) *цутгамал: литой*; šụd̆xamal buŗxaŋ *цутгамал бурхан*; // Mo. čidqumal

чудхаха/ tšid̆xaxu (Kham.), **tžụd̆xaxa** (Tson.), **šụd̆xaxa** (Khori., Aga.) *цутгах: лить, отливать*; dalāčda mùreŋ šụd̆xabal busàžà urdaxagüi *далайд морон цутгавал буцаж урсахгүй*; šụha šụd̆xaxa *цус цутгах*; buŗxaŋ šụd̆xaxa *бурхан цутгах*; uha šụd̆xaxa *ус цутгах*; ad̆xaxa šụd̆xaxa *асгах цутгах*; xatāčŗtaham malda ehehen tarag uhanda xud̆xād šụd̆xadag *хатайртсан малд исгэлэн тараг усанд хутгаад цутгадаг*; // Mo. čidququ

чулуужаха/ tšụlūdžàxa (Tson.), **tšilūdžixa** (Kham.), **šụlūžàxa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чулуужих: окаменеть*; šụlūžàhaŋ šǫxōč *чулуужсан шохой*; // Mo. čilaγujiqu

чулуулиг/ tšụlūĺig (Tson.), **tšilūlig** (Kham.), **šụlūĺig** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чулуулаг: каменистый*; šụlūĺig ėŕyė *чулуулаг эрэг*; // Mo. čilaγuliγ

чулуу(н)/ tšụlū (Tson.), **tšilū** (Kham.), **šụlū(ŋ)** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чулуу: камень*; šụlū šànaxada šüleŋ γaŗxagüi *чулуу чанахад шил гарахгүй*; ùxer šụlūŋ *ухэр чулуу*; mantan šụlūŋ *том чулуу*; xāčr šụlūŋ *хайр чулуу*; xab̯taγar šụlūŋ *хавтгай чулуу*; erdèńī̄n šụlūŋ *эрдэнийн чулуу*; šùrmehen šụlūŋ *шормосон чулуу*; šụlū debdixe *чулуу дэвсэх*; 2. *чулуун: каменный, каменистый*; šụlūŋ ger *чулуун гэр*; šụlūŋ xoŕō *чулуун хороо*; чулуун нүүрс; šụlūŋ zùŗxe *чулуун зүрх*; *бесстрашие*; büĺū̆ šụlū gexede xū̄gedē̄ zulāč bùtexe *билүү чулуу гэхдээ хүүхдийн зулай бутно*; šụlūtāč γazar gerē bàŕižà, šǫnotōč γazar malā ùd̆xegtī̄ *чулуутай газар гэрээ барьж, чонотой газар малаа осго*; yèke tšilūyė baγa tšilūyār *их чулуу бага чулуугаар* (*ходолгоно*); // Mo. čilaγun

чулуучин/ tšụlūtšiŋ (Tson.), **tšilūtšiŋ** (Kham.), **šụlūšàŋ** (Khori., Aga., Tunk.,

San., Bar.) чулуучин, мозоли: камешек; hīlbeŗšė šulūšāŋ сайлбэрч чулуучин; // Mo. čilaγučin

чулаха/ tšūlaxa (Tson., Kham.), **šūlaxa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) цуулах: *срывать, содрать, ободрать*; būd šūlaxa даавуу цуулах; modo šūlaxa *мод цуулах*; // Mo. čaγulqu

чулдасу(в)/ tšūldasu (Kham.), **šūldaha(g)** (Khori., Aga., Tunk., San.) цулдас, цулдах: *лоскут*; būdē šūldahār šāŋxīn ǫrōbo *даавуны цулдсаар шархыг нь боов*; // Mo. čuγudasu

чухала/ tšuxala (Tson.), **tšixula** (Kham.), **šuxala** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) чухал: *важный, существенный, насущный, актуальный, главный*; šuxala asūdal *чухал асуудал*: šuxala medē *чухал мэдээ*; yėxe šuxala *их чухал*; ton šuxala *тун чухал*; // Mo. čiqula

чухалчилха/ tšuxaltšilxa (Tson.), **tšixultšilxa** (Kham.), **šuxalšālxa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чухалчлах: считать важным, признавать актуальным /или злободневым/*; šuxalšālžā šāmada xelehūb *чухалчлэх чамд хэлье*; // Mo. čiqulčilaqu

чэг/ tšėg (Kham.), **šėg** (Khori., Aga.) *нүүр, царай: лицо, физиономия*; sergedē bāĕxadā šėbšėyėŋxen lād sexexeŋ xargīdā yàmaŋxaŋ lāb, šėyīyīn xaraxadam sebeŋxen lād sėdxilxem bodolōrō yàmaŋxaŋ lāb *шүгандаа байхдаа чивчгэрхэн болович шуугуухан харгуйдаа ямар л бол, царайг нь харахад цэвэрхэн болович сэтгэл бодлоороо ямархан л бол.* (БАД)

чэгчүүн/ tšėgdžūŋ (Tson.), **šėgžūŋ** (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *чигсүүн*: *захоноьчсенный*; šėgžūnēr šāxaxa *чигсүүнээр шахах*; 2. *дүмбэгэр, дүнгэр: замкнутый, необщительный*: šėgžūŋ xŭŋ *дүмбэгэр хүн*; 3. *чигсүү, битүү: плотно набитый, тугой*; yāhanāėm mūštūg šėgžūm bolō *гоансны мянь сорууг битүү болгоо*; // Mo. čigjigūn

чэгчилкү/ tšėgtšilekŭ (Kham.), **šėgšėlxe** (Khori.), šėgšilexe (Aga.) *чигчийлгэх: ковырять/ся*: šūdō šėgšėlxe *шүдээ чигчийлгэх*; // Mo. sigičilekū

чэгчилүүр/ tšėgtšilūr (Kham.), **šėgšėlūr** (Khori., Aga., Tunk., San.) *чигчүүр: зубочистка*; šūdenē šėgšėlūr *шүдний чигчүүр*; yàhan šėgšėlūr *ясан чигчүүр*; // Mo. sigičilegūr

чэгэбчи/ tšėbegtsi (Kham.), **šėgebšė** (Khori., Tunk.), šėbegšė (Aga.) *чивэгч: ушко, уши /у шапки/*; malaγāėn šėbegšė tahaŋxa *малгайн чивэгч тасрах*; ügelē malaγāė haraŋšāgūi lād šėxeyē xūitenhō xalxalxa šėgebšėtē bāėdag *өвлийн малгай саравчгүй өвгөөд чихээ хүйтнээс халхлах чивэгчтэй байдаг*; // Mo. čibegči

чэгэбчилкү/ tšėgebtšilkŭ (Kham.), **šėgebšėlxe** (Aga., Khori.) *бүчиэх: завязывать шнурок (напр. у шапки)*; malγāėγā šėgebšėlxe малгайгаа бүчиэх; // Mo. čibegčilekū

Ш/ Š

шаазга/ šāza (Bar.), **хiāza** (Khori., Aga.) *хиаз: оторочка, кант, кайма*; šāzatī

[illegible]ihan bühe *хиазтай утсан бүс; // Mo.* kiγaza

[illegible]гар/ šā́ńiγar (Aga.) *шантгар: црюсый, вздернутый /о носе/*: šā́ńiγar besaγaŋ *шантгар хамартай охин.*

[illegible]ха/ šā́ńīxa (Aga.) 1. *шантайх: быть вздернутым /о носе/*; xamar šā́ńīxa *хамар шантайх.* 2. *шарнийх: морщить нос*; šā́ńīžà purńīxa *шантайж шарнайх.*

[illegible]/ šā́nyė (Khori., Aga.) *шаанги хөлөх тахх: шаньги /лепешка вроде [illegible]/*; šābar pēšénē o̱yo̱rhō šā́ńyīn ünir γutana *шавар тийшингийн ёроолоос шөнгийн үнэр гарна*; türüšīn šā́ńyà tüxē - *түрүүчийн гарсан торой сохор*; talxa hinde zürād, xabtaγarār šèrem dēre bolγoboŋ xilēmeŋ šā́ŋyė gèžė neretē *гурыг сүүнд зуураад хавтгайгаар тэрэм дээр болгосон тахх шаанги гэдэг хоолой.*

[illegible]/ šārūl (Aga., Khori.) *дэвхрэг: кобылица*; šārūl nīdexe *дэвхрэг писэх.*

[illegible]/ šāsalaŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *заяа, тэнгэр, тавилан: участь, доля, судьба, ситуация, конъюнктура*; tere sγāč šā́šálaŋ medne ābza *тэр цагийн [illegible]нгэр мэдэх биз*; bü medeyė šàsalaŋγārā bolïžà *бүү мэд дээ, заяагаараа л болуулж.*

[illegible]/ šāstāě (Tunk.) *хүүхэн, гэдэгт, бүсгүй: девушка, девица*; šā́stāěŋ hāěxaŋ à̤ág zaŋ *хүүхний сайхан аяг аяа*; altaŋ ahaŋ orōědohō andaldaxa duram xùrme, aizaraŋ hūhaŋ šā́stāěhā abxa duram xùrme *алтан алтан бэлэгээ солилцох дур мянь хүрэх, асигтан сүүсан бүсгүйгээс авах дур мянь хүрэх.* (БНД)

[illegible]/ šā́ta (Tunk.) *мосол: бедренная кость /эпителий/*: šā́ta sirnegè *[illegible] чөлөө*; šā́ta sirnegè bàńžà bāégūŋ šā́ka-naŋ xübīŋ ?arγàžà bāégūŋ *[illegible] барьж байгтун, шантгар хүү гарсан байгтун* (БАЕ)

[illegible]/ šā́yūr (Tunk.) *чагчаа: болтун*; šā́yūr xiŋ *чагчаа хүн*: bügedō būlēŋ aha togtōxogūi šā́yūr xiŋ. terēnde yūme dūlγaltagūi *бодсондоо бүхэли ус [illegible]доггүй чагчаа хүн. түүнд ам дүүргэггүй.*

[illegible]/ šā́yā́(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.), šā́giāŋ (Tson., Kham.) *[illegible], шүүгиан, шаргиа*: *шүүс*; xuŋsa xürōgē šā́yāŋ xübšède dūldana *нүүр хөрөөний [illegible] ховчид дүүлдэнэ*: uhanāē šā́yāŋ γosы *шаргиа*: xügedē šā́yāŋ xүүхийн *шүүгиан.*

[illegible]гар/ šā́yàγar (Aga., Kham.) *майхгар, жайхгар*: *стоптанный*; šā́yàγar γutal *жайхгар гутал*: šā́yàγar šāŋxi *майхгар шахай.*

[illegible]/ šā́yàxa (Khori., Aga.), šā́gixa (Tson., Tunk., San.) *шахалт*: *шүлсэ*: borō šā́yàxa *бороо шахалт*: šàrγa šā́yàxa *чарга шахалт*: šàraxaŋ bulγaïγè tōĕroŋxōĕ šā́yàm bāědag Onoŋ γol. šā́yā Ononōĕ xōĕmoŋo šàrala zandan dasam bē *шархан Бүлгатыг тойрон шахалт байдаг Онон гол, шахалта Ононы хойморт шар л зэндэн дүүрэн бий.* (ДСМ); // Mo. šagiqu

[illegible]/ šā́yīxa (Aga., Kham.) *эцэх, цүцах: уставать, утомляться*; šā́yītarā yàbaxa *эцэтээ явах*; šā́yī šā́yītarā xāyūr yàbāb̆ši *эцэж цүцталаа хаагүүр явсаа юу?*

шаба/ šǡba (Khori., Aga.) *шав, цувих багаж*: *инструмент для проката /металла/*; šǡbada tataxa *сунгах*; šǡbī̄n tūmer *тамор утас*; būdū̄ŋ nȧ́riŋ šǡbā̄čŋ nūxō̄r xodo tataxa hem *будуун нарийн шавын нухээр ход татах сан.* (БМД)

шабаадаһа(н)/ šǡbā̄daha(ŋ) (Khori., Aga.), **šǡbā̄dasa** (Tson., Kham.) *шаваас*: *обмазка /глина с примесью навоза/*; *штукатурка*; xanī̄n šǡbādahaŋ *хананы шаваас*; šürgē̄n šǡbādahaŋ *шоргон хашааны шаваас.*

шабааһадаха/ šǡbā̄hadaxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **šǡbā̄sadaxa** (Tson., Kham.) *шавах, шаваасдах*: *обмазывать навозом*; dala xǫ́rō̄gō šǡbā̄hadaxa *хороо саравчаа шаваасдах*; šürge šǡbā̄hadaxa *шөргөн хашаа шавах*; 2. *шавах*: *бросать в кого-л кизяк*; šǡb bā̄ěsa šǡbā̄hadaxa *шав хийтэл шавах.*

шабааһа(н)/ šǡbā̄ha(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **šǡbā̄sa(ŋ)** 1. *шаваас, үхрийн баас*: *свежий навоз, помёт рогатого скота*; šǡbā̄ha xatā̄xa *шаваас /үхрийн баас/ хатаах*; šǡbā̄hanā̄ě soxo *шаваасны цох*; 2. шаваас: обмазка /глина с примесью навоза/; ụ̇xerē̄ šǡbā̄hā̄r šǡbaxa үхрийн шаваасаар шавах; dalī̄n šǡbā̄haŋ саравчны шаваас; 3. (Tunk.) *савaa, торлог*: *розга, прут*; šǡbā̄hā̄r šǡbxadaxa *торлогоор торлогдох.*

шабдаа/ šǡbdā̄ (Kham., Aga.) *ганпанз*: *доска для раскатывания теста*; šǡbdā dēre talxa zūraxa *ганпанз дээр гурил зуурах*; bụ́rā̄d zoŋ šǡbdā dēre talxa zūrxadā xudxūrā̄r xalmažǡ xūrā̄ě talxā̄ěn uha urū būilūlā̄d γarā̄rā ńụxažǡ eldedeg *буцад хүмүүс ганпанзан дээр гурил зуурахдаа хутгууpаар хутгаж хуурай гурилыг нь ус уруу холиод гараараа нухаж элддэг.*

шабжаганаха/ šǡbžǡγanaxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **šǡbdžǡγanaxa** (Kham.) 1. *чол чол хийх, дуржигнах*: *тараторить*; eldebē̄r šǡbžǡγanaxa *элдвээр чол чол хийх*; orod xelē̄r šǡbžǡγanasa xō̄rȯxȯ *орос хэлээр дуржигнатал ярих*; 2. *ширжигнэх, шир шир орох /бороо/*: *дробно стучать /напр. о дожде/*; borō šǡbžǡγanaxa *бороо шир шир орох.*

шабжагануур/ šǡbžǡγanū̄r (Khori., Aga., Tunk., San.), **šǡbdžǡγanū̄r** (Kham.) 1. *чол чол хийсэн*: *трещотка /о человеке/*; šǡbžǡγanū̄r xüŋ *чол чол хийсэн хүн*; 2. *чалчаа*: *болтливый*; šǡbžǡγanū̄r hamaγaŋ *чалчаа эхнэр.*

шабха/ šǡbxa (Khori., Aga.) *шавхай*: *слякоть, грязь*; šǡbar šǡbxa *шавар шавхай*; šǡbar šǡbxa šėrežė orožọ yėrexe *шавар шавхай чирч орж ирэх.*

шагаабари/ šǡγā̄bȧ́ri (Tunk.) *шагайвар, цонх*: *окно*; sōlī̄n šǡγā̄bȧ́ri *байшингийн цонх*; dēde bėyē̄rē demē̄ miŋγan šǡγā̄bȧ́ritā̄ě, dōdo bėyē̄rē dolōm miŋγan šǡγā̄bȧ́ritā̄ě *дээд биеэрээ тумэн мянган шагайвартай, доод биеэрээ долоон мянган цонхтой.* (БМУ)

шагаавар/ šǡγā̄war (Bar.) *шагайвар*: *визирка*; hogtūši gehen solōxōětōě, hoxorši gehen šǡγā̄warta̰tā̄ě *согтуу ч гэсэн сохор ухаантай, сохор ч гэсэн шагайвартай.*

шагайбша/ šǡγā̄ěbšȧ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **šǡγā̄ěbtšȧ** (Tson., Kham.) 1.

шагайч *мохай*: *лапоть*; šàγāèḇšà šàṛxi шагайч *мохай*; 2. шагайвч оймс: *шерстяные носки*; šàγāèḇšà xùldō uglaxa шагайч оймс *хилдөө углах*.

шагдайха/ **šàgdāĕxa** (Aga., Khori.), **šàrbāĕxa** (Kham.) *чардайх*: *быть голым и худым*; šàgdāĕšà ӱйле *чардайтал суйх*.

шаглама/ **šàglāma** (Tunk.) *бодон гахай*: *свинья*; šàglāma namnaxa *бодон гахай алах*.

шагнаа/ **šàgnāŋ** *Тункийн буриадын овог*: *Род Тункинских бурят*.

шагнал/ **šàŋnal** (Khori., Aga., Tunk., San.), **šàgnal** (Tson., Kham.) *шагнал*: *награда, премия*; xāĕra šàŋnal *хайр шагнал*; šàŋnal xùṇexe *шагнал хүртэх*; šàŋnal aḇxa *шагнал авах*; mùŋgeŋ šàŋnal *мөнгөн шагнал*; yèxe šàŋnal *их шагнал*; // Mo. šangnal

шагнархаха/ **šàŋṇāṛxaxa** (Khori., Aga., Tunk., San.) *чих тавих*: *прислушиваться, вслушиваться*; bāĕ gèžè bāĕžà šàŋnāṛxaxa *бай гээд чих тавих*.

шагнаха/ **šàŋnaxa** (Khori., Aga., Tunk., San.), **šàgnaxa** (Tson., Kham.) *шагнах*: *награждать, премировать*; xūxiūlžè šàŋnaxa *хөхүүлэн шагнах*; odoŋγōr šàŋnaxa *одоогоор шагнах*; bātar solo šàŋnaxa *батар цол шагнах*; hāĕšāžà šàŋnaxa *сайжаасаг шагнах*; // Mo. šangnaqu

шагса/ **šàgsa**: **šàgsa buṛxaŋ** (Khori., Aga.) *Шагц бурхан*: *глиняный божок в виде головы*; gùŋgerwē dūreŋ šàgsà buṛxaŋ *дүгэрвэл дүүрэн шагц бурхан*.

шагсага/ **šàgsaγa** (San.) *хөвөндий*: *дрозд*; èrēn šàgsaγa *хөвөдий*; šàgsaγanažà žèryèdeg šàgsaγa šụbūŋ *чагсагнаж жиргэдэг шагсага* (*хөвөндий*) *шувуу*.

шагтиха/ **šàgtīxa** (Khori., Aga.) *адрах, ярдаглах*: *упрямиться, артачиться /втягивая шею, съёживаясь о маленьком человеке/*; aṛsažà šàgtīxa *ариаж адрах*.

шагша/ **šàgšà** (Khori.) *яль шаль, шалиа балиа, шалиг*: *небольшой, незначительный*; šànahaŋ mixaŋ xalūndà šàgšà ùge họńindō *чанасан мах халуун дээрээ, шалиг үг сонин дээрээ*.

шалаатай/ **šàlātāĕ** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чилээтэй, чилүүртэй*: *онемелый, одеревенелый*; šàlātāĕ uta xural *чилүүртэй урт хурал*.

шалагнаха/ **šàlaŋnaxa** (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *шалагнах*: *прикреплять шелю*; ōēmoho šàlaŋnaxa *оймс шалагнах*; // Mo. šalangnaqu

шалай/ **šàlāĕ** (Tunk., San.) *амтгүй*: *безвкусный, невкусный*; *пресный*; adahàńi mixaŋ arānda šàlāĕ bolbo, aŋγāĕ mixaŋ amtatāĕ bolbo gèžè altāĕ tāĕγāĕ abalba, xùxūi tāĕγāĕ xùḇšèlbe *адууны мах арааид амтгүй болов, ангийн мах амттай болов гээж Алтай тайгад авлав, Хөхүй тайгыг хөвчлөв.* (БМУ)

шалам/ **šàlam** (Bar.), **oloŋ** (Aga., Kham.) *олом*: *подпруга*; emēlī šàlam *эмээлийн олом*.

шалаха/ **šàlaxa** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson.) *шалах, шалгаах*: *упрашивать,*

настойчиво спрашивать; xūńi šàlaxa *хүнийг шалгаах*; // Mo. šalaqu

шалгагша/ šàlγagšà (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **šàlγagtši** (Tson.), **šilγagtši** (Kham.) *шалгагч: контролёр*; ed šàlγagšà *эд шалгагч*; // Mo. silγaγči

шалгар/ šàlγar (Tunk.) 1. *цэлмэг: ясный*; ùsgelder šàlγar ùder bāčγā *цэлмэг өдөр байлаа өчигдөр*; 2. šàlγar (Khori., Aga.) *залхуутай, нозог: надоедливо, скучно, нудно*; ùsgelder šàlγar bāčγā *өчигдөр залхуутай нозог өдөр байлаа.*

шалиха/ šàĺixa (Khori., Aga., Tunk.) *чалчих, шол шол хийх, чалчигнах: болтать вздор*; šàĺixa šàšàxa *шал шал хийж чалчих*; šàšàžēl bāčhūbi, šàĺižēl hūhūbi *чалчиж л байя, балчиж л сууя.*

шалихай/ šàĺixāč (Aga., Kham.), **dzaḇxāč** (Tson.), **nàĺixāč** (Khori.) *завхай: распущенный, распутный, разгульный, пошлый*; šàĺixāč yàbadal *завхай явдал*; šàĺixāč ùge *завхай үг, шалиг үг.*

шалихайрха/ šàĺixāčr̄xa (Aga., Kham.), **dzaḇxāčraxa** (Tson.), **hàĺixāčr̄xa** (Khori.) *завхайрах: нравственно опускаться, становиться распущенным, становиться пошлым*; hamūŋ yàbaxa šàĺixāčr̄xa hāčŋ yűmen bèšè *самуун явж завхайрах, сайн юм биш.*

шалнайр/ šàĺnāčr (Aga., Kham.) *нугас /хаалганы/: шарнир, петля*; ūdenē šàĺnāčr xàxinaxa *үүдний /хаалганы/ нугас чархрах.*

шалпагар/ šàĺpaγar (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *шаливгар: промокший и потерявший форму*; šàĺpaγar zōlóŋ *шаливгар зөөлөн*; 2. *шалхгар: обрюзгший /о человеке/*; šàĺpaγar šàra *шалхгар шар.*

шалпайха/ šàĺpāčxa (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.) 1. *шалбайх: промокать и терять форму*; šàĺpāčžà noroxo *шалбайж норох*; 2. *шалхайх*; šàĺpāčžà hūxa *шалхайж суух.*

шалшаамал/ šàlšāmal (Khori., Aga., Tunk., San.) *шалбааг: лужа; пруд; плистая вода*; uhan dalāčŋ šàlšāmal bāčxada, oŋγoŋ dāčdāčŋ oltǫ́rig bāčxada *усан далайн шалбааг байхад онгон дайдын олтирог байхад.* (БМД)

шалшаганаха/ šàlšàγanaxa (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *чалчигнах: булькать /о воде/*; uha šàlšàγanaxa *ус чалчигнах*; 2. *чалчигнах: перен. безудержно болтать, тараторить*; šàlšàγanažà panšàxa *чалчигнаж дэмий чалчих.*

шалшаран/ šàlšàraŋ (Khori., Aga.) 1. *тальтраа, тультраа: шепелявый*; šàlšàraŋ xeletē xùbūŋ *тальтраа хэлтэй хүү*; šàlšàraŋ ād šàšàg *тультраа байж чалчаа*; 2. *ээрүү: заика*; šàlšàraŋ xùŋ *ээрүү хүн.*

шалшарантаха/ šàlšàrantaxa (Khori., Aga.) *тальтраатах, тультраатах: шепелявить, сюсюкать*; xelen šàlšàrantād ōčlγogdonogüi *хэл нь тультраатаад ойлгогдохгүй нь.*

шаляаг/ šàĺāg (Khori., Aga., Kham.) *шалбааг: лужа*; xargīn šàĺāg *замын шалбааг*; šàlāγāč uha sesēr̄xe *шалбаагийн ус түсрэх.*

шамар/ šàmar (Khori.) *хуурсан гурил, бөөн: поджаренная мука /к-ой заправляют чай/*; šàmar̄tāč sāč *бөөнтэй*

цай; šámar xuḏxažá ėdixe *хуурсан гурил хутгаж идэх.*

шамарһа(н)/ šámaṛha(ŋ) (Khori.) *шамарс*: *съедобный корень*; šámaṛha urγamal *шамарс ургамал*; 2. (Aga.) *бөөн, хуурсан гурил*: *поджаренная мука /к-ой заправляют чай/*; šámaṛhatāě sāě *бөөнтэй цай.*

шампаран/ šámparaŋ (Khori., Aga., Kham., Tunk., San.) *шамбарам*: *геморрой*; šámparan tudād hūžá šádaxā bọ́lixo *шамбарам тусаад сууж чадахгүй болох*; // Mo. šamburam

шампарантаха/ šámparantaxa (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.) *шамбараммах*: *страдать геморроем*; šámparantážá úbedexe *шамбараммаж овдох*; // Mo. šamburamtuqu

шандаaһа(н)/ šándāha(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.), **šándasa** (Tson.), **šándāsu** (Kham.) 1. *шандас: сухожилия на задних ногах*; šándāha šúrbehen *шандас шормос*; 2. *шандас, тэсвэр хүч: перен. выносливость*; šándāha hāětāě *шандас сайтай*; šándāhā úzexe *шандсаа үзэх*; 3. *булчин, шормос, бяр: мускулы, мышцы*; šándāhā šáŋγaḏxaxa *булчингаа чангалах*; // Mo. sindasun

шандаaһархуу/ šándāhaṛxū (Khori., Aga., Tunk., San.), **šándāsaṛxū** (Kham.) 1. *шандсархаг, шандсархуу: жилистый*; šándāhaṛxū moŕiŋ *шандсархаг морь*; 2. *шандсархаг, тэсвэртэй: выносливый*; šándāhaṛxū búxe *шандсархаг бох*; // Mo. sindasuraqu

шаншуур/ šáŋńinūr (Tunk.) *хонгоо: колокольчик*; xelen dūtāě šáŋńinūr xeḅtūlxėyē̄ boḷibo, uŕin dūtāě šáŋńinūr untūlxáyā̄ boḷibo *хэлэн дуутай холбого хэвтүүлэхээ болив, урин дуутай холбого унтуулахаа байв.*

шарагша(н)/ šáragšá(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *шарагч/ин/: жёлтая, соловая /о масти самок животных/*; šáragšá gūŋ *шарагч гүү*; šáragšán táxiā žél *шарагчин тахиа жил*; // Mo. siraγčin

шарайд/ šárāěd *буриад нэг омог: Шарайтский род*; šárāěd omoγōě xúxūr gexede: xudansa šárāěd, axāěd šárāěd, dolōd šárāěd, tobotōě šárāěd, deldē̄ šárāěd, xagšūd šárāěd, súńid šárāěd gėžė dolōŋ xúxūr zoŋ *шарайд овгийн хохүүр гэхэд Худанц шарайд, Ахайд шарайд, Долоод шарайд, Товтой шарайд, Дэлдэй шарайд, Хагшууд шарайд, Сүнид шарайд гэж долоон хохүүр зон*; xuṛsa xutaγata xudansa šárāěd *хурц хутагатай худанц шарайд.* (УМУ)

шаралдай/ šáraldāě I (Khori.) *шармаг: сурепка, сурепица*; šáraldāěn tohoŋ *шармагийн тос.*

шаралдай/ šáraldāě II šáraldāě xarnūd *Сэлэнгийн буриадын харнууд овгийн нэг отог: Оток Харанутского рода Селенгинских бурят.*

шарашхатаха/ šáraŋxataxa (Khori.) *махсаг: нуждаться в мясной пище, испытывать недостаток в мясе, очень сильно хотеть мяса*; zunāě sag saγāŋ ėdē̄ ėdihēr šáraŋxataxa *зуны цагт цагаан идээ идсээр махсах.*

шарбууна/ šárbūna (Khori., Aga.) *бундан, буйлан: карт. черви*; šárbūnāčŋ xata *бундангийн хатан*; šárbūnār yábaxa

бундангаар гарах; šȧrbūna xōzor *бундаа хөзөр*.

шарбуунса/ šȧrbūnsa (Khori., Aga.) *аравтийн улаан дэвсгэрт*: *червонец (империал а также денежный кредитный билет)*; "a" ȕzȕg mededeggȗi, arbanāĕ šȧrbūnsa tȧńidaggȗi "a" *үсэг мэддэггүй, аравтын дэвсгэрт таньдаггүй*.

шаргагшан/ šȧrγagšȧ(ŋ) I (Khori., Aga.) *шаргачин, шарагч*: *соловая /о масти кобылиц/*; šȧrγagšȧ yȧmā *шарагч ямаа*.

шаргагшан/ šȧrγagšȧŋ II (Khori., Aga., Bar.) *шаргагчин*: *самка дзерена, антилопы*; inzaγatāĕ šȧrγagšȧŋ *янзагатай шаргагчин*; onoŋ γolōĕ ėxinde ōno xǫyǫr šȧrγagšȧŋ *Онон голын эхэнд оно, хоёр шаргагчин*. (БАД); // Mo. sirγaγčin

шарихан/ šȧŕixaŋ *Сэлэнгийн буриадын Абаганад овгийн нэг отог*: *отог Абаганатского. род Селенгинских бурят.*

шарнагар/ šȧrnaγar (Khori., Aga.) *шогногор*: *быть курносым с широкими ноздрями /о носе/*; šȧrnaγar xamaṛtāĕ xȕbȗŋ *шагнагар хамартай хүү*.

шарнай/ šȧrnāĕ *Тунхэний буриад омог*: *Род Тункинских бурят.*

шарнайха/ šȧrnāĕxa (Khori., Aga.) *шогнойх*: *быть курносым с широкими ноздрями /о носе/*; xamaran šȧrnāĕxa *хамар нь шагнайх*.

шаруухалха/ šȧrūhalxa (Khori., Aga., Tunk., San.), **šȧrūsalxa** (Tson., Kham.) *тохоорох, гаргах*: *резать, колоть*; šȧrūhalhaŋ mixa ėdēŋ *тохоорч гаргасан мах идээ*; xadamda ǫšǫxǫyō bāĕhaŋ basaγanāĕ āĕlšȧlžȧ yėrexede xonūlxa āĕlāĕn xǫńi γaγažȧ šȧrūhaldag belē *хадамд очих гээж байгаа охиныг айлчилж ирэхэд хонуулах айл нь хонь гаргаж шаруусалдаг билээ*.

шаруухa(н)/ šȧrūha(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.) *шаруус, зум, зоог*: *мясо, забитое для угощения гостей*; šȧrūha xȕndexe *зум хондох*; šȧrūha bȧŕixa *зоог барих*; šȧrūha tȧbixa *хуримын зоог тавих*; üńi xolōĕŋ yȧbāgȗi, tȕrel γaralāĕ, xuda uraγāĕ xȕŋ hāńi šȧrūha tȧbižȧ xȕndetxedeg *аль эртнээс ирээгүй, төрөл гарлын, худ ургын хүнд бол шаруус тавьж хүндэтгэдэг*.

шархигар/ šȧṛxiγar (Khori., Aga., Tunk., San.), **šȧṛkiγar** (Kham.) *шархгар, хорчгор, шавилхан*: *плохой, худой /чаще об обуви/*; šȧṛxiγar γutal *шархгар гутал*; šȧṛxiγaṛxaŋ xȕbȗŋ *шавилхан хүү*.

шархииха/ šȧṛxī̆xa (Khori., Aga.), **šȧṛkī̆xa** (Kham.) *шарчийх, хорчийх*: *иметь невзрачный вид*; šȧṛxī̆žȧ xataxa *шарчийж хатах*.

шархуу/ šȧṛxū (Khori., Aga.) *цааргалуу*: *отлынивающий, увиливающий*; šȧṛxū zaŋ *цааргалуу зан*.

шаршаганаан/ šȧṛšȧγanāŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *шарчигнаан, чахраан*: *шорох: шипение*; sāṛhanāĕ šȧṛšȧγanāŋ *цаасны шарчигнаан*.

шаршаганаха/ šȧṛšȧγanaxa (Khori., Aga.) *шарчигнах, шажигнах*: *шелестеть, шуршать*; sāṛha šȧṛšȧγanaxa *цаас шарчигнах*.

шарьяа(н)/ šȧ́ŕyā̄(ŋ) (Khori., Aga.) *ширчигнээн шаргиан: скрип, шипение*; sāxarāě šȧ́ŕyā̄ŋ *чихрийн шаргиан.*

шарьяха/ šȧ́ŕyȧ̀xa (Khori., Aga.) *шаргих, ширчигнэх: хрустеть, шипеть*; sāxar šȧ́ŕyȧ̀xa *чихэр шаргих.*

шасабша/ šȧ̀saʊ̯šȧ̀ (Tunk.) *чацавч: штаны из толстой грубой ткани*; šȧ̀saʊ̯šȧ̀ ùmdeŋ *чацавч өмд*;

шатангир/ šȧ̀taŋgir (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *шатанхай, тулэнхий: обгорелый*; šȧ̀taŋgir uraŋgi *шатанги тулэнхий*; šȧ̀taŋgirāě ùner *тулэнхийн үнэр.*

шахалдаг/ šȧ̀xaldag (Khori., Aga., Kham.) 1. *шимэлдэг: шкварки*; dotor ȱxenē̇̄ šȧ̀xaldag *дотор оохний шимэлдэг*; 2. *тосонд шарсан тарваганы мах*: šȧ̀xaldag ėdixe *тосонд шарсан тарваганы мах идэх.*

шахалта/ šȧ̀xalta (Aga., Khori.) *даруулгын чимэг: пришиваемые в среднем ряду полудрагоценные камни, кроме кораллов*; basaγadāě boloŋ exenernūdē̇̄ tōroʊ̯šọ malγāěŋ darūlγanāě γoldo xadahaŋ šürehȱ ondō šụlūnūdi darūlγāěŋ šȧ̀xalta gē̇̄šė̇ *охидын болон эхнэрүүдийн тооровч малгайн даруулганы голд хадсан шүрнээс ондоо чулуунуудыг даруулгын шахалт гэдэг.*

шаханаха/ šȧ̀xanaxa (Khori., Aga.), **šȧ̀gšȧ̀rxa** (Tson.), **šȧ̀kinaxa** (Kham.) *шагширах: стрекотать /о сороке/*; šā̄zγāě šėŋgi šȧ̀xanaxa *шаазгай шиг шагширах*; adag mū arba xubilxa, alag šā̄zaγāě xọŕi šȧ̀xanaxa *адаг муу арав хувилна, алаг шаазгай хорь шагширна.*

шахинаа/ šȧ̀xinā (Khori., Aga.) *чахраан: скрип /снега/*; sahanāě šȧ̀xinā *цасны чахраан.*

шахинаха/ šȧ̀xinaxa (Khori., Aga.), **šȧ̀šinaxa** (Tson.) *чахран: скрипеть /о снеге/*; mọŕidōě xùlō̄r saha šȧ̀xinaxa *морьдын холоор хунгар цас чахрах.*

шашаг/ šȧ́šȧ̀g (Khori., Aga., Kham., Tson.), **šȧ́l̄ūr** (San.) *чалчаа: болтливый*; šȧ́šȧ̀g xùŋ šȧ́l̄idaggē̄ *чалчаа хүн шалихгүй*; šȧ́raham mixaŋ amtan dērē šȧ́šȧ̀g ùge họńin dērē *шарсан мах амтан дээрээ, чалчаа үг сонин дээрээ.*

шашаганаха/ šȧ́šȧ̀γanaxa (Khori., Aga., Tunk., San.) *жиргэх: чирикать*; bulžụmūr šȧ́šȧ̀γanaxa *болжмор жиргэх.*

шашагар/ šȧ́šȧ̀γar (Aga., Khori.) *чидгэр: ярко-красный*; šȧ́šȧ̀γar ulāŋ xùbū̄dū̄d šȧ́dadag dūxāěγā xāěral̄ī̄ta *чидгэр улаан ховгүүдүүд чаддаг дуу аяа хайрлаач.* (БНД)

шашалдаан/ šȧ́šȧ̀ldāŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *дэмий яриа, сул хөөрөлдөөн: пустословие, болтовня*; mēl šȧ́šȧ̀ldām bolōd dū̄rē *зүгээр л дэмий яриа болоод онгорлоо.*

шашаха/ šȧ́šȧ̀xa (Khori., Aga.), **šȧ́l̄šȧ̀xa** (San.) *чалчих: болтать*; eldebēr šȧ́šȧ̀xa *элдвээр чалчих*; ol̄ī̄yė̇ šȧ́šȧ̀xa *олныг чалчих*; šȧ́šȧ̀xa šȧ́l̄ixa *шал шал чалчих*; tübi baraŋ šȧ́šȧ̀xa *дэвэн дэлхийн юм чалчих*; γazar bohōl̄ī̄ŋ yūme šȧ́šȧ̀xa *газар бүрийн элдэв эсийн юм чалчих*; šȧ̀bāěγa debʊ̯tater šȧ́šȧ̀xa *шавайгаа ханатал чалчих*; xūrāěγār šȧ́šȧ̀xa *хуурайгаар чалчих*; ùrgȱ šȧ̀lȧ̀štar šȧ́šȧ̀xa *эрүүгээ чилтэл чалчих*; ùrgȱ debdē̄d šȧ́šȧ̀xa *эрүүгээ дэвсэж байгаад*

чалчих; xūgedēr šášážá hūdag xúgšéŋ *хүүхдүүдтэй чалчиж суудаг хогшин*; šášáxa panšáxa *чалчих ярих*; úrgē delxēžé šášáxa *далан хэлээ дэлгэж чалчих*; mīŋ šášáxa *дэмий чалчих*; xeregte xereggūi yūme šášážá úge xūr γaγaxāčyi yéxe burūšādag núgel géžé úzedeg yūme *хэрэгтэй хэрэггүй юм чалчих, уг хэл гаргахыг их бурууштаадаг, нүгэл гэж үздэг юм.*

шашха/ **šášxa** (Khori.) *буглаа*: *болячка в области рта и подбородка*; šášxa γaŗxa *буглаа гарах.*

шиинглаа/ **šīglā** (Tunk.) *багахан гутаар*: *маленький налим*;

шиидхэбэри/ **šīḍxebéŕi** (Aga., Khori.) *шийдвэр*: *решение*; *постановление*; zúb šīḍxebéŕi γaγaxa *зов шийдвэр гаргах*; // Mo. sidkebüri

шиидхэхэ/ **šīḍxexe** (Aga., Khori.) *удэх*: *провожать гостя*; zam šīḍxežé úgexe *зам шийтгэж огох*; šīḍxežé mordūlxa *удэж мордуулах*; šīḍxežé γaγaxa *удэж гаргах*; // Mo. sidkekü

шиилагар/ **šīlaγar** (Khori., Aga.) *минчгэр*: *пухлый и багровый*; šīlaγar ulāŋ xasaŗtāě xúbūŋ *минчгэр улаан хацартай хүү.*

шиир/ **šīr** (Aga., Khori.), **sēreŋxe** (Tunk., San.) *чудэнз*: *спички, спичка*; šīrīn toŗxo *шүдэнзний хайрцаг*; šīra zuraxa *чудэнз зурах*; šīrāěŋ úrūl *чудэнзний хусуур*; šīrāěn táŗxi *чудэнзний толгой*; šīrār buxa tábixa *чудэнзээр бух тавих (хозор наадмын)*; māžā māžā maŋγadāě táŗxida γal ahāžáŗxiō géžé šīra zurād γāhatāě tamáxi ahāxa *маажсаар маажсаар мангасын толгойд гал асаачихлаа гэж чудэнз зураад гаанстай тамхи асаах.*

шиисгалдай/ **šīsγaldāě** (San.) *бялзуухай*: *пичуга, певчая пташка*; šīsγaldāěn dūŋ *бялзуухай дуу.*

шимжээг/ **šimdžēg** *Хамниганы овог*: *Хамниганский род.*

шимшигэд/ **šimšiged** *Хамниганы овог*: *Хамниганский род.*

ширгадуул/ **širγadūl** *Хамниганы овог*: *Хамниганский род.*

ширээдэнэ(н)/ **širēdehe(ŋ)** (Tunk.), **šérēheŋ** (Khori., Aga.), **širēdesú** (Kham.), **širēse** (Tson., Bar.) *ширээс*: *прошивка*; širēdehe hāěxantāě šérdeg *ширээс сайтай ширдэг*; // Mo. sirigedesü

шобторхо/ **šọbtoŗxo** (Khori., Aga., Tunk., San.) *шүвтрах*: *выдавливать, выжимать содержимое*; šọbtoŗžọ hāxa *шүвтарч саах*; náŕiŋ gedehe šọbtoŗxo *нарийн гэдэс шүвтрах*; ◊ úxeheŋ üńēnē xúxe šọbtoŗbo *үхсэн үнээний хөх шүвтрах*; // Mo. sibturaqu

шогууша/ **šọγūšá** (Aga., Khori., Tunk., San.) *шогч*: *остряк*; *шутник*; šọg dāxagūi xúŋ šọγūšīŋ dāěsaŋ *шог даахгүй хүн шогчийн дайсан.*

шодоог/ **šọdōg** (Aga., Khori., Tunk., San., Tson., Kham.) *хурдан морь унадаг хүүхэд*: *седок*; bī arban taba xùŗterṑ šọdōg bolžọ

yàbāhambi *би арван тав хуртлээ хурдан морь унаж явсан юм.*

шожоолхо/ šǫžōlxo (Aga.), **sụžūlxa** (Khori.) *шоохой: седелка*; tergelxe mǫŕinōě ńụŋyanda toxodog tonǫyė sǫžōlxo gexe *тэргэлэх морины нуруунд тохдог тоногийг шожоолхо (шохой) гэдэг.*

шолбо/ šǫlbo (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *шалба: частица усил. при нек-ых глаголах сильно; редко передаётся приставкой "из", "вы"*; šǫlbo sǫxixo *шалба цохих*; šǫlbo saḇšāxa *шалба цавчих*; šụhaŋ yėxe xura orūlā belēb, šụlūŋ yėxe mùnderō̄r šǫlbo sǫxiūlā belēb *цусан их хур оруулсан билээ, чулуун их мөндрөөр шалба цохиулсан билээ.* (БМД)

шолдоон/ šǫldōŋ (Khori., Aga., Tunk., Tson., San., Kham.) 1. *чалдон хэмээх Дон нутгаас ирсэн хүмүүс: чалдон*; 2. *тууч*ий: *сволочь*; чёрт; xara šǫldōŋyūd *хар тучийнууд*; xara šǫldōŋyūdī dahā *хар тучийнуудыг дээ*; < орос. *человек из Дона*

шолмо/ šǫlmo (Khori., Aga., Kham.) 1. *шулам: черт, дьявол;* xara orōlon šǫlmo *хар ороолон* шулам; 2. *хандсан үгийн утгаар: ред употр. Как дружески-фамильярное обращение к кому-л*; šǫlmo *хүн нохой хүн.*

шолморхо/ šǫlmoṛxo (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *адлах, ганирах, нохойрох: беситься, бесноваться*; šǫlmoṛhoŋ xǔn dā *нохойрсон хүн дээ.*

шолмос/ šǫlmos (Khori., Aga., Tunk., Tson.) *шулмас, шулнас: чёрт, дьявол*; šǫlmos orōloŋ *шулмас ороолон*; šǫlmos šüḏxer *шулмас чөтгөр*; šǫno ėšėgendē zǔb šǫlmos šüḏxeṇtē zǔb *чоно шигэндээ зөв шулмас чөтгөртөө зөв*; ár̄ūŋ ogtorγōě ǔŋgetē̄, andiā bandidāěŋ gegēntē̄, abγā xǔseŋ tegüsegšė̀ ayūlta solmosī̄ daragšà *ариун огторгуй өнгөтэй андиа бандидын гэгээнтэй аугаа хүчин төгсөгч, аюулт шулмасыг дарагч.* (АБМ); // Mo. simnus

шолоохой/ šǫlōxōě (Tunk., San., Tson.) 1. *нүх, сув: щель, дыра, дырка*; šǫlōxōě olxo *нүх сув олох*; 2. *сэхээ, сөгөө, ухаа: перен. проблески сознания, смышлёность*; šǫlōxōě orohо *сэхээ орох, сөгөө орох.*

шомшорхо/ šǫmšǫṛxo (Khori.), **šǫnšǫṛxo** (Aga., Kham.) *шогшрох: прищёлкивать, щёлкать*; šǫmšǫṛšǫ γasalxa *шогширч гаслах*; šǫmšǫṛšǫ dūdaxa *шогширч дуудах*; šǫnšǫlžǫ ụĺiā belē, šụbūšàlžà šǫmšǫrō belē *чоночилж ульж билээ, шувуучилж шогширч билээ.* (БМД)

шонтол/ šǫntol (Tunk.) *тоншуул: дятел*; šǫnōěŋ ėdiheŋ zeme, šǫntolōě tonšǫhoŋ modoŋ *чонын идсэн зэм, тоншуулын тоншсон мод.*

шонхо/ šǫŋxo (Khori.) *шунх: киноварь*; šǫŋxoŋ γanžūr *шунхан ганжуур*; budag šǫŋxo *будаг шунх*; budag šǫŋxon tārahaŋ yā̄yā γǫyǫ abdar gē̄šėb gexėš *будаг шунх нь таарсан яасан гоё авдар вэ гээрэй.* (БАУ); // Mo. singqu

шоодбори/ šōdbǫŕi (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.) *шоовдор: пренебрегаемый, презренный*; xudalšà xǔŋ zondo šōdbǫŕi *худалч хүн зонд шоовдор.*

шоодборилхо/ šōdbǫŕilxo (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.) *шоовдорлох: относиться к кому-л. с пренебрежением /или свысока/, презирать кого-л*; šōdbǫŕilǫžǫ ilγaxa *шоовдорлож ялгах.*

шордогор/ šǫrdoγor (Khori., Aga.) 1. *шодгор, шодон: тонкий, торчащий*; šǫrdoγor gezege *шодгор гэзэг*; šǫrdoγor hūl шодон сүүл; 2. *хохигор, чоргор: шуплый*; yē baṛhan šǫrdoγoṛxoŋ xùbūmńi *ер зайлуул чоргор туранхай хүү минь.*

шордойхо/ šǫrdōěxo (Khori., Aga.) *хохийх, чорийх: быть шупленьким /или маленьким, невзрачным/*; šǫrdōěžǫ zogsoxo *чорийж зогсох.*

шордохо/ šǫrdoxo (Khori., Aga., Tunk., San.) *шорвогдох: быть пересоленным*; dabahanīn šǫrdoxo *давс нь шорвогдох*; dabaha xebel šǫrdoso ~ *давс хийвэл уустал.*

шорногор/ šǫrnoγor (Khori., Aga.) *шомбогор: остролицый /о человеке/; остромордый /о собаке/*; šǫrnoγor ńūṛtāě xùbūŋ *шомбогор нүүртэй хүү.*

шоро/ šǫro (Khori., Aga.) *үйл лай, тотгор, эз: несчастье, беда*; šǫro ùzōgüi hā žàṛyalāě amta medexegüi *үйл лай үзэгүй бол жаргалын амтыг мэдэхгүй*; zolo šǫro xǫyǫrōě àĺiŋ xab *аз эз хоёрын аль нь бол.*

шорой/ šǫrōě (Khori., Aga., Kham.), **šǫrō** (Tson.) *шороо тоос: пыль, мусор*; šǫrōě tōhoŋ *шороо тоос*; *шороо: почва, грунт*; mū buxa tàŕxidā šǫrōě sasaxa *муу бух толгойдоо шороо цацдаг*; nùxèŕīyė nùxerēren, altīyė šǫrōěγōron *нохрийг нохроор нь, алтыг шороогоор нь*; ulān šǫrōěyōr ōěmūlba, xara šǫrōěyōr daražàṛxiba *улаан шороогоор үймуулав, хар шороогоор дарчихав.* (БМУ); // Mo. sirui

шоройдохо/ šǫrōědoxo (Khori., Aga., Tunk., San.) *шороодох: пачкать землей*; ùbdegē šǫrōědoxo *овдгоо шороодох (барилдаад унах)*; // Mo. siruyidaqu

шортоо/ šǫṛtō (Khori., Aga., Kham.) *дэмий хоосон: хий, талаар: зря, напрасно, попусту*; panšàhār šǫṛtō hula halaxàšńi *ярьсаар дэмий хоосон хоцрох нь*; 2. *ялгаагүй, адилхан: равнозначный*; ùne medexegüi xùnde ùnege bulγan šǫṛtō *үнэ мэдэхгүй хүнд үнэг булга ялгаагүй /хэрэггүй/*; xele bǫĺi šǫṛtō *хэл бай адилхан*; 3. *хохиндоо: безрезультатно*; šǫṛtō ùlexe *хохиндоо (хоосон) үлдэх /хоцрох/*; īžė yàbāšàm orōědō mīŋ šǫṛtō *ингэж яваа минь огтоос ер нь биш.*

шорхойхо/ šǫṛxōěxo (Khori., Aga., Tunk., San.) *шовойх, шогнойх: торчать, громоздиться*; olon zonōě sōγūr buŕād malaγāěŋ orōě šǫṛxōěžǫ bāěγagšàhaŋ *олон улсын дундуур буриад малгайн орой шовойж байж билээ.*

шугшагар/ šụgšàγar (Khori., Aga.), **tšụgtšàγar** (Kham.) *уруу царайлсан: имеющий понурный; вид*; šụgšàγar šàrāě *уруу дуруу царай*; šụgšàγar ńūr *уруу царайлсан нүүр.*

шугшыха/ šụgšīxa (Khori., Aga.), **tšụgtšīxa** (Kham.) *уруу царайлах, бээцийх, элгээ тэврэх: ёжиться, быть понурым, притихнуть*; šụgšīžà hūxa *уруу царайлж суух.*

шудал/ šụdal (Aga., Khori.) *судал: кровеносная артерия*; šụdal bàŕixa *судал барих*; xīn šụdal *хийн судал*; // Mo. sudul

[illegible] Khwāja Agha [illegible] Mr. Smith.

[illegible] Khwāja Agha Jack Sir Sir Khwāja Ismā'īl [illegible] Mr. Sullivan.

[illegible] Khwāja Agha Ismā'īl [illegible] Mr. Sullivan.

[illegible] Khwāja Agha Jack Mr. Khwāja Ismā'īl [illegible] [illegible] [illegible]

сүүлтэй. бор улаахан чухам манийг захиран суусан цуутай хэргэмтэй барон даа. (БАД)

шурьяха/ šu̯ŕyàxa (Khori., Aga.) 1. *хоржигнох, шоржигнох, шорчигнох: журчать*; γoŗxonōĕ šu̯ŕyàxa dūŋ *горхи шорчигнох дуу*; 2. *довтолгох: нестись /или мчаться/ с большой скоростью*; mo̯ŕitǫyō̄ šu̯ŕyàxa *морьтойгоо довтолгох.*

шуу/ šū I (Aga., Khori.) *зуу зуу: междометие, служащее для подзывания коз*; yàmāyė šū šū gėžė dūdaxa *ямааг шуу шуу (зуу зуу) гээж дууддаг.*

шуу/ šū II (Khori., Aga.) *цуу: частица усил. при глаголах совершенно, совсем*; šū so̯xixo *цуу цохих*; šū tataxa *цуу татах*; šū esxexe *цуу эсгэх.*

шуудаха/ šūdaxa (Khori., Aga., Kham.) *шорвогдох: быть насыщенным солью*; šūdaštar dabahalxa *шорвог болтол давслах*; šùltē̄ ėdē̄nē̄ dabahan šūdāhān mā̄ŕilda bōhom barāĕγar xėžė šànāhā šūdān àŕilxa *шөлтэй хоолны давс нь шорвогдвол нь маарилд боосон тутарга (цагаан будаа) хийж чанавал шорвог нь арилна.*

шуумайха/ šūmāĕxa (Khori., Aga., Tunk., San.) *довтолгох, шуурхайлах: устремляться, бросаться вперед*; nàŕiŋ xargī̄n tōho tatūlan šūmāĕhaŋ molor erdėńite mo̯ŕiŋ xůleg *нарийн харгуйн тоос татуулан довтолгосон молор эрдэнэт морин холөг.*

шуумар/ šūmar (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *шаламгай, гавшгай, түргэн: быстрый, проворный, расторопный, поворотивый, шустрый*; šūmar tůrgeŋ *гавшгай түргэн.*

шуумгай/ šūmγāĕ (Tunk.) *түргэн: быстрый, подвижный, провдоный, расторопный; поворотливый*; teŋgėŕi xolo gexede texėŕixe naraŋ šūmγāĕ yüme, tegše zalūb gexede ůtelxe nahaŋ šūmγāĕ yüme *тэнгэр хол гэхэд буцах нар түргэн юм, тэгш залуу билээ гэхэд өтлөх нас хурдан юм* (БАД)

шуурхай/ šūŗxāĕ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *цуурхай: разорванный*; šūŗxāĕ ama *цуурхай ам*; šėxī̄n xo̯yo̯r xurγa tuxāĕ šū tatahaŋ šūŗxāĕ ėmi *чихийг нь хоёр хуруу орчим цуу татсан цуурхай им*; // Mo. čuγurqai

шууяан/ šūyā̄(ŋ) (Khori., Aga.), **šūgā̄ŋ** (Tson.) *шуугиан: шум, гам, гвалт*; šūyā̄ γaγaxa *шуугиан гаргах*; šūyā̄ tataxa *шаагиан татах*; xūyē̄n šūyā̄ŋ *хүүгээн шуугиан*; šā̄yā̄n šūyā̄ŋ *шаагиан шуугиан*; šūyā̄ŋ důžėrō̄ŋ *шуугиан дөжрөөн*: šūyā̄n dàŕyā̄ŋ *шуугиан даргиан*; xōěto žàlγāěŋ ėxinde xo̯ńinōĕ šūyā̄ŋ taharnagūi, xuda Sandanāĕ xotondo xu̯ŕimšànāĕ šūyā̄n taharnagūi *хойт жалгын эхэнд хонины шуугиан тасарсангүй, худ Самданы хотонд хуримчдын шуугиан тасарсангүй.* (БАД); // Mo. suugiyan

шууяха/ šūyàxa (Khori., Aga.), **šūgixa** (Tson.) 1. *шуугих: шуметь, галдеть*; xūged sūyàxa *хүүхэд шуугих*; ōĕ modonōĕ šūyā̄hā hàĺxiŋ xůdelxe *ой мод шуугивал салхи ходолно*; 2. *шунгинах, жунгинах: свистеть /о пуле, стреле/*; homo šūyàxa *сум шунгинах*; 3. *шуугих: шуметь, звенеть /в ушах/*; šėxemńi šūyàna hāěŋ xelne xůgū, mū xelne xůgū *чих минь шуугиж байна, сайна хэлж байгаа бол уу, муу хэлж байгаа бол уу?* 4. *шуугих, шагшрах: перен. греметь /о славе/*; nere aldarī̄n magtàžà olōrō šūyàxa *нэр алдрыг нь магтаж олноороо шуугих*; // Mo. šuugiqu

[illegible] jigwiba (Khori Aga) [illegible] (Iser Khori) [illegible] [illegible] [illegible]

xùnē nōčr, mulγū xùnē šülheŋ *муу хүний нойр, мулгуу хүний шүлс*; // Mo. sílüsü

шүлшэггүй/ šülšėggüi (Khori.) *хуудуу, хуумгай: легкомысленный, непутёвый*; šülšėggüi zaŋ *хуумгай зан.*

шүлэг/ šüleg (Tunk.) *залуу, идэр: молодой*; šüleg zalū *идэр залуу*; šüleg nahaŋ *идэр нас*; šüleg zalū nahandā hurī̄s sā̄šàŋ hurγūlídā *идэр залуу насандаа сураач цааш нь сургуульдаа.* (ЁНД)

шүлэ(н)/ šüle(ŋ) (Khori., Aga.) *шөл: суп, бульон, мясной отвар*; šülō̄r sadadag, tùlō̄r bàyàžàdag *шөлөөр цадаж, толоор баяжина*; mixanāě šüle *усан шөл*; šülenē̄ xọńiŋ *шөлний хонь*; uhan šüle *усан шөл*; šüle γaŗxa *шөл гарах*; boro šüle *хар шөл*; talxatāě šüle *гурилтай шөл*; pidxaγar šüle *лагалдсан шөл*; ńėdxeltē̄ šüle *нитгэлтэй шөл*; xōhon šüle *хоосон шөл*; orōhonōě šüle *хоц будааны шөл*; ùtelserō̄ hanā oroxgū̄i, busaltarā šüle oroxogū̄i *отолтлоо ухаа орохгүй, үлтэртлээ шөл гарахгүй*; ◊ šėne šüle ūxa *шинэ шөл уух (тэнхрэх)*; šübegī̄ŋ ùzū̄rte šüleŋ gē̄šė šū̄der *шовгний үзүүрт шөл гэгч /шүүдэр/*; // Mo. šölü

шүмэгэр/ šümeger (Khori., Aga., Tson., Tunk., San.) *шомбогор: остроконечный, острый и узкий /напр. о морде/*; šümeger zērde *шомбогор зэрд.*

шүш/ šüŋ (Khori., Aga.) *агуурс, шүшиг: общее название предметов, вкладывавшихся в субурган*: agī̄n sayān dasaŋ altaŋ tabaŋ γanžàŗtāě, altan taban γanžàrī̄n altarmal peldeŋ šüntē *Агын цагаан даган алтан таван ганжиртай, алтан таван ганжир нь алталмал пэлдэн шүшигтэй.* (ДСМ)

шүнтэгэр/ šünteger (Khori., Aga.) *шонтгор: вытянутый, остроконечный, заострённый, осиромордый /о собаке, лисице и т. п/; остролицый /о человеке/*; šünteger xamaŗtāě xùbū̄ŋ *шонтгор хамартай хүү*; šünteger γutal *шонтгор гутал*; // Mo. šöntüger

шүнхэг/ šüŋxeg (San.) *худрийн заар: кабарголая струя как лекарство*; šüŋxeg šėŋgēxe *худрийн заар шингээх.*

шүрбэгэр/ šürbeger (Khori., Aga.), **šȯrbȯgȯr** (Tunk., San., Tson.) *шоровгор: длинный и жидкий /о бороде/*; šürbeger haxaltāě ùbegeŋ *шоровгор сахалтай овгон*; 2. *хавчгар: поджарый*; šürbeger turaŋxāě *хавчгар туранхай*; // Mo. šörbüger

шүрбэнэ(н)/ šürbene(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.), **šürbese** (Tson.), **širbùsȯ** (Kham.), **šürmùhù** (Bar.) *шормөс: жила, жилы сухожилие*; habagšà šürbehe tomoxo basaγaŋ xùnē dùre *сүвэгч шормөс томох нь охин хүний дөр*; tàximāě šürbeheŋ *махимын шормос*; šürbehe tataxa *шөрмөс татах*; šürbehe nanšàxa *шормөс балбах*; bugī̄n sürbehe nanšàžà bulaγan daxa ọyọxo *бугын шормос балбаж булган дах оёё*; // Mo. sirbüsün

шүргэ/ šürge I (Khori., Aga.), **širgù** (Kham.), **šörgȯ** (Tson.) *шорог: частокол, тын, плетень*; šürgeŋ xašā *шоргон хашаа*; šürge xüšėxe *шорог хоших*; ụlā̄hār šürge xüšō̄d, terēnē ùxerē šábāhār šábaxa *улиасаар шорог хошоод, түүнийгээ үхрийн шаваасаар шавах.*

шүргэ/ šürge II (Khori., Aga., Kham.), **šörgȯ** (Tson.) *шөрөг, хамаг, хамардай: надеваемый на телят, чтобы не сосали*

коровy; burūγāĕ šürge *бярууны шорог*; // Mo. šörge

шүү/ **šū** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **tšū** (Tson., Kham.) *чүү, чох: возглас, которым понукают лошадь*; šū gēd šȧ̀bxadaba *чүү гээд ташуурдав.*

шүүбэри/ **šūbėŕi** (Aga., Khori., Tunk., San., Tson., Kham.) 1. *хожил: вы игрыш*; šūbėŕē tōloxo *хожлоо тоолох*; 2. *шүүвэр: нажива, барыш*; bōsōtōĕ xārṭ̄ṇ šūbėŕi *бооцоотой хозрийн шүүвэр*; // Mo. sigübüri

шүүдэбшэ/ **šūdeb̰šė** (San.) *ямаан соохий: охотничья обувь, голенища которой связаны из козьей шерсти (надзевается в сырую погоду)*; šūdeb̰šė ümüḏheŋ anšäŋ *ямаан соохий омссон анчин.*

шүүдэнгы/ **šūdeŋgī̄** (Aga., Khori.) 1. *шүүрхий: мясо, сваренное с кровью*; xalta dutū bolγōd zo̰rūta ulān šūhetē̄gēr γaryahaŋ šūdeŋgī̄ mixaŋ *халти дутуу болгоод, зориуд улаан шүүстэйгээр гаргасан шүүрхий мах*; 2. *дүйнгэ: придурковатый, бестолковый*; šūdeŋgī̄ tȧŕxitāĕ *дүйнгэ толгойтой.*

шүүлинкин/ **šūliŋkiŋ** *Хамниганы овог: Хамниганский род.*

шүүмэг/ **šūmeg** (Khori., Aga., Tunk., Tson.) *аарцны таар /уут/: мешок из холста /для отцеживания арцы/*; šūmeg̰tē̄ ārsa *таартай аарц.*

шүүр/ **šūr** (Aga., Khori.) *цагаан мод: черочка*; šūr šėdexe nādaŋ *цагаан мод хаях хэрэгтэй*; šūr bėdiṛžė olhoŋ xùŋ ōhedē̄ŋxiḍ̰tē ügelsehēr, ōrēŋgē talāĕŋ huryāγāĕ uzūr tonšo̰xodo šūhende tōldog yüme *цагаан модыг эрж олсон хүн оорсдийнходтоо дамжуулсаар, өорийнхөө талын шургаагийн уззуурыг тогшиход шүүсэнд (хожсонд) тооцдог юм.*

шүүрэгшэн/ **šūreg̰šėŋ** (Aga., Khori.) *шагай шүүрэх сум, хөө хуяг: небольшая металлическая сетка*; šūreg̰šėnē sexe dē̄šėn xȧ́yād, terenēŋgē hō̄rgō̄ būxāĕn ùrdižė, šėrdeg dērėxi šaγāĕhā šȧ́dalāĕŋγā zergēr habardažȧ́ abād, šȧ́γāĕ aḍ̰xahaŋ γarā delgēžė šūreg̰šėnē todožo̰ abdag *сумаа чанх дээш нь хаяад, түүнийг бууж ирэхээс нь орсоод, ширдэг дээрх шагайнаас болуужсийн хэрээр хамж аваад, шагай атгасан гараа дэлгэж сумаа тосож авдаг.*

шүүһэ(н)/ **шүүс**: *харчи, пища*; *довольствие*; dē̄ši oronōĕ düšėn dürben teŋgėŕī̄ŋ dürbėńi šūhetē̄ teŋgėŕi, düšėnī̄n zerĺig teŋgėŕi gelē̄le *дээш орны дөчин дөрвөн тэнгэрийн доров нь шүүстэй (тахил тайлга тавьдаг) тэнгэр, дөч нь хангал тэнгэр гэлэйл* (БМД); 2. *шим шүүс: сок, сироп, подливка*; xagda ùbeheŋ žȧžȧlād ùzexede šėme šūhetē̄hā xōltōĕ *хагд өвс жаажлаад үзэхэд шим шүүстэй бол хоолтой*; // Mo. sigüsün

шүүшэ/ **šūšė** (Tunk.) *цүүц: долото*; šūšē̄r šūšėdexe *цүүцээр цүүцдэх.*

шэб/ **šėb** (Khori., Aga., Tunk., San.) *тас, таг: усил. сл. очень, крепко*; šėb xaraŋxī̄ *тас харанхуй*; šėb dülī̄ *таг дүлий*; ńüdō̄ šėb ȧńixa *нүдээ тас аних*; tolγōĕγō šėb bùtūlxe *толгойгоо таг битүүлэх*; ū̄de ùrxē̄ šėb xāxa *үүд өрхөө таг битүүлэх*; šėb balāĕ *шал балай*; šėb bùtū̄ *таг битүү*; šėb hoxor *таг сохор*; šėb šėmē̄güi *чив чимээгүй, таг чимээгүй.*

шэбхэ/ šėḇxe I (Khori., Aga., Kham., Tunk., San.) *тугжээ: крючок /у двери, окна/, задвижка*; soŋxī̆n šėḇxe *цонхны тугжээ*; ūdenē̆ šėḇxe *үүдний тугжээ*; 2. *шор: тоненькая палочка, при помощи которой закупоривают бараний желудок, заправелнный кровью*; xọńinōē̆ xotodo šụḏxahaŋ šụhanāē̆ aḏxaṛxagūin tula amharāēn bùxeldeg náṙiŋ modoŋ šėḇxe *хонины ходоодонд цутгасан цусыг асгаруулахгүйн тул амсрыг нь тэвхэддэг нарийн модон шор (шэбхэ)*; 3. *тэвх: палочки для закрепления шкуры*; arahanāē̆ xōēto ɣodonūši ɣasūda toryōdog modoŋ šėḇxe *арьсны хойт годыг гадсанд торгоодог модон тэвх.*

шэбхэ/ šėḇxe II (Khori., Aga., Tunk., San.), **šėbke** (Kham.) *шивх, отог: прошлогодний навоз*; šėḇxe sō hūhaŋ xùŋ šėḇxī̆n ùner medexegüi *шивхэн дотор суусан хүн шивхний үнэр мэддэггүй.*

шэбхэ/ šėḇxe III (Khori., Aga., Tson.), **šėḇke** (Kham.) *хөрзөн: уплотнившийся навоз, назём*: šėḇxe tüĺixe *хөрзөн түлэх.*

шэбхэдэхэ/ šėḇxedexe (Khori., Aga., Kham., Tunk., San.) *тугжих: закрывать на крючок /дверь, окно и .тд./*; ūde šėḇxedexe *хаалга тугжих*; 2. *тэвхдэх: приподнимать палочкой*; xọńinōē̆ haṛxin-saɣāēyė hāēsa uɣāɣād zaḇhaṛtan žėžėxenēr tataham mixa xėžė amharī̆n bùtūleŋ modōr seḇxedēd šánadag *хонины сархинагийг сайтар угаагаад завсарт нь жижиглэж татсан мах хийж амсрыг нь битүүлэн модоор тэвхдээд чанадаг.*

шэбшэгэр/ šėḇšėger (Aga., Khori.) *чивчгэр: грациозный*; šėḇšėger šėḇšėger ulānī̆n šėnexen tamaɣatāē̆ bolšọŋxōē̆, seḏxiltē̆ ɣansaxaŋ basaɣamńi sexeyē̆ xelexe boĺšọŋxōē̆ *чивчгэр чивчгэр улаан нь шинэхэн тамгатай болчихжээ, сэтгэлтэй ганцхан охин минь шийдвэрээ хэлэхээр болчихжээ.* (БАД)

шэбшэн/ šėḇšėŋ: šėḇšėŋ baryа *Чивчин барга: Баргутский род*; šėḇšėm bargī̆ŋ unaɣa *чивчин баргын унага.*

шэбшээхэй/ šėḇšē̆xē (Tunk.) *нугасны ангаахай: утёнок*; šėḇšē̆xēn dàĺi *нугасны ангаахайн далавч.*

шэбэ/ šėbe (Khori., Aga., Tunk., Bar., San.), **tšibi** (Tson., Kham.) *чив: половой орган*; noxōēŋ šėbe *нохой чив*; // Mo. čibi

шэбэр/ šėber (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *шивэр: чаща, густой лес*; šėber šėreŋgi *шивэр ширэнгэ.*

шэбэргэл/ šėbergel (Aga., Khori.) *шигэрмэг: украшение замужней женщины из обтянутой черным баркатом бересты с серебряными заклепками и пришитыми между ними кораллами*; xara xileŋgēr büŕiheŋ xaḇtaɣar ūihen dēre mùŋgùn tobọŕūlɣa boloŋ šürenūši helgūleŋ xadahaŋ, xọyọr hanšágtā darūlɣahā šágtaɣalan zūdeg hamaɣadāē̆ ɣọyọl šėbergel gėžė neretē̆ *хар хилэнгээр бүрсэн хавтгай үйсэн дээр мөнгөн товруу болон шүрнүүдийг сэлгүүлэн хадсан, хоёр санчигтаа даруулганаас сэнжлэн зүүдэг эхнэрүүдийн гоёл шивэргэл (шигэрмэг) гэж нэртэй.*

шигш/ šėgšėg (Khori., Aga.) *шэгшэг, өнцөг, булан, хушуу: конец, уголок;* ůŋxīn šėgšėg *верхний хушуу;* šėgšėg bėŕē šėmegtī šėzė tůges dasam bāěna *өнцөг бүхэндээ шинэ тогс дуган байна* (БМУ); ėžė můŋxe xānāě xamag můŋgům barūm urda šėgšėgte tūšūlžė *эцэг эхийн минь хамаг мөнгөн баялгийн бараан урд буланд тушаалж* (БМУ)

шигшдэh(л)/ šėgšėdehe(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.), šėgšėdese (Tson.) *шигшдэс: отсев, отруби;* nūŕhenē šėgšėdeh *нарийн шигшдэс.*

шигцгэмэл/ šėgedxemel (Khori., Aga., Tunk., San.), šėgesxemel (Bar.) *шигтгэмэл: инкрустированный, вонзённый, погружённый;* nōōē nōhon sōn šėgedxemel xášág *хонины ноосон дотор шигсэн хорхой;* 2. *инкрустированный;* šėgdxemel šėgedxē *шигтгэмэл шигтгээ;* Mo. sigidkemel

шигдхэ/ šėgedxē (Khori., Aga.), šėgedkē (Tunk.), šėgsegē (Bar.), šėgtegē (Tson.) *шигээс: украшения из драгоценного камня;* ůůū šėgedxētē beheĺig *оюу шигтгээтэй бөгж;* // Mo. sigidkege

шидi/ šėdi (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.) *шид: волшебство, чары, колдовство;* ėdi šėdi *ид шид;* // Mo. sidhi

шидит/ šėdite (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.) *шидэт: магический, колдовской;* šėdite moŕiŋ *шидэт морь;* šėditeloxoŋ *шидэт үлгэр;* // Mo. siditü

шэдэрхэ/ šėdeŗxe (Khori., Aga.) *шиврэх /бороо байсхийгээд шиврэхийг/: моросить, накрапывать, падать редкими каплями;* xire xire bolōdle žā žāxam borō šėderne *хир хир болоод л, жаал жаахан бороо шивэрнэ.*

шэжэ/ šėžė (Tunk.) *ид, шид: колдовство, чары;* šėžė gūilgexe *ид шид үзүүлэх;* šėžė xaba *ид хав;* ab šėžė *ав жив;* šėžė xàyàxa *шиж хаях;* bōgē šėžė *бөөгийн ид;* // Mo. siji

шэлбэhэ(л)/ šėlbehe(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *шилмүүс: хвоя;* xataž̀a unahaŋ šėlbehenūši tūĺišė bolγodog bāěγā *хатаж унасан шилмүүснүүдийг түлш болгодог байсан;* šėlbūr ůnder modondo šėlbeheŋ yūnē tuhatāě yūm *шилбүүр өндөр модонд шилмүүс юуны тустай вэ?* (БАД); 2. šėlbeheŋ (San.) *шилуха от кедровых шишек;* naraham modonōě šėlbehende nandiŋ γọyọxoŋ xůxī bāěna, nahatāě aba ėžīnemē namāěγā hanaž̀a hūŕγābagta *нарсан модны шилмүүсэнд нандин гоёхон хөхөө байна, настай аав ээж нар маань намайгаа санаж суугаа болов уу даа.* (БАД)

шэлдэрхэ/ šėĺdėŗxe (Tunk.) *халтирах: скользить;* xaltad gėšxēd šėĺdėŗxe *хальт гишгээд халтирах.*

шэлүүhэ(л)/ šėlūhe(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.), šilūse (Tson.), šilūsů (Kham.), šūlūhů (Bar.) 1. *шилүүс: рысь;* šėlūhe aŋnaxa *шилүүс агнах;* šėlūhenēmnē ėdēlse šėreŋgiŋ xůbšīŋ ọyōŋto, šinī minī zuγālsa šėremxen taŋxāěŋ xàŕūlγa *шилүүсний маань идэш ширэнгэ хөвчийн ёроолд, чиний миний зугаалц ширмэн тахын хариулга (шимийн архи).* (БАД); 2. *шилүүсэн: рысий;* šėlūhen daxa *шилүүсэн*

дох, ѣсйбвем эналяўѣ шаггүсэн шагсай, хаўіэ тіпмўіҗ ўдеэдс хаўіп шгіҗ хўдвѣ, ѣсйпсэдсп тіпмўіҗ ўдеэдс ѣсйбвем шгіҗ хўдвѣ харийи гэнэхгэйи үүэмо хошуи нүдэрга хийсэн, шарлэн гэнэхгэйи үүэмо шаггүсэн нүдэрга хийсэн. (МНД); // Mo. siligbüi

шэнэ/ ѣсйпе (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *шин. сот.; вогўкўѣ ѣсйпе шэнэн шин, ѣсйпе ѣйбеҗ шин шүүс,* 2. *шин, мэдэгдэх. питательность, дйбаҗ үйлиҗ ѣсйпѣ багаха зүсэг гэмээ шинээ бэрнэ, // Mo. sine-e*

шэнэгсэн/ ѣсйпбеҗ (Aga., Kizri.) *орох тариочин. семейский, bixel dëbëlëlë ѣсйпëвеҗ дех сүрэн өгөгдэгсэй эрэс бойшон.*

шэнэ/ ѣсҗ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *чин. обозначает предельную степень того, что выражено следующим за ним сущ., прил., гл., ѣсн зүўіҗ чин ээриг, ѣсн ѣрdагуа чин шүдэргэ, ѣсн bata чин. болг, // Mo. ѣiŋg*

шэнгы/ ѣсҗдҗ (Khori.), **ѣсҗуі** (Aga.), **ѣіҗдҗ** (Kham.) *шиг. как, словно, точно, вроде,* unaggàl moŋnöëm uzaŋan ẓoŋō ülahā bāhaŋ uhaŋ ѣсҗдҗ *унасан моринд мань унагэн жороо уухаяс бүүсан ус шиг.* (БАД); ëlë tarbáźi xoŋoŋ ѣсҗдҗ éŋyëldeŋ ëlideg ѣрbūŋ úgī, ézī aba xoŋoŋ ѣсҗдҗ eŋxergeŋ xāéraldag xūŋ úgī *эгээ, тарлаяс хөёр шиг эргэлдэн эхидэг шувуу үгүй, эгэс аав хөёр шиг энхрийлэн хайрладаг хүн үгүй* (БАД); suglaŋhan šāŋāë ѣсҗуі olom bol, sula altan ѣсҗуі úggintë bol *нүгэрсэн шагай шиг олон бол, цул алт шиг өнгөтэй бол.* (БАЕ)

шэнгишэхэ/ ѣсҗдҗdeхе (Khori.) *шидэх. бросать, кидать;* ѣсҗдҗdeheŋ ѣрūŋ *шидэн чулуу.*

шэнгэрэм/ ѣсҗдҗеҗ (San.), **ѣсҗдҗеҗ** (Tunk.), **ѣсҗдҗеҗ** (Aga.) *бүрээлэг. шалга хэлэнгэ сереэ (гүүлэг гэдрэлэг, зэлэ шаўіга тэмэс үй adiŋcaŋë хагасан хэлэнгэ), насалаўё ѣсҗдҗеҗ хүүгэ хёёр ẓal ёлёёлэг үлгэ эрэс үнэх ёгүүл өлөөр одууна хэлсэн хэлэл, нэрэлэ бүрээлэг хөёрэг гэйсэ гэл ойлгож ял.*

шэнгэс/ ѣсҗдҗе (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **ѣсҗдҗе** (Tsen., Kizan.) *шилэг. усэлгэсэн, гэлэн: ѣсҗдҗе хёёё хөлө шилэг сэйлэй хэлэ. // Mo. siŋgeše*

шэнгэдэ/ ѣсйбйі (Tunk.) *шилэг. сойсогдох, хэлбэл шүгэёё ѣсйбйі ёйгйеле хүүгэн эгэлэгэ шилэг бүүлэг.*

шэнгэсэ/ ѣсйіse (Aga., Khori., Tunk., San., Tsen., Kizan.) *үлэл бүүлэй. самовар, ѣсйіsix ѣйіеҗ үлэл бүүлэйе шэг, ѣсйіse тāйка үлэл бүүлэй ээрэх.*

шэнэрхэ/ ѣсҗеҗхе (Khori., Aga., Tunk., San.), **ѣсҗеҗхе** (Tsen.), **ѣсҗеҗкй** (Kham.) 1. *чанэрх. мань, бэлэн; ѣсҗеҗѣё ёбеҗхе чанэрх өөдэх,* 2. *чанэх. чрезвычайно усилений признак кроме ним можно с грубым; хіпій ѣсҗеҗхе хэл чанэх. // Mo. ёiŋkrëkü*

шэнэхэ/ ѣсҗеҗе (Aga., Khori., Tunk., San.) *хэлэлцэлэх. сопоставлять; чанэрлэх, arbaŋ hara atalŋada ѣсҗē hem, xoŋōŋ harada xolōdxodo ѣсҗē hem орчин сар сэлгэлэнэ хэлэлцэлсэн бишэ, хорин сар хорлон довор хорлойсон бишэ.* (БМД)

шэнэлэн/ ѣсҗеће(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.), **ѣсҗеѕе** (Khan., Tsen.), **ѣсҗеће** (Bar.) *шилэг. настоящий; ѣсҗеће modoŋ шилэг мод, bura ulān ѣсҗеће ŋ бух улаан шилэг, ahāë tāŋŋāŋ arada āźāŋar ulān ѣсҗеће ŋ* [illegible]

xūrílden dùrbe mùsehēn dùrbem malγāětāě xadāhār xadažà oŗxibo *Алтай тайгын ард дэлгэр улаан шинэсний ар хууш талд нь дөрвөн мөчөөр нь дөрвөн толгойтой хадаасаар хадаж орхив.* (БМУ); šènehenē xoltohōěyè xèžèg ùbšè aryalxa, xalūńi daraxa, xumxā aryalxada xeregeldeg *шинэсний халтсыг хижиг өвчин аргалах, халууныг дарах, хамхаа аргалахад хэрэглэдэг*; // Mo. sinesün

шэнэлээшэ/ šènelēšè (Aga., Khori.) *шинэхэн амраг: любовник*; šèlī̆ŋ xargī̆ zurāěnal zurāěnal, sergedxim xùleheŋ duhalnal duhalnal, šènelēšètèyē ūlzaxī̆yè xùsenem xūlēnem sēžèŋxen zùŗxemńi tesnegūi, tesnegūi *шилийн харгуй зурайна л урайна л, шүзган дахийн минь хөлс дусална л дусална л, шинэхэн амрагтайгаа уулзахыг хүснэм хүлээнэм, цээжхэн зүрх минь тэсэшгүй нь тэсэшгүй нь.* (БАД)

шэрдэхэ/ šèrdexe (Khori., Aga.) *будах: окрашивать, окрашенный*; muxàĺig šèrdexe *мухлаг будах*; xùxe šèrēr šèrdexe *хөх будгаар будах*; // Mo. sirdekü

шэринхэ/ šèrī̆xe (Khori., Aga.), **žèŕī̆dexe** (Tson.) *болгоомжилох, айх, эмээх, төвөгшөөх: опасаться, остерегаться, побаиваться*; àyàgūiŗxèžè šèrī̆xe *аягүйржж болгоомжлох.*

шэринхэбтэр/ šèrī̆xebter (Khori.) *ичгэвтэр. ичгүүртэй, жигшүүртэй: постыдный, позорный*; šèrī̆xebter mūxāě ùge *ичгүүртэй муухай үг.*

шэртэhэ(н)/ šèŗtehe(ŋ) (Khori., Aga., Bar., Tunk., San.), **širtese** (Tson., Kham.) *өргөс: колоза*; γaŗtā orohoŋ šèŗtehī̆yè abxūlxa *гартаа орсон оргосийг авхуулах*; // Mo. sirtesün

шэрхи/ šèŗxi (Khori., Aga., Tunk., San.), **šèrki** (Kham.) *даамгай, тэсвэртэй, олчир: выносливый*; šèŗxi xùbūŋ *тэсвэртэй хүү*; xūite nōětondo šèŗxi *хүйт нойтонд өлчир.*

шэршэжээрниг/ šèŗšèžērńig (Khori., Aga.), **šèŗtēĺineg** (Tunk., San.) *бөгтөг, нуруувч сур /морин тэрэгний/: через-седельник*; šèŗšèzērńig tataxa *бөгтөг татах.*

шэршэн/ šèŗšèŋ (Khori., Aga., Tson., Tunk., San.) *будагчин: маляр*; šèŗšèŋ xùŋ *будагчин хүн*; šèŗšènē mergèžèl *будагчингийн мэргэжил*; // Mo. sirčin

шэрэ/ šère (Khori., Aga.) *будаг: краска*; ulān šère *улаан будаг*; šèrtē mùŋgeŋ emēlē šèdī̆ši sāšàŋ moŕindō šülùg zalū nahandā hurī̆ši šāšàn huryūĺidā *будагтай мөнгөн эмээлээ тохооч цааш нь моринdоо, шилдэг залуу насандаа сураач цааш нь сургуульдаа.* (ЁНД); // Mo. sir

шэрээдэhэ(н)/ šèrēdehe(ŋ) (Aga., Khori.) *ширээдэс: металлические искры (при ковке)*; šèrēdehetēlē ulāŋ γalāěŋγāla ụńin dēren busalγahaŋ, šèrem tùmùr toγōnōěŋγō ọxin dēren busalγahaŋ ādar saγāŋ uγālā yühe domnoŋ hamarnab *ширээдэстэй л улаан галынхаа л дөлөн дээр нь буцалгасан, хүрэл төмөр тогооныхоо охин дээр буцалгасан аадар цагаан угаалаа ес домнон самарнам.* (БМД); // Mo. sirigedesü

шэрээхэ/ šèrēxe (Aga., Khori., Tunk., San., Tson., Kham., Bar.) *ширээх: закалить, проварить (металл)*; tùmer šèrēxe *төмөр*

ширээх; tergēŋ šēńi šėrēxe *тэрэгний ул ширээх*; // Mo. sirigekü

шэхэнэг/ šėxeneg (Tunk.) *үхрийн баас, хүдэс, овс зөөдөг модон сав: сани с коробом /для возки сена, навоз и т. п./*; šėxeneg dūreŋ šȧbāhaŋ *чихнэг дүүрэн шаваас.*

шэхэр/ šėxer (Aga., Khori., Tunk., San.) *чихэр: сахар*; šėxer bōbo *чихэр боов*; šėxer yėxedeŋ gexedē ōē γutāxa, šėmeg yėxedeŋ gexedē bėyė daraxa *чихэр ихэдвэл ой гутаана, чимэг ихдвэл бие дарна*; šėxer ȕbeheŋ *чихэр овс: солодка уральская*; šėxer ȕbehenē ȕndehērīn xeheŋ emīyė ȁmildag xōlōēŋ ȕbdexede, ȁmiā xāgdaxada ūlγadag *чихэр овсний үндсээр нь хийсэн эмийг цагаан хоолойн өрөвсөл, амьсгал давчдахад уулгадаг*; // Mo. sikir

шэшэhэ(н)/ šėšėhe(ŋ) (Khori., Aga.), **tšitšise** (Kham.) *чацгā: понос, кал*; šėšėhe bāha *чацга баас*; ere xȕnē zoŕigtōē hā šǫno šėšėhe aldaxa *эр хүн зоригтой бол чоно чацга алдана.*

шээб/ šēb (Khori., Aga.) *шаантаг: замок*; pāēlsāēŋ ȕzūrē xōŕihō huγaŗxagūin tula xeheŋ šāntag *тэрэгний хигээсийн үзүүрийг мөөрнөөс сугарахгүйн тулд хийсэн шээб шаантаг.*

шээблэхэ/ šēblexe (Aga., Khori.) *шаантаглах: заклинивать*; modoŋ gerē xana šēblexe *модон гэрийн хана шаантаглах.*

шээни/ šēńi (Khori., Aga.) *тэрэгний дугуйн ул төмөр: железный обод колеса*; šēńi tataxa *ул татах*; tergēn šēńi *тэрэгний ул*; xūged tergēn šēńide xelē ńāldūlxa *хүүхэд тэрэгний уланд хэлээ наалдуулах.*

Шээнкигир/ šēŋkigir *Хамниганы овог: Хамниганский род.*

шээрхэб/ šēŗxeb (Aga., Khori.) *хэрээстийн сүм: церковь*; orōē ńụtag ergende orodōē šēŗxeb šėmegtē, odō manāē nȕxedūddā oŕximžọ ōhor šėmegtē *орчим нутаг тойронд оросын сүм чимэгтэй, одоо манай нөхдүүд маань орхимж оосор чимэгтэй.* (БАД); < орос. *церковь*

шээрэн/ šēreŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson., Kham.) *шээрэн: склонный к недержанию мочи*; šēreŋ xūged *шээрэн хүүхэд*; γuran šēreŋ *намираа бороо: мелкий моросящий дождь*; // Mo. šereng

шээhэ(н)/ šēhe(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **šēse** (Tson., Kham.) *шээс: моча*; yāraxada šēheŋ dāraxada ńụhaŋ *яарахад шээс, даарахад нус*; baxīn šēhenhē hogtō *мэлхийн шээснээс согтоо*; // Mo. sigesün

Э/ Е

эбдүү/ ebdū (Khori., Aga., Tunk., San.), **egdū** (Tson., Kham.), **egdhū** (Bar.) *эгдүү: негодование, возмущение*; ebdū xȕdelxe *эгдүү хөдлөх*; ebdū xȕŗxe *эгдүү хүрэх*; ebdū xȕdelgexe *эгдүү хөдөлгөх*; ebdū xȕrgexe *эгдүү хүргэх*; ebdūgē xȕdeldō yūmābī xentegležė ebdūseŋ dūγarna haŋ *эгдүүгээ хөдөлгөсөн юм болов уу гоморхож эгдүүцэн дуугарна билээ*; // Mo. egdegüü

эбдүүсэхэ/ ebdūsexe (Khori., Aga., Tunk., San.), **ebdūtsexe** (Tson.), **egdūtsekü** (Kham.) 1. *эгдүүцэх: негодовать, возму-*

[illegible] / Mr. [illegible]

[illegible] Kum. [illegible] [illegible]

[illegible] Kum. [illegible] [illegible] (Tsm.), [illegible] (Kum.), [illegible] (Tsm.) [illegible] (Kum.) [illegible]

[illegible] Kum. [illegible] Tmk. Sm., [illegible] (Tsm.), [illegible] (Kum.), [illegible] (Tsm.), [illegible] (Kum.), [illegible] (Tsm.), [illegible] (Kum.) [illegible] / Mr. [illegible]

[illegible] [illegible] Kum. [illegible] [illegible] [illegible]

teŋxēńīn taharād ebhēlxe *нойр нь хүрээд эвшээлгэх*; ürgehem xürēd ebhēlneb *нойр минь хүрч эвшээлгэж байна*; ebhēle ebhēlhēr zōlem büxede dīldēšėbeldē, tiū bāṛhaŋ, zantaγaṛxaŋ xübūmńi! *эвшээлгэ эвшээлгэсээр давсанд явчихлаа л доо, хөөрхий зайлуул, данхан данхан хүү минь*!; ebhēlem bāĕžà xelexe *эвшээлгэж байж хэлэх*; // Mo. ebsiyekü

эбэл/ ebel (Khori., Aga.) *хурим тойн зохион байгуулагч: лицо, назначаемое для сопровождения невесты с подружками*; basaγanāĕ exe esegēn zügho nege xündete xüńīyė xuŕim türēŋ yọho zanšàlnūši hàxūlxāĕn tülō tọmildog tere xüńi ebel gexe *охины эцэг эхийн зүгээс нэгэн хүндэт хүнийг хурим тойн ёс заншлыг сахиулахын төлөө томилдог тэр хүнийг эвэл гэдэг.*

эбэр/ eber (Aga., Khori.) *овор: южный склон, южная сторона*; ūlāĕŋ eber *уулын овор*; eber moŋγol *овор монгол*; yümēŋ ara eber *юмны ар овор*; eberē xargī nàŕixanšihā ėŕyėtē tàšàlantāĕ bāĕdag bāĕγā, esegēŋ xübūd ežėlxenšihā eldebīn zantāĕ bāĕdag bāĕγā *оврийн харгуй нарийхан ч гээд эрэгтэй ташлантай байдаг байна, эцгийн ховгүүд ижилхэн ч гэлээ элдвийн зантай байдаг байна.* (БАД)

эбэр/ ewer (Bar.) *эвэршээл, овдох сэрэл, овчин: внезапная боль, колющая боль в груди, колющие боли, боль, страдание*; ewer orox *овчин орох*; šàṛxàńī ewer *шархны овчин*; òwtšinī ewer *овчний эвэршээл.*

эбэргэтэхэ/ ebergetexe (Khori.) *оворготох: калечиться*; ebergeḍter šāxa *оворготтол нударгалах*; ńụrγa hērńi šàṛxirna, ńụdaryāĕŋ saŋxa bolboltāĕ, nāšā ùter yėregtī nanšàldàyà buṛxan zùg ebergeteterē! *нуруу сээр минь шархирч байна, нударгын цанх хөдлөөтохлоо, наашаа бушуу ирцгээ нанчилдъя, бурхан зүг оворготтолоо.*

эбэреэхэ/ ebėŕēxe (Khori., Aga.) *эвээх, хатаах: посушить, сушить*; araha ebėŕēxe *арьс эвээх*; aryal ebėŕēxe *аргал эвээх*; ebėŕēžė xatāxa *эвээж хатаах*; xuḅsaha ebėŕēxe *хувцас эвээх*; naranda ebėŕēxe *наранд эвээх*; hàyà tüxiōṛheŋ malāĕ ulāŋ arahīyi xọŕōdo toxožọ hàĺxilūlaŋ xatāxāĕyi ebėŕēxe gelsexe *саяхан төхөөрсөн малын улаан арьсыг хороон дээр тохож салхилуулан хатаахыг эвээх гэж хэлдэг.*

эбэржээ/ ewerḍžee (Bar.) *эвэрдэй: веревка для привязывания коровы за рога*; hur ewerḍžee *суран эвэрдэй*; deeheŋ ewerḍžee *дээсэн эвэрдэй*; xọšọloŋ ewerḍžee *хошлон эвэрдэй*; ùxerīŋ ewerees ōhorloxo ōhor ewerdžee *үхрийн эвээс оосорлодог оосор эвэржээ.*

эбэрихэ/ ebėŕixe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson.), **ebėŕikù** (Kham.) *эвэрэх: высыхать*; naranda ebeŕixe *наранд эвэрэх*; šàbāha ebeŕixe *шаваас эвэрэх*; ebėŕižė xataxa *эвэрч хатах*; tergēŋ armagta toxōtōĕ ùsegelderēŋgē γaryagšà xọńinōĕ arahāĕyė ebėŕē xadan xàĺimnažọṛxiōrōĕldō xūgem *тэрэгний хашлаганд тохоотой очигдрийнхөө гаргасан хонины арьсыг эвэрсэн бол халимнаж орхиорой л доо хүү минь*; // Mo. eberekü

эбэрлиг/ eberĺig (Khori., Aga., Tunk., Tson., Kham.) 1. *эвэрлэг: роговой*; ńüdenē

eberĺig büŕēheŋ *нүдний эвэрлэг бүрээс*; 2. *эвэрлэг: роговидный*; eberĺig ed *эвэрлэг эд*; namar orōĕ boltor xůl ńüsegeŋ gūihēr eberĺig boltorī̄n hā̄ŕitūlžȧ, xatū xůtū̄ xartaγanā boŋtoγonōndo ȧžȧŋxaγā̄šyė boĺišoŋxōĕ xabatāĕ gē̄šė xa dē xůdō̄gē̄ xū̄ged *намар орой болтол хөл нүцгэн гүйсээр эвэрлэг болтол нь сайртуулж, хатуу хотүү харгана боролзгононд ажирхаар ч үгүй болчихсон, бахархалтай ч юм даа ходооний хүүхэд*; // Mo. eberlig

эбэрлэхэ/ ewerlex (Bar.) *эвэршээх, овдож байгаа газраа эмзэглэх: чувствовать внезапную боль, внезапно заболевать, занемочь, мучиться страдать*; šȧŋxa ewerlēd tī̄gē yụmū söńidžiŋ iraglād xonolō *шархаа эмзэглээд тэгсэн юмуу шөнөжин яраглаад хонолоо.*

эбэртэлхэ/ ebeŋtelxe (Khori., Aga., Tunk., San.) *овортлох: класть за пазуху, держать за пазухой*; mủŋgủ tủxėŕig ebeŋtelxe *мөнгө тогрог овортлох*; xū̄gedē ebeŋtelxe *хүүхдээ овортлөх*; ebeŋtelžė untaxa *овортолж унтах*; mủŋgủyō̄ ebeŋtelēd, yȧmāγā xůtủlō̄d, hamaγayā̄ daxūlād, xaraŋxī̄ hüńi xủnē̄ xarāgūide yȧbā heŋ xa *мөнгөө овортлоод, ямаагаа хөтлөөд, эхнэрээ дагуулаад харанхуй шөнө хүний хараагүйд явсан юм санж.* (БАУ)

эбэрхэ/ ebeŋxe (Tunk., San.) *бие эвгүйрхэх, чилээрхэх, овчлох, овдох: недомогать, хворать*; bėyė ebeŋxe *бие эвгүйрхэх*; ȧyȧnda ebeŋxe *аянд чилээрхэх*; ủbdexe ebeŋxe *овдох овчлох*; sē̄žė ebeŋxe *цээж овдох*; ėĺige zủŋxō̄ ebeŋterē bủglereŋ unahaŋ ambaŋ ȧmidī̄ γoltōĕxoŋ ȧbā̄ γaŋšȧ ambanā abarī̄š gėžė yōxōĕ yā̄xāĕ bolbo xa *элэг зүрхээ овдтолоо бөглөрөх унасан амбан амьд голтойхон авиа чимээ гарч амбанаа авраач гээж ёо ёох, яа яах болов гэнэ.* (БАУ)

эгдэх/ egdex (Bar.) *мэгдэх, сандрах, тулгамдах: торопиться, спешить, паниковать, растеряться, волноваться*; egdex megdex *сандарч мэгдэх*; egdēd ủgen bủtủŋ γaraxgūi, megdėdž dē *тулгамдаад үг нь гүйцэд гарахгүй, тэвдэж дээ.*

эгнигтэ/ egńigte (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson.) *эгнэгт: навсегда, навеки, вечно, всегда*; egńigte xodo *үргэлж эгнэгт*; egńigte sugtā *эгнэгт цугтаа*; egńigte xȧńilxa *эгнэгт хаших*; egńigte xamtadā *эгнэгт хамтдаа*; egńigte xožọmō *эгнэгт хожмоо*; egńigte sugtā yȧbahāĕbdi *эгнэгт хамт явах сан*; // Mo. egenigte

эгнэхэ/ eŋnexe I (Khori., Aga., Tunk., San.), **eŋnekủ** (Kham.), **egnexe** (Tson., Bar.) *эгнэх: составлять ряд, становиться в ряд, в шеренгу*; eŋnežė zergelxe *эгнэж зэрэгцэх*; eŋnežė hūxa *эгнэж суух*; eŋnežė zogsoxo *эгнэж зогсох*; // Mo. engnekū

эгнэхэ/ eŋnexe II (Khori., Aga., Tunk., San.), **eŋnekủ** (Kham.), **egnexe** (Tson., Bar.) *эгнэх: сшивать материю вдоль*; degelē dotor eŋnexe *дээлийн дотор эгнэх*; xandaγāĕ namnā̄šȧŋ manāĕda, xȧĺū eŋnē̄šē̄ŋ tanāĕda, buγa namnā̄šȧm manāĕda, bulaγa eŋnēšèn tanāĕda *хандгай намнагч манайд халиу эгнэгч танайд, буга намнагч манайд булга эгнэгч танайд байна.* (АТУ); // Mo. engnekū

эгсыхэ/ egsī̄xe (Khori.) *бээцийх: наклоняться вперёд /в седле/*; emēl dērē

[illegible]

[illegible] (Khari., Agra., Tank., Sun., Bar.) खुरद (Khara., Tava.) I. अन्न धान्यमां खोतरामां खुरद देखाई अने झाड पर 2. अनाज झाड परनां दाणामां खुरद लाग झाड पर अने खुरद देखाई त्यारथी नाश थवा मांडे / Mar. खुरदे

[illegible] II (Tank., Sun.) sb. अन्न पीछ्या पछी पण झाड परनां दाणामांथी खुरद सहेल खेती हे sb. अन्न दाणा झाड परथी खुरद जतां पहेलांथी ज अन्न बगडवा मांडे. खेतरमां खुरद आवेलाथी ज अन्न बगडवा मांडे. खुरद आवेलाथी ज अन्न बगडवा मांडे. खुरद आवेलाथी ज अन्न बगडवा मांडे.

цагаан идээ; sāě ėdē *цай идээ*; tabaŋ tamsag ėdē *таван тансаг идээ*; tabagtāě ėdē *тавагтай идээ*; ėdēnē ùxeg *хоолны шүүгээ*; ed bolxōěn ī̆šėn, ėdēm bolxōěn ī̆šėn *эд болохыг нь ийш нь идээ болохыг нь тийш нь*; 2. *идээ: заварка*; sāěŋ ėdē *цайны идээ*; 3. *идээ: ядро, зерно, мякоть плодов*; hamarāě ėdēŋ *самрын идээ*; ėdē orūlxa *идээ оруулах*; arahanāě ėdēŋ *арьсны идээ*; hur ėdēldeg ėdē *сур идээлдэг идээ*; ėdē hāěŋ orūlhaŋ araha eldexede amar *идээ сайн оруулсан арьс элдэхэд амар*; xolo yábaxa hā unāyā, xonoŋ yábaxa hā xōlo ėdēgē *хол явах бол унаагаа, хонон явах бол хоол идээгээ*; 4. *идээ: дубильное вещество, дубитель*; ėdēŋ ezeyē tàńixagüi ėryė hūlē tàńixagüi *идээ эзнээ танихгүй, ирэг сүүлээ танихгүй*; // Mo. idegen

эдеэлсэ/ ėdēlse (Khori., Aga., Tunk., San.), ėdöltse (Kham.) *идээшил: то, к чему привык или с чем свыкся*; ėdēlse hāětāě belsēri *идээшил сайтай бэлчээр*; xàlūnāěmnāě ėdēlse xaraxan dalāěŋ oyōrto, xamag zonōě zuyālsa xàžàtāě taŋxāěŋ xàrūlya *халцуны маань идээшил хархан далайн ёроолд, хамаг зоны зугаа наадам хажтай танхын хариулга.* (БАД)

эдеэлхэ/ ėdēlexe I (Khori., Aga., Tunk., San.), ėdölökù (Kham.), **idēlexe** (Tson., Bar.) 1. *идээлэх, хооллох: есть, кушать, закусывать, питаться*; šàmdūxaŋ ėdēlhem bėyērē *шамдуухан хооллосон биеэрээ*; xùlhenšėnī̆n zada ėdēlžė abba xa *бараг нь зад хооллож авав гэнэ*; yārāb gežė yábaŋ hūžà bū ėdēle *яарлаа гээд явган сууж бүү хоолло*; 2. *идээлэх, болох, боловсрох: зреть*; hamar ėdēlē *самар боловсорчээ.*

эдеэлхэ/ ėdēlexe II (Khori., Aga., Tunk., San.), **ėdölökù** (Kham.), **idēlexe** (Tson., Bar.) *идээлэх, шүүлэх: дубить*; araha ėdēlexe *арьс идээлэх*; araha ėdēlxedē xürihenden xūrāě yazar ùlöŋgüi, yodoŋ boloŋ xùzūnēn arahāěyė büřišyė hāěsār ėdēlžė, yodonūšī̆n zosōšọn xọyọr tēhēn ńāyād, dàxiŋ yol urūn ebxėzė yonzoyor bolyohoŋ xōěno, xàžū talahān ebxėžė, tebxer bolyōd nege xọyọr xonogto debteterī̆n bāělyaxa *арьс идээлэхдээ хөрсөнд нь хуурай газар үлдээлгүй, годон болон хүзүүнийх нь арьсыг бүр ч сайтар идээлж, годнуудыг нь дотогш нь хоёр талаас нь эвхэж, дахин гол уруу нь нугалж гонзгой болгоод хажуунаас нь эвхэж дөрвөлжин болгоод нэг хоёр хоногт дэвттэл нь байлгадаг*; // Mo. idegelekü

эдеэрлэхэ/ ėdērelexe (Khori., Aga., Tunk., San.), **ėdörlökù** (Kham.), **idērlexe** (Tson., Bar.) *идээлэх: нагниваться, гнойться*; yára šàrxa ėdērlexe *яр шарх идээлэх*; buglažà ėdērlexe *буглаж идээлэх*; ėdē tatažà ėdērlexe *идээ татаж идээлэх*; ėdēreležė buglād teherxe *идээлж буглаад тэсрэх*; // Mo. idegerilekü

эдеэрхэхэ/ ėdērxexe (Tunk., San.) *шунах, хорхойсох: позариться*; mùnöxi xāŋ, zöřidene ėdērxēd, yurbaŋ helmetē xüńi bàyánāě dāěda tēšė yaryaba *өнөөх хаан хөрөнгөнд нь шунаад гурван сэлэмтэй хүнийг баяны нутаг тийш явуулав*; zöřide ėdērxexe *хөрөнгөнд шунах*; mùŋgünde ėdērxexe *мөнгөнд хорхойсох*; ùŋge mùŋgünde ėdērxexe *өнгө мөнгөнд шунах.*

эдеэрэ/ ėdē̄re (Khori., Aga., Tunk., San.), **ėdō̄re** (Kham.), **idē̄ri** (Tson., Bar.) *идээр, идээ, идээ бэлэн: сноӥ*; ėdē̄re yōžǫxo *идээр хооллох, идээ бэлэн цуглах*; yàra šàŋxanāĕ ėdē̄re *яр шарсны идээр*; ėdē̄re ùgēre *идээр үлээр*; ėdē̄re ùgēr ī̄n xū seberležė uɣāɣād, šėnexem bōltōr ǫ́rōžǫ bōxo *идээр үлээрийг нь бүгдийг цэвэрлэж үлээгээд, шинэхэн болтоор ороож боох*; // Mo. idegeri

эдеэшэг/ ėdē̄šėg (Khori., Aga., Tunk., San.), **idē̄šē̄g** (Tson.), **idō̄šōg** (Kham.) 1. *идээшиг, өтгөн шингэн: навристый*; ėdē̄šėg hāĕxan sāĕ *идээшиг сайхан цай*; 2. *нийцтэй, тааламжтай, ядам: приветливый*: xùgšėdte ėdē̄šėg xùbūŋ *хөгшдөд нийцтэй хөвгүүн*; yā̄yā žėgtē ėdē̄šėg ùgetē zǫxid xùbūmbe dā *яасан жигтэйхэн тааламжтай үгтэй нийцтэй хүү юм бэ дээ*; // Mo. idegesig

эдеэшэхэ/ ėdē̄šėxe (Khori., Aga., Tunk., San.), **idē̄šėxe** (Tson., Bar.), **idō̄šėkū** (Kham.) 1. *идээших: наливаться, колоситься /о хлебах/; вызревать, поспевать*; ùbhe noɣōŋ ėdē̄šėbe *өвс ногооны сөл идээшив*; 2. *идээших: настаиваться, густеть /о чае/*; sāĕ ėdē̄šėxe *цай идээших*; ėdē̄šėteren busalɣaxa *идээштэл нь буцалгах*; 3. *идээших: сродниться, свыкнуться, приучиться, привыкнуть к чему-л; акклиматизироваться*; xùgšėd nahatanda ėdē̄šėxe *хөгшид настанд идээших*; ėdē̄šėheŋ dadahaŋ ɣazar ṅutag *идээшиж дассан газар нутаг*; // Mo. igegesikū

эдилгэ/ ėdilge (Khori., Aga.) *хэл, хахуул: взятка, подкуп*; ėdilge ùxe *хэл цутгах*; ėdilge abxa *хахуул авах*; ėdilge tūĺxixe *хахуульдуулах*; ėdilge ėdixe *хэл идэх*; tàbiŋ laŋɣāĕ orod ɣuldamāĕɣār zàxiragšàdan ėdilge ùgō̄ gelsedeg *тавин лангийн орос гулдмайгаар захирагчид нь хахуульдсэн газцдэг*.

эдилдэхэ/ ėdildexe (Khori., Aga.) *идэлцэх, идэлдэх: бороться с врагами*; bō̄ned ėdildexe *бөө нар идэлцэх*; xarbaldāšī̄ŋɣā yėxede xazayar tàxir bolšǫtorō ėdildežė, ėdildēšī̄ŋgē yėxede eremdeg zėŕimdeg bolšǫtorō xadalsahaŋ xabamńi, ėdildeheŋ ėdimńi *харвалдаачийнхаа мэргэнд хазгар тахир болтлоо идэлдэж, идэлцэчийнхээ цэд эрэмдэг зэрэмдэг болтлоо хадалцсан хав минь, идэлцсэн ид минь* (БМД); // Mo. ideldūkū

эдилдэн/ ėdildēŋ (Khori., Aga.) *идэлцэн: бороться с врагами*: bō̄gē ėdildēŋ *бөөгийн идэлдээн*; ėdildēnē̄ xarbaldāŋ *идэлдээний харвалдаан*; xolboɣōĕŋ ėdildēŋ *холбоо гүйцэдэг идэлдээн*; ėdildēnē̄ yėxede eremdeg zeremdeg bolhoŋ Tàxir tùxē ɣarbaĺi zā̄ŕiŋ *идэлцээний цэд эрэмдэг зэрэмдэг болсон тахир Түхэ гарвал заарин*. (БМД)

эдир/ ėdir (Khori., Aga., Tunk., San.), **ider** (Tson., Bar., Kham.) *идэр: юный, молодой*; ėdir zalū *идэр залуу*; ėdir nahaŋ *идэр нас*; ėdir naha *идэр нас*; ėdir yūhē̄ŋ xūiteŋ *идэр есийн хүйтэн*; ėdir zalū nahandā hụrī̄š sā̄šàn hurɣūĺidā *идэр залуу насандаа сураач, цааш нь сургуульдаа*. (БАД); // Mo. ider

эдирхэг/ ėdiŋxeg (Khori., Aga., Tunk., San.), **ėdeŋxeg** (Tson.), **idȯrkeg** (Kham.) *идэрхэг: удалой, лихой*; ėdiŋxeg zalū *идэрхэг залуу*; ėdiŋxeg zalūɣāĕ xaba *идэрхэг залуугийн хав*; ėdiŋxeg zalūɣāĕŋɣā xabār

ī̆žėle bāĕžȧla xataryā̄ *идэрхэг залуугийнхаа хаваар ингэж л байж л хатируъя.* (ЁНД); gůlgen noxōĕ šüdůr̆xeg, zalū xůŋ ėdir̆xeg *гөлгөн нохой шүдэрхэг, залуу хүн идэрхэг*; // Mo. iderkeg

эдирхэхэ/ ėdir̆xexe (Khori., Aga., Tunk., San.), **ider̆xexe** (Tson., Bar.), **idėrkeků** (Kham.) *идэрхэх: проявлять лихачество*; ėdir̆xėžė xabar̆xaxa *идэрхэж хавархах*; zalū xůŋ ėdir̆xexe duratāĕ, gůlgeŋ noxōĕ šüder̆xexe duratāĕ *залуу хүн идэрхэх дуртай, гөлгөн нохой шүдэрхэх дуртай*; // Mo. iderkekü

эдирээ/ ėdirē (Khori., Aga.), **idere** (Tson.) *идрээ, хортон: вмятина, царапина, рубцы*; ėdirē yar̆xa *идрээ гарах*; oryōĕto bōgē̆ xȧyȧdahaŋ, ogximžọto lamāĕŋ ogxidohoŋ xůril būmal tolidomńi ėdirē yaryažȧ bāĕyūžȧŋ ȧŕilyažȧ selmēžė būgtī̆ *оргойт бөөгийн хаядас, орхимжит ламын орхидос, хүрэл буумал толинд минь идрээ гаргаж байх вий арилгаж цэлиэжс буугтун.*

эдихэ/ ėdixe (Khori., Aga., Tunk., San.), idexe (Tson., Bar.), **idȯků** (Kham.) 1. *идэх: есть, кушать, съедать, пожирать*; xaramnahaŋ yūmī̆yė xara noxōĕ ėdixe *харамласан юмыг хар нохой идэ*; āĕlārā ėdixetnē̆ gů, ȧmiārā ėdixetnē̆ gů, taryam bāēn gů gėžė huraxȧyā̄ yā̄na gēšėb̆te gebe hamaryanī̆n *айлаараа идэх үү, амиараа идэх үү, тарган байна уу гэж асуухаа яасан бэ та гэв эхнэр нь.* (БАУ); 2. *идэх: разъедать /о ржавчине/; точить /о молі/*; xibeŋ ėdixe *хивэн хорхой идэх*; žėbe ėdixe *зэв идэх*; 3. *идэх, хонжих: забирать, присваивать, брать*; bōsō ėdixe *бооцоо хонжих*; můŋge ėdixe *монго идэх*; ◊ ȧĺiyan tarag ėdixe *алганы амт үзэх/таван салаа боов идэх*

эдишэ/ ėdišė (Khori., Aga., Tunk., San.) *идэш: скотина, скот /для зимнего забоя на мясо/*; ůgelē̆ ėdišė *овлийн идэш*; ūse ėdišė *үүц идэш*; ėdišė xexe *идэш хийх*; ėdišė yaryaxa *идэш гаргах*; ėdišė tüxiō̆r̆xe *идэш төхөөрөх*; 2. *идэш: перен: выгода*; xůnē̆ ėdišė bolyoxo *хүний идэш болгох*; // Mo. idesi

эдлүүри/ edlūŕi (Khori.) *эдэлбэр: пользование, использование, применение*; yazar edlūŕi *газар эдэлбэр*; xamtī̆ŋ edlūŕi *хамтын эдэлбэр*; xubī̆ŋ edlūŕi *хувийн эдэлбэр*; edlūŕi yazar *эдэлбэр газар.*

эдьхүүргэ/ ėd̆xūrge (Khori., Aga.) *исгүүр: закваска*; talxanāĕ ėd̆xūrge *гурилын исгүүр*; arȧxi darahanāĕ ėd̆xūrge *архи дарсны исгүүр*; arȧxī̆ŋ arbaŋ yurbaŋ ėd̆xūrge namda nereležė ůgegtī̆ gėžė xāŋ tede xůbūd̆te xelebe, xůbūd nerelbe *архины арван гурван исгүүрийг надад нэрлэж өгцгөө гэж хаан тэр хөвгүүдэд хэлэв, ховгүүд нэрлэв.* (БАУ)

эдьхэлэн/ ėdixeleŋ (Khori., Aga.), **ėtėxeleŋ** (Tunk., San.), **isxeleŋ** (Tson., Bar.) *исгэлэн: кислый*; ėdixeleŋ āĕrag *исгэлэн айраг*; ėd̆xeleŋ undā *исгэлэн ундаа*; ėd̆xelen talxa *исгэлэн гурил*; // Mo. isküleng

эдьхэмэл/ ėd̆xemel (Aga., Khori.) *исгэмэл: брожение, квашение, закваска, окисление*; xüŕigšėnē̆ hāmalxaŋ xūged bėŕēdē ėd̆xemel, xůndete ėdēnē̆ dēžī̆yi xůgšėd̆xen tānar̆tā bȧŕiyȧ *хүрэгч үнээний саамал, хүүхэд бэргэдийн исгэмэл, хүндэт*

идээний дээжийг хөгшид та нартаа барья.

эдьхэхэ/ ėḏxexe I (Khori., Aga., Tunk., San.), **iskekù** (Kham.), **isxexe** (Tson.), **isgexe** (Bar.) 1. *исгэх: заквашивать, ставить /хлеб/*; talxa ėḏxexe *гурил исгэх*; 2. *найруулах: сдабривать, составлять*; xoro ėḏxexe *хор найруулах*; šǫnodo xoro ėḏxexe *чононд хор найруулах*; xob xǫšǫ žǒžė xoro ėḏxexe *хов хош зооож хор найруулах*; // Mo. iskekü

эдьхэхэ/ ėḏxexe II (Tunk.) *арьс утах: обрабатывать кожу дымом, дымить шкуру*; araha ėḏxexe *арьс утаарилах*; utā́ri sō ėḏxexe *утаар дотор утах.*

эдэбхи/ ėdėḇxi (Khori., Aga., Tunk., San.), **idebxi** (Tson.), **idȯḇki** (Kham.) *идэвх: активность, инициатива*; ėdėḇxi γarγaxa *идэвх гаргах*; ėdėḇxi žüḏxel *идэвх зүтгэл*; ėdėḇxi šårmāělta *идэвх чармайлт*; ėdėḇxi zǫŕig *идэвх зориг*; ėdėḇxi xėšēl *идэвх хичээл*; // Mo. idebki

эдэбхижэхэ/ ėdėḇxižėxe (Khori., Aga., Tunk., San.), **idebxidžėxe** (Tson., Bar.) *идэвхжих: активизироваться*; hǫžǫr ėdiḇxižėxe *хүсэл сонирхол идэвхжих*; // Mo. idebkijikü

эдюүр/ ėdūr (Khori., Aga., Tunk., San.), **idūr** (Tson.) *идүүр: лохань, кормушка, ясли*; noxōě ėdūrē doĺōγōgüidȱ sadaxagüi *нохой идүүрээ долоохгүй бол цадахгүй*; // Mo. ideür

эелдэр/ ėyėlder (Khori., Aga., Tunk., San.) *эелдэг, найртай, ялдам: любезный, учтивый*; ėyėlder zaŋ *эелдэг зан*; ėyėlder ā̄šà *ялдам ааш*; ėyėlder ildam *найрсаг ялдам*; ėŕē̄ŋxeŋ alag zůr̥xenē̄m endežė aldažà soxilōhā̄ń ėyėlder hāěxaŋ ůgō̄rō̄ eŋxerē̄lžė namàyā̄ selmēdeg *эрээнхэн алаг зүрхний минь эндэж алдаж цохилбол эелдэг сайхан үгээрээ энхрийлж намайгаа тайтгаруулдаг.* (БАД)

эжы/ ėžī̄ (Khori., Aga., Tunk., San.), **ėdžī̄** (Tson.) *ээж, ижий: мать, мама, матушка*; aba ėžī̄ *аав ээж*; tůr̥xem ėžī̄ *торхом ээж*; naγasa ėžī̄ *нагац ээж*; xadam ėžī̄ *хадам ээж*; xůxelte ėžī̄ *хөхөлт ээж*; udγaŋ ėžī̄ *барьж авсан ээж*; šȧ̀narāě ėžī̄ *чанарын ээж (боогийн чанар хийх үест эх болсон гэрчийн этгээд)*; nāěžà ėžī̄ *найж ээж (нялх хүүхдийн сүнсийг онгон сахиус нартай холбон адын хорлолоос хамгаалсан удган)*; ėžī̄ abī̄ŋ hurγā̄li endeži yā̄žà bololtōěb *ээж аавын сургаалыг эндэж яваж болох вэ.* (БАД); // Mo. eji

эжэл/ ėžėl (Khori., Aga., Tunk., San.), **ėdžil** (Tson., Kham.) 1. *ижил: одинаковый*; egē ėžėl *эгээ ижил*; 2. *ижил, хос: парный*; ėžėl xǫyǫr amarag *ижил хоёр амраг*; ėžėl burū *ижил буруу*; 3. *ижил дасал: привыкший друг к другу*; ėžėl dasal bolxo *ижил дасал болох*; āědūrāě mergeŋ xůbů̄ńi odom būral mǫŕinōr unaγaŋ ėžėl bolžǫ ėžėldėžė yàbaham belē̄b *Айдурай мэргэн ховгүүний одоо буурал морьтой унаган ижил болж ижилдэж явсан билээ би*; üŕē̄ mǫŕiŋ ėžėlē olxo, ere xůŋ nůxerō̄ olxo *морь ижлээ олно, эр хүн нохрөө олно.*

эжэлдэхэ/ ėžėldixe (Khori., Aga., Tunk., San.), **ėdžildexe** (Tson.), **ėdžildȯkù** (Kham.) *ижилдэх, ижилших: привязаться*

друг к другу, привыкать, сживаться, свыкаться, становиться близкими друзьями; ėžėldiŋ daḏxa *ижилдэн дасах*; ėžėldiŋ xȧńilxa *ижилдэн ханилах*; unaγaŋ ėžėl bolžọ ėžėldižė yȧbaham belēb *унаган ижил болж ижилдээж явсан билээ би.*

эжэлүүдгүй/ ėžėlūdgūi (Khori., Aga.) *оорийн эрхгүй, аяндаа: непроизвольный, невольный, импульсивный, инстинктивный*; ėžėlūdgūi ezelxe *хар аяндаа эзлэх*; ėžėlūdgūi šėṛtexe *өөрийн эрхгүй ширтэх.*

эжэлхэ/ ėžėlxe (Tunk., San.) *эзлэх, захирах, эзэгнэх: обладать, владеть, завладеть, захватывать, хозяйничать, забирать*; dāėdī ėžėlxe *нутгийг эзлэх*; ėžėleŋ hūxa *эзэгнэн суух*; ā́lin xu̇ŕēgē ėžėlxe *аж ахуйгаа захирах*; ėzėŋ u̇gūi dāėdāėyė ėžėlėžė xāŋ u̇gūi albatāėyė albatalžȧ hūba *эзэнгүй дайдыг эзэлж, хаангүй албатыг албаталж суув.* (БМУ)

эжэлшэхэ/ ėžėlšėxe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *ижилших: сближаться, сдружиться, сживаться, привыкать друг к другу*; mal ėžėlšėxe *мал ижилших*; ėžėlšėžė ėdēšėheŋ ńụtag *ижилшиж идэшсэн нутаг*; // Mo. ijilsikü

эжэлэнгүй/ ėžėleŋgūi (Khori., Aga.) *өөрийн эрхгүй, эзэнгүй: непроизвольный, невольный*; ėžėleŋgūi hanagdaxa *өөрийн эрхгүй санагдах*; ėžėleŋgūi nege bodogdoxo *эзэнгүй нэг бодогдох.*

эжэн/ ėžėŋ (Tunk., San.), **ezeŋ** (Khori., Aga.), **edzeŋ** (Tson., Kham.) *эзэн: хозяин, владелец, обладатель*; gerė ėžėŋ *гэрийн эзэн*; γazarāė ėžėŋ *газрын эзэн*; dāėdāėŋ ėžėŋ *савдаг*; mọṕiŋ ėžėŋ xọyọr menеŋxė̄ xū̄rē xelsene *морь эзэн хоёр мөн үгээ хэлэлцэнэ*; ėžėŋ xu̇bū̄ŋ *эзэн хөвгүүн*; γazar dāėdāėŋ ėžėŋ *газар дэлхийн эзэн*; edlū̄lxe geheŋ zṓṕi ėžėn tė̄šė̄, ėdū̄lxe geheŋ xọńiŋ šọno tė̄šė̄ *эдлүүлэх гэсэн хөрөнгө эзэн тийшээ, идүүлэх гэсэн хонь чоно тийшээ.*

эзы/ ezī̈ (Tunk., San.) 1. *эзэгтэй, эхнэр: женщина*; toron toroŋ gexedē ezī̈ xu̇nde toṛšọbob *би гартлаа гартлаа гэхэд, эхнэр хүнд гартчихлаа*; ezī̈ xu̇nē hūdal endexene bāėxa *эзэгтэй хүний суудал энүүхэнд байдаг*; 2. *авга эгч: тётка, тётя*; ezī̈hē hurāhambi *авга эгчээсээ асуусан сан*; 3. *авхай: ставится перед названиями животных для обозначения женского пола*; u̇negeŋ ezī̈ *үнэгэн авхай*; bėyė̄ hāėṛxȧžȧ hūxadan u̇negeŋ ezī̈ šȧgnād bāėγā *биеэ сайрхаж суухад нь үнэгэн авхай чагнаж байв гэнэ.* (БАУ)

эзэрхэгшэ/ ezeṛxegšė (Khori., Aga., Tunk., San.), **edzeṛxegtši** (Tson., Kham.) *эзэрхэгч: захватчик*; ezeṛxegšė etegēd *эзэрхэгч этгээд*; // Mo. ejerkegči

элдэн/ ėĺdiŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *илдэн, чөлөөтэй: привольный*; ụŕiŋ ėĺdin sag *урин сайхан цаг*; ėĺdin hāėxan tala *илдэн сайхан тал*; exele ńụtaγāė ėĺdinden emńigxeŋ u̇dheŋ mọṕi yüme, ežī̈ abī̈ŋ xāėrada eṛxexeŋ u̇dhem bėyė yüme *эх л нутгийн илдэн сайханд эмнэгхэн өссөн морь юм, ээж аавын хайранд эрх танхил өссөн бие юм* (БАД); ėĺdiŋ šȧra taladan eṛxe xarī̈yė bȧṕidag ėṕyū̄ teneg bolōd ọšọdog *илдэн шар талд эрх харыг барина, эргүү тэнэг болоод буцна /архи уух/*; 2. *чөлөөтэй, сул: привольно*; ėĺdiŋ žȧrγaltāė hūxa *сул чөлөөтэй жаргалтай суух*; erbelzeŋ herbelzeŋ xaragdā́šihā eŋger γazarāė zereglēŋ gū̄, ėĺdin šėŋgilād tu̇gšū́ṕitē enēxeŋ xurwāγāė yọho yüme gu̇ *эрвэлзэн сэрвэлзэн харагдлаа ч энгэр газрын зэрэглээ юү, эрх чөлөөтэй шиг гэхэд түгшүүртэй энэхэн хорвоогийн ёс юм уу.*

(БАД); 3. *танхай*: *безалаберный, распущенный*; exegüi ėĺdiŋ, esegegüi saldaŋ *эхгүй илдэн /танхай/, эцэггүй шалдан.*

элдээ/ eldee (Bar.) *шал*: *пол*; modoŋ eldee *модон шал*; modoŋ eldeetī bāēšiŋ *модон шалтай байшин*; eldeegee uγāx *шалаа угаах.*

элеэ/ ėlē (Khori., Aga., Tunk., San.), ilē (Tson., Bar., Kham.) *элээ*: *коршун*; ėlē, xirē, γalūŋ γurba *элээ, хэрээ, галуу гурав*; ėlē šụbūnāē dėbēgūi, emēlte mọŕinōē gėšxēgūi, ėŕimeg dalāēŋ ọĺtorogto ezeŋ xānāē xoto bī *элээ шувууны дэвээгүй эмээлт морины гишгээгүй ирмэг далайн олтригт эзэн хааны хот бий* (БАД); ėlēgē hūderte xūite abbab gēd yōlodog yọgšọdog zoŋ *элээн сүүдэр тусахад салхи авлаа гээд ёолдог хүмүүс*; // Mo. eliy-e

элжэгэ(н)/ elžėge(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **ėldžėge** (Tson., Kham.) *илжиг*: *осёл*; eldžėgenē šėxende uhàš xe, tohọš xe hegserxe *илжигний чихэнд ус хийсэн ч, тос хийсэн ч сэгсэрнэ*; elžėgēyė šėxērīn, ėŕyūgė ùgōrīn *илжгийг чихээр нь, эргүүг үгээр нь*; // Mo. eljige

эли/ ėĺi I (Khori., Aga., Tunk., San.) *ил*: *ясный, явный, явственный, очевидный, известный*; ėĺi bolxo *ил болох*; ėĺi γarxa *ил гарах*; ėĺi bodo bolxo *тодорхой болох*; xelehīmńi ėĺi bodōron medežė abba bezėš *миний хэлснийг ил бодитоор нь мэдэж авав биз*; // Mo. ele

эли/ ėĺi II (San.) *цааны ил*: *детеныш изюбра до месяцев*; // Mo. ili

элидхэгшэ/ ėĺiḍxegšė (Khori., Aga.), **eĺiḍxegtši** (Tson., Kham.) *илтгэгч*: *докладчик*; ėĺiḍxel ėĺiḍxegšė *илтгэл илтгэгч*; // Mo. iledkegči

элидхэл/ ėĺiḍxel (Khori., Aga.) *илтгэл*: *доклад*; ėĺiḍxel xexe *илтгэл хийх*; ėĺiḍxel tàbixa *илтгэл тавих*; // Mo. elidkel

эльгэ(н)/ ėĺige(ŋ) I (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **ėĺigù** (Kham.) 1. *элэг*: *печень*; ežī abīŋγā xoloxondo; ėĺige zosōm γàžàrna *ээж аавынхаа холхонд элэг дотор минь гансарна*; 2. *употр. с последующим*; zùrxeŋ *или* hanāŋ *либо же без них перен. сердце, душа*; ėĺige zùrxenhē xāēralnab *элэг зүрхнээс хайрлана*; ėĺige zùrxō negedūlxe *элэг зүрхээ нэгтгэх*; ėĺige ńimegentē xūŋ *элэг нимгэнтэй хүн*; ėĺige hāētāē *элэг сайнтай*; ėĺige mūtāē *элэг муутай*; ėĺige dulāŋ *элэг дулаан*; xalūŋ ėĺige *халуун элэг*; ėĺige hanām bolxo *элэг овдож санаа зовох*; 3. *элгэн садан*: *кровные родственники*; ėĺige dūreŋ ger bùle *элэг бүтэн гэр бүл*; urag ėĺigenē xolon dēre, uha tūlēnē ōēron dēre *ураг элгний хол нь дээр, ус түлээний ойр нь дээр*; 4. *овор хормой*: *лоно*; ùlegeŋ ùnseg dāēdīŋ ėĺigen dēre bolhoŋ gelē *үлгэн өнцөг дэлхийн элгэн дээр болсон юм гэнэ.*; 5. *элэг, элгэн*: *употр. в ф. вин. п. с безл. притяж., образуя фразеологизмы о душевных переживаниях*; ėĺige xataxa (Tunk., San.) *элгээ хөштөл инээх*; ėĺigē egšėxe *элэг хөших*; eĺigē egšėterē ėńēxe *элгээ хөштөл инээх;* ėĺige xataxa *хүйтнээр инээх*; ėĺige urdaxa *элэг хайлах*; ėĺige emterxe *элэг эмтрэх*; ėĺigē debtēxe *элгээ дэвтээх*; ėĺigē xùmėŕixe *элгээ хөмрөх*; xara ėĺigīŋ xùŋ *хар элгийн хүн*; ėĺigeŋ ėŕēlžė *олгойн бууз*: *колбаса из мелконарезанной печени и внутреннего жира*; malāē ėĺige dotor ōxetēn xọĺižọ

žėžxenēr tatād, maŋgir, hoŋgino, dabaha nemežė xuḏxād, xọńinōě bùdūŋ gedehe, ùxerē nàŕiŋ gedehende šụḏxažà muxar toxōě utatāěγār ùzūrīn ụyàžà beldeheŋ xōlōěyė ėĺigeŋ ėŕēlžė gexe *малын элэг дотор оохтэй нь хольж жижгээр татаад , мангир, сонгино, давс нэмж хутгаад, хонины бүдүүн гэдэс, үхрийн нарийн гэдсэнд цутгаж , мухар тохой урттайгаар үзүүрийг нь уяж бэлдсэн хоолыг элгэн эрээлж гэдэг*; ėĺigeŋ ėdēŋ *элгэн идээ: раствор из вареной печени и арсы*; bāělγasatāě ārsa saγān sō šànahaŋ ėĺige xėžė ehēgēd, üžėheŋ xōěnon hù, tarag nemežė xuḏxahaŋ arahanāě ėdēyė ėĺigeŋ ėdēŋ gexe *байлгацтай аарц цагаан дотор чанасан элэг хийж исээгээд, үжиж өмхийрсөн хойно нь сүү, тараг нэмж хутгасан арьсны идээг элгэн идээ гэдэг*; // Mo. elige

элигэлхэ/ ėĺiglexe (Khori., Aga., Bar.) *элэглэх: задушевно поговорить /или побеседовать/ с кем-л*; ėĺigeleŋ domoglox *элэглэн дурсах*; ėĺigelen tegūlxe *элэглэн тэмүүлэх*; ėĺigeleŋ ėĺigeleŋ temūlheŋ, ėžīmńi tùreheŋ ńụtagta, eŋxereŋ eŋxereŋ xūlēdeg egėšėm namàyā ugtadag *элэглэн элэглэн тэмүүлсэн ээжийн минь төрсөн нутагт энхрэн энхрэн хүлээгээд эгч минь намайгаа угтдаг.* (БАД); // Mo. eleglekü

элигэлхэ/ ėĺigelexe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *элэглэх: насмехаться, иронизировать, издеваться*; ėĺigeleŋ nādalxa *элэглэж шоолох*; // Mo. eleglekü

элинсэг/ ėĺinseg (Khori., Aga., Tunk., San.), **ėĺintseg** (Tson., Kham.) *элэнц: прадед, предок, предки, пращур, праотцы*; ėĺinseg xùĺinsag *элэнц хуланц*; ėĺinseg xùĺinsaγāě üyėde *элэнц хуланцын үед*; // Mo. elünče

элирхэ/ ėĺirxe (Khori., Aga., Tunk., San.), **ileŗxe** (Tson.), **ėĺirkù** (Kham.) *илрэх: выясняться, выявляться, обнаруживаться*; ėĺireŋ γaŗxa *илрэн гарах*; // Mo. ilerekü

элирхэй/ ėĺirxē (Khori., Aga., Tunk., San.), **ileŗxē** (Tson.), **ileŗxī** (Bar.), **ėĺirkī** (Kham.) *илэрхий: ясный, понятный*; ėĺirxē bolhoŋ yūme *илэрхий болсон юм*; // Mo. ilerkei

элишэлхэ/ ėĺišėlxe (Khori., Aga., Tunk., San.), **ėĺitšilxe** (Tson.), **ėĺitšilkù** (Kham.), **ilšėlxe** (Bar.) *илчлэх: выяснять, выявлять, изобличать*; ėĺišėlžė xelexe *илчилж хэлэх*; balšīsa bàŕižà ėĺišėlxe *балчийтал барьж илчлэх*; // Mo. ilečilekü

элтрэх/ eltrex (Bar.) *хэтэрхий эрхэлж наадах: своевольничать; забавляться*; ȯdȯŗtȯ geŗtē eltreed yūši xīxgūi dendū bū elter! *өдөртөө гэртээ эрхэлж наадаад юу ч хийхгүй, дэндүү битгий эрхэл*!

элүүр/ elūr (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *эрүүл: здоровый*; elūr eŋxe *эрүүл энх*; elūr mende *эрүүл мэнд*; elūr bėyė *эрүүл бие*; elūr bolxo *эрүүл болох*; bū ulūra! elūr bėyē ebšėnēr andaldaxayā hanāgši! *битгий солиор! эрүүл биеэ өвчнөөр арилжъя гэж санав уу*?; àmidaralāě ėxin àžàl, àžàlāě ėxin hanāšàlγa bāědag xadan, elūr bėyėtē, harūl uxātāě bāěžà, hanažà, hedežė, hanāšàlžà, oroldožọ, huŗšà, medežė, bùtēžė, büŕidūlžė, yàbaxa gēšėle bàyàr bàyàsxalaŋ xàyàmdā *амьдралын эх нь ажил, ажлын эх нь санаачлага байдаг*

болохоор эрүүл биетэй саруул ухаантай байж, санаж сэдэж, санаачилж оролдож, сурч мэдэж, бүтээж бүрдүүлж явах, гэгч л баяр баясгалан юм шүү дээ. (ДГЗ)

элhэ(н)/ elhe(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **else** (Tson.), **elisù** (Kham.) *элс: песок*; elhe šǫrōě *элс шороо*; xùŋgereg elheŋ *хунгар элс*; elhem maŋxaŋ *элсэн манхан*; elhēr šūraxa *элсээр шуурах*; xāěr elheŋ *хайр элс*; elhēr aṛšàxa *элсээр арчих*; γolōě elheŋ *голын элс*; ◊ elhēr dēhe tomoxo *элсээр дээс томох*; // Mo. elesü

элhэрхүү/ elheṛxū̆ (Khori., Aga., Bar., Tunk., San.), **elseṛxū̆** (Tson.), **eliserkū̆** (Kham.) *элсэрхэг, элсэрхүү: песчанистый*; elheṛxū̆ γazar *элсэрхүү газар*; elheṛxū̆ xürће *элсэрхүү хөрс*; // Mo. elesürkeü

элшэ/ èĺšè I (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **èĺtšè** (Tson., Kham.) *илч: теплота, жар*; xalūnāě èĺšè naranhā *халууны илч нарнаас*; zō̄ŕi zō̄šèyō̄ bèšèxemńi šụbūńi hodoŋ gē̄šile èĺšè ùgūi bolōlo turug šụbūnāě hodōrlo bèšèxe yǫhotōě bāěnalbi *хоронго хогшлоо данслах мянь, шувууны од гэгч л илч үгүй боллоо, тураг шувууны содоор л бичих ёстой боллоо* (БМУ); // Mo. ilči

элшэ/ èĺšè II (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **èĺtši** (Kham., Tson.) *элч: посланец*; èĺšè daḅxiūlxa *элч давхиулах*; // Mo. elčin

эльбүүлхэ/ èĺbū̄lxe (Aga., Khori.) 1. *илүүлэх: быть обласканным*; ùxerē̄ xelēr doĺōlγohoŋ, ùnegenē̄ hū̄lēr èĺbū̄lheŋ *үхрийн хэлээр долоолгосон, үнэгний сүүлээр илүүлсэн*; 2. *бариулах: вправлять, делать массаж*; baγa üxibūyè ōělγomtorgūi unaγāžà tàŕxī̆n xùdelgē hā bàŕā̆šā̆r èĺbū̄lxe *бага хүүхдийг болгоомжгүйгээр унагаж тархий нь хөдөлгосөн бол бариачаар бариулах.*

эльбэ/ èĺbe (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *илбэ: фокус*; èĺbe ùzū̄lxe *илбэ үзүүлэх*; èĺbe mülbe dalāě *илбэ жилбэ далай*; olbo olzo bèšè, èĺbe erdim bèšè *олбо олз биш, илбэ эрдэм биш*; // Mo. yelvi

эльбэдэхэ/ èĺbedexe (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *илбэдэх: колдовать*; èĺbedežè gèĺī̆lgexe *илбэдэж алмайруулах*; // Mo. yelvidekü

эльбэхэ/ èĺbexe (Khori., Aga., Tunk., San.), **ilbexe** (Tson.), **èĺbekù** (Kham.) *илбэх: гладить, разглаживать*; ńūrā̆ èĺbexe *нүүрээ илбэх*; ühèyē̆ èĺbexe *үсээ илбэх*; // Mo. ilbikü

эльбэшэн/ eĺbešèŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **èĺbetšiŋ** (Tson., Kham.) *илбэчин: волшебник, колдун*; dolōŋ èĺbešènde ǫšǫbo xa *долоон илбэчинд очив гэнэ* (БАУ); // Mo. yelbičin

эльбээргэ/ èĺbērge (Khori., Aga.) *илбээс: направление, в к-ром растут волосы, шерсть*; ùhī̆n èĺbērge urūn èĺbexe *үсийг нь илбээс руу нь илбэх*; èĺbērge ō̄dòn èĺbexe *илбээс оод нь илбэх*

эльгэбшэ/ èĺgeḅšè (Khori., Aga.), **ilgeḅtši** (Tson.) *элгэвч: передник*; eber beyī̆mńi xụyaglahaŋ ezī̆ tùmer èĺgeḅšè *өвөр биеийг минь хуягласан эзий төмөр элгэвч*; // Mo. eligebči

эльгэ(н)/ èĺige(ŋ) (Khori., Aga.) 1. *илгэ: замша, лайка*; toryoŋ èĺige *торгон илгэ*; xamba èĺige *хамба илгэ*; 2. *илгэн: замшевый, лайковый*; èĺigeŋ ùmedeŋ *илгэн омд*; èĺigeŋ ūžà *илгэн уураг*; èĺigeŋ ūžà gē̄šè šànahaŋ èĺige sayātāě xǫĺižǫ būilūlhaŋ

ėdē̄gēr ėdē̄lžė eldehen, šünehenē̄ xoltoho bolon šültē̄n ünehēr xehen šėrēr ünge talāān šėrdehen ügelē̄ degel dēre ümdedeg arahan ūžà *элгэн ууж гэдэг чанасан элгийг цагаатай хольж найруулсан идээгээр идээлж элдсэн, шинэсний холтос болон шултийн үнэсээр хийсэн будгаар онгон талыг нь будсан овлийн дээл дээгүүр өмсдөг ууж*; // Mo. ilgi

эльгэдэхэ/ ėĺgedexe (Khori., Aga.) *элэг турхэх*: *намазывать повторно шкуру специальным раствором с вареной печенью*; ėĺige xọĺihon ėdē̄ arahanda dàxin tùr̬xižė ėdē̄ orūlxāěyė ėĺigedexe gexe, ėĺigedehen arahàyā̄ deb̬teter̈ī̄n xonom bāělyaxa bātāě bolno *элэг хольсон идээг арьсанд дахин турхээж идээ оруулахыг эльгэдэхэ гэдэг, элэг турхсэн арьсаа дэвттэл нь хонон байлгах шаардлагатай болно.*

эльгээхэ/ ėĺgēxe (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.), **ėĺigōkù** (Kham.) 1. *илгээх*: *посылать*; xùdō̄ ėĺigēxe *хөдөө илгээх*; 2. *нөгцөөх, үрэх*: *коротать, зря тратить /время/*; sag ėĺigēxe *цаг үрэх*; sayā ėĺigēžė hūŋgùi *цаг үрэж суулгүй*; // Mo. ilegekü

элюур/ ėĺūr (Khori., Aga., Tunk., San.), ĺūr (Tson., Kham.) *илүүр: утюжок*; ėĺūrēr ėĺūrdexe илүүрээр *илүүрдэх*; ėĺūr γalda xalāyād, xub̬sahanāě ńālta daraxa gù γutul ọyọxodō, γutulāě bùtùhen xōěno ulāěn ùlū̄ bulū araha xā́ŕiŋ teg̬šėldeg, mùnō̄šyi hā tīme *илүүрийг галд халаагаад, хувцасны наалтыг дарах буюу гутал оёхдоо, гутал бүтсэн хойно улиых нь илүү халиу ширийг хайран тэгшилдэг, оноо ч гэсэн тийм*; // Mo. ilegür

эмдэрхэ/ emde̬rxe (Khori., Aga., Tunk., San.), **emderkù** (Kham.) *эвдрэх*: *разрушаться, ломаться, разваливаться*; ed yūme emde̬rxe *эд юм эвдрэх.*

эмдэрхэй/ emde̬rxē̄ (Khori., Aga., Tunk., San.), **emde̬rkē̄** (Kham.) *эвдэрхий*: *развалившийся, разрушенный, поломавшийся, сломанный*; emde̬rxē̄ terge *эвдэрхий тэрэг*; ùgūitē̄ balamžā̄ γansaxaŋ bāětahatāě, emde̬rxē̄ terge šàrγa xọyọr̬tōě bāěγā xa *ядуу Баламжаа ганцхан байдас-тай, эвдэрхий тэрэг чарга хоёртой байсан юм санж* (БАУ); // Mo. ebderkei

эмдэхэ/ emdexe (Khori., Aga., Tunk., San.), **emdekù** (Kham.) 1. *эвдэх*: *разламывать*; terge šàrγa emdexe *тэрэг чарга эвдэх*; tere šėrem xerem̈ī̄n emdexe gexeden emderbegūi, tī̄xeden bolzōẗī̄m boro gùbō̄de ùglō̄nē̄ ulāŋ naranār ūlzàyà ere hā̄šni gėžė xàšxarba *тэр ширмэн хэрмийг нь эвдэх гэхэд нь эвдэрсэнгүй тэгэхэд нь болзоотын бор гүвээнд өглөөний улаан нарнаар уулзъя эр юм бол чинь гэж хашгирав* (БАУ); 2. *эвдэх*: *разрушать, нарушать*; amaγalan tāěbaŋ bāědal emdexe *амгалан тайван байдлыг эвдэх*; e̬rxelheŋ xū̄ged emēlē̄ bū̄rge emdežė nādaxa *эрхэлсэн хүүхэд эмээлийн бүүрэг эвдэж тоглоно*; // Mo. ebdekü

эмидшье/ ėmid̬šiyė geŋgūi *жижим ч гэлгүй*: не *реагировать, не обращать внимания, и в ус себе не дует*; bėšėnē̄ ėńē̄dehe xùrmō̄r yūme xelēd, ō̄rō̄ ėmid̬šiyė geŋgūi sā̄šàn xō̄r̬šė γar̬xa *бусдын инээд хүрмээр юм хэлээд өөрөө жишим ч гэлгүй цааш нь ярьж гарна.*

эмирдэһэ(н)/ ėmirdehe(ŋ) (Khori., Aga.) *имрээс: ссученные жилки или волокна /применявшиеся как нитки/*; šȗrbehenē ėmirdeheŋ *шормосний имрээс.*

эмирхэ/ ėmiṛxe (Khori., Aga., Tunk., San.), **ėmȍṛkȕ** (Kham.) *имрэх: скручивать, сучить*; họyō haxalā ėmiṛxe *соёо сахлаа имрэх*; // Mo. imerkü

эмнеэ/ emńē (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) 1. *имнэхүй: клеймение молодняка*; xabar xȕsed dulām bolxohō ụṛid āēlūd malāēŋyā tùlī̄yė šėxēn otolžọ emńēd ėmi temdeg tàbixāēyė emńē gexe *хавар гүйцэд дулаарахаас омно айлууд малынхаа төлийг чихийг нь огтолж имнээд им тэмдэг тавихыг эмнеэ гэдэг*; 2. *им тамганы цайллага: чаепитие после кастрации молодняка*; xụṛiya, ešėge, burū šėmxehenē hȕlēṛxi baγaxaŋ sāēlalγa, šėmxē šàra budātāē, šànažà ėdixēyi emńē gėžė xeledeg *хурга, ишиг, бярууг зассаны сүүлээрх багахан цайллага, боосгийг нь шар будаатай чанаж идэхийг эмнеэ гэж хэлдэг.*

эмниг/ emńig (Khori., Aga., Tunk., San.) *эмнэг хангал: необъезженный, необученный*; 2. *атар, хангал: невозделанный*; emńig sùl γazar *хангал цөл газар*; emńig adūhaŋ *эмнэг адгуус*; emńig huryaxa *эмнэг сургах*; // Mo. emnig

эмнисэгээхэ/ ėmńisegēxe (Khori., Aga.) *ирмэсхийх: моргать, подмигивать*; ùšàṛžà tàńilsahaŋ amarag ūlzī̄š dā gēd ėmńisegēgē *учирч танилцсан амраг уулзаач дээ гээд ирмэсхийлээ.* (БАД)

эмнихэ/ emnīxe I (Khori., Aga.) *засах, агтлах, хөнгөлөх: кастрировать*; mal emnixe *мал хөнгөлөх*; xụṛiya, ėšėge, burūyė zahažà šėmxexē̄yi emńixe gexe *хурга ишиг бярууг засаж хонголохийг эмнихэ гэдэг.*

эмнихэ/ emnixe II (Khori., Aga.), **imnexe** (Tson., Bar.) *имнэх: метить*; šėxī̄n ėmnixe *чихийг нь имнэх*; emnižė tamaγalxa *имнэж тамгалах*; xụṛiya ėšėgenē šėxēn eldeb tùxeltēgēr hetleŋ otolxōēyė emńixe gexe *хурга ишигний чихийг нь элдэв хэлбэртэйгээр сэтлэн огтлохыг имнэх гэдэг*; // Mo. imnekü

эмнихэ/ emnixe III (Khori., Aga.) *ирмэх: подмигивать*; ńüdē emńixe *нүдээ ирмэх*; ńüd emńixe zūra *нүд ирмэх зуур*; bāxandā tàńisahaŋ Bùžùdma bāēgī̄šdā gēd emńiyės gē *багын танил Бүжидмаа байзаа ч дээ гээд ирмэс хийлээ.* (БАД)

эмсэг/ emseg (Bar.) *мөр: спинка, тупая часть /ножа, топора/*; iṛte mesī̄ŋ irgüi talī̄g emseg gedeg, baha ȯnseg gėdž xelene *ирт мэсийн иргүй талыг эмсэг гэдэг, бас онцог гэж хэлнэ.*

эмшэ(н)/ emšė(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **emtši** (Tson., Kham.) *эмч: врач*; elūr xùnde emšė xereggüi *эрүүл хүнд эмч хэрэггүй*; emšėŋ emnežė, xùm bolγožọ abba, tī̄gēd zuryūlam bolōd zùblō̄ xebe *эмч эмнэж хүн болгож авав, тэгээд зургуулан болоод зөвлөгөө хийв.* (БАУ); erdimtē̄ xùnē̄ xele zō̄leŋ, emšė xùnē̄ γar zō̄leŋ *эрдэмтэй хүний хэл зөөлөн, эмч хүний гар зөөлөн*; // Mo. emči

эмшэлхэ/ emšėlxe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **emtšilxe** (Tson.), **emtšilkü** (Kham.) *эмчлэх: лечить*; emšėlxe aryalxa *эмчилж сувилах /аргалах/*; emšėlžė zahaxa *эмчилж засах*; tùmùṛšė daṛxaŋ zemseg xēdle tere šụlūyė emdežė, nùxen sōhōn arāē àmidī̄ yüme olžọ γaryād - zāē emšė ši enēnē emšėle! gebe *төмөрч дархан зэмсэг*

хийгээд л тэр чулууг эвдэж, нухэн дотроос нь арай амь голтой юм олж гаргаад - за эмч чи үүнийгээ эмчил гэв. (БАУ); // Mo. emčilekü

эмь/ ėmi (Khori., Aga.), **im** (Tson., Bar.) *им: метка*; ėmi tamaγa *им тамга*; šėxenēn ùzūrῖyė egse otolhoŋ bāěγā hāńi tebxer ėmi, šėxenēn ùzūrῖyė xurγa tuxāěγār orōě urūn hete otolōd abžàrxiham bāěγā hāńi otorxōě ėmi, šėxēn xurγa tuxāěγār orōě urūn šū tataham bāěγā hāńi šūrxāě ėmi, šėxenēn urda gù, xōěto tēhē xùndeleŋ hetelhem bāěγā hāńi heterxē ėmi, šėxenēn urda gù, xōěto talahā omsōětor tùxėŕēleŋ abham bāěγā hāńi uxumi ėmi, šėxenēn ùzūrhē omsōělγoŋ abham bāěγā hāńi ọńibo ėmi, šėxenēn xọyọr tēhē uxumilaŋ abham bāěγā hāńi šọrγolžọŋ ėmi, šėxῖn dundan sōložọ tùxėŕēŋ nùxe γarγaham bāěγā hāńi sōlγo ėmi gelsexe *чихний үзүүрийг эгц огтолсон байвал тэбхэр им, чихний үзүүрийг хуруу хэртэйгээр орой уруу нь сэт татаад авчихсан байвал оторхой им, чихийг нь хуруу хэртэйгээр орой уруу нь цуу татсан байвал шуурхай им, чихнийх нь урд буюу хойт талаас хондлон сэтэлсэн байвал, ухами им, чихний нь үзүүрээс огсойлгон авсан байвал онибо им, чихний нь хоёр талаас ухамлан авсан байвал шоргоолжин им, чихийг нь дунд нь цоолж тогрог цоорхой гаргасан бол соолго им гэлцэнэ*; // Mo. im

эмэлэхэ/ emelexe (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *эмлэх: мужеложство, педерастия*; erῖγė emelexe *эрийг эмлэх*; bėšėnē hamaγańi emelexe *бусдын эхнэрийг эмлэх*; // Mo. emelekü

эмээхэй/ emēxē (Khori., Aga.), **emekῖ** (Kham.) *эхрий: нежный, ласковый*; šọno gùlgenūdtē yėxe emēxē àmitaŋ *чоно бэлтрэгнүүдтээ их эхрхий амьтан*; xūgedte emēxē xùŋ *хүүхдэд эхрий хүн.*

эмээхэйрхэ/ emēxērxe (Khori., Aga.), **emēkērkù** (Kham.) *эхрийлэх: ласково относиться к кому-л., быть нежным к кому-л., с кем-л*; emēxēržė tālaxa *эхрийлэн үнсэх.*

энгин/ eŋgiŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *ингэ/н/: верблюдица*; eŋgin temē *ингэн тэмээ*; eŋgin tāělag *ингэн тайлаг*; bōd eŋgi *боос ингэ*; botoγotōě eŋgi *ботготой ингэ*; eŋgi šėlerxe *ингэ шилрэх*; eŋginē āěrag *ингэний хоормог*; eŋginē hū *ингэний сүү*; eŋginē ọxi *ингэний охь*; eŋginē ọxi xùl tụšàžàrxidag bāěγā *ингэний охь хөл тушчихдаг юм билээ.*

энгэх/ eŋgex (Bar.) *горьдох: ждать, ожидать, зариться, надеяться*; nada yüme ùx gē yụmū gėdž γāěγūi eŋgedž bāělā *надад юм огох гэсэн юм болов уу гэж гайгүй горьдож байлаа.*

энгээх/ engeex (Bar.) *горьдоох: обнадёживать*; ùxgūi bāětarā xūgedῖ bū eŋgē, ńüden xàŕāna *огөхгүй байж хүүхдийг битгий горьдоо, нүд нь хараана*; xùxūli xügedti xüńi eŋgēdž boloxgūi šū, xùxen erene *хохүүл хүүхэдтэй хүнийг горьдоож болохгүй шүү, хох нь хавдана.*

энди/ endi *сүндэс: самка лося, лосиха*; xandaγāěŋ endi *хандгайн сүндэс.*

энеэбхилэл/ eńēbxilel (Khori., Aga., Tunk., San.) *инээмсэглэл: улыбка, усмеш-*

ка; eńēb̆xilel ùzūlxe *инээмсэглэл үзүүлэх*; // Mo. eniyebkilel

энеэбхилхэ/ eńēb̆xilxe (Khori., Aga., Tunk., San.) *инээвхлэх: улыбаться, усмехаться*; mihelzežė eńēb̆xilexe *жуумалзан инээвхлэх*; ėńēb̆xilhen zōlòn šàrāĕ *инээвхилсэн зөөлөн царай*; // Mo. eniyebkilekü

энеэдэ(н)/ ėńēde(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson., Bar.) *инээд: смех, смешок*; ėńēde zuγā *инээд зугаа*; ėńēde nādaŋ *инээд наадам*; ėńēdeŋ xàńādam bolγōd ùŋgergebe *инээдэм ханиадам болгоод өнгөргөв*; šàmda ėńēdeŋ namda xàńādaŋ *чамд инээд надад ханиад*; ėńēdeŋ xàńādam bolōd dūrxe xa dē *инээд ханиад болоод төгсөх байх аа даа*; // Mo. iniyedüm

энеэдэһэ(н)/ ėńēdehe(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.), **ėńōdesù** (Kham.), **ińēdese** (Tson.) *инээд: смех, смешок*; ėńēdehe aldaxa *инээд алдах*; ėńēdehe xùrxe *инээд хүрэх*; ėńēdehē bàŕižà yàdaxa *инээдээ барьж ядах*; xulγanānūdāĕ xōreldexīyė šàgnād, arāĕl gèžė ėńēdehèyē bàŕižà xeb̆tebe *хулгануудын ярилцахыг чагнаад арай л гэж инээдээ барьж хэвтэв* (БАУ); // Mo. iniyedüsün

энеэлдээн/ ėńēldēŋ (Khori., Aga., Tunk., San.), **ińēldēŋ** (Tson.), **inōldōŋ** (Kham.) *инээлдээн: смех, хохот*; olonōĕ ėńēldēŋ *олны инээлдээн*; // Mo. iniyeldügen

энеэрэн/ ėńēreŋ (Khori., Aga., Tunk., San.), **ińēreŋ** (Tson.), **ėńōreŋ** (Kham.) *инээмтгий: смешливый, дурашливый*; ėńēreŋ zaŋ *инээмтгий зан*; ėńērem badma ùbgežōl nege baγa zàĺi abažà namdād, tere àmitanāĕŋγā yūm bāĕhāĕyė hanārāĕ gebe *инээмтгий Бадам өвөө нэг жаахан сөгөө авч намдаад, тэр амьтныхаа юу байсныг санаарай гэв* (БАУ); ėńērenīyė ere daxaxa, ėšėgenīyė noxōĕ daxaxa *инээмхийг эр дагана, баарныг нохой дагана.*

энеэхэ/ ėńēxe (Khori., Aga.), **ńēxe** (Tunk., San.), **inēxe** (Tson., Bar.), **ėńōkù** (Kham.) *инээх: смеяться*; tašàγanasa ėńēxe *тачигнатал инээх*; miherše ėńēxe *мишилзээж инээх*; arnāĕtarā ėńēxe *арсайтал инээх*; āmāĕsa ėńēxe *ангайж инээх*; xüxižė ėńēxe *хөгжиж баясч инээх*; xūitōr ėńēxe *хүйтнээр инээх*; xaŋ geter ėńēxe *хан хийтэл инээх*; yèŋgūtēgēr ėńēxe *ёжилж инээх*; xudlār ėńēxe *худал инээх*; ńātaγašàžà ėńēxe *наалинхайтаж инээх*; hāmaγanažà ėńēxe *саамганаж инээх*; gùxegenežė ėńēxe *хүгдгэнээж инээх*; bar bar ėńēxe *башил ташил инээх*; àĺiγan tàĺiγan bolžọ ėńēxe *аалинхайтаж наалинхайтаж инээх*; xùndī ėńēxe *хөндий инээх*; ėĺige xatažà ėńēxe *элэглээж тавлаж инээх*; erīm mū ėńēdeg, emelē mū xàxidag *эрийн муу инээдэг, эмээлийн муу хахидаг*; // Mo. iniyekü

энжэ/ enžė (Khori., Aga., Tunk., San.), **indžė** (Tson.), **indži** (Kham.) *инж: приданое*; ọšọxo basaγanāĕ enžė *очих охины инж*; enžė bedirēgüi hamaγa bèdirē *инж эрээгүй эхнэр эрлээ*; xadamda ùgtexe basaγanāĕŋγā tùlō ėŕideg mùŋgù zōŕiyė anza gelsexe, xadamda ọšọxo basaγandā exe esegehēn ùgdeg adū mal, ed zōŕīyė enžė gelsexe *хадамд өгтөх охиныхоо төлөө нэхдэг монго хөрөнгийг анз гэлцэнэ, хадамд очих охиндоо эх эцгээс нь өгдөг адуу мал, эд хөрөнгийг инж гэлцдэг*; // Mo. inji

энхэрэг/ eŋxereg (Khori., Aga.) *энхрий: нежный, ласковый*; exīŋ eŋxereg hėšxel *эхийн энхрий сэтгэл*; eŋxereg aba ėžī *энхрий аав ээж*; eŋxereg hāěxaŋ ůge *энхрий сайхан үг*; eŋxergeŋ emēxē xandalγa *энхрий дотно хандлага*; eŋxergeŋ ůge *энхрий халамжтай үг*; eŋxergenēr eŋxelūlxe *энхрий дотноор энхрийлэх*; eŋgiŋ eŋgin temēnšū ėžėldū ámitam bāědaggūi, ėži aba xǫyǫršū eŋxereg ámitam bāědaggūi *ингэн ингэн тэмээ шиг ижилдүү амьтан байдаггүй, ээж аав хоёр шиг энхрий амьтан байдаггүй.*

энхэрэл/ eŋxerel (Khori., Aga.) *энхрийлэл: нежность*; eŋxerelēr dūreŋ *энхрийллээр дүүрэн.*

энхэргэн/ eŋxergeŋ (Khori., Aga.) *энхрий, дотно, халамжтай: ласковый, приветливый, нежный*; eŋxergen zōlóŋ xarasa *энхрий зөөлөн харц.*

энхэрхэ/ eŋxerxe (Khori., Aga.) 1. *энхрийлэх: относиться ласково /или нежно/*; egešė xůŋ eŋxerxe, dū xůŋ dūŋgexe *эгч энхрийлнэ, дүү дөнгөнө*; 2. *эрхлэх: с дат. п. ласкаться к кому-л.* exedē eŋxerxe *эхдээ эрхлэх.*

энышаа/ ėńšā (Tunk.) *энэ тушаа: вот здесь, тут*; ėńšā yėrēd zogso *энэ тушаа ирээд зогс*; ėńšāγā tomo modotōě *энэ тушаагаа том модтой*; ėńšāγūr tōěrōd yábsaŋ *энүүгээр тойрood явсан*; ėńšāxana bāěγā haŋ *энүүхэн тушаа байсан сан*; ėńšāhā mordōd yábā *энүүхэн хавиас мордоод явсан.*

эрбэд/ erbed (Khori., Aga., Tunk., Bar.) *ирвэс: леопард, пантера*; erbed erbed sōxorxoŋ ežėl sōγō yánzatāě, enēxeŋ yábā bėyėmńi ėžī abada xāěratāě *ирвэс цоохор морь нь ижил дотроо янзтай, энэхэн яваа бие минь ээж аавдаа хайртай*; bar bar sōxor, baha negen sōxor, erbed erbed sōxor, ėrēŋ alag sōxor, zůr zůr sōxor, žühe negen sōxor tere yůmbe gexede xėbis *бар бар цоохор, бас нэгэн цоохор, ирвэс ирвэс цоохор, эрээн алаг цоохор, зүр зүр цоохор, зүс нэгэн цоохор тэр юу вэ гэвэл хивс*; // Mo. irbis

эрбээлжхэн/ erweeldžxeŋ (Bar.) *янхир: тощий, худой, костлявый*; erweeldžxeŋ beyetee ertger γūliŋ xonšōrtōě xoŋxor šar maŋγad *янхир биетэй, ээтэр гуулин хоншоортой хонхор шар мангас.*

эрдим/ erdim (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) *эрдэм: наука, образование, знание, учёность*; erdim nom šụdalxa *эрдэм ном судлах*; erdim nomdo hurxa *эрдэм номд сурах*; erdim medelge *эрдэм мэдлэг*; ed yėxete dǫšxoŋ, erdim yėxete nomoγoŋ *эд ихт догшин, эрдэм ихт номхон*; ed xorotōě, erdim tuhatāě *эд хортой, эрдэм тустай*; erdim bilig erxim báyáŋ, ed mal adag báyáŋ *эрдэм билиг эрхэм баян, эд мал адаг баян*; mū xůnšiyėhā nege erdimtē *муу хүн ч гэсэн нэг эрдэмтэй*; // Mo. erdim

эрдимтэн/ erdimteŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson., Kham.) *эрдэмтэн: учёный*; ėrdimteŋ baγšá *эрдэмтэн багш*; // Mo. erdimten

эрдэни/ erdeńi (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Bar.) *эрдэнэ: драгоценность, сокровище, клад*; erdimhē ůlū erdeńi ůgī *эрдмээс илүү эрдэнэ үгүй*; molor erdeńi *молор эрдэнэ*; yüheŋ erdeńi *есөн эрдэнэ /алт, мөнгө, шүр, сувд, оюу, номин, ган, зэс, тана/*; γurban erdeńi *гурван эрдэнэ*

/бурхан, ном, лам/; sayān dalāčn dunda sàxiūr šụlūŋ erdeńi dā *цагаан далайн дунд цахиур чулуу эрдэнэ дээ.* (БАД); erdeńīn šụlūnhā žėžīn, ėdixe xilēmenhē tomīn *эрдэнийн чулуунаас жижгийг нь, идэх талхнаас томыг нь*; erdeńi šụlūŋ elexe büŕē ụŋge oroxo, ere xùŋ zoboxo büŕē uxā oroxo *эрдэнэ чулуу элэх тусмаа өнгө орно, эр хүн зовох тусмаа ухаан сууна*; // Mo. erdeni

эрдэрхүү/ erdeŗxŭ (Tunk.) *эрс хатуу, хэлбэршгүй*: *твёрдый*; erdeŗxŭ xùŋ *хэлбэршгүй хүн*; erdeŗxŭ zantāė *эрс хатуу зантай*; erdeŗxŭ xùntē yŭ zuγālxàš *хэлбэршгүй хүнтэй юу ярилцах вэ*?

эреэг таряаг/ ėŕēg tàŕāg (Khori., Aga.) *эрээн тарлан*: *пёстро, в пестринах*; sahaŋ xāėlžà, ende tendē ėŕēg tàŕāg sōxorloŋ xaragdaxa *цас хайлж, энд тэндээ эрээн тарлан цоохорлон харагдах*; ėrēg tàŕāg tonšūrγa *эрээн тарлан тоншуурга.*

эреэгшэн/ ėŕēgšėŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **ėŕēgtšėŋ** (Kham., Tson.) *эрээгч /үнээ/*: *пеструха, пеганка /о корове/*; ėŕēgšė üńēŋ *эрээгч үнээ*; tenžėger ėŕēgšėŋ *тэнжгэр эрээгч үнээ*; mùgelzī ėŕēgšėŋ *мугалзуур эрээгч үнээ*; ėŕēgšėnē ėbilgexe *эрээгч үнээгээ ивэлгэх*; ėŕēgšėnē uŕilūlxa *эрээгч үнээгээ урилуулж саах*; ėŕēgšėnē xàbiḍxaxa *эрээгчиээ туших*; ėŕēgšėmnāė tuγallā ėĺgen tarag ėdixebdi *эрээгч үнээ маань тугаллалаа, элгэн тараг иднэ.*

эреэзгээ/ ėŕēzgē (Khori., Aga., Tunk., San.) эрээн даавуу: ситец; ėŕēzgē bùd эрээн даавуу бөс; tolγōė ėŕēzgē толгой эрээн даавуу; am ėŕēzgē ам эрээн даавуу; zàŕim negešŭl xerēhe zŭxedē mùŋgùndene duralažà zŭdeg bāėγā, yŭndeb gexede, ondō yàhanāė xùnŭḍte xerēhe zŭxedē, orod lamanar mùŋgù tùldeg, xirpīse sāė, tolγōė ėŕēzgē ùgdeg bāėhaŋ yüme xa *зарим нэгцүүл хэрээс зүүхдээ мөнгөнд нь дурлаж зүүдэг байлаа, юунд вэ гэвэл ондоо ясны хумүүст хэрээс зүүхдээ, орос лам нар мөнгө төлдөг, шахмал цай, толгой эрээн даавуу өгдөг байсан юм санж.*

эреэлжэ/ ėŕēlžė (Khori., Aga.), **irōldži** (Kham.) *эрээлж, олгойн бууз*: *колбаса, приготовленная из внутренностей*; ėŕēlžė šànaxa *олгойн бууз чанах*; malāė ėĺige boloŋ büĺintē šụha, dotor ōxentē xọĺižọ tatād, maŋgir, dabaha xėžė būilūlād, gedeheŋ sō šụḍxažà šànahaŋ xōlōėyi ėŕēlžė gėžė nereldeg yüme *малын элэг болон нөжирсөн цус, дотор өөхтэй хольж татаад , мангир, давс хийж найруулаад, гэдсэн дотор цутгаж чанасан хоолыг эреэлжэ гэж нэрлэдэг юм.*

эреэлжэлхэ/ ėŕēlžėlxe (Khori., Aga., Tunk., San.), **erēldžilexe** (Tson.), **ėŕyēldžilekŭ** (Kham.) *эрээлжлэх*: *помутнеть*; ńüdemni ėŕēlžėlne *нүд минь эрээлжилж байна*; // Mo. eriyeljilekü

эреэлзэй/ ėŕēlzē (Tunk.) *бага хадран*: *маленький хариус*; ėŕēlzē zaγahaŋ *бага хадран загас.*

эреэлхэ/ ėŕēlxe (Khori., Aga., Tunk., San.), **ėŕėlekŭ** (Kham.) 1. *эрээлэх*: *быть пёстрым, пестреть*; ėŕēleŋ alaglan xaragdaŋxāė eber šụlūnāė γọyọ gēšėn *эрээлэн алаглан харагдсан өвөр чулууны гоё гэдэг нь.* (БАД); 2. *эрээчих*: *марать, пачкать*; sāŗha ėŕēlexe *цаас эрээчих*; // Mo. eriyelekü

эреэн/ ėŕē̱ŋ (Khori., Aga., Tunk., San.) *эрээн: пёстрый*; ėŕē̱m bùd *эрээн даавуу*; moγōĕŋ ėŕē̱ŋ γazāγā, xùnē̱ ėŕē̱ŋ zosōγō *могойн эрээн гадаа, хүний эрээн дотроо*; ėŕē̱ŋ gùrō̱hē̱ŋ *эрээн гороос* /бар/; eb̥te šā̱zàγāĕ ėŕē̱ŋ gùrō̱hò bàŕixa ~ *эвт шаазгай луу буулгана*; ėŕē̱m buγāĕŋ ùber gē̱šė erdeńi bāĕŋgū̱i yà̱xabdā ī̱bī̱ bābāĕŋ xeleheŋ ùnem bāĕŋgū̱i yà̱xandā *эрээн бүгын эвэр гэгч эрдэнэ байлгүй яах вэ дээ, ээж аавын хэлсэн үнэн байлгүй яах вэ дээ.* (БАД); eb̥te šā̱zaγāĕ ėlē̱ bàŕixa, ėŕē̱ŋ dēhen šụlū otolxo *эвт шаазгай луу буулгана, эрээн дээс чулуу огтолно*; // Mo. eriyen

эреэшин/ ereešiŋ (Bar.) *гуйлгачин, гуйранчин: нищий, попрошайка*; tār ùrgelheŋ ereešiŋ *таар үүрсэн гуйлгачин.*

эржыхэ/ erž̄ī̱xe (Khori., Aga.) 1. *эржийх: становиться зернистым*; erž̄ī̱žė baŗsāĕxa *эржийж барзайх*; 2. *иржийх дэржигнэх: становиться шероховатым*; xargī̱ŋ dondorōŋ erž̄ī̱xe *харгуйн донсолгоо иржийх*; // Mo. irjiykü

эржэгэнэхэ/ eržėgenexe (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *эрээлэх, эрээлжлэх: рябить /или пестрить/ в глазах*; eržėgenežė eŕē̱lexe *эрээлжилж эрээлэх*; 2. *дэржигнэх: дребезжать*; eržėgenežė dūγaŗxa *дэржигнэн дуугарах*; // Mo. irjiginekü

эржэгэр/ eržėger (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *эржгэр: зернистый*; eržėger yūmeŋ *эржгэр юм*; 2. *иржгэр дэржигнүүртэй: шероховатый, неровный*; eržėger xargī̱ *дэржигнүүртэй зам*; // Mo. irjigir

эржэн/ eržėŋ (Khori., Aga.) *тана, эржий: перламутр*; eŗžėn tob̥šọ *эржий товч*; eŗžėn tana *эржий тана*; eŗžėn šà̱gta *эржий чагт*; eŗžėŋ hubad *эржий сувд*; ere xùŋ zoboxo büŕē̱ uxā oroxo, eržėn tana èĺixe büŕē̱ ùnge oroxo *эр хүн зовох тусмаа ухаажна, эржий тана элэх тусмаа онгожно*; // Mo. erjin

эрзэгэр/ erzeger (Khori., Aga., Tunk., San.), **ùrdzeger** (Kham.) *сэглэгэр, сэгсгэр: взъерошенный /о волосах/*; erzeger ùheŋ *сэгсгэр үс.*

эрзыхэ/ erzī̱xe (Khori., Aga.) *өрвийх, өрвөсхийх: торчать, ерошиться, нахохлиться, вспыхивать, становиться дыбом /о волосах/*; zald gėžė xamag bėyėn xūite dāγād ùhenī̱n erzī̱xedel gebe *пал хийж хамаг бие нь хүйт даагаад үс нь өрвөсхийх шиг болов.*

эри/ èŕi (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson.), **iri** (Kham.) *ир: острие, острый край, лезвие*; hū̱xī̱ŋ èŕi *сүхний ир*; toryoŋ èŕi *торгон ир*; xutaγī̱ŋ èŕi *хутганы ир*; èŕi mùrù *ир мөр*; èŕi mùrù xọyọron èžėl xutaya *ир мөр хоёр нь ижил хутга (мохоо хутга)*; èŕi mùrigū̱i *уг суггүй, нэр нүүргүй*; èŕi mùrō̱ ùgtexegū̱i *мөчөөгөө өгөхгүй*; // Mo. ir

эригэнэхэ/ èŕigenexe (Khori., Aga.) *эригнэх: рябить /или пестрить/ в глазах*; ńüde èŕigenexe *нүд эригнэх*; ńüdende èŕigenexe *нүдэнд ирэгнэх*; èŕiger ńüdeŋ èŕigenexe *эрэвгэр нүд ирэгнэх*; belteger ńüdeŋ èŕigenexe *бүлтгэр нүд ирэгнэх*; // Mo. erigenekü

эригэр/ èŕiger (Khori., Aga., Tunk., San.), erger (Bar.) *эргэр, алаг: негий*; èŕiger ńüdeŋ *алаг нүд*; èŕigeneheŋ tomo èŕiger ńüdeŋ

эрээлдсэн том алаг нүд; ėŕiger ėŕēŋ alag ńüdeŋ *эргэр эрээн алаг нүд*; ńüdenē sesegēn dēgūr sayānīn xaragdahaŋ alag ńüdēyė ėŕiger gexe *нүдний цэцгий дээгүүр цагаан нь харагдсан алаг нүдийг эригэр гэдэг*; // Mo. eriger

эригэшэхэ/ ėŕigešėxe (Khori., Aga., Tunk., San.) *ирэлзэх: мельчешить, мелькать перед глазами*; ńüdende ėŕigešėxe *нүдэнд ирэлзэх*; ńüdenē urdūr ėŕigėšėxe *нүдний омнүүр ирэлзэх*; ńüdenīn ėŕigėšėxe *нүд нь ирэлзэх*.

эрид/ ėŕid (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **eris** (Tson., Kham.) *эрс: решительно, категорически, наотрез, резко*; ėŕid šâŋγār xàŕūsaxa *эрс чанга хариуцах*; ėŕid xatū seḏxil *эрс хатуу сэтгэл*; ėŕid šụlūŋ *эрс шулуун*; ėŕid sexe *эрс цэх*; ėŕid šâŋγa *эрс чанга*; ėŕid xatū *эрс хатуу*; ėŕid xọŕixo *эрс хорих*; ėŕid aṛsaxa *эрс татгалзах*; ėŕid xargī *шулуун зам*; ėŕid šụlūn zantāĕ *цэх шулуун зантай*; // Mo. eris

эрилхэ/ ėŕilxe (Khori., Aga., Tunk., San.), **irlexe** (Tson.) *ирлэх: править*; xotiγo ėŕilxe *хутга ирлэх* (Tunk.); // Mo. irlekü

эритэ/ ėŕite (Khori., Aga.) 1. *ирт мэс: колющее /или режущее/ оружие*; ėŕite mese *ирт мэс*; 2. *багаж зэвсэг: орудие труда*; eregūi exenerē ėŕite moxō *эргүй эхнэрийн багаж мохоо*; erdimē tüšėg uxāŋ, ėŕitēn tüšėg ėšė *эрдмийн түшиг ухаан, иртийн түшиг иш.*

эрихэ/ ėŕixe (Khori., Aga., Tunk., San.), **ėŕikü** (Kham.) *эрэх: требовать, просить*; abīndā bāĕhaŋ basaγad abīšdā namāĕyė gežė ėŕižė bāĕna *аавындаа байгаа охид аваач дээ, намайг гэж эрж байна.* (БАД); // Mo. erikü

эрлүүзэ/ erlūze (San.) *эрлийз: метис метисный*; erlūze mal *эрлийз мал*; erlūze üńē *эрлийз үнээ*; // Mo. erlije

эрмэшэн/ ermēšėŋ (Tunk.), **hâŕha erbĕxē** (Khori., Aga.) *сарьсан багваахай: летучая мышь*; azaγa tâšā ermēšėŋ xọyọr xüyūndā nüxer bolžọ šâtxēmdi gēd ermēšėńīn xēre nīḏšė γaṛšâba, tīžė münō bolso nüxer bolōbēme gēd xelsexīme gene *азарган тахиа, сарьсан багваахай хоёр хоёулаа нохөр болж чадашгүй нь гээд сарьсан багваахай нь хээр нисч гарчихав , тэгэж онөө болтол найз нохөр болоогүй юм гээд хэлцэх юм гэнээ.* (БАУ)

эрниг/ erńig (Tunk.) *явган хаалга, суга хаалга: калитка*; xâšāγāĕ erńig *хашааны явган хаалга*; erńigēr oroxo *явган хаалгаар орох*; barūn tēn erńig bāĕxa *баруун талд нь явган хаалга бий*; xālγanāĕ erńig *суга хаалга.*

эртэшэ/ eṛtešė (Khori., Aga.) *эртэч: любитель рано вставать*; eṛtešė xüŋ *эртэч хүн*; baras sagta boddog eṛtėšė xüŋ *барс цагт босдог эртэч хүн*; // Mo. erteči

эрүү/ erū (Bar.) *эрхрээ, зовиур, шаналан: страдание, мучение, боль, соболезнование;* ònōdōŋ erū bāĕxgūi yüm, bāĕmγāĕdā yādīm bāĕγām *өнөөдөө зовиур байхгүй юм, яваандаа яадаг юм байгаа бол*; erū emdzeggūi bolxōr emšė domši gėdž gūideggūi seŋ *эрхрээ эмзэггүй болохоор эмч домч гэж гүйдэггүйсэн.*

эрүүтин/ erūtī (Bar.) *эрхрээтэй, зовиуртай, шаналгаатай: мучительный, причиняющий страдание*; bėyė negel erūtī bāĕna *бие нэг л зовиуртай байна*; erūtī ówšiŋ *эрхрээ шаналгаатай өвчин*; 2. *эвгүй, хачин муухай, этгээд: превратный,*

неправильный, чуждый, странный; erūtī mūxāĕ *этгээд муухай*; erūtī bišū *хачин муухай биш үү?*; dūn erūtī *дуу нь эвгүй.*

эрх/ erx (Bar.) *ардаг, догшин, хангал: необузданный, наровистый, резвый, необъезженный*; dzeerdšini dolginši bol idžildene tàbiād unārāĕ, ėdžī aw šini xàxidūnši bol ėyīn daxàdž yàwārī *эрх зээрд чинь долгин ч бол ижилд нь тавиад унаарай, ээж аав чинь хахидуун ч бол эейг нь дагаж яваарай.* (БаАД)

эрхилэгшэ/ erxilegšė (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **erxilegšė** (Tson.), **erkilegtši** (Kham.) *эрхлэгч: заведующий, директор, управляющий*; teŋximīŋ erxilegšė *тэнхимийн эрхлэгч*; hùn tahaγāĕ erxilegšēr bùxezàyāta xāĕ oloŋ žėl bāĕγā *сүүн тасгийн эрхлэгчээр Бөхзаяат гуай олон жил байсаан*; // Mo. erkilegči

эрхилхэ/ erxilxe (Khori., Aga.) 1. *эрхлэх: ведать, заведывать, управлять чем-л*; àžàl erxilxe *ажил эрхлэх*; 2. *эрхлэх: заниматься*; xọńinōĕ àžàl erxilxe *хонины ажил эрхлэх*; γar urlal erxilxe *гар урлал эрхлэх*; // Mo. erkilekü

эрхим/ erxim (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.), **erkim** (Kham.) *эрхэм: лучший, наилучший, отменный, прекрасный, превосходный*; erxim xùŋ *эрхэм хүн*; erxim šānar *эрхэм чанар*; erxim hāĕŋ *эрхэм сайн*; // Mo. erkim

эрхимлэхэ/ erximlexe (Khori., Aga., Tunk., San.), **erkimlekü** (Kham.) 1. *эрхэмлэх: предпочитать, отдавать преимущество*; erximležė ùzexe *эрхэмлэж үзэх*; 2. *эрхэмлэх, дээдлэх: уважать, оказывать почёт*; erximležė xùndedxexe *эрхэмлэж хүндэтгэх*; // Mo. erkimlekü

эрхин/ erxin (Tunk., San.) *эрхэн, хаалганы яс: древняя колода*; ùglōderīn yėrežė bādxa bàyàŋ šāžà noṃiŋ xānāĕ ūdenē barūŋ erxinden, üyėnēxeŋ ùbegeŋ zūŋ erxinden bāĕna *маргааш нь ирж Баатга баян Шааж номин хааны үүдний баруун эрхэнд нь Уенээхэн овгон зүүн эрхэнд нь байна.* (БАУ)

эрхирхэ/ erxirxe (Khori., Aga., Tunk., San.) *архирах, хүрхрэх, урхирах: рычать*; arsalaŋ erxirxe *арслан архирах.*

эрхирээ(н)/ erxirē(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.), **erkirēŋ** (Kham.) *хүрхрэх дуу: рёв, рык*; arsalaŋγāĕ erxirxe dūŋ *арслангийн хүрхрэх дуу.*

эрхы/ erxī (Khori., Aga., Tunk., San.) *эрхий: большой палец*; erxī mergeŋ *эрхий мэргэн*; erxī xurγaŋ *эрхий хуруу*; erxīdē emtē, doḷōboṛtō domtōĕ *эрхийдээ эмтэй, долоовортоо домтой*; erxī sōrxōĕ emšėner, doḷōbor sōrxōĕ domšọnor *эрхий цоорхой эмч нар, долоовор цоорхой домч нар*; ◊ erxī doḷōxo *эрхий долоох (мөрийтэй хөзөр тоглох)*; // Mo. erkei

эрхыбшэ/ erxībšė (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **erxībtsi** (Tson.), **erkībtši** (Kham.) *эрхийч: напальчик*; erxībšė xēd xarbaxa *эрхийч хийгээд харвах*; // Mo. erkeyibči

эрхэхэ/ erxexe (Khori., Aga.) *эрхэж тунирхах, тумархах: капризничать,*

обижаться; eŗxežė tumaŗxaxa *эрхэж тунирхах*; tuntàyàs gėžė eŗxexe *тунтгас хийж тумархах*; emēltī̆ŋ tùbergō̆ŋ γaŗxagūiden ėžėldė yümāgū̆ gėžėle hanālbi, ėŕyėžėle manāĕxiār yėrexegūidėš eŗxē yümāgū̆ gėžėle hanālbi *эмээлтийн төвөргөөн гарахгүйд нь ижилдээ юм болуу гэж саналаа шүү, эргэж л манайхаар ирэхгүйд чинь эрхсэн юм бол уу гэж л бодлоо шүү*; eŗxeheŋ γomodohoŋ exener endūtē *эрхэж тунирхсан /гомдсон/ эхнэр эндүүтэй.*

эршэ/ ėŗšė I (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **eŗtši** (Tson., Kham.) *эрч: туго скрученный, крепко свитый*; γurbaŋ eŗšėtē γuiba *гурван эрчтэй хуйв*; eŗšė aldaŗxa *эрч алдрах*; zùb eŗšė *зөв эрч*; burū eŗšė *буруу эрч*; eŗšė hāētāĕ *эрч сайтай*; eŗšė mūtāĕ dēheŋ *эрч муутай дээс*; // Mo. erči

эршэ/ eŗšė II (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **eŗtši** (Tson., Kham.) *эрч: сила, энергия, интенсивность*; eŗšė xùse *эрч хүч*; eŗšė orūlxa *эрч оруулах*; eŗšė šādal *эрч чадал*; xara eŗšē̆rē gūlxe *хар эрчээрээ гүйх*; // Mo. erči

эршэгыдэхэ/ eŗšėgī̆dexe (Khori., Aga., Tunk., San.), **eŗtšėgī̆dekù** (Kham.) *эрчигнүүлэх: вертеть, вращать, закручивать*; eŗšėgenū̆rēr eŗšėgī̆dežė nādaxa *эрчигнүүрээр эрчигнүүлж тоглох.*

эршэгэнүүр/ eŗšėgenū̆r (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **eŗtšigenū̆r** (Tson., Kham.) *эрчигнүүр: юла*; eŗšėgenū̆r nādaŋ *эрчигнүүр тоглоом.*

эршэгэнэхэ/ eŗšėgenexe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **ertšigenexe** (Tson.), **eŗtsigenekù** (Kham.) *эрчигнэх: вертеться, вращаться, кружиться*; eŗšėgenū̆r eŗšėgenexe *эрчигнүүр эрчигнэх*; xui hàĺxiŋ eŗšėgenexe *хуй салхи эрчигнэх.*

эршэлхэ/ eŗšėlxe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **eŗtsilxe** (Tson.), **eŗtšilkù** (Kham.) *эрчлэх: скручивать, сучить*; urγī̆ŋ γuiba eŗšėlxe *уургын хуйв эрчлэх*; eŗšėlžė tataxa *эрчилж татах*; eŗšėlžė ėŕixe *эрчилж эрэх*; eŗšėlēd burzāĕlyā, ėmirēd arzāĕlyā urgī̆ŋ guiba *эрчилж бурчийлгав, имэрч гурвийлгэв (уургын хуйв)*; // Mo. erčilekü

эршэмтэй/ eŗšėmtē̆ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **eŗtšimtē̆** (Tson., Kham.) *эрчимтэй: интенсивный*; eŗšėmtē̆ ažàllaxa *эрчимтэй ажиллах*; // Mo. erčimtei

эрье/ ėŕyė I (Aga., Khori.), ėndi (San.), **ereg** (Tson.), **irgi** (Kham.) 1. *эрэг: берег*; γolōĕ ėŕyė *голын эрэг*; dalāĕŋ ėŕyė *далайн эрэг*; xara dalāĕŋ ėŕyė dēre obōxōĕγō boḏxobo *хар далайн эрэг дээр овоохойгоо босгов.* (БМУ); 2. *эрэг ганга: круча, яр*; ėŕyė γaŋγa *эрэг ганга*; ere endedeg, ėŕyė emderdeg *эр энддэг, эрэг нурдаг*; ėŕyėgūi uhan zadaγāĕ, ezeŋgūi zō̆ŕi zadaγāĕ *эрэггүй ус задгай, эзэнгүй хогшил задгай*; // Mo. ergi

эрье/ ėŕyė II (Khori., Aga.), **erge** (Tson.), **irgi** (Kham.), **ireg** (Bar.), **irge** (Tunk., San.) *ирэг: валух, кастрированный баран*; taryaŋ ėŕyī̆ŋ hūl *тарган иргийн сүүл*; šàra xalzaŋ ėŕyė *шар халзан ирэг*; ėŕyė heŗxē̆ŋ

mixaŋ *мрэг сэрхийн мах*; naha xùsehеŋ ėŕyė *нас гүйцсэн ирэг*; ėŕyė tàbixa *ирэг тавих*; ėŕyė yarγaxa *ирэг тохоорох*; // Mo. irge

эрьелдэхэ/ ėŕyėldexe (Khori., Aga.) *эргэлзэх*: *поворачиваться, повёртываться*; ėŕyėm bāĕhaŋ γazaŗta eŗžėn seseg delgerbe, ėŕyėldem bāĕžà xataŗšà nàyàn taba xùryėdē *эргэн байсан газарт эргэж цэцэг дэлгэрэв, эргэлдэн байж бүжиглээж наян тав хүрье дээ.* (БАД)

эрьелтэ/ ėŕyėlte (Khori., Aga.), **ergelte** (Tson., Tunk., San.), **ergilte** (Kham.) *эргэлт*: *поворот, оборот*; šụhanāĕ ėŕyėlte *цусны эргэлт*; // Mo. ergilte

эрьенэг/ ėŕyėneg (Tunk.) *малын хашааны хаалга*: *ворота в поскотине*; xàšāγāĕ ėŕyėneg *хашааны хаалга, хаалган хашлага.*

эрьехэ/ ėŕyėxe (Khori., Aga.), **ėrgixe** (Tson., Tunk., San.), **ergikù** (Kham.) *эргэх* 1. *кружиться*; tàŗxi ėŕyėxe *тархи эргэх*; 2. *вертеться, вращаться*; dugī ėŕyėxe *дүгүй эргэх*; 3. *тойрох*: *обходить кругом, объезжать, осматривать, навещать*; īšē mùrgù, ėŕyėžė mùrgù, tīšē mùrgù, texėŕižė mùrgù *ийшээ мөргө, эргэж мөргө, тийшээ мөргө, тэнд морго*; ėŕyėžė bodo eblūlžė xada *эргэж бод, эвлүүлж хад*; xeb̀terīŋ xùni ėŕyėxe *овчтэй хунийг эргэх*; 4. *урвах, оорчлогдох*: *поворачиваться, оборачиваться, возвращаться*; ėŕyėxe naraŋ, ēlžėlxe tùre *эргэх нар, эллэлтэх тор*; xereg burū hùrežė ėŕyėxe *хэрэг буруу тийш эргэх*; ton ondōγōr ėŕyėxe *тун ондоогоор эргэх*; emńig borīm buldiānda ebdeŗxėš dùrō̄ xānaxandā, eldebēr žāŕimaŋ xelsēšyihāń ėŕyėxėš seḍxil xānaxandā *эмнэг борын булгианд эвдрэх ч өөрөө хаана ч дээ, элдвээр зарим нь хэлцлээ гээд эргэх ч сэтгэл хаа вэ дээ.* (БАД); 5. *эргэх, эргэлдэх*: *предчувствовать появление на свет ребенка*; yātarā tanāĕda ėŕyē xūged gēšėbdā, dàxiŋ narāĕtāĕ bolxōĕtnōĕ zùgnō yümābī? *яах гээж танайд эргэлдээд байгаа хүүхэд юм бол доо, дахин нярайтай болохыг тань зогнood байна аа даа?*; // Mo. ergikü

эрюү/ ėŕyū (Khori., Aga.), **ergū** (Tson., Bar.) 1. *эргүү*: *бестолковый, глупый*; ėŕyū teneg *эргүү тэнэг*; ėŕyū teneg xùŋ ōrehō teneyi ùzexedē tehe bisa bàyàrladag *эргүү тэнэг хүн ооросоо тэнэгийг үзвэл тэс хага баярладаг*; 2. *эргүү*: *вертячка, веретеница /болезнь животных/*; ėŕjū xụŕγa *эргүү хурга*; **ėŕyū ùbheŋ** *эргүү өвс*: *белена черная*; ėŕyū ùbhēr xeheŋ em domīyi xotīŋ, xọtiŗxōĕ gedeheně ùbšė būrūlxada xeregledeg *эргүү өвсөөр хийсэн эм домыг ходоод, нугалаа гэдэсний өвчин буурууллахад хэрэглэнэ*; // Mo. ergigüü

эрюүлгэ/ ėŕyūlge (Khori., Aga.), **ergūleg** (Tson.), **ergūlge** (Kham.) *эргүүлэг* 1. *водоворот, пучина*; uhanāĕ ėŕyūlge *усны эргүүлэг*; 2. *ворот*; xudaγāĕ ėŕyūlge *худгийн эргүүлэг*; 3. *кожемялка*; ėŕūlgēr araha eldexe *эргүүлэгээр арьс элдэх*; 4. *аргамжааны эргүүлэг*: *лебёдка*; arγamžā-nāĕ ėŕyūlge *аргамжааны эргүүлэг*; 5. *пийшингийн худаг*: *обороты*; γurba taba dolōŋ ėŕyūlgetē pēšėm bāĕxa, ėŕyūlge gēšėn yümbe gexede dulāγā hāĕsa bàŕūlxāĕn tula xeheŋ pēšėŋgē xanan sōxi γọdiŗhoŋ xùndīnūd *гурав, тав, долоон худагтай пийшин байдаг, эрюүлгэ гэдэг нь юу вэ гэвэл, дулаанаа сайтар бариулахын тул хийсэн пийшингийн ханан доторх эргэлдсэн хондийнүүд*; ėŕyūlge gēšė γazaŗta zōhoŋ bùdūŋ modoŋ γol dēre todxohoŋ xọyọr xeŗhem modoŋ, γolōĕ

xəžūγār hūlγahaŋ bodōě šėre xaḇšədag xedī̆ xaḇhanūd, xeṛhenē̆ xǫyǫr ùzū̆ṛte xonōhoŋ xüšūrgėyē̆ tulxa xaḇhanūḏhā bùrdiheŋ ėŕyėldedeg eldū́ŕī̆m bayažà yüme, eldexe bodōě šėrėyē̆ ėŕyūlgē̆ŋ γoldo ǫŕōγōd, xaḇhanāě xōrondūr xüšūrge xaḇšūlād, šėyī̆n helgū̆lžė bāěžà ėŕyūldeg yüme *эргүүлэг гэдэг газарт зоосон бүдүүн модон гол дээр тосгосон хоёр хэрсэн мод, голын хажуугаар суулгасан бодын шир хавчдаг хэдэн хавирга мод, хэрсэнгийн хоёр үзүүрт хоноосон хөшүүргээ тулах хавирга моднуудаас бүрдсэн эргүүлдэг элдүүрийн багаж юм, элдэх бодын ширийг эргүүлгийн голд орооғоод, хавирганых нь завсраар хөшүүрэгдээд чигийг нь өөрчилж байгаад эргүүлдэг юм*; // Mo. ergigülge

эрюүлгэдэхэ/ ēŕyūlgedexe (Khori., Aga.) *эргүүлэгдэх: обработка шкур крупного рогатого скота и других копытных животных при помощи крутящейся кожемялки*; bodōě šėrede ėdiē orūlhanāěŋyā hū̆lēr ėŕyūlgede xaḇšūlžà xüšūrgēr̄ī̆n dùrbe tabaŋ xonoγōě turšàda zùgī̆n helgū̆leŋ xodo ėŕyūlxē̆yi ėŕyūlgedexe gexe *бодын ширэнд идээ оруулсныхаа сүүлээр эргүүлгэнд хавчуулж, хөшүүргээр нь дөрөв таван хоногийн туршид зүгийг нь сөөлжүүлэн үргэлж эргүүлэхийг эрюүлгэдэхэ гэдэг.*

эрюүлхэ/ ėŕyūlxe (Khori., Aga.), **ėŕgūlexe** (Tson., Tunk., San.), **ergūlekù** (Kham.) *эргүүлэх* 1. *крутить, вертеть, вращать, завёртывать, завинчивать, обматывать*; tērme ėŕyūlexe *тээрэм эргүүлэх*; ėŕyūlžė šàbahan toγōmnāě, eṛxū̆gē̆ tùmer tulγatāě, ī̆gežė hūhaŋ bide nar ėžī̆ abahān tulγatāěbdidā *эргүүлж шавсан тогоо маань, Эрхүүгийн төмөр тулгатай ингэж суугаа бид нар ээж аавaасаа тулгатай даа* (БАД); xū̆gen ėŕyūlxe *хүүхэн эргүүлэх (хүүхдийн толгой эргүүлэх)*; 2. *буцаах: возвращать*; ėŕyūlžė ùgexe *эргүүлж өгөх*; 3. *эргүүлэх: гнать обратно*; xǫńi xùŕya ėŕyūlxe *хонь хурга эргүүлэх*; hamaγa ėŕyūlxe *хүүхэн эргүүлэх: ухаживать за девушкой*; ◊ ėŕē̆n sāṛha ėŕyū̆ī̆xē̆ *эрээн цаас эргүүлэх /хөзөр тоглох/.*

эрюүсэлдэхэ/ ėŕyūseldexe (Khori., Aga.) *хөөцөлдөх: кружиться, гоняясь друг за другом, гнаться друг за другом*; ėŕyūseldežė nādaxa *хөөцөлдөж наадах.*

эрюүтэхэ/ ėŕyūtexe (Khori., Aga.), **ergū̆texe** (Tson.), **ėŕgūtekù** (Kham.) *эргүүтэх: дурачиться, валять дурака, сумасбродничать*; ėŕyūtežė teneglexe *эргүүтэж тэнэглэх.*

эрьмэг/ ėŕmeg (Khori., Aga., Tunk., San., Bar., Tson., Kham.) 1. *ирмэг: острый край, ребро грани*; šėrēgē̆ ėŕmeg *ширээний ирмэг*; 2. *буриад гутлын ирмэг: войлочная, обшитая материей подошва /у бурятской обувиплотно прошитая/*; ėŕmegtē̆ bụŕā̆d γutal *ирмэгтэй буриад гутал*; ėŕmeg šėrexe *ирмэг ширэх*; bụŕā̆d γutulāě hėyī̆ ulāěŋ xàžūγār hōlžū̆ sayām bùd bàŕā̆d, dùte dùtexene xaḏxaŋ šėreheŋ šėrēdehē̆yi ėŕmeg gelsegšėbdi *буриад гутлын эсгий улын хажуугаар сөөлжүү цагаан даавуу бариад, ойр ойрхон хатган ширсэн ширээсийг бид ирмэг гэлцдэг*; // Mo. irmeg

эрэлиг/ erėĺig (Khori., Aga., Tunk.) *дусал, точиг: сперма, семя*; ėšėgen texē̆ŋ erėĺig yėxe *ухна ишигний точиг их*; // Mo. erelig

эсэгшэ/ esxegšė (Khori., Aga., Tunk., San.) *эсэгүүрч: закройщик, закройщица*; esxegšė exener *эсэгүүрч эхнэр*; // Mo. eskegči

эсэдэhэ(н)/ esxedehe(ŋ) (Khori., Aga) *эсэдэс: скроенный /или раскроенный, выкроенный/ материал*; degelē esxedeheŋ *дээл эсгэсэн оодос /дээлийн эсэдэс/*; // Mo. eskedesün

эсэхэ/ esxexe (Khori., Aga., Tunk., San.) *эсэх: кроить, выкраивать*; samsa esxexe *цамц эсгэх*; ümede esxexe *омд эсгэх*; xüdeheŋ hāńi uma esxexel heŋ ād, büd xadan γutāxahā āěnab gelsedeg bāěγābdi, münō büd hāńi bárižá bāěγād esxexe heŋ ād toryoŋ xadan esxūr tábižá esxexe bolōltōěbdi geldedeg bolō gübdi *ходос байсан бол ч умартал эсгэх л байсан юм, бос даавуу болохоор нь эвдэхээсээ айж байна гэлцдэг байлаа шүү дээ, оноо бос байсан бол барьж байгаад эсгэх байсан юм, торго болохоор нь эсгүүр тавьж эсгэдэг юм билүү гэлцдэг болоо шив дээ*; ere xüŋ zoŕihonō, ézī xüŋ esxehenē *эр хүн зорьсноо, эхнэр хүн эсгэснээ*; // Mo. eskekü

эсэгэ/ esege (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **etsege** (Tson., Kham.) *эцэг: отец*; exe esege *эх эцэг*; xadam esege *хадам эцэг*; xōěto esege *хойт эцэг*; esege malān teŋgeŕi *эцэг малаан тэнгэр*; esege modoŋ *эцэг мод /бөөгийн чанар хэмээх зан үйл үйлдэхэд хэрэглэгддэг мод/*; enēxen delxēŋ tášálanda emēltīŋgē tūrāě dümgōrē, édir zalū nahandā esegēŋgē nerīyi bodod gērē *энүүхэн дэлхийн ташланд эмээлийнхээ түүрайг гаднаарай, идэр залуу насандаа эцгийнхээ нэрийг бодос гээрэй* (БАД); ◊ esegehē ụŕid türebe *эцгээсээ омно торөв*; // Mo. ečige

эсэдэhэ(н)/ esedehe(ŋ) (Khori., Aga.), **etsedesü** (Kham.) *эцэл, ядрал, ядаргаа: усталость, утомление*; esedehe xüŋxe *эцэл хүрэх*; // *Mo. ečedesün*

эсэнги/ eseŋgi (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **etseŋgi** (Kham., Tson.) *эцэнги, цуцанги: утомлённый, уставший*; eseŋgi šárāě *эцэнги царай.*

эсэнгир/ eseŋgir (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), *etseŋgir* (Kham., Tson.) *эцэнгир, туранхай, эцэнхий: исхудалый, похудевший, изнурённый*; eseŋgir γuŕiŋxa noxōě *эцэнхий гуриа нохой.*

эсэргүүсэл/ esergūsel (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **esergūtsel** (Tson., Kham.) *эсэргүүцэл: сопротивление, противодействие*; esergūsel üzūlxe *эсэргүүцэл үзүүлэх*; // Mo. esergüčel

эсэргүүсэхэ/ esergūsexe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **esergūtsexe** (Tson.), **esergūtsekü** (Kham.) *эсэргүүцэх: сопротивляться, противодействовать*; übešėŋ esergūsexe tárā *өвчин эсэргүүцэх тариа*; // Mo. esergüčekü

эсэс/ eses (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **etses** (Tson.), **etsüs** (Kham.) *эцэс: конец*; eses bolγoxo *эцэс болгох*; eses hūlde *эцэс сүүлд*; eses xōěto *эцэс хойт*; nahanāě eseste žárγaxa *насны эцэст жаргах*; // Mo. ečüs

эсэслэхэ/ eseslexe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **etseslexe** (Tson.), **etseslekü** (Kham.) *эцэслэх: кончаться, оканчиваться*; esesležė dūhaxa *эцэслэж дуусах*; naha eseslexe *нас эцэслэх*; // Mo. ečüslekü

эсэхэ/ esexe (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **etsexe** (Tson.), **etsekü** (Kham.) *эцэх: уставать, утомляться, изнуряться, выбиваться из сил*; esexe susaxa *эцэх*

цуцах; esexe sùxerxe *эцэх цохрох*; esexe tụlixa *эцэх туйлдах*; esexe zoboxo *эцэх зовох*; esehem mọrindo γazar xolo *эцсэн моринд газар хол*; esē bėšėl dā enēxem mọrin, elchetē̄ xargī̄da ī̄gē gēbī̄dā, erxē bėšėldā enēxeŋ nùxùr ėdirxen zalūdā tī̄gē gēbī̄dā *эцсэнгүй л дээ энэхэн морь, элстэй харгуйдаа шигсэн юм болов уу даа, эрхсэнгүй л дээ энэхэн нохор, идэр залуудаа тэгсэн юм болов уу даа*; elexedē hāēxam bolxo, esexede sesem bolxo *элэхдээ сайхан болно, эцэхдээ цэцэн болно*; // Mo. ečekü

этигэл/ ėtigel (Khori., Aga., Tunk., San.) *итгэл*: *доверие*; ėtigel nāēdabàŕi *итгэл найдвар*; ėtigel aldaxa *итгэл алдах*; ėtigel nāēdabàŕi tàbixa *итгэл найдвар тавих*; ėtigel xùnde *итгэл хүнд*; ėtigel tùges *итгэл төгс*; ėtigel tùrexe *итгэл торох*; burxanda hùzeglexe geheŋ xùŋ ton tùrūn burxanda, burxanāē hurγālda ėtigel bàŕižà yàbūlxa yọhotōē *бурханд суэгиглэх гэсэн хүн тун эхлээд бурханд, бурханы сургаалд итгэл барьж одуулах учиртай*; // Mo. itegel

этигэмжэ/ ėtigemžė (Khori., Aga., Tunk., San.), **itegemdži** (Tson., Kham.) *итгэмж*: *доверенность*; büŕin ėtigemžė *бүрэн итгэмж*; // Mo. itegemji

этигэмхэй/ ėtigemxē (Khori., Aga., Tunk., San.) *итгэмтгий*: *доверчивый, легковерный*; ėtigemxē zaŋ *итгэмтгий зан*; // Mo. itegemkei

этигэнги/ ėtigeŋgi (Khori., Aga., Tunk., San.), **itògòŋgi** (Kham.) *итгэлтэй*: *уверенный*; xùsendē ėtigeŋgi *хүчиндээ итгэмтгий.*

этигэхэ/ ėtigexe (Khori., Aga., Tunk., San.), **itògekù** (Kham.) *итгэх*: *верить, доверять, оказывать доверие*; ńàlūŋ ùgede bū̄ ėtige *нялуун үгэнд бүү итгэ*; // Mo. itegekü

этхии/ etxī̄ (Aga.), **tetī̄** (Khori.), **ettšē̄** (Kham.), **etxī̄** (Bar.), **tetxē̄** (Tunk.) *тий тий*: *ух, как холодно*; etxī̄, etxī̄ yā̄γā xūitem bolnob dō *тий тий яасан хүйтэн болно во дээ*; tetī̄ xūiteŋ teŋgėŕihē, teneg munag uxānhā *титий хүйтэн тэнгэрээс, тэнэг мунхаг ухаанаас*; etxī̄ dārdaha xùrxe gedzee! *тий тий, жихүүдэс хүрэх гэдэг нь ээ!*.

этэрхэ/ eterxe (Khori., Aga., Tunk., San.), **eterkù** (Kham.), **eterx** (Bar.) *этрэх, түлхэх, хамах*: *откидывать, отбрасывать, отметать*; arγalāē sog eteržė abxa *аргалын цог хамж авах*; xùlōrō eterxe *холоороо этрэх*; sā̄šàn eterxe *цааш нь этрэх*; eterēd xàyàŋxār ebertelēd asar *этрээд хаяснаас овортлоод авчир.*

этэрхэх/ eterxex (Bar.) *бадрах, бардамнах*: *хвастаться, кичиться, гордиться*; xòreŋgendēŋ eterxex *хөрөнгоороо бардамнах*; bidēš yūtāēdā eterxex bilē dē yàmarši šàdalgūi xewtėdž *бид ч юутайдаа бардах билээ дээ ямар ч чадалгүй хэвтэж.*

этэшэлүүр/ etėšelū̄r (Khori., Aga.) *этчилүүр*: *плоские деревянныйе палочки, применяемые в качестве ложки*; xùdō γazā yàbād, tùrgem mùròr ėdēlxedē, xalbaγāēŋ orondo xeregledeg xabtayarxam modōēyė etėšėlū̄r, etėšėlū̄rēr talxatāē šüle ėdixede zọxid, zàŕima zoŋ xọńinōē xabaha mùlžōd etėšėlū̄r xēd mī̄ŋ gertēšyėhā ėdēldeg mùnō xùrter *хөдөө гадаа яваад,*

тургэн зуур хооллохдоо, халбаганы оронд хэрэглэдэг хавтгайшиг модыг этчилүүр, этчилүүрээр гурилтай шол идэхэд зохимжтой , зарим хүмүүс хонины хавирга молжоод этчилүүр хийж зүгээр, гэртээ ч гэсэн хооллодог оноо хүртэл.

этээрхүү/ etērxŭ (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *сэжигч, цээрч: суеверный*; etērxŭ xŭŋ *сэжигч хүн*; 2. *хажиг, муурхуу: неуживчивый*; etērxŭ zāŋ *хажиг зан*; etērxŭ, xodo negīgē mūlžā bėyėhē xolotxodog zantāĕ *үргэлж нэгийгээ муулж биеэсээ холдуулдаг зантай*; teremnē etērxŭ xŭŋ ād xasartāĕ, xāžūdan xŭnē hūxada yōtoγonoxo, yōpoγonoxo, bėŕi eldebē γarγaxa *тэр маань сэжиг цээрч хүн болоод товогтэй, хажууд нь суухад ёотолзоод, ёохолзоод бүр элдвээ гаргадаг.*

этээрхэлдэхэ/ etērxeldexe (Khori., Aga.) *утээрхэлцэх: препираться, торговаться, перебраниваться*; etērxeldežė xereldexe *утээрхэлцэж хэрэлдэх*

этээрхэхэ/ etērxexe (Khori., Aga.) 1. *сэжиглэх, цээрлэх: брезговать, гнушаться чем-л*; etērxežė sērshēxe *сэжиглэж цээрлэх*; mū yŭmem bolxon gėžė etērxexe *муу юм болох нь гээж сэжиглэх*; 2. *хажиглах: быть неуживчивым*; etērxežė tutarxaxa *хажиглаж тумархах*

эхи/ ėxi (Khori., Aga., Bar., Tunk., San., Tson.), **ėki** (Kham.) 1. *эх: начало*; ėxi tabixa *суурь тавих*; 2. *эх толгой: голова*; ėxi tārxā aldaxa *тархи толгойгоо алдах*; ėxi zaxagŭi *эх захгүй*; 3. *эх: исток/u/*; oŕyọl bulayāĕ ėxiŋhē *оргил булгийн эхнээс*; ėxigŭi mŭrem bāĕdaggŭi *эхгүй морон байдаггүй*; mendelxēŋ ėxiŋ mende amar, xŭndelxēŋ ėxiŋ moŕi abxa *мэндлэхийн эхэн мэнд амар, хүндлэхийн эхэн морь авах*; // Mo. eki

эхилэгшэ/ ėxilegšė (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **ėkilegtši** (Kham.), **exelegtšė** (Tson.) *эхлэгч: начинатель*; dū ėxilegšė *дуу эхлэгч*; // Mo. ekilegči

эхилхэ/ ėxilxe (Khori., Aga., Tson., Tunk., San., Bar.), **ėkilkŭ** (Kham.) *эхлэх*: 1. *начинать*; dū ėxilxe *дуу эхлэх*; 2. *начинать совершать действие, выраженное сущ. в вин. и исх. п.; прич. буд. вр. с безл. притяж. в вин. п*; budālγa ėxilxe *будаалга эхлэх*; 3. *в качестве вспомогательного гл. образует фразеологизмы со знач. начала действия, выраженного соед. деепр. знаменательного гл. а также передаётся приставкой за со знач. начала действия*; tārxi ėŕyėžė ėxilxe *толгой эргэж эхлэх*; ŭr sāĕžā ėxilxe *үүр цайж эхлэх*; ulāĕžā ėxilxe *улайж эхлэх*; 4. *начинаться*; xabarāĕ hara ėxilxe *хаврын сар эхлэх*; šālγalta šŭlge ėxilxe *шалгалт шүүлэг эхлэх*; // Mo. ekilekü

эхир/ ėxir (Khori., Aga., Tunk., San.), **ikil** (Kham.) *ихэр: близнец, близнецы*; ėxir xŭbŭd *ихэр хөвгүүд*; γurban žėlē nānala xọyọr ėxir xŭbŭtē bolžọ bāĕxadan, āĺi sŭmedē yėrebele *гурван жилийн наана л хоёр ихэр хөвгүүнтэй болж байхад нь ааль ордондоо ирэв гэнэ* (БМУ); ėžėl ŭgēŋ udxa ondō, ėxir xọyọrōĕ āšā ondō *ижил угийн утга ондоо, ихэр хоёрын ааш ондоо*; // Mo. eker-e

эхирлэхэ/ ėxirlexe (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.), **ėkirlekü** (Kham.) *ихэрлэх: рожать близнецов, рожать двух детёнышей*; ėxirležė tŭrexe *ихэрлэж*

төрох; ėxirleheŋ hamaγanāĕ γar em dom gedeg bāčγā yümc, urdanāč zoŋ *ихэрлэсэн эхнэрийн гар эм дом гэдэг байсан юм, урьдын хүмүүс*; // Mo. ikerelekü

эхирхэ/ ėxiŗxe (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.), **ekirkŭ** (Kham.) *эхэр татах: всхлипывать*; ėxirem bāĕžā uilaxa *эхэр татан уйлах.*

эһэ(н)/ ehe(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **ise** (Kham., Tson.) *ис: сажа, копоть*; ehe toŗtog *ис тортог*; toγōnōč ehe *тогооны ис*; ėšėrē gēheŋ, ehēr ńūrā budahaŋ xŭŋ *ичгүүрээ гээсэн, исээр нүүрээ хооддсон хүн*; // Mo. isü

эһэгии/ ehegī (Khori.), **heyī** (Aga.), **segī, seyī** (Kham.), **išgī** (Bar.), **ėšgī** (Tson.), **egehē** (Tunk.); 1. *эсгий: войлок*; ehe toŗtog bolhoŋ ehegī *ис тортог болсон эсгий*; šâra heyī *шар эсгий* (Aga.); ehegī xexe *эсгий хийх*; xuramšâ hėyī *ис тоос нэвчсэн утаатай шар эсгий (хурамч)*; 2. *войлочный*; heyī ger *эсгий гэр* (Aga.), ehegī ger *эсгий гэр* (Khori.), ėšgī ger *эсгий гэр* (Tson.), egehē ger *эсгий гэр* (Tunk.), išgī ger *эсгий гэр* (Bar.); ehegī malaγāĕ *эсгий малгай*; ehegī (heyī) ŭdeŋ *эсгий үүд*; ehegī (heyī) ula *эсгий ул*; ehegī (heyī) šėrdeg *эсгий ширдэг*; // Mo. isegei

эһэлхэ/ ehelxe (Khori., Aga.) *ислэх: счищать сажу*; toγō ehelxe *тогоо ислэх*; // Mo. isülekü

эһэнги/ eheŋgi (Khori., Tunk., San.), **eheŋyi** (Aga.), **eseŋgi** (Kham.), **iseŋge** (Tson.) *исэнги: кислый*; eheŋgi γâšūŋ amta *исгэлэн гашуун амт*; eheŋgi ŭnŭr *исгэлэн үнэр*; yūŋ eheŋgīŋ ŭnŭr γutanabdā āŋ! *юун исэнгийн үнэр үнэртэнэ вэ, ай!*; // Mo. isünggi

эһэтэхэ/ ehetexe (Khori., Aga., Tunk., San.), **istexe** (Tson.), **istekŭ** (Kham.) *истэх: пачкать сажей*; toγō toŗxo ehetdexe *тогоо сав истэх*; olon temēn sō oŋγoŗxōĕ xara būra gēšė tâbâŕi eheteheŋ tōno uniā *олон тэмээн дотор онгорхой хар буур гэдэг оньсого истсэн тооно унь*; // Mo. isütükü

эһээлтэ/ ehēlte (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *хөрөнгө: закваска, дрожжи*; ehēltēr ėdxexe *хөрөнгөөр исгэх*; 2. *исээлт: степень заквашивания*; ehēlte mūtāĕ talxaŋ *исээлт муутай гурил*; mantūγāĕ ehēlte *мантууны исээлт*; barâšxīŋ ehēlte *исэг ундааны исээлт*; // Mo. isügelte

эһээхэ/ ehēxe (Khori., Aga., Tunk., San.), **isōkŭ** (Kham.), **isēxe** (Tson.), **ihēxe** (Bar.) *исгэх, исээх: побуд. от* ehexe *квасить, заквашивать, давать бродить*; talxa ehēxe *гурил исээх*; āĕrag segē ehēxe *айраг цэгээ исгэх*; // Mo. isügekü

эшүүнэ/ ėšŭne (Tunk.), **bâžūna** (Aga.), **gėšŭne** (Tson.) *гишүүлэ: ревень*; egehē neḅte geretē ėšŭnīn ulāŋ šârāĕtāĕ */эсгий/ гэр нэвт гэгээтэй гишүүний улаан царайтай.*

эшхэбтэр/ ėšxeḅter (Khori., Aga., Tunk., San.), **ėtšikeḅter** (Kham.), **ėtšgeḅter** (Tson.), **ėšxeter** (Bar.) *ичгэвтэр, ичихтэр: стыдно*; ėšxeḅter âyâgüi mūxāĕ *ичгэвтэр эвгүй муухай*; // Mo. ičigübtür

эшхэрхэ/ ėšxeŗxe (Khori., Aga., Tunk., San.), **išxeŗxe** (Tson.), **ėškerkŭ** (Kham.) *исгэрэх: свистеть*; ėšxeŗšė xūγāĕlxa *исгэрч гуугалах*; ger sōγō ėšxerē hâš hâĺxi xī degdežė, oromō aldaxâš, bŭ ėšxer! *гэр*

дотроо исгэрвэл салхи хий дэгдэж, ормоо алдана, битгий исгэр!; // Mo. iskerkü

эшхэ/ **ėšxē** (Khori., Aga.), **γotšxoi** (Kham.) *ичиг ичиг*: *стыдно стыдно*; ėškē γošxōě ėšxē ėšxē *ичиг ичиг, ичиг гочиг.*

эшшγγ/ **ėššū** (Khori., Aga.) *чишш*: *межд. шш*; ū nāna! ėššū genebi, bū gūildegtī ündürō unaγāxatnāě *хооё*! *аяд, чишш, битгий гүйлдэцгээ, хохуурээ унагаах нь.*

эшэ/ **ėšė** (Khori., Aga., Tunk., San.), **išė** (Tson.) *иш*: *ручка, рукоятка*; hùxīŋ ėšė *сухний иш*; exenergūi ere ėšėgūi hùxe *эхнэргүй эр, ишгүй сух*; // Mo. esi

эшэгγγри/ **ėšėgūŕi** (Khori., Aga., Tunk., San.), **ėtšigūŕi** (Tson., Kham.) *ичгүүр*: *стыд*; ėšėgūŕi honžūŕi *ичгүүр сонжуур*; medēgūide ėšėgūŕigūi, hurāgūide ėšėgūŕitē *мэдэзгүйд ичгүүргүй, сураагүйд ичгүүртэй*; // Mo. ičigüri

эшэгэлхэ/ **ėšėgelxe** (Khori., Aga., Tunk., San.), **išiglexe** (Tson.) *ишиглэх*: *котиться /о козе/*; yàmāŋ ėšėgelxe *ямаа ишиглэх*; // Mo. isigelekü

эшэгэ(н)/ **ėšėge(ŋ)** (Khori., Aga., Tunk., San.), **išige** (Tson., Bar., Kham.) *ишиг*: *козлёнок*; xụ̀riγa ėšėge *хурга ишиг*; ėxir ėšėgeŋ *ихэр ишиг*; ėšėge mùrgeldexe *ишиг мөргөлдөх*; xụ̀ŕiγa ėšėgenḕ xùgene *хурга ишигний хөгнө*; xụ̀ŕiγa ėšėge māraxa *хурга ишиг майлах*; ėšėgen texēn erelíg yėxe, erdim bayatāěŋ omog yėxe *ухна ишигний мочиг их, эрдэм багатын омог их*; ene beyīn zalūda ėšėgenḕ mixanāě xalūnda erdim hura *энэ биеийн залууд ишигний ухны халуунд эрдэм сур*; erēŋ hāěŋ ẹ̀xireme, ėšėgenḕ hāěm barxirma *эрийн сайн эрхэрмээр, ишигний сайн бархирмаар*; // Mo. isige

эшэдэнэ(н)/ **ėšėdene(ŋ)** (Khori., Aga., Tunk., San.), **ėtšidese** (Tson., Kham.), **išėdene** (Bar.) *ичдэс, ичгүүр*: *стыд*; ėšėdene xùrxe *ичдэс хүрэх*; xelexē ėšėdehem xùrne *хэлэх гэхээс ичгэвтэр санагдана*; āědaha ėšėdehem berxe yūmele texėŕižė ùzīši *айдас ичгүүр бэрх юм л буцаж үзээч.* (БМУ); // Mo. ičidesün

эшэмхэй/ **ėšēmxē** (Khori., Aga., Tunk., San.), **ėtšėmxē** (Tson.), **išėmxī** (Bar.) *ичимхий*: *стыдливый*; ėšėmxē zaŋ *ичимхий зан*; // Mo. ičimekei

эшэнгир/ **ėšėŋgir** (Khori., Aga.) *ичимтгий, ичимдэг*: *стыдливый, сконфуженный*; ėšėŋgir γazar *ичимтгий газар.*

эшэргэнэ/ **ėšėrgene** (Khori.) *эсэргэнэ*: *сыпь*; ėšėrgene ùbešėŋ *эсэргэнэ өвчин*; mū hanahaŋ γazartā žėžė ulāŋ ėšėrgenēr žėber bàŕižà būxab *муу санасан газартаа жижиг улаан эсэргэнээр живэр барьж буупа.* (БМД)

эшэргэнээн/ **ėšėrgenēŋ** (Khori., Aga.) *туурал, бижрүү*: *высыпание, появление сыпи на коже*; ėšėrgenēŋ tūrxa *туурал туурах*; ulām burxanāě ėšėrgenēŋ *улаан бурханы туурал*; ulām burxanāě ėšėrgenēnde noγōŋ ùzemḕ šūhe busalγažà ūlγaxada tuhatāě gexe *улаан бурханы тууралтанд ногоон үзмийн шүүс буцалгаж уулгахад тустай гэдэг.*

эшэхэ/ **ėšėxe** (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **itšixe** (Tson.), **itšikù** (Kham.) *ичих*: *стыдиться*; xùnḕ xaraxada hamaγaŕīn ùlegšėŋ noxōě, xùnhō yėxe ėšėdeg bāěba

nùxerīn *хүний харахад эхнэр нь ологчин нохой, хүнээс их ичдэг байв, нохор нь* (БАУ); teneg ėšėxeyē medexegüi, texe babanaxā marṭaxagüi *тэнэг ичихээ мэдэхгүй, тэх (ухна) бавтнахаа мартахгүй*; xùnē tùlō xùŋ ėšėdeg *хүний омноос хүн ичнэ*; // Mo. ičikü

эшээ(н)/ ėšē (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **ėtšē** (Tson., Kham.) *ичээ*: *берлога, логово, зимняя нора*; bābaγāėŋ ėšē *баавгайн ичээ*; nege xùbūn tōŕōd yàbā bāėna, ene üyė ėšēnē sag bāėham bāėna, moγōėŋ nùxen sō orō bāėna *нэг ховгүүн тооронд яваа байна, энэ уе ичээний цаг байсан байна, могойн нүхэн дотор ороо байна*; exenergüi ere, ėšēŋgüi tarbaγaŋ *эхнэргүй эр, ичээгүй тарвага*; // Mo. ičege

ээбэгэр/ ēbeger (Aga., Khori.) *бээвгэр, бээцгэр*: *окоченелый, окоченевший, потерявший способность двигаться, зяблый, согнутый, чаклый*; emēltīmńi xurdanda eber nomom daṛšāna, eber nomōėm daṛšānda ēbeger xamńiγad tėšxene *эмээлт морины минь хурданд эвэр нүм минь даршина, эвэр нүмүн минь даршаанд бээвгэр хамнигад бажгадана.*

ээдэлдэхэ/ ēdeldexe (Khori., Aga.) *ээдрэлдэх, солбицох*: *говорить с трудом, запинаться, скрещивать, ставить крест-накрест, спутаться, перепутаться*; xùlen ēdeldexe *хол нь солбицох*; xelen ēdeldexe *хэл нь ээдрэлдэх*; ōγoloŋ xelexe geheŋ ād xelenīn ēdeldēd medē tàbižāṛxiba *гуугалан хэлэх гэснээ хэл нь ээдрэлдээд мэдээ алдчихав.*

ээжэ/ ēžė xāžà bāė (Khori., Aga). *элээ халай*: *межд выражение опасения как бы чего не вышло*! āė zāėlūl! ēžė xàžà bāė yėxe! yàmar žėgtē ùzegdē dūldāgüi yūmem bolbo gēšėb, sag mūdaxàyā hanabaltāė, xamag yūmeŋ dùlge ondōγōr ùzegdedeg bolšō agši *ай зайлуул! элээ халай! ямар жигтэйхэн үзэгдэж дуулдаагүй юм болов доо, цаг мүудах нь ээ янз нь, хамаг юм шал ондоогоор үзэгддэг болцорсон юм газар даа.*

ээл/ ēl tēl (Tunk., San.) *эг маг хийх*: *быть в нерешительности, колебаться*; ēl tēl gexe *эг маг хийх*; ēl tēl bolxo *эг маг болох*; ēl tēl geŋgüi *эг маг гэлгүй*; ēl tēl tēlmeṛxe *эг маг хийж эргэлзэх*; xāŋ ēl tēl gehēr, medēd yėrel dā gėžė nege ėĺšīyė ùgīṭē xùnēde ėĺigēbe xa *хаан эг маг гэсээр мэдээд ирээч дээ гэж нэг элчийг ядуу хүнийх рүү илгээв гэнэ.* (БАУ)

ээллэхэ/ ēllexe (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *ээл заягаа хайрлах, ээллэх, ивээх*: *щадить, пронестись мимо /о беде/*; buṛxaŋ ēllexe *бурхан ивээх*; àyūl ēllexe *аюул ээллэх*; ēllexe āb dā *ивээх байлгүй дээ*; buṛxaŋ ēllē gēšė *бурхан ивээсэн байна*; mùnō žėl Onoŋ xataŋ ėžīmnē manā ēllē xōṛxē *энэ жил Онон хатан ээж маань манийгаа ивээлээ, хөөрхий*;

ээм/ ēm (Tunk.), **egem** (Khori., Aga., Tson., Kham., Bar.) *эгэм*: *плечо*; ēm mùre *эгэм мор*; ēm dala *эгэм дал*; ēmē yàhaŋ *эгэмийн яс*; ēmē šàŋγār ùmdebe üĺmēŋ šàŋγār duxaba */дээлээ/ эгэмийн чангаар өмсөв, /гутлаа/ өлмийн чангаар жийв*; ēm dērexi γǫyōγō xanšir yàntšir xataryā *эгэм дээрх гоёлоо (морний гуу) хангир янгир хатируъя.* (ЁНД); // Mo. egem

ээних/ eeńix (Bar.) *эргэлзэх, тээнэгэлзэх*: *сомневаться, колебаться, быть неуверенным*; yā̀xāŋ oloxgüi ēńisēr bāėγād

yā̄santši yüm bāĕxgūi ȯdī̆ xu̇rlē *яахаа ч мэдэхгүй эргэлзсээр байгаад яасан ч юм байхгүй өдий хүрлээ.*

ээрмэг/ ērmeg (Khori., Aga.) *ээрмэг: белая масса, образующаяся на краях котла и перегонного аппарата от кипения айрака*; toγō nerexede busalhan sayānāĕ seserdehenhē toγōnōĕ dēde zaxār boloŋ bu̇rx̆ōrē̆ dōdo talār suglar̆han sayāŋ ėdē̆ŋ ērmeg gėžė neretē̆ *тогоо нэрэхэд буцалсан цагааны түсрэгнээс тогооны дээд захаар болон бүрхээрийн доод талаар цугларсан цагаан идээ ээрмэг гэж нэртэй.*

ээрсэг/ ē̆rseg I (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **ē̆rtseg** (Kham., Tson.) *ээрцэг: тазобедренный сустав*; ē̆rsegē̆ üyė *ээрцгийн үе*; // Mo. egerčeg

ē̆rseg II (Aga., Khori.), **ėyū̆** (Tunk.) *ээрүүл: веретено*; ē̆rsegēr nōho ērexe *ээрүүлээр ноос ээрэх*; xo̱ńinōĕ nōho ē̆rsegēr ērexe *хонины ноос ээрүүлээр ээрэх*; noxōĕŋ xōbėrī ē̆rsegēr ērexe *нохой хөөвөр ээрүүлээр ээрэх*; ē̆rsegtē nōhoŋ *ээрүүлтэй ноос*; boroxoŋ ėšėgeŋ borboγono borboγonohōr taryalba gėžė ē̆rsegēr nōho ērexe tābar̆ī *бор ишиг бондгоносоор таргалав гэж ноос ээрэх оньсого*; nege xu̇ŋ ėyū̆gēr hē̆ržė hūxa, terēnde altaŋ ėyū̆ u̇gō̆d oroxo̱š *нэг хүн ээрүүлээр утас ээрч суух вий, түүнд алтан ээрүүл өгөөд орооро́й*;

ээрэмшээхэ/ ēremšē̆xe (Khori., Aga.) *ээрэцэх: прыгать, скакать на одной ноге*; γar γar̆hā bāŕilsād ėremšē̆žė nadāyāldā *гар гараасаа барилцаад ээрэцээж наадъя л даа*; naraŋ xānab? teŋgėŕiteldā, sed̆xilteŋ xānab? nādandaldā, basaγad bėŕē̆d olōrō yėrī̆t bāŕisaldād ēremšėžė nādāyāldā *наран хаана вэ? тэнгэрт л дээ, сэтгэлтэн хаана вэ? наадамд л даа, охид бэрээчүүл олноороо ирцгээ, хөтлөлцөөд ээрэлцэж наадъя л даа.* (ЭНД)

ээрэхэ/ ērexe (Tunk.) *хожрох: задержаться - о молоке коровы*; ǘńē̆ ērexe *үнээ хожрох.*

Ю/ Yu̇

юбуун/ yu̇būŋ (Khori., Aga.) *ёвуу: ракушка*; exenerē̆ emēlē deb̆he γoγōdog xor̆xōĕn šu̇lū́lig sayāŋ ger yu̇būŋ gē̆šė *эмэгтэй хүний эмээлийн дэвс чимсэн хорхойн чулуулаг цагаан гэр юбуун гэдэг.*

юдыхэ/ yüdī̆xe (Khori., Aga., Tunk., San.) *ёрдойх, ёдойх*: 1. *быть высоким и неуклюжим*; yüdī̆žė yo̱dōĕxo *ёрдойж ёдойх*; 2. *быть хмурым и неприветливым*; yüdī̆šōd hūhaŋ xu̇ŋ *хоохойчихоод суусан хүн*

юдэгэр/ yüdeger (Khori., Aga., Tunk., San.) 1. *ёрдгор, ёдгор: высокий и неуклюжий, длинный как жердь*; yüdeger uta *ёрдгор урт*; 2. *хоохгор: хмурый и неприветливый*; yüdeger zantāĕ xu̇ŋ *хоохгор зантай хүн*

юлагхан/ yu̇lugxaŋ (Bar.), **u̇lī́yamxaŋ** (Khori., Aga.) 1. *ялдамхан, ялгуухан, юлгамхан: приветливый, нежный, приятный, миловидный*; yu̇lagxaŋ ā̄ši *ялдамхан ааш*; yu̇lagxan dzaŋ *юлгамхан зан*; yu̇lagxam bu̇sgūi *ялгуухан бүсгүй*; 2. *ялгуумхан, юлгамхан: ловкий, проворный, расторопный, быстрый*; yu̇lagxaŋ alxātāĕ mo̱ŕi *ялгуумхан алхаатай морь*; unād

yaw̆xad yu̯lagxaŋ unaγan džo̯rō mo̯ri *унаад явахад юлгамхан унаган жороо морь.*

юлган/ yu̯lγaŋ (Bar.), **u̯li̯yam** (Khori., Aga.) *ялгуум, хөнгөн, гавшгай: ловкий, активный, расторопный, быстрый*; yu̯lγam šu̯lγam *ялгуум шулгуум*; yu̯lγam xȯdlȯx *хөнгөн ходлөх*; yu̯lγaŋ tȕrgeŋ *хөнгөн гавшгай.*

юлдам/ yu̯ldam (Bar.) *ялдам, дашрам, ялдар: по пути, попутно, заодно, кстати*; yu̯ldam tārwal āĕmag ornō, mū xū̄gē neg eregxī̆msaŋ *дашрам таарвал аймаг орно оо, муу хүүгээ эргэх юм сан.*

юлдах/ yu̯ldax (Bar.) *шамдах, хүчлэх: стараться, стремиться*; dzawdžin negel sul yu̯ldȁdž ȕx mūtī̄ duramağšixaŋ šig bāĕna lāĕdā, yȁwdž ȕxsėnȕ, ȕgūi yū dā *завж нь нэг л сул шамдаж өгөх муутай дурамжхан шиг байна лээ дээ, явж охсон үү, үгүй юу дээ.*

юлдуури/ yu̯ldūŕi (Bar.) *урагш, бүтэл, ахиц, идэвх: успех, удача, продвижение; активность*; xȕŋ ȕge xelexede yu̯ldūŕitī̄ xū̄ged yüm *хүн үг хэлэхэд урагштай хүүхэд юм*; yu̯ldūŕi sāētī̄ *бүтэл сайтай*; yu̯ldūlxa yu̯ldūri *бүтээх шамдуулах идэвх*; yu̯ldūŕi γarγadž yu̯ldax *ахиц гаргаж шамдах.*

юлдэ/ yülde (Khori., Tson.) *илд, юлд: меч*; yülde bȁŕihaŋ bātar *илд барьсан баатар*; xara bolod yülden xānaxi daŋ̆xaŋ bȕtēhembe, xanšȁŋ̆hām γaŋ̆haŋ šu̯darmāŋ yȁmar yū̄me ū̄ildebeb, ere tȕmȕr yülden xenē daŋ̆xam bȕtēhembe, ere türehen šu̯darmāŋ yȁmar yū̄mel ū̄ildebeb *хар болд илд нь хаанах дархан бүтээсэн бэ, ханчраас минь төрсөн Шадар ва (Чингүнжав) ямар юм үйлдэв, эр төмөр илд нь хэний дархан бүтээсэн бэ, эр төрсөн Шадар ван ямар юм л үйлдэв.* (БАД); buŋ̆xaŋ ȕzeg orōĕdō, buxa yülden xȁžūdā *бурхан үзэг оройдоо, бух юлдэн хажуудаа*; // Mo. ildü

юлтруу/ yu̯ltrū (Bar.) *шамдал, хүчлэл, урагштай, оодтэй: прилежание, старание, усердие*; yümend yu̯ltrūgūi xȕŋ *юманд шамдалгүй хүн*; yu̯ldax yu̯ltrū *шамдах шамдал*; dzamd γarwal yu̯ldam yu̯ltrūtī̄ negeŋ tāraldȁdž yu̯ldūlna baddā *замд гарвал замын унаанд өөдтэй нэгэн тааралдаад, дохүүлж огно биз дээ.*

юлыхэ/ yülī̆xe (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.) *нүдээ эрээнээр бултийх: выпячиваться, быть выпученным /о глазах/*; γāĕxašōd yülī̆žė zogsoxo *гайхчихаад бултийж зогсох*; dorohōn yülelzeŋ xaraxa *дороос нь нүдээ эрээнээр бултэгнүүлэн харах*; yülelzeŋ suxȁŕixa *нүдээ эрээнээр бултэгнүүлж ухрах*; dūγāĕ yülelzeŋ hūxa *нүдээ эрээнээр бултэлзүүлэн дуугүй суух*; ńüden xū̄itȏr yülī̆žė xaragdaxa *нүд нь хүйтнээр бултийж харагдах*; yülelzeŋ urūγā xaraxa *нүд нь бултэлзэн урууга харах.*

юлэгэр/ yüleger (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.) *бултэн, бултгэр: лупоглазый*; yüleger ńüdeŋ *бултэн нүд.*

юмэрхэй/ yümeŋ̆xe (Khori., Aga.) *ивэрхий: грыжа*; yümeŋ̆xē xū̄ged *ивэрхий хүүхэд.*

юрөөл/ yürȏl (Khori., Aga., Kham., Tson.) 1. *ерөөл: благопожелание*; yürȏl togtoğ! *тэр ерөөл бат сайхан орших болтугай!*; yürȏl bolog *ерөөлөөр болог*; yürȏl boltoγȏĕ *ерөөлөөр болтугай*; yürȏlē hāĕnār yürȏxe *ерөөлийн сайнаар ерөөх*; gerē yürȏl *гэрийн ерөөл*; gū̄ bȁŕixa yürȏl *гүү барих ерөөл*; xargī̆ŋ yürȏl *аян замын ерөөл*; heyī̆

дагаха yürō̄l *эсгий хийх ерөөл*; dā̄xī̄ŋ yürō̄l *дагины ерөөл*; yürō̄l tābixa *ерөөл тавих*; ūlegeŋ bābāěŋ yürō̄l *өвгөн баавайн ерөөл*; 2. *хундага өргөх үг, өргөмжийн үг: тост, здравица*; *провозглашение*; duxàŕā̄ bàŕixa yürō̄l *дугараа барих ерөөл*; yürō̄l debšūlxe *ерөөл дэвшүүлэх*; yürō̄l ùrgexe *ерөөл өргөх*; 3. *хувь ерөөл: судьба, доля, счастливая судьба*; bụyàŋ yürō̄l *буян ерөөл*; xụbi yürō̄l *хувь ерөөл*; ertenē yürō̄l *эртний ерөөл*; erteńi xụbi yürō̄lō̄r *эртний хувь ерөөлөөр*; urdāěŋ yürō̄lō̄r *урьдын ерөөлөөр*; ūlzaxāěŋ yürō̄l *уулзахын ерөөл*; yürō̄l tabisūń *ерөөл тавилан*; yürō̄l ụšàral *ерөөл үүрэг*; bum bụyàŋ yürō̄l *бум буян ерөөл*; yürō̄l sogsolxo *ерөөл цогцлох*; yürō̄ltē hā ūlzaxa, oyōŋtōě hā togtoxo *ерөөлтэй бол үүсгэн, ёроолтой бол тогтоно*; 4. *хойтын ерөөл: упокой, заупокойная*; xōěto nahanāě yürō̄l *хойт насны ерөөл*; yürō̄l abxa *ерөөл авах*; yürō̄l āěladxaxa *ерөөл айлтгах*; zàyā̄ γūižà zalbàŕinab, yürō̄l γūižà ügelneb *заяа гуйж залбирнам, ерөөл гуйж үгэнэм.* (БМД);◊ tūreheŋ šüdende yürō̄l xereggūi *түүрсэн шүдэнд ерөөл хэрэггүй*; // Mo. irūgel

юрөөлшэ/ yürō̄lšė (Khori., Aga.) *ерөөлч: ерөөчи, человек произносящий благожелание ерөл*; hāěŋ yürō̄lšė *сайн ерөөлч*; tūrēŋ yürō̄lšė *хурим тойн хурим*; yürō̄lšė magtālšà *ерөөлч магтаалч*; yàhanāě yürō̄lšė xùŋ *ясны ерөөлч хүн (төрөлхийн билигтэй ерөөлч)*; // Mo. irügelči

юрөөхэ/ yürō̄xe (Khori., Aga., Tson.) 1. *ерөөх: произносить благопожелание*; *благословлять*; *желать блага, счастья, удачи, успехов*; hāěŋ hāěxàńi yürō̄xe *сайн сайныг ерөөх*; amžàlta tūilaxī̄yė yürō̄xe *амжилт олохыг ерөөх*; talāntāě zolotōě yàbaxāěyė yürō̄xe *аз заяатай явахыг ерөөх*; ūlzaxāěyė yürō̄xe *уулзахыг ерөөх*; xū̄gedē yürō̄xe *хүүхдээ ерөөх*; ger barāyī̄n yürō̄xe *гэр барааг нь ерөөх*; 2. *хундага өргөж ерөөх: произносить тост*; yürō̄l debšūlžė yürō̄xe *ерөөл дэвшүүлж ерөөх*; duxàŕā̄ bàŕižà yürō̄xe *дугараа барьж ерөөх*; // Mo. irügekü

юртэмсэ/ yürtùmse (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **yürtùmtse** (Tson., Kham.) *ертөнц: мир, свет, вселенная*; yürtùmse xorwō *ертөнц хорвоо*; yürtùmse zambitib *ертөнц замбутив*; yürtùmsī̄ŋ ug γarbal *ертөнцийн уг гарвал*; // Mo. yirtiničü

юрьелгэн/ yüŕyèlgeŋ (Khori., Aga.) *ергөлөг: мелкая, тихая рысь*; yühenē yüŕyèlgeŋ *есний ергөлөг*; biligū̄ŋ ulàŕilāě yüheŋ, arba yüheŋ, xọŕi yühende xarāěm bō̄gē ug bàŕihaŋ bō̄lid udγadāě oŋγo teŋgèŕidē mùrgel xedeg zaŋ ūile yühenē yüryèlgeŋ gèžè neretē *билгийн улирлын есөн, арван есөн, хорин есөнд харын бөөгийн уг барьсан бөөлид удгадын онгон тэнгэртээ мөргөл хийдэг зан үйл есний ергөлөг гэж нэртэй.*

юрьехэ/ yüryèxe (Aga.), **dugšụxa** (Khori., Tunk., San.) *ергөх: ехать мелким галопом*; zērde mọŕōrō yüŕyèžè yèrexe *зээрд мориороо ергөж ирэх*; nāěmanāěŋγā nāěγaryanda nāěγaxa yühenēŋgē yüryèlgende yüŕyèxe *наймныхаа найгалганд найгах, еснийхөө ергөлгөнд ергөх.* (БМД); // Mo. yörgekü

юрьеэн/ yüŕyēŋ: yüŕyēnē (Khori., Aga.) *эгэл, жирийн, энгийн: заурядный, обыкновенный*; boro yüŕyēnē hamaγaŋ *эгэл боргил эхнэр*; xō̄reldō̄ŋ boro yüŕyēndō̄

orošōd *ярна хооpoo эгэл жирийнхдээ орчихоод*; teremnē mīŋ yürýēnē xùm bėšė beddā *тэр маань ерoосоо эгэл жирийн хүн биш юм хойно доо*; mantayāla adĺi yürýēnē xùm bāčna heŋ ā! bėŕi zọxid *маньтайгаа л адил энгийн хүн байна билээ, аа! бүр амар.*

юрэ/ yüre (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.), **yore** (Tson., Bar.) *ер: обычно, обыкновенно, вообще*; yüre busīŋ ụšār *ер бусын учир*; yüre busīŋ xurdaŋ *ер бусын хурдан*; yüre busīŋ ùzegdel *ер бусын үзэгдэл* // Mo. yerü

юрэдоо/ yüredō (Khori., Aga., Kham., Tunk., San.), **yördō** (Tson., Bar.) *ердоо, ерoосоо: вообще*; yüredō yėrne ùgī *ердоо ирдэггүй*; yüredōl duramńi γutāšōl dē zeŗxedehemńi xùrō yüme gŭ? *ерoосоо л дур мянь гутаж хоцорсон доо, зэвүүрхэл торсон юм байлгүй дээ*; unta gē xadan untayā yürdō *унт гэсэн болохоор нь унтъя ерoосоо*; // Mo. yerüdegen

юрэнхэй/ yüreŋxī (Khori., Aga., Kham., Tunk., San.), **yörǿŋxī** (Tson., Bar.) *ерөнхий: общее*; yüreŋxī tùlùb *ерөнхий төлөв*; // Mo. yerüngkei

юрэнхэйлэгшэ/ yüreŋxīlegše (Khori., Aga., Tunk., San.), **yörǿŋxīlǿgtši** (Tson.) *ерөнхийлөгч: президент*; gùrnē yüreŋxīlùgšė *улсын ерөнхийлөгч*; xolbōnōě yüreŋxēlegšė *холбооны ерөнхийлөгч*; // Mo. yerüngkeyilegči

юрхэг/ yüŗxùg (Khori., Aga.) *ерхог: житняк*; yüŗxùg ùbeheŋ *ерхог овс*; // Mo. yörküg

юүмэ/ yŭme(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San., Kham., Tson., Bar.) *юм: вещь, вещи, имущество, пожитки*; yŭme xŭme *юм хүм*; ùmdexe yŭme *омсох юм*; īme tīme yŭme *ийм тийм юм*; aḅxa ùgexe yŭmeŋ *авах огох юм* ; xàŕi gĕšė, sexe xelexe bolō hā bugzū zaŋ, bụĺimtarū omog, amanda oroxīso aldūŕi, ùge hŏrge àmidaralda xaŗšá, aranšànda emdereltēyi hanažà, àyàtāě zọxid, àžàna amaγalaŋ, aŋ buŋ axūiŋ tuxāědala bùxī xereg ŭile, xele yàŕyā nīlžė bāěγāhā bùtexegŭi bolxogŭi yŭmeŋ yŭŋ xàńi *харин гээч, шууд хэлэхэд яхир зан, дээрэнгүй омог, аманд орохуйц алдас, үг сорог альдралд харш, араншинд эвдрэлтэйг санаж ая зохистой, амар амгалан, тайван ахуйн тухайд л бүх хэрэг үйл, хэл яриа нийлж байвал бүтэхгүй болохгүй юм юу билээ дээ.* (ДГЗ); // Mo. yaγum-a

юүтэ/ yŭte(b) (Khori., Aga.) *ямар үнэтэй вэ?: сколько стоит?*; tere yŭmeŋ yŭteb dā *тэр юм ямар үнэтэй вэ?*; nege xọńiŋ yŭteb *нэг хонь ямар үнэтэй вэ?*

юүштэ/ yŭšte (Khori., Aga., Tunk., San.) *ямар хэрэгтэй юм бэ: какое мне (тебе, ему, ей) дело?* ende damba yŭšte yümbe *Дамба энд ямар хэрэгтэй юм бэ*; šinī xereg ende yŭšteb? *чиний хэрэг энд юу юм бэ*; minī xereg yŭšteb? *миний хэрэг юу юм бэ?*

юүшхэ/ yŭšxe (Khori., Aga.) *зуухны ширэм: небольшая квадратная плита, устанавливаемая на печь*; pĕšėnē yŭšxe *пийшингийн ширэм*; yŭšxe γantaxa *пийшингийн ширэм гантах*; γantahaŋ yŭšxe tàbixa *гантсан ширэм тавих*; xọyọr γazarār tùmùr bàŕād xadahaŋ yŭšxe *хоёр газраар томор барьж хадсан зуухны ширэм.*

юхинхэ/ yüxīxe (Khori., Aga.) *гоохойх: быть высоким и сутулым*; yüxīžė yàbaxa *гоохойж явах.*

юхэгэр/ yüxeger (Khori., Aga.) *гоохгор: высокий и сутулый*; yüxeger xùŋ *гоохгор хүн.*

юһэ(н)/ yühe(ŋ) (Khori., Aga., Tunk., San.), **yösòŋ** (Tson.), **yüsùŋ** (Kham.), yöhòŋ (Bar.) *ес: девять*; yühen šàrya mọ̀rīŋ *есөн шарга морь*; // Mo. yisün

юһэншэн/ yühenšèŋ (Khori., Aga.) *есөнчин: вдевятером*; bōgē šànar xexede yüheŋ xūged xabādalsūlaŋ àmi negeḏšė tahalγàrāgūigōr γurba xonog xolbōŕildoŋ ùlxeseldežė ēremšēŋ, tūrēlge tūrēdeg yüheŋ xūgèši yühenšèŋ gexe *бөөгийн чанар хийхэд есөн хүүхэд оролцуулж, амь нэгтгэн тасралтгүйгээр гурван хоног холболдон хэлхэлдэж ээрэнцэн, түрлэг түрдэг есөн хүүхдийг есөнчин гэдэг.*

Я/ Ya

ялагар/ yālayar (Aga.) *долир: косоглазый*; yālayar ńüdeŋ *долир нүд*; yālayar ńüdeŋ yālāěna, āmayar amaŋ aŋyāěna *долир нүд долийно, амцгар ам ангайна.*

ялайха/ yālāěxa (Aga.) *долийх: становиться косоглазым, коситъ глазами, косоглазить*; yālāěžà xaraxa *долийж харах*; γāětāě ńüdōrō γazar urū yālāěhaŋ, γāěgūi ńüdōrō teŋgèŕi ùrū yōpōěhoŋ, yālayar yàndaŋ šüḏxer *гайтай нүдээрээ газар луу долийсон, гайгүй нүдээрээ тэнгэр лүү сөлийсөн, долир муу чөтгөр.*

ялай/ yālāě (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *яав аа: как быть, что делать*; tīze xelexē yālāě *тэгж хэлэхээ яав аа*; yāŋ gèžė yālāě *элээ халай*; *элээ! элээ! элэй халай! элээ халаг!* īme bolxīg meḏsem bol òrō yàwax miń yālāě *ийм болохыг мэдсэн бол ооройо явах минь яав даа*; yàmar mūxāě yümbē! yālāě xēlē! gēdel ūildži undžidž γarandā *ямар муухай юм бэ! элэй халай! гээд л үйлж унжиж гарна даа.*

ялчгүй/ yāltšgūi (Bar.) *ягаачгүй, бэлтгэлгүй*: yāltšgūi bāěxad *ягаачгүй байхад*; yāltšgūi bāěxad orōd irlē *ягаачгүй байхад ороод ирлээ*; yāltšgūi bāěxad yārаŋ yàwād yüxùb *ягаачгүй байхад яаран яваад юу хийх вэ*; tere boltor yāltšgūi lāětš bāěna, dzāěš bāěna *тэр болтол ягаачгүй хол, лай ч байна, зай ч байна*; saγan bolxohō ụŕiḏtaŋ yàmarši beleḏxelgūi, yàwdal bùtùtel xolo bāěxada ene terīgi xīxe gèdž yārаxīŋ bāědalīgi yāltšgūi gèdž xelsedeg *цаг нь болохоос урьтан ямар ч бэлтгэлгүй явдал бүттэл хол байхад энэ тэрийг хийх гээж ярахын байдлыг ялчгүй гээж хэлцдэг.*

ямагар/ yāmayar (Khori., Aga.) *цооногор: углублённый, вдавленный внутрь*; yāmayar nùxeŋ *цооногор нүх.*

ярадаһан/ yāradahaŋ (Khori., Aga., Tunk., San.), **yāradasa** (Tson., Kham.) *ярах: спешка*; gente yāradahańin xùrō *гэнэт ярч гэнэ*; ùter tùrgele yāradaham xùrne. ùter tùrgeĺi, yāradasa mèńi kùrne (Kham.) *бушуу түргэл, би ярч байна.*

яарантуу/ yārantū (Khori., Aga., Kham.) *яруу, яраммтгай: поспешный*; yārantū zantāě *яраммтгай зантай.*

яарса/ yā̄ṛsa (Khori., Aga., Tunk., San., Tson.) *зүсэх бүүдай*: *яровой*; yā̄ṛsī̄ŋ xiſē̄me *зүсэх бүүдайн талх*.

яатааха/ yā̄tāxa (Tson.) *эрхлэх, таниулах*: *испытывать приятное ощущение, нежиться*; yā̄tādžà sūxa *таниулж суух*.

яб/ yàb (Khori., Aga., Tunk., San., Tson., Kham.) 1. *яв*: *плотно, сильно*; yàb bāēsa xāxa *яв хийгээд хаах*; xab yàb gexe *хав яв хийх*; 2. *яв тав*: *как следует*; yàb bāēsa xelexe *яв тав хэлэх*; mēl terēnde yàbtab bāēsa xàṙū ùgexe xùŋ, xemnāē bāēxa gē̄šè xabdā *зүгээр тэрүүнд яв тав хийгээд харцуулаад өгөх хүн, хэн маань байж болох вэ*; // Mo. yab

яба/ yàba (Khori., Aga., Tunk., San., Kham.) *болж, гайгүй*: *ну и пусть; чёрт с тобой*; yàba xüxig xọžọmō *хөөрч л байг гайгүй, хожмоо /мэдэг/*; yàba xeleg *хэлэг ядаг юм*; yàba γāēxagtī̄ namāēyè *намайг гайхацгааж л бай, гайгүй*; yàba xeležèl bāēg *хэлж л байг, гайгүй*; yàba, šūyàžàl bāēgtī̄ *гайгүй дээ, шүүгиж л байцгаа*.

ябан/ yàban hūxa (Khori., Aga.) *явган суух*: *сидеть на корточках*; yā̄rā̄šyihā yàbam bū̄ hū, yàdā̄šyihā xeb̰tem bū̄ èdi geheŋ xūšànāē ùge *яаравч явган бүү суу, ядравч хэвтэн бүү ид* (*яаравч явган бүү суу, ядравч ташуураа бүү тул*) *гэсэн хуучны үг*.

ябантуу/ yàbantū (Khori., Aga., Kham.) *явамтгай*: *любящий ходить, часто бывающий где-либо*; yàmā ūlār yàbantū *ямаа үүлдэр явамтгай*.

ябаса/ yàbasa (Khori., Aga., Tunk., San.), **yàbatsa** (Tson., Kham.) *явц*: *ход, движение, прохождение*; yàbasa hāētāē *явц сайтай*; // Mo. yabuča

ябжаганаха/ yàbžàγanaxa (Khori., Aga.) *ярзаганах*: *огрызаться*; noxðē yàbžàγanažà xusaxa *нохой ярзаганаж хуцах*.

ябтагар/ yàb̰taγar (Khori., Aga., Kham.) *тагдгар*: *низенький, коренастый*; yàb̰taγar tùgšūl *тагдгар хожуул*.

ябталха/ yàb̰talxa (Khori., Aga., Kham.) 1. *өрөх, хураах*: *складывать по порядку, укладывать, выкладывать*; *штабелировать*; tuipūγār yàb̰talxa *тоосгоор өрөх*; tülē̄ yàb̰talxa *тулээ өрж хураах*; yàb̰talžà xụṙā̄xa *өрж хураах*; 2. *санаж хураах*: *запечатлевать*; uxāŋ hanānda yàb̰talžà yàbaxa *дотроо санаж хурааж явах*.

ябтаншаа/ yàb̰tanšā̄ (Tunk.) *дөрвөн тийшээ налуу дээвэртэй байшин*: *дом с четырехскатной крышей*; yàb̰tanšā̄ sōl *дөрвөн талт дээвэртэй модон гэр*; yàb̰tanšā̄ xụšàlγa *дөрвөн талт дээврийн хучлага*; baha yàbanšā̄, yàb̰tanšā̄, yàńšā̄ gèžè bāēžà nereleg̰šèxī̄m *бас яваншаа, явташаа, яньшаа гэх зэргээр нэрлэдэг юм*.

ябхагар/ yàb̰xaγar (Khori., Aga.) 1. *жавхгар, жавхайсан, нямбай цэмцгэр*: *подтянутый, собранный*; 2. *хямсгар*: *надменная /о женщине/*; yàb̰xaγar hamaγaŋ *цэрхэг эхнэр*.

ябхигар/ yàb̰xiγar (Khori., Aga.) *хатангир, хавчгар, халчгар*: *сухощавый, худощавый сухопарый, поджарый*;

yàbxiyar turaŋxāĕ moŕiŋ *хатангир туранхай морь.*

ябшаха/ yàbšàxa (Khori., Aga.) *яргих: тявкать, лаять*; xaba noxōĕ yàbšàxa *хав нохой яргих.*

ягдагар/ yàgdayar (Khori., Aga.) *хатуу, хатан, чавхай: твёрдый, упругий, жёсткий*; yàgdayar bāĕxa gèžè medexēr *хатуу байна гэж мэдмээр*; yàgdāĕžà yèrēd yàgdayar gĕšène *чавхайж ирээд чавхай гэдэг нь.*

ягдайха/ yàgdāĕxa (Khori., Aga.) yàgdāĕštar dansalxa *ягштал данслах*; zùb talīŋ urda yanzayār yàgdāĕštar darūlhaŋ boro tūlmagtāĕ yūmeŋ *зов талын урд ганзгаар жимбийтэл даруулсан бор хүүдийтэй юм.*

ягжагар/ yàgžàyar (Khori., Aga.) *ёсорхуу: чинный*; yàgžàyar xùŋ *ёмбогор хүн.*

ягих/ yàgix (Bar.) *ягдах, яг болох, таг зогсох: попасть в тупик, бедствовать, истощаться*; yàgtā yàgix, tagtā tàgix *ягтаа тулж тагтаа тагжрах*; yàgir gĕšīŋ moŕi, yàndaŋ gĕšīŋ adūhatāĕ yàgidž yàwan dā, nad neg tusa bol! *ягир гэгчийн морь, яндан гэгчийн адгуустай ягтаж явна даа, надад нэг тус бол.*

ядагар/ yàdayar (Khori., Aga., Tson., Kham.) *гудгар: наклонившийся, сгорбленный /о человеке/*, dargīŋyā urda yàdayar zogsoxo *даргынхаа омно гудгар зогсох*; 2. *ядгар: загнутый назад*; yàdayar eber *ядгар үзэр*; 3. *маадгар: перен. важный*; yàdayar yèxe xùŋ *маадгар их хүн.*

ялаа/ yàĺā (San.,), **yọlōŋ** (Tunk.) 1. *ялаагана, монгон сугас: сорога*; yàĺā zayahaŋ *монгон сугас загас*; xaxūĺidam nege yàĺā orō *дэгээнд минь нэг монгон сугас орлоо*; 2. *бага хадар: балиус мелкий хариус*; xodōdo xàyàlyār bàŕihaŋ yàĺā *хаялга /гэдэг нэртэй тороор/-оор барьсан загас.*

ялабхиха/ yàlabxixa (Khori., Aga.), **gilabxixe** (Tson.) *гялавхийх: блестеть, сверкать, быть ярким*; yal yàlabxixa *гал гялавхийх*; // Mo. gilabkikü

ялаганаха/ yàlayanaxa (Khori., Aga.), **gilayanaxa** (Tson., Kham.) *гялганах: поблёскивать, мерцать, мелькать*; šèlē xaxarxāĕ yàlayanaxa *шилний хагархай гялтганах*; // Mo. gilayanaqu

ялагануур/ yàlayanūr (Khori., Aga.), **gilayanūr** (Tson., Kham.) *гялтгануур: сверкающий, блестящий*; yàlayanūr šèmeg *гялтгануур чимэг.*

ялагар/ yàlayar (Khori., Aga.), **gilayar** (Tson., Kham.) *гялгар, гял цал: сверкающий, блестящий*; yàlayar solоyor *гялгар цалгар*; yàlayar xara *гялгар хар*; yàlayar ńüdeŋ *гялгар нүд*; yàlayar mùŋgùŋ xazārtāĕ yàyā yọyọxom moŕiŋ gĕšèb, yàyā ulāŋ xasartāĕ yàhaŋxaŋ sebertxem basayambe *гял цал мөнгөн хазаартай ясан ч сайхан морь бэ? ягаан улаан хацартай ясан чиг хөөрхөн охин бэ?* (БАД); // Mo. gilayar

ялайгааша/ yàlāĕyāšà (Tunk., San.) *наран саран хоёр: блестящих Солнца и Луны - пережиток астрального культа древних бурят*; xùxeregšède yàlāĕyāši xọyọr *тэнгэрт наран саран хоёр.*

элайха/ yàlāèxa (Khori., Aga.), **gilāĕxa** (Tson., Kham.) *сялайх: блестеть, сверкать*; xolohō yàlāèxa *халоос сялайх*; yūlin yàlāèxa *сүхэ нь цухуйх*; // Mo. gilayiqu

элалзаха/ yàlalzaxa (Khori., Aga.), **gilaldzaxa** (Tson., Kham.) *сялалзах: сверкать, сиять*; odo müšèd yàlalzaxa *од мичид сялалзах*; // Mo. gilaljaqu

эларха/ yàlaŋxa (Khori., Aga.), **gilaŋxa** (Tson.), **gilaŋxu** (Kham.) *сялах, сялайх: блестеть, сверкать*; ày$\bar{a}$r xol$\bar{i}$n dāèdahā altaŋxaŋ helemenūd yàlaŋxà bāèna, axāè xānāè albanda amar mende yàbārāèg$\bar{t}$ dā *аяс халын тэртээгээс алтан сялмууд сялзаж байна, ахай хаана албанд амар мэнд явахай даа*; (XIV) altaŋxaŋ tūisemńi yàlaraŋxà hāèši àĺiyanāèm zoxolōyi yaŋyaŋxà hāèši *алтанхан тамхи минь сялайж цэвэч, алханы минь захатнаас гарахаг ахюч*. (БАД); // Mo. gilaraqu

элбаран/ yàlawraŋ (Bar.) *элархүү, янзүүч*: yàlawran zaŋ *янзүүч зан*; yèxe yàlawraŋ *их элархүү*; yàŋyūŋxū yàlawraŋ *янзүүч элархүү*; yā$\bar{h}$aŋ yàlawraŋ àmitaŋ gē$\bar{s}$ibsi terexeŋ šidzaŋxāè yūl bolōd oŋxixow *яасан янзүүч амьтан хэзээ ёз чи, тэрхэн шалбархай юу л болоод орхив гэж*.

элбаха/ yàlbaxa (Khori., Aga.), **gilbaxa** (Tson., Kham.) *сялбах* 1. *сверкать*; sàxilyāŋ yàlbaxa *цахилгаан сялбах*; 2. *быть ослепленным /ярким снегом/*; sahanda ńüde yàlbaxa *цасанд нүд сялбах*; ńüde yàlbahaŋ yǫyǫ tahalya *нүд сялбам гял цал тасалха*; // Mo. gilbaqu, gilbekü

элтаганаха/ yàltayanaxa (Khori.), **yàltiyanaxa** (Aga.) *хазганах: храмать, ковылять, идти переваливаясь с боку на бок*; yàltayanàžà yàbaxa *хазганаж явах*.

элтан/ yàltaŋ I (Khori., Aga., Kham.) *хазгар: хромой*; yàltaŋ xūl *хазгар хөл*; xelteŋ yàltaŋ *хэлтий элтгэй*; xelteŋ yàltaŋ yàbadal *хэлтий элтгэй (хэлтэр элтар гэсэн) явдал (алхаа)*.

элтан/ yàltaŋ II (Khori., Aga., Kham.) *хоригдол: преступник*; yàltaŋ xūŋ *хоригдол хүн*; // Mo. yalatan

элхи/ yàĺxi (Khori.), **yàĺti** (Aga.), **yàĺki** (Kham.) *хонхор: онхол, цонхол, энхэл донхол: выбоина, ухаб*; yàĺxi xargī *энхэл донхол болсон зам*; yàĺxi xargīη yàndarūŋ yǫĺxi xargīη dondorōŋ *энхэл замын дэржинээн, донхол харгуйн донсолгоон*.

элхиганаха/ yàĺxiyanaxa (Khori.), **yàĺkiyanaxa** (Kham.), **yàĺtiyanaxa** (Aga.) *хазганах (элтганах): шататься /о чём-л нетвёрдо стоящем/*; yàĺxiyanàžà yàbaxa *хазганаж (элтганаж) явах*.

элхигар/ yàĺxiyar (Khori.), **yàĺkiyar** (Kham.), **yàĺtiyar** (Aga.) *хазгар (элтгар): хромой*; yàĺxiyar xūgšèŋ *хазгар (элтгар) хөлийн*.

элшагар/ yàlšàyar (San.) *намхан, наймгар: приземистый*; yàlšàyar mǫŕiŋ *намхан морь*; yā$\bar{y}$ā$\bar{s}$ yàbažà yàdahaŋ, yàlšàyar, yàyir yàndaŋ, mǫŕiŋ gē$\bar{s}$èb, yā$\bar{z}$à basayanāèŋyā anzada gèžè abxa zombī$\bar{b}$di? *яасан ч явж ядсан, элхийсэн намхан, ягир яндан муу морь юм бэ?, яаж охиныхоо сүйн бэлэг гэж авах улс вэ биш?* (НТХ)

ян/ yàŋ (Khori., Aga., Kham.) *чаавааc: межд. выражает жалость сочувствие, сожаление, пренебрежение, отчаяние*; yē

yàŋ gēšė dā gēd sā̄šà yàbàšàbā ээ *чаавааc дөө гээд цаашаа явчихав аа.* (БАУ)

янагар/ yànaγar (Aga., Khori.), **ginaγar** (Tson., Kham.) *ганагар: с откинутой назад головой /о человеке/*; yànaγar xùŋ *ганагар хүн.*

янайха/ yànāĕxa (Khori., Aga.), **gināĕxa** (Tson., Kham.) *ганайх: откидывать голову назад*; yànāĕžà yàbaxa *ганайж явах*; yànāĕžà hūxa *ганайж суух*; // Mo. ginayiqu

янайлгаха/ yànāĕlγaxa (Tson., Kham.) *ганайлгах: ходить с откинутой назад головой*; tàŕxā̄ yànāĕlγād yàbaxa *толгойгоо ганайлгаад явах*; // Mo. ginayilγaqu

янгир/ yàŋgir (Bar.) *яг: в обрез, ровно, как раз, точьвточь*; yàŋgir àdilxaŋ *яг адилхан*; yàŋgir mòŋ *яг мөн*; yàŋgir bàŕsār yàwaxad, arāĕ yàmar yümdē *яг баримталсаар явахад, арай ямар ч юм бэ дээ.*

янгуурлаха/ yàŋγūrlax (Bar.) *янгуучлах: притворяться больным, симулировать, хныкать, ныть*; xeteŗxī̄ yàŋγūrlax *хэтэрхий янгуучлах*; yàŋγūrlàdž emdzeglex *янгуучилж эмээглэх*; yàĺimgūi yümende yàŋγūrlax *ялимгүй юманд янгуучлах*; ùbšèndō̄ yàŋγūrlax *өвчиндөө янгуучлах*; xaltad geheŋ yümenhē bū̄ yàŋγūrladž bāĕ! *халтис хийсэн юмнаас бүү янгуучилж бай!*

янгууша/ yàŋγūšà (Khori., Aga., Tunk., San.) *янгууч: преувеличивающий свою болезнь, мнительный*; yàŋγūšà xùŋ *янгууч хүн*; // Mo. yangγuči

яндайлгаха/ yàndāĕlγaxa (San.) *матийлгах, матах, ээтийлгэх: гнуть лыжи*; sana ḳaŗxalxayā̄ hanād terē̄ńi yàndāĕlγād bāĕnab *цана хийх санаатай түүнийг матийлгаад байж байна*; yā̄žà hāĕsār yàndāĕlγadag bāĕγā xab yėxēr yàndāĕlγaxā hanaxadam xuxaŗšàxā hanana *яаж сайтар матийлгадаг байсан юм бол ихээр матийлгах гэхээр хугарчих гээд байх юм.*

яндан/ yàndaŋ (Khori., Aga.) 1. *муу, огөр, өөдгүй, ядар: дрянной, никуда негодный*; yàndaŋ mū *өгөр муу*; yàndaŋ xùŋ *өөдгүй хүн*; yàndaŋ arahaŋ *ядар арьс*; yàndaŋ ùmxi *өгөр өмх*; ene xara yàndanāĕ γaŗhā yā̄žà γaŗxam āb? *энэ хар муугийн гараас яаж гардаг билээ?*; 2. *хатуу яндан: жесткий, твердый*; yàndan debiḍxer *яндан дэвсгэр*; yàndaŋ emēl *яндан эмээл*; 3. *ягир, муу: плохой, негодный, скверный*; yàyàr gē̄šī̄m mọŕiŋ, yàndaŋ gē̄šī̄ŋ adūhaŋ *ягир гэгчийн морь, яндан гэгчийн адгуус*; yàyàr yàndaŋ yàndūl dahā! *ягир яндан муу сатга чамайг!.*

янданхан/ yàndaŋxaŋ (Khori., Aga.) *муухан, ягирхан, олиггүйхэн: негодник, дрянь*; manāĕ ene basaγaŋ gē̄šėhā nādažà naḍxažà ùḍheŋ ùnžėgeŋ bišī̄xaŋ, xaḍxažà ọyọžọ šàdaxagūi, oroš̆yi γaràšyi àžàl medexegūi, olōĕŗtorō untād hėŕixegūi yàndaŋxaŋ basaγaŋ yüme *манай энэ охин бол наадаж тоглож өссөн энхрий бяцхан, хатгаж оёж чадахгүй, оровч гаравч ажил мэдэхгүй, минчүүртлээ унтаад сэрдэггүй олиггүйхэн муухан охин юм.* (БГУ); sōxoŗxọńī̄m susarādag šụlūtāĕ xargī̄tāĕ nàŕiŋ xùndī̄ sọxilxolo züŗxī̄yim xubādag soŋγōlxoŋ γarbaltāĕ yàndaŋxaŋ *цоохор морийг минь цуцраасан чулуутай харгуйтай нарийн хөндий цохилох л зүрхийг минь хуваасан цонгоол гарвалтай ягирхан.* (БАД)

яндарха/ yàndaṛxa (Khori., Aga.) 1. *хэрэггүй болох, таарахгүй /тохиромжгүй, зохисгүй/ болох*: *стано виться негодным*; yàndaṛhaŋ hamayaŋ *олиггүй болсон эхнэр*; ere xùnȍr ùṛxȍ tatūlād yàndaṛžàl bāěnàšdā, zọ́lig dahā *эр хүнээр өрхөө татуулаад таарахгүй дээ, золиг минь*; 2. *яндан туранхай болох, яндрах, дагигдах*: *скудеть, оскудевать*; *негодная /заезженная/ лошадь*; yàndaṛham mọ́riŋ *яндарч дагигдсан морь*.

яндуул/ yàndūl (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.) *дрянной, скверный*; yàyàr yàndūl dahā *ягир муу золиг*; uxàŕū yàndūl *ухруу муу ягир*; xara yàndūl *хар сатга*; 2. *мэхч, зальхай*: *прощелыга*; xudalšà xara yàndūl *худалч хар зальтан*; 3. *сатха, мануухай*: *чучело*; ende mēl yūŋ yàndūl bolžọ hūγābṣi *энд зүгээр юун мануухай болж суусан юм бэ*.

янжуурдаха/ yànžūrdaxa (Tunk.), **хаŋгūрdaxa** (Khori., Aga.), **[k]xaŋkūrdaxa** (Kham.) *хангинатал дуулах, хан хийтэл дуулах, ян хийтэл дуулах*: *громко звонко петь*; yànžūrdažà dūlaxa *хангинатал жийгүүлж дуулах, жингинэтэл аялах*; šèber sōxi gùrȍ'ī̄yi šiḅšūrdažà γaγayà, sèžī̄ sōxi zuγāγā yànžūrdažà γaγayà *шивэр доторх гөрөөсийг шившүүрдээж гаргая, цээжин доторх зугаагаа жингинэтэл аялж гаргая*. (БАД)

янсагар/ yànsaγar (Aga.), **xinsaγar** (Khori.) *хямсгар*: yànsaγar zantāě *хямсгар зантай*; yā̄γā yànsaγar basayaŋ gē̄šèb, xamar amandan šàbāha tùṛxižèṛxiheŋ xeberitē *яасан хямсгар охин гээч вэ, хамар аманд нь шаваас турхчихсэн янзтай*.

яншаа(н)/ yànšā̄(ŋ) (Khori., Aga., Bar., San.) 1. *ёншхойт, янчаан*: *тип монеты*; yànšā̄ mùŋgù *янчаан мөнгө*; xūšànāě mùŋgùŋ zōs yànšā̄ gèžè neretē̄ bāěγā *хуучны монгөн зоос янчаан гэж нэртэй байсан юм*; 2. *янчаан*: *китайский доллар*; yàŋšā̄ŋ ṁ̄ŋgȍr nāěmā xèžè bāěhan sag *янчаан мөнгөөр наймаа хийж байсан цаг*; // Mo. yangčiyan

яншиха/ yànšixa (Tunk.), **yàŋginaxa** (Tson.), **dūdaxa** (Khori., Aga.) *урамдах /буга/*: *кричать /об изюбре в период течки/ вири*; buγu yànšixa *буга урамдах*; eberte buγu yànšixa *эвэрт буга урамдах*; namarāěm buγu yànšixa *намрын буга урамдах*; nabtar sàŕidayāěŋ orōědo namarāěm buγu yànšina, nahatāě aba èžī̄ŋ huryāl nahan sōmńi martagdàšigūi *намхан сарьдгийн оройд намрын буга урамдана, настай аав ээжийн сургаал насан туршид мартагдашгүй*. (БАД)

яржагануур/ yàṛžàγanūr (Khori., Aga.) *дуржигнуур, доржигнуур*: *трещотка, тараторка*; yàṛžàγanūr dūŋ *дуржигнуур дуу*.

яриабан/ yàŕā̄waŋ (Bar.) *их яриа, олны яриа, хэлэлцээн*: *переговоры уговор, разговоры, беседы*; yàŕā̄waŋ γaṛxa *яриа шуугиан гаргах*; yàŕā̄waŋ bolxo *яриа хэлэлцээн болох*; yàmar yümnī̄ tuxāě yàŕā̄waŋ γaṛsanī̄g bi medēgūi *ямар юмны тухай яриа хэл гарсныг би мэдээгүй*; dēgūrē ene xèregī̄n talār yèxe yàŕā̄waŋ bolhoŋ huragtāě, neg yüm xī̄xehē yèxī̄n xōhoŋ demī̄ yàrā̄waŋ bolōd ùŋgergedeg dzuṛšiltāě ulud yüm *дээгүүрээ энэ хэргийн талаар их яриа хэлцээн болсон сурагтай, нэг юм хийхээсээ ихэнхийг нь хоосон*

дэлий ярна болоод өнгөрдөг зуршилтай улс юм.

ярилсаха/ **yárilsaxa** (Khori., Aga.), yárilt͡saxa (Tson., Kham.) *ярилцах: разговаривать с кем-л*; yárilsážà xōról-dóxò *ярилцаж хөөролдох*; // Mo. yarilčaqu

яһажаха/ **yáhážáxa** (Khori., Aga.), yásad͡zixa (Tson., Kham.) *ясжих: становиться твёрдым, отвердевать /о костях/, окостеневать*; meŋgērhe yáhá-žáxa *мөгөөрс ясжих*; // Mo. yasujiqu

яһала/ **yáhala** (Khori., Aga.), **yásala** (Kham.) *зүгээр, ёстой, болууҗийн, боломжийн аятайхан: довольно, достаточно, вполне*; yáhala hāěŋ *болууҗийн сайн*; yáhala bolō *болууҗийн боллоо*; yáhala berxe xùbūŋ *зүгээр сайн хүү*; yáhala šěrxi xùŋ *зэгсэн тэсвэртэй хүн*; yáhala yèxe yūme *боломжийн их юм*; yáhalášyè zùb dā! *ёстой л зөв дөө!*; minī xūgedūd yáhala zandā ọŕyilohoŋ alad hanātāě záxiānūši ùgšè bāědagtatnāě xùlgeŋ xūxižè hūdayā dáxiŋ xelehūbi *миний хүүхдүүд овоо дориун оргилсон алсын санаатай захидлуудыг өгч байдагт чинь хөхиж баярлан суудгаа дахин хэлье.* (ДГЗ)

яһалиг/ **yáhalíg** (Khori., Aga.), **yásalíg** (Tson., Kham.) *ясархаг: костлявый*; yáhalíg turaŋxāě mùre *ясархаг туранхай мөр*; // Mo. yasuliγ

яһа(н)/ **yáha(ŋ)** (Khori., Aga.), **yásа** (Tson., Kham.) *яс: кость, скелет*; sarbūγāě yáhaŋ *царвууны яс*; yáhan šágta *ясан товч*; arag yáhaŋ *араг яс*; yáhaŋ γōěr *ясан годил*; yáhaŋ daγadxa *ясан адасга*; yáha bárixa *яс харих*; araha yáhaŋ bolxo *арьс яс болох*; yáhā xáyáxa *ясаа тавих*; yáha amarxa *яс амрах*; xọyọr yáha halxa *хоёр яс хагацах*; yáha xabtalžáxa *яс хавталзах*; yáha yábtāěxa *яс явтайх*; yáha xáyáxa *яс хаях*; yáhanda xùrxe *ясанд хүрэх*; yáhā xatāxa *ясаа цайх*; yáha zāxa *яс заах*; yáhanda orotor xorodxo *ясанд ортол хорсох*; yáha hāětāě *яс сайтай*; yáha šụhandā xùrter *яс махандаа хүртэл*; yáha mixanāě tahaŕxāě *яс махны тасархай*; yáhaŋ γoltōě *ясан голтой*; nere xuxaraŋxār yáha xuxaŕhanīn dēre *нэр хугарснаас яс хугарсан нь дээр*; yáha dāěrūlxa *ясанд нь хүртэл хэлэх*; yáhāěn tonšọxo *ясыг нь таших*; yáha záĺyáhaŋ yümedel *яс залгичихсан юм шиг*; yáha zūlγaxa *яс зуулгах*; yáhā xuxarxa bèšè *ясаа хугарах биш*; yáhaŋ gerē olōš *хадан гэрээ оллоо*; yáhan dēren būlγā bèšè gùb *ясанд нь хүргээд авав биш үү*; yáhīmnāě γartar *ясыг маань цайтал*; yáhanāě xūdahār ülēxe *ясны завсраар үлээх*; yáhanāě hudahār yáŋginama xūiteŋ *ясны сүвээр янгинам хүйтэн*; yáhandamni orotor xelē *ясанд минь ортол хэлсэн*; yádaral zoboloŋ yáhandā tultar ùzēb *ядрал зовлонг ясандаа тултал үзлээ би*; yáhā γamna, yábadalā sexel *ясаа гамна, явдлаа цэхэл*; arag yáhaŋ āěbala *араг ясан мануухай*; yárā doĺōžọ noxōě sadxagūi, yáha merežè xùm báyážáxagūi *яраа долооож нохой цадахгүй, яс мэрж хүн баяжихгүй*; yáhagūi xeleŋ xadā yáŕižál bāěgeldē *ясгүй хэл юм чинь ярьж л байг л дээ*; 2. *косточка*: žèmesnē yáha *жимсний яс*; 3. *скорлупа*; hamarāě yáhaŋ *самрын яс*; 4. *остов, каркас*; gerē yáha modoŋ *гэрийн яс мод*; yáha modīn bodxoxo *яс модыг нь босгох*; nāěmaŋ yáhatāě ūdeŋ *найман ястай хаалга*; 5. *качество*; yáha hāětāě bùd *яс сайтай даавуу*; yūmenē yáha šánar

юмны яс чанар; 6. *перен. род*; *национальность*; bụŕād yàhanāĕ xùŋ *буриад ясны хүн*; bụŕād gèžè yàhatāĕbdā, γalzūd gèžè omogtōĕbdō, dāγaŋ gèžè urātāĕb, šōĕdžōĕ xùbūŋ Sereŋ, xaŋ yèxe γarbalāĕŋγā xadag torγon žọlōšọbdō, ezeŋ yèxe γarbalāĕŋγā elšė tùrgen žọlōšọbdō *буриад гэдэг ястай, Галзууд гэж омогтой, дааган гэж уриатай, Чойжилын хөвгүүн Цэрэн хан их гарвалынхаа хадаг торгон жолооч билээ, эзэн их гарвалынхаа элч түргэн жолооч билээ*; (БМД) ◊ yàbahaŋ noxōĕ yàha zūxa, xeḇtehen xùŋ xḗli aldaxa *явсан нохой яс зуух, хэвтсэн хүн хээл алдах*; // Mo. yasun

яһархаг/ yàhaŗxag (Khori., Aga.), **yàsaŗxag** (Tson., Kham.) *ясархуу*: *костлявый*; yàhaŗxag mantam bèyė ясархаг том бие.

яһархуу/ yàhaŗxū (Khori., Aga.), **yàsaŗxū** (Tson., Kham.) *ясархуу*: *костлявый, костистый*; yàhaŗxū tom bèyė *ясархуу том бие*; yàdaral yàhaŗxū, magtāl noxōĕŗxū *ядрал ясархуу, магтаал нохойрхуу*; // Mo. yasurqau

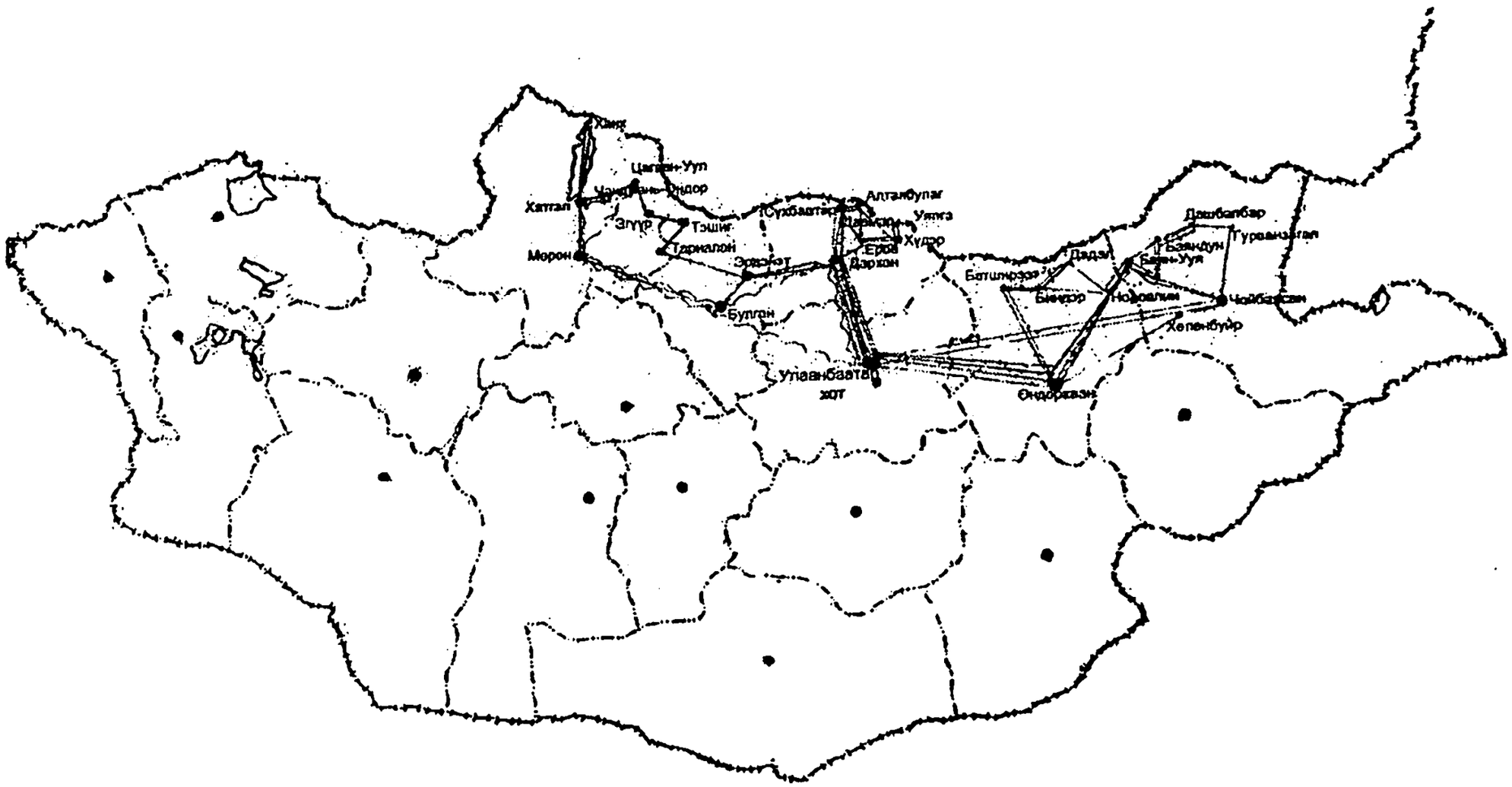
яһатан/ yàhataŋ (Khori., Aga., Tunk., San., Bar.), **yàsataŋ** (Tson., Kham.) *ястан*: *народность, национальность*; xàŕād bụŕād omogtombi, xaŋ saγāŋ yàhatambi xolūr xolūr! *хариад буриад омогтон билээ, хан цагаан ястан билээ, холуур холуур*! (*тэнгэр дуугарч, аянга буухад хашгирдаг уг*); ỏndỏr ūlandā yàbaxadamnāĕ ỏŋgỏ ỏŋgī́ŋ šūyāŋ γarnagū, ỏŗxetė̄ geŗtē yèrexedemnāĕ ùndehe yàhatanāĕ šūyāŋ γarnagū *өндөр ууландаа явахад маань онго онгийн шуугиан гарна уу, өрхтэй гэртээ ирэхэд маань үндэс ястны шуугиан гарна уу*. (БАД); // Mo. yasutan

яяр/ yàyàr (Khori., Aga., Kham.) *ягир муу, тусгүй*: *плохой, скверный, негодный*; yàyàr moŕiŋ *ягир морь*; yàyàr turaŋxāĕ *ягир туранхай*; yàyàr yàndaŋ *ягир яндан*; yàyàr mū *ягир муу*; yàyàr bāĕna *муу байна*; ỏrgỏn sỏxī́gi ỏgsỏxỏdỏm ỏrgỏldži dāŗtāĕ yàyàr bāĕnadā, üyėlseŋ nỏxỏŗtō̄ ọšixodom ūden šàgtatāĕ yàyàr bāĕndā *өргөн Цөхийг огсохөд минь үргэлж жавартай ягир байна даа, үелсэн нөхөртөө очиход минь үүд нь түгжээтэй тусгүй байна даа*; (БАД) //Mo. yagir

яярха/ yàyàŗxa (Khori., Aga.) *ягирах, яйрах*: *становиться плохим /или негодным/*; yàyàŗšà unaxa *ягирч унах*; // Mo. yagiraqu

яярхай/ yàyàŗxāĕ (Khori., Aga.) *янгирхай*: *дзиньканье*; *лязганье*; *звякание*; yàyàŗxāĕ tüyèŗxē *янгирхай жингэрхэй (чимээ)*.

1977-2001 оны хооронд Монгол Улсын Шинжлэх Ухааны Академийн
Хэл зохиолын хүрээлэнгийн судлаач Ж.Цолоо, Г.Гантогтох нарын монгол улсын Буриад аялгуу, аман зохиол судалсан хээрийн шинжилгээний ангийн замын сүлжээ

Тайлбар

1. 1976 он /Ж.Цолоо, Г.Гантогтох, Д.Өлзийбаяр/
   Улаанбаатар-Дархан-Эрдэнэт-Булган-Мөрөн-Хатгал-Чандмань-Өндөр-Эгүүр-Тэшиг-Тариалан-Эрдэнэт-Дархан-Улаанбаатар

2. 1977 он /Г.Гантогтох/
   Улаанбаатар-Дархан-Сүхбаатар-Алтанбулаг-Ерөө-Хүдэр-Ерөө-Сүхбаатар-Шаамар-Дархан-Улаанбаатар

3. 1977 он /Ж.Цолоо, Сэржээ/
   Улаанбаатар-Өндөрхаан-Батширээт-Дадал-Биндэр-Норовлин-Баян-Уул-Баяндун-Дашбалбар-Өндөрхаан-Улаанбаатар

4. 1980 он /Г.Гантогтох, Б.Катуу, О.Алимаа/
   Улаанбаатар-Өндөрхаан-Батширээт-Биндэр-Дадал-Норовлин-Баян-Уул-Баяндун-Дашбалбар-Гурванзагал-Чойбалсан-Хөлөнбуйр-Улаанбаатар

5. 1982 он /Г.Гантогтох/
   Улаанбаатар-Дархан-Сүхбаатар-Алтанбулаг-Хүдэр-Уялга-Хүдэр-Ерөө-Дархан-Улаанбаатар

6. 1990 он / Ж.Цолоо, Г.Гантогтох/
   Улаанбаатар-Өндөрхаан-Баян-Уул-Өндөрхаан-Улаанбаатар

7. 1991 он / Г.Гантогтох/
   Улаанбаатар-Чойбалсан-Цагаан-Овоо-Баян-Уул-Цагаан-Овоо-Чойбалсан- Улаанбаатар

8. 2001 он /Ж.Цолоо, Унгарын монголч эрдэмтдийн хамт/
   Улаанбаатар-Дархан-Булган-Мөрөн-Хатгал-Чандмань-Өндөр-Цагаан-Үүр-Мөрөн-Улаанбаатар